6985

BHARATIYA VIDYA BHAVAN
LIBRARY

946
AY

6985

BHARATIYA VIDYA BHAVAN LIBRARY. S. N. ....

श्रीः

ऋक्संहिता

सायणाचार्यविरचितभाष्यसहिता
पदपाठयुताच.

इयंच
तत्त्वविवेचकग्रंथप्रसारकसमित्याप्रेरितः तुकारामतात्याभिख्यः,
गणपतकृष्णाजीमुद्रायंत्रालयाधिपतिः आत्मारामकान्होबाभिख्यः;
इत्येताभ्यां
बोडसोपाह्वमहामहोपाध्यायराजारामशास्त्रि,
गोरेइत्युपाभिधशिवरामशास्त्रिभ्यांशोधयित्वा
मुंबय्यां
गणपतकृष्णाजीमुद्रायंत्रालयेमुद्रयित्वा
प्रकाशिता.

Sa2V1
SAY/R&S

तस्याअयंद्वितीयोष्टकः

शकाब्दाः १८१०

Bhawan's Sri Sankaracharya Sansk... Mahavidyalaya ★ Bharatiya Vidya
९२१

Bhawan's Sri Sankaracharya Sanskrit
921

Funding by IKS-MoE

BHARATIYA VIDYA BHAVAN
S. N. ....
LIBRARY.

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

वागीशाद्याःसुमनसःसर्वार्थानामुपक्रमे ॥ यंनत्वाकृतकृत्याःस्युस्तंनमामिगजाननम् ॥१॥
यस्यनिःश्वसितंवेदायोवेदेभ्योऽखिलंजगत् ॥ निर्ममेतमहंवन्देविद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ २ ॥
प्रक्रियाप्रथमेकाण्डेसाकल्येनोपवर्णिता । अतऊर्ध्वंतनीज्ञेयास्मर्यंतेचक्वचित्क्वचित् ॥ ३ ॥

अथद्वितीयाष्टकेप्रथमोऽध्यायआरभ्यते शतर्चिनामाद्येमण्डलेचतुर्विंशत्यनुवाकाः तेषुकदित्थेत्यष्टादशानुवाकेषट्सूक्तानि तत्र प्रवःपान्तमितिद्वितीयंसूक्तम् पंचोनेत्यनुवर्तमानात्पञ्चदशर्चम् ऋषिश्चान्यस्माद्दृषेरितिपरिभाषयाकक्षीवानृषिः अनादेशपरिभाषयात्रिष्टुप् विश्वेदेवादेवता प्रवोवैश्वदेवमित्यनुक्रमणिका अस्यविशेषविनियोगोलैङ्गिकः ।

तत्रप्रथमा—

ओम् प्रव॒ःपान्तँ॑रघुमन्य॒वोन्धो॑य॒ज्ञंरु॒द्राय॑मी॒ळ्हुषे॑भरध्वम् ।
दि॒वोअ॑स्तो॒ष्यसु॑रस्यवी॒रैरि॑षु॒ध्येव॑म॒रुतो॒रोद॑स्योः ॥ १ ॥

प्र । व॒ः । पान्त॑म् । र॒घु॒ऽम॒न्य॒व॒ः । अन्ध॑ः । य॒ज्ञम् । रु॒द्राय॑ ।
मी॒ळ्हुषे॑ । भ॒र॒ध्व॒म् । दि॒वः । अ॒स्तो॒षि॒ । असु॑रस्य । वी॒रैः । इ॒षु॒ध्याऽइ॑व ।
म॒रुत॑ः । रोद॑स्योः ॥ १ ॥

हेरघुमन्यवः लघुक्रोधाः अक्रोधिनःऋत्विजोवोयुष्माकंपान्तंपालनशीलंपातव्यंवायज्ञंयागसाधनमन्धोन्नंआज्यसोमादिलक्षणं रुद्राय रुद्दुःखंतद्धेतुभूतंदुरितंवा तस्यद्रावयित्रेएतन्नामकायदेवायमीळ्हुषे फलस्यवर्षित्रेतदर्थंप्रभरध्वम् प्रकर्षेणसंपादयत अहंचइषुध्येवइषुध्यान्शत्रून्यथानिरस्यति तथावीरैरमित्राणांविविधमीरकैर्वीर्योपेतैर्वा तदनुचरैर्मरुदादिभिःसह दिवोद्युलोकसकाशात् उपलक्षणमेतत् लोकत्रयादपिअसुरस्यनिरसितव्यानामसुराणांनिरसितुः कर्मणिषष्ठी निरसितारंतमेवदेवं रोदस्योः निरोधनवत्योर्द्यावापृथिव्योर्मध्येवर्तमानान्मरुतश्चअस्तोषिस्तौमि ॥ पान्तं पान्तमित्यत्र पातेःशतृ पिबतेर्वाऔणादिकोझः । मीळ्हुषे दाश्वान्साह्वानितिक्वसुप्रत्ययान्तोनिपातितः चतुर्थ्येकवचने वसोःसंप्रसारणमितिसंप्रसारणम् शासिवसीत्यादिनाषत्वम् । दिवः ऊडिद-

मित्यादिनाविभक्तेरुदात्तत्वम् । अस्तोषि स्तौतेश्छान्दसोलुङ् । इषुध्येव इषवोधीयन्तेत्रेतीषुधीः कर्मण्यधिकरणेचेतिदधातेःकिः कृत्स्वरेणान्तोदात्तः उदात्तयणोहल्पूर्वादितिविभक्तेरुदात्तत्वम्॥ १

अथद्वितीया–

पत्नी॑वपू॒र्वहू॑तिंवावृ॒धध्या॑उ॒षासा॒नक्ता॑पु॒रु॒धावि॒दा॑ने ।
स्त॒रीर्नात्कं॒व्यु॑तं॒वसा॑ना॒सूर्य॑स्यश्रि॒यासु॒दृशी॒हिर॑ण्यैः ॥ २ ॥

पत्नी॑ऽइव । पू॒र्वऽहू॑तिम् । व॒वृ॒धध्यै॑ । उ॒षसा॒नक्ता॑ । पु॒रु॒धा ।
वि॒दा॑ने॒ इति॑ । स्त॒रीः । न । अत्क॑म् । विऽउ॑तम् । वसा॑ना ।
सूर्य॑स्य । श्रि॒या । सु॒ऽदृशी॑ । हिर॑ण्यैः ॥ २ ॥

पत्नीव पत्नीयथापूर्वहूर्तिंपत्युःपूर्वाह्वानंववृधध्यै वर्धयितुंशीघ्रगतिर्भवतितद्वत् उषासानक्ता अहोरात्रदेवतेअपि पुरुधा बहुप्रकारंबहुविधैःस्तोत्रैःविदानेज्ञायमाने सत्यौ पूर्वहूतिं ववृधध्यै अस्मदीयंपूर्वाह्वानंवर्धयितुंशीघ्रमागच्छतमितिशेषः यद्वा ववृधध्यै अस्मद्वर्धनायपुरुधाबहुप्रकारंविदाने वर्धनोपायान्जानत्यौभवतमितिशेषः उषासानक्ता उषासोषसइतिपूर्वपदस्योषासादेशः देवताद्वन्द्वेचेत्युभयपदप्रकृतिस्वरत्वम् अथकेवलोषाउच्यते–स्तरीः शत्रूणांहिंसकस्तेजसाच्छन्नोवाआदित्यः सइवहिरण्यैर्हिरण्यवर्णैरश्मिभिः व्युतंविततंविशेषेणसंबद्धं अत्कंअक्तं सन्ततंवारूपंवसानाआच्छादयन्तीधारयन्ती सूर्यस्यश्रियाशोभयासुदृशी शोभनंदृश्यमाना सूर्यस्यपुरोगामिनीरश्मिभिःखल्वेषाजगद्भासयति तादृश्युषा अस्मत्पूर्वहूर्तिंपालयत्वित्यर्थः यद्वा हिरण्यैर्हितरमणीयैःप्रकाशैर्धनविशेषैर्वासहागच्छतु ॥ व्युतं व्येञोनिष्ठायां वचिस्वपीत्यादिनासंप्रसारणम् । स्तरीः अवितृस्तृइतीकारप्रत्ययः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

म॒मत्तु॑न॒ःपरि॑ज्मावस॒र्हा॑म॒मत्तु॒वातो॑अ॒पांवृष॑ण्वान् ।
शि॒शी॒तमि॑न्द्रापर्व॑तायु॒वंन॒स्तन्नो॒विश्वे॑वरिवस्यन्तुदे॒वाः ॥ ३ ॥

म॒मत्तु॑ । न॒ः । परि॑ऽज्मा । व॒स॒र्हा । म॒मत्तु॑ । वात॑ः । अ॒पाम् । वृष॑ण्ऽवान्
शि॒शी॒तम् । इ॒न्द्रा॒प॒र्व॒ता॒ । यु॒वम् । न॒ः । तत् । न॒ः । विश्वे॑ ।
व॒रि॒व॒स्य॒न्तु॒ । दे॒वाः ॥ ३ ॥

Funding by IKS-MoE

नोऽस्मान्वसर्हां वसनार्होंगार्हपत्यादिरूपेण यद्वा वासकानामाच्छादकानांवृक्षादीनांहन्ताग्निः अथवा वसर्हांवासार्होंवासरस्यगमयिता परिज्मा परितोगन्ता आदित्योममत्तुमादयतु तथाअपां वृष्ट्युदकानां वृषण्वान्वर्षणवान् वृष्ट्युत्पादकोवातोवायुः अस्मान्ममत्तु किञ्च हे इन्द्रापर्वता इन्द्रःप्रसिद्धः पर्वतः पर्ववान्वृष्ट्यादिपूरणवान्पर्जन्यस्तौयुवंयुवांनोऽस्मानस्मद्बुद्धिंवाशिशीतं तीक्ष्णीकुरुतं शोधयतमित्यर्थः तत्तस्मात् यस्मादहंसर्वान्देवान्स्तौमि तस्माद्विश्वेसर्वेऽपिदेवाःनोऽस्माकंवरिवस्यन्तु प्रभूतमन्नंदातुमिच्छन्तु समृद्धान्नप्रदानेनप्रीणयन्त्वित्यर्थः ॥ ममत्तु मदीहर्षे अन्तर्भावितण्यर्थाल्लोटिछान्दसोविकरणस्यश्लुः द्विर्वचनम् । शिशीतं ईहल्यघोरितीत्वम् बहुलंछन्दसीत्यभ्यासस्येत्वम् । इन्द्रापर्वतेत्यत्र देवताद्वन्द्वेचेतिपूर्वपदस्यानङादेशः॥ ३॥

अथचतुर्थी–

उ॒तत्यामे॑य॒शसा॑श्वेत॒नायै॒व्यन्ता॒पान्तौ॑शि॒जोहु॒वध्यै॑ ।
प्रवो॒नपा॑तम॒पांकृ॑णुध्वं॒प्रमा॒तरा॑रास्पि॒नस्या॒योः ॥ ४ ॥

उ॒त । त्या । मे॒ । य॒शसा॑ । श्वे॒त॒नायै॑ । व्यन्ता॑ । पान्ता॑ । औ॒शि॒जः ।
हु॒वध्यै॑ । प्र । वः॒ । नपा॑तम् । अ॒पाम् । कृ॒णु॒ध्व॒म् । प्र । मा॒तरा॑ ।
रा॒स्पि॒नस्य॑ । आ॒योः ॥ ४ ॥

औशिजःउशिजःपुत्रःकक्षीवान् अहंमे तादर्थ्येचतुर्थी मदर्थंयशसा यश इत्यन्नंबलंकीर्तिर्वोच्यते तद्वन्तौ व्यन्ता भक्षयन्तौ चरुपुरोडाशादिकं पान्तापिबन्तावाज्यसोमादिकं त्या तच्छब्दसमानार्थः त्यच्छब्दः यौस्तुत्यत्वेनप्रसिद्धौतावश्विनौ अत्रयद्यपिविशेषोनश्रुतः तथापिसूक्तस्यवैश्वदेवत्वादुषःसंबन्धाद्द्विवचनलिङ्गाच्चाश्विनावितिगम्यते तादृशावश्विनौ श्वेतनायै इतिषष्ठ्यर्थेचतुर्थी विश्वंजगच्छ्वेतयन्त्याउषसःतत्संबन्धिनिकाले उषःकालीनाह्वानाय यजेयमितिशेषः हेऋत्विजः वोयूयंप्रथमार्थेद्वितीया अपामुदकानां नपातंनपातयितारं तासांनप्तारंवाग्निं अद्भ्यः ओषधिवनस्पतयः ताभ्योऽग्निरित्यपांनप्तृत्वमग्नेः तंदेवंप्रकृणुध्वम् करोतिरत्रक्रियासामान्यवाचीक्रियाविशेषेस्तोत्रेपर्यवस्यति प्रकर्षेणस्तुध्वमित्यर्थः किञ्च रास्पिनस्य रपतेरसतेर्वाशब्दनार्थस्यघञन्तस्य कृतसकारपकारोपजनस्यरास्पइतिभवति तदस्यास्तीतिरास्पिस्तोत्रं तद्वान्रास्पिनःस्तोता तस्य आयोः तादृशस्यमनुष्यस्यमम मह्यंमातरामातृवद्धितकारिण्यावहोरात्रदेवतेअपिप्रकृणुध्वं अथवा रास्पिनस्य एकोमत्वर्थेप्रत्ययश्छान्दसः प्रवर्षणध्वनियुक्तस्यवृष्ट्युदकस्यगमनशीलस्य निर्मात्र्यावहोरात्रेप्रकृणुध्वम् ॥ व्यन्ता पान्ता उभयत्र सुपांसुलुगित्याकारः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

आवो॑रुव॒ण्युमौ॑शि॒जोहु॒वध्यै॒घोषे॑व॒शंस॒मर्जु॑नस्य॒नंशे॑ ।
प्रवः॑पूष्णेदा॒वन॒आँअच्छा॑वोचेयव॒सुता॑तिम॒ग्नेः ॥ ५ ॥ १ ॥

आ । व॒ः । रु॒व॒ण्युम् । औ॒शि॒जः । हु॒वध्यै॑ । घोषा॑ऽइव । शंस॑म् ।
अर्जु॑नस्य । नंशे॑ । प्र । व॒ः । पूष्णे । दा॒वने॑ । आ । अच्छ॑ ।
वो॒चे॒य॒ । व॒सुऽता॑तिम् । अ॒ग्नेः ॥ ५ ॥ १ ॥

हेदेवाः औशिजःकक्षीवानहंवोयुष्माकंसंबन्धिनंरुवण्युं रवणीयंशब्दनीयं शंसंस्तोत्रंआहुवध्यै युष्मदाह्वानाय अच्छावोचेय आभिमुख्येनब्रवीमि यद्वा अत्राप्यश्विनावेवोच्येते तस्मिन्पक्षेबहुवचनंपूजार्थं हेअश्विनौ वोयुष्मान्घोषेव एतन्नामिकाब्रह्मवादिनीव सायथा अर्जुनस्यश्वेतवर्णस्य स्वशरीरगतत्वग्रोगस्यनंशेनाशनाय यथाश्विनोःशंसमकार्षीत् तद्वदहमपीत्यर्थः हेदेवाः युष्मत्संबन्धिने दावने आ आभिमुख्येनफलस्यदात्रेपूष्णे पोषकाय एतन्नामकाय देवायापि आकारस्याङोनुनासिकश्छन्दसीतिप्रकृतिभावः अच्छ आभिमुख्यगमनेनवोचेयस्तौमि वचपरिभाषणे लिङ्याशिष्यङ् वचउमित्युम् किञ्च अग्नेर्वसुतातिं तत्संबन्धिधनमपिवोचेय स्तौमि तमेवाग्निम् ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यप्रथमेप्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

अथषष्ठी–

श्रुतं॑मे॑मित्रावरुणा॒हवे॒मोतश्रु॑तं॒सद॑नेवि॒श्वतः॑सीम् ।
श्रोतु॑न॒ःश्रोतु॑रातिःसु॒श्रोतु॑ःसु॒क्षेत्रा॒सिन्धु॑र॒द्भिः ॥ ६ ॥

श्रुतम् । मे॒ । मि॒त्रा॒व॒रु॒णा॒ । हवा॑ । इ॒मा । उ॒त । श्रुत॒म् । सद॑ने ।
वि॒श्वतः॑ । सी॒म् । श्रोतु॑ । न॒ः । श्रोतु॑ऽरातिः । सु॒ऽश्रोतु॑ः । सु॒ऽक्षेत्रा॑ ।
सिन्धु॑ः । अ॒त्ऽभिः ॥ ६ ॥

Funding by IKS-MoE

हेमित्रावरुणा एतन्नामानावहोरात्राभिमानिदेवौ युवांइमाइमानि हवा अस्मदाह्वानानि श्रुतंश्रृणुतं नकेवलंअस्मदाह्वानं उतअपिचसदने यागगृहेविश्वतः उद्गात्रादिभिः सर्वतःक्रियमाणंसींएतत्स्तोत्रमपिश्रुतं किंच श्रोतुरातिः सर्वत्रश्रूयमाणधनः तादृशदानोवासुश्रोतुरस्मदाह्वानस्य सम्यक्श्रोतासिन्धुर्जलाभिमानीदेवः सुक्षेत्रा सुक्षेत्राणिअद्भिर्वृष्टिजलैः क्लेदयन्नितिशेषः यद्वा अस्मत्क्षेत्राण्यद्भिःसुक्षेत्राणिसस्यादिसमृद्धानिकुर्वन्नोहवंश्रोतुश्रृणोतु सुक्षेत्रत्वलाभायश्रृणोत्वित्यर्थः ॥ हवा इमा उभयत्रविभक्त्याआकारः । श्रुतमित्यत्रबहुलंछन्दसीतिविकरणस्य लुक्॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

स्तु॒षेसावां॑वरुणमित्ररा॒तिर्गवां॑श॒तापृ॒क्षया॑मेषुप॒ज्रे ।
श्रु॒तर॑थेप्रि॒यर॑थे॒दधा॑नाःस॒द्यःपु॒ष्टिंनि॑रुन्धा॒नासो॑अग्मन् ॥ ७ ॥

स्तु॒षे । सा । वा॒म् । व॒रु॒ण॒ । मि॒त्र॒ । रा॒तिः । गवा॑म् । श॒ता ।
पृ॒क्षऽया॑मेषु । प॒ज्रे । श्रु॒तऽर॑थे । प्रि॒यऽर॑थे । दधा॑नाः । स॒द्यः ।
पु॒ष्टिम् । नि॒ऽरु॒न्धा॒नासः॑ । अ॒ग्म॒न् ॥ ७ ॥

हेमित्र हेवरुणदेव वांयुवामहंस्तुषे स्तुवे व्यत्ययेनमध्यमः युवयोःसंबन्धिनीसाप्रसिद्धारातिर्दानंशताशतानां शतसंख्यानामपरिमितानां गवांसंबन्धिनीअसंख्यातगोविषयारातिः पज्रेकक्षीवतिमयि पृक्षयामेषु पृक्षइत्यकारान्तोऽप्यस्ति पृक्षाणामन्नानांनियमनंयेषुस्तोत्रेषुयज्ञेषुवातेषुनिमित्तभूतेषु भवत्वितिशेषः किंच मित्रादयोदेवाः श्रुतरथे सर्वत्रप्रसिद्धरथोपेतेप्रियरथेप्रीयमाणरथयुक्तेसर्वदा रथप्रियेपज्रेमय्येवदधानाः प्रीतिंधारयन्तः सद्यः आगमनानन्तरमेवपुष्टिंगवादिपोषंनिरुन्धानासः अवरुन्धानाः अस्मास्वेवस्थापयन्तः यद्वा मयिपुष्टिंदधानाः कुर्वाणाः निरुन्धानासः कृतामेवपुष्टिंमयिस्थिरांकुर्वन्तः अग्मन् आगच्छन्तु ॥ रातिः रादाने भावेक्तिन् मन्त्रेवृषेत्यादिनाक्तिनउदात्तत्वम् । शता सुपांसुलुगितिषष्ठ्याःपूर्वसवर्णदीर्घत्वम् । दधानाः जुहोत्यादित्वाच्छपःश्लुः अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम् । अग्मन् गमेश्छान्दसेलुङि मन्त्रेघसेत्यादिनाच्लेर्लुक् गमहनेत्युपधालोपः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

अ॒स्यस्तु॑षे॒महि॑मघस्य॒राधः॒सचा॑सनेम॒नहु॑षःसु॒वीराः॑ ।
जनो॒यःप॒ज्रेभ्यो॑वा॒जिनी॑वा॒नश्वा॑वतोर॒थिनो॒मह्यं॑सू॒रिः ॥ ८ ॥

अ॒स्य । स्तु॒षे॒ । महि॑ऽमघस्य । राधः॑ । सचा॑ । स॒ने॒म॒ । नहु॑षः ।
सु॒ऽवीराः॑ । जनः॑ । यः । प॒ज्रेभ्यः॑ । वा॒जिनी॑ऽवान् । अश्व॑ऽवतः ।
र॒थिनः॑ । मह्य॑म् । सू॒रिः ॥ ८ ॥

महिमघस्य महिमहत्पूज्यंमघोधनंअन्नंवायस्यदेवसंघस्यसतथोक्तः तादृशस्यास्यराधोधनंस्तुषेस्तुवे व्यत्ययेनमध्यमः धनलाभायप्रभूतधनंदेवसंघंस्तौमीत्यर्थः किंच नहुषः मनुष्यनामैतत् परस्परस्नेहबन्धोपेताःमनुष्यावयंकक्षीवन्तः सुवीराः शोभनपुत्राद्युपेताःसन्तः सचासह परस्परैकमत्येन सनेम त्वद्दत्तंधनंसंभजेमलभेमहि देवसंघोविशेष्यते योजनोदेवजनः यश्च देवसंघः पज्रेभ्यः अङ्गिरोगोत्रोत्पन्नेभ्यः कक्षीवद्भ्यः पज्रावाअङ्गिरसइतिश्रुतेः । तेभ्योवाजिनीवान् वाजोऽन्नंतद्वतीक्रियावाजिनीतयातद्वान्भवतियद्वैकोमत्वर्थीयप्रत्ययश्छान्दसः अस्मभ्यंप्रदेयेनदत्तेनवान्नेनतद्वान्भवतीत्यर्थः यश्चदेवसंघोश्वावतः बहुभिस्तद्दत्तैरश्वैस्तद्वतोरथिनोरथवतोमह्यंमेसूरिः प्रेरकोभवति अश्वानांरथानांप्रेरयितारं देवसंघंस्तुषेइत्यर्थः॥ सुवीराः वीरवीर्यौचेत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम्। अश्वावतः अश्वशब्दस्यमन्त्रेसोमाश्वेत्यादिनामतुपिदीर्घत्वम्॥ ८ ॥

अथनवमी–

जनो॒योमि॑त्रावरुणावभि॒ध्रुग॒पोनवां॑सु॒नोत्य॑क्ष्णया॒ध्रुक् ।
स्व॒यं॑स॒यक्ष्मं॑हृद॑ये॒निध॑त्त॒आप॒यदीं॒होत्रा॑भिर्ऋ॒तावा॑ ॥ ९ ॥

जनः॑ । यः । मि॒त्रा॒व॒रु॒णौ॒ । अ॒भि॒ऽध्रुक् । अ॒पः । न । वा॒म् ।
सु॒नोति॑ । अ॒क्ष्ण॒या॒ऽध्रुक् । स्व॒यम् । सः । यक्ष्म॑म् । हृद॑ये । नि ।
ध॒त्ते॒ । आप॑ । यत् । ईम् । होत्रा॑भिः । ऋ॒तऽवा॑ ॥ ९ ॥

हेमित्रावरुणौ युष्माकंयोजनोअभिध्रुक् अभितोद्रोग्धाभवति अयष्टाभवतीत्यर्थः यश्चअक्षणयाध्रुक् चक्रेणमार्गेणद्रुह्यति अन्यथाप्रकारेणद्रुह्यति द्रोहप्रकारउच्यते वांयुवांअपः सोमरसान्नसुनोति अभिषवंनकरोति युवामतिक्रम्यअन्यदेवतार्थंसुनोतीत्यभिप्रायः अयमेवअक्षणयाद्रोहः समूढोद्विविधोजनः स्वयंयक्ष्मंव्याधिंहृदयेस्वचित्तेनिधत्तेस्थापयति अनुष्ठातॄणांभोगान्पश्यन्व्यथितोभवतीत्यर्थः यत्र लिङ्गव्यत्ययः यउक्तविलक्षणःपुमान् ऋतावा यज्ञवान् परिगृहीतयज्ञः होत्राभिः वाङ्नामैतत् स्तुतिवाग्भिः ईमेनंसोमरसंआपव्याप्नोति स्तुवन्सोममभिषुणोतीति यावत्सनरःपृत्सुयातीतिवक्ष्यमाणेनसहसंबन्धः ॥ अभिध्रुक् द्रुहेःसत्सूद्विषेतिक्विप् संहितायांभष्भावश्छान्दसः । ऋतावेत्यत्रछन्दसीवनिपावितिमत्वर्थीयोवनिप् अन्येषामपिदृश्यतइतिसंहितायांदीर्घत्वम्॥ ९ ॥

अथदशमी–

सव्राधतोनहुषोदंसुजूतःशर्धस्तरोनरांगूर्तश्रवाः ।
विसृष्टरातिर्यातिबाळ्हसृत्वाविश्वासुपृत्सुसदमिच्छूरः ॥ १०॥२ ॥

सः । व्राधतः । नहुषः । दम्ऽसुजूतः । शर्धःऽतरः । नराम् । गूर्तऽश्रवाः ।
विसृष्टऽरातिः । याति । बाळ्हऽसृत्वा । विश्वासु । पृत्ऽसु । सदम् ।
इत् । शूरः ॥ १० ॥ २ ॥

हेमित्रावरुणौ युवांगतमन्त्रावसानोक्तलक्षणोयुष्मत्पूजकोजनोदंसुजूतः दान्तैरश्वैःसुष्ठुप्रेरितः अतएवनरांनराणांशर्धस्तरः अतिशयेनाभिभविता अथवाअतिशयेनबलवान् नराणांस्वसमानानांमध्येगूर्तश्रवाः उद्गूर्णदीप्तिः प्रख्यातान्नोवाविसृष्टरातिः अर्थिभ्यः प्रदत्तधनः एवंमहानुभावः शूरःसन् विश्वासुपृत्सुसर्वेषुजन्येषुसंग्रामेषुव्राधतः महन्नामैतत् हिंसकान्महतोऽपिमनुषो-मनुष्यनामैतत् मनुष्यान्शत्रून्प्रतिबाळ्हसृत्वाभृशंसर्ता अशंकितगमनःसन् सदमित् सदैवयातिगच्छति ॥ दंसुजूतः दासेर्विच् तृतीयाकर्मणीतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । गूर्तश्रवाः गुरीउद्यमने प्रसत्तनिषत्तेत्यादौनिपातनान्निष्ठानत्वाभावः । विसृष्टरातिः विपूर्वात्सृजतेःकर्मणिनिष्ठा गतिरनन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वं बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वेनसएवशिष्यते । पृत्सु पदादिषुमांस्पृत्स्नूनामुपसंख्यानमितिपृतनाशब्दस्यपृदादेशः सावेकाचइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् । बाळ्हसृत्वा सर्तेरन्येभ्योऽपिदृश्यन्तइतिक्वनिप् ॥ १० ॥

Funding by IKS-MoE

॥ इतिद्वितीयस्यप्रथमेद्वितीयोवर्गः ॥२॥

अथैकादशी—

अध॒ग्मन्ता॒नहु॑षो॒हवं॑सू॒रेःश्रोता॑राजानो॒अमृत॑स्यमन्द्राः ।
न॒भो॒जुवो॒यन्नि॑र॒वस्य॒राध॒ःप्रश॑स्तयेमहि॒नारथ॑वते ॥ ११ ॥

अध॑ । ग्मन्त॑ । नहु॑षः । हव॑म् । सू॒रेः । श्रोत॑ । रा॒जा॒न॒ः । अ॒मृत॑स्य । म॒न्द्रा॒ः । न॒भ॒ःऽजुव॑ः । यत् । नि॒र॒वस्य॑ । राध॑ः । प्रऽश॑स्तये । म॒हि॒ना । रथ॑ऽवते ॥ ११ ॥

हेराजानोराजमानाः सर्वस्येश्वरावा हेमन्द्राः मादयितारोविश्वेदेवाः यूयंअमृतस्यअमरणस्यसूरेः स्तोत्रादिभिरकस्यनहुषोमनुष्यस्यममहवमाह्वानंश्रोतश्रृणुत बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् अमृतस्येत्यत्रबहुव्रीहौ नञोजरमरमित्रमृताइत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं अध अथश्रवणानन्तरं ग्मन्त आगच्छत गमेश्छान्दसोलट् मध्यमबहुवचनस्यव्यत्ययेनतः बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् गमहनेत्युपधालोपः किमर्थमागमनं उच्यते—नभोजुवोनभसिव्याप्तायूयंयद्यस्मान्निरवस्यनिर्गतरक्षकस्ययुष्मद्व्यतिरेकेणरक्षकान्तररहितस्य अथवानिर्गतोमुखादुच्चरितोरवःशब्दः स्तोत्ररूपोयस्यतादृशस्यरथवतेरथवतोयजमानस्यषष्ठयर्थेचतुर्थी महिना महिम्नामाहात्म्येन मकारलोपश्छान्दसः तेनयुक्तंराधःसमृद्धिसाधनंहविर्लक्षणंधनं संराधकंस्तोत्रंवाप्रशस्तयेप्रशंसितुंकामयध्वे तस्मादाह्वानंश्रृणुत आगच्छतचेति ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

ए॒तंशर्धं॑धाम॒यस्य॑सू॒रेरित्य॑वोच॒न्दश॑तयस्य॒नंशे॑ ।
द्यु॒म्नानि॒येषु॑व॒सुता॑तीरा॒रन्विश्वे॑सन्वन्तुप्रभृ॒थेषु॒वाज॑म् ॥ १२ ॥

ए॒तम् । शर्ध॑म् । धा॒म॒ । यस्य॑ । सू॒रेः । इति॑ । अ॒वो॒च॒न् । दश॑ऽतयस्य । नंशे॑ । द्यु॒म्नानि॑ । येषु॑ । व॒सुऽता॑तिः । र॒रन् । विश्वे॑ । स॒न्व॒न्तु । प्र॒ऽभृ॒थेषु॑ । वाज॑म् ॥ १२ ॥

Funding by IKS-MoE

यस्यसूरेः हविरादिप्रेरकस्ययजमानस्य संबन्धिनोदशतयस्य दशेन्द्रियसंवर्धकत्वेन दशावयवस्यान्नस्यनंशेप्राप्तयेवयमाहूताःस्म तस्मैयजमानायैतमिदानींदातव्यत्वेनवर्तमानं शर्धंपरेषामभिभावकमन्नंतत्प्राप्तिहेतुंबलंवा धामविदधामकरवाम इत्यवोचन्देवाः धाम दधातेर्लुङि गातिस्थेतिसिचोलुक् वचेरकारस्यउम् अस्यतिवक्तीत्यादिनाच्लेरङ् येषुदेवेषु द्युम्नानि द्योतमानानिअन्नानि वसुतातिः वसूनांधनानांतातिर्विस्तारश्च वसून्येववा रारन् रमन्तेभृशं तातिः तनोतेःक्तिनिव्यत्ययेनात्वं मरुद्वृधादित्वात्पूर्वपदान्तोदात्तत्वं यद्वा स्वार्थिकस्तातिल् रारन्निितिरमतेर्यङ्लुगन्तस्य लुङिरूपं तेविश्वेसर्वेदेवाः प्रभृथेषुप्रकृष्टभरणेषु यागेषुवाजमन्नं सन्वन्तुददतुप्रयच्छन्तु षणुदाने यद्वा यस्यसूरेःस्वभूतस्यच दशतयस्य दशचमसेष्ववस्थितस्यसोमस्यप्राप्तयेवयमाहूताःस्म तस्मै एतंशर्धं धामेत्यवोचन् यस्मादेवंतस्मात् प्रभृथेषु यागेषुवाजं तादृशंसोमलक्षणमन्नंविश्वेदेवाः सन्वन्तु संभजन्तां वनषणसंभक्तावित्यस्यव्यत्ययेनउप्रत्ययः कीदृशेषु यज्ञेषु येषु वसुतातिः वसूनांहविर्लक्षणानां धनानांवाविस्तारयितारऋत्विजोवचनव्यत्ययः द्युम्नानिद्योतमानानिहवींषिरारन् ददति रादाने लोटि छान्दसःशपःश्लुः छन्दस्युभयथेत्यार्धधातुकत्वादातोलोपइटिचेत्याकारलोपः अतएवाभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वाभावश्च ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

मन्दा॑महे॒दश॑तयस्यधा॒सेर्द्विर्यत्पञ्च॒बिभ्र॑तो॒यन्त्यन्ना॑ ।
किमि॒ष्टाश्व॑इ॒ष्टर॑श्मिरे॒तई॑शा॒नास॒स्तरु॑षऋञ्जते॒नॄन् ॥ १३ ॥

मन्दा॑महे । दश॑ऽतयस्य । धा॒सेः । द्विः । यत् । पञ्च॑ । बिभ्र॑तः ।
यन्ति॑ । अन्ना॑ । किम् । इ॒ष्टऽअ॑श्वः । इ॒ष्टऽर॑श्मिः । ए॒ते । ई॒शा॒नासः॑ ।
तरु॑षः । ऋ॒ञ्ज॒ते॒ । नॄन् ॥ १३ ॥

मन्दामहेस्तुमोवयंदेवान् मदिस्तुतौ इदित्त्वान्नुम् किमर्थं दशतयस्यधासेः दशेन्द्रियतृप्तिसाधनत्वेनदशावयवस्यान्नस्यपुष्ट्यर्थंयद्यस्मात् द्विःपंच दशविधान्यन्नान्नानिदशचमसगृहीतत्वादन्नस्यदशविधत्वं एवंविधमन्नंबिभ्रतोधारयन्तोदशचमसाध्वर्यवोयन्तिहोमायगच्छन्त्याहवनीयंप्रति यद्वाश्वमेधिकानिदशान्नानिजुहोतीत्याम्नातान्याज्यमध्वादीनिदशविधान्यन्नानिविश्वेभ्योदेवेभ्योहोतुंधारयन्तोयन्तियदा तदामन्दामहइति नचेष्टाश्वप्रभृतीन्नृयष्टृन्विहाय क-

स्मादस्मात्प्रत्यागमिष्यन्तीतिवाच्यम् तरुषः शत्रूणांतारकान् तरतेरौणादिकःउसिः नॄन्नेतॄन्कर्मणां एवंमहानुभावान् वरुणादीनिष्टाश्वःएतन्नामकोराजाकिमृञ्जतेकिंप्रसाधयति तथेष्टरश्मिश्चकिमृञ्जते एतेइदानींवर्तमानाईशानासः पृथिव्याईश्वराराजानश्चनप्रसाधयन्ति यद्वा येषांस्तोतॄणां अस्माकमेतेस्तुतादेवाः ईशानासः स्वामिनःकिल तादृशान् तरुषःशत्रूणां तारकान् नॄन् कर्मनिर्वाहकान् अस्मानिष्टाश्वादयःकिंसाधयन्ति किमुपद्रवन्ति नप्रभवन्तीत्यर्थः ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी—

हिरण्यकर्णंमणिग्रीवमर्णस्तन्नोविश्वेवरिवस्यन्तुदेवाः ।
अर्योगिरःसद्यआजग्मुषीरोस्राश्चाकन्तूभयेष्वस्मे ॥ १४ ॥

हिरण्यऽकर्णम् । मणिऽग्रीवम् । अर्णः । तत् । नः । विश्वे ।
वरिवस्यन्तु । देवाः । अर्यः । गिरः । सद्यः । आ । जग्मुषीः । आ ।
उस्राः । चाकन्तु । उभयेषु । अस्मे इति ॥ १४ ॥

हिरण्यकर्णं हिरण्यविकारकुण्डलाद्युपेतकर्णं मणिग्रीवंरत्नाद्युपेतकंठं एतद्द्वयंसर्वावयवस्याप्युपलक्षणमेवंसर्वांगाभरणयुक्तं तत्प्रसिद्धंअर्णः अरणीयंरूपं तद्वन्तंपुत्रादिकमित्यर्थः उक्तलक्षणंअस्मदीयंरूपंवानोऽस्माकं विश्वेसर्वेदेवावरिवस्यन्तु परिचरन्तु प्रयच्छन्त्वित्यर्थः अर्यः अरणीयः विश्वेषांदेवानां सद्योजग्मुषीस्तोतुर्मुखान्निर्गच्छन्तीर्गिरःस्तुतीःउस्राः विकारेप्रकृतिशब्दः क्षीराज्यादीनि हवींषिच सद्यःअस्मदागमनानन्तरमेवचाकन्तुकामयन्तां छान्दसःशपःश्लुः परस्मैपदंच । यद्वा यङ्लुकिनुगभावः आचकन्त्वितिवायोज्यं पर्याप्तं कामयन्तामित्यर्थः केष्वितितदुच्यते—अस्मेअस्माकंसंबन्धिषूभयेषुस्तोतृषुयष्टृषुच यद्वा अस्माकंउभयेषुऐहिकामुष्मिकविषयेषूभयविधेषुफलेषु ॥ १४ ॥

अथपञ्चदशी—

चत्वारोमामशर्शारस्यशिश्वस्त्रयोराज्ञआयवसस्यजिष्णोः ।
रथोवांमित्रावरुणादीर्घाप्साःस्यूमगभस्तिःसूरोनाद्यौत् ॥ १५ ॥ ३ ॥

Funding by IKS-MoE

च॒त्वार॑ः । मा॒ । म॒श॒शार॑स्य । शिश्व॑ः । त्रय॑ः । राज्ञ॑ः । आय॑वसस्य ।
जि॒ष्णोः । रथ॑ः । वा॒म् । मि॒त्रा॒व॒रु॒णा॒ । दी॒र्घऽअ॑प्साः ।
स्यूम॑ऽगभस्तिः । सूर॑ः । न । अ॒द्यौ॒त् ॥ १५ ॥ ३ ॥

मामांकक्षीवन्तं मशर्शारस्यमशकीकृत्यभृशंशृणातिशारयतिवामित्रानितिमशर्शारः एतन्नामकस्यराज्ञः शिश्वः शिशवः शिशुवदप्रबुद्धाःचत्वारःपुत्राःबाधन्तइतिशेषः शिशुशब्दस्य जसादिषुछन्दसिवावचनमितिगुणाभावः तथा आयवसस्यसर्वतःप्राप्तान्नस्यएतन्नाम्नोराज्ञोजिष्णोर्जयशीलस्यपुत्रास्त्रयस्तेऽपिबाधन्तइतिशेषः हेमित्रावरुणाएतन्नामानौदेवौ वांयुवयोःसंबन्धी रथोदीर्घाप्साः अप्सइतिरूपनाम अतिविस्तृतरूपः स्यूमगभस्तिः स्यूममितिसुखनाम सुखकरदीप्तिःसन् सूरोन सूर्यइव अद्यौत् द्योततांयुक्तानामस्मद्विरोधिनांपुरतःस्फुरन्भयजनकोभवत्वित्यर्थः द्युतेश्छन्दसिलुङ्लङ्लिटइतिलुङ् द्युद्भ्योलुङीतिपरस्मैपदम् सिचिवृद्धिःपरस्मैपदेष्विति वृद्धिः बहुलंछन्दसीतीडभावः हल्ङ्याादिसंयोगान्तलोपौ यद्वा द्युअभिगमने आदादिकः छान्दसेलङि उतोवृद्धिर्लुकिहलीतिवृद्धिः ॥ १५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यप्रथमेतृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

कदित्थेत्यस्मिन्नष्टादशानुवाकेषट्सूक्तानि तत्रपृथूरथइतितृतीयंसूक्तंत्रयोदशर्चं अत्रानुक्रमणिका—पृथुःसप्तोनोषस्यंत्विति दीर्घतमसःपुत्रःकक्षीवानृषिः ऋषिश्चान्यस्माद्दषेरितिपरिभाषितत्वात् अनादेशपरिभाषयात्रिष्टुपृछन्दः तुशब्दप्रयोगादिदमादिकेसूक्तेउषोदेवताके प्रातरनुवाकेउषस्येक्रतावस्यचोत्तरस्यचविनियोगः अथोषस्यइतिसूत्रितम् पृथूरथइतिसूक्तेप्रत्यर्चिरित्यष्टाविति तथाश्विनशस्त्रेइदमादिसूक्तद्वयस्यविनियोगःप्रातरनुवाकन्यायेनेत्यतिदिष्टत्वात् ।

तत्रप्रथमा—

पृ॒थूरथो॒दक्षि॑णायाअयो॒ज्यैनं॑दे॒वासो॑अ॒मृता॑सोअस्थुः।
कृ॒ष्णादुद॑स्थाद॒र्या॒३॑विहा॑या॒श्चिकि॑त्सन्ती॒मानु॑षाय॒क्षया॑य ॥ १ ॥

पृ॒थुः । रथ॑ः । दक्षि॑णायाः । अ॒यो॒जि॒ । आ । ए॒न॒म् । दे॒वास॑ः ।
अ॒मृता॑सः । अ॒स्थु॒ः । कृ॒ष्णात् । उत् । अ॒स्था॒त् । अ॒र्या ।
विऽहा॑याः । चिकि॑त्सन्ती । मानु॑षाय । क्षया॑य ॥ १ ॥

Funding by IKS-MoE

दक्षिणायाः प्रवृद्धायाः स्वव्यापारकुशलायाः उषोदेवतायाः पृथुर्विस्तीर्णोरथः अयोजि अश्वैर्युक्तःसन्नद्धोभूत् अत्रयद्यपिदेवताविशेषोनश्रुतः तथाप्युषस्यत्वादुषसइतिगम्यते एनंसन्नद्धं रथं अमृतासःअमरणधर्माणोदेवासोदेवनशीलाहविर्भाजोदेवाः आस्थुः आस्थितवन्तः देवयजनंगन्तुंआरूढाइत्यर्थः अनन्तरंसोषाः कृष्णात् निकृष्टवर्णान्नैशात्तमसःसकाशात् उदस्थात् उत्थिताभूत् कृष्णंकृष्यतेर्निकृष्टोवर्णइतियास्कः[1] । कीदृशीसा अर्याअरणीयापूजनीया विहायाः विविधगमनयुक्तामहतीवा विहायाइतिमहन्नाम विहायाःयह्वइतितन्नामसुपाठात् मानुषायक्षयाय मनुष्याणांनिवासायचिकित्सन्ती अन्धकारनिवारणरूपांचिकित्सांकुर्वतीतमोनिवारयन्तीत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

पूर्वाविश्वस्माद्भुवनादबोधिजयन्तीवाजंबृहतीसनुत्री ।
उच्चाव्यख्यद्युवतिःपुनर्भूरोषाअगन्प्रथमापूर्वहूतौ ॥ २ ॥

पूर्वा । विश्वस्मात् । भुवनात् । अबोधि । जयन्ती । वाजम् । बृहती । सनुत्री । उच्चा । वि । अख्यत् । युवतिः । पुनःऽभूः । आ । उषाः । अगन् । प्रथमा । पूर्वऽहूतौ ॥ २ ॥

विश्वस्माद्भुवनात्सर्वस्मात्सुप्ताद्भूतजातात्पूर्वाप्रथमासतीयमुषाः अबोधि बुद्धाभूत्उषःकालमवगत्यहिपश्चात्सर्वेप्राणिनःप्रतिबुद्ध्यन्ते कीदृशीसा वाजंगमनशीलं प्रकाशंनिरवर्त्यंधकारंजयन्तीपराभवंकुर्वती यद्वा वाजशब्दोऽन्ननामसुपठितत्वादन्ननाम अन्नंवैवाजइतिश्रुतेश्च[2] । यजमानार्थंअन्नंसंपादयन्तीबृहती महती सनुत्री सर्वंजगत्संभजन्ती दात्रीवाप्रकाशस्य किंच सोषाउच्चाउच्चैःउन्नतासतीव्यख्यत् विचष्टेसर्वंजगत्पश्यतीत्यर्थः कीदृशीसायुवतिः मिश्रणशीला नित्ययौवनावा पुनर्भूः पुनःपुनर्भवनशीलाप्रतिदिनंवर्तमानत्वात् सोषाः पूर्वहूतौसत्यांप्रथमामुख्याप्रकृष्टासती आगन् देवयजनदेशंप्रत्यागच्छति प्रथमइतिमुख्यनाम प्रतमोभवतीतियास्कः[3] । इतरदेवेभ्यःपूर्वमाहूतासती शीघ्रमेवागच्छतीत्यर्थः ॥ २ ॥

---

१ नि० २. २०. । २ तै० ब्रा० १. ३. ६. । ३ नि० २. २२. ।

अथतृतीया—

यद॒द्यभा॒गंवि॒भजा॑सि॒नृभ्य॒उषो॑देविमर्त्य॒त्रासु॑जाते ।
दे॒वोनो॒अत्र॑सवि॒तादमू॑ना॒अना॑गसोवोचति॒सूर्या॑य ॥ ३ ॥

यत् । अ॒द्य । भा॒गम् । वि॒ऽभजा॑सि । नृऽभ्यः॑ । उषः॑ । दे॒वि॒ ।
म॒र्त्य॒ऽत्रा । सु॒ऽजा॒ते॒ । दे॒वः । न॒ः । अत्र॑ । स॒वि॒ता । दमू॑नाः ।
अना॑गसः । वो॒च॒ति॒ । सूर्या॑य ॥ ३ ॥

सुजाते शोभनजनने देविदेवनशीले हेउषः उषःकालाभिमानिदेवते मर्त्यत्रा मनुष्याणां पालयित्री त्वंअद्यास्मिन्काले नृभ्योमनुष्येभ्योयत् यंभागंभजनीयं स्वकीयप्रकाशस्यांशं विभजासि विभज्यददासि यद्वा मर्त्यत्रा मर्त्येषुमध्ये नृभ्योनेतृभ्योमनुष्येभ्योयजमानेभ्यो-देवानांभागंविभज्यददासि उषसिप्रवृत्तायांहविषोदीयमानत्वादुषसोदातृत्वमुपचर्यते अत्रास्मिन्भागविषयेदमूनाः यजमानेभ्योऽभिमतफलदानमनाः दमूनादममनावादानमनावादान्तमनावेतिनिरुक्त[१]वचनम् । तादृशः सवितापेरकोदेवः नोऽस्माननागसोवोचति अपापान् यागयोग्यान् ब्रवीतु अनुगृह्णात्वित्यर्थः किमर्थंसूर्याय अस्मद्यागदेशंप्रतिसूर्यस्यागमनार्थम्॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

गृ॒हंगृ॑हमह॒नाया॒त्यच्छा॑दि॒वेदि॑वे॒अधि॒नामा॒दधा॑ना ।
सिषा॑सन्तीद्योत॒नाशश्व॒दागा॒दग्र॑मग्र॒मिद्भ॑जते॒वसू॑नाम् ॥ ४ ॥

गृ॒हम्ऽगृ॑हम् । अ॒ह॒ना । या॒ति॒ । अच्छ॑ । दि॒वेऽदि॑वे । अधि॑ । नाम॑ ।
दधा॑ना । सिसा॑सन्ती । द्यो॒त॒ना । शश्व॑त् । आ । अ॒गा॒त् ।
अग्र॑म्ऽअग्रम् । इत् । भ॒ज॒ते॒ । वसू॑नाम् ॥ ४ ॥

अहनाउषोनामैतत् अहनाद्योतनेतितन्नामसुपाठात् सादेवी दिवेदिवे प्रत्यहं दिवेदिवेद्यविद्यवीत्यहर्नामसुपाठात् गृहंगृहंतद्यज्ञगृहं अच्छआभिमुख्येनयातिगच्छति कीदृशी अधिअधिकंनामनमनं प्रह्वत्वं प्रतिहतमुद्योगंप्रकाशनरूपंदधाना धारयन्ती यद्वा अधिदधाना अधिकंधार-

---

[१] नि० ४. ४. ।

Funding by IKS-MoE

यन्ती किञ्च सिषासन्ती संभक्तुमिच्छन्ती द्योतना कृत्स्नंजगत् द्योतनशीला शश्वत् प्रतिदिनंआगादागच्छति पूर्वंयातीत्युक्त्वात्पुनरागादितिवचनमावश्यकत्वद्योतनार्थम् आगत्यचवसूनांधनानां हविर्लक्षणानां अग्रमग्रमित् तत्तच्छ्रेष्ठभागंभजते सेवते स्वीकरोतीत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

भगस्यस्वसावरुणस्यजामिरुषःसूनृतेप्रथमाजरस्व ।
पश्चासदघ्यायोअघस्यधाताजयेमतंदक्षिणयारथेन ॥ ५ ॥ ४ ॥

भगस्य । स्वसा । वरुणस्य । जामिः । उषः । सूनृते । प्रथमा ।
जरस्व । पश्चा । सः । दघ्याः । यः । अघस्य । धाता । जयेम ।
तम् । दक्षिणया । रथेन ॥ ५ ॥ ४ ॥

सूनृते सुष्ठुमनुष्याणांनेत्रिउषः हेउषोदेवते भगस्य सर्वैर्भजनीयस्यादित्यस्य स्वसासि स्वसृस्थानीयासि तेनसहोत्पद्यमानत्वात् तद्वत्पूज्येत्यर्थः तथावरुणस्य तमोवारकस्य सवितुर्देवस्यजामिरसि भगिनीस्थानीयासि एकस्मिन्नेवस्थानेउत्पद्यमानत्वात् जनयन्त्युत्पादयन्त्यस्यामपत्यमन्येइतिजामिः यद्वा जमतिगच्छति स्वोत्पत्तिस्थानादन्यत्रेतिउक्तनिर्वचनद्वयमभिप्रेत्ययास्कआह–नजामयेभगिन्यैजामिरन्येऽस्यांजनयन्तिजामपत्यंजमतेर्वास्याद्गतिकर्मणोनिर्गमनप्रायाभवतीति । तादृशीत्वं प्रथमाइतरदेवेभ्यः पूर्वाउत्कृष्टावासती जरस्वस्तुताभव जरतिःस्तुत्यर्थः जरास्तुतिर्जरतेःस्तुतिकर्मणइतियास्कः[2] । पश्चा पश्चात्त्वत्प्रीत्यनन्तरं योअघस्यधाता यः कश्चिद्दुःखस्यतदुत्पादकपापस्यवाधारयितास्ति सदघ्याः गच्छतु वचनव्यत्ययः दघ्यतिर्गत्यर्थः दघ्यतिर्दभ्नोतीतिगत्यर्थेषुपाठात् यदिसपापीबलीयान्तंदक्षिणयाप्रवृद्धयासहायभूतयात्वया रथेनअस्मदीयरथादिसाधनेनचजयेम ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यप्रथमेचतुर्थोवर्गः ॥ ४ ॥

अथषष्ठी–

उदीरतांसूनृताउत्पुरन्धीरुदग्नयःशुशुचानासोअस्थुः ।
स्पार्हावसूनितमसापगूळ्हाविष्कृण्वन्त्युषसोविभातीः ॥ ६ ॥

---

१ नि० ३. ६. । २ नि० १०. ८. ।

उत् । ईरताम् । सूनृताः । उत् । पुरम्ऽधीः । उत् । अग्नयः ।
शुशुचानासः । अस्थुः । स्पार्हा । वसूनि । तमसा । अपऽगूळ्हा ।
आविः । कृण्वन्ति । उषसः । विऽभातीः ॥ ६ ॥

सूनृताः प्रियसत्यात्मिकावाचः उदीरतां उद्गच्छन्तु हेऋत्विजः उत्कृष्टंयथाभवतितथा स्तोत्रं प्रवर्तयध्वं तथापुरन्धीः पुरन्धयः पुरंशरीरंयासुधीयतेयाभिर्वाताःपुरन्धयःप्रज्ञाः प्रयोगविषयाः ताअप्युन्मिषन्तु प्रज्ञोपलक्षितानिकर्माणिप्रवर्तन्तामित्यर्थः यद्यपिप्राणवायुनाशरीरंधार्यते तथापि योवैप्राणःसाप्रज्ञायावाप्रज्ञासप्राणइतिश्रुतेः । प्राणप्रज्ञयोरेकत्वात्प्रज्ञायाःशरीरधारणमविरुद्धम् तथा अग्नयः आहवनीयाद्याःशुशुचानासः अत्यन्तंदीप्यमानाःउदस्थुःउत्तिष्ठन्तु प्रज्वलयन्त्वित्यर्थः किमर्थमेवमितितदुच्यते यतोविभातीः विविधंभासमानाः उषसः उषोदेवतास्तमसापगूळ्हाअन्धकारेणात्यन्तंगोपितानि स्पार्हा स्पृहणीयानि वस्तूनिवासयोग्यानि यज्ञसाधनभूतहविरादीनि आविष्कुण्वन्ति यथावस्तुप्रकटीकुर्वन्ति तस्मात्स्तोत्रादिकंकुर्वन्त्वित्यर्थः॥६॥

अथसप्तमी—

अपान्यदेत्यभ्यं१न्यदेतिविषुरूपेअहनीसञ्चरेते ।
परिक्षितोस्तमोअन्यागुहाकरद्यौदुषाःशोशुचतारथेन ॥ ७ ॥

अप । अन्यत् । एति । अभि । अन्यत् । एति । विषुरूपे
इति विषुऽरूपे । अहनी इति । सम् । चरेते इति । परिऽक्षितोः ।
तमः । अन्या । गुहा । अकः । अद्यौत् । उषाः । शोशुचता ।
रथेन ॥ ७ ॥

इदानीमहोरात्रस्तुतिद्वारा उषाःस्तूयते विषुरूपे वक्ष्यमाणप्रकारेणनानारूपे अहनी अहश्चरात्रिश्चोभेसंचरेते समित्येकीभावे सहैवाव्यवधानेनचरतः अत्राह्नःसाहचर्यात्तत्प्रतियोगित्वाच्चरात्रिरप्यहरित्युच्यते उत्तरत्रमन्त्रान्तरे अयमेवार्थःस्पष्टआम्नातः—अहश्चकृष्णमहरर्जुनंचविवर्तेतेरजसीवेद्याभिरिति[1] । तयोर्मध्येअन्यद्रात्रिरूपमहरपैति अपगच्छति प्रतिलोमंगच्छतिवा अपेत्येतस्यप्रातिलोम्यमितियास्कः[2] ।अन्यच्चदिवसाख्यमहः अभ्येति आभिमुख्येनगच्छति अभीत्याभिमुख्यमितियास्कः[3] ।रात्र्यांप्रतिनिवृत्तायां अहरभिमुखमागच्छतीत्यर्थः विषुरूपेसंचरेते

---

[1] ऋ० सं० ४. ५. ११. । [2] नि० १. ३. । [3] नि० १. ३. ।

इतियदुक्तं तदेवस्पष्टीक्रियते—परिक्षितोः पर्यायेणनिवसतोः परिक्षपयतोर्वाप्राणिनां अहःस्वतीतेषु आयुषःक्षयात्परिक्षपणंप्रसिद्धम् तयोर्मध्येअन्यारात्रिस्तमस्तमोरूपा गुहा पदार्थानां गूहनंअकः करोति अन्याअहरेकदेशभूतावोषाः शोशुचताभृशंदीप्तेनरथेनअद्यौत् द्योततेप्रकाशते प्रकाशयतिवासर्वैरात्रिस्तमोरूपत्वात्सर्वंजगदावृणोति उषास्तु सर्वान्भावान्प्रकाशयतीत्युषसःस्तुतिः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

स॒दृशी॑र॒द्यस॒दृशी॒रिदु॒श्वोदी॒र्घंस॑चन्ते॒वरु॑णस्य॒धाम॑ ।
अ॒न॒व॒द्यास्त्रिं॒शतं॒योज॑ना॒न्येकै॑का॒क्रतुं॒परि॑यन्तिस॒द्यः ॥ ८ ॥

स॒ऽदृशीः॑ । अ॒द्य । स॒ऽदृशीः॑ । इत् । ऊ॒म् इति॑ । श्वः । दी॒र्घम् ।
स॒च॒न्ते॒ । वरु॑णस्य । धाम॑ । अ॒न॒व॒द्याः । त्रिं॒शत॑म् । योज॑नानि ।
एका॑ऽएका । क्रतु॑म् । परि॑ । य॒न्ति॒ । स॒द्यः ॥ ८ ॥

अद्यास्मिन्नहनिसदृशीरित् परस्परंसदृश्यएव तथाश्वउइत् परस्मिन्नप्यहनिसदृशीः परस्परंसदृश्यएवउशब्दोऽपिशब्दार्थः इच्छब्दएवार्थः अद्यतन्योपिश्वस्तनीभिःसदृश्यः श्वस्तन्यश्चाद्यतनीभिः एवमहरन्तरेणसादृश्यम् कथंसादृश्यमितितदुपपाद्यते—यदा नक्षत्राणिनदृश्यन्ते सूर्यश्चनोदेति सउषसःकालः सचैकविंशतिघटिकाभिः षड्विंशतिपराभिश्चसंमितः सूर्योहिप्रतिदिनं एकोनषष्ट्यधिकपञ्चसहस्रयोजनानिमेरुंप्रादक्षिण्येनपरिभ्रमति तथासतियत्रयत्रलङ्कादिभूप्रदेशेसूर्योगच्छतितस्यतस्यपुरस्तात्त्रिंशद्योजनंउषाअपिगच्छति सूर्योयस्मिन्देशेगच्छतितत्रत्रिंशद्योजनंपुरस्ताद्देशस्थितानांउदितोदृश्यते एवंसर्वप्रदेशेष्वपि तथोषाअपियत्रगच्छतिततःपुरस्तात्त्रिंशद्योजनभूभागवर्तिनांउदितादृश्यते एवंलंकादिसर्वप्रदेशस्थितानामपिउषसःउदयोऽवगन्तव्यः एवंचसतिएकस्मिन्भूभागेयावत्कालंयथोषाःप्रकाशयति तथाभूभागान्तरेऽपितावन्तं कालंप्रकाशयति एवमुक्तरीत्याएकस्मिन्नेवाहनिसर्वप्रदेशवर्तिनामप्युषसःसदृश्यः प्रदेशबाहुल्यमपेक्ष्यउषसांबहुत्वाद्बहुवचनं एवमेकरूपाउषसःअनवद्याः शुद्धाः यासामुदयात्सर्वेभावाअनवद्याभविष्यन्ति किमुवक्तव्यंतासामनवद्यत्वं दीर्घंउक्तरीत्यात्यन्तमायतं वरुणस्यतमोनिवारकस्य सूर्यस्यधामस्थानंमेरुवलयंसचन्तेप्रतिदिनंसेवन्तेकियद्दूरमितितदुच्यते—त्रिंशतंयोजनानित्रिंशद्योजनानिपुरतःसूर्योयत्रयत्रोदेति ततस्ततस्त्रिंशद्योजनंपुरस्तादुद्यन्तीत्यर्थः किंच आसांमध्येएकैकोषाः लंकाद्येकैकभूभागवर्तिनांक्रतुंगमनागमनादिरूपंकर्मतद्विषयांप्रज्ञांवा तथाच निरुक्तम्-

Funding by IKS-MoE

क्रतुंदधिक्राःकर्मवाप्रज्ञांवेति[1] । सद्यस्तदानीमेवस्वोदयकालएवपरियन्ति परितोगच्छन्ति निर्वहन्तीत्यर्थः तत्तद्भूभागविशेषेणसूर्यस्योदयोज्योतिःशास्त्रेप्रदर्शितः—उदयोयोलङ्कायांसोस्तमयःसवितुरेवसिद्धपुरे । मध्याह्नोयमकोट्यांरोमकविषयेऽर्धरात्रःस्यादिति ॥ ८ ॥

अथनवमी—

जा॒न॒त्यह्नः॑प्र॒थ॒मस्य॒नाम॑शु॒क्राकृ॒ष्णाद॑जनिष्टश्विती॒ची ।
ऋ॒तस्य॒योषा॒नमि॑नाति॒धामाह॑रह॒र्निष्कृ॒तमा॒चर॑न्ती ॥ ९ ॥

जा॒न॒ती । अह्नः॑ । प्र॒थ॒मस्य॑ । नाम॑ । शु॒क्रा । कृ॒ष्णात् । अ॒ज॒नि॒ष्ट॒ ।
श्वि॒ती॒ची । ऋ॒तस्य॑ । योषा॑ । न । मि॒ना॒ति॒ । धाम॑ । अहः॑ऽअहः ।
निः॒ऽकृ॒तम् । आ॒ऽचर॑न्ती ॥ ९ ॥

उषाः प्रथमस्यमुख्यस्यप्रथमानस्य वाह्नोदिवसस्यनामनमनमागमनंजानतीअवगच्छन्तीप्राणिनांप्रज्ञापयन्तीत्यर्थः सोषाः शुक्रास्वतोदीप्ता अतएव श्वितीचीश्वैत्यंगच्छन्ती प्रकाशं प्राप्नुवन्ती कृष्णान्निकृष्टात्तमसःसकाशादजनिष्ट प्रादुर्भवति यद्यपितमसःसकाशान्नोत्पद्यते तथापि तदनन्तरभावित्वात्ततउत्पद्यतेइत्युपचर्यते उत्पन्नासा ऋतस्य सत्यभूतस्यादित्यस्यधाम तेजोयुक्तंस्थानं योषामिश्रयन्तीनमिनातिनहिनस्ति तदीयंतेजोनपराभवति अपितुअहरहःसर्वेष्वहःसुनिष्कृतमाचरन्तीअलंकारशोभांकुर्वती यद्वा ऋतस्य सत्यभूतस्ययज्ञस्यधामदेवयजनाख्यं स्थानं योषामिश्रणशीलासती नमिनाति नहिनस्ति किंतु अहरहःसर्वेषु यागदिवसेषुनिष्कृतं हविरादीनांप्रकाशनरूपमलंकारं आचरन्तीकुर्वती तादृश्युषा अजनिष्टेतिपूर्वत्रान्वयः ॥ ९ ॥

अथदशमी—

क॒न्ये॑वत॒न्वा॒३॒शाश॑दाना॒ँएषि॑देविदे॒वमिय॑क्षमाणम् ।
सं॒स्मय॑मानायु॒व॒तिःपु॒रस्ता॑दा॒विर्वक्षां॑सिकृणुषेविभा॒ती ॥१०॥५॥

---

[1] नि० २. २८. ।
३

Funding by IKS-MoE

कन्याऽइव । तन्वा । शाशदाना । एषि । देवि । देवम् । इयक्षमाणम् ।
सम्ऽस्मयमाना । युवतिः । पुरस्तात् । आविः । वक्षांसि । कृणुषे ।
विऽभाती ॥ १० ॥ ५ ॥

तन्वाशरीरेणशाशदाना शाशाद्यमानास्पष्टतांप्राप्नुवती शाशदानःशाशाद्यमानइतियास्कः[1] । कन्येवकमनीयाकन्यकेव कन्याकमनीयाभवतिक्केयंनेतव्येतिवेतियास्कः[2] । सायथाजनान्तिकेविवसनासंचरति तथा हेउषः त्वं कन्याकमनीयाप्रगल्भासतीतन्वाशरीरेणशाशदानास्पष्टतांगच्छन्ती दृश्यसे पश्चात्प्रगल्भासती हेदेविदेवनशीले इयक्षमाणं यष्टुमिच्छन्तं अभिमतंदातुमिच्छन्तं वादेवंद्योतनस्वभावंसूर्यरूपंप्रियंएषिगच्छसि ततःपश्चाद्युवतियौंवनोपेतासतीपुरस्तात्पत्युःसूर्यस्य पुरतः संस्मयमानासमीषद्धसन्ती हास्यंकुर्वंतीविभातीअत्यन्तंभासमाना वक्षांसिवक्षसोपलक्षितानवयवानाविष्कृणुषेप्रकटीकरोषि यद्वा युवतिरितिलुप्तोपमा यथालोकेप्रगल्भायोषित् पुरस्तात्प्रियतमस्यपुरतः संस्मयमानादन्तप्रदर्शनाय ईषद्धसनंकुर्वंती वक्षांसिवक्षसोपलक्षितानिगोप्यानिबाहुमूलस्तनादीनि आविष्करोति तथात्वमपीत्यर्थः यद्वा पुरस्तात्पूर्वस्यांदिशि संस्मयमाना स्मितोपमप्रकाशंकुर्वंती युवतिः सर्वेषुभावेषुमिश्रणशीलावक्षांसिवक्षइतिरूपनाम दन्तस्थानीयानिनीलपीतादीनिरूपाण्याविष्करोषि ॥ १० ॥

॥ इतिद्वितीयस्यप्रथमेपञ्चमोवर्गः ॥ ५ ॥

अथैकादशी–

सुसंकाशामातृमृष्टेवयोषाविस्तन्वंकृणुषेदृशेकम् ।
भद्रात्वमुषोवितरंव्युच्छनतत्तेअन्याउषसोनशन्त ॥ ११ ॥

सुऽसंकाशा । मातृमृष्टाऽइव । योषा । आविः । तन्वम् । कृणुषे ।
दृशे । कम् । भद्रा । त्वम् । उषः । विऽतरम् । वि । उच्छ । न । तत् ।
ते । अन्याः । उषसः । नशन्त ॥ ११ ॥

हेउषोदेवि मातृमृष्टामातृभिर्जननीभिःशुद्धीकृतायोषेव सुसंकाशाअत्यर्थं प्रकाशमानात्वं तन्वंस्वकीयांतनुं दृशेसर्वेषांदर्शनायआविष्कृणुषे प्रकटयसि यथालोकेमात्रादिना स्वलंकृता

---

[1] नि० ६. १६. । [2] नि० ४. १५. ।

Funding by IKS-MoE

शोभनासती स्वकीयंलावण्योपेतं सर्वंशरीरंदर्शनायाविष्करोतितद्वत्त्वमपीत्यर्थः अत्रकमितिपादपूरणः अत्रविशेषस्याभावात् शिशिरंजीवनायकमितिंवत् तथाचयास्काचार्यः—मिताक्षरेष्वनर्थकाःकमीमिद्विति[1]।यद्वा कमितिसुखवचनः सुखंयथाभवतितथा आविष्कृणुषेइत्यर्थः हेउषः यतएवंकरोषि अतोभद्राकल्याणशीला स्तुत्यावितरंव्युच्छ आवरकमन्धकारंविप्रकृष्टंयथाभवतितथाविवासय अत्रयद्यपिविशेषोनश्रुतः तथापिप्रकाशनिवर्त्यत्वात् परिहरणीयत्वाच्च व्युदसनीयंतमएवेतिगम्यते किंचतेतव तत्व्युदसनं अन्याउषसःअतीताआगामिन्यश्च ननशंत नव्याप्नुवन्ति तथाव्युच्छेतिभावः नशिर्व्याप्तिकर्मा इन्वति नशतिइतिव्याप्तिकर्मसुपाठात् ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

अश्वा॑वती॒र्गोम॑तीर्वि॒श्ववा॑रा॒यत॑मानार॒श्मिभि॒ःसूर्य॑स्य ।
परा॑च॒यन्ति॒पुन॒राच॑यन्तिभ॒द्रानाम॒वह॑मानाउ॒षास॑ः ॥ १२ ॥

अश्व॑ऽवतीः । गोऽम॑तीः । वि॒श्वऽवा॑राः । यत॑मानाः । र॒श्मिऽभि॑ः ।
सूर्य॑स्य । परा॑ । च॒ । यन्ति॑ । पुन॑ः । आ । च॒ । य॒न्ति॒ । भ॒द्रा ।
नाम॑ । वह॑मानाः । उ॒षस॑ः ॥ १२ ॥

अश्वावतीः अश्ववत्यः बहुभिरश्वैस्तद्वत्यः तथागोमतीर्बहुभिर्गोभिस्तद्वत्यः विश्ववाराः विश्वेवारावरणीयाः कालायासां तास्तथोक्ताः सार्वकालीनाइत्यर्थः यद्वा विश्वेवरितारोयासुताः विश्ववाराःभवन्ति विश्वैर्वरणीयाइत्यर्थः सूर्यस्यरश्मिभिर्यतमानाः सूर्यरश्मिभिःसाकंतमोनिवारणायप्रयत्नंकुर्वाणाः यद्यपिसूर्यरश्मयएवजगत्प्रकाशनायप्रभवन्ति तथापिसूर्योदयात्पूर्वं तमोनिवारणस्यापेक्षितत्वात्तासामपिप्रयत्नमविरुद्धम् रश्मिदेवताअपि प्रकाशिकाइत्यर्थः किंच भद्रा भद्रंकल्याणंस्तुत्यंवानामनमनं सर्वजनानुकूल्यंवहमानाः धारयमाणाः उषासः उषोदेवताः पराचयन्ति परायन्तिच तथा पुनराचयन्तिपुनरायन्तिच परस्परापेक्षयोभयत्रचशब्दः याएवातीतेषु दिनेषुगतास्ताएवपुनःपुनर्दिनान्तरेष्वप्यायन्तिजगन्निर्वाहाय प्रतिदिनंगतागतंकुर्वन्तीत्यर्थः ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

ऋ॒तस्य॑र॒श्मिम॑नु॒यच्छ॑मानाभ॒द्रंभ॑द्रं॒क्रतु॑म॒स्मासु॑धेहि ।
उषो॑नोअ॒द्यसु॒हवा॒व्यु॑च्छा॒स्मासु॒रायो॑म॒घव॑त्सुचस्युः ॥ १३ ॥६॥

---

[1] नि० १.१०. ।
[2] नि० १.९. ।

ऋ॒तस्य॑ । र॒श्मिम् । अ॒नु॒ऽयच्छ॑माना । भ॒द्रम्ऽभ॑द्रम् । क्रतु॑म् । अ॒स्मासु॑ ।
धे॒हि॒ । उष॑ः । न॒ः । अ॒द्य । सु॒ऽहवा॑ । वि । उ॒च्छ॒ ।
अ॒स्मासु॑ । राय॑ः । म॒घव॑त्ऽसु । च॒ । स्यु॒रिति॑ स्युः ॥ १३ ॥ ६ ॥

हेउषः ऋतस्य सत्यभूतस्यादित्यस्य रश्मिंरश्मीन्अनुयच्छमाना आनुकूल्येनप्रवर्तमानात्वं भद्रंभद्रं क्रतुं तत्तत्कल्याणंस्तुत्यंवा लौकिकंवैदिकंकर्म तद्विषयांप्रज्ञांवा धेहि स्थापय हेउषः अद्येदानीं नोऽस्मदर्थं सुहवासुष्ठुआहुतासती व्युच्छ तमोविवासय प्रकाशंकुर्वित्यर्थः किमर्थमितितदुच्यते—मघवत्सु मघमितिधननाम हविर्लक्षणधनयुक्तेष्वस्मासुयजमानेषु रायश्चस्युः बहुविधानिधनानिसंभवन्त्वितिपूर्वोक्तेनक्रतुनासहसमुच्चयार्थश्चशब्दः ॥ १३ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यप्रथमेषष्ठोवर्गः ॥ ६ ॥

उषाउच्छन्तीतित्रयोदशर्चंचतुर्थंसूक्तंदैर्घतमसःकक्षीवतआर्षम् त्रैष्टुभमुषस्यं उषाउच्छन्तीत्यनुक्रान्तं विनियोगस्तु पूर्वसूक्तेएवोक्तः ।

तत्रप्रथमा—

उ॒षाउ॒च्छन्ती॑समिधा॒नेअ॒ग्नाउ॒द्यन्सूर्य॑उर्वि॒याज्योति॑रश्रेत् ।
दे॒वोनो॒अत्र॑सवि॒तान्वर्थं॒प्रासा॑वीद्द्वि॒पत्प्रचतु॑ष्पदि॒त्यै ॥ १ ॥

उ॒षाः । उ॒च्छन्ती॑ । स॒म्ऽइ॒धा॒ने । अ॒ग्नौ । उ॒त्ऽयन् । सूर्य॑ः । उ॒र्वि॒या ।
ज्योति॑ः । अ॒श्रे॒त् । दे॒वः । न॒ः । अत्र॑ । स॒वि॒ता । नु । अर्थ॑म् । प्र ।
अ॒सा॒वी॒त् । द्वि॒ऽपत् । प्र । चतु॑ःऽपत् । इ॒त्यै ॥ १ ॥

एषोषाःसमिधाने अग्नौ अग्नित्वसामान्येनैकवचनं अग्निषुसमिध्यमानेषुसत्सुकर्मार्थैकर्तृप्रयोगः उषःकालेह्याहवनीयादयः प्रज्वाल्यन्ते उच्छन्तीतमोविवासयन्तीउर्वियाउरुबहुलं ज्योतिः प्रकाशं अश्रेत् सेवते प्रकाशते प्रकाशयतिवासर्वं किमिव उद्यन्सूर्यःउपमाप्रधाननिर्देशः उदितः सूर्यइव सूर्योयथाप्रकाशयतितथेत्यर्थः अत्रत्वदुदयानन्तरं अस्मिन्कर्मणिवासवितादेवः सर्वस्य प्रेरकः सूर्योनोऽस्मदर्थंनुक्षिप्रं अर्थंअर्थशब्दोत्रविशेषणवाची नपुंसकलिंगः अयंनर्थानि[1]ऋणव-

---

[1] ऋ० सं० ५. ५. ५. ।

Funding by IKS-MoE

न्पांसीत्यादौतथादृष्टत्वात् ।अरणीयंद्विपत् पादद्वयोपेतं मनुष्यादिरूपंधनंप्रासावीत्अनुजानातुददावित्यर्थः तथा चतुष्पत् पादचतुष्टयोपेतंगवादिरूपंधनंप्रासावीत् किमर्थं इत्यै द्विपदांचतुष्पदांचगमनाय यद्वा नइत्याइतिसंबन्धः अस्मद्गमनागमनादिव्यापारायेत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

अमि॑नती॒दैव्या॑निव्र॒तानि॑प्रमिन॒तीम॑नु॒ष्या॑यु॒गानि॑ ।
ई॒युषी॑णामु॒प॒माशश्व॑तीनामाय॒ती॒नांप्र॑थ॒मोषा॒व्य॑द्यौत् ॥ २ ॥

अमि॑नती । दैव्या॑नि । व्र॒तानि॑ । प्र॒ऽमि॒न॒ती । म॒नु॒ष्या॑ । यु॒गानि॑ ।
इ॒युषी॑णाम् । उ॒प॒ऽमा । शश्व॑तीनाम् । आ॒ऽय॒ती॒नाम् । प्र॒थ॒मा ।
उ॒षाः । वि । अ॒द्यौ॒त् ॥ २ ॥

दैव्यानिव्रतानि देवसंबन्धीन्यग्निहोत्रादीनिकर्माणि व्रतमितिकर्मनाम व्रतंकर्वरमितितन्नामसुपाठात् तानिकर्माणिअमिनती अहिंसतीमानप्रदानेनानुकूलंकुर्वती तथा मनुष्याणां युगानियुगोपलक्षितान्निमेषादिकालावयवान् प्रमिनती प्रकर्षेणहिंसन्तीआयुःक्षपयन्तीत्यर्थः यद्वा युगानियुग्मानिपरस्परसंयोगंप्रमिनतीहिंसन्तीवियोगंकुर्वतीत्यर्थः उषःकालेसर्वेयथायथंस्वस्वव्यापारायगच्छन्तीतिप्रसिद्धं किंच ईयुषीणांगच्छन्तीनां अतीतानांशश्वतीनांनित्यानामुषसां उपमा ताभिःसदृशीत्यर्थः सादृश्यंच सदृशीरिदुश्वइत्यत्रोक्तं । तथा आयतीनांप्रथमा आगामिनीनामुषसांप्रथमभाविनीसतीव्यद्यौत् विशेषेणप्रकाशते यद्वा ईयुषीणां गमनशीलानांपश्वादीनां शश्वतीनांसंततिप्रवाहरूपेणनित्यानांउपमा तद्वन्नित्येत्यर्थः तथाआयतीनां रात्र्यवसानसमयेउत्पद्यमानानांप्रज्ञावागादीनांप्रथमभाविनीउषस्यागतायांवाचोबुद्धयश्चस्फुरन्तीतिप्रसिद्धम् तादृशीदेवीव्यद्यौत् प्राणिनामनुग्रहायद्योतते ॥ २ ॥

अथतृतीया–

ए॒षादि॒वोदु॑हि॒ताप्रत्य॑दर्शि॒ज्योति॒र्वसा॑नासम॒नापु॒रस्ता॑त् ।
ऋ॒तस्य॒पन्था॒मन्वे॑तिसा॒धुप्र॑जान॒तीव॒नदिशो॑मिनाति ॥ ३ ॥

---

१ ऋ० सं० २. १. ५. ।

ए॒षा । दि॒वः । दु॒हि॒ता । प्रति॑ । अ॒द॒र्शि॒ । ज्योति॑ः । वसा॑ना ।
स॒म॒ना । पु॒रस्ता॑त् । ऋ॒तस्य॑ । पन्था॑म् । अनु॑ । ए॒ति॒ । सा॒धु ।
प्र॒जा॒न॒तीऽइ॑व । न । दिश॑ः । मि॒ना॒ति॒ ॥ ३ ॥

एषोषाः दिवोद्योतमानात्मकस्यद्युलोकस्यदुहिता दुहितृस्थानीयाततउत्पद्यमानत्वाद्दुहितेत्युपचर्यते पुरस्तात्पूर्वस्यांदिशिप्रतिप्रत्येकं अदर्शिदृश्यते सर्वेषामपिप्राणिनामाभिमुख्येनप्रकाशतइत्यर्थः कीदृशीसाज्योतिर्वसाना तेजोरूपंवस्त्रमाच्छादयन्ती तेजसाप्रकाशयन्ती समना सम्यङ्नयित्रीचेष्टयित्री अन्तर्भावितण्यर्थोऽयं यद्वा सहयुगपदेव मन्यतेवबुध्यते प्राणिभिरितिसमना व्युत्पत्त्यनवधारणादनवग्रहः साताद्दशी ऋतस्यादित्यस्यपन्थां पन्थानंमेरोःप्रान्तप्रदेशं अनुक्रमेणसाधुसम्यगेतिगच्छति सूर्योयत्रयत्रगच्छति तत्रतत्रपुरस्तादुषाअपिगच्छतीत्यर्थः सैव विशेष्यते—प्रजानतीव प्रियभूतस्यसूर्यस्यमार्गोमयापिगन्तव्यइतिचेतयन्तीव यथालोकेप्रियतमेऽनुरागयुक्ताकाचिद्भर्तारं सर्वास्ववस्थासुनविमुञ्चति तथेयमपीत्यर्थः किंच दिशःप्रागादिकानमिनाति नहिनस्ति किंतूषायत्रगच्छतिसाप्राचीत्येवंप्रागादिव्यवहारंकरोतीत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

उपो॑अदर्शिशु॒न्ध्युवो॒नवक्षो॑नो॒धाइ॑वा॒विर॑कृतप्रि॒याणि॑ ।
अ॒द्म॒सन्नस॒सतो॑बो॒धय॑न्तीशश्वत्त॒मागा॒त्पुन॑रे॒युषी॑णाम् ॥ ४ ॥

उपो॒ इति॑ । अ॒द॒र्शि॒ । शु॒न्ध्युव॑ः । न । वक्ष॑ः । नो॒धाःऽइ॑व । आ॒विः ।
अ॒कृ॒त॒ । प्रि॒याणि॑ । अ॒द्म॒ऽसत् । न । स॒स॒तः । बो॒धय॑न्ती ।
श॒श्व॒त्ऽत॒मा । आ । अ॒गा॒त् । पुन॑ः । आ॒ऽई॒युषी॑णाम् ॥ ४ ॥

एषोषाः उपोइतिनिंपातद्वयसमुदायात्मकएकोनिपातः सर्वैःसमीपएव अदर्शिदृश्यते तत्रदृष्टान्तः-शुंध्युवोनवक्षः अत्रनकारउपमार्थीयः उपरिष्टात्प्रयुज्यमानत्वात् यत्रतुप्रतिषेधोविवक्षितः तत्रपुरस्तान्नकारःप्रयुज्यते तथाचयास्कः—पुरस्तादुपाचारस्तस्ययत्प्रतिषेधतीति[१] तस्योदाहरणंनेन्द्रंदेवममंसतेति[२] उपरिष्टादुपाचारस्तस्ययेनोपमिमीतेइति तस्योदाहरणंदुर्मदासो[३]नसुरायामिति शुंध्युरादित्यः सर्वेषांशोधकत्वात् तस्यवक्षोवक्षःस्थानीयोरश्मिसमूहः सयथाप्रकाशमानोदृश्यते तथेत्यर्थः

---

[१] नि० १.४.।
[२] ऋ० सं० ८.४.१.।
[३] ऋ० सं० ५.७.१९.।

यद्वा शुन्ध्युरितिजलचरःश्वेतवर्णःपक्षिविशेषः सयथास्वकीयंवक्षःप्रकाशयन्दृश्यतेतद्वदित्यर्थः किंच नोधाइवप्रियाण्याविरकृत नवनंस्तोत्रंधारयतीतिनोधाःएतन्नामामहर्षिः देवतास्तुतिव्याजेन नानाविधैर्मन्त्रैःप्रियाणिस्वमनीषितान्याविष्कृतवान् तथैषापि स्वकीयानिसर्वलोकप्रियाणितेजांस्याविरकरोत् किंच अद्मसन्न अत्राप्युपमार्थीयोनकारः अद्यतइत्यद्मान्नं तस्यपाकायगृहेसीदतीत्यद्मसत्पाचिकायोषित् ससतोबोधयन्ती सायथास्वपतःपुत्रादीन्भोजनाय बोधयतितद्वत् यद्वा अद्मेतिगृहनाम वरूथंअद्मेतितन्नामसुपाठात् तत्रसीदतीत्यद्मसत्जननी सायथास्वपतःपुत्रादीन् उषः कालेप्रबोधयति तथाभुवनाख्येगृहेसीदन्ती तत्रत्यान्प्राणिनःप्रबोधयन्तीयमुषाः आईयुषीणां आगमनशीलानांस्त्रीणांमध्येशश्वत्तमा आगात्पुनःपुनरागच्छति प्रातर्नियतमागच्छन्तीनां वारयोषितांमध्येस्वयमेकासती नियतमागच्छतीत्यभिप्रायः अत्रनिरुक्तम्—उपादर्शिशुन्ध्युवःशुन्ध्युरादित्योभवतिशोधनात्तस्यैववक्षोभासोध्यूढमिदमपीतरद्वक्षएतस्मादेवाध्यूढंकायेशकुनिरपिशुंध्युरुच्यतेशोधनादेवोदकचरोभवत्यापोऽपिशुन्ध्युवउच्यन्तेशोधनादेवनोधाऋषिर्भवतिनवनंदधातिसयथास्तुत्याकामानाविष्कुरुतएवमुषारूपाण्याविष्कुरुतेऽद्मसदद्मान्नंभवत्यद्मसादिनीतिवान्नसानिनीतिवाससतोबोधयन्तीशश्वत्तमागात्पुनरेयुषोणांस्वपतोबोधयन्तीशाश्वतिकतमागात्पुनरागामिनीनामिति[1] ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

पू॒र्वे॑अ॒र्धे॑रज॑सोअ॒प्त्यस्य॒गवां॒जनि॑त्र्यकृत॒प्रके॒तुम् ।
व्युं॑प्रथतेवित॒रंवरी॑य॒ओभापृ॒णन्ती॑पि॒त्रोरु॒पस्थां॑ ॥ ५ ॥ ७ ॥

पूर्वे॑ । अर्धे॑ । रज॑सः । अ॒प्त्यस्य॑ । गवा॑म् । जनि॑त्री । अ॒कृ॒त॒ ।
प्र । के॒तुम् । वि । ऊ॒म् इति॑ । प्र॒थ॒ते॒ । वि॒ऽत॒रम् । वरी॑यः । आ ।
उ॒भा । पृ॒णन्ती॑ । पि॒त्रोः । उ॒पऽस्थां॑ ॥ ५ ॥ ७ ॥

अप्त्यस्यव्यापनशीलस्य विसृतस्यरजसोरञ्जकस्यान्तरिक्षलोकस्य रजःशब्दोऽन्तरिक्षलोकवाची लोकारजांस्युच्यन्तेइतियास्केनोक्तत्वात्[2]। तस्यपूर्वेअर्धेपूर्वस्मिन्भागेजनित्री उत्पन्नासती गवांदिशांरश्मीनांवाकेतुंप्रज्ञानंप्राकृतप्रकर्षेणकरोति यद्वा रजसोरंजकस्याह्नः रजःशब्दोहर्वाची असृगहनीरजसीउच्येते इतियास्केनोक्तत्वात्[3]। तस्यपूर्वेर्धेपूर्वस्मिन्भागेउषःकालेगवांवा-

---

[1] नि० ४. १६. । [2] नि० ४. १९. । [3] नि० ४. १९ ।

Funding by IKS-MoE

चांजनित्रीजनयित्रीउत्पादयित्री उषःकालेसर्वेषांप्राणिनांवाचःस्फुरन्तीतिप्रसिद्धम् यद्वा अस्थस्य कर्मसुस्थितस्यजन्तोःकेतुंगमनागमनादिरूपंकर्म । केतुरितिकर्मनाम केतःकेतुरितितन्नामसुपाठात् प्राकृतप्रकर्षेणकरोति किंच पित्रोःपालयित्र्योर्द्यावापृथिव्योःउपस्थाउपस्थेउत्सङ्गेअन्तरालप्रदेशेस्थित्वाउभाउभेद्यावापृथिव्यौ पृणन्तीस्वतेजसापूरयन्ती यद्वा उभाउभयोः पित्रोरितिसंबन्धः वितरंविशिष्टतरं वरीयःउरुतरंअतिविस्तीर्णंयथाभवतितथाव्युप्रथतेविशेषेणैवप्रख्याताभवति प्रकाशतइत्यर्थः उशब्दोवधारणार्थःपादपूरणोवा मिताक्षरेष्वनर्थकाःकमीमिद्वितीति यास्केनोक्तत्वात्[1] ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यप्रथमेसप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

अथषष्ठी—

ए॒वेदे॒षापु॑रु॒तमा॑दृ॒शेकंनाजा॑मिं॒नपरि॑वृणक्ति॒जा॒मिम् ।
अ॒रे॒पसा॑त॒न्वा॒३॒॑शाशं॑दाना॒नाभी॒दीषं॑ते॒नम॒हो॑विभा॒ती ॥ ६ ॥

ए॒व । इत् । ए॒षा । पु॒रु॒ऽतमा॑ । दृ॒शे । कम् । न । अजा॑मिम् ।
न । परि॑ । वृ॒ण॒क्ति॒ । जा॒मिम् । अ॒रे॒पसा॑ । त॒न्वा॑ । शाशं॑दाना ।
न । अभी॑त् । ईष॑ते । न । म॒हः । वि॒ऽभा॒ती ॥ ६ ॥

एषोषा एवेत् इच्छब्दएवकारार्थः एवमेवइदानीं भासमानप्रकारेणैवपुरुतमाविपुलतमा अत्यन्तविस्तृतासती अजामिं विजातीयंमनुष्यादिजातिंनपरिवृणक्ति परितःसर्वतोनवर्जयति तथा जामिंसजातीयंदेवजातिंनपरिवृणक्ति नपरिवर्जयति मनुष्यादिकंदेवादिकंचतदुपलक्षितं लोकद्वयंवाकार्त्स्न्येनप्रकाशयतीत्यर्थः किमर्थमितितदुच्यते—दृशेकं सुखेनसर्वेषांदर्शनायसुखंयथा भवतितथासर्वान्दर्शयितुंवा किंच अरेपसा अपापया निर्मलयातन्वाशरीरेण शाशदाना शाशाद्यमाना शाशदानःशाशाद्यमानइतियास्कः[2] । स्पष्टतांगच्छन्तीत्यर्थः विभातीविशेषेणप्रकाशयन्ती साअर्भादल्पात् पुत्रिकादेःसकाशान्नेषतेनगच्छति तमपिप्रकाशयति तथा महोमहतोमेर्वादेः सकाशान्नेषते नगच्छति तमपिप्रकाशयति पूर्वंलोकद्वयंप्रकाशयति इत्युक्तं इदानीमस्मिंल्लोके परमाण्वादिपर्वतपर्यन्तंकृत्स्नंप्रकाशयतीत्यर्थः ॥ ६ ॥

---

[1] नि० १. ९. । [2] नि० ६. १६. ।

Funding by IKS-MoE

अथसप्तमी–

अ॒भ्रा॒तेव॑पुं॒सए॑तिप्रती॒चीग॑र्ता॒रुगि॑वस॒नये॒धना॑नाम् ।
जा॒येव॒पत्य॑उश॒तीसु॒वासा॑उ॒षाह॒स्रेव॒निरि॑णीते॒अप्स॑ः ॥ ७ ॥

अ॒भ्रा॒ताऽइ॑व । पुं॒सः । ए॒ति॒ । प्र॒ती॒ची । ग॒र्त॒ऽआ॒रुगि॑व । स॒नये॑ ।
धना॑नाम् । जा॒याऽइ॑व । पत्ये॑ । उ॒श॒ती । सु॒ऽवासा॑ः । उ॒षाः ।
ह॒स्राऽइ॑व । नि । रि॒णी॒ते॒ । अप्स॑ः ॥ ७ ॥

अभ्रातेवभ्रातृरहितेवपुंसः पित्रादीन् प्रतीचीस्वकीयस्थानात्प्रतिनिवृत्तमुखीसतीएतिगच्छति यथालोकेभ्रातृरहितायोषित्स्वोचितवासोलङ्कारादिलाभायपितॄनेति सतिभ्रातरिसएवोचितप्रदानादिनासम्यक्तोषयति तदभावात्पितरमेवप्राप्नोति यद्वा सतिस्वभ्रातरिसएवपितुः पिंडदानादिकंसन्तानकृत्यंकरोति तस्याभावात्स्वयमेवतत्कर्तुंपित्रादीन्गच्छति तद्वदियमुषाअपिस्वोचितप्रकाशादिलाभायस्वप्रकाशदानायवा पितृभूतंसूर्यमाभिमुख्येनगच्छति अयमेकोदृष्टान्तः तथा धनानांसनये गर्तारुगिव गर्तारोहिणीवेत्यपरोदृष्टान्तः गर्तइतिगृहनाम कृदरोगर्तइतितन्नामसुपाठात् अत्रौचित्येनराजपुरुषैः न्यायनिर्णेतृभिश्चाधिष्ठितंस्थानमुच्यते तदारोहतीतिगर्तारुक् यथा लोकेकाचिद्गतभर्तृकायोषिद्धनानांस्वकीयरिक्थानां सनयेलाभाय गर्तमागच्छति तांतुसभ्याविचार्ययदीयंरिक्थंलभतेचेदक्षैःसन्ताड्य तदीयंधनंवितरन्ति तथेयमपिधनानांप्रीणनसाधनानांप्रकाशानांसनये लाभाय गर्तमाकाशं सूर्यनिवासस्थानं आरोहति देशविशेषाचारमपेक्ष्यैवंदृष्टान्तितं किंच पत्येउशतीकामयमानासुवासादुकूलादिशोभनवसनास्वलंकृतापूर्वंरजोदर्शनसमये मलिनवस्त्रासती स्नानानन्तरंशोभनवस्त्राभरणैः शोभमानाविशेषेणपतिंभोगायकांक्षतीतेनसहसंक्रीडते तथेयमुषाःअपिनैशेनान्धकारेणावृतत्वात् मलिनवसनापिप्रभाते स्वतेजसावृतत्वात् सुवसनासती पतिस्थानीयेनसूर्येणसाकंसंक्रीडमाना हस्रेवहसनेव अप्सःदन्तस्थानीयानिरूपाणि नीलपीतादीनि यद्वा निरूप्यमाणानिपदार्थजातानि निरिणीते नितरांरिणीते गमयतिप्रकाशयतीत्यर्थः यथालोकेकाचिद्रमणीयायोषित्स्मितव्याजेनदन्तान्विवृणुते तथेयमपिसर्वाणिरूपाणिप्रकाशयतीत्यर्थः अयंमन्त्रोनिरुक्तेस्पष्टंव्याख्यातः—अभ्रातृकेवपुंसःपितॄनेत्यभिमुखीसन्तानकर्मणेपिण्डदानायनपतिंगर्तारोहिणीवधनलाभायदाक्षिणाजीगर्तः सभास्थाणुर्गृणातेःसत्य-

संगरोभवतितंतत्रयापुत्रायापतिकासारोहतितांतत्राक्षैराघ्नन्तिसारिक्थंलभतइति । जायेवपत्येकामयमानासुवासाऋतुकालेषूषाहसनेवदन्तान्विवृणुतइति[1] ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

स्वसा॒स्वस्रे॒ज्याय॑स्यै॒योनि॑मारै॒गपै॑त्यस्याःप्रति॒चक्ष्ये॑व ।
व्यु॒च्छन्ती॑र॒श्मभि॒ःसूर्य॑स्या॒ञ्ज्य॑ङ्क्तेसम॒नगा॑इव॒व्राः ॥ ८ ॥

स्वसा॑ । स्वस्रे॑ । ज्याय॑स्यै । योनि॑म् । अ॒रै॒क् । अप॑ । ए॒ति॒ ।
अ॒स्या॒ः । प्र॒ति॒चक्ष्य॑ऽइव । वि॒ऽउ॒च्छन्ती॑ । र॒श्मिऽभिः॑ । सूर्य॑स्य ।
अ॒ञ्जि । अ॒ङ्क्ते॒ । स॒म॒न॒गाःऽइ॑व । व्राः ॥ ८ ॥

स्वसा भगिनीरूपारात्रिः स्वस्रेभगिन्यैउषसे कीदृश्यैज्यायस्यै यद्यपि एकस्मादेवान्तरिक्षादुत्पन्नत्वात् परस्परंस्वसृभावः तथाप्यह्नःप्राथम्यात्तेजस्विन्याउषसोज्यायस्त्वं स्वयमेवसरतीति वास्वसारात्रिः स्वस्रेज्यायस्यै उक्तरीत्याज्येष्ठायै योनिंउत्पत्तिस्थानं अपररात्ररूपं आरैक् अरिचत् प्रादात् रेचयतीत्यर्थः तथाच पूर्वत्राम्नातं–रात्र्युषसेयोनिमारैगिति[2]। दत्त्वाचअस्याउत्पन्नायाउषसः प्रतिचक्ष्येव ज्ञापयित्वैव स्वयमपसृत्यैतिगच्छति ज्यायस्यामागतायां तस्यैस्वस्थानं दत्त्वा स्वयं तत्सन्निधौस्थातुमनुचितमितिविज्ञायैवापगच्छतीतिभावः एवमुत्पन्नोषाः सूर्यस्यरश्मिभिर्व्युच्छन्ती तमोविवासयन्ती अंजिव्यंजकंजगत् अङ्क्ते अनक्तिप्रकाशयति किमिव समनगाइव सम्यग्गमनहेतवः आपः समनाः ताः गच्छन्तीतिसमनगाःविद्युतः व्राः व्राताः विद्युत्संघाइव यद्वा सम्यग्गमनायगच्छन्तीतिसमनगाः सूर्यरश्मयः तेइवव्राः व्राताः संघीभूताः तेयथा अंजन्ते जगत्प्रकाशयन्ति तथेत्यर्थः व्रातइत्यत्रतकारलोपश्छान्दसः ॥ ८ ॥

अथनवमी–

आ॒सांपूर्वा॑सा॒मह॑सु॒स्वसॄ॑णा॒मप॑रा॒पूर्वा॑म॒भ्ये॑तिप॒श्चात् ।
ताःप्र॑त्न॒वन्नव्य॑सीर्नू॒नम॒स्मेरे॒वदु॑च्छन्तुसु॒दिना॑उ॒षासः॑ ॥ ९ ॥

---

१ नि० ३.५ । २ ऋ० सं० १.८.९ ।

आ॒साम् । पूर्वा॑साम् । अह॑ऽसु । स्वसॄ॑णाम् । अप॑रा । पूर्वा॑म् ।
अ॒भि । ए॒ति॒ । प॒श्चात् । ताः । प्र॒त्न॒ऽवत् । नव्य॑सीः । नू॒नम् ।
अ॒स्मे इति॑ । रे॒वत् । उ॒च्छ॒न्तु॒ । सु॒ऽदिना॑ः । उ॒षस॑ः ॥ ९ ॥

स्वसॄणांपरस्परंस्वसृभावमापन्नानां स्वयंसरन्तीनांवापूर्वासांपुरातनीनां आसामुषसांमध्ये अहस्सु अहःसु प्रतिदिनंअपराअन्या अद्यतन्युषाः पूर्वांअतीतदिवससंबन्धिनीमुषसंपश्चात् अनुसृत्यअभ्येति अभिमुखंगच्छति अव्यवधानेनगच्छतीत्यर्थः सर्वेष्वहःसुएवमेवाभ्येति नव्यसीः नवीयस्यः नवतराआगामिन्यः ताउषासः उषसोऽपिनूनंनिश्चयं प्रत्नवत् पुरातन्यइव सुदिनाः शोभनकर्मानुष्ठानसाधनदिवसाः शोभनदिनमुखावासत्यः अस्मेअस्माकंरेवत् बहुधनविशिष्टंयथाभवतितथाउच्छन्तु प्रकाशयन्तु पूर्वतन्योयथौच्छन्तथा आगामिन्योऽपिउच्छन्त्वित्यर्थः ॥ ९ ॥

अथदशमी—

प्रबो॑धयोषःपृण॒तोम॑घो॒न्यबु॑ध्यमानाःप॒णय॑ःससन्तु ।
रे॒वदु॑च्छम॒घव॑द्भ्योमघो॒निरे॒वत्स्तो॒त्रेसू॑नृतेजा॒रय॑न्ती ॥ १० ॥ ८ ॥

प्र । बो॒ध॒य॒ । उ॒षः॒ । पृ॒ण॒तः । म॒घो॒नि॒ । अबु॑ध्यमानाः । प॒णय॑ः ।
स॒स॒न्तु॒ । रे॒वत् । उ॒च्छ॒ । म॒घव॑त्ऽभ्यः । म॒घो॒नि॒ । रे॒वत् । स्तो॒त्रे ।
सू॒नृ॒ते॒ । ज॒रय॑न्ती ॥ १० ॥ ८ ॥

हेमघोनि मघवति अस्मभ्यंदातव्यैर्बहुभिर्धनैस्तद्वति उषःहेउषोदेवि पृणतः हविःप्रदानस्मान्यजमानान्प्रबोधयप्रज्ञापय प्रतिबुद्धान्कुरु किंच पणयः व्ययासहिष्णवोवणिजः पणिर्वणिग्भवतीतियास्कः[1] । पणयइतिलुब्धकाअबुध्यमानाः यागादीनकुर्वाणाः अदानशीलाः अस्मच्छत्रवः ससन्तुस्वपन्तु दीर्घनिद्राभवन्तु म्रियन्तामित्यर्थः तथाचमन्त्रान्तरं—ससन्तुत्याअरातयोबोधन्तुशूरररातये[2]इति । किंच हेमघोनि अस्मद्दत्तहविर्भिस्तद्वति हेउषः मघवद्भ्यः हविर्लक्षणान्नवद्भ्योयजमानेभ्यः तेषामर्थं रेवत् धनवत् समृद्धिमत् उच्छविभाहि किंच हेसूनृते सुष्ठुमनुष्या-

---

[1] नि० २.१७. ।   [2] ऋ० सं० १.२.२७. ।

Funding by IKS-MoE

णां नेत्रि देवि जरयन्तीसर्वप्राणिनःक्षपयन्तीत्वंस्तोत्रे स्तुतिकर्त्रेयजमानाय तदर्थंरेवद्धनवत् समृद्ध्यर्थंउच्छेतिशेषः ॥ १० ॥

॥ इतिद्वितीयस्यप्रथमेष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

अथैकादशी—

अ॒वे॒यम॑श्वैद्यु॒व॒तिःपु॒रस्ता॑द्यु॒ङ्क्तेगवा॑मरु॒णाना॒मनी॑कम् ।
विनू॒नमु॑च्छा॒दस॑ति॒प्रके॒तुर्गृ॒हंगृ॑ह॒मुप॑तिष्ठातेअ॒ग्निः ॥ ११ ॥

अव॑ । इ॒यम् । अ॒श्वै॒त् । यु॒व॒तिः । पु॒रस्ता॑त् । यु॒ङ्क्ते । गवा॑म् ।
अ॒रु॒णाना॑म् । अनी॑कम् । वि । नू॒नम् । उ॒च्छा॒त् । अस॑ति । प्र ।
के॒तुः । गृ॒हम्ऽगृ॑हम् । उप॑ । ति॒ष्ठा॒ते । अ॒ग्निः ॥ ११ ॥

इयमुषाः युवतिः यौवनोपेता योषित्स्थानीया यद्वा सर्वेषुभावेषुमिश्रयन्तीपुरस्तात्पूर्वस्यां दिशिअवाश्वैत् अत्यर्थमागच्छति वर्धतेवा अत्रावशब्दोविनिग्रहार्थीयः न्यवेतिविनिग्रहार्थीयावितियास्केनोक्तत्वात्[1]। तत्कथमवगम्यतइतितत्राह—इयंअरुणानां अरुणवर्णानांगवांप्रसिद्धानामेतन्नामकानामश्वानांवा अनीकंसमूहं युंक्तेरथेयोजयति अरुण्योगावउषसांश्यावाः सवितुरिति यथालोकेवाहनसन्नाहंदृष्ट्वा प्रयाणमनुमीयते तथात्राप्यरुणरश्मीनामश्वानांदर्शनादुषाआगच्छतीत्यध्यवसीयते यद्वा अरुणानांरश्मीनां समूहंयुंक्ते तथानूनं निश्चयं एषाव्युच्छात् तमोविवर्जयिष्यति यतइयंगायुनक्ति अतएवकारणात् यथालोकेस्वसन्नाहंदृष्ट्वोदयोनुमीयते तथात्रापीत्यर्थः तादृशीसाअसति असत्प्रायेनीरूपेअन्तरिक्षेअतिरोधायकत्वादशोभनेतमसिवाकेतुः केतुस्थानीयाज्ञापयित्रीप्रकर्षेणविविधंभासतइतिशेषः उपसर्गवशाद्योग्यक्रियाध्याहारः यद्वा असति तमोरूपेन्धकारेप्रकेतुःप्रकर्षेणज्ञापयित्रीसतीनूनंव्युच्छादितिपूर्वत्रान्वयः तस्मिन्कालेअग्निः आहवनीयादिरूपोगृहंगृहं सर्वयजमानगृहं अग्निहोत्राद्यर्थमुपतिष्ठाते उपतिष्ठते दीप्यतइत्यर्थः ॥ ११ ॥

---

[1] नि० १. ३. ।

Funding by IKS-MoE

अथद्वादशी—

उत्ते॒वय॑श्चिद्वस॒तेर॑पप्त॒न्नर॑श्च॒येपि॑तुभाजो॒व्यु॑ष्टौ ।
अ॒मास॒तेव॑हसि॒भूरि॑वा॒ममुषो॑देविदा॒शुषे॒मर्त्या॑य ॥ १२ ॥

उत् । ते॒ । वय॑ः । चि॒त् । व॒स॒तेः । अ॒प॒प्त॒न् । नर॑ः । च॒ । ये ।
पि॒तु॒ऽभाज॑ः । विऽउ॑ष्टौ । अ॒मा । स॒ते । व॒ह॒सि॒ । भूरि॑ । वा॒मम् ।
उष॑ः । दे॒वि॒ । दा॒शुषे॑ । मर्त्या॑य ॥ १२ ॥

तेतवव्युष्टौसत्यां वयश्चित् गमनवन्तःपक्षिणोऽपि चिदित्येषोऽपिशब्दार्थः निपातानामनेकार्थत्वात् उच्चावचेष्वर्थेषुनिपतन्तीतियास्केनो[1]क्तत्वात् वसतेर्निवासस्थानान्नीडादेरुत् ऊर्ध्वं अपप्तन् पतन्ति पूर्ववाक्येगृहंगृहमुपतिष्ठातेअग्निरित्युक्तत्वात्तदपेक्षयापिशब्दः किंच नरश्चमनुष्याश्च पितुभाजःअन्नवन्तः अन्नार्थिनः कृषिवाणिज्यादिकर्तारः स्वस्वव्यापारार्थमुत् उन्मुखाः अपप्तन् गच्छन्ति तथाचमन्त्रान्तरं—पद्वदीयतउत्पातयतिपक्षिणई[2]ति । एवंव्युष्टौसत्यां हेदेवि देवनशीलेउषोदेवते अमागृहे देवयजनाख्ये सते तिष्ठते यजमानायतदर्थं अमेतिगृहनाम अमादमइतितन्नामसुपठितत्वात् यद्वा अमासहहूयमानेनाग्निनासह निवसतेयजमानाय अमावसेतामित्यादौ सहार्थेप्रयोगात् मर्त्यायमनुष्यायदाशुषेहविर्दत्तवतेयजमानाय भूरिवामं बहुशोभनं धनं वहसिप्रापयसि ॥१२॥

अथत्रयोदशी—

अस्तो॑ढ्वंस्तोम्या॒ब्रह्म॑णा॒मेवी॑वृधध्वमुश॒तीरु॑षासः ।
यु॒ष्माकँ॑देवी॒रव॑सासनेमसह॒स्रिणँ॑चश॒तिनँ॑च॒वाज॑म् ॥ १३ ॥ ९ ॥

अस्तो॑ढ्वम् । स्तो॒म्या॒ः । ब्रह्म॑णा । मे॒ । अवी॑वृधध्वम् । उ॒श॒तीः ।
उ॒ष॒स॒ः । यु॒ष्माक॑म् । दे॒वी॒ः । अव॑सा । स॒ने॒म॒ । स॒ह॒स्रिण॑म् ।
च॒ । श॒तिन॑म् । च॒ । वाज॑म् ॥ १३ ॥ ९ ॥

---

[1] नि० ९.११.। [2] ऋ०सं० १. ४. ३.।

Funding by IKS-MoE

एवंसूक्तद्वयोक्तरीत्याबहुधास्तुत्वा तांचस्तुतिं अनयानिवेदयित्वास्वाभीष्टंप्रार्थयते हेस्तोम्याः स्तोमस्तोत्रंतदर्हन्तीतिस्तोम्याःस्तुत्यर्हाःउषसः यतोयूयंताद्दश्यः अतोमेमत्स्वभूतेन ब्रह्मणासूक्तद्वयगतमन्त्ररूपेणस्तोत्रेणास्तोढ्वंस्तुताभवत किंच हेउषासः उषसः उशतीस्तोतॄनस्मान् अस्मत्समृद्धिंवा कामयमानायूयंअवीवृधध्वं अस्मान्प्रवर्धयत किंच हेदेवीः देव्योदेवनशीलाः युष्माकंअवसायुष्मत्संबन्धिनारक्षणेनवयं सहस्रिणं सहस्रसंख्याकं अभीष्टंधनंसनेमलभेमहि तथाशतिनंचवाजं शतसंख्याकं अपरिमितंधनं सनेम युष्मत्कृतेनशतसहस्रपरिमितधनादिरूपरक्षणेनवयमपि अर्थिभ्यःसहस्रपरिमितस्यधनस्यसनितारोभवेमेत्यर्थः ॥१३॥

॥ इतिद्वितीयस्यप्रथमेनवमोवर्गः ॥ ९ ॥

प्रातरत्नमितिसप्तर्चंपञ्चमंसूक्तंकाक्षीवतं दानस्यस्तूयमानत्वाद्दानदेवत्यं यातेनोच्यतेसा देवतेतिपरिभाषितत्वात् त्रैष्टुभं उपइत्यादिकेद्वेजगत्यौ प्रातारत्नंसप्तस्वनयस्यदानस्तुतिरुपजगत्यावित्यनुक्रमणिका ।

तत्रप्रथमा—

प्रा॒तारत्नं॑प्रात॒रित्वा॑द॒धाति॒तंचि॑कि॒त्वान्प्र॑ति॒गृह्या॒निध॑त्ते ।
तेन॑प्र॒जां॑व॒र्धय॑मान॒आयू॑रा॒यस्पोषे॑णसचतेसु॒वीरः॑ ॥ १ ॥

प्रा॒तरिति॑ । रत्न॑म् । प्रा॒त॒ःऽइत्वा॑ । द॒धा॒ति॒ । तम् । चि॒कि॒त्वान् ।
प्र॒ति॒ऽगृह्य॑ । नि । ध॒त्ते॒ । तेन॑ । प्र॒ऽजाम् । व॒र्धय॑मानः । आयुः॑ ।
रा॒यः । पोषे॑ण । स॒च॒ते॒ । सु॒ऽवीरः॑ ॥ १ ॥

अत्रेतिहासमाचक्षते—दैर्घतमसःकक्षीवान्नामऋषिः ब्रह्मचर्यंचरिष्यन् वेदाभ्यासायगुरुकुलेचिरकालमुषित्वावेदान्सम्यगधीत्यव्रतानिचचरित्वातेनानुज्ञातः पुनःस्वगृहंप्रतिप्रयास्यन्मध्येमार्गेरात्रौविश्रान्तः प्रभातेभावयव्यस्यपुत्रःस्वनयोनामराजा अनुचरैःसहक्रीडमानोऽकस्मात्कक्षीवतोऽन्तिकमाससाद सचरभसाप्रतिबुद्धःसहसोत्तस्थौ तंचराजापाणिंगृहीत्वा स्वकीयमासनमुपवेश्यास्यसौन्दर्यमवगत्यस्वकन्याप्रदानमनाःपप्रच्छ भगवन् कस्यपुत्रःकिंनामात्वमिति सचपृष्टोमातरंपितरंचस्ववृत्तान्तं आचचक्ष सचराजा संभाव्यइत्यवगत्यमुदितमनाः स्वगृहंप्राप्यास्मैमधुपर्कमारचय्यवस्त्रमाल्यादिभिःपूजयित्वा सरथादशकन्याःशतंनिष्कानश्वशतंपुंगवानां

Funding by IKS-MoE

BVBSSMV

शतंगवांषष्ट्युत्तरसहस्रंपुनरेकादशरथांश्चप्रादात् सचसर्वमनुक्रमेणप्रतिगृह्यदीर्घतमसोन्तिकमागत्यतस्मैप्रादर्शयत् ननुकक्ष्यानामाश्वबन्धनीरज्जुस्तद्वान्कक्षीवान् अश्वबन्धनंचराज्ञएवोचितं अतोऽस्यराजन्यत्वात्प्रतिग्रहोनोपपद्यते याजनाध्यापनेचैवविशुद्धाच्चप्रतिग्रहइतिस्मरणात् तस्माद्ब्राह्मणस्यैवाधिकारोनतुक्षत्रियस्येति नैषदोषः यद्यप्यसौकलिंगाख्यस्यराज्ञःपुत्रः तथापितेनकलिंगेन स्वयंवृद्धत्वादपत्योत्पादनायसामर्थ्यमलभमानेनतदुत्पादनाययाचितोदीर्घतमाऋषिः उशिङ्नामिकां अपत्योत्पादनायप्रेषितयाराजमहिष्यातिजरठेनमहर्षिणासहरन्तुंलज्जमानयास्ववस्त्राभरणैरलंकृत्यस्वप्रतिनिधित्वेनप्रेषितामुशिङ्नामिकांयोषितं दासीमित्यवगत्यमन्त्रपूतेनजलेनाभिषिच्यऋषिपुत्रींकृत्वातयासहरेमे तदुत्पन्नःकक्षीवान्नामऋषिः एतत्सर्वमस्माभिःपूर्वाध्याये नासत्याभ्यामित्यत्र[1]सूक्तेविस्तरेणप्रतिपादितम् अतोस्यक्षत्रियसंबन्धात्कक्षीवानितिनामोपपन्नं दीर्घतमसः परमर्षेरुत्पन्नत्वेनब्राह्मणत्वात्प्रतिग्रहोप्युपपन्नएव इदमादिसूक्तद्वयं स्वनयस्यराज्ञोदानप्रशंसाख्यानप्रतिपादकम् नन्वनुक्रमण्यांस्वनयस्यदानस्तुतिरितिदानतुष्टोभावयव्यंतुवष्टेतिचोभयत्रस्तोतव्यंभिन्नमेवानुगम्यतइति उच्यते—उत्तरसूक्तस्यप्रथमायामृचि अधिक्षियतोभाव्यस्येतिदातुर्भावयव्यस्यश्रूयमाणत्वात् तत्प्राथम्यमुपजीव्यपृथगुपात्तं वस्तुतस्तुपितुर्नाम्ना पुत्रस्यव्यवहर्तव्यत्वात् तथाआरुद्रास[2]इत्यादौबहुशःप्रयोगदर्शनात् स्वनयेनदत्ताइति तत्रैवसूक्ते स्वनयस्यापिश्रूयमाणत्वाच्चोभयत्रापिदातृप्रतिग्रहीत्रोरेकत्वेनैकमेवदानप्रशंसारूपंआख्यानमितिप्रसिद्धं सचकक्षीवानानीतंसर्वंपितुर्निवेदयन्परोक्षेणैवदानप्रकारंप्रशंसति स्वनयोनामराजाप्रातरित्वा प्रातरेवात्मनः सकाशमागतःसन् रत्नं रमणीयं निष्कादिकं प्रातःप्रभातकाले दधाति अस्मत्सन्निधौस्थापयतिददाति तंस्थापितंसर्वंचिकित्वान् चेतनावान्अदुष्टमित्यवगतवान्प्रतिगृह्यस्वीकृत्यनिधत्ते पितुःसमीपेस्थापयति अनन्तरं तेनदत्तेननिष्कादिना प्रजांपुत्रभृत्यादिरूपांवर्धयमानः पोषयन् आयुर्जीवितंचवर्धयन्सुवीरः शोभनैःवीरैःपुत्रभृत्यादिभिरुपेतःसन् रायस्पोषेणधनानां पुनःपुनःवर्धनेनसचतेसौराजासंगच्छतामितितवदातुराशिषंप्रार्थयते ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

सु॒गुर॑सत्सुहिर॒ण्यःस्वश्वो॑बृ॒हद॑स्मै॒वय॒इन्द्रो॑दधाति ।
यस्त्वा॒यन्तं॒वसु॑नाप्रातरित्वोमु॒क्षीज॑येव॒पदि॑मुत्सि॒नाति॑ ॥ २ ॥

---

[1] ऋ० सं० १. ८. ८.। [2] ऋ० स० ४. ३. २१.।

921

सु॒ऽगुः । अ॒स॒त् । सु॒ऽहि॒र॒ण्यः । सु॒ऽअश्वः॑ । बृ॒हत । अ॒स्मै॒ । वयः॑ ।
इन्द्रः॑ । द॒धा॒ति॒ । यः । त्वा॒ । आ॒ऽयन्त॑म् । वसु॑ना । प्रा॒तः॒ऽइ॒त्वः॒ ।
मु॒क्षीज॑याऽइव । पदि॑म् । उ॒त्ऽसि॒नाति॑ ॥ २ ॥

अत्रकक्षीवतःपिता आनीतेनधनेनसंतुष्टोराजानंबहुप्रकारेणाशास्ते असौस्वनयोराजा सुगुरसत् शोभनैर्बहुभिर्गोभिः तद्वान्भवतु तथा सुहिरण्यः सुष्टुतहितरमणीयैर्धनैस्तद्वान्भवतु तथा स्वश्वः शोभनैरश्वैस्तद्वान्सन्अस्मैप्रदात्रे राज्ञेबृहत्प्रभूतंवयः अन्नमिन्द्रः परमेश्वरोधर्मदेवता दधातिदधातु ददातु यतोऽयंराजा अस्मैगोहिरण्याश्वान्नानिबहुसंख्याकानिदत्तवान् अतस्तेषामभिवृद्धिप्रार्थनोचितैव कस्येयमाशीरिति सउच्यते यः योराजा हेप्रातरित्वः प्रातरागामिन्नतिथेपुत्र आयन्तंगुरुकुलादागतंपदिं पथिकंयदृच्छयागन्तारंत्वात्वां वसुना अन्नसाधनेन गवादिधनेनोत्सिनाति गमनतः उत्कृष्टंबध्नाति गतिंनिरुणद्धीत्यर्थः प्रतिबन्धेदृष्टान्तउच्यते—मुक्षीजयेवपदिं मुच्यमाना सतिबन्धनंजयतीतिमुक्षीजा मृगपक्ष्यादिबन्धनीरज्जुः तया पाशकोयथापदिं गंतारं मृगपक्ष्यादिकं उत्सिनातिबध्नाति तथामयाअननुज्ञातमपित्वां गमनंप्रतिबुध्य गवादीष्टदानादिनायोराजातोषयतिसएवंभवत्विति पदिरितिपदंव्याचक्षाणेनयास्केनतदुदाहरणायायंमन्त्रोव्याख्यातः—सुगुर्भवतिसुहिरण्यःस्वश्वोमहच्चास्मैवयइन्द्रोदधातियस्त्वायन्तमन्नेनप्रातरागामिन्नतिथेमुक्षीजयेवपदिमुत्सिनाति कुमारोमुक्षीजामोचनाच्चसयनाच्चततनाच्चेति[1] ॥ २ ॥

अथतृतीया—

आय॑म॒द्यसु॒कृतं॑प्रा॒तरि॒च्छन्नि॒ष्टेःपु॒त्रं॑वसु॑मता॒रथे॑न ।
अं॒शोःसु॒तंपा॑ययमत्स॒रस्य॑क्ष॒यद्वी॑रंवर्ध॑यसू॒नृता॑भिः ॥ ३ ॥

आय॑म् । अ॒द्य । सु॒ऽकृत॑म् । प्रा॒तः । इ॒च्छन् । इ॒ष्टेः । पु॒त्रम् ।
वसु॑ऽमता । रथे॑न । अं॒शोः । सु॒तम् । पा॒य॒य॒ । म॒त्स॒रस्य॑ ।
क्ष॒यत्ऽवी॑रम् । व॒र्ध॒य॒ । सू॒नृता॑भिः ॥ ३ ॥

---

[1] नि ५. १९. ।

प्रातःपूर्वेद्युःप्रभातकालेऽयंधनंदत्तवान् तस्मिन्नेवकाले सुकृतंशोभनस्यकर्तारंत्वांइच्छन्प्राप्तुमिच्छन् कदाद्रक्ष्यामीतिकामयमानोऽहं अद्यास्मिन्दिने इदानींआयं प्राप्तोस्मि अत्रयद्यपि केवलंप्रातरित्येवश्रुतं नपूर्वेद्युरिति तथापि अद्यायमित्युक्तत्वादर्थात्पूर्वेद्युःप्रातरितिगम्यते कीदृशं इष्टेःइष्टस्येष्टसाधनस्य यागस्यवापुत्रं पुरुत्रातारं पुत्रःपुरुत्रायतइतियास्कः[1] । कर्तारमित्यर्थः केनसाधनेनेतितदुच्यते—वसुमतारथेन समृद्धधनवतारथेनसाधनेन यद्वा तेनसहेतिसहार्थेतृतीया किंच तदानींतेनसमृद्धेन धनेनांशोःअंशुमतःवल्लीरूपस्यमत्सरस्य मादनसाधनस्यसोमस्य मत्सरःसोमोमन्दतेस्तृप्तिकर्मणइतिनिरुक्तम्[2] । तस्यसुतं अभिषुतं रसंपायय आत्मानंपायय इष्टसाधनंसोमयागंकुर्वित्यर्थः कृत्वाच क्षयद्वीरं क्षियन्तोनिवसन्तोवीराःपुत्रभृत्यादयोयस्य तं तादृशंत्वदिष्टसाधनबहुधनप्रदातारंसूनृताभिः प्रियसत्यात्मिकाभिर्वाग्भिः वर्धयसमृद्धंकुरु पुत्रभृत्यादिवीरैः यथाप्रवृद्धोभवतितथाकामयस्वेत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

उप॑क्षर॑न्ति॒सिन्ध॑वोमयो॒भुव॑ईजा॒नंच॑य॒क्ष्यमा॑णंचधे॒नव॑ः ।
पृ॒णन्तं॑च॒पपु॑रिंचश्र॒व॒स्यवो॑घृ॒तस्य॒धारा॒उप॑यन्तिवि॒श्वत॑ः ॥ ४ ॥

उप॑ । क्ष॒र॒न्ति॒ । सिन्ध॑वः । म॒य॒ःऽभुव॑ः । ई॒जा॒नम् । च॒ ।
य॒क्ष्यमा॑णम् । च॒ । धे॒नव॑ः । पृ॒णन्त॑म् । च॒ । पपु॑रिम् । च॒ ।
श्र॒व॒स्यव॑ः । घृ॒तस्य॑ । धारा॑ः । उप॑ । य॒न्ति॒ । वि॒श्वत॑ः ॥ ४ ॥

पूर्वस्यामृच्यानीतेनधनेनसोमयागंकुर्वित्युक्तम् तमेवसोमयागंफलप्रदर्शनेनस्तौति सिन्धवः स्यन्दनशीलाः प्रस्नुवत्पयोधराः सिन्धुःस्यन्दनादितियास्कः[3] । मयोभुवः सुखस्यभावयित्र्यः मयइतिसुखनाम मयःसुग्म्यमितितन्नामसुपाठात् धेनवः प्रीणयित्र्योगावः ईजानं सोमयागंअनुतिष्ठन्तं तथा यक्ष्यमाणं यक्ष्यइतिप्रणीतंकुर्वन्तंच नकेवलमीजानंअपितुयक्ष्यइत्यध्यवसितवन्तमपिउपउपेत्य क्षरन्तिस्रवन्तिप्रीणयन्तीत्यर्थः नचपूर्वस्यामृचिसोमंपिबेत्युक्तत्वात्सर्वेषांसोमयागानांअग्निष्टोमात्मकज्योतिष्टोमस्यप्रकृतस्य ज्योतिष्टोमेनस्वर्गकामोयजेतेतिस्वर्गएवफलत्वेनश्रुतः नगवादिकमितिवाच्यम् स्वर्गवद्गवादिकामनयापि सोमयागस्यकर्तुंशक्यत्वान्नके-

---

[1] नि० २. ११. । [2] नि० २. ५. । [3] नि० ९. २६. ।

५

Funding by IKS-MoE

वलंसोमयागमनुतिष्ठतामेवमहत्फलं अपितुसुकृतसाधनानिकर्मान्तराणि अधितिष्ठतामपिमहत्फलमस्त्येवेतिदर्शयति पृणन्तंपितॄन्प्रीणयन्तं पपुरिं प्रीणनशीलं इष्टदातारं प्राणिनः सर्वदाप्रीणयन्तंचपुरुषं श्रवस्यवोऽन्नमिच्छन्त्यः अन्नसमृद्धिहेतवोघृतस्यधाराः यद्वा घृतकुल्याविश्वतः सर्वतः उपउपेत्ययन्तिप्राप्नुवन्ति प्रीणयन्तीत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

नाक॑स्यपृ॒ष्ठेअधि॑तिष्ठतिश्रि॒तोयःपृ॒णाति॒सह॑दे॒वेषु॑गच्छति।
तस्मा॒आपो॑घृ॒तम॑र्षन्ति॒सिन्ध॑व॒स्तस्मा॑इ॒यंदक्षि॑णापिन्वते॒सदा॑॥५॥

नाक॑स्य । पृ॒ष्ठे । अधि॑ । ति॒ष्ठति॒ । श्रि॒तः । यः । पृ॒णाति॑ । सः ।
ह॒ । दे॒वेषु॑ । ग॒च्छ॒ति॒ । तस्मै॑ । आप॑ः । घृ॒तम् । अ॒र्ष॒न्ति॒ । सिन्ध॑वः ।
तस्मै॑ । इ॒यम् । दक्षि॑णा । पि॒न्व॒ते॒ । सदा॑ ॥ ५ ॥

सोमयागप्रशंसाप्रसंगेनसामान्यतोदानमेतदादिभिस्त्रिभिःप्रशंसति यद्वा सोमस्यैवस्तुतत्वाद्दक्षिणाशब्दस्ययागएवप्रसिद्धत्वाच्च सूक्तपरिसमाप्तेःसोमयागएवप्रस्तूयते यः योमर्त्यः पृणाति हविरादिदानेनदेवादीन्प्रीणाति सनाकस्य कमितिसुखनाम तद्विरुद्धमकं नविद्यते अकंदुःखंतत्साधनंपापंचेति नाकोद्युलोकः तथाश्रूयते–नवाअमुंलोकंजग्मुषेकिंचनाकमिति[1] । तस्यपृष्ठेउन्नते उपरिदेशेश्रितंसन्नधिअधिकं आकल्पान्तंतिष्ठति यद्वा अधितिष्ठति अधिष्ठायप्रमुखोभूत्वातिष्ठति नकेवलंस्वर्गाश्रयणं किंतु देवेषुमध्येगच्छतिवर्तते स्वयमेवदेवोभवतीत्यर्थः हेतिप्रसिद्धौ तस्मैप्रीणयित्रे पुरुषायसिन्धवः स्यन्दनशीलाः आपः घृतंतेजोवत्सारं अर्षन्ति गच्छन्ति रसवत्योभवन्तीत्यर्थः किंचेयंभूमिरपि दक्षिणासस्यादिफलसंपादनदक्षासती सदा सर्वकालं पिन्वते सेचयति तोषयतीत्यर्थः दातुः जीवनसाधनान्नोदकानि रुचिराणिसमृद्धानिभवन्तीत्यर्थः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

दक्षि॑णावता॒मिदि॒मानि॑चि॒त्रादक्षि॑णावतांदि॒विसूर्या॑सः।
दक्षि॑णावन्तोअ॒मृतं॑भजन्ते॒दक्षि॑णावन्त॒ःप्रति॑रन्त॒आयुः॑॥ ६॥

---

[1] नि० २. १४.

Funding by IKS-MoE

दक्षि॑णाऽवताम् । इत् । इ॒मानि॑ । चि॒त्रा । दक्षि॑णाऽवताम् । दि॒वि ।
सूर्या॑सः । दक्षि॑णाऽवन्तः । अ॒मृत॑म् । भ॒ज॒न्ते॒ । दक्षि॑णाऽवन्तः ।
प्र । ति॒र॒न्ते॒ । आयुः॑ ॥ ६ ॥

दक्षिणावतां बहुविधगोहिरण्यादिरूपदक्षिणाप्रदातॄणांइच्छब्दएवकारार्थः तेषामेवार्थे इमानिभूमौदृश्यमानानिचित्राणिचायनीयानिस्रक्चंदनमणिमुक्तादिरूपाणिद्रव्याणि समृद्धानि भवन्तीतिशेषः किंच दक्षिणावतामेवदिविद्युलोकेसूर्यासः सूर्यसंबन्धिनोलोकाः तदनुगृहीताभोगावा समृद्धाभवन्ति किंच दक्षिणावन्तएवअमृतंजरामरणरहितंस्थानं भजन्तेसेवन्ते यद्वा दानेनापहतपाप्मानआत्मानंविदित्वा अमृतमविनाशंमोक्षं भजन्ते प्राप्नुवन्ति यज्ञेनदानेनेतिश्रुतेः । किंच दक्षिणावन्तएवआयुःप्रतिरन्ते अतिदीर्घमायुष्यंलभंते वर्धयन्ति प्रपूर्वस्तिरतिर्वर्धनार्थः इदितिसर्वत्रसंबध्यते ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

मापृ॒णन्तो॒दुरि॑त॒मेन॒आर॒न्माजा॑रिषुःसू॒रयः॑सुव्र॒तासः॑ ।
अ॒न्यस्तेषां॑परि॒धिर॑स्तु॒कश्चि॒दपृ॑णन्तम॒भिसंय॑न्तु॒शोकाः॑ ॥७॥१०॥

मा । पृ॒णन्तः॑ । दुःऽइ॑तम् । एनः॑ । आ । अ॒र॒न् । मा । जा॒रि॒षुः॒ ।
सू॒रयः॑ । सु॒ऽव्र॒तासः॑ । अ॒न्यः । तेषा॑म् । प॒रि॒ऽधिः । अ॒स्तु॒ । कः ।
चि॒त् । अपृ॑णन्तम् । अ॒भि । सम् । य॒न्तु॒ । शोकाः॑ ॥ ७ ॥ १० ॥

अन्वयव्यतिरेकाभ्यांदानंप्रशंसितुमाह—पृणन्तोदेवादीन्हविरादिनाप्रीणयन्तःसन्तः दुरितं दुष्टंयथाभवति तथाप्राप्तंदुःखंएनःतत्साधनंपापंचमारन् माप्राप्नुवन् नकेवलंदातारएव अपितु सूरयः देवानांस्तोतारोविद्वांसोमाजारिषुः जरयानजीर्णाभवेयुः तथासुव्रतासः शोभनकृच्छ्रचान्द्रायणादिनियमवन्तोऽपिमाजारिषुः तर्ह्येषामन्योजनःकइतिसउच्यते तेषांदातॄणांस्तोतॄणांवान्यः तेभ्योऽन्योयःकोऽपिपुरुषः परिधिः पापस्य परितोधारकोऽस्तु यद्वा अन्योऽन्यः कश्चनपापदेवः तेषांपरिधिःपरिधिस्थानीयोव्यवधायकोऽस्तु यथाग्नेःपरिधिःस्वयंरक्षःप्रभृतिभिर्बाध्यमानःस्वान्तर्हितमग्निंरक्षति तद्वत् अथवा अन्योधर्मविशेषस्तेषांपरिधिः परिधानमस्तु कवचस्थानीयोऽस्तु तर्हिकिंप्राप्नुयुरिति उच्यते अपृणन्तंदेवादीनप्रीणयन्तं अदातारंशोकाः चित्तपीडाःतत्साधनाः

पाप्मानः अभिअभिमुखंसंयन्तुसम्यक्प्राप्नुवन्तु वयंसुखिनोभवेमेत्यर्थः अत्रयद्यपिसामान्येन दानमात्रंस्तूयते तथाप्यस्यसूक्तस्य स्वनयदानस्तुतिरूपत्वाद्दुःखानिमायंत्वित्यर्थः॥ ७॥

॥ इतिद्वितीयस्यप्रथमेदशमोवर्गः ॥ १० ॥

अमन्दानितिषष्ठंसूक्तम् सप्तेत्यनुवर्तनात्सप्तर्चं आदितःपंचानांकक्षीवानृषिः षष्ठ्याभावयव्यः सप्तम्यारोमशानामब्रह्मवादिनी आदितःपंचानांभावयव्यस्यस्तुतिरूपत्वात्सएवदेवता यातेनोच्यतइतिन्यायात् अन्त्ययोःषष्ठीसप्तम्योस्तुभावयव्यरोमशयोःसंवादः षष्ठ्याभावयव्यः सप्तम्यारोमशा यद्यपिस्वनयेनदत्ताइतिश्रूयमाणत्वात्तस्यैवस्तुत्याभाव्यं तथापिपितृपुत्रयोरभेदात् आरुंद्रासइतिवत् पितृनाम्नाव्यवहर्तुंशक्यत्वात्प्रथमायामृचिभावयव्यस्येत्युक्तत्वाच्च भावयव्यंतुष्टावेत्येतदविरुद्धमित्युक्तंपूर्वसूक्तएव आदितःपंचत्रिष्टुभः अन्त्येअनुष्टुभौ तथाचानुक्रान्तं—अमन्दानितिकक्षीवान्दानतुष्टः पञ्चभिर्भावयव्यंतुष्टावांत्येअनुष्टुभौ भावयव्यरोमशयोर्दंपत्योःसंवादइति उक्तोविनियोगः।

तत्रप्रथमा—

अम॑न्दा॒न्त्स्तोमा॒न्प्रभ॑रेमनी॒षासिन्धा॒वधि॑क्षिय॒तोभा॒व्यस्य॑।
योमे॑स॒हस्र॒ममि॑मीतस॒वान॒तूर्तो॒राजा॒श्रव॑इ॒च्छमा॑नः ॥ १ ॥

अम॑न्दान् । स्तोमा॑न् । प्र । भ॒रे॒ । म॒नी॒षा । सिन्धौ॑ । अधि॑ ।
क्षि॒य॒तः । भा॒व्यस्य॑ । यः । मे॒ । स॒हस्र॑म् । अमि॑मीत । स॒वान् ।
अ॒तूर्तः॑ । राजा॑ । श्रवः॑ । इ॒च्छमा॑नः ॥ १ ॥

सिन्धौ सिन्धुदेशे यद्वा लक्षणयासिन्धुतीरे समुद्रतीरे अधिक्षियतः अधिनिवसतोभाव्यस्यभावयव्यस्य तत्पुत्रस्यस्वनयस्येत्यर्थः तस्यअमन्दान् अनल्पान् स्तोमान् स्तोत्राणितन्निष्ठबहुविधदानादीनांकीर्तनानि मनीषा मनीषयाप्रियातिशयबुद्ध्या प्रभरे विशेषेणसंपादयामि कस्तस्यविशेषइतितत्राह—अतूर्तःकेनाप्यहिंसितोयोराजामेमदर्थं सहस्रंतत्संख्याकान्सवान्सूयन्तेसोमाएष्विवितिसवाःसोमयागाः तान्अमिमीत संपूर्णधनप्रदानेन निर्मितवान् किमिच्छन् श्र-

---

१ ऋ० सं० ४. ३. २१. ।

Funding by IKS-MoE

वः सर्वैःश्रूयमाणांकीर्तिमात्मनेइच्छमानः कामयमानः यतोयंआर्त्विज्याद्युपाधिनाविनाकीर्त्यर्थमेवबहुधनं प्रादात् अतस्तंस्तौमीत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

श॒तंराज्ञो॒नाध॑मानस्यनि॒ष्काञ्छ॒तमश्वा॒न्प्रय॑तान्त्स॒द्यआद॑म् ।
श॒तंक॒क्षीवाँ॒असु॑रस्य॒गोनां॑दि॒विश्रवो॒जर॒मात॑तान ॥ २ ॥

श॒तम् । राज्ञः॑ । नाध॑मानस्य । नि॒ष्कान् । श॒तम् । अश्वा॑न् ।
प्रऽय॑तान् । स॒द्यः । आद॑म् । श॒तम् । क॒क्षीवा॑न् । असु॑रस्य । गोना॑म् ।
दि॒वि । श्रवः॑ । अ॒जर॑म् । आ । त॒ता॒न॒ ॥ २ ॥

नाधमानस्य स्वीकर्तव्यमित्युच्चैर्याचमानस्य असुरस्य धनानां निरसितुः दानशीलस्य राज्ञः स्वतेजसा दीप्यमानस्य स्वनयस्य निष्कान्आभरणविशेषान् इयत्ताविशेषविशिष्टानि वासुवर्णानि शतं शतसंख्याकानि शतंसहस्रमित्यपरिमितवचनः अपरिमितान् सद्यः प्रार्थनानन्तरमेव कक्षीवानहंआदं आत्तवानस्मि स्वीकृतवानस्मीत्यर्थः तथाप्रयतान्शुद्धान् लक्षणोपेतानश्वानध्वगमनसमर्थान्हयान् शतं शतसंख्याकान् आदं आत्तवान् तथा गोनां पुंगवानां बलीवर्दानामित्यर्थः उत्तरमन्त्रेस्त्रीगवीनामभिधानात् तेषांशतंआदं एवंप्रदाताराजा दिवि द्युलोके श्रवः कीर्तिं अजरंशाश्वतींआततान विस्तारितवान् गवादिप्रतिग्रहीताहं स्वर्गेकीर्तिमकरवमित्यर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

उप॑माश्या॒वाःस्व॒नये॑नद॒त्ताव॒धूम॑न्तो॒दश॒रथा॑सोअस्थुः ।
ष॒ष्टिःस॒ह॒स्रमनु॒गव्य॒मागा॒त्सन॑त्क॒क्षीवाँ॑अभिपि॒त्वेअह्ना॑म् ॥ ३ ॥

उप॑ । मा॒ । श्या॒वाः । स्व॒नये॑न । द॒त्ताः । व॒धूऽम॑न्तः । दश॑ ।
रथा॑सः । अ॒स्थुः॒ । ष॒ष्टिः । स॒हस्र॑म् । अनु॑ । गव्य॑म् । आ । अ॒गा॒त् ।
सन॑त् । क॒क्षीवा॑न् । अ॒भि॒ऽपि॒त्वे । अह्ना॑म् ॥ ३ ॥

Funding by IKS-MoE

स्वनयेनदत्ताःश्यावाः तद्वर्णाश्वैर्युक्तत्वात् श्यावाः वधूमन्तः आरूढाभिर्वधूभिःतद्वन्तः दश एतत्संख्याकाःरथासोरथाः मामांउपास्थुः उपस्थिताः गव्यशब्दोगोसमूहवाची षष्टिः सहस्रमनुगव्यं षष्ट्यधिकंगवांसमूहःअन्वगात् अनुक्रमेणआगतः ततःआत्मानं परोक्षेणब्रवीति तत्सर्वंप्रतिगृह्यायंकक्षीवान् अह्नांदिवसानां मध्येअभिपित्वे संनिहितेऽहनि सनत् स्वीकृतं रथवध्वादिकंस्वपित्रे समर्पयति स्वयंवास्वीकरोति अभिपित्वशब्दआसन्नकालवाची प्रपित्वशब्दवत् सच प्रपित्वेअभीकइत्यासन्नस्येति[1]यास्केनोक्तवादासन्नवचनः उपसर्गभेदेऽप्यर्थाभेदः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

च॒त्वा॒रिं॒शद्दशं॑रथस्य॒शोणाः॑स॒हस्र॒स्याग्रे॒श्रेणिं॑नयन्ति ।
म॒द॒च्युतः॑कृश॒नावं॑तो॒अत्यां॑न्क॒क्षीवं॑न्त॒उदं॑मृक्षन्तप॒ज्राः ॥ ४॥

च॒त्वा॒रिं॒शत् । दशं॑ऽरथस्य । शोणाः॑ । स॒हस्रं॑स्य । अग्रे॑ । श्रेणि॑म् ।
न॒य॒न्ति॒ । म॒द॒ऽच्युतः॑ । कृ॒श॒नऽवं॑तः । अत्यां॑न् । क॒क्षीवं॑न्तः । उत् ।
अ॒मृ॒क्ष॒न्त॒ । प॒ज्राः ॥ ४ ॥

दशरथस्य दशसंख्याकरथवतः सहस्रस्य सहस्रसंख्याकानुचरोपेतस्य कक्षीवतोगोयूथसहस्रस्यवाग्रेपुरस्तात् शोणाः शोणवर्णोपेताः अश्वाः चत्वारिंशत् एकैकस्यरथस्यचतुष्टयेसतिदशरथानां मिलित्वाचत्वारिंशदश्वाभवन्ति तेपिश्रेणिं पङ्क्तिंआश्रित्यनयन्ति रथानभिमतदेशंप्रापयन्ति युक्ताश्वनियुक्तान्रथान् श्रेणिं श्रेणीभावंनयन्ति प्रापयन्ति एकैकंरथंचत्वारश्चत्वारः पंक्त्याकारेणवहन्तीत्यर्थः अथतान् कक्षीवन्तः कक्ष्याश्वसंबंधिनीरज्जुः कक्ष्यारज्जुरश्वस्येति[2]यास्केनोक्तत्वात्। ताभिस्तद्वन्तः यद्वा अंगिरसःपुत्राः सर्वेपिकक्षीवन्तः अथवा कक्षीवदनुचराःसर्वेपि छत्रिन्यायेनकक्षीवन्तः पज्राघासाद्यन्नवन्तःसन्तोमदच्युतोमदस्राविणः उद्धत्तान् शत्रूणांमदस्यच्यावयितृन्वा कृशनावतः सुवर्णमयनानाभरणयुक्तान् कृशनमितिहिरण्यनाम कृशनंलोहमितितन्नामसुपाठात् सुवर्णाभरणोपेतान् अत्यान् सन्ततगमनशीलानश्वान् उदमृक्षन्त अध्वश्रमजनितस्वेदापनयनाय उत्कृष्टं मार्जयन्ति ॥ ४ ॥

१नि०३.२०। २ नि०२.२.।

Funding by IKS-MoE

अथपञ्चमी–

पूर्वा॒मनु॒प्रय॑ति॒माद॑देव॒स्त्रीन्यु॒क्ताँअ॒ष्टाव॒रिधा॑यसो॒गाः ।
सु॒बन्ध॑वो॒येवि॒श्या॑इव॒व्राअन॑स्वन्त॒ःश्रव॒ऐष॑न्तप॒ज्राः ॥ ५ ॥

पूर्वा॑म् । अनु॑ । प्रऽय॑तिम् । आ । द॒दे॒ । व॒ः । त्रीन् । यु॒क्तान् । अ॒ष्टौ ।
अ॒रिऽधा॑यसः । गाः । सु॒ऽबन्ध॑वः । ये । वि॒श्याः॑ऽइव । व्राः ।
अन॑स्वन्तः । श्रव॑ः । ऐष॑न्त । प॒ज्राः ॥ ५ ॥

इदानीं आनीतंधनंबन्धुभ्योनिवेदयन्नाह हेसुबन्धवः पूर्वांप्रयतिं पूर्वंप्रदानंअनु तमनुसृत्य वक्ष्यमाणानि रथादीनि युष्मदर्थं आददे स्वीकृतवानस्मि यद्वा पूर्वां प्रयतिं प्रदेयंरथादिकं अनु दानक्रमेणैव आददे प्रतिगृहीतवानस्मि कानितानीति त्रीनष्टौचयुक्तान् चतुर्भिश्चतुर्भिरश्वैर्धनैर्वायुक्तान्रथानितिशेषः अत्रसंख्यापृथक्निर्देशोनविवक्षितः तथा अरिधायसः अरिभिरीश्वरैर्धारणीयाः बहुमूल्याअसंख्यातागाश्चाददे अत्रवक्ष्यमाणानि पूर्वं प्रतिगृहीतादधिकानीतियुक्तं पूर्वमेवपित्रेनिवेदितानां पुनर्बन्धुभ्योनिवेदनासंभवात् वधूमन्तोदशरथासोअस्थुरिति दशानां रथानामुक्तत्वादत्रचत्रीनष्टावित्येकादशानांवक्ष्यमाणत्वाद्वधूविशिष्टानामन्येभ्योदातुमनुचितत्वाच्चान्यानीतियुक्तम् उक्तानामेवानुवदनपक्षेदशवधूयुक्तारथाः एकोधनपूर्णइतिविवेकः उक्तानामेवरथादीनांपुनरभिधानं प्रकृष्टत्वज्ञापनार्थं सर्वेब्राह्मणाआगताः वसिष्ठश्चागतइतिवत् इदानीं परोक्षेणाह सुबन्धवः शोभनाविद्यायोनिसंबन्धिनोयेषांतेतथोक्ताः यद्वा शोभनबान्धवोपेताः परस्परमनुरागयुक्ताइत्यर्थः विशः प्रजाः तत्रभवाविश्याः व्रियन्तइतिव्राः व्राताः तकारलोपश्छान्दसः विशांव्रातायथापरस्परमनुरागवन्तः तथैवैतेअपीत्यर्थः पज्राः अन्नवन्तः अङ्गिरसः सन्तानप्रभवायेसन्ति ते सर्वेसुबन्धवः अनस्वन्तः शकटवन्तः हविर्धानशकटोपलक्षितसोमयागवन्तःसन्तः श्रवः सर्वत्रश्रूयमाणांकीर्तिं ऐषन्त इच्छन्ति इच्छन्तु वा तदर्थमाददइतिशेषः॥५॥

अथषष्ठी–

आग॑धिता॒परि॑गधिता॒याक॑शी॒केव॒जङ्ग॑हे ।
ददा॑ति॒मह्यं॒यादु॑री॒याशू॑नांभो॒ज्या॑श॒ता ॥ ६ ॥

आऽग॑धिता । परि॑ऽगधिता । या । क॒शी॒काऽइ॑व । जङ्ग॑हे । ददा॑ति ।
मह्य॑म् । यादु॑री । याशू॑नाम् । भो॒ज्या॑ । श॒ता ॥ ६ ॥

संभोगायप्रार्थितोभावयव्यः स्वभार्यांरोमशामप्रौढेतिबुद्ध्यापरिहसन्नाह—भोज्या भोगयोग्यैषा आगधिताआसमन्ताद्गृहीता स्वीकृता तथा परिगधिता परितोगृहीताआदरातिशयाय पुनर्वचनं गध्यंगृह्णातेरितियास्कः[1] । यद्वा आगधिता आसमन्तान्मिश्रयन्ती आन्तरंप्रजननेन बाह्यंभुजादिभिरित्यर्थः गध्यतिर्मिश्रीभावकर्मेतियास्कः[2] । पूर्वस्मिन्पक्षेपुरुषस्यप्राधान्यं उत्तरस्मिंस्तुयोषितइतिभेदः कीदृशीसा या जंगहे अत्यर्थंगृह्णाति कदापिनमुंचति अत्यागेदृष्टान्तः—कशीकेव कशीकानामसूतवत्सानकुली सायथा पत्यासहचिरकालंक्रीडति नकदाचिदपिविमुंचति तथैषाअपि किंच भोज्यैषा यादुरीया दुरित्युदकनाम रेतोलक्षणमुदकं प्रभूतंरातिददातीति यादुरी बहुरेतोयुक्तेत्यर्थः तादृशीसती याशूनां संभोगानां यशइतिप्रजनननाम तत्संबन्धीनिकर्माणि याशूनिभोगाः तेषांशताशतान्यसंख्यातानि मह्यंददाति ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

उपो॑पमे॒परा॑मृश॒मामे॑द॒भ्राणि॑मन्यथाः ।
सर्वा॒हम॑स्मिरोम॒शाग॒न्धारी॑णामिवावि॒का ॥ ७ ॥ ११ ॥

उप॑ऽउप । मे॒ । परा॑ । मृ॒श॒ । मा । मे॒ । द॒भ्राणि॑ । म॒न्य॒था॒ः ।
सर्वा॑ । अ॒हम् । अ॒स्मि॒ । रो॒म॒शा । ग॒न्धारी॑णाम्ऽइव । अ॒वि॒का ॥७॥११॥

रोमशानामबृहस्पतेःपुत्रीब्रह्मवादिनीपरिहसन्तंस्वपतिंप्रत्याह—भोःपते मेमां द्वितीयार्थे चतुर्थी उपोप द्वितीयउपशब्दःपादपूरणः उपेत्य परामृश सम्यक्स्पृश भोगयोग्यामवगच्छेत्यर्थः यद्वा मेमम गोपनीयमंगंउपोपपरामृश अत्यन्तमान्तरंस्पृश परामर्शाभावशङ्कांनिवारयति मेमदङ्गानि रोमाणिदभ्राणि मामन्यथाः अल्पानि माबुध्यस्व दभ्रमर्भकमित्यल्पस्येतिदभ्रंदभ्नोतेरितियास्कः[3] । अदभ्रत्वमेवविशदयति अहंरोमशाबहुरोमयुक्तास्मि यतोऽहमीदृशीअतः सर्वा संपूर्णावयवास्मि रोमशत्वेदृष्टान्तः—गन्धारीणामविकेव गंधारादेशाः तेषांसंबन्धिन्यविजातिरिव तद्देशस्थाअवयोमेषायथारोमशाः तथाहमस्मि यद्वा गन्धारीणां गर्भधारिणीनां स्त्रीणांअविका अत्यर्थंतर्पयन्तीयोनिरिव तासां आप्रसवंरोमादिविकर्तनस्यशास्त्रनिषिद्धत्वात् योनिः रोमशाभवति अतः सोपमीयते यतोऽहमीदृशीअतोमांअप्रौढांमावबुध्यस्वेत्यर्थः ॥ ७ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यप्रथमे एकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

॥ इतिप्रथमेमण्डलेऽष्टादशोऽनुवाकः ॥ १८ ॥

नि० ५. १५।   २ नि० ५. १५।   ३ नि० ३. २०।

एकोनविंशेनुवाकेसप्तसूक्तानि तत्र अग्निंहोतारमितिप्रथमंसूक्तमेकादशर्चं दिवोदासपुत्रस्य परुच्छेपस्यार्षं आग्नेयं आत्यष्टं सहिशर्धइत्यस्याः षट्सप्तत्यक्षरातिधृतिः उत्कृत्यभिकृतिसंकृतिविकृत्याकृतिप्रकृतिकृत्यतिधृतिधृत्यत्यष्टिषुचतुरुत्तरशताक्षरमारभ्यचतुर्णांचतुर्णांपरित्यागेनैकैकमुक्तंछन्दोजायते तथासत्यत्यष्टचतिधृतीउक्तसंख्योपेतेस्यातां एतत्सर्वंछंदोग्रन्थे चतुःशतमुत्कृतिरित्यादिसूत्रैःप्रतिपादितं तथाचानुक्रान्तं—अग्निमेकादशपरुच्छेपोदैवोदासिराग्नेयंतुपारुच्छेपंसर्वमात्यष्टंतत्रातिधृतिःषष्ठीति । सूक्तस्यविशेषविनियोगोलैंगिकः दशरात्रस्यषष्ठेहनिप्रातःसवनेप्रस्थितयाज्यानां पुरस्तादन्याऋचःकृत्वा प्राकृताभिश्चसहयष्टव्यं तत्राग्नीध्रस्यैषाप्रथमा षष्ठस्यप्रातःसवनइतिखण्डेसूत्रितम्—अग्निंहोतारंमन्येदास्वन्तंदध्यङ्हमेजनुषंपूर्वोअङ्गिराइति ।

सैषाप्रथमा—

अ॒ग्निंहोता॑रंमन्ये॒दास्व॑न्तं॒वसुं॑सू॒नुंसह॑सोजा॒तवे॑दसं॒विप्रं॒नजा॒तवे॑दसम् ।
यऊ॒र्ध्वया॑स्वध्व॒रोदे॒वोदे॒वाच्या॑कृ॒पा ।
घृ॒तस्य॒विभ्रा॑ष्टि॒मनु॑वष्टिशो॒चिषा॒जुह्वा॑नस्यस॒र्पिषः॑ ॥ १॥

अ॒ग्निम् । होता॑रम् । म॒न्ये॒ । दास्व॑न्तम् । वसु॑म् । सू॒नुम् । सह॑सः ।
जा॒तऽवे॑दसम् । विप्र॑म् । न । जा॒तऽवे॑दसम् । यः । ऊ॒र्ध्वया॑ ।
सु॒ऽअ॒ध्व॒रः । दे॒वः । दे॒वाच्या॑ । कृ॒पा । घृ॒तस्य॑ । विऽभ्रा॑ष्टिम् । अनु॑ ।
व॒ष्टि॒ । शो॒चिषा॑ । आ॒ऽजुह्वा॑नस्य । स॒र्पिषः॑ ॥ १ ॥

अग्निं सर्वासांदेवसेनानांअग्रण्यं यज्ञेष्वग्रंनीयमानंवाहोतारं अस्मद्यागंप्रतिदेवानामाह्वातारं यद्वा होमनिष्पादकंहोतारंजुहोतेर्होतेत्यौर्णवाभइतियास्कः[1] । अग्निमद्यहोतारमवृणीतेतिश्रुतेः[2] । अग्निमग्नआवहेतिच[3] अग्नेराह्वातृत्वंप्रसिद्धं अग्निंहोतारंमन्यएवंप्रतिविशेषणंमन्यइतिसंबन्धः यद्वा यागनिष्पत्तेरेवापेक्षितत्वादेतदेवविधेयविशेषणम् इतराणिवक्ष्यमाणविशेषणानि स्तुतिपराणि दास्वन्तं अतिशयेनदानवन्तं वसुं सर्वेषां निवासहेतुं सहसःसूनुं बलस्यपुत्रं अग्निः मन्थनकालेबलेन मथ्यमानउत्पद्यतेइतिपुत्रत्वमुपचर्यते जातवेदसं जातानांवेदितारं जातप्रज्ञं जातबलंवा जातवेदश्शशब्दोयास्केनबहुधानिरुक्तःअग्नेर्जातवेदस्त्वेदृष्टान्तः—विप्रंनजातवेदसं जातविद्यंमेधाविनंब्राह्मणमिव तंयथाबहुमन्यते तथात्वामपिमन्ये स्तौमीत्यर्थः उक्तगुणविशिष्टोयो-

---

[1] नि० ७. १५. । [2] तै० ब्रा० ३. ६. १५. । [3] तै० ब्रा० ४. ५. ३. ।

देवः स्वध्वरः शोभनयज्ञवान् यज्ञंसम्यक्निर्वहन् ऊर्ध्वयाउन्नतयाउत्कृष्टयादेवाच्या देवान्पूजयन्त्यादेवान्प्रत्यक्तयावा कृपाकृपया सामर्थ्यलक्षणया देवान्प्रत्यक्तयाकृपेतियास्कः । तेभ्योहविर्वहनबुद्ध्यायुक्तःसन् आजुह्वानस्यआसमन्ताद्धूयमानस्यसर्पिषः सरणशीलस्यघृतस्यविलेपनेनदीप्तस्याज्यस्यविभ्रष्टिं विशेषेणभ्राजमानं अनुस्वयमपितदाज्यं शोचिषाज्वालयावष्टिकामयतेस्वीकरोतीत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

यजि॑ष्ठंत्वा॒यज॑मानाहुवेम॒ज्येष्ठ॒माङ्गि॑रसांविप्र॒मन्म॑भि॒र्विप्रे॑भिःशुक्र॒मन्म॑भिः ।
परि॑ज्मानमिव॒द्यां॑होता॑रंचर्ष॑णी॒नाम् ।
शो॒चिष्के॑शं॒वृष॑णं॒यमि॒माविश॒ःप्राव॑न्तुजू॒तये॒विशः॑ ॥ २ ॥

यजि॑ष्ठम् । त्वा॒ । यज॑मानाः । हु॒वे॒म॒ । ज्येष्ठ॑म् । आङ्गि॑रसाम् । वि॒प्र॒ ।
मन्म॑ऽभिः । विप्रे॑भिः । शु॒क्र॒ । मन्म॑ऽभिः । परि॑ज्मानम्ऽइव । द्याम् ।
होता॑रम् । च॒र्ष॒णी॒नाम् । शो॒चिःऽके॑शम् । वृष॑णम् । यम् । इ॒माः ।
विशः॑ । प्र । अ॒व॒न्तु॒ । जू॒तये॑ । विशः॑ ॥ २ ॥

हेविप्रमेधाविन् शुक्र दीप्तज्वालाग्ने यजिष्ठंअतिशयेनयष्टृतमं[1] त्वात्वांयजमानाः वयं यष्टारः हुवेमआह्वयामः यतोवयंयजमानाः यतश्चत्वंयजिष्ठः अतोहुवेमेत्यभिप्रायः कीदृशंत्वां अंगिरसांअंगिरोगोत्रोत्पन्नानांमध्येज्येष्ठंज्यायांसं यद्वा अङ्गिरसां अङ्गाराणांमध्येज्येष्ठंज्वालायुक्तत्वात् अङ्गिराअङ्गाराइतियास्कः[2] । येङ्गाराआसंस्तेंगिरसोभवन्निति श्रुतेः[3] । केनसाधनेनेति तदुच्यते—मन्मभिः मननसाधनैः विप्रेभिःविशेषेणप्रीणयितृभिः मन्मभिर्मन्त्रैः यद्वा विप्रेभिर्मेधाविभिर्ऋत्विग्भिः मन्मभिर्मन्त्रैश्चसहितावयमितिसंबन्धः त्वदाह्वानानन्तरंपरिज्मानं परितोगच्छन्तं द्यामिवसूर्यमिव होतारंदेवानामाह्वातारं केषामर्थे चर्षणीनां मनुष्यनामैतत् मनुष्याणांयजमानानामर्थे यद्वा चर्षणीनांपूर्वंमनुष्याणामेवसतां पश्चाद्यागादिसाधनेनदेवत्वमापन्नानांदेवानामाह्वातारं तथा शोचिष्केशं केशवदत्यन्तायतज्वालोपेतं वृषणं वर्षितारंकामानां एवंरूपंत्वांविशः त्वामेवनिविशमानाः इमाविशः यजमानरूपाःप्रजाः जूतयेस्वर्गाद्यभिमतफलप्राप्तयेप्रावन्तु प्रकर्षेणप्रीणयन्तु तादृशंत्वांहुवेमेतिसंबन्धः ॥ २ ॥

---

३ नि० ६. ८. । २ नि० ३. १७. । ऐ० ब्रा० ३. ३४. ।

अथतृतीया—

सहिपु॒रूचि॒दोज॑सावि॒रुक्म॑ता॒दीद्या॑नो॒भव॑तिद्रुहन्त॒रःप॑र॒शुर्नद्रु॑हन्त॒रः।
वी॒ळुचि॒द्यस्य॒समृ॑तौ॒श्रुव॒द्वने॑व॒यत्स्थि॒रम्।
नि॒ष्षह॑माणोयमते॒नाय॑तेधन्वा॒सहा॒नाय॑ते॥ ३ ॥

सः। हि। पु॒रु। चि॒त्। ओज॑सा। वि॒रुक्म॑ता। दीद्या॑नः। भव॑ति।
द्रु॒ह॒म्ऽत॒रः। प॒र॒शुः। न। द्रु॒ह॒म्ऽत॒रः। वी॒ळु। चि॒त्। यस्य॑। सम्ऽऋ॑तौ।
श्रुव॑त्। वना॑ऽइव। यत्। स्थि॒रम्। नि॒ःऽसह॑मानः। य॒म॒ते॒। न।
अ॒य॒ते॒। ध॒न्व॒ऽसहा॑। न। अ॒य॒ते॒॥ ३ ॥

सहिसएवपूर्वंस्तुतएवाग्निः विरुक्मताविशेषेणरोचनवताओजसाज्वालारूपेणबलेनपुरुचित् अत्यधिकमेवदीद्यानः दीप्यमानः द्रुहंतरः द्रोग्धॄणांतरिता निस्तारयिताभवति अस्मासु द्रोहंकुर्वतांशत्रूणांहिंसकोभवतीत्यर्थः तत्रदृष्टान्तः—द्रुहंतरः द्रोग्धॄणां छेदनायप्रयुक्तः परशुर्न परशुरिव सयथाअमोघंहिनस्तितथायमपि किंच यस्याग्नेः समृतौ संगतौसंयोगेवीळुचित् दृढमपिपाषाणादिकं श्रुवत् गच्छेत् शीर्येत तथा यत्स्थिरं यच्चपर्वतादिस्थिरमचलितंतदपिश्रुवत् वीळुइतिदृढनाम वीळु च्यौत्नमितितन्नामसुपाठात् तत्रदृष्टान्तः—वनेव उदकमिव उदकंयथाग्निसंयोगेशुष्यतितथेत्यर्थः अत्यन्तदृढंस्थिरमपिहिनस्ति अस्मद्द्रोग्धारंशत्रुंहिनस्तीतिकिमुवक्तव्यमित्यभिप्रायः किंचायमग्निः निष्षहमाणः शत्रून्निःशेषेणाभिभवन् यमतेउपरमते शत्रुषुमध्येक्रीडति तानेवनाशयति तथाकुर्वन्नायतेनगच्छति शत्रोःसकाशान्नपलायते तत्रदृष्टान्तः—धन्वसहान धनुषा शत्रूनभिभवतीतिधन्वसहाधानुष्कः सहतेरसुन् छान्दसोऽन्त्यलोपः सयथाशत्रोरभिमुखंविध्यतिनपलायतेतद्वदित्यर्थः यद्वा दृढधनुर्वहनक्षमोधन्वसहः अस्मिन्पक्षेपचाद्यच् सुपांसुलुगित्याकारः दृढधन्वासन्नायते नचलति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

दृ॒ळ्हाचि॑दस्मा॒अनु॑दु॒र्यथा॑वि॒देतेजि॑ष्ठाभि॒रर॑णिभि॒र्दा॒ष्ट्यव॑से॒ग्नये॑दा॒ष्ट्यव॑से।
प्रयःपु॒रूणि॒गाह॑ते॒तक्ष॒द्वने॑वशो॒चिषा॑।
स्थि॒राचि॒दन्ना॒निरि॑णा॒त्योज॑सा॒निस्थि॒राणि॑चि॒दोज॑सा॥ ४ ॥

Funding by IKS-MoE

दृ॒ळ्हा । चि॒त् । अ॒स्मै॒ । अनु॑ । दुः॒ । यथा॑ । वि॒दे । तेजि॑ष्ठाभिः ।
अ॒रणि॑ऽभिः । दा॒ष्टि॒ । अव॑से । अ॒ग्नये॑ । दा॒ष्टि॒ । अव॑से । प्र । यः ।
पु॒रूणि॑ । गाह॑ते । तक्ष॑त् । वना॑ऽइव । शो॒चिषा॑ । स्थि॒रा । चि॒त् ।
अन्ना॑ । नि । रि॒णा॒ति॒ । ओज॑सा । नि । स्थि॒राणि॑ । चि॒त् ।
ओज॑सा ॥ ४ ॥

अस्मैअग्नये दृळ्हाचित् दृढान्येवसारवन्तिहवींषि अनु अनुक्रमेण प्रतिमन्त्रंदुःददति ददातेर्लुङि गातिस्थेतिसिचोलुक् आतइतिझेर्जुस् यजमानाःददति दानेदृष्टान्तः—यथाविदे विदुषे परमार्थदर्शिनेयथाउत्कृष्टानिधनानिवितरन्तिदानशीलाः यद्वा अयमग्निर्यथाविदेविन्दते स्वातिरिक्तंहविर्देवेभ्योदातुंलभते स्वीकरोति तथादुरिति विन्दतेश्छान्दसःशपोलुक् लोपस्तआत्मनेपदेष्वितितलोपः किंच सोऽग्निस्तेजिष्ठाभिररणिभिः अत्यन्ततेजोयुक्तैर्मार्गैःयज्ञादिरूपैः दाष्टि पूजितःसन् स्वर्गादिकंददाति दाश्रृदाने शपोलुक् किमर्थं अवसे तद्रक्षणाय यद्वा तेजिष्ठाभिः अतिशयेनतेजोवद्भिः अरणिभिर्गमनैः इतरदेवानुद्दिश्य यजमानेनदत्तंहविः अवसे तेषां स्वीकारायदाष्टिअयमग्निर्ददाति नयति किंच अग्नये इतरदेवताप्रदानसमयेऽपियजमानः अग्नये अग्निप्रीतयेदाष्टिप्रथमंददाति किमर्थं अवसेरक्षणार्थं यद्ययमतृप्तःस्यात्इतरेभ्योदत्तमपि स्वयंस्वीकुर्यात् तस्मादग्नयेप्रयाजादिरूपेणददातीत्यर्थः किंच योग्निः पुरूणिबहूनि सामर्थ्यात् यजमानधनादीनिप्रगाहते प्रविशति प्रविश्यचवाश्यादिरूपयाज्वालया तक्षत् तनूकरोति नाशयतीत्यर्थः तत्रदृष्टान्तः—वनेव वृक्षादिसमूहानिव वनानियथाप्रविश्यतक्षति दहतितथेत्यर्थः किंचायमग्निः स्थिरास्थिराणिकठिनानिअन्नान्नानिव्रीह्यादीनि ओजसातेजोरूपयाज्वालया निनितरांऋणाति गच्छतिपचतीत्यर्थः रीगतिरेषणयोः क्रैयादिकः प्वादीनांह्रस्वइतिह्रस्वः तथा ओजसास्वकीयेनतेजसास्थिराणि अपरिहरणीयानिपापानिअमित्राणिवा निरिणाति निःशेषेणगच्छति नाशयतीत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

तम॑स्यपृ॒क्षमुप॑रासुधीम॒हि॒नक्तं॑यः सु॒दर्श॑तरो॒दिवा॑तरा॒दप्रा॑यु॒षे॒दिवा॑तरात् ।
आ॒दस्या॒युर्ग्रभ॑णवद्वी॒ळुशर्म॒नसू॒नवे॑ ।
भ॒क्तमभ॑क्त॒मवो॒व्यन्तो॑अ॒जरा॑अ॒ग्नयो॒व्यन्तो॑अ॒जराः॑ ॥ ५ ॥१२॥

Funding by IKS-MoE

तम् । अ॒स्य॒ । पृ॒क्षम् । उप॑रासु । धी॒म॒हि॒ । नक्त॑म् । यः । सु॒दर्श॑ऽतरः ।
दिवा॑ऽतरात् । अप्र॑ऽआयुषे । दिवा॑ऽतरात् । आत् । अ॒स्य॒ । आयु॑ः ।
ग्रभ॑णऽवत् । वी॒ळु । शर्म॑ । न । सू॒नवे॑ । भ॒क्तम् । अभ॑क्तम् ॥ अव॑ः ।
व्यन्त॑ः । अ॒जरा॑ः । अ॒ग्नय॑ः । व्यन्त॑ः । अ॒जरा॑ः ॥ ५ ॥ १२ ॥

अस्यअस्मै तंपृक्षं हविर्लक्षणमन्नं उपरासुउपरमन्ते आसु हवींषीति उपराः वेदिसमीपभूमयः तासुधीमहिधारयामः अस्येत्युक्तंकस्येत्याह—योग्निःनक्तंरात्रौ दिवातरात् अह्नोपि सुदर्शतरः अत्यर्थंसर्वैर्दर्शनीयोभवति यतोयंरात्रौसर्वेषुभावेषुतमसावृतत्वाददृश्यमानेष्वपि स्वयं अत्यर्थंप्रकाशते अतोस्मैधीमहि पुनःकीदृशाय दिवातरात् अह्नःसकाशादेव अप्रायुषे प्रगतमायुर्यस्यासौप्रायुः नप्रायुःअप्रायुः तस्मै असौयोऽस्तमेतिससर्वेषांभूतानांप्राणानादायास्तमेतीतिश्रुतेः । रात्रौसर्वेभावानिद्रयावृतत्वात्प्रायुषइवभवन्ति अयमग्निस्तुसर्वप्राणिप्राणापहर्तुःसूर्यस्य रात्रौस्वस्मिन्नेवप्रवेशात्प्रकृष्टायुर्भवति अतोपिधीमहि किंच आत् अतएव कारणात् यतोयंसुदर्शतरः यतश्चायमप्रायुः अतःकारणात्अस्यअस्मैतदर्थं आयुर्हविर्लक्षणमन्नं ग्रभणवत् ग्रहणयुक्तमभूत् ग्रहणेदृष्टान्तः—सूनवेपुत्राय पित्रोर्वीळुशर्मदृढं सुखसाधनंगृहंयथा ग्रहणवद्भवतितथेत्यर्थः शर्मेतिगृहनाम शर्मवर्मेतितन्नामसुपाठात् इदानींआहवनीयादिरूपेणाग्नेर्बहुत्वमपेक्ष्याह अजराः नित्यतरुणाः एतेअग्नयःभक्तं सेवमानंअभक्तं असेवमानंचव्यन्तः एतेप्राणिनःअनुग्राह्याइतिबुध्यमानाः अवः रक्षन्ति यद्यपिविशेषेणप्राणिनः दाहपाकादिद्वारारक्षन्ति तथाप्यस्तियजमानेष्वतिशयइत्याह—व्यन्तः तैःप्रत्तंहविरश्नन्तः अजराभवन्ति स्वयंहविषाअजराःसन्तोयजमानानप्यजरान्कुर्वन्तीत्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यप्रथमेद्वादशोवर्गः ॥ १२ ॥

अथषष्ठी—

सहि॒शर्धो॒नमारु॑तंतुवि॒ष्वणि॒रप्न॑स्वतीषू॒र्वरा॑स्वि॒ष्टनि॒रार्त॑नास्वि॒ष्टनि॑ः ।
आद॑द्ध॒व्यान्या॑द॒दिर्य॒ज्ञस्य॑के॒तुर॒र्हणा॑ ।
अध॑स्मास्य॒हर्ष॑तो॒हृषी॑वतो॒विश्वे॑जुषन्त॒पन्थां॒नर॑ःशु॒भेनपन्थाम् ॥ ६ ॥

---

१ तै० आ० प्रथमप्रपाठके. ।

सः । हि । शर्धः॑ । न । मारु॑तम् । तु॒वि॒ऽस्व॒निः॑ । अप्न॑स्वतीषु ।
उ॒र्वरा॑सु । इ॒ष्टनिः॑ । आर्त॑नासु । इ॒ष्टनिः॑ । आद॑त् । ह॒व्यानि॑ ।
आ॒ऽद॒दिः॑ । य॒ज्ञस्य॑ । के॒तुः । अ॒र्हणा॑ । अध॑ । स्म॒ । अ॒स्य॒ । हर्ष॑तः ।
हृषी॑वतः । विश्वे॑ । जु॒ष॒न्त॒ । पन्था॑म् । नरः॑ । शु॒भे । न । पन्था॑म् ॥६॥

सहि सएव स्तुत्यतयाप्रसिद्धएवाग्निः तुविष्वणिः तुवीतिबहुनाम उरु तुवीतितन्नामसु पाठात् बहुस्वनिः प्रभूतध्वनियुक्तोवर्तते अत्यन्तज्वलितेग्नौवायुसंपर्कात् भुग्भुगितिध्वनिरुत्पद्यते प्रज्वलतीत्यर्थः ध्वननेदृष्टान्तः—मारुतंशर्धोन मरुत्संबन्धिबलमिव मरुतांसमूहोयथा ध्वनति तथेत्यर्थः कुत्रेतितदुच्यते—अप्नस्वतीषु खननप्रोक्षणादिकर्मोपेतासु अप्नइतिकर्मनाम अप्नोदंसइतितन्नामसुपाठात् उर्वरासुउरुवरणयुक्तासुश्रेष्ठासु वेदिभूमिषु कीदृशोयं इष्टनिः यष्टव्यः औणादिकोनिक् तुगागमश्च किंच आर्तनासु आर्तांन्करोति आर्तयति आर्तयन्तीत्यार्तनाः पृतनाः तासु ण्यासश्रन्थोयुच् वृषादित्वादाद्युदात्तत्वं तासांजयायइष्टनिः इष्टव्यः यष्टव्योवा किंच एवंस्वनयन्नग्निःहव्यानि आज्यपुरोडाशादीनिआदत् अत्ति भक्षयति छान्दसोलुक् यद्वा आङ्पूर्वाद्ददातेराङोयमहनइतिव्यत्ययेनात्मनेपदाभावः गातिस्थेतिसिचोलुक् छान्दसोह्रस्वः केवलादेववाछन्दस्यपिदृश्यतइत्यनजादेरप्याडागमः अतएवानवग्रहः सएवविशेष्यते आददिः सर्वत्रहविरादानशीलः तथा यज्ञस्यकेतुः प्रज्ञापकः केतुस्थानीयोवा अर्हणापूजनीयः सुपांसुलुगितिसोराकारः प्रत्ययाद्युदात्तत्वंछान्दसं किंच अधानन्तरं हर्षतः हविर्भक्षणादत्यन्तहर्षयुक्तस्य यद्वा अभिमतफलदानेनयजमानान्हर्षयतः हृषीवतः आज्यस्वीकारेणहर्षयुक्तस्याग्नेः पन्थां पन्थानंमार्गंविश्वेसर्वेमनुष्याः जुषन्तअप्रीणयन् असेवन्तवा किमर्थं शुभेशुभाय शोभनायऐहिकामुष्मिकफलदस्याग्नेरेवमार्गंसर्वेअनुगच्छन्ति अग्निमेवप्रीणयित्वासाधयन्ति मार्गाश्रयणेदृष्टान्तः—यथालोकेनरोमनुष्याः शुभेशोभनायसुखप्राप्तये पन्थानंसर्वैर्गन्तव्यंनिर्भयं प्रौढमार्गमिव॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

द्वि॒तायदीं॑की॒स्तासो॑अ॒भिद्य॑वोनम॒स्यन्त॑उप॒वोच॑न्त॒भृग॑वोम॒थ्नन्तो॑दा॒शाभृग॑वः ।
अ॒ग्निरी॑शे॒वसू॑नां॒शुचि॒र्यो॑ध॒र्णिरे॑षाम् ।
प्रि॒याँअ॑पि॒धीँर्व॑निषीष्ट॒मेधि॑र॒आव॑निषीष्ट॒मेधि॑रः ॥ ७ ॥

द्वि॒ता । यत् । ई॒म् । की॒स्तास॑ः । अ॒भिऽद्य॑वः । न॒म॒स्यन्त॑ः । उ॒प॒वोच॑न्त ।
भृग॑वः । म॒थ्नन्त॑ः । दा॒शा । भृग॑वः । अ॒ग्निः । ई॒शे॒ । वसू॑नाम् । शुचि॑ः ।
यः । ध॒र्णि॑ः । ए॒षा॒म् । प्रि॒यान् । अ॒पि॒ऽधीन् । व॒नि॒षी॒ष्ट॒ । मेधि॑रः ।
आ । व॒नि॒षी॒ष्ट॒ । मेधि॑रः ॥ ७ ॥

यत् यं द्विता द्विप्रकारंश्रौतस्मार्तभेदेनद्वित्वमापन्नं यद्वा उपलक्षणमेतत् आहवनीयादिरूपेणनानाविधं यद्वा द्विता द्विविधायऐहिकामुष्मिकफलाय उभयाय विभक्तेराजादेशः ई इममग्निं कीस्तासः कीर्तनंकुर्वन्तःस्तोतारः पचाद्यचिछान्दसंसत्वं अभिद्यवः अभितोद्योतमानाः नमस्यन्तः नमस्कारोपलक्षितमुपस्थानंकुर्वन्तोभृगवः भृगुगोत्रोत्पन्नामहर्षयः उपवोचन्त उपेत्यब्रुवन्ति किंकुर्वन्तः दाशादानेननिमित्तभूतेनहविर्दानार्थंमथ्नन्तः अरणीभ्यामग्निमन्थनंकुर्वन्तः तथा भृगवः भ्रष्टारोहविषांपापानांवा किंचाग्निः शुचिर्दीप्तः धर्णिः धारणकुशलोऽयमग्निः एषांदीयमानानांवसूनांहविर्लक्षणानांईशेईष्टेसमर्थोभवति लोपस्तआत्मनेपदेष्वितितलोपः यद्वा एषांदृश्यमानानां मणिमुक्तादीनांवसूनांईशेप्रदातुमितिशेषः किंचायमग्निः मेधिरःमेधोयज्ञः तद्वान् स्वयंयष्टव्यत्वेनप्रधानभूतःसन् प्रियान्स्वप्रीतिहेतून् आज्यादीन् अपिधीन्पर्याप्तिपर्यन्तंदत्तान् वनिषीष्टसंभक्तवान् संभजतांवा तथा मेधिरः मेधावान् असौआवनिषीष्ट अन्यदेवताकेष्वपियज्ञेषुस्वयमाज्यभागप्रयाजादिरूपंहविःसंभजते॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

विश्वा॑सांत्वावि॒शांपति॑ंहवामहे॒सर्वा॑सांसमा॒नंदम्प॑तिंभु॒जेस॒त्यगि॑र्वाहसंभु॒जे।
अति॑थि॒ंमानु॑षाणांपि॒तुर्नयस्या॑स॒या ।
अ॒मीच॒विश्वे॑अ॒मृता॑स॒आवयो॑ह॒व्यादे॒वेष्वावय॑ः ॥ ८ ॥

विश्वा॑साम् । त्वा॒ । वि॒शाम् । पति॑म् । ह॒वा॒म॒हे॒ । सर्वा॑साम् ।
स॒मा॒नम् । दम्ऽप॑तिम् । भु॒जे । स॒त्यऽगि॑र्वाहसम् । भु॒जे । अति॑थिम् ।
मानु॑षाणाम् । पि॒तुः । न । यस्य॑ । आ॒स॒या । अ॒मी इति॑ । च॒ ।
विश्वे॑ । अ॒मृता॑सः । आ । वय॑ः । ह॒व्या । दे॒वेषु॑ । आ । वय॑ः ॥ ८ ॥

Funding by IKS-MoE

विश्वासां सर्वासांविशां प्रजानांयजमानानां पतिंअभिमतफलदानेन पालकंहवामहे आह्वयामः नकेवलंयजमानानां किंतुसर्वासांप्रजानां समानं एकरूपं दहनपचनाद्युपकारस्यसर्वेषां समत्वात् तथा दंपतिंगार्हपत्यरूपेण गृहस्यपालकं दमइतिगृहनाम दमेकृत्तिरितितन्नामसुपाठात् अकारलोपश्छान्दसः किमर्थं भुजे भोगायहवामहे आह्वयामःपुनः सएवविशेष्यते सत्यगिर्वाहसं यथार्थभूतानांअविसंवादिफलानांस्तुतिरूपाणांगिरांवोढारं यद्वा गिरोमन्त्ररूपावहन्तीतिगिर्वाहसःऋत्विजः सत्याअविसंवादिफलागिर्वाहसोयस्यतं तादृशंहवामहइतिशेषः वहिहाधाञ्भ्यइत्यसुन् णिदित्यनुवृत्तेरुपधावृद्धिः पुनःकीदृशं मानुषाणां मनुष्याणांअतिथिं अतिथिवत्पूज्यं दर्शादितिथिमपेक्ष्यागन्तारंवा किंचास्याग्नेः आसयासमीपे आसेत्यन्तिकनाम आसाअम्बरमिति तन्नामसुपाठात् तत्समीपे अमीचविश्वे अमृतासः हविर्भोक्तृत्वेन प्रसिद्धाः सर्वे देवाअपि आच आगच्छन्ति उपसर्गवशाद्योग्यक्रियाध्याहारः किमर्थं वयः हविर्लक्षणान्नमुद्दिश्यअग्निमुखादेवेतरेभ्योदीयमानत्वात् तत्रदृष्टान्तः—पितुर्न पितुरन्तिकेपुत्रादयोयथान्नाद्यर्थं आगच्छन्ति तद्वत् किंच वयः नेतारऋत्विजोपि देवेषुइतरेष्विज्यमानेषुमध्ये हव्या हवींषि आददत्यग्नये वेतेरौणादिकोडिः विचिवागुणः ॥८॥

अथनवमी—

त्वम॑ग्ने॒सह॑सा॒सह॑न्तमःशु॒ष्मिन्त॑मोजायसेदे॒वता॑तयेर॒यिर्न॑दे॒वता॑तये ।
शु॒ष्मिन्त॑मो॒हिते॒मदो॑द्यु॒म्निन्त॑मउ॒तक्रतुः॑ ।
अध॑स्माते॒परि॑चरन्त्यजरश्रु॒ष्टीवा॑नो॒नाज॑र ॥ ९ ॥

त्वम् । अ॒ग्ने॒ । सह॑सा । सह॑न्ऽतमः । शु॒ष्मिन्ऽत॑मः । जा॒य॒से॒ ।
दे॒वऽता॑तये । र॒यिः । न । दे॒वऽता॑तये । शु॒ष्मिन्ऽत॑मः । हि । ते॒ । मदः॑ ।
द्यु॒म्निन्ऽत॑मः । उ॒त । क्रतुः॑ । अध॑ । स्म॒ । ते॒ । परि॑ । च॒र॒न्ति॒ । अ॒ज॒र॒ ।
श्रु॒ष्टी॒ऽवा॑नः । न । अ॒ज॒र॒ ॥ ९ ॥

हेअग्ने त्वंसहसाबलेन सहन्तमः अतिशयेनशत्रूणामभिभविता तथा शुष्मिन्तमः अतिशयेन तेजस्वीजायसे सहेरौणादिकःकनिन् नाद्धस्येतिनुट् किमर्थं देवतातये देवानांविस्तारयुक्ताययागाय तदर्थंयज्ञनामैतत् यद्वा उक्तगुणविशिष्टःसन्जायसे अरण्योरुत्पद्यसे यज्ञार्थंत्वेद्ध-

Funding by IKS-MoE

ष्टान्तः—रयिर्नदेवतातये धनं यथायज्ञार्थमुत्पद्यते तथाचोक्तं यज्ञार्थंद्रव्यमुत्पन्नमिति किंच ते तवमदः आज्यस्वीकारजनितोहर्षःशुष्मिन्तमःअतिशयेनबलवान् हिशब्दःप्रसिद्धौ आज्येनाग्नेर्मदोभवतीतिप्रसिद्धं उत अपिच तेक्रतुः कर्मविशेषोऽपि द्युम्निन्तमःयशोयुक्तःअन्नयुक्तोवाखलु द्युम्नंद्योततेर्यशोवान्नंवेतियास्कः । अध अतःकारणात् अजर हेजरारहिताग्ने तेत्वांपरिचरन्ति यजमानाः तत्रदृष्टान्तः—श्रुष्टीवानोन दूताइव तेयथावार्ताविशेषप्रदानेनराजानंसेवन्ते तद्वत् छन्दसीवनिपाविति वनिप् छान्दसंप्रत्ययाद्युदात्तत्वम् अजरभक्तानामजरयितुः अन्तर्भावितण्यर्थात्पचाद्यच् यद्वा अजर अस्तोतः जरास्तुतिः असौनकस्यापिस्तोताभवति किंतु सर्वैःस्वयंस्तूयते तादृशंत्वांपरिचरन्तीत्यर्थः ॥ ९ ॥

अथदशमी—

प्रवो॑म॒हेसह॑सा॒सह॑स्वतउष॒र्बुधे॑पशु॒षेनाग्नये॒स्तोमो॑बभूत्व॒ग्नये॑ ।
प्रति॒यदीं॑ह॒विष्मा॒न्विश्वा॑सु॒क्षासु॒जोगु॑वे ।
अग्रे॑रे॒भोनज॑रतऋषू॒णांजूर्णि॒र्होता॑ऋषू॒णाम् ॥ १० ॥

प्र । व॒ः । म॒हे । सह॑सा । सह॑स्वते । उ॒ष॒ःऽबुधे॑ । प॒शु॒ऽसे । न ।
अ॒ग्नये॑ । स्तोम॑ः । ब॒भू॒तु । अ॒ग्नये॑ । प्रति॑ । यत् । ई॒म् । ह॒विष्मा॑न् ।
विश्वा॑सु । क्षासु॑ । जोगु॑वे । अग्रे॑ । रे॒भः । न । ज॒र॒ते॒ । ऋ॒षू॒णाम् ।
जूर्णि॑ः । होता॑ । ऋ॒षू॒णाम् ॥ १० ॥

हेउद्गात्रादयःस्तोतारः वोयुष्माकंसंबन्धिस्तोमः स्तोत्रंअग्नयेप्रबभूतु प्रीणयितुंसमर्थंभवतु छान्दसःशपःश्लुः अत्वंचाभ्यासस्य भूसुवोस्तिङीतिगुणाभावःकीदृशायाग्नये महेमहतेपूज्याय सहसा पराभिभवसामर्थ्येन सहस्वते तद्वते उषर्बुधे उषःकालेप्रबुध्यमानाय अहरादीनांपत्यादिषूपसंख्यानमितिरुत्वं पशुषेपशुफलदाय नशब्दोऽत्रापिशब्दार्थः यद्वा पशुषेपशुप्रदाग्नेप्रभवेयथास्तुतिःक्रियतेतद्वत् किमर्थमितितदुच्यते—ईंएनमग्निंप्रति लक्षीकृत्यहविष्मान् घृ-

---

१ नि॰ ५. ५. ।

तादिप्रवृद्धहविर्युक्तोयजमानःविश्वासुक्षासु सर्वासुनिवासभूतासुवेदिभूमिषु जोगुवे अत्यर्थंगच्छति गुवतेर्यङ्लुगन्ताच्छान्दसोलिट् व्यत्ययेनात्मनेपदं अमन्त्रेइतिपर्युदासादामभावः क्षेतिभूनाम क्षाक्षामेति तन्नामसुपाठात् ऋषूणां आगन्तॄणां देवानांमध्येश्रेष्ठमग्निं जूर्णिः स्तुतिकुशलोहोता अग्रे इतरदेवेभ्यःपूर्वंजरतेस्तौति तत्रदृष्टान्तः—ऋषूणांमहतांधनवतां अग्रेरेभोन बन्दीव ऋषीगतौ औणादिकःकुप्रत्ययः नामन्यतरस्यामितिनामउदात्तत्वम् यद्वा ऋषूणामित्येतद्धोतृविशेषणं ऋषूणांज्ञानवतांमध्येश्रेष्ठोयंहोतेत्यर्थः ॥ १० ॥

अथैकादशी—

सनो॒नेदि॑ष्ठं॒ददृ॑शान॒आभ॒राग्ने॑दे॒वेभि॒ःसच॑नाःसु॒चे॒तुना॑म॒होरा॒यःसु॑चे॒तुना॑ ।
महि॑शविष्ठनस्कृधिसं॒चक्षे॑भु॒जेअ॒स्यै ।
महि॑स्तो॒तृभ्यो॑मघवन्त्सु॒वीर्यं॒मथी॑रु॒ग्रोनशव॑सा ॥ ११ ॥ १३ ॥

सः । न॒ः । नेदि॑ष्ठम् । ददृ॑शानः । आ । भ॒र॒ । अग्ने॑ । दे॒वेभि॑ः ।
सऽच॑नाः । सु॒ऽचे॒तुना॑ । म॒हः । रा॒यः । सु॒ऽचे॒तुना॑ । महि॑ । श॒वि॒ष्ठ॒ ।
न॒ः । कृ॒धि॒ । स॒म्ऽचक्षे॑ । भु॒जे । अ॒स्यै । महि॑ । स्तो॒तृऽभ्य॑ः ।
म॒घ॒ऽव॒न् । सु॒ऽवीर्य॑म् । मथी॑ः । उ॒ग्रः । न । शव॑सा ॥ ११ ॥ १३ ॥

हेअग्ने सत्वंनोनेदिष्ठं अत्यन्तसमीपेददृशानः वेद्यांदीप्तत्वेनदृश्यमानः देवेभिः सचनाः इतरैर्देवैः समानान्नः अग्निमुखेनैवइतरेषांहविःस्वीकारात्समानान्नत्वं सुचेतुनाशोभनेनचेतनेनचेतसा वापुनस्तदेवविशेष्यते सुचेतुना शोभनचेतोवतामया औणादिकउः बहुव्रीहौनञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् युक्तेन त्वदायत्तेमय्यनुग्रहयुक्तेनेत्यर्थः तादृशस्त्वंमहः पूजनीयानि रायोधनानि आभर अस्माकमाहर हेअग्ने शविष्ठबलवन् नः अस्मभ्यं महिमहत्अन्नं महतींकीर्तिं वा कृधि कुरु संपादय शविष्ठेतिसंबोधितत्वात्तदेवप्रार्थ्यतइतिगम्यते किमर्थंसंचक्षे सम्यग्दर्शनीयत्वाय अस्यै अस्याः पृथिव्याः संबन्धिनेभुजे भोगाय यद्वा संचक्षे भुजइतिसामानाधिकरण्यं सम्यग्दर्शनीयायभोगायेत्यर्थः नकेवलंयजमानेभ्योऽस्मभ्यमेव अपितुस्तोतृभ्यः स्तोत्रकर्तृभ्योऽपि हेमघवन्नन्नवन्नग्ने महिमहत् सुवीर्यंशोभनपुत्रभृत्याद्युपेतंधनंशोभनसामर्थ्यंवा कृधिकुरु

Funding by IKS-MoE

किंच शवसाबलेनयुक्तःसन् मथीः अस्मद्विरोधिनोनाशय लुङि ह्म्यंतक्षणेतिवृद्धिप्रतिषेधः कारकपक्षे औणादिकईकारः आद्युदात्तश्छान्दसः यद्वा मथीर्मंथनवांस्त्वं अस्मदर्थंशवसाबलेन युक्तोभवेतिशेषः तत्रदृष्टान्तः—उग्रोनशवसा यथाकश्चित्क्रूरः शवसाबलेनमथीर्भवति तद्वत् ॥ ११ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यप्रथमेत्रयोदशोवर्गः ॥ १३ ॥

अयंजायतेत्यष्टर्चंद्वितीयंसूक्तम् अयंजायताष्टावित्यनुक्रमणिका परुच्छेपऋषिः सर्वमात्यष्टमित्युक्तत्वादत्यष्टिश्छन्दः आग्नेयंत्वितितुशब्दस्योक्तत्वात् इदमादिमंचाग्नेयं पृष्ठ्यस्यषष्ठेहनिएतत्सूक्तमाज्यशस्त्रत्वेनविनियुक्तं सूत्रितंच षष्ठस्येतिखण्डे—अयंजायतमनुषोधरीमणीत्याज्यमिति ।

तत्रेयंप्रथमा—

अ॒यंजा॑यत॒मनु॑षो॒धरी॑मणि॒होता॒यजि॑ष्ठउ॒शिजा॒मनु॑व्र॒तम॒ग्निःस्वमनु॑व्र॒तम् ।
वि॒श्वश्रु॑ष्टिःसखीय॒तेर॒यिरि॑वश्रवस्य॒ते ।
अद॑ब्धो॒होता॒निष॑ददि॒ळस्प॒देपरि॑वीतइ॒ळस्प॒दे ॥ १ ॥

अ॒यम् । जा॒य॒त॒ । मनु॑षः । धरी॑मणि । होता॑ । यजि॑ष्ठः । उ॒शिजा॑म् ।
अनु॑ । व्र॒तम् । अ॒ग्निः । स्वम् । अनु॑ । व्र॒तम् । वि॒श्वऽश्रु॑ष्टिः ।
स॒खि॒ऽय॒ते । र॒यिःऽइ॑व । श्र॒व॒स्य॒ते । अद॑ब्धः । होता॑ । नि ।
स॒द॒त् । इ॒ळः । प॒दे । परि॑ऽवीतः । इ॒ळः । प॒दे ॥ १ ॥

अयमग्निर्मनुषोमनुष्यस्य अध्वर्योःसकाशात् धरीमणि अतिशयेनधारके अरणिद्वये जायत अरणिमन्थनेनोत्पन्नः कीदृशोयंहोता देवानामाह्वाता यजिष्ठः अतिशयेनयष्टृतमः किमर्थमुत्पन्नइतिचेत् उशिजांफलस्यकामयितॄणां यजमानानां व्रतंसोमयागादिरूपंकर्मअनुलक्षीकृत्य नकेवलंपरार्थमेवअपितुस्वार्थमपि स्वंव्रतमनु स्वकीयंहविःस्वीकारादिरूपंकर्मानुलक्ष्य पुनः सएवविशेष्यते विश्वश्रुष्टिः विश्वविषयकर्मवान् कस्मैसखीयते सखित्वमात्मनइच्छते तथा

श्रवस्यते अतिप्रसिद्धान्नमात्मनइच्छते यजमानाय रयिरिवधनस्थानीयोभवति धनंयथासख्यं अन्नसमृद्धिंचसाधयति तद्वदयमग्निरपितस्मैद्वयंसाधयतीत्यर्थः किंचायमग्निः इळस्पदे इडायाभूम्याः पदे अन्त्यलोपश्छान्दसः धरीमणि सारभूतेस्थानेवेदिरूपे वेदिमाहुःपरमन्तंपृथिव्याइतिश्रुतेः[1]। एतावतीवैपृथिवीयावतीवेदिरिति[2]च। पुनस्तदेवविशेष्यते इडस्पदे इडादेवतायामनोःपुत्र्यागोरूपायाःइडोपह्वानमन्त्रप्रतिपादितायाः पदेपादन्यासप्रदेशे इडावैमानवीयज्ञानूकाशिन्यासीदितीडायाः पदेघृतवतिस्वाहेतिचश्रुतेः[3]। निषदत् निषीदति कीदृशोयमग्निः अदब्धः केनाप्यहिंसितः होता होमनिष्पादकः परिवीतः ऋत्विग्भिः परिधिभिर्वापरितोवेष्टितः एवंभूतःसन् निषदत्॥ १ ॥

अथद्वितीया–

तंय॑ज्ञ॒साध॒मपि॑वातयामस्यृ॒तस्य॑प॒थानम॑साह॒विष्म॑तादे॒वता॑ताह॒विष्म॑ता।
सन॑ऊ॒र्जामु॒पाभृ॑त्य॒याकृ॒पानजू॑र्यति।
यंमा॑त॒रिश्वा॒मन॑वेपरा॒वतो॑दे॒वंभाःप॑रा॒वतः॑॥ २ ॥

तम्। य॒ज्ञ॒ऽसाध॑म्। अपि॑। वा॒त॒या॒म॒सि॒। ऋ॒तस्य॑। प॒था।
नम॑सा। ह॒विष्म॑ता। दे॒वऽता॑ता। ह॒विष्म॑ता। सः। न॒ः।
ऊ॒र्जाम्। उ॒प॒ऽआभृ॑ति। अ॒या। कृ॒पा। न। जू॒र्य॑ति॒। यम्।
मा॒त॒रिश्वा॑। मन॑वे। प॒रा॒ऽवतः॑। दे॒वम्। भारिति॒ भाः। प॒रा॒ऽवतः॑॥२॥

यज्ञसाधंयज्ञस्यसाधकं साध्नोतेःक्विपि कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं तमग्निंवेद्यांस्थापितं अपि वातयामसि अपिःसंभावनार्थः आपरितोषंसेवामहे वातगतिसुखसेवनयोः चौरादिकः इदन्तोमसिः केनोपायेनेतितदुच्यते–ऋतस्यपथायागस्यमार्गेण यागानुष्ठानेन यज्ञेनदेवेभ्यइतिश्रुतेः[4]। यज्ञेनदेवस्यमहतीप्रीतिर्भवति यद्वा ऋतस्ययज्ञस्य पंथामार्गस्तीर्थाख्यः पूर्वेणोत्करमपरेणप्रणीताइत्यादिसूत्रोक्तः तेनमार्गेणगत्वापुनः केन हविष्मता आज्यादिप्रदेयद्रव्यवता नमसा नमस्कारोपलक्षणेन स्तोत्रेणोपस्थानेनवातदुभयेनेत्यर्थः कुत्रेतितदुच्यते हविष्मताहविष्मति आज्यपु-

---

१ तै० सं० ७. ४. १८. । २ तै० सं० २. ६. ४. । ३ तै० सं० ६. १. ८. ।
४ तै० सं० ६. ३. १०. ।

रोडाशादिबहुहविर्युक्तेदेवतातादेवानांविस्तारयुक्तेयज्ञे किंच सोग्निः नोऽस्मत्संबन्धिनां ऊर्जामन्नानांहविर्लक्षणानांउपाश्रृति उपाहरणेतत्स्वीकारविषयेउपाङुपसृष्टाद्धरतेःक्तिन् हृग्रहोर्भइतिभत्वं सुपांसुलुगितिसप्तम्यालुक् तादौचेत्यनन्तरस्यगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् अयाक्रुपा अनया सामर्थ्यलक्षणयाकल्पनया हविःस्वीकरणरूपया नजूर्यति यज्ञसमाप्तिपर्यन्तंननश्यति अजरोवर्ततइत्यर्थः सइत्युक्तंकइत्याह—यमग्निंदेवंद्योतनशीलंमातरिश्वाअन्तरिक्षसंचारी वायुः पूर्वं मनवेमनोरर्थायपरावतः अतिदूरंगतवतः आदित्यात् भाः अभासीत् औचित्येनभूमौस्थापितवानित्यर्थः तद्वत्परावतः दूराद्देवंअग्निं अस्मद्देवयजनंप्रतिस्थापयत्वित्यर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

एवेनसद्यःपर्येतिपार्थिवंमुहुर्गीरेतोवृषभःकनिक्रदद्दधद्रेतःकनिक्रदत् ।
शतंचक्षाणोअक्षभिर्देवोवनेषुतुर्वणिः ।
सदोदधानउपरेषुसानुष्वग्निःपरेषुसानुषु ॥ ३ ॥

एवेन । सद्यः । परि । एति । पार्थिवम् । मुहुःऽगीः । रेतः । वृषभः । कनिक्रदत् । दधत् । रेतः । कनिक्रदत् । शतम् । चक्षाणः । अक्षऽभिः । देवः । वनेषु । तुर्वणिः । सदः । दधानः । उपरेषु । सानुषु । अग्निः । परेषु । सानुषु ॥ ३ ॥

अयमग्निः एवेनगमनसाधनेनगमनेनवासद्यः अस्मदाह्वानानन्तरंपार्थिवंपृथिवीसंबन्धिस्थानं वेदिलक्षणमेवपरिपरितः यद्वा आभिमुख्यार्थोवापर्येति गच्छति कीदृशोऽग्निः मुहुर्गीः सर्वदागीयमानः रेतः रेतःशब्देन तत्कार्यं हवीरूपमन्नमुच्यते तद्वान् मत्वर्थीयोलुप्यते वृषभः कामानांवर्षिता कनिक्रदत् शब्दयन्पर्येति पुनःसएवविशेष्यते रेतोदधत् आज्यादिस्वीकारेणअत्यधिकंसामर्थ्यंदधानः कनिक्रदच्छब्दयन्पर्येतीतिशेषः पुनः सएवविशेष्यते अयमग्निर्देवः वनेषुसंभजनेषु स्तोत्रेषु निमित्तभूतेषु अक्षभिः अक्षस्थानीयाभिर्ज्वालाभिः शतंचक्षाणः सर्वतः प्रकाशमानः यद्वा ज्वालोत्कर्षेण यजमानेनकृतं शतगुणितंप्रख्यापयन् तथातुर्वणिः शीघ्रगन्ताशत्रूणांहिंसकोवा तुर्वणिस्तूर्णवनिरितियास्कः[1] । किंच सानुषुसमुच्छ्रितेषु सानुसमुच्छ्रि-

---

[1] नि० ६. १४.।

Funding by IKS-MoE

तंभवतीतियास्कः । तेषुउपरेषु उपरमन्तेएष्वग्नयइतिउपराधिष्ण्याःयजमानगृहावा तेषुसदोद्धानःस्थानंधारयमाणोऽग्निः सद्यःपर्येतीतिपूर्वत्रान्वयः किमर्थं परेषूत्कृष्टेषुसानुषुसमुच्छ्रितेषुकर्मसुहविष्षुवानिमित्तभूतेषु॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

ससु॒क्रतु॑:पु॒रोहि॑तो॒दमे॑दमे॒ग्निर्य॒ज्ञस्या॑ऽध्व॒रस्य॑चेतति॒क्रत्वा॑य॒ज्ञस्य॑चेतति ।
क्रत्वा॑वे॒धाइ॑षू॒य॒तेविश्वा॑जा॒तानि॑पस्पशे ।
यतो॑घृत॒श्रीरति॑थि॒रजा॑यत॒वह्नि॑र्वे॒धाअजा॑यत ॥ ४ ॥

सः । सु॒ऽक्रतु॑ः । पु॒रःऽहि॑तः । दमे॑ऽदमे । अ॒ग्निः । य॒ज्ञस्य॑ । अ॒ध्व॒रस्य॑ ।
चे॒त॒ति॒ । क्रत्वा॑ । य॒ज्ञस्य॑ । चे॒त॒ति॒ । क्रत्वा॑ । वे॒धाः । इ॒षु॒ऽय॒ते ।
विश्वा॑ । जा॒तानि॑ । प॒स्प॒शे॒ । यत॑ः । घृ॒त॒ऽश्रीः । अति॑थिः ।
अजा॑यत । वह्नि॑ः । वे॒धाः । अजा॑यत ॥ ४ ॥

सोऽग्निः सुक्रतुः शोभनकर्मा पुरोहितः पुरोधार्यमाणः यद्वा पुरोहितवद्यागनिर्वाहकः सन् दमेदमे तत्तद्यजमानगृहेसर्वेषुदेवयजनेषुवाअध्वरस्यनाशरहितस्यफलप्रदस्ययज्ञस्य तदर्थं चेततिजानातिप्रबुध्यतइत्यर्थः किंचायंयजमानोऽपि क्रत्वाशोभनेनकर्मणा यज्ञस्यचेतति कर्तव्यतामेवजानाति किंचायमग्निरपि क्रत्वाप्रकृष्टेनकर्मणा वेधाः विविधानांफलानांकर्तासन् इषूयते इष्यतइतीषुरन्नमागमनंवा तदिच्छते यजमानायतदर्थं विश्वाजातानिसर्वाणि संपादितानिहविरादीनिपस्पशे अत्यर्थंस्पृशति स्वीकरोति यतोयं घृतश्रीः घृतंसेवमानः अतिथिः अतिथिवत्पूज्यश्च अजायत उत्पन्नः यतःकारणाद्धृतमत्यर्थंसेवमानःप्रवृद्धोभवत् अतः स्पशइत्यर्थः एवमग्नौप्रवृद्धेसति यजमानोपि वह्निः हविषांवोढा वेधाः विविधस्यफलस्यकर्ताउत्पादयिता अजायत समर्थोऽभवत् ॥ ४ ॥

---

२ नि० २. २४.।

Funding by IKS-MoE

अथपञ्चमी–

क्रत्वायदस्यतविषीषुपृञ्चतेऽग्नेरवेणमरुतांनभोज्येषिरायनभोज्या ।
सहिष्मादानमिन्वतिवसूनांचमज्मना ।
सनस्त्रासतेदुरितादभिह्रुतःशंसादघादभिह्रुतः ॥ ५ ॥ १४ ॥

क्रत्वा । यत् । अस्य । तविषीषु । पृञ्चते । अग्नेः । अवेन ।
मरुताम् । न । भोज्या । इषिराय । न । भोज्या । सः । हि । स्म ।
दानम् । इन्वति । वसूनाम् । च । मज्मना । सः । नः । त्रासते ।
दुःऽइतात् । अभिऽह्रुतः । शंसात् । अघात् । अभिऽह्रुतः ॥ ५॥१४॥

यद्यस्मात्कारणात्सर्वेयजमानाः क्रत्वाप्रकृष्टेनकर्मणा हविःप्रदानादिरूपेण अस्याग्नेः तविषीषु प्रबलासु ज्वालासु अवेन तृप्तिनिमित्तेनभोज्या भक्ष्याणि पुरोडाशादीनि पृञ्चते मिश्रयन्ति तविषीतिबलनाम तविषीशुष्ममिति तन्नामसुपाठात् तत्रदृष्टान्तः—मरुतांनभोज्या वायूनांसंबन्धीनिव्रीह्याद्यन्नानीव वायुषुमेघंनिर्भिद्यवृष्टिंजनयत्सुसत्सुसस्यादिद्वाराव्रीह्यादिभोज्यानियथापृंचतेतथेत्यर्थः दानेदृष्टान्तः—इषिरायनभोज्या एषणयुक्ताययाचमानायार्थिनेभोज्या भोग्यानिभक्ष्यादीनियथादीयन्ते तद्वत् इषिर्शब्दोयास्केनैवंनिरुक्तः—ईषणेनवैषणेनवार्षणेनवेति[१] । अतःकारणात् सहिस्म सखलुयजमानः दानमिन्वति हविःप्रदानं तस्मैव्याप्नोति यद्वा स्वयमभिमतंदानमिन्वति इन्वतिर्व्याप्तिकर्मा इन्वतिनक्षति इतितत्कर्मसुपाठात् केनसामर्थ्येनेति वसूनांचमज्मना निवासयोग्यानांधनानां अग्निनालब्धानां बलेनैव यद्वा सोऽग्निः वसूनां हविर्निवासयोग्यानां ज्वालारूपाणां धनानां मज्मनाबलेन दानमिन्वतीतिशेषः किंच सोऽग्निः अभिह्रुतः आभिमुख्येनपापैःह्रियमाणान् नोऽस्मान्दुरितात् पापात् त्रासते त्रायतेतथाशंसात् अतिप्रभूतत्वेनशंसनीयात् यद्वा हिंसकात् अभिह्रुतः अभितोह्रियमाणात् अघात् दुःखात्तत्कारणात् पापाद्वा त्रासते त्रायते॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यप्रथमेचतुर्दशोवर्गः ॥ १४ ॥

---

[१] नि० ४. १६. ।

Funding by IKS-MoE

अथषष्ठी–

विश्वो॒विहा॑याअर॒तिर्वसु॑र्दधे॒हस्ते॒दक्षि॑णेत॒रणि॒र्न
शि॑श्रथच्छ्रव॒स्यया॒नाशि॑श्रथत्।
विश्व॑स्मा॒इदि॑षुध्य॒ते॑दे॑व॒त्राह॒व्यमो॑हि॑षे।
विश्व॑स्मा॒इत्सुकृते॒वार॑मृण्वत्य॒ग्निर्द्वा॑रा॒व्यृ॑ण्वति ॥ ६ ॥

विश्व॑ः । वि॒ऽहाया॑ः । अ॒र॒तिः । वसु॑ः । द॒धे॒ । हस्ते॑ । दक्षि॑णे । त॒रणि॑ः ।
न । शि॒श्र॒थ॒त् । श्र॒व॒स्यया॑ । न । शि॒श्र॒थ॒त् । विश्व॑स्मै । इत् ।
इ॒षु॒ध्य॒ते । दे॒व॒ऽत्रा । ह॒व्यम् । आ । ऊ॒हि॒षे॒ । विश्व॑स्मै । इत् ।
सु॒ऽकृते॑ । वार॑म् । ऋ॒ण्व॒ति॒ । अ॒ग्निः । द्वारा॑ । वि । ऋ॒ण्व॒ति॒ ॥ ६ ॥

अयमग्निर्दक्षिणे अभिमतं प्रदातुमुत्साहयुक्तेहस्तेवामेतरेकरे यजमानायदातव्यंवसुः धनंदधे धारयति कीदृशोऽयं विश्वैःसर्वैर्गन्तव्यः यद्वा विश्वात्मकः विहायाः महान् विहायाइतिमहन्नाम विहायाः यह्वइति तन्नामसुपाठात् अरतिः ईश्वरः अरमणोवा अप्रीतिः अन्नवहिवस्यर्तिश्र्यश्विदित्यतिप्रत्ययः चिद्वद्भावादन्तोदात्तः धृत्वाचशिश्रथत् हस्तधृतंयजमानार्थंश्रथयतिददाति श्लथयतेर्लुङिचङिरूपं तत्रदृष्टान्तः—तरणिर्न तरणिरिव तारकःसूर्यइव सयथास्वोपासकाय अभिमतं हस्तेधृत्वावितरति तद्वत् यद्वा तरणिः सर्वस्यतारकः नशिश्रथत् यजमानं नश्रथयति नमुंचति किंच श्रवस्ययानशिश्रथत् हवीरूपान्नेच्छयैवन शिश्रथत् नविमुंचति अयमनुग्रहेणैवपालयते हविःस्वीकारस्तु व्यपदेशमात्रेणेतिभावः इदानीं प्रत्यक्षकृतः हेअग्नेदेवत्रा देवेषुमध्येअतिशयेनत्वं विश्वस्मै इत् सर्वस्मै एव इषुध्यते हविरात्मनइच्छते इन्द्रादये इषुध्यतिःकंड्वादिः हव्यं तत्तद्देवतामुद्दिश्यप्रत्तं पुरोडाशादिकं ओहिषे सर्वतोवहसि वहेर्लेटियजादित्वात्संप्रसारणम् किंचायमग्निर्विश्वस्मैसर्वस्मैसुकृते शोभनयज्ञकर्त्रे यजमानायवारं सर्वैर्वरणीयं क्षुदादिनिवारकंवाअन्नादिकं ऋण्वति गच्छति करोतीत्यर्थः किंचायमग्निः द्वारास्वर्गाद्यभिमतद्वाराणिव्यृण्वति विवृणोति प्रतिबंधकपापापनयनद्वारा अभिमतानिसाधयतीत्यर्थः ऋण्वतिर्गतिकर्मा यद्वा रविर्गत्यर्थः इदित्वान्नुम् छान्दसंरेफस्यसंप्रसारणम् ॥६॥

Funding by IKS-MoE

अथसप्तमी—

समानु॑षेवृ॒जने॒शंत॑मोहि॒तो॒३॑ग्निर्य॒ज्ञेषु॒जेन्यो॒नवि॒श्पति॑ःप्रि॒योय॒ज्ञेषु॑वि॒श्पति॑ः।
सह॒व्यामानु॑षाणामि॒ळाकृ॒तानि॑पत्यते ।
सनं॑स्त्रासते॒वरु॑णस्यधू॒र्तेर्म॒होदे॒वस्य॑धू॒र्तेः ॥ ७ ॥

सः । मानु॑षे । वृ॒जने॑ । शम्ऽत॑मः । हि॒तः । अ॒ग्निः । य॒ज्ञेषु॑ । जेन्य॑ः ।
न । वि॒श्पति॑ः । प्रि॒यः । य॒ज्ञेषु॑ । वि॒श्पति॑ः । सः । ह॒व्या ।
मानु॑षाणाम् । इ॒ळा । कृ॒तानि॑ । प॒त्य॒ते॒ । सः । न॒ः । त्रा॒स॒ते॒ ।
वरु॑णस्य । धू॒र्तेः । म॒हः । दे॒वस्य॑ । धू॒र्तेः ॥ ७॥

सोऽग्निर्मानुषे मनुष्यस्ययजमानस्यसंबन्धिनि वृजने वर्जनीयेपापे निमित्तभूतेसति यज्ञेषु निमित्तेषु शंतमः अत्यन्तंसुखतमः अनिष्टस्यनिवारकत्वात् अतएवहितः स्वर्गाद्यभिमतसाधकत्वात् किंचायं यज्ञेषु विश्पतिः ऋत्विग्रूपाणां प्रजानां अतिशयेनपालकः पत्यावैश्वर्ये इतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरेप्राप्ते परादिश्छन्दसिबहुलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् अतएवप्रियश्चभवति तत्र दृष्टान्तः—जेन्योनविश्पतिः जयशीलोराजेव सयथा परसेनाद्युपद्रवपरिहारेणसम्यक्परिपालनेनच प्रजानांप्रियोभवति किंच सोयमग्निः मानुषाणांमनुष्याणां यजमानानां संबन्धीनि हव्याहवींषि इळाकृतानि इळायांवेद्यां कृतानि संपादितानिउद्दिश्य पत्यतेपतति आगच्छति किंच सोऽग्निर्नोऽस्मान्यजमानान्वरुणस्य वारकस्य धूर्तेर्हिंसकस्य भयात् त्रासते त्रायते यद्वा धूर्तेरितिपञ्चमी वरुणस्यपापदेवस्यधूर्तेर्हिंसकात् किंच महोमहतोदेवस्यधूर्तेर्हिंसातःत्रासतेपालयते अयष्टारमग्निर्हिनस्तीतिप्रसिद्धं यद्वा एकमेववाक्यंधूर्तेर्हिंसकस्य महोमहतोवरुणस्यदेवस्य वरुणाख्यायाः पापदेवतायाः धूर्तेर्हिंसातोनोऽस्मान्सोग्निस्त्रासते त्रायते ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

अ॒ग्निंहोता॑रमीळते॒वसु॑धितिंप्रि॒यंचेति॑ष्ठमर॒तिंन्ये॑रिरेहव्य॒वाह॒न्ये॑रिरे ।
वि॒श्वायुं॑वि॒श्ववे॑दसं॒होता॑रंयज॒तंक॒विम् ।
दे॒वासो॑र॒ण्वमव॑सेवसू॒यवो॑गी॒र्भी॑र॒ण्वंव॑सू॒यव॑ः ॥ ८ ॥ १५॥

८

Funding by IKS-MoE

अ॒ग्निम् । होता॑रम् । ई॒ळ॒ते । वसु॑ऽधितिम् । प्रि॒यम् । चेति॑ष्ठम् ।
अ॒र॒तिम् । नि । ए॒रि॒रे॒ । ह॒व्य॒ऽवाह॑म् । नि । ए॒रि॒रे॒ । वि॒श्वऽआ॑युम् ।
वि॒श्वऽवे॑दसम् । होता॑रम् । य॒ज॒तम् । क॒विम् । दे॒वासः॑ । र॒ण्वम् ।
अव॑से । व॒सु॒ऽयवः॑ । गीः॒ऽभिः । र॒ण्वम् । व॒सु॒ऽयवः॑ ॥ ८ ॥ १५ ॥

अमुमग्निं होतारं आह्वातारं होमनिष्पादकंवा ईळते ऋत्विजःस्तुवन्ति तथा वसुधितिं धनस्यधारयितारंवा अतएवप्रियंसर्वेषां प्रियतमं चेतिष्ठं अतिशयेनयजमानानांचेतयितारं यद्वा प्रकृष्टचेतनवन्तं चेतृशब्दात्तुश्छन्दसीतीष्ठन् तुरिष्ठेमेयःस्वितितृलोपः अरतिंईश्वरं तादृशंदेवं न्येरिरे नितरांप्राप्ताः प्राप्तिरेवविशेष्यते हव्यवाहंन्येरिरे निःशेषेणप्राप्ताः इतरदेवेभ्योहव्यंवोढुंयथाप्रभवतितथानितरांप्राप्ताः पुनःकीदृशं विश्वायुं सर्वत्रप्राणिजीवनं विश्ववेदसंसर्वप्रज्ञं होतारंदेवानामाह्वातारं यजतं यजनीयंकविंसर्वज्ञं इरप्रेरणे इरगतावित्यन्यतमस्यलिटिरूपं किंच देवासोदेवनशीलाः ऋत्विजः रण्वं अतिप्रध्वानंशब्दयन्तं अवसेस्यरक्षणाय वसूयवः वसुकामाःसन्तः पुनःकीदृशाः गीर्भिःस्तुतिभिः रण्वं रणयन्तं रमणीयंवा वसूयवः वसुहवीरूपमन्नं अग्नयेप्रदातुमात्मनइच्छन्तः न्येरिरे प्रीतोयथाधनंप्रयच्छति तथाहविरादिनाप्राप्ताइत्यर्थः ॥ ८ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यप्रथमेपंचदशोवर्गः ॥ १५ ॥

यंत्वंरथमित्येकादशर्चंतृतीयंसूक्तम् पारुच्छेपंसर्वमात्यष्टमित्युक्तत्वादत्यष्टीछन्दस्कं अनुक्तत्वादैन्द्रं प्रप्रावोअस्मइत्यादिकेद्वे अतिशक्कर्यौ षष्टयक्षरोपेतत्वात् पाहिनइत्यन्त्याष्टिः चतुःषष्टयक्षरोपेतत्वात् प्रतद्वोचेयमितिषष्ठीइन्दुदेवत्या तथानुक्रमणिका—यंत्वमेकादशषष्ठ्यैन्दवीप्रप्रावोतिशक्कर्यावष्टिरन्त्येति । दशरात्रस्यषष्ठेहनिमरुत्वतीयशस्त्रेएतत्सूक्तं षष्ठस्येतिखण्डेसूत्रितम्—यंत्वंरथमिन्द्रसयोवृषेति ।

तत्रप्रथमा—

यंत्वंरथ॑मिन्द्रमे॒धसा॑तयेपा॒कासन्त॑मिषिरप्र॒णय॑सि॒प्रान॑वद्य॒नय॑सि ।
स॒द्यश्चि॒त्तम॒भिष्ट॑ये॒करो॒वश॑श्चवा॒जिन॑म् ।
सास्माक॑मनवद्यतूतुजानवे॒धसा॑मि॒मांवाचं॒नवे॒धसा॑म् ॥ १ ॥

Funding by IKS-MoE

यम् । त्वम् । रथम् । इन्द्र । मेधऽसातये । अपाका । सन्तम् ।
इषिर । प्रऽनयसि । प्र । अनवद्य । नयसि । सद्यः । चित् । तम् ।
अभिष्टये । करः । वशः । च । वाजिनम् । सः । अस्माकम् ।
अनवद्य । तूतुजान । वेधसाम् । इमाम् । वाचम् । न । वेधसाम् ॥१॥

हेइन्द्र इषिर यज्ञगमनशील त्वंमेधसातये यज्ञस्यदानाय लाभायवा यं यजमानं प्रतिरथं प्रणयसि प्रापयसि द्विकर्मकोयं कीदृशं यजमानं अपाका अपाकं अनल्पप्रज्ञयाधिकारवन्तं पाकःपक्तव्योभवतीतियास्कः । अतएव सन्तं पण्डितंसन्तं किंच हेअनवद्य अनिन्दित यं यजमानं धनविद्यादिनाप्रणयसि प्रकृष्टंनयसि तं यजमानं सद्यश्चित् तदानीमेव तदनुग्रहकालएव अभिष्टये आभिमुख्येनयागाय अभिमतप्राप्तयेवा अभिपूर्वादिषेःक्तिन् शकंध्वादित्वात्पररूपत्वं गतिरनन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वं करः समर्थंकरोषि लेटिव्यत्ययेनशप् एवंकृत्वाच वाजिनं हविर्लक्षणमन्नंतद्वन्तं वावशः कामयसेच वष्टेर्लेटचडागमः तिङःपरत्वादनिघातः यजमानेनआहूतःसन् शीघ्रमेवागत्य हविःस्वीकृत्य यागंसाधुनिर्वर्त्य तंचाभिमतफलेनसंयोज्य पुनर्हविः स्वीकरोषीत्यर्थः हेइन्द्र अनवद्यअनिन्दित सर्वैःस्तूयमान तूतुजान अस्माननुग्रहीतुं त्वरमाण तुजेःप्रेरणार्थाल्लिटःकानच् तुजादीनांदीर्घोभ्यासस्येत्यभ्यासस्यदीर्घत्वम् सत्वं सोचिलोपेचेदितिसंहितायांसोर्लोपः सत्वं वेधसां विविधफलकर्तृणांमध्येश्रेष्ठतया वेधसां मेधाविनां अस्माकं संबन्धिहविः स्वीकुर्वित्यर्थः तत्रदृष्टान्तः—इमांवाचंन अस्मदीयांस्तुतिरूपांवाचमिव स्तुतिंयथास्वीकरोषितथाहविरपीत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

सःश्रुधियःस्मापृतनासुकासुचिद्दक्षाय्यंइन्द्रभरहूतयेनृभिरसि
प्रतूर्तयेनृभिः । यःशूरैःस्व१ःसनितायोविप्रैर्वाजंतरुता ।
तमीशानासइरधन्तवाजिनंपृक्षमत्यंनवाजिनम् ॥ २ ॥

---

१ नि० ३. १२ ।

Funding by IKS-MoE

सः । श्रु॒धि॒ । यः । स्म॒ । पृत॑नासु । कासु॑ । चि॒त् । द॒क्षाय्यः॑ ।

इ॒न्द्र॒ । भर॑ऽहूतये । नृऽभिः॑ । असि॑ । प्रऽतू॑र्तये । नृऽभिः॑। यः ।

शूरैः॑ । स्व॑१॒रिति॑ स्वः॑ । सनि॑ता । यः । विप्रैः॑ । वाज॑म् । तरु॑ता । तम् ।

ई॒शा॒नासः॑ । इ॒र॒ध॒न्त॒ । वा॒जिन॑म् । पृ॒क्षम् । अत्य॑म् । न । वा॒जिन॑म्॥२॥

हेइन्द्र सवक्ष्यमाणगुणविशिष्टस्त्वं श्रुधि अस्मदाह्वानं स्तोत्रंवाशृणु हेर्धिभावः यःस्म यःखलुत्वं नृभिः मनुष्यैरेवसद्भिः पश्चाद्देवत्वमापन्नैर्मरुद्भिः पुनस्तएवविशेष्यन्ते नृभिः संग्रामनयनशीलैः इन्द्रस्यमरुतांसाहाय्यं इन्द्रोमरुद्भिर्मरुतोहैनंनाजहुरित्यादिषुप्रसिद्धं । तैःसहितःसन् कासुचित् पृतनासु सर्वेषु प्रौढेष्वपि संग्रामेषुभरहूतयेभरणविशिष्टाह्वानयुक्ताय प्रतूर्तयेप्रकृष्टहिंसनाय यद्वा भरहूतयेशूरोभवप्रहरेत्येवमादिभरणयुक्ताह्वानाय प्रतूर्तयेचशूराणां प्रकृष्टवधायच दक्षाय्योसि प्रवर्धनशीलोसि यद्वा नृभिर्नेतृभिर्यजमानैः प्रार्थितःसन्प्रतूर्तये शत्रूणां पापानांवाप्रकृष्टहिंसनाय दक्षाय्यः असिसमर्थोसि किंच यस्त्वंशूरैः शौर्योपेतैर्मरुद्भिरन्यैर्भटैर्वा सहितःसन् स्वः स्वयमेवसनिता संग्राममयस्य अन्यस्यवामनीषितस्य सनितासंभक्तासिसत्यपितेषांसाहित्येअन्यनैरपेक्ष्येणैवतरुतासीत्यर्थः तरतेस्त्रिनि ग्रसितस्कभितेत्यादौनिपात्यते यश्चत्वं विप्रैर्मेधाविभिर्ऋत्विग्भिःस्तुतःसन् वाजं तरुता तेभ्योऽन्नस्यदातासि विप्रैर्मरुद्भिःसहितइतिवासंबन्धः तंतादृशंवाजिनं गमनवन्तंपृक्षंहविर्लक्षणान्नवन्तंइन्द्रं ईशानासः सम्यगभ्यर्थयितुं समर्थाऋत्विजः इरधन्तसंराधयन्ति सेवन्ते तत्रदृष्टान्तः—वाजिनं वेजनवन्तं गमनवन्तं पृक्षं घासाद्यन्नवन्तंअत्यंन अश्वमिव तंयथासमर्थाः स्वादुघासप्रदानादिनापोषयन्ति तद्वत् अत्यइत्यश्वनाम अत्योहयइति तन्नामसुपठितत्वात् ॥ २ ॥

अथतृतीया—

द॒स्मोहि॒ष्मा॒वृष॑णं॒पिन्व॑सि॒त्वचं॒कंचि॑द्यावी॒ररु॑ंशूर॒मर्त्यं॑परिवृ॒णक्षि॒मर्त्य॑म् ।

इन्द्रो॒ततुभ्यं॒तद्दि॒वेतद्रु॒द्राय॒स्वय॑शसे ।

मि॒त्राय॑वोचं॒वरु॑णायस॒प्रथः॑सुमृळी॒काय॑स॒प्रथः॑ ॥ ३ ॥

---

१ ऐ० ब्रा० ३.२० ।

Funding by IKS-MoE

द॒स्मः । हि । स्म॒ । वृष॑णम् । पिन्व॑सि । त्वच॑म्।कम् । चि॒त् । या॒वी॒ः ।
अ॒ररु॑म् । शू॒र॒ । मर्त्य॑म् । प॒रि॒ऽवृ॒णक्षि॑ । मर्त्य॑म् । इन्द्र॑ । उ॒त । तुभ्य॑म् ।
तत् । दि॒वे । तत् । रु॒द्राय॑ । स्वऽय॑शसे । मि॒त्राय॑ । वो॒च॒म् । वरु॑णाय ।
स॒ऽप्रथः॑ । सु॒ऽमृ॒ळी॒काय॑ । स॒ऽप्रथः॑ ॥ ३ ॥

हेइन्द्र त्वं दस्मोहि शत्रूणामुपक्षपणकर्ताखलु अतएवकारणात् वृषणं स्वतोवर्षणशीलं त्वचं संवरणवन्तं पुटबन्धनवत् उदकवेष्टनवन्तं कंचिज्जलधारिणंमेघंपिन्वसि निर्भिद्यसेचयसि किंच मर्त्यं मर्त्यवत् अररुं अरणशीलं गमनस्वभावं कंचिन्मेघं हेशूर विक्रान्त यावीः मिश्रयसि यौतेश्छान्दसेलुङि छान्दसोऽडभावः अवर्षणेनगच्छन्तंबलान्निगृह्यवर्षयसीत्यर्थः यथाशूरःकश्चिद्बलवन्तंगच्छन्तंवैरिणंनिगृह्यस्वीकरोति तद्वदित्यर्थः तथा मर्त्यंमरणशीलं शीर्यमाणस्वभावं निरुदकं कंचिन्मेघं परिवृणक्षि सर्वतोवर्जयसि औदासीन्यंकरोषीत्यर्थः हे इन्द्र तत्तादृशंकर्म वर्षणरूपं सप्रथः सर्वतः पृथुयथाभवतितथा तुभ्यं वोचं ब्रवीमि इन्द्रएव विशेष्यते स्वयशसेस्वकीययशोयुक्ताय तथा दिवेउत त्वदाश्रयभूतायैद्युलोकदेवतायैअपितत्तादृशंकर्मवोचंब्रवीमि उतशब्दोऽपिशब्दार्थः वर्षणकर्मणः द्युदेवतायाः आनुकूल्यात्तस्याअपि वचनंयुक्तं तथा रुद्रायजगतांदुःखद्रावयित्रेरोदनशीलायवाग्नयेतद्वोचं रुद्रोवैक्रूरोयदयमग्निरितिश्रुतेः[1] । अग्नेरुद्रत्वं सोरोदीद्यदरोदीत्तद्रुद्रस्यरुद्रत्वमितिश्रुतेः[2] । रोदनस्वभावत्वंप्रसिद्धं तस्य चाहुतिद्वारावृष्टयनुकूलत्वात्तस्यापिकथनंयुक्तं स्वयशसइत्यस्यरुद्रायेत्यनेनवासंबन्धः सन्निहितत्वात्योग्यत्वाच्च स्वकीययशोयुक्तायाग्नयेइत्यर्थः तथामित्रायअहरभिमानिदेवतायैतद्वोचं वरुणायरात्र्यभिमानिदेवतायै अहोरात्रेवैमित्रावरुणौ अहोरात्राभ्यांखलुवैपर्जन्योवर्षतीति तथा मैत्रंवाअहर्वारुणीरात्रिरित्यादिश्रुतिभ्यः मित्रावरुणयोरहोरात्राभिमानिदेवत्वं अतएवश्रुतेः वृष्टिप्रदातृत्वात् ताभ्यामपिप्रथनंयुक्तम् सुमृळीकाय शोभनसुखयित्रे प्रजानां एतत्सर्वंत्रसंबध्यते उक्तेभ्योदेवेभ्यः सप्रथः सर्वतः पृथुअतिविस्तीर्णंयथाभवतितथा तद्वर्षणकर्मब्रवीमि॥३॥

अथचतुर्थी–

अ॒स्माकं॑व॒इन्द्र॑मुश्मसी॒ष्टये॒सखा॑यंवि॒श्वायुं॑प्रा॒सहं॑यु॒जंवाजे॑षुप्रा॒सहं॑यु॒जम् ।
अ॒स्माकं॒ब्रह्मो॒तयेऽवा॑पृ॒त्सुषु॒कासु॑चित् ।
न॒हित्वा॒शत्रुः॒स्तर॑तेस्तृ॒णोषि॒यंविश्वं॒शत्रुं॑स्तृ॒णोषि॒यम् ॥ ४ ॥

---

[1] तै० सं ६. २. ३. । [2] तै० सं० १. ५. १. ।

अ॒स्माकं॑म् । व॒ः । इन्द्र॑म् । उ॒श्म॒सि॒ । इ॒ष्टये॑ । सखा॑यम् ।
वि॒श्वऽआ॑युम् । प्र॒ऽसह॑म् । युजं॑म् । वाजे॑षु । प्र॒ऽसह॑म् । युजं॑म् ।
अ॒स्माकं॑म् । ब्रह्म॑ । ऊ॒तये॑ । अव॑ । पृ॒त्सुषु॑ । कासु॑ । चि॒त् ।
न॒हि । त्वा॒ । शत्रु॑ः । स्तर॑ते । स्तृ॒णोषि॑ । यम् । विश्व॑म् । शत्रु॑म् ।
स्तृ॒णोषि॑ । यम् ॥ ४ ॥

हे ऋत्विजः अस्माकमस्मदर्थं वः युष्मदर्थंचइष्टये यागाय अभिमतैषणायवा इन्द्रमुश्मसि अभिमतंकामयामहे वशकान्तौ आदादिकः इदन्तोमसिः ग्रहिज्येत्यादिनासंप्रसारणं यद्वा अस्माकं सखायमितिसंबन्धः कीदृशमिन्द्रं सखायं सखिवदत्यन्तहितकारिणं समानख्यानंवा विश्वायुं विश्वेषां यागानांगन्तारं प्रासहं प्रकर्षेणशत्रूणांमर्षयितारं सहेःक्विप् नहिवृतीत्यादिनोपसर्गस्यदीर्घः युजं सर्वदायुक्तं सहायभूतमित्यर्थः पुनःसएवविशेष्यते वाजेषु हवीरूपान्नेषु तद्वत्सु यज्ञेषुवा निमित्तभूतेषु प्रासहं यज्ञविघातिनः सहमानं युजं अभिमतफलैर्युक्तं मरुद्भिर्वा किंच हेइन्द्र अस्माकमूतये रक्षणायब्रह्मपरिवृढंकर्म अव रक्ष कस्तत्रविशेषइतितत्राह—कासुचित्पृत्सु संग्रामेषु पृत्सु समत्स्विति संग्रामनामसुपाठात्तन्नामत्वं तेषु त्वा त्वांनहिस्तरते न हिनस्ति नविरोधमाचरति यंस्तृणोषि यंविश्वंशत्रुंस्तृणोषिवारयसि सकश्चिदपिशत्रुर्नहिनस्ति तवमहत्त्वेनसर्वेभीताःविधेयाभवन्ति शत्रुभावंनकोप्याचरति अजातशत्रुत्वादित्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

नि॒षून॒मा॒ति॑मतिं॒कय॑स्यचि॒त्तेजि॑ष्ठाभिर॒रणि॑भि॒र्नोति॑भिरु॒ग्राभि॑रुग्रो॒ति॑भिः ।
नेषि॑णो॒यथा॑पु॒रा॒ने॒नाः॒शू॒र॒मन्य॑से ।
विश्वा॑निपू॒रोरप॑पर्षि॒वह्नि॑रा॒सावह्नि॑र्नो॒अच्छ॑ ॥ ५ ॥

नि । सु । न॒म॒ । अति॑ऽमतिम् । कय॑स्य । चि॒त् । तेजि॑ष्ठाभिः ।
अ॒रणि॑ऽभिः । न । ऊ॒तिऽभिः॑ । उ॒ग्राभिः॑ । उ॒ग्र॒ । ऊ॒तिऽभिः॑ । नेषि॑ ।
न॒ः । यथा॑ । पु॒रा । अ॒ने॒नाः । शू॒र॒ । मन्य॑से । विश्वा॑नि । पू॒रोः ।
अप॑ । प॒र्षि॒ । वह्निः॑ । आ॒सा । वह्निः॑ । न॒ः । अच्छ॑ ॥ ५ ॥

हेइन्द्र कयस्य कस्यचित् त्वद्भक्तस्ययजमानस्य अतिमतिं अतिक्रान्तमननंविरुद्धमनस्कंशत्रुंनिषूनम नितरांसुष्ठुनामय अस्मत्प्रणतंकुरु अन्तर्भावितण्यर्थोऽयं हेउग्रउद्गूर्णबलः ऊतिभिः रक्षणैः प्रीतिभिर्वायुक्तःसन् तेजिष्ठाभिररणिभिर्नअतिशयेनतेजस्विभिर्युद्धादिरूपैर्मार्गैरिव तेजस्वच्छब्दादातिशायनिकइष्ठन् विन्मतोर्लुक् टेरितिटिलोपः अतिमातिंवृत्रादिंयथानामितवान् तथास्मद्विरोधिनमपीत्यर्थः यद्वा उत्तरत्रान्वयः तेजिष्ठाभिररणिभिर्न तेजोयुक्तैर्गमनसाधनैर्यज्ञादिमार्गैर्यथास्मान्योजितवानसि तथाउग्राभिः प्रकाशकाभिः ऊतिभीरक्षणैः यागफलभूतैर्नोस्मान्नेषिनयसि अभिमतस्वर्गादिफलंप्रापयसीत्यर्थः नयतेश्छान्दसःशपोलुक् तत्रदृष्टान्तः—पुरापूर्वस्मिन्काले नः अस्मत्पित्रादीन्यथोतिभिर्नीतवानसि तथानेषीत्यर्थः हेशूर विक्रान्त त्वं अनेनाः मन्यसे सर्वैरपापत्वेनअवबुध्यसे स्वर्गाद्यभिमतसाधकत्वादितिभावः यद्वा अनेनास्त्वं अस्मानप्यनेनसोमन्यसे किंच हेइन्द्र वह्निः वृष्ट्यादिप्रदानेनजगतांनिर्वाहकःसन् पूरोर्मनुष्यस्ययजमानस्यपूरुरितिमनुष्यनाम पूरवःजगतइतितन्नामसुपाठात् तस्यविश्वानिसर्वाण्येनांसि अपपर्षि अपकृत्यपालयसि पृणातेश्छान्दसःशपोलुक् अतोनः अस्माकमपि आसाअन्तिकेदेवयजनदेशे अच्छआभिमुख्येनागत्यवह्निरभिमतानांवोढासन् अप अनभिमतमपकृत्य पर्षि अभिमतफलंपूरयसि॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यप्रथमेषोडशोवर्गः ॥ १६ ॥

अथषष्ठी—

प्रतद्वो॑चेयं॒भव्या॒येन्द॑वे॒हव्यो॒नयइ॒षवा॒न्मन्म॒रेज॑तिरक्षो॒हामन्म॒रेज॑ति ।
स्व॒यंसोअ॒स्मदानि॒दोव॒धैर॑जेतदुर्म॒तिम् ।
अव॑स्रवेद॒घशं॑सोवत॒रमव॑क्षु॒द्रमि॑वस्रवेत् ॥ ६ ॥

प्र । तत् । वो॒चे॒य॒म् । भव्या॑य । इन्द॑वे । हव्यः॑ । न । यः ।
इ॒षऽवा॑न् । म॒न्म॒ । रेज॑ति । र॒क्षः॒ऽहा । मन्म॑ । रेज॑ति । स्व॒यम् । सः ।
अ॒स्मत् । आ । नि॒दः । व॒धैः । अ॒जे॒त॒ । दुः॒ऽम॒तिम् । अव॑ । स्र॒वे॒त् ।
अ॒घऽशं॑सः । अ॒व॒ऽत॒रम् । अव॑ । क्षु॒द्रम्ऽइ॑व । स्र॒वे॒त् ॥ ६ ॥

Funding by IKS-MoE

भव्याय भवनशीलायप्रतिदिनंकलाभिवृद्ध्यावर्धनशीलायइन्दवेअमृतेनसर्वस्यक्लेदयित्रे तदर्थंतद्वक्ष्यमाणंकर्मस्तोत्रंवा प्रवोचेयं प्रकर्षेणवक्तुंशक्तोभूयासं स्तुतेरतिमहत्त्वादितिभावः वचेर्लिङ्याशिष्यङ् वचउम् कस्यतदिति यइन्दुःइषवान् एषणवान् मन्ममननीयं स्तोत्रंकर्मवाउद्दिश्य रेजति गच्छति रेजतिर्गत्यर्थः रेजतिदध्यतीतितन्नामसुपाठात् आगमनेदृष्टान्तः—हव्योन होतव्यआह्वातव्योवाहव्यःइन्द्रइव प्रायेणेन्द्रआगच्छेत्यादिनाइन्द्रएवाहूयते सइवसएवविशेष्यते रक्षोहायज्ञविघातकानांरक्षसांहन्ता मन्म तेषामेवकर्महननादिरूपंरेजतिगच्छति चालयति नाशयतीत्यर्थः सएवेन्दुः स्वयंनिदः णिदिकुत्सायांक्विप् सावेकाचइतिविभक्तेरुदात्तता अस्मन्निन्दितुर्वैरिणः वधैः हननोपायैः हनश्चवधइतिभावेअप् तत्सन्नियोगेनवधादेशः सचादन्तोऽन्तोदात्तः दुर्मतिंदुर्बुद्धिं अस्मत् अस्मत्तः अजेतआक्षिपेत् अवनयेत् किंच अघशंसः अघानां पापानांहिंसादीनांशंसिता स्तेनः अवतरं अत्यन्तनिकृष्टं अवस्वस्थानादवाङ्मुखोभूत्वास्रवेत् गच्छतुअधःपतत्वित्यर्थः अघशंसःस्तेनः अघशंसः वृकइतितन्नामसुपाठात् अवस्रवणमेवप्रार्थ्यते क्षुद्रमिव क्षेप्तुंशक्यमुदकादिकमिव उदकंयथातिष्ठति अवस्रवेन्नश्यतितथासावपीत्यर्थः॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

व॒नेम॒तद्धोत्र॑याचि॒तन्त्या॑व॒नेम॑र॒यिंर॑यिवः सु॒वीर्यं॑र॒ण्वंसन्तं॑सु॒वीर्य॑म् ।
दु॒र्मन्मा॑नंसु॒मन्तु॑भि॒रेमि॒षापृ॑चीमहि ।
आस॒त्याभि॒रिन्द्रं॑द्यु॒म्नहू॑तिभि॒र्यज॑त्रंद्यु॒म्नहू॑तिभिः ॥ ७ ॥

व॒नेम॑ । तत् । होत्र॑या । चि॒तन्त्या॑ । व॒नेम॑ । र॒यिम् । र॒यि॒ऽव॒ः ।
सु॒ऽवीर्य॑म् । र॒ण्वम् । सन्त॑म् । सु॒ऽवीर्य॑म् । दु॒ःऽमन्मा॑नम् ।
सु॒मन्तु॑ऽभिः । आ । ई॒म् । इ॒षा । पृ॒ची॒म॒हि॒ । आ । स॒त्याभि॑ः ।
इन्द्र॑म् । द्यु॒म्नहू॑तिऽभिः । यज॑त्रम् । द्यु॒म्नहू॑तिऽभिः ॥ ७ ॥

हेइन्द्र वयंयजमानाः तत्तादृशंस्तुत्यंतवरूपं यद्वा तत्तेवयंचितंत्यातवगुणान्ज्ञापयन्त्या चितीसंज्ञाने अस्माण्ण्यन्ताच्छतरिव्यत्ययेनशः होत्रया होमसाधनभूतया स्तुतिरूपयावाचा वनेमसंभजेम यद्वा शब्दयेमस्तुतिंकरवामेत्यर्थः होत्रेतिवाङ्नाम होत्रागीरितितन्नामसुपाठात् किंच एवंस्तोतारोवयमपि हेरयिवः विशिष्टधनवन्निन्द्र रयिंधनं वनेमसंभजेम कीदृशंरयिं सुवीर्यंशोभनसामर्थ्योपेतं रण्वंरमणीयं गन्तव्यंवार्थिभिः सन्तंसर्वदावर्तमानं यज्ञादिद्वाराबहुशोदीयमानमपिप्रवर्धमा-

नं पुनस्तदेवविशेष्यते सुवीर्यं शोभनपुत्रभृत्याद्युपेतं धनेनतेषांसंपादयितुंशक्यत्वात् वीरवीर्यौचेत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं किंच हेइन्द्र दुर्मन्मानंदुःखेनमंतुंशक्यं ईमेनंत्वां तवमहिम्नोऽतिमहत्त्वात् सुमन्तुभिः शोभनैर्मननैः तत्साधनैःस्तोत्रैर्वा ईषाहवीरूपेणान्नेनच आपृचीमहि सर्वतःसंपृक्ताभूयास्म यद्वा इषाअन्नेननिमित्तेन पूर्वंधनस्यप्रार्थितत्वात् इदानीमन्नंप्रार्थ्यते पृचीसंपर्के लिङि छान्दसोविकरणस्यलुक् किंच यजत्रंयागनिष्पादकमिन्द्रं सत्याभिः अविसंवादिनीभिः यथाभिलाषमुपजायमानफलाभिः द्युम्नहूतिभिः हरिवआगच्छ मेधातिथेमेषेत्याह्वानैरित्यर्थः पुनस्ताएवविशेष्यन्ते द्युम्नहूतिभिः हविर्लक्षणान्ननिमित्तैराह्वानैरापृचीमहीतिशेषः द्युम्नंद्योततेर्यशोवान्नंवेतियास्कः[1] ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

प्रप्रांवोअस्मेस्वयंशोभिरूतीपरिवर्गइन्द्रोदुर्मतीनांदरीमन्दुर्मतीनाम् ।
स्वयंसारिषयध्यैयानंउपेषेअत्रैः ।
हतेमंसन्नवंक्षतिक्षिप्ताजूर्णिर्नवंक्षति ॥ ८ ॥

प्रऽप्र । वः । अस्मे इति । स्वयंशःऽभिः । ऊती । परिऽवर्गे । इन्द्रः ।
दुःऽमतीनाम् । दरीमन् । दुःऽमतीनाम् । स्वयम् । सा । रिषयध्यै ।
या । नः । उपऽईषे । अत्रैः । हता । ईम् । असत् । न । वक्षति ।
क्षिप्ता । जूर्णिः । न । वक्षति ॥ ८ ॥

हेऋत्विजः वोयुष्मदर्थं अस्मेअस्मदर्थंचअयमिन्द्रः स्वयशोभिः स्वकीययशोयुक्तैः ऊती ऊतिभिःरक्षणैः दुर्मतीनां दुर्मननयुक्तानांविरोधिनांपरिवर्गेपरितोवर्जनेनिमित्तभूतेसति प्रप्र प्रकृष्टोभवति समर्थोभवतीत्यर्थः द्विर्भावःपादपूरणः यद्वा हेऋत्विजः वोयुष्मदर्थं अस्मे अस्माकं संबन्धिभिः स्वयशोभिः स्वयमेवान्यनैरपेक्ष्येण स्तोतुंसमर्थैःस्तोत्रैस्तुष्टःसन् ऊती ऊतौरक्षणे प्रप्र प्रकृष्टोभवति उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः कुत्रेतितदुच्यते–दुर्मतीनांदुष्टानां परिवर्गेपरितोवर्जनवतिसंग्रामेयागेवा पुनःसएवविशेष्यते दुर्मतीनांदुष्टबहुमानव-

---

[1] नि० ५. ५. ।

तां हननबुद्धीनांदरीमन् दरीमणि अतिशयेनदारयितरि एवमिन्द्रे सम्यक् पालयतिसति अत्रैर्भक्षकैरस्मद्विरोधिभिर्याजूर्णिः जववतीसेनाजूर्णिर्जवतेर्वाद्रवतेर्वादूनोतेर्वेतियास्कः[1] । नोऽस्मान्प्रतिरिषयध्यै हिंसितुं रिषेर्ण्यन्तात्तुमर्थेशध्यैप्रत्ययः उपेषेउपगन्तुंअस्मान्प्राप्तुं ईङ्गतौतुमर्थेक्सेप्रत्ययः क्षिप्ताप्रेरितासासेनास्वयंहतेमसत् हिंसितैवासीत् अतःनवक्षति अस्मान्नवहेत्नप्राप्नोति तथास्मद्धिंसकान्शत्रूनपि पुनर्नवक्षतिनवहति वहतेर्लेट्यडागमः सिब्बहुलमितिसिप् इन्द्रसामर्थ्येनतत्रैवनष्टाभूदित्यर्थः ॥ ८ ॥

अथनवमी—

त्वंनंइन्द्ररायापरींणसायाहिपथाँअंनेहसांपुरोयांह्यरक्षसां ।
सचंस्वनःपराकआसचंस्वास्तमीकआ ।
पाहिनोंदूरादारादभिष्टिभिःसदांपाह्यभिष्टिभिः ॥ ९ ॥

त्वम् । नः । इन्द्र । राया । परींणसा । याहि । पथा । अनेंहसां ।
पुरः । याहि । अरक्षसां । सचंस्व । नः । पराके । आ । सचंस्व ।
अस्तम्ऽईके । आ । पाहि । नः । दूरात् । आरात् । अभिष्टिऽभिः ।
सदां । पाहि । अभिष्टिऽभिः ॥ ९ ॥

हेइन्द्र त्वंनः पथास्मत्संबन्धिनामार्गेण पुरायाहिआगच्छ भस्यटेर्लोपः उदात्तनिवृत्तिस्वरेणतृतीयायाउदात्तत्वं कीदृशेनमार्गेणअनेहसा अपापेन यज्ञगमनमार्गस्यश्रुतिचोदितत्वादनेहस्त्वं यद्वा नोऽस्मानुद्दिश्ययाहि किंविशिष्टइति परीणसा परितोनद्धेन रायाअस्मभ्यंदातव्येनबहुविधधनेनयुक्तःसन् हेइन्द्र नोऽस्मान् पराके अत्यन्तदूरदेशात् स्वर्गलक्षणात् आसचस्वसमवेतोभव पराकइतिदूरनाम पराकेपराचैरितितन्नामसुपाठात् तथा अस्तमीके अत्यन्तान्तिकेदेवयजनदेशे सचस्व अस्मत्प्रत्तंहविः सेवस्व संगच्छस्ववा किंच नोऽस्मान्दूरात् दूरदेशात्स्वर्गादेः सकाशात्पाहि रक्ष आरात्संनिहितादिहलोकात् पाहिपालय यद्वा दूरात् अयागकालेस्वर्गएवोषित्वास्मान्पाहि पालयआरात् यागकाले संनिहितेदेवयजनदेशे पाहि केनेतितदुच्यते—अभिष्टि

---

[1] नि० ६. ४. ।

Funding by IKS-MoE

भिः अभिमुखैर्यागैः तन्निर्वाहैः यद्वा अभ्यागमनैः किंबहुना सदासर्वकालं यागकालेअयागकालेदूरे अन्तिकेचअभिष्टिभिः अभितएषणैः पाहि सम्यक्परिपालय ॥ ९ ॥

अथदशमी–

त्वंनंइन्द्ररायातरूषसोग्रंचित्त्वामहिमासंक्षदवंसेमहेमित्रंनावंसे ।
ओजिष्ठत्रातरवितारथंकंचिदमर्त्य ।
अन्यमस्मद्रिरिषेःकंचिदद्रिवोरिरिक्षन्तंचिदद्रिवः ॥ १० ॥

त्वम् । नः । इन्द्र । राया । तरूषसा । उग्रम् । चित् । त्वा । महिमा ।
सक्षत् । अवंसे । महे । मित्रम् । न । अवंसे । ओजिष्ठ । त्रातः ।
अवितरिति । रथंम् । कम् । चित् । अमर्त्य । अन्यम् । अस्मत् ।
रिरिषेः । कम् । चित् । अद्रिऽवः । रिरिक्षन्तम् । चित् । अद्रिऽवः ॥ १० ॥

हेइन्द्र त्वंनः अस्मान्तरूषसा तरुणकुशलेनअस्मानापद्भ्यः उत्तरीतुंशक्तेनरायाधनेनउद्धर्ताभवेतिशेषः हेइन्द्र त्वात्वां उग्रंचित् उद्गूर्णबलंसन्तं त्वामेवमहिमा महत्त्वं अस्मत्स्तोत्रजनितः कश्चिदतिशयः सक्षत् सेवते संभजते उत्कर्षयतीत्यर्थः किमर्थंअवसेत्वत्प्रीतये तत्रदृष्टान्तः–महेमहते अवसेरक्षणायप्रकाशारोग्यादिरूपायमित्रंन सर्वजनमित्रंसूर्यमिव तंयथामहत्त्वेनसंयोजयन्ति तथेत्यर्थः यद्वा मित्रंन प्रियहितरूपंसखायमिवतंयथामहत्यैप्रीतयेसंभजन्तेतद्वत् किंच हेओजिष्ठओजस्वितम अतिशयेनबलवन् त्रातः रक्षितः अस्मान्पालयितः वा अमर्त्यअमरणधर्मन् इन्द्र अवितः अस्मान् धनेनतर्पयितस्त्वं कंचिद्रथं वेगवन्तमारुह्यअस्मद्देवयजनंशीघ्रमागच्छेतिशेषः तथा हेअद्रिवः शत्रूणामतिशयेनभक्षकेन्द्र अस्मदन्यं रिरिक्षन्तं चित् अल्पंमहान्तंवाशत्रुमितिशेषः रिरिषेः बाधस्व तथा हेअद्रिवः अद्रेरादर्तः भक्षकवाशत्रूणां अद्रिवन्नद्रिरादृणात्यनेनापिवात्तेःस्यादितिनिरुक्तम्[१] । रिरिक्षंतंचित् अत्यन्तकुत्सितं हिंसन्तमपिशत्रुंरिरिषेः बाधस्व रिषहिंसायां छान्दसःशपःश्लुः पुनर्व्यत्ययेनशः रिरिक्षन्तं अस्मादेव सनि हलन्ताच्चेति सनःकित्त्वाद्गुणाभावः चिदित्यवकुत्सितः कुल्माषांश्चिदाहरेत्यवकुत्सितइतियास्केनोक्तत्वात्[२] । यद्वा समुच्चयार्थः कंचिदित्यनेनसहसमुच्चीयते ॥ १० ॥

---

[१] नि० ४. ४. ।   [२] नि० १.४. ।

अथैकादशी–

पाहिनंइन्द्रसुष्टुतस्रिधोंवयातासदमिद्दुर्मतीनांदेवःसन्दुर्मतीनाम्।
हन्तापापस्यरक्षसंस्त्रातावि्प्रस्यमावंतः।
अधाहित्वांजनिताजीजंनद्वसोरक्षोहणंत्वाजीजंनद्वसो ॥११॥१७॥

पाहि। नः। इन्द्र। सुऽस्तुत। स्रिधः। अवऽयाता। सदम्। इत्।
दुःऽमतीनाम्। देवः। सन्। दुःऽमतीनाम्। हन्ता। पापस्य।
रक्षसः। त्राता। विप्रस्य। माऽवतः। अध। हि। त्वा।
जनिता। जीजनत्। वसो इति। रक्षःऽहनम्। त्वा। जीजनत्।
वसो इति॥ ११ ॥ १७ ॥

हेइन्द्र सुष्टुत शोभनस्तुत त्वंस्रिधः दुःखात् तदुत्पादकात्पापाद्वा नोऽस्मान्पाहिरक्ष यतस्त्वं दुर्मतीनां दुर्मनस्कानां रक्षःप्रभृतीनां नामन्यतरस्यामितिनामउदात्तत्वं सदमित् सर्वदैवअवयाता अधोयापयिता प्रापयितासि अतःपाहि अतएवहेइन्द्र देवोऽस्मत्स्तुत्याहृष्टःसन् दुर्मतीनां दुष्टमननवतां यागविघातकानां अवयातासि तथारक्षसोरक्षणनिमित्तभूतस्य रक्षोरक्षितव्यमस्मादितियास्कः[1]। तादृशस्यपापस्य फलप्रतिबन्धरूपस्य हन्ताघातकोसि यद्वा पापस्य पापिनोरक्षसोराक्षसादेर्हन्तासि तथामावतोमत्सदृशस्यविप्रस्य मेधाविनोयजमानस्य त्राता रक्षितासि अध अतोहेतोः हेइन्द्र वसो सर्वेषां निवासभूत त्वात्वांजनिता सर्वस्यजनयिता आदिकर्तापरमेश्वरोजीजनत् अजनयत् उत्पादितवान् तथा हेवसो वासयितः त्वा त्वां रक्षोहणं जीजनत् रक्षोहननायोत्पादितवान् जनयतेर्लुङिचङिरूपं यज्ञादिविघातिनांरक्षःप्रभृतीनां विघातायहीन्द्रस्यावतारः तमिन्द्रं देवानव्यसृज्यन्तेत्यादिप्रसिद्धिद्योतनार्थोहिशब्दः ॥ ११ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यप्रथमेसप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

ऐन्द्रयाह्युपनइतिदशर्चंचतुर्थंसूक्तम् पारुच्छेपमैन्द्रं अन्त्यासनोनव्येभिरित्येषात्रिष्टुप् शिष्टाअत्यष्टयः अत्रत्रिष्टुबन्तपरिभाषानाश्रीयते सर्वमात्यष्टमितिविशेषेणप्रतिज्ञातत्वात् ऐन्द्रयाहिदशान्त्यात्रिष्टुबित्यनुक्रमणिका पृष्ठ्यषडहस्यषष्ठेहनिनिष्केवल्यमेतत्सूक्तं षष्ठस्येतिखण्डेसू-

---

[1] नि० ४. १८.।

त्रितम्—एन्द्रयाह्युपनःप्रघान्वस्येति महाव्रतेमाध्यन्दिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिनोऽनुरूपतृचे प्रथमाएन्द्रयाहीत्येषा महाव्रतस्यपञ्चाविंशतिमितिखण्डेशौनकेनसूत्रितम्—एन्द्रयाह्युपनःपरावतइन्द्रायहिद्यौरसुरोअनम्नतेति ।

सैषासूक्तेप्रथमा—

एन्द्र॑या॒ह्युप॑नःप॒रा॒व॒तो॒नाय॒मच्छा॑वि॒दथा॑नीव॒सत्प॑ति॒रस्तं॒राजे॑व॒सत्प॑तिः ।
हवा॑महे॒त्वा॒व॒यंप्रय॑स्वन्तःसु॒तेसचा॑ ।
पु॒त्रासो॒नपि॒तरं॒वाज॑सातये॒मंहि॑ष्ठं॒वाज॑सातये १ ॥

आ । इ॒न्द्र॒ । या॒हि॒ । उप॑ । नः॒ । प॒रा॒ऽवतः॑ । न । अ॒यम् । अच्छ॑ ।
वि॒दथा॑निऽइव । सत्ऽप॑तिः । अस्त॑म् । राजा॑ऽइव । सत्ऽप॑तिः ।
हवा॑महे । त्वा॒ । व॒यम् । प्रय॑स्वन्तः । सु॒ते । सचा॑ । पु॒त्रासः॑ । न ।
पि॒तर॑म् । वाज॑ऽसातये । मंहि॑ष्ठम् । वाज॑ऽसातये ॥ १ ॥

हेइन्द्र परावतः दूरदेशात्स्वर्गलक्षणान्नोऽस्मानुपयाहि अस्मत्समीपंप्रत्यागच्छ तत्रदृष्टान्तः—अयंनपुरोवर्ती अग्निरभिषुतः सोमोवाप्रस्तुतत्वान्निर्दिश्यते सइवयद्यपि पुरस्तादुपचारान्निषेधार्थीयोनकारःसर्वत्र तथाप्यत्रौचित्येनोपमार्थीयोगृह्यते यद्वा परावतोन दूरदेशादिव यद्यपि यज्ञेसर्वदासंनिहितस्तथापि स्वर्गाख्याद्दूरदेशादिव अस्मिन्यज्ञे अयमिति विभक्तिव्यत्ययः अमुंदेवयजनदेशं अच्छअभिप्राप्तुं आयाहीतिशेषः तत्रदृष्टान्तः—सत्पतिः सतांसर्वदा वर्तमानानामृत्विजां पालकोयजमानइव पत्यावैश्वर्येइतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं सयथा विदथानि वेदनानि अनुष्ठेयज्ञानानि यद्वा सतां विद्यमानानां फलानां पालकोऽग्निः सयथा विदथानि यज्ञगृहाण्यागच्छति तद्वत् त्वमपि यज्ञगृहाण्यागच्छ यद्वा सतां नक्षत्राणां पतिश्चन्द्रमाः राजा राजमानःसन्अस्तमिव सयथा स्वधामस्थानमागच्छति तद्वत् किंच प्रयस्वन्तोहविर्लक्षणान्नवन्तोवयं यजमानाः त्वा त्वां हवामहे आह्वयामः किमर्थं सुते अभिषुतेसोमेनिमित्तभूतेसति कीदृशावयं सचा ऋत्विग्भिःसहिताः सचासहेत्यर्थइतियास्कः[१] । आह्वाने दृष्टान्तः—पुत्रासः पुत्राः पितरं

---

[१] नि ५. ५. ।

न पालकंजनकमिव तंयथावाजसातयेअन्नस्यसंभजनाय आह्वयन्तितथा वयमपित्वांतदर्थमाह्वयामः किंच मंहिष्ठं मंहनीयं त्वां वाजसातये संग्रामप्राप्तये तज्जयाय हविःस्वीकारायवाआह्वयामः ॥ १ ॥

षष्ठेहनिमाध्यंदिनसवनेप्रस्थितयाज्यानांपुरस्तादन्याऋचःप्रक्षेपणीयाः तत्रहोतुःपुरस्तात्पिबासोममिन्द्रेत्येषा षष्ठस्यप्रातःसवनइतिखण्डेसूत्रितम्—पिबासोममिन्द्रसुवानमद्रिभिरिन्द्रायहिद्यौरसुरोअनम्नतेति ।

सैषासूक्तेद्वितीया—

पिबा॒सोम॑मिन्द्रसुवा॒नमद्रि॑भि॒ःकोशे॑नसि॒क्तम॑व॒तंनवंस॑गस्तातृषा॒णोनवंस॑गः।
मदा॑यहर्य॒ताय॑तेतु॒विष्ट॑माय॒धाय॑से ।
आत्वा॑यच्छन्तुह॒रितो॒नसूर्य॒महा॒विश्वे॑व॒सूर्य॑म् ॥ २ ॥

पिब॑ । सोम॑म् । इ॒न्द्र॒ । सु॒वा॒नम् । अद्रि॑ऽभिः । कोशे॑न । सि॒क्तम्।
अ॒व॒तम् । न । वंस॑गः । त॒तृ॒षा॒णः । न । वंस॑गः । मदा॑य । ह॒र्य॒ताय॑ । ते॒
तु॒विःऽत॑माय । धाय॑से । आ । त्वा॒ । य॒च्छ॒न्तु॒ । ह॒रित॑ः । न ।
सूर्य॑म् । अहा॑ । विश्वा॑ऽइव । सूर्य॑म् ॥ २ ॥

हेइन्द्र वंसगः वननीयगमनस्त्वं सोमंपिब द्व्यचोतस्तिङइतिदीर्घः कीदृशं तं अद्रिभिरभिषवसाधनैर्ग्रावभिः सुवानं सूयमानं कर्मणिकर्तृप्रत्ययः कोशेनसिक्तं कोशस्थानीयेन दशापवित्रेणशोधितं यद्वा अवतमित्यनेन सहसंबन्धः कोशेन इतिमेघलक्षणोदकेनसिक्तं स्वोचितजलेनपूरितंअवतंन आहावलक्षणमवटमिव तं यथा वंसगोवननीयगमनः तृषा शीघ्रगामीवृषभःपिबतितद्वत् किंच ततृषाणोनवंसगः यथा अत्यन्तं तृषितोवंसगोवननीयगमनः शीघ्रगामीपुरुषः आहावादिकमागत्यपिबति तद्वत् किमर्थंपानमितितत्राह—तेतव मदाय तृप्तये हर्यताय विक्रान्तिहेतवे कान्त्यर्थेवा हर्यगतिकान्त्योः भृमृदृशीत्यादिनातच् तुविष्टमाय महत्त्वाय प्रवृद्धत्वाय धायसे यदर्थं मदउपजायते तदर्थाय धाञोवहिहाधाञ्भ्यइत्यसुनि णिदित्यनुवृत्तेरातोयुगितियुक् यद्वा तेतव तुविष्टमाय धायसे अतिप्रभूतायपानायत्वा त्वांआयच्छन्तु आ-

Funding by IKS-MoE

भिमुख्येनगमयन्तु अश्वाइतिशेषः तत्रदृष्टान्तः—हरितोनसूर्यं हरितवर्णविशिष्टाएतन्नामकाअश्वाःसूर्यमिव तंयथा अतित्वरया अभिमतदेशे अभिप्रेरितावहन्ति तद्वत् किंच अहाविश्वा सर्वाण्यहानिसूर्यमिव तंयथातएवप्रतिदिनंवहन्ति तथा अस्मद्यागदिवसेषुप्रतिदिनमावहन्तु॥ २ ॥

अथतृतीया—

अवि॑न्दद्दि॒वोनिहि॑तं॒गुहा॑नि॒धिंवेर्नगर्भं॒परि॑वीत॒मश्म॑न्यन॒न्तेअ॒न्तरश्म॑नि ।
व्र॒जंव॒ज्रीगवा॑मिव॒सिषा॑स॒न्नङ्गि॑रस्तमः ।
अपा॑वृणो॒दिष॒इन्द्र॒ःपरी॑वृता॒द्वार॒इष॒ःपरी॑वृताः ॥ ३ ॥

अवि॑न्दत् । दि॒वः । निऽहि॑तम् । गुहा॑ । नि॒ऽधिम् । वेः । न । गर्भ॑म् ।
परि॑ऽवीतम् । अश्म॑नि । अ॒न॒न्ते । अ॒न्तः । अश्म॑नि । व्र॒जम् । व॒ज्री ।
गवा॑म्ऽइव । सिसा॑सन् । अङ्गि॑रःऽतमः । अप॑ । अ॒वृ॒णो॒त् । इषः॑ ।
इन्द्र॑ः । परि॑ऽवृताः । द्वार॑ः । इष॑ः । परि॑ऽवृताः ॥ २ ॥

अयमिन्द्रः दिवोद्युलोकात् आनीतं सोमं अविन्दत् अलभत लब्धवान् द्युलोकाद्गायत्र्या पक्षिरूपयापहृतं भूमावानीतं स्वीकृतवानित्यर्थः द्युलोकादानयनंतैत्तिरीये[1]—तृतीयस्यामितोदिविसोमआसीत्तंगायत्र्याहरदित्यादिषुप्रसिद्धं सएवविशेष्यते गुहानिहितं अतिगोप्येप्रदेशे पर्वतादौ स्थापितं अतएव निधिंनिधिस्थानीयंअनाशमित्यर्थः आनयनेदृष्टान्तः—वेः पक्षिणोगर्भंन शिशुमिव यथा कपोतादिस्त्रीपक्षी स्वशिशुं व्याधादिभयात् कस्मिंश्चिद्दुर्गमे स्थापयित्वा तत्स्थानमजानती परिभ्रम्यविन्दते तद्वदित्यर्थः पुनःकीदृशं अश्मनि पाषाणे अतिमहति विस्तृते अनन्ते अश्मनि अपरिमितपाषाणे पर्वतादौ अन्तर्मध्ये परिवीतं लताकंटकादिनापरितोवेष्टितं सत्स्वपीतरेषु देवेषु कोऽस्यातिशयइति तत्राह—अयमिन्द्रोवज्री वज्रवान् अंगिरस्तमः अतिशयेनांगारवद्दीप्यमानः गवांव्रजमिव पणिनासुरेणापहृतं भूमौ खनित्वा पाषाणेनपिहितद्वारं गवांव्रजं यथा तमसुरं जित्वा द्वारमुद्घाट्यलब्धवान् तद्वत्सोमं सिषासन्संभक्तुमिच्छन् सनीवन्तर्धेतिविकल्पनादिडभावे जनसनखनेत्यात्वं अविन्दत् अयमर्थः पणिनेवगावइत्यादिश्रुतिषु[2]प्रसिद्धः । तथायमिन्द्रः परीवृताःपरितोमेघेनावृत्ताः इषः अन्नहेतुभूतस्योदकस्यद्वारः द्वा-

---

[1] तै० ब्रा० ३.२.१. । [2] ऋ०सं० २.३८. ।

Funding by IKS-MoE

राणि अपावृणोत् अपवृतान्यकरोत् उद्घाटितवानित्यर्थः तथाकृत्वा इषःइष्यमाणानि व्रीह्याद्यन्नानि परिवृताः भूमौपरितोव्याप्तान्यकरोत् वज्रेणमेघंभित्त्वाजलवर्षणेनसस्यादिसमृद्धिंकृत्वा व्रीह्यादिकंभूमौव्याप्तमकरोदित्यर्थः यतोयमेवंकृतवान् अतोऽस्यसोमस्वीकारोयुक्तः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

दा॒दृ॒हा॒णोवज्र॒मिन्द्रो॒गभ॑स्त्योःक्षद्मे॑वति॒ग्ममस॑नाय॒संश्य॑दहि॒हत्या॑य॒संश्य॑त्।
सं॒वि॒व्या॒नओज॑सा॒शवो॑भिरिन्द्रम॒ज्मना॑ ।
तष्टे॑ववृ॒क्षंव॒निनो॒निवृ॑श्चसिपर॒श्वेव॒निवृ॑श्चसि ॥ ४॥

द॒दृ॒हा॒णः । वज्र॑म् । इन्द्रः॑ । गभ॑स्त्योः । क्षद्म॑ऽइव । ति॒ग्मम् ।
अस॑नाय । सम् । श्य॒त् । अ॒हि॒ऽहत्या॑य । सम् । श्य॒त् ।
स॒म्ऽवि॒व्या॒नः । ओज॑सा । शवः॑ऽभिः । इ॒न्द्र॒ । म॒ज्मना॑ । तष्टा॑ऽइव ।
वृ॒क्षम् । व॒निनः॑ । नि । वृ॒श्च॒सि॒ । प॒र॒श्वाऽइ॑व । नि । वृ॒श्च॒सि॒ ॥ ४ ॥

अयमिन्द्रः गभस्त्योर्बाह्वोः वज्रंददृहाणः दृढंगृह्णन् दृहदृहिवृद्धौ लिटःकानच् गभस्तीइतिबाहुनाम गभस्तीबाहूइतितन्नामसुपाठात् किमर्थंअसनायशत्रोरुपरिक्षेपणाय तिग्मंअत्यन्ततीक्ष्णंवज्रंसंश्यत् सम्यक्तीक्ष्णीकरोति शोतनूकरणे ओतःश्यनीत्योकारलोपः छान्दसोऽभावः यद्वा लेटीतश्चलोपइतीकारलोपः तत्रदृष्टान्तः—क्षद्मेव उदकमिव उदकंयथाशत्रूणां निरसनाय अभिमन्त्रणादिसंस्कारेणतीक्ष्णीक्रियते तद्वत् क्षद्मेत्युदकनाम क्षद्मनभइतितन्नामसुपाठात् पुनरपितदेवविशेष्यते अहिहत्याय अहेर्वृत्रस्यमेघस्यवाहननाय हन्तेर्हनस्तचेतिक्यप् तकारान्तादेशश्च संश्यत् पूर्वमेवतीक्ष्णंसत् पुनरपिवधायतीक्ष्णयति हेइन्द्र ओजसा बलेन पराभिभवनसामर्थ्येन शवोभिः सेनालक्षणैर्बलैः मज्मना शारीरेणचबलेन संविव्यानः सम्यग्युक्तः सन् विव्यानइतिलिटःकानच् ग्रहिज्यावयीतिसंप्रसारणं तष्टावृक्षमिव यथाकश्चित्तष्टावृक्षाणां तक्षणस्य साधुकर्ता वनिनोवनसंबन्धिनोवृक्षं निवृश्चति स्वोपयोगायनितरांछिनत्ति तक्षणेनतनूकरोति तथात्वमप्यस्मासुवक्रमाचरंतं शत्रुं निवृश्चसि किंच परश्वेवनिवृश्चसि यथापरशुना कश्चिच्छिनत्तिवृक्षं तथा त्वमप्युक्तैस्त्रिविधैर्बलैः नितरामस्मद्द्वेषिणं वृश्चसि ॥ ४ ॥

Funding by IKS-MoE

अथपञ्चमी–

त्वंवृथानद्यइन्द्रसर्तवेच्छासमुद्रमसृजोरथाँइववाजयतोरथाँइव ।
इतऊतीरयुञ्जतसमानमर्थमक्षितम् ।
धेनूरिवमनवेविश्वदोहसोजनायविश्वदोहसः ॥ ५ ॥ १८ ॥

त्वम् । वृथा । नद्यः । इन्द्र । सर्तवे । अच्छ । समुद्रम् । असृजः ।
रथान्ऽइव । वाजऽयतः । रथान्ऽइव । इतः । ऊतीः । अयुञ्जत ।
समानम् । अर्थम् । अक्षितम् । धेनूःऽइव । मनवे । विश्वऽदोहसः ।
जनाय । विश्वऽदोहसः ॥ ५ ॥ १८ ॥

हेइन्द्र त्वंवृथाअप्रयत्नेनैवनद्यः नदीः समुद्रमच्छाभिमुख्येन सर्तवेप्राप्तुंअसृजः मेघंनिर्भिद्योत्पादितवानसि तत्रदृष्टान्तः–रथानिव यथात्वंरथानस्मद्यागंप्रतिअच्छसर्तवे आभिमुख्येन प्राप्तुंअसृजः सृष्टवानसितद्वत् किंच वाजयतोरथानिव संग्राममन्नंवाइच्छन्तोराजादयः रथानिव तेयथासंग्रामंप्रत्योषध्यादिकंवाभिसर्तुंरथान्सृजन्ति तद्वत् क्यजन्ताच्छतुरनुमइतिविभक्तेरुदात्तत्वं किंच इतः अस्मत्संनिधिदेशं द्वितीयार्थेतसिल् अस्मान्प्रतिऊतीः ऊत्यःगमनवत्योरक्षणवत्योवानद्यः समानमर्थं समानप्रयोजनवदक्षितमुदकं अयुंजतयोजितवत्यः त्वत्प्रसादादिति भावः अर्थशब्दउदकविशेषणःसन् नपुंसकलिंगः अक्षितमित्युदकनाम अक्षितंबर्हिरितितन्नामसुपाठात् तत्रदृष्टान्तः–मनवेमनोरर्थायधेनूरिवधेनवोयथाविश्वदोहसःसर्वार्थदोग्ध्र्योभवन् यथा वा जनाय यस्मैकस्मैचित् समर्थाय तदर्थंविश्वदोहसोभवन्ति सर्वक्षीरप्रदाभवन्ति यद्वा जनाय सर्वजनार्थं सस्यादीनभिलक्ष्यनद्यः विश्वदोहसः संपूर्णदोग्ध्र्योभवन्ति सर्वत्रप्रवहन्ति अत्रनद्यः प्रीणनात् दोहसइतिउपचर्यंते ईदृग्जगदुपकारिवृष्टिप्रदइतीन्द्रस्यैवस्तुतिः ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यप्रथमेष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

अथषष्ठी–

इमांतेवाचंवसूयन्तआयवोरथंनधीरःस्वपाअतक्षिषुःसुम्नायत्वामतक्षिषुः ।
शुम्भन्तोजेन्यंयथावाजेषुविप्रवाजिनम् ।
अत्यमिवशवसेसातयेधनाविश्वाधनानिसातये ॥ ६ ॥

Funding by IKS-MoE

इ॒माम् । ते॒ । वाच॑म् । व॒सु॒ऽयन्तः॑ । आ॒यवः॑ । रथ॑म् । न । धीरः॑ ।
सु॒ऽअपाः॑ । अ॒त॒क्षि॒षु॒ः । सु॒म्नाय॑ । त्वाम् । अ॒त॒क्षि॒षु॒ः ।
शु॒म्भन्तः॑ । जेन्य॑म् । य॒था॒ । वाजे॑षु । वि॒प्र॒ । वा॒जिन॑म् ।
अत्य॑म्ऽइव । शव॑से । सा॒तये॑ । धना॑ । विश्वा॑ । धना॑नि । सा॒तये॑॥६॥

हेइन्द्र तेत्वदर्थं वसूयन्तोधनमात्मनइच्छन्तः आयवः दातव्यहवीरूपान्नवन्तऋत्विजः आयवइतिमनुष्यनाम आयवः अनवइतितन्नामसुपाठात् तेइमांक्रियमाणांस्तुतिरूपांवाचं अतक्षिषुः संपादितवन्तः तत्रदृष्टान्तः—स्वपाः शोभनकर्मवान् कुशलीवा बहुव्रीहौसोर्मनसीइत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् धीरः धीमान् रथंन रथमिव तंयथाप्रयत्नेनसाधुकरोति तद्वत् एवंकृत्वात्वांसुम्नायसुखायअतक्षिषुः अनुकूलमुत्पादयन्ति सुम्नमितिसुखनाम सुम्नंसुग्म्यमितितन्नामसुपाठात् किंच हेविप्रमेधाविन्निन्द्र वाजेषुसंग्रामेषु वाजिनं वेगवन्तंत्वांशुंभंतः गुणैर्दीपयन्तः अतक्षिषुःस्तुत्याप्रीणयन्ति तत्रदृष्टान्तः—जेन्यंयथा जयशीलंशूरंयथाभटाःस्तुवन्ति तद्वत् यद्वा जेन्यंजयशीलं वाजिनंवेगवन्तमश्वं वाजेषुसंग्रामेषुयथोत्साहयन्ति तद्वत् किंच शवसेबलाय धना धनानांसातयेलाभायचस्तुमइतिशेषः ऊतियूतिजूतिसातीत्यादिनाक्तिनउदात्तत्वं नकेवलंधनमात्रं किंतु विश्वाधनानिसातयेकृत्स्नानिप्रीणनसाधनानिगवादिधनानि षष्ठ्यर्थेद्वितीया तेषांलाभाय तत्रदृष्टान्तः—धना धने संग्रामेशवसेवैरिजयसाधनबलाय सातयेतेषामेवधनानांप्राप्तयेचअत्यमिवसततगामिनमश्वमिव तंयथास्तुवन्तितद्वत् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

भि॒नत्पुरो॑नव॒तिमि॑न्द्रपू॒रवे॒दिवो॑दासाय॒महि॑दा॒शुषे॑नृतो॒वज्रे॑णदा॒शुषे॑नृतो ।
अ॒ति॒थि॒ग्वा॒य॒शंब॑रंगि॒रेरु॒ग्रोअवा॑भरत् ।
म॒होधना॑नि॒दय॑मान॒ओज॑सा॒विश्वा॒धना॒न्योज॑सा ॥ ७ ॥

भि॒नत् । पुरः॑ । न॒व॒तिम् । इ॒न्द्र॒ । पू॒रवे॑ । दिवः॑ऽदासाय । महि॑ ।
दा॒शुषे॑ । नृ॒तो॒ इति॑ । वज्रे॑ण । दा॒शुषे॑ । नृ॒तो॒ इति॑ ।
अ॒ति॒थि॒ऽग्वाय॑ । शम्ब॑रम् । गि॒रेः । उ॒ग्रः । अव॑ । अ॒भ॒र॒त् । म॒हः ।
धना॑नि । दय॑मानः । ओज॑सा । विश्वा॑ । धना॑नि । ओज॑सा ॥ ७ ॥

Funding by IKS-MoE

हेइन्द्र नृतो रणेनर्तनशील त्वं दाशुषे हविर्दत्तवते पूरवे अभिमतपूरकायमनुष्याय मनुष्यनामैतत् महि महते दिवोदासायएतन्नामकायराज्ञे दिवोदासे षष्ठ्याअलुगित्यलुक् दिवोदासादीनांछन्दसीतिपूर्वपदाद्युदात्तत्वं नवतिं एतत्संख्याकानि पुरः शत्रूणांपुराणिभिनत् भिन्नवानसि तथा हेनृतो गात्रविक्षेपणकुशल हस्तपादादिप्रक्षेपेणशत्रूणांहिंसक वज्रेणक्षेपणसमर्थेनायुधेनदाशुषेहविर्दत्तवते दिवोदासायान्यस्मै वाभिनत् तमपिशत्रुंभिन्नवानसि इदानींपरोक्षेणाह—अतिथिग्वायपूजार्थमतिथिंगच्छते दिवोदासायतदर्थं गमेरौणादिकोड्वप्रत्ययः उग्रः उद्गूर्णबलइन्द्रः पूर्वंपुरभेदनसमये विद्धमपि अम्रियमाणं गिरिमारूढंशंबरं एतन्नामानमसुरं गिरेः दुर्गमात्पर्वतादेःसकाशात् ओजसास्वकीयेनबलेनअवाभरत् अवाङ्मुखमवकृष्य प्राणंहृतवान् किंकुर्वन् महः महांतिधनानि तदीयगवाश्वादीनि दयमानः दिवोदासायराज्ञेसाधयन् दयदानगतिहिंसादानेषु शपःपित्त्वादनुदात्तत्वेशानचोलसार्वधातुकस्वरेणधातुस्वरः नकेवलमल्पंधनं किंतु विश्वाधनानि सर्वाण्यपितेषां मणिमुक्तादीनि ओजसास्वकीयेनबलेन दयमानः साधयन्अवाभरत् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

इन्द्रःसमत्सुयजमानमार्यंप्रावद्विश्वेषुशतमूतिराजिषुस्वर्मीह्ळेष्वाजिषु ।
मनवेशासदव्रतान्त्वचंकृष्णामरन्धयत् ।
दक्षन्नविश्वंततृषाणमोषतिन्यर्शसानमोषति ॥ ८ ॥

इन्द्रः । समत्ऽसु । यजमानम् । आर्यम् । प्र । आवत् । विश्वेषु ।
शतम्ऽऊतिः । आजिषु । स्वःऽमीह्ळेषु । आजिषु । मनवे । शासत् ।
अव्रतान् । त्वचम् । कृष्णाम् । अरन्धयत् । धक्षत् । न । विश्वम् ।
ततृषाणम् । ओषति । नि । अर्शसानम् । ओषति ॥ ८ ॥

अयमिन्द्रःसमत्सुसमरणेषु प्रहारनिमित्तेषुयजमानंयष्टारंआर्यंअरणीयं सर्वैर्गन्तव्यंप्रावत् प्रकर्षेणरक्षति समत्स्वितिसंग्रामनाम समत्सुसमरणइतितन्नामसुपाठात् किंच शतमूतिः स्वभक्तेष्वपरिमितरक्षणइन्द्रः विश्वेषु लिंगव्यत्ययः सर्वेषुआजिषु स्पर्धानिमित्तेषुसंग्रामेषुयजमानं प्रावत् तथा स्वर्मीह्ळेषुस्वर्गदेशेषु सुखस्य सेचयत्सुवा आजिषु महासंग्रामेषु प्रावत् स्वर्गप्रदानेनरक्षति रणेआभिमुख्येनहतानांवीराणांरविमार्गः पराशरेणस्मर्यते—द्वाविमौपुरुषौलोकेसूर्यमण्डलभेदिनौ । परिव्राड्योगयुक्तश्चरणेयोऽभिमुखोहतइति । अत्रेतिहासमाचक्षते—अंशुमतीनामनदी

तस्यास्तीरे कृष्णनामासुरः वर्णतश्चकृष्णोदशसहस्रैरनुचरैरुपेतः तद्देशवर्तिनःप्राणिनःपीडयन्नास्ते तत्रेन्द्रोबृहस्पतिनाप्रेरितःसन् मरुद्भिःसहितः कृष्णांतदीयत्वचमुत्कृत्यसानुचरमवधीत् अयमर्थः अवद्रप्सोअंशुमतीमतिष्ठदित्यादिनोपरिष्टाद्वक्ष्यते तदत्रोच्यते अयमिन्द्रोमनवे मनुष्याय विभक्तिव्यत्ययः मनुष्याणामर्थाय अव्रतान् व्रतमितिकर्मनाम तद्रहितान्यागविद्वेषिणः शासत् शिक्षितवान् हिंसितवान् शासेर्लेट्यडागमः तथा कृष्णांत्वचं कृष्णनाम्नोसुरस्य कृष्णवर्णां त्वचं उत्कृत्यारन्धयत् हिंसितवान् रधाहिंसायां रधिजभोरचीतिनुम् केनप्रकारेणेतितदुच्यते—धक्षत्न भस्मीकरोतिइव लेट्यडागमः सिब्बहुलमितिसिप् तथा विश्वंतत्तृषाणमोषति सर्वमपिहिंसकं तदनुचरसंघंदहति यत्किंचिदवशिष्टमिति नेत्याह—अर्शसानं हिंसारुचिं हतावशिष्टं सर्वमपिन्योषति निःशेषेणदहति ॥ ८ ॥

अथनवमी—

सूरश्चक्रंप्रवृहज्जातओजसाप्रपित्वेवाचमरुणोमुषायतीशानआमुषायति ।
उशनायत्परावतोजगन्नूतयेकवे ।
सुम्नानिविश्वामनुषेवतुर्वणिरहाविश्वेवतुर्वणिः ॥ ९ ॥

सूरः । चक्रम् । प्र । वृहत् । जातः । ओजसा । प्रऽपित्वे । वाचम् । अरुणः । मुषायति । ईशानः । आ । मुषायति । उशना । यत् । पराऽवतः । अजगन् । ऊतये । कवे । सुम्नानि । विश्वा । मनुषाऽइव । तुर्वणिः । अहा । विश्वाऽइव । तुर्वणिः ॥ ९ ॥

अत्रापीतिहासमाचक्षते—केचनासुराः पूर्वंइन्द्रवज्रेणवधोमाभूदितिब्रह्मणोवरंलब्ध्वा इन्द्रमगणयित्वोद्वृत्ताआसन् तान्हन्तुमिन्द्रःसूर्यरथस्यचक्रमादाय अवधीदिति तदिदमुच्यते—अयमिन्द्रः सूरः सूर्यस्यषष्ठ्यर्थेप्रथमा चक्रंरथस्यचक्रमादाय ओजसाशारीरेणबलेनजातः समृद्धः सन् प्रवृहत् प्रक्षिप्तवान् वृहूउद्यमने तौदादिकः किंच अरुणः अरुणवर्णः अत्यन्ततेजोयुक्तःसन् यद्वा गमनशीलःसन् प्रपित्वे तेषांसमीपेतत्समीपमागत्यवाचं वागुपलक्षितं प्राणंमुषायति मुमोष मुष्णातिवा प्रपित्वइत्यासन्ननाम यद्वा वाचंतेषांप्रहारध्वनिं मुषायति तेषुहतेषुध्वनिःस्वयमेवविश्रांतोभवति अवधीदित्यर्थः अथवा इन्द्रएव द्युस्थानःसन् आदित्यात्मनास्तूयते सूरः

---

१ ऋ० सं० ६. ६. ३४. ।

Funding by IKS-MoE

सूर्यः जातउदितःसन् ओजसास्वकीयेनतेजसायुक्तः चक्रंप्रवृहत् तमोनिवारणार्थं असुरजयायवाचक्रोपलक्षितंरथं प्रकर्षेणोद्यतंकरोति पूर्वंअरुणः तद्रथयन्ता प्रपित्वेमंदेहाद्यसुराणांसमीपे वाचंतेषांजहिभिंधीत्यादिध्वनिंमुषायति मुष्णाति मुषेरुत्तरस्यश्नः अहावपिछन्दसिशायजपीति शायजादेशः तदनन्तरंसूर्यः ईशानः सर्वाणितमांस्यसुरान्वानिराकर्तुंसमर्थःसन् आमुषायति समन्तान्मुष्णाति अथप्रत्यक्षकृतः हेकवेक्रान्तदर्शिन् यत्यस्त्वंउशनाउशनसः एतन्नाम्नोमहर्षेरूतयेरक्षणाय परावतोदूरात् स्वर्गस्थानात् अजगन् गतवानसि प्राप्तवानसि गमेःसिपि छान्दसः शपःश्लुः हल्ङ्यादिलोपेमोनोधातोरितिनत्वं यद्वा उशना उशनसायुक्तःसन् अजगन् आगच्छ आगत्यचविश्वाविश्वानिसुम्नानिसुखसाधनानि धनान्यादायास्माकं तुर्वणिस्तूर्णवनिः क्षिप्रंसंभवेतिशेषः तुर्वणिस्तूर्णवनिरितिनिरुक्तं । तत्रदृष्टान्तः—मनुषेव मनुष्येणेव यथाचतेनपरिवृढाय देशान्तरादभिमतंधनमानीयते तद्वत् यद्वा मनुषेवमनुष्याणामिव इतरेषामृत्विजां विश्वासुम्नानि सर्वाणिधनान्यादाय तुर्वणिर्भवसि तद्वदस्माकमपि नकेवलमेकस्मिन्नेवयागदिनेकिन्तु अहाविश्वेव विश्वान्यप्यहानि सर्वेष्वप्यहःसुतुर्वणिर्भव यद्वा तुर्वणिस्त्वं अहाविश्वेव विश्वान्यहान्यतिदीर्घमायुष्यंयथाददासि तथासुम्नान्यपि उभयमपिदेहीत्यर्थः ॥ ९ ॥

अथदशमी—

सनो॒नव्ये॑भिर्वृषकर्म॑न्नु॒क्थैःपुरां॑दर्तःपा॒युभि॑ःपाहिश॒ग्मैः ।
दि॒वो॒दा॒सेभि॑रिन्द्र॒स्तवा॑नोवावृधी॒थाअहो॑भिरिव॒द्यौः ॥१०॥१९॥

सः । न॒ः । नव्ये॑भिः । वृ॒ष॒ऽक॒र्म॒न् । उ॒क्थैः । पुरा॑म् । द॒र्त॒रिति॑ दर्तः ।
पा॒यु॒ऽभि॑ः । पा॒हि॒ । श॒ग्मैः । दि॒वः॒ऽदा॒सेभि॑ः । इ॒न्द्र॒ । स्तवा॑नः ।
व॒वृ॒धी॒थाः । अहो॑भिःऽइव । द्यौः ॥ १० ॥ १९ ॥

हेइन्द्र वृषकर्मन् अभिमतवर्षणव्यापारवन् पुरांदर्तः असुरपुराणांदारयितः सुबामन्त्रितेइतिषष्ठ्याःपराङ्गवद्भावात् षष्ठ्यामन्त्रितसमुदायस्य पादादित्वादाष्टमिकमाद्युदात्तत्वं सताहृशोमहानुभावस्त्वं नोऽस्मत्संबन्धिभिः नव्येभिः नूतनैः उक्थैः इदानींप्रतिपादितप्रकारैः

---

१ नि०६.१४.।

स्तोत्रैस्तुष्टःसन् पायुभिः पालनप्रकारैः शग्मैः सुखैश्चैहिकामुष्मिकरूपैः पाहिपालय किंच हेइन्द्र दिवोदासेभिः दिवोदासगोत्रोत्पन्नैः अर्शआदित्वादच् अस्माभिःपरुच्छेपैः यद्वा पूजार्थंबहुवचनं स्तवानः स्तूयमानः कर्मणिकर्तृप्रत्ययः ववृधीथाः प्रवृद्धोभव वृधेर्लिङि छान्दसःशपःश्लुः किमिव अहोभिरिव द्यौः द्योतनशीलआदित्यः अहोभिः प्रसिद्धैर्यथा प्रवृद्धोभवति तथास्मत्स्तुत्या अत्यन्तं प्रवृद्धोभवेत्यर्थः ॥ १० ॥

॥ इतिद्वितीयस्यप्रथमेएकोनविंशोवर्गः ॥ १९ ॥

इन्द्रायहीतिसप्तर्चंपंचमंसूक्तम् इन्द्रायसप्तेत्यनुक्रमणिका परुच्छेपऋषिः अत्यष्टिछन्दः इन्द्रोदेवता पृष्ठ्यस्यषष्ठेहनि माध्यन्दिनसवनेहोत्रकाः स्वस्वशस्त्रेएतत्सूक्तं तृचत्रयंकृत्वा आरंभणीयाभ्यऊर्ध्वमावपेयुः अत्रायंविभागः—आद्यास्तिस्रोमैत्रावरुणस्य तृतीयाद्यास्तिस्रोब्राह्मणाच्छंसिनः पंचम्याद्यास्तिस्रोच्छावाकस्य एतच्चतुर्थेहनीतिखण्डेसूत्रितम्—षष्ठेहनीन्द्रायहिद्यौरसुरोअनम्नतेत्येवमेवेति तत्रैवाहनि तस्मिन्नेवसवनेप्रशास्त्रादीनां प्रस्थितयाज्याभ्यःपुरस्तादादितः षळृचः एकैकशःप्रक्षेपणीयाः षष्ठस्येतिखण्डेसूत्रितं—इन्द्रायहिद्यौरसुरोअनम्नतेतिषळिति महाव्रतेनिष्केवल्ये इन्द्रायहीतितृचोवैकल्पिकानुरूपद्वितीयः महाव्रतस्येतिखण्डेसूत्रितं—एन्द्रयाह्युपनःपरावतइन्द्रायहिद्यौरसुरोअनम्नतेति ।

तत्रेयंप्रथमा—

इन्द्रा॑य॒हिद्यौरसु॑रो॒अन॑म्न॒तेन्द्रा॑यम॒हीपृ॑थि॒वीवरी॑मभिर्द्यु॒म्नसा॑ता॒वरी॑मभिः।
इन्द्रं॒विश्वे॑स॒जोष॑सो॒दे॒वासो॑दधिरेपु॒रः ।
इन्द्रा॑य॒विश्वा॒सव॑नानि॒मानु॑षारा॒तानि॑सन्तु॒मानु॑षा ॥ १ ॥

इन्द्रा॑य । हि । द्यौः । असु॑रः । अन॑म्नत । इन्द्रा॑य । म॒ही । पृ॒थि॒वी ।
वरी॑मऽभिः । द्यु॒म्नऽसा॑ता । वरी॑मऽभिः । इन्द्र॑म् । विश्वे॑ । स॒ऽजोष॑सः ।
दे॒वासः॑ । द॒धि॒रे । पु॒रः । इन्द्रा॑य । विश्वा॑ । सव॑नानि । मानु॑षा ।
रा॒तानि॑ । स॒न्तु । मानु॑षा ॥ १ ॥

Funding by IKS-MoE

द्यौः द्योतनशीलोद्युलोकः तन्निवासीदेवसंघोवा सचासुरोनिरसनशीलः शत्रूणामपुण्यकृतामेव तन्निवासात् इन्द्रायहि इन्द्रायैव अनम्रतस्वयमेवप्रह्वोभवति नमेश्छान्दसेलङि कर्मकर्तर्यात्मनेपदं नदुहस्नुनमामितियगभावः छान्दसःशपःश्लुःहलादिशेषाभावश्च अनुनासिकलोपः हिशब्दःप्रसिद्ध्यर्थोवा तथा इन्द्रायेन्द्रार्थं महीमहतीपृथिवीभूमिः तत्रत्यः सर्वोजनोवा अनम्नतउभयत्राश्रयवाचिशब्देनाश्रयीलक्ष्यते ग्रामआगच्छति इतिवत् केनसाधनेनेतितदुच्यते—वरीमभिर्वरणीयैःस्तोत्रैर्हविर्भिर्वा किंच द्युम्नसाताद्युम्नसातौ अन्नस्ययशसोवा लाभनिमित्ते सति वरीमभिःवरणीयैर्हविर्भिर्युक्तायजमानाः प्रह्वाभवन्ति किंच इन्द्रमेवविश्वे सर्वेदेवासोदेवाः सजोषसः समानप्रीतियुक्ताः ऐकमत्यभाजः पूर्वंअसुरजयार्थं पुरोदधिरे पुरतःस्थापितवन्तः इन्द्रमुखेनैवासुराञ्जितवन्तइत्यर्थः तथा विश्वा विश्वानिसर्वाणिमनुषा सवनानिमनुष्याणां संबन्धीन्यभिषवयुक्तानिप्रातरादिसवनानि इन्द्राय सन्तु इन्द्रायैवभवन्तु तथा मानुषा मनुष्याणां ऋत्विजां संबन्धीनि रातानि दातव्यानिपुरोडाशादीनि इन्द्रायहि इन्द्रायैव सन्तु इन्द्रं प्रीणयितुंसमर्थानिभवन्त्वित्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

विश्वे॑षु॒हित्वा॒सव॑नेषुतु॒ञ्जते॑समा॒नमेकं॒वृष॑मण्यवः॒पृथ॒क्स्वः॑सनि॒ष्यवः॒पृथ॑क्।
तंत्वा॒नावं॒नप॒र्षणिं॑शू॒षस्य॑धु॒रिधी॑महि।
इन्द्रं॒नय॒ज्ञैश्चि॒तय॑न्तआ॒यवः॒स्तोमे॑भि॒रिन्द्र॑मा॒यवः॑ ॥ २ ॥

विश्वे॑षु। हि। त्वा॒। सव॑नेषु। तु॒ञ्जते॑। स॒मा॒नम्। एक॑म्।
वृष॑ऽमन्यवः। पृथ॑क्। स्व॑१॒रिति॑ स्वः॑। स॒नि॒ष्यवः॑। पृथ॑क्। तम्।
त्वा॒। नाव॑म्। न। प॒र्षणि॑म्। शू॒षस्य॑। धु॒रि। धी॒म॒हि॒। इन्द्र॑म्।
न। य॒ज्ञैः। चि॒तय॑न्तः। आ॒यवः॑। स्तोमे॑भिः। इन्द्र॑म्। आ॒यवः॑॥२॥

हे इन्द्र त्वा त्वां एकं एकमेवसन्तं विश्वेषु सर्वेषुसवनेषु तद्वत्सु एकाहाहीनसत्ररूपेषुसर्वेषु सोमयागेषु यजमानाः तुञ्जते त्वरयन्ति हविरादीनिददते कीदृशं त्वां समानं सर्वेषामेकरूपं कीदृशायजमानाः वृषमण्यवः अभिमतवर्षणाय त्वामेवमन्यमानाः पृथग्विविच्यस्वस्वयागे किमिच्छन्तः स्वः स्वर्गसुखविशेषंवा सनिष्यवः संभक्तुकामाः पृथक् तुञ्जते पृथगेवत्वरयन्ति तु-

Funding by IKS-MoE

ञ्जतिर्दानार्थः शिक्षति तुञ्जते इति तन्नामसुपाठात् तंतादृशं त्वा त्वां शूषस्य सेनारूपस्य बलस्यधुरिवहनेतज्जयाय धीमहि स्थापयामः यद्वा शूषस्य अस्मदीयशारीरबलस्य धुरिधीमहि शूषमितिबलनाम शूषं सहइतितन्नामसुपाठात् तत्रदृष्टान्तः—पर्षणिं नावंन पारस्यसंभक्त्रीं पूरयित्रींवाफलस्य नावमिव तांयथाभारवहने स्थापयन्तितद्वत् पारतीरकर्मसमाप्तौ छन्दसि वनसनेतिसनेरिन्प्रत्ययः पृषोदरादिः पिपर्तेरौणादिकःसनिप्रत्ययोवा कीदृशावयं आयवोमनुष्याः यजमानाः यज्ञैःसाधनैः इन्द्रंनचितयन्तः परमेश्वरमिवत्वांचेतयन्तः परमेश्वरबुद्ध्याभावयन्तइत्यर्थः यद्वा नशब्दः एवकारार्थः इन्द्रमेवत्वां जानन्तः तथा स्तोमेभिः स्तोत्रैः इन्द्रं इन्द्रमेव आयवोगच्छन्तोवयंधीमहि दधातेर्लिङिछान्दसःशपोलुक् ॥ २ ॥

अथतृतीया—

वित्वांततस्रेमिथुनाअवस्यवोव्रजस्यसातागव्यस्यनिःसृजःसक्षन्तइन्द्रनिः
सृजः । यद्गव्यन्ताद्वाजनास्व१र्यन्तासमूहसि ।
आविष्करिक्रद्वृषणंसचाभुवंवज्रमिन्द्रसचाभुवम् ॥ ३ ॥

वि । त्वा । ततस्रे । मिथुनाः । अवस्यवः । व्रजस्य । साता । गव्यस्य ।
निःऽसृजः । सक्षन्तः । इन्द्र । निःऽसृजः । यत् । गव्यन्ता । द्वा ।
जना । स्वः । यन्ता । सम्ऽऊहसि । आविः । करिक्रत् । वृषणम् ।
सचाऽभुवम् । वज्रम् । इन्द्र । सचाऽभुवम् ॥ २ ॥

हेइन्द्र त्वात्वामुद्दिश्य मिथुनाः पत्नीसहितायजमानाः विततस्रे यज्ञंवितन्वते यद्वा यज्ञेपयोव्रतादिनात्मानमुपक्षयन्ति तसुउपक्षये छान्दसेलिटि इरयोरेइतिरेभावः किमर्थंगव्यस्यव्रजस्य साता गवांसंबन्धिनःयूथस्यलाभेनिमित्तभूतेसति नचसर्वत्राग्निहोत्रादिनित्यवाक्येषु कारीरीचित्रादिकाम्यवाक्येषु यस्योदयंयस्यगृहानित्यादिनैमित्तिकवाक्येषु पुरुषस्यैवार्थित्वादेःसद्भावात्तस्यैवाधिकारः स्त्रियास्तु सत्यप्यर्थित्वेऽध्ययनाभावेनविद्वत्तायाअभावात् अतएवसामर्थ्याभावाच्चनास्त्यधिकारइतिवाच्यम् यद्यपिस्त्रियानास्तिपृथगधिकारः तथापिपूर्वमीमांसायांषष्ठेअधिकाराध्याये तृतीयचतुर्थाभ्यामधिकरणाभ्यांअस्त्येवस्त्रियाअधिकारः सचपत्यासहेतिप्रपंचितत्वात् जायापतीअग्निमादधीयातामित्याधानविधानात् स्मृतिषुचनास्तिस्त्रीणांपृथग्यज्ञोनव्रतमि-

Funding by IKS-MoE

तिपृथगधिकारस्यैवनिवारितत्वात् अस्त्येवस्त्रियाःपत्यासहाधिकारः अध्ययनाभावेऽपिवेदंपत्यैप्रदायवाचयेदितिसूत्रकारवचनात् पत्न्यन्वास्तेइत्यादिविधिषु सुप्रजसस्त्वावयमित्यादिमन्त्रविधानाच्च यत्रवचनमस्तितत्रास्त्येवमन्त्रेधिकारः किंहिवचनेनकुर्यान्नास्तिवचनस्यातिभारइति न्यायात् तस्मान्मिथुनायज्ञंततस्नइत्येतद्युक्तम् कीदृशास्तेअवस्यवः इन्द्रायात्मनेतृप्तिमिच्छन्तः निःसृजः निःशेषेणहविस्त्यजन्तः सक्षन्तः सक्षतिर्गत्यर्थः त्वांसंभजमानाः पुनस्तएवविशेष्यन्ते निःसृजः फलप्रतिबन्धकंपापंनिर्गमयन्तः कस्तत्रविशेषइतितदुच्यते यद्यस्मात्कारणात् गव्यन्ता गामात्मनइच्छन्तौ गोशब्दात्सुपआत्मनःक्यच् वान्तोयिप्रत्ययेइत्यवादेशः स्वर्यन्ता स्वर्गंयन्तौ गन्तुमुद्युक्तौ द्वाजना द्वौजायापतिरूपौजनौसमूहसि संयुक्तयोरेवाभिमतंस्वर्गादिकंप्रापयसि यद्वा सम्यगनुष्ठितवन्तावित्यूहसिनिश्चिनोषि अतः पत्नीसहिताअनुतिष्ठन्तीत्यर्थः किंच हेइन्द्र त्वंवृषणंवर्षकंकामानांसचाभुवं सहैवोत्पन्नं त्वयाविनाभूतं तथा सचाभुवं शत्रुवधादिव्यापारसामर्थ्येनसहैवोत्पन्नं वज्रं आविष्करिक्रत् आविष्कुर्वन्प्रकटयन्वर्तसइतिशेषः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

विदुष्टेअस्यवीर्यस्यपूरवःपुरोयदिन्द्रशारदीरवातिरःसासहानोअवातिरः ।
शासस्तमिन्द्रमर्त्यमयंज्युंशवसस्पते ।
महीममुष्णाःपृथिवीमिमाअपोमन्दसानइमाअपः ॥ ४ ॥

विदुः । ते । अस्य । वीर्यस्य । पूरवः । पुरः । यत् । इन्द्र । शारदीः ।
अवऽआतिरः । ससहानः । अवऽआतिरः । शासः । तम् । इन्द्र ।
मर्त्यम् । अयंज्युम् । शवसः । पते । महीम् । अमुष्णाः । पृथिवीम् ।
इमाः । अपः । मन्दसानः । इमाः । अपः ॥ ४ ॥

हेइन्द्र तेवीर्यस्य तवसंबन्धिनःअस्यवीर्यस्य कर्मणिषष्ठी वक्ष्यमाणमेतद्वीर्यंविदुः येपूरवोमनुष्याः यजमानास्तवमहत्त्वंजानानास्त्वामेवयजन्ति तेविदुः यद्वा अस्यवीर्यस्य माहात्म्यमितिशेषः विदुष्टइत्यत्रयुष्मत्तत्ततक्षुष्वितिविसर्जनीयस्यसत्वं वीर्यमेवविशेष्यते हेइन्द्र यद्यस्मात्कारणात् शारदीः संवत्सरसंबन्धिनीः वत्सरपर्यंतंप्राकारपरिखादिभिःदृढीकृताःपुरः शत्रूणांपुरीः अवातिरोऽनाशयः अवपूर्वस्तिरतिर्नाशनार्थः किंकुर्वन् ससहानः तत्रत्यानभिभवन् धनाद्यपहारेणपीडयन् सहतेर्यङ्लुगन्तात्ताच्छीलिकश्चानश् अवातिरः किंच हेइन्द्र

तंमर्त्यंमरणधर्माणंअयज्युं अयष्टारंयज्ञविघातिनं राक्षसादि शासः निगृहीतवानसि हेशवसस्पते बलस्यपालकेन्द्र त्वं महीं महतीं पृथिवीं इमाअपश्च समुद्रनद्यात्मकान्युदकानिच अमुष्णाः बलादपहृतवानसि असुरैरन्यैर्वा यज्ञविद्वेषिभिराक्रान्तांभूमिं तत्संबन्धिनीरपश्च तेषांपुराणि भित्त्वा अपहृतवानसीत्यर्थः किंदुःखेननेत्याह—मन्दसानः हृष्यन्नेव इमाःअपःइमानिअप्कार्याणिव्रीह्याद्यन्नानिअमुष्णाः लब्धवानसि ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

आदित्तेअस्यवीर्यस्यचर्किरन्मदेषुवृषन्नुशिजोयदाविथसखीयतोयदाविथ।
चकर्थकारमेभ्यःपृतनासुप्रवन्तवे ।
तेअन्यामन्यांनद्यंसनिष्णतःश्रवस्यन्तःसनिष्णत ॥ ५ ॥

आत् । इत् । ते । अस्य । वीर्यस्य । चर्किरन् । मदेषु । वृषन् ।
उशिजः । यत् । आविथ । सखिऽयतः । यत् । आविथ । चकर्थ ।
कारम् । एभ्यः । पृतनासु । प्रऽवन्तवे । ते । अन्याम्ऽअन्याम् ।
नद्यम् । सनिष्णत । श्रवस्यन्तः । सनिष्णत ॥ ५ ॥

हेइन्द्र आदित् अतएव हेतोस्तेवीर्यस्य तवसंबन्धिनेवीर्याय तदभिवृद्धयेचर्किरन् पुनः पुनः सोमंविकिरन्ति किरतेर्यङ्लुगन्ताद्व्यत्ययेनशः सर्वेषु सवनेषु वितरन्ति यजमानाः अतइत्युक्तं कुतइत्याह—मदेषु वृषन् सोमजनितमदेषुसत्सु हेकामानां वर्षितः उशिजस्त्वां कामयमानान्यजमानान् यद्यतःकारणात् आविथ रक्षसि किंच सखीयतस्तव सखित्वमात्मनइच्छतोऽस्मान् यद्यस्मादाविथ तर्पयसि अभिमतेनप्रीणयसि अतश्चर्किरन् किंच हेइन्द्र एभ्योयजमानेभ्यः कारंशब्दंसिंहनादलक्षणं चकर्थ करोषि करोतेःकर्मणिघञ् कर्षात्वतइत्यन्तोदात्तत्वम् कुत्रेतितदुच्यते—पृतनासु संग्रामेषु किमर्थं प्रवंतवे प्रकर्षेणवनितुं संभक्तुं युद्धायहिधीराःसंभजन्ते वनतेस्तुमर्थेतवेन्प्रत्ययः तादौचेतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् किंच तेतव संग्रामवासिनः त्वय्यन्यामन्यां अन्यांश्चान्यांश्च अन्यमन्यंप्रति कर्मव्यतिहारेसर्वनाम्नोद्विर्वचनम् नद्यंनादं संतोषसमृद्धिं टुनदिसमृद्धौ पूर्वरूपत्वंबाधित्वाछान्दसोयणादेशः सनिष्णत संभजन्ते सनेर्लेटि सिब्बहुलमितिसिप् इट् व्यत्ययेनपुनःश्नाप्रत्ययः आत्मनेपदेष्वनतइत्यादेशे श्नाभ्यस्तयोरातइत्याकारलोपश्छान्दसः टेरेत्वाभावः तथाश्रवस्यन्तोऽन्नमिच्छन्तः जयाल्लब्धमन्नंकाक्षन्तः सनिष्णत संभजन्ते ॥ ५ ॥

Funding by IKS-MoE

अथषष्ठी–

उ॒तोनो॑अ॒स्याउ॒षसो॑जु॒षेत॒ह्य१॒॑र्कस्य॑बोधिह॒विषो॒हवी॑मभि॒ःस्व॑र्षाता॒हवी॑
मभिः। यदि॑न्द्र॒ह॒न्त॑वे॒मृधो॒वृषा॑वज्रि॒ञ्चिके॑तसि।
आमे॑अ॒स्यवे॒धसो॒नवी॑यसो॒मन्म॑श्रुधि॒नवी॑यसः ॥ ६ ॥

उ॒तो इति॑ । न॒ः । अ॒स्याः । उ॒षस॑ः । जु॒षेत॑ । हि । अ॒र्कस्य॑ । बो॒धि॒ ।
ह॒विष॑ः । हवी॑मऽभिः । स्व॑ःऽसाता । हवी॑मऽभिः । यत् । इ॒न्द्र॒ ।
ह॒न्त॑वे । मृध॑ः । वृषा॑ । व॒ज्रि॒न् । चिके॑तसि । आ । मे॒ । अ॒स्य ।
वे॒धस॑ः । नवी॑यसः । मन्म॑ । श्रु॒धि॒ । नवी॑यसः ॥ ६ ॥

अयमिन्द्रोनोऽस्माकंसंबन्धिनीं अस्याउषसः कर्मणिषष्ठी एतामुषसंसुत्याहःसंबन्धिनमुषःकालंउतोजुषेत अपिनामसेवेत उषस्येवास्माकंअयमिन्द्रोयज्ञंगच्छेदित्यर्थः हिःपूरणार्थः गत्वाचअर्कस्यहविषः पूर्ववत्कर्मणिषष्ठी अर्चनसाधनंहविः हवीमभिः हवनप्रकारविशेषैः दत्तं हविःउतोबोधि अपिनामजानीहि किंच स्वर्षाता स्वर्गस्यान्यस्यसुखविशेषस्यवासंभजनस्थानेयज्ञेहवीमभिराह्वानैराहूतोभवेतिशेषः अस्माभिराहूतःसन्उषस्येवागत्यहविःस्वीकरोतीत्यर्थः कस्मादिदमुच्यते यद्यस्मात्कारणात् हेवज्रिन् वज्रयुक्तेन्द्र मृधःहिंसकान्शत्रून् हन्तवेहन्तुं वृषा वर्षितासन्कामानांचिकेतसि अवबुध्यसे कितज्ञाने जौहोत्यादिकः लेटचडागमः नाभ्यस्तस्याचिपितीत्यत्रछन्दसिबहुलमितिवचनाल्लघूपधगुणप्रतिषेधाभावः अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम् तस्माद्ब्रूमः हेइन्द्र मेमम मन्म मननीयंस्तोत्रंआश्रुधिसर्वतःशृणु कीदृशस्यमे वेधसः मेधाविनःनवीयसोनवतरस्यदीक्षितसंस्कारैःसंस्कृतत्वान्नवीयस्त्वं पुनर्विशेष्यते नवीयसःअतिशयेननवनवतः असाधारणस्तुतिमतः अत्रयजमानविशेषणैस्तत्कर्तृकंस्तोत्रमेवविशिष्टंभवति ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

त्वंतमि॑न्द्रवावृधा॒नो॑अस्म॒युर॑मित्र॒यन्तं॑तुविजात॒मर्त्य॑ंवज्रे॑णशूर॒मर्त्य॑म् ।
ज॒हियोनो॑अघा॒यति॑शृणु॒ष्वसु॒श्रव॑स्तमः ।
रि॒ष्टंनयाम॒न्नप॑भूतुदुर्म॒तिर्विश्वाप॑भूतुदुर्म॒तिः ॥ ७ ॥ २० ॥

Funding by IKS-MoE

त्वम् । तम् । इ॒न्द्र॒ । व॒वृ॒धा॒नः । अ॒स्म॒ऽयुः । अ॒मि॒त्र॒ऽयन्त॑म् ।
तु॒वि॒ऽजा॒त॒ । मर्त्य॑म् । वज्रे॑ण । शू॒र॒ । मर्त्य॑म् । ज॒हि । यः । नः॒ ।
अ॒घ॒ऽयति॑ । शृ॒णु॒ष्व । सु॒श्रवः॑ऽतमः । रि॒ष्टम् । न । याम॑न् । अप॑ ।
भू॒तु॒ । दुः॒ऽम॒तिः । विश्वा॑ । अप॑ । भू॒तु॒ । दुः॒ऽम॒तिः ॥ ७ ॥ २० ॥

हेइन्द्र तुविजात अस्मत्स्तुत्याबहुभावमापन्न शूरविक्रान्त त्वंववृधानःअत्यर्थंवर्धमानः अस्मयुः अस्मान्त्वद्भक्तान्कामयमानः तं अमित्रयन्तं अस्मासुशत्रुत्वमाचरन्तं मर्त्यंमरणस्वभावं वज्रेणजहि हन्तेर्जइतिजादेशः तस्यअसिद्धवदत्राभादित्यसिद्धत्वाद्धेर्लुगभावः तमित्युक्तंकमित्याह—योमर्त्यंमर्त्योनोऽस्माकं अघायतिअघंपापंदुःखंवाइच्छति तंजहि अश्वाघस्यादित्यात्वम्. किंच हेसुश्रवस्तम अतिशयेनशोभनश्रवणस्त्वं शृणुष्वश्रावयास्मद्वाक्यम् कीदृशंतदिति तदुच्यते—हेइन्द्र त्वत्प्रसादाद्दुर्मतिः अस्मज्जिघांसाविषयादुष्टाबुद्धिःअपभूतु अपगताभवतु छान्दसः शपोलुक् भूसुवोस्तिङीतिगुणप्रतिषेधः नकेवलंहिंसारूपा अपितुविश्वासर्वापिक्रोधपरिवादादिरूपाअपभूतु तत्रदृष्टान्तः—यामन् यामनिअध्वनि रिष्टंनअध्वनःश्रमेणहिंसितंपरिश्रांतं यथादुर्मतिःचौरादिविषयाबाधते तद्वदस्मान्बाधमानादुर्मतिःअपगच्छतु यद्वा यामनि मार्गेयज्ञादिरूपेरिष्टं असुरकृतहिंसादिरूपंविघ्नं परिहरसितद्वत् दुर्मतिःपरिहर्तव्येत्यर्थः ॥ ७ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यप्रथमेविंशोवर्गः ॥ २० ॥

त्वयावयमितिषळृचंषष्ठंसूक्तम् पारुच्छेपंआत्यष्टमैन्द्रं युवन्तमित्ययमैन्द्रापार्वतोर्धर्चः त्वयावयंषडृचुवन्तमैन्द्रापार्वतोर्धर्चइत्यनुक्रमणिका विनियोगोलैङ्गिकः ।

तत्रत्वयावयमित्येषाप्रथमा—

त्वया॑व॒यंम॑घव॒न्पूर्व्ये॑ध॒नइन्द्र॑त्वोताःसासह्यामपृतन्य॒तोव॑नु॒याम॑वनु॒ष्य॒तः ।
नेदि॑ष्ठेअ॒स्मिन्नह॒न्यधि॑वोचा॒नुसु॑न्व॒ते ।
अ॒स्मिन्य॒ज्ञेविच॑येमा॒भरे॑कृ॒तंवा॑ज॒यन्तो॒भरे॑कृ॒तम् ॥ १ ॥

त्वया॑ । व॒यम् । म॒घ॒ऽव॒न् । पूर्व्ये॑ । धने॑ । इन्द्र॑त्वाऽऊताः । स॒स॒ह्या॒म ।
पृ॒त॒न्य॒तः । व॒नु॒याम॑ । व॒नु॒ष्य॒तः । नेदि॑ष्ठे । अ॒स्मिन् । अह॑नि ।
अधि॑ । वो॒च॒ । नु । सु॒न्व॒ते । अ॒स्मिन् । य॒ज्ञे । वि । च॒ये॒म॒ ।
भरे॑ । कृ॒तम् । वा॒ज॒ऽयन्तः॑ । भरे॑ । कृ॒तम् ॥ १ ॥

Funding by IKS-MoE

हेमघवन् मघःसौख्यंतद्वन्निन्द्र त्वया साधनेनयुक्तावयं अतएवेन्द्रत्वोता अतिप्रबलेनेन्द्रेण त्वयारक्षिताःसन्तः प्रत्ययोत्तरपदयोश्चेतित्वादेशः छान्दसमात्वं पृतन्यतः पृतनामात्मनइच्छतः प्रबलसेनायुक्तान्शत्रून् ससह्याम अभिभवेम तथा वनुष्यतः अस्मत्प्रहारायागच्छतः शत्रून्वनुयाम तेषामागमनात्पूर्वमेववयंसंभजेम किंच पूर्व्येधनेऽस्मिन्यज्ञे नेदिष्ठे अत्यन्तसंनिहिते अस्मिन्नहनिअभिषवयुक्ते अद्यतनेहनिसुन्वते यजमानाय तदर्थं अधिवोचतं हविःप्रदंयजमानंयज्ञंवा नुक्षिप्रं अधिकंब्रूहि लोटिव्यत्ययेनाङ् वचउम् किंच हेइन्द्र वयं यजमानाः भरे संग्रामे कृतं जयस्यकर्तारंत्वामुद्दिश्य तज्जयार्थं वाजयन्तः हविर्लक्षणान्नमुपाचरन्तः विचयेम स्तोत्रादिकं हविरादिकंवा विचिनुयाम चिनोतेर्व्यत्ययेनशप् पुनःकीदृशंत्वां भरे देवानां संग्रामे असुरजये देवानां सम्यग्भरणेवा कृतंकर्तारं भरइतिसंग्रामनाम भरतेर्वाहरतेर्वेतियास्कः[1] ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

स्व॒र्जे॑षे॒भर॑आ॒प्रस्य॒वक्म॑न्युष॒र्बु॑ध॒ःस्वस्मि॒न्नञ्ज॑सिक्रा॒णस्य॒स्वस्मि॒न्नञ्ज॑सि ।
अ॒ह॒न्निन्द्रो॒यथा॑वि॒देशी॒र्ष्णाशी॑र्ष्णोप॒वाच्य॑ः ।
अ॒स्म॒त्राते॑स॒ध्र्य॑क्सन्तु॒रा॒तयो॑भ॒द्राभ॒द्रस्य॑रा॒तय॑ः ॥ २ ॥

स्व॒ःऽजे॒षे । भरे॑ । आ॒प्रस्य॑ । वक्म॑नि । उ॒ष॒ःऽबुध॑ः । स्वस्मि॑न् । अञ्ज॑सि ।
क्रा॒णस्य॑ । स्वस्मि॑न् । अञ्ज॑सि । अह॑न् । इन्द्र॑ः । यथा॑ । वि॒दे ।
शी॒र्ष्णाऽशी॑र्ष्णा । उ॒प॒ऽवाच्य॑ः । अ॒स्म॒ऽत्रा । ते॒ । स॒ध्र्य॑क् । स॒न्तु॒ ।
रा॒तय॑ः । भ॒द्राः । भ॒द्रस्य॑ । रा॒तय॑ः ॥ २ ॥

अयमिन्द्रः स्वर्जेषेस्वर्गगमनसाधने भरे संग्रामे युद्धे आभिमुख्येनहतस्यस्वर्गः द्वाविमौपुरुषौलोकेसूर्यमण्डलभेदिनावित्यादिस्मृतिषुप्रसिद्धः आप्रस्य आपनशीलस्य शत्रुवधाय इतस्ततोव्याप्तस्य औणादिकोरः शूरस्य वक्मनि मार्गभूते स्वस्मिन् स्वभूते अञ्जसि अभिव्यक्तिमति कपटादिरहिते पुनःसएवविशेष्यते स्वस्मिन्नंजसि स्वकीये अञ्जसि मुखे महतिसंग्रामे यद्वा स्वस्मिन्नञ्जसि शत्रौ स्वयमेव अप्रच्छन्नत्वेन आगतेसति अहन् शत्रून्हिनस्ति कस्यसंग्रामइतितदुच्यते—आप्रस्य आपनशीलस्य आसमन्तादिन्द्रस्य प्रीणयितुर्वा उषर्बुधः उषःकाले अनुष्ठानाय प्रबुध्यमानस्य क्राणस्ययागंकुर्वाणस्य करोतेःशतरि छान्दसःशपोलुक्

---

[1] नि० ४. २४. ।

अस्ययजमानस्य शत्रूनहन् हिनस्ति अतःकारणात् अयमिन्द्रःशीर्ष्णा शीर्ष्णोपवाच्यः सर्वेषांशिरसाप्रणम्यः स्तुत्यः शीर्षंश्छन्दसीतिउदात्तनिवृत्तिस्वरेणविभक्तेरुदात्तत्वं नित्यवीप्सयोरितिद्विर्भावः तत्रदृष्टान्तः—यथाविदे सर्वज्ञाय शिरसाप्रणामादिक्रियतेस्तूयतेच तथैनमित्यर्थः यद्वा यथाविदे येनप्रकारेणहन्तव्यंशत्रुंजानासि तंतंप्रहंसि वेत्तेर्व्यत्ययेनात्मनेपदं पुरुषव्यत्ययः लोपस्तआत्मनेपदेष्वितितलोपः अथवा यथाविदे यंयंविन्दसेलभसेशत्रुं तंतंमारयसि अतःकारणात्स्तुत्यइत्यर्थः अस्मिन्पक्षे छान्दसोविकरणस्यलुक् पूर्ववत्तलोपः किंच हेइन्द्र तेरातयः तवसंबन्धीनिधनानि दानानि अस्मत्रा अस्मास्वेव सध्र्यक्सह एकोद्योगेनसन्तु भवन्तु सहपूर्वादञ्चतेर्ऋत्विगित्यादिनाक्विन् सहस्यसध्रिरितिसध्र्यादेशः अद्रिसध्र्योरन्तोदात्तनिपातनंकृत्स्वरनिवृत्त्यर्थमिति सचान्तोदात्तःउदात्तस्वरितयोर्यणइतिस्वरितः किंच भद्रस्यस्तुत्यस्य तवरातयः अस्मासुदत्तानि दानानि भद्राअतिस्थिराणिसन्तु ॥ २ ॥

अथतृतीया—

तत्तु॒प्रयः॑प्र॒त्नथा॑तेशुशु॒क्वनं॒यस्मि॑न्य॒ज्ञेवा॒रमकृ॑ण्वत॒क्षय॑मृ॒तस्य॒वार॑सि॒क्षय॑म् ।
वितद्वो॑चे॒रध॑द्वि॒ता॑न्तःप॑श्यन्तिर॒श्मिभिः॑ ।
सघा॑विदे॒अन्विन्द्रो॑ग॒वेष॑णोबन्धु॒क्षिद्भ्यो॑ग॒वेष॑णः ॥ ३ ॥

तत् । तु । प्रयः॑ । प्र॒त्नऽथा॑ । ते॒ । शु॒शु॒क्वनम् । यस्मि॑न् । य॒ज्ञे ।
वार॑म् । अकृ॑ण्वत । क्षय॑म् । ऋ॒तस्य॑ । वाः । अ॒सि॒ । क्षय॑म् । वि ।
तत् । वो॒चे॒ः । अध॑ । द्वि॒ता । अ॒न्तरिति॑ । प॒श्य॒न्ति॒ । र॒श्मिऽभिः॑ ।
सः । घ॒ । वि॒दे॒ । अनु॑ । इन्द्रः॑ । गो॒ऽएष॑णः । ब॒न्धु॒क्षित्ऽभ्यः॑ ।
गो॒ऽएष॑णः ॥ ३ ॥

हेइन्द्र तत्तुखलु प्रसिद्धं प्रयः हविर्लक्षणमन्नं शुशुक्वनं आज्यादिसंयोगेनभृशंदीप्तं शुचेर्दीप्तिकर्मणएतद्रूपं तेतवस्वभूतं प्रत्नथा पुरातनंयथा तेतवस्वंभवति तथाद्यतनमपि सर्वदात्वामेवयजन्तइतिभावः प्रत्नपूर्वविश्वेत्यादिनाइवार्थेथाल् लित्स्वरः कीदृशंतदितिउच्यते यज्ञेयागे यस्मिन्हविषि दातव्येसतिवारंवरणीयं क्षयंस्थानंवेदिलक्षणं अकृण्वत कुर्वन्ति ऋत्विजः कस्तवविशेषइतिचेदुच्यते—ऋतस्यसत्यफलस्य यज्ञस्यवारसि क्षयं निवासस्थानं संभक्तोऽसि यद्वा

ऋतमित्युदकनाम तस्यक्षयं स्थानंप्राप्तोसि वृष्टिप्रदोसीत्यर्थः अथवाऋतस्यादित्यस्य क्षयं स्थानंद्युलोकाख्यं वारसि यजमानं गमयितासि तत्तादृशंवक्ष्यमाणंकर्मविवोचेर्विब्रूमहे अध अतःकारणात्द्वितान्तः द्वित्वोपेतयोर्द्यावापृथिव्योर्मध्ये अन्तरिक्षे रश्मिभिरादित्यकिरणैः पश्यन्ति मेघंनिर्भिद्य रश्मिद्वाराप्रवर्षणरूपंकर्म सर्वेजनाःप्रत्यक्षतःपश्यन्ति अस्मद्दत्तंहविरादित्यंप्रापयित्वा तद्रश्मिद्वारावृष्टिंजनयसीत्येतत्सर्वैर्दृश्यतइत्यर्थः इदानींपरोक्षतयास्तौति सघ सखल्विन्द्रः गवेषणः उदकस्यान्वेषणशीलः तथाबन्धुक्षिद्भ्यः हविःप्रदानादिनाबन्धुभावंप्राप्तवद्भ्योयजमानेभ्यः गवेषणः गवांप्रसिद्धानांएषणकर्ता इषेर्बाहुलकात्कर्तरिल्युट् यद्वा गवेषमार्गणे पूर्ववल्लुचुट् यजमानफलस्यमृगयितेत्यर्थः अनु उक्तक्रमेणैवकर्तासन् विदेविन्दते उदकप्राप्तिप्रकाशं जानाति॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

नूइत्थातेपूर्वथाचप्रवाच्यंयदङ्गिरोभ्योवृणोरपव्रजमिन्द्रशिक्षन्नपव्रजम् ।
ऐभ्यःसमान्यादिशास्मभ्यंजेषियोत्सिंच ।
सुन्वद्भ्योरन्धयाकंचिदव्रतंहृणायन्तंचिदव्रतम् ॥ ४ ॥

नु । इत्था । ते । पूर्वऽथा । च । प्रऽवाच्यम् । यत् । अङ्गिरःऽभ्यः ।
अवृणोः । अप । व्रजम् । इन्द्र । शिक्षन् । अप । व्रजम् । आ ।
एभ्यः । समान्या । दिशा । अस्मभ्यम् । जेषि । योत्सि । च ।
सुन्वत्ऽभ्यः । रन्धय । कम् । चित् । अव्रतम् । हृणायन्तम् ।
चित् । अव्रतम् ॥ ४ ॥

हेइन्द्र तेतवसंबन्धिकर्म इत्थाइत्थंउक्तप्रकारं वक्ष्यमाणरूपंवा पूर्वथापूर्वमिव पूर्वयथानुक्षिप्रं प्रवाच्यंसर्वैःस्तोतव्यंतद्वदिदानींतनमपिस्तुत्यं नूइत्थेत्यत्रईषाअक्षादित्वात्प्रकृतिभावः कीदृशंतदितितदुच्यते–यत्त्वमंगिरोभ्यः एतद्गोत्रोत्पन्नेभ्योमहर्षिभ्यः तेषामर्थाय व्रजं अन्तरिक्षेगच्छन्तंमेघंअपावृणोः अपवृतवानसि मेघमुद्घाटयवृष्टिमुत्पादितवानसि व्रजइतिमेघनाम व्रजः वराहइतितन्नामसुपाठात् किंच हेइन्द्र व्रजंगवांसमूहं अप अयष्टृभ्योऽपहृत्यतेभ्यएवांगिरोभ्यः शिक्षन्वितरन्रक्षितवानसि यद्वा पणिभिरपहृतं बिलेस्थितंगवांव्रजमपहर्तुमपावृणोः

अपवृतद्वारमकरोः किंच हेइन्द्र एभ्यउक्तेभ्यऋषिभ्यः समान्यादिशासमानयारीत्यातेभ्योयथाआआनीयददासि तद्वत् अस्मभ्यमपिजेषिधनंसंग्रामंवाजय तदर्थंयोत्सियुध्यस्वच छान्दसोविकरणस्यलुक् व्यत्ययेनपरस्मैपदम् किंच त्वंसुन्वद्भ्यः त्वदर्थमभिषवंकुर्वद्भ्योऽस्मभ्यं कंचिदव्रतं सर्वमपिअयज्वानं यागविरोधिनंरन्धयबाधय मदधीनंकुर्वित्यर्थः नकेवलमयज्वानं किंतु हृणायन्तंचिदव्रतं चिदित्यवकुत्सिते अस्मासुरोषंकुर्वन्तं तमेवायष्टारं स्वयंरोषवन्तंवा यद्वा हृणायन्तं चित् रोषंकुर्वन्तमपि अव्रतंअकर्माणं पुनर्हननासमर्थंकुर्वन्रन्धय हृणीङ्रोषे कण्ड्वादिः व्यत्ययेनाकारः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

संयज्जना॒न्क्रतु॑भि॒ःशूर॑ई॒क्षय॒द्धने॑हि॒तेत॑रुषन्तश्रव॒स्यव॒ःप्रय॑क्षन्तश्रव॒स्यव॑ः ।
तस्मा॒आयु॑ःप्र॒जाव॒दिद्बाधे॑अर्च॒न्त्योज॑सा ।
इन्द्र॑ओ॒क्यं॑दिधिषन्तधी॒तयो॑दे॒वाँअच्छा॒नधी॒तय॑ः ॥ ५ ॥

सम् । यत् । जना॑न् । क्रतु॑ऽभिः । शूर॑ः । ई॒क्षय॑त् । धने॑ । हि॒ते ।
त॒रु॒ष॒न्त॒ । श्र॒व॒स्यव॑ः । प्र । य॒क्ष॒न्त॒ । श्र॒व॒स्यव॑ः । तस्मै॑ । आयु॑ः ।
प्र॒जाऽव॑त् । इत् । बाधे॑ । अ॒र्च॒न्ति॒ । ओज॑सा । इन्द्रे॑ । ओ॒क्य॑म् ।
दि॒धि॒ष॒न्त॒ । धी॒तय॑ः । दे॒वान् । अच्छ॑ । न । धी॒तय॑ः ॥ ५ ॥

यत् यइन्द्रः शूरः विक्रान्तःसन् जनान्सर्वान्प्राणिनः क्रतुभिः प्रज्ञाभिः समीक्षयत् सम्यगीक्षयति तत्तद्विषयान्अन्तर्यामिरूपेण सर्वेषांबुद्धिषुस्थित्वा तैर्विषयानुल्लेखयतीत्यर्थः यद्वा क्रतुभिः कर्मभिः सुकृतदुष्कृतरूपैर्निमित्तभूतैस्तत्तत्फलैर्योजयति एवंप्रेरयतिसति श्रवस्यवोन्नमिच्छन्तोयजमानाः धनेगवादिरूपेहिते अभिमतेसति यद्वा हिते धने अभिप्रेतेसति तरुषन्ताहिंसन्तिशत्रून् तरुष्यतिर्वधकर्मा छान्दसेलुङिव्यत्ययेनच्लेरङ् तरतेर्वालङिउकारशिपूशपस्त्रयोविकरणाः तरन्तीत्यर्थः अतःकारणात् श्रवस्यवोन्नंहविर्लक्षणं इन्द्रायात्मनेवा इच्छन्तःसन्तः प्रयक्षन्त प्रकर्षेणयजन्ते छान्दसेलुङिव्यत्ययेनक्सः किंच तस्माइत् तस्मै प्रसिद्धायेन्द्रायैव आयुर्हविर्लक्षणमन्नं प्रजावत् पुत्रादिसहितंभवति तैःसहितैर्दीयतेइत्यर्थः किंच यजमानाः ओजसा स्वकीयेनबलेनयुक्ताः बाधे शत्रूणांबाधनेनिमित्तभूतेसति बाधितुंवा कृत्यार्थेतवैकेन्केन्यत्वनइतिकेन्प्रत्ययः अर्चन्ति पूजयन्ति यद्वा तस्माइत्यजमानायैव बाधेबलेनिमित्तभूतेसति

बाधइतिबलनाम बाधःतविषीतितन्नामसुपाठात् प्रजावत् पुत्राद्युपेतमायुः अन्नं लब्धुं ओजसा बलेनयुक्ताः अर्चन्ति इन्द्रंपूजयन्ति ऋत्विजइतिशेषः किंच धीतयः कर्मवन्तोयजमानाः इन्द्रे इन्द्रसमीपे गंगायांघोषइतिवत् तत्सामीप्यंलक्ष्यते इन्द्रलोकेइत्यर्थः तत्रओक्यं ओकः निवासस्थानं स्वार्थेयत् दिधिषन्त धारयन्ति धिषशब्दे अत्रधारणार्थः जौहोत्यादिकः व्यत्ययेनान्तादेशः तएवपुनर्विशेष्यन्ते धीतयः स्वर्गसाधनकर्मवन्तःसन्तोदेवाँअच्छान देवानाभिमुख्येनप्राप्तुमिवओक्यंदिधिषन्तेत्यन्वयः ॥ ५ ॥

अविवाक्येहनि मानसग्रहभक्षणानन्तरं नक्षत्रेषुदृश्यमानेषु अध्वर्युप्रमुखाःसर्वेयुवन्तमित्येतांजपेयुः गार्हपत्येजुह्वतीतिखण्डेसूत्रितम्—युवन्तमिन्द्रापर्वतापुरोयुधेतिजपन्तइति ।

सैषाषष्ठी—

युवंतमिन्द्रापर्वतापुरोयुधायोनःपृतन्यादपतन्तमिद्धतंवज्रेणतंतमिद्धतम् ।
दूरेचत्तायच्छन्त्सद्गहनंयदिनक्षत् ।
अस्माकंशत्रून्परिशूरविश्वतोदर्मादर्षीष्टविश्वतः ॥ ६ ॥ २१ ॥

युवम् । तम् । इन्द्रापर्वता । पुरःऽयुधा । यः । नः । पृतन्यात् ।
अप । तम्ऽतम् । इत् । हतम् । वज्रेण । तम्ऽतम् । इत् । हतम् ।
दूरे । चत्ताय । छन्त्सत् । गहनम् । यत् । इनक्षत् । अस्माकम् ।
शत्रून् । परि । शूर । विश्वतः । दर्मा । दर्षीष्ट । विश्वतः ॥ ६ ॥ २१ ॥

हेइन्द्रापर्वता इन्द्रः प्रसिद्धः पर्वतः पर्ववान्मेघः तदभिमानीदेवः तौयुवां पुरोयुधा संग्रामेपुरतोयोद्धारौ नोऽस्माकं यःशत्रुः पृतन्यात् अस्मान्हन्तुं पृतनामात्मनइच्छति तंतमित् सर्वमपिशत्रुंअपहतं नाशयतं हन्तेर्लेटचनुदात्तोपदेशेत्यनुनासिकलोपः केनसाधनेनेतितदुच्यते—तंतमित् सर्वमपि शत्रुं हन्तुं वज्रेणसाधनेनप्राप्नुतं ईदृक्सामर्थ्यमस्तीतिदर्शयति यत् योवज्रः लिङ्गव्यत्ययः दूरेचत्ताय अत्यन्तदूरदेशेगतायचातयतेर्वानाशकर्मणः नष्टायादर्शनमापन्नायेत्यर्थः ग्रसितस्कभितेत्यादौनिपातनादिडभावः तादृशंशत्रुंछन्त्सत् छन्दयति कामयतेहन्तुं छन्दतेः कान्तिकर्मणइदंरूपं किंच गहनं दुरवगाहं स्थानं अतिकठिनं हृदयं शत्रुसमीपंवाइनक्षत् व्या-

Funding by IKS-MoE

मोति नक्षगतौ छान्दसइकारोपजनः इनक्षतिर्वाप्रकृत्यन्तरं इदानीमिन्द्रएवस्तूयते हेशूर शौर्योपेतेन्द्र अस्माकं विरोधिनःशत्रून् विश्वतोविश्वान् सार्वविभक्तिकस्तसिल् परि परितः विश्वतोविश्वैरुपायैर्दर्षीष्ट दारयसि किंच दर्मा शत्रूणांदारकः दारयतेरन्येभ्योऽपिदृश्यन्तइति मनिन् णिलोपेउदात्तनिवृत्तिस्वरेणमनिनउदात्तत्वम् ह्रस्वश्छान्दसः यद्वा दृभये घटादित्वान्मितांह्रस्वइतिह्रस्वत्वं तवपूर्वोक्तोवज्रः विश्वतःसर्वान्शत्रून्सर्वैरुपायैर्वा दर्षीष्ट दारयति यद्वा दर्मा शत्रूणांदारकः इन्द्रोदर्षीष्ट कार्त्स्न्येनदारयतिशत्रून् ॥ ६ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यप्रथमेएकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

उभेपुनामीतिसप्तर्चंसप्तमंसूक्तम् पारुच्छेपमैन्द्रं आद्यात्रिष्टुप् अभिव्लुग्येत्याद्यास्तिस्रोनुष्टुभः पिशंगभृष्टिमित्येषागायत्री अवर्महइत्येषाधृतिः वनोतिहीत्यनभिधानादत्यष्टिः अत्रानुक्रमणिका—उभेसप्ताद्यौत्रिष्टुप्तिस्रोऽनुष्टुभोगायत्रीधृतिरिति। अस्यसूक्तस्यविनियोगमाहशौनकः—उभेपुनामीतिपुरारिपुघ्न्यस्तुप्रकीर्तिताः। ताजपन्प्रयतोनित्यमिष्टान्कामान्समश्नुते। ताजपन्हन्तिरक्षांसिसपत्नांश्चनिकृन्तति।

तत्रप्रथमा—

उ॒भेपु॑नामि॒रोद॑सीऋ॒तेन॒द्रुहो॑दहामि॒संम॒हीर॑नि॒न्द्राः।
अ॒भि॒व्लुग्य॒यत्र॑ह॒ताअ॒मित्रा॑वैलस्था॒नंपरि॑तृ॒ळ्हाअशे॑रन् ॥ १ ॥

उ॒भे इति॑। पु॒ना॒मि॒। रोद॑सी॒ इति॑। ऋ॒तेन॑। द्रुह॑ः। द॒हा॒मि॒।
सम्। म॒हीः। अ॒नि॒न्द्राः। अ॒भि॒ऽव्लुग्य॑। यत्र॑। ह॒ताः। अ॒मित्राः॑।
वै॒ल॒ऽस्था॒नम्। परि॑। तृ॒ळ्हाः। अशे॑रन् ॥ १ ॥

हेइन्द्र ऋतेनत्वदुद्देश्येनयज्ञेन बलेनोभेरोदसीद्यावापृथिव्यौपुनामिलोकद्वयं हिंसकानांतवायष्टॄणांवा अपगमनेन पावयामि किंच भूलोके अनिन्द्राः इन्द्रविरहितानामाश्रयभूतामहीः उर्वीः अतएवद्रुहः द्रोहिणामाधारभूतत्वात् स्वयमपिद्रोग्ध्रीः संदहामिसंभूयैकहेलयादहामि पुनस्ताएवविशेष्यन्ते यत्रयासुभूमिषु अमित्राः शत्रवः अभिव्लुग्य अभितोगत्वा हताः सर्वतःप्राप्ताः अस्माभिर्घातितावा व्लुगतिर्गतिकर्मा छान्दसोधातुः तेसर्वेपरितृळ्हाः हिंसिताः तृहूहिंसार्थः ऊदित्त्वाद्यस्यविभाषेतीट्प्रतिषेधः हिंसिताःसन्तः अशेरन् शयनंप्राप्ताः शेतेर्व्यत्ययेनपरस्मैपदं शीङोरुट् शीङःसार्वधातुकेगुणः वैलस्थानं विलशब्दोगर्तसमानार्थः सचगर्तः श्मशानवचनः

Funding by IKS-MoE

अतोऽयमपिश्मशानवाची अथवाबिलसंबन्धिस्थानंनागलोकः तत्रवाअशेरन् यद्वा बिलक्षेपेइति धातुः घञर्थेकः स्वार्थिकोण् तत्रशवाःक्षिप्यन्तेइतिबैलस्थानंश्मशानं तत्रत्वयाहताः भूमिं श्मशानवत्कृत्वासर्वत्रशेरते तान्दहामीत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

अभिव्लुग्यांचिदद्रिवःशीर्षायांतुमतीनाम्।
छिन्धिवंटूरिणांपदामहावंटूरिणापदा ॥ २ ॥

अभिऽव्लुग्यं । चित् । अद्रिऽवः । शीर्षा । यातुऽमतीनाम् । छिन्धि ।
वटूरिणां । पदा । महाऽवंटूरिणा । पदा ॥ २ ॥

अद्रिवः वैरिणांभक्षक यद्वा अद्रेर्मेघस्यादर्तरिन्द्र त्वंयातुमतीनां हिंसावतीनांसेनानां यद्वा यातनासाधनान्यायुधानियातूनितद्वतीनां अथवा यातवोरक्षांसितद्वतीनांसेनानां कर्मणि षष्ठी शत्रूणांसेनाः तासांशीर्षा शीर्षाणिअभिव्लुग्याचित्अभितःप्राप्यैव छिन्धिचूर्णय यद्वा तासांसंबन्धीनिरथादीनिछिन्धि केनसाधनेनेतितदुच्यते–वटूरिणापदा वेष्टनशीलेनसर्वव्याप्तेनत्वदीयपादेनअतिविस्तृतेनेत्यर्थः यद्वा वटूरिणापदा वेष्टनशीलेनहस्तिनःसंबन्धिनापादेनऐरावतपादेनेत्यर्थः नकेवलेनयेनकेनपादेनेत्याह–महावटूरिणापदा महावेष्टनवता स्वीयेनैरावतसंबन्धिनावापादेनछिन्धि चूर्णय वटवेष्टने खर्जिपिज्यादिभ्यऊरोलचावित्यूरच्प्रत्ययः अतइनिठनावितीनिः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

अवांसांमघवञ्जहिशर्धोयातुमतीनाम्।
वैलस्थानकेअर्मकेमहावैलस्थेअर्मके ॥ ३ ॥

अव । आसाम् । मघऽवन् । जहि । शर्धः । यातुऽमतीनाम् ।
वैलऽस्थानके । अर्मके । महाऽवैलस्थे । अर्मके ॥ ३ ॥

हेइन्द्र मघवन् धनवन् आसांयातुमतीनांयातनासाधनान्यायुधानियातूनि तद्वतीनां यातुधानवतांवासेनानां शर्धोबलंअवजहिचूर्णय तथाकृत्वाच अर्मके कुत्सितेशवैररणीये वैलस्था-

नकेकुत्सितेपूर्वोक्तलक्षणेश्मशानेक्षपयेतिशेषः यद्वा बैलस्थानके बिलसंबन्धिनिकुत्सितेस्थाने अन्धकारावृतेअधोलोकेस्थापयेतिशेषः ननुयत्रक्वचित्क्षुद्रे नेत्याह महाबैलस्थे सर्वैर्गन्तव्येमहाश्मशानेनागलोकेवा पुनःकीदृशे अर्मके कुत्सिते गतासुभिररणीये ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

यासां॑ति॒स्रःपं॒चा॒शतो॑भिव्ल॒ङ्गैर॒पाव॑पः।तत्सुते॑मनायतित॒कत्सुते॑मनायति॥४

यासा॑म् । ति॒स्रः । प॒ञ्चा॒शतः॑ । अ॒भि॒ऽव्ल॒ङ्गैः । अ॒प॒ऽअव॑पः । तत् ।
सु । ते॒ । म॒ना॒य॒ति॒ । त॒कत् । सु । ते॒ । म॒ना॒य॒ति॒ ॥ ४ ॥

हेइन्द्र यासां पूर्वमन्त्रोक्तलक्षणानां सेनानांतिस्रःपंचाशतः त्रिगुणितपंचाशत्संख्यांसार्धंशतं अभिव्लंगैः अभिगमनैः व्लुगतिर्गतिकर्मेत्युक्तम् अभिगम्य अपावपः नाशितवानसि हेइन्द्र तत्तादृशंसेनावधादिरूपंकर्मसुमनायति सुष्ठुसंभावयतीत्यर्थः किंच हेइन्द्र तेतव अध्यर्धशतशत्रुसेनाजयरूपंमहदपि तकदिति सुमनायति अत्यल्पमिदमितिसुष्ठुमन्यते॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

पि॒शङ्ग॑भृष्टिमंभृ॒णंपि॒शाचि॑मिन्द्र॒संमृ॑ण । सर्वं॒रक्षो॒निब॑र्हय ॥ ५ ॥

पि॒शङ्ग॑ऽभृष्टिम् । अं॒भृ॒णम् । पि॒शाचि॑म् । इ॒न्द्र॒ । सम् ।
मृ॒ण॒ । सर्व॑म् । रक्षः॑ । नि । ब॒र्ह॒य॒ ॥ ५ ॥

हेइन्द्र पिशंगभृष्टिं ईषद्रक्तवर्णं अंभृणं अतिभयंकरं शब्दायमानं भ्रणशब्दे यङ्लुगन्तात्पचाद्यचिछान्दसोमलोपश्च यद्वा महान्तं अतिप्रवृद्धमित्यर्थःअंभृणइतिमहन्नाम अंभृणःमाहिनइतितत्रपाठात् उक्तविधिंपिशाचिं पिशाचविशेषंजरामित्येके संमृण सम्यक्हिंसय नकेवलंतमेकं किंतु सर्वंरक्षः रक्षणनिमित्तभूतं राक्षसादिकं निबर्हय निषूदय वृहहिंसायां चौरादिकः नामय वधकर्मैतत् नितोशयति निबर्हयतीतितत्रोक्तत्वात् ॥ ५ ॥

दशरात्रस्यषष्ठेहनि प्रउगशस्त्रे ऐन्द्रतृचस्यावर्महइन्द्रेत्यादिके प्रथमाद्द्वितीये षष्ठस्येतिखण्डेसूत्रितम्—अवर्महइन्द्रवृषन्निन्द्रेति ।

सैषाषष्ठी—

अवर्महइन्द्रदादृहिश्रुधीनःशुशोचहिद्यौःक्षानभीषाँअद्रिवोघृणांनभीषाँ
अद्रिवः। शुष्मिन्तमोहिशुष्मिभिर्वधैरुग्रेभिरीयसे ।
अपूरुषघ्नोअप्रतीतशूरसत्वभिस्त्रिसप्तैःशूरसत्वभिः ॥ ६ ॥

अवः। महः। इन्द्र। ददृहि। श्रुधि। नः। शुशोच। हि। द्यौः।
क्षाः। न। भीषा। अद्रिऽवः। घृणात्। न। भीषा। अद्रिऽवः।
शुष्मिन्ऽतमः। हि। शुष्मिऽभिः। वधैः। उग्रेभिः। ईयसे।
अपुरुषऽघ्नः। अप्रतिऽइत। शूर। सत्वऽभिः। त्रिऽसप्तैः।
शूर। सत्वऽभिः ॥ ६ ॥

हेइन्द्र महःमहतोमेघस्य कर्मणिषष्ठी महान्तंजलधारिणं मेघं महान्तं वृत्रंवा अवः अवस्तात् अवाङ्मुखं पूर्वाधरेत्यादिनाअसिप्रत्ययोवादेशश्च अन्नरूधरवरित्युभयथा छन्दसीतिरेफः दद्दहिविदारय किंच नः अस्मद्वाक्यं श्रुधि शृणु हे अद्रिवः अद्रिर्मेघः तद्वन्निन्द्र हियस्मात्कारणात् द्यौः द्युलोकआश्रयभूतः शुशोचशोचतिवृष्ट्यभावेनहविराद्यभावादितिभावः किंवत् क्षान क्षेतिभूनाम क्षायन्ति निवसन्त्यस्यामितिक्षाः क्षैजैषैक्षये अधिकरणेक्विप् क्षान सर्वनिवासाश्रयभूमिरिव सायथाभीषावृष्ट्यभावात् सस्यादिशोषभीत्याशोचति तद्वल्लोकद्वयमपिवृष्ट्यभावेनशोचतइत्यर्थः असुरपक्षं लोकद्वयमावर्त्यप्रवर्धमानं धर्तुमसहमानेद्यावापृथिव्यौशोचतइत्यर्थः तस्मात् श्रुधीतिपूर्वत्रान्वयः भीतौदृष्टान्तः—हेअद्रिवः शत्रूणांभक्षक यद्वा अद्रिर्वज्रः तेनतद्वन् हेइन्द्र घृणात् भीषान दीप्तात्अग्नेर्मूर्तितरात्त्वष्टुर्भीत्येव त्वष्टुर्भीत्या पूर्वंयथा द्यावापृथिव्यौ शोचतस्तद्वत् अत्रेतिहासमाहुः—पूर्वंजगतिमहान्धकारेणावृतेसति देवाविचिन्त्याग्निंप्रार्थितवन्तः सचत्वष्टृरूपेणद्यावापृथिवीभ्यांसकाशात्तमोविदस्यन्नुदपद्यत तंदृष्ट्वाद्यावापृथिव्यौ बिभ्यतुरिति सचोभे[1]त्वष्टुर्बिभ्यतुरित्यादिश्रुतितोवगन्तव्यः यद्वा घृणः केवलोग्निः तस्माद्यथाविभीतस्तद्वत् साचभीतिररेजेतांरोदसी[2]इत्यादिश्रुतितोवगन्तव्या तादृशभीतिं वृष्टिप्रदानेनपरिहरेत्यर्थः हेइन्द्र त्वंशुष्मिभिर्बलैः शुष्मिन्तमोहि अतिशयेनबलवान्खलु अतःकारणात् उग्रेभिः उद्गूर्णैःअतिक्रूरैःवधैस्तदुपायैः सहितस्त्वं ईयसे शत्रून्मेघान्वागच्छसि ईङ्गतौ देवा-

---

[1] ऋ० सं० १. ७. १. ।

[2] ऋ० सं० १. २. ३२. ।

Funding by IKS-MoE

दिकत्वात्पश्यन् यद्वा शुष्मिभिर्वधैरितिसंबन्धः हेशूरविक्रान्त सत्वभिरप्रतीत अवसन्नैरक्षःप्रभृतिभिरप्रतिगत युद्धेशत्रुभिरनाक्रान्त यद्वा सत्वभिः प्राणिभिरसंस्कृतमनस्कैरनधिगत अपुरुषघ्नः पौरुषोपेतानां यजनसमर्थानामहननस्त्वं त्रिसप्तैःसत्वभिः त्रिभिःसप्तभिर्वा सत्वभिरनुचरैरुपेतःसन् ईयसइत्यन्वयः ॥ ६ ॥

प्रातःसवनेब्राह्मणाच्छंसिनःप्रस्थितयाज्यायाःपुरस्ताद्वनोतिहीत्येषाप्रक्षेपणीया तत्रैवखण्डेसूत्रितम्—वनोतिहिसुन्वन्क्षयंपरीणसोमोषुवोअस्मदभितानिपौंस्येति ।

तामेतांसप्तमीमृचमाह—

व॒नोति॒हिसु॒न्वन्क्षयं॒परी॑णसःसु॒न्वा॒नोहि॒ष्मा॒यज॒त्यव॒द्विषो॑दे॒वाना॒मव॒द्विषः॑।
सु॒न्वा॒नइत्सिं॑षासतिस॒हस्रा॑वा॒ज्यवृ॑तः ।
सु॒न्वा॒नायेन्द्रो॑ददात्या॒भुवं॑र॒यिंद॑दात्या॒भुव॑म् ॥ ७ ॥ २२ ॥

व॒नोति॑ । हि । सु॒न्वन् । क्षय॑म् । परी॑णसः । सु॒न्वा॒नः । हि । स्म॒ ।
यज॑ति । अव॑ । द्विषः॑ । दे॒वाना॑म् । अव॑ । द्विषः॑ । सु॒न्वा॒नः । इत् ।
सि॒सा॒स॒ति॒ । स॒हस्रा॑ । वा॒जी । अवृ॑तः । सु॒न्वा॒नाय॑ । इन्द्रः॑ ।
द॒दा॒ति॒ । आ॒ऽभुव॑म् । र॒यिम् । द॒दा॒ति॒ । आ॒ऽभुव॑म् ॥ ७॥ २२ ॥

हेइन्द्र सुन्वन् त्वामुद्दिश्याभिषवंकुर्वन्यजमानः क्षयंसर्वैर्वस्तव्यं गन्तव्यंवा गृहंवनोति हि त्वत्प्रसादात्संभजते हिःप्रसिद्ध्यर्थः किंच सुन्वानोहि सोमयागंकुर्वाणएव परीणसः परितोनद्धान् संबद्धान्द्विषोद्वेष्टॄनवयजति नाशयति नकेवलंयागद्वेषिणः देवानांद्विषोप्यवयजति किंच सुन्वानइत् अभिषवोपलक्षितंयागंकुर्वाणः हेइन्द्रत्वत्प्रसादात्वाजी वाजवान् अन्नवान् अवृतः परैरनाक्रान्तःसन् सहस्रा सहस्राण्यपरिमितानि गवादिधनानि सिषासति साधयितुं संभक्तुं इच्छति सनेःसनि सनीवन्तर्धेतिविकल्पनादिडभावेजनसनखनेत्यात्वं केनेदंलभ्यतइतितत्राह—सुन्वानाय इन्द्रमुद्दिश्यसोमयागंकुर्वाणाययजमानायवा अयमिन्द्रः आभुवंसमन्ताद्भवनशीलं तथा आभुवं पुनर्भवनशीलं अतिसमृद्धंरयिंगवादिरूपंधनंददातिप्रयच्छति तस्मात्सुन्वानः सिषासतीत्यर्थः ॥ ७ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यप्रथमेद्वाविंशोवर्गः ॥ २२ ॥

॥ इतिप्रथमेमण्डलेएकोनाविंशोनुवाकः ॥ १९ ॥

विंशेनुवाकेषट्सूक्तानि तत्रात्वाजुवइतिषळृचंप्रथमंसूक्तम् पारुच्छेपमात्यष्टं त्वन्नोवायवित्यन्त्याष्टिःचतुःषष्टचक्षरा वायव्यंत्वित्युच्यमानत्वादिदमुत्तरंचवायुदेवत्यं अत्रानुक्रमणिका आत्वाषड्वायव्यंत्वंत्याष्टिरिति विनियोगोलैंगिकः ।

तत्रप्रथमा—

आत्वाजुवोरारहाणाअभिप्रयोवायोवहन्त्विहपूर्वपीतयेसोमस्यपूर्वपीतये।
ऊर्ध्वातेअनुसूनृतामनस्तिष्ठतुजानती ।
नियुत्वंतारथेनायाहिदावनेवायोमखस्यदावने ॥ १ ॥

आ । त्वा । जुवः । ररहाणाः । अभि । प्रयः । वायो इति ।
वहन्तु । इह । पूर्वऽपीतये । सोमस्य । पूर्वऽपीतये । ऊर्ध्वा ।
ते । अनु । सूनृता । मनः । तिष्ठतु । जानती । नियुत्वता । रथेन ।
आ । याहि । दावने । वायो इति । मखस्य । दावने ॥ १ ॥

हेवायो त्वात्वांजुवः गमनशीलाः ररहाणाः शीघ्रगामिनः बलवन्तोवा सामर्थ्यान्नियुत्संज्ञकाअश्वाः रहिगतौ लिटःकानच् छान्दसोऽनुनासिकलोपः इहअस्मिन्यज्ञेप्रयः हविर्लक्षणमन्नं अभिअभिलक्ष्यआवहन्तु प्रापयन्तु किमर्थं सोमस्य पूर्वपीतये पूर्ववत्पानाय पुनःकिमर्थं पूर्वपीतये इतरदेवेभ्यःपुरापानाय मरुद्वृधादित्वात्पूर्वपदान्तोदात्तत्वं किंच हेवायो तेतवसंबन्धिमनः अनुसूनृता प्रियसत्यात्मिकास्तुतिरूपा अस्मदीयावाक्तिष्ठतु आश्रित्यसर्वदावर्ततां हर्षयत्वित्यर्थः सूनृतेतिवाङ्नाम सूनृताब्रह्मेतितन्नामसूक्तत्वात् ऊर्ध्वाउन्नता तथा जानतीतवगुणान् विशेषेणअवगच्छंती सोमपानार्थंस्तुत्यर्थंच हेवायो मखस्ययज्ञस्य दावने दातव्यायहविषेतत्स्वीकाराय पुनःकिमर्थं दावनेअस्मभ्यंअभिमतदानाय उभयत्रददातेःकर्मणिभावेचक्रमेणौणादिकोवनिः छान्दसउपधालोपः नियुत्वतारथेननियुद्भिर्युक्तेनरथेनायाहिआगच्छ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

मन्दन्तुत्वामन्दिनोवायविन्दवोस्मत्क्राणासःसुकृताअभिद्यवोगोभिःक्राणाअभिद्यवः । यद्धक्राणाइरध्यैदक्षंसचन्तऊतयः ।
सध्रीचीनानियुतोदावनेधियउपब्रुवतईंधियः ॥ २ ॥

Funding by IKS-MoE

मन्दंन्तु । त्वा । मन्दिनंः । वायो इतिं । इन्दंवः । अस्मत् । क्राणासंः ।
सुऽकृंताः । अभिऽद्यंवः । गोभिंः । क्राणाः । अभिऽद्यंवः । यत् ।
ह । क्राणाः । इरध्यैं । दक्षंम् । सचंन्ते । ऊतयंः । सध्रीचीनाः ।
निऽयुतंः । दावने । धियंः । उपं । ब्रुवते । ईम् । धियंः ॥ २॥

हेवायो त्वात्वां अस्मत् अस्माकंसंबन्धिनः इन्दवः क्लेदयितारःसोमाः मन्दन्तुमादयन्तु व्यत्ययेनपरस्मैपदं कीदृशाः सोमाः मन्दिनोमादयितारः क्राणासः कुर्वाणाः स्वकार्यं हर्षादिकं सुकृताअभिषवः दशापवित्रशोधनग्रहणादिभिःसुष्ठुकृताः अभिद्यवः अभितोद्योतयन्तः गोभिर्वाग्भिर्मन्त्ररूपाभिः क्राणाः क्रियमाणाः हूयमानाः यद्वा गोभिर्गन्तृभिः आहवनीयं प्रत्यानेतृभिः क्राणाः हूयमानाः करोतेःशानच् छान्दसःशपोलुक् तथा अभिद्यवः अभिगन्तारः हेवायो यद्यस्मात्कारणात् हशब्दःप्रसिद्धौ दक्षं अस्मद्यागदेशं प्रतिगन्तुमुत्साहवन्तं समर्धयितारंवा ईंत्वां नियुतः एतत्संज्ञकास्तवाश्वाः दावने दानाय हविःस्वीकारनिमित्तं धियःकर्माण्युद्दिश्य सचन्ते त्वां संगच्छन्ते यागदेशंवा किमर्थं इरध्यै प्रापयितुं परिचरितुं वा ईरगतौ तुमर्थेकध्यैप्रत्ययः ह्रस्वश्छान्दसः इरध्यतिःपरिचरणकर्मा इरध्यति विधेमेति तन्नामसूक्तत्वात् कीदृशास्ताः क्राणाः स्वव्यापारं रथवाहनादिकं कुर्वाणाः क्राणाःकुर्वाणाइतियास्कः[1] । ऊतयः रक्षणवन्तः प्रीतियुक्तावासध्रीचीनाः त्वयासहांचन्तः गच्छन्तः सहस्य सध्रिः विभाषांचेरितिस्वार्थेखः व्यत्ययेनान्तोदात्तः किंच धियः कर्मवन्तः बुद्धिमन्तोवाऋत्विजोयजमानावा उपब्रुवते उपेत्य ब्रुवन्ति स्तुवन्ति स्वाभिमतंविज्ञापयन्तिवा ॥ २ ॥

अथतृतीया–

वायुर्युंक्तेरोहिंतावायुरंरुणावायूरथेंअजिराधुरिवोह्ळंवेवहिंष्ठाधुरिवोह्ळंवे ।
प्रबोंधयापुरंन्धिंजारआसंसतीमिंव ।
प्रचंक्षयरोदंसीवासयोषसःश्रवंसेवासयोषसंः ॥ ३ ॥

---

[1] नि ५. ५. ।

वा॒युः । यु॒ंक्ते॒ । रोहि॑ता । वा॒युः । अ॒रु॒णा । वा॒युः । रथे॑ । अ॒जि॒रा । धु॒रि ।
वोळ्ह॑वे । वहि॑ष्ठा । धु॒रि । वोळ्ह॑वे । प्र । बो॒ध॒य॒ । पुर॑म्ऽधिम् । जा॒रः ।
आ । स॒स॒तीम्ऽइ॑व । प्र । च॒क्ष॒य॒ । रोद॑सी॒ इति॑ । वा॒स॒य॒ ।
उ॒षसः॑ । श्रव॑से । वा॒स॒य॒ । उ॒षसः॑ ॥ ३ ॥

अयंवायुः रोहितारोहितवर्णावश्वौ धुरिधारणप्रदेशे रथस्याग्रभागे यद्वा भारवहने युंक्ते क्वचिद्योजयति तथा क्वचिदरुणाअरुणवर्णौ धुरियुंक्ते तथा अजिरा अजिरौगमनशीलौ वर्णविशेषयुक्तौवा कदाचिद्युंक्ते यद्वैतदुभयत्रसंबध्यते किमर्थंयुंक्तइतितदाह—वोळ्हवेधुरंवोढुंभारवहनाय किंच वहिष्ठा वहिष्ठौ अतिशयेनवोढारावश्वौ वोढृशब्दादिष्ठनि तुरिष्ठेमेयःस्वितितृलोपः ढत्वादिकमसिद्धत्वान्निवर्तते द्विवचनस्याकारः धुरिवोळ्हवेमहद्भारंवोढुं महति भारेवोढव्येसति पुनःपुनर्वायुग्रहणं अतोयोजनवचनंच अतिशीघ्रमागच्छतीतिज्ञापनार्थं इदानींप्रत्यक्षेणाह—हेवायो पुरंधिं बहुप्रज्ञं सामर्थ्याद्यजमानमितिगम्यते पुरंधिर्बहुधीरितियास्कः तंप्रबोधयरथेनशीघ्रमागत्य प्रज्ञापय हविःस्वीकारायेतिभावः तत्रदृष्टान्तः—जारःपारदारिकः आससतीं उपपत्त्या गमनध्यानेन ईषत्स्वपन्तीं पुरन्धिमिव प्रकृष्टशरीरधारिणींयोषितमिव तां यथा स्वसंकेतेन सप्रबोधयति तद्वत् त्वमपि कर्मव्यग्रेण ईषत्स्वपन्तं यजमानं प्रबोधय किंच तदर्थं रोदसी द्यावापृथिव्यौ प्रचक्षय प्रकर्षेणप्रख्यापय प्रकाशयेत्यर्थः तत्प्रकाशार्थं उषसोवासयउषःकालानपि यथावत्स्थापय प्रभातंकुर्वित्यर्थः पुनस्तदेवप्रार्थ्यते श्रवसे श्रवइत्यन्ननाम तवहवीरूपान्नस्वीकारायउषसोवासय ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

तुभ्य॑मु॒षासः॒शुच॑यःपरा॒वति॑भ॒द्रावस्त्रा॑तन्वते॒दंसु॑र॒श्मिषु॑चि॒त्रानव्ये॑षुर॒श्मिषु॑ । तुभ्यं॑धे॒नुःस॑ब॒र्दुघा॒विश्वा॒वसू॑निदोहते ।
अज॑नयोम॒रुतो॑व॒क्षणा॑भ्योदि॒वआव॒क्षणा॑भ्यः ॥ ४ ॥

तुभ्य॑म् । उ॒षसः॑ । शुच॑यः । प॒रा॒ऽवति॑ । भ॒द्रा । वस्त्रा॑ । त॒न्व॒ते॒ ।
दम्ऽसु॑ । र॒श्मिषु॑ । चि॒त्रा । नव्ये॑षु । र॒श्मिषु॑ । तुभ्य॑म् । धे॒नुः ।
स॒बः॒ऽदुघा॑ । विश्वा॑ । वसू॑नि । दो॒ह॒ते॒ । अज॑नयः । म॒रुतः॑ ।
व॒क्षणा॑भ्यः । दि॒वः । आ । व॒क्षणा॑भ्यः ॥ ४ ॥

Funding by IKS-MoE

हेवायो तुभ्यंत्वदर्थं उषासःउषसः पूर्वोक्तरीत्यात्वयाप्रकाशिताः शुचयः शुद्धादीप्तावा परावति अत्यन्तदूरदेशे अन्तरिक्षे दंसुदंसेषु कर्मवत्सु यद्वा गृहनामैतत् अन्त्यलोपश्छान्दसः गृहवदाच्छादकेषु रश्मिषु स्वकीयेषु तैःभद्राभंदनीयानि कल्याणानि वस्त्राआच्छादनयोग्यानि वस्त्राणितन्वते विस्तारयन्ति यद्वा उषसः दंसुयागगृहेषु देवयजनेषु रश्मिषु होमायप्रदीप्ताग्निज्वालावत्सु आगतायतुभ्यंभद्रावस्त्रातन्वते अग्निज्वालाएव वस्त्राणि विस्तारयन्तीत्यर्थः उषःकाले अग्नीनांप्रज्वाल्यमानत्वा:त् ताएववस्त्राणीत्युपचर्यंते ननुकेवलंसाधारणानिवस्त्राणि नेत्याह--नव्येषुनूतनेषु स्तूयमानेषु णुस्तुतौ अचोयत् वान्तोयिप्रत्ययेइत्यवादेशः यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् रश्मिषुचित्राचित्राणि नानावर्णयुक्तानि आश्चर्यभूतानितन्वते उषःकाले रश्मीनां नानावर्णत्वादिति भावः अग्निज्वालेतिपक्षे ज्वालानांकालीकरालीत्यादिरूपेणनानावर्णत्वाच्चित्रत्वं किंच हेवायो तुभ्यंत्वदर्थं त्वद्यागार्थमेवधेनुः घृतादिनाप्रीणयित्रीगौःजातावेकवचनं सबर्दुघा सबरित्यमृतनाम तस्यदोग्ध्री दुहःकब्घश्चेतिकप् सती विश्वावसूनि सर्वाणिधनान्याज्यादिरूपाणि दोहतेस्वयमेवदुग्धे प्रीणयतीत्यर्थः कर्मकर्तरि नदुहस्नुनमामितियगभावश्छान्दसः शपोलुगभावः कस्तत्रविशेषइतिचेत् उच्यते—हेवायो दिवः दीप्तादन्तरिक्षात् मरुतः एतन्नामकान् मेघंविशीर्य वृष्ट्युत्पादकान् त्वदंशभूतान्देवान् आ आभिमुख्येन अजनयः जनयसि उत्पादयसि किमर्थमितितदुच्यते वक्षणाभ्यः प्रवहणशीलाभ्योऽद्भ्यः वृष्टिलक्षणाभ्यः तथा वक्षणाभ्यः नदीनामैतत् वक्षणाः रुजानाइतितन्नामसुपाठात् तासामर्थाय ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

तु॒भ्यं॑शु॒क्रास॒ःशुच॑यस्तु॒र॒ण्यवो॒मदे॑षू॒ग्राइ॑षणन्तभु॒र्वण्य॒पामि॑षन्त
भु॒र्वणि॑ । त्वांत्सा॒रीदस॑मानो॒भग॑मीट्टेतक्व॒वीये॑ ।
त्वंविश्व॑स्मा॒द्भुव॑नात्पासि॒धर्म॑णासु॒र्या॑त्पासि॒धर्म॑णा ॥ ५ ॥

तुभ्य॑म् । शु॒क्रास॑ः । शुच॑यः । तु॒र॒ण्यव॑ः । मदे॑षु । उ॒ग्राः । इ॒ष॒ण॒न्त॒ ।
भु॒र्वणि॑ । अ॒पाम् । इ॒ष॒न्त॒ । भु॒र्वणि॑ । त्वाम् । त्सा॒री । दस॑मानः ।
भग॑म् । ई॒ट्टे॒ । त॒क्व॒ऽवी॒ये॑ । त्वम् । विश्व॑स्मात् । भुव॑नात् । पा॒सि॒ ।
धर्म॑णा । अ॒सु॒र्या॑त् । पा॒सि॒ । धर्म॑णा ॥ ५ ॥

Funding by IKS-MoE

हेवायो तुभ्यंत्वदर्थं शुक्रासोदीप्ताः शुचयः शुद्धाःसोमस्यपातारोत्यन्तंशुद्धाभवन्ति किमुवक्तव्यं तेषांशुद्धत्वे तुरण्यवः त्वरणयुक्ताः त्वांप्राप्तुं उग्राः उद्गूर्णतेजसःसोमाः मदेषु तवमदेषुनिमित्तभूतेषु भुर्वणिभरणवति यागे इषणन्त आहवनीयंप्रतिगच्छन्ति इच्छन्तिवा व्यत्ययेनात्मनेपदं शश्नमौद्वौविकरणौ किंचापांभुर्वणि मेघे इषन्त उदकंइच्छन्त्युत्पादयितुं अग्नौहूयमानस्याहुतेरादित्यद्वारावृष्ट्युत्पादकत्वात् यद्वा यजमानास्त्वामुद्दिश्याजुह्वानाः अपांवर्षणमिषन्त इच्छन्ति किंच हेवायो भगंभजनीयं त्वां त्सारी त्सरणवान् अत्यन्तभीतः दसमानउपक्षीणोयज्ञविघातकैःपयोव्रतादिनियमैर्वा यजमानः तक्ववीये तस्कराणांयज्ञविघातिनां अन्यत्रगमनाय ईट्टे स्तौति ईडस्तुतौ अदादित्वाच्छपोलुक् यतस्त्वं विश्वस्माद्भुवनात्सर्वस्मात्लोकाद्भूतजाताद्वा लोकत्रयसंबन्धिनोभयात् धर्मणा अस्मदीयहविषांधारणेन पासि पालयसि किंच असुर्यात् असुरसंबन्धिनोभयात् विशेषेणपासि धर्मणा अस्मद्धारणेन पोषणेनवायुक्तःसन् यतएवंकरोषि अतः स्तौमीत्यर्थः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

त्वंनो॑वायवेषा॒मपू॑र्व्य॒ःसोमा॑नांप्र॒थ॒मःपी॒तिम॑र्हसिसु॒ताना॑ंपी॒तिम॑र्हसि । उ॒तो॑वि॒हुत्म॑तीनांवि॒शांव॑व॒र्जु॑षीणाम् ।
विश्वा॒इत्ते॑धे॒नवो॑दुह्रआ॒शिरं॑घृ॒तंदु॑ह्रतआ॒शिर॑म् ॥ ६ ॥ २३ ॥

त्वम् । न॒ः । वा॒यो॒ इति॑ । ए॒षा॒म् । अ॒पू॑र्व्यः । सोमा॑नाम् । प्र॒थ॒मः ।
पी॒तिम् । अ॒र्ह॒सि॒ । सु॒ताना॑म् । पी॒तिम् । अ॒र्ह॒सि॒ । उ॒तो इति॑ ।
वि॒हुत्म॑तीनाम् । वि॒शाम् । व॒व॒र्जुषी॑णाम् । विश्वाः॑ । इत् । ते॒ ।
धे॒नवः॑ । दु॒ह्रे॒ । आ॒ऽशिर॑म् । घृ॒तम् । दु॒ह्र॒ते॒ । आ॒ऽशिर॑म् ॥ ६ ॥२३॥

हेवायो त्वं अपूर्व्यः नविद्यते पूर्वंयस्मात्तत्पानमपूर्वं तदर्हतीत्यपूर्व्यः तादृशः अतएवप्रथमः इतरदेवेभ्यः पूर्वभूतःसन् सोमानांपीतिंपानमर्हसि प्राप्नोषि सुतानामभिषवकृतानांसोमानां पीतिंपानमर्हसि यत्र यत्राभिषवोऽस्ति तत्रसर्वत्रनियमेनपिबसीत्यर्थः पूर्वंप्राथम्याभिप्रायेण इदानींतुसर्वत्रसोमवतियागे अस्यपानमस्तीतिज्ञापयितुंपृथगभिधानं नकेवलं सोमपानमात्रं उतोअपितु विहुत्मतीनां विशेषेण होमवतीनां आह्वानवतीनांवा जुहोतेःसंपदादिलक्षणोभावेक्विप् तत्तोमतुब्ङीपौ ववर्जुषीणां अनभिमतपापंवर्जयन्तीनां वर्जयतेर्लिटः क्वसुङीप्सं-

Funding by IKS-MoE

प्रसारणत्वानि विशांऋत्विग्यजमानरूपाणां प्रजानांसंबन्धिहविः स्वीकरोषीतिशेषः किंच तेषांयष्टॄणां विश्वाइत्धेनवः सर्वाअपिगावः तेत्वदर्थंआशिरं आश्रयणद्रव्यं क्षीरं दुह्रे दुहन्ति स्वयमेव कर्तरि नदुहस्नुनमामितियगभावः लोपस्तआत्मनेपदेष्वितितलोपः बहुलंछन्दसीतिरुट् तथा आशिरं घृतं उपस्तरणाभिघारणाद्याश्रयणाय योग्यंकरणंद्रव्यंदुह्रते ॥ ६ ॥

॥इतिद्वितीयस्यप्रथमेत्रयोविंशोवर्गः॥ २३ ॥

स्तीर्णंबर्हिरितिनवर्चंद्वितीयंसूक्तम् पारुच्छेपमात्यष्टं पूर्वंत्रतुशब्दाद्वायुदेवत्यं आवांरथइत्यादिऋक्पंचकमैन्द्रं सप्तम्यष्टम्यावष्टी अत्रानुक्रमणिका—स्तीर्णंनवचतुर्थ्याद्याःपंचैन्द्र्यश्चोपान्त्येअष्टीइति । सूक्तस्यविशेषविनियोगोलैंगिकः दशरात्रस्यषष्ठेहनिप्रउगशस्त्रे आद्यौतृचौ प्राकृतयोर्वायव्यैन्द्रवायव्ययोःस्थानेविनियुक्तौ षष्ठस्यप्रातःसवनइतिखण्डेसूत्रितम्—स्तीर्णंबर्हिरितितृचाविति ।

तत्रप्रथमा—

स्ती॒र्णंब॒र्हिरुप॑नोयाहिवी॒तये॑स॒हस्रे॑णनि॒युता॑नियुत्वतेश॒तिनी॑भिर्नियुत्वते ।
तुभ्यं॒हिपूर्वपी॑तयेदे॒वादे॒वाय॑येमि॒रे ।
प्रते॑सु॒तासो॒मधु॑मन्तोअस्थिर॒न्मदा॑य॒क्रत्वे॑अस्थिरन् ॥ १ ॥

स्ती॒र्णम् । ब॒र्हिः । उप॑ । न॒ः । या॒हि॒ । वी॒तये॑ । स॒हस्रे॑ण । नि॒ऽयुता॑ ।
नि॒यु॒त्व॒ते । श॒तिनी॑भिः । नि॒यु॒त्व॒ते । तुभ्य॑म् । हि । पू॒र्वऽपी॑तये ।
दे॒वाः । दे॒वाय॑ । ये॒मि॒रे । प्र । ते॒ । सु॒तासः॑ । मधु॑ऽमन्तः ।
अ॒स्थि॒र॒न् । मदा॑य । क्रत्वे॑ । अ॒स्थि॒र॒न् ॥ १ ॥

हेवायो नोऽस्मद्यज्ञार्थं स्तीर्णंआस्तृतंबर्हिरभिलक्ष्यउपयाहि आगच्छ किमर्थं वीतयेहविषांभक्षणाय केनसाधनेनेतितदुच्यते—सहस्रेणसहस्रसंख्याकेननियुता जातावेकवचनम् नियुतइतिवायोरश्वानांनामधेयं नियुतोवायोरितिनिरुक्तत्वात् तथाशतिनीभिः शतसंख्योपेताभिर्नियुद्भिःआगच्छेतिशेषः यद्वा सहस्रेणनियुताशतिनीभिश्च नियुद्भिर्नियुत्वते तद्वतेदेवायहविर्दीयतेइतिशेषः यद्वा तुभ्यमित्यनेनसंबन्धः उक्तसंख्याकाभिर्नियुद्भिस्तद्वतेदेवायद्योतमानाय तुभ्यं ङयिचेत्याद्युदात्तत्वम् पूर्वपीतये इतरदेवेभ्यःपूर्वपानाय देवाःयेमिरेयमितवन्तः यद्वा देवाः स्तोतारऋत्विजःदेवायतुभ्यंयेमिरे आहवनीयंप्रतिसोमंनियमितवन्तः अग्रंपिबामधूनांसुतंवायो-

इत्यादिमन्त्रांन्तरप्रसिद्धिद्योतनार्थोंहिशब्दः किंच एतेत्वदर्थंसुताः अभिषुताःमधुमन्तोमाधुर्योंपेताः सोमाः मदायतवमोदाय प्र प्रकर्षेणास्थिरन् तिष्ठन्ति किंच क्रत्वेकर्मणेतत्सिद्ध्यर्थं अस्थिरन् ऋत्विग्भिर्धृतास्तिष्ठन्ति अतस्त्वंपिबेतिशेषः तिष्ठतेश्छान्दसेलुङिव्यत्ययेनझस्यरन् स्थाघ्वोरिच्चेतिसिचःकित्त्वं धातोरित्वंच ह्रस्वादङ्गादितिसिलोपः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

तुभ्या॒यंसोम॒ःपरि॑पूतो॒अद्रि॑भिःस्पा॒र्हावसा॑न॒ःपरि॒कोशं॑मर्षतिशु॒क्रावसा॑नो
अर्षति । तवा॒यंभा॒गआ॒युषु॒सोमो॑दे॒वेषु॑हूयते ।
वह॑वायोनि॒युतो॑याह्यस्म॒युर्जु॑षा॒णोया॑ह्यस्म॒युः ॥ २ ॥

तुभ्यं॑ । अ॒यम् । सोमः॑ । परि॑ऽपूतः । अद्रि॑ऽभिः । स्पा॒र्हा । वसा॑नः ।
परि॑ । कोश॑म् । अ॒र्ष॒ति॒ । शु॒क्रा । वसा॑नः । अ॒र्ष॒ति॒ । तव॑ । अ॒यम् ।
भा॒गः । आ॒युषु॑ । सोमः॑ । दे॒वेषु॑ । हू॒य॒ते॒ । वह॑ । वा॒यो॒ इति॑ ।
नि॒ऽयुतः॑ । या॒हि॒ । अ॒स्म॒ऽयुः । जु॒षा॒णः । या॒हि॒ । अ॒स्म॒ऽयुः ॥ २ ॥

हेवायो तुभ्यतुभ्यंत्वदर्थं सुपांसुलुगितिचतुर्थ्यालुक् अयंसोमः हूयमानः कोशंकोशस्थानीयंगृहंअर्षति गच्छति प्राप्नोति कीदृशःसोमःअद्रिभिःपरिपूतः अभिषवसाधनैःअपगतऋजीषत्वेनशोधितः यद्वा अद्रिभिरभिषुतः दशापवित्रशोधनेनग्रहणेनवाशोधितः तथास्पार्हास्पृहणीयानितेजांसिवसानः पिधानः किंच शुक्रा निर्मलानिदीप्तानिवा तेजांसिवसानःसोमःअर्षति त्वांप्राप्नोति ऋषीगतौ व्यत्ययेनशप् हेवायोआयुषुमनुष्येषु यष्टव्यत्वेनस्थितोभागोभजनीयःअयंसोमः तवत्वदर्थंदेवेषुमध्येहूयते सत्स्वपीतरेषुदेवेषुयतस्तवभागःअतःप्रथमंतुभ्यंहूयतइत्यर्थः किंच हेवायो एवंतंसोमंअस्मयुः अस्माभिस्तद्वान् मत्वर्थीयोयुः त्वंनियुतोवह नियुत्संज्ञकानश्वान् वहनायप्रापय ततःपरंयाहि दिवंप्रतिगच्छ तथाकुर्वन्अस्मयुः अस्माभिर्युक्तःसन्नस्माननुगृह्णन् अस्मान्कामयमानोवा क्यचिछान्दसेन्त्यलोपेक्याच्छन्दसीत्युः जुषाणाः प्रीयमाणोयाहि गच्छ ॥ २ ॥

---

१ ऋ० सं० ३. ७. २२. ।

अथतृतीया–

आनो॑नि॒युद्भिः॑श॒तिनी॑भिरध्व॒रंस॑ह॒स्रिणी॑भि॒रुप॑याहिवी॒तये॒वायो॑
ह॒व्यानि॑वी॒तये॑ । तवा॒यंभा॒गऋ॒त्विय॒ःसर॑श्मि॒ःसूर्ये॒सचा॑ ।
अ॒ध्व॒र्युभि॒र्भर॑माणाअयंसत॒वायो॑शु॒क्राअ॑यंसत ॥ ३ ॥

आ । न॒ः । नि॒युत्ऽभि॑ः । श॒तिनी॑भिः । अ॒ध्व॒रम् । स॒ह॒स्रिणी॑भिः ।
उप॑ । या॒हि॒ । वी॒तये॑ । वायो॒ इति॑ । ह॒व्यानि॑ । वी॒तये॑ । तव॑ । अ॒यम् ।
भा॒गः । ऋ॒त्विय॑ः । सऽर॑श्मिः । सूर्ये॑ । सचा॑ । अ॒ध्व॒र्युऽभि॑ः ।
भर॑माणाः । अ॒यं॒स॒त॒ । वायो॒ इति॑ । शु॒क्राः । अ॒यं॒स॒त॒ ॥ ३ ॥

हेवायो त्वंनःअध्वरं अस्मत्संबन्धिनंयज्ञं शतिनीभिर्नियुद्भिः सहस्रिणीभिश्चताभिः त्वदीयैरश्वैर्नोस्मद्यज्ञमुपयाहि उपागच्छ किमर्थं वीतये त्वदभिमतकामाय तत्पूर्तयेआगत्यच हव्यानिवीतये सोमादिहविर्लक्षणाय अध्वरंहव्यानिचोपलक्ष्यतेषामेव भक्षणाय शतसहस्रैरश्वैरतिशीघ्रमागच्छेत्यर्थः किंचायंतवभागः भजनीयः सोमः ऋत्वियः प्राप्तकालः प्रदानावसरं प्राप्तः ऋतुशब्देनप्रदानकालोलक्ष्यते छन्दसिघस् सितिचेतिपदसंज्ञयाभसंज्ञायाबाधात् ओर्गुणाभावे यण् किंच सोमः सूर्येउदितेसतितस्य रश्मिभिः सचासहसरश्मिर्भवति समानदीप्तिर्भवति यद्वा तैः सहितोभवति यतः सूर्येउदितेसति रश्मिर्भवति अतः प्राप्तकालइत्यर्थः किंच सोमाः अध्वर्युभिः चमसाध्वर्युभिः तेषांदशत्वाद्बहुवचनं तैर्भरमाणाः भ्रियमाणाः अयंसत नियताअभवन् किंच हेवायो तेसोमाः शुक्राः अयंसत अत्यन्तदीप्ताउद्यताः अतस्तेषांभक्षणायायाहीत्यर्थः ॥३॥

अथचतुर्थी–

आवां॒रथो॑नि॒युत्वा॑न्वक्ष॒दव॑से॒भिप्रयां॑सि॒सुधि॑तानिवी॒तये॒वायो॑ह॒
व्यानि॑वी॒तये॑ । पिब॑तं॒मध्वो॒अन्ध॑सःपूर्व॒पेयं॒हिवां॑हि॒तम् ।
वाय॒वाच॒न्द्रेण॒राध॒साग॑त॒मिन्द्र॑श्च॒राध॒साग॑तम् ॥ ४ ॥

आ । वाम् । रथः । नियुत्वान् । वक्षत् । अवसे । अभि । प्रयांसि ।
सुऽधितानि । वीतये । वायो इति । हव्यानि । वीतये । पिबतम् ।
मध्वः । अन्धसः । पूर्वऽपेयम् । हि । वाम् । हितम् । वायो इति ।
आ । चन्द्रेण । राधसा । आ । गतम् । इन्द्रः । च । राधसा ।
आ । गतम् ॥ ४ ॥

केवलंवायुंस्तुत्वा व्यासक्ततयेन्द्रवायूस्तौति हेवायोत्वांइन्द्रंच वांयुवांअभि अभिलक्ष्य रथः युवयोःसंबन्धीरथः नियुत्वान् नियुद्भिरश्वैस्तद्वान्सन् आवक्षत् देवयजनं प्रतियुष्मानावहतु वहेर्लेटच्यडागमः सिब्बहुलमितिसिप् यद्यपिनियुतोवायोरेवरथस्योचिताः तथापि व्यासक्तदेवतात्वात् सहैवागमनादिन्द्रार्थमपिवहन्ति किमर्थं अवसे गमनाय रक्षणायवा पुनश्च किमर्थं प्रयांसि अन्नानि सोमलक्षणानि सुधितानिसुष्ठुगृहीतानि वीतये तेषांभक्षणाय तथाहव्यानिवीतये इतरेषांसवनीयपुरोडाशादीनां खादनाय वेतेःक्तिन् मन्त्रेवृषेत्यादिनातस्योदात्तत्वं किंच मध्वःमधुररसस्यअन्धसः अन्नस्यसोमरूपस्य कर्मणिषष्ठी मधुरंसोमंपिबतं हि यतः पूर्वपेयं इतरदेवेभ्यःपूर्वपानं वांयुवयोर्हितं पातेरचोयत् इतियत् ईद्यतीतीकारः अभिमतं अतःप्रथमंपिबतमित्यर्थः यद्यपीन्द्रादपिवायोःपूर्वपानं त्वंहिपूर्वपाअसि[1] देवदधिषेपूर्वपेयमित्यादिषुसर्वत्रप्रसिद्धं तथापीन्द्रस्येतरदेवेभ्यः पूर्ववायुनासहपानंचइन्द्रतुरीयार्थवादनब्राह्मणे[2]—देवावैसोमस्यराज्ञोग्रपेयेनसमपादयन्नित्यत्रप्रतिपादितं । किंचागमनसमये हेवायो त्वमिन्द्रश्च चन्द्रेणअस्मदाह्लादकेन हिरण्येनराधसागवादिरूपेणधनेनच सहागतमागच्छतं राधसा रत्नेनधनेनसहागतम् गमेर्लोटि छान्दसःशपोलुक् अनुदात्तोपदेशेत्यनुनासिकलोपः लुङिच मन्त्रेघसेतिच्लेर्लुक् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

आवांधियोववृत्युरध्वराँउपेममिन्दुंमर्मृजन्तवाजिनंमाशुमत्यंनवाजिनम् ।
तेषांपिबतमस्मयूआनोगन्तमिहोत्या ।
इन्द्रवायूसुतानामद्रिभिर्युवंमदायवाजदायुवम् ॥ ५ ॥ २४ ॥

---

[1] ऋ०सं० ३. ७. २२. ।

[2] ऐ० ब्रा० २. २५. ।

Funding by IKS-MoE

आ । वा॒म् । धियः॑ । व॒वृ॒त्युः॒ । अ॒ध्व॒रान् । उप॑ । इ॒मम् । इन्दु॑म् ।
म॒र्मृ॒ज॒न्त॒ । वा॒जिन॑म् । आ॒शुम् । अत्य॑म् । न । वा॒जिन॑म् ।
तेषा॑म् । पि॒ब॒त॒म् । अ॒स्म॒यू इत्य॑स्मऽयू । आ । नः॒ । ग॒न्त॒म् । इ॒ह ।
ऊ॒त्या । इन्द्र॑वायू॒ इति॑ । सु॒ताना॑म् । अद्रि॑ऽभिः । यु॒वम् । मदा॑य ।
वा॒ज॒ऽदा॒ । यु॒वम् ॥ ५ ॥ २४ ॥

हेइन्द्रवायू वांयुवांधियः कर्मांणिस्तोत्रादिलक्षणानि अध्वरान्उप अस्मदीयान्यज्ञान् लक्षीकृत्य ववृत्युः अतिशयेनवर्तंयन्ति प्रवर्तंयन्ति किंच युष्मदर्थं वाजिनं ग्रहणाय द्रोणकलशाद्ग्रहान् प्रतिगमनवन्तं आमिक्षावन्तं वाइमंइन्दुं पुरतोवर्तंमानंसोमं मर्मृजन्त अध्वर्यवोदशापवित्रेणसंमार्जंयन्ति मार्जनेदृष्टान्तः—आशुंअतिशीघ्रगामिनं अत्यंन सततंगन्तारंवाजिनं वेजनवन्तमश्वमिव यथा स्वेदाद्यपनयनेनसंमार्जंयन्तितद्वत् किंच हेइन्द्रवायू तेषामध्वर्यूणांसंबन्धिनः शोधितान्सोमान्पिबतं पानंकुरुतंतदर्थंनोऽस्माकंयज्ञंप्रतिइहइदानींऊत्यास्मद्रक्षणेन सहआगतं आगच्छतं किंच हेइन्द्रवायू अस्मयू अस्मद्यज्ञमिच्छन्तौ युवंयुवांअद्रिभिर्ग्रावभिः सुतानामभिषुतानां पूर्ववत्कर्मणिषष्ठी तान्पिबतमितिशेषःकिमर्थं मदायतृप्तये मोदायवा यतोयुवंयुवां वाजदावाजस्यान्नस्य दातारौ अतःपिबतमित्यन्वयः ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यप्रथमेचतुर्विंशोवर्गः ॥ २४ ॥

अथषष्ठी—

इ॒मेवां॒सोमा॑अ॒प्स्वासु॒ताइ॒हाध्व॒र्युभि॒र्भर॑माणाअयंसत॒वायो॑शु॒क्राअ॑यंसत ।
ए॒तेवा॑म॒भ्य॑सृक्षतति॒रःप॒वित्र॑मा॒शवः॑ ।
यु॒वा॒यवोति॒रोमा॑ण्य॒व्यया॒सोमा॑सो॒अत्य॒व्यया॑ ॥ ६ ॥

इ॒मे । वा॒म् । सोमाः॑ । अ॒प्ऽसु । आ । सु॒ताः । इ॒ह । अ॒ध्व॒र्युऽभिः॑ ।
भर॑माणाः । अ॒यं॒स॒त॒ । वायो॒ इति॑ । शु॒क्राः । अ॒यं॒स॒त॒ । ए॒ते । वा॒म् ।
अ॒भि । अ॒सृ॒क्ष॒त॒ । ति॒रः । प॒वित्र॑म् । आ॒शवः॑ । यु॒वा॒ऽयवः॑ ।
अति॑ । रोमा॑णि । अ॒व्यया॑ । सोमा॑सः । अति॑ । अ॒व्यया॑ ॥ ६ ॥

हेवायो वांयुवयोः तवचेन्द्रस्यचस्वभूताः इमेसोमाः अप्सुअस्मदीयेषुकर्मसु ऊडिदमित्यादिनाविभक्तेरुदात्तत्वं इहअस्मिन्नभिषवस्थाने सुताःअभिषुताः अध्वर्युभिः भरमाणा-

स्तैर्भ्रियमाणागृहीताहोतुंवाह्रियमाणाः कर्मणिकर्तृप्रत्ययः सन्तः आयंसतआगच्छन्त युवयोर्नियताभवन्ति किंच तएवसोमाः शुक्राः शुभ्राः दीप्ताःअयंसत नियताभवन्ति किंच एतेआशवः व्यापकाः सोमाः वायुवांप्रीणयितुमितिशेषः तिरःपवित्रंतिर्यग्भूतंसोमान्तर्धायकंवा ऊर्णामयंपवित्रंअभ्यसृक्षत अभिलक्ष्यासृज्यन्त सृष्टाभवन्ति सृजेःकर्मणिलुङि लिङ्सिचावात्मनेपदेष्वितिसिचःकित्त्वाद्गुणाभावः अमागमाभावश्च किंच युवायवः युवांकामयमानाः सोमासः सोमाः अव्ययाअव्ययान्यच्छिन्नानिरोमाणि पवित्रसंबंधीन्यविरोमाणि यद्वा अव्यया अविमयानि मकारोलुप्यते तादृशानिरोमाणि अतिअतिक्रम्यपात्राद्गच्छन्तीतिशेषः पुनस्तएव विशेष्यन्ते अतिअतिशयेन अव्यया व्ययरहिताः सोमासः सोमाअसृक्षतेतिशेषः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

अति॑वायोसस॒तो॒या॑हि॒शश्व॑तो॒यत्र॒ग्रावा॒वद॑ति॒तत्र॑गच्छतं॑गृ॒हमिन्द्र॑श्चग
च्छतम् । विसू॒नृता॒ददृ॑शे॒रीय॑तेघृ॒तमापू॒र्णया॑नि॒युता॑याथोअध्व॒र
मिन्द्र॑श्चयाथोअध्व॒रम् ॥ ७ ॥

अति॑ । वा॒यो॒ इति॑ । स॒स॒तः । या॒हि॒ । शश्व॑तः । यत्र॑ । ग्रावा॑ ।
वद॑ति । तत्र॑ । ग॒च्छ॒त॒म् । गृ॒हम् । इन्द्र॑ः । च॒ । ग॒च्छ॒त॒म् । वि ।
सू॒नृता॑ । ददृ॑शे । रीय॑ते । घृ॒तम् । आ । पू॒र्णया॑ । नि॒ऽयुता॑ । या॒थ॒ः ।
अ॒ध्व॒रम् । इन्द्र॑ः । च॒ । या॒थ॒ः । अ॒ध्व॒रम् ॥ ७ ॥

हेवायो त्वंससतः आलस्यादिनानिद्रांकुर्वतः शश्वतः बहून्यजमानान् शश्वदितिबहुनाम शश्वत् विश्वमितितन्नामसुपाठात् अतिअतिक्रम्य उपेक्ष्यअस्मद्यज्ञंयाहिगच्छ इन्द्रश्चतथाकरोतु कंदेशमितितमाह—यत्रग्रावावदति यस्मिन्देशेअभिषवार्थः पाषाणध्वनिःश्रूयते तत्रगच्छतं तंदेशंप्रत्यागच्छतं गृहंयज्ञगृहंगच्छतं पुनःस्थानमेवविशेष्यते सूनृता प्रियतथ्यात्मिका स्तुतिरूपावाक् यत्रविददृशे विशेषेणदृश्यतेइत्यर्थः तत्रगच्छतं यत्रचघृतंअत्यन्तं दीप्तमाज्यं होमार्थं गृहीतं रीयतेगच्छति आहवनीयंप्रतिनीयते रीङ्श्रवणे दिवादित्वात्श्यन् तत्रगच्छतं गमनप्रकारएवविशेष्यते पूर्णयासं पूर्णयापुष्टांगया नियुता जातावेकवचनं नियुज्जात्याअध्वरं अस्मदीयंयज्ञं आयाथः आभिमुख्येनप्रयाथः किंच हेवायो त्वंइन्द्रश्च युवांअध्वरं अस्मदीयं यागं याथः आयाथः सहैवागच्छतं तथास्माभिरपिसहैवगच्छतमित्यर्थः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

अत्राह॒तद्व॑हे॒थे॒मध्व॒आहु॑तिं॒यम॑श्व॒त्थमु॑प॒तिष्ठ॑न्तजा॒यवो॒स्मेतेस॑न्तुजा॒यव॑ः ।
सा॒कंगाव॒ःसुव॑ते॒पच्य॑ते॒यवो॒नते॑वाय॒उप॑दस्यन्तिधे॒नवो॒ना
प॑दस्यन्तिधे॒नव॑ः ॥ ८ ॥

अत्र॑ । अह॑ । तत् । व॒हे॒थे॒ इति॑ । मध्व॑ः । आऽहु॑तिम् । यम् ।
अ॒श्व॒त्थम् । उ॒प॒ऽतिष्ठ॑न्त । जा॒यव॑ः । अ॒स्मे इति॑ । ते । स॒न्तु॒ । जा॒यव॑ः ।
सा॒कम् । गाव॑ः । सुव॑ते । पच्य॑ते । यव॑ः । न । ते॒ । वा॒यो॒ इति॑ ।
उप॑ । द॒स्य॒न्ति॒ । धे॒नव॑ः । न । अप॑ । द॒स्य॒न्ति॒ । धे॒नव॑ः ॥ ८ ॥

हेइन्द्रवायू अत्राह अस्मिन्नेवयज्ञे अहेतिविनिग्रहार्थीयः मध्वोमधुरस्यमधुसदृशस्यवा तत् तस्य आहुतिं प्रदेयद्रव्यं वहेथेधारयतं यंसोमंअश्वत्थं पर्वतादिव्याप्तिप्रदेशेस्थितं जायवोजेतारोयजमानाः उपतिष्ठन्ति उपेत्यतिष्ठन्तिक्रयाद्यर्थं किंच अस्मे अस्माकं संबंधिनोजायवः जेतारः कर्मनिर्वहितारस्तेऋत्विजःसन्तु समर्थाभवन्तु यज्ञंनिर्वहन्त्वित्यर्थःयद्वा तेप्रसिद्धाः प्रयोगकुशलाजायवःजेतारऋत्विजः अस्मेसन्तुनान्यस्य अत्रवहेथेइत्युक्तं कोत्रविशेषइतितत्राह–हेइन्द्रवायूअस्मिन्यज्ञेगावः धेनवः साकंसहैवसुवते युष्मदर्थमेव क्षीरमुत्पादयन्ति दोग्ध्र्योभवन्तीत्यर्थः यद्वा गावः साकं सहैव सुवते अपत्यमुत्पादयन्ति त्वद्दोहनार्थं आदादिकः ङित्त्वात्तास्यनुदात्तेदितिलसार्वधातुकानुदात्तत्वेधातुस्वरः किंच यवः जातावेकवचनंउपलक्षणमेतत् यवादिभिःपुरोडाशादिकंपच्यतेइत्यर्थः किंच हेवायो इन्द्रच यतोगावएवंसुवते अतस्तेत्वदर्थाधेनवः नोपदस्यन्तिनोपक्षीणाभवन्ति रोगादिनाकृशानभवन्ति नकेवलमनुपक्षीणाः किंतु धेनवः युष्मत्प्रीणयित्र्योगावः नापदस्यन्ति चौराद्युपहारैरुपक्षीणानष्टानभवन्ति ॥ ८ ॥

अथनवमी–

इ॒मेये॑ते॒सुवा॑योबा॒ह्वो॑जसो॒न्तर्न॒दीते॑प॒तय॑न्त्यु॒क्षणो॒महि॒व्राध॑न्त
उ॒क्षण॑ः । धन्वं॑श्चि॒द्येअ॑ना॒शवो॑जी॒राश्चि॒दगि॑रौकसः ।
सूर्य॑स्येवर॒श्मयो॑दुर्नि॒यन्त॑वो॒हस्त॑योदुर्नि॒यन्त॑वः ॥ ९ ॥ २५ ॥

Funding by IKS-MoE

इ॒मे । ये । ते॒ । सु । वा॒यो॒ इति॑ । बा॒हु॒ऽओ॑जसः । अ॒न्तः । न॒दी इति॑ ।
ते॒ । प॒तय॑न्ति । उ॒क्षणः॑ । महि॑ । व्राध॑न्तः । उ॒क्षणः॑ । धन्व॑न् । चि॒त् ।
ये । अ॒ना॒शवः॑ । जी॒राः । चि॒त् । अगि॑राऽओकसः । सूर्य॑स्यऽइव ।
र॒श्मयः॑ । दु॒ःऽनि॒यन्त॑वः । हस्त॑योः । दु॒ःऽनि॒यन्त॑वः ॥ १ ॥ २५ ॥

हेसुवायो शोभनफलप्रदवायुदेवते तवस्वभूताइमेपुरतो दृश्यमानायेश्वाः सन्तितेनदी नंदने द्यावापृथिव्यौअन्तः तयोरन्तराळे तंत्वांपतयन्ति पातयन्ति गमयन्ति यद्वा तेतवसंबन्धिनोऽश्वाः पतयंति पतन्ति यज्ञदेशंगच्छन्ति पतगतौ चौरादिरदन्तः कीदृशास्तेबाह्वोजसः बाहुषुप्रकृष्टबलवन्तः उपलक्षणमेतत् सर्वांगबलाइत्यर्थः किंचउक्षणः सेक्तारः युवानइत्यर्थः महिमहत् अतिप्रभूतं व्राधन्तः वर्धमानाः तथा उक्षणः उक्षाणः तत्सदृशाइत्यर्थः वाषपूर्वस्यनिगमेइतिदीर्घाभावः किंच धन्वन् चित् धन्वनिउदकनिर्गमनापादानभूते अन्तरिक्षेपि निरालंबे अनाशवः नाशरहिताः अव्याप्तावाआकाशेविलंबमकुर्वाणाइत्यर्थः अतएवजीराश्चित् चिच्छब्दःपूजायां अत्यन्तंक्षिप्रगतयः यद्वा अनाशवइत्यनेनसहसमुच्चयार्थश्चिच्छब्दः आकाशमार्गेअक्षीणाः शीघ्रगतयश्चेत्यर्थः किंच अगिरौकसः गिरा ओकः स्थानंयेषांनास्तितेतादृशाः भर्त्सनादिनास्थितिमलभमानाइत्यर्थः छान्दसस्तृतीयायाअलुक् तदेवस्पष्टयति—सूर्यस्यरश्मयइवदुर्नियन्तवः दुःखेननियन्तव्याः तेयथाक्षणेन दशदिशोव्याप्नुवन्ति बहवश्चतद्वदेतेअपीत्यर्थः पूर्वंगिरा अनिग्राह्यत्वमुक्तं इदानींहस्तेनाप्यनिग्राह्यत्वमाह—हस्तयोर्दुर्नियन्तवः उभाभ्यामपिहस्ताभ्यांदुःखेननियन्तव्याः देवयजनगमनायशीघ्रगामिनइत्यर्थः ॥ १ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यप्रथमेपंचविंशोवर्गः ॥ २५ ॥

प्रसुज्येष्ठमितिसप्तर्चंतृतीयंसूक्तं ऋषिश्चान्यस्मादितिपरिभाषया परुच्छेपऋषिः अत्यष्टिश्छन्दः ऊतीदेवानामित्यन्त्यात्रिष्टुप् अत्रत्रिष्टुबन्तपरिभाषानाश्रीयते सर्वमात्यष्टमितिविशेषपरिभाषयाबाधितत्वात् मित्रावरुणौदेवता अन्त्ययोस्तुतन्मन्त्रलिंगोक्तदेवता तथाचानुक्रान्तं—प्रसुसप्तमैत्रावरुणंत्वंत्येलिंगोक्तदेवतेअन्त्यात्रिष्टुप् तुशब्दप्रयोगादिदमादिकेद्वेसूक्तेमैत्रावरुणदेवताकेविनियोगोलैंगिकः।

तत्रप्रथमा—

प्रसुज्येष्ठंनिचि॒राभ्यां॑बृ॒हन्नमो॑ह॒व्यंम॒तिंभ॑रतामृळ॒यद्भ्यां॒स्वादि॑ष्ठंमृळ॒य
द्भ्या॑म् । तास॒म्राजा॑घृ॒तासु॑तीय॒ज्ञेय॑ज्ञ॒उप॑स्तुता ।
अथै॑नोःक्ष॒त्रंनकुत॑श्च॒नाधृषे॑दे॒व॒त्वंनू॒चि॑दा॒धृषे॑ ॥ १ ॥

Funding by IKS-MoE

प्र । सु । ज्येष्ठ॑म् । नि॒ऽचि॒राभ्या॑म् । बृ॒हत् । नम॑ः । ह॒व्यम् ।
म॒तिम् । भ॒र॒त॒ । मृ॒ळयत्ऽभ्या॑म् । स्वादि॑ष्ठम् । मृ॒ळयत्ऽभ्या॑म् ।
ता । स॒म्ऽराजा॑ । घृ॒तासु॑ती॒ इति॑ घृ॒तऽआ॑सुती । य॒ज्ञेऽय॑ज्ञे ।
उप॑ऽस्तुता । अथ॑ । ए॒नो॒ः । क्ष॒त्रम् । न । कुत॑ः । च॒न । आ॒ऽधृषे॑ ।
दे॒व॒ऽत्वम् । नु । चि॒त् । आ॒ऽधृषे॑ ॥ १ ॥

हेऋत्विजः मित्रावरुणाभ्यां ज्येष्ठंप्रशस्यं बृहत्महत् अतिप्रवृद्धंनमः नमस्कारोपलक्षितंस्तोत्रंतदुपलक्षितंहविर्लक्षणमन्नंवा प्रभरतसंपादयत नमइत्यन्ननाम नमःआयुरितितन्नामसुपाठात् किंच हव्यंहव्यांमतिंतत्प्रदानविषयांबुद्धिं भरत यद्वा मतिंपूज्यं हव्यंहविर्भरत पूर्वत्रपुरोडाशाद्यदनीयमन्नं इदानींतु सोमाज्यादिरूपं निपेयंहविरितिविवेकः कीदृशाभ्यांताभ्यां निचिराभ्यांनितरांचिरकालाभ्यां नित्याभ्यामित्यर्थः प्रवाहरूपेणेतिभावः। किंच मृळयद्भ्यां स्तुत्याहविःस्वीकारेणस्वयं मृडित्वायजमानमपिसुखयद्भ्यां तथास्वादिष्ठंस्वादुतरंमृडयद्भ्यांहविःसुखयद्भ्यांभक्षयद्भ्यामित्यर्थः कस्तयोर्विशेषइतितत्राह—ता तौमित्रावरुणौसम्राजा सम्यग्राजमानौ राजतेःक्विप् मोराजिसमःक्वाविति समोमकारस्यमकारः घृतासुतीघृतमासूयते आदीयतेयाभ्यां तौ तादृशौ यद्वा घृतमुदकंवृष्टिलक्षणं प्रसूयते सर्वत्रानुज्ञायते याभ्यांतौ एतयोरहोरात्राभिमानिदेवत्वादहोरात्रिद्वारावृष्ट्युत्पादकत्वात् अहोरात्रेवैमित्रावरुणावहोरात्राभ्यांखलुवैपर्जन्योवर्षतीतिश्रुतेः। वृष्ट्यनुज्ञाप्रदत्वंप्रसिद्धं किंच एतौयज्ञेयज्ञे सर्वेष्वपियज्ञेषुउपस्तुता सर्वैर्ऋत्विग्भिःस्तूयमानौ गतिरनन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वं अथ अपिच एनोः एनयोः संज्ञापूर्वकस्यविधेरनित्यत्वादोसिचेतिगुणाभावे अतोगुणेइतिपररूपत्वं क्षत्रं बलं कुतश्चन कस्मादपिचशत्रोः राक्षसादेः सकाशात् कस्मादप्युपायाद्वा नाधृषे आधर्षितुंनामशक्यंनभवति कृत्यार्थेतवैकेनितिकेन्प्रत्ययः किंच तयोर्देवत्वं नूचित् देवभावोऽपिनाधृषेआधर्षणायोग्यः यद्वा पूर्वमिवेदानीमपि नूचिदिति निपातः पुराणनवयोरितियास्केनोक्तत्वात् आधृषे नकेनाप्यधर्षणीयोभवति एतयोर्बलंनाधृष्यं किमुतद्देवत्वमितिभावः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अद॑र्शिगा॒तुरु॒रवे॒वरी॑यसी॒पन्था॑ऋ॒तस्य॒सम॑यंस्तर॒श्मिभि॒श्चक्षु॒र्भ॑
ग॑स्यर॒श्मिभि॑ः । द्यु॒क्षं॑मि॒त्रस्य॒साद॑नमर्य॒म्णोवरु॑णस्यच ।
अथा॑दधातेबृ॒हदु॒क्थ्यं१॒॑वयं॑उप॒स्तुत्यं॑बृ॒हद्वय॑ः ॥ २ ॥

Funding by IKS-MoE

अद॑र्शि । गा॒तुः । उ॒रवे॑ । वरी॑यसी । पन्थाः॑ । ऋ॒तस्य॑ । सम् ।
अ॒यं॒स्त॒ । र॒श्मिऽभिः॑ । चक्षुः॑ । भग॑स्य । र॒श्मिऽभिः॑ । द्यु॒क्षम् ।
मि॒त्रस्य॑ । सद॑नम् । अ॒र्य॒म्णः । वरु॑णस्य । च॒ । अथ॑ । द॒धा॒ते॒
इति॑ । बृ॒हत् । उ॒क्थ्य॑म् । वयः॑ । उ॒प॒ऽस्तुत्य॑म् । बृ॒हत् । वयः॑ ॥ २ ॥

गातुर्गमनशीला वरीयसीउरुतरा उषाः उरवेविस्तीर्णाययागायगमनादिव्यापाराय अदर्शिसर्वैर्दृष्टाभूत् तथा ऋतस्यगमनशीलस्यादित्यस्यपंथामार्गः आकाशलक्षणः रश्मिभिः समयंस्त प्रकाशैःसंगतोऽभूत् भगस्य सर्वैर्भजनीयस्यएतन्नामकस्यदेवस्य रश्मिभिः चक्षुः सर्वप्राणिनांलोचनं समयंस्त संगतमभूत् सर्वैस्स्वस्वद्रव्यदर्शनायसमर्थाअभवन्नित्यर्थः तदेवस्पष्टीक्रियते—मित्रस्य प्रकाशकारित्वात्सर्वजनमित्रस्यसदनंगृहं अंतरिक्षं द्युक्षं दीप्तानांनिवासस्थानं अंतरिक्षंरश्मिभिः समयंस्त संगतमभूत् तथार्यम्णः एतन्नामकस्यदेवस्य उदात्तनिवृत्तिस्वरेण विभक्तेरुदात्तत्वं द्युक्षं सदनंरश्मिभिः समयंस्त किंच वरुणस्यतमोनिवारकस्य एतन्नामकस्य देवस्यसदनं तथाभूत् यद्यपिसूर्यस्यैकत्वंतथापि उपाधिभेदेनभेदात्पृथक्स्तुतिः तथा यद्यपि त्रिभिरपिप्रकाश्यमप्यन्तरिक्षमेकं तथापि प्रकाशकानांभेदात् त्रिधास्तूयते उदयानन्तरंकर्मानुष्ठानायप्रकाशोभवदित्यर्थः अथअतःकारणात् उदितत्वादेवउक्थ्यंस्तुत्यंबृहत्प्रभूतंवयः हविर्लक्षणमन्नंदधाते धारयतः किंच उपस्तुत्यंउपेत्यस्तोतव्यंएतिस्तुशास्वित्यादिनाक्यप् बृहत्स्तोमादिनामहत्स्तोत्रंवयः हविर्लक्षणमन्नंचदधाते ॥ २ ॥

अथतृतीया—

ज्योति॑ष्मती॒मदि॑तिंधार॒यत्क्षि॑तिं॒स्व॑र्वती॒मास॑चेतेदि॒वेदि॑वेजागृ॒वांसा॑
दि॒वेदि॑वे। ज्योति॑ष्मत्क्ष॒त्रमा॑शातेआदि॒त्यादानु॑न॒स्पती॑ ।
मि॒त्रस्तयो॒र्वरु॑णोयात॒यज्ज॑नो॒र्य॒मायात॒यज्ज॑नः ॥ ३ ॥

ज्योति॑ष्मतीम् । अदि॑तिम् । धा॒र॒यत्ऽक्षि॑तिम् । स्वः॑ऽवतीम् । आ ।
स॒चे॒ते॒ इति॑ । दि॒वेऽदि॑वे । जा॒गृ॒ऽवांसा॑ । दि॒वेऽदि॑वे । ज्योति॑ष्मत् ।
क्ष॒त्रम् । आ॒शा॒ते॒ इति॑ । आ॒दि॒त्या । दानु॑नः । पती॒ इति॑ । मि॒त्रः ।
तयोः॑ । वरु॑णः । या॒त॒यत्ऽज॑नः । अ॒र्य॒मा । या॒त॒यत्ऽज॑नः ॥ ३ ॥

अयंयजमानः ज्योतिष्मतीं आहवनीयाग्नेस्तेजोयुक्तां अदितिं अदीनांसंपूर्णलक्षणां क्षितिं अग्नेर्निवासयोग्यांभूमिंउत्तरवेदिलक्षणांधारयत् धारयति स्वयंकृतवानित्यर्थः एताव-

Funding by IKS-MoE

तीवैपृथिवीयावतीवेदिरितिश्रुतेः । तथास्ववंतीं यज्ञनिष्पत्तिद्वारास्वर्गवतीं ईदृशींतांआसचेते मित्रावरुणौसंगतौभवतः नकेवलमेतस्मिन्नेवाहनि किंतु दिवेदिवेसर्वेष्वप्यहस्सु कीदृशौतौदिवेदिवे प्रतिदिनं जागृवांसा प्रबोधंकुर्वाणौ यज्ञंगंतुंअनलसावित्यर्थः किंच वेदिमागत्यज्योतिष्मत् आज्यादिस्वीकारेणातिशयेनतेजोयुक्तंक्षत्रंबलं आशाते अश्नुवाते प्राप्नुतः अश्नोतेश्छान्दसे लिटि अनित्यमागमशासनमितिवचनान्नुडभावः लटिवाछान्दसःशपःश्लुः कीदृशाविति तावाह—अदित्याअदितेःपुत्रौदानुनस्पती दानस्यआज्यादिप्रदानस्य स्वामिनौअभिमतदानस्यपालयितारौवा षष्ठ्याःपतिपुत्रेतिसंहितायांसत्वं मित्रश्चवरुणश्चतावुभौदेवौअर्यमाख्यस्तु देवस्तयोः मित्रावरुणयोः यातयज्जनःतयोरेवसंबन्धात् उभयोर्मध्येस्थितः यातयज्जनः स्वस्वव्यापारनियोजितसर्वजनःमित्रावरुणौ अहोरात्रदेवौ अर्यमातुतयोरेवसामर्थ्यात् सर्वप्राणिनःप्रेरयतीत्यर्थः किंच यातयज्जनःयातयन्तिलोकंयदीयाजनाः प्रेष्याःसतादृशः यद्वा यात्यमानानरकेनिपात्यमानाजनाः प्राणिनः अयष्टारोयेन सतादृशः कर्मसाक्षित्वात्स्वस्वकर्मानुरोधेन प्राणिनः सुकृते यातयतीत्यर्थः तादृशः अर्यमा मित्रावरुणयोरधीनोवर्ततइतिशेषः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अ॒यं॑मि॒त्राय॒वरु॑णाय॒शंत॑म॒:सोमो॑भूत्वव॒पाने॒ष्वाभ॑गोदे॒वोदे॒वे॑ष्वा
भ॑गः । तंदे॒वासो॑जु॒षेर॑त॒विश्वे॑अ॒द्यस॒जोष॑सः ।
तथा॑राजानाकरथो॒यदीम॑ह॒ऋता॑वाना॒यदीम॑हे ॥ ४ ॥

अ॒यम् । मि॒त्राय॑ । वरु॑णाय । शम्ऽत॑मः । सोम॑ः । भू॒तु॒ । अ॒व॒ऽपाने॑षु ।
आऽभ॑गः । दे॒वः । दे॒वेषु॑ । आऽभ॑गः । तम् । दे॒वास॑ः । जु॒षे॒र॒त॒ । विश्वे॑ ।
अ॒द्य । स॒ऽजोष॑सः । तथा॑ । रा॒जा॒ना॒ । क॒र॒थ॒ः । यत् । ईम॑हे ।
ऋत॑ऽवाना । यत् । ईम॑हे ॥ ४ ॥

अयमस्माभिर्हूयमानः सोमः मित्रायवरुणायच शंतमःपीयमानःसन् सुखतमोभूतुभवतु छान्दसःशपोलुक् भूसुवोस्तिङीतिगुणाभावः अवपानेषु अवाङ्मुखचमसपानेषु विषयेषु आसर्वतः भगोभजनीयः ताभ्यां किंच देवः दीप्यमानः देवेषु मित्रावरुणानुचरेष्वितरदेवेषु तैःआभगः आभजनीयः यद्वा देवेषुस्तोतृषु यजमानेषु मध्येदेवः दीप्यमानः तथा आभगः तैरेवासर्वतोभजनीयः किंच तंसोमं विश्वेसर्वे देवासोदेवाः अद्यास्मिन्नहनि जुषेरतसेवन्ते छान्दसोझस्य रन्नादेशाभावः बहुलंछन्दसीतिरुडागमः कीदृशास्ते सजोषसः समानप्रीतियुक्ताः तथाहेराजाना राजमानामित्रावरुणौ युवांकरथःकुरुतं सेवेथइत्यर्थः व्यत्ययेनशप् यद्यस्मात्कारणात् यदीमहे

---

४ तै० सं० २. ६. ४. ।

यत्माभुमस्तद्देवान्याचामहे ईङ्गतौ दैवादिकः छान्दसोविकरणस्यलुक् तस्माज्जुषेरत तथाऋतावाना ऋतवन्तौ सत्यवन्तौ यज्ञवन्तौ वा मित्रावरुणौ ईमहे अभिमतफलंतयोः पानंवायाचामहे ॥४॥

अथपञ्चमी–

योमित्रायवरुणायाविधज्जनोनर्वाणंतंपरिपातोअंहसोदाश्वांसंमर्तमंहसः ।
तमर्यमाभिरक्षत्यृजूयन्तमनुव्रतम् ।
उक्थैर्यएनोःपरिभूषतिव्रतंस्तोमैराभूषतिव्रतम् ॥ ५ ॥

यः । मित्राय । वरुणाय । अविधत् । जनः । अनर्वाणम् । तम् ।
परि । पातः । अंहसः । दाश्वांसम् । मर्तम् । अंहसः । तम् ।
अर्यमा । अभि । रक्षति । ऋजुऽयन्तम् । अनु । व्रतम् । उक्थैः ।
यः । एनोः । परिऽभूषति । व्रतम् । स्तोमैः । आऽभूषति । व्रतम्॥५॥

योजनः यजमानोमित्रायवरुणायच कर्मणःसंप्रदानत्वाच्चतुर्थी मित्रंवरुणंच अविधत् परिचरति तंजनंयुष्मत्परिचारकं अनर्वाणं अद्वेषिणं भ्रातृव्योवाअर्वेतिश्रुतेः।अनल्पंवा अनन्यसेवितं परिपाथः परितोरक्षतं कस्मादितितदुच्यते–अंहसः न्यूनातिरेकजनितात्पापात् नकेवलं सामान्यं जनं अपितुदाश्वांसं हविर्दत्तवन्तं मर्तंमरणधर्माणं अंहसःसर्वस्मादपिपापात् नकेवलं भवंतावेवअपितु अर्यमासर्वेषांनियन्तादेवः ऋजूयन्तं देवेष्वार्जवमाचरन्तं यजमानं व्रतमनु तदीयंकर्मानुलक्ष्य अभिरक्षति अभितोरक्षति कोस्यजनस्यविशेषइतितत्राह–योयजमानः उक्थैः शस्त्रैःएनोएनयोर्मित्रावरुणयोर्व्रतंकर्मपरिभूषति परिगृह्णाति तथायजमानः युष्मदीयंव्रतंकर्म स्तोमैःस्तोत्रैर्गानयुक्तमन्त्रसाध्यैः आभूषति सर्वतः अलंकरोति भूषअलङ्कारे भौवादिकः तमभिरक्षन्तीत्यन्वयः॥५॥

अथषष्ठी–

नमोदिवेबृहतेरोदसीभ्यांमित्रायवोचंवरुणायमीह्ळुषेसुमृळीकायमीह्ळुषे ।
इन्द्रमग्निमुपस्तुहिद्युक्षमर्यमणंभगम् ।
ज्योग्जीवन्तःप्रजयासचेमहिसोमस्योतीसचेमहि ॥ ६ ॥

नमः । दिवे । बृहते । रोदसीभ्याम् । मित्राय । वोचम् । वरुणाय ।
मीह्ळुषे । सुऽमृळीकाय । मीह्ळुषे । इन्द्रम् । अग्निम् । उप । स्तुहि ।

---

१ तै०सं० ६. ३. ८. ।

Funding by IKS-MoE

द्युक्षम् । अर्यमणंम् । भगंम् । ज्योक् । जीवंन्तः । प्रऽजया । सचेमहि ।
सोमंस्य । ऊती । सचेमहि ॥ ६ ॥

दिवे द्योतमानाय सूर्यायनमोवोचं नमस्कारोपलक्षितं स्तोत्रंवोचंब्रवीमि स्तौमीत्यर्थः कीदृशायतस्मै बृहतेमहते बृहन्महतोरुपसंख्यानमितिविभक्तिरुदात्ता स्तुत्याय तथारोदसीभ्यां द्यावापृथिवीभ्यां तदभिमानिदेवाभ्यांनमोवोचं तथामित्रायसर्वजनहिताय अहरभिमानिदेवाय नमोवोचं तद्वद्वरुणाय आवरकाय रात्र्यभिमानिदेवाय तथामीढ्ळुषे अभिमतफलस्य सेक्रेरुद्राय कीदृशायतस्मै सुमृळीकायशोभनसुखयित्रे पुनःसएवविशेष्यते मीढ्ळुषे सुमृडीकायेतिद्वेप्रत्येकविशेषणभूते इदानीं यजमानः ऋत्विजं स्वात्मानंवाप्रतिब्रवीति हेहोतः हेआत्मन्वा इन्द्रमग्निं द्युक्षंदीप्तिमन्तमर्यमणं भगंच उपउपेत्य बुद्ध्याप्राप्यस्तुहि स्तुतिंकुरु अस्मदनुग्रहात्ज्योक् चिरकालंजीवन्तोजीवनोपेतावयं प्रजयापुत्रभृत्यादिना सचेमहि संगताभूयास्म किंच सोमस्यइन्दोरूतीऊत्यासचेमहि तमपिस्तुत्वा तत्कारितेनरक्षणेन सहिताभूयास्मेत्यर्थः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

ऊतीदेवानांवयमिन्द्रंवन्तोमंसीमहिस्वयंशसोमरुद्भिः ।
अग्निर्मित्रोवरुंणःशर्मयंसन्तदंश्याममघवांनोवयंचं ॥७॥ २६ ॥

ऊती । देवानांम् । वयम् । इन्द्रंऽवन्तः । मंसीमहि । स्वऽयंशसः ।
मरुत्ऽभिः । अग्निः । मित्रः । वरुंणः । शर्म । यंसन् । तत् ।
अश्याम । मघऽवांनः । वयम् । च ॥ ७ ॥ २६ ॥

इन्द्रवन्तः प्रीतेनेन्द्रेणतद्वन्तोवयंदेवानां देवान् कर्मणिषष्ठी ऊती ऊत्या तर्पणेनहविरादिना मंसीमहि मन्येमहि कीदृशावयं स्वयशसः स्वायत्तकीर्तयः मरुद्भिः स्तुत्याहृष्टैर्मरुद्देवैः अनुगृहीताः यद्वा देवानामूत्या रक्षणेन रक्षितामंसीमहिमन्तारोभवेम सामर्थ्यात्तेषामेवमहत्त्वस्य किंचाग्निमित्रवरुणादेवाः शर्मयंसन्अस्माकंसुखंप्रायच्छन् तंतंवरंमघवानोवयंचतैर्दत्तान्नवन्तःसन्तस्तत्सुखंअश्याम व्याप्नुयाम अश्नोतेराशिषिलिङि छन्दस्युभयथेति सार्वधातुकत्वात्सलोपः॥ ७ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यप्रथमेषड्विंशोवर्गः ॥ २६ ॥

वेदार्थस्यप्रकाशेनतमोहार्दंनिवारयन् । पुमर्थांश्चतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

इतिश्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेणसायणामात्येनविरचितेमाधवीयेवेदार्थप्रकाशेऋक्संहिताभाष्येद्वितीयाष्टकेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

यस्यनिःश्वसितंवेदायोवेदेभ्योऽखिलंजगत् ॥ निर्ममेतमहंवन्देविद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १॥

अथद्वितीयाध्यायआरभ्यते सुषुमायातमितितृचात्मकंचतुर्थंसूक्तम् पारुच्छेपमतिशाक्करं षष्ट्यक्षरोपेतत्वात् पूर्वत्रतुशब्दप्रयोगान्मैत्रावरुणं अत्रात्यष्टिपरिभाषानाश्रीयते अतिशाक्करमितिविशेषितत्वात् अत्रानुक्रमणिका—सुषुमतृचमतिशाक्करमिति। दशरात्रस्यषष्ठेहनिप्रातःसवने प्रउगशस्त्रेइदंसूक्तंमित्रावरुणदेवत्यंतृतीयंतृचम् सूत्रितंच—स्तीर्णंबर्हिरितितृचौसुषुमायातमद्रिभिरिति तथास्मिन्नेव मैत्रावरुणस्य प्रस्थितयाज्यायाःपुरस्तादाद्याप्रक्षेपणीया षष्ठस्यप्रातःसवनइतिखण्डेसूत्रितम्—सुषुमायातमद्रिभिरिति।

सैषासूक्तेप्रथमा—

ॐम् सु॒षु॒माया॑त॒मद्रि॑भि॒र्गोश्री॑तामत्स॒राइ॒मेसोमा॑सोमत्स॒राइ॒मे।
आरा॑जानादिविस्पृशास्म॒त्रागं॑न्त॒मुप॑नः।
इ॒मेवां॑मित्रावरुणा॒गवा॑शिर॒ःसोमाः॑शु॒क्रागवा॑शिरः ॥ १ ॥

सु॒सु॒म । आ । या॒त॒म् । अद्रि॑ऽभिः । गोऽश्री॑ताः । म॒त्स॒राः ।
इ॒मे । सोमा॑सः । म॒त्स॒राः । इ॒मे । आ । रा॒जा॒ना॒ । दि॒वि॒ऽस्पृ॒शा॒ ।
अ॒स्म॒ऽत्रा । ग॒न्त॒म् । उप॑ । न॒ः । इ॒मे । वा॒म् । मि॒त्रा॒व॒रु॒णा॒ ।
गोऽआ॑शिरः । सोमाः॑ । शु॒क्राः । गोऽआ॑शिरः ॥ १॥

हेमित्रावरुणौ आयातं अस्मद्यज्ञंप्रत्यागच्छतं आगमनायकिमस्तीतिचेत्तत्राह—अद्रिभिः अभिषवसाधनैर्ग्रावभिः सुषुम सोमंसुतवन्तोवयं सुनोतेर्लिटिरूपं अतोगोश्रीताः विकारेप्रकृतिशब्दः पयोभिर्मिश्रिताः तस्मान्मैत्रावरुणंपयसाश्रीणातीतिहिब्राह्मणं। मत्सराः तृप्तिहेतवः सोमाः मत्सरःसोमोमन्दतेस्तृप्तिकर्मणइतियास्कः[1]। इमेपुरतोगृहीतावर्तंते अतआयातं पुनस्तएवविशेष्यन्ते इमेसोमासोमत्सराः मदहेतवः मादनेमात्सर्यवन्तोवा इतरयज्ञगतसो-

---

[1] नि० २.५.।

१५

Funding by IKS-MoE

मेभ्यः सोमाः कीदृशौयुवां राजानाराजनशीलौ दिविस्पृशाद्युलोकवासिनौ हद्युभ्यांङेरुपसंख्यानमित्यलुक् ईदृशौ युवां अस्मत्राअस्मासुमध्ये अस्मत्पालकौवा युवांनोऽस्मत्संबन्धिनं यज्ञं उपागतं समीपे आगच्छतं किंच हेमित्रावरुणा एतन्नामानौदेवौ वांयुवयोरर्थाय इमे सोमाः गवाशिरः पूर्ववद्विकारेप्रकृतिशब्दः गोभिः क्षीरैः आशिरोमिश्रिताःसंजाताः किंच गवाशिरः गोभिःउदकैर्मिश्रिताःसंजाताः यद्वा गोभिः स्तुतिलक्षणैर्मन्त्रैर्मिश्रिताः अतएवशुक्रादीप्ताःसंजाताः आशिरमवनयतिशुक्रत्वायेतिश्रुतेः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

इ॒मआया॑त॒मिन्द॑व॒ःसोमा॑सो॒दध्या॑शिरःसु॒तासो॒दध्या॑शिरः ।
उ॒तवा॑मु॒षसो॑बु॒धिसा॒कंसूर्य॑स्यर॒श्मिभि॑ः ।
सु॒तोमि॒त्राय॒वरु॑णायपी॒तये॒चारु॑र्ऋ॒ताय॑पी॒तये॑ ॥ २ ॥

इ॒मे । आ । या॒त॒म् । इन्द॑वः । सोमा॑सः । दधि॑ऽआशिरः । सु॒तासः॑ । दधि॑ऽआशिरः । उ॒त । वा॒म् । उ॒षसः॑ । बु॒धि । सा॒कम् । सूर्य॑स्य । र॒श्मिऽभिः॑ । सु॒तः । मि॒त्राय॑ । वरु॑णाय । पी॒तये॑ । चारुः॑ । ऋ॒ताय॑ । पी॒तये॑ ॥ २ ॥

हेमित्रावरुणौ आयातंआगच्छतं यतोयुष्मदर्थंइन्दवः क्लेदनसमर्थाः सोमासःसोमाःदध्याशिरः दध्नाश्रयणवन्तःसन्तःइमेपुरतोग्रहेणगृहीतावर्तन्ते अतआयातं किंच दध्याशिरः धीयमानाशिरःसोमाःसुतासः मन्त्रेणग्रावभिरभिषुताःसंपन्नाःअतआयातमितिशेषः आदित्यग्रहेदध्यवनयसद्भावात् तदपेक्षयादध्याशिरइत्युक्तं उतअपिच वांयुवयोःप्रीतयेपालनाय उषसोबुधि उषसःसंबंधिनिबोधेसति संपदादिलक्षणोभावेक्विप् सावेकाचइतिविभक्तेरुदात्तत्वं प्रकाशेसंजातेसति नकेवलमुषसएवबोधः अपितुसूर्यस्यरश्मिभिःसाकं सूर्यकिरणैःसहप्रकाशेहविःप्रदानायसंजातेसति सुतः सोमोअभिषुतः इदानींवियुज्योच्यते मित्रायसर्वहितायएतन्नामकायअहरभिमानिदेवाय तथावरुणायआवरकाय रात्र्यभिमानिदेवायच तदर्थंसोमःसुतइतिशेषः किंच ऋताययज्ञायतन्निर्वाहकायतदर्थंपीतयेपानाययज्ञसिद्ध्यर्थंहिदेवानांसोमपानं यद्वा क-

Funding by IKS-MoE

र्तरिक्किच् पीतयेपात्रेऋत्विगादयेऋतायय‌ज्ञायतन्निर्वाहकायवा चारुःचरणीयः भक्षणीयः सोमः सुतःअभिषुतः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

तांवां॑धे॒नुंनवा॑स॒रीमं॒शुंदु॑ह॒न्त्यद्रि॑भि॒ःसोमं॑दुह॒न्त्यद्रि॑भिः ।
अ॒स्म॒त्राग॑न्त॒मुप॑नो॒र्वाञ्चा॒सोम॑पीतये ।
अ॒यंवां॑मित्रावरुणा॒नृभिः॑सु॒तःसोम॒आपी॒तये॑सु॒तः ॥ ३ ॥ १ ॥

ताम् । वा॒म् । धे॒नुम् । न । वा॒स॒रीम् । अं॒शुम् । दु॒ह॒न्ति॒ । अद्रि॑ऽभिः ।
सोम॑म् । दु॒ह॒न्ति॒ । अद्रि॑ऽभिः । अ॒स्म॒ऽत्रा । ग॒न्त॒म् । उप॑ । न॒ः ।
अ॒र्वाञ्चा॑ । सोम॑ऽपीतये । अ॒यम् । वा॒म् । मि॒त्रा॒व॒रु॒णा॒ । नृऽभिः॑ ।
सु॒तः । सोम॑ः । आ । पी॒तये॑ । सु॒तः ॥ ३ ॥ १ ॥

मित्रावरुणा हेमित्रावरुणौ वांयुवयोःसंबन्धिनमंशुंवल्लीरूपंसोमंदुहन्ति संपादयन्ति अध्वर्यवः किमिव तांप्रसिद्धांअग्निहोत्राद्यर्थांवासरीं सर्वांगाच्छादितपयस्कांबहुक्षीरामित्यर्थः यद्वा पयआदिनाआच्छादयित्रीं वसआच्छादने औणादिकअरिप्रत्ययः कृदिकारादक्तिनइतिङीष् यद्वा केवलऔणादिकःअरप्रत्ययः स्वार्थिकोऽण् धेनुंन प्रीणयित्रींगामिव केनसाधनेनेतितदाह—अद्रिभिः अभिषवसाधनैर्ग्रावभिः किंच अद्रिभिः तैरेवसाधनैः सोमंयुष्मदर्थमेवदुहन्ति वल्लीरूपंसोमंयुष्मदर्थमेवोदकेनाप्लाव्यरसंदुहन्ति किंच अर्वांचा अस्मदभिमुखौसन्तौ सोमपीतयेसोमपानाय अस्मत्राअस्मत्रातारौ युवांनोऽस्मदीयंयज्ञंउपगन्तं उपागच्छतं किंच वांयुष्मदर्थं अयंसोमःनृभिर्नेतृभिर्यज्ञनिर्वाहकैःऋत्विग्भिःसुतःअभिषुतः किंच आपीतयेसंपूर्णपानाय सुतः अतआगच्छतमित्यर्थः ॥ ३ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यद्वितीयेप्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

प्रप्रपूष्णइतिचतुर्ऋचंपंचमंसूक्तं पारुच्छेपमात्यष्टं पूषदेवताकं प्रप्रचतुष्कंपौष्णमित्यनुक्रान्तं विनियोगोलैङ्गिकः ।

Funding by IKS-MoE

तत्रप्रथमा—

प्रप्र॑पू॒ष्णस्तु॑विजा॒तस्य॑शस्यतेमहि॒त्वम॑स्यत॒वसो॒नत॑न्दतेस्तो॒त्रम॑स्य॒
नत॑न्दते । अर्चा॑मिसु॒म्नय॑न्न॒हमन्त्यू॑तिंमयो॒भुव॑म् ।
विश्व॑स्य॒योमन॑आयुयु॒वेम॒खोदे॒वआ॑युयु॒वेम॒खः ॥ १ ॥

प्रऽप्र॑ । पू॒ष्णः । तु॒वि॒ऽजा॒तस्य॑ । श॒स्य॒ते॒ । म॒हि॒ऽत्वम् । अ॒स्य॒ ।
त॒वसः॑ । न । त॒न्द॒ते॒ । स्तो॒त्रम् । अ॒स्य॒ । न । त॒न्द॒ते॒ । अर्चा॑मि ।
सु॒म्न॒ऽयन् । अ॒हम् । अन्ति॑ऽऊतिम् । म॒यः॒ऽभुव॑म् । विश्व॑स्य ।
यः । मनः॑ । आ॒ऽयु॒यु॒वे । म॒खः । दे॒वः । आ॒ऽयु॒यु॒वे । म॒खः ॥ १ ॥

तुविजातस्यबहुयजमानार्थमुत्पन्नस्यास्यपूष्णः पोषकस्यैतन्नामकस्यदेवस्य तवसोमहित्वं बलस्यमहत्त्वंप्रशस्यते प्रस्तूयतेसर्वैः वीप्सापादपूरणे नतंदते नहिनस्तिकश्चित् तदपि किंचास्यपूष्णः स्तोत्रंनतन्दते नहिनस्तिनविरमति सर्वोपिजनः एनंस्तौतीत्यर्थः जगत्पोषकत्वादितिभावः अतःकारणात् अहं अहमपि यजमानः सुम्नयत् सुखमिच्छन् अर्चामिस्तौमि कीदृशंतं अंत्यूतिं आसन्नरक्षणं कादिलोपोबहुलमितिकलोपः स्तुत्यनन्तरमेववरप्रदमित्यर्थः मयोभुवंसुखस्योत्पादकं भावयितारंवा यःपूषा मखःयज्ञवान् मत्वर्थोलुप्यते विश्वस्यसर्वस्य स्तोतुः ऋत्विजोमनः आयुयुवे समन्तात्मिश्रयति शीघ्रवरप्रदानादितिभावः किंच देवोदीप्यमानः पूषाइतिशेषः मखः मखंयज्ञंआयुयुवेसंपूर्तिपर्यंतंमिश्रयति यद्वा विश्वस्यमनोमिश्रयणेयजमाने किमायातमितिचेत् उच्यते—मखः यज्ञनिर्वाहकोयंपूषादेवः यजमानस्यमनः आयुयुवे समन्तान्मिश्रयति सामर्थ्याद्यजमानस्यमनइतिलभ्यते यौतेश्छान्दसोलिट्॥ १ ॥

अथद्वितीया—

प्रहि॒त्वा॑पू॒षन्न॒जिरं॒नयाम॑नि॒स्तोमे॑भिःकृ॒ण्वऋ॒णवो॒यथा॒मृध॒उष्ट्रो॒नपी॑
परो॒मृधः॑ । हु॒वेयत्त्वा॑मयो॒भुवं॑दे॒वंस॒ख्याय॒मर्त्यः॑ ।
अ॒स्माकं॑मांगू॒षान्द्यु॒म्निनं॑स्कृधि॒वाजे॑षुद्यु॒म्निनं॑स्कृधि ॥ २ ॥

प्र । हि । त्वा॒ । पू॒ष॒न् । अ॒जि॒रम् । न । याम॑नि । स्तोमे॑भिः ।
कृ॒ण्वे । ऋ॒णव॑ः । यथा॑ । मृध॑ः । उष्ट्र॑ः । न । पी॒प॒र॒ः । मृध॑ः ।
हु॒वे । यत् । त्वा॒ । म॒य॒ःऽभुव॑म् । दे॒वम् । स॒ख्याय॑ । मर्त्य॑ः ॥
अ॒स्माक॑म् । आं॒गू॒षान् । द्यु॒म्निन॑ः । कृ॒धि॒ । वाजे॑षु । द्यु॒म्निन॑ः ।
कृ॒धि॒ ॥ २ ॥

हेपूषन् अजिरं यज्ञदेशंप्रति गमनवन्तं त्वात्वांयामनि गमने निमित्तभूतेसति स्तोमेभिः स्तोत्रैः प्रकृण्वे प्रकृष्टंकरोमि तत्रदृष्टान्तः—यामनिशीघ्रगमने अजिरंन शीघ्रगामिनमश्वमिव सयथा प्रस्तूयते तद्वत् किंच यथामृधः संग्रामान् उद्दिश्यऋणवःगच्छेः तथा प्रकृण्वे यद्वा यथा ऋणवः अस्मद्यज्ञंप्रतिगच्छेः ऋणुगतौ तानादिकः लेटचडागमः तथात्वांकृण्वे किंच मृधो हिंसकान्योद्धॄन् संग्रामे पीपरः पारंनयसि पारयतेर्लुङिचङिरूपं तत्रदृष्टान्तः—उष्ट्रोन उष्ट्रोयथाभारं वोढ्वापारयति तद्वत् मृधः संग्रामात् पीपरः पारंनयसि यत् यतः अतःकारणात् त्वात्वांमयोभुवं सुखस्यभावयितारंदेवं देवनशीलंपूषणं मर्त्योमरणधर्मामनुष्योहं हुवेआह्वयामि किमर्थं सख्यायसमानख्यानाय प्रियकरणायएवमाहूतःसन्नस्माकं आंगूषान् आघोषान्स्तोमान् आंगूषस्तोमआघोषइति[1]यास्कः। द्युम्निनस्कृधि द्योतनवतः कुरु यद्वा स्तोमान् यशोवतः अन्नवतोवा कृधिअस्मत्स्तुत्याप्रीतः त्वमेवंकुर्वित्यर्थः किंच वाजेषु संग्रामेषुद्युम्निनः अन्नवतः कृधि अस्मद्वैरिणोजित्वातेषामन्नंकृधिकुर्वित्यर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

यस्य॑तेपूषन्त्स॒ख्येवि॑प॒न्यव॒ःक्रत्वा॑चि॒त्सन्तोव॑साबुभुज्रि॒रइति॒क्रत्वा॑
बुभुज्रि॒रे । तामनु॑त्वा॒नवी॑यसींनि॒युतं॑रा॒यई॑महे ।
अहे॑ळमानउरुशंस॒सरी॑भव॒वाजे॑वाजे॒सरी॑भव ॥ ३ ॥

यस्य॑ । ते॒ । पू॒ष॒न् । स॒ख्ये । वि॒प॒न्यव॑ः । क्रत्वा॑ । चि॒त् । सन्त॑ः ।
अव॑सा । बु॒भु॒ज्रि॒रे । इति॑ । क्रत्वा॑ । बु॒भु॒ज्रि॒रे । ताम् । अनु॑ । त्वा॒ ।
नवी॑यसीम् । नि॒ऽयुत॑म् । रा॒यः । ई॒म॒हे॒ । अहे॑ळमानः । उ॒रु॒ऽशं॒स॒ ।
सरी॑ । भ॒व॒ । वाजे॑ऽवाजे । सरी॑ । भ॒व॒ ॥ ३ ॥

---

[1] नि० ५. ११.।

हेपूषन्देव यस्यते रक्षकत्वेनप्रसिद्धस्यतवसख्ये सखित्वेहितकरणेसति क्रत्वाचित् क्रतुनाप्रकृतेनकर्मणैव जसादिषुछन्दसिवावचनमितिनाभावाभावः संतः भवन्तंप्रीणयितारःसन्तः विपन्यवः विशेषेणस्तोत्रशीलाः यद्वा मेधाविनामैतत् मेधाविनोयजमानाः अवसा त्वत्कृतेनरक्षणेनरक्षिताःसन्तः बुभुज्रिरेभुञ्जते भोगान्इति एवमेवसर्वदाक्रत्वाकर्मणाबुभुज्रिरे भुंजते सर्वेपाल्यन्तइतिवा भुजेश्छन्दसिलिटिबहुलंछन्दसीतिरुट् तांतादृशीं नवीयसीं नवतरां स्तुत्यांवारक्षां अनुअनुसृत्य रक्षायाअनन्तरंत्वांनियुतं रायः एतत्संख्याकान् धनानि ईमहे याचामहे किंच हे उरुशंस बहुधास्तुत्य त्वं अहेळमानः अक्रुध्यन् अस्मासुसुमनाःसन् सरीभव अस्माभिर्गंतव्योभव सर्तेरौणादिकइनिप्रत्ययः आद्युदात्तत्वं किंच त्वंवाजेवाजे सर्वेष्वपिसंग्रामेषु सरीभवगमनशीलोभव पुरतोगन्ताभवेत्यर्थः ॥ ३॥

अथचतुर्थी–

अस्याऊषुणउपसातयेभुवोहेळमानोररिवाँअजाश्वश्रवस्यतामजाश्व।
ओषुत्वाववृतीमहिस्तोमेभिर्दस्मसाधुभिः ।
नहित्वापूषन्नतिमन्यआघृणेनतेसख्यमपह्नुवे ॥ ४ ॥ २ ॥

अस्याः । ऊम् इति । सु । नः । उप । सातये । भुवः । अहेळमानः ।
ररिऽवान् । अजऽअश्व । श्रवस्यताम् । अजऽअश्व । ओ इति ।
सु । त्वा । ववृतीमहि । स्तोमेभिः । दस्म । साधुऽभिः । नहि । त्वा ।
पूषन् । अतिऽमन्ये । आघृणे । न । ते । सख्यम् । अपह्नुवे ॥४॥२॥

हे अजाश्व पूषन् अजाश्वेतिपूषणमाहेतियास्कः[1] । नोऽस्माकं अस्याः अस्यैचतुर्थ्यर्थेषष्ठी सातयेलाभाय अहेळमानः अक्रुध्यन् अनादरमकुर्वन् ररिवान् दाताचसन् सुसुष्ठुउपभुवः समीपस्थोभव रातेश्छान्दसस्यलिटःक्वसुः पदसंज्ञायाअभावेपिपपिवांसंतस्थिवांसमित्यादौ छान्दसोवग्रहोदृश्यते उइतिपादपूरणः किंच श्रवस्यतां अन्नमिच्छतामस्माकं हेअजाश्व अजाएवाश्वस्थानीयायस्यतादृशत्वं पूषनामेदं ररिवांश्चसन् उपभुवः ओइति निपातद्वयसमुदायात्मकएकोनिपातः हेदस्म शत्रूणां उपक्षपयितः पूषन् त्वात्वां ओषु ववृतीमहि सर्वतएवसुतरांवर्तयेमहि वृतेरन्तर्भावितण्यर्थाल्लिङिबहुलंछन्दसीतिशपःश्लुः यज्ञान्तरगमनान्निवर्तयामः

---

[1] नि० ४. २५. ।

इत्यर्थः केनसाधनेनेतितदुच्यते—साधुभिःस्तोमेभिः त्वांप्रीणयितुंसमर्थैःस्तोत्रैः किंच हे पूषन् आघृणे सर्वतोवृष्टेःक्षारयितः यद्वा आवृणे हविषामाहर्तः स्वीकर्तः त्वां नह्यतिमन्ये अवमतिंनैवकरोमि नकेवलमनतिक्रममात्रं किंतु ते सख्यं तवसखित्वंहितकर्तृत्वं नह्यपह्नुवे नैवापनयामि नत्यजामि सर्वतःप्रख्यापयामीत्यर्थः ॥ ४ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यद्वितीयेद्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

अस्तुश्रौषळित्येकादशर्चंषष्ठंसूक्तम् अत्रानुक्रमणिका अस्तुश्रौषळेकादशवैश्वदेवीमैत्रावरुण्याश्विन्यस्तिस्रऐन्द्र्याग्नेयीमारुत्यैन्द्राग्नीबार्हस्पत्यावैश्वदेव्यंत्यात्रिष्टुप् पंचमीबृहती वैश्वदेवमेतदेवमन्यासामपिसूक्तप्रयोगेवैश्वदेवत्वं सूक्तभेदप्रयोगेयाल्लिंगंसादेवतेति परुच्छेपऋषिः अन्त्यात्रिष्टुप् पंचमीबृहती अन्याअत्यष्टयः विशेषाभावात्कृत्स्नंसूक्तंवैश्वदेवं तत्रआद्यायाविश्वेदेवादेवता द्वितीयायामित्रावरुणौ अथतिस्रोऽश्विदेवताकाः ऐन्द्रीषष्ठी सप्तम्याग्नेयी अष्टमीमारुतीनवमीऐन्द्राग्नीदशमीबार्हस्पत्या एकादशीवैश्वदेवी सूक्तविनियोगोलैङ्गिकः दशरात्रस्यषष्ठेहनिप्रउगशस्त्रेआद्या वैश्वदेवतृचेप्रथमा षष्ठस्येतिखण्डेसूत्रितम्—अस्तुश्रौषळोषूणोअग्नइति ।

सैषासूक्तेप्रथमा—

अस्तु॒श्रौष॑ट्पु॒रोअ॒ग्निंधि॒याद॑ध॒आनुतच्छर्धो॑दि॒व्यं॑वृ॑णीमह
इन्द्रवा॒यूवृ॑णीमहे। यद्ध॑क्रा॒णावि॒वस्व॑ति॒नाभा॑सं॒दायि॒नव्य॑सी।
अध॒प्रसून॒उप॑यन्तुधी॒तयो॑दे॒वाँअच्छा॒नधी॒तयः॑॥ १ ॥

अस्तु॑ । श्रौष॑ट् । पु॒रः । अ॒ग्निम् । धि॒या । द॒धे॒ । आ । नु । तत् ।
शर्धः॑ । दि॒व्यम् । वृ॒णी॒म॒हे॒ । इ॒न्द्र॒वा॒यू इति॑ । वृ॒णी॒म॒हे॒ । यत् । ह॒ ।
क्रा॒णा । वि॒वस्व॑ति । नाभा॑ । स॒म्ऽदायि॑ । नव्य॑सी । अध॑ । प्र ।
सु । न॒ः । उप॑ । य॒न्तु॒ । धी॒तयः॑ । दे॒वान् । अच्छ॑ । न । धी॒तयः॑॥१॥

अहंपुरः पुरतः उत्तरवेद्यां अग्निं आहवनीयाख्यं धिया प्रज्ञयाप्रणयनादिकर्मणादधे धारितवानस्मि तच्छर्धः तादृशंबलवंतंवाग्निं यद्वा तच्छर्धः तादृशं मरुतां स्वरूपं बलंदिव्यं दिविभवं

Funding by IKS-MoE

नु क्षिप्रं आवृणीमहे आभिमुख्येन संभजामहे किंच इन्द्रवायू वृणीमहे यद्यस्मात्कारणात् विवस्वति दीप्तिमति नाभानाभौ भूम्यानाभिस्थाने देवयजनेवेदिरूपे यद्वा नाभौ सर्वफलस्यसंबन्धके यज्ञे यज्ञमाहुर्भुवनस्यनाभिमितिश्रुतेः । ऋाणा कुर्वाणा स्वार्थप्रकाशनं नव्यसीनवतरा स्तुतिरूपावाक्संदायि संबध्यते छान्दसःकर्मणिलुङ् अस्माभिःप्रयुज्यतइत्यर्थः यस्मात्स्तुतिःक्रियते तस्मात् अस्तुश्रौषट् अस्याः स्तुतेःश्रवणंभवतु श्रोताभवतुवामरुतांगणोग्निर्वा इन्द्रवायुपक्षे प्रत्येकापेक्षयैकवचनं अधअनन्तरंनोधीतयः अस्मदीयानिकर्माणिस्तुत्यादिरूपाणि प्रसूयन्तु प्रकर्षेणसुष्ठु युष्मानुपगच्छन्तु किंच देवाँअच्छान अग्न्यादिदेवान् आभिमुख्येन प्राप्तुमिवधीतयः अस्मदीयानि कर्माणि उपयन्तु तेषांसमीपंप्राप्नुवन्तु ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

यद्ध॒त्यन्मि॑त्रावरुणावृ॒ताद॒ध्या॑द॒दाथे॒अनृ॑तं॒स्वेन॑म॒न्युना॒दक्ष॑स्य॒स्वेन॑म॒न्युना॑।
यु॒वोरि॒त्थाधि॒सद्म॒स्वप॑श्यामहि॒र॒ण्यय॑म् ।
धी॒भिश्च॒नमन॑सा॒स्वेभि॑र॒क्षभि॒ःसोम॑स्य॒स्वेभि॑र॒क्षभि॑ः ॥२॥

यत् । । ह॒ । त्यत् । मि॒त्रा॒व॒रु॒णौ॒ । ऋ॒तात् । अधि॑ । आ॒द॒दा॒थे॒ इत्या॑ऽद॒दाथे॑ । अनृ॑तम् । स्वेन॑ । म॒न्युना॑ । दक्ष॑स्य । स्वेन॑ । म॒न्युना॑ । यु॒वोः । इ॒त्था । अधि॑ । सद्म॑ऽसु । अप॑श्याम । हि॒र॒ण्यय॑म् । धी॒भिः। च॒न । मन॑सा। स्वेभिः॑ । अ॒क्षऽभिः॑ । सोम॑स्य । स्वेभिः॑ । अ॒क्षऽभिः॑ ॥ २ ॥

हेमित्रावरुणौऋतात् आदित्यात् त्यत् तदुदकंयद्यस्मात्कारणात् अधिअधिकंआददाथे सर्वतोददथः हप्रसिद्धं कीदृशमुदकंअनृतंनश्वरंशोषणस्वभावं केनसाधनेनस्वेनमन्युना स्वकीयेनतेजसा अहोरात्राभिमानिदेवौमित्रावरुणौखलुवृष्टिं मोचयतः अहोरात्रेवाइत्यादिश्रुतिःपूर्वमेवोदाहृता मन्युर्विशेष्यते दक्षस्यसमर्थस्य स्वेनमन्युनाआत्मभूतेन मननीयेनसामर्थ्येन किंच हेमित्रावरुणौ युवोः अन्त्यलोपश्छान्दसः युवयोः संबन्धिनं हिरण्ययंहिरणमयंरूपं ऋत्व्यवास्त्व्यवास्त्वेत्यादौमयटोमशब्दलोपोनिपात्यते इत्था इत्थंवक्ष्यमाणप्रकारेण सद्मसुयज्ञसदनेषु अधि अपश्याम पश्येम केनसाधनेनेतितदुच्यते–धीभिः तदुद्देश्यैःकर्मभिर्यज्ञादिरूपैर्मनसाचनत्व-

दासकेनचेतसाच स्वेभिरक्षभिः आत्मीयैरनन्यैश्चक्षुरादीन्द्रियैः किंच सोमस्यसोमंस्वेभिरक्षभिः अस्मदीयैरिन्द्रियैः पश्येमेतिशेषः नासाद्यपेक्षयाबहुवचनम् ॥ २ ॥

पृष्ठ्यस्यषष्ठेहनिप्रउगशस्त्रे युवांस्तोमेभिरित्याश्विनस्तृचः षष्ठस्येतिखण्डेसूत्रितम्—युवांस्तोमेभिर्देवयन्तोअश्विनावर्महइन्द्रेति ।

सैषातृतीया—

यु॒वांस्तोमे॑भिर्दे॑व॒यन्तो॑अश्विनाश्रा॒वय॑न्तइव॒श्लोक॑मा॒यवो॑यु॒वां
ह॒व्याभ्य॒३॒॑यव॑ः । यु॒वोर्वि॑श्वा॒अधि॒श्रिय॒ःपृक्ष॑श्चविश्ववेदसा ।
प्रु॒षा॒यन्ते॑वां॑प॒वयो॑हि॒र॒ण्यये॒रथे॑दस्राहि॒र॒ण्यये॑ ॥ ३ ॥

यु॒वाम् । स्तोमे॑भिः । दे॒व॒यन्त॑ः । अ॒श्वि॒ना॒ । आ॒श्र॒वय॑न्तःऽइव ।
श्लोक॑म् । आ॒यव॑ः । यु॒वाम् । ह॒व्या । अ॒भि । आ॒यव॑ः । यु॒वोः ।
विश्वा॑ः । अधि॑ । श्रिय॑ः । पृक्ष॑ः । च॒ । वि॒श्व॒ऽवे॒द॒सा॒ । प्रु॒षा॒यन्ते॑ ।
वा॒म् । प॒वय॑ः । हि॒र॒ण्यये॑ । रथे॑ । द॒स्रा॒ । हि॒र॒ण्यये॑ ॥ ३ ॥

हेअश्विना अश्विदेवौ युवांस्तोमेभिःस्तोत्रैः देवयन्तः युवामात्मनइच्छन्तः आयवः मनुष्यनामैतत् यजमानाः श्लोकंयुष्मदीयस्तुतिरूपांवाचं आश्रावयन्तइव सर्वतःश्रवणविषयांकुर्वन्तइव स्तुवन्ति श्लोकइतिवाङ्नाम श्लोकः धाराइतितन्नामसूक्तत्वात् कीदृशास्ते युवांहव्याहविषाआज्यादिना अभ्यायवः आभिमुख्येनगंतारः प्रीणयितुमितिशेषः हवींषि आभिमुख्येनप्रापयन्तोवा किंच हेविश्ववेदसा सर्वधनौ युवोर्युवयोः संबन्धिन्योविश्वाःश्रियः सेवनीयाः सर्वालक्ष्मीः धनकनकादिरूपाः अधिअधिकंभजन्तइतिशेषः किंच पृक्षश्च अन्नमपि युष्मत्प्रसादादधि अधिकंलभन्ते किंच हेदस्रा शत्रूणामुपक्षपयितारौ वां हिरण्ययेरथेहिरण्मयेमधुपूर्णे रथे पवयस्तन्नेमयः प्रुषायन्ते क्षरन्ति स्रवन्ति प्रुषप्लुषस्नेहनसेचनपूरणेषु छन्दसिशायजपीत्यहावपिश्नःशायजादेशः मधुपूर्णपात्रोपेतत्वात्शीघ्रगमनेनचक्रेषु मधूनिस्रवन्तीतिभावः पवीरथनेमिर्भवतियद्विपुनातिभूमिमितिनिरुक्तं[1] । अश्विनोरथस्यमधुपूर्णत्वं नयःपवयोमधुवाहनेर-

---

[1] नि ५. ५ ।

थइत्यादिषुप्रसिद्धम् किंच तादृशे हिरण्ययेहिरण्मयेहृदयरमणेरथेमधुरं हविर्वहतमितिशेषः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अचे॑तिदस्रा॒व्यू१॒॑नाक॑मृण्वथोयु॒ञ्जते॑वांरथ॒युजो॒दिवि॑ष्टिष्वध्व॒स्मानो॒दिवि॑ष्टिषु । अधि॑वां॒स्थाम॑व॒न्धुरे॒रथे॑दस्रा॒हिर॒ण्यये॑ । प॒थेव॒यन्ता॑वनु॒शास॑ता॒रजोञ्ज॑सा॒शास॑ता॒रजः॑ ॥ ४ ॥

अचे॑ति । द॒स्रा॒ । वि । ऊ॒म् इति॑ । नाक॑म् । ऋ॒ण्व॒थः॒ । यु॒ञ्जते॑ । वा॒म् । र॒थ॒ऽयुजः॑ । दिवि॑ष्टिषु । अ॒ध्व॒स्मानः॑ । दिवि॑ष्टिषु । अधि॑ । वा॒म् । स्थाम॑ । व॒न्धुरे॑ । रथे॑ । द॒स्रा॒ । हि॒र॒ण्यये॑ । प॒थाऽइ॑व । यन्तौ॑ । अ॒नु॒ऽशास॑ता । रजः॑ । अञ्ज॑सा । शास॑ता । रजः॑ ॥ ४ ॥

हेदस्रादस्रौअश्विनौ अचेति वक्ष्यमाणंयुष्मच्चेष्टितंज्ञायतेसर्वैः किंतदितितदुच्यते—नाकं स्वर्गं व्यृण्वथोविशेषेणगच्छथः ऋणुगतौ तानादिकः लेटचडागमः यज्ञसंपूर्त्यनन्तरमितियावत् उशब्दोवधारणे यद्वा नाकं अकंदुःखंतद्रहितंयज्ञमृण्वथः विशेषेणगच्छथएव तदर्थंवां रथयुजः युष्मत्संबन्धिनोरथस्ययोजयितारः सारथयः दिविष्टिषु स्वर्गस्यएषणेषु द्योतनात्मकस्य यज्ञस्यैषणेषु गमनेषुवा निमित्तभूतेषुयुंजते अश्वान्योजयन्ति रथे युक्तेरथेवायुष्मान्तएवविशेष्यन्ते दिविष्टिषु दिवोगमनेषुनिरालंबआकाशगमनेषु अध्वस्मानः रथस्य तदाश्रितस्यचध्वंसमकुर्वाणाः किंच हेदस्राअश्विनौ वांयुवयोः बंधुरे बंधुरत्रययुक्ते युगबन्धनाधारःकाष्ठविशेषोबन्धुरंतादृशत्रययुक्तत्वं रथोयोवांत्रिवंधुरः[2]इत्यादिषुप्रसिद्धं । हिरण्ययेहिरण्मयेरथे अधि तादृशस्यरथस्योपरि स्थामअस्थापयाम छान्दसेलङि बहुलंछन्दसीत्यडभावः आद्युदात्तश्छान्दसः कीदृशौ पथेवसुपथेनेवमार्गेण निरालंबआकाशे रजः रंजनात्मकं स्वर्गंप्रतियंतौगच्छन्तौ लोकारजांस्युच्यन्तइत्युक्तत्वात्[3] । अनुशासता अननुकूलान्शत्रून् अनुशासतौ विधेयीकुर्वन्तौ शासेः शतरिजक्षित्यादयइत्यभ्यस्तत्वादभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं किंच अंजसामुख्यत्वेन प्रकृष्टंरजः उदकं वृष्टिलक्षणंशासता शासतौ बलाद्विधेयीकुर्वन्तौ ॥ ४ ॥

---

१ ऋ० सं० १. ३. ४. । २ ऋ० सं० ६. २. ५. । ३ नि० ४. १९. ।

अथपंचमी–

शची॑भिर्नःशचीवसू॒दिवा॒नक्तं॑दशस्यतम् ।
मावां॑रा॒तिरुपं॑दस॒त्कदां॑च॒नास्मद्रा॒तिःकदां॑च॒न ॥ ५ ॥ ३ ॥

शची॑भिः । न॒ः । श॒ची॒व॒सू॒ इति॑ शचीऽवसू॒ । दिवा॑ । नक्त॑म् ।
द॒शा॒स्य॒त॒म् । मा । वा॒म् । रा॒तिः । उप॑ । द॒स॒त् । कदा॑ ।
च॒न । अ॒स्मत् । रा॒तिः । कदा॑ । च॒न ॥ ५ ॥ ३ ॥

हेशचीवसू शचीतिकर्मनामअस्मदनुष्ठितज्योतिष्टोमादिकर्मधनौ युवांशचीभिः अस्मदीयैः कर्मभिर्यागादिभिर्निमित्तभूतैः दिवानक्तं अहनिरात्रौच दशस्यतं अभिमतंददेथां दाशृदाने इत्यस्येदंछान्दसंरूपं यद्वा दशस्यतिर्दानार्थः कंड्वादिषुद्रष्टव्यः वांयुवयोः रातिर्दानंकदाचन सर्वदायागकालेअयागकालेपि मोपदसत् मोपक्षीणंभूत् दसुउपक्षये लुङि्पुषादिद्युतादीतिच्लेरङ् नकेवलंयुष्मदीयं अपितु अस्मत् अस्माकमपि रातिर्दानं हविरादिप्रदानंसर्वविषयंदानं वार्थिभ्यः कदाचन सर्वावस्थायामपि मोपदसत् उपक्षीणंमाभूत् सर्वदावर्ततां अहमपिसर्वदायुष्मानुद्दिश्यदद्यां युवामपि मदभिमतंसर्वदादत्तमित्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यद्वितीयेतृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

पृष्ठ्यस्यषष्ठेहनिप्रउगशस्त्रस्यैन्द्रेतृचे तृतीयावृषन्निन्द्रेत्येषा सूत्रितंच–वृषन्निन्द्रवृषपाणासइन्दवःसुषुमायातमद्रिभिरिति तत्रैवसवनेप्रस्थितयाज्यानांपुरस्तात् अन्याऋचः प्रक्षिप्योभयीभिर्यष्टव्यं तत्रहोतुःप्रस्थितयाज्यायाःपुरस्तात् एषाप्रक्षेपणीया सूत्रितंच–षष्ठस्यप्रातःसवने प्रस्थितयाज्यानांपुरस्तादन्याःकृत्वोभाभ्यामनवानन्तोयजन्तीति ।

सैषासूक्तेषष्ठी–

वृषं॑न्निन्द्रवृष॒पाणा॑स॒इन्दं॑वइ॒मेसुताअद्रि॑षुतासउ॒द्भिद॒स्तुभ्यं॑सु॒
तासं॑उ॒द्भिदं॑ः । तेत्वां॑मन्दन्तुदा॒वनें॑म॒हेचि॒त्राय॒राधं॑से ।
गी॒र्भिर्गि॑र्वाह॒ःस्तवं॑मान॒आगं॑हिसु॒मृ॒ळीको॒न॒आगं॑हि ॥ ६ ॥

Funding by IKS-MoE

वृष॑न् । इ॒न्द्र॒ । वृ॒ष॒ऽपाना॑सः । इन्द॑वः । इ॒मे । सु॒ताः । अद्रि॑ऽसुतासः ।
उ॒त्ऽभिदः॑ । तुभ्य॑म् । सु॒तासः॑ । उ॒त्ऽभिदः॑ । ते । त्वा॒ । म॒न्द॒न्तु॒ ।
दा॒वने॑ । म॒हे । चि॒त्राय॑ । राध॑से । गी॒ःऽभिः । गि॒र्वा॒हः॒ । स्तव॑मानः ।
आ । ग॒हि॒ । सु॒ऽमृ॒ळी॒कः । न॒ः । आ । ग॒हि॒ ॥ ६ ॥

हेइन्द्र वृषन् वर्षितःकामानां इमेपुरतोदृश्यमानाइन्दवःसोमाः सुताः त्वदर्थमभिषुताः कीदृशास्तेवृषपानासः अभिमतवर्षकेणत्वयापातव्याः अद्रिसुतासः अद्रिभिर्दृढैः पाषाणैः अभिषवसाधनैः सुताः उद्भिदः उद्भेदकाः वर्षस्य तएवपुनर्विशेष्यन्ते उद्भिदः बलस्योद्भेदकाः उद्भिन्नावापर्वतादौ तादृशाः सोमाः तुभ्यंसुतासः त्वदर्थमेवाभिषुताः किंच तेतादृशाः सोमाःत्वात्वांमन्दन्तु तर्पयन्तु कुत्रेतितदुच्यते—दावनेदानवतियागे अभिमतदानायवा तथामहे महते चित्रायचायमानाय विचित्रायनानाविधायवा राधसे धनाय किंच हेगिर्वाहः गिरांस्तुतीनांअस्मदीयानांवोढः वहिहाधाञ्भ्यइत्यसुन् गीर्भिः अस्मत्स्तुतिभिः स्तवमानःसन् आगहि आगच्छ नोस्मान्सुमृळीकः सुष्ठुमृडयितासन् आगहिआगच्छ ॥ ६ ॥

दशरात्रस्यषष्ठेहनिप्रातःसवनेनेष्टुःप्रस्थितयाज्यायाःपुरस्तादोषूणोअग्नइत्येषावपनीयाएकीकृत्योभाभ्यांयागः षष्ठस्येतिखण्डेसूत्रितं—ओषूणोअग्नेशृणुहित्वमीळितोग्निंहोतारमिति तस्मिन्नेवसवने प्रउगशस्त्रेद्वितीया सूत्रितंच—अस्तुश्रौषळोषूणोअग्नइति ।

सैषासप्तमी—

ओषूणो॑अग्नेशृणु॒हि॒त्वमी॑ळि॒तोदे॒वेभ्यो॑ब्रवसिय॒ज्ञिये॑भ्यो॒
राज॑भ्योय॒ज्ञिये॑भ्यः । यद्ध॒त्यामङ्गि॑रोभ्योधे॒नुंदे॑वा॒अद॑त्तन ।
वितांदु॑ह्रेअर्य॒माक॒र्तरी॒सचाँ॑ए॒षतांवे॑दमे॒सचा॑ ॥ ७ ॥

ओ इति॑ । सु । न॒ः । अ॒ग्ने॒ । शृ॒णु॒हि॒ । त्वम् । ई॒ळि॒तः । दे॒वेभ्य॑ः ।
ब्र॒व॒सि॒ । य॒ज्ञिये॑भ्यः । राज॑ऽभ्यः । य॒ज्ञिये॑भ्यः । यत् । ह॒ । त्याम् ।
अङ्गि॑रःऽभ्यः । धे॒नुम् । दे॒वा॒ः । अद॑त्तन । वि । ताम् । दु॒ह्रे॒ ।
अ॒र्य॒मा । क॒र्तरि॑ । सचा॑ । ए॒षः । ताम् । वे॒द॒ । मे॒ । सचा॑ ॥ ७ ॥

Funding by IKS-MoE

हेअग्ने त्वंनोऽस्मदीयं आवाहनं स्तुतिंवा ईळितः अस्माभिः स्तुतःसन् ओषुश्रृणुहि ओइति निपातद्वयसमुदायात्मकएकोनिपातः आभिमुख्येनैवसुष्ठुश्रृणु उतश्चप्रत्ययादितिछन्दसिवावचनमितिहेर्लुगभावः श्रुत्वाचदेवेभ्योदेवनशीलेभ्योयज्ञियेभ्योयज्ञार्हेभ्यः हविर्भाग्भ्यः स्तुतिभाग्भ्यश्चेत्यर्थः यज्ञर्त्विग्भ्यामितिघः तेभ्यः यज्ञियेभ्योयज्ञार्हेभ्योयजमानेभ्यः संबन्धिकर्मब्रवासिब्रूहि ब्रवीतेर्लेटचडागमः कीदृशेभ्यः राजभ्योराजमानेभ्यः इदानींदेवाः प्रत्यक्षेणोच्यन्ते अत्रेतिहासमाहुः—अङ्गिरसोनाममहर्षयः पूर्वंयज्ञार्थंदेवान् स्तुत्याप्रीणयित्वागाः अयाचन्त तेप्रीताः कामदुघांप्रादुः लब्ध्वाचतांधेनुंक्षीरंदोग्धुमशक्नुवानाः अर्यमणंदेवंप्रार्थयन् सचप्रार्थितोऽग्निहोत्राद्यर्थं क्षीरंदुदोहेति तदिदमत्रोच्यते—यत् यां त्यां तां हप्रसिद्धां धेनुंक्षीरादिनाप्रीणयित्रींगांहेदेवाः अंगिरोभ्यः तदर्थंअदत्तन दत्तवन्तः तप्तनप्तनथनाश्चेतितनादेशः तांधेनुंअर्यमासर्वस्यनियमितादेवः कर्तरिसर्वस्योत्पादकेत्वय्यग्नौसचाइतरदेवेभ्यःसाकं विदुह्रे विविधंदुग्धवान् दुहेर्लिटिबहुलंछन्दसीतिरुट् छन्दसिवेतिवचनाद्द्विर्वचनाभावः लटच्चेववालोपस्तइतितलोपः एषः एषवार्यमा तांधेनुंमेसचामत्समवायेनवेदजानाति अर्यमाहमपिजानामीत्यर्थः ईदृशीधेनुस्त्वदर्थमेवदुह्यतइत्यग्नेःस्तुतिः ॥ ७ ॥

मोषुवोअस्मदितिप्रस्थितयाज्या सूत्रितंच—मोषुवोअस्मदभितानिपौंस्यौषूणोअग्नइति ।

सैषाष्टमी—

मोषुवो॑अ॒स्मद॒भितानि॒पौंस्या॒सना॑भूवंद्यु॒म्नानि॒मोतजा॑रिषुर॒स्म
त्पु॒रोतजा॑रिषुः । यद्व॑श्चि॒त्रंयु॒गेयु॑गे॒नव्यं॒घोषा॒दम॑र्त्यम् ।
अ॒स्मासु॒तन्म॑रुतो॒यच्च॑दु॒ष्टरं॑दिधृ॒तायच्च॑दु॒ष्टर॑म् ॥ ८ ॥

मो इति॑ । सु । व॒ः । अ॒स्मत् । अ॒भि । तानि॑ । पौंस्या॑ । सना॑ । भू॒व॒न् ।
द्यु॒म्नानि॑ । मा । उ॒त । जा॒रि॒षु॒ः । अ॒स्मत् । पु॒रा । उ॒त । जा॒रि॒षु॒ः ।
यत् । व॒ः । चि॒त्रम् । यु॒गेऽयु॑गे । नव्य॑म् । घोषा॑त् । अम॑र्त्यम् ।
अ॒स्मासु॑ । तत् । म॒रु॒त॒ः । यत् । च॒ । दु॒स्तर॑म् । दि॒धृ॒त । यत् ।
च॒ । दु॒स्तर॑म् ॥ ८ ॥

हेमरुतःवः युष्मत्संबन्धीनितानि प्रसिद्धानि पौंस्यापौंस्यानिबलानि सनासदातनानि नित्यानि द्युम्नानि प्रकाशयुक्तानि यद्वा सना संभजनीयानि द्युम्नानि धनवन्ति यशोवन्तिवा मत्वर्थीयोलु-

प्यते मोइति निपातद्वयसमुदायः उशब्दोवधारणे अस्मत् अस्मात् मोष्वभिभूवन् सुष्ठुमैवाभिभवन् यद्वा अस्मत्तोपगतानि माभूवन् उत अपिच यद्वा द्युम्नानीत्येतदुत्तरत्रसंबध्यते द्युम्नानि धनानि यशांसिवाअस्मदीयानि माजारिषुः क्षीणानिमाभूवन् उत अपिचअस्मत्पुरापुराणिलक्षणयातत्रस्थप्राणिनोमाजारिषुः जीर्णानष्टामाभूवन् किंच वोयुष्मत्संबन्धि चित्रं चायनीयंनानाविधंनव्यं नूतनं स्तोतव्यंवा अमर्त्यं अमरणधर्मकं मर्त्येषुदुर्लभं वा यदस्तिघोषात् घोषाः व्यत्ययेनपंचमी शब्दोपेतागवादयः घोषोपलक्षिताग्रामनगरादयोवायेसन्ति तत्सर्वं युगेयुगे युगशब्दोपलक्षिते तत्तत्काले अस्मासु अस्मास्वेवभवत्वितिशेषः नान्यस्य किंच हेमरुतः यच्चदुस्तरं दुःखेनतरणीयं संपादनीयं धनं दिधृत धारयत तदस्मासु किंच दुस्तरं शत्रुभिराहिंसितं तत्सर्वमपि विशेषेणास्मासु स्थापयत ॥ ८॥

पृष्ठ्यस्यषष्ठेहनि अच्छावाकस्यप्रस्थितयाज्यायाः पुरस्ताद्दध्यङ्हमइत्येषा सूत्रितंच–दध्यङ्हमेजनुषंपूर्वोअङ्गिराएवमेवमाध्यन्दिनइति ।

सैषानवमी–

द॒ध्यङ्ह॑मेज॒नुषं॒पूर्वो॒अङ्गि॑राःप्रि॒यमे॑धः॒कण्वो॒अत्रि॒र्मनु॑र्विदु॒स्तेमे॒पू
र्वे॒मनु॑र्विदुः । तेषां॑दे॒वेष्वाय॑तिर॒स्माकं॒तेषु॒नाभ॑यः ।
तेषां॑प॒दे॒नमह्यान॑मेगि॒रेन्द्रा॒ग्नीआन॑मेगि॒रा ॥ ९ ॥

द॒ध्यङ् । ह॒ । मे॒ । ज॒नुष॑म् । पूर्वः॑ । अङ्गि॑राः । प्रि॒यऽमे॑धः । कण्वः॑ ।
अत्रिः॑ । मनुः॑ । वि॒दुः॒ । ते । मे॒ । पूर्वे॑ । मनुः॑ । वि॒दुः॒ । तेषा॑म् ।
दे॒वेषु॑ । आऽय॑तिः । अ॒स्माक॑म् । तेषु॑ । नाभ॑यः । तेषा॑म् ।
प॒देन॑ । महि॑ । आ । न॒मे॒ । गि॒रा । इ॒न्द्रा॒ग्नी इति॑ । आ न॒मे॒ । गि॒रा॑ ॥९॥

दध्यङ्अथर्वगोत्रोत्पन्नएतन्नामकोमहर्षिः सचपूर्वःपूरकः सर्वस्यपुरातनोवाअङ्गिराः अङ्गारः तद्वत्तेजस्वीइत्यर्थः यद्वा अंगाराएवांगिरसोभवन् येऽङ्गाराआसंस्तेऽङ्गिरसोभवन्नितिश्रुतेः[1] । अङ्गिराअङ्गाराअङ्कनाअञ्चनाइतिनिरुक्तम्[2] । एतन्नामामहर्षिश्चप्रियमेधः मेधाप्रियः प्रियमेधः

---

[1] ऐ० ब्रा० ३. ३४. ।

[2] नि० ३. १७. ।

Funding by IKS-MoE

प्रियाअस्यमेधाइतियास्कः[1]। कण्वःमेधावी सच अत्रिः दुःखत्रयरहितः अत्रिर्नत्रयइतिनिरुक्तम्[2]। मनुः मननवान् एतन्नामामहर्षिः एतेसर्वेमहात्मानोमहर्षयःमेजनुषं दिवोदासपुत्रस्यपरुच्छेपस्य जन्मविदुःजानन्ति वेत्तेर्विदोलटोवेतिझेरुसादेशः किंच तेपूर्वोक्ताः पूर्वेपूर्वकालीनाः मेअस्मत्पित्रादीन्जानन्तइत्यर्थः मनुःमनवःज्ञानवन्तः यतस्तेपूर्वेमनवश्च अतोविदुरितिभावः सुपांसुलुगितिजसोलुक् तेषांज्ञानेउपपत्तिमाह—तेषांदध्यङ्ङादीनांदेवेषुइतरेषुदेवनशीलेषुमहर्षिषु मध्ये आयतिः दीर्घकालसंबन्धोस्तिअतोविदुरित्यर्थः ततश्चकिमित्याह—अस्माकंनाभयःजीवेनसहसंबन्धवन्तःप्राणाः फलेनसहसंबद्धायागावः तेषुतेष्वेववर्तन्ते असौविशिष्टजन्मा वोयज्ञयोग्यइति तैर्वक्तव्यत्वेनतदधीनत्वं तेषांदध्यङ्ङादीनांपदेनआस्पदेनमहत्त्वेननिमित्तेनगिरास्तुतिरूपयावाचामहिमहत्अत्यधिकंआनमे नमामि सर्वोजनः किंच तेषामनुग्रहात् यज्ञयोग्यःसन् इन्द्राग्नी गिरास्तुतिरूपयावाचायुक्तःसन्नानमे आभिमुख्येननमामिस्तौमिनमामिचेत्यर्थः नमेर्व्यत्ययेनात्मनेपदं यद्वा कर्मकर्तरिनदुहस्नुनमामितियकःप्रतिषेधः स्वयमेवनतोऽस्मि हपूरणः ॥ ९ ॥

अथदशमी—

होता॑यक्षद्व॒निनो॑वन्त॒वार्यं॒बृ॒ह॒स्पति॑र्यजति॒वे॒नउ॒क्षभि॑ःपु॒रु॒वारे॑भिरु॒क्षभि॑ः ।
जगृ॒भ्मादू॒रआ॑दिशं॒श्लोक॒मद्रे॒रध॒त्मना॑ ।
अधा॑रयदर॒रिन्दा॑निसु॒क्रतु॑ःपु॒रूसद्मा॑निसु॒क्रतु॑ः ॥ १० ॥

होता॑ । य॒क्ष॒त् । व॒निन॑ः । व॒न्त॒ । वार्य॑म् । बृ॒ह॒स्पति॑ः । य॒ज॒ति॒ ।
वे॒नः । उ॒क्षऽभि॑ः । पु॒रु॒ऽवारे॑भिः । उ॒क्षऽभि॑ः । ज॒गृ॒भ्म ।
दू॒रेऽआ॑दिशम् । श्लोक॑म् । अद्रे॑ः । अध॑ । त्मना॑ । अधा॑रयत् ।
अ॒र॒रिन्दा॑नि । सु॒ऽक्रतु॑ः । पु॒रु । सद्मा॑नि । सु॒ऽक्रतु॑ः ॥ १० ॥

अयंहोतादैव्योग्निर्मानुषोवादेवानामाह्वातायक्षत् याज्यांपठतु यजेर्लेटचडागमः सिब्बहुलमितिसिप् वनिनोवननवन्तः हविःकामयमानावा देवावार्यंवरणीयंसोमं वन्त भजन्तां वनतेश्छान्दसेलङिव्यत्ययेनात्मनेपदं बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् छान्दसोऽत्यलोपः तदर्थंबृहस्पतिः बृहतोमन्त्रस्यहविषोवापालकोऽध्वर्युः दैव्योबृहस्पतिर्वास्वयमेवयजति यागंकरोति कीदृशःसःवेनः

---

[1] नि० ३. १७. ।   [2] नि० ३. १७. ।

कामयमानः केनसाधनेनेतितदुच्यते—उक्षभिः सेचकैः सोमैः पुरुवारेभिः बहुभिर्वरणीयैः तथा-उक्षभिः सेचनसमर्थैरुदकैः तन्निमित्तभूतैर्हूयमानैराहुतिभिरादित्यद्वारा वृष्ट्युत्पन्नैः वयं यजमानाः दूरे आदिशं दूरदेशे आदिगादेशोयस्य तादृशं हलदन्तात्सप्तम्याइत्यलुक् अद्रेः जातावेकवचनं अभिषवसाधनस्यग्राव्णः श्लोकंवाचं ध्वनिंजगृभ्म गृह्णीमःश्रोत्राभ्यां पूजार्थंबहुवचनं इदानींपरोक्षकृतः सुक्रतुः शोभनकर्माअयं यजमानः अधअथयागसंपूर्त्यनन्तरं अररिंदानि उदकनामैतत् अररिंदानिध्वस्मन्वदितितन्नामसुपाठात् वृष्टिलक्षणान्युदकानि त्मनाआत्मनाअधारयत् धारयति ररिर्दाता नास्तिअन्योररिरस्यपिपासोपशमनस्य तादृशंपिपासोपशमनं ददतीत्यररिन्दानि यद्वा अररिः इतश्चेतश्चगमनं औणादिकोअरिप्रत्ययः आतोनुपसर्गेकः पृषोदरादित्वादभिमतरूपस्वरसिद्धिः तद्ददतीतिअररिन्दान्युदकानि चेष्टाप्रदानीत्यर्थः आपोमयःप्राणइतिश्रुतेः । यद्वा ररिर्दानं नविद्यते तादृशंदानमितरभूतेषुतदररि तद्ददतीत्यररिन्दानि अन्यैरदेयंलोकोपकारिभोगंददतीत्यर्थः तादृशान्युदकानि यागेनोत्पादितवानित्यर्थः किंच सुक्रतुः शोभनकर्मायंपुरुपुरूणि बहूनि सद्मानि सदनानिसुखनिवासयोग्यानिगृहाणिअधारयत् यद्वा बृहस्पतिः सुक्रतुश्चायमध्वर्युः अररिंदान्युक्तलक्षणानिअभिषवसाधनान्युदकानि अधारयत् धारितवान् तथा सुक्रतुः शोभनप्रज्ञः पुरुसद्मानिसदनानि हविरासादनान्यधारयत्॥१०॥

दशरात्रेषष्ठेहनिप्रउगशस्त्रेवैश्वदेवतृचस्यद्वितीया येदेवासइत्येषा सूत्रितंच—येदेवासोदिव्येकादशस्थेयमददाद्रभसमिति ।

सैषैकादशी—

ये॒दे॑वासोदि॒व्येका॑दश॒स्थपृ॑थि॒व्यामध्येका॑दश॒स्थ ।
अ॒प्सु॒क्षितो॑महि॒नैका॑दश॒स्थतेदे॑वासोय॒ज्ञमि॒मंजु॑षध्वम् ।।११।।४।।

ये । दे॒वा॒स॒ः । दि॒वि । एका॑दश । स्थ । पृ॒थि॒व्याम् । अधि॑ ।
एका॑दश । स्थ । अ॒प्सु॒ऽक्षित॑ः । म॒हि॒ना । एका॑दश । स्थ ।
ते । दे॒वा॒स॒ः । य॒ज्ञम् । इ॒मम् । जु॒ष॒ध्व॒म् ॥ ११ ॥ ४॥

हेदेवासोदेवाः द्योतनशीलायेयूयंदिविद्युलोकेएकादशस्थ एकंचदशचेत्येतत्संख्याकाः भवथ तथापृथिव्यामधि उपरिएकादशस्थ एतत्संख्याकाभवथ किंच अप्सुक्षितः तद्धेतुत्वात्ताच्छब्द्यं अप्स्वंतरिक्षेक्षियन्तिनिवसन्तीत्यप्सुक्षितः क्षियतेःक्विप् तत्पुरुषेकृतीत्यलुक् अन्तरि-

क्षवासिनोदेवाः एकादशस्थत त्संख्याकाभवथ यद्वा अन्तरिक्षस्येयंसंज्ञा आपः पृथिवीइत्यंतरिक्षनामसुपाठात् यद्यपितिस्रएवदेवताइत्युक्तत्वात् क्षित्याद्यभिमानिन्योदेवतास्तिस्रएव तथापि महिनामहत्त्वेन स्वस्वविभूत्या त्रयस्त्रिंशत्संख्याकाभवन्ति तत्तत्स्थानेअन्यास्तद्विभूतयइत्युक्तत्वात् महिनादेवासः इत्येतेसर्वत्रसंबध्यन्ते तेयूयं हेदेवासः मिलित्वोक्तसंख्याकादेवाः इममस्मदीयंयज्ञंजुषध्वंसंभजध्वं तत्संबधिहविर्वासेवित्वाप्रीणयध्वं एकंचदशचएकादशप्रागेकादशभ्यइतिनिपातनाद्दीर्घः संख्येतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ ११ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यद्वितीयेचतुर्थोवर्गः ॥ ४ ॥

॥ इतिप्रथमेमण्डलेविंशोऽनुवाकः ॥ २० ॥

एकविंशेनुवाकेसप्तसूक्तानि तत्रवेदिषदइतिप्रथमंसूक्तंत्रयोदशर्चं उचथ्यपुत्रस्यदीर्घतमसआर्षंआग्नेयं अन्त्येत्रिष्टुभौ शिष्टास्त्रिष्टुबन्तपरिभाषयाजगत्यः दशमीत्रिष्टुप्जगतीवा अत्यष्टिपरिभाषानिवृत्ता अत्रानुक्रमणिका—वेदिषदेसप्तोनादीर्घतमाऔचथ्यआग्नेयंतुद्वित्रिष्टुबन्तंतु त्रिष्टुप्दशमीवेति प्रातरनुवाकस्याग्नेयेक्रतौजागतेछन्दसीदमादीनितृतीयवर्जितानिषट्सूक्तानि विनियुक्तानि तथाआश्विनशस्त्रेषण्णांतृतीयवर्जितानांसूक्तानांविनियोगः सूत्रितंच—वेदिषदइतिषण्णांतृतीयमुद्धरेदिति ।

तत्रेयंप्रथमा—

वे॒दि॒षदे॑प्रि॒यधा॑मायसु॒द्युते॑धा॒सिमि॑व॒प्रभ॑रा॒योनि॑म॒ग्नये॑ ।
वस्त्रे॑णेववासया॒मन्म॑ना॒शुचिं॑ज्यो॒तीर॑थंशु॒क्रव॑र्णंतमो॒हन॑म् ॥ १ ॥

वे॒दि॒ऽसदे॑ । प्रि॒यऽधा॑माय । सु॒ऽद्युते॑ । धा॒सिम्ऽइ॑व । प्र । भ॒र॒ ।
योनि॑म् । अ॒ग्नये॑ । वस्त्रे॑णऽइव । वा॒स॒य॒ । मन्म॑ना । शुचि॑म् ।
ज्यो॒तिःऽर॑थम् । शु॒क्रऽव॑र्णम् । त॒मः॒ऽहन॑म् ॥ १ ॥

हेअध्वर्योवेदिषदे वेद्यांसीदतेनित्यं प्रियधामायप्रियधाम्ने प्रियस्थानाय उत्तरवेदिलक्षणप्रियस्थानाय सुद्युते शोभनद्योतनाय अग्नये अग्रनयनादिगुणविशिष्टाय योनिंस्थानं वेद्याख्यं धासिमिव हवीरूपमन्नमिव प्रभर प्रहर प्रकर्षेणसंपादयेत्यर्थः तच्च स्थानंवस्त्रेणेव

तेनयथामार्दवायास्तृणाति तद्वत् मन्मनामननीयेनसंभारेण बर्हिषावा वेदिस्थानं वासय आच्छादय कीदृशंतत्स्थानमितितदुच्ये—शुचिंउत्पवनप्रोक्षणादिना अमेध्यासुरादीनामपगतत्वाच्छुद्धम् ज्योतीरथंज्योतिषआज्यादेरग्नेर्वारथस्थानीयं आधारभूतत्वात् शुक्रवर्णंअभ्युपेतत्वात् दीप्तवर्णं अतएव तमोहनं तमसोऽन्धकारस्यहन्तारं अज्ञानस्यवा अग्निसाध्ययज्ञादिद्वाराज्ञानविचारकत्वादितिभावः यद्वा तस्यांयोनौ स्थाने वस्त्रेण यथागोपनीयंवस्तुगोपयन्ति तद्वत् तमग्निं वासय निवासय स्थापय मन्मना मननीयेन हृद्येन वस्त्रसदृशेन मृदुकाष्ठादिना आच्छादयवा कीदृशं ज्योतीरथं दीप्तरथोपेतं शेषंपूर्ववत् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अभिद्विजन्मात्रिवृदन्नमृज्यतेसंवत्सरेवावृधेजग्धमीपुनः।
अन्यस्यासाजिह्वयाजेन्योवृषान्य१न्येनवनिनोमृष्टवारणः ॥२॥

अभि । द्विऽजन्मा । त्रिऽवृत् । अन्नम् । ऋज्यते । संवत्सरे ।
ववृधे । जग्धम् । ईमिति । पुनरिति अन्यस्य । आसा । जिह्वया ।
जेन्यः । वृषा । नि । अन्येन । वनिनः । मृष्ट । वारणः ॥ २ ॥

द्विजन्मा द्वाभ्यामरणीभ्यांजायमानत्वात् यद्वा मथनेनाधानसंस्कारेणचोत्पन्नत्वात् द्विजन्मत्वं अन्येभ्योऽपिदृश्यन्तइतिमनिन् अयमग्निः त्रिवृदन्नं आज्यपुरोडाशसोमरूपेण त्रिप्रकारमन्नं अदनीयं अभिऋज्यते प्राप्नोति अभितआभिमुख्येननयति भक्षयति ऋजगतिस्थानार्जनोपार्जनेषु व्यत्ययेनश्यन् यद्वा भृज्यते भ्रस्जपाके पक्वंकरोतिवा किंच ई इदं ईमित्यत्र सांहितिकोमलोपश्छान्दसः जग्धं भक्षितं संवत्सरेपूर्णे पुनर्ववृधे अग्निर्वर्धयति जीर्णस्यपुनर्वृध्यभावात् यजमानं हविर्वृध्याप्रतिसंवत्सरं यागसमर्थं करोतीत्यर्थः यद्वा एकवारं भक्षितं हविः पुनःसंवत्सरेपूर्णेसंवत्सरउदरस्थंवर्धतेवर्धयतिवाभक्षितारं किंचायमग्निर्वृषावर्षकःसन् अन्यस्यहविषः आसा आस्येन जिह्वयागृह्णन् जेन्यःप्रभूतोभवतीतिशेषः यद्वा वर्षितासन् एकेनरूपेण अन्यस्ययज्ञे होत्रादेः जिह्वयातदुपलक्षितयास्रुचाजेन्यःप्रवृद्धोभवति तथाअन्येन दावाग्निरूपेणवारणः सर्वेषांवारकःसन् वनिनोवनसंवन्धिनोवृक्षान् निमृष्ट निमार्ष्टि दहतीत्यर्थः मृजेश्छान्दसेलङिव्यत्ययेनात्मनेपदम् ॥ २ ॥

Funding by IKS-MoE

अथतृतीया—

कृष्णप्रुतौवेविजेअस्यसक्षितांउभातरेतेअभिमातराशिशुम् ।
प्राचाजिह्वंध्वसयन्तंतृषुच्युतमासाच्यंकुपयंवर्धनंपितुः ॥ ३ ॥

कृष्णऽप्रुतौ । वेविजे इति । अस्य । सऽक्षितौ । उभा । तरेते इति ।
अभि । मातरा । शिशुम् । प्राचाऽजिह्वम् । ध्वसयन्तम् ।
तृषुऽच्युतम् । आ । साच्यम् । कुपयम् । वर्धनम् । पितुः ॥ २ ॥

अस्याग्नेः मातरा मातृस्थानीये उत्पादयित्र्यौ उभा उभे अरण्याख्येमातरौ वेविजेचलतः ओविजीभयचलनयोः अस्माद्यङ्लुगन्ताव्द्यत्ययेनात्मनेपदं एकवचनंच लोपस्तआत्मनेपदेष्विति तलोपः चादिलोपेविभाषेतिनिघाताभावः कीदृशेमातरौ मथनोपक्रमेकृष्णप्रुतौ अग्निसंपर्कात्कृष्णवर्णतांप्राप्नुवत्यौ प्रापयन्त्यौवाभूमिं तथासक्षितौ समानकार्यमग्न्युत्पादनंगच्छन्त्यौ एवंभूतेमातरौ शिशुं शिशुवदुत्पत्तिसमये अत्यल्पमग्निं अभितरेते आभिमुख्येनप्राप्नुतश्च कीदृशंशिशुं प्राचाजिह्वं प्राग्देशस्थितजिह्वास्थानीयज्वालं ध्वसयन्तं तमोनाशयन्तं तृषुच्युतं अरणीभ्यां क्षिप्रंनिर्गच्छन्तंअक्लेशेनयोनेःसकाशाच्छीघ्रमुत्पद्यमानं आईषत् साच्यं समवेतव्यं मृदुकाष्ठचूर्णादिना कुपयंगोपनीयं पितुःपालकस्य यजमानस्य वर्धनं प्रवर्धनं प्रवर्धयितारं उक्तप्रकारैर्लौकिकशिशुसाधारणैरुपेतंशिशुमग्निं मातरावुत्पादयतइत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

मुमुक्ष्वो३मनवेमानवस्यतेरघुद्रुवःकृष्णसीतासऊजुवः ।
असमनाअजिरासोरघुष्यदोवातजूताउपयुज्यन्तआशवः ॥ ४ ॥

मुमुक्ष्वः । मनवे । मानवस्यते । रघुऽद्रुवः । कृष्णऽसीतासः ।
ऊम् इति । जुवः । असमनाः । अजिरासः । रघुऽस्यदः ।
वातऽजूताः । उप । युज्यन्ते । आशवः ॥ ४ ॥

मनवे मननवते मानवस्यते मानवानृत्विजः कर्मार्थं इच्छते यजमानाय तदर्थमध्वर्य्वादिभिरग्नेर्ज्वालाः उपयुज्यन्ते प्रकटीक्रियन्ते यज्ञेषु सूक्तस्याग्नेयत्वादौचित्यात्ज्वालाइतिगम्यते कीदृश्यस्ताः मुमुक्ष्वः मुमुक्षवः आहुतिद्वारायजमानंमोक्तुमिच्छन्त्यःब्रह्मलोकंप्रापयन्त्यः जसादिषु-

Funding by IKS-MoE

छन्दसिवावचनमितिगुणाभावः ज्वालानामाहुतिद्वाराब्रह्मलोकप्राप्तिसाधनत्वं कालीकरालीत्युपक्रम्यश्रूयते—एतेषुयश्चरतेभ्राजमानेषुयथाकालंचाहुतयोह्याददायन् । तन्नयन्त्येताःसूर्यस्यरश्मयोयत्रदेवानांपतिरेकोऽधिवासइति। रघुद्रुवः क्षिप्रंगच्छन्त्यः कृष्णसीतासः कृष्णमार्गाः उकारः समुच्चयार्थः जुवः जवनशीलाः शीघ्रकारिण्यः स्वव्यापारेषुअसमनाःअसमानमनस्काः काश्चन प्राङ्मुख्योगच्छन्ति काश्चनप्रत्यङ्मुख्यइति विविधमनस्काः व्यत्ययेनैकवचनं यद्वा असमनाः भिन्नवर्णाः भिन्नवर्णत्वंचतत्रैवश्रूयते—कालीकरालीचमनोजवाचसुलोहितायाचसुधूम्रवर्णा। स्फुलिंगिनीविश्वभुवीचदेवीलेलायमानाइतिसप्तजिह्वाइति। अजिरासः गमनशीलाः रघुस्यदः शीघ्रं स्यन्दमानाः वातजूताः वातप्रेरिताः तृतीयाकर्मणीतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं आशवः व्यापनशीलाः॥४॥

अथपञ्चमी—

आदस्यतेध्वसयन्तोवृथेरतेकृष्णमभ्वंमहिवर्पःकरिक्रतः।
यत्सीम्महीमवनिम्प्राभिमर्मृशदभिश्वसन्त्स्तनयन्नेतिनानदत् ॥५॥५॥

आत्। अस्य। ते। ध्वसयन्तः। वृथा। ईरते। कृष्णम्। अभ्वम्।
महि। वर्पः। करिक्रतः। यत्। सीम्। महीम्। अवनिम्। प्र।
अभि। मर्मृशत्। अभिऽश्वसन्। स्तनयन्। एति। नानदत् ॥ ५॥५॥

आदनन्तरं अस्यस्तूयमानस्याग्नेस्तेप्रसिद्धाः विस्फुलिंगाः वृथासहैवईरते सर्वतोगच्छन्ति कीदृशास्तेध्वसयन्तः तमांसिध्वसयन्तः तथाकृष्णंकृष्णवर्णं अभ्वंमहान्तं अभिभवद्गमनमार्गं महिमहत् वर्पः रूपं प्रकाशंकरिक्रतः अत्यर्थंकुर्वन्तः कस्मिन्कालइतितदुच्यते—यत्यदामहीं महतीं अवनिंभूमिंसींसर्वतोमर्मृशत् पुनःपुनरामृशत् मृशेर्यङ्लुगन्ताच्छतरि अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं अभिश्वसन् सर्वतश्चेष्टमानः स्तनयन् शब्दंकुर्वन् नानदत् अत्यर्थंशब्दयत् पूर्ववत्प्रत्ययस्वरौअभिप्र अभितः प्रकर्षेणैतिगच्छति यदा इतस्ततोजिह्वाभिर्लेलिहानोभुगुभुगुध्वनिंकुर्वन्ज्वलति तदैवविस्फुलिंगाउद्भवन्तीत्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यद्वितीयेपञ्चमोवर्गः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

भूषन्नयोधिबभ्रूषुनम्नतेवृषेवपत्नीरभ्येतिरोरुवत्।
ओजायमानस्तन्वश्चशुम्भतेभीमोनशृङ्गादविधावदुर्गृभिः ॥ ६ ॥

Funding by IKS-MoE

भूष॑न् । न । यः । अधि॑ । ब॒भ्रूषु॑ । नम्न॑ते । वृषा॑ऽइव । पत्नीः॑ ।
अ॒भि । ए॒ति॒ । रोरु॑वत् । ओ॒जा॒यमा॑नः । त॒न्वः॑ । च॒ । शु॒म्भ॒ते॒ ।
भी॒मः । न । शृङ्गा॑ । द॒वि॒धा॒व॒ । दुः॒ऽगृभिः॑ ॥ ६ ॥

योऽग्निर्बभ्रूषुबभ्रुवर्णास्वोषधीषुभरणकुशलासुवाजगतांअधि अधिकंनम्नते नमति काष्ठानिप्रविशति नमतेर्लेटचडागमः व्यत्ययेनश्ना यद्वा लङिच्छान्दसःशपःश्लुः व्यत्ययेनहलादिशेषाभावः भूषन्नभूतान्येवस्वतेजसाभूषयन्निव किंच अयंप्रविशन् वृषेवसेक्तावृषभइवपत्नीः तमेवपालयित्रीः समर्धयित्रीरोषधीः रोरुवत् रौतेर्यङ्लुगन्ताच्छतरिअभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं अत्यर्थंशब्दयन्नभ्येति अभितोगच्छति प्रथममोषधीःप्रविश्यपश्चात्प्रबुद्धःसन् तानेवदहतीत्यर्थः किंच एवंकृत्वा ओजायमानः ओजइतिबलनाम स्वयंबलमिवाचरन् कर्तुःक्यङ्सलोपश्चेतिक्यङ्सलोपौ धूमादिभिर्विनाकेवलंतेजोरूपएवसन् तन्वश्चशुंभते स्वशरीरभूताज्वालाअपि दीपयति पोषयतीत्यर्थः किंच प्रवृद्धज्वालः दुर्गृभिः केनचिदपिगृहीतुमशक्यःसन् भीमोन भयंकरोमृगइव सयथादुर्ग्रहःसन् शृंगंचालयति तद्वत् अयमपि शृंगाणि शृंगवदुन्नताज्वालादविधावअत्यर्थंचालयति धुनोतेर्यङ्लुगन्ताल्लिटिरूपं अस्यचदाधर्त्यादावितिशब्देन संग्रहोद्रष्टव्यः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

स॒सं॑स्ति॒रो वि॒ष्टि॒रः॒ संगृ॑भायतिजा॒नन्ने॒वजा॑न॒तीर्नित्य॒आश॑ये ।
पुन॑र्वर्धन्ते॒अपि॑यन्तिदे॒व्य॑म॒न्यद्वर्पः॑पि॒त्रोः कृ॑ण्वते॒सचा॑ ॥ ७ ॥

सः । स॒म्ऽस्ति॑रः । वि॒ऽस्ति॑रः । सम् । गृ॒भा॒य॒ति॒ । जा॒नन् । ए॒व ।
जा॒न॒तीः । नित्यः॑ । आ । श॒ये॒ । पुनः॑ । व॒र्ध॒न्ते॒ । अपि॑ । य॒न्ति॒ ।
दे॒व्य॑म् । अ॒न्यत् । वर्पः॑ । पि॒त्रोः । कृ॒ण्व॒ते॒ । सचा॑ ॥ ७ ॥

सोऽग्निः संस्तिरः आच्छन्नः संपूर्वात्स्तृणातेर्मूलविभुजादित्वात्कप्रत्ययः परादिश्छन्दसिबहुलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् तथा विस्तिरः कदाचिद्विस्तीर्णःसन् संगृभायति संगृह्णाति ओषधीः किंच अयंजानन्नेवयजमानार्थं प्रवृद्धेनभवितव्यं अतोज्वालाभिः संयोज्यइत्यधिगच्छन्नेवजानतीः यजमानार्थंप्रवृद्धाभिर्भवितव्यमित्यवगच्छन्तीःज्वालाः नित्यः अविच्छिन्नः

Funding by IKS-MoE

सन् आशये आशेते आश्रयतीत्यर्थः लोपस्तआत्मनेपदेष्वितितल्लोपः एवंभूतज्वालाः पुनः पूर्वंप्रवृद्धाएवपुनरपियागयोग्यायथाभवन्ति तथा वर्धते देव्यं यागादिव्यवहारयोग्यं स्तुत्यंवाग्निंअपियन्ति प्राप्नुवन्ति यद्यप्यग्निज्वालयोरेकत्वं तथापि राहोःशिरइतिवदौपचारिकोगन्तृगन्तव्यभावः किंच एवंप्रवृद्धाज्वालाओषधयोवा सचा अग्निनासह पित्रोर्जगत्पालयित्रोः ताभ्यां संभूयद्यावापृथिव्योरन्यत्पूर्वमविद्यमानं तेजोमयंवर्पः रूपंकृण्वते कुर्वन्ति लोकद्वयंस्पृशन्तीत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

त॒म॒ग्रुवः॑के॒शिनीः॒संहि॑रे॒भि॒रऊ॒र्ध्वास्त॑स्थुर्म॒म्रुषीः॒प्रायवे॒पुनः॑ ।
तासां॑ज॒रांप्र॑मु॒ञ्चन्ने॑ति॒नान॑द॒दसुं॒परं॑ज॒नय॑ञ्जी॒वमस्तृ॑तम् ॥ ८ ॥

तम् । अ॒ग्रुवः॑ । के॒शिनीः॑ । सम् । हि । रे॒भि॒रे । ऊ॒र्ध्वाः । त॒स्थुः॒ ।
म॒म्रुषीः॑ । प्र । आ॒यवे॑ । पु॒नरिति॑ । तासा॑म् । ज॒राम् । प्र॒ऽमु॒ञ्चन् ।
ए॒ति॒ । नान॑दत् । असु॑म् । पर॑म् । ज॒नय॑न् । जी॒वम् । अस्तृ॑तम् ॥८॥

तमग्निंअग्रुवः अग्रतःस्थिताः यद्वा अङ्गुलिनामैतत् अंगुलयइवाकुटिलाः केशिनीः केशस्थानीयोर्ध्वभाविकार्ष्ण्योपेताज्वालाः संरेभिरेहि परिरंभंकुर्वन्तिखलु आलिंगन्ति किंच एवंकुर्वत्यः मम्रुषीः मृताः अंगारभावमापन्नाअपि म्रियतेः क्वसुप्रत्ययान्तात् ङीपिरूपं आयवे आगच्छते अग्नये भर्त्रे पुनः स्वोपद्रवमजानत्यः ऊर्ध्वाः प्रतस्थुः ऊर्ध्वमुखाः उन्नताः प्रतस्थिरे मृतप्रायाअपि प्रत्युत्थानं कृतवत्यइत्यर्थः एवंकृतवतीषु सतीषु सभर्ताग्निः तासां ज्वालानांजरांवयोहानिंप्रमुंचन् प्रकर्षेणमोचयन् नानदत् जरापरिहारायमन्त्रयन्निवात्यर्थंशब्दयन् नकेवलं जराहानिरेव अपितु परंनिरतिशयं असुं प्राणं अस्तृतं काष्ठोदकादिप्रक्षेपेणाप्यहिंसितं जीवं प्राणधारणसामर्थ्यं जनयन्नुत्पादयन्नेति गच्छति तासांज्वालानां सन्निधिं प्राप्नोति यथालोकेकाश्चन रमण्योरमणेनसहनिर्भरंक्रीडित्वापश्चात्प्रोषितेतस्मिन्विरहेणजीर्णाम्रियमाणाः पश्चात्तस्मिन्नागतेसति स्वदौर्बल्यमगणयित्वा संतोषेणपरिष्वंगायचेष्टन्ते सभर्ता मन्त्रोच्चारणेनजरामपनीयोचितप्रदानेन प्राणयन्रक्षतीत्ययंभावोऽत्रानुसंधेयः ॥ ८ ॥

Funding by IKS-MoE

अथनवमी–

अधीवासंपरिंमातूरिहन्नहंतुविग्रेभिःसत्वंभिर्यातिविज्रयः ।
वयोदधंत्पद्वतेरेरिंहत्सदानुश्येनींसचतेवर्तनीरहं ॥ ९ ॥

अधीवासम् । परिं । मातुः । रिहन् । अहं । तुविऽग्रेभिः । सत्वंऽभिः ।
याति । वि । ज्रयः । वयः । दधंत् । पत्ऽवते । रेरिंहत् । सदा ।
अनुं । श्येनीं । सचते । वर्तनिः । अहं ॥ ९ ॥

दावाग्निःस्तूयते अयमग्निः मातुः भूतानांनिर्मातुर्भूमेः अधीवासंउपर्याच्छादनस्थानीयं तृणगुल्मोषध्यादिकंपरिपरितः रिहन् लिहन्अहेतिप्रसिद्धौ यद्वा मातुर्भूमेः अधीवासंउपरिधार्यमाणंवस्त्रं परि परितः रिहन् संपादयन् तुविग्रेभिः प्रभूतंशब्दयद्भिः प्रभूतगमनैर्वासत्वभिः प्राणिभिः सहितः ज्रयःज्रयसा जवेनवियाति विविधंगच्छति किंच पद्वते पादवते द्विपदेचतुष्पदेच वयःअन्नं तत्तदुचितं दधत् ददत् विवनेदावानलेभीत्या पलायमानान्प्राणिनोव्याघ्रादयोभक्षयन्तीतिप्रसिद्धं किंकुर्वन् सदा सर्वदा तृणादिकं रेरिहत् दहन् किंच श्येनी श्यामवर्णोवर्तनिः मार्गः वियान्तंअग्निंअनु अनुक्रमेणसचते सेवतेयत्रयत्राग्निर्गच्छति तत्रतत्रमार्गोऽपिकृष्णोभवति अहेतिप्रसिद्धौ ॥ ९ ॥

अथदशमी–

अस्माकंमग्नेमघवंत्सुदीदिह्यधश्वसींवान्वृषभोदमूंनाः ।
अवास्याशिशुंमतीरदीदेर्वर्मेवयुत्सुपंरिजर्भुराणः ॥ १० ॥ ६ ॥

अस्माकंम् । अग्ने । मघवंत्ऽसु । दीदिहि । अधं । श्वसींवान् ।
वृषभः । दमूंनाः । अवऽअस्यं । शिशुंऽमतीः । अदीदेः । वर्मंऽइव ।
युत्ऽसु । परिऽजर्भुराणः ॥ १० ॥ ६ ॥

हेअग्ने अस्माकं मघवत्सु अस्मत्संबन्धिष्वन्नवत्सु यागेषु गृहेषुवा दीदिहि दीप्यस्व अध अथानन्तरं श्वसीवान्श्वसनवान् ज्वालाभिश्चेष्टावान् अस्मत्प्राणनवान्वा वृषभोवर्षिता अभिमतानां दमूनाः दममनाः दान्तमनावा सर्वत्रभवेतिशेषः सउक्तलक्षणस्त्वंशिशुमतीरवास्य शिशुशब्देनतदवस्थालक्ष्यते शैशववतीर्ज्वालाअपक्षेप्य विहाय अदीदेः भृशं

दीप्यस्व कीदृशस्त्वं युत्सु संग्रामेषु वर्मेवकवचमिव परिजर्भुराणः अस्मद्द्वेष्टॄन्पुनःपुनः परिहरन् यद्वा युत्सु संग्रामेषु वर्मेव परिजर्भुराणोभव हरतेर्यङ्लुगन्ताद्व्यत्ययेनशानच् अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं उक्तगुणकोभवान् मघवत्सु यज्ञेषु दीप्यस्व ॥ १० ॥

॥ इतिद्वितीयस्यद्वितीयेषष्ठोवर्गः ॥ ६ ॥

अथैकादशी–

इ॒दम॑ग्ने॒सुधि॑तं॒दुर्धि॑ता॒दधि॑प्रि॒यादु॑चि॒न्मन्म॑नः॒प्रेयो॑अस्तुते ।
य॒त्ते॑शु॒क्रं॑त॒न्वो॒३॑रोच॑ते॒शुचि॒तेना॒स्मभ्यँ॑वनसे॒रत्न॒मात्वम् ॥११॥

इ॒दम् । अ॒ग्ने॒ । सुऽधि॑तम् । दुःऽधि॑तात् । अधि॑ । प्रि॒यात् । ऊ॒म् इति॑ ।
चि॒त् । मन्म॑नः । प्रेयः॑ । अ॒स्तु॒ । ते॒ । यत् । ते॒ । शु॒क्रम् । त॒न्वः॑ । रोच॑ते ।
शुचि॑ । तेन॑ । अ॒स्मभ्य॑म् । व॒न॒से॒ । रत्न॑म् । आ । त्वम् ॥ ११ ॥

हे अग्ने इदमस्मदीयं सोमादिरूपं हविः कीदृशंतत् दुर्धितात् दुष्टंस्थापितात् कठिनात्काष्ठादेरधिउपरि सुधितं सुहितं सुष्ठुदत्तं मन्मनोमननीयात्प्रियादुचित् तवहृद्यादपि उशब्दोवधारणे चिच्छब्दोऽपिशब्दार्थः ते तव प्रेयः अतिप्रियतमः अस्तु तत्किं इत्याह हेअग्ने तेतव तन्वः शरीरस्य घृतेनोज्ज्वलितायाः ज्वालायाः शुचिर्निर्मलं शुक्रंदीप्तं यत्तेजोरोचते तेनसह रत्नं रमणीयं मणिमुक्तादिकं वितरन् त्वं अस्मभ्यं आवनसे अस्मान् संभजस्व वनतेर्व्यत्ययेनात्मनेपदम् ॥ ११ ॥

अथद्वादशी–

रथा॑य॒नाव॑मु॒तनो॑गृ॒हाय॒नित्या॑रित्रां॑प॒द्वतीँ॑ रास्यग्ने ।
अ॒स्माकँ॑वी॒राँउ॒तनो॑म॒घोनो॒जनाँ॑श्च॒यापा॒रया॒च्छर्म॒याच॑ ॥ १२ ॥

रथा॑य । नाव॑म् । उ॒त । नः॒ । गृ॒हाय॑ । नित्य॑ऽअरित्राम् ।
प॒त्ऽवती॑म् । रा॒सि॒ । अ॒ग्ने॒ । अ॒स्माक॑म् । वी॒रान् । उ॒त । नः॒ ।
म॒घोनः॑ । जना॑न् । च॒ । या । पा॒रया॑त् । शर्म॑ । या । च॒ ॥ १२ ॥

Funding by IKS-MoE

हे अग्ने उत अपिच रथाय रंहणाय गृहाय सर्वस्यायतनभूताय नोऽस्माकं यजमानाय नावं संसारोत्तारिकां सोमयागात्मिकांनावं यज्ञोवैसुतर्मानौरित्यादिषुश्रुतिषुनौरूपत्वेनस्तुतत्वात् कीदृशींतां नित्यारित्रां नियतऋत्विग्रूपोदकाकर्षणकाष्ठसाधनोपेतां पद्वतीं ह्रस्वनुड्भ्यामितिमतुपउदात्तत्वं द्रव्यदेवतामन्त्रादिरूपपादोपेतां ईदृशीं यज्ञात्मिकांनावं रासि देहि संपादय रातिर्दानकर्मा दासति रातीतितन्नामसुपाठात् सैवविशेष्यते उतअपिच यानौः अस्माकं वीरान् अस्मत्संबन्धिनः पुत्रादीन् मघोनः हविर्लक्षणान्नवतः करोतिजनांश्च यजमानानस्मानपि यानौः पारयात्पारयेत् उत्तारयेत् पारयतेर्लेट्याडागमः जननमरणादिबहुदुःखात्मकस्यपारंनिरतिशयसुखास्पदंब्रह्मलोकंप्रापयेत् एषवःपुण्यःसुकृतोब्रह्मलोकइतियागाद्यनुष्ठानवतांश्रूयमाणत्वात् एवंप्राप्यच यानौः शर्म सुखं निरतिशयंब्रह्मप्रापयेत् परस्यान्तेकृतात्मानःप्रविशन्तिपरंपदमित्युक्तत्वात् चित्तशुद्ध्युत्पादनद्वारावा विविदिषन्ति यज्ञेनदानेनेतिश्रुतेः ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी–

अ॒भीनो॑अग्नउ॒क्थमिज्जु॑गुर्या॒द्यावा॒क्षामा॒सिन्ध॑वश्च॒स्वगू॑र्ताः ।
गव्यं॒यव्यं॒यन्तो॑दी॒र्घाहेषं॒वर॑मरु॒ण्यो॑वरन्त ॥ १३ ॥ ७ ॥

अ॒भि । न॒ः । अ॒ग्ने॒ । उ॒क्थम् । इत् । जु॒गु॒र्या॒ः । द्यावा॒क्षामा॑ ।
सिन्ध॑वः । च॒ । स्वऽगू॑र्ताः । गव्य॑म् । यव्य॑म् । यन्त॑ः । दी॒र्घा॑ ।
अहा॑ । इष॑म् । वर॑म् । अ॒रु॒ण्य॑ः । व॒र॒न्त॒ ॥ १३ ॥ ७ ॥

हेअग्ने नःउक्थंशस्त्रंअभिजुगुर्याः आभिमुख्येनस्तुहि प्रोत्साहय सम्यक्शस्तमित्यंगीकुरु गृशब्दे लिङिबहुलंछन्दसीतिविकरणस्यश्लुः बहुलंछन्दसीत्युत्वं तथाद्यावाक्षामाद्यावापृथिव्यावपियज्ञसाधनसंपादनेन प्रोत्साहयतां तथा सिन्धवः स्यन्दनशीलाः नद्यश्च स्वगूर्ताः स्वयमेवगामिन्यः गव्यंगोसंभवंक्षीरादिकं गवांतृणाद्युत्पादनद्वारा यव्यं उपलक्षणमेतत् यवव्रीह्यादिजन्यं पुरोडाशादिकं यन्तःप्रापयन्तः प्रोत्साहयन्तु तथाअरुण्यः अरुणवर्णगोयुक्ताः मत्वर्थीयोलुप्यते आरुण्यसाधनभूताउषसः तद्धेतुत्वात्ताच्छब्द्यं दीर्घाहा सर्वाण्यहानि सर्वकालं इषंइष्यमाणं अन्नरसादिकं वरं वरणीयंश्रेष्ठं अन्यदपि यागसाधनं वरंत प्रापयन्तु वृङ्संभक्तौ

---

१ ऐ० ब्रा० १. १३. ।

अन्तर्भावितण्यर्थाच्छान्दसोलङ् व्यत्ययेनशप् साधयन्तु एतत्सर्वमग्नेःप्रसादादित्यग्नेरेवस्तुतित्वादाग्नेयत्वमविरुद्धम् ॥ १३ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यद्वितीयेसप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

बळित्थेतित्रयोदशर्चंद्वितीयंसूक्तं दैर्घतमसंजागतं अन्त्येत्रिष्टुभौ अग्निर्देवताअनुक्रम्यतेच—बळित्थेति प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

बळि॒त्थातद्वपु॑षेधायिदर्श॒तंदे॒वस्य॒भर्गः॒सह॑सो॒यतो॒जनि॑ ।
यदी॒मु॒प॒ह्वर॑ते॒साध॑तेम॒तिर्ऋ॒तस्य॒धेना॑अनयन्तस॒स्रुतः॑ ॥ १ ॥

बट् । इ॒त्था । तत् । वपु॑षे । धा॒यि॒ । द॒र्श॒तम् । दे॒वस्य॑ । भर्गः॑ ।
सह॑सः । यतः॑ । जनि॑ । यत् । ई॒म् । उप॑ । ह्वर॑ते । साध॑ते । म॒तिः ।
ऋ॒तस्य॑ । धेनाः॑ । अ॒न॒य॒न्त॒ । स॒ऽस्रुतः॑ ॥ १ ॥

देवस्यद्योतनशीलस्यादित्यस्यदर्शतं सर्वैर्दर्शनीयं तत्प्रसिद्धंभर्गस्तेजः इत्थाइत्थं सर्वैर्दृश्यमानप्रकारेण वपुषेशरीरव्यवहारायदार्ढ्यायधायिधार्यतेसर्वैः बळित्थेत्युभे अपिसत्यनामनी बट् श्रव् सत्रा इत्थेतितन्नामसुपाठात् जाठराग्निनाभुक्तानांजरणेनशरीरधारणंप्रसिद्धम् तत्रोपपत्तिमाह—यतःसहसोजनि यतःकारणात् मथनकालेबलेनोत्पन्नः अतोबलायधार्यतइत्यर्थः यदीं यदेतत्प्रसिद्धम् लोकोपकार्यग्नेस्तेजः मतिर्मदीयाबुद्धिः उपह्वरते उपगच्छति उपगम्य वर्ततेवा ह्वृकौटिल्ये साधतेच तेनैवतेजसा साधयति स्वाभीष्टं किंच ऋतस्य यज्ञसाधकस्याग्नेस्तेजसाधेनाः सर्वप्राणिनांवाचः सस्रुतः समानंगच्छन्त्यः सहैवप्रवर्तमानाः स्रवतेःकर्तरिक्विप् अनयन्त नयन्ति निर्वहन्तिजगद्व्यवहारं व्यत्ययेनात्मनेपदम् यद्वा ऋतस्यधेनाः यज्ञस्यसंबन्धिन्योमन्त्ररूपावाचः सस्रुतः होत्रादिमुखेनसहैवप्रवर्तमानाः अनयन्त नयन्ति अग्नेःस्तोत्रं निर्वहन्ति अग्नेस्तेजसावायज्ञंनिर्वहन्ति तेजोमयीवागितिश्रुतेः । अतःकारणान्मतिरुपह्वरतइत्यर्थः धेनेतिवाङ्नाम धेनाग्नाइतितन्नामसुपाठात् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

पृ॒क्षोवपुः॑पितु॒मान्नित्य॒आश॑येद्वि॒तीय॒मास॒प्तशि॑वासु॒मा॒तृषु॑ ।
तृ॒तीय॑मस्यवृ॒ष॒भस्य॑दो॒ह॒से॒दश॑प्रमतिंजनयन्त॒योष॑णः ॥ २ ॥

पृ॒क्षः । वपुः॑ । पि॒तु॒ऽमान् । । नित्यः॑ । आ । श॒ये॒ । द्वि॒तीय॑म् ।
आ । स॒प्तऽशि॑वासु । मा॒तृषु॑ । तृ॒तीय॑म् । अ॒स्य॒ । वृ॒ष॒भस्य॑ ।
दो॒हसे॑ । दश॑ऽप्रमतिम् । ज॒न॒य॒न्त॒ । योष॑णः ॥ २ ॥

अयमग्निः पृक्षः अन्नसाधकः पाकादिना वपुः वपुष्मान् शरीराभिवृद्धिहेतुः पितुमान् हविर्लक्षणान्नयुक्तः नित्यःशाश्वतः ईदृशःसन्प्रथमं पृथिवीस्थानःसन् आशयेआशेते दाहपाकादिलौकिकंकर्मयज्ञादिवैदिकंकर्मच निवर्तयन् ध्रुवोभूमौवर्ततइत्यर्थः तथा सप्तशिवासुमातृषुसप्तलोकशिवकरीषु मातृस्थानीयासुहितकरीषुवृष्टिषु द्वितीयमाशेते मध्यमस्थानोविद्युद्रूपोवर्तते अस्यवृषभस्य वर्षितुरस्यैववैद्युताग्नेः सहायत्वेनसंबन्धिने दोहसेदोग्ध्रे आदित्यस्थोदकस्यवर्षयित्रेआदित्यरश्मये दुहेःकर्तर्यसुप्रत्ययः तत्प्रवृत्तये तृतीयमाशेते द्युस्थानोवर्तते यद्वा अस्यवृषभस्यवर्षितुः प्रसिद्धस्यादित्यस्यसंबन्धिनेदोग्ध्रेरश्मये तत्प्रवृत्त्यर्थं आदित्यरश्मयोघर्मकालेभूमिस्थमुदकमाकृष्यसूर्यंप्रापय्यतत्रचिरकालंधृत्वा पुनरन्तरिक्षंप्राप्यमेघेषुस्थित्वावर्षाकाले प्रवर्षन्तीतिप्रसिद्धं अतोरश्मेर्दोग्धृत्वं ईदृशं त्रिस्थानमग्निंमहाभागं योषणोमिश्रणशीलाः सर्वादिशः जनयन्त उत्पादयन्ति सर्वासुदिक्षुप्रसृतइत्यर्थः कीदृशंतं दशप्रमतिं दशसुदिक्षुप्रकृष्टमननवन्तं पूज्यत्वाय यद्वा मथनकाले दशभिरङ्गुलीभिरुत्पन्नं लोकत्रयेदशदिक्षुचव्याप्तमित्यर्थः॥२॥

अथतृतीया—

निर्यदीं॑बु॒ध्नान्म॑हि॒षस्य॒वर्प॑सई॒शा॒नासः॒शव॑सा॒क्रन्त॑सू॒रयः॑ ।
यदी॒मनु॑प्र॒दिवो॒मध्व॑आध॒वे॑गुहा॒सन्तं॑मात॒रिश्वा॑मथा॒यति॑ ॥ ३ ॥

निः । यत् । ई॒म् । बु॒ध्नात् । म॒हि॒षस्य॑ । वर्प॑सः । ई॒शा॒नासः॑ ।
शव॑सा । क्रन्त॑ । सू॒रयः॑ । यत् । ई॒म् । अनु॑ । प्र॒ऽदिवः॑ । मध्वः॑ ।
आ॒ऽध॒वे । गुहा॑ । सन्त॑म् । मा॒त॒रिश्वा॑ । म॒था॒यति॑ ॥ ३ ॥

Funding by IKS-MoE

ईंएनमग्निं यद्यस्मात्कारणात् महिषस्य महन्नामैतत् महिषःअश्वःऋभुक्षाइतितन्नामसुपाठात् महतोयज्ञस्यबुध्नात् मूलात् आधानादारभ्यवर्पसःरूपनामैतत् रूपस्यउपक्रमोपसंहारात्मकस्य सिद्धयेईशानासःस्वकीयव्यापारसमर्थाः सूरयोमेधाविनःऋत्विजःशवसाबलेन मन्त्रादिरूपेणशरीरेणवानिष्क्रन्त निष्कुर्वन्तिसाधयन्ति उत्पादयन्ति काष्ठात् यद्वा एनमग्निंबुध्नात् आदितः मथनादारभ्यमहिषस्यवर्पसः महतोरूपस्य आहुतिस्वीकारसमर्थस्यसिद्धये निष्कुर्वन्ति करोतेश्छान्दसेलुङि मन्त्रेघसेतिच्लेर्लुक् व्यत्ययेनान्तादेशः किंच यत्र यंईं एनमेवाग्निंप्रदिवः पुराणात् अनादिकालमारभ्यनकेवलमिदानीमेवेत्यर्थः पूर्ववदिदानींमध्वोमधुनः मधुसदृशस्यहविषः आधवेआधवने प्रक्षेपेनिमित्तेसति गुहासन्तं गुहायांवेद्यांकाष्ठेषुनिगूढंसंतंमातरिश्वाअन्तरिक्षे चेष्टमानोवायुः अनुअनुक्रमेण मथायति चालयति उद्बोधयतीत्यर्थः यद्वा मातरि फलस्यमातरियागेश्वसतिचेष्टतइतिमातरिश्वायजमानोगुहासन्तं अरण्योर्निगूढंसंतं प्रादुर्भावाय अनुक्रमेणमथायति मथ्नाति उत्पादयतीत्यर्थः यस्मादेवंरूपं तस्मात्स्तोतव्यइत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

प्रैयत्पि॒तुःप॑र॒मान्नी॒य॒ते॒पर्या॑पृ॒क्षुधो॑वी॒रुधो॒दंसु॑रोहति ।
उ॒भायद॑स्यज॒नुषं॒यदिन्व॑त॒आदिद्यवि॑ष्ठोअभवद्घृ॒णाशुचिः॑ ॥४॥

प्र । यत् । पि॒तुः । प॒र॒मात् । नी॒यते॑ । परि॑ । आ । पृ॒क्षुधः॑ ।
वी॒रुधः॑ । दम्ऽसु॑ । रो॒ह॒ति॒ । उ॒भा । यत् । अ॒स्य॒ । ज॒नुष॑म् ।
यत् । इन्व॑तः । आत् । इत् । यवि॑ष्ठः । अ॒भ॒व॒त् । घृ॒णा । शुचिः॑ ॥४॥

यद्यस्मात्पितुः अन्नस्य पशुलक्षणस्य षष्ठीस्थानेप्रथमा तस्यपरमात्परमत्वाद्धेतोः उत्कृष्टत्वायेत्यर्थः तदर्थंप्रपरिणीयते प्रकर्षेणपरितोनीयते पर्यग्निक्रियतइत्यर्थः यद्वा पितुः उत्पादकात् परमात् उत्कृष्टात् गार्हपत्यलक्षणस्याग्नेःसकाशादाहवनीयंप्रति प्रपरिणीयते प्रकर्षेणनीयते पर्यनर्थकः किंच पृक्षुधः पशुपुरोडाशादिषुदाहमध्येधीयमानाः यद्वा प्रशब्दस्यसंप्रसारणं क्षुधबुभुक्षायांक्विप् प्रक्षोध्याः प्रकर्षेणबुभुक्षिताः भोक्तुमिष्यमाणावीरुधः दंसुदंतेषु मध्येआरोहति आरोहन्ति प्रविशन्तीत्यर्थः यद्यस्मात्उभाउभौ अध्वर्युयजमानौ उभेअरणीवाअस्याग्नेर्जनुषं जन्मउत्पत्तिंइन्वतः व्याप्नुतः स्वीकुरुतइत्यर्थःइविव्याप्तौ इदित्त्वान्नुम् आदित् अतएवकारणात् शुचिः शुद्धोयमग्निः घृणायजमानेष्वनुग्रहेण यद्वा घृणाघृणःदीप्तिमान् मत्वर्थोलुप्यते दीप्त्यावा यविष्ठोयुवतमोभवत् संपन्नः स्वीकारसमर्थोभवदित्यर्थः ॥ ४ ॥

Funding by IKS-MoE

अथपञ्चमी—

आ॒दिन्मा॒तॄरावि॑श॒द्यास्वाशुचि॒रहिं॑स्यमानउर्वि॒याविवा॑वृधे।
अनु॒यत्पूर्वा॒अरु॑हत्सना॒जुवो॒निनव्य॑सी॒ष्वव॑रासुधावते ॥ ५ ॥ ८ ॥

आत्। इत्। मा॒तॄः। आ। अ॒वि॒श॒त्। यासु॑। आ।
शुचिः॑। अहिं॑स्यमानः। उ॒र्वि॒या। वि। व॒वृ॒धे॒। अनु॑। यत्।
पूर्वाः॑। अरु॑हत्। स॒ना॒ऽजुवः॑। नि। नव्य॑सीषु। अव॑रासु।
धा॒व॒ते॒ ॥ ५ ॥ ८ ॥

अयमग्निः आशुचिर्दीप्तःआदित्पूर्वमन्त्रेयविष्ठोभवदित्युक्तत्वात् तदनन्तरमेव मातॄरुत्पादयित्रीः मातृस्थानीयादशदिशः आअविशत् सर्वतःप्रविशति पूर्वत्रदशप्रमतिंजनयन्तयोषणइत्युक्तत्वात् दिशांमातृत्वं दिक्षुप्रकाशेनव्याप्तइत्यर्थः मातरोविशेष्यन्ते यासुमातृषु अहिंस्यमानः परैरपीड्यमानः उर्वियाउरुअतिप्रभूतंविवावृधे विविधंप्रवृद्धोभवत् तास्वाविशत् यथालोकेकश्चित्तेजस्वी जनन्यास्तनपानपरपीडापरिहारादिभिःसम्यक्पोषितोलोकेप्रकाश्यपुनरागत्यमातरमालिंगति तद्वदितिभावः कस्मिन्कालेइतितत्राह—यत्यदासनाजुवः दीर्घकालवियोगिन्यःस्थापनकालएवप्रक्षिप्ताः अतएवपूर्वाः प्रथमभाविनीरोषधीः अनुक्रमेणअरुहत् आरोहति रुहेश्छान्दसोलुङ् कृमृदृरुहिभ्यश्छन्दसीतिच्लेरङादेशः उपरिप्रज्वलति तथानव्यसीषु नवतरासुअतएवावरासुपूर्वापेक्षयानिकृष्टासु पश्चाद्भाविनीष्वोषधीषु निधावते नितरांनीचैर्वागच्छति अन्तः प्रविशतीत्यर्थः यदाकाष्ठानामधस्तादुपरिष्टाच्चप्रविश्यज्वलति तदादिक्षुप्रकाशितोभवतीत्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यद्वितीयेऽष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

अथषष्ठी—

आदिद्धोता॑रंवृणते॒दिवि॑ष्टिषु॒भग॑मिवपपृचा॒नास॑ऋञ्जते।
दे॒वान्यत्क्रत्वा॑म॒ज्मना॑पुरुष्टु॒तोमर्तं॒शंसं॑वि॒श्वधा॒वेति॒धाय॑से ॥ ६ ॥

---

१ नि०६, २१।

आत् । इत् । होता॑रम् । वृ॒ण॒ते॒ । दिवि॑ष्टिषु । भग॑म्ऽइव ।
प॒पृ॒चा॒नासः॑ । ऋ॒ञ्ज॒ते॒ । दे॒वान् । यत् । क्रत्वा॑ । म॒ज्मना॑ ।
पु॒रु॒ऽस्तु॒तः । मर्त॑म् । शंस॑म् । वि॒श्वधा॑ । वेति॑ । धाय॑से ॥ ६ ॥

होतारं होमनिष्पादकं आह्वातारंवादेवानां ईदृशमग्निंदिविष्टिषु दिवएषणेषुनिमित्तभूतेषु वृणते संभजते आदित् अनन्तरमेव तथा पपृचानासः हविषा स्तुत्याचसंपृचानाऋत्विजोयजमानाः पृचेश्छान्दसस्यलिटःकानच् ऋंजतेप्रसाधयन्ति किमिव भगमिव तंयथाजनाः प्रसाधयन्ति तद्वत् यद्वा महान्तं राजानमिव सूर्यंदीप्तिवत्पूज्यमित्यर्थः ऋंजतिःप्रसाधनकर्मेतियास्कः । यद्यस्मादयमग्निः पुरुष्टुतः बहुभिर्बहुधावास्तूयमानः क्रत्वाक्रतुनाकर्मणायागादिरूपेण मज्मनाशारीरेण बलेनचयुक्तान्देवान्व्यवहर्तॄन् ऋत्विजः यज्ञभुजोदेवान्वाक्रत्वामज्मनाचयोजयितुं तथामर्तं यजमानंशंसं स्तुतिंच स्तुत्यंवातं विश्वधाविश्वधनः यद्वा विश्वात्मकोयंवेति पूर्वोक्तान्कामयते किमर्थं धायसे हविर्लक्षणान्नाय तस्मात् होतारमग्निंवृणते ऋंजतेच ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

वियद॑स्था॑द्यज॒तोवात॑चोदितोह्वा॒रोनवक्वा॑ज॒रणा॒अना॑कृतः ।
तस्य॒पत्म॑न्द॒क्षुषः॑कृ॒ष्णजं॑हस॒ शुचि॑जन्मनो॒रज॒आऽव्य॑ध्वनः ॥७॥

वि । यत् । अस्था॑त् । य॒ज॒तः । वात॑ऽचोदितः । ह्वा॒रः । न ।
वक्वा॑ । ज॒रणाः॑ । अना॑कृतः । तस्य॑ । पत्म॑न् । धृ॒क्षुषः॑ ।
कृ॒ष्णऽजं॑हसः । शुचि॑ऽजन्मनः । रजः॑ । आ । विऽअ॑ध्वनः ॥ ७॥

यत् यदायमग्निर्वातचोदितः वायुनाप्रेरितः तृतीयाकर्मणीतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं यजतः सर्वैर्यष्टव्यः यष्टुंयोग्यःसन् व्यस्थात् वितिष्ठते सर्वतोव्याप्तोभवति तत्रदृष्टान्तः—अनाकृतः अनिवारितः अप्रतिहतः प्रसरः वक्वा बहुवक्ता वचेरन्येभ्योपिदृश्यन्तइतिवनिप् दृशिग्रहणात्कुत्वं ह्वारोन कुटिलइव विदूषकादिरिव ह्वरतेण्यन्तात्पचाद्यच् सयथाजरणाः स्तुतीर्वितिष्ठते विविधंकुर्वन्वर्तते तद्वदयमप्यनाकृतः प्रतिबद्धप्रसरोव्यवस्थितः तदा तस्याग्नेः पत्मन् पतने मार्गेयज्ञरूपे रजोरंजनात्मकोलोकआस्थात् आतिष्ठति सर्वतआश्रयति अग्नौबहुधायजतीत्यर्थः कीदृशस्य

Funding by IKS-MoE

तस्यधक्षुषः दहतः दहेर्लिटःक्वसुः कृष्णजंहसः कृष्णमार्गस्य पुनःपुनर्गम्यतइतिजंहामार्गः हन्तेर्यङ्लुगन्तात्कर्मण्यसुन् कुत्वाभावश्छान्दसः शुचिजन्मनः मन्त्रसहितारण्योरुत्पन्नत्वात् व्यध्वनः विविधज्वालस्य अनियतमार्गस्य ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

रथोनयातःशिक्वभिःकृतोद्यामङ्गेभिररुषेभिरीयते ।
आदस्यतेकृष्णासोधक्षिसूरयःशूरस्येवत्वेषथादीषतेवयः ॥ ८ ॥

रथः । न । यातः । शिक्वऽभिः । कृतः । द्याम् । अङ्गेभिः । अरुषेभिः ।
ईयते । आत् । अस्य । ते । कृष्णासः । धक्षि । सूरयः । शूरस्यऽइव ।
त्वेषथात् । ईषते । । वयः ॥ ८ ॥

अयमग्निः शिक्वभीरज्जुभिः कृतः बद्धोरथोन रथइव सयथा स्वीयैश्चक्रादिभिरङ्गैरीयते तद्वत् यातःस्थापितःसन् अरुषेभिर्गमनशीलैरंगेभिः ज्वालादिरूपैरवयवैर्द्यामन्तरिक्षं आज्येन हृष्टःसन् ईयते गच्छति ईङ्गतौ आत् प्रवृद्ध्यनन्तरं अस्याग्नेस्तेसूरयः सरणयो मार्गाः कृष्णासः कृष्णवर्णाभवन्ति यतएवंभवन्ति तदर्थं धक्षि दहतिकाष्ठान् पुरुषव्यत्ययः छान्दसः शपोलुक् किंच ज्वलितस्याग्नेः त्वेषथात् दीप्तात्तेजसःसकाशात् वयः गमनवन्तः पक्षिमृगादयः ईषते गच्छन्ति ईषगत्यादौ बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् पलायन्ते तत्रदृष्टान्तः—शूरस्यत्वेषथाद्भयइव कस्यचिद्विक्रान्तस्य दीप्तात्तेजसःसकाशात् भीत्यापलायमानाइव एवमन्तरिक्षंस्पृशन् सर्वतोदहतीति सर्वदादावाग्निरूपेणस्तूयते ॥ ८ ॥

अथनवमी–

त्वयाह्यग्नेवरुणोधृतव्रतोमित्रःशाशद्रेअर्यमासुदानवः ।
यत्सीमनुक्रतुनाविश्वथाविभुरराान्ननेमिःपरिभूरजायथाः ॥ ९ ॥

त्वया । हि । अग्ने । वरुणः । धृतऽव्रतः । मित्रः । शाशद्रे । अर्यमा ।
सुऽदानवः । यत् । सीम् । अनु । क्रतुना । विश्वऽथा । विऽभुः ।
अराम् । न । नेमिः । परिऽभूः । अजायथाः ॥ ९ ॥

Funding by IKS-MoE

हेअग्ने त्वयाखलु वरुणोरात्र्यभिमानीदेवोधृतव्रतःस्वीकृतवर्षणादिकर्मांभवति तथामित्रोहरभिमानीदेवः शाशद्रेशातयतितमः शद्लृशातने छान्दसोलिङ् बहुलंछन्दसीतिरुट् तुजादित्वादभ्यासदीर्घः तथार्यमाउभयोर्मध्यवर्तीदेवः सुदानवःशोभनदानोभवति व्यत्ययेनबहुवचनं यद्वा एतेवरुणादयः सुदानवःशोभनदानाः स्वस्वकार्यकर्तारः त्वयाहि शाशद्रे तीक्ष्णीक्रियन्ते हिशब्दोमन्त्रान्तरप्रसिद्धिद्योतनार्थः त्वमग्नेवरुणोजायसइतिहिमन्त्रान्तरं[1] । शदेःकर्मणिछान्दसोलिट् इरयोरेइतिरेभावः हिचेतिनिघाताभावः वरुणादीनामग्न्यायत्तत्वेउपपत्तिमाह—यद्यस्मात्कारणात् हेअग्ने सीं सर्वतः क्रतुनाकर्मणाविश्वथाविश्वइवविश्वात्मकइवविभुः मित्रार्यमात्मनासर्वव्यापीपरिभूःस्वतेजसासर्वतःपरिभावितासन् अनुअनुक्रमेणअजायथाः जायसेप्रादुर्भवसि तत्रदृष्टान्तः—अरान् रथस्यचक्रान् नेमिर्न बाह्यवलयइव सयथाव्याप्यतिष्ठति तद्वदयमग्निर्वरुणादीन्व्याप्यतिष्ठति ॥ ९ ॥

अथदशमी—

त्वमंग्नेशशमानायंसुन्वतेरत्नंयविष्ठदेवतांतिमिन्वसि ।
तंत्वानुनव्यंसहसोयुवन्वयंभगंनकारेमंहिरत्नधीमहि ॥ १० ॥

त्वम् । अग्ने । शशमानायं । सुन्वते । रत्नंम् । यविष्ठ । देवऽतांतिम् ।
इन्वसि । तम् । त्वा । नु । नव्यंम् । सहसः । युवन् । वयम् ।
भगंम् । न । कारे । महिऽरत्न । धीमहि ॥ १० ॥

हेअग्नेयविष्ठ युवतम त्वं शशमानायत्वां स्तुवते शशमानःशंसमानइतियास्कः[2] । सुन्वते तदर्थमभिषवंकुर्वते यजमानाय तद्यागार्थं रत्नंरमणीयंहविः देवतातिं देवेषुतायमानं विस्तार्यमाणं इन्वसिव्याप्नोषि अस्मत्प्रत्तंहविः देवान्प्रापयसीत्यर्थः इन्वतिर्व्याप्तिकर्मा इन्वतिनक्षतीतितन्नामसुपाठात् हेसहसोयुवन् युवशब्देनोत्पत्तिर्लक्ष्यते मथनकालेबलेनोत्पन्नबलस्यमिश्रयितःवा यद्वा सहसस्पुत्र युवन् नित्यतरुण महिरत्न अस्मत्प्रदेयमहद्रमणीयधन नव्यं नवतरं स्तुत्यंवा तंतादृशं हविर्भुजं त्वात्वां वयं यजमानाः कारेशब्देस्तोत्रलक्षणे नुक्षिप्रंधीमहि स्थापयामः हविःप्रदानसमये क्षिप्रमेवस्तुमइत्यर्थः तत्रदृष्टान्तः—भगंन आदित्यमिव यद्वा महान्तं राजानमिव तंयथास्तुवन्तितद्वत् ॥ १० ॥

---

[1] ऋ० सं० ३. ८. १६. ।   [2] नि० ६. ८. ।

अथैकादशी–

अ॒स्मेर॒यिंनस्व॒र्थं॑दमू॑नसं॒भगं॒दक्षं॒नप॑पृचासिधर्ण॒सिम् ।
र॒श्मीँरि॑व॒योयम॑ति॒जन्म॑नीउ॒भेदे॒वानां॒शंस॑मृ॒तआच॑सु॒क्रतुः॑॥११॥

अ॒स्मे इति॑ । र॒यिम् । न । सु॒ऽअर्थ॑म् । दमू॑नसम् । भग॑म् । दक्ष॑म् । न ।
प॒पृ॒चा॒सि॒ । ध॒र्ण॒सिम् । र॒श्मीन्ऽइ॑व । यः । यम॑ति । जन्म॑नी॒ इति॑ ।
उ॒भे इति॑ । दे॒वाना॑म् । शंस॑म् । ऋ॒ते । आ । च॒ । सु॒ऽक्रतुः॑ ॥ ११ ॥

हेअग्ने त्वंअस्मे अस्मासु स्वर्थं सुष्ठुअरणीयं दमूनसं दमनीयं उपास्यं दमेरूनसिरित्यूनसिप्रत्ययः रयिंन पपृचासि धनंयथासंपृणक्षि तथाभगं सर्वैर्भजनीयं दक्षंन उत्साहवन्तं प्रवृद्धंवाधर्णसिं विद्यादिधारणकुशलंपुत्रंयथापपृचासि संपृणक्षि उभयमपिददासीत्यर्थः पृचीसंपर्के लेट्याडागमः बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यश्लुः इदानीं परोक्षेणाह–योऽग्निः रश्मींरिव स्वकीयान्रश्मीन्यथायमति नियमयति विस्तारयति तद्वत् सउभेजन्मनी जननाधारभूतावुभौलोकौ यमति नियच्छति तथा सुक्रतुः शोभनकर्मायं ऋते अस्मदीययज्ञे देवानां देवसंबन्धिनंशंसंस्तवंच आयमति आयच्छति सर्वदाददाति यद्वा पूर्वार्धेपपृचासीत्यपिपरोक्षत्वायप्रथमपुरुषतयायोज्यम् ॥ ११ ॥

अथद्वादशी–

उ॒तनः॑सु॒द्योत्मा॑जी॒राश्वो॒होता॑म॒न्द्रःशृ॑णवच्च॒न्द्ररथः॑ ।
सनो॑नेष॒न्नेष॑तमै॒रमू॑रो॒ग्निर्वा॒मंसु॑वि॒तंवस्यो॒अच्छ॑ ॥ १२ ॥

उ॒त । नः॒ । सु॒ऽद्योत्मा॑ । जी॒रऽअ॑श्वः । होता॑ । म॒न्द्रः । शृ॒ण॒व॒त् ।
च॒न्द्रऽर॑थः । सः । नः॒ । ने॒ष॒त् । नेष॑ऽतमैः । अमू॑रः । अ॒ग्निः । वा॒मम् ।
सु॒वि॒तम् । वस्यः॑ । अच्छ॑ ॥ १२ ॥

उतशब्दोप्यर्थः सचसंभावनायां सोऽग्निः नोऽस्मदीयमाह्वानंउतशृणवत् अपिनामश्रृणुयात् यद्वा नोऽस्मान्श्रावयेत् देवेषुमध्येप्रख्यापयेत्श्रृणोतेर्लेट्यडागमः कीदृशोऽयं सुद्योतमा सुद्योतमानः द्युतदीप्तौ अन्येभ्योऽपिदृश्यन्तइतिमनिन् जीराश्वः शीघ्रगमनाश्वः होतादेवानामाह्वाता मन्द्रः मदनशीलः चन्द्ररथः सुवर्णमयरथोपेतः किंचायं अमूरःअमूढबलः वस्यः वसनीयः सप्रसिद्धोऽग्निर्नेषतमैः अत्यर्थंनेतृभिःकर्मभिःस्तोत्रैर्वानोऽस्मान् उतनेषत् अपिनामनयेत् यज्ञस्यपारंप्रापयेत् नयतेर्लेट्यडागमः सिब्बहुलमितिसिप् किमर्थं वामंवननीयं सुवितं सुष्ठुप्राप्यं सर्वैःकांक्षणीयं स्वर्गंअच्छआभिमुख्येनप्राप्तुंनेषत् ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

अस्ता॑व्य॒ग्निःशिमी॑वद्भिर॒र्कैःसाम्रा॑ज्यायप्रत॒रं॑दधा॑नः।
अ॒मीच॒येम॒घवा॑नोव॒यंच॒मिह॒ं॑नसूरो॒अति॒निष्टं॑तन्यु॒ः ॥ १३ ॥ ९ ॥

अस्ता॑वि। अ॒ग्निः। शिमी॑वत्ऽभिः। अ॒र्कैः। साम्ऽरा॑ज्याय।
प्रऽत॑रम्। दधा॑नः। अ॒मी इति॑। च॒। ये। म॒घऽवा॑नः। व॒यम्। च॒।
मिह॑म्। न। सूर॑ः। अति॑। निः। त॒त॒न्यु॒ः ॥ १३ ॥ ९ ॥

अयमग्निः शिमीवद्भिः हविःप्रदानादिकर्मवद्भिरर्कैरर्चनसाधनैर्मन्त्रैः अस्तावि स्तुतोस्माभिर्यजमानैः शिमीतिकर्मनाम शिमीशक्तिरितितन्नामसुपाठात् कीदृशोयं साम्राज्याय साम्राज्यस्येतिकर्मणिषष्ठीस्थानेचतुर्थी सम्यग्राजमानत्वं प्रतरंप्रकृष्टतरं अत्यर्थंदधानः अमुचच्छन्दसीत्यमुप्रत्ययः किंचेममग्निंअमीचपुरोवर्तमानाऋत्विजः पुत्रादयोवा येवयंचपूर्वंस्तोतृत्वेन प्रसिद्धावयमपि अतिअत्यर्थं निष्टतन्युः शब्दयन्तु निष्पूर्वस्तनतिःशब्दकर्मा इतःपरमप्यस्मत् पुत्रपौत्रादयोवयंचाग्निंस्तुमइत्यर्थः तत्रदृष्टान्तः—मिहंनसूरः मिहं मेहनशीलं मेघं यथासूरः सूर्योवृष्ट्यर्थं शब्दयति तद्वत् लिङिच्छान्दसोविकरणस्यश्लुः अभिनिसस्तनःशब्दसंज्ञायामितिषत्वम् ॥ १३ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यद्वितीयेनवमोवर्गः ॥ ९ ॥

Funding by IKS-MoE

समिद्धइतित्रयोदशर्चंतृतीयंसूक्तम् आनुष्टुभं प्रथमायाःसमिन्नामकोऽग्निर्देवता समिद्धोग्निः द्वितीयादीनांतनूनपान्नराशंसइळोबर्हिर्देवीर्द्वारउषासानक्तौदैव्यौहोतारौप्रचेतसौतिस्रोदेव्यःसरस्वतीळाभारत्यःत्वष्टावनस्पतिःस्वाहाकृतिरित्येताःक्रमेणदेवताः अंत्यायाइन्द्रः तिस्रोदेव्यइत्यस्यविवरणंसरस्वतीळाभारत्यइति अत्रानुक्रमणिका—समिद्धआप्रियआनुष्टुभमन्त्यैन्द्रीति अत्रेध्मतनूनपादादिभिर्यज्ञावयववाचिभिर्यज्ञएवोच्यते अतःसएवदेवतेतिकात्थक्यस्यमतं अग्निरेवसमिदादिभिरुच्यते अतःसएवदेवतेतिशाकपूणेर्मतं निरुक्ते[1]किंदेवताःप्रयाजानुयाजाइति छन्दोदेवताइत्यादिपक्षान्तरंबहुधाप्रदर्श्य तदर्थंब्राह्मणादिचोदाहृत्यइतरेपक्षाअर्थवादाःआग्नेयाएवेतिसिद्धान्तितं। अथकिंदेवताःप्रयाजानुयाजाइत्यादिनापशावंगिरोगोत्रोत्पन्नानांएतदाप्रीसूक्तं एकादशप्रयाजाइतिखण्डेसूत्रितम्—समिद्धोअग्नेति सर्वेषांयथर्षिवेत्यत्रयथर्षिग्रहणात्आप्रीसूक्तानित्रिविधानि तत्रवासिष्ठा[2]त्रेयवाध्र्यश्वगार्त्समदानिचत्वारिनराशंसवन्ति मैधातिथंदैर्घतमसंप्रैषिकानिनराशंसतनूनपादुभयवन्ति इतराणितनूनपात्वंतीति तत्रैतत्सूक्तंदैर्घतमसत्वात्उभयवत् ।

तत्रप्रथमा—

समि॑द्धोअग्न॒आव॑हदे॒वाँअ॒द्यय॒तस्रु॑चे ।
तन्तुं॑तनुष्वपू॒र्व्यंसु॒तसो॑मायदा॒शुषे॑ ॥ १ ॥

सम्ऽइ॑द्धः । अ॒ग्ने॒ । आ । व॒ह॒ । दे॒वान् अ॒द्य । य॒तऽस्रु॑चे ।
तन्तु॑म् । त॒नु॒ष्व॒ । पू॒र्व्यम् । सु॒तऽसो॑माय । दा॒शुषे॑ ॥ १ ॥

हेअग्ने समिद्धःसम्यग्दीपितः एतन्नामकस्त्वं अद्यास्मिन्यागदिनेदेवान्हविषांभोक्तॄनग्न्यादीनावह अस्मद्यज्ञंप्रतिप्रापय यतस्रुचेयागायोद्यतस्रुचे यजमानायतदर्थं आवाह्यचसुतसोमाययागार्थमभिषुतसोमाय दाशुषेहविर्दत्तवते यद्यपीदानीमेवाहूयन्तेदेवाः तथापि पूर्वानुष्ठानापेक्षयाभाव्यपेक्षयावादाशुषइत्युच्यते हविर्दात्रेवायजमानाय तदर्थंपूर्व्यंपूर्वेभ्योदेवेभ्योहितं पूर्वकालीनंवा तंतुंयज्ञंतनुष्व विस्तारय ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

घृ॒तव॑न्त॒मुप॑मासि॒मधु॑मन्तंतनूनपात् ।
य॒ज्ञंविप्र॑स्य॒माव॑तःशशमा॒नस्य॑दा॒शुषः॑ ॥ २ ॥

---

[1] नि०८ २१. २२. । [2] नि० ८. २२. ।

Funding by IKS-MoE

घृतऽवन्तम् । उप । मासि । मधुऽमन्तम् । तनूऽनपात् ।
यज्ञम् । विप्रस्य । माऽवतः । शशमानस्य । दाशुषः ॥ २ ॥

हेतनूनपात् तनूनपादाज्यमितिकात्थक्यपक्षे तन्वोगावः भोगानांतासुजायमानत्वात्ताभ्यउत्पन्नंक्षीरंक्षीरात्सर्पिरिति आज्यस्यनप्तृत्वं तद्वान्यज्ञः अग्निपक्षे आपस्तन्वउच्यन्ते ताभ्यओषधिवनस्पतयः तेभ्योऽग्निरितिनप्तृत्वं अरणीभ्यामितिभावः एतन्नामक हेअग्ने विप्रस्यमेधाविनः शशमानस्य शंसमानस्य त्वांस्तुवतः दाशुषोहविर्दत्तवतोमावतोमत्सदृशस्य यजमानस्य युष्मदस्मद्भ्यांछन्दसिसादृश्यइतिवतुप् आसर्वनाम्नइत्यात्वं घृतवन्तं क्षरदाज्योपेतं मधुमन्तंमाधुर्योपेतं सोमादिमधुरद्रव्येण तद्वन्तं यज्ञं उपउपेत्य मासि निर्मिमीषे मितोभवसिवा संपूर्तिपर्यन्तं तिष्ठसीत्यर्थः मामानेआदादिकः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

शुचिःपावकोअद्भुतोमध्वायज्ञंमिमिक्षति ।
नराशंसस्त्रिरादिवोदेवोदेवेषुयज्ञियः ॥ ३ ॥

शुचिः । पावकः । अद्भुतः । मध्वा । यज्ञम् । मिमिक्षति ।
नराशंसः । त्रिः । आ । दिवः । देवः । देवेषु । यज्ञियः ॥ ३ ॥

देवेषुमध्येशुचिः शुद्धोदीप्तोवापावकः अन्नस्यापूतस्यशोधयिता अद्भुतः अभूतइव अद्यक्षणेभविता आश्चर्यभूतइत्यर्थः देवोद्योतनशीलः यज्ञियोयज्ञसंपादनार्हःईदृशोनराशंसः नरैः कर्मनेतृभिःऋत्विग्भिःशंसनीयोऽग्निः दिवोद्युलोकादागत्य मध्वामधुरेणरसेन यज्ञमस्मदीयं त्रिरामिमिक्षतित्रिवारंसमन्तात् सिंचति स्वादयतीत्यर्थःयद्वा मधुरेणफलेन त्रिरामिमिक्षति योजयतीत्यर्थः नराशंसोयज्ञइति कात्थक्यपक्षे यज्ञाभिमानीदेवोद्योतमानः द्युलोकादागत्यानुष्ठीयमानः यज्ञं त्रिरामिमिक्षति अयंनराशंसोदेवः त्रिराउपसर्गवशाद्योग्यक्रियाध्याहारः त्रिवारमागच्छति त्रिराहरतिवाफलं अवशिष्टंपूर्ववन्नेयम् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

ईळितोअग्नआवहेन्द्रंचित्रमिहप्रियम् ।
इयंहित्वामतिर्ममाच्छासुजिह्ववच्यते ॥ ४ ॥

Funding by IKS-MoE

ईळितः । अग्ने । आ । वह । इन्द्रम् । चित्रम् । इह । प्रियम् ।
इयम् । हि । त्वा । मतिः । मम । अच्छ । सुऽजिह्व । वच्यते ॥ ४॥

हेअग्ने ईळितः सर्वैःस्तुत्यः इण्नामकस्त्वं इहास्मिन्यज्ञे चित्रं चायनीयं प्रियं प्रीणयितारमस्मान्हविःस्वीकर्तुं वाप्रीतियुक्तमिन्द्रं आवहआह्वय हेसुजिह्व घृतपानेनशोभनज्वाल इयं ममसतिर्मननसाधनास्तुतिरूपावाक् त्वात्वांअच्छआभिमुख्येनप्राप्तुंवच्यते मतिरेवास्मदीयोच्यते हिःपूरणार्थः वचेर्यकि संप्रसारणाच्चेतिपूर्वरूपस्य वाछन्दसीतिविकल्पितत्वादभावेयण् अत्र पुरोडाशादीडभिमानियज्ञपरतयावाव्याख्येयम् एवमुत्तरत्र यज्ञांगैर्यज्ञसंबन्धिदेवताभिश्चयज्ञएवोच्यतइतितत्परत्वेनव्याख्येयम् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

स्तृणानासोयतस्रुचोबर्हिर्यज्ञेस्वध्वरे ।
वृञ्जेदेवव्यचस्तममिन्द्रायशर्मसप्रथः ॥ ५ ॥

स्तृणानासः । यतऽस्रुचः । बर्हिः । यज्ञे । सुऽअध्वरे । वृञ्जे ।
देवव्यचःऽतमम् । इन्द्राय । शर्म । सऽप्रथः ॥ ५ ॥

स्वध्वरेशोभनप्रापणीयाद्यवान्तरयागवतियज्ञेसोमयागे बर्हिर्दर्भान्स्तृणानासः आस्तरन्तः यतस्रुचः नियमितजुह्वादिपात्राः ऋत्विजोदेवव्यचस्तमं अतिशयेनदेवगामिनं सप्रथः सर्वतोविस्तीर्णंशर्मसुखसाधनंगृहं इन्द्रायवृंजेविवर्जयन्ति संपादयन्तीत्यर्थः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

विश्रयन्तामृतावृधःप्रयैदेवेभ्योमहीः ।
पावकासःपुरुस्पृहोद्वारोदेवीरसश्चतः ॥ ६ ॥ १० ॥

वि । श्रयन्ताम् । ऋतऽवृधः । प्रऽयै । देवेभ्यः । महीः । पावकासः ।
पुरुऽस्पृहः । द्वारः । देवीः । असश्चतः ॥ ६ ॥ १० ॥

Funding by IKS-MoE

द्वारोदेवीः यज्ञस्यद्वाराभिमानिन्योदेवताविश्रयन्तां विविधंश्रयन्तु विवृताभवन्तु किमर्थंदेवेभ्यः प्रयैप्रयातुं देवानांप्रापणाय प्रयैरोहिष्यैअव्यथिष्यैइतिनिपातितः कीदृश्यस्ताः ऋतावृधः यज्ञस्यवर्धयित्र्यः महीः महत्यः पूज्याः पावकासः शोधयित्र्यः पुरुस्पृहः बहुस्पृहणीयाः असश्चतः असज्यमानाः परस्परविप्रकृष्टाइत्यर्थः ॥ ६ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यद्वितीयेदशमोवर्गः ॥ १० ॥

अथसप्तमी—

आभन्दमानेउपाकेनक्तोषासासुपेशसा ।
यह्वीऋतस्यमातरासीदतांबर्हिरासुमत् ॥ ७ ॥

आ । भन्दमाने इति । उपाके इति । नक्तोषसा । सुऽपेशसा ।
यह्वी इति । ऋतस्य । मातरा । सीदताम् । बर्हिः । आ । सुऽमत् ॥७॥

भन्दमाने सर्वैःस्तूयमाने उपाके परस्परंसंनिहिते सुपेशसा शोभनरूपे पेशइतिरूपनाम यह्वीमहत्यौ अपत्यरूपेवाप्रतिदिनंजायमानत्वात् यह्वुरित्यपत्यनाम यह्वुःसूनुरितितन्नामसुपाठात् ऋतस्यमातरायज्ञस्यनिर्मात्र्यौ ताभ्यांआगमनाद्यज्ञस्यसंपूर्तेर्यज्ञमातृत्वमुपचर्यते यद्वा अतिरात्रादीनामहोरात्रसाध्यत्वात् तन्मातृत्वं नक्तोषासा उक्तगुणविशिष्टेअहोरात्रदेवते सुमत् स्वयमेव अस्माभिरप्रार्थिते इत्यर्थः यद्वा सुमत् शोभनमनस्के बर्हिरास्तृतंदर्भं आसमन्तात्सीदतां उपविशतां यद्वा ऋतस्येतिकर्मणिषष्ठी यज्ञमासीदतां आसाद्यचबर्हिरास्तृतंदर्भंस्वयमेवादत्ताम् ॥७॥

अथाष्टमी—

मन्द्रजिह्वाजुगुर्वणीहोतारादैव्याकवी ।
यज्ञंनोयक्षतामिमंसिध्रमद्यदिविस्पृशम् ॥ ८ ॥

मन्द्रऽजिह्वा । जुगुर्वणी इति । होतारा । दैव्या । कवी इति । यज्ञम् ।
नः । यक्षताम् । इमम् । सिध्रम् । अद्य । दिविऽस्पृशम् ॥ ८ ॥

Funding by IKS-MoE

मन्द्रजिह्वादेवानां मादनज्वालौ जुगुर्वणीभृशंगृणतां स्तुवतां यजमानानां संभक्तारौ यङ्लुगन्तात्क्विपिछान्दसीरूपसिद्धिः तस्मिन्नुपपदे वनतेश्छन्दसिवनसनरक्षिमथामितीन्प्रत्ययः कवी मेधाविनौ क्रान्तदर्शिनौ दैव्याहोतारा देवसंबन्धिनौहोतारौ अयंचमध्यमस्थानश्चेत्युभौ सिध्रंफलसाधनभूतं सिधेःस्फायितंचीत्यादिनारक् दिविस्पृशं द्युलोकवासिदेवान्स्पृशन्तं तैर्हविषः स्वीक्रियमाणत्वादितिभावः ईदृशंनोऽस्मदीयमिमंयज्ञंअद्ययक्षतां अनुतिष्ठतांपूजयतांवा सम्यङ्निर्वाहयतामित्यर्थः ॥ ८ ॥

अथनवमी–

शुचि॑र्दे॒वेष्वर्पि॑ता॒होत्रा॑म॒रुत्सु॒भार॑ती ।
इळा॒सर॑स्वतीम॒हीब॒र्हिःसी॑दन्तुय॒ज्ञिया॑ः ॥ ९ ॥

शुचि॑ः । दे॒वेषु॑ । अर्पि॑ता । होत्रा॑ । म॒रुत्ऽसु॑ । भार॑ती । इळा॑ ।
सर॑स्वती । म॒ही । ब॒र्हिः । सी॒द॒न्तु । य॒ज्ञिया॑ः ॥ ९ ॥

शुचिः शुद्धा मरुत्सुविरुद्धलक्षणयाअमरणेषुदेवेषु द्योतनशीलेषुस्तोतृषुमरुत्सु ऋत्विक्षुवा अर्पिता नियता होत्राहोमनिष्पादिका भारती भरतस्यादित्यस्य संबन्धिनी द्युस्थानावाक् तथाइलापार्थिवीप्रैषादिरूपामही महती सरस्वती सरइत्युदकनाम तद्वती स्तनितादिरूपामाध्यमिकाचवाक् एतास्तिस्रः त्रिस्थानवागभिमानिदेवताः यज्ञियायज्ञार्हाःसत्यः बर्हिःस्तीर्णंसीदन्तु उपविशन्तु तिस्रइत्यत्रतिसृभ्योजसइतिजसउदात्तत्वम्॥ ९ ॥

अथदशमी–

तन्न॑स्तुरीप॒मद्भु॑तंपु॒रुवारं॑पु॒रुत्मना॑ ।
त्वष्टा॒पोषा॑य॒विष्य॑तुरा॒येनाभा॑नोअस्म॒युः ॥ १० ॥

तत् । न॒ः । तु॒रीप॑म् । अद्भु॑तम् । पु॒रु । वा॒ । अर॑म् । पु॒रु । त्मना॑ ।
त्वष्टा॑ । पोषा॑य । वि । स्य॒तु॒ । रा॒ये । नाभा॑ । न॒ः । अ॒स्म॒ऽयुः ॥१०॥

Funding by IKS-MoE

नः अस्मदर्थं तत् तादृशंतुरीयं तूर्णंव्यापि अद्भुतं सद्यआविर्भवत् अभूतमिवसत् यद्वा महन्नामैतत् सारतो महत् पुरुवारं बहूनांप्राणिनां अर्थायैव अरंअलंसमर्थं यद्वा पुरुवारं बहुप्रभूतंच वाशब्दश्चार्थे अरं अलं त्मना आत्मना पुरुबहु क्रियाविशेषणमेतत् ईदृशमुदकं त्वष्टा वृष्ट्यादेःकर्ता त्वष्टृशब्दोयास्केनैवंव्याख्यातः—त्वष्टातूर्णमश्नुतइतिनैरुक्तास्त्विषेर्वास्याद्दीप्तिकर्मणस्त्वक्षतेर्वास्यात्करोतिकर्मणइति । एतन्नामकोवैद्युतोऽग्निः अस्मयुरस्मान्कामयमानः देवोनःपोषायअस्मत्पुष्ट्यैराये समृद्धयेच नाभानाभौ वृष्टेर्बन्धकेमेघस्यनाभिस्थानेवस्थितंउक्तलक्षणमुदकं विष्यतु विविधंगमयतु षोऽन्तकर्मणि ओतःश्यनीत्योकारलोपः उपसर्गात्सुनोतीतिषत्वं यद्वा नोनाभा अस्मत्संबन्धियज्ञनाभावुत्तरवेद्यांराये षष्ठ्यर्थेचतुर्थी रायोगवादिधनस्य पोषायपुष्टये स्यतिरुपसृष्टोविमोचनार्थः उक्तलक्षणांवृष्टिंमुंचतु ॥ १० ॥

अथैकादशी—

अ॒व॒सृ॒जन्नुप॒त्मना॑दे॒वान्य॑क्षिवनस्पते ।
अ॒ग्निर्ह॒व्यासु॑षूदतिदे॒वोदे॒वेषु॒मेधि॑रः ॥ ११ ॥

अ॒व॒ऽसृ॒जन् । उप॑ । त्मना॑ । दे॒वान् । य॒क्षि॒ । व॒न॒स्प॒ते॒ । अ॒ग्निः ।
ह॒व्या । सु॒सू॒द॒ति॒ । दे॒वः । दे॒वेषु॑ । मेधि॑रः ॥ ११ ॥

हेवनस्पते वनानांपालक यूपाभिमानिदेवाग्ने अवसृजन् स्वैरंवर्तयन् ऋत्विजः स्वस्वकर्मसुव्यापारयन् त्मनाआत्मनादेवान् हविर्भुजः उपयक्षि उपेत्ययज बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् देवोद्योतमानः मेधिरोमेधावान् अग्निराहवनीयोदेवेषूभयेषांमध्येहव्याहवींषि सुसूदति प्रेरयतिस्वीकरोति षूदक्षरणे बहुलंछन्दसीतिशपःश्लुः लेटोडाटावित्यडागमः यद्वा यूपाग्निरेवपरोक्षेणोच्यते सोऽग्निर्हवींषिसुष्ठुस्वीकरोति ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

पू॒ष॒ण्वते॑म॒रुत्व॑तेवि॒श्वदे॑वायवा॒यवे॑ ।
स्वाहा॑गाय॒त्रवे॑पसेह॒व्यमिन्द्रा॑यकर्तन ॥ १२ ॥

---

१ नि० .८ १३. ।

Funding by IKS-MoE

पू॒ष॒ण्ऽवते॑ । म॒रुत्व॑ते । वि॒श्वऽदे॑वाय । वा॒यवे॑ । स्वाहा॑ ।
गा॒य॒त्रऽवे॑पसे । ह॒व्यम् । इन्द्रा॑य । क॒र्त॑न ॥ १२ ॥

पूषण्वते पूष्णातद्वते अनोनुडितिनुट् ह्रस्वनुड्भ्यांमतुबितिमतुपउदात्तत्वं मरुत्वते मरुद्भिस्तद्वते विश्वदेवाय सर्वदेवसंघाय वायवे गमनशीलाय वायुदेवायच तथा गायत्रवेपसे वेपइतिरूपनाम गायत्रशब्दइतरसामोपलक्षणः गायत्रं वेपःरूपंयस्य तादृशायेन्द्राय हव्यंहविःप्रदातुं स्वाहाकर्तन स्वाहाकारंकुरुत ऋत्विजः करोतेर्लोटि तप्तनप्तनथनाश्चेतितनबादेशः ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी–

स्वाहा॑कृता॒न्याग॒ह्युप॑ह॒व्यानि॑वी॒तये॑ ।
इन्द्राग॑हिश्रु॒धीहवं॒त्वांह॑वन्तेअध्व॒रे ॥ १३ ॥ ११ ॥

स्वाहा॑ऽकृतानि । आ । ग॒हि॒ । उप॑ । ह॒व्यानि॑ । वी॒तये॑ । इन्द्र॑ ।
आ । ग॒हि॒ । श्रु॒धि । हव॑म् । त्वाम् । ह॒व॒न्ते॒ । अ॒ध्व॒रे ॥ १३ ॥ ११ ॥

हेइन्द्र स्वाहाकृतानि स्वाहेत्येवंपूर्वाकृतिःकरणमुच्चारणं यक्ष्यमाणदेवतानांताःस्वाहाकृतयः तद्वन्तिहव्यानि हवींषि अत्रप्रयाजेषुवषट्कारप्रदानात्स्वाहाकृतं हविरित्यर्थः तद्धविः उपउपेत्य वीतयेभक्षणाय आगहि आगच्छ गमेश्छान्दसःशपोलुक् अनुदात्तोपदेशेत्यादिनानुनासिकलोपः तथा हेइन्द्र आगहि स्तोत्राण्यभिलक्ष्यागच्छ आगत्यहवंअस्मदीयमाह्वानं श्रुधिश्रृणु यतस्त्वां अध्वरे अहिंसात्मकेयागेहवन्ते आह्वयन्तिऋत्विजः अतः श्रुधि ह्वयतेर्बहुलंछन्दसीतिसंप्रसारणम् ॥ १३ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यद्वितीयेएकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

प्रतव्यसीमित्यष्टर्चंचतुर्थंसूक्तंदैर्घतमसं तथाचानुक्रान्तम् प्रतव्यसीमष्टावाग्नेयंतुतत्त्रिष्टुबन्तमिति तुतदित्युक्तत्वात् इदमादिसूक्ताष्टकस्याग्निर्देवता अन्त्यात्रिष्टुप् शिष्टास्त्रिष्टुबन्तपरिभाषयाजगत्यः प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तोविनियोगः अग्निष्टोमेआग्निमारुतेशस्त्रे इदंसूक्तंजातवेदस्यनिविद्धानीयं अथयथेतमितिखण्डेसूत्रितम्–प्रतव्यसींनव्यसीमापोहिष्ठेतितिस्रइति । दशरात्र-

स्यप्रथमेप्यहनि जातवेदस्यनिविद्धानम् आश्वमेधिकेमध्यमेहनिचनिविद्धानं तथाचाचार्योऽतिदेशऐकाहान्युपसंशस्य तेषुनिविदोदध्यादेवमेवाग्निमारुतइति ।

तत्रप्रथमा–

प्रतव्य॑सी॒ंनव्य॑सींधी॒तिम॒ग्नये॑वा॒चोम॒तिंसह॑सःसू॒नवे॑भरे ।
अ॒पांनपा॒द्योवसु॑भिःस॒हप्रि॒योहोता॑पृथि॒व्यांन्यसी॑ददृ॒त्विय॑ः ॥१॥

प्र । तव्य॑सीम् । नव्य॑सीम् । धी॒तिम् । अ॒ग्नये॑ । वा॒चः । म॒तिम् ।
सह॑सः । सू॒नवे॑ । भ॒रे॒ । अ॒पाम् । नपा॑त् । यः । वसु॑ऽभिः । स॒ह ।
प्रि॒यः । होता॑ । पृ॒थि॒व्याम् । नि । असी॑दत् । ऋ॒त्विय॑ः ॥ १ ॥

अहंअग्नये प्रतव्यसीं तवीयसीं अतिशयेनवर्धयित्रीं तवतिर्वृद्ध्यर्थःसौत्रोधातुः अस्मात्तृजन्ताच्छन्दसीतीयसुन् तुरिष्ठेमेयःस्वितितृलोपःछान्दसईकारलोपः नव्यसींनवतरांअपूर्वांधीतिं यागलक्षणांउक्तगुणकंकर्मप्रभरे प्रकर्षेणकरोमि तथोक्तलक्षणांवाचोमतिं स्तुतिरूपंकर्मभरे कीदृशायाग्नये सहसोबलस्यसूनवे पुत्राय किंच योऽग्निरपांनपात् तासांनप्ता अद्भ्यओषधयः ओषधीभ्योग्निरित्यग्नेर्नप्तृत्वं अथवा अपांनपातयितावैद्युताग्निरूपेणप्रवर्षकत्वादितिभावः तथा प्रियोयजमानस्यप्रीणयिताप्रियतमोवातस्यहोताहोमनिष्पादकः सोऽग्निःऋत्वियः प्राप्तकालः प्राप्तप्रदानसमयःसन् पृथिव्यां वेदिलक्षणायां वसुभिः निवासयोग्यैर्गवादिधनैः सहसहितोन्यसीदत् नितरांसीदति ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

सजाय॑मानःप॒रमेव्यो॑मन्या॒विर॒ग्निर॑भवन्मात॒रिश्व॑ने ।
अ॒स्यक्रत्वा॑समिधा॒नस्य॑म॒ज्मना॒प्रद्यावा॑शो॒चिःपृ॑थि॒वीअ॑रोचयत् ॥२॥

सः । जाय॑मानः । प॒र॒मे । विऽओ॑मनि । आ॒विः । अ॒ग्निः । अ॒भ॒व॒त् ।
मा॒त॒रिश्व॑ने । अ॒स्य । क्रत्वा॑ । स॒म्ऽइ॒धा॒नस्य॑ । म॒ज्मना॑ । प्र ।
द्यावा॑ । शो॒चिः । पृ॒थि॒वी इति॑ । अ॒रो॒च॒य॒त् ॥ २ ॥

Funding by IKS-MoE

सपूर्वोक्तोऽग्निः जायमानः अरणीभ्यामुत्पद्यमानः काष्ठेषुवाप्रादुर्भूतःसन् तदानीमेव परमेउत्कृष्टेव्योमनि विविधरक्षणवति वेदिदेशेमातरिश्वनेअंतरिक्षसंचारिणेवायवेप्रथममाविरभवत् प्रत्यक्षोभूत् त्वमग्नेप्रथमोमातरिश्वनआविर्भवेत्यादिश्रुत्यंतरप्रसिद्धेः[1] । वायुसंयोगात्मज्वलितइत्यर्थः अथवा मातरिफलस्यनिर्मातरियज्ञेश्वसितिचेष्टतइतिमातरिश्वा यजमानः तदर्थं किंच समिधानस्यइंधनैः सम्यग्वर्धमानस्यास्याग्नेः मज्मनाबलनामैतत् बलवता क्रत्वाक्रतुनाकर्मणाज्वालनादिव्यापारेण शोचिः द्यावापृथिवी द्यांचपृथिवींच प्रारोचयत् प्रकर्षेणादीपयत् मध्येशोचिःशब्दश्छान्दसः मज्मनाक्रत्वासमिधानस्येतिवायोज्यं प्रबलेनसमिन्धनादिव्यापारेणसमिध्यमानस्येत्यर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अ॒स्यत्वे॒षाअ॒जरा॑अ॒स्यभा॒नवः॑सु॒सं॒दृशः॑सु॒प्रती॑कस्यसु॒द्युतः॑ ।
भात्व॑क्षसो॒अत्य॒क्तुर्नसिन्ध॑वो॒ग्नेरे॑जन्ते॒अस॑सन्तोअ॒जराः॑ ॥ ३ ॥

अ॒स्य । त्वे॒षाः । अ॒जराः॑ । अ॒स्य । भा॒नवः॑ । सु॒ऽस॒न्दृशः॑ ।
सु॒ऽप्रती॑कस्य । सु॒ऽद्युतः॑ । भाऽत्व॑क्षसः । अति॑ । अ॒क्तुः । न ।
सिन्ध॑वः । अ॒ग्नेः । रे॒ज॒न्ते॒ । अस॑सन्तः । अ॒जराः॑ ॥ ३ ॥

अस्यस्तूयमानस्याग्नेः त्वेषाः दीप्तयः अजराः जरारहिताः अजीर्णाः अविरताइत्यर्थः नञोजरमरेत्यादिनोत्तरपदाद्युदात्तत्वं तथा सुप्रतीकस्यशोभनमुखस्याग्नेर्भानवोरश्मयः दीप्तेरुक्तत्वादत्रविस्फुलिङ्गाअवगन्तव्याः तेचसुसंदृशः सुष्ठुसम्यक्द्रष्टारः सर्वतोव्याप्ताइत्यर्थः सुद्युतः सुष्ठुसर्वतोद्योतमानाः तथाअस्याग्नेः भात्वक्षसः त्वक्षइतिबलनाम त्वक्षः शर्धइतिबलनामसुपाठात् भासमानबलाः अक्तुरितिरात्रिनामैतत् अक्तुः ऊर्म्येतितन्नामसूक्तत्वात् द्वितीयार्थेप्रथमा अक्तुंजगदंजकंनैशंतमः अतिअतिक्रम्य सिंधवः स्यन्दमानाः सर्वत्रव्याप्नुवन्तः अससन्तः स्वव्यापारेष्वस्वपन्तः अविरताः अतएवाजराः रश्मयः नरेजन्ते नकंपन्ते दाहपाकादिषु नचलन्तिनचाल्यन्ते वान्यैः यद्वा नशब्दोदृष्टान्तवचनः भात्वक्षसः भाएवत्वक्षोबलंयस्यतादृशस्यादित्यस्यसिन्धवोन रश्मयइवतेयथास्यन्दनशीलाः व्याप्तिमन्तः अक्तुरिति अंजकंतमः अतिक्रम्य यथाअससन्तोरेजन्तेतद्वद्भात्वक्षसोस्याग्नेरुक्तलक्षणादीप्तयोपिसर्वत्ररेजंते कंपंते व्याप्नुवन्तीत्यर्थः ॥ ३ ॥

---

[1] ऋ० सं० १. २. ३२. ।

अथचतुर्थी–

यमे॑रि॒रेभृग॑वोवि॒श्ववे॑दसं॒नाभा॑पृथि॒व्याभुव॑नस्यम॒ज्मना॑ ।
अ॒ग्निंतंगी॒र्भिर्हि॑नुहि॒स्वआदमे॒यएको॒वस्वो॒वरु॑णो॒नराज॑ति ॥ ४ ॥

यम् । आ॒ऽई॒रि॒रे । भृग॑वः । वि॒श्वऽवे॑दसम् । नाभा॑ । पृ॒थि॒व्याः ।
भुव॑नस्य । म॒ज्मना॑ । अ॒ग्निम् । तम् । गी॒ःऽभिः । हि॒नु॒हि॒ । स्वे ।
आ । दमे॑ । यः । एकः॑ । वस्वः॑ । वरु॑णः । न । राज॑ति ॥ ४ ॥

विश्ववेदसं सर्वधनं वेदइतिधननाम वेदः वरिवइतितन्नामसुपाठात् तादृशंयमग्निं भृगवः भृगुगोत्रोत्पन्नाः पापस्यभर्जकाः पृथिव्यावेद्याः एकदेशेकृत्स्नशब्दः यद्वा एतावतीवैपृथिवीत्यादिश्रुतेः वेद्याःपृथिवीत्वं तस्यानाभानाभौउत्तरवेद्यांभुवनस्यभूतजातस्य मज्मनाबलेन निमित्तेन आआभिमुख्येन ईरिरेईरितवन्तः स्थापितवन्तः तमग्निंस्वेस्वकीयेदमेगृहेउत्तरवेद्यांगीर्भिः स्तुतिभिः आहिनुहिप्राप्नुहि हिगतौवृद्धौच उतश्चप्रत्ययाच्छन्दसिवावचनमितिहेर्लुगभावः योऽग्निः एकः मुख्यःसन् एकएववा वस्वोवसुनः गवादिधनस्यराजति ईश्वरोभवति प्रदातुमितिशेषः राजतीत्यैश्वर्यकर्मा क्षियतिराजतीतितन्नामसुपाठात् तत्रदृष्टान्तः—वरुणोन वारकआदित्यइव सयथा सर्वस्यईष्टेतद्वत् ॥ ४॥

अथपञ्चमी–

नयोवरा॑यम॒रुता॑मिवस्व॒नःसेने॑वसृ॒ष्टादि॒व्यायथा॒शनिः॑ ।
अ॒ग्निर्जम्भै॑स्तिगि॒तैर॑त्ति॒भर्व॑तियो॒धोनशत्रू॒न्त्सवना॒न्यृं॑जते ॥ ५ ॥

न । यः । वरा॑य । म॒रुता॑म्ऽइव । स्व॒नः । सेना॑ऽइव । सृ॒ष्टा । दि॒व्या ।
यथा॑ । अ॒शनिः॑ । अ॒ग्निः । जम्भैः॑ । ति॒गि॒तैः । अ॒त्ति॒ । भर्व॑ति ।
यो॒धः । न । शत्रू॑न् । सः । वना॑ । नि । ऋ॒ञ्ज॒ते॒ ॥ ५ ॥

---

१ तै० सं० २. ६. ४. ।

योऽग्निर्वराय वरणायनिग्रहायशक्तोनभवति तत्रदृष्टान्तत्रयमुच्यते—मरुतांस्वनइव सयथाग्राह्यस्तद्वत् तथासृष्टावैरिक्षयार्थंप्रबलेनाभिसृष्टासेनेवसायथान्यैरनिरोध्यातद्वत् तथा दिव्यादिविभवाअशनिर्यथा पतत्येवननिवार्यते तद्वत् ईदृक्सामर्थ्यमस्तीतिदर्शयति अयमग्निस्तिगितैर्निशितैः तीक्ष्णीभूतैः अन्त्यविकारश्छान्दसः जंभैःदन्तैः दन्तस्थानीयाभिर्ज्वालाभिः अत्तिअस्मद्विरोधिनोभक्षयति तथाभर्वति हिनस्ति भर्वहिंसायां यास्कस्त्वाह—भर्वतिरत्तिकर्मेति[1]। यद्यपि अत्तिभर्वत्योरदनमेवार्थः तथापितदवान्तरभेदोवगन्तव्यः तत्रदृष्टान्तः—योधोन संप्रहर्ताशूरइव सयथा शत्रून् भर्वतिभक्षयति तद्वत् किंच सोऽग्निः वना वनानि वृक्षादिसमूहान्न्यृंजते नितरां प्रसाधयति दहतीत्यर्थः ऋंजतिःप्रसाधनकर्मेति[2]यास्कः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

कु॒विन्नो॑अ॒ग्निरु॒चथ॑स्य॒वीरस॒द्वसु॑ष्कु॒विद्वसु॑भि॒ःकाम॑मा॒वर॑त् ।
चो॒दःकु॒वित्तु॑तु॒ज्यात्सा॒तये॒धिय॒ःशुचि॑प्रतीकं॒तम॒याधि॒यागृ॑णे ॥६॥

कु॒वित् । न॒ः । अ॒ग्निः । उ॒चथ॑स्य । वीः । अस॑त् । वसु॑ः । कु॒वित् । वसु॑ऽभिः ।
काम॑म् । आ॒ऽवर॑त् । चो॒दः । कु॒वित् । तु॒तु॒ज्यात् । सा॒तये॑ । धिय॑ः ।
शुचि॑ऽप्रतीकम् । तम् । अ॒या । धि॒या । गृ॒णे॒ ॥ ६ ॥

अयमग्निर्नोऽस्माकं उचथस्य उक्थस्य स्तोत्रस्य कुवित् बहुवारंवीः कामयिताअसत् भवतु अस्तेर्लेटचडागमः यद्वा उचथस्य एतन्नामकस्यमहर्षेः गोत्रप्रभवस्यनइतिसंबन्धः तथा वसुर्वासयितासर्वेषांवसुस्थानीयोवा वसुभिर्वासयितृभिः धनैःकामंअत्यर्थंअभिमतंवाकुवित् अतिप्रभूतं आवरत् आवृणोतु अभिमतप्रदानेनकामंनिवर्तयत्वित्यर्थः वृणोतेर्लेटचडागमः छान्दसोविकरणस्यलुक् अयमग्निःचोदः अस्माकंकर्मसुप्रेरकःसन् धियःकर्माणिसातयेलाभाय कुवित् बहुतुतुज्यात् त्वरयतु प्रेरयत्वित्यर्थः तुजिःप्रेरणार्थः छान्दसःशपःश्लुः शुचिप्रतीकं शोभनावयवं शोभनज्वालंतमग्निं अयाधिया अनयास्तुतिरूपयाप्रज्ञयागृणे उच्चारयामि स्तौमीत्यर्थः ॥ ६ ॥

---

[1] नि० ९. २३ ।   [2] नि० ६. २१ ।

Funding by IKS-MoE

अथसप्तमी–

घृ॒तप्र॑तीकं॒वऋ॒तस्य॑धू॒र्षद॑म॒ग्निंमि॒त्रंनस॑मिधा॒नऋ॑ञ्जते ।
इन्धा॑नोअ॒क्रोवि॒दथे॑षु॒दीद्य॑च्छु॒क्रव॑र्णा॒मुदु॑नोयंसते॒धिय॑म् ॥ ७ ॥

घृ॒तऽप्र॑तीकम् । व॒ः । ऋ॒तस्य॑ । धू॒ःऽसद॑म् । अ॒ग्निम् । मि॒त्रम् । न ।
स॒म्ऽइ॒धा॒नः । ऋ॒ञ्ज॒ते॒ । इन्धा॑नः । अ॒क्रः । वि॒दथे॑षु । दीद्य॑त् ।
शु॒क्रऽव॑र्णाम् । उत् । ऊ॒म् इति॑ । न॒ः । य॒ंस॒ते॒ । धिय॑म् ॥ ७ ॥

घृतप्रतीकंघृतोपक्रमं प्रयाजादिष्वाज्यैर्हूयमानत्वात् यद्वा प्रतीकमङ्गंदीप्तज्वालमित्यर्थः किंभूतं वोयुष्मत्संबन्धिनःऋतस्ययज्ञस्यधूर्षदंधुरिनिर्वहणेसीदन्तंयज्ञनिर्वाहकमग्निंमित्रंनमित्रमिव समिधानः इध्मैर्दीप्यमानः यजमानःऋंजते प्रसाधयति ऋंजतिःप्रसाधनकर्मा किंच इन्धानःसम्यक्दीप्यमानः अक्रःज्वालासमिदादिभिराक्रान्तः अन्यैरनुक्रान्तोवा क्रमेश्छान्दसोडः विदथेषु यज्ञेषुवेदयत्सु स्तोत्रेषु निमित्तभूतेषुदीद्यत् स्वयंदीप्यमानोऽस्मदीयांधियंप्रज्ञांयागादिविषयां शुभ्रवर्णां निर्मलांज्योतिष्टोमादिकर्मवाउदुयंसते उद्योतयत्येव यमेर्लेटच्यडागमः सिप् उशब्दोवधारणे धीरितिकर्मनाम धीःशमीतितन्नामसुपाठात् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

अप्र॑युच्छ॒न्नप्र॑युच्छद्भिरग्नेशि॒वेभि॑र्नःपा॒युभि॑ःपाहिश॒ग्मैः ।
अद॑ब्धेभि॒रदृ॑पितेभिरि॒ष्टेनि॑मिषद्भि॒ःपरि॑पाहिनो॒जाः ॥ ८ ॥१२॥

अप्र॑ऽयुच्छन् । अप्र॑युच्छत्ऽभिः । अ॒ग्ने॒ । शि॒वेभि॑ः । न॒ः । पा॒युऽभि॑ः ।
पा॒हि॒ । श॒ग्मैः । अद॑ब्धेभिः । अदृ॑पितेभिः । इ॒ष्टे॒ । अनि॑मिषत्ऽभिः ।
परि॑ । पा॒हि॒ । न॒ः । जाः ॥ ८ ॥ १२ ॥

हेअग्नेअप्रयुच्छन् अस्मास्वप्रमाद्यन् युच्छप्रमादे अविच्छिन्नप्रवृत्तिःसन् अप्रयुच्छद्भिः अप्रमाद्यद्भिःअनवधानरहितैः शिवेभिः मन्त्रकल्याणैःशग्मैः सुखकरैः पायुभीरक्षणप्रकारैर्नोस्मान्पाहिरक्ष किंच हेइष्टेसर्वैःएषणीय अग्ने जाःजायमानः अस्माभिर्दीप्यमानःसन्अदब्धेभिरहिंसितैः अदृपितेभिः केनचिदप्यपरिभूतैः दृपदृंपउत्क्लेशे तौदादिकः अनिमिषद्भिः नि

मेषरहितैः अनलसस्वभावैःईदृशैर्लक्षणैर्नोऽस्मान्परि परितः पाहिपालय यद्वा उपर्युपरिजायन्तइतिजाः नोजाःअस्मत्सबंन्धिनीःपुत्रपौत्रादिरूपाः प्रजाः परिपाहि परितोरक्ष नकेवलमस्मान् किंतु अस्मत्पुत्रपौत्रादीनपिरक्ष ॥ ८ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यद्वितीयेद्वादशोवर्गः ॥ १२ ॥

एतिप्रहोतेतिसप्तर्चंपंचमंसूक्तं दैर्घतमसंजागतं पूर्वत्राग्नेयंतुतदित्युक्तत्वात् इदमप्याग्नेयं तथाचानुक्रमणिका—एतिप्रसप्तजागतमिति प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्विनियोगउक्तः।

तत्रप्रथमा—

ए॒ति॒प्रहोता॑व्र॒तम॑स्यमा॒ययो॒र्ध्वांदधा॑नः॒शुचि॑पेशसं॒धियं॑म् ।
अ॒भिस्रुचः॑क्रमतेदक्षि॒णा॒वृतो॒याअ॑स्य॒धाम॑प्र॒थ॒मंह॒निंस॑ते ॥ १ ॥

एति॑ । प्र । होता॑ । व्र॒तम् । अ॒स्य॒ । मा॒यया॑ । ऊ॒र्ध्वाम् । दधा॑नः ।
शुचि॑ऽपेशसम् । धियं॑म् । अ॒भि । स्रुचः॑ । क्र॒म॒ते॒ । द॒क्षि॒णा॒ऽआ॒वृतः॑ ।
याः । अ॒स्य॒ । धाम॑ । प्र॒थ॒मम् । ह॒ । निंस॑ते ॥ १ ॥

अयं होता होमनिष्पादकोऽध्वर्युरस्याग्नेर्व्रतं हविःप्रदानादिरूपं कर्मकर्तुंमायया कर्तव्यविशेषप्रज्ञयायुक्तःसन्प्रैति प्रकर्षेणगच्छतिहोतुं मायेतिप्रज्ञानाम मायावयुनमितितन्नामसुपाठात् कीदृशोऽयं ऊर्ध्वां उपर्यारूढां शुचिपेशसं शोभनरूपोपेतां पेशइतिरूपनाम धियं प्रज्ञांदधानः धारयमाणः आचतुर्थात्कर्मणोभिसमीक्ष्येतेदंकरिष्यतीत्युक्तत्वात् आगत्यच दक्षिणावृतः प्रादक्षिण्येनवर्तमानाः स्रुचःजुह्वादीः क्रमतेगृह्णाति कीदृश्यःस्रुचः याःप्रथमंपात्रासादनकालेअस्याग्नेर्धामस्थानं निंसते निंसचुंबनेइतिधातुः चुंबन्तिभजन्तइत्यर्थः प्रथममनुष्ठेयकर्मबुद्ध्याप्रैति पश्चात्स्रुचः क्रमतइत्यर्थः हशब्दःप्रसिद्धौ यद्वा होतादेवानामाह्वातायमग्निःअस्ययजमानस्यव्रतंकर्मज्योतिष्टोमादिप्रज्ञाविशेषेणयुक्तःसन् एति यज्ञदेशंप्रत्यागच्छति कीदृशोऽयंऊर्ध्वां ऊर्ध्ववर्तिंशुचिपेशसं शोभनरूपोपेतांधियंज्वालाचलनादिरूपंकर्मदधानोधारयमाणः आगत्यच दक्षिणावृतः उक्तलक्षणाःस्रुचः घृतपूर्णाः जुहूपभृदादिकाः अभिक्रमतेआक्रमते घृतंस्वीकर्तुंज्वालाःप्रसर्पन्तीत्यर्थः याः स्रुचः प्रथमं पूर्वंहविरासादनकाले अस्याग्नेर्धामस्थानं वेदिलक्षणंनिंसते चुंबन्तिप्राप्ताः हशब्दःप्रसिद्धौ णिसिचुंबने अदादित्वाच्छपोलुक् इदित्त्वान्नुम् ॥१॥

Funding by IKS-MoE

अथद्वितीया—

अभीमृतस्यदोहनाअनूषतयोनौदेवस्यसदनेपरीवृताः ।
अपामुपस्थेबिभृतोयदावसदधस्वधाअधयद्याभिरीयते ॥ २ ॥

अभि । ईम् । ऋतस्य । दोहनाः । अनूषत । योनौ । देवस्य ।
सदने । परिऽवृताः । अपाम् । उपऽस्थे । विऽभृतः । यत् । आ ।
अवसत् । अध । स्वधाः । अधयत् । याभिः । ईयते ॥ २ ॥

ऋतस्योदकस्यदोहनाः धारायोनौउत्पत्तिस्थाने देवस्यसदने द्योतमानस्यादित्यस्यस्थाने परीवृताः तद्रश्मिभिःपरितोव्याप्ताःसत्यः ईमेनमग्निंअभ्यनूषत अभिनवाभवन्ति आभवन्त्येवस्तूयन्तेवा कदेत्यतआह—यत् यदाअपामुपस्थे उदकानामुत्सङ्गेअन्तः विभृतः विशेषेण ताभिर्धार्यमाणःसन् आवसत् आक्रम्यनिवसति अयमग्निः तदानीमित्यर्थः अधअधुनास्वधाः अमृतोपमाः अपः अधयत् पिबति सर्वोंलोकः ताविशेष्यन्ते याभिः सहईयते अयमग्निः संगच्छतेवाभूमिंताअधयत् विद्युदात्मनाउदकानि जगत्पाययतइत्यग्नेःस्तुतिः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

युयूषतःसवयसातदिद्वपुःसमानमर्थंवितरित्रतामिथः ।
आदींभगोनहव्यःसमस्मदावोळ्हुर्नरश्मीन्त्समयंस्तसारथिः ॥ ३ ॥

युयूषतः । सऽवयसा । तत् । इत् । वपुः । समानम् । अर्थम् ।
विऽतरित्रता । मिथः । आत् । ईम् । भगः । न । हव्यः । सम् ।
अस्मत् । आ । वोळ्हुः । न । रश्मीन् । सम् । अयंस्त । सारथिः ॥ ३ ॥

सवयसासमानवयस्कौ वयःशब्देनसामर्थ्यंलक्ष्यते समानसामर्थ्यौ तदित् तदानीमेव यदाप्रवृद्धोभवति तदानीमेव समानमर्थं समानप्रयोजननिष्पत्तिं मिथः प्रत्येकंवितरित्रताभृशं तरन्तौहोत्रध्वर्यू वपुः अग्नेःशरीरं युयूषतः स्वस्वव्यापारेणमिश्रयितुमिच्छतः प्रैषानन्तरंयाज्यादिपाठोहोतुर्व्यापारः वषट्कारानंतरंहोमोऽध्वर्योरितिविभागः अत्रेदमनुसंधेयं—सवयसा समानवयस्कौ मिथः प्रत्येकंसमानंप्रयोजनं सुखप्राप्तिंवितरित्रता विशेषेणतरितुमिच्छन्तौ तरतेर्यङ्लुगन्ताच्छतरिदाधर्त्यादौनिपात्यते द्विवचनस्याकारः जायापतीतद्वपुः तदेवपरस्परंशरीरं

Funding by IKS-MoE

युयूषतः मिश्रयितुमिच्छतः परस्परमालिङ्गतः तद्वदग्निंसाकं होत्रध्वर्यूयुयूषतः आदींअनन्तरमेवहव्यः आहवनीयोऽग्निः सारथिः सरणशीलः सारथिवद्यज्ञात्मकस्यरथस्यनिर्वाहकोवा सन् अस्मत् अस्माकंसंबन्धिनोरश्मीन् रश्मिवदायताघृतधाराः आसर्वतः समयंस्त सम्यक्स्वीकरोति तत्रदृष्टान्तद्वयमुच्यते—भगोन सर्वैःसेवनीयआदित्यइव सयथा सर्वतः पूजामादत्ते तद्वत् सारथिः रथस्ययन्ता वोढुर्वाहकस्याश्वादेः रश्मोन्च प्रग्रहानिव तान्यथास्वीकरोति तद्वदयमग्निरपि हवींषिसमयंस्त॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

यमी॒ंद्वासव॑यसास॒पर्य॑तःसमा॒नेयोना॑मिथु॒नासमो॑कसा ।
दि॒वाननक्तं॑पलि॒तोयुवा॑जनिपु॒रूचर॑न्न॒जरो॒मानु॑षायु॒गा ॥ ४ ॥

यम् । ई॒म् । द्वा । स॒ऽव॑यसा । स॒प॒र्यत॑ः । स॒मा॒ने । योना॑ । मि॒थु॒ना ।
सम्ऽओ॑कसा । दिवा॑ । न । नक्त॑म् । प॒लि॒तः । युवा॑ । अ॒ज॒नि॒ ।
पु॒रु । चर॑न् । अ॒जर॑ः । मानु॑षा । यु॒गा ॥ ४ ॥

यंईएनमग्निं द्वा द्वौ सवयसा समानवयस्कौ समानसामर्थ्यौ वा समानेयोना योनौ फलस्योत्पत्तिस्थाने यज्ञे वर्तमानौ मिथुनादंपतीइव एककार्योद्युक्तौ समोकसा समाननिवासौ देवयजनस्थानौ ईदृशौ होत्रध्वर्यू सपर्यतः पूजयतः स्तुत्याहविःप्रदानेनचप्रीणयतः कदेत्याह—दिवान अहनीव नक्तंरात्रावपि सर्वदेत्यर्थः एवंपूज्यमानोऽग्निः पलितः पूर्वमंगारावस्थायांजीर्णोऽपि समिन्धनानन्तरं युवातरुणः तेजसासर्वस्य मिश्रयितावा अजनि जायते एवंजातोयं मानुषा युगा मनोःसंबन्धीनियुगानि जायापतिरूपाणि होत्रध्वर्युरूपाणिवोद्दिश्य पुरूचरन् बह्वाज्यादिकंभक्षयन् अजरः अजीर्णः जरारहितोवर्तते ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

तमी॑हिन्वन्तिधी॒तयो॒दश॒व्रिशो॑दे॒वंमर्ता॑सऊ॒तये॑हवामहे ।
धनो॒रधि॑प्र॒वत॒आसऋ॑ण्वत्यभि॒व्रज॑द्भिर्व॒युना॒नवा॑धित ॥ ५ ॥

तम्। ई॒म्। हि॒न्व॒न्ति॒। धी॒तयः॑। दश॑। व्रिशः॑। दे॒वम्। मर्ता॑सः।
ऊ॒तये॑। ह॒वा॒म॒हे॒। धनोः॑। अधि॑। प्र॒ऽवतः॑। आ। सः। ऋ॒ण्व॒ति॒।
अ॒भि॒व्रज॑त्ऽभिः। व॒युना॑। नवा॑। अ॒धि॒त॥ ५॥

देवं द्योतमानं तमीमेनमग्निं दशधीतयः दशसंख्याकाअंगुलयः व्रिशः विशः परस्परविश्लिष्टाः हिन्वन्ति प्रीणयन्तिमथनकाले तथामर्तासोमनुष्यावयं यजमानाः ऊतयेरक्षणाय हवामहे आह्वयामः कोऽस्यविशेषइतिउच्यते अयमग्निः धनोर्धनुषःसकाशात् प्रवतः आ प्रकर्षेणगच्छतोबाणानिव तान्यथाशत्रोरुपरिमुंचंति आइत्युपमार्थे तद्वत् सोऽग्निःधनुःस्थानीयान्निजशरीरसकाशात् प्रवतः प्रकृष्टवेगवतोरश्मीन् ऋण्वति गमयति रिविर्गत्यर्थः अत्रान्तर्भावितण्यर्थोयं इदित्त्वान्नुम् छान्दसंरेफस्यसंप्रसारणं अधिशब्दोनर्थकोधात्वर्थमात्रानुवादी किंच एवंप्रवृद्धोऽग्निः अभिव्रजद्भिरनुष्ठानार्थं अभितःसंचरद्भिः ज्ञेयमर्थमभिगच्छद्भिर्वा तदर्थंनवानवानि नूतनानि वयुना वयुनानि प्रज्ञानानि अनुष्ठानविषयाणि अधित धारयति ज्ञापयतीत्यर्थः यद्वा अधिव्रजद्भिः आभिमुख्येनगच्छद्भिः होत्रादिभिः क्रियमाणानि नवा नवानि वयुनानि प्रज्ञाविशिष्टानिस्तोत्रादीनि अधित धत्ते धाञश्छान्दसेलुङिस्थाघ्वोरिच्चेतीत्वं उत्तरस्यसिचःकित्त्वं ह्रस्वादंगादितिसलोपः ॥ ५॥

अथषष्ठी—

त्वंह्य॑ग्नेदि॒व्यस्य॒राज॑सि॒त्वंपार्थि॑वस्यपशु॒पाइ॑व॒त्मना॑।
एनी॑तए॒तेबृ॑ह॒तीअ॑भि॒श्रिया॑हि॒र॒ण्ययी॒वक्व॑रीब॒र्हिरा॑शाते॥ ६॥

त्वम्। हि। अ॒ग्ने॒। दि॒व्यस्य॑। राज॑सि। त्वम्। पार्थि॑वस्य। प॒शु॒पाःऽइ॑व।
त्मना॑। एनी॒ इति॑। ते। ए॒ते इति॑। बृ॒ह॒ती इति॑। अ॒भि॒ऽश्रिया॑।
हि॒र॒ण्ययी॒ इति॑। वक्व॑री॒ इति॑। ब॒र्हिः। आ॒शा॒ते॒ इति॑॥ ६॥

हेअग्ने त्वंदिव्यस्यदिविभवस्य देवादेर्विद्युदात्मना वृष्ट्यादेर्वाराजसिईशिषे ऐश्वर्येनामैतव तथापार्थिवस्यपृथिवीसंबन्धिनः मनुष्यादेःराजसि ईश्वरोभवसि किमन्यतंत्रत्वेननेत्याह—त्मनाआत्मनैव स्वसामर्थ्येनैव तत्रदृष्टान्तः—पशुपाइव पशुपालकोयथास्वसामर्थ्येनैव पशूनांनिरोधनिर्गम-

Funding by IKS-MoE

नादिव्यापारेषुसमर्थोभवति तद्वत् एतद्दृष्टान्तेनअत्यन्तस्वातन्त्र्यमुक्तंभवति किंच यस्मादेवं तस्मात्ते तवबर्हिर्यज्ञं एतेप्रसिद्धेएनी एतवर्णेशुभ्रे द्यावापृथिव्यौ आशाते अश्नुवातेव्याप्नुतः वर्णादनुदात्तादितिङीप् तकारस्यनः कीदृश्यौते बृहती महत्यौअतिविस्तृते अभिश्रियाप्राप्तैश्वर्येअभितः सर्वतोवा हिरण्ययी हितरमणीये वक्करीअतिकुशलंशब्दयन्त्यौ वचेर्वनिपि वनोरचेतिङीन्रेफौ छान्दसंकुत्वं वकिकौटिल्येइत्यस्माच्छान्दसोनुमभावः ईदृश्यौ द्यावापृथिव्यौबर्हिरश्नुवाते ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

अग्ने॑जु॒षस्व॒प्रति॑हर्य॒तद्वचो॒मन्द्र॒स्वधा॑व॒ऋतं॑जात॒सुक्रं॑तो ।
योवि॒श्वतः॑प्र॒त्यङ्ङसि॑दर्श॒तोर॒ण्वःसंदृं॑ष्टौपितु॒माँइं॑व॒क्षयः॑ ॥७॥१३॥

अग्ने॑ । जु॒षस्व॑ । प्रति॑ । ह॒र्य॒ । तत् । वचः॑ । मन्द्र॑ । स्वधा॑ऽवः ।
ऋतं॑ऽजात । सुक्रं॑तो॒ इति॒ सुऽक्रं॑तो । यः । वि॒श्वतः॑ । प्र॒त्यङ् ।
असि॑ । द॒र्श॒तः । र॒ण्वः । सम्ऽदृं॑ष्टौ । पि॒तु॒मान्ऽइ॑व । क्षयः॑ ॥७॥१३॥

हेअग्ने जुषस्व सेवस्वहविः प्रीतोभववास्तुत्या किंच तत्तादृशंप्रियकरंवचः वाग्रूपंस्तोत्रं प्रतिहर्यपुनःकामयस्व हेमन्द्र मादनशील स्तुत्यवा हेस्वधावःहविर्लक्षणान्नवन् हेऋतजात यज्ञार्थमुत्पन्न हेसुक्रतो शोभनकर्मन्शोभनप्रज्ञवा यईदृशस्त्वं विश्वतः सर्वस्य स्थावरजंगमस्य जगतः प्रत्यङ्ङसि अभिमतःअनुकूलोसि नपराङ्मुखइत्यर्थः तथादर्शतः दर्शनीयः सर्वैः किंच संदृष्टौसम्यग्दर्शने रण्वः रमणशीलः रमयितावाभवसिसर्वस्य यद्वा तवसंदृष्टौसत्यांसर्वोजनः क्षयो निवासवान्भवति तत्रदृष्टान्तः—पितुमानिवअतिप्रभूतान्नस्वामी यथासर्वैर्वस्तव्योगन्तव्यश्च भवति तद्वत् ॥ ७ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यद्वितीयेत्रयोदशोवर्गः ॥ १३ ॥

तंपृच्छतेतिपंचर्चंपंचमंसूक्तम् अत्रानुक्रमणिका—तंपृच्छतपंचांत्यात्रिष्टुबिति दीर्घतमाऋषिः पूर्वत्राग्नेयंतुतदित्युक्तत्वादिदमप्याग्नेयं अन्त्यात्रिष्टुप् शिष्टास्त्रिष्टुबन्तपरिभाषयाजगत्यः मातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरस्यविनियोगउक्तः ।

Funding by IKS-MoE

तत्रप्रथमा—

तंपृ॑च्छता॒सज॑गा॒मा॒सवे॑द॒सचि॑कि॒त्वाँई॑यते॒सान्वी॑यते ।
तस्मि॑न्त्सन्तिप्र॒शिष॒स्तस्मि॑न्नि॒ष्टय॒ःसवाज॑स्य॒शव॑सःशु॒ष्मिण॒स्पति॑ः ॥१॥

तम् । पृ॒च्छ॒त॒ । सः । ज॒गा॒म॒ । सः । वे॒द॒ । सः । चि॒कि॒त्वान् । ई॒य॒ते॒ ।
सः । नु । ई॒य॒ते॒ । तस्मि॑न् । स॒न्ति॒ । प्र॒ऽशिष॑ः । तस्मि॑न् । इ॒ष्टय॑ः । सः ।
वाज॑स्य । शव॑सः । शु॒ष्मिण॑ः । पति॑ः ॥ १ ॥

हेयजमानाः तमग्निंपृच्छत यत्र स्वर्गादिविषयंप्रष्टव्यमस्ति तत्तस्यैवप्रष्टव्यमस्ति तस्यैव प्रष्टव्यत्वेतिशयमाह—सजगामससर्वत्रगच्छति अतएवसवेदसचप्रष्टव्यंजानाति किमितरसाधारण्येनेनेत्याह—सचिकित्वान् सएवचेतनावान् सविशेषज्ञइत्यर्थः सएवईयते ज्ञेयसकाशंगच्छति पुनर्गतिरेवविशेष्यते सः सोऽग्निरेव नु क्षिप्रंईयते यद्यजमानस्य ज्ञेयमस्ति तमर्थं ज्ञातुं शीघ्रमेवगच्छतीत्यर्थः यद्वा ज्ञानार्थंईयते सेव्यते तथा शीघ्रं अनुसेव्यते यस्मादयमुक्तरूपः तस्मात्तमेव पृच्छतेत्यर्थः तत्रापेक्षिताःकामाःसन्तीत्याह तस्मिन्नग्नौ प्रशिषः प्रशासनानि नियमनसामर्थ्यानिसंति असाध्यंनियम्यापि साधयितुंशक्तइत्यर्थः किंच तस्मिन्नेवाग्नौ इष्टयएष्टव्याभोगाः सर्वफलसाधकायागावा संति किंच सोऽग्निर्वाजस्य अन्नस्य शवसोबलस्यचपतिः पालयिता दाता किंच शुष्मिणोबलवतोराजादेरपि पतिः स्वामी यस्मादयं महानुभावः तस्मात्तमेव पृष्ट्वापुरुषार्थंसाधयतेति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

तमित्पृ॑च्छन्ति॒नसि॒मोविपृ॑च्छति॒स्वेने॑व॒धीरो॒मन॑सा॒यद॒ग्र॑भीत् ।
नमृ॑ष्यतेप्रथ॒मंनाप॑रं॒वचो॒स्यक्रत्वा॑सचते॒अप्र॑दृपितः ॥ २॥

तम् । इत् । पृ॒च्छ॒न्ति॒ । न । सि॒मः । वि । पृ॒च्छ॒ति॒ । स्वेन॑ऽइव ।
धीर॑ः । मन॑सा । यत् । अग्र॑भीत् । न । मृ॒ष्य॒ते॒ । प्र॒थ॒मम् । न ।
अप॑रम् । वच॑ः । अ॒स्य । क्रत्वा॑ । स॒च॒ते॒ । अप्र॑ऽदृपितः ॥ २ ॥

Funding by IKS-MoE

पूर्वमन्त्रेग्निंपृच्छतेत्युक्तं अत्रतुसोनुनयेनप्रष्टव्यइत्याह—तमित् तमेवाग्निंपृच्छंति सतुनान्यंपृच्छति प्रश्नसमयेऽपि सिमः सर्वंजनोनविपृच्छति विपरीतंनपृच्छति पृष्टोऽपिधीरोधीमानयं स्वेनेवमनसा इवशब्दएवार्थे स्वकीययैवबुद्ध्यायद्यत्कार्यं अग्रभीत् वदामीत्यादत्ते तदेवप्रतिब्रूते नतुप्रश्नानुकूलं स्वतंत्रेश्वरइत्युक्तंभवति यद्वा प्रष्टाधीरोधीमान्स्वेनेव स्वेनमनसावाचावाच्यंविचार्य यदग्रभीत् यद्वाक्यंवक्तव्यत्वेनस्वीकुर्यात् तदेवाग्निंपृच्छति नतुबहुभाषतइत्यर्थः परवाक्यासह्यत्वमाह—अयमग्निः प्रथमंवचः स्ववाक्यात्पूर्वंभाविवचनं नमृष्यतेनसहते तथा अपरंवचः स्वोक्त्यनन्तरभाविप्रतिवचनं नमृष्यते यस्मादयमेवंविधः तस्मादप्रदृपितः अप्रदृप्तः यद्वा तेनशिक्षितः अनुदृण्डः सर्वोल्लोकः अस्यमहानुभावस्याग्नेः क्रत्वाक्रतुनारक्षणादिकर्मणासहसचते संगच्छतेजीवतीत्यर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

तमिद्गच्छन्तिजुह्व१स्तमर्वतीर्विश्वान्येकःशृणवद्वचांसिमे ।
पुरुप्रैषस्ततुरिर्यज्ञसाधनोच्छिद्रोतिःशिशुरादत्तसंरभः ॥ ३ ॥

तम् । इत् । गच्छन्ति । जुह्वः । तम् । अर्वतीः । विश्वानि । एकः ।
शृणवत् । वचांसि । मे । पुरुऽप्रैषः । ततुरिः । यज्ञऽसाधनः ।
अच्छिद्रऽऊतिः । शिशुः । आ । अदत्त । सम् । रभः ॥ ३ ॥

जुह्वः अस्मदीयाजुहूपभृदादयः तमित् तमेवोद्दिश्यआज्यपूर्णाः सत्योगच्छन्ति प्रीणयितुं यद्वा हूयन्तइति जुह्वःआहुतयः सोमादिरूपाः अथवाजुह्वादिषुस्थितान्याज्यान्यपि आश्रयाश्रयिणोरभेदेनजुह्वइत्युच्यन्ते मंचाःक्रोशन्तीतिवत् ताअपितमेवगच्छन्ति अस्यसर्वदेवतात्मकत्वात् अत्रैवेतरदेवतार्थमपिहूयमानंचेतिभावः किंच अर्वतीः प्राप्तिमत्यः स्तुतयः तमित् तमेवाग्निंगच्छन्ति सर्वदेवतात्मकत्वादेव सएवएकोयमग्निः विश्वानि मे मदीयानिवचांसि स्तोत्ररूपाणि शृणवत् शृणोति अग्नेः सर्वदेवतात्मकत्वं तैत्तिरीयाआहुः—तेदेवाबिभ्यतोऽग्निंप्राविशन् तस्मादाहुरग्निःसर्वादेवतेति । तथात्रैवपरस्तादाम्नास्यते—त्वमग्नेवरुणोजायसेयत्त्वंमित्रः[2]इत्यादिकोऽस्यविशेषइत्युच्यते पुरुप्रैषः बहुप्रैषभाक् यद्वा बहुप्रेषणः सर्वस्याज्ञापयितेत्यर्थः ततुरिःतारयि-

---

१ तै० सं ६. २. २. ।   २ ऋ० सं० ३. ८. १६. ।

Funding by IKS-MoE

ता तरतेरन्तर्ण्यर्थादादृगमहनइतिकिन्प्रत्ययः बहुलंछन्दसीत्युत्वं यज्ञसाधनः यज्ञसाधकः अग्न्यधीनत्वाद्यज्ञस्य अच्छिद्रोतिः अविच्छिन्नरक्षणः शिशुः शिशुवत्प्रियकारी शोचयितावाशत्रूणां एवंभूतोऽग्निः संरभः यज्ञादिसंरंभवान्सन् आदत्तआदत्ते हविरादिकंस्वीकरोति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

उ॒प॒स्थायं॑चरति॒यत्स॒मारं॑तस॒द्योजा॒तस्तं॑त्सार॒युज्यैं॑भिः ।
अ॒भिश्वा॒न्तंमृं॑श॒तेना॒न्द्यैं॑मु॒देयदीं॒गच्छं॑न्त्युश॒तीरं॑पि॒ष्ठि॒तम् ॥ ४ ॥

उ॒प॒ऽस्थायं॑म् । च॒र॒ति॒ । यत् । स॒म्ऽआरं॑त । स॒द्यः । जा॒तः ।
त॒त्सार॒ । युज्यें॑भिः । अ॒भि । श्वा॒न्तम् । मृ॒श॒ते । ना॒न्द्यें॑ । मु॒दे । यत् ।
ई॒म् । गच्छं॑न्ति । उ॒श॒तीः । अ॒पि॒ऽस्थि॒तम् ॥ ४ ॥

यत्यदा अध्वर्युरुपस्थायंचरति उपस्थायोपस्थायानुतिष्ठति उत्पत्त्यनुकूलव्यापारंकरोति कदेत्याह यत्समारत समगच्छत मथनेनाविरभवत् समोगम्यृच्छीत्यर्तेरात्मनेपदम् सद्यस्तदानीमेवजातउत्पन्नःसन् युज्येभिर्योक्तुंसंबद्धुंसमर्थैः फलैर्मिश्रयितुमर्हैस्तेजोभिर्वायुक्तःसन् तत्सार अरण्योर्गूढःसन् चचार यद्वा युज्येभिरश्वैः जातमात्रएव सर्वत्रसंचचार त्सरच्छद्मगतौ लिटिणलिरूपं एवंप्रवृद्धोयंश्वांतंश्रान्तं शान्तंवायजमानं नान्द्येनन्दनीयेकर्मणिनिमित्तभूतेसति मुदे तस्यसंतोषायअभिमृशते अभिमर्शनंकरोति फलप्रदानेनेतिभावः यथालोकेगुर्वादिः श्रान्तं शिष्यादिकंस्पृशति तद्वत् कदेतिचेत् उच्यते यद्यदाअपिष्ठितंव्याप्यवर्तमानंईएनमग्निंउशतीः कामयमानाः आज्यधाराः स्तुतयोवा गच्छन्ति प्राप्नुवन्ति तदाभिमृशते ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

सईंमृ॒गोअप्यौंवन॒र्गुं॑रुपं॑त्व॒च्युं॑प॒मस्यां॒निधां॑यि ।
व्यंब्रवीद्व॒युना॒मर्त्यैं॑भ्यो॒ग्निर्वि॒द्वाँऋं॑त॒चिद्धिस॒त्यः ॥ ५ ॥ १४ ॥

सः । ई॒म् । मृ॒गः । अप्यं॑ः । व॒न॒र्गुः । उपं॑ । त्व॒चि । उ॒प॒ऽमस्यां॑म् ।
नि । धा॒यि॒ । वि । अ॒ब्र॒वी॒त् । व॒युनां॑ । मर्त्यैं॑भ्यः । अ॒ग्निः । वि॒द्वान् ।
ऋ॒त॒ऽचित् । हि । स॒त्यः ॥ ५ ॥ १४ ॥

Funding by IKS-MoE

सईंसएवाग्निः उपमस्यां उपमायां उपमास्पदायांत्वचि ओषध्यादिभिराच्छादितायां वेद्यां उपनिधायि उपस्थाप्यते उत्तरत्रोपभोगाय कीदृशः सम्मृगोमार्जयिता अन्वेषणशीलोवा मृगोमार्ष्टेर्गतिकर्मणइतियास्कः । अप्यः आप्योगन्तव्यः अपः कर्मतत्रसाधुर्वा वनर्गुः वनगामी ऋच्छतेर्गमेश्चेदंरूपं यद्वा गमेरेव उपपदस्यरुडागमश्छान्दसः एवंभूतोऽग्निर्मर्त्येभ्योमरणधर्मेभ्योयजमानादिरूपेभ्योवयुना वयुनानि प्रज्ञानानिअनुष्ठेयज्ञानानिव्यब्रवीत् विशेषेणब्रवीति उपदिशति वयुनमितिप्रज्ञानाम वयुनमभिख्येतितन्नामसुपाठात् ईदृक्सामर्थ्यमस्तीतिदर्शयति अयमग्निर्विद्वान्सर्वज्ञः ऋतचित् यज्ञस्योदकस्यवाचेतिताज्ञाता सत्यः सक्रियमाणं कर्म तत्रसाधुः सत्सुभवोवा सत्फलं तदर्हतीतिवासम्यक्फलप्रदइत्यर्थः यस्मादयमुक्तसामर्थ्योपेतः तस्मात्प्रज्ञोपदेशोयुक्तः हिशब्दःप्रसिद्धौ ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यद्वितीयेचतुर्दशोवर्गः॥ १४ ॥

त्रिमूर्धानमितिपंचर्चंषष्ठंसूक्तं दैर्घतमसंआग्नेयं पूर्वत्राग्नेयंतुतदित्युक्तत्वात् त्रिमूर्धानमित्यनुक्रमणिका प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोः त्रैष्टुभेछन्दसिइदमादिसूक्तत्रयस्यविनियोगः अथैतस्याइतिखण्डेसूत्रितम्—त्रिमूर्धानमितित्रीणीति ।

तत्रप्रथमा—

त्रि॒मू॒र्धानं॑स॒प्तर॑श्मिंगृणी॒षेनू॑नम॒ग्निंपि॒त्रोरु॒पस्थे॑ ।
नि॒ष॒त्तम॑स्य॒चर॑तोध्रु॒वस्य॒विश्वा॑दि॒वोरो॑च॒नाप॑प्रि॒वांस॑म् ॥ १ ॥

त्रि॒ऽमू॒र्धान॑म् । स॒प्तऽर॑श्मिम् । गृ॒णी॒षे । अनू॑नम् । अ॒ग्निम् । पि॒त्रोः ।
उ॒पऽस्थे॑ । नि॒ऽस॒त्तम् । अ॒स्य॒ । चर॑तः । ध्रु॒वस्य॑ । विश्वा॑ । दि॒वः ।
रो॒च॒ना । आ॒प॒प्रि॒ऽवांस॑म् ॥ १ ॥

अनयाग्निर्यज्ञरूपेणस्तूयते त्रिमूर्धानं सवनत्रयरूपमूर्धत्रयोपेतं द्वित्रिभ्यांपाद्दन्मूर्धसुबहुव्रीहावित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् किंच सप्तरश्मिं नियामकसप्तच्छन्दोयुक्तंअनूनं अविकलं संपूर्णफलं अग्निं अग्निसाध्यं अङ्गनादिगुणयुक्तंवा पित्रोरुपस्थे द्यावापृथिव्योरुत्संगे निषत्तं निषण्णं

---

१ नि० १. २०. ।

Funding by IKS-MoE

मध्येवर्तमानमित्यर्थः भूमिस्थद्रव्येणद्युलोकस्थदेवताभिश्चसाध्यत्वादितियावत् किंच ध्रुवस्य निश्चलस्यचरतः हविर्भक्षयतोऽस्याग्नेः संबन्धिनं यज्ञं दिवः द्युलोकादागतानि विश्वानि रोचनानि देवविमानानि आपप्रिवांसं सर्वतःपूरयितारं गृणीषे गृणीहि स्तुहि यद्वा अयमग्निरेवोच्यते त्रिमूर्धानं मूर्धवदुत्रक्षित्यन्तरिक्षद्युलोकाख्यस्थानत्रयोपेतं लोकत्रयव्याप्तमित्यर्थः गार्हपत्यादिस्थानत्रयवर्तिनंवा सप्तरश्मिं सप्तज्वालं अनूनं अन्यूनं पित्रोर्द्यावापृथिव्योरुपस्थेउत्संगे निषत्तं नसत्तनिषत्तेतिनिपातनान्निष्ठानत्वाभावः निषण्णंआपप्रिवांसं सर्वतःपूरयन्तंकामानां उक्तलक्षणविशिष्टमग्निं गृणीषेगृणीहि स्तुहि किंच चरतःसर्वत्रज्वालाभिर्गच्छतः ध्रुवस्यधृतत्वादविचलितस्यदिवोद्योतमानस्यास्याग्नेर्विश्वासर्वाणि रोचनारोचमानानितेजांसि सर्वत्र व्याप्नुवन्तीतिशेषः ईदृशमग्निंस्तुहीत्यन्तरात्मनःप्रैषः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

उ॒क्षाम॒हाँअ॒भिव॑वक्षएनेअ॒जर॑स्तस्थावि॒तऊ॑तिर्ऋ॒ष्वः॑ ।
उ॒र्व्याःप॒दोनिद॑धाति॒सानौ॑रि॒हन्त्यूधो॑अरु॒षासो॑अस्य ॥२॥

उ॒क्षा । म॒हान् । अ॒भि । व॒व॒क्षे॒ । ए॒ने॒ इति॑ । अ॒जरः॑ । त॒स्थौ॒ ।
इ॒तःऽऊ॑तिः । ऋ॒ष्वः । उ॒र्व्याः । प॒दः । नि । द॒धा॒ति॒ । सानौ॑ । रि॒हन्ति॑ ।
ऊधः॑ । अ॒रु॒षासः॑ । अ॒स्य॒ ॥ २ ॥

उक्षासेक्ता फलप्रदइत्यर्थः अतएवमहान् महिम्ना स्वरूपेणउद्वृत्तवृषभसदृशोयमग्निः एनेद्यावापृथिव्यौ अभिअभिक्रम्यव्याप्यववक्षे वहति व्याप्नोतीत्यर्थः वहतेर्लेटिछान्दसःशपःश्लुः लोपस्तआत्मनेपदेष्वितितलोपः सिब्बहुलमितिसिप् वृष्ट्यादिप्रदानेन हविर्वहनेनचलोकद्वयवासिनोदेवान्मनुष्यांश्चरक्षतीत्यर्थः किंचायंअजरः जरारहितः ऋष्वःमहान् पूज्यः महन्नामैतत् ऋष्वःउक्षइतितन्नामसुपाठात् तथाइतऊतिः प्राप्तरक्षणःसन् तस्थौ स्थितःवर्तते यद्वा उक्तगुणोयं इतऊतिः इतएवगमनवान् अस्मद्देवयजनाभिमुखगमनवान्तस्थौ वर्तते तदनन्तरं उर्व्याःविस्तृतायाःभूम्याः सानौसमुच्छ्रितप्रदेशे वेदिलक्षणे पदोनिदधाति पदानि स्थापयति करोति किंवास्याग्नेः अरुषासः अरुषाआरोचनाज्वालाः ऊधःस्थानीयमन्तरिक्षं रिहन्ति लिहंति यद्वा अस्योधः ऊधःस्थानीयं यज्ञं अरुषासः आरोचनाः ब्रह्मवर्चसेनयजमानाः रिहन्ति अभिमतस्वर्गादीनिलिहन्ति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

स॒मा॒नंव॒त्सम॒भिसं॒चर॑न्ती॒विष्व॑ग्धे॒नूविच॑रतःसु॒मेके॑ ।
अ॒न॒प॒वृ॒ज्याँअध्व॑नो॒मिमा॑ने॒विश्वा॒न्केताँ॒अधि॑म॒होदधा॑ने ॥ ३ ॥

स॒मा॒नम् । व॒त्सम् । अ॒भि । स॒ञ्चर॑न्ती॒ इति॑ स॒म्ऽचर॑न्ती । विष्व॑क् ।
धे॒नू इति॑ । वि । च॒र॒तः॒ । सु॒मेके॒ इति॑ सु॒ऽमेके॑ । अ॒न॒प॒ऽवृ॒ज्यान् ।
अध्व॑नः । मिमा॑ने॒ इति॑ । विश्वा॑न् । केता॑न् । अधि॑ । म॒हः ।
दधा॑ने॒ इति॑ ॥ ३ ॥

समानंएकमेववत्सं वत्सस्थानीयं पुत्रवद्धर्षहेतुमग्निमभि अभिमुखंसंचरन्ती संचरन्त्यौ द्वेधेनू अग्निहितकरणेनप्रीणयित्र्यौ पत्नीयजमानलक्षणेधेनू विष्वग्विचरतः संचरतः स्तनपानादिसदृशेन्धनप्रक्षेपसंमार्जनादिनासम्यक् वर्धयतइत्यर्थः कीदृश्यौते सुमेकेशोभनकर्माणौशोभनमेहनेवा परिचरणकुशलेइत्यर्थः किंच अनपवृज्यान् अपवर्जनीयरहितान् नञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वम् अध्वनः मार्गान् अग्नेःप्रान्तप्रदेशान् केशाद्यमेध्यरहितान् मिमाने संपादयित्र्यौ किंच विश्वान्केतान् सर्वाणिप्रज्ञानानि प्रवर्धनविषयाणि महोमहान्ति अधिअधिकंदधानेधारयन्त्यौ ईदृश्यावध्वर्युयजमानरूपे जायापतिरूपेवाधेनू विष्वग्विचरतः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

धीरा॑सःप॒दंक॒वयो॑नयन्ति॒नाना॑हृ॒दारक्ष॑माणाअ॒जु॒र्य॑म् ।
सिषा॑सन्त॒ःपर्य॑पश्यन्त॒सिन्धु॑मा॒विरे॑भ्योअभव॒त्सूर्यो॒नॄन् ॥ ४ ॥

धीरा॑सः । प॒दम् । क॒वयः॑ । न॒य॒न्ति॒ । नाना॑ । हृ॒दा । रक्ष॑माणाः ।
अ॒जु॒र्य॑म् । सिसा॑सन्तः । परि॑ । अ॒प॒श्य॒न्त॒ । सिन्धु॑म् । आ॒विः ।
ए॒भ्यः॒ । अ॒भ॒व॒त् । सूर्यः॑ । नॄन् ॥ ४ ॥

धीरासोधीराः धीमन्तः प्रयोगज्ञाः अध्वर्य्वादयः अजुर्यं अजर्यं अजीर्णं एनमग्निं पदं स्थानंवेदिलक्षणंनयन्तिप्रापयन्ति मथनदेशाद्गार्हपत्याद्वा अथवा वक्ष्यमाणलक्षणा यजमानादयः पदंआस्पदं सर्वकामानामास्पदमेनंगमयन्ति कीदृशाः ते कवयः क्रान्तदर्शिनोमेधाविनः अ-

नूचानावा येवाअनूचानास्तेवाकवयइतिश्रुतेः । किंच नानाहृदाबहुप्रकारयाबुद्ध्या रक्षमाणाः धारयमाणाः किंचैवंरूपास्ते सिंधुंस्यंदमानं यज्ञद्वाराफलानिस्रवंतमग्निं सिषासन्तःसंभक्तुमिच्छन्तः सनितेःसनि सनीवंतर्धेतिविकल्पनादिडभावः जनसनखनामित्यात्वं पर्यपश्यन्त परितः पश्यन्ति शुश्रूषन्त इत्यर्थः किंच सूर्यः सर्वस्यप्रसवितायमग्निः एभ्यः एवंकुर्वद्भ्योनृभ्यःनेतृभ्यः आविरभवत् तेषामनुग्रहेणप्रत्यक्षोभवत् नृनित्यत्रविभक्तिव्यत्ययः नृन्प्राणिनोऽनुग्रहीतुमिति वायोऽन्यम् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

दि॒दृ॒क्षेण्य॒ःपरि॒काष्ठा॑सु॒जेन्य॑ई॒ळेन्यो॑म॒होअर्भा॑यजी॒वसे॑ ।
पु॒रु॒त्रायद॑भ॑व॒त्सूरहै॑भ्यो॒गर्भे॑भ्योम॒घवा॑वि॒श्वद॑र्शतः ॥ ५ ॥ १५ ॥

दि॒दृ॒क्षेण्य॑ः । परि॑ । काष्ठा॑सु । जेन्य॑ः । ई॒ळेन्य॑ः । म॒हः । अर्भा॑य । जी॒वसे॑ । पु॒रु॒ऽत्रा । यत् । अभ॑वत् । सूः । अह॑ । ए॒भ्य॒ः । गर्भे॑भ्यः । म॒घऽवा॑ । वि॒श्वऽद॑र्शतः ॥ ५ ॥ १५॥

अयमग्निः काष्ठासुपरस्परंव्यावर्तमानासुदशदिक्षुदिदृक्षेण्यः अनुग्रहदृष्ट्यादर्शनयुक्तोभवति यद्वा द्रष्टुमेष्टव्यः दर्शनेच्छाविषयभूतः दृशेःसन्नन्तात्कृत्यार्थेतवैकेन्केन्येतिकेन्यप्रत्ययः अतएवजेन्यः सर्वत्रप्रादुर्भवनशीलोभवतिजयशीलोवा किंच प्रदानसमयेईळेन्यः स्तुत्योभवति किमर्थमेवंमहोमहतोदेवादेःअर्भायअर्भकस्याल्पस्य यजमानादेर्वाजीवसेजीवनाय हविर्वहनेनप्रधनप्रदानेनेतिविवेकः तत्रोपपत्तिमाह—यदह यस्मात्खलु पुरुत्रा बहुषु देशेषु देवमनुष्येत्यादिना त्राप्रत्ययः मघवा हविर्लक्षणान्नवान् विश्वदर्शतः सर्वद्रष्टव्यविषयवानयमग्निः एभ्योगर्भेभ्यः षष्ठ्यर्थेचतुर्थी एषामृत्विजांगर्भवच्छिशुवदत्यन्तरक्षणीयानांसूरभवत् प्रसविता उत्पादयिताभवत्भवति तस्मान्नानाहृदारक्षमाणाःकवयः पदंनयन्तीतिपूर्वत्रसंबन्धः ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यद्वितीयेपंचदशोवर्गः ॥ १५ ॥

कथातइतिपंचर्चंसप्तमंसूक्तंदैर्घतमसमाग्नेयंत्रैष्टुभं कथेत्यनुक्रमणिका प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरस्यसूक्तस्यविनियोगः त्रिमूर्धानमितित्रीणीत्यनेनोक्तः ।

---

१ ऐ० ब्रा० २. २. ।

Funding by IKS-MoE

तत्रप्रथमा—

क॒थाते॑अग्नेशु॒चय॑न्तआ॒योर्द॑दा॒शुर्वाजे॑भिराशुषा॒णाः।
उ॒भेयत्तो॒केतन॑ये॒दधा॑नाऋ॒तस्य॒साम॑न्र॒णय॑न्तदे॒वाः ॥ १ ॥

क॒था । ते॒ । अ॒ग्ने॒ । शु॒चय॑न्तः । आ॒योः । द॒दा॒शुः । वाजे॑भिः ।
आ॒शु॒षा॒णाः । उ॒भे इति॑ । यत् । तो॒के इति॑ । तन॑ये । द॒धा॑नाः ।
ऋ॒तस्य॑ । साम॑न् । र॒णय॑न्त । दे॒वाः ॥ १ ॥

हेअग्ने तेतवसंबन्धिनोरश्मयः शुचयन्तः दीप्तिंसर्वत्रचक्षाणाः प्रकटयन्तः आशुषाणाः आशुशीघ्रंसंभक्तारः आशून्संभक्तारोवाय्वादेरपिशीघ्रंसंभक्तारइत्यर्थः यद्वा समन्ताच्छोषयितारः यद्वा सर्वंव्याप्नुवन्तः अश्नोतेर्लिटःकानच् व्यत्ययेनोप्रत्ययः सिच्चेतिद्विविकरणता आङ्पूर्वादन्तर्भावितण्यर्थाच्छुषेःशानचि छान्दसःशपोलुक् आशुशब्दात्सनोतेःकर्मण्यण् ईदृशारश्मयोवाजेभिरन्नैःसहितं आयोः आयुः आयुष्यं कर्मणिषष्ठी कथाकेनोपायेनददाशुः ददति दाश्वृदाने छान्दसोलिट् तमुपायमगृहाणेत्यर्थः रश्मीनांवरप्रदानंकुत्रदृष्टमितिचेत् उच्यते यद्यस्मात् उभेउक्तेअन्नायुषीतोकेपुत्रे तनये अनवच्छेदेनकुटुंबस्यविस्तारके यद्वा तोकेपुत्रेतनयेतत्पुत्रादौच दधानाः धारयन्तोदेवाः व्यवहर्तारोयजमानाः ऋतस्ययज्ञस्यसंबन्धिनिसामन्साम्निरथन्तरादौ रणयन्त रमन्ते रमयन्ति शब्दयन्त्येववा यस्मादन्नायुःपुत्रादिसहिताः सोमेनेष्ट्वासाम्निरमन्ते तस्माद्रश्मयोददतीत्यवगम्यतइत्यर्थः तादृशान्त्वदीयान्रश्मीन्मामप्यनुगृहाणेत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

बोधा॑मेअ॒स्यवच॑सोयविष्ठ॒मंहि॑ष्ठस्य॒प्रभृ॑तस्यस्वधावः।
पीय॑तित्वो॒अनु॑त्वोगृणातिव॒न्दारु॑स्तेत॒न्वं॑वन्देअग्ने ॥ २

बोध॑ । मे॒ । अ॒स्य । वच॑सः । य॒वि॒ष्ठ॒ । मंहि॑ष्ठस्य । प्रऽभृ॑तस्य ।
स्व॒धा॒ऽवः॒ । पीय॑ति । त्वः॒ । अनु॑ । त्वः॒ । गृ॒णा॒ति॒ । व॒न्दारुः॑ ।
ते॒ । त॒न्व॑म् । व॒न्दे॒ । अ॒ग्ने॒ ॥ २ ॥

हेयविष्ठ युवतम हेस्वधावः हविर्लक्षणान्नेन तद्वन्नग्ने मेमदीयस्यमंहिष्ठस्यअतिशयेनपूजनीयस्य प्रभृतस्य प्रकर्षेणसंपादितस्यास्येदानींक्रियमाणस्यवचसः स्तुतिरूपस्यवचनस्य कर्म-

णिषष्ठी उक्तलक्षणंवचः बोधबुध्यस्व स्तुतोभवेत्यर्थः हेअग्ने लोकेत्वः अत्रयास्कः—त्वोनेमइत्यर्धस्येत्युक्त्वैतदेवोदाजहार । एकोजनः पीयति वधकर्मैतत् हिनस्ति यज्ञादिनानपूजयतीत्यर्थः त्वःएकःअनुगृणातिअनुकूलंउच्चारयतितयोर्मध्ये हेअग्ने वंदारुर्वन्दनशीलोहं तेतवतन्वं तनुंतवमूर्तिं वन्देस्तौमि ॥ २ ॥

अथतृतीया—

येपा॒यवो॑मामते॒यन्ते॑अग्ने॒पश्य॑न्तोअ॒न्धंदु॑रि॒तादर॑क्षन् ।
र॒रक्ष॒तान्त्सु॒कृतो॑वि॒श्ववे॑दा॒दिप्स॑न्त॒इद्रि॒पवो॒नाह॑देभुः ॥ ३ ॥

ये । पा॒यवः॑ । मा॒म॒ते॒यम् । ते॒ । अ॒ग्ने॒ । पश्य॑न्तः । अ॒न्धम् ।
दुः॒ऽइ॒तात् । अर॑क्षन् । र॒रक्ष॑ । तान् । सु॒ऽकृतः॑ । वि॒श्वऽवे॑दाः ।
दिप्स॑न्तः । इत् । रि॒पवः॑ । न । अह॑ । दे॒भुः ॥ २ ॥

अत्रेतिहासमाचक्षते—उचथ्यबृहस्पतिनामानौद्वावृषीआस्तां तत्रोचथ्यस्यममतानामभार्यासाचगर्भिणी तांबृहस्पतिर्गृहीत्वारमयत् शुक्रनिर्गमनावसरेप्राप्तेगर्भस्थंरेतः प्रावादीत् हेमुने रेतोमात्याक्षीः पूर्वमहंवसामि रेतःसंकरंमाकार्षीरिति एवमुक्तोबृहस्पतिर्बलात्प्रतिरुद्धरेतस्कः सन्शशाप हेगर्भ त्वंयतोरेतोनिरोधमकरोः अतस्त्वंदीर्घतमःप्राप्नुहि जात्यन्धोभवेति एवंशप्तोममतायांदीर्घतमाअजायत सचोत्पन्नः तमोव्यथयाअग्निमस्तौषीत् सचस्तुत्याप्रीतः आन्ध्यंपर्यहरदिति तदिदमत्रोच्यते—हेअग्ने तेतवसंबन्धिनोयेपायवः प्रसिद्धाः पालयितारोरश्मयः मामतेयंममतायाःपुत्रंदीर्घतमसं अन्धंपश्यन्तः अन्धोऽयं अतोऽस्माभीरक्षणीयइत्यवगच्छतः दुरितात् दुष्टंप्राप्तात् दुःखात् अरक्षन् तान्सुकृतः सुखकर्तॄन्विश्ववेदाः विश्वप्रज्ञः ररक्षरक्षति अस्मत्पालनायेतिभावः तैरस्मानपरिक्षिप्यतीत्यर्थः एवंरक्षितानस्मान्दिप्सन्तोदंभितुमिच्छन्तोरिपवः कामादयोनाहदेभुः अहेतिविनिग्रहार्थीयः नखलुदंभितुंशक्नुवन्ति दंभु दंभे श्रंथिग्रंथिदंभिस्वंजीनामितिवक्तव्यमितिलिटःकित्त्वादनिदितामितिनलोपः तस्यासिद्धत्वादेत्वाभ्यासलोपयोरप्राप्तौदभेश्चेतिवक्तव्यमितितौविधीयेते यद्वा सूक्तद्रष्टादीर्घतमाः स्वयमेवात्मानंपरोक्षतयाब्रवीति ॥ ३ ॥

---

१ नि० ३. २०.

अथचतुर्थी–

योनो॑अग्ने॒अर॑रिवाँअघा॒युर॑राती॒वाम॒र्चय॑तिद्व॒येन॑ ।
मन्त्रो॑गु॒रुःपुन॑रस्तु॒सोअ॑स्मा॒अनु॑मृक्षीष्टत॒न्वं॑दुरु॒क्तैः ॥ ४ ॥

यः । न॒ः । अ॒ग्ने॒ । अर॑रिऽवान् । अ॒घ॒ऽयुः । अ॒रा॒ति॒ऽवा ।
म॒र्चय॑ति । द्व॒येन॑ । मन्त्रः॑ । गु॒रुः । पुन॑ः । अ॒स्तु॒ । सः । अ॒स्मै॒ ।
अनु॑ । मृ॒क्षी॒ष्ट॒ । त॒न्व॑म् । दु॒ःऽउ॒क्तैः ॥ ४ ॥

हेअग्ने नोऽस्मान् युष्मद्रक्षितान्यःअघायुःमारणादिरूपपापेच्छावान् अररिः अदाता अस्मद्दानप्रतिबन्धकइत्यर्थः रातेश्छान्दसस्यलिटःक्वसुः अरातीवास्वयमदानवान् छन्दसिवनिप् तदिच्छतीतिमत्वर्थीयोवनिप् शत्रुत्वमाचरन्यः शत्रुःद्वयेनमानसवाचिकभेदेन द्विविधेन नददामीतिमानसोमन्त्रः निन्दाद्यारोपेणदाननिवारणंवाचिकोमन्त्रः यद्वा मायाहेतुकेन विरुद्धरूपेणद्विविधेनमन्त्रेणयोविरुद्धमाचरति तन्नसंकीर्तयति यच्चप्रियंब्रूतेतन्नकरोति अन्यद्ददतीत्येवंमंत्रस्वरूपद्वैविध्यम् पूर्वंमानसवाचिकभेदेन इदानींवाचिककायिकभेदेनेतिविवेकः ईदृशेनमन्त्रेणयः शत्रुर्मर्चयति भर्त्सयति विधेयीकरोतिवास्मान्समंत्रैकदेशोमानसरूपः अस्मैपुनर्गुरुरस्तु षष्ठ्यर्थे चतुर्थी प्रयोक्तुरेवपुनर्गरितास्तु तथादुरुक्तैर्दुर्वाक्यैः निन्दारूपैर्वाचिकैः तन्वं स्वकीयां तनुंअनुमृक्षीष्ट अनुमार्ष्टु अनुक्रमेणलुंपतु यद्वा सद्विविधोमन्त्रः अस्मैप्रयोक्तुरेवगुरुर्गरितास्तु अन्यान्यप्यस्मन्न्यक्काराय प्रयुक्तानिनिष्ठुरभाषणानिसन्ति तैर्दुरुक्तैः सोरातिःतनुमेवावलुंपतु स्वात्मानमेवावृत्यदहत्वित्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

उ॒तवा॒यःस॑हस्यप्रवि॒द्वान्मर्तो॒मर्तं॑म॒र्चय॑तिद्व॒येन॑ ।
अतः॑पाहिस्तवमानस्तु॒वन्त॒मग्ने॒माकि॑र्नोदुरि॒ताय॑धायीः॥५॥१६॥

उ॒त । वा॒ । यः । स॒ह॒स्य॒ । प्र॒ऽवि॒द्वान् । मर्तः॑ । मर्त॑म् । म॒र्चय॑ति ।
द्व॒येन॑ । अतः॑ । पा॒हि॒ । स्त॒व॒मा॒न॒ । स्तु॒वन्त॑म् । अग्ने॑ । माकिः॑ ।
न॒ः । दु॒ःऽइ॒ताय॑ । धा॒यीः॒ ॥ ५ ॥ १६ ॥

Funding by IKS-MoE

पूर्वमन्त्रेद्विविधकुटिलमन्त्रेणकर्तातन्मन्त्रणंप्राप्नोतु मास्मानित्युक्तम् अत्रतुतन्मन्त्रेणास्मान्पाहीत्यग्निःप्रार्थ्यते उतवा हेसहस्य सहइतिबलनाम तत्रभवाग्ने योमर्तोमरणधर्मामनुष्यः प्रविद्वान्मायामन्त्रेणप्रकर्षेणजानन् द्वयेनपूर्वोक्तरीत्याद्विविधमन्त्रेणमर्तं मनुष्यं मर्चयति विधेयीकरोति भर्त्सयतिवा अतस्तादृशाद्धूर्त्तनात्तत्कर्तुःसकाशाद्वा हे स्तवमान स्तूयमानाग्ने स्तुवन्तं स्तुतिं कुर्वन्तं मांपाहिरक्ष किंच नोऽस्मान्दुरिताय तत्कृतायदुर्मन्त्रणप्रयुक्तदुःखाय समर्थं माकिर्धायीः मास्थापय दुरितभाजनंमाकार्षीरित्यर्थः धिधारणे व्यत्ययेनेट् सिचिवृद्धिः नमाङ्योगइत्यडभावः ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यद्वितीयेषोडशोवर्गः ॥ १६ ॥

मथीद्यदितिपंचर्चमष्टमंसूक्तम् दैर्घतमसंत्रैष्टुभमाग्नेयं मथीद्यदित्यनुक्रमणिका सूक्तविनियोगः त्रयमध्यस्यतृतीयत्वेनपूर्वंविनियोगउक्तः ।

तत्रप्रथमा—

मथी॒द्यदीं॑वि॒ष्टोमा॑त॒रिश्वा॒होता॑रंवि॒श्वाप्सुं॑वि॒श्वदे॑व्यम् ।
नियं॑द॒धुर्म॑नु॒ष्या॑सुवि॒क्षुस्व१॒र्ण॑चि॒त्रंवपु॑षेवि॒भाव॑म् ॥ १ ॥

मथी॑त् । यत् । ईम् । वि॒ष्टः । मा॒त॒रिश्वा॑ । होता॑रम् ।
वि॒श्वऽअ॑प्सुम् । वि॒श्वऽदे॑व्यम् । नि । यम् । द॒धुः । म॒नु॒ष्या॑सु ।
वि॒क्षु । स्वः॑ । न । चि॒त्रम् । वपु॑षे । वि॒भाऽव॑म् ॥ १ ॥

होतारं देवानामाह्वातारं विश्वाप्सुं अप्स्वितिरूपनाम नानारूपं पार्थिववैद्युतजाठरादिभेदेनआहवनीयादिभेदेनवा यद्वा कालीकराल्यादिरूपेण ज्वालानांवैरूप्याद्विश्वरूपत्वं विश्वदेव्यं सर्वदेवयोग्यक्रियासाधुं यदींयमेनमग्निं मातरिश्वा वृष्ट्यादिनिर्मातान्तरिक्षश्वसनोवायुः विष्टः काष्ठेष्वन्तःप्रविष्टःसन् मथीत् अमथ्नात्प्रावर्धयदित्यर्थः मथेविलोडने ह्म्यन्तक्षणेतिवृद्धिप्रतिषेधः पुनः सएवविशेष्यते यमग्निं मनुष्यासु मत्वाकर्मकुर्वतीषु विक्षु ऋत्विग्रूपासुप्रजासु पूर्वं वपुषे यज्ञसिद्धये निदधुर्धारयन्तियजमानाः मनुष्यशब्दोनिरुक्तेबहुधानिरुक्तः—मनुष्याःकस्मान्मत्वाकर्माणिसीव्यन्तिमनस्यमानेनसृष्टामनोरपत्यंमनुषोवेति[1] । यद्वा पूर्वं

---

[1] नि ३. ७. ।

Funding by IKS-MoE

देवाः मनुष्यासु मनोरपत्यभूतासु विक्षु प्रजासुप्राणिषु वपुषे स्वरूपाययागादिस्वरूपप्रकाशाय शरीरधारणायवा जाठराग्निरूपेण निदधुः स्थापितवन्तः तत्रदृष्टान्तः—स्वःन स्वरणंस्वीरणंवाआदित्यमिव चित्रं चायनीयं विभावं विविधप्रकाशवन्तं यथाप्रकाशादिसाधनायधारयन्ति तद्वत् स्वःशब्दंयास्कएवंनिरुवाच—स्वरादित्योभवतिसुअरणःसुईरणःस्वृतोरसान्स्वृतोभासंज्योतिषांस्वृतोभासेतिवेति[1]। ईदृशं यंनिदधुः तंमथीदितिपूर्वत्रान्वयः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

ददानमिन्नदंदभन्तमन्माग्निर्वरूथंममतस्यंचाकन् ।
जुषन्तविश्वान्यस्यकर्मोपंस्तुतिंभरंमाणस्यकारोः ॥ २ ॥

ददानम् । इत् । न । ददभन्त । मन्मं । अग्निः । वरूथम् । ममं ।
तस्यं । चाकन् । जुषन्तं । विश्वानि । अस्य । कर्म ।
उपंऽस्तुतिम् । भरमाणस्य । कारोः ॥ २ ॥

मन्ममननीयंस्तोत्रं हविरादिकंवाददानमिव अग्नयेकुर्वाणमेवमां दंभितारोवैरिणोनद्दभंत दंभितुं हिंसितुंनप्रभवन्ति दंभेर्बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यश्लुः व्यत्ययेनान्तादेशः ममकोऽतिशयइतिउच्यते तस्यप्रदातुर्ममवरूथं वरणीयं स्तोत्रादिकं अयमग्निश्चाकन् अत्यर्थं कामयते कनतिःकांतिकर्मा अस्माद्यङ्लुगन्ताल्लङि छान्दसोऽडभावः बहुलादेववाछान्दसस्तुजादित्वादभ्यासदीर्घः यस्मादेवंतस्मान्नदभ्नुवन्तीत्यर्थः नकेवलमग्निरेवकामयते किंतु सर्वेदेवाः कामयन्तइत्याह—उपस्तुतिं तंतंदेवमुपेत्य क्रियमाणांस्तुतिंभरमाणस्यकुर्वाणस्य कारोःस्तोतुः अस्ययजमानस्यमम विश्वानि सर्वाणि हविःप्रदानादिरूपाणि कर्माणिजुषन्त सेवन्ते सर्वेदेवाः अतोनददभन्तेत्यर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

नित्येचिन्नुयंसदनेजगृभ्रेप्रशस्तिभिर्दधिरेयज्ञियासः ।
प्रसूनंयन्तगृभयन्तइष्टावश्वासोनरथ्योरारहाणाः ॥ ३ ॥

---

[1] नि० २. १४. ।

नित्ये॑ । चि॒त् । नु । यम् । सद॑ने । ज॒गृ॒भ्रे । प्रश॑स्तिऽभिः ।
द॒धि॒रे । य॒ज्ञियां॑सः । प्र । सु । न॒य॒न्त॒ । गृ॒भय॑न्त । इ॒ष्टौ ।
अश्वा॑सः । न । र॒थ्यः॑ । र॒र॒हा॒णाः ॥ ३ ॥

यज्ञियासोयज्ञयोग्यायजमानाऋत्विजोवा यं मथनेनोत्पन्नमग्निं नित्येचित् सदने नित्यएवगार्हपत्यलक्षणे अग्न्यासादनस्थाने नु क्षिप्रं जगृभ्रे गृह्णन्ति ग्रहेर्लिटिइरयोरेइतिरेभावः हृग्रहोर्भइतिभत्वं नित्यंगतश्रियोध्रियते नित्यंगार्हपत्यमितिसूत्राद्गार्हपत्योनित्यः तदाश्रयत्वात्सदनमपिनित्यमुच्यते गृहीत्वाप्रशस्तिभिः प्रशंसाभिः स्तुतिभिः दधिरे धारयन्त्याहवनीयार्थं धृत्वाच इष्टौ एषणेसाधनेयज्ञेनिमित्तभूतेसति गृभयन्तः गृह्णन्तः ऋत्विजः प्रसूनयन्त सुष्ठुप्रणयन्ति तत्रदृष्टान्तः—ररहाणाः रंहसागच्छन्तः रहिगतौ छान्दसस्यलिटःकानच् अनित्यमागमशासनमितिनुमभावः रथ्योरथवन्तः तत्रनियुक्ताः छन्दसीवनिपावितिरथशब्दान्मत्वर्थीयईकारः अश्वासोन अश्वाइव तेयथाधृत्वा रथस्वामिनमभिमतदेशंनयन्तितद्वत् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

पु॒रूणि॑द॒स्मोनिरि॑णाति॒जम्भै॒राद्रो॑चते॒वन॒आ॑वि॒भावा॑ ।
आद॑स्य॒वातो॒अनु॑वातिशो॒चिरस्तु॒र्नशर्या॑मस॒नामनु॒द्यून् ॥ ४ ॥
पु॒रूणि॑ । द॒स्मः । नि । रि॒णा॒ति॒ । जम्भैः॑ । आत् । रो॒च॒ते॒ । वने॑ ।
आ । वि॒भाऽवा॑ । आत् । अ॒स्य॒ । वातः॑ । अनु॑ । वा॒ति॒ । शो॒चिः ।
अस्तुः॑ । न । शर्या॑म् । अ॒स॒नाम् । अनु॑ । द्यून् ॥ ४ ॥

अत्रदावाग्निरूपेणायं स्तूयते दस्मउपक्षपयितायमग्निः पुरूणिबहूनिवृक्षादीनिनिरिणातिनितरांहिनस्ति रीगतिरेषणयोः प्वादित्वाद्ध्रस्वः केनसाधनेनेतितदुच्यते—जंभैर्दन्तस्थानीयाभिर्ज्वालाभिः आत् दाहानन्तरं वनेवृक्षादिसमूहात्मके विभावाविविधप्रकाशयुक्तःसन् आसर्वतः रोचते दीप्तोभवति आत् अनन्तरं अस्यशोचिर्ज्वाला अनु अनुकूलोवातः अग्निसखिभूतोवायुः अनुद्यून् अन्वितिवीप्सार्थे प्रतिदिनं वाति ज्वालाआदायगच्छति तत्रदृष्टान्तः—अस्तुः क्षेप्तुःसकाशात् असनां गच्छन्तीं शर्यांन शरोनाम हिंसासाधनलोहमयमिषुमुखं तत्प्रचुरां यद्वा शरोनामवंशावान्तरजातीयःकाष्ठविशेषः तद्विकारां इषुमिव शर्याइषवःशरमय्यइतियास्कः । यद्वा शरएवशर्या अथवा शरोहिंसा तत्करोतीतिशर्याइषुः तांयथावायुर्नोदकजन्योवेगोवाअनुकूलंप्रेरयति तद्वत् ॥ ४ ॥

---

१ नि० ५. ४. ।

Funding by IKS-MoE

अथपंचमी–

नयंरिपवोनरिषण्यवोगर्भेसन्तंरेषणारेषयन्ति ।
अन्धाअपश्यानदभन्नभिख्यानित्यासईंप्रेतारोअरक्षन्॥५॥१७॥

न । यम् । रिपवः । न । रिषण्यवः । गर्भे । सन्तम् । रेषणाः ।
रेषयन्ति । अन्धाः । अपश्याः । न । दभन् । अभिऽख्या ।
नित्यासः । ईम् । प्रेतारः । अरक्षन् ॥ ५ ॥ १७ ॥

यमग्निंगर्भेगर्भवद्रक्षकेअरणिमध्येसन्तंवर्तमानंरिपवोनराः नरेषयन्ति नदुःखयन्ति तथा रिषण्यवोऽन्येहिंसकाः दुरस्युर्द्रविणस्युर्वृषण्यतिरिषण्यतीतिक्यचिनिपात्यते क्याच्छन्दसीत्युः नाहिंसन्ति कीदृशास्ते रेषणाः हिंसनस्वभावाः यद्वा तैःक्रियमाणाहिंसनप्रकारानाहिंसन्ति किंचास्याभिख्या अभितःख्यातिंमाहात्म्यंअंधाः ज्ञानशक्तिरहिताः अविद्वांसः अतएवअपश्याः अद्रष्टारः यद्वा विद्वांसोप्यभावयितारः अनुपासकाइत्यर्थः ईदृग्रूपाभयेऽपिनदभन् नदभ्नुवन्ति नहिंसन्ति लौकिकोपकारेणापिप्रयोजकत्वादितिभावः तर्ह्यस्यपारमार्थिकंरूपंकेजानन्तीतिचेत् उच्यतेनित्यासोनित्याः अविचलितभक्तयः अग्निहोत्रादिनित्यकर्मरतावाअग्न्यनुग्रहात् स्वयमपि नित्याभविष्यन्तीतिभाविनित्यत्वमाश्रित्यनित्याउपचर्यन्ते तादृशायजमानाःप्रेतारः यज्ञादिनातमेवतर्पयितारःसन्तः ईंएनमरक्षन् रक्षन्ति यज्ञादिरूपेणभजन्तइत्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यद्वितीयेसप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

महःसइति पंचर्चंनवमंसूक्तम् दैर्घतमसंवैराजमाग्नेयं दशकास्त्रयोविराळेकादशकावेत्युक्तलक्षणसद्भावात् तथाचानुक्रान्तं–महःसवैराजमिति विनियोगोलैङ्गिकः ।

तत्रप्रथमा–

महःसरायएषतेपतिर्दन्निनइनस्यवसुनःपदआ ।
उपध्रजन्तमद्रयोविधन्नित् ॥ १ ॥

महः । सः । रायः । आ । ईषते । पतिः । दन् । इनः । इनस्य ।
वसुनः । पदे । आ । उप । ध्रजन्तम् । अद्रयः । विधन् । इत् ॥ १ ॥

Funding by IKS-MoE

महः महतः पूज्यस्य रायः गवादिरूपस्यधनस्यपतिः पालकः स्वामीसोऽग्निः दन्ददत् अभिमतंप्रयच्छन् ददातेःशतरिछान्दसःशपोलुक् तस्यछन्दस्युभयथेत्यार्धधातुकत्वादातोलोपइटिचेत्याकारलोपः आआभिमुख्येन अस्मद्देवयजनंप्रति ईषते गच्छति किंच इनस्यस्वामिनोऽपि इनःस्वामीसर्वस्यपतिरित्यर्थः ईदृशोऽयं वसुनोधनस्यपदेआस्पदभूतेवेदिस्थानेआआश्रयति उपसर्गवशाद्योग्यक्रियाध्याहारः यद्वा वसुनोनिवासयोग्यस्य धनस्यापिइनइतिसंबन्धः यद्वा वसुप्राप्तिः प्रसिद्धा किंच उपध्रजंतं उपगच्छन्तमेनंअभिषवार्थं अद्रयः ग्राववन्तोयजमानाः विधन्तित् परिचरन्त्येव विधविधाने तौदादिकः लङि बहुलंछन्दसीत्यडभावः निघाताभावश्छान्दसः यद्वा पूर्वत्रतच्छब्दश्रुतेः अत्रयच्छब्दाध्याहारेणास्यसंबन्धादनिघातः यद्वा अद्रयोभिषवग्रावाणः स्वशब्दैः उपउपेत्यविधन्तिपूजयन्त्येव आह्लादंजनयन्तीत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

सयोवृषा॑न॒रांनरोद॑स्यो॒ःश्रवो॑भि॒रस्ति॑जी॒वपी॑तसर्गः ।
प्रयःस॑स्रा॒णःशि॑श्री॒तयोनौ॑ ॥ २ ॥

सः । यः । वृषा॑ । न॒राम् । न । रोद॑स्योः । श्रवः॑ऽभिः । अस्ति॑ ।
जी॒वपी॑तऽसर्गः । प्र । यः । स॒स्रा॒णः । शि॒श्री॒त । योनौ॑ ॥ २ ॥

सतादृशोयोऽग्निः नरांन मनुष्याणामिव रोदस्योः द्यावापृथिव्योरपि वृषा सेक्ताउत्पादकइत्यर्थः एवंसर्वोत्पादकः श्रवोभिः सर्वत्रश्रूयमाणैर्यशोभिर्युक्तःसन् अस्तिवर्तते सर्वोत्पादकइत्युक्तं तत्रोपपत्तिमाह—यतोयंजीवपीतसर्गः जीवैर्नानाविधैःपीतआस्वादितःसर्गःसृष्टिक्रमोयस्यसतथोक्तः तृतीयाकर्मणीतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरः पुनर्बहुव्रीहौसएवस्वरः अत्रायंसृष्टिक्रमः अयमग्निः स्वदत्तंहविरादित्यंप्रापय्य तद्रश्मिभिःसहवैद्युतरूपेणमेघद्वारोदकेनप्रवर्ष्य सर्वान्प्राणिनः प्रापयतीत्यतोवृष्ट्युत्पादनद्वारोत्पादयिता इदानींसाक्षादुत्पादकत्वमाह—योऽग्निर्योनौगर्भाशये सस्राणःप्रविष्टःसन् शिश्रीत निषिक्तंरेतः पारयति नृपश्वादिदेहाकारेणपरिणमयतीत्यर्थः यद्यग्निर्नपचेत्पूरयेदेवनोत्पद्येत तस्मादयंसाक्षादेवोत्पादकः सतादृशोऽग्निः यशस्वीवर्ततइत्यर्थः यद्वा योऽग्निर्नरांन नराणांकर्मसूत्साहयुक्तानांयजमानानामिव नरामनुष्यानृत्यन्तिकर्मस्वितियास्कः[1]।

---

[1] नि० ५. १.

तेषांयथास्वर्गाद्यभिमतवर्षकः तद्वद्रोदस्योरपि आश्रयवाचिनाशब्देनाश्रयिणोलक्ष्यन्ते भूलोकवर्तिनांवृष्टिप्रदानेनद्युलोकवर्तिनांहविःप्रापणेनेतिभावः सतादृशोऽग्निः श्रवोभिः हविर्लक्षणैः सोमाज्यादिभिरन्नैः निमित्तभूतैः जीवपीतसर्गः जीवविशेषैर्यजमानैः अविशेषेणसर्वैर्वा आस्वादितस्वभावःसन् अस्तिप्रकृष्टोवर्तते अमुमग्निंहविर्भिःप्रीणयित्वास्वाभिमतान्भोगान्भुंजतइत्यर्थः किंच योऽग्निः योनौ स्वकीयस्थाने वेदिलक्षणेसस्राणः प्रविष्टःसन् शिश्रीत स्वस्मिन्प्राप्तंपुरोडाशादिकंपचति सोऽयमग्निरस्ति महानुभावोवर्तते ॥ २ ॥

अथतृतीया—

आयःपुरंनार्मिणीमदीदेदत्यःकविर्नभन्यो३नार्वा ।
सूरोनरुरुक्वाञ्छतात्मा ॥ ३ ॥

आ । यः । पुरम् । नार्मिणीम् । अदीदेत् । अत्यः । कविः ।
नभन्यः । न । अर्वा । सूरः । न । रुरुक्वान् । शतऽआत्मा ॥ २ ॥

योऽग्निर्नार्मिणीं नर्मवतींयजमानानां संबंधिनीं उत्तरवेदिं यद्वा नृणांमनसिस्थितांयजमानानांयज्ञार्थंयांभूमिंप्रत्यङ्ङ्यागमनमनीषाविद्यतेतांपुरंतत्स्थानं आदीदेत् दीपयति कीदृशोऽयं अत्यः अपेक्षितदेशंप्रत्यतनशीलः कविःक्रान्तदर्शी तत्रदृष्टान्तः—अर्वाअरणकुशलोनभन्योन नभस्याकाशेभवःनभस्वान्वायुरिव किंच शतात्मा नानारूपः शतंसहस्रमित्यपरिमितवचनः तत्तद्यजमानगृहापेक्षया आहवनीयगार्हपत्याद्यपेक्षयावानानारूपत्वं अथवामित्रवरुणभेदेन अग्नेर्मित्रादिरूपत्वं [1]त्वमग्नेवरुणोजायसेयत् [2]इन्द्रंमित्रंवरुणमग्निमाहुरित्यादिश्रुतिषुप्रसिद्धम् अग्नेरेव इन्द्राद्यात्मकत्वमाहुरितिद्वितीयमन्त्रस्यार्थः तादृशोयं सूरोन सूर्यइवरुरुक्वान् दीप्यमानः रुचदीप्तौ छान्दसस्यलिटःक्वसुः अतः सतादृशोऽग्निरस्ति उत्कृष्टंवर्ततइतिपूर्वत्रान्वयः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अभिद्विजन्मात्रीरोचनानिविश्वारजांसिशुशुचानोअस्थात् ।
होतायजिष्ठोअपांसधस्थे ॥ ४ ॥

---

[1] ऋ० सं० ३. ८. १६. ।

[2] ऋ० सं० २. ३. २२. ।

अ॒भि । द्वि॒ऽजन्मा॑ । त्री । रो॒च॒नानि॑ । विश्वा॑ । रजां॑सि ।
शु॒शु॒चा॒नः । अ॒स्था॒त् । होता॑ । यजि॑ष्ठः । अ॒पाम् । स॒धऽस्थे॑ ॥ ४॥

अयमग्निर्द्विजन्मा द्वाभ्यामरणीभ्यांजायमानः यद्वा मथनात्प्रथमंजन्मउत्पत्त्यनंतरंपवमानेष्ट्यादिसंस्काररूपंद्वितीयंजन्मइव एवंद्विजन्मत्वं अथवा द्यावापृथिवीभ्यामुत्पन्नत्वात् तादृशोऽग्निः त्रीरोचनानि क्षित्यादिस्थानानि त्रीणिरोचनानि गार्हपत्यादीनिवा अभिशुशुचानः अभितःप्रकाशयन् नकेवलंत्रीण्येव ।किंतु विश्वारजांसि सर्वाण्यपिरंजनात्मकानि क्षित्यादिलोकान् शुशुचानः अभितःप्रकाशयन् दीपयन् होतादेवानामाह्वाता यजिष्ठोयष्टृतमःसन् अपांप्रोक्षण्याद्युदकानां सधस्थे सहस्थाने यागदेशे अस्थात् तिष्ठति ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

अ॒यंसहोता॒योद्वि॒जन्मा॒विश्वा॑द॒धेवार्या॑णिश्रव॒स्या ।
मर्तो॒योअ॑स्मैसु॒तुको॑द॒दाश॑ ॥ ५ ॥ १८ ॥

अ॒यम् । सः । होता॑ । यः । द्वि॒ऽजन्मा॑ । विश्वा॑ । द॒धे । वार्या॑णि ।
श्र॒व॒स्या । मर्तः॑ । यः । अ॒स्मै॒ । सु॒ऽतुकः॑ । द॒दाश॑ ॥ ५ ॥ १८ ॥

योद्विजन्मासएवहोताहोमनिष्पादकः अरणीभ्यामुत्पन्नस्यैवगार्हपत्यद्वाराआहवनीयत्वात् आह्वातावादेवानांसोऽयं विश्वाविश्वानिवार्याणि वरणीयानि ईडवंदवृशंसदुहांण्यतइत्याद्युदात्तत्वं श्रवस्या श्रवस्यया श्रवोन्नंहविर्लक्षणंतदिच्छया श्रवःशब्दात्क्यजन्तादप्रत्ययादिति भावेअप्रत्ययः दधेधारयति अस्मैउक्तस्वरूपायाग्नयेयोमर्तः ददाशददातिससुतुकः शोभनपुत्रोभवति ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यद्वितीयेष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

पुरुत्वेतितृचात्मकंदशमंसूक्तम् दैर्घतमसमाग्नेयमौष्णिहं पुरुतृचमौष्णिहमित्यनुक्रमणिका प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरौष्णिहेछन्दस्यस्यविनियोगः अथैतस्याइतिखण्डेसूत्रितम्—पुरुत्वात्वामग्नइति ।

तत्रप्रथमा—

पु॒रुत्वा॑दा॒श्वान्वो॑चे॒रिर॑ग्ने॒तव॑स्वि॒दा ।
तो॒दस्ये॑वशर॒णआम॒हस्य॑ ॥ १ ॥

पु॒रु । त्वा॒ । दा॒श्वान् । वो॒चे॒ । अ॒रिः । अ॑ग्ने॒ । तव॑ । स्वि॒त् । आ ।
तो॒दस्य॑ऽइव । श॒र॒णे । आ । म॒हस्य॑ ॥ १ ॥

हेअग्ने त्वात्वांपुरुबहुवोचे यद्वा बहुदाश्वानितिसंबन्धः पुत्रंदेहिवित्तंदेहि इत्याद्याशासनानिब्रवीमीत्यर्थः किंतूष्णींनेत्याह—यतोदाश्वान् अभिमतंहविर्दत्तवानस्मि अतोवोचे इतरसाधारण्येनब्रुवतः कथंदातव्यमितिनमन्तव्यं यतोऽहं हेअग्नेतवस्वित् तवैवआआभिमुख्येन अरिः अर्ताहविरादिप्रापणेनसेवकोहं तत्र दृष्टान्तः—महस्यमहतः तोदस्येव शिक्षकस्य स्वामिनः शरणेऽस्यगृहे यथागर्भदासादिरासमन्तान्नियतोवर्तते तद्वदहमपि यस्मादेवंतस्मादभिमतं बहुवोचे त्वमपितत्सर्वंदेहीत्यर्थः अत्रनिरुक्तं—बहुदाश्वांस्त्वामेवाभिह्वयाम्यरिरमित्रऋच्छतेरीश्वरोऽप्यरिरेतस्मादेवयदन्यदेवत्याअग्नावाहुतयोहूयन्तइत्येतद्दृष्ट्वैवमवक्ष्यत्तोदस्येवशरणआमहस्य तुदस्येवशरणेऽधिमहतइति[1] ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

व्य॑नि॒नस्य॑ध॒निनः॑प्र॒हो॒षेचि॒दर॑रुषः ।
क॒दाच॒नप्र॒जिग॑तो॒अदे॑वयोः ॥ २ ॥

वि । अ॒नि॒नस्य॑ । ध॒निनः॑ । प्र॒ऽहो॒षे । चि॒त् । अर॑रुषः । क॒दा ।
च॒न । प्र॒ऽजिग॑तः । अदे॑वऽयोः ॥ २ ॥

पूर्वमन्त्रेस्वाभीष्टंबहुविज्ञापयामीत्युक्तं अत्रतुस्वविलक्षणेभ्योदानादिरहितेभ्योदानंनदातव्यमितिप्रार्थयते हेअग्ने त्वांविशेषेणब्रवीमि उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः अथवा सन्निहितत्वाद्वोचेइत्यनुषज्यते अस्मदर्थं यद्यजिज्ञपन् तद्विरुद्धंवोचेवक्ष्यमाणस्वरूपस्यनदातव्यमितिब्रवीमीत्य-

---

[1] नि० ५. ७. ।

र्थः तेषांस्वरूपमाह—अनिनस्य अस्वामिनः त्वांअस्वामिनंकुर्वाणस्य तथा धनिनः समग्रधनवतः पूर्वमेव धनवतोदानस्य निरर्थकत्वात्तन्निवार्यते यद्वा यागाद्यनुपयोगिधनवतइत्यर्थः किंच प्रहोषेप्रकर्षेणहोतुंअररुषः अददतोदक्षिणारूपेण यद्वा प्रहोषेअनिनस्येतिसंबंधः प्रकर्षेणहोतुं असमर्थस्येत्यर्थः अत्रइनशब्देनतत्स्थंसामर्थ्यंलक्ष्यते चिच्छब्दःसमुच्चयार्थः किंच कदाचनप्रजिगतः कदाचिदपिप्रकर्षेणदेवानस्तुवतः अत्र चनेतिनिपातद्वयसमुदायः तत्र चशब्दःसमुच्चये नशब्दोनिषेधे किंच अदेवयोः देवानात्मनोनिच्छतः एतेषांनदातव्यमितिविवोचइत्यर्थः निन्दितानांस्वरूपनिरूपणेनस्वस्याताद्दशत्वात् बहुवोचइत्येतद्युक्तमेवेत्युक्तंभवति यद्वा चनेतिचिच्छब्दपर्यायः उक्तप्रकारेणदुष्टस्यापिकदाचित्प्रजिगतः यदाकदाचित्त्वांस्तुवतः विवोचे ताद्दशस्य दातव्यमितिविशेषेणब्रवीमि किमुवक्तव्यमस्मदर्थमितिभावः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

सच॒न्द्रोवि॑प्र॒मर्त्यो॑म॒होव्राध॑न्तमोदि॒वि । प्रप्रेत्ते॑अग्नेव॒नुषः॑स्याम॥३॥१९॥

सः । च॒न्द्रः । वि॒प्र॒ । मर्त्यः॑ । म॒हः । व्राध॑न्ऽतमः । दि॒वि ।
प्रऽप्र॑ । इत् । ते॒ । अ॒ग्ने॒ । व॒नुषः॑ । स्या॒म॒ ॥ ३ ॥ १९ ॥

हेअग्ने विप्र मेधाविन् योमर्त्यः त्वांयजते समर्त्योयजमानोदिविद्युलोकेचन्द्रःसर्वेषामाह्लादकचन्द्रसद्दशोभवति यद्वा चन्द्रएवभवति यजमानानां चन्द्रत्वप्राप्तिंछन्दोगाआमनंति—पितृलोकादाकाशमाकाशाच्चन्द्रमसमेषसोमोराजेति । ससोमलोकेविभूतिमनुभूयेतिच । तथामुण्डकेऽपि द्युलोकप्राप्तिराम्नायते—एह्येहीतितमाहुतयःसुवर्चसःसूर्यरश्मिभिर्यजमानंवहन्ति तन्नयंत्येताः सूर्यस्यरश्मयोयत्रदेवानांपतिरेकोधिवासइति एषवःपुण्यःसुकृतोब्रह्मलोकइतिच । पुनः सएवविशेष्यते महोमहतोऽपि व्राधंतमःप्रवृद्धतमः इतरदेवानामपिश्रेष्ठइत्यर्थः अतःअग्ने तेतव प्रप्रेत् प्रकर्षेणैव वनुषःसंभक्तारःस्याम यद्वा प्रीणयित्वा प्रप्रेत् स्याम प्रकृष्टाएवभवेम ॥ ३ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यद्वितीयेएकोनविंशोवर्गः ॥ १९ ॥

मित्रंनयमितिनवर्चमेकादशंसूक्तं दैर्घतमसंजागतंमैत्रावरुणंआद्यामैत्र्येव अत्रानुक्रमणिका—मित्रंनवमैत्रावरुणंहिजागतंमैत्र्याद्येति विनियोगोलैङ्गिकः ।

तत्रप्रथमा–

मि॒त्रंनयंशिम्या॒गोषु॑ग॒व्यवः॑स्वा॒ध्यो॑वि॒दथे॑अ॒प्सुजीज॑नन्।
अरे॑जेतां॒रोद॑सी॒पाज॑सागि॒राप्रति॑प्रि॒यंय॑ज॒तंज॒नुषा॒मवः॑ ॥ १ ॥

मि॒त्रम्। न। यम्। शिम्या॑। गोषु॑। ग॒व्यवः॑। सु॒ऽआ॒ध्यः॑।
वि॒दथे॑। अ॒प्ऽसु। जीज॑नन्। अरे॑जेताम्। रोद॑सी॒ इति॑। पाज॑सा।
गि॒रा। प्रति॑। प्रि॒यम्। य॒ज॒तम्। ज॒नुषा॑म्। अवः॑ ॥ १ ॥

यमग्निंशिम्या कर्मनामैतत् शिमीशक्तिरितितन्नामसुपाठात् प्रकाशवृष्ट्युत्पादनादिकर्मणा मित्रंन मित्रमिवस्थितं यद्वा शिम्येत्येतत्क्रिययासहसंबध्यते गोषुबह्वीषु निमित्तभूतासुगव्यवः गाआत्मनइच्छन्तः अत्रयद्यपिगव्यवइत्येवालं नगोष्विति तथापि गव्यवइत्यत्रगोस्वामित्वंप्रतिपाद्यते तच्चैकयाद्वित्वादपिस्यात् अतःस्पृहणीयाबह्व्यइत्यवगमयितुंगोष्वितिपदं यथा गवां[1]मसिगोपतिः।गणानांत्वा[2]गणपतिं। तथास्वाध्यः सुष्ठुआध्यातारः फलस्योत्पादयितारः शोभनध्यानावाविदथेयागे अप्सुअंतरिक्षेवैद्युतरूपेणवर्तमानं आपइत्यन्तरिक्षनाम आपः पृथिवीतितन्नामसूक्तत्वात् अग्नेरन्तरिक्षोत्पत्तिः [3]यदग्नेदिविजाअस्यप्सुजावा अप्स्वग्नेसधिष्टवइत्यादिमन्त्रान्त[4]रेषुप्रसिद्धा प्रियंसर्वेषांप्रियतमंप्रीणयितारंवा यजतंयष्टव्यंअग्निं जनुषांजन्मवतांप्राणिनां अवःप्रति रक्षणंनिमित्तीकृत्यशिम्यामथनादिकर्मणाजीजनन् जनयन्तियजमानाः यद्वा अप्सु निमित्तभूतासुजीजनन् सर्वप्राणिनामुपकारायवृष्ट्यर्थंचेत्यर्थः एवमुत्पन्नस्याग्नेः पाजसाबलेन गिरा भयंकरशब्देनचरोदसीद्यावापृथिव्यावरेजेतां अकंपेतां अग्नेःसकाशात्कंपनं अरेजेतां रोदसीहोतृवूर्यइत्यादिश्रु[5]तिषुप्रसिद्धं । नचसर्वरक्षणार्थमुत्पादितोऽग्निर्लोकद्वयस्यभीतिमजनयत् किमेतदितिवाच्यं निंदास्तुतित्वात् यथालोकौविभीतः तथाप्रवृद्धोभवदितिस्तुतौपर्यवसानात् यद्यप्यत्राग्निरेवप्रतिपाद्यते मित्रस्तुपरंदृष्टान्तितएव तथापिद्युस्थानस्याग्नेरेवमित्रत्वान्मन्त्रस्यमैत्रत्वमविरुद्धम् यद्वा मित्रंन सखायमिवस्थितंमित्रनामकंदेवं यज्ञेऽन्तरिक्षेवाऋत्विजः प्रादुर्भावयन्ति शिष्टमेतद्विशेषेण तथैवयोजनीयम् ॥ १ ॥

---

[1] ऋ० सं० ५. ६. २३.। [2] ऋ० सं० २. ६. २९.। [3] ऋ० सं० ६. ३. ३४.।
[4] ऋ० सं० ६. ३. ३०.। [5] ऋ० सं० १. २. ३२.।

अथद्वितीया–

यद्ध॒त्यद्वां॑पुरुमी॒ळ्हस्य॑सो॒मिनः॒प्रमि॒त्रासो॒नद॑धि॒रेस्वा॒भुवः॑ ।
अध॒क्रतुं॑विदतंगा॒तुमर्चं॑तउ॒तश्रुतं॑वृषणाप॒स्त्यां॑वतः ॥ २ ॥

यत् । ह॒ । त्यत् । वा॒म् । पु॒रु॒ऽमी॒ळ्हस्य॑ । सो॒मिनः॑ । प्र ।
मि॒त्रासः॑ । न । द॒धि॒रे । सु॒ऽआ॒भुवः॑ । अध॑ । क्रतु॑म् । वि॒द॒त॒म् ।
गा॒तुम् । अर्चं॑ते । उ॒त । श्रु॒त॒म् । वृ॒ष॒णा॒ । प॒स्त्य॑ऽवतः ॥ २ ॥

हेमित्रावरुणौ यद्यस्मात्कारणाद्वांयुवां पुरुमीळ्हस्यबहुलाभीष्टसेचनस्य सोमिनः स्वाभुवः सोमवतः स्वाभवनशीलस्य कर्मणिषष्ठी त्यत् उक्तलक्षणंकर्म मित्रासोन मित्राणीव मित्रभूताःऋत्विजः प्रदधिरे प्रकर्षेणधारयन्ति हेतिपूरणः अध अतःकारणात् गातुं युष्मद्गमनं अर्चंते षष्ठ्यर्थेचतुर्थी अर्चंतःपूजयतोयजमानस्य क्रतुंकर्म विदतंजानीतम् विदेर्लोटिव्यत्ययेनशः उत अपिच हेवृषणा कामानांवर्षितारौ युवांपस्त्यावतः पस्त्येतिगृहनाम पस्त्यादुरोणइतितन्नामसूक्तत्वात् सदः प्राचीनवंशादिगृहवतोयजमानस्य आह्वानं स्तोत्रं वाश्रुतंश्रृणुतं छान्दसोविकरणस्यलुक् यद्वा यद्यस्मात्सोमिनः सोमवतः पुरुमीळ्हस्य एतन्नामकस्यराज्ञोमित्रासोन मित्राणीवस्थिताः स्वाभुवः स्वाभवनशीलाः स्वस्वव्यापारसमर्थाः दधिरे अधअतः कारणात् तस्यार्चंते अर्चंतः क्रतुंविदतमित्यादिपूर्ववत् ॥ २ ॥

अथतृतीया–

आवां॑भूषन्क्षि॒तयो॒जन्म॒रोद॑स्योःप्र॒वाच्यं॑वृषणा॒दक्षं॑सेम॒हे ।
यदी॑मृ॒ताय॒भर॑थो॒यदर्व॑ते॒प्रहोत्र॑या॒शिम्या॑वीथोअध्व॒रम् ॥ ३ ॥

आ । वा॒म् । भू॒ष॒न् । क्षि॒तयः॑ । जन्म॑ । रोद॑स्योः । प्र॒ऽवाच्य॑म् ।
वृ॒ष॒णा॒ । दक्ष॑से । म॒हे । यत् । ई॒म् । ऋ॒ताय॑ । भर॑थः । यत् ।
अर्व॑ते । प्र । होत्र॑या । शिम्या॑ । वी॒थ॒ः । अ॒ध्व॒रम् ॥ ३ ॥

Funding by IKS-MoE

हेवृषणा कामानांवर्षितारौ हेमित्रावरुणौवांयुवयोः संबन्धिजन्मजननं उत्पत्तिं रोदस्योः द्यावापृथिव्योः सकाशात् द्यावापृथिवीभ्यामेवसर्वेषामुत्पत्तेः यद्वा मित्रइतिसर्वोपकार्यग्निरुच्यते वरुणइतितमोनिवारकआदित्यः उभयोःपृथिवीद्युस्थानत्वात् ततः पूर्वमन्त्रेमित्रदृष्टान्तत्वेनाग्निःस्तुतः अतइदमधिगम्यते अग्निरेवमित्रइति तथान्यत्रापि अग्निंमित्रंनक्षितिषुप्रशंस्यं[1] मित्रंवयंसुधितंभृगवोदधुरिति[2]च । प्रवाच्यंस्तुत्यंतादृग्युवयोर्जन्ममहेमहते दक्षसे सर्वविषयबलाय क्षितयोमनुष्यायजमानाः आभूषन् सर्वतोलंकुर्वन्तिश्लाघन्तइत्यर्थः जन्मनःप्रवाच्यत्वमाह—यदीं यस्मादेवकारणात् अथवा ईमित्यनर्थकः मिताक्षरेष्वनर्थकाःकमीमिद्वितीत्युक्तत्वात्[3] । ऋताय यज्ञायभरथः सामर्थ्यं यत् यस्माच्चकारणात् अर्वते युष्मान्प्राप्नवते यजमानायचभरथोभिमतं फलं अथवा उभयत्रकर्मणःसंप्रदानत्वाच्चतुर्थी यज्ञंयजमानंचभरथइत्यर्थः तथाच होत्रयास्तुतिरूपयावाचा शिम्या हविःप्रदानादिकर्मणाच प्रवीथः प्रकर्षेणप्राप्नुथः तस्मात्तत्प्रवाच्यंजन्मभूषयन्तीत्यर्थः होत्रेतिवाङ्नाम होत्रागीरितितन्नामसुपाठात् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

प्रसाक्षि॒तिर॑सुर॒यामहि॑प्रि॒यऋता॑वानावृ॒तमाघो॑षथोबृ॒हत् ।
यु॒वंदि॒वोबृ॑ह॒तोदक्ष॑मा॒भुवं॒गां॑नधु॒र्यु१॑प॑युञ्जाथेअ॒पः ॥ ४ ॥

प्र । सा । क्षि॒तिः । अ॒सु॒र॒ । या । महि॑ । प्रि॒या । ऋत॑ऽवानौ ।
ऋ॒तम् । आ । घो॒ष॒थः॒ । बृ॒हत् । यु॒वम् । दि॒वः । बृ॒ह॒तः । दक्ष॑म् ।
आ॒ऽभुव॑म् । गाम् । न । धु॒रि । उप॑ । यु॒ञ्जा॒थे॒ इति॑ । अ॒पः ॥ ४ ॥

हेअसुरा असुरौ बलवन्तौ मित्रावरुणौ युवयोः याक्षितिः देवयजनरूपा महि महती अत्यधिका प्रिया प्रियतरा प्रीणयित्रीवासाक्षितिः प्रकर्षेणसंपादिता उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः तामासीदतमितिशेषः यागभूमिर्देवानांप्रियेतिप्रसिद्धम् आसाद्यच हेऋतावानौऋतवन्तौ युवांबृहत्प्रवृद्धं ऋतमस्मदीयं यज्ञं आघोषथः अवैकल्येनसंपादितइतिस्तुतमित्यर्थः यतोयुवं युवां बृहतोमहतोदिवोद्युलोकस्य धुरि दक्षं तर्पणवहनेसमर्थं अथवा बृहतोदिवः म-

---

[1] ऋ॰ सं॰ २. ५. २०. ।   [2] ऋ॰ सं॰ ४. ५. १७. ।   [3] नि॰ १. ९. ।

Funding by IKS-MoE

हतोद्युलोकस्थदेवान् दक्षं प्रीणयितुमितिशेषः यद्वा कर्मणिषष्ठी दिवोद्योतनात्मकंबृहतः प्रभूतं दक्षं अभिमतसाधनसमर्थं आभुवंसर्वतोभवनशीलं अपः कर्म सोमयागरूपं उपयुंजाथे सेवेथे तत्रत्यं हविःस्वीकुरुथ इत्यर्थः उपयोगेदृष्टान्तः—धुरिशारीरबलस्यनिर्वाहे तदर्थांगांन धेनुमिव तांयथाउपयुंजेततद्वत् यद्वा विकारेप्रकृतिशब्दः क्षीरादिकमिव तस्माद्दतमाघोषथः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

म॒हीअत्र॑म॒हि॒नावार॑मृण्वथोरे॒णव॒स्तुज॒आसद्म॑न्धे॒नवः॑ ।
स्वर॑न्ति॒ताउ॑प॒रता॑ति॒सूर्य॒मानि॒म्रुच॑उ॒षस॑स्तक्व॒वीरि॑व ॥५॥२०॥

म॒ही इति॑ । अत्र॑ । म॒हि॒ना । वार॑म् । ऋ॒ण्व॒थः॒ । अ॒रे॒णवः॑ ।
तुजः॑ । आ । सद्म॑न् । धे॒नवः॑ । स्वर॑न्ति । ताः । उ॒प॒रऽता॑ति ।
सूर्य॑म् । आ । नि॒ऽम्रुचः॑ । उ॒षसः॑ । त॒क्व॒वीःऽइ॑व ॥ ५ ॥ २० ॥

हेमित्रावरुणौ युवां महीमहत्यां सप्तम्येकवचनेपूर्वसवर्णदीर्घः ईदूतौचसप्तम्यर्थेइतिप्रगृह्यता अत्रास्यांपृथिव्यां महिनामहत्त्वेन याधेनूः वारं वरणीयं प्रदेशमृण्वथः संपादयथः अंतर्भावितण्यर्थोयं गमनादिव्यवहारस्यतयोरधीनत्वात् द्यावापृथिव्योरभिमानिदेवत्वाच्चमित्रावरुणयोः ताएताधेनवोगावः सायंकालेयुष्मन्महत्त्वेन . अरेणवः अनवद्याः तस्कराद्यनपहारेणानष्टावा तुजः क्षीराणांप्रदात्र्यः तुजतिर्दानकर्मा सद्मन् सद्मनिगोष्ठे आआश्रिताः आगच्छन्तिवा उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः ताएवंकारिताधेनवः उपरताति उपरतातौ सप्तम्यालुक् मेघानां विस्तारवत्यन्तरिक्षे मेघाच्छन्नेसति सूर्यं सर्वस्यप्रसवितारं सुवीर्यं शोभनसामर्थ्यं वा सुवीर्योमर्यायथागोपायतइति तत्सूर्यस्यसूर्यत्वमितिश्रुत्यन्तरात्[1] । आदित्यमभिलक्ष्यस्वरन्ति स्वर्यंतिसुखसंचाराय स्वृशब्दोपतापयोः भौवादिकः कस्मिन्कालेइतितदुच्यते—निम्रुचः उषसः सर्वेष्वपिसायंकालेषूषःकालेषुच तत्रदृष्टान्तः—तक्ववीरिव तक्वास्तेनः तस्यवेतागन्तामनुष्यः सयथाक्रोशतितद्वत् एवंनिरुद्धानां गवांसुखसंचारोयुष्मदायत्तइतितयोःस्तुतिः ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यद्वितीयेविंशोवर्गः ॥ २० ॥

---

[1] तै० ब्रा० २. २. १०. ।

अथषष्ठी–

आवा॑मृ॒ताय॑के॒शिनी॑रनूषत॒मित्र॒यत्र॒वरु॑णगा॒तुमर्च॑थः ।
अव॒त्मना॑सृजत॒ंपिन्व॑त॒ंधियो॑यु॒वंविप्र॑स्य॒मन्म॑नामिरज्यथः ॥ ६ ॥

आ । वा॒म् । ऋ॒ताय॑ । के॒शिनीः॑ । अ॒नू॒ष॒त॒ । मित्र॑ । यत्र॑ ।
वरु॑ण । गा॒तुम् । अर्च॑थः । अव॑ । त्मना॑ । सृ॒ज॒त॒म् । पिन्व॑तम् ।
धियः॑ । यु॒वम् । विप्र॑स्य । मन्म॑नाम् । इ॒र॒ज्य॒थः॒ ॥ ६ ॥

हेमित्रावरुणौ केशिनीः केशवत्योग्नेर्ज्वालाः वांयुवयोः ऋताय यज्ञार्थं आनूषत हविः समर्पणेनाभिपूजयन्तीत्यर्थः कुत्रेतितदुच्यते–हेमित्र हेवरुण युवामुभौ यत्रयागे गातुं गमनं देवयजनदेशंवा गातुरितिपृथिवीनाम गातुः पूषेत्युक्तत्वात् अर्चथः पूजयथः स्वीकुरुथइत्यर्थः आगत्यच त्मना आत्मनैव अवसृजतं वृष्टिमवाङ्मुखंविसृजतं तथाकृत्वाधियोऽस्मदीयानिकर्माणि पिन्वतं वर्धयतमित्यर्थः एवंकृत्वाविप्रस्यमेधाविनः यजमानस्य मन्मनां मननवतीनां स्तुतीनां युवं युवां इरज्यथः ईश्वरौ स्वामिनौभवथः इरज्यतिरैश्वर्यकर्मा इरज्यतिपत्यतइतितन्नामसूक्तत्वात् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

योवाँय॒ज्ञैःश॑शमा॒नोह॒दाश॑तिक॒विर्हो॑ता॒यज॑तिमन्म॒साध॑नः ।
उपा॒हत॑ंगच्छ॑थोवी॒थोअ॑ध्व॒रमच्छा॒गिरः॑सुम॒तिंगन्तमस्म॒यू ॥ ७ ॥

यः । वा॒म् । य॒ज्ञैः । श॒श॒मा॒नः । ह॒ । दाश॑ति । क॒विः । होता॑ ।
यज॑ति । म॒न्म॒ऽसाध॑नः । उप॑ । अह॑ । तम् । गच्छ॑थः । वी॒थः ।
अ॒ध्व॒रम् । अच्छ॑ । गिरः॑ । सु॒ऽम॒तिम् । ग॒न्त॒म् । अ॒स्म॒यू इत्य॑स्म॒ऽयू ॥ ७ ॥

योह यःखलुयजमानोवां युवामुद्दिश्ययुवाभ्यांवा यज्ञैर्यागैर्निमित्तभूतैः शशमानः शंसमानोदाशतिहविरादिकं स्वस्वत्वंनिवर्त्य युष्मत्स्वत्वापादनंकरोति यएवकविः अनूचानः येवाअनूचानास्तेकवयइतिश्रुतेः[1] । अथवाकविर्मेधावी होता सम्यक्होमनिष्पादकोयजमानोमन्म-

---

[1] ऐ० ब्रा० २. २.

Funding by IKS-MoE

साधनः मननीयद्रव्यदक्षिणादिसाधनोपेतःसन् यजति सोमयागादिकंकरोति तमेवयजमानं सुमतिं शोभनप्रज्ञंउपउपलक्ष्य गच्छथःअह प्राप्नुथःखलु प्राप्यच अध्वरं तदीयंयज्ञं वीथः कामयेथे किंच अस्मयू अस्मान्कामयमानौ युवांगिरः स्तुतीः अच्छ अभिलक्ष्य गन्तं गच्छतं तादृशंमां प्राप्यस्तुतीःस्वीकुरुतमित्यर्थः अत्रयद्यपि तमितिसामान्यनिर्देशःप्रतिभाति तथापि अस्मयूइत्यूक्तत्वाद्दीर्घतमाः स्वात्मानमेव परोक्षतयोक्तवानितिगम्यते यद्वा योदाशति यश्चयजतेतमुपेत्यतदीयंयज्ञंकामयेथेअतोस्मयू युवां सुमतिं मां मदीयागिरः स्तुतीः अच्छ अभिलक्ष्यगच्छतम् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

यु॒वांय॒ज्ञैःप्र॑थ॒मागोभि॑रञ्ज॒तऋता॑वाना॒मन॑सो॒नप्रयु॑क्तिषु ।
भर॑न्तिवा॒मन्म॑नास॒ंय॒ता॒गिरोदृ॑प्यता॒मन॑सा॒रे॒वदा॑शाथे ॥ ८ ॥

यु॒वाम् । य॒ज्ञैः । प्र॒थ॒मा । गोभि॑ः । अ॒ञ्ज॒ते॒ । ऋत॑ऽवाना । मन॑सः ।
न । प्रऽयु॑क्तिषु । भर॑न्ति । वा॒म् । मन्म॑ना । स॒म्ऽय॑ता । गिर॑ः ।
अदृ॑प्यता । मन॑सा । रे॒वत् । आ॒शा॒थे॒ इति॑ ॥ ८ ॥

हे ऋतावाना यज्ञवन्तौवृष्ट्युदकवन्तौ वा मित्रावरुणौ युवां प्रथमाप्रथमौ यज्ञैर्यजमानसाधनैर्गोभिः गोविकारैः पयआदिभिः अंजते व्यंजयन्ति यजमानाः देवभागंयागेषु क्षीरादिभिर्यजन्तइत्यर्थः यद्वा गोभिर्वाग्भिरंजते स्तुवन्ति तत्रदृष्टान्तः—प्रयुक्तिषुप्रयोगेषु मनसोन कर्मणिषष्ठी मनइव तद्यथा प्रथमंव्यञ्जयन्ति मुख्यंकुर्वन्ति तत्पूर्वकत्वात्सर्वव्यवहारस्य किंच वांयुवां मन्मना मननवता संयतायुवामेवसम्यग्गच्छता चित्तेन गिरः स्तुतीर्भरन्ति संपादयन्ति यस्मादेवं तस्मात् अदृप्यता अनभिभवतामनसाप्रकृष्टेनचेतसायुक्तौसन्तौरेवत् धनवत्कर्मास्मदीयमाशाथे अश्नुवाथे व्याप्नुथः ददाथेइत्यर्थः अश्नोतेर्लिटि अनित्यमागमशासनमितिवचनादिडभावः॥८॥

अथनवमी—

रे॒वद्वयो॑दधाथेरे॒वदा॑शाथे॒नरा॑मा॒याभि॑रि॒तऊ॑ति॒माहि॑नम् ।
नद्यां॒द्यावोह॑भि॒र्नोतसिन्ध॑वो॒नदे॑व॒त्वंप॒णयो॒नान॑शुर्म॒घम् ॥ ९ ॥ २१ ॥

Funding by IKS-MoE

रे॒वत् । वयः॑ । द॒धा॒थे॒ इति॑ । रे॒वत् । आ॒शा॒थे॒ इति॑ । नरा॑ ।
मा॒याभिः॑ । इ॒तःऽऊ॑ति । माहि॑नम् । न । वा॒म् । द्याव॑ः ।
अह॑ऽभिः । न । उ॒त । सिन्ध॑वः । न । दे॒व॒ऽत्वम् । प॒णयः॑ । न ।
आ॒न॒शुः । म॒घम् ॥ ९ ॥ २१ ॥

हेमित्रावरुणौ युवांरेवत् धनवत् वयोऽन्नं दधाथे उभयंच धारयथः यस्मादेवंतस्माद्रेवत् धनवत् सहदृष्टत्वात् वयइतिगम्यते धनविशिष्टमन्नं हेनरानेतारौ युवांआशाथे अश्नुवाथे अस्मभ्यं ददाथे इत्यर्थः कीदृशं मायाभिः युवयोःप्रज्ञाभिः इतऊति इतःअस्मदभिमुखं गमनवत् इतोरक्षणवद्वा माहिनं महन्नामैतत् अतिमहत् ईदृशोरावयोरेतादृशंसामर्थ्यंकुतइत्यतआह—वांयुवयोर्देवत्वं अहभिरहोभिः रात्रिभिः अत्राहःशब्देनरात्रिरभिधीयते द्योशब्देनाह्नः पृथगभिधानात् ताभिःसहिताद्यावोदिवसानानशुः नप्राप्नुवन्ति अहश्चरात्रिश्चोभेनतरतइत्यर्थः उतअपिच सिन्धवः स्यन्दनशीलानद्योनचैवानशुः तथायुवयोर्देवत्वंपणयोऽसुराअपि नानशुः मघंधनंचनानशिरे लोकत्रयेयुवयोः पराभवितारोनकेपिसन्तीत्यर्थः ॥ ९ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यद्वितीयेएकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

युवंवस्त्राणीतिसप्तर्चं द्वादशंसूक्तं दैर्घतमसं अनादेशपरिभाषयात्रैष्टुभं मैत्रावरुणं पूर्ववन्मैत्रावरुणंहीत्युक्तत्वात् सूक्तविनियोगोलैंगिकः मैत्रावरुणेपशावाद्यावपायायाज्या प्रदानानामितिखण्डेसूत्रितम्—युवंवस्त्राणिपीवसावसाथेप्रबाहवासिसृतंजीवसेनइति सैवसमावर्तने नववस्त्रधारणेविनियुक्ता सूत्रितंच—युवंवस्त्राणिपीवसावसाथेइत्यहतेवाससीआच्छाद्येति ।

सैषाप्रथमा—

यु॒वंवस्त्राणि॑पीव॒साव॑साथेयु॒वोरच्छि॑द्रा॒मन्त॑वोह॒सर्गाः॑ ।
अवा॑तिरत॒मनृ॑तानि॒विश्व॑ऋ॒तेन॑मित्रावरुणासचेथे ॥ १ ॥

यु॒वम् । वस्त्रा॑णि । पी॒व॒सा । व॒सा॒थे॒ इति॑ । यु॒वोः । अच्छि॑द्राः ।
मन्त॑वः । ह॒ । सर्गाः॑ । अव॑ । अ॒ति॒र॒त॒म् । अनृ॑तानि । विश्वा॑ ।
ऋ॒तेन॑ । मि॒त्रा॒व॒रु॒णा॒ । स॒चे॒थे॒ इति॑ ॥ १ ॥

Funding by IKS-MoE

हेमित्रावरुणौ पीवसा पीनौ युवंयुवां यद्वा पीवसा पीनान्यच्छिन्नानिवस्त्राण्याच्छादनयोग्यानि वासांसि वसाथे आच्छादयथः यद्वा पीवसा स्थूलेन प्रभूतेन तेजसा वस्त्राणिदधाथे अविच्छिन्नानि वस्त्रस्थानीयानितेजांसि धारयथइत्यर्थः किंच युवयोः सर्गाः सृष्टयःअच्छिद्राः अच्छिन्नाः मन्तवोह मननीयाश्च ईदृशौ युवां विश्वा विश्वानि सर्वाणिअनृतानि असत्यानि अप्रियाणि पापान्यवातिरतं नाशयतम् विश्वेत्यत्रसंहितायां ऋत्यकइतिप्रकृतिभावोह्रस्वत्वंच ऋतेनफलेन तत्साधनेनयज्ञेनवासचेथे संगच्छेथे अस्मभ्यं योजयथइत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

एतच्चनत्वोविचिकेतदेषांसत्योमन्त्रःकविशस्तऋघावान् ।
त्रिरश्रिंहन्तिचतुरश्रिरुग्रोदेवनिदोहप्रथमाअजूर्यन् ॥ २ ॥

एतत् । चन । त्वः । वि । चिकेतत् । एषाम् । सत्यः । मन्त्रः ।
कविऽशस्तः । ऋघावान् । त्रिःऽअश्रिम् । हन्ति । चतुःऽअश्रिः ।
उग्रः । देवऽनिदः । ह । प्रथमाः । अजूर्यन् ॥ २ ॥

एषांएतयोर्मध्ये बहुवचनंपूजार्थं यद्वा तदनुचरापेक्षयाबहुवचनं एतयोर्मध्ये त्वःचन एकएवएतत् वक्ष्यमाणंसामर्थ्यरूपंकर्म विचिकेतत् विशेषेणचेतति अनुतिष्ठतीत्यर्थः सविशेष्यते सएकःसत्योबाध्यः सत्सुभवोवामन्त्रोमननवान् कविशस्तः कविभिर्मेधाविभिःशंसनीयःऋघावान् हिंसावान् अनेन वक्ष्यमाणस्यसामर्थ्यस्यसंभाविताप्रतिपादिताभवदित्युक्तम् किंतदित्याशंक्याह त्रिरश्रिं अश्रित्रयोपेतमायुधंत्रिरश्रि तद्वंतं मत्वर्थोलुप्यते उपलक्षणमेतत् सर्वायुधसंपन्नमित्यर्थः एतन्नामानंवाचतुरश्रिः ततोप्यधिकायुधवान् नकेवलमायुधसामर्थ्यं किंतु उग्रःस्वयमुद्गूर्णबलः हन्तिहिनस्ति अतिबलंशत्रुं किंच युवयोरेकस्यैव सामर्थ्येन देवनिदोह देवनिन्दकास्तुप्रथमाःसमर्थाःसन्तोऽपि अजूर्यन्स्वयमेवजीर्णाभवन्ति जीर्यतेःश्यनि बहुलंछन्दसीत्युत्वं युवयोर्मध्येएकोऽपिमहाबलः मिलितयोस्तुसामर्थ्येकिमुवक्तव्यमितिभावः अथवा एषांयुवयोरेतत् उत्तरत्रवक्ष्यमाणं सामर्थ्यंएकःसत्यादिलक्षणोविचिकेतत् विशेषेणजानाति शेषं पूर्ववत् ॥ २ ॥

अथतृतीया–

अपादेतिप्रथमापद्वतीनांकस्तद्वांमित्रावरुणाचिकेत ।
गर्भोभारंभरत्याचिदस्यऋतंपिपर्त्यनृतंनितारीत् ॥ ३ ॥

अपात् । एति । प्रथमा । पत्ऽवतीनाम् । कः । तत् । वाम् ।
मित्रावरुणा । आ । चिकेत । गर्भः । भारम् । भरति । आ ।
चित् । अस्य । ऋतम् । पिपर्ति । अनृतम् । नि । तारीत् ॥ ३ ॥

हेमित्रावरुणा मित्रावरुणौ पद्वतीनां मनुष्यादीनां प्रजानां प्रथमाप्रथमभाविनी अपाद् पादरहितोषाः प्रतिदिनं सूर्यचन्द्रादिवत् स्वस्याः परिभ्रमणाभावात् सूर्यगमनेनैव स्वगमनादपादितिचएतीतिचोपचर्यते तत् तादृशंवां युवयोः प्रसिद्धंकर्म कःआचिकेत कःआभिमुख्येनजानाति कितज्ञाने अतःस्तुत्यमित्यर्थः मित्रावरुणयोरहोरात्रदेवत्वादहोरात्रयोरन्तरालस्यैवोषस्त्वादेतत्कर्मत्वं किंचास्यलोकस्यभारंनिर्वाहं गर्भः युवयोः गर्भस्थानीयः शिशुरादित्यः अहोरात्रयोर्मध्यकालउत्पत्तेस्ताभ्यामेव मित्रावरुणत्वात् अहोरात्रेवैमित्रावरुणावितिश्रुतेः । सआभरतिचित् समन्तान्निर्वहत्येवहरतिवास्यभारंजाड्यं चिदित्यवधारणे तत्कथमितितदुच्यते– ऋतंसत्यंजगतः प्रकाशगमनादिरूपं पिपर्ति पूरयति अनृतं उक्तविलक्षणं अन्धकारं गमनादि निरोधंच नितारीत् नितरति निमज्जयति नाशयतीत्यर्थः शिशोर्जगद्भारवहनरूपं कर्मयुष्मत्सामर्थ्यादिति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

प्रयन्तमित्परिजारंकनीनांपश्यामसिनोपनिपद्यमानम् ।
अनवपृग्णाविततावसानंप्रियंमित्रस्यवरुणस्यधाम ॥ ४ ॥

प्रऽयन्तम् । इत् । परि । जारम् । कनीनाम् । पश्यामसि । न ।
उपऽनिपद्यमानम् । अनवऽपृग्णा । विऽतता । वसानम् । प्रियम् ।
मित्रस्य । वरुणस्य । धाम ॥ ४ ॥

---

२ तै० सं० २. ४. १०. ।

Funding by IKS-MoE

कनीनां कमनीयानां दीप्तानांकन्यकास्थानीयानां उषसांकनतेःकांतिकर्मणइन् कृदिकारादक्तिनइतिङीष् आमि कन्याशब्दस्यवाछान्दसंसंप्रसारणं तासांजारमादित्यंप्रयन्तमित् प्रगच्छन्तमेवपरिपश्यामसिवयंपरिपश्यामः उपनिपद्यमानंक्षणमात्रमपिनिषीदन्तं नपश्यामः एतदपितयोःसामर्थ्यं पुनस्तदेवविशेष्यते अनवपृग्णा अनवपृग्णानि असंपृक्तानिअतएवविततानि तेजांसिवसानंआच्छादयन्तं प्रियंसर्वेषांप्रियभूतंमित्रस्यवरुणस्यचधामतेजःस्थानभूतं यद्वा प्रियंधामेतिसंबध्यते तयोःप्रेमस्थानं ईदृशमादित्यं युष्मदनुज्ञयासंचरन्तंपश्यामसि ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

अ॒न॒श्वोजा॒तोअ॑नभी॒शुरर्वा॒कनि॑क्रदत्पतयदू॒र्ध्वसा॑नुः ।
अ॒चि॒त्तंब्रह्म॑जुजु॒षु॒र्युवा॑नः॒प्रमि॒त्रेधाम॒वरु॑णेगृ॒णन्तः॑ ॥ ५ ॥

अ॒न॒श्वः । जा॒तः । अ॒न॒भी॒शुः । अर्वा॑ । कनि॑क्रदत् । प॒त॒य॒त् ।
ऊ॒र्ध्वऽसा॑नुः । अ॒चि॒त्त॑म् । ब्रह्म॑ । जु॒जु॒षुः॒ । युवा॑नः । प्र ।
मि॒त्रे । धाम॑ । वरु॑णे । गृ॒णन्तः॑ ॥ ५ ॥

सएवादित्यः अनश्वः यद्यपिशीघ्रगाम्यश्वरहितः तथाअनभीशुः आलंबनाधारप्रग्रहस्थानीयरश्मिरहितः तथाप्यर्वाजातः शीघ्रगमनवान्संपन्नः तथाविधोयमादित्यः कनिक्रदत् अत्यर्थंक्रन्दयन् क्रन्देर्यङ्लुगन्ताच्छतरिदाधर्त्यादौनिपात्यते ऊर्ध्वसानुः उपर्युपरिसमुच्छ्रयणः सन् पतयत्गच्छति अचित्तंचित्ताविषयं ब्रह्मपरिवृढंउक्तरूपंकर्ममित्रेवरुणेचउभयोर्धामतेजःस्थानंयुवानः मिश्रयन्तः तयोर्धाम्निआरोपयन्तः तथाप्रगृणन्तः युवयोस्तेजःप्रभावमतिप्रकर्षेणस्तुवन्तः जुजुषुः सेवन्तेमनुष्याः सूर्यस्यनिरालंबांतरिक्षसंचारात्मकंकर्मवरुणमित्रयोरधीनमितिस्तुवन्तीत्यर्थः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

आधे॒नवो॑मामते॒यमव॑न्तीर्ब्रह्म॒प्रियं॑पीपय॒न्त्सस्मि॒न्नूध॑न् ।
पि॒त्वोभि॑क्षेतव॒युना॑निवि॒द्वाना॒साविवा॑स॒न्नदि॑तिमुरुष्येत् ॥ ६ ॥

आ । धे॒नवः॑ । मा॒म॒ते॒यम् । अव॑न्तीः । ब्र॒ह्म॒ऽप्रिय॑म् । पी॒प॒य॒न् ।
सस्मि॑न् । ऊध॑न् । पि॒त्वः । भि॒क्षे॒त॒ । व॒युना॑नि । वि॒द्वान् ।
आ॒सा । आ॒ऽविवा॑सन् । अदि॑तिम् । उ॒रु॒ष्ये॒त् ॥ ६ ॥

मामतेयंममतायाःपुत्रंदीर्घतमसंमांब्रह्मप्रियंपरिवृढस्यकर्मणःप्रियतमं परिवृढस्याग्नेःप्रीणयितारंवा अवन्तोः अवन्त्यःप्रीणयन्त्यः धेनवोगावःस्वस्मिन्स्वकीयेऊधन् ऊधसिआपीपयन् सर्वतआप्याययन्तु प्यायतेर्णिचिछान्दसःपीभावः ऊधोगतेनक्षीरेणयुवाभ्यांप्रदत्तेननोऽस्मान्रक्षंत्वित्यर्थः मित्रावरुणाभ्यांपयस्येतिश्रुतेः । एवंप्रदत्तहविः वयुनानि अनुष्ठानविषयज्ञानानि विद्वान्जानन् हुतशेषोभक्षणीयइत्यवगच्छन् दीर्घतमाः पित्वः पितोः हुतशिष्टस्यान्नस्यतादृगन्नंआसाआस्येन भक्षयितुंभिक्षेत याचेत युष्मान् किंच आविवासन् युवांसमन्तात् परिचरन् अदितिं अखण्डितंअन्यूनमेतत्कर्मउरुष्येत् रक्षेत् यथाशिष्टंभिक्षेत यथाचकर्मसमापनेनरक्षेत् तथापीपयन्नित्यर्थः ॥ ६ ॥

मैत्रावरुणपशौवपायाःएषानुवाक्या सूत्रितंच—आवांमित्रावरुणाहव्यजुष्टिमायातंमित्रावरुणेति ।

सैषासप्तमी—

आवां॑मित्रावरुणाह॒व्यजु॑ष्टिं॒नम॑सादेवा॒वव॑साववृत्याम् ।
अ॒स्माकं॒ब्रह्म॒पृत॑नासुसह्याअ॒स्माकं॑वृ॒ष्टिर्दि॒व्यासु॑पा॒रा ॥७॥२१॥

आ । वा॒म् । मि॒त्रा॒व॒रु॒णा॒ । ह॒व्यऽजु॑ष्टिम् । नम॑सा । दे॒वौ॒ ।
अव॑सा । व॒वृ॒त्या॒म् । अ॒स्माक॑म् । ब्रह्म॑ । पृत॑नासु । स॒ह्याः॒ ।
अ॒स्माक॑म् । वृ॒ष्टिः । दि॒व्या । सु॒ऽपा॒रा ॥ ७ ॥ २२ ॥

हेदेवौदेवनशीलौ मित्रावरुणा मित्रावरुणौ वांयुवां हव्यजुष्टिं हविःसेवां नमसानमस्कारोपलक्षितेनस्तोत्रेण अवसारक्षणेननिमित्तभूतेन आववृत्यां आवर्तयेयं यद्वा नमस्कारेणअवसा अन्नेनच आववृत्यां किंच हेमित्रावरुणौ अस्माकंसंबन्धिब्रह्मेदानींक्रियमाणं परिवृढंकर्म पृतनासुसंग्रामेषु सह्याः सह्यात् शत्रूनभिभूयात् अनेनकर्मणाशत्रूनभिभवेयमित्यर्थः किंच अस्माकं दिव्यादिविभवावृष्टिः सुपारासुष्ठुपारयित्रीभवत्वितिशेषः वृष्टौसत्यांव्रीह्यादिद्वाराकर्मसमाप्तेरिति भावः ॥ ७ ॥

॥इतिद्वितीयस्यद्वितीयेद्वाविंशोवर्गः॥ २२ ॥

Funding by IKS-MoE

यजामहेवामितिचतुर्ऋचंचतुर्दशंसूक्तं दैर्घतमसंत्रैष्टुभं मैत्रावरुणं यजामहेचतुष्कमित्यनुक्रमणिका विनियोगोलैङ्गिकः ।

तत्रप्रथमा—

यजा॑महे॒वां॑म॒हःस॒जोषा॑ह॒व्येभि॑र्मि॒त्रावरुणा॒नमो॑भिः ।
घृ॒तैर्घृ॑तस्नू॒अध॒यद्वा॑म॒स्मेअ॑ध्व॒र्यवो॒नधी॒तिभि॒र्भर॑न्ति ॥ १ ॥

यजा॑महे । वा॒म् । म॒हः । स॒ऽजोषाः॑ । ह॒व्येभिः॑ । मि॒त्रा॒व॒रु॒णा॒ ।
नमः॑ऽभिः । घृ॒तैः । घृ॒त॒स्नू॒ इति॑ घृ॒तऽस्नू॒ । अध॑ । यत् । वा॒म् ।
अ॒स्मे इति॑ । अ॒ध्व॒र्यवः॑ । न । धी॒तिऽभिः॑ । भर॑न्ति ॥ १ ॥

हेघृतस्नू घृतस्यस्नावयितारौ मित्रावरुणौ महोमहान्तौ वां यजामहे पूजयामः यजमानाऋत्विजश्च कीदृशाः सजोषाः समानप्रीतियुक्ताः केनसाधनेनेतितदुच्यते—हव्येभिः पुरोडाशादिभिः घृतैश्चनमोभिः नमस्कारोपलक्षितैः अधअपिच यद्यस्मात्कारणाद्वांयुवां अस्मेअस्मदीयाध्वर्यवोन अध्वर्यवोऽपि अत्रनशब्दोप्यर्थे तेपिधीतिभिः स्वकीयैःकर्मभिः भरन्ति पोषयन्ति तस्माद्यजामहे ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

प्रस्तु॑ति॒र्वां॒धाम॒नप्रयु॑क्ति॒रया॑मिमित्रावरुणासुवृ॒क्तिः ।
अ॒नक्ति॒यद्वां॑वि॒दथे॑षु॒होता॑सु॒म्नंवां॑सू॒रिर्वृ॑षणा॒विय॑क्षन् ॥ १ ॥

प्र॒ऽस्तु॑तिः । वा॒म् । धाम॑ । न । प्र॒ऽयु॑क्तिः । अया॑मि । मि॒त्रा॒व॒रु॒णा॒ ।
सु॒ऽवृ॒क्तिः । अ॒नक्ति॑ । यत् । वा॒म् । वि॒दथे॑षु । होता॑ । सु॒म्नम् ।
वा॒म् । सू॒रिः । वृ॒ष॒णौ॒ । इय॑क्षन् ॥ २ ॥

हेमित्रावरुणौ वांयुवयोः संबंधिनोः यागस्यप्रस्तुतिः प्रस्तावना करोमीतिसंकल्पएव नप्रयुक्तिः कृत्स्नप्रयोगोनसंपन्नः तावतैव युवयोर्धामतेजःस्थानमयामि प्राप्नोमि सुवृक्तिः युवयोः शोभ-

Funding by IKS-MoE

नावर्जकश्चयुष्मत्परिग्रहादस्मि यत् यदातु विदथेषुयज्ञेषुवांयुवांहोताहोमनिष्पादकोयमध्वर्युः अनक्तिहविषागच्छति होमंकरोतीत्यर्थः यद्वा होतादेवानामाह्वाता एतन्नामकऋत्विक् शस्त्रादिनावांअनक्तिव्यंजयति तदासूरिर्युष्मन्माहात्म्यवित् इयक्षन्यागंकर्तुमिच्छन् अहं हेवृषणौ कामानांवर्षितारौ वांयुवयोः सुम्नंयुष्मत्संबन्धिसुखं देवत्वलक्षणंअयामीतिशेषः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

पी॒पाय॑धे॒नुरदि॑तिर्ऋ॒ताय॒जना॑यमित्रावरुणाह॒वि॒र्दे॑ ।
हि॒नो॑ति॒यद्वां॑वि॒दथे॑स॒प॒र्यन्त्सरा॒तह॑व्यो॒मानु॑षो॒नहोता॑ ॥ ३ ॥

पी॒पाय॑ । धे॒नुः । अदि॑तिः । ऋ॒ताय॑ । जना॑य । मि॒त्रा॒व॒रु॒णा॒ ।
ह॒वि॒ःऽदे॑ । हि॒नोति॑ । यत् । वा॒म् । वि॒दथे॑ । स॒प॒र्यन् । सः । रा॒तऽह॑व्यः ।
मानु॑षः । न । होता॑ ॥ ३ ॥

हेमित्रावरुणामित्रावरुणौ ऋताययुष्मत्संबन्धियज्ञाय हविर्दे हविषोदात्रे आतोमनिन्निति विच् टेर्भत्वेआतोधातोरित्याकारलोपः जनाययजमानायचधेनुःप्रीणयित्रीगौः अदितिः अदीनाबहुक्षीरासतीपीपायक्षीरेणपुनःपुनः आप्यायतां प्यायतेश्छान्दसःप्रार्थनायांलिट् लिड्यङोश्चेतिपीभावः पयस्यादिहविष्कंयज्ञं पयोव्रतादिषुयजमानंचेत्यर्थः कस्मिन्कालइतिचेत्तत्राह–यद्यदा सः प्रसिद्धोरातहव्यःएतन्नामाराजासपर्यन् स्तुत्यापूजयन्मानुषोहोतान मनुष्यस्ययजमानस्य संबन्धीएतन्नामकऋत्विगिव विदथे यज्ञेवांहिनोति हविरादिनाप्रीणयति तदापीपायेत्याह ॥३॥

अथचतुर्थी–

उ॒तवां॑वि॒क्षुमद्या॒स्वन्धो॒गाव॒आप॑श्चपीपयन्तदे॒वीः ।
उ॒तोनो॑अ॒स्यपू॒र्व्यःपति॒र्दन्वी॒तंपा॒तंपय॑सउ॒स्रिया॑याः ॥ ४ ॥ १३॥

उ॒त । वा॒म् । वि॒क्षु । मद्या॑सु । अन्धः॑ । गावः॑ । आपः॑ । च॒ ।
पी॒प॒य॒न्त॒ । दे॒वीः । उ॒तो इति॑ । न॒ः । अ॒स्य॒ । पू॒र्व्यः । पतिः॑ ।
दन् । वी॒तम् । पा॒तम् । पय॑सः । उ॒स्रिया॑याः ॥ ४ ॥

Funding by IKS-MoE

उतअपिच हेमित्रावरुणौ वांयुवांअंधः अदनीयमन्नंपयोरूपंपुरोडाशादिरूपंवा देवीर्द्योतनशीलागावः आपश्चव्रीह्यादिप्रवर्धकान्युदकानिचमद्यासुयुष्माभिर्मदनीयासु विक्षुप्रजासु यजमानलक्षणासु तासामभिवृद्ध्यर्थंपीपयन्त आप्याययन्तु उतोअपिच नोऽस्मत्संबन्धिनोऽस्य यजमानस्य पूर्व्यः पूर्वकालीनः पतिः पालकोऽग्निः दन्द्दाताभवत्विति शेषः अग्नौहूयमानत्वात्सर्वेषामपिहविषां यस्मादेवंतस्मात् हेमित्रावरुणौ वीतंभक्षयतं पुरोडाशादिकं उस्रियायाः क्षीराद्यस्राविण्याः गोः पयसः पयः पातं यद्वा घनीभूतंपयस्यायाः वीतंस्रवद्रूपंपातम् ॥ ४ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यद्वितीयेत्रयोविंशोवर्गः ॥ २३ ॥

विष्णोर्नुकमितिषळृचंपंचदशंसूक्तं दैर्घतमसंत्रैष्टुभंवैष्णवं अत्रानुक्रमणिका—विष्णोःषड्वैष्णवंहीति आभिप्लवषडहेषूक्थ्येषु तृतीयसवने स्तोमवृद्धावच्छावाकस्यस्तोमातिशंसनार्थं इदमादिसूक्तद्वयंविनियुक्तं स्तोमवर्धमानइतिखण्डेसूत्रितम्—विष्णोर्नुकमितिसूक्तेपरोमात्रयेत्यच्छावाकइति तथातृतीयसवनेसोमातिरेकेउत्तरसंस्थोपगन्तव्याआतिरात्रात्ततोप्यतिरिक्ते तदर्थमेवशस्त्रमुपजनयितव्यं तत्रैतदेवसूक्तं सोमातिरेकइतिखण्डेसूत्रितम्—महाँइन्द्रोनृवद्विष्णोर्नुकमिति आग्निमारुतशस्त्रेआद्याविनियुक्ता अथयथेतमितिखण्डेसूत्रितम्—विष्णोर्नुकंवीर्याणिप्रवोचंतंतुंतन्वन्रजसोभानुमन्विहीति ।

सैषाप्रथमा—

विष्णो॒र्नुकं॑वी॒र्या॑णि॒प्रवो॑चं॒यःपार्थि॑वानिविम॒मेरजां॑सि ।
योअस्क॑भाय॒दुत्त॑रंस॒धस्थं॑विचक्रमा॒णस्त्रे॒धोरु॑गा॒यः ॥ १ ॥

विष्णोः । नु । क॒म् । वी॒र्या॑णि । प्र । वो॒च॒म् । यः । पार्थि॑वानि ।
वि॒ऽम॒मे । रजां॑सि । यः । अस्क॑भायत् । उत्ऽत॑रम् । स॒धऽस्थ॑म् ।
वि॒ऽच॒क्र॒मा॒णः । त्रे॒धा । उ॒रु॒ऽगा॒यः ॥ १ ॥

हेनराः विष्णोर्व्यापनशीलस्य देवस्यवीर्याणिवीरकर्माणि नुकंअतिशीघ्रंप्रवोचं प्रब्रवीमि अत्रयद्यपिनुकमितिपदद्वयं तथापियास्केननवोत्तराणिपदानी[1]त्युक्तत्वात् शाखान्तरेएकत्वे-

---

[1] नि० ३. १३. ।

Funding by IKS-MoE

नपाठाच्चनुइत्येतस्मिन्नेवार्थेनुकमितिपदद्वयं कानितानीतितत्राह—योविष्णुः पार्थिवानिपृथिवीसंबन्धीनिरजांसि रंजनात्मकानि क्षित्यादिलोकत्रयाभिमानीनिअग्निवाय्वादित्यरूपाणि रजांसि विममे विशेषेण निर्ममे अत्रत्रयोलोकाअपि पृथिवीशब्दवाच्याः तथाचमन्त्रान्तरं—यदिंद्राग्नीअवमस्यांपृथिव्यांमध्यमस्यांपरमस्यामुतस्थइति[1] । तैत्तिरीयेऽपि—योस्यांपृथिव्यांअस्यायुषेत्युपक्रम्य योद्वितीयस्यांतृतीयस्यांपृथिव्यामिति[2] । तस्माल्लोकत्रयस्यपृथिवीशब्दवाच्यत्वम् किंच यश्च विष्णुरुत्तरं उद्गततरं अतिविस्तीर्णंसधस्थं सहस्थानं लोकत्रयाश्रयभूतं अन्तरिक्षं अस्कभायत् तेषामाधारत्वेनस्कंभितवान् निर्मितवानित्यर्थः अनेनान्तरिक्षाश्रितंलोकत्रयमपिसृष्टवानित्युक्तंभवति यद्वा योविष्णुः पार्थिवानि पृथिवीसंबन्धीनिरजांसिपृथिव्याअधस्तनसप्तलोकान् विममे विविधं निर्मितवान् रजः शब्दोलोकवाची लोकारजांस्युच्यन्तइतियास्केनोक्तत्वात् किंच यश्चउत्तरं उद्गततरंउत्तरभाविनं सधस्थं सहस्थानं पुण्यकृतां सहनिवासयोग्यं भूरादिलोकसप्तकं अस्कभायत् स्कंभितवान् सृष्टवानित्यर्थः स्कंभेः स्तंभुस्तुंभ्वितिविहितस्यश्नः छन्दसिशायजपीतिव्यत्ययेनशायजादेशः अथवापार्थिवानि पृथिवीनिमित्तकानिरजांसि लोकान्विममे भूरादिलोकत्रयमित्यर्थः भूम्यामुपार्जितकर्मभोगार्थत्वादितरल्लोकानां तत्कारणत्वं किंच यश्चोत्तरमुत्कृष्टतरं सर्वेषांलोकानामुपरिभूतं अपुनरावृत्तेस्तस्योत्कृष्टत्वं सधस्थं उपासकानांसहस्थानं सत्यलोकं अस्कभायत् स्कंभितवान् ध्रुवंस्थापितवानित्यर्थः किंकुर्वन् त्रेधाविचक्रमाणः त्रिप्रकारं स्वसृष्टान् लोकान् विविधंक्रममाणः विष्णोस्त्रेधाक्रमणं इदंविष्णुर्विचक्रमेइत्यादि[3]श्रुतिषुप्रसिद्धं अतएवोरुगायः उरुभिर्महद्भिर्गीयमानः अतिप्रभूतं गीयमानोवा यएवंकृतवान्तादृशस्यविष्णोर्वीर्याणिप्रवोचं ॥ १ ॥

तृतीयसवनेसोमातिरेकएवशस्त्रमुपजनयितव्यं तत्रप्रतदित्ययमनुरूपस्तृचः सोमातिरेकइतिखंडेसूत्रितम्—प्रतद्विष्णुस्तवतेवीर्येणेतिस्तोत्रियानुरूपाविति वाजपेयेनाधिपत्यकामइतिखण्डेसूत्रितम्—प्रतत्तेअद्यशिपिविष्टनामप्रतद्विष्णुस्तवतेवीर्येणेति ।

तत्रप्रथमासूक्तेद्वितीयैषा—

प्रतद्विष्णु॑ःस्तवतेवी॒र्ये॑णमृ॒गोनभी॒मःकु॑च॒रोगि॑रि॒ष्ठाः ।
यस्यो॒रुषु॑त्रि॒षुवि॒क्रम॑णेष्वधिक्षि॒यन्ति॒भुव॑नानि॒विश्वा॑ ॥ २ ॥

---

[1] ऋ० सं० १. ७. २७. ।   [2] तै० सं० १. २. १२. ।   [3] ऋ० सं० १. २. ७. ।

Funding by IKS-MoE

प्र । तत् । विष्णुः । स्तवते । वीर्येण । मृगः । न । भीमः । कुचरः ।
गिरिऽस्थाः । यस्य । उरुषु । त्रिषु । विऽक्रमणेषु । अधिऽक्षियन्ति ।
भुवनानि । विश्वा ॥ २ ॥

यस्येतिवक्ष्यमाणत्वात्सइत्यवगम्यते समहानुभावोविष्णुः वीर्येणस्वकीयेनवीरकर्मणा पूर्वोक्तरूपेणप्रस्तवते प्रकर्षेणस्तूयतेसर्वैः कर्मणिव्यत्ययेनशप् वीर्येणस्तूयमानत्वेदृष्टान्तः—मृगोन सिंहादिरिव यथास्वविरोधिनोमृगयितासिंहोभीमोभीतिजनकः कुचरःकुत्सितहिंसादिकर्तादुर्गमप्रदेशगंतावा गिरिष्ठाः पर्वताद्युन्नतप्रदेशस्थायी सर्वैःस्तूयते अस्मिन्नर्थे निरुक्तं—मृगोनभीमःकुचरोगिरिष्ठाःमृगइवभीमःकुचरोगिरिष्ठामृगोमार्ष्टेर्गतिकर्मणोभीमोबिभ्यत्यस्माद्भीष्मोप्येतस्मादेवकुचरइतिचरतिकर्मकुत्सितमथचेद्देवताभिधानंक्कायंनचरतीतिगिरिष्ठागिरिस्थायोगिरिःपर्वतःसमुद्गीर्णोभवतिपर्ववान्पर्वतःपर्वपुनःपृणातेःप्रीणातेर्वेति । तद्वदयमपि मृगः अन्वेष्टाशत्रूणांभीमः भयानकः सर्वेषांभीत्यपादानभूतः परमेश्वराद्भीतिः भीषास्माद्वातः पवतेइत्यादिश्रुतिषुप्रसिद्धा किंच कुचरः शत्रुवधादिकुत्सितकर्मकर्ता कुषुसर्वासुभूमिषु लोकत्रयेषु संचारीवा तथा गिरिष्ठाः गिरिवदुच्छ्रितलोकस्थायी यद्वा गिरि मन्त्रादिरूपायांवाचि सर्वदा वर्तमानः ईदृशोयंस्वमहिम्नास्तूयते किंच यस्यविष्णोरुरुषुविस्तीर्णेषुत्रिषुत्रिसंख्याकेषु विक्रमणेषुपादप्रक्षेपेषुविश्वासर्वाणिभुवनानिभूतजातानिआश्रित्यनिवसन्ति सविष्णुःस्तूयते॥ २ ॥

अथतृतीया—

प्रविष्णवेशूषमेतुमन्मगिरिक्षितउरुगायायवृष्णे ।
यइदंदीर्घंप्रयतंसधस्थमेकोविममेत्रिभिरित्पदेभिः ॥ ३ ॥

प्र । विष्णवे । शूषम् । एतु । मन्म । गिरिऽक्षिते । उरुऽगायाय ।
वृष्णे । यः । इदम् । दीर्घम् । प्रऽयतम् । सधऽस्थम् । एकः । विऽममे ।
त्रिऽभिः । इत् । पदेभिः ॥ ३ ॥

विष्णवे सर्वव्यापकायशूषंअस्मत्कृत्यादिजन्यं महत् बलत्वं मन्ममननंस्तोत्रं मननीयं शूषंबलंवा विष्णुमेतु प्राप्नोतु कर्मणःसंप्रदानत्वाच्चतुर्थी कीदृशायगिरिक्षिते वाचि गिरिवदुन्न-

---

१ नि० १. २०.

Funding by IKS-MoE

तमदेशेवातिष्ठते उरुगायाय बहुभिर्गीयमानाय वृष्णेवर्षित्रे कामानां एवंमहानुभावं शूषंप्रामोतु कोऽस्यविशेषइतिउच्यते–योविष्णुरिदंप्रसिद्धंदृश्यमानं दीर्घंअतिविस्तृतं प्रयतंनियतं सधस्थं सहस्थानंलोकत्रयं एकइत् एकएवअद्वितीयःसन् त्रिभिः पदेभिः पादैर्विममे विशेषेणमितवान्॥३॥

अथचतुर्थी–

यस्य॒त्रीपू॒र्णामधु॑नाप॒दान्यक्षी॑यमाणास्व॒धया॒मद॑न्ति ।
यउ॑त्रि॒धातु॑पृथि॒वीमु॒तद्यामेको॑दा॒धार॒भुव॑नानि॒विश्वा॑ ॥ ४ ॥

यस्य॑ । त्री । पू॒र्णा । मधु॑ना । प॒दानि॑ । अक्षी॑यमाणा । स्व॒धया॑ । मद॑न्ति । यः । ऊ॒म् इति॑ । त्रि॒ऽधातु॑ । पृ॒थि॒वीम् । उ॒त । द्याम् । एकः॑ । दा॒धार॑ । भुव॑नानि । विश्वा॑ ॥ ४ ॥

यस्यविष्णोः मधुना मधुरेण दिव्येनामृतेनपूर्णा पूर्णानि त्री त्रीणिपदानि पादप्रक्षेपणानि अक्षीयमाणा अक्षीयमाणानि स्वधया अन्नेन मदन्ति मादयन्ति तदाश्रितजनान् यउ यएव पृथिवीं प्रख्यातां भूमिं द्यामुत द्योतनात्मकमन्तरिक्षंच विश्वाभुवनानि सर्वाणि भूतजातानि चतुर्दशलोकांश्च यद्वा पृथिवीशब्देन अधोवर्तीनिअतलवितलादिसप्तभुवनान्युपात्तानि द्युशब्देन तदवान्तररूपाणि भुवआदिसप्तभुवनानि एवंचतुर्दशलोकान् विश्वाभुवनानि सर्वाण्यपितत्रत्यानि भूतजातानि त्रिधातु त्रयाणांधातूनां समाहारः त्रिधातु पृथिव्यप्तेजोरूपधातुत्रयविशिष्टंयथा भवतितथादाधार धृतवान् तुजादित्वादभ्यासस्यदीर्घत्वं उत्पादितवानित्यर्थः छन्दोगारण्यके–तत्तेजोसृजत तदपोसृजत ताआपऐक्षन्त ताअन्नमसृजन्तेतिभूतत्रयसृष्टिमुक्त्वा हंताहमिमास्तिस्रोदेवतास्तासांत्रिवृतंत्रिवृतमेकैकांकरवाणीत्यादिना त्रिवृत्करणसृष्टिरुपपादिता यद्वा त्रिधातु कालत्रयंगुणत्रयंवा दाधारेत्यन्वयः ॥ ४ ॥

आतिथ्यायांतदस्येत्येषाप्रधानस्ययाज्या अथातिथ्येतिखण्डेसूत्रितम्–इदंविष्णुर्विचक्रमेतदस्यप्रियमभिपाथोअश्यामिति ।

सैषापंचमी–

तद॑स्यप्रि॒यम॒भिपाथो॑अश्यां॒नरो॒यत्र॑देव॒यवो॒मद॑न्ति ।
उ॒रु॒क्र॒मस्य॒सहि॒बन्धु॑रि॒त्थाविष्णोः॑प॒देप॑र॒मेमध्व॒उत्सः॑ ॥ ५ ॥

Funding by IKS-MoE

तत् । अस्य । प्रियम् । अभि । पाथः । अश्याम् । नरः । यत्र ।
देवऽयवः । मदन्ति । उरुऽक्रमस्य । सः । हि । बन्धुः । इत्था ।
विष्णोः । पदे । परमे । मध्वः । उत्सः ॥ ५ ॥

अस्यमहतोविष्णोः प्रियंप्रियभूतंतत्सर्वैःसेव्यत्वेनप्रसिद्धंपाथः अन्तरिक्षनामैतत् पाथोन्तरिक्षंपथाव्याख्यातं इतियास्केनोक्तत्वात् । अन्तरिक्षलोकाख्यंस्थानं अविनश्वरं ब्रह्मलोकमित्यर्थः अभिअश्यां व्याप्नुयां तदेवविशेष्यते यत्रस्थानेदेवयवःदेवंद्योतनस्वभावंविष्णुं आत्मनइच्छन्तःयज्ञदानादिभिःप्राप्तुमिच्छन्तोनरः मदन्ति तृप्तिमनुभवन्ति तदश्यामित्यन्वयः पुनरपितदेवविशेष्यते उरुक्रमस्यअत्यधिकंसर्वंजगदाक्रममाणस्यतत्तदात्मनाअतएव विष्णोर्व्यापकस्यपरमेश्वरस्यपरमेउत्कृष्टे निरतिशयेकेवलसुखात्मकेपदेस्थानेमध्वः मधुरस्यउत्सः निष्पन्दोवर्तते तदश्यांयत्रक्षुत्तृष्णाःजरामरणपुनरावृत्त्यादिभयंनास्ति संकल्पमात्रेणामृतकुल्यादिभोगाःप्राप्यन्तेतादृशमित्यर्थः ततोधिकंनास्तीत्याह इत्थाइत्थंउक्तप्रकारेणसहिबन्धुःसखलुसर्वेषांसुकृतिनांबन्धुभूतः हितकरोवातस्यपदंप्राप्तवतः नपुनरावृत्तिः नसपुनरावर्ततइति श्रुतेस्तस्यबन्धुत्वं हिशब्दःसर्वश्रुतिस्मृतिपुराणादिप्रसिद्धिद्योतनार्थः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

तावांवास्तून्युश्मसिगमध्यैयत्रगावोभूरिशृङ्गाअयासः ।
अत्राहतदुरुगायस्यवृष्णःपरमंपदमवभातिभूरि ॥ ६ ॥ २४ ॥

ता । वाम् । वास्तूनि । उश्मसि । गमध्यै । यत्र । गावः । भूरिऽशृङ्गाः ।
अयासः । अत्र । अह । तत् । उरुऽगायस्य । वृष्णः । परमम् ।
पदम् । अव । भाति । भूरि ॥ ६ ॥ २४ ॥

हेपत्नीयजमानौ वां युष्मदर्थंतातानि गंतव्यत्वेनप्रसिद्धानि वास्तूनिसुखनिवासयोग्यानि स्थानानिगमध्यै युवयोर्गमनायउश्मसिकामयामहे तदर्थंविष्णुंप्रार्थयामइत्यर्थः तानीत्युक्तंका-

---

[१] नि० ६. ७.

Funding by IKS-MoE

6985

नीत्याह—यत्रयेषुवास्तुषुगावोरश्मयोभूरिशृंगाः अत्यंतोन्नत्युपेताः बहुभिराश्रयणीयावा अयासः अयनागन्तारः अतिविस्तृताः यद्वा अयासः गन्तारः अतादृशाःअत्यन्तप्रकाशयुक्ताइत्यर्थः अत्राहअत्रखलु वास्त्वाधारभूतेद्युलोकेउरुगायस्य बहुभिर्महात्मभिर्गातव्यस्यस्तुत्यस्यवृष्णः कामानांवर्षितुः विष्णोः तत् तादृशंसर्वत्रपुराणादिषुगंतव्यत्वेनप्रसिद्धंपरमंनिरतिशयंपदं स्थानंभूरिअतिप्रभूतं अवभातिस्वमहिम्नास्फुरति अयंमन्त्रोयास्केनगोशब्दोरश्मिवाचकइतिव्याचक्षाणेनव्याख्यातः—तानिवांवास्तूनिकामयामहेगमनाययत्रगावोभूरिश्रृंगाबहुश्रृंगाभूरीतिबहुनोनामधेयंप्रभवतीतिसतःश्रृंगंश्रयतेर्वाश्रृणातेर्वाशम्नातेर्वाशरणायोद्गतमितिवाशिरसोनिर्गतमितिवा यासोऽयनास्तत्रतदुरुगायस्यविष्णोर्महागतेःपरमंपदंपरार्ध्यस्थमवभातिभूरिपादःपद्यतेरिति[1] ॥ ६ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यद्वितीयेचतुर्विंशोवर्गः ॥ २४ ॥

प्रवःपान्तमितिषळृचंषोडशंसूक्तम् दैर्घतमसंजागतं पूर्वत्रवैष्णवंहीत्युक्तत्वाद्वैष्णवं आद्यस्तृचःइन्द्रदेवताकश्च प्रवोजागतंत्वैन्द्रश्चाद्यस्तृचइत्यनुक्रमणिका आभिप्लविकेषूक्थ्येषुस्तोमातिशंसने उक्तोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

प्रव॒:पान्त॒मन्ध॑सोधियाय॒तेम॒हेशूरा॑य॒विष्ण॑वेचार्च॑ता ।
यासानु॑नि॒पर्व॑ताना॒मदा॑भ्याम॒हस्त॒स्थतु॒रर्व॑तेवसा॒धुना॑ ॥ १ ॥

प्र । व॒: । पान्त॑म् । अन्ध॑सः । धि॒या॒ऽय॒ते । म॒हे । शूरा॑य । विष्ण॑वे ।
च॒ । अ॒र्च॒त॒ । या । सानु॑नि । पर्व॑तानाम् । अदा॑भ्या । म॒हः ।
त॒स्थतुः॑ । अर्व॑ताऽइव । सा॒धुना॑ ॥ १ ॥

हे अध्वर्य्वादयः वोयुष्माकंसंबन्धिपान्तं पालनस्वभावं पातव्यंवाअन्धसः अन्धःसोमरूपमन्नंप्रार्चत प्रकर्षेणसंपादयत कस्मैधियायते स्तुतीरिच्छते महेमहतेशूराय विक्रान्तायेन्द्रायविष्णवेव्यापकायएतन्नामकायदेवायच कस्तयोरतिशयइत्युच्यते—या यौ इन्द्राविष्णूपर्वतानां

---

[1] नि० २.७. ।

प्रीणनवतां पूरणवतांवा पर्वतशब्दोयास्केनैवंनिरुक्तः—पर्ववान्पर्वतःपर्वपुनःपृणातेःप्रीणातेर्वेति[१] । उक्तलक्षणानां लोकानां सानुनि समुच्छ्रितप्रदेशे सर्वलोकेइत्यर्थः अथवा मेघानां समुच्छ्रितप्रदेशे पर्वतशब्दोमेघनामसूक्तत्वात् तत्रतस्थतुः तिष्ठतः कीदृशौतौ अदाभ्या अदंभनीयौ परैरनभिभाव्यौ अतएवमहः महान्तौ यद्वा महोमहसिस्वतेजसि सानुनीत्यनेनसंबन्धः तत्र दृष्टान्तः—साधुना अभिमतदेशप्रापणसमर्थेन अर्वता वेगवता अश्वेनेव तेन यथा अत्युच्छ्रितं प्रदेशमारोहति तद्वदुच्चंपदमारूढौ तस्मात्ताभ्यामर्चत ॥ १ ॥

सोमातिरेकेतृतीयसवने एषावैकल्पिकीयाज्या तथाचसूत्रितम्—त्वेषमित्थासमरणंशिमीवतोरितिवायाज्येति ।

सैषाद्वितीया—

त्वे॒ष॒मि॒त्थास॒मर॑णं॒शिमी॑वतो॒रिन्द्रा॑विष्णूसु॒त॒पावा॑मुरुष्यति ।
यामर्त्या॑यप्रतिधी॒यमा॑न॒मित्कृ॒शानो॒रस्तु॑रस॒नामु॑रु॒ष्यथः॑ ॥ २ ॥

त्वे॒षम् । इ॒त्था । स॒म्ऽअर॑णम् । शिमी॑ऽवतोः । इन्द्रा॑विष्णू॒ इति॑ ।
सु॒त॒ऽपाः । वा॒म् । उ॒रु॒ष्य॒ति॒ । या । मर्त्या॑य । प्र॒ति॒ऽधी॒यमा॑नम् ।
इत् । कृ॒शानोः॑ । अस्तुः॑ । अ॒स॒नाम् । उ॒रु॒ष्यथः॑ ॥ २ ॥

हेइन्द्राविष्णू शिमीवतोः इष्टप्रदानादिकर्मवतोः वांयुवयोः इत्था इत्थंत्वेषं प्रदीप्तं समरणं सम्यग्यागदेशगमनं सुतपाः हुतशिष्टसोमपीतयजमानउरुष्यति रक्षति यागेनपूजयति यद्वा शिमीवतोः प्रहरणादिकर्मवतोः वांयुवयोः त्वेषंदीप्तंशौर्योपेतं समरणंसम्यक्परस्परगमनोपेतंवृष्टिप्रदानायमेघविदारणरूपं कर्म यजमानः उरुष्यति रक्षति स्तौतीत्यर्थः कस्तयोरतिशयइत्युच्यते—या याविन्द्राविष्णू युवांमर्त्यायमनुष्यायहविर्दात्रेयजमानायप्रतिधीयमानमित् प्रतिधातव्यं फलरूपं असनां असनंचलनशीलं प्रदानशीलमन्नादिकं अस्तुः अभिमतक्षेप्तुः निरसितुर्वांशत्रूणां कृशानोरग्नेःसकाशात् उरुष्यथः अविच्छेदेनप्रवर्तयथः वह्नौहुतंहविः स्वीकृत्यतन्मुखादेवफलमपिदास्यथइत्यर्थः ॥ २ ॥

---

[१] नि० १. २०. ।

Funding by IKS-MoE

अथतृतीया–

ताईं॑वर्धन्ति॒मह्यं॑स्य॒पौंस्यं॒॑निमा॒तरा॑नयति॒रेतं॑सेभु॒जे ।
दधा॑तिपु॒त्रोव॑रं॒परं॑पि॒तुर्नाम॑तृ॒तीय॒मधि॑रोच॒नेदि॒वः ॥ ३ ॥

ताः । ई॒म् । व॒र्ध॒न्ति॒ । महि॑ । अ॒स्य॒ । पौंस्य॑म् । नि । मा॒तरा॑ ।
न॒य॒ति॒ । रेत॑से । भु॒जे । दधा॑ति । पु॒त्रः । अव॑रम् । पर॑म् । पि॒तुः ।
नाम॑ । तृ॒तीय॑म् । अधि॑ । रो॒च॒ने । दि॒वः ॥ ३ ॥

ताः सोमरूपाः प्रसिद्धाआहुतयोयजमानेनहुताः ईंएतदस्येन्द्रस्य महिमहत्पौंस्यंपुंसः कर्मवक्ष्यमाणरूपंबलंवर्धन्ति वर्धयन्ति ईमित्यनर्थकोवा सचेन्द्रः सोमपानजनितं सामर्थ्यं मातरा द्यावापृथिव्यौनिनयति नितरांप्रापयति किमर्थं रेतसेप्राणिनांपुत्राद्युत्पादनसामर्थ्याय भुजे तेषां भोगाय रक्षणायवा कुत्रेतितदुच्यते–दिवोद्योतमानस्यादित्यस्यअधिअधिकंरोचनेरोचमानेमण्डले नाम नमनं द्यावापृथिव्योः स्थापितंसामर्थ्यं पुत्रःपुरुत्रातासर्वोजनः पितुः पालकाद्विष्णोरनुग्रहात् यद्वा पितुः स्वोत्पादकात्स्वयमुत्पन्नंसत् अवरंनिकृष्टंनामपौत्रसंज्ञंपरंतत्उत्कृष्टं पुत्रइतिनामतदुभयापेक्षयातृतीयं पितेतिनामदधाति धारयति । त्रीणिवावरेतांसिपितापुत्रःपौत्रइतिश्रुतेः[1] । अस्यायमर्थः अग्नौहुताःसोमाहुतयः आदित्यमण्डलंप्राप्यद्वादशात्मनःसवितुर्मूर्त्यन्तराविन्द्राविष्णूपोषयन्ति तुष्टौतौमेघद्वारावर्षतः तयावृष्ट्यासस्यादिद्वाराप्रजाःपुत्रपौत्रादिरूपेणवर्धयतइत्येवंमहानुभावाविन्द्राविष्णूइति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

त॒त्तदि॒दं॑स्य॒पौंस्यं॑गृणीमसी॒नस्यं॑त्रा॒तुरं॑वृ॒कस्यं॑मी॒ळ्हुषः॑ ।
यःपार्थि॑वानित्रि॒भिरिद्विगा॑मभिरु॒रुक्रमि॑ष्टोरुगा॒याय॑जी॒वसे॑ ॥४॥

तत्ऽत॑त् । इत् । अ॒स्य॒ । पौंस्य॑म् । गृ॒णी॒म॒सि॒ । इ॒नस्य॑ । त्रा॒तुः ।
अ॒वृ॒कस्य॑ । मी॒ळ्हुषः॑ । यः । पार्थि॑वानि । त्रि॒ऽभिः । इत् । विगा॑मऽभिः ।
उ॒रु । क्रमि॑ष्ट । उ॒रु॒ऽगा॒याय॑ । जी॒वसे॑ ॥४॥

---

[1] तै० ब्रा० ५. ६. ८. ।

अस्यमहानुभावस्य तत्तत्पौंस्यं पुंस्त्वं पराक्रमातिशयं गृणीमसि गृणीमः स्तुमः कीदृशस्यास्य इनस्य सर्वस्यस्वामिनः त्रातुः पालकस्य अवृकस्य वृकोहिंसकः शत्र्वादिः तद्रहितस्य मीढ्लुषः सेक्तुः नित्यतरुणस्यस्तुत्येषुपराक्रमेषुमध्यमेकमुदाहरति योविष्णुः पार्थिवानिपृथिव्यादीनिप्रथनवन्तिवासामर्थ्यात् रजांसीतिगम्यते लोकत्रयस्यापिपृथिवीशब्दवाच्यत्वं पूर्वमुदाहृतम तानित्रिभिरिद्धिगामभिः त्रिभिरेवविविधगमनैः उरुविस्तीर्णं यथाभवतितथा क्रमिष्टक्रांतवान् विचक्रमइत्यर्थः उरुगायाय उरुगातव्यायजीवसे लोकत्रयलक्षणाय यद्वा उरुगायाय षष्ठ्यर्थे चतुर्थी उरुगायस्यविष्णोरीदृशंपराक्रमंगृणीमसि किमर्थं जीवसेजीवनायरक्षणाय ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

द्वेइद॑स्य॒क्रम॑णेस्व॒र्दृशो॑ऽभि॒ख्याय॒मर्त्यो॑भुर॒ण्यति ।
तृ॒तीय॑मस्य॒नकि॒राद॑धर्षति॒वय॑श्च॒नप॒तय॑न्तःपत॒त्रिणः॑ ॥ ५ ॥

द्वे इति॑ । इत् । अ॒स्य॒ । क्रम॑णे॒ इति॑ । स्व॒ःऽदृशः॑ । अ॒भि॒ऽख्याय॑ । मर्त्यः॑ । भु॒र॒ण्य॒ति॒ । तृ॒तीय॑म् । अ॒स्य॒ । नकिः॑ । आ । द॒ध॒र्ष॒ति॒ । वयः॑ । च॒न । प॒तय॑न्तः । । प॒त॒त्रिणः॑ ॥ ५ ॥

अस्यस्वर्दृशः स्वर्गस्य सर्वस्यवाद्रष्टुर्विष्णोः द्वेइत्क्रमणे द्वेएवपदे मर्त्योमनुष्यः अभिख्यायसर्वभूत्यादिनाप्रख्याय भुरण्यति गच्छति भजते भुरण्यतिःकण्ड्वादिर्गतिकर्मा भुरण्यतिशवतीतितत्कर्मसुपाठात् प्रसिद्धत्वाद्भूलोकं वृष्ट्यागमनादन्तरिक्षंचेत्युभेक्रमणेजानाति अस्यविष्णोस्तृतीयंक्रमणं द्युलोकाख्यं कोऽपि मर्त्योनकिः नैवादधर्षति बुध्यानाभिभवति ज्ञातुंनशक्नोतीत्यर्थः नकेवलं मनुष्यएवअपितुवयश्चन वेत्तारोमरुतोऽपि कीदृशास्ते पतयन्तः सर्वत्रगमनसमर्थाः तथापतत्रिणः पतनशीलागरुडादयोवायवोवा नकिरादधर्षति नैवशक्नुवन्ति धृषेर्लेटचडागमः सत्यलोकस्यात्यंतविप्रकृष्टत्वेन सर्वेषामविषयत्वादितिभावः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

च॒तुर्भिः॑सा॒कंन॑व॒तिंच॒नाम॑भिश्च॒क्रंनवृ॒त्तंव्यती॑ँरवीविपत् ।
बृ॒हच्छ॑रीरोवि॒मिमा॑नऋक्क॑भि॒र्युवाकु॑मा॒रःप्र॒त्ये॑त्याह॒वम् ॥६॥२५॥

Funding by IKS-MoE

च॒तुःऽभिः॑ । सा॒कम् । न॒व॒तिम् । च॒ । नाम॑ऽभिः । च॒क्रम् । न ।
वृ॒त्तम् । व्यती॑न् । अ॒वी॒वि॒प॒त् । बृ॒हत्ऽश॑रीरः । वि॒ऽमिमा॑नः ।
ऋक्व॑ऽभिः । युवा॑ । अकु॑मारः । प्रति॑ । ए॒ति॒ । आ॒ऽह॒वम् ॥ ६ ॥२५॥

अयमादित्यात्माविष्णुः चतुर्भिःसाकंसहितां नवतिं सचतुर्नवतिमित्यर्थः एतत्संख्याकान्कालावयवान् नामभिः स्वकीयनमनप्रकारैः प्रेरणविशेषैः वृत्तंयथाभवतितथाव्यतीन् विविधानेव स्वभावान् वृत्तंचक्रंन बह्वरोपेतंचक्रमिव तद्यथा शत्रोरुपरिप्रक्षेपेणभ्रमयति तद्वदुक्तसंख्याकान् कालावयवान् अवीविपत् कंपयति भ्रमयति टुवेपृकंपने ण्यन्ताल्लुङिचङिरूपं केपुनस्तउच्यन्ते—संवत्सरएकः अयनेद्वे पंचर्तवः द्वादशमासाः चतुर्विंशत्यर्धमासाः त्रिंशदहोरात्राः अष्टौयामाः एकस्मिन्दिने पर्यावर्तमानानि मेषादीनिद्वादशलग्नानीति मिलित्वाचतुरधिकनवतिसंख्याकान् अवीविपत् ननु आदित्यःस्वयमपि इतरवत्परिभ्रमतिकथंभ्रमयतीत्युच्यते नैषदोषः एतेषांभ्रामकस्यध्रुवस्य विष्णोर्मूर्त्यन्तरत्वात् अथवास्वभ्रमणाधीनत्वादितरेषांपरिभ्रमणस्य अतः स्वयंभ्रमयतीत्युच्यते एवंकालात्मकोविष्णुः बृहच्छरीरः विराडात्मनासर्वदेवमनुष्यादिशरीराणांस्वशरीरत्वात् बृहच्छरीरत्वमेवोपपादयति विमिमानः विविधमात्मानं मिमानः देवतिर्यगात्मनाविभज्यस्थापयन् यद्वा ऋक्वभिः स्तुतिमद्भिर्मन्त्रवद्भिर्वाविमिमानः यद्यपिविभुः तथापि भक्त्यधीनत्वात्स्तुत्यामीयते युवा सर्वत्रमिश्रणशीलः नित्यतरुणोवा अतएवाकुमारः अनल्पः एवंभूतोमहाविष्णुराहवमाह्वानंप्रतिएतिगच्छति यज्ञदेशम् ॥ ६ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यद्वितीयेपंचविंशोवर्गः ॥ २५ ॥

भवामित्रइतिपंचर्चंसप्तदशंसूक्तं दैर्घतमसंजागतंत्वित्युक्तत्वादिदमपिजागतं वैष्णवंहीत्युक्तत्वाद्वैष्णवं भवपंचेत्यनुक्रान्तं उक्थ्येतृतीयसवने अच्छावाकशस्त्रे एतत्सूक्तम् उक्थ्येतुहोत्रकाणामितिखण्डेसूत्रितम्—भवामित्रःसंवांकर्मणेति सौम्यचरोरुभयत्वोघृतेनयष्टव्यं तत्रोपरितने घृतयागे उरुविष्णोविक्रमस्वेति प्राकृतायाज्या दशमेहनितुतस्याःस्थानेभवामित्रइत्येषाप्रयोक्तव्या दशमेहनीतिखण्डेसूत्रितम्—उरुविष्णोविक्रमस्वेतिघृतयाज्यास्थानेभवामित्रइति ।

सैषासूक्तेप्रथमा—

भवा॑मि॒त्रोनशेव्यो॑घृ॒तासु॑ति॒र्विभू॑तद्युम्नएव॒याउ॑स॒प्रथाः॑ ।
अधा॑तेविष्णोवि॒दुषा॑चि॒दर्ध्यः॒स्तोमो॑य॒ज्ञश्च॒राध्यो॑ह॒विष्म॑ता ॥ १ ॥

Funding by IKS-MoE

भव॑ । मि॒त्रः । न । शेव्य॑ः । घृ॒तऽआ॑सुतिः । विभू॑तऽद्युम्नः । ए॒व॒ऽयाः ।
ऊ॒म् इति॑ । स॒ऽप्रथा॑ः । अध॑ । ते॒ । वि॒ष्णो॒ इति॑ । वि॒दुषा॑ । चि॒त् ।
अर्ध्य॑ः । स्तोम॑ः । य॒ज्ञः । च॒ । राध्य॑ः । ह॒विष्म॑ता ॥ १ ॥

हेविष्णो मित्रोन मितेर्दुःखात्त्राता सखा आदित्योवा मित्रःप्रमीतेस्त्रायतेइतिनिरुक्तम्[1] । शेव्यः साधुः सुखकर्ताघृतासुतिः घृतमुदकमासूयतेयेनसतादृशः यद्वा घृतमाज्यमाभिमुख्येन नीयतेयस्मैसतादृशः विभूतद्युम्नः प्रभूतयशाः प्रभूतान्नोवा एवयाः रक्षणस्यमिश्रयिताप्रापयिता सप्रथाः सर्वतः पृथुः प्रतिविशेषणंनोभवेतिसंबन्धः द्व्यचोतस्तिङइतिदीर्घः उइतिपादपूरणः हेविष्णो त्वंयस्मादीदृशोभवसि अधास्मात् ते तव स्तोमः स्तोत्रविशेषः विदुषात्वन्माहात्म्यवेदित्रा यजमानेन अर्ध्यः पुनःपुनःप्रवर्धनार्हः चित् एव एकवारकरणेनसंपूर्यतइत्यर्थः तथातेयज्ञश्च हविष्मता तेनयजमानेनराध्यः समाराधनीयः यद्वा विदुषाहोत्रासोमोराध्यः हविष्मतायज्ञश्चराध्यः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

यःपू॒र्व्याय॑वे॒धसे॒नवी॑यसेसु॒मज्जा॑नये॒विष्ण॑वे॒ददा॑शति ।
योजा॒तम॑स्यम॒हतो॒महि॒ब्रव॒त्सेदु॒श्रवो॑भि॒र्युज्यं॑चिद॒भ्य॑सत् ॥ २ ॥

यः । पू॒र्व्याय॑ । वे॒धसे॑ । नवी॑यसे । सु॒मत्ऽजा॑नये । विष्ण॑वे । ददा॑शति ।
यः । जा॒तम् । अ॒स्य॒ । म॒ह॒तः । महि॑ । ब्रव॑त् । सः । इत् । ऊ॒म् इति॑ ।
श्रव॑ःऽभिः । यु॒ज्य॑म् । चि॒त् । अ॒भि । अ॒स॒त् ॥ २ ॥

यः योमर्त्यः पूर्व्यायपूर्वकालीनायनित्यायेत्यर्थः वेधसेविविधजगत्कर्त्रे नवीयसेनित्यनूतनाय अत्यन्तरमणीयायेत्यर्थः स्तुत्यायवा सुमज्जानये स्वयमेवोत्पन्नाय जनेरौणादिकइण् सुमत्स्वयमित्यर्थइतियास्कः[2] । यद्वा सुतरांमादयतीतिसुमत् तादृशीजायायस्यसतथोक्तः तस्मै सर्वजगन्मादनशीलश्रीपतयइत्यर्थः बहुव्रीहौजायायानिङितिनिङादेशःसमासान्तः वलिलोपःउक्तगुणकायविष्णवे व्यापकायददाशति हविरादिकंददाति किंच अस्य विष्णोर्महतोमहानुभावस्य महि महत् पूज्यंजातंजन्म उत्पत्तिं हिरण्यगर्भादिरूपंजन्म ब्रवत् ब्रूयात् ब्रवीतेर्लेटचडागमः

---

[1] नि० १०. २१. ।
[2] नि० ६. २२. ।

Funding by IKS-MoE

संकीर्तयेत् सेदु उशब्दोपिशब्दार्थः सोऽपिदाता स्तोताच श्रवोभिरन्नैः कीर्तिभिर्वायुक्तःसन् युज्यंचित् सर्वैर्गन्तव्यमेव तत्पदं अभिआभिमुख्येनअसत्गच्छति प्राप्नोति ॥ २ ॥

अथतृतीया–

तमु॑स्तोतारःपू॒र्व्यं॑यथा॑वि॒दऋ॒तस्य॒गर्भं॑ज॒नुषा॑पिपर्तन ।
आस्यं॑जा॒नन्तो॒नाम॑चिद्विवक्तनम॒हस्ते॑विष्णोसु॒म॒तिं॑भजामहे॥३॥

तम् । ऊ॒म् इति॑ । स्तो॒ता॒रः॒ । पू॒र्व्य॑म् । यथा॑ । वि॒द । ऋ॒तस्य॑ । गर्भ॑म् ।
ज॒नुषा॑ । पि॒प॒र्त॒न॒ । आ । अ॒स्य॒ । जा॒नन्तः॑ । नाम॑ । चि॒त् । वि॒व॒क्त॒न॒ ।
म॒हः । ते॒ । वि॒ष्णो॒ इति॑ । सु॒ऽम॒तिम् । भ॒जा॒म॒हे॒ ॥ ३ ॥

हेस्तोतारः तमुतमेव विष्णुं पूर्व्यं पूर्वार्हं अनादिसंसिद्धं ऋतस्यगर्भं यज्ञस्यगर्भभूतं यज्ञात्मना उत्पन्नमित्यर्थः यज्ञोवैविष्णुरितिश्रुतेः[1]। यद्वा ऋतस्योदकस्य गर्भंगर्भकारणंउदकोत्पादकमित्यर्थः अपएवससर्जादावितिस्मृतेः।एवंभूतंविष्णुं यथा विद जानीथ तथाजनुषाजन्मनास्वतएवकेनचिद्वरलाभादिना पिपर्तन स्तोत्रादिनाप्रीणयत यावदस्यमाहात्म्यंजानीथतावदित्यर्थः विदेर्लटि मध्यमबहुवचनं विदऋतस्येत्यत्र संहितायामृत्यकइतिप्रकृतिभावः किंच अस्यमहानुभावस्यविष्णोर्नामचित् सर्वैर्नमनीयमभिधानं सार्वात्म्यप्रतिपादकंविष्णुरित्येतन्नामजानन्तः पुरुषार्थप्रदमित्यधिगच्छन्तआसमन्तात् विवक्तन वदत संकीर्तयत यद्वा नाम यज्ञनामनमनं विष्णोरेव सर्वेषां स्वर्गापवर्गसाधनाय इष्ट्याद्यात्मना द्रव्यदेवतात्मनावा परिणाममाजानन्तोयूयंविवक्तन ब्रूत स्तुत वचेर्लोटिछान्दसःशपःश्लुः बहुलंछन्दसीत्यभ्यासत्येत्वम् पूर्ववत्तनादेशः इदानीं साक्षात्कृत्याह–हेविष्णो सर्वात्मकदेव महोमहतस्तेतवसुमतिंसुष्टुमतिं शोभात्मिकांबुद्धिं वा आभजामहे सेवामहेवयंयजमानाः ॥ ३ ॥

अग्नीषोमप्रणयनेतमस्यराजेत्येषाप्रयोक्तव्या अग्नीषोमौप्रणेष्यत्स्वितिखण्डेसूत्रितम्–तमस्यराजावरुणस्तमश्विनेत्यर्धर्चआरमेदिति ।

---

[1] ऐ० ब्रा० २. २. ।

सैषाचतुर्थी—

त॒म॑स्य॒राजा॒वरु॑ण॒स्तम॒श्विना॒क्रतुं॑सचन्त॒मारु॑तस्यवे॒धसः॑ ।
दा॒धार॒दक्ष॑मुत्त॒मम॑ह॒र्विदं॑व्र॒जं॑च॒विष्णुः॒सखि॑वाँ॒अपो॑र्णु॒ते ॥ ४ ॥

तम् । अ॒स्य॒ । राजा॑ । वरु॑णः । तम् । अ॒श्विना॑ । क्रतु॑म् । स॒च॒न्त॒ ।
मारु॑तस्य । वे॒धसः॑ । दा॒धार॑ । दक्ष॑म् । उ॒त्ऽत॒मम् । अ॒ह॒ःऽविद॑म् ।
व्र॒जम् । च॒ । विष्णु॑ः । सखि॑ऽवान् । अ॒प॒ऽऊ॒र्णु॒ते ॥ ४ ॥

मारुतस्य मरुतांऋत्विजांसंघातोमारुतं तद्वतः मत्वर्थोलुप्यते मरुतांदेवानांसंबन्धिनोवावेधसः मेधाविनोऽस्ययजमानस्य तंप्रसिद्धं क्रतुंयागंयज्ञात्मकंविष्णुं यज्ञोवैविष्णुरितिश्रुतेः । राजाराजमानोवरुणः सचन्तसेवते तमेवक्रतुंयागंअश्विनाअश्विनौसचेते अन्येपिदेवाः सचन्तेसेवन्ते किंच विष्णुः सवनत्रयात्मनाव्याप्तोविष्णुः सखिवान्यजमानादिसखिभिर्युक्तःसन् उत्तमंउत्कृष्टतमंअहर्विदंअहर्वेत्तारं स्वर्गोत्पादकमित्यर्थः दक्षंबलंफलप्रदानसामर्थ्यरूपंदाधारधृतवान् किंच व्रजंचमेघंच व्रजइतिमेघनाम व्रजःचरुरितितन्नामसुपाठात् तंवृष्ट्युदकायअपोर्णुते अपगतावरणंकरोति आहुतिद्वारायज्ञस्यैववृष्ट्युत्पादकत्वात् यद्वा मारुतस्यमरुत्संघातस्य देवगणस्य वेधसःविधातुः स्रष्टुर्विष्णोः क्रतुंकर्मपालनादिरूपं वरुणादयःसचन्ते तदधीनत्वात् पालनस्य सच सखिवान् इन्द्रमरुदादिसहायोपेतःसन् उक्तलक्षणं दक्षंवृष्ट्युत्पादनादिसामर्थ्यरूपंबलंदाधार तथाव्रजंचापोर्णुते ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

आयोवि॒वाय॑स॒चथा॑य॒दैव्य॒इन्द्रा॑य॒विष्णुः॒सु॒कृते॑सु॒कृत्त॑रः ।
वे॒धाअ॑जिन्वत्त्रिषध॒स्थआर्य॑मृ॒तस्य॑भा॒गेयज॑मान॒माभ॑जत् ॥५॥२६॥

आ । यः । वि॒वाय॑ । स॒चथा॑य । दैव्यः॑ । इन्द्रा॑य । विष्णु॑ः । सु॒ऽकृते॑ ।
सु॒कृत्ऽत॑रः । वे॒धाः । अ॒जि॒न्व॒त् । त्रि॒ऽस॒ध॒स्थः । आर्य॑म् । ऋ॒तस्य॑ ।
भा॒गे । यज॑मानम् । आ । अ॒भ॒ज॒त् ॥ ५ ॥ २६ ॥

---

१ तै० स० २. ६. ४. ।

Funding by IKS-MoE

योविष्णुः दैव्यःदिविभवः सुकृत्तरः शोभनफलप्रदानांमध्येश्रेष्ठः आविवायआगच्छति वेतेर्लिटिरूपं किमर्थं सचथाय सचनाय यागसहायकरणाय कस्मैइन्द्रायइरांहविर्लक्षणान्नं द्रावयतीतीन्द्रोयजमानः इन्द्रइरांदृणातीतिइदंकरणादित्याग्रायणइतियास्केनोक्तनिर्वचनस्यात्रापिसद्भावात् तस्माउक्तरूपाययजमानाय सुकृते शोभनस्तुतिकर्त्रे आगत्यचवेधाअभिमतफलविधातात्रिषधस्थः त्रिसंख्योपेतसहस्थानवान् सवनत्रयस्थानः क्षित्यादिस्थानत्रयोवाविष्णुः आर्यंआगन्तव्यं यजमानं अजिन्वत् प्रीणयति जिविप्रीणनार्थः इदित्त्वान्नुम् तदर्थंऋतस्ययज्ञस्यभागेहुतशेषरूपे तंयजमानंआभजत्भजति समीपयतीत्यर्थः यद्वा ऋतस्ययज्ञस्य भागेफलेयजमानं आभजत् स्वामित्वेनस्थापयति ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यद्वितीयेषड्विंशोवर्गः ॥ २६ ॥

॥ इतिप्रथमेमण्डलेएकविंशोनुवाकः ॥ २१ ॥

द्वाविंशेनुवाकेष्टौसूक्तानि तत्राबोध्यग्निर्ज्मइतिप्रथमंसूक्तंषळृचंदैर्घतमसं आश्विनं पूर्वत्रजागतंत्विितितुशब्दादिदमपिजागतं अन्त्येद्वेत्रिष्टुभौ अबोधिषडाश्विनंत्वंत्येत्रिष्टुभौ इत्यनुक्रमणिका प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्जागतेछन्दस्युक्तोविनियोगः अथाश्विनइतिखण्डेसूत्रितम्—अबोध्यग्निर्ज्मएषस्यभानुरिति ।　　तत्रप्रथमा—

अबो॑ध्य॒ग्निर्ज्मउदे॑ति॒सूर्यो॒व्यू१॒षाश्च॒न्द्राम॒ह्या॑वोअ॒र्चिषा॑ ।
आयु॑क्षाताम॒श्विना॒यात॑वे॒रथं॒प्रासा॑वीद्दे॒वःस॑वि॒ताजग॒त्पृथ॑क् ॥१॥

अबो॑धि । अ॒ग्निः । ज्मः । उत् । ए॒ति॒ । सूर्यः॑ । वि । उ॒षाः । च॒न्द्रा ।
म॒ही । आ॒व॒ः । अ॒र्चिषा॑ । अयु॑क्षाताम् । अ॒श्विना॑ । यात॑वे ।
रथ॑म् । प्र । अ॒सा॒वी॒त् । दे॒वः । स॒वि॒ता । जग॑त् । पृथ॑क् ॥ १ ॥

अयमग्निर्विहितःसन् ज्मः ज्मायाः पृथिव्यावेदिलक्षणायाःसंबन्धीसन् अबोधि प्रतिबोधितः ज्मेतिपृथिवीनाम ग्माज्मेतितन्नामसूक्तत्वात् किंच सूर्यउदेति तथा महीमहती उषाः अर्चिषा प्रकृष्टेनतेजसा चन्द्रा प्राणिनामाह्लादिनीसतीव्यावः तमांसिविवासयति वसेर्लुङिछान्दसश्च्लेर्लुक् छन्दस्यपिदृश्यतइत्याडागमः यतइयमुषाःउदेति यतश्चसूर्यः यतश्चायमग्निःप्रवृद्धोभवति अतःकारणात् हेअश्विना अश्विनौ युष्मत्संबन्धिनंरथं यातवे देवः देवय-

---

१ नि० १०.८.।

Funding by IKS-MoE

जनगमनायरासभाभ्यांअयुक्षातांआभिमुख्येनयुंजाथां तथा सवितासर्वकर्मणोनुज्ञातादेवोजगत् जंगमंप्राणिजातं पृथक् स्वस्वकर्मानुरोधेन प्रासावीत् प्रसौतु अनुजानातु ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

यद्यु॒ञ्जाथे॒वृष॑णमश्विना॒रथं॑घृ॒तेन॑नो॒मधु॑नाक्ष॒त्रमु॑क्षतम् ।
अ॒स्माकं॒ब्रह्म॒पृत॑नासुजिन्वतंव॒यंधना॒शूर॑साताभजेमहि ॥ २ ॥

यत् । यु॒ञ्जाथे॒ इति॑ । वृष॑णम् । अ॒श्वि॒ना॒ । रथ॑म् । घृ॒तेन॑ । नः॒ ।
मधु॑ना । क्ष॒त्रम् । उ॒क्ष॒त॒म् । अ॒स्माक॑म् । ब्रह्म॑ । पृत॑नासु । जि॒न्व॒त॒म् ।
व॒यम् । धना॑ । शूर॑ऽसाता । भ॒जे॒म॒हि॒ ॥ २ ॥

हेअश्विना अश्विनौ यत् यदावृषं वृष्ट्यादिवर्षकंरथं युंजाथेयोजयथः तदा नःक्षत्रं अस्मदीयंबलंक्षत्रियजातंवा घृतेनोदकेन मधुनामधुरेण उक्षतं सिंचतं प्रवर्धयतमित्यर्थः यद्वा घृतेनक्षरणरूपेण मधुनामधुरेण अमृतेनउक्षतं युष्मद्रथस्थेनमधुनाअस्मदीयंबलंप्रवर्धयतमित्यर्थः अश्विनोरथस्यमधुपूर्णत्वंमधुवाहनोरथइत्यादिषुप्रसिद्धम् किंच अस्माकंपृतनासुअस्मदीयासुपुत्रभृत्यादिमनुष्यरूपासुप्रजासु ब्रह्मब्राह्मंतेजोजिन्वतंप्रीणयतं पृतनाइतिमनुष्यनाम विवस्वन्तः पृतनाइति तन्नामसूक्तत्वात् यद्वा पृतनासु परकीयासुप्रजासु ब्रह्मतासांपरिवृढमन्नमस्माकं जिन्वतं प्रीणयतं ब्रह्मेत्यन्ननाम ब्रह्म वर्चइतितन्नामसूक्तत्वात् वयंच शूरसाता शूरसातौ शूराणां प्रहारादिनायुक्तेसंग्रामे धनातदीयानिधनानि बहुविधानिभजेमहि लभेमहि ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अ॒र्वाङ्त्रि॑च॒क्रोम॑धु॒वाह॑नो॒रथो॑जी॒राश्वो॑अ॒श्विनो॑र्यातु॒सुष्टु॑तः ।
त्रि॒व॒न्धु॒रोम॒घवा॑वि॒श्वसौ॑भगः॒ शंन॒आव॑क्षद्द्वि॒पदे॒चतु॑ष्पदे ॥ ३ ॥

अ॒र्वाङ् । त्रि॒ऽच॒क्रः । म॒धु॒ऽवाह॑नः । रथः॑ । जी॒रऽअ॑श्वः । अ॒श्विनोः॑ ।
या॒तु॒ । सुऽस्तु॑तः । त्रि॒ऽव॒न्धु॒रः । म॒घऽवा॑ । वि॒श्वऽसौ॑भगः । शम् ।
नः॒ । आ । व॒क्ष॒त् । द्वि॒ऽपदे॑ । चतुः॑ऽपदे ॥ ३ ॥

अश्विनोरथःअर्वाङ् अस्मदभिमुखोयातु गच्छतु कीदृशःत्रिचक्रः चक्रत्रययुक्तः मधुवाहनः मधुवोढा जीराश्वः शीघ्रगाम्यश्वोपेतः सुष्टुतः अतएवअस्माभिःस्तूयमानः त्रिवन्धुरः

---

१ उत्तरस्यामृचि. ।

Funding by IKS-MoE

निम्नोन्नतकाष्ठत्रयोपेतः सारथ्याश्रयस्थानंवंधुरं मघवाधनवान् अतएवविश्वसौभगः सर्वसौभाग्योपेतः ईदृशः अश्विनोरथः नोऽस्माकंद्विपदे पुत्रादिप्रजायै चतुष्पदे पशवेचशंसुखंआवक्षत्आवहतु वहेर्लेटचडागमः सिप् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

आनऊर्जंवहतमश्विनायुवंमधुमत्यानःकशयामिमिक्षतम् ।
प्रायुस्तारिष्टंनीरपांसिमृक्षतंसेधतंद्वेषोभवतंसचाभुवा ॥ ४ ॥

आ । नः । ऊर्जम् । वहतम् । अश्विना । युवम् । मधुऽमत्या । नः ।
कशया । मिमिक्षतम् । प्र । आयुः । तारिष्टम् । निः । रपांसि ।
मृक्षतम् । सेधतम् । द्वेषः । भवतम् । सचाऽभुवा ॥ ४ ॥

हेअश्विना अश्विनौ युवंयुवांनोऽस्माकंऊर्जंबलप्राणनसमर्थं अन्नमावहतंप्रापयतं किंच नोऽस्मान् मधुमत्या माधुर्योपेतयाकशया वाचा इष्टप्रदानरूपया मिमिक्षतंसिंचतंप्रीणयतं कशेति वाङ्नाम कशाधिषणेतितन्नामसूक्तत्वात् यद्वा मधुमत्या माधुर्यवृष्टिमत्यामाधुर्योपेतयाकशया प्रतोदन्या नोऽस्मान्मिमिक्षतं मध्वित्युदकनाम मधु पुरीषमितितन्नामसूक्तत्वात् कशया अश्वताडनेनशीघ्रमागत्यवृष्टिरूपंफलंदास्यतइतिकशायामधुमत्त्वम् किंच आयुरायुष्यं प्रतारिष्टंप्रवर्धयतं प्रपूर्वस्तिरतिर्वर्धनार्थः तथारपांसि मृक्षतं पापानिनिःशेषेणशोधयतं रपोरिप्रमितिपापनामनीभवतइतियास्कः[१] । किंच द्वेषः द्वेष्यं अमित्रादिकंसेधतंनाशयतंइदंचभाव्यंसचाभुवासहभुवौ अस्मत्कार्येषुसहभवनवन्तौभवतं भवन्तौऐकमत्यंभजतइत्यर्थः वाक्यभेदादनिघातः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

युवंहगर्भंजगतीषुधत्थोयुवंविश्वेषुभुवनेष्वन्तः ।
युवमग्निंचवृषणावपश्चवनस्पतींरश्विनावैरयेथाम् ॥ ५ ॥

युवम् । ह । गर्भम् । जगतीषु । धत्थः । युवम् । विश्वेषु । भुवनेषु ।
अन्तरिति । युवम् । अग्निम् । च । वृषणौ । अपः । च । वनस्पतीन् ।
अश्विनौ । ऐरयेथाम् ॥ ५ ॥

---

[१] नि० ४.२१.

Funding by IKS-MoE

हेअश्विनाअश्विनौ युवंह युवांखलु जगतीष्वन्तः गमनशीलासुगोषुमध्येगर्भंधत्थः धारयथः नकेवलंगोष्वेव अपितुयुवंयुवां विश्वेषुसर्वेषुभुवनेषुभूतजातेषु अन्तर्मध्येगर्भंधत्थः वृष्टिद्वारामिषरूपत्वेनगर्भस्थरेतसःपोषकत्वात् किंच हेवृषणौकामानांवर्षितारौ युवंयुवांअग्निंचअपश्च वनस्पतींश्चऐरयेथांप्रवर्तयेथां आहुतिभोगायाग्निं स्वीकृत्यचवृष्ट्युदकानि उदकैरोषधिवनस्पत्यादिकंएतान्यस्मदर्थंप्रैरयेथाम् ॥ ५ ॥ अथषष्ठी–

यु॒वं॑ह॑स्थोभि॒षजा॑भेष॒जेभि॒रथो॑हस्थोर॒थ्या॒३॑राथ्ये॑भिः ।
अथो॑हक्ष॒त्रमधि॑धत्थउग्रा॒योवां॑ह॒विष्मा॒न्मन॑साद॒दाश॑ ॥६॥२७॥

यु॒वम् । ह॒ । स्थ॒ः । भि॒षजा॑ । भे॒ष॒जेभिः॑ । अथो॒ इति॑ । ह॒ । स्थ॒ः ।
र॒थ्या॑ । रथ्ये॑भि॒रिति॒ रथ्ये॑भिः । अथो॒ इति॑ । ह॒ । क्ष॒त्रम् । अधि॑ ।
ध॒त्थ॒ः । उ॒ग्रा॒ । यः । वा॒म् । ह॒विष्मा॑न् । मन॑सा । द॒दाश॑ ॥ ६ ॥२७॥

हेअश्विनौ युवंयुवां हखलु भेषजेभिः भेषजैरौषधैः भेषजौषधभैषज्यान्यगदोजायुरगदं तत्रऔषधमितिचाभिधानात् तैर्भिषजाभिषजौस्थः हशब्दः अश्विनौहिदेवानांभिषजावित्यादिप्रसिद्धिद्योतनार्थः अथो अपिच रथ्येभिः रथवोढृभिरश्वैः रथ्यारथवन्तौस्थः [1]आवांरथोअश्विनेत्यादिप्रसिद्धिद्योतनार्थोहशब्दः अनयोरथेनविशेषसंबन्धः [2]युवोर्हिपूर्वंसवितोषसोरथमृतायचित्रंघृतवन्तमिष्यतीत्यादिमन्त्रान्तरेषुप्रसिद्धःअथोअपिच युवयोः क्षत्रंबलं अधिह अधिकंखलु हशब्दःप्रसिद्धौ यस्मादेवंतस्मात् हेउग्रा उद्गूर्णसामर्थ्यौ अश्विनौवांयुवाभ्यां योहविष्मान् आज्यपुरोडाशादिहविर्युक्तोयजमानः मनसायुष्मदायत्तेनचेतसा ददाश ददाति तस्यहविरादिकंधत्थः धारयथः अत्यधिकमनुगृह्णीथइत्यर्थः प्रभूतबलौयुवांरथमारुह्य अस्मद्देवयजनमागत्य हविःप्रदंमांधृत्वाअस्मद्यज्ञं अस्मान्विचिकित्सतमितितात्पर्यार्थः ॥ ६ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यद्वितीयेसप्तविंशोवर्गः॥ २७॥

वेदार्थस्यप्रकाशेनतमोहार्दंनिवारयन् । पुमर्थांश्चतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

इतिश्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरन्धरेणसायणाचार्येणविरचितेमाधवीयेवेदार्थप्रकाशेऋक्संहिताभाष्येद्वितीयाष्टकेद्वितीयोऽध्यायःसमाप्तः ॥ २ ॥

ऋ० सं० १, ८. १८. । २ ऋ० सं० १. ३. ५. ।

Funding by IKS-MoE

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

यस्यनिःश्वसितंवेदायोवेदेभ्योऽखिलंजगत् । निर्ममेतमहंवन्देविद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १ ॥

अथतृतीयाध्यायआरभ्यते वसूरुद्रेत्येतदनुवाकापेक्षयाद्वितीयंसूक्तं षळृचंदैर्घतमसं पूर्वंत्राश्विनंत्वित्युक्तत्वादिदमप्याश्विनं अनादेशपरिभाषयात्रैष्टुभं दीर्घतमामामतेयइत्यन्त्यानुष्टुप् तथाचानुक्रान्तं—वसूअन्त्यानुष्टुबिति अस्यविशेषविनियोगोलैङ्गिकः ।

तत्रप्रथमा—

ॐम् वसू॑रु॒द्रापु॑रु॒मन्तू॑वृ॒धन्ता॑दश॒स्यतं॑नोवृषणाव॒भिष्टौ॑ ।
दस्रा॑ह॒यद्रेक्ण॑औच॒थ्योवा॒ंप्रयत्स॒स्राथे॒अक॑वाभिरू॒ती ॥ १ ॥

वसू॒ इति॑ । रु॒द्रा । पु॒रु॒मन्तू॒ इति॑ पु॒रु॒ऽमन्तू॑ । वृ॒धन्ता॑ । द॒श॒स्यत॑म् । न॒ः । वृ॒ष॒णौ॒ । अ॒भिष्टौ॑ । दस्रा॑ । ह॒ । यत् । रेक्ण॑ः । औ॒च॒थ्यः । वा॒म् । प्र । यत् । स॒स्राथे॒ इति॑ । अक॑वाभिः । ऊ॒ती ॥ १ ॥

हेवृषणौ कामानांवर्षितारौ दस्रा अस्मद्विरोध्युपक्षपयितारौ हेअश्विनौ युवां नोऽस्मभ्यं दशस्यतं दत्तं दित्सितंफलं कीदृशौवां युवां वसू वासयितारौ प्रजानांवसुनाधनेनतद्वन्तौवा मत्वर्थोलुप्यते रुद्रा रुद्रौ रुत् दुःखंतद्धेतुभूतंपापंवा तस्यद्रावयितारौ संग्रामेभयंकरंशब्दयन्तौवा रुद्रौरौतीतिसतइतियास्कः[1] । पुरुमन्तू बहूनांज्ञातारौ मनेरौणादिकस्तुन्प्रत्ययः वृधन्तावर्धमानौ स्तोत्रादिना अभिष्टौआभिमुख्येनपूजितौ अभीष्टसाधकौवा हशब्दउक्तगुणप्रसिद्धिद्योतनार्थः किमर्थंदीयतइतिचेत् यद्यस्मात्औचथ्यः उचथस्यपुत्रोदीर्घतमाः वांयुवांरेक्णः धनंस्तुतिव्याजेनप्रार्थयते तदर्थं यद्वा अयंयजमानोयद्यस्माद्रेक्णोहविर्लक्षणमन्नं वांयुवांददातीतिशेषः यस्माच्च अकवाभिः अकुत्सितैः ऊती ऊतिभिः रक्षणैः सुपांसुलुगितितृतीयायाःपूर्वसवर्णदीर्घः प्रसस्राथे प्रसारयथः प्रकर्षेणदत्थः तस्माद्दशस्यतं यस्मादभिमतप्रदोयस्माच्चायंप्रार्थयते ददातिवाहविः तस्माद्दशस्यतमित्यर्थः ॥ १ ॥

---

[1] नि०१०.५।

Funding by IKS-MoE

अथद्वितीया–

कोवां॑दाशत्सु॒म॒तये॑चिद॒स्यैवसूयद्धेथे॒नमं॑साप॒देगोः ।
जि॒गृ॒तम॒स्मेरे॒वती॒ःपुरं॑धीःकाम॒प्रेणे॑व॒मनं॑सा॒चरं॑न्ता ॥ २ ॥

कः । वा॒म् । दा॒श॒त् । सु॒ऽम॒तयै॑ । चि॒त् । अ॒स्यै । वसू॒ इति॑ । यत् ।
धे॒थे॒ इति॑ । नमं॑सा । प॒दे । गोः । जि॒गृ॒तम् । अ॒स्मे इति॑ । रे॒वतीः॑ ।
पुरं॑म्ऽधीः । का॒म॒प्रेणं॑ऽइव । मनं॑सा । चरं॑न्ता ॥ २ ॥

हेवसू वासयितारावश्विनौ वां युवयोः संबन्धिन्यैअस्यैवक्ष्यमाणरूपायै सुमतयेचित् शोभनबुद्धै चित्पूजायामप्यर्थेवा स्वल्पेनैवहविषामहत्फलप्रदानरूपायै ईदृश्याअपिबुद्धेःप्रीणनायकोदाशत् कोदद्यात् दातुंशक्नुयात् युवयोःप्रभावस्यातिमहत्त्वादितिभावः दाशतेर्लेटचडागमः कथंमतेःसौष्ठवमितितदुच्यते यद्यस्मात्कारणात् गोःपदे भूम्याः सर्वैर्गन्तव्यायाःस्तुत्यायावा वेदिरूपायाःस्थाने एतावतीवैपृथिवीयावतीवेदिरिति¹श्रुतेः । गौरितिभूमिनाम तथाचनिरुक्तं– गौरितिपृथिव्यानामधेयंयद्दूरंगताभवतियच्चास्यांभूतानिगच्छन्तिगातेर्वौकारोनामकरणइति² । तादृशेस्थाने अस्माभिःप्रार्थितौसन्तौ नमसा हविर्लक्षणेनयवमात्रप्रकारेणअन्नेन धेथे धारयथः बहुप्रदानविषयांबुद्धिं दधातेर्लेटिबहुलंछन्दसीतिविकरणस्यलुक् धातोर्ह्रस्वत्वं आतोङितइति इयादेशः यस्मादेवंतस्मात् अस्मे अस्मभ्यं रेवतीः क्षीरादिधनवतीः पुरन्धीः शरीरधारकाः शरीराभिवृद्धिहेतूर्गाः जिगृतंशब्दयतं ददतमित्यर्थः गृशब्दे छान्दसःशपःश्लुः अभ्यासस्येत्वंह्रस्वत्वंच पुनस्तावेवविशेष्येते कामप्रेणेव इवशब्दएवकारार्थः कामपूरकेणैव मनसासहचरन्ता चरन्तौयजमानस्यकामाःपूरणीयाइतिकृतसंकल्पावित्यर्थः प्रापूरणे कामंप्रीणातीतिकामप्रः आतोनुपसर्गेकः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

यु॒क्तोह॒यद्वां॑तौ॒ग्र्याय॑पे॒रुर्वि॑मध्ये॒अर्णं॑सो॒धायि॑प॒ज्रः ।
उपं॑वा॒मवं॑ःशर॒णंगं॑मेयं॒शूरो॒नाज्मं॑प॒तयं॑द्भिरे॒वैः ॥ ३ ॥

---

१ तै० सं० २. ६. ४. । २ नि० २. ५. ।

Funding by IKS-MoE

यु॒क्तः । ह॒ । यत् । वा॒म् । तौ॒ग्र्याय॑ । पे॒रुः । वि । मध्ये॑ । अर्ण॑सः ।
धायि॑ । प॒ज्रः । उप॑ । वा॒म् । अवः॑ । श॒र॒णम् । ग॒मे॒य॒म् । शूरः॑ । न ।
अज्म॑ । प॒तय॑त्ऽभिः । ए॒वैः ॥ ३ ॥

अत्रेतिहासमाहुः—तौग्र्यनामकंराजानं युद्धेशत्रवःपराभाव्यपाशैर्दृढंबद्ध्वासमुद्रमध्येप्रचिक्षिपुः सचोत्तरीतुमशक्तःसन् अश्विनौतुष्टाव तौचतुष्टौशीघ्रमेवरथमश्वैर्योजयित्वासमुद्रमागत्य तमुत्तार्यअपालयतामिति अयमर्थः—अजोहवीदश्विनातौग्र्यइत्यादिमन्त्रान्तरेप्रसिद्धः ।सोऽत्रोच्यते—हेअश्विनौ वां युवयोःसंबन्धी पेरुः पारणकुशलोरथः युक्तोह अश्वैर्युक्तःखलु हशब्दोमन्त्रांतरप्रसिद्धिद्योतनार्थः सचोदाहृतः कस्मैतौग्र्याय एतन्नाम्नेराज्ञे तद्बंधमोचनार्थं कुत्रेतितदुच्यते—अर्णसः अंभसोमध्येसमुद्रस्यमध्ये सचपज्रः पाजसाबलेनतीर्णःसन् विधायि धारितःस्थापितः यस्मादेवंतस्माद्वां युवयोः अवः रक्षणं शरणंउपगमेयं संप्राप्नुयां ऐहिकदुःखाद्विमुक्तोयुष्मत्स्थानंसंभजेयं गतौदृष्टान्तः—पतयद्भिरेवैरश्वैः शूरोन शूरइव सयथाअज्मजित्वानिर्भयंस्वगृहंप्राप्नोतितद्वत् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

उप॑स्तुतिरौच॒थ्यमु॑रुष्ये॒न्मामामि॒मेप॑त॒त्रिणी॒विदु॑ग्धाम् ।
मामामेधो॒दश॑तयश्चि॒तोधा॒क्प्रयद्वां॑ब॒द्धस्त्मनि॒खाद॑ति॒क्षाम् ॥४॥

उप॑ऽस्तुतिः । औ॒च॒थ्यम् । उ॒रु॒ष्ये॒त् । मा । माम् । इ॒मे इति॑ ।
प॒त॒त्रिणी॒ इति॑ । वि । दुग्धा॒म् । मा । माम् । एधः॑ । दश॑ऽतयः । चि॒तः ।
धा॒क् । प्र । यत् । वा॒म् । ब॒द्धः । त्मनि॑ । खाद॑ति । क्षाम् ॥ ४ ॥

अत्राख्यानमाहुः—जराजरितगात्रंजात्यन्धंदीर्घतमसंमामतेयंवरिवसितुमशक्नुवानाः स्वगर्भदासाः अग्नौप्रदाहायप्रचिक्षिपुः तत्रक्षिप्तःअश्विनावस्तावीत् तौचैनमरक्षतां ततोप्यम्रियमाणमुदकेषुप्रापातयन् तत्रनिमग्नःपुनरश्विनौतुष्टाव तुष्टौसन्तौतौजलादुदहार्ष्टां एवमवध्यं तं त्रैतनोनामकःकश्चिद्दासोस्यशिरोवक्षश्चाविध्यत् ततोऽप्यपालयतामिति तदिदंऋग्द्वयेनोच्यते—हेअश्विनौ उपस्तुतिः युवांबुद्ध्वाउपेत्यक्रियमाणास्तुतिः औचथ्यंउचथस्यपुत्रंदीर्घतमसंमांउ-

---

१ ऋ० सं० १. ८. १५.।

Funding by IKS-MoE

रुष्येत् रक्षेत् दाहाद्युपद्रवात् उरुष्यतीरक्षाकर्मेतियास्कः । एवंसामान्येनोक्त्वा विशेषेणप्रत्युपद्रवपरिहारंप्रार्थयते इमेप्रसिद्धेपतत्रिणी पतनशीलेपुनरावर्तनशीलेअहोरात्रे मांमाविदुग्धाम् विशेषेणदोहगतसारं माकार्ष्टां प्राणनिर्गमनानुकूल्यं माकुरुतामित्यर्थः किंच मांदशतयोदशवारः चितःसंचितः संपादितः एधःप्रज्वालितेन्धनसंघोमाधाक् माधाक्षीत् दहतेर्लुङिसिचिहलन्तलक्षणावृद्धिः बहुलंछन्दसीतीडभावः हल्ङ्यादिसंयोगान्तलोपौ दुःसहदुःखप्राप्तिंदर्शयति यद्यस्माद्वांयुवयोःसंबंधीअयंजनोबद्धः पाशैर्दृढंवेष्टितःसन् त्मनिआत्मनिआत्मनाक्षांभूमिंखादतिभक्षयति गन्तुमशक्तःसन्भूमिंपरिलुठतीत्यर्थः तस्मादुपस्तुतिरौचथ्यमुरुष्येदिति ॥ ४ ॥

अस्याःपंचम्याविनियोगमाहशौनकः—आततायिनमायान्तंदृष्ट्वाव्याघ्रमथोवृकम् । नमागरन्नितिजपंस्तेभ्यएवप्रमुच्यते ॥१॥ त्रिरात्रोपोषितोरात्रौजपेदासूर्यदर्शनात् । आप्लुत्यप्रयतःसूर्यमुपतिष्ठेद्दिवाकरम् ॥ २ ॥पश्यंतितस्करानेनंतथान्येपापबुद्धयः । एकःशतानित्रायेततस्करेभ्यश्चरन्पथीति ॥३॥

अथपञ्चमी—

नमा॑गरन्न॒द्यो॑मा॒तृत॑मादा॒सायदीं॒सुसं॑मुब्धम॒वाधुः॑ ।
शिरो॒यद॑स्यत्रै॒त॒नो॒वि॒तक्ष॑त्स्व॒यं॑दा॒सउरो॒अंसा॒वपि॑ग्ध ॥ ५ ॥

न । मा॒ । ग॒रन् । न॒द्यः॑ । मा॒तृऽत॑माः । दा॒साः । यत् । ई॒म् ।
सुऽसं॑मुब्धम् । अ॒व॒ऽअधुः॑ । शिरः॑ । यत् । अ॒स्य॒ । त्रै॒त॒नः ।
वि॒ऽतक्ष॑त् । स्व॒यम् । दा॒सः । उरः॑ । अंसौ॑ । अपि॑ । ग्धेति॑ ग्ध ॥ ५ ॥

नद्योनद शीलाः मातृतमाः मातृवज्जगतांहितकारिण्यःआपः मामांदीर्घतमसं नगरन् नगिरेयुः निमग्नंमाकुर्युः गॄनिगरणे लेटिव्यत्ययेनशप् गिरणप्राप्तिंदर्शयति यद्यस्माद्दासाअस्मदुपक्षपयितारोमदीयगर्भदासाः ईंएनंदीर्घतमसंमांसुसमुब्धं सुष्ठुसंकुचितसर्वांगं स्वतीपूजायामितिप्रादिसमासेअव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् अवाधुः अवाङ्मुखमपातयन् किंच अस्यममशिरः सत्रैतनः एतन्नामकोदासः अत्यंतनिर्घृणःसन् यद्यस्माद्वितक्षत् विविधंतष्टवान् तस्मात्सदासःस्वयंस्वकीयमेवशिरः तक्षतु नकेवलंशिरएव अपितुमदीयमुरः वक्षःस्थलंअंसौचग्ध हतवान् विदारितवानित्यर्थः हंतेर्लुङिच्छान्दसमेतद्रूपम् ततःस्वकीयमुरः अंसावपिस्वशस्त्रेणैवतथाकृतवान् तद्युवयोर्माहात्म्यमितिभावः ॥ ५ ॥

---

१ नि० ५. २३. ।

Funding by IKS-MoE

अथषष्ठी—

दी॒र्घत॑मामाम॒तेयो॑जु॒जु॒र्वान्द॑श॒मेयु॒गे।
अ॒पाम॒र्थं॑य॒तीनां॑ब्र॒ह्माभ॑व॒ति॒सार॑थिः ॥ ६ ॥ १ ॥

दी॒र्घऽत॑माः । मा॒म॒ते॒यः । जु॒जु॒र्वान् । द॒श॒मे । यु॒गे । अ॒पाम् । अ॒र्थ॑म् ।
य॒तीना॑म् । ब्र॒ह्मा । भ॒व॒ति॒ । सार॑थिः ॥ ६ ॥ १ ॥

दीर्घतमाः एतन्नामामहर्षिः सचमामतेयः ममतायाःपुत्रः दशमेयुगेदशयुगपर्यन्तं महानुभावयोरश्विनोःप्रभावात्पूर्वोक्ताद्दुःखाद्विमुक्तः अत्यंतसुखी स्वपुत्रभार्यादिभिःसहितोजीवितवान् दशमेयुगेतीतेसति जुजुर्वान् जीर्णोवलीपलितगात्रोबभूव एवंभूतःसन् अर्थं पुरुषैरर्थ्यमानंकर्मफलंस्वर्गादिकंयतीनांप्राप्नुवन्तीनां अपांअप्कार्याणांप्रजानां यद्वा अपांअपसांकर्मणांअर्थंप्रयोजनंयतीनां तासांप्रजानां ब्रह्माब्रह्मसदृशः परिवृढोभवति किंच सारथिः तद्वन्निर्वाहकोभवति देवोभवतीत्यर्थः एवमस्यवृत्तांतंमन्त्रोनोवदतिस्वयंवास्वात्मानं पारोक्ष्येणअश्विनोर्महानुभावत्वंप्रकटयितुंब्रवीति ॥ ६ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यतृतीयेप्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

प्रद्यावेतिपंचर्चंतृतीयंसूक्तं दैर्घतमसंजागतंद्यावापृथिव्यं अनुक्रान्तंच—प्रद्यावापंचद्यावापृथिव्यंतुजागतंत्विति अग्निष्टोमेपृष्ठ्यस्यषष्ठेहनिचद्यावापृथिव्यनिविद्धानमेतत्सूक्तम् तथाचसूत्रं—प्रद्यावेतिदैर्घतमसमिति आद्याद्यावापृथिव्येपशौहविषोयाज्या तथाचसूत्रितम्—प्रद्यावायज्ञैः पृथिवीऋतावृधामृळानोरुद्रोतनोमयस्कृधीतिद्वेइति ।

सैषासूक्तेप्रथमा—

प्रद्यावा॑य॒ज्ञैःपृ॑थि॒वीऋ॑ता॒वृधा॑म॒हीस्तु॑षेवि॒दथे॑षु॒प्रचे॑तसा ।
दे॒वेभि॒र्येदे॒वपु॑त्रेसु॒दंस॑से॒त्थाधि॒यावार्या॑णिप्र॒भूष॑तः ॥ १ ॥

प्र । द्यावा॑ । य॒ज्ञैः । पृ॒थि॒वी इति॑ । ऋ॒त॒ऽवृधा॑ । म॒ही इति॑ । स्तु॒षे॒ ।
वि॒दथे॑षु । प्रऽचे॑तसा । दे॒वेभिः॑ । ये इति॑ । दे॒वपु॑त्रे॒ इति॑ दे॒वऽपु॑त्रे ।
सु॒ऽदंस॑सा । इ॒त्था । धि॒या । वार्या॑णि । प्र॒ऽभूष॑तः ॥ १॥

Funding by IKS-MoE

द्यावापृथिवीद्यावापृथिव्यौ दिवोद्यावेतिद्यावादेशआद्युदात्तः पृथिवीशब्दोङीषन्तोंतोदात्तः देवताद्वंद्वेचेत्युभयपदप्रकृतिस्वरत्वं समासमध्येपदान्तरपाठश्छान्दसः अहंयजमानः यज्ञैर्यागैः तत्प्रदानैर्निमित्तभूतैः हविःप्रदानार्थंप्रस्तुषे प्रकर्षेणस्तौमि पुरुषव्यत्ययः कीदृश्यौते ऋतावृधा यज्ञस्यवर्धयित्र्यौमहीमहत्यौ विदथेषुयागेषुप्रचेतसाप्रकर्षेणास्मान्चेतयित्र्यौ अस्माभिश्चेतयितव्ये वा ईदृश्यौस्तुषे अनयोःकोऽतिशयइतिउच्यते—येद्यावापृथिव्यौ देवेभिःयजमानैः देवपुत्रे देवायजमानाःपुत्रस्थानीयाः शुश्रूषकाययोस्तेतादृश्यौ यद्वा देवेभिर्विशिष्टे सुदंससा दंसइतिकर्मनाम शोभनकर्मोपेते इत्था सत्यं इत्थेतिसत्यनाम सत्राइत्थेतितन्नामसुपाठात् सत्यधियाअस्मदनुग्रहबुद्ध्या वार्याणिवरणीयानिधनानिअस्मभ्यंप्रभूषतः अलंकुरुतः दत्तइत्यर्थः यद्वा वार्याणि हवींषिधियाकर्मणानिमित्तेन कर्मसमाप्त्यर्थंभूषतः प्रकर्षेणस्वीकुरुतः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

उतमन्येपितुरद्रुहोमनोमातुर्महिस्वतवस्तद्धवीमभिः ।
सुरेतसापितराभूमचक्रतुरुरुप्रजायाअमृतंवरीमभिः ॥ २ ॥

उत । मन्ये । पितुः । अद्रुहः । मनः । मातुः । महि । स्वऽतवः । तत् ।
हवीमऽभिः । सुऽरेतसा । पितरा । भूम । चक्रतुः । उरु ।
प्रऽजायाः । अमृतम् । वरीमऽभिः ॥ २ ॥

उतअपिच पितुः पितृस्थानीयायाः धात्र्याअद्रुहः अद्रोग्धुः नहिकदाचित्पिता स्वपुत्रादये द्रुह्यति तादृश्याः पृथिव्याः स्वतवः स्वायत्तंबलं स्वयमेवास्मदनुग्रहायत्वरमाणं अतएवमहि महत् तत्तादृशं अनुग्रहयुक्तंमनश्चित्तं हवीमभिः हवमानैराह्वानैर्मन्ये जानामि प्रसादयामीत्यर्थः यद्वा तत्तादृशमुक्तलक्षणंमनः हवीमभिः हवनैः महिमन्ये अतिमहत् प्रवृद्धं मन्ये तथा मातुः सर्वस्योत्पादयितुरन्तरिक्षस्यद्युलोकस्य मातान्तरिक्षंनिर्मीयन्तेऽस्मिन्भूतानीतिनिरुक्तम्[1] ! यद्वा पितुर्द्युलोकस्य मातुर्भूम्याः द्यौर्वःपितापृथिवीमातेतिश्रुतेः[2] । तत्तादृशमुक्तलक्षणंमनोमन्ये द्यावापृथिव्योर्मनोऽस्मदाह्वानैःप्रीणयामीत्यर्थः किंच पितरा माताचपिताचपितरौ द्यावापृथिव्यौ सुरेतसा शोभनसामर्थ्येनप्रजायाः यजमानादिरूपायाः वरीमभिःवरिष्ठैःरक्षणविशेषैः भूमबहुतरं उरुविस्तीर्णं अमृतं अमरणभूतं अभिलषितंचक्रतुः कुरुतः ॥ २ ॥

---

[1] नि० २. ८. । [2] ऋ० सं० २. ५. १५. ।

Funding by IKS-MoE

अथतृतीया–

तेसूनवःस्वपसःसुदंससोमहीजज्ञुर्मातरापूर्वचित्तये ।
स्थातुश्चसत्यंजगतश्चधर्मणिपुत्रस्यपाथःपदमद्वयाविनः ॥ ३ ॥

ते । सूनवः । सुऽअपसः । सुऽदंससः । मही इति । जज्ञुः । मातरा । पूर्वऽचित्तये । स्थातुः । च । सत्यम् । जगतः । च । धर्मणि । पुत्रस्य । पाथः । पदम् । अद्वयाविनः ॥ ३ ॥

तेप्रसिद्धाःसूनवः युवाभ्यामुत्पन्नाः पुत्रस्थानीयाःप्रजाः स्वपसः शोभनकर्माणः सुदंससःशोभनदर्शनाः युवांमहीमहत्यौ मातरा मातृवद्धितकारिण्यौजज्ञुः जानन्ति महानुभावतामवगच्छन्ति किमर्थं पूर्वचित्तये प्रथमबुद्धये अनुग्रहरूपायै किंच तेद्यावापृथिव्यौ स्थातुः स्थावरस्य जगतोजंगमस्य पुत्रस्य पुत्रस्थानीयस्योभयविधस्यजगतः अद्वयाविनः नविद्यतेद्वयंयस्य तादृशस्यस्वजीवनाय युष्मद्व्यतिरिक्तंअजानतइत्यर्थः ईदृशस्यधर्मणि धारणे रक्षणेनिमित्तभूते सति पदंस्थानंसत्यं अबाध्यं पाथः रक्षथः दत्थइत्यर्थः यद्वा तेप्रसिद्धाः सूनवः उत्पाद्यमानाः स्वपसः शोभनप्रकाशादिकर्माणः सुदंससः शोभनदर्शनाः सुष्ठूपक्षयन्तोवा आत्मानं स्वव्यापाराय ईदृशारश्मयः महीमहत्यौद्यावापृथिव्यौ पूर्वचित्तये प्राणिनां पूर्वज्ञानायजज्ञुः ज्ञातवन्तः द्यावापृथिव्योरन्तरालेव्याप्ताइत्यर्थः किंच स्थातुर्जगतश्च धर्मणिधारणे तदर्थं अद्वयाविनः मार्गद्वयरहितस्य बहुलंछन्दसीतिद्वयशब्दान्मत्वर्थीयोविनिः अन्येषामपिदृश्यतइतिदीर्घः पुत्रस्ययुष्मत्पुत्रस्थानीयस्यादित्यस्यपदंमार्गंसत्यंपाथः अवश्यंरक्षथः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

तेमायिनोममिरेसुप्रचेतसोजामीसयोनीमिथुनासमोकसा ।
नव्यंनव्यंतन्तुमातन्वतेदिविसमुद्रेअन्तःकवयःसुदीतयः ॥ ४ ॥

ते । मायिनः । ममिरे । सुऽप्रचेतसः । जामी इति । सयोनी इति सऽयोनी । मिथुना । सम्ऽओकसा । नव्यम्ऽनव्यम् । तन्तुम् । आ । तन्वते । दिवि । समुद्रे । अन्तरिति । कवयः । सुऽदीतयः ॥ ४ ॥

Funding by IKS-MoE

तेअत्रप्रसिद्धेद्यावापृथिव्यौ मायिनः मायाःप्रज्ञाः स्वविषयप्रज्ञावन्तः प्रज्ञोपलक्षितकर्मवन्तोवा सुप्रचेतसः सुष्ठुप्रकर्षेणचेतितुंशक्ताः रश्मयः ममिरे मिमते प्रमाणेनपरिच्छिन्दन्ति कीदृश्यौते जामी परस्परंभगिनीएतत्कुतइतिचेत् उच्यते—सयोनी समानोत्पत्तिस्थाने मिथुनाप्राण्युत्पत्तयेमिथुनभूतेपरस्परमवियुक्तेइत्यर्थः समोकसा समानस्थाने द्युपृथिव्योरेकस्मिन्नेवावकाशरूपेअवस्थानात् समीचीनस्थानेवा किंच कवयः मेधाविनः स्वव्यापारविषयज्ञानवन्तः सुदीतयः सुष्ठुद्योतनारश्मयोदिविद्योतमानेसमुद्रेन्तरिक्षेंतर्मध्ये समुद्रशब्दोंतरिक्षनामसुपाठात् तद्वचनः सचैवंयास्केननिरुक्तः—समुद्रःकस्मात्समुद्द्रवंत्यस्मादापःसमभिद्रवंत्येनमापःसंमोदन्तेस्मिन्भूतानिसमुदकोभवतिसमुनत्तीतिवेर्ति । नव्यंनव्यं तंतुंतननीयंविस्तारणीयंजात्येकवचनं रश्मीन् आतन्वते समन्ताद्विस्तारयन्ति॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

तद्राधो॑अ॒द्यस॑वि॒तुर्वरे॑ण्यंव॒यंदे॒वस्य॑प्रस॒वेम॑नामहे।
अ॒स्मभ्यँ॑द्यावापृथिवीसु॒चे॒तुना॑र॒यिंध॑त्तं॒वसु॑मन्तंश॒त॒ग्विन॑म् ॥५॥२॥

तत् । राध॑ः । अ॒द्य । स॒वि॒तुः । वरे॑ण्यम् । व॒यम् । दे॒वस्य॑ । प्र॒ऽस॒वे ।
म॒ना॒म॒हे॒ । अ॒स्मभ्य॑म् । द्या॒वा॒पृ॒थि॒वी॒ इति॑ । सु॒ऽचे॒तुना॑ । र॒यिम् ।
ध॒त्त॒म् । वसु॑ऽमन्तम् । श॒त॒ऽग्विन॑म् ॥ ५ ॥ २ ॥

वयंयजमानाः सवितुः सर्वस्यप्रसवितुः देवस्यादित्यस्यांतर्यामिरूपिणः प्रसवेअनुज्ञायांसत्यां तत्तादृशंवरेण्यंवरणीयंराधः पुरुषार्थसाधनसमर्थं गवादिधनंमनामहे याचामहे मन्यतिर्याञ्चाकर्मा छान्दसःशप् यद्वा पुनःपुनरभ्यस्यामः लप्सीमहीतियावत् म्नाअभ्यासे व्यत्ययेनात्मनेपदं शपि पाघ्रादिनामनादेशः किंच अस्मभ्यंद्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौसुचेतुना शोभनचेतनेनअस्मदनुग्रहबुध्या रयिंधनं धत्तंदत्तं कीदृशंवसुमंतंनिवासयोग्यगृहादिविशिष्टं शतग्विनं शतसंख्याकगवादिविशिष्टम्॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यतृतीयेद्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

---

१ नि० २.१०.।

तेहीतिपंचर्चंचतुर्थंसूक्तं दैर्घतमसंजागतंद्यावापृथिव्यं तेहीत्यनुक्रांतं चतुर्विंशेहनिवैश्वदेवशस्त्रेद्यावापृथिव्यनिविद्धानमेतत्सूक्तं तेहिद्यावापृथिवीयज्ञस्यवोरथ्यमितिवैश्वदेवमितिसूत्रितत्वात् तथा पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोर्द्वितीयेहनिवैश्वदेवेद्यावापृथिव्यंनिविद्धानीयं चातुर्विंशकंतृतीयसवनमित्याभिप्लविकेद्वितीयेहन्यतिदिष्टत्वात् आभिप्लविकात्द्वितीयादह्नः पृष्ठ्यस्यद्वितीयेहनिएतत्सूक्तमतिदेशतःप्राप्तं पृष्ठ्यस्याभिप्लवेनोक्तेअहनीआद्येआद्याभ्यामितिसूत्रितत्वात् प्रथमाआश्विनशस्त्रेविनियुक्ता संस्थितेष्वाश्विनायेतिसूत्रितम्—तेहिद्यावापृथिवीविश्वशंभुवाविश्वस्यदेवीमृचयस्येति ।

सैषासूक्तेप्रथमा—

तेहिद्यावा॑पृथि॒वीवि॒श्वशँ॑भुवऋ॒ताव॑री॒रज॑सोधार॒यत्क॑वी ।
सु॒जन्म॑नीधि॒षणे॑अ॒न्तरी॑यतेदे॒वोदे॒वीधर्म॑णा॒सूर्य॒ःशुचि॑ः ॥ १ ॥

ते इति॑ । हि । द्यावा॑पृथि॒वी इति॑ । वि॒श्वऽशं॑म्भुवा ।
ऋ॒तव॑री॒ इत्यृ॒तऽव॑री । रज॑सः । धा॒र॒यत्क॑वी॒ इति॑ धा॒र॒यत्ऽक॑वी ।
सु॒जन्म॑नी॒ इति॑ सु॒ऽजन्म॑नी । धि॒षणे॒ इति॑ । अ॒न्तः । ई॒य॒ते॒ ।
दे॒वः । दे॒वी इति॑ । धर्म॑णा । सूर्य॑ः । शुचि॑ः ॥ १ ॥

तेहि तेखलुप्रसिद्धे द्यावापृथिवीअन्तः तयोरंतराले शुचिःशुद्धः विश्वस्यशोचयिता वा देवोदीप्यमानः सूर्योधर्मणाप्रकाशोदकदानादिधारणेनयुक्तःसन् ईयते सर्वदागच्छति ईङ्गतौ दैवादिकः तादृशंकर्मयुवयोरनुग्रहादितिस्तुतिः कीदृश्यौते विश्वशंभुवा विश्वंसुखंभावयितृययोस्तेविश्वशंभुवा विश्वस्यसुखयित्र्यावित्यर्थः ऋतावरीऋतवत्यौउदकवत्यौ ऋतशब्दाच्छन्दसीवनिपावितिवनिप् वनोरचेतिङीब्रेफौ रजसःउदकस्य उदकोत्पत्तौ उदकंरजउच्यतेइतिनिरुक्तम्[1] ।धारयत्कवी अकृच्छ्रेणधारकंकवित्वंययोस्तेतादृश्यौ उदकोत्पादनायाप्रयत्नवत्यौइत्यर्थः यद्वा धारयत्कविर्मनीषीआदित्योययोस्तेतादृश्यौ वृष्ट्युदकधारणवित्सूर्योपेतेइत्यर्थः सुजन्मनीशोभनजन्मवत्यौ धिषणेधर्षणोपेते स्वव्यापारेषुप्रगल्भेइत्यर्थः देवीद्योत-

---

[1] नि० ४. १९. ।

Funding by IKS-MoE

माने अत्रयद्यपिधिषणेइत्येतत्धिषणेरोदसीइतितन्नामसूक्तत्वात् द्यावापृथिवीनाम तथापिद्यावापृथिवीइत्यस्यविद्यमानत्वाद्यौगिकंद्रष्टव्यम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

उ॒रु॒व्यच॑साम॒हिनी॑अस॒श्चता॑पि॒तामा॒ताच॒भुव॑नानिरक्षतः ।
सु॒धृष्ट॑मेवपु॒ष्ये॒३॒नरोद॑सीपि॒तायत्सी॑म॒भिरू॒पैरवा॑सयत् ॥ २ ॥

उ॒रु॒ऽव्यच॑सा । म॒हिनी॒ इति॑ । अ॒स॒श्चता॑ । पि॒ता । मा॒ता । च॒ ।
भुव॑नानि । र॒क्ष॒तः । सु॒धृष्ट॑मे॒ इति॑ सु॒ऽधृष्ट॑मे । व॒पु॒ष्ये॒३॒इति॑ ।
न । रोद॑सी॒ इति॑ । पि॒ता । यत् । सी॒म् । अ॒भि । रू॒पैः ।
अवा॑सयत् ॥ २ ॥

उरुव्यचसा प्रभूतवचनवत्यौ अतिविस्तीर्णे महिनी अतएवमहत्यौ असश्चताअसज्यमाने परस्परवियुक्तेइत्यर्थः पिता पालयित्रीद्यौः मातानिर्मात्रीपृथिवीचेत्युभे भुवनानिभूतजातानि रक्षतः पालयतः द्यौःपितःपृथिवीमातरित्यादिश्रुतेर्मातापितृरूपत्वं किंच सुधृष्टमे अतिशयेनधृष्टे छान्दसस्तकारलोपः प्रगल्भेरोदसी द्यावापृथिव्यौ वपुष्येन वपुषोहितेइव प्राणिनां पितराविव शरीररक्षकेइत्यर्थः तदेवोपपादयति यद्यस्मात्सीं सर्वतः पिता पितृस्थानीया द्यौः रूपैः निरूपणसाधनैः प्रशस्तैः प्रकाशैः निरूप्यमाणैर्वृष्ट्यादिभिर्वा अभ्यवासयत् अभिवासयति अधितिष्ठति तस्मात्पितामाताचभुवनानिरक्षतः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

सवह्निः॑पु॒त्रःपि॒त्रोःप॒वित्र॑वान्पुना॒तिधीरो॒भुव॑नानिमा॒यया॑ ।
धे॒नुंच॒पृश्निं॑वृष॒भंसु॒रेत॑संवि॒श्वाहा॑शु॒क्रंपयो॑अस्यधुक्षत ॥ ३ ॥

सः । वह्निः॑ । पु॒त्रः । पि॒त्रोः । प॒वित्र॑ऽवान् । पु॒नाति॑ । धीरः॑ ।
भुव॑नानि । मा॒यया॑ । धे॒नुम् । च॒ । पृश्नि॑म् । वृ॒ष॒भम् ।
सु॒ऽरेत॑सम् । वि॒श्वाहा॑ । शु॒क्रम् । पयः॑ । अ॒स्य॒ । धु॒क्ष॒त ॥ ३॥

पित्रोः मातापित्रोर्द्यावापृथिव्योः पितामात्रेतिपिताशिष्यते उदात्तयणइतिपितुर्विभक्तिरुदात्ता पुत्रः पुरुत्राता पुत्रस्थानीयआदित्यः पवित्रवान्पावनरश्मियुक्तः धीरः धीमान् सर्वह्निः फलस्यवोढाधारकःसन् मायया प्रज्ञयास्वकीयया भुवनानिभूतजातानि पुनातिपावयति प्रकाशयतीत्यर्थः किंच सएवपुत्रः पृश्निंशुक्लवर्णांधेनुं प्रीणयित्रींभूमिं सुरेतसं शोभनसामर्थ्यं शोभनोदकंवा वृषभं सेक्तारंद्युलोकंच मायया पुनाति पावयति प्रकाशयतीत्यर्थः कदा विश्वाहा सर्वाण्यप्यहानि सर्वकालमित्यर्थः किंच अस्यद्युलोकस्य कर्मणिषष्ठी इमंद्युलोकं शुक्रंपयः दीप्तंपयःसदृशमुदकंधुक्षत दोग्धि दुहेश्छान्दसेलुङि शलइगुपधादनिटःक्सइतिच्लेःक्सादेशः ईदृशोमहानुभावआदित्यस्तयोःपुत्रइतिद्यावापृथिव्योःस्तुतिः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

अ॒यंदे॒वाना॑म॒पसा॑म॒पस्त॑मो॒योज॒जान॒रोद॑सीवि॒श्वशं॑भुवा ।
वियोम॒मेरजं॑सीसुक्रतू॒यया॒जरे॑भिः॒स्कंभ॑नेभिः॒समा॑नृचे ॥ ४ ॥

अ॒यम् । दे॒वाना॑म् । अ॒पसा॑म् । अ॒पःऽत॑मः । यः । ज॒जान॑ ।
रोद॑सी॒ इति॑ । वि॒श्वऽशं॑भुवा । वि । यः । म॒मे । रज॑सी॒ इति॑ ।
सु॒क्र॒तु॒ऽयया॑ । अ॒जरे॑भिः । स्कम्भ॑नेभिः । सम् । आ॒नृ॒चे ॥ ४ ॥

पूर्वंपुत्रमाहात्म्येनैतेप्रशस्येदानींस्वोत्पादकंस्तुत्यंप्रशंसति–अयंदेवानांमध्येदेवतमः अपसां अपस्तमः अपइतिकर्मनाम तेनतद्वान्लक्ष्यते कर्मवतांमध्येप्रकृष्टकर्मा अयमित्युक्तंकइत्याह–योदेवोविश्वशंभुवासर्वप्रकारेणभूतानांसुखस्यभावयित्र्यौ रोदसी द्यावापृथिव्यौ महानुभावेजजानउत्पादितवान् नकेवलमुत्पादनमात्रं अपितु योदेवोरजसी रंजनात्मिकेद्यावापृथिव्यौ रजसीइतिद्यावापृथिव्योर्नाम रजसीसदसीइतितन्नामसुपाठात् उक्तरूपेविममे विशेषेण परिछिनत्ति किंस्वोपभोगाय नेत्याह–सुक्रतूयया शोभनकर्मेच्छया येनकर्मणाप्राणिनांसुखंभवति तादृक्कर्मेच्छया अथवैतदुत्तरत्रसंबध्यते सुक्रतूयया उक्तेननिमित्तेनेमेद्यावापृथिव्यावजरेभिः अजीर्णैर्दृढतरैः स्कंभनेभिः गतिप्रतिबंधनैःशंकुभिः समानृचे सम्यक्सर्वतःपूजितवान् स्थापितवानित्यर्थः ऋचस्तुतौ लिटिरेफसामान्याद्विहल्त्वमस्तीति तस्मान्नुड्द्विहलइत्यभ्यासस्यनुट् यस्मादेवंतस्मादयमेवदेवः अयमेवायस्तमइति एवंमहानुभावेन परमेश्वरेणोत्पन्नेइतिस्तुतिः ॥ ४ ॥

Funding by IKS-MoE

अथपंचमी–

तेनो॑गृणा॒नेम॑हिनी॒महि॒श्रवः॑क्ष॒त्रंद्या॑वापृथिवीधासथोबृ॒हत् ।
येना॒भिकृ॒ष्टीस्त॒तना॑मवि॒श्वहा॑प॒नाय्य॒मोजो॑अ॒स्मेसमि॑न्वतम् ॥५॥३॥

ते इति॑ । न॒ः । गृ॒णा॒ने इति॑ । म॒हि॒नी॒ इति॑ । महि॑ । श्रवः॑ । क्ष॒त्रम् ।
द्या॒वा॒पृ॒थि॒वी॒ इति॑ । धा॒स॒थ॒ः । बृ॒हत् । येन॑ । अ॒भि । कृ॒ष्टीः । त॒तना॑म ।
वि॒श्वहा॑ । प॒नाय्य॑म् । ओजः॑ । अ॒स्मे इति॑ । सम् । इ॒न्व॒त॒म् ॥५॥३॥

तेप्रसिद्धे हेद्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ गृणानेअस्माभिः स्तूयमानेसत्यौकर्मणिकर्तृप्रत्ययः महिमहत् अतिप्रभूतंश्रवः सर्वत्रप्रसिद्धमन्नंसर्वत्रश्रूयमाणां कीर्तिंवानोऽस्मभ्यं धासथः धत्तं दधातेर्लेट्यडागमः सिब्बहुलमितिसिप् तथा बृहत् अतिप्रभूतंक्षत्रंबलंधासथः तदेवविशेष्यते येनबलेन विश्वहा सर्वेष्वप्यहःसु कृष्टीः पुत्रादिरूपाःप्रजाः अभिततनाम अभितोविस्तारयाम तनोतेर्लोटि छान्दसोविकरणस्यश्लुः आडुत्तमस्येत्याडागमः तस्य छन्दस्युभयथेति आर्धधातुकत्वात् अभ्यस्ताद्युदात्तत्वाभावेधातुस्वरः कृष्टयइतिमनुष्यनाम कृष्टयः चर्षणयइतितन्नामसुपाठात् किंच पनाय्यं स्तुत्यं ओजः शरीरबलं अस्मेअस्मासुसम्यगिन्वतं प्रवर्धयतमित्यर्थः इन्वतिर्व्याप्तिवचनः इन्वतिननक्षेइतितन्नामसुपाठात्॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यतृतीयेतृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

किमुश्रेष्ठइतिचतुर्दशर्चंपंचमंसूक्तं दैर्घतमससमार्भवं अंत्यात्रिष्टुप् शिष्टास्त्रिष्टुबन्तपरिभाषया जगत्यः अनुक्रांतंच–किमुश्रेष्ठःषळूनार्भवंत्रिष्टुबंतमिति । व्यूह्ळेदशरात्रेषष्ठेहनिवैश्वदेवशस्त्रेआर्भवंनिविद्धानंद्विप्रतीकं तत्रकिमुश्रेष्ठइत्येतदंत्यवर्ज्यंप्रतीकंव्यूह्ळश्चेतिखण्डेसूत्रितम्–किमुश्रेष्ठउपनोवाजाइतित्रयोदशार्भवंचतस्रश्चेति ।

तत्रप्रथमा–

किमु॒श्रेष्ठः॒किंयवि॑ष्ठोन॒आज॑ग॒न्किमी॑यतेदू॒त्यं१॒॑कद्यदू॑चि॒म
ननि॑न्दिमचम॒संयोम॑हाकु॒लोऽग्ने॑भ्रात॒र्द्रुण॒इद्भू॒तिमू॑दिम ॥ १ ॥

Funding by IKS-MoE

किम् । ऊम् इति । श्रेष्ठः । किम् । यविष्ठः । नः । आ । अजगन् ।
किम् । ईयते । दूत्यम् । कत् । यत् । ऊचिम । न । निन्दिम । चमसम् ।
यः । महाऽकुलः । अग्ने । भ्रातः । द्रुणः । इत् । भूतिम् । ऊदिम ॥ १ ॥

ऋभवोनामसुधन्वनस्त्रयःपुत्राः ऋभुर्विभ्वावाजइति तेचमनुष्याःसन्तः सुकर्मणादेवत्वंप्राप्य कदाचित्कर्मकाले सोमपानायप्रवृत्ताः तान्प्रति देवैःप्रेरितोऽग्निः परस्परसमानरूपान्दृष्ट्वा स्वयमपितदाकारंधृत्वा तेषुमध्ये स्वयंचतुर्थःसन्पातुंप्रवृत्तः तेचऋभवः आगतंतंसमानरूपं अवलोक्य विवेक्तुंअसमर्थाः परस्परमेवंसंदिहते—अयंकिमुश्रेष्ठः किंनुखलुअस्मत्तोऽयंप्रशस्यतमः वयसाश्रेष्ठः सोऽस्मानाजगन् आगमत्प्राप्तः गमेर्लङिच्छान्दसःशपःश्लुः हल्ङ्यादिलोपेमोनोधातोरितिनत्वं अजगन्नितिगतिकर्मा अगन्नजगन्नितितन्नामसुपाठात् किंयविष्ठः किंवा नःअस्माकं युवतमः अस्मत्तःकनीयान् आजगन्प्राप्तः किंवा दूत्यं दूतकर्मदेवसंबन्धिईयते गच्छति देवैःप्रेरितोदूतोऽस्मानागतोवा दूतस्यभागकर्मणीइतियत् यदूचिम यदेतद्ब्रूमः तत्कथंनिश्चेतव्यमित्यर्थः वयं तावत्त्रयएव इदानींचत्वारःसमानरूपावर्तामहे तस्मादयमधिकः किमुश्रेष्ठइति विचिकित्सा एवंसंदिह्य कथंचित्स्वतोऽन्यं निश्चित्यतंप्रत्यपरोक्षेणब्रुवते—हेअग्नेभ्रातः भ्रातृवत् भागार्हं भ्रातायथाबलात् स्वकीयंभागंस्वीकरोति तद्वत्समानरूपमाश्रित्य बलाच्चमसपानायप्रवृत्तइतिभ्रातरित्युक्तं हेतादृशाग्ने चमसंननिंदिम अधिकःसमागतइतिपानमकृत्वाचमसंनदूषयामः णिदिकुत्सायां छंदसिवेतिवक्तव्यमितिद्विर्वचनाभावः अदूष्यत्वेकारणमाह—यश्चमसोमहाकुलः महाकुलोत्पन्नः त्वष्ट्रानिर्मितत्वात् वक्ष्यतिच—त्वष्टाग्नास्वंतन्यानिजइंति । अतः कारणाद्द्रुणः विकारेप्रकृतिशब्दः ततश्चतस्थे तच्छब्दः इदवधारणे दारुविकारचमसस्यभूतिं प्राप्तिं ऊदिम ब्रूमः विदेश्छान्दसेलिटि वचिस्वपीतिसंप्रसारणं ऋादिनियमादिट् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

एकंचमसंचतुरःकृणोतनयद्वोदेवाअब्रुवन्तद्वआगमम् ।
सौधन्वनायद्येवाकरिष्यथसाकंदेवैर्यज्ञियासोभविष्यथ ॥ २ ॥

---

१ ऋ० सं० २. ३. ४. ।

एकम् । चमसम् । चतुरः । कृणोतन । तत् । वः । देवाः । अब्रुवन् ।
तत् । वः । आ । अगमम् । सौधन्वनाः । यदि । एव । करिष्यथ ।
साकम् । देवैः । यज्ञियासः । भविष्यथ ॥ २ ॥

एवंपृष्टोऽग्निः तान्प्रत्युवाच—हेसौधन्वनाः सुधन्वनःपुत्राः यूयंएकंचमसं त्वष्ट्रासंपादितंपूर्वमेकमेवसंतंचमसं चतुरःकृणोतन चतुःसंख्याकान्कुरुत चतुरःशसीत्यन्तोदात्तत्वं पूर्ववत्तनप् यथाउपरितने ज्येष्ठआहचमसाद्वा[1]करेतीत्युपक्रम्य कनिष्ठआहचतुरस्करे[2]तीति चतुष्ट्वंनिर्धारितं नकेवलमहमेवब्रवीमि किंतुवोयुष्मान्प्रति तदुक्तंचतुर्धाकरणरूपंकर्मउत्तरत्रवक्ष्यमाणं अश्वरथादिकरणरूपंचकर्म देवाइन्द्रादयः अब्रुवन् देवत्वप्राप्त्युपायत्वेनतत्तादृशंकर्म वोयुष्माकंवक्तुमहमागमं प्राप्तोऽस्मि यस्मादेवंतस्माद्यूयंयद्येवाकरिष्यथ यद्येवंमदुक्तप्रकारेणकर्तुंशक्नुथ तथाचेद्देवैः साकंसह यज्ञियासोभविष्यथइतितैरुक्तमित्यर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अग्निंदूतंप्रतियदब्रवीतनाश्वःकर्त्वोरथउतेहकर्त्वः ।
धेनुःकर्त्वायुवशाकर्त्वाद्वातानिभ्रातरनुवःकृत्व्येमसि ॥ ३ ॥

अग्निम् । दूतम् । प्रति । यत् । अब्रवीतन । अश्वः । कर्त्वः । रथः ।
उत । इह । कर्त्वः । धेनुः । कर्त्वा । युवशा । कर्त्वा । द्वा । तानि ।
भ्रातः । अनु । वः । कृत्वी । आ । इमसि ॥ ३ ॥

हेआगतदेव अग्निंअंगनादिगुणविशिष्टंदूतं दूतकर्मप्राप्तवन्तं त्वांप्रतियद्यत्कार्यं अब्रवीतन अब्रुवन्व्यत्ययेनमध्यमः पूर्ववत्तनप् किमिति अश्वः कर्त्वः एकस्मादश्वात् अश्वांतरंकर्तव्यमित्यर्थः अश्वादश्वमतक्षतेतिवक्ष्यमाणत्वात् कृत्यार्थेतवैकेनितित्वन्प्रत्ययः उत अपिच रथः कर्त्वः कर्तव्यः धेनुः कर्त्वाचर्मरहितागौः नित्यदोग्ध्रीपुनर्नूतनाकार्या तदुत्तरत्र निश्चर्मणोगामरिणीतधीतिभिरिति[3]वक्ष्यमाणत्वात् तथा द्वा द्वौपितरौजीर्णौसंतौ पुनर्युवशा युवानौ शयानौ प्रकृष्टयौवनोपेतौ कर्त्वा कर्तव्यौ हेभ्रातरग्ने तानि वः युष्माकंदेवानां तैरुक्तानिकर्माणिकृत्वा अनु पश्चात् कृ-

---

[1] ऋ० सं० ३. ७. १. । [2] ऋ० सं० ३. ७. १. । [3] ऋ० सं० २. ३. ५. ।

त्वी कृत्व्याकर्मणा एमसि एमः आभिमुख्येनप्राप्नुमः इण्गतौ इदन्तोमसिः यद्वा ऋषेरिदंवाक्यं हे ऋभवोयूयंआगतं अग्निंदूतंप्रतियदब्रवीतन यत्कार्यं वक्ष्यमाणरूपंकर्तव्यत्वेनवदथ अङ्गीकुरुथ तानिसर्वाणिसंपाद्य हेभ्रातरग्ने कृत्व्या कर्मणा एमसीति ब्रूथेतिऋषिराह ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

च॒कृ॒वांसं॑ऋभव॒स्तद॑पृच्छत॒क्वेद॑भू॒द्यःस्यदू॒तोन॒आज॑गन् ।
य॒दावा॒ख्य॑च्चम॒साञ्च॒तुरः॑कृ॒तानादित्त्वष्टा॒ग्नास्व॒न्तर्न्या॑नजे ॥ ४॥

च॒कृ॒ऽवांसः॑ । ऋ॒भ॒वः॒ । तत् । अ॒पृ॒च्छत॒ । क्व॑ । इत् । अ॒भू॒त् । यः । स्यः । दू॒तः । न॒ः । आ । अज॑गन् । य॒दा । अ॒व॒ऽअख्य॑त् । च॒म॒सान् । च॒तुरः॑ । कृ॒तान् । आत् । इत् । त्वष्टा॑ । ग्नासु॑ । अ॒न्तः । नि । आ॒न॒जे॒ ॥ ४ ॥

हेऋभवः तत्कार्यंयथाचकृवांसः कृतवन्तोयूयंअपृच्छत प्रश्नंकुरुत करोतेर्लिटःक्वसुः अत्रयद्यपिऋभुरितित्रयाणांमध्येएकस्यनाम तथापितस्यप्राथम्याच्छत्रिणोगच्छन्तीतिवत्सर्वेऽप्यृभवउच्यन्ते किमिति स्यः सदूतः क्वेदभूत् कुत्रगतः सइत्युक्तंकइत्याह—यः योदूतोनोऽस्मानाजगन् आगमत्प्राप्तः एवंभूतेसति यदायंत्वष्टाचतुरःकृतान्चमसान् अवाख्यत् अभिपश्यति ख्यातेर्लुङि अस्यतिवक्तिख्यातीतिच्लेरङादेशः आदित् अनन्तरमेव त्वष्टातस्य चमसस्योत्पादकएतन्नामकोदेवः ग्नासु स्त्रीषु मेनाग्नाइतिस्त्रीणामितिनिरुक्तं अंतर्मध्येन्यानजे न्यक्तोभूत् स्त्रियमात्मानममन्यतेत्यर्थः अंजेर्लिटितस्मान्नुट् छान्दसोऽनुनासिकलोपः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

ह॒नामै॑नाँ॒इति॒त्वष्टा॒यदब्र॑वीच्चम॒सं॑येदे॑व॒पान॒मनि॑न्दिषुः ।
अ॒न्यानामा॑निकृण्वतेसु॒तेसचाँ॒अ॒न्यैरे॑नान्क॒न्या॒३नाम॑भिःस्परत्॥५॥४

ह॒नाम॑ । ए॒ना॒न् । इति॑ । त्वष्टा॑ । यत् । अब्र॑वीत् । च॒म॒सम् । ये । दे॒व॒ऽपान॑म् । अनि॑न्दिषुः । अ॒न्या । नामा॑नि । कृ॒ण्व॒ते॒ । सु॒ते । सचा॑ । अ॒न्यैः । ए॒ना॒न् । क॒न्या॑ । नाम॑ऽभिः । स्प॒र॒त् ॥ ५ ॥ ४ ॥

एनान्वक्ष्यमाणान्हनामेति यद्यदाअब्रवीत् त्वष्टा पूजार्थंबहुवचनं एतच्छब्दस्यप्रकृतपरामर्शकत्वात् ऋभूणांप्रकृतत्वात् तेषांहननप्रसक्तिंदर्शयति येदेवपानं देवैःपातव्यंचमसंयेऋभवोऽनिन्दिषुः निंदांअकुर्वन् देवयोग्यंत्वाष्ट्रचमसंमनुष्याऋभवः स्वीकृत्यचतुर्धाव्यभजन् तान्हनामेति यदाब्रवीदित्यर्थः तदाप्रभृतिमनुष्याः सुतेअभिषुतेसोमेपानायप्रस्तुतेसतिसचासहपरस्परंअन्यानामानि अन्यानिहोत्रध्वर्यूद्गात्रादीनिकृण्वतेकुर्वन्ति पूर्वंनामप्रच्छाद्योपहवकालेअध्वर्यउपह्वयस्वहोतरुपह्वयस्वेत्येवमन्यैरेवनामभिःआत्मानंत्वष्टृवधभीत्याप्रख्यापयन्तीत्यर्थः पूर्वमन्यानिनामानिकथंप्रसक्तानीत्यतआह—एनान्नरान्कन्यास्वोत्पादयित्रीमाता अन्यैरेवनामभिः स्परत्प्रीणयति स्पृप्रीतिपालनयोः लेटचडागमः ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यतृतीयेचतुर्थोवर्गः ॥ ४ ॥

अथषष्ठी—

इन्द्रो॒हरी॑युयु॒जेअ॒श्विना॒रथं॑बृह॒स्पति॑र्वि॒श्वरू॑पा॒मुपा॑जत ।
ऋ॒भुर्वि॑भ्वा॒वाजो॑दे॒वाँअ॑गच्छत॒स्वप॑सोय॒ज्ञियं॑भा॒गमै॑तन ॥ ६ ॥

इन्द्रः॑ । हरी॒ इति॑ । यु॒यु॒जे । अ॒श्विना॑ । रथ॑म् । बृह॒स्पतिः॑ ।
वि॒श्वऽरू॑पाम् । उप॑ । आ॒ज॒त॒ । ऋ॒भुः । विऽभ्वा॑ । वाजः॑ । दे॒वान् ।
अ॒ग॒च्छ॒त॒ । सु॒ऽअप॑सः । य॒ज्ञिय॑म् । भा॒गम् । ऐ॒त॒न॒ ॥ ६ ॥

पूर्वंसृष्टानांक्रमेणविनियोगमाह—इन्द्रोहरीयुयुजे एतन्नामानावश्वौरथेयोजितवान् तथा अश्विनाअश्विनौ रथंयोजितवन्तौ तथाबृहस्पतिः बृहतोमन्त्रस्य पालयिता एतन्नामकोदेवो विश्वरूपां नानारूपोपेतांगांउपाजत उपागमत् स्वीकृतवानित्यर्थः यद्यप्यत्रगौरितिविशेषोनश्रुतः तथापिपूर्वं धेनुःकर्त्वेत्युक्तत्वात् परस्ताच्चयेधेनुंविश्वजुवं विश्वरूपामितिवक्ष्यमाणत्वाच्च विश्वरूपागौरित्येवाध्यवसीयते अतएवविश्वरूपामितिचतस्याश्वपंक्तिमितिकेचनव्याचक्षते ततदसत् युष्मत्संपादितानि रथादीनींद्रादयः स्वभागत्वेनाकल्पयन् तस्मादृभुर्विभ्वावाजश्च यूयं देवानिंद्रादीनगच्छत गत्वाच हेस्वपसः शोभनाश्वरथादिकर्मवन्तोयूयं यज्ञियं यज्ञार्हं यज्ञसंबंधिनंभागं सोमरूपं देवत्वंप्राप्तैःसेवनीयं ऐतन प्राप्नुत कर्मसामर्थ्येनहविर्भुजोभवतेत्यर्थः इत्येवमृषिराह ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

निश्चर्म॑णो॒गाम॑रिणीतधी॒तिभि॒र्याजर॑न्तायु॒व॒शाताकृ॑णोतन ।
सौध॑न्वना॒अश्वा॒दश्व॑मतक्षतयु॒क्त्वारथ॒मुप॑दे॒वाँअ॑यातन ॥ ७॥

निः । चर्म॑णः । गाम् । अ॒रि॒णी॒त॒ । धी॒तिऽभि॑ः । या । जर॑न्ता ।
यु॒व॒शा । ता । अ॒कृ॒णो॒त॒न॒ । सौध॑न्वनाः । अश्वा॑त् । अश्व॑म् ।
अ॒त॒क्ष॒त॒ । यु॒क्त्वा । रथ॑म् । उप॑ । दे॒वान् । अ॒या॒त॒न॒ ॥ ७ ॥

हेसौधन्वनाः यूयं निश्चर्मणा मृतायागोःसकाशादुत्कृत्ताच्चर्मणः गांनूतनां निररिणीत निरगमयत उत्पादितवन्तः तेनैवचर्मणासंवीतांतत्सदृशीमन्यांधेनुंकृतवन्तइत्यर्थः यद्यपिपूर्वमेवाश्वादीनां विनियोगउक्तः तथापितेषामत्यन्तदुःखसंपादत्वज्ञापनाय पुनराह—नकेवलं गोकरणमेव अपिच या जरंता यौजीर्णौ पितरौ ता तौ युवशा युवानौ कृणोतन अकुरुत किंच अश्वादश्वं एकेनविद्यमानेनाश्वेनाश्वान्तरमतक्षत प्रयत्नेनसंपादितवन्तः यस्मादेवं कृतवंतस्तस्माद्रथं युष्मदीयंयुक्त्वाश्वैर्योजयित्वादेवानिन्द्रादीनुपायातन देवसमीपंप्राप्नुत ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

इ॒दमु॑द॒कंपि॑ब॒तेत्य॑ब्रवीतने॒दंवा॑घापिबतामु॒ञ्ज॒नेज॑नम् ।
सौध॑न्वना॒यदि॒तन्नेव॒हर्य॑थतृ॒तीये॑घा॒सव॑नेमादयाध्वै ॥ ८ ॥

इ॒दम् । उ॒द॒कम् । पि॒ब॒त॒ । इति॑ । अ॒ब्र॒वी॒त॒न॒ । इ॒दम् । वा॒ । घ॒ ।
पि॒ब॒त॒ । मु॒ञ्ज॒ऽनेज॑नम् । सौध॑न्वनाः । यदि॑ । तत् । नऽइ॑व । हर्य॑थ ।
तृ॒तीये॑ । घ॒ । सव॑ने । मा॒द॒या॒ध्वै॒ ॥ ८ ॥

इदानीमृषिर्देवैरुक्तमर्थंतान्संबोध्य यूयंऋभूनेवमुक्तवन्तःस्थेत्यनुवाचयति हेसौधन्वनाः सुधन्वनःपुत्राः यूयं इदमुदकं सोमलक्षणं पिबत इत्यब्रवीतन इत्युक्तवन्तः ब्रवीतेर्लङिमध्यमबहुवचनस्यतस्यतनबादेशे पित्त्वाद्ब्रुवईट् एतत्प्रातःसवनिकाभिप्रायं वा अथवा घेत्यनर्थकः प्रसिद्ध्यर्थोवा इदंमुंजनेजनं मुंजवान्नामपर्वतः सोमोत्पत्तिस्थानं ततआहृतत्वात्तेनमुंजतृणेनशोधितं अपगततृणमित्यर्थः इदंसोमरसरूपमुदकं पिबतेत्यब्रवीतन एतन्माध्यंदिनसवनाभिप्रायं हेऋभवः यूयंतत् उभयसवनसंबन्धि सोमपानकार्यं नेवहर्यथ नैवकामयथ हर्यतिःकान्तिकर्मा ह-

र्येतिउशिगितितत्कर्मसुपाठात् तृतीयसवनेतु मादयाध्वै अत्यर्थं तृप्ताभवथ ऋभवोदेवाःसोमस्य मत्सन्नितितृतीयसवने तेषांसोमपानसद्भावात् एवंयूयमृभूनुक्तवन्तः अथवा ऋभून्प्रति तस्यैवेदं वाक्यं हेसौधन्वनाः यूयंदेवत्वंप्राप्य देवयजनंप्रतिसोमपानायरथेनागत्य श्रांतानश्वान् प्रातःसवनेइदमुदकं सोमलक्षणं पिबतेत्यब्रवीतन तत्रयदिनेच्छथ इदंवा मुंजनेजनं मुंजेनदूषितं वाजिनं पिबतेत्यब्रवीतन पश्चात्तद्वयंयदिनेवहर्यथ हेअश्वाः यूयं तृतीयसवने मादयाध्वै तत्रापिवाजिनप्रचारात् ॥ ८ ॥

अथनवमी—

आपो॒भूयि॑ष्ठा॒इत्येको॑अब्रवीद॒ग्निर्भूयि॑ष्ठ॒इत्य॒न्यो अ॑ब्रवीत् ।
व॒ध॒र्यन्तीं॑ब॒हुभ्य॒ःप्रैको॑अब्रवीदृ॒तावद॑न्तश्चम॒साँ अ॑पिंशत ॥ ९ ॥

आप॑ः । भूयि॑ष्ठाः । इति॑ । एक॑ः । अ॒ब्र॒वी॒त् । अ॒ग्निः । भूयि॑ष्ठः ।
इति॑ । अ॒न्यः । अ॒ब्र॒वी॒त् । व॒ध॒ःऽयन्ती॑म् । ब॒हुऽभ्य॑ः । प्र । एक॑ः ।
अ॒ब्र॒वी॒त् । ऋ॒ता । वद॑न्तः । च॒म॒सान् । अ॒पिं॒श॒त ॥ ९ ॥

चमसचतुर्धाकरणकालेकिमितिसत्यंमदन्तोव्यभजन्नितितदाह—एकस्त्रयाणामन्यतमः आपोभूयिष्ठाइत्यब्रवीत् नह्युदकात्प्रशस्तंलोकोपकारकंतत्वान्तरमस्त्यतआपोभूयिष्ठाइत्येवमवादीत् अपामेवश्रेष्ठत्वमपएवससर्जादावित्यादिशास्त्रात् तथान्योऽग्निर्भूयिष्ठइत्यब्रवीत् आंतरंबाह्यंचदाहपाकभुक्तजरणादिव्यापारेणाग्नेरेवजगन्निर्वाहकत्वात् अग्नेरेवभूयिष्ठत्वमित्येवमन्यते तथा वधर्यन्तींवधरितिरेफान्तोऽपिवज्रनाम वधःअर्कइतितन्नामसुपाठात् तदिच्छतिवृष्ट्युदकायेति वधर्यन्तीमेघपंक्तिरुच्यते यद्यपीयंस्ववधायवज्रंस्वयमेवनापेक्षतेतथापि वृष्ट्यर्थंवज्रेणहन्यमानत्वात् तदिच्छतीत्युपचर्यते यद्वा बहुभ्यस्तेषामर्थाय वधर्यन्तींवधमात्मनइच्छन्तींभूमिं छान्दसोरेफोपजनः तामेवैकःबहुभ्यः संवादिभ्यः श्रेष्ठतमामब्रवीत् उदकस्यापिमेघकारणत्वात् एवमृता ऋतानिउक्तरूपाणि यथार्थानिवाक्यानिवदन्तः परस्परंब्रुवन्तः चमसान् अपिंशतअवयविनोऽकुरुत चतुर्धाव्यभजतेत्यर्थः पिशिअवयवे शेमुचादीनामितिनुम् इदमेवऋतवदनंअपेक्ष्यऋभुशब्दंव्याचक्षाणोयास्कः—ऋभवउरुभान्तीतिवर्तेनभान्तीतिवर्तेनभवन्तीत्युक्तवान् ॥ ९ ॥

---

१ नि० ११. १५. ।

अथदशमी–

श्रोणामेकउदकंगामवाजतिमांसमेकःपिंशतिसूनयाभृतम् ।
आनिम्रुचःशकृदेकोअपाभरत्किंस्वित्पुत्रेभ्यःपितराउपावतुः॥१०॥५॥

श्रोणाम् । एकः । उदकम् । गाम् । अव । अजति । मांसम् । एकः ।
पिंशति । सूनया । आऽभृतम् । आ । निऽम्रुचः । शकृत् । एकः ।
अप । अभरत् । किम् । स्वित् । पुत्रेभ्यः । पितरौ । उप ।
आवतुः ॥ १० ॥ ५ ॥

अत्रऋभवएवऋत्विग्रूपेणस्थित्वासर्वत्रयज्ञंनिर्वहंतीत्याह श्रोणांशोणं वाछन्दसीतिपररूपाभावः शोणवर्णमुदकंरुधिरं एकः ऋभुषुमध्येऋत्विग्गामवाजति वाह्यभूमिंप्रतिगमयति रक्षोभागत्वेनस्थापयति तथा एकोमांसं सूनया छेदनसाधनेन स्वधितिनाआभृतं संपादितंपिंशति हृदयजिह्वावक्षआद्याकारेणआहृतंसंपादितंमांसंपिंशति अवयवीकरोति स्वधितिनातत्तदवयवान्विभजतीत्यर्थः अथैकोनिम्रुचः निःशेषेणछिन्नान्मांसात् शकृत् कुक्षिस्थंजरत्तृणं ऊवध्यनामकं अपाभरत् अपाहरत् निरसनाय एवं ऋत्विग्रूपेणस्थितेभ्यःपुत्रेभ्यः पुरुत्रातृभ्यः पुत्रस्थानीयेभ्यः ऋभुभ्यः सर्वेष्वनुष्ठितेषु पितरायज्ञस्यपालयितारौजायापती किंस्विदुपावतुः किंनु खलुप्राप्नुतः अवतेःप्राप्त्यर्थाच्छान्दसोलिट् सर्वंतैरेवानुष्ठितमिति तयोर्नकिंचित्कृत्यमस्तीत्यर्थः अथवायमर्थः एकस्तेषामन्यतमः श्रोणां पंगुकांगां उदकं प्रत्यवगमयति अपरः सूनयामांसविक्रयिण्याभृतंसंपादितंमांसंपिंशति पित्रोरर्थे अपरआनिम्रुचः अस्तमयादर्वागेव शकृद्गोपुरीषंहरति एवमृभुभिरनुष्ठितेसति किंस्वित् एतस्मात्परिचरणादन्यत् पुत्रेभ्यः पितरौउपावतुः उपगच्छेतामिति ॥ १० ॥

॥ इतिद्वितीयस्यतृतीयेपंचमोवर्गः ॥ ५ ॥

अथैकादशी–

उद्वत्स्वस्माअकृणोतनातृणंनिवत्स्वपःस्वपस्ययानरः ।
अगोह्यस्ययदसस्तनागृहेतदद्येदमृभवोनानुगच्छथ ॥ ११ ॥

Funding by IKS-MoE

उद्वत्ऽसु । अस्मै । अकृणोतन । तृणम् । निवत्ऽसु । अपः ।
सुऽअपस्यया । नरः । अगोह्यस्य । यत् । असस्तन । गृहे । तत् ।
अद्य । इदम् । ऋभवः । न । अनु । गच्छथ ॥ ११ ॥

पुराणप्रसिद्धान्सुधन्वनःपुत्रान्कर्मणादेवत्वंप्राप्तवतोऋभूनस्तुत्वावेदप्रसिद्ध्या सूर्यरश्मिरूपानृभूनिदानींस्तौति तथाचयास्कोनिरुक्तेपुराणप्रक्रियासिद्धानृभून्बहुधानिरुच्यतदुदाहरणत्वेनविष्ट्वीशमीत्येतामुदाहृत्यादित्यरश्मयोऽप्यृभवउच्यन्तइत्युक्त्वातस्मिन्नर्थेएतामृचमुदाजहार–हेऋभवः उरुप्रभूतं भासमानाःऋतेनादित्येनभासमानावाऋतेनोदकेनउदकार्थमुत्पन्नावारश्मीनामुरुभासमानत्वंप्रसिद्धम् तथाआदित्यादुत्पत्तिरपिउदकार्थंभवनमपिरश्मीनांघर्मकालेभूमिगतंसारमादायपुनर्वर्षकालेप्रवर्षंतीतिप्रसिद्धम् आदित्याज्जायतेवृष्टिरितिशास्त्रात् तथाविधानरः प्रकाशवृष्ट्युदकादेर्नेतारोयूयं उद्वत्सुउन्नतेषुप्रदेशेषुमेर्वादिषु तृणंव्रीहियवादिरूपं अस्मैप्राणिजातायउपकारार्थंअकृणोतन कृतवन्तःस्थ उपसर्गाच्छन्दसिधात्वर्थेइतिवतिः तथा निवत्सुप्रवणदेशेषु अस्माएवअपउदकान्यकृणोतन अकुर्वत किंस्वभोगार्थं नेत्याह स्वपस्ययाशोभनकर्मेच्छया शोभनंकर्मैभिःकृतमितियजमानाः स्तुवन्तितदिच्छयेत्यर्थः किंच यूयंअगोह्यस्याग्राह्यस्यादित्यस्यगृहेमण्डलेयत् यावत्कालंअसस्तनसुप्तवन्तःस्थ रात्रौनिर्व्यापारास्तिष्ठथ षसस्वप्ने अस्माल्लङिपूर्ववत्तस्यतनबादेशः अदादित्वाच्छपोलुक् तत्तावन्तंकालं अद्याहनिइदंइदानीं नानुगच्छथअनुसृत्यनगच्छथ यावन्तंकालंरात्रौ सूर्येनिगूढावर्तध्वे तावन्तमेवकालमहन्यपिनानुगच्छथेत्यर्थः यद्वा अगोपनीयस्यतस्यगृहेअन्तरिक्षेयत्यावन्तंकालंअसस्तन वृष्टिमदत्त्वास्वापमकुरुत तत्तावंतंकालं अद्येदानींवर्षसमये इदंसस्याभिवर्धनवृष्टिप्रवाहरूपंकर्मनानुगच्छथअनुसृत्यनप्राप्नुथ यावन्तंकालंविवर्षथ तावन्तमेवकालंप्रवर्षथेत्यर्थः ॥ ११॥

अथद्वादशी–

संमील्ययद्भुवनापर्यसर्पतक्वस्वित्तात्यापितरावआसतुः ।
अशपतयःकरस्नंवआददेयःप्राब्रवीत्प्रोतस्माअब्रवीतन ॥ १२ ॥

सम्ऽमील्य । यत् । भुवना । परिऽअसर्पत । क्व । स्वित् । तात्या ।
पितरा । वः । आसतुः । अशपत । यः । करस्नम् । वः । आऽददे ।
यः । प्र । अब्रवीत् । प्रो इति । तस्मै । अब्रवीतन ॥ १२ ॥

---

1 नि० ११.१६.।

Funding by IKS-MoE

हेऋभवोरश्मयोयूयं यत् यदाभुवनाभूतजातानि संमील्यसंमीलनंकृत्वाजलधरपटलैराच्छाद्यपर्यसर्पत परितःसर्पणंकुरुथ वर्षथेत्यर्थः तदा ता त्या ता तौ तायमानेवृष्ट्युदके यद्वा तात्या तासु वर्षासु छान्दसस्त्यप्रत्ययोदकारस्यात्वंच अथवा पितृविशेषणं तात्या तत्कालीनौ पितरा पितरौ जगतःपालकौसूर्याचन्द्रमसौ क्वस्विदासतुः कुत्रखलुतिष्ठतः अस्तेर्लिटि व्यत्ययेनभूभावाभावः यद्वा असतेर्गत्यर्थस्यलिट्येतद्रूपं अहोरात्राविभागेनप्रवर्षथेत्यर्थः किंच ईदृशान्वोयुष्मान्यःकोऽपि वृष्टिप्रतिबंधकारीराक्षसादिः करस्नं बाहुनामैतत् करस्नौबाहूइत्युक्तत्वात् अत्रत्वकारान्तं युष्मदीयंहस्तंआददेगृह्णाति प्रतिरोधंकरोति तमशपत नाशयथ यश्चप्राब्रवीत् प्रकर्षेणवाचानिरुंधे तस्मै प्रो प्रैवाब्रवीतन प्रकर्षेणभर्त्सनादिशब्दंकुरुथ यद्वा योनूनंस्तौति तंप्रकर्षेणस्तुतेत्यर्थः ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी–

सु॒षु॒प्वांसं॑ऋभव॒स्तद॑पृच्छ॒तागो॑ह्य॒कइ॒दंनो॑अबूबुधत् ।
श्वानं॑ब॒स्तो॑बो॑धयि॒तार॑मब्रवीत्सं॑वत्स॒रइ॒दम॒द्याव्यं॑ख्यत ॥ १३ ॥

सु॒सु॒प्वांस॑ः । ऋ॒भ॒व॒ः । तत् । अ॒पृ॒च्छ॒त॒ । अगो॑ह्य । कः । इ॒दम् । न॒ः ।
अ॒बू॒बु॒ध॒त् । श्वान॑म् । ब॒स्त॑ः । बो॒ध॒यि॒तार॑म् । अ॒ब्र॒वी॒त् । सं॒व॒त्स॒रे ।
इ॒दम् । अ॒द्य । वि । अ॒ख्य॒त॒ ॥ १३ ॥

हेऋभवः रश्म्यात्मकायूयं सुषुप्वांसः आदित्यमण्डले स्वपन्तोवर्षणाय स्वपेर्लिटःक्वसुः तत् तमादित्यं तद्वाक्यमपृच्छथ प्रश्नंकुरुथ किंतदितिचेदुच्यते हेगोह्य केनचिदगोपनीयादित्यस्वामिन् नोऽस्मदीयमिदंकर्मवर्षणरूपंकःअबूबुधत् बोधयति प्रेरयति साहाय्यंकरोति बुधेर्ण्यन्ताल्लुङिचङिरूपं बस्तः सर्वस्यवासयिता आदित्यः वसेरौणादिकस्तप्रत्ययः बवयोरभेदात् बत्वं बोधयितारंप्रेरयितारंश्वानमब्रवीत् अंतरिक्षेश्वसंतंवायुंप्रावादीत् असौयुष्मान्प्रेरयतीति अथवा वायुसाहाय्येनवर्षन्तोयूयंसंवत्सरेपूर्णेअद्येदानींइदंजगत् व्यख्यत विविधंप्रकाशितवन्तः पूर्वंसूर्याचन्द्रमसौयथानदृश्येते तथावर्षित्वेदानींवर्षकालेतीतेविश्वंजगद्व्यक्तंकुरुथेत्यर्थः ख्यातेर्लुङ्च्यस्यतिवक्तिख्यातीत्यङ् ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी—

दि॒वाया॑न्तिम॒रुतो॒भूम्या॒ग्निर॒यंवातो॑अ॒न्तरि॑क्षेणयाति ।
अ॒द्भिर्या॑ति॒वरु॑णःसमु॒द्रैर्यु॒ष्माँइ॒च्छन्तः॑शवसोनपातः ॥ १४ ॥६॥

दि॒वा । या॒न्ति॒ । म॒रुतः॑ । भूम्या॑ । अ॒ग्निः । अ॒यम् । वातः॑ ।
अ॒न्तरि॑क्षेण । या॒ति॒ । अ॒त्ऽभिः । या॒ति॒ । वरु॑णः । स॒मु॒द्रैः । यु॒ष्मान् ।
इ॒च्छन्तः॑ । श॒व॒सः॒ । न॒पा॒तः॒ ॥ १४ ॥ ६ ॥

हेशवसोवृष्टिकार्यस्यबलस्य नपातोनपातयितारः ऋभवः युष्मान्इच्छन्तःवृष्ट्यनुकूलचिकीर्षया युष्मानेवेच्छन्तः सर्वेदेवाःआयांति कस्मादितितदुच्यते मरुतः वृष्ट्यनुकूलादेवाः दिवा द्युलोकादन्तरिक्षाद्वायान्तिआगच्छन्ति सावेकाचइतितृतीया विभक्तेरुदात्तत्वं भूम्याः भूमेःसकाशादग्निर्याति आगच्छति अयंवातः सर्वदासंचारीवायुः अन्तरिक्षेणयातिअन्तरिक्षादायाति तथावरुणः आवरकोजलाभिमानीदेवः समुद्रैः समुन्दनस्वभावैरद्भिः ताभ्यआयाति यद्वा पूर्वं वृष्टिसाहाय्यायागताः एतेदेवाः कृतकार्याःसंतः पुनर्युष्मान्कामयमानाः स्वस्वदेशंप्रतियान्तीत्यर्थः ॥ १४ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यतृतीयेषष्ठोवर्गः ॥ ६ ॥

मानोमित्रइतिद्वाविंशत्यृचंपंचमंसूक्तं दैर्घतमसं तृतीयाषष्ठ्यौजगत्यौ शिष्टास्त्रिष्टुभः अश्वस्यस्तूयमानत्वाद्यातेनोच्यतेसादेवतेतिन्यायेनाश्वोदेवता अत्रानुक्रमणिका—मानोद्व्यधिकाश्वस्तुतिस्तु तृतीयाषष्ठ्यौजगत्याविति। अश्वमेधस्यमध्यमेहन्यध्रिगुप्रैषे अध्रिगोशमीध्वमितिशिष्ट्वाषड्विंशतिरस्यवंक्रयइतिअस्मात्पुरस्ताद्वैतत्सूक्तमावपेत् त्रीणिसुत्यानिभवन्तीतिखण्डेसूत्रितम्—अध्रिगोशमीध्वमितिशिष्ट्वाषड्विंशतिरस्यवंक्रयइतिवामानोमित्रइत्यावपेतेति ।

तत्रप्रथमा—

मानो॑मि॒त्रोवरु॑णोअर्य॒मायुरिन्द्र॑ऋभु॒क्षाम॒रुतः॑परि॑ख्यन् ।
यद्वा॒जिनो॑दे॒वजा॑तस्य॒सप्तेः॑प्रव॒क्ष्यामो॑वि॒दथे॑वी॒र्या॑णि ॥ १ ॥

Funding by IKS-MoE

मा । न॒ः । मि॒त्रः । वरु॑णः । अ॒र्य॒मा । आ॒युः । इन्द्रः॑ । ऋ॒भु॒क्षाः ।
म॒रुतः॑ । परि॑ । ख्य॒न् । यत् । वा॒जिनः॑ । दे॒वऽजा॑तस्य । सप्तेः॑ ।
प्र॒ऽव॒क्ष्यामः॑ । वि॒दथे॑ । वी॒र्या॑णि ॥ १ ॥

नोऽस्मानश्वंस्तोतुंप्रवृत्तान्मित्रादयोदेवाः मापरिख्यन् परिख्यानं माकुर्वन्तु परिख्यानं नामनिंदा महानुभावंदेवजातमश्वं तुच्छानराःस्तुवंतीतिमाकुर्वन्तु ख्यातेर्माङिलुङिअस्यतिवक्तीत्यादिनाच्लेरङ् अहरभिमानीदेवोमित्रः रात्र्यभिमानीवरुणः अर्यमा तयोरन्तरालाभिमानी आदित्यःआयुः सततगन्तावायुः वकारलोपोवा इन्द्रःप्रसिद्धः ऋभुक्षाः देवानांनिवासभूतःप्रजापतिः यद्वैतन्महन्नामैंद्रविशेषणं ऋभुक्षाउक्षाइतितन्नामसुपाठात् मरुतःइन्द्रभ्रातरः निन्दायाः प्रसक्तिंदर्शयति यद्यस्माद्वाजिनोवेजनवतोबह्वन्नवतोवा देवजातस्य बहुदेवतास्वरूपेणोत्पन्नस्य उषादीनामस्यशिरआद्यवयवत्वादितिभावः उषावाअश्वस्यमेध्यस्यशिरइत्यादिश्रुतेः । यद्वा देवेभ्योजातस्यगंधर्वकुलेउत्पन्नत्वात् । सप्तेःसर्पणशीलस्य अश्वनामैतत् एवंविधस्याश्वस्यमहानुभावस्यवीर्याणिवीरकर्माणिसामर्थ्यानिविदथे वेदनसाधनेयज्ञेप्रवक्ष्यामः प्रकर्षेणब्रूमः अतोमापरिख्यन् प्रत्युतानुगृह्णन्त्वित्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

यन्नि॒र्णिजा॒रेक्ण॑सा॒प्रावृ॑तस्यरा॒तिंगृ॑भी॒तांमु॑ख॒तोनय॑न्ति ।
सुप्रा॑ङ॒जोमेम्य॑द्वि॒श्वरू॑पइन्द्रापू॒ष्णोःप्रि॒यमप्ये॑ति॒पाथः॑ ॥ २ ॥

यत् । निः॒ऽनिजा॑ । रेक्ण॑सा । प्रावृ॑तस्य । रा॒तिम् । गृ॒भी॒ताम् ।
मु॒ख॒तः । नय॑न्ति । सुऽप्रा॑ङ् । अ॒जः । मेम्य॑त् । वि॒श्वऽरू॑पः ।
इ॒न्द्रा॒पू॒ष्णोः । प्रि॒यम् । अपि॑ । ए॒ति॒ । पाथः॑ ॥ २ ॥

यत् यस्मात् निर्निजा निर्निगितिरूपनाम निर्णिक् वव्रिरिति रूपनामसुपाठात् रेक्णसा रेक्णइतिधननाम रेक्णः रिक्थमितितन्नामसूक्तत्वात् उभयत्रमत्वर्थोलुप्यते रूपवता हिरण्यवता आभरणेनप्रावृतस्य सर्वतोवेष्टितस्याश्वस्यमुखतः पुरस्ताद्गृभीतां गृहीतांरातिंदातव्यांदातव्यत्वेनगृहीतामजां नयन्तिऋत्विजः सताद्दशोजः सुप्राङ् सुष्ठुप्रशस्यगमनः मेम्यत् हन्यमानः मीञ्हिंसायां अस्माद्यङ्लुगन्तात्कर्मणिव्यत्ययेनशतृ यद्वा तस्यशब्दानुकरणं मेमेशब्दंकुर्वन् विश्वरूपः बहुवर्णोपेतः कृष्णग्रीवः कृष्णललाटइत्येवमनेकवर्णइत्यर्थः एवंरूपोयः इन्द्रापूष्णोः

Funding by IKS-MoE

इन्द्रःप्रसिद्धः पूषापोषकोदेवोऽग्निः तयोःप्रियं आग्नेयःकृष्णग्रीवइत्युक्तत्वात् अग्नेःप्रियत्वं सर्वेपींद्रस्येतींद्रप्रियत्वं एवंरूपंपाथोन्नमप्येतिप्राप्नोतु ॥ २ ॥

अथतृतीया–

ए॒षच्छाग॑ःपु॒रोअश्वे॑नवा॒जिना॑पू॒ष्णोभा॒गोनी॑यतेवि॒श्वदे॑व्यः ।
अ॒भि॒प्रि॒यं॑यत्पु॑रो॒ळाश॒मर्व॑ता॒त्वष्टेदे॑नंसौश्रव॒साय॑जिन्वति ॥ ३ ॥

ए॒षः । छाग॑ः । पु॒रः । अश्वे॑न । वा॒जिना॑ । पू॒ष्णः । भा॒गः । नी॒य॒ते॒ ।
वि॒श्वऽदे॑व्यः । अ॒भि॒ऽप्रिय॑म् । यत् । पु॒रो॒ळाश॑म् । अर्व॑ता ।
त्वष्टा॑ । इत् । ए॒न॒म् । सौ॒श्र॒व॒साय॑ । जि॒न्व॒ति॒ ॥ ३ ॥

एषःछागः शृंगरहितोऽजः अश्वेन वाजिनाशीघ्रव्यापकेनाश्वेनसहपूष्णः पोषकस्याग्नेर्भागोभजनीयः विश्वदेव्यः सर्वदेवार्हः अग्नेःसर्वदेवात्मकत्वात् तदर्हत्वेनसर्वदेवप्रियत्वं एवंविधोऽजः पुरः पुरस्तान्नीयतेप्राप्यते यत् यस्मादेवंक्रियते तस्मात्प्रियंप्रीणयितारं पुरोडाशंपुरस्ताद्दातव्यमेनमजं त्वष्टासर्वस्योत्पादकोदेवः त्वष्टारूपाणिविकरोतीतिश्रुतेः[1] । तूर्णव्यापकोऽग्निर्वा उभेत्वष्टुर्बिभ्यतुरित्युक्तत्वात् अहोरात्रेइतिवारणीइतिवेतियास्केनारणीबिभ्यतुरित्युक्तत्वात्[2] अरणिसंबन्धोग्नेरेवेतिगम्यते अर्वताअरणवताश्वेनसहसौश्रवसाय देवानांशोभनान्नायतन्निमित्तं अभिजिन्वति प्रीतिहेतुकंकरोति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

यद्ध॒वि॒ष्य॑मृतु॒शोदे॑व॒यानं॒त्रिर्मानु॑षाः॒पर्यश्वं॒नय॑न्ति ।
अत्रा॑पू॒ष्णःप्र॑थ॒मोभा॒गए॑तिय॒ज्ञंदे॒वेभ्यः॑प्रतिवे॒दय॑न्न॒जः ॥ ४ ॥

यत् । ह॒वि॒ष्य॑म् । ऋ॒तु॒ऽशः । दे॒व॒ऽयान॑म् । त्रिः । मानु॑षाः ।
परि॑ । अश्व॑म् । नय॑न्ति । अत्र॑ । पू॒ष्णः । प्र॒थ॒मः । भा॒गः । ए॒ति॒ ।
य॒ज्ञम् । दे॒वेभ्य॑ः । प्र॒ति॒ऽवे॒दय॑न् । अ॒जः ॥ ४ ॥

---

[1] तै० सं० १. ५. ९.।
[2] नि० ८. १५.।

हविषांहविर्योग्यंदेवयानंदेवानांप्रापणीयमश्वंयत् यदामानुषाः ऋत्विजः ऋतुशः ऋतावृतौ कालेकाले त्रिःपरिणयन्ति पर्यग्निकुर्वन्तीत्यर्थःअत्रास्मिन्समये ऋचितुनुघेतिदीर्घः पूष्णः पोषकस्याग्नेर्भागोऽजःप्रथमः एतिपुरोगामीसन् गच्छति किंकुर्वन् यज्ञंदेवेभ्यःप्रतिवेदयन् प्रख्यापयन् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

होता॑ध्व॒र्यु॑राव॑याअ॒ग्निमि॒न्धोग्रा॑वग्रा॒भउ॒तशंस्ता॒सुवि॑प्रः ।
तेन॑य॒ज्ञेन॒स्व॑रंकृतेन॒स्वि॑ष्टेनव॒क्षणा॒आपृ॑णध्वम् ॥ ५ ॥ ७ ॥

होता॑ । अ॒ध्व॒र्युः । आऽव॑याः । अ॒ग्नि॒म्ऽइ॒न्धः । ग्रा॒व॒ऽग्रा॒भः । उ॒त । शंस्ता॑ । सुऽवि॑प्रः । तेन॑ । य॒ज्ञेन॑ । सुऽअ॑रंकृतेन । सुऽइ॑ष्टेन । व॒क्षणाः॑ । आ । पृ॒ण॒ध्व॒म् ॥ ५ ॥ ७ ॥

होता देवानामाह्वाता एतन्नामकऋत्विक् अध्वर्युरध्वरयुः अध्वरस्यनेता सोऽपिआवयाः आभिमुख्येनहविषांगमयिताअध्वर्योर्विशेषणमेतत् आङ्पूर्वाद्वेतेरसुन् पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वंच यद्वा आभिमुख्येनावयष्टाप्रतिप्रस्थातोच्यते अवेयजइतिण्विन् अवाप्योरुपसर्गयोरित्यल्लोपः अग्निमिंधोग्नीत् भ्राष्ट्राग्न्योरिंधेइतिमुम् ग्रावग्राभःग्राव्णःस्तुत्यागृह्णातीति ग्रावस्तुत् कर्मण्यण् उत अपिच शंस्ताप्रशास्ता सुविप्रइतिमेधाविनाम शोभनमेधोपेतोब्रह्मोच्यते ब्रह्मात्वोवदतिजातंविद्यामित्यत्र ब्रह्मैकोजातेजातेविद्यांवदतिब्रह्मासर्वविद्यःसर्ववेदितु[2]मर्हतीत्युक्तत्वात् ब्रह्मैवसुविप्रशब्देनाभिधेयः सचानुक्तऋत्विगुपलक्षकः एतेसर्वेयूयंतेनप्रसिद्धेनस्वरंकृतेनसुष्ठुअरणीयंकृतेनस्वलंकृतेनवा उच्चारसौष्ठवादिनासुष्ठुसंपादितेनस्विष्टेनसुष्ठुइष्टेनयज्ञेनवक्षणाः अभितोघृतकुल्यादीन्प्रवहणस्वभावाः प्रसिद्धानदीर्वा आपृणध्वं सर्वतःपूरयत यज्ञंसम्यक्निवर्त्यफलंसाधयतेत्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यतृतीयेसप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

अथषष्ठी—

यू॒प॒व्र॒स्काउ॒तयेयू॑पवा॒हाश्च॒षालं॒येअ॑श्वयू॒पाय॒तक्ष॑ति ।
येचार्व॑ते॒पच॑नंसं॒भर॑न्त्यु॒तोतेषा॑म॒भिगू॑र्तिर्नइन्वतु ॥ ६ ॥

---

१ ऋ० सं० ८. २. २४. ।

२ नि० १. ७. ।

Funding by IKS-MoE

यू॒प॒ऽव्र॒स्काः । उ॒त । ये । यू॒प॒ऽवा॒हाः । च॒षाल॑म् । ये ।
अ॒श्व॒ऽयू॒पाय॑ । तक्ष॑ति । ये । च॒ । अर्व॑ते । पच॑नम् । स॒म्ऽभर॑न्ति ।
उ॒तो इति॑ । तेषा॑म् । अ॒भिऽगू॑र्तिः । न॒ः । इ॒न्व॒तु ॥ ६ ॥

यूपव्रस्काः यूपार्हवृक्षस्यव्रश्चनकर्तारः छेत्तारः उत येच यूपवाहाः छिन्नस्यवोढारः येच चषालं यूपस्योपरिस्थाप्यंयूपाग्रभागंचषालमाहुः अश्वयूपाय अश्वबंधनयूपायतक्षतीति वचनव्यत्ययः तक्षणेनतनूकुर्वंति येचार्वते अरणवतेऽश्वायपचनं पाकसाधनं काष्ठभांडादिकं संभरंति साधुसंपादयंति उतो अपिच नोऽस्मत्संबंधिनां तेषामृत्विजामभिगूर्तिः संकल्पः सर्वथाकरणीयमितिबुद्धिरिन्वतुव्याप्नोतु इन्वतिर्व्याप्तिवचनः इन्वति ननक्ष इतितद्वचनेषुपाठात् यद्वा तेषामभिगूर्तिर्नोऽस्मानिन्वतु यागं साधुपारं प्रापय्यफलेनयोजयत्वित्यर्थः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

उप॒प्रागा॑त्सु॒मन्मे॑धायि॒मन्म॑दे॒वाना॒माशा॒उप॑वी॒तपृ॑ष्ठः ।
अन्वे॑नं॒विप्रा॒ऋष॑योमदन्तिदे॒वानां॑पु॒ष्टेच॑कृमासु॒बन्धु॑म् ॥ ७ ॥

उप॑ । प्र । अ॒गा॒त् । सु॒ऽमत् । मे॒ । अ॒धा॒यि॒ । मन्म॑ । दे॒वाना॑म् ।
आशाः॑ । उप॑ । वी॒तऽपृ॑ष्ठः । अनु॑ । ए॒न॒म् । विप्राः॑ । ऋष॑यः ।
म॒द॒न्ति॒ । दे॒वाना॑म् । पु॒ष्टे । च॒कृ॒म॒ । सु॒ऽबन्धु॑म् ॥ ७ ॥

मन्ममननीयंफलंसुमत् उपप्रागात् उपप्रैतु सुमत्स्वयमित्यर्थइतियास्कः[1] । यद्वा स्वयमेव मादयितृतमे मयि अधायि धीयते फलभूतोऽश्वआगतःसचमयाधृतइत्यर्थः किमर्थंवीतपृष्ठः साधुपोषणेनप्राप्तपार्श्वभागः कांतपृष्ठोवा अत्यंतंदृप्तइत्यर्थः तादृशोयं देवानामाशाः पूरयितुंउपगच्छतु यागार्थमागतमेनं सुबंधुं शोभनबंधनमश्वं देवानामाशास्यमानानां पुष्टे पोषणायचकृम कुर्मः तंच विप्रामेधाविनऋत्विजः ऋषयोतींद्रियद्रष्टारःअन्येवाविप्राऋषयश्चानुमदंति अनुमोदन्तां सम्यक्कृतमिति परितुष्यन्तु ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

यद्वा॒जिनो॒दाम॑सं॒दान॒मर्व॑तो॒याशी॑र्ष॒ण्या॑रश॒नारज्जु॑रस्य ।
यद्वा॑घास्य॒प्रभृ॑तमा॒स्ये॒३॒तृणं॒सर्वा॒ताते॒अपि॑दे॒वेष्व॑स्तु ॥ ८ ॥

---

[1] नि० ६ . २२।

यत् । वाजिनः । दाम । सम्ऽदानम् । अर्वतः । या । शीर्षण्या ।
रशना । रज्जुः । अस्य । यत् । वा । घ । अस्य । प्रऽभृतम् ।
आस्ये । तृणम् । सर्वा । ता । ते । अपि । देवेषु । अस्तु ॥ ८ ॥

वाजिनोवेगवतः अर्वतः अरणवतः गमनवतोश्वस्ययद्दामग्रीवाबद्धारज्जुः यच्चसंदानं सम्यगवच्छेदकं बंधकंपादबंधनंदामास्ति याचास्य शीर्षण्याशिरसि बद्धारशनामेखलाइव खलीनरज्जुरस्ति शिरःशब्दाद्भवेछन्दसीतियत् येचतद्धितेइतिशीर्षन्भावः तित्स्वरितः यद्वा घास्याश्वस्यास्ये मुखे प्रभृतं प्रहृतं प्रक्षिप्तं तृणमस्ति घशब्दोहार्थे सचप्रसिद्ध्यर्थः सर्वा सर्वाणि ता तानि सर्वाण्यपि हेअश्व ते तव संबंधीनि देवेष्वस्तुसंतु देवेषुमध्येभवंतु देवत्वंप्राप्नुवंतुवा वचनव्यत्ययः अत्रोपयुक्तानांसर्वेषां देवत्वंकिल अश्वस्यतत्प्राप्तिर्नाशासनीया ॥ ८ ॥

अथनवमी—

यदश्वस्यक्रविषोमक्षिकाशयद्वास्वरौस्वधितौरिप्तमस्ति ।
यद्धस्तयोःशमितुर्यन्नखेषुसर्वातातेअपिदेवेष्वस्तु ॥ ९ ॥

यत् । अश्वस्य । क्रविषः । मक्षिका । आश । यत् । वा । स्वरौ ।
स्वऽधितौ । रिप्तम् । अस्ति । यत् । हस्तयोः । शमितुः । यत् ।
नखेषु । सर्वा । ता । ते । अपि । देवेषु । अस्तु ॥ ९ ॥

अश्वस्य तदवयवभूतस्य क्रविषः आममांसस्य यत यदंगं मक्षिका आशाभक्षयत् अशभोजने यद्वा कर्मणिषष्ठी अश्वस्ययन्मांसं भक्षयति वा अथवा स्वरौ पश्वंजनकाले यत रिप्तंलिप्तमस्ति स्वरुणापशुमनक्तीतिश्रुतेः । अथवा स्वधितौछेदनकाले अवदानकाले यद्रिप्तमस्ति शमितुर्हस्तयोर्लिप्तमस्ति विशसनकालेयच्चनखेषु लिप्तं तासर्वा तानिसर्वाणि हेअश्व तेतवसंबंधीनिदेवेष्वस्तु देवेषुसंतोषार्थायभवन्तु ॥ ९ ॥

अथदशमी—

यदूवध्यमुदरस्यापवातियआमस्यक्रविषोगन्धोअस्ति ।
सुकृतातच्छमितारःकृण्वन्तूतमेधंशृतपाकंपचन्तु ॥१०॥८॥

यत् । ऊवध्यम् । उदरस्य । अपऽवाति । यः । आमस्य । क्रविषः ।
गन्धः । अस्ति । सुऽकृता । तत् । शमितारः । कृण्वन्तु ।
उत । मेधम् । शृतऽपाकम् । पचन्तु ॥ १० ॥ ८ ॥

उदरस्य संबंधियदूवध्यं ईषज्जीर्णंतृणं पुरीषमपवातिअपगच्छति यश्चामस्यापक्कस्यक्रविषोमांसस्यगंधोऽस्तिलेशोऽस्ति पाकस्यसमयेयत्किंचिदूवध्यं अपक्कस्यचलेशोऽस्तिआमगंधोस्ति तत्सर्वंशमितारोविशसनकर्तारः सुकृताकृण्वन्तु सुकृतंउक्तदोषरहितं कुर्वंतु उतअपिच मेधं मेध्यं यज्ञार्हं पश्ववयवं शृतपाकं देवयोग्यपाकोपेतंयथाभवतितथापचंतु पितृमनुष्यादियोग्यमतिपक्कमीषत्पक्कंचमाकुर्वन्त्वित्यर्थः ॥ १० ॥

॥ इतिद्वितीयस्यतृतीयेऽष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

अथैकादशी–

यत्तेगात्रादग्निनापच्यमानादभिशूलंनिहतस्यावधावति ।
मातद्भूम्यामाश्रिषन्मातृणेषुदेवेभ्यस्तदुशद्भ्योरातमस्तु ॥ ११ ॥

यत् । ते । गात्रात् । अग्निना । पच्यमानात् । अभि । शूलम् ।
निऽहतस्य । अवऽधावति । मा । तत् । भूम्याम् । आ । श्रिषत् ।
मा । तृणेषु । देवेभ्यः । तत् । उशत्ऽभ्यः । रातम् । अस्तु ॥ ११ ॥

हेअश्व तेतवाग्निनापच्यमानाद्गात्राद्यदूष्मरूपं रसोवायत्किंचिदवधावति तथानिहतस्य निःशेषेणहतस्य तव यदंगंरसरूपंशूलमभिलक्ष्यावधावति निर्गच्छति तत्तदंगंभूम्यामाश्रिषत् आश्लिष्टंमाभूत् श्लिषेःपुषादित्वादङ् पाकसमयेतथा मा तृणेषु विशसनसमये दर्भेषु मापगच्छतु तर्हितत्पतितं कुत्रगच्छत्वितिचेत् उच्यते–तत्तादृशं उशद्भ्यः कृत्स्नंहविःकामयमानेभ्योदेवेभ्योरातं दत्तमस्तु ॥ ११ ॥

अथद्वादशी–

येवाजिनंपरिपश्यन्तिपक्वंयईमाहुःसुरभिर्निर्हरेति ।
येचार्वतोमांसभिक्षामुपासतउतोतेषामभिगूर्तिर्नइन्वतु ॥ १२ ॥

ये । वा॒जिन॑म् । प॒रि॒ऽपश्य॑न्ति । प॒क्वम् । ये । ई॒म् । आ॒हुः । सु॒र॒भिः ।
निः । ह॒र॒ । इति॑ । ये । च॒ । अर्व॑तः । मां॒स॒ऽभि॒क्षाम् । उ॒प॒ऽआस॑ते ।
उ॒तो इति॑ । तेषा॑म् । अ॒भिऽगू॑र्तिः । न॒ः । इ॒न्व॒तु ॥ १२ ॥

येपक्वंवाजिनमश्वंअश्वावयवंपरिपश्यंति परितःपावनबुद्ध्येक्षंते यईं येचैनंसुरभिः शोभनगंधःअतोनिर्हर किंचिदप्यस्मभ्यंदेहीत्याहुः यद्वा निःशेषेणदेवेभ्योहरेत्याहुः यतः सुरभिः अतोदेवयोग्यमिति किंच येचार्वतोमांसभिक्षामुपासते येनराः अस्यार्वतोऽश्वस्य हुतशिष्टमांसयाचनांउपासते कांक्षन्ते उतोअपिच तेषामुक्तविधानामभिगूर्तिः अभितः उद्यमनंनोऽस्मानिन्वतु व्याप्नोतु यथास्माभिरश्वउपालब्धः एवंस्पृहयंति तथायज्ञोनिर्वाहयत्वित्यर्थः यद्वा मंत्रोदेवपरोव्याख्येयः येदेवाः वाजिनंपक्वंपरिपश्यंतिकदाहोष्यतीतिविलंबंदृष्ट्वा येच सुरभिः ईमेनंनिर्हर निःशेषेणास्मभ्यंदेहीत्याहुः येचार्वतः अश्वस्यमांसभिक्षामुपासतेतेषामभिगूर्तिर्नः इन्वतु तेषांउद्यमःसफलोभवत्वित्यर्थः ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी–

यन्नीक्ष॑णंमां॒स्पच॑न्याउ॒खाया॒यापात्रा॑णियू॒ष्णआ॒सेच॑नानि ।
ऊ॒ष्म॒ण्या॑पि॒धाना॑च॒रूणा॑म॒ङ्काःसू॒नाःपरि॑भूष॒न्त्यश्व॑म् ॥ १३ ॥

यत् । नि॒ऽईक्ष॑णम् । मां॒स्पच॑न्याः । उ॒खायाः॑ । या । पात्रा॑णि ।
यू॒ष्णः । आ॒ऽसेच॑नानि । ऊ॒ष्म॒ण्या॑ । अ॒पि॒ऽधाना॑ । च॒रू॒णाम् ।
अ॒ङ्काः । सू॒नाः । परि॑ । भू॒ष॒न्ति॒ । अश्व॑म् ॥ १३ ॥

मांस्पचन्याः मांसपचन्याः पचतेरधिकरणेल्युट् मांसस्यपचियुड्घञोरित्यंतलोपः उखायाः स्थाल्यायत् नीक्षणंपाकपरीक्षासाधनं काष्ठं तथा या यानि पात्राणि पूष्णोरसस्यक्वथितस्य आसेचनानि आसेचनसाधनानि तथाऊष्मण्या ऊष्मनिवारणार्हाणिपात्राणि तथाचरूणांपात्राणां मांसपूर्णानां अपिधाना पिधानानितत्साधनानि तथा अंकाः हृदयाद्यवयवांकनसाधनाः वेतसशाखाः सूनाः अवदानसाधनाः स्वधित्यादयः एतमश्वंअश्वावयवं परिभूषंति परितोभूषयंति स्वस्वव्यापारेणसाधयन्तीत्यर्थः भूषअलंकारे भौवादिकः ॥१३॥

Funding by IKS-MoE

अथचतुर्दशी—

निक्रमणंनिषदनंविवर्तनंयच्चपड्वीशमर्वतः ।
यच्चपपौयच्चघासिंजघाससर्वाताते अपिदेवेष्वस्तु ॥ १४ ॥

निःऽक्रमणम् । निऽसदनम् । विऽवर्तनम् । यत् । च । पड्वीशम् । अर्वतः । यत् । च । पपौ । यत् । च । घासिम् । जघास । सर्वा । ता । ते । अपि । देवेषु । अस्तु ॥ १४ ॥

यत्र निक्रमणं नितरांक्रमतेयत्रतन्निक्रमणंस्थानं नितरांसीदत्यत्रेतिनिषदनं विवर्तनं विविधवर्तनं इतस्ततोलुंठनंयत्रतत् सर्वत्राधिकरणेल्युट् यच्चार्वतोऽश्वस्य पड्वीशंपादबंधनं यद्वा बंधनंपट् तद्वान्प्रदेशः अत्रसर्वत्रदेवार्थस्याश्वस्यरोमादीनामपिनिरर्थकत्वाभावायतत्स्थानमपि स्वीक्रियते यद्वा क्रियापरावगंतव्या आलंभसमयेनिग्रहेणयानिक्रमणादयश्चेष्टाःसंति ताइत्यर्थः यच्चपपौ यदुदकमपिबत् तच्चघासिंअदनीयंतृणादिकंजघासअभक्षयत् हेअश्व तेतवतातानिसर्वाणिनिक्रमणादीनि देवेष्वस्तुसंतु देवेषुव्याप्नोतु तान्यपिनिरर्थकानिमाभूवन्नित्यर्थः ॥ १४ ॥

अथपंचदशी—

मात्वाग्निर्ध्वनयीद्धूमगंन्धिर्मोखाभ्राजंन्त्यभिविक्तजघ्रिः ।
इष्टंवीतमभिगूर्तंवषट्कृतंतंदेवासःप्रतिगृभ्णन्त्यश्वम् ॥ १५ ॥ ९ ॥

मा । त्वा । अग्निः । ध्वनयीत् । धूमऽगन्धिः । मा । उखा । भ्राजन्ती । अभि । विक्त । जघ्रिः । इष्टम् । वीतम् । अभिऽगूर्तम् । वषट्ऽकृतम् । तम् । देवासः । प्रति । गृभ्णन्ति । अश्वम् ॥ १५ ॥ ९ ॥

हेअश्व त्वात्वां धूमगंधिः धूमेनव्याप्तोऽग्निः माध्वनयीत् माध्वनयतु धूमंदृष्ट्वाशब्दंमाकुर्वित्यर्थः अश्वस्यशब्देनप्रायश्चित्तविधानात् यद्वा हेपच्यमानाश्वावयव त्वात्वांधूमगंधिरग्निर्माध्वनयीत् ध्वनौसति भांडभंगःस्यात् नोनयतीत्यादिनाचङ्प्रतिषेधः ह्म्यंतक्षणेतिवृद्ध्यभावः किंचभ्राजंतीअत्यंताग्निसंयोगेनदीप्ताउखास्थाली मा अभिविक्त अभितोमाचीचलत् तापातिशयेनमानीनशदित्यर्थः ओविजीभयचलनयोः छांदसोविकरणस्यलुक् लुङिवाझलोझलीतिसलोपः स्था-

Funding by IKS-MoE

ळीविशेष्यते जघ्रिःजिघ्रतीतापेन घ्रागंधोपादाने आदृगमहनइतिकिन्प्रत्ययः तंतादृशमश्वं इष्टंहोतुमिषितं वीतंहोमायानीतं अभिगूर्तंआभिमुख्येनप्रदानायोद्यतं यद्वा इष्टंप्रयाजैराप्रीतंवीतं पर्यग्निकृतंअभिगूर्तं येयजामहेइत्यागूरित्योक्तम् वषट्कृतं वषट्कारेणदेवसंस्कृतं एवंभूतं तंदेवासोदेवाः प्रतिगृभ्णंति प्रतिगृह्णन्ति ॥ १५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यतृतीयेनवमोवर्गः ॥ ९ ॥

अथषोडशी—

यदश्वायवासंउपस्तृणन्त्यधीवासंयाहिरण्यान्यस्मै ।
संदानमर्वन्तंपड्वीशंप्रियादेवेष्वायामयन्ति ॥ १६ ॥

यत् । अश्वाय । वासः । उपऽस्तृणन्ति । अधीवासम् । या ।
हिरण्यानि । अस्मै । सम्ऽदानम् । अर्वन्तम् । पड्वीशम् । प्रिया ।
देवेषु । आ । यमयन्ति ॥ १६ ॥

अश्वायसंज्ञप्यमानाय अधीवासंउपर्याच्छादनयोग्यं यत् वासउपस्तृणन्ति सर्वतआच्छादयन्ति स्तृञ्आच्छादने क्रैयादिकः तथास्मैअश्वाय या यानिहिरण्यानि सौवर्णराजतकांस्यानिपात्राणिकल्पयन्ति तथाअर्वंतं षष्ठ्यर्थेद्वितीया अर्वतोश्वस्यसंदानं शिरोबंधनं पड्वीशंपादेषु प्रविष्टंपादबंधनं एतानिप्रिया देवानां प्रियतराणिचात्वालेबद्ध्वा स्थापितानि देवेष्वायामयन्ति प्रापयन्ति ॥ १६ ॥

अथसप्तदशी—

यत्तेसादेमहसाशूकृतस्यपार्ष्ण्यावाकशयावातुतोद ।
स्रुचेवताहविषोअध्वरेषुसर्वातातेब्रह्मणासूदयामि ॥ १७ ॥

यत् । ते । सादे । महसा । शूकृतस्य । पार्ष्ण्या । वा । कशया ।
वा । तुतोद । स्रुचाऽइव । ता । हविषः । अध्वरेषु । सर्वा ।
ता । ते । ब्रह्मणा । सूदयामि ॥ १७ ॥

महसाबलेनशूकृतस्य शब्दानुकरणमेतत् शूत्कारंकुर्वतः तेतवसादेसदने गमने निमित्तभूते सति सदेर्भावेघञ् कर्षात्वतइत्यन्तोदात्तत्वं अर्थतोगमनं कुर्वन् शूत्कारंकुर्वतस्ते त्वां पार्ष्ण्यावा

Funding by IKS-MoE

कशयावातुतोद व्यथयति यद्यस्मात्तस्मात्तेतव ता तानि सर्वा सर्वाणि अध्वरेषुयागेषु ब्रह्मणामंत्रेणसूदयामि क्षरामि आहुतित्वेन कल्पयामीत्यर्थः तत्रदृष्टान्तः—अध्वरेषु यागेषु हविषः हविराज्यादिकं स्रुचेव स्रुचायथा सूदयंति तद्वत् ॥ १७ ॥

अथाष्टादशी—

चतुस्त्रिंशद्वाजिनोदेवबंन्धोर्वंक्रीरश्वस्यस्वधितिःसमेति ।
अच्छिद्रागात्रावयुनांकृणोतपरुष्परुरनुघुष्याविशस्त ॥ १८ ॥

चतुःऽत्रिंशत् । वाजिनः । देवऽबंन्धोः । वंक्रीः । अश्वस्य ।
स्वऽधितिः । सम् । एति । अच्छिद्रा । गात्रा । वयुना । कृणोत ।
परुःऽपरुः । अनुऽघुष्य । वि । शस्त ॥ १८॥

वाजिनोऽश्वस्यदेवबंधोः देवानांप्रियस्य चतुस्त्रिंशद्वंक्रीः एतत्संख्यान्युभयपार्श्वास्थीनि स्वधितिः छेदनसाधनोऽसिः समेति सम्यग्गच्छति छेदनायइतरेषांअजादीनांषड्विंशतिरेव षड्विंशतिरस्यवंक्रयइतिप्रैषात् हेविशसनकर्तः अस्याश्वस्यगात्राणिशरीरावयवान् अच्छिद्राणियथाभवन्तितथावयुना वयुनानि प्रज्ञानानि वयुनमितिप्रज्ञानाम वयुनंअभिख्येतितन्नामसूक्तत्वात् कृणोत कुरुत तप्तनप्तनथनाश्चेतितबादेशः हृदयजिह्वावक्षःप्रभृतीनिप्रज्ञायमध्येछिन्नानि माकुरुतेत्यर्थः तदर्थंपरुःपरुः प्रतिपर्वंप्रतिहृदयाद्यवयवं अनुघुष्यइदमवद्यमिति संशब्द्यैवविशस्त विशसनंकुरुत शसुहिंसायां छांदसःशपोलुक् गात्रंगात्रमस्यानूनंकृणुतादितिप्रैषात् ॥ १८ ॥

अथैकोनविंशी—

एकस्त्वष्टुरश्वस्याविशस्ताद्वायन्तारांभवतस्तथंकृतुः ।
यातेगात्राणामृतुथाकृणोमितातापिण्डांनांप्रजुंहोम्यग्नौ ॥ १९ ॥

एकः । त्वष्टुः । अश्वस्य । विऽशस्ता । द्वा । यन्तारा । भवतः ।
तथा । ऋतुः । या । ते । गात्राणाम् । ऋतुऽथा । कृणोमि ।
ताऽता । पिण्डांनाम् । प्र । जुहोमि । अग्नौ ॥ १९ ॥

त्वष्टुरस्यदीप्तस्याश्वस्य विशस्ताविशसनस्यकर्ता एकएव सकः ऋतुः एतदुपलक्षितः कालात्मा तस्यैवसर्वेषामपिपर्यवसितृत्वात् यद्वा ऋतुः निःशंकंविशसनायगंताशमिता तथा द्वा द्वौ यंतारा नियमयितारौअहोरात्रेदेवौ द्यावापृथिव्यौवा ऋत्विक्षुभवतः तथाऋतुरित्यत्र ऋत्यकइतिप्रकृतिभावोह्रस्वत्वंच हेअश्व तेतवगात्राणांमध्येयायानि हृदयाद्यवयवजातानि ऋतुथा कालेकृणोमिछिनद्मिसंपादयामि पिण्डानांमध्ये ताता तानितानि प्रज्ञाना नुरोधेनाग्नौजुहोमि प्रकर्षेणहुतंकरोमि॥ १९ ॥

अथविंशी–

मात्वा॑तपत्प्रि॒यआ॒त्मापि॒यन्तं॒मास्वधि॑तिस्त॒न्व१॒॑आति॑ष्ठिपत्ते ।
माते॑गृ॒ध्नुर॑विश॒स्ताति॒हाय॑छि॒द्रागात्रा॑ण्य॒सिना॒मिथू॑कः ॥ २० ॥

मा । त्वा॒ । त॒प॒त् । प्रि॒यः । आ॒त्मा । अ॒पि॒ऽयन्त॑म् । मा ।
स्वऽधि॑तिः । त॒न्वः॑ । आ । ति॒स्थि॒प॒त् । ते॒ । मा । ते॒ । गृ॒ध्नुः ।
अ॒वि॒ऽश॒स्ता । अ॒ति॒ऽहाय॑ । छि॒द्रा । गात्रा॑णि । अ॒सिना॑ ।
मिथु॑ । क॒रिति॑ कः॥ २० ॥

हेअश्व त्वात्वां अपियंतं देवान्प्रति गच्छन्तं प्रियआत्माभोगायतनत्वात् तवप्रियतरोदेहोमातपत् तप्तंमाकार्षीत् वियोगजनिताव्यथामाभूदित्यर्थः स्वधितिःशस्त्रं तेतव तन्वः तनूःअंगानि मातिष्ठिपत् त्वयिचिरमास्थितानिमाकार्षीत् स्थापयतेर्लुङि तिष्ठतेरिदितीत्वं तथा तेतवगात्राणि गृध्नुः केवलमांसग्रहणेप्सुः अविशस्ता विशसने अकुशलः शमिता अतिहाय न्यूनातिरेकभावेन तत्तदंगमतिक्रम्य मध्ये मिथु मिथ्याव्यर्थं असिनाछिद्रा छिद्राणि तिर्यक् छिन्नानिमाकः माकार्षीत् करोतेर्लुङि मंत्रेघसेतिच्लेर्लुक् गुणः हल्ङ्याब्भ्यइतितलोपः ॥ २० ॥

अथैकविंशी–

नवाउ॑ए॒तन्म्रि॑यसे॒नरि॑ष्यसिदे॒वाँइदे॑षिप॒थिभिः॑सु॒गेभिः॑ ।
हरी॑ते॒युञ्जा॒पृष॑तीअभूता॒मुपा॑स्थाद्वा॒जीधु॒रिरास॑भस्य ॥ २१ ॥

Funding by IKS-MoE

न । वै । ऊ॒म् इति॑ । ए॒तत् । म्रि॒य॒से॒ । न । रि॒ष्य॒सि॒ । दे॒वान् । इत् ।
ए॒षि॒ । प॒थिऽभिः॑ । सु॒ऽगेभिः॑ । हरी॒ इति॑ । ते॒ । युञ्जा॑ । पृष॑ती॒ इति॑ ।
अ॒भू॒ता॒म् । उप॑ । अ॒स्था॒त् । वा॒जी । धु॒रि । रास॑भस्य ॥ २१ ॥

नवाउ नैवखलु एतन्म्रियसे वाशब्दएवकारार्थः उइत्यवधारणे नैवेदानीं इतराश्ववन्मृतोभवसि देवत्वप्राप्तेर्वक्ष्यमाणत्वात् अतएवनरिष्यसि नहिंस्यसे व्यर्थहिंसायाअभावात् ननुप्रत्यक्षतोमृतिरवयवनाशश्चदृश्यते कथमेवमुच्यतइति उच्यते सुगेभिः शोभनगमनसाधनैः पथिभिः मार्गैः देवयानलक्षणैः देवानिदेषि देवानेवप्राप्नोषि अतोयुक्तैषोक्तिः कैःसाधनैरितितत्राह–तेत्वांवोढुं हरीएतन्नामानाविंद्रस्याश्वौ तेतवयुंजा रथेयुक्तावभूतां भविष्यतः आशंसारूपत्वात् भूतार्थनिर्देशः हरीइंद्रस्येतिनिरुक्तं । तथापृषती पृषत्योमरुतांवाहनभूतौ युंजाअभूतां युक्तौभविष्यतः पृषत्योमरुतामितिचनिरुक्तं । युजेर्ऋत्विगित्यादिनाक्विन् युजेरसमासेइतिनुम् सुपांसुलुगित्याकारः तथारासभस्यअश्विवाहनस्य एतन्नामकस्याश्वस्य धुरिस्थानेवर्तमानः कश्चिद्वाजीउपास्थात् उपस्थास्यति वहतीत्यर्थः यद्वा रासभस्यभानोर्धुरिवर्त्मनियुक्तोवाजी अश्वःउपस्थास्यति देवत्वंगच्छतस्तवगमनाय इन्द्रादयः स्वस्ववाहनानि प्रेषयन्तीत्यर्थः यद्वा तत्तद्देवभावमापन्नं त्वांतानितानिवाहनानिवहंति ॥ २१ ॥

उपाकरणकाले अवघ्राणावर्तने यद्यश्वोनकुर्यात् तदैषानैमित्तिकीयजमानवाचनार्थाभवति तथाचसूत्रितम्–सुगव्यंनोवाजीस्वश्व्यमितियजमानंवाचयेदिति ।

सैषासूक्तेद्वाविंशी–

सु॒ग॒व्यं॑नोवा॒जीस्व॒श्व्यं॑पुं॒सःपु॒त्राँउ॒तवि॑श्वा॒पुषं॑र॒यिम् ।
अ॒ना॒गा॒स्त्वं॑नो॒अदि॑तिःकृणोतुक्ष॒त्रं॑नो॒अश्वो॑वनतां॑ह॒विष्मा॑न्॥२२॥१०॥

सु॒ऽगव्य॑म् । न॒ः । वा॒जी । सु॒ऽअश्व्य॑म् । पुं॒सः । पु॒त्रान् । उ॒त ।
वि॒श्व॒ऽपुष॑म् । र॒यिम् । अ॒ना॒गाः॒ऽत्वम् । न॒ः । अदि॑तिः । कृ॒णो॒तु ।
क्ष॒त्रम् । न॒ः । अश्व॑ः । व॒न॒ता॒म् । ह॒विष्मा॑न् ॥ २२ ॥ १० ॥

वाजीअश्वआलभ्यमानोऽस्माकं सुगव्यंशोभनेनगोसमूहेनयुक्तंविश्वापुषंरयिं विश्वस्य पोषकंधनंकृणोतुकरोतु खलगोरथादितिसमूहार्थेयत् छान्दसमुत्तरपदाद्युदात्तत्वं यद्वा सामूहिकस्याणःप्रसंगेसर्वत्रगोरजादिप्रत्ययप्रसंगेइतियत् तदंतस्याद्युदात्तंझ्यच्छन्दसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं तथास्वश्व्यं शोभनाश्वसमूहयुक्तं तथा पुंसः पुत्रान् पुत्रशब्दःस्त्रीपुमपत्यसाधारणः अतः पुमपत्यानीत्यर्थः यद्वा पुंसोबंध्वादीन् पुत्रान्पुरुरक्षकानात्मजान् स्त्र्यपत्यानिपुमपत्यानिचेत्यर्थः उत अपिच विश्वापुषंरयिंविश्वपोषणसमर्थंधनं किंचनोऽस्मानदितिः अदीनोश्वः अनागास्त्वं कृणोतु सर्वतोनिष्पापत्वंकरोतु उक्तानांफलानांन्यूनातिरेकजनितपापक्षयाभावे असंभवादपापत्वंप्रार्थ्यते किंच हविष्मान्हविर्भूतावयवोपेतोऽश्वोनोऽस्माकंक्षत्रंबलंक्षात्रंतेजोवनतां संभजतांकुरुताम्॥२२॥

॥ इतिद्वितीयस्यतृतीयेदशमोवर्गः ॥ १० ॥

यदक्रंदइतित्रयोदशर्चंसप्तमंसूक्तंदैर्घतमसंत्रैष्टुभं अश्वस्यस्तूयमानत्वात्तद्देवत्यं यदक्रंदः सप्तोनेत्यनुक्रमणिका । आश्वमेधिकेमध्यमेहनिउपाकरणायावस्थितमश्वमाद्याभिरेकादशभिः स्तौति तथाच त्रीणिसुत्यानीतिखण्डेसूत्रितम्—तमवस्थितमुपाकरणाययदक्रंदइत्येकादशभिः स्तौत्यप्रणुवन्निति ।

तत्रप्रथमा—

यदक्रन्दःप्रथमंजायमानउद्यन्त्समुद्रादुतवापुरीषात् ।
श्येनस्यपक्षाहरिणस्यबाहूउपस्तुत्यंमहिजातंतेअर्वन् ॥ १ ॥

यत् । अक्रन्दः । प्रथमम् । जायमानः । उत्ऽयन् । समुद्रात् । उत । वा । पुरीषात् । श्येनस्य । पक्षा । हरिणस्य । बाहू इति । उपऽस्तुत्यम् । महि । जातम् । ते । अर्वन् ॥ १ ॥

हेअर्वन् अरणकुशलाश्व तेतवमहिमहत् जातंजन्मजननं उपस्तुत्यंउपेत्यसर्वैःस्तोतव्यं स्तौतेरेतिस्तुशास्वितिक्यप् ततस्तुक् कथंस्तुत्यत्वमित्युच्यते यद्यस्मात्समुद्रात् अंतरिक्षनामैतव् उदकसमुंदनापादानाद्यक्षगंधर्वादिसंमोदनाधिकरणाद्वांतरिक्षात् प्रथमंपूर्वंजायमानः उत्पन्नः यद्वा समुद्रआदित्यः समुंदनाद्वृष्ट्यातस्माद्वाजायमानः सूरादश्वंवसवोनिरतष्टेतिवक्ष्यमाणत्वाव् उतवा अथवापुरीषात् सर्वकामानांपूरकात् उदकात्प्रथममुद्यन् उद्गच्छन्सतादृशस्त्वं यद्यस्मात्अक्रंदः महाशब्दमकरोः यजमानमनुग्रहीतुं किंच ते पक्षा पतनसाधनौ पक्षौ श्येनस्यपक्षाविव

Funding by IKS-MoE

तौयथाशीघ्रपतनसाधनौ तादृशावित्यर्थः तवबाहू हरिणस्यबाहूइव तौयथावेगवंतौतादृशावित्यर्थः यस्मादेवंतस्मात्तेजन्मस्तुत्यमित्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

य॒मेन॑द॒त्तंत्रि॒तए॑नमायुन॒गिन्द्र॑एणंप्रथ॒मोअध्य॑तिष्ठत् ॥
ग॒न्ध॒र्वोअ॑स्यरश॒नाम॑गृभ्णा॒त्सूरा॒दश्वं॑वसवो॒निर॑तष्ट ॥ २ ॥

य॒मेन॑ । द॒त्तम् । त्रि॒तः । ए॒न॒म् । अ॒यु॒न॒क् । इन्द्रः॑ । ए॒न॒म् ।
प्र॒थ॒मः । अधि॑ । अ॒ति॒ष्ठ॒त् । ग॒न्ध॒र्वः । अ॒स्य॒ । र॒श॒नाम् ।
अ॒गृ॒भ्णा॒त् । सूरा॑त् । अश्व॑म् । व॒स॒वः॒ । निः । अ॒त॒ष्ट॒ ॥ २ ॥

यमेननियामकेनाग्निनादत्तमेनमश्वं त्रितःपृथिव्यादिषुत्रिषुस्थानेषुवर्तमानस्तीर्णतमोवावायुः अयुनक् रथेयोजितवान् किंचैनमश्वं इन्द्रः प्रथमः प्रतमः प्रकृष्टतमः प्रथमइतिमुख्यनाम अध्यतिष्ठत् अधिष्ठितवान् अस्यगंधर्वः सोमः सोमेनसमयाविपृक्तइतिवक्ष्यमाणत्वात् सचास्याश्वस्यरशनांनियमनरज्जुमगृभ्णात् अग्रहीत् ईदृशोश्वः कुतःसमुत्पन्नइतिचेत् उच्यते–हेवसवः रश्मयोयूयंसूरादादित्यादश्वं एवंमहानुभावं निरतष्ट निःशेषेणसाधुसंपादितवंतः यद्वा वसुशब्देनोक्ताएवयमादयः परामृश्यन्ते हेवसवः स्वस्वव्यापारेणसर्वस्याच्छादयितारोयूयं सूरादादित्यादश्वमेनंनिरतष्ट अतक्षत निरित्येषसमित्येतस्यस्थाने तक्षतिःकरोतिकर्मा सचक्रियासामान्यवचनः अत्रौचित्याद्धारणेवर्तते सम्यग्धारितवंतइत्यर्थः तक्षेर्लङिछान्दसःशपोलुक् स्कोःसंयोगाद्योरितिकलोपः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

असि॑य॒मोअस्या॑दि॒त्योअ॑र्व॒न्नसि॑त्रि॒तोगुह्ये॑नव्र॒तेन॑ ।
असि॒सोमे॑नस॒मया॒विपृ॑क्तआ॒हुस्ते॒त्रीणि॑दि॒विबन्ध॑नानि ॥ ३ ॥

असि॑ । य॒मः । असि॑ । आ॒दि॒त्यः । अ॒र्व॒न् । असि॑ । त्रि॒तः ।
गुह्ये॑न । व्र॒तेन॑ । असि॑ । सोमे॑न । स॒मया॑ । विऽपृ॑क्तः । आ॒हुः ।
ते॒ । त्रीणि॑ । दि॒वि । बन्ध॑नानि ॥ ३ ॥

हेअर्वन् त्वंयमोसि नियमिताग्निरसि तेनदत्तत्वात्तच्छब्दव्यपदेशः तथा आदित्योसि सूरान्निरतष्टेत्युक्तत्वात् तथागुह्येन व्रतेन गोपनीयेनदुर्दिनरूपेणवा कर्मणा सर्वत्रव्याप्तिरूपेणेत्यर्थः तेनत्रितः त्रिषुस्थानेषु तायमानोवायुरसि त्रितएनमायुनगित्युक्तत्वात् तद्रूपत्वं अथवागुह्येनव्रतेन गोपनीयेनकर्मणा योगादिसाधनरूपेण त्रितः एतन्नामकऋषिरसि किंच हेअश्व त्वं सोमेनसमयासहविपृक्तः वीत्येषसमित्येतस्मिन्नर्थे संपृक्तोसि तेनगृहीतत्वात् हेअश्वैवंरूप तेतव दिवि द्युलोके आदित्येवावर्तमानस्य त्रीणिबंधनानि उत्पत्तिकारणान्याहुःपुराविदः वसवआदित्योद्युस्थानंचेतित्रीणि ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

त्रीणितआहुर्दिविबन्धनानित्रीण्यप्सुत्रीण्यन्तःसमुद्रे ।
उतेवमेवरुणश्छन्त्स्यर्वन्यत्रातआहुःपरमंजनित्रम् ॥ ४ ॥

त्रीणि । ते । आहुः । दिवि । बन्धनानि । त्रीणि । अप्ऽसु ।
त्रीणि । अन्तरिति । समुद्रे । उतऽइव । मे । वरुणः । छन्त्सि ।
अर्वन् । यत्र । ते । आहुः । परमम् । जनित्रम् ॥ ४ ॥

पूर्वंदिवित्रीणिबंधनानीत्युक्तं इदानीं स्थानत्रयेष्वपित्रीणिबंधनानीत्याह—हेअर्वन् तेतव दिवि बंधनानित्रीणिआहुः तानिपूर्वमुक्तानि अप्सुअबुपजीवितत्वाद्भूलोकोप्यप्शब्देनाभिधीयते पृथिव्यांत्रीणिबंधनान्याहुः अन्नंस्थानंबीजमितित्रीणि तथा समुद्रेअन्तः समुद्रमध्ये समुद्रवणादपामपादानात्समुद्रमंतरिक्षं तस्मिन्त्रीणि वृष्ट्युत्पत्तिनिमित्तानि मेघोविद्युत्स्तनितमिति उतेव इवशब्दश्चार्थे अपिच हेअर्वन् अश्व वरुणः पापस्यवारकः फलस्यावर्जयितावा त्वंमेमह्यं छन्त्सि कथयसि किंकथयसीतिचेदुच्यते तेतव परमंजनित्रं निरतिशयं जन्म जनेरौणादिकइत्रप्रत्ययः यत्रयेषुत्रिषूक्तेषुस्थानेष्वाहुः कथयन्ति यद्वा यत्रयस्मिन्नादित्येपरमंजनित्रमाहुः सूरादश्वंवसवोनिरतष्टेत्युक्तत्वात् तादृशंप्रशस्यं जन्म यज्ञसाधनभावेनकथयसीत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

इमातेवाजिन्नवमार्जनानीमाशफानांसनितुर्निधाना ।
अत्रातेभद्रारशनाअपश्यमृतस्ययाअभिरक्षन्तिगोपाः ॥ ५ ॥ ११ ॥

३२

इमा । ते । वाजिन् । अवऽमार्जनानि । इमा । शफानाम् ।
सनितुः । निऽधाना । अत्र । ते । भद्राः । रशनाः । अपश्यम् ।
ऋतस्य । याः । अभिऽरक्षन्ति । गोपाः ॥ ५ ॥ १३ ॥

हेवाजिन्नश्व तेसंबंधीन्यवमार्जनान्यंगसंशोधकानि स्थानानीमाइमानिउक्तानिद्युलोकादीनि किंच सनिर्यातु यागसंभक्तुस्तवेमा इमानिशफानांनिधाना निधानानि स्थानानि संचारप्रदेशाइत्यर्थः किंचात्रैवतेतवभद्राः भंदनीयाः कल्याणीः रशनाग्रीवादिषुसंयुक्ताःरज्जूरत्रापश्यं एषूक्तेषुस्थानेष्वपश्यं रशनाविशेष्यन्ते यागोपाः गोपयित्र्योरशनाः ऋतस्यसत्यभूतस्य यज्ञसाधनस्यवाश्वस्य कर्मणिषष्ठी ऋतमभिरक्षंति अभितःपालयन्ति ताअपश्यं दृष्टवानस्मि यद्वा इमातेतवावमार्जनानि अङ्गप्रक्षालनसाधनान्युदकानि इमानि सनितुस्तव शफानांनिधानानि देवयजनभूमयः संचारप्रदेशावा अत्रास्मिन्देवयजनस्थाने यारशनाःगोपास्तवपालयितारोराजपुरुषाः ऋत्विजोवाऋतस्यसंबंधिनः अभिरक्षंति ताअपश्यम् ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यतृतीयेएकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

अथषष्ठी—

आत्मानंतेमनसारादजानामवोदिवापतयन्तंपतङ्गम् ।
शिरोअपश्यंपथिभिःसुगेभिररेणुभिर्जेहमानंपतत्रि ॥ ६ ॥

आत्मानम् । ते । मनसा । आरात् । अजानाम् । अवः । दिवा ।
पतयन्तम् । पतङ्गम् । शिरः । अपश्यम् । पथिऽभिः । सुऽगेभिः ।
अरेणुऽभिः । जेहमानम् । पतत्रि ॥ ६ ॥

हेअश्व तेतवआत्मानंशरीरं मनसाअस्मदीयेनप्रकृष्टमननवताचेतसा आरात् अतिदूरेस्थितंअजानांजानामि अतिव्याप्तंभावयामीत्यर्थः कथं अवः अवस्तात्सामर्थ्याद्भूमेःभूमिमारभ्य दिवा अंतरिक्षेणमार्गेणपतंगमादित्यंपतयंतं गच्छन्तंव्याप्नुवन्तं यद्वा यतोदिवा अंतरिक्षेणमार्गेणदिविवापतयंतंगच्छन्तं पतंगमादित्यंअवः व्यामोषि अतोव्याप्तंजानामि किंच शिरोपश्यं तवशिरएवंपश्यामि कथंसुगेभिः शोभनगमनसाधनैः अरेणुभिः अपापैः पथिभिर्मार्गैः आ-

Funding by IKS-MoE

दित्यमण्डलादप्युपरिभूतैः सत्यलोकमार्गैरित्यर्थः तत्रप्रतिबंधाभावान्मार्गाणामुक्तरूपत्वं तथाविधैस्तैर्जेहमानं उपर्युपरिव्यामुवत् पतत्रिपतनवत् शिरोअपश्यंभावयामि एवंलोकत्रयव्याप्तं भावयामीत्यर्थः यद्वा तेआत्मानमेवंभावयामि मनसाधिया द्योतनात्मकेनांतरिक्षमार्गेण दिवः सकाशाद्वा अवः अवस्तात् अवाङ्मुखंपतयन्तं यागदेशंप्रतिव्यामुवत् अतएवपतंगंपतनशीलंअधः पतदादित्यसदृशंवा एवंतवशिरोभावयामीत्यर्थः शिरश्चैवमपश्यं उक्तरूपैर्देवयजनमार्गैर्जेहमानंयज्ञदेशंव्यामुवत् पतत्रिशीघ्रगामिशिरः पश्यामि यद्यपिआत्मशब्देनसशिरस्कंशरीरमुक्तं तथापिदेहात्पूर्वंशिरसोदृश्यमानत्वात्पृथगभिधीयते ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

अत्रा॑तेरू॒पमु॑त्त॒मम॑पश्यं॒जिगी॑षमाणमि॒षआप॒देगोः ।
य॒दाते॒मर्तो॒अनु॒भोग॒मान॒ळादिद्ग्रसि॑ष्ठ॒ओष॑धीरजीगः ॥७॥

अत्र॑ । ते॒ । रू॒पम् । उ॒त्ऽत॑मम् । अ॒प॒श्य॒म् । जिगी॑षमाणम् ।
इ॒षः । आ । प॒दे । गोः । य॒दा । ते॒ । मर्तः॑ । अनु॑ । भोग॑म् । आन॑ट् ।
आत् । इत् । ग्रसि॑ष्ठः । ओष॑धीः । अ॒जी॒ग॒रिति॑ ॥ ७ ॥

एवंगमनानंतरंहेअश्व तेतवोत्तमं उक्तरूपेणोत्कृष्टतमंरूपं अत्रास्मिन्यागदेशे अपश्यंपश्यामि कीदृशंगोःभूम्याःपदेस्थानेदेवस्थाने देवयजनप्रदेशेआजिधावनस्थानेवा इषः कर्मणिषष्ठी इषंइष्यमाणमन्नं अन्नानिवा आसर्वतोजिगीषमाणंगंतुमिच्छन्तं हेअश्व तेतवयदामर्तोमनुष्योभोगंभोक्तव्यमन्नंअन्वानट् नशतिर्गतिकर्मा अनुक्रमेणसमीपंगमयति आदित् अनंतरंतदानीमेव तदनुग्रहात् विलंबमकृत्वाग्रसिष्ठः महातृष्णएव ग्रसितृतमोभक्षयितृतमःसन् ओषधीरन्नान्यजीगःगिरसिभक्षयसि महानुभावोपित्वंलौकिकाश्ववत्तुच्छेनपुरुषेणदीयमानंस्वल्पंभक्षंअनुग्रहात्स्वीकरोषीत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

अनु॑त्वा॒रथो॒अनु॒मर्यो॑अर्व॒न्ननु॒गावोनु॒भगः॑क॒नीना॑म् ।
अनु॒व्राता॑स॒स्तव॑स॒ख्यमी॑यु॒रनु॑दे॒वाम॑मिरेवी॒र्यं॑ते ॥ ८

Funding by IKS-MoE

अनु॑ । त्वा॒ । रथः॑ । अनु॑ । मर्यः॑ । अ॒र्व॒न् । अनु॑ । गावः॑ । अनु॑ ।
भगः॑ । क॒नीना॑म् । अनु॑ । व्राता॑सः । तव॑ । स॒ख्यम् । ई॒यु॒ः । अनु॑ ।
दे॒वाः । म॒मि॒रे॒ । वी॒र्य॑म् । ते॒ ॥ ८ ॥

इदानींकृत्स्नस्यलोकस्यापिमुख्यइतिप्रतिपादयति हेअर्वन् गमनशीलाश्व त्वात्वामनु अनुसृत्य रथोगच्छति ततःपुरतोश्वस्यगमनात् तथामर्योमर्त्यः त्वात्वामनुगच्छति जात्येकवचनं अनुगावः गावोऽपित्वामनुगच्छन्ति तथाकनीनां कन्यकानां स्त्रीणांभगोभाग्यं सौंदर्यं त्वद्गमनु तथा व्रातासोव्राताः संघात्मकाः अन्येअश्वसमूहाः वस्वादिदेवगणावात्वामनु अनुसृत्यतवसख्यमीयुःसखिभावंगच्छंति देवाऋत्विजः द्योतमानादेवावात्वामनुसृत्य तेवीर्यं वीरकर्म ममिरे स्तुत्यामांति अतःसर्वोऽपित्वामनुसरः त्वंतुसर्वस्यश्रेष्ठइत्यर्थः ॥ ८ ॥

अथनवमी—

हिर॑ण्यशृ॒ङ्गोयो॑अस्य॒पादा॒मनो॑जवा॒अव॑र॒इन्द्र॑आसीत् ।
दे॒वाइद॑स्यहवि॒रद्य॑माय॒न्योअर्व॑न्तंप्रथ॒मोअ॒ध्यति॑ष्ठत् ॥ ९ ॥

हिर॑ण्यऽशृङ्गः । अयः॑ । अ॒स्य॒ । पादाः॑ । मनः॑ऽजवाः ।
अव॑रः । इन्द्रः॑ । आ॒सी॒त् । दे॒वाः । इत् । अ॒स्य॒ । ह॒वि॒ःऽअद्य॑म् ।
आ॒य॒न् । यः । अर्व॑न्तम् । प्र॒थ॒मः । अ॒धि॒ऽअति॑ष्ठत् ॥ ९ ॥

अयमश्वोहिरण्यशृंगः हितरमणीयशृंगउन्नतशिरस्कः हृदयरमणशृंगस्थानीयशिरोरुहोवा अस्य पादा अयः अयोमयाः अयःपिंडसदृशाइत्यर्थः तथामनोजवाः मनोवेगाः अथवैतदिंद्रविशेषणं ईदृशस्याश्वस्यसामर्थ्यं प्रतिमनोवेगः इन्द्रोप्यवरोनिकृष्टआसीत् किंच अस्याश्वस्य हविरद्यं हविषःअदनं भक्षणं स्वार्थिकोयत् अदनयोग्यं हविर्वाअपेक्ष्य देवाः इत् सर्वेपिदेवाः आयन् प्राप्ताः यइन्द्रः अर्वन्तं प्रथमः प्रथमभावीसन् अध्यतिष्ठत् अधिष्ठितवान् सहविष्ट्वनस्वकीयत्वेनवा श्रितवानित्यर्थः इंद्रएणंप्रथमोअध्यतिष्ठदितिह्युक्तम् ॥ ९ ॥

---

१ ऋ० सं० २. ३. ११. ।

Funding by IKS-MoE

अथदशमी—

ई॒र्मान्ता॑स॒ःसिलि॑कमध्यमा॒सः॒संशूर॑णासोदि॒व्यासो॒अत्या॑ः।
हं॒साइ॑वश्रे॑णि॒शोय॑तन्ते॒यदाक्षि॑षुर्दि॒व्यमज्म॒मश्वा॑ः ॥ १० ॥ १२॥

ई॒र्मऽअ॑न्तासः । सिलि॑कऽमध्यमासः । सम् । शूर॑णासः ।
दि॒व्यास॑ः । अत्या॑ः । हं॒साःऽइ॑व । श्रे॒णि॒ऽशः । य॒त॒न्ते॒ । यत् ।
आक्षि॑षुः । दि॒व्यम् । अज्म॑म् । अश्वा॑ः ॥ १० ॥ १२ ॥

अत्राश्वसमूहस्तुतिद्वारेणायंस्तूयते ईर्मांतासःईरिताः प्रेरिताः अंतायेषांतेतथोक्ताः विरलान्ताइत्यर्थः सिलिकमध्यमासः संसृताः संगतामध्यप्रदेशायेषांतेतथोक्ताः मध्येनिविडाइत्यर्थः अथवा शरीरस्यैतेविशेषणे ईर्म ईरितःपुरोभागेउन्नतइत्यर्थः तादृशःपृथुरन्तोजघनप्रदेशोयेषांतेतादृशाः तथा सिलिकमध्यमासः संसृतः संगतः संलग्नोमध्यभागोयेषांतेतादृशाः पुष्टत्वात्प्रौढपृष्ठाः संलग्नमध्याश्चेत्यर्थः जघनपुरोभागावपेक्ष्य सिलिकमध्यमाइत्युक्तम् समित्ययमुपसर्गोयतन्तइत्याख्यानेनसंबंधयितव्यः शूरणासः विक्रमशीलाः दिव्यासोदिविभवाः अत्याः अतनशीलाः यद्यप्ययमश्वनाम तथाप्यश्वशब्दस्यवक्ष्यमाणत्वात् अयंयौगिकोवगन्तव्यः ईदृशाअश्वाः श्रेणिशः एकव्यापाराणांबहूनांसमूहःश्रेणिरित्युच्यते शीघ्रधावनायश्रेणिशः पंक्तीभूयसंयतंते सम्यक् यत्नंकुर्वन्ति तत्रदृष्टान्तः—हंसाइव तेयथाश्रेणीभूताईर्मान्तासइत्याद्युक्तरूपाःसन्तः अन्तरिक्षेगमनाययतंतेतद्वत् कदा उच्यते यत् यदा अश्वाः दिव्यं अज्मंगमनं गंतव्यंवामार्गंआक्षिषुः व्याप्नुवन्तितदा । अयंमंत्रोयास्केनैवंव्याख्यातः—ईर्मान्ताःसमीरितान्ताःपृथ्व्यन्तावासिलिकमध्यमाःसंसृतमध्यमाःशीर्षमध्यमावापिवाशिरआदित्योभवतियदनुशेतेसर्वाणिभूतानिमध्येचैषांतिष्ठतीदमपीतरच्छिरएतस्मादेवसमाश्रितान्येतादिंद्रियाणिभवन्तिसंशूरणासोदिव्यासोअत्याः शूरःशवतेर्गतिकर्मणोदिव्यादिविजाअत्याअतनाः हंसाइवश्रेणिशोयतन्तेहंसाहन्तेर्घ्नंत्यध्वानंश्रेणिशइतिश्रेणिश्रयतेः समाश्रिताभवन्तियदाक्षिषुर्यदापुर्दिव्यमज्ममजनिमाजिमश्वाइति॥ १०॥

॥इतिद्वितीयस्यतृतीयेद्वादशोवर्गः॥ १२ ॥

---

१ नि० ४. १३. ।

अथैकादशी–

तव॒शरी॑रंपतयि॒ष्ण्व॑र्व॒न्तव॑चि॒त्तंवात॑इव॒ध्रजी॑मान् ।
तव॒श्रृङ्गा॑णि॒विष्ठि॑तापुरु॒त्रार॑ण्येषु॒जर्भु॑राणाचरन्ति॥ ११ ॥

तव॑ । शरी॑रम् । प॒त॒यि॒ष्णु । अ॒र्व॒न् । तव॑ । चि॒त्तम् । वात॑ःऽइव ।
ध्रजी॑मान् । तव॑ । श्रृङ्गा॑णि । विऽस्थि॑ता । पु॒रु॒ऽत्रा । अर॑ण्येषु ।
जर्भु॑राणा । च॒र॒न्ति॒ ॥ ११ ॥

हेअर्वन् तवशरीरंपतयिष्णुपतनशीलंव्याप्तमित्यर्थः तथा तवचित्तंमनोवातइवध्रजीमान् शीघ्रगमनवान्वायुरिवतद्वत् शीघ्रगमनानुकूलमित्यर्थः किंच तवश्रृंगाणिशिरसोनिर्गताः श्रृंगस्थानीयाःकेशाः पुरुत्रापुरुषुबहुषुप्रदेशेषुविष्ठिता विष्ठितानि विविधंस्थितानि किंच तेएवारण्येषु जर्भुराणामनोहराणिपूर्यमाणानिवा एवंभूताः केशाश्चरन्ति यद्वा अत्राश्वस्यश्रृंगाभावात् तद्वदुन्नतानितेजांसिपरिगृह्यन्ते ॥ ११ ॥

आश्वमेधिकेमध्यमेहनि अध्रिगुप्रैषे मानोमित्रइतिसूक्तानंतरमुपप्रागाच्छसनमितिद्वेऋचौशंसनीये सूत्रितंच—उपप्रागाच्छसनमितिद्वेइति ।

सैषासूक्तेद्वादशी–

उप॒प्रागा॒च्छस॑नंवा॒ज्यर्वा॑देव॒द्रीचा॒मन॑सा॒दीध्या॑नः ।
अ॒जःपु॒रोनी॑यते॒नाभि॑र॒स्यानु॑प॒श्चात्क॒वयो॑यन्ति॒रे॒भाः ॥ १२ ॥

उप॑ । प्र । अ॒गा॒त् । शस॑नम् । वा॒जी । अर्वा॑ । दे॒व॒द्रीचा॑ ।
मन॑सा । दीध्या॑नः । अ॒जः । पु॒रः । नी॒य॒ते॒ । नाभि॑ः । अ॒स्य॒ ।
अनु॑ । प॒श्चात् । क॒वय॑ः । य॒न्ति॒ । रे॒भाः ॥ १२ ॥

अयमर्वा अरणकुशलोवाजी अश्वः शसनं विशसनस्थानं उपप्रागात् उपप्रैति उपगच्छति किंकुर्वन् देवद्रीचामनसा देवान्गच्छतामनसादीध्यानोध्यायन् कदादेवानस्मदवयवेनार्चा-

Funding by IKS-MoE

मि देवत्वंप्राप्नोमीतिवामनसिध्यायन् किंचास्यपुरः पुरस्तान्नाभिर्नेहनंबंधुभूतइत्यर्थः यद्वास्यबंधनस्थानीयः अविमुक्तत्वात् एवंभूतोऽजः पुरोनीयते पुरतःप्राप्यते अनु अनुसृत्यपश्चात् अनंतरं अत्रयद्यप्युभयोःपर्यवसितोर्थएकएव तथाप्यजाश्वोभयानंतर्यत्वप्रकटनायपदद्वयं यद्वा अन्वितिक्रिययासंबध्यते कवयः अनूचानाः रेभाः स्तोतारः ऋत्विजोयन्ति गच्छन्ति येवाअनूचानास्तेकवयइतिश्रुतेः ।यद्वा कवयइतिमेधाविनाम कविर्मनीषीतितन्नामसुपठितत्वात् रेभइतिस्तोतृनाम रेभः जरितेतितत्रपाठात् ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी–

उपप्रागात्परमंयत्सधस्थमर्वाँअच्छापितरंमातरंच ।
अद्यादेवाञ्जुष्टतमोहिगम्याअथाशास्तेदाशुषेवार्याणि ॥ १३॥ १३॥

उप । प्र । अगात् । परमम् । यत् । सधऽस्थम् । अर्वान् ।
अच्छ । पितरम् । मातरम् । च । अद्य । देवान् । जुष्टऽतमः ।
हि । गम्याः । अथ । आ । शास्ते । दाशुषे । वार्याणि ॥ १३॥ १३॥

अर्वान् अरणकुशलोयमश्वः उपप्रागात् उपगच्छति किं यत्परमंउत्कृष्टं सधस्थं सहस्थानं सुकृतिभिरेकत्रनिवासयोग्यंस्वर्गाख्यंयदस्तितत् किमर्थंपितरंमातरंच अच्छ आभिमुख्येनप्राप्तुं हेअश्वाद्यास्मिन्काले जुष्टतमः प्रीततमः स्वर्गंप्राप्नोमीतिहर्षयुक्तइत्यर्थः एवंभूतोदेवान्गम्याः गच्छेः हिशब्दः यज्ञेउपयुक्तस्यपशोःस्वर्गप्राप्तेः सगर्भ्योनुसखासयूथ्यइत्यादिमंत्रान्तरप्रसिद्धिद्योतनार्थः अथानन्तरं यजमानः आशास्ते कस्मै दाशुषे हविर्दत्तवते स्वस्मै कानि वार्याणि वरणीयानिधनानि यद्वा पुरुषस्यव्यत्ययः आशास्ते प्रार्थये यजमानार्थम् ॥ १३ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यतृतीयेत्रयोदशोवर्गः॥१३ ॥

अस्यवामस्येतिद्विपंचाशत्यृचमष्टमंसूक्तंदैर्घतमसम् अत्रेयमनुक्रमणिका अस्यद्विपंचाशदल्पस्तवंत्वेतत्संशयोत्थापनप्रश्नप्रतिवाक्यान्यत्रप्रायेणज्ञानमोक्षाक्षरप्रशंसाच पंचपादंसाकंजानांयद्वायत्रेयंसशिंक्तेसप्तार्धगर्भागौरीरितिजगत्यः एतदन्तंतुवैश्वदेवं तस्याःसमुद्राइतिवाचः समुद्राआपोक्षरंसाप्रस्तारपङ्क्तिः शकमयमितिशकधूमः उक्षाणंपृश्निमितिसोमस्त्रयःकेशिनइत्यग्निः

---

१ तै० सं० १. २. ४. ।

Funding by IKS-MoE

सूर्योवायुश्चकेशिनश्चत्वारिवाग्वाचइन्द्रंमित्रंसौर्यौद्वादशेतिसंवत्सरसंस्थंकालचक्रवर्णनं यस्तेसरस्वत्यैयज्ञेनसाध्येभ्यःपरानुष्टुप्सौरीपर्जन्याग्निदेवतावान्त्यासरस्वतेसूर्यायवेति । अत्रस्तुत्याबहुत्वेनस्तुतिभागस्याल्पीयस्त्वादिदंसूक्तमल्पस्तवनं नसूक्तान्तरवद्बहुस्तवनं इदमेववैलक्षण्यंतुशब्देनद्योत्यते अस्मिन्सूक्ते प्रायेणसंशयोत्थापनादयोबहवोर्थाःप्रतिपाद्यन्ते । अचिकित्वांश्चिकितुषइत्यनयासंशयउत्थाप्यते पृच्छामित्वेत्यत्रप्रश्नःप्रतीयते इयंवेदिरित्यत्रप्रतिवचनं यईंचकारेत्यादिनाज्ञानप्रशंसाप्रतिपाद्यते अपश्यंगोपामित्यादिनाब्रह्मसाक्षात्काररूपमोक्षस्यप्रशंसा नक्षरतीत्यक्षरंब्रह्म द्वासुपर्णेत्यादिनातस्यप्रशंसा पंचपादंपितरंसाकंजानांसप्तथंयद्गायत्रेअधिअयंसशिंक्तेसप्तार्धगर्भागौरीर्मिमायेतिषट्जगत्यः समानमेतदित्यनुष्टुप् तस्याःसमुद्राइतिप्रस्तारपंक्तिः तल्लक्षणंछन्दोग्रंथेसूत्रितं—प्रस्तारपंक्तिःपुरतइति । पुरतःपूर्वार्धेद्वादशाक्षरौजागतौपादौततोद्वावष्टाक्षरौगायत्रौसाप्रस्तारपंक्तिरितिसूत्रार्थः।अनुक्रमण्यामप्युक्तम्—आद्यौचेत्प्रस्तारपंक्तिरिति । शिष्टाअनादेशपरिभाषयात्रिष्टुभः गौरीर्मिमायेत्येतदन्तानां विश्वेदेवादेवता तस्याःसमुद्राइत्यस्याःपूर्वार्धस्यवाग्देवता उत्तरार्धस्यआपः शकमयमित्यस्याः पूर्वार्धस्यशकधूमः उक्षाणंपृश्निमित्युत्तरार्धस्यसोमोदेवता त्रयःकेशिनइत्यस्याः अग्निसूर्यवायवः चत्वारिवागित्येषावाग्देवताका इन्द्रंमित्रंवरुणंकृष्णंनियानमित्येतेसूर्यदेवते द्वादशप्रधयइत्यस्याः संवत्सरात्माकालोदेवता यस्तेस्तनइत्यस्याःसरस्वती यज्ञेनेत्यस्याःसाध्यादेवता समानमेतदित्यस्याःसूर्यःपर्जन्योवाग्नयोवादेवता दिव्यंसुपर्णमित्यस्याःसरस्वान्सूर्योवादेवता कृत्स्नसूक्तस्यविनियोगंशौनकआह—स्तेयंकृत्वाद्विजोमोहात्त्रिरात्रोपोषितःशुचिः । सूक्तंजप्त्वास्यवामीयं क्षिप्रंमुच्येतकिल्बिषादिति। महाव्रतेवैश्वदेवशस्त्रे वैश्वदेवंनिविद्धानंद्विप्रतीकं तत्रास्यवामस्येत्यादिकमेकचत्वारिंशत्यृचंप्रथमंप्रतीकं पंचमारण्यकेसूत्रितम्—अस्यवामस्यपलितस्यहोतुरिति सलिलस्यदैर्घतमसः एकचत्वारिंशतमिति ।

तत्रप्रथमा—

अ॒स्यवा॒मस्य॑पलि॒तस्य॒होतु॒स्तस्य॒भ्राता॑म॒ध्य॒मोअ॒स्त्यश्नः॑ ।
तृ॒तीयो॒भ्राता॑घृ॒तपृ॑ष्ठोअ॒स्यात्रा॑पश्यंवि॒श्पतिं॑स॒प्तपु॑त्रम् ॥ १ ॥

अ॒स्य । वा॒मस्य॑ । प॒लि॒तस्य॑ । होतुः॑ । तस्य॑ । भ्राता॑ । म॒ध्य॒मः । अ॒स्ति॒ । अश्नः॑ । तृ॒तीयः॑ । भ्राता॑ । घृ॒तऽपृ॑ष्ठः । अ॒स्य॒ । अत्र॑ । अ॒प॒श्य॒म् । वि॒श्पति॑म् । स॒प्तऽपु॑त्रम् ॥ १ ॥

Funding by IKS-MoE

अत्रद्वितीयपादेतच्छब्दश्रुतेः प्रथमपादेप्रतिविशेषणंयोग्यक्रियार्थसंबद्धोयच्छब्दोऽध्याहार्यः योयंदिविद्योतते तस्यास्यवामस्य वननीयस्यसंभजनीयस्य आरोग्यार्थिभिःसर्वैः सेवनीयस्य पलितस्यपालयितुः प्रकाशवृष्ट्यादिप्रदानेन पालकस्य तथायोयंदिविद्योतते तस्यास्यहोतुः ह्वातव्यस्य आह्वानार्हस्यादित्यस्यमध्यमोमध्यमस्थानोमध्येभवोवायुरुच्यते आदित्याग्नीअपेक्ष्यास्यमध्यमत्वं सचाश्नः सर्वत्रव्याप्तः नहिवायुरहितःकश्चित्प्रदेशोऽस्ति तादृशोभ्रातास्ति भ्रातृस्थानीयोभवति यथालोकेभ्रातापितृधनस्यभागंहरति तद्वन्मध्यस्थानमन्तरिक्षलोकंहरतीतिवा वृष्ट्यर्थंरश्मिभिराहृतानांभौमानांरसानांहरणाद्वाभ्रातेत्युच्यते पित्र्येणधनेनस्वार्जितेनवाभर्तव्योभवतीतिभ्राता मध्यमोवायुरपिवृष्ट्यर्थंरसैर्भक्तव्योभवति किञ्च घृतपृष्ठः घृतमाहुतिलक्षणंपृष्ठेयस्यतादृशोभ्रातातस्यतृतीयोस्तिभवति त्रयाणांपूरणस्तृतीयः उक्तोभयापेक्षयातृतीयत्वं भ्रातृत्वंप्रतिपादितप्रकारेणात्रापिद्रष्टव्यं रात्रौसवितुस्तेजोभागस्यहरणाद्दिवास्वकीयतेजसोभागस्यतदर्थमेवभक्तव्यत्वाद्वाभ्रातृत्वं अत्रएषुभ्रातृषुमध्येपुरोदेशेवाविश्पतिं विशांप्रजानांपालयितारं सप्तपुत्रं सर्पणरश्मिपुत्रोपेतं ऐतिहासिकपक्षे अदितिःपुत्रकामेतिप्रस्तुते मित्रवरुणादिष्वदितिपुत्रेष्वस्यादित्यस्यसप्तमपुत्रत्वं ईदृशंमहानुभावमादित्यमपश्यं अद्राक्षं भावनयात्मत्वेनसाक्षात्करोमीत्यर्थः तद्योहंसोसौयोसौसोहमितिश्रुतिः। एवंवाअस्यवामस्य विश्वस्योद्गरितुः स्रष्टुरित्यर्थः पलितस्यपालयितुः स्वसृष्टजगत्पालनशीलस्य होतुरादातुः स्वस्मिन्संहर्तुरित्यर्थः परमेश्वरस्यसृष्ट्यादिकर्तृत्वं श्रुतिस्मृतिपुराणादिषुप्रसिद्धं तस्यतादृशस्यपरमेश्वरस्यभ्रातातद्भागहारीतदंशभूतसूत्रात्मा मध्यमः सर्वत्रमध्येवर्तमानोऽस्तिजगद्धारकत्वेनवर्तते सचाश्नः व्यापनशीलः वायुनावैगोतमसूत्रेणायंचलोकःपरश्चलोकःसर्वाणिचभूतानिसंरब्धानीतिश्रुतेः। वक्ष्यमाणविराडपेक्षयावामध्यमत्वं किंच अस्यपरमेश्वरस्य तृतीयः घृतपृष्ठः घृतमित्युदकनाम तेनतत्कार्यंशरीरमुच्यते तदेवपृष्ठं स्पर्शनीयंसर्वस्यस्पर्शकंवायस्यसतादृशः पृष्ठंस्पृशतेरिति[१]निरुक्तं। यद्वा प्रदीप्तपृष्ठः पृष्ठशब्दःकृत्स्नशरीरोपलक्षकः प्रकाशितशरीराभिमानीत्यर्थः नत्वयंसूक्ष्मशरीराभिमानिसूत्रात्मवत्स्पर्शनाविषयोभवति अत्रएषुमध्येविश्पतिं विशां प्रजानांपतिंउपलक्षणमेतत् सर्वस्यपतिमित्यर्थः सर्वस्यपतिःसर्वस्येशानइतिश्रुतेः सप्तपुत्रं सप्तलोकाः पुत्रायस्यतादृशं स्वमाययासृष्टसर्वलोकमित्यर्थः अपश्यं पश्येयं साक्षात्करोमीत्यर्थः। अयमर्थः—स्वाधीनमायोजगत्कारणभूतःपरमेश्वरएकः ततउत्पन्नौ स्थूलसूक्ष्मशरी-

---

[१] नि० ३. ३. ।

राभिमानिनौद्वौविराट्सूत्रात्मानौ तेषुमध्ये द्वयोःसाक्षात्कारेणमोक्षाभावात् सृष्ट्यादिकारणंपरमेश्वरंज्ञेयत्वेनप्रसिद्धम् श्रवणमननादिसाधनेनसाक्षात्करोमीत्यर्थः एवमुत्तरत्राप्यध्यात्मपरतयायोजयितुंशक्यं तथापिस्वरसत्वाभावाद्ग्रंथविस्तरभयाच्चनलिख्यते यत्रद्वासुपर्णेत्यादौ स्फुटमाध्यात्मिकोऽप्यर्थःप्रतीयते तत्रतत्रप्रतिपादयामः अयंमन्त्रोयास्केनव्याख्यातः—अस्यवामस्यवननीयस्यपलितस्यपालयितुरित्यादिना तच्चव्याख्यानमत्रानुसन्धेयम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

स॒प्तयु॑ञ्जन्ति॒रथ॒मेक॑चक्र॒मेको॒अश्वो॑वहतिस॒प्तना॑मा ।
त्रि॒नाभि॑च॒क्रम॒जर॑मन॒र्वं॑यत्रे॒माविश्वा॒भुव॒नाधि॑त॒स्थुः ॥ २ ॥

स॒प्त । यु॒ञ्जन्ति॒ । रथ॑म् । एक॑ऽचक्रम् । एकः॑ । अश्वः॑ ।
व॒ह॒ति॒ । स॒प्तऽना॑मा । त्रि॒ऽनाभि॑ । च॒क्रम् । अ॒जर॑म् । अ॒न॒र्वम् ।
यत्र॑ । इ॒मा । विश्वा॑ । भुव॑ना । अधि॑ । त॒स्थुः ॥ २ ॥

एकचक्रंएकरथाङ्गोपेतं यद्यपित्रीणिचक्राणितथापि तेषामेकरूपत्वात् एकचक्रमित्युच्यते रथंरंहणस्वभावं सूर्यस्यसंबन्धिनं सप्त एतत्संख्याकाअश्वायुंजन्ति अनुबध्नन्ति वहन्त्यहोरात्रनिर्वाहाय किंवस्तुतःसप्त नेत्याह—एकोऽश्वः सप्तनामा एकएवसप्ताभिधानः सप्तधानमनप्रकारोवा एकएववायुः सप्तरूपाणि धृत्वावहतीत्यर्थः वाय्वधीनत्वादन्तरिक्षसंचारस्य एकचक्रमित्युक्तम् कीदृशंतदित्यतआह—त्रिनाभिवलयत्रयमध्यस्थितनाभिस्थानीयच्छिद्रत्रयोपेतं अजरंअमरणधर्मकं अनर्वंअशिथिलं पुनस्तदेवविशेष्यते यत्रयस्मिन्चक्रे इमाविश्वाभुवना इमानिप्रसिद्धानिसर्वाणिभूतजातानि अधि आश्रित्य तस्थुः तिष्ठन्ति यद्वा एकचक्रं एकचारिणं असाहाय्येनसंचरन्तंरथं आदित्यमण्डलं सप्तयुञ्जन्ति सर्पणस्वभावाःसप्तसंख्यावा रश्मयः सप्तप्रकारकार्याः असाधारणाः परस्परविलक्षणाः षड्ऋतवः एकःसाधारणइत्येवं अथवा मासद्वयात्मकाःषट् अपरोधिकमासात्मकइत्येवं सप्तर्तवोयुञ्जन्ति एतस्यकार्यंनिर्वहन्तीत्यर्थः सचैकः असहायः अश्वोव्यापनशीलआदित्यः सप्तनामा सप्तरसानां संनमयितारोरश्मयोयस्यतादृशः

---

१ नि० ४. २६. ।

सप्तऋषिभिः स्तूयमानोवा आदित्योवहति धारयति भ्रमयतीत्यर्थः किंत्रिनाभिचक्रं तिस्रोनाभयः नाभिस्थानीयाः संबद्धावात्रयऋतवोयस्यतत्तादृशं केते ग्रीष्मवर्षाहेमन्ताख्याः यद्वा भूतभविष्यवर्तमानाख्यास्त्रयःकालास्त्रिनाभयः तद्विशिष्टंचक्रं चक्रवत्पुनःपुनःपरिभ्रममाणं संवत्सराख्यं चक्रंनानाकालावयवोपेतं अयमादित्यः पुनःपुनरावर्तयति संवत्सरादर्वाचीनानां तत्रैवान्तर्भावात् ततोयुगादीनांतदावृत्तिसाध्यत्वात्संवत्सरस्यचक्रत्वेननिरूपणं पुनःकीदृशं तत् यत्रयस्मिन्चक्रे इमाविश्वाभुवना इमानिसर्वाणिभूतान्यधितस्थुः आश्रित्यतिष्ठन्ति कालाधीनत्वात्सर्वस्यस्थितेः ईदृशस्यकालस्यकारणभूतपरमेश्वरज्ञानेनमोक्षसद्भावात् ज्ञानमोक्षाक्षरप्रशंसाचेत्यनुक्रमण्यामुक्तं अयमपिमन्त्रोयास्केन—[1]सप्तयुञ्जन्तिरथमेकचक्रमेकचारिणमित्यादिनाव्याख्यातः तदत्राप्यनुसन्धेयम् ॥ २ ॥

अथतृतीया—

इ॒मंरथ॒मधि॒येस॒प्तत॒स्थुःस॒प्तच॑क्रंस॒प्तव॑ह॒न्त्यश्वा॑ः ।
स॒प्तस्वसा॑रोअ॒भिसंन॑वन्ते॒यत्र॒गवां॒निहि॑तास॒प्तनाम॑ ॥ ३ ॥

इ॒मम् । रथ॑म् । अधि॑ । ये । स॒प्त । त॒स्थुः । स॒प्तऽच॑क्रम् ।
स॒प्त । व॒ह॒न्ति॒ । अश्वा॑ः । स॒प्त । स्वसा॑रः । अ॒भि । सम् । न॒व॒न्ते॒ ।
यत्र॑ । गवा॑म् । निऽहि॑ता । स॒प्त । नाम॑ ॥ ३ ॥

इममुक्तस्वरूपमादित्यं मण्डलाख्यंसंवत्सराख्यंवा रथंयेसप्तरश्मयोऽधितस्थुरधिष्ठिताः संवत्सरपक्षे अयनऋतुमासपक्षदिवसरात्रिमुहूर्ताख्याःसप्तावयवाअधितिष्ठन्ति कीदृशंरथं सप्तचक्रं चकनाच्चरणात्क्रमणाद्वाचक्राणिरश्मयः तेसप्तयस्यरथस्य तादृशमुभयविधंरथं पूर्वोक्ताअधिष्ठिताः अश्वाव्यापनशीलाः सप्तवहन्ति निर्वहन्तिचतादृशंरथंसप्तस्वसारः स्वयंसरणाः स्वरादित्यस्तेनसारिताः परस्परंस्वसृभूतावा सप्तसंख्याकारश्मयऋतवश्च अभिसंनवन्ते आभिमुख्येनसंगच्छन्ते असाधारणाः परस्परविलक्षणकार्याः षळृतवः सर्वसाधारणएकइति सप्तत्वम् यद्वा उक्तरूपामासद्वयात्मकाःषट् त्रयोदशमासात्मकःसप्तमइतिसप्तत्वं कीदृशोरथइतितदुच्यते—

---

[1] नि० ४. २७.

Funding by IKS-MoE

यत्रयस्मिन्रथे उभयविधेगवांवाचां स्तुतिरूपाणां सप्त सप्तविधानिनाम नमनानि सप्तस्वररूपाणिनिहिता निहितानि सप्तस्वरोपेतैःसामभिःस्तुत्यंरथमित्यर्थः यद्वा गवांउदकानां सप्त सर्पणस्वभावानि नाम नमनानि यत्र यासुस्वसृषुनिहितानि ताः स्वसारः परस्परस्वसृभूतादेवनद्यः अभिसंनवन्ते ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

को॑द॒द॑र्शप्रथ॒मंजाय॑मानमस्थ॒न्वन्तं॒यद॑न॒स्थाबिभ॑र्ति ।
भूम्या॒असु॒रसृ॑गा॒त्माक्व॑स्वि॒त्कोवि॒द्वांस॒मुप॑गा॒त्प्रष्टु॑मे॒तत् ॥ ४ ॥

कः । द॒द॒र्श॒ । प्र॒थ॒मम् । जाय॑मानम् । अ॒स्थ॒न्ऽवन्त॑म् । यत् ।
अ॒न॒स्था । बिभ॑र्ति । भूम्याः॑ । असुः॑ । असृ॑क् । आ॒त्मा । क्व॑ ।
स्वि॒त् । कः । वि॒द्वांस॑म् । उप॑ । गा॒त् । प्रष्टु॑म् । ए॒तत् ॥ ४ ॥

एवंप्रपञ्चस्यकालायत्ततांप्रतिपाद्य तस्यकारणभूतस्यपरमेश्वरस्याविषयत्वमाह—कोददर्श कोद्रष्टुंशक्नुयात् कदा प्रथमंसृष्टेःपूर्वं अव्याकृतावस्थायामित्यर्थः किंजायमानं प्रथमभावविकारमापन्नं उत्पद्यमानंप्रपञ्चमित्यर्थः दुर्ज्ञेयत्वेहेतुमाह—यद्यस्मात् अस्थन्वन्तंअस्थिमन्तंशरीरं उपलक्षणमेतत् कार्यभावमापन्नमित्यर्थः अनस्था अस्थिरहिता अशरीरा सांख्यप्रसिद्धाप्रकृतिः वेदान्तप्रसिद्धा ईश्वरायत्तामायाबिभर्ति गर्भवदन्तर्धारयति अव्याकृतावस्थायां अनस्थोऽशरीरः परमेश्वरोबिभर्ति यदाकेवलःपरमेश्वरोमायाशबलितःसन् इदंजगन्निर्मितवान् उत्पत्तिसमयेदेहादिसहितस्यकस्यचिदभावात् कोददर्श तदानींमनोनित्यं आत्माचनित्यः तत्संयोगात्कश्चिदात्माजानातीतिचेत् सोपिनसंभवतीत्यतआह—भूम्याःसंबन्धिपार्थिवंस्थूलशरीरं असुःप्राणः तदुपलक्षितंसूक्ष्मशरीरं असृक्शोणितंसप्तधातूपलक्षकं यद्यपि शरीरं पञ्चभूतात्मकं तथापिभूतद्वयप्रत्यक्षत्वात्तदपेक्षयोक्तम् आत्मा तैःसंबद्धःचेतनः क्वस्वित्कुत्रास्ते नकश्चिदस्तीत्यर्थः नान्यत्किंचनमिषदितिश्रुतेः[1] । विद्वांसंजगत्कारणविषयज्ञानवन्तं अन्यं गुर्वादिकंएतत्कारणंप्रष्टुं कः शिष्यः अल्पमतिरुपगात् उपगच्छति तादृशोदेहेन्द्रियसंघातरूपआत्मातस्मिन्समयेकुत्रास्ति प्रष्टाप्रतिवक्ताचोभावपिनस्तइत्यर्थः नतुतद्वितीयमस्ति

---

[1] ऐतरेयोपनिषत् ।

ततोऽन्यद्विभक्तंयत्पश्येदितिश्रुतेः । यद्वा प्रथमं प्रथमभाविनं जगतःकारणभूतं कोददर्श कःसाक्षात्करोति जायमानमस्थन्वन्तंमानुषं अनस्थिकः परमेश्वरः शरीरं अशरीरः यद्यस्माद्बिभर्ति द्रष्टुरपितत्कार्यत्वादितिभावः शिष्टंसमानम् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

पाकः॑पृच्छामि॒मन॒सावि॑जानन्दे॒वाना॑मे॒नानिहि॑ताप॒दानि॑ ।
व॒त्सेब॒ष्कये॑धि॑स॒प्ततन्तू॒न्वित॑त्निरे॑क॒वय॒ओत॒वाउ॑ ॥ ५ ॥ १४ ॥

पाकः॑ । पृ॒च्छा॒मि॒ । मन॑सा । अवि॑ऽजानन् । दे॒वाना॑म् । ए॒ना ।
निऽहि॑ता । प॒दानि॑ । व॒त्से । ब॒ष्कये॑ । अधि॑ । स॒प्त । तन्तू॑न् ।
वि । त॒त्नि॒रे॒ । क॒वयः॑ । ओत॒वै । ऊँ॒ इति॑ ॥ ५ ॥ १४ ॥

पाकः पक्तव्योपक्कमतिरहं मनसा संस्कृतेन अविजानन् अतिगहनंतत्त्वं विशेषेणज्ञातुमशक्नुवन् पृच्छामि प्रश्नंकरोमि अज्ञानेकारणमाह–एना एनानि पदानिसंदेहास्पदानि तत्त्वानि देवानांनिहिता निहितानि तानिदेवानामपिगूढानीत्यर्थः यद्वा देवानांपदानि तत्त्वानि निधिवद्गोपयित्वा स्थापितानि अतः पृच्छामि तत्त्वज्ञानोपयोगायेतिशेषः तानिकानीत्युच्यते–वत्से सर्वस्यनिवासभूते बष्कये बटितिसत्यनाम तत्कषतीतिबष्कयआदित्यः यद्वा बष्कयोनामैकहायनोवत्सः पुनरपिवत्सशब्दस्य पृथङ्निर्देशात्बष्कयशब्देनतत्कालमात्रंलक्ष्यते तस्मिन्नादित्ये अधिअधिकं सप्ततन्तून् तायमानान्सप्तसोमसंस्थान् कवयोमेधाविनोयजमानाओतवै जगद्रूपतिर्यक्तन्तून् वेतुं वितत्निरे वितन्वन्ति यद्वा सप्ततन्तवः सप्तच्छन्दांसि तानिवितन्वन्ति किमर्थं ओतवै सप्तसोमसंस्थारूपतिर्यक्तन्तुसन्तानाय यज्ञनिर्माणायेत्यर्थः यज्ञानांस्थितेःसूर्याधीनत्वादितिभावः ईदृशंतत्त्वंपृच्छामीत्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यतृतीयेचतुर्दशोवर्गः ॥ १४ ॥

अथषष्ठी–

अचि॑कित्वाश्चि॒कि॒तुष॑श्चि॒दत्र॑क॒वीन्पृ॑च्छामिवि॒द्मने॒नवि॒द्वान् ।
वियस्त॒स्तम्भ॒षळि॒मारजां॑स्य॒जस्य॑रू॒पेकिम॑पिस्वि॒देक॑म् ॥ ६ ॥

Funding by IKS-MoE

अचि॑कित्वान् । चि॒कि॒तुषः॑ । चि॒त् । अत्र॑ । क॒वीन् । पृ॒च्छा॒मि॒ ।
वि॒द्मने॑ । न । वि॒द्वान् । वि । यः । त॒स्तम्भ॑ । षट् । इ॒मा । रजां॑सि ।
अ॒जस्य॑ । रू॒पे । किम् । अपि॑ । स्वि॒त् । एक॑म् ॥ ६ ॥

अचिकित्वान् देवतातत्त्वमजानन्नहं चिकितुषः विशेषेणतत्त्वंजानतःकवीन् क्रान्तदर्शिनः अधिगतपरमार्थान् अत्र अस्मिंस्तत्त्वविषयेपृच्छामि किमर्थं विद्मने वेदनायपरमार्थज्ञानाय किंजानन्नेवपराभवाद्यर्थं नेत्याह विद्वान्नपृच्छामि अपितु अज्ञानादेव यःपरमेश्वरः वितस्तंभ स्तंभितवान्नियमितवान् अथयआत्मासेतुर्विधृतिरेषांलोकानामसंभेदायेतिश्रुतेः । किंइमा इमानि षट् रजांसि लोकान् लोकारजांस्युच्यन्तइतिनिरुक्तम् यद्यपि लोकाःसप्त तथापिसत्यलोकस्यकर्मिणांसर्वेषांसाधारणत्वाभावात् षडित्युक्तम् ननुषडेवोक्ताः सप्तमःकिमितिननिर्दिष्टइति उच्यते—अजस्यजननादिरहितस्यचतुर्मुखस्यब्रह्मणःरूपेस्वरूपेएकंसत्यलोकाख्यंपुनरावृत्तिरहितंस्थानंकिमपिस्वित् किंस्विदेव तन्नकेनाप्यधिगन्तुंशक्यमित्यर्थः कैश्चिदेवोपासकैरर्चिरादिमार्गेणगन्तव्यत्वादितिभावः यद्वा षट्रजांसिविलक्षणाःषळृतवः तानि यः स्तंभयत्तत्त्वं अजस्यगमनशीलस्यजन्मरहितस्यवादित्यस्यरूपेरूप्यमाणेदृश्यमाने मण्डले एकमद्वितीयं किमपि स्वित् किंस्वित् यत्किंचिदवाङ्मनसगम्यंतत्त्वमस्ति तत्पृच्छामि यएषोऽन्तरादित्येहिरण्मयःपुरुषोदृश्यतइत्यादिश्रुतिप्रतिपादितंतत्त्वमित्यर्थः अथवा षडिमानिरजांसित्रिविधान्भूलोकांश्च यस्तस्तंभ तिस्रोभूमीर्धारयन्त्रीरुँतद्यौरितिनिगमः । तस्याजस्यपरब्रह्मणः रूपेनानाविकारभाजिजगति किमपिस्विदेकमेकात्मकमस्तीतिप्रश्नः अविशेषमस्तिनाममात्रमेकरूपमस्तीत्युत्तरविवक्षयाप्रश्नः अस्तीत्येवोपलब्धव्यमितिश्रुतेः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

इ॒हब्र॑वीतु॒यई॑म॒ङ्गवेदा॒स्यवा॒मस्य॒निहि॑तंप॒दंवेः ।
शी॒र्ष्णःक्षी॒रंदु॑ह्रते॒गावो॑अस्यव॒व्रिंवसा॑नाउद॒कंप॒दापुः॑ ॥ ७ ॥

इ॒ह । ब्र॒वी॒तु॒ । यः । ई॒म् । अ॒ङ्ग । वेद॑ । अ॒स्य । वा॒मस्य॑ ।
निऽहि॑तम् । प॒दम् । वेरिति॒ वेः । शी॒र्ष्णः । क्षी॒रम् । दु॒ह्र॒ते॒ । गावः॑ ।
अ॒स्य॒ । व॒व्रिम् । वसा॑नाः । उ॒द॒कम् । प॒दा । अ॒पुः॒ ॥ ७ ॥

---

१ तैत्तिरीयनारायणोपनिषदि । २ ऋ० सं० २. ७. ७. ।

इहेदानीं ईमेतद्वक्ष्यमाणंतत्त्वं अंगक्षिप्रंअविचारेण ब्रवीतु कः योवेद सः कीदृशंतत् अस्यपुरतोदृश्यमानस्य वामस्यवननीयस्य वेर्गन्तुरादित्यस्यपदं सर्वैर्गन्तव्यंस्वरूपंनिहितंगूढंवर्तते किंचास्यादित्यस्यशीर्ष्णःशिरोवदुन्नतस्यसर्वेषामुत्कृष्टस्यवागावः केचनवर्षकालीनारश्मयःक्षीरमुदकंदुह्रते क्षरन्ति वव्रिंरूपनामैतत् रूपंवसानाः आच्छादयन्तः अतिविस्तरेणतेजसातपन्तः केचनास्यगावोरश्मयः उदकंस्वसृष्टंपदासृष्टेनैवमार्गेण अपुः पिबन्ति भूमिंनिरुदकांकुर्वन्तीत्यर्थः तस्यस्वरूपंब्रवीत्वित्यन्वयः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

मातापितरंमृतआबंभाजधीत्यग्रेमनंसासंहिजग्मे ।
साबीभत्सुर्गर्भरसानिविंद्धानमंस्वन्तइदुंपवाकमीयुः ॥ ८ ॥

माता । पितरंम् । ऋते । आ । बभाज । धीती । अग्रे । मनंसा । सम् ।
हि । जग्मे । सा । बीभत्सुः । गर्भऽरसा । निऽविद्धा । नमस्वन्तः ।
इत् । उपऽवाकम् । ईयुः ॥ ८ ॥

मातासर्वस्यनिर्मात्रीपृथिवी पितरंपालकंद्युलोकंतत्स्थंद्युलोकस्थमादित्यमित्यर्थः तमाबभाजआभजते किमर्थंऋते उदकेयज्ञेवानिमित्तभूतेसति केनद्वारेण धीती धीत्याकर्मणायागादिरूपेणस्वकीयेनाज्यसोमादिहविषातर्पयतीत्यर्थः अग्रे ततःपूर्वं पिताचमनसाअस्यामभिप्रायवताचेतसासंजग्मेहि संश्लिष्टोवर्ततेखलु वृष्टिमकरोदित्यर्थः अनन्तरंसामाताबीभत्सुः गर्भबन्धनेच्छावती गर्भरसा गर्भरसेनगर्भोत्पत्तिनिमित्तेनरसेननिविद्धानितरांविद्धासीत् यद्वा गर्भेरसः ओषध्याद्युत्पादनसमर्थंउदकंयस्याः सा तादृशी उदकेनात्यन्तंक्लिन्ना निविद्धाकृषीवलैर्हलमुखेननितरांविदारिताभवति बीजावापार्थं अत्रायंसमाधिर्याकाचनयोषिदपत्यार्थंस्वपतिंयुवानंयौति सचतस्यामनुरागयुक्तःसंगतोभवति साचान्तर्वत्नीसतीपुत्रान्जनयतीति तद्वदत्रापि अनन्तरंनमस्वन्तइत् भाविव्रीहिप्रियंग्वाद्यन्नवन्तएव उपवाकंउपेत्यवचनं परस्परंसम्यगभिवृद्धानि सस्यानीतिवचनमीयुः प्राप्नुवन्ति यद्वा हविर्लक्षणान्नवन्तउपेत्यवचनं प्रैषादिरूपमीयुः वृष्टौसत्यांसस्यादिद्वारायागमनुतिष्ठेयुरित्यर्थः ॥ ८ ॥

अथनवमी—

युक्तामातासीद्धुरिदक्षिणायाअतिष्ठद्गर्भोवृजनीष्वन्तः ।
अमीमेद्वत्सोअनुगामपश्यद्विश्वरूप्यंत्रिषुयोजनेषु ॥ ९ ॥

युक्ता । माता । आसीत् । धुरि । दक्षिणायाः । अतिष्ठत् । गर्भः ।
वृजनीषु । अन्तरिति । अमीमेत् । वत्सः । अनु । गाम् ।
अपश्यत् । विश्वऽरूप्यम् । त्रिषु । योजनेषु ॥ ९ ॥

मातानिर्मीयन्तेऽस्मिन्भूतानीतिमाताद्यौः दक्षिणायाः अभिमतपूरणसमर्थायाःपृथिव्याः धुरिनिर्वहणेयुक्तासीत् वर्षणायसमर्थाभूदित्यर्थः कथमितितदुच्यते—गर्भोगर्भस्थानीयउदकसंघोवृजनीषु उदकवत्सु मेघपङ्क्तिष्वन्तर्मध्ये अतिष्ठत्तिष्ठति अनन्तरं वत्सः पुत्रस्थानीयः उदकसंघः त्रिषुयोजनेषु मेघरश्मिवायुषुसंयुक्तेषुसत्सु अमीमेत् वर्षणसमयेशब्दयति अनन्तरं विश्वरूप्यं विश्वरूपवतींगामन्वपश्यत् अनुक्रमेणपश्यति वर्षतीत्यर्थः यद्वा त्रिषुयोजनेषुसत्सु वत्सोमेघोवर्षणायगांभूमिंप्रत्यमीमेत् अनन्तरंसर्वोजनोऽनुक्रमेणविश्वरूप्यंसस्यादिभिर्नानारूपवतींभूमिमपश्यत् पश्यति ॥ ९ ॥

अथदशमी—

तिस्रोमातॄस्त्रीन्पितॄन्बिभ्रदेकऊर्ध्वस्तस्थौनेमवग्लापयन्ति ।
मन्त्रयन्तेदिवोअमुष्यपृष्ठेविश्वविदंवाचमविश्वमिन्वाम् ॥ १० ॥ १५

तिस्रः । मातॄः । त्रीन् । पितॄन् । बिभ्रत् । एकः । ऊर्ध्वः । तस्थौ ।
न । ईम् । अव । ग्लपयन्ति । मन्त्रयन्ते । दिवः । अमुष्य । पृष्ठे ।
विश्वऽविदम् । वाचम् । अविश्वऽमिन्वाम् ॥ १० ॥ १५ ॥

एकः प्रधानभूतः असहायोवापुत्रस्थानीयआदित्यः संवत्सराख्यःकालोवा तिस्रोमातॄः सस्यवृष्ट्याद्युत्पादयित्रीः क्षित्यादिलोकत्रयानित्यर्थः तथात्रीन्पितॄन् जगतांपालयितॄन् लोकत्रयाभिमानिनोऽग्निवायुसूर्याख्यान् बिभ्रत्सन् ऊर्ध्वस्तस्थौ उन्नतः अत्यन्तदीर्घस्तिष्ठति भूतभविष्यदाद्यात्मना सूर्यपक्षेसर्वेभ्यउन्नतः ईमेनं नावग्लापयन्ति ग्लानिंनैवकुर्वन्ति नहिकालआदि-

Funding by IKS-MoE

त्योवान्येनपराभूयते दिवः पृष्ठेद्युलोकस्योपरिअन्तरिक्षेमन्त्रयन्ते गुप्तंपरस्परंभाषन्ते देवाः किं विश्वविदं विश्ववेदनसमर्थांविश्वैर्वेदनीयांवा अविश्वमिन्वां असर्वव्यापिनींवाचं गर्जितलक्षणां अमुष्य आदित्यसंबन्धिनींमन्त्रयन्तइत्यर्थः ॥ १० ॥

॥ इतिद्वितीयस्यतृतीयेपञ्चदशोवर्गः ॥ १५ ॥

अथैकादशी—

द्वाद॑शारंन॒हितज्जरा॑य॒वर्व॑र्तिच॒क्रंपरि॒द्यामृ॒तस्य॑ ।
आपु॒त्राअ॑ग्नेमिथु॒नासो॒अत्र॑स॒प्तश॒तानि॑विं॑श॒तिश्च॑तस्थुः ॥ ११ ॥

द्वाद॑शऽअरम् । न॒हि । तत् । जरा॑य । वर्व॑र्ति । च॒क्रम् । परि॑ ।
द्याम् । ऋ॒तस्य॑ । आ । पु॒त्राः । अ॒ग्ने॒ । मि॒थु॒नासः॑ । अत्र॑ । स॒प्त ।
श॒तानि॑ । विं॒श॒तिः । च॒ । त॒स्थुः॒ ॥ ११ ॥

ऋतस्योदकस्य सत्यात्मकस्यवा आदित्यस्यचक्रं पुनःपुनः क्रमणशीलं मण्डलाख्यं रथचक्रंवा वर्वर्ति पुनःपुनर्वर्तते संचरति कुत्र द्यांपरि द्युलोकस्यांतरिक्षस्यपरितः कीदृशंतत् द्वादशारं द्वादशसंख्याकमासात्मकैर्मेषादिराश्यात्मकैर्वा अरैः रथाङ्गावयवैर्युक्तं तच्चक्रं नहिजराय नैवखलुजरायैभवति हेअग्ने सर्वदागमनयुक्तादित्य यद्वा अग्नेरेवस्थानत्रये तत्तदात्मनावर्तमानत्वादसावप्यग्निरित्युच्यते अत्रास्मिन्त्वदीयेचक्रे मिथुनासः स्त्रीपुंसरूपेण परस्परंमिथुनीभूताः सप्तशतानिविंशतिश्च विंशत्युत्तरसप्तशतसंख्याकाःपुत्राः पुत्रवदुत्पद्यमानाः प्राणिनांदुःखात्त्रारोवाअहोरात्ररूपास्तस्थुः तिष्ठन्तिनिष्पद्यन्ते षष्ट्यधिकशतत्रयसंख्याकान्यहानि तावत्यएवरात्रयइत्येवंतद्विभागः । सप्तचवैशतानिविंशतिश्चसंवत्सरस्याहोरात्राः सएषोहःसमानइत्यारण्यकम् ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

पञ्च॑पादंपि॒तरं॒द्वाद॑शाकृतिंदि॒वआ॑हुः॒परे॒अर्धे॑पुरी॒षिण॑म् ।
अथे॒मेअ॒न्यउप॑रेविचक्ष॒णंस॒प्तच॑क्रे॒षळ॑रआहु॒रर्पि॑तम् ॥ १२ ॥

Funding by IKS-MoE

पञ्च॑ऽपादम् । पि॒तर॑म् । द्वाद॑शऽआकृतिम् । दि॒वः । आ॒हुः । परे॑ ।
अर्धे॑ । पु॒री॒षिण॑म् । अथ॑ । इ॒मे । अ॒न्ये । उप॑रे । वि॒ऽच॒क्ष॒णम् ।
स॒प्तऽच॑क्रे । षट्ऽअ॑रे । आ॒हुः । अर्पि॑तम् ॥ १२॥

पञ्चपादं पञ्चसंख्याकऋत्वात्मकपादोपेतं एतत् हेमन्तशिशिरयोरेकत्वाभिप्रायं पितरं सर्वस्यप्रीणयितारं द्वादशाकृतिं द्वादशमासाएवाकृतयोयस्यतादृशंपुरीषिणं वृष्ट्युदकेन तद्वन्तं प्रीणयितारंवा पुरीषमित्युदकनाम उक्तलक्षणं संवत्सरचक्रं दिवोद्युलोकस्यपरेअर्धे तात्स्थ्यात्ताच्छब्द्यं परस्मिन्नर्धेन्तरिक्षलक्षणेवस्थितआदित्यइत्यर्थः तस्मिन्नर्पितमाहुः एतदुत्तरस्थितमत्राप्यनुषज्ज्यते यद्यत्रार्पितं तत्तदधीनं अतः संवत्सरं परायत्तमाहुरित्यर्थः अथअपिच इमे अन्येकेचनवेदवादिनएवमाहुः किमिति उपरे उपरमन्तेऽस्मिन्नुपरताः प्राणिनोऽत्रेतिवोपरःसंवत्सरः तस्मिन् कीदृशेसप्तचक्रे सप्तादित्यरश्मयस्तद्द्वारेणचक्रस्थानीयायस्य सतथोक्तः यद्वा अयनर्तुमासपक्षाहोरात्रिमुहूर्तानिसप्त सप्तचक्राणि पुनःपुनःक्रममाणानियस्य तादृशे षळरे षळृतवएवअराः नाभौप्रत्यृताः संबद्धायस्य तथोक्तलक्षणे संवत्सरे रथे विचक्षणं विविधदर्शनकरमादित्यं अर्पितमाहुः एतदुक्तं भवति—अमुमादित्यं दक्षिणोत्तररूपभिन्नगतेस्तीव्रमन्दादिभावस्यच कालाधीनत्वात्तदधीनमाहुः अन्येतुसंवत्सराद्यात्मकस्यकालस्य सूर्यगमनागमनसाध्यत्वात्तदायत्तत्वमाहुरिति ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

पञ्चा॑रेच॒क्रेप॑रि॒वर्त॑माने॒तस्मि॒न्नात॑स्थु॒र्भुव॑नानि॒विश्वा॑ ।
तस्य॒नाक्ष॑स्तप्यते॒भूरि॑भारःस॒नादे॒वनशी॑र्यते॒सना॑भिः ॥ १३ ॥

पञ्च॑ऽअरे । च॒क्रे । प॒रि॒ऽवर्त॑माने । तस्मि॑न् । आ । त॒स्थुः । भुव॑नानि ।
विश्वा॑ । तस्य॑ । न । अक्षः॑ । त॒प्य॒ते॒ । भूरि॑ऽभारः । स॒नात् ।
ए॒व । न । शी॒र्य॑ते॒ । सऽना॑भिः ॥ १३ ॥

पञ्चारेपञ्चर्तुरूपैररैः युक्तेचक्रे संवत्सरात्मकेपरिवर्तमाने संवत्सरपरिवत्सरादिरूपेणपुनःपुनरावर्तमानेसति तस्मिन्कालचक्रे विश्वाभुवनानि सर्वाणिभूतजातानि आतस्थुः तिष्ठन्ति वर्तन्तइत्यर्थः किञ्च तस्यचक्रस्यमध्येवर्तमानः अक्षोभूरिभारः सकलभुवनवहनेन प्रभूतभारोऽपि

नतप्यते नपीडयते किञ्च सनादेव सनातनएवसनाभिः समाननाभिकः सर्वदैकरूपनाभिरसौ नशीर्यते नभिद्यते यथालौकिकरथाक्षः भारेणभग्नोभवति अक्षघातेनचनाभिर्विवृताभवति तद्वदत्रनास्तीत्यर्थः ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी–

सनें॑मिच॒क्रम॒जरं॒विवा॑वृतउत्ता॒नायां॒दश॑यु॒क्ताव॑हन्ति ।
सूर्य॑स्य॒चक्षू॒रज॑सै॒त्यावृ॑तं॒तस्मि॒न्नार्पि॑ता॒भुव॑नानि॒विश्वा॑ ॥१४॥

सऽनें॑मि । च॒क्रम् । अ॒जर॑म् । वि । व॒वृ॒ते । उ॒त्ता॒नाया॑म् । दश॑ ।
यु॒क्ताः । व॒ह॒न्ति॒ । सूर्य॑स्य । चक्षु॑ः । रज॑सा । ए॒ति॒ । आऽवृ॑तम् ।
तस्मि॑न् । आर्पि॑ता । भुव॑नानि । विश्वा॑ ॥ १४ ॥

सनेमि समाननेमि एकप्रकारबहिर्वलयं अक्षीणनेमिचक्रं संवत्सराख्यंअजरं सदातनमपि जरारहितं विववृते पुनःपुनर्विशेषेणवर्तते उत्तानायांऊर्ध्वतनायांईषायांउपरिविस्तृतभूम्यांवा दशइन्द्रादयः पञ्चलोकपालाः निषादपञ्चमाश्चत्वारोब्राह्मणादयोवर्णाः मिलित्वादशसंख्याकाः युक्ताः स्वस्वव्यापारयुक्तावहन्ति निर्वहन्ति कृत्स्नं जगन्निर्वहन्तीत्यर्थः तन्निर्वाहार्थत्वात्कालस्य किञ्च सूर्यस्यादित्यस्यचक्षुः ख्यातस्वभावंसर्वस्यचक्षुःस्थानीयं वा मण्डलं चक्षुःख्यातेर्वाचष्टेर्वेतिनिरुक्तम् । रजसावृष्ट्युदकेन आवृतं व्याप्तं एतिगच्छति उदकंरजउच्यतेइतियास्कः । तादृशे मण्डले विश्वाभुवनानि सर्वाणिभूतजातानिआर्पिता अर्पितानि तदधीनत्वात्तेषाम् ॥१४॥

अथपञ्चदशी–

सा॒कं॒जाना॑ंस॒प्तथ॑माहुरेक॒जंषळिद्य॒माऋष॑योदेव॒जाइति॑ ।
तेषा॑मि॒ष्टानि॒विहि॑तानिधाम॒शःस्था॒त्रेरे॑जन्ते॒विकृ॑तानिरूप॒शः ॥१५॥१६॥

सा॒क॒म्ऽजाना॑म् । स॒प्तथ॑म् । आ॒हुः॒ । ए॒क॒ऽजम् । षट् । इत् । य॒माः ।
ऋष॑यः । दे॒व॒ऽजाः । इति॑ । तेषा॑म् । इ॒ष्टानि॑ । विऽहि॑तानि । धा॒म॒ऽशः ।
स्था॒त्रे । रे॒ज॒न्ते॒ । विऽकृ॑तानि । रू॒प॒ऽशः ॥ १५ ॥ १६ ॥

---

१ नि० ३. ३. । २ नि० ४. १९. ।

Funding by IKS-MoE

साकंजानांएकस्मादादित्यात्सहोत्पन्नानांसप्तानामृतूनांमध्ये सप्तथं सप्तममृतुं थट्छन्दसीतिथट् एकजंएकेनोत्पन्नमाहुः कालतत्त्वविदः चैत्रादीनांद्वादशानांमासानांद्वयद्वयमेलनेनवसंताद्याःषडृतवोभवंति अधिकमासेनैकउत्पद्यतेसप्तमर्तुः नचतादृशोमासएवनास्तीतिमन्तव्यं अस्तित्रयोदशोमासइत्याहुरिति[1]श्रुतेः । तदेवोच्यते षळिद्यमाः इच्छब्दएवकारार्थः षडेवऋतवोमासद्वयरूपाः ऋषयोगन्तारः तेच देवजाः देवादादित्याज्जाताः इत्येवमाहुः सप्तमाधारस्यत्रयोदशस्यमासस्य देवाभावः निःसूर्योधिकमासःमण्डलंतपतेरवेरित्यादिस्मृतेः।तस्मात्षडेवदेवजाः अदेवजएकः तेषामृतूनांस्वरूपाणि इष्टानि सर्वलोकाभिमतानि धामशः तत्तत्स्थानेविहितानि पृथक्पृथक्स्थापितानि रूपशः रूपभेदेन विकृतानि विविधाकृतियुक्तानि सचरूपभेदस्तैत्तिरीयैराम्नातः—[2]सरसंमहवसन्तायप्रायच्छद्यवंग्रीष्मायेत्यादि । स्थात्रे अधिष्ठात्रे तदर्थायरेजन्तेचलन्ति जगद्व्यवहारायपुनःपुनरावर्तन्तइत्यर्थः ॥ १५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यतृतीयेषोडशोवर्गः ॥ १६ ॥

अथषोडशी—

स्त्रिय॑ःस॒तीस्ताँ॑उ॑मेपुं॒सआ॑हु॒ःपश्य॑दक्ष॒ण्वान्नविचे॑तद॒न्धः ।
क॒विर्यःपु॒त्रःसई॒मा॑चि॑केत॒यस्ता॑वि॑जा॒नात्सपि॒तुष्पि॒तास॑त् ॥१६॥

स्त्रिय॑ः । स॒तीः । तान् । ऊ॒म् इति॑ । मे॒ । पुं॒सः । आ॒हु॒ः । पश्य॑त् ।
अ॒क्ष॒ण्ऽवान् । न । वि । चे॒त॒त् । अ॒न्धः । क॒विः । यः । पु॒त्रः । सः ।
ई॒म् । आ । चि॒के॒त॒ । यः । ता । वि॒ऽजा॒नात् । सः । पि॒तुः पि॒ता ।
अ॒स॒त् ॥ १६ ॥

मेमदीयाः यादीधितयः स्त्रियःसंस्त्यानवत्योयोषितः सतीः सत्यः योषिद्वदुदकरूपगर्भधारणात् स्त्रीत्वं एषांरश्मीनां आविष्टलिंगत्वात् स्त्रीलिङ्गता तान्उ तान्रश्मीनेव पुंसआहुः प्रभूतवृष्ट्युदकसेक्तॄन्पुरुषानाहुः प्रतिनिर्देशापेक्षयापुल्लिङ्गता अमुमर्थमत्यन्तनिगूढं अक्षण्वान् ज्ञानदृष्ट्युपेतः कश्चिन्महान् पश्यत् जानातिअन्धः अतथारूपः स्थूलदृष्टिः नविचेतत् नविचेतयति नजानाति किञ्च यःकविः क्रान्तदर्शीपुत्रः स्त्रीपुरुषरूपाणां रश्मीनांपुत्रस्थानीयः पुरुजगतांत्रा-

---

[1] तै० सं० ६. ५. ३.।

[2] तै० सं० ७, २. १०.।

ता वृष्ट्युदकलक्षणोऽस्ति सईंसएवपुत्रः यद्वा ईंएनमर्थं स्त्रीणांसतीनांपश्चात्पुरुषभावं आचिकेत सर्वतोजानाति पित्रोःस्थितिंपुत्रएवजानातिनान्योयःकश्चित् तातानि विजानात्स्त्रीपुरुषपुत्ररूपाणिजानीयात् सपितुः पितासत् पितावृष्ट्याजगत्पालकोरश्मिसमूहः तस्यापिपिताआदित्यः सभवति आदित्यएवभवतीत्यर्थः यद्वा लौकिकोक्तिरियं यस्तानिजानाति सएवंभवति स्वयंपितुःपुत्रःसन्नपिस्वपुत्रापेक्षयापिताचभवति पुत्रपौत्रादिसहितः चिरकालंजीवीभवतिइत्यधिदैवतम्। अथाध्यात्मं याइदानीं स्त्रियःसतीः स्त्रीत्वंप्राप्ताआहुर्लौकिकाः ताँउ तानेवमेमह्यंपुंसः पुरुषानाहुः प्रतिपादयन्ति तत्त्वज्ञाः कथमन्यस्यान्यभावः उच्यते एकस्यैवनिरस्तसमस्तोपाधिकस्यात्मनस्तद्देहावस्थानमात्रेणतत्तद्व्यपदेशोपपत्तेः श्रूयतेहि त्वंस्त्रीत्वंपुमानसित्वंकुमारउतवाकुमारीत्यादि स्त्रीत्वंपुंस्त्वंचोभयमपिवस्तुतोनास्तीत्युक्तंभवति स्मृतिरपितदभावंबोधयति—नैवस्त्रीनपुमानेषनैवचायंनपुंसकः । यद्यच्छरीरमादत्तेतेनतेनसचोद्यतइति । द्वितीयःपादःपूर्ववत् किञ्च पुत्रःवयसा अल्पोऽपियःकविःक्रान्तप्रज्ञोज्ञानीस्यात् ईमिममर्थंसविचिकेतजानाति एवमुक्तलक्षणस्य परमात्मनः ता तानिस्त्रीत्वपुंस्त्वादीनि योविजानात् औपाधिकानिजानीयात् सपितुः स्वोत्पादकस्यापिज्ञानरहितस्यपितासत् पितृवत्पूज्योभवति उक्तमर्थमभिप्रेत्यताण्डकब्राह्मणम्—शिशुर्वांगिरसोमन्त्रकृतांमन्त्रकृदासीत् सपितॄन्पुत्रकाइत्यामन्त्रयतेत्युपक्रम्य तंपितरोब्रुवन्नधर्मंकरोषियोनःपितॄन्सतःपुत्रकाइत्यामन्त्रयतइति सोब्रवीदहंवावपितास्मियोमन्त्रकृदितिदेवानपृच्छन्त तेदेवाअब्रुवन् एषवावपितायोमन्त्रकृदिति तद्वैसउदजयदिति । मन्त्रद्रष्टुरेवकिलपितृत्वं तत्त्ववित् पितुःपितासदितिकिमाश्चर्यमित्यभिप्रायः ॥ १६ ॥

अथसप्तदशी—

अ॒वःपरे॑णप॒रए॒नाव॑रेणप॒दाव॒त्सं॑बिभ्र॑ती॒गौरुद॑स्थात् ।
साकु॒द्रीची॒कंस्वि॒दर्धं॑परा॑गा॒त्क्व॑स्वि॒त्सू॑ते॒न॒हियू॒थेअ॒न्तः ॥ १७ ॥

अ॒वः । परे॑ण । प॒रः । ए॒ना । अव॑रेण । प॒दा । व॒त्सम् । बिभ्र॑ती ।
गौः । उत् । अ॒स्था॒त् । सा । कु॒द्रीची॑ । कम् । स्वि॒त् । अर्ध॑म् ।
परा॑ । अ॒गा॒त् । क्व॑ । स्वि॒त् । सू॒ते॒ । न॒हि । यू॒थे । अ॒न्तरिति॑ ॥ १७ ॥

अत्राग्नौहूयमानाहुतिर्गोरूपेणस्तूयते गौःगोरूपागमनशीलैषाआहुतिःआहुतिसंघेनपोष्यं वत्सं वत्सस्थानीयमग्निं अवःअवस्तात् अधोदेशेपरेणपदापादद्वयेनस्वावयवेनाकृष्यबिभ्रतीधा-

रयन्ती तथा परः परस्तात्उपरिदेशे एना अनेनावरेणचपदापादद्वयेनाकृष्य तमेववत्संबिभ्रती उदस्थात्सूर्यंप्रत्युत्तिष्ठति अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठतइतिस्मृतेः । अथैवंकृतवतीसा-आहुतिः कद्रीचोक्तगतेत्थनिश्चयगमना आदित्यंप्राप्तवतीत्यर्थः कंस्वित्कंफलभाजंपुरुषंप्रति अर्धमर्धमार्गमागत्य यद्वा अर्धंऊर्ध्वंपरागात् परागच्छतिआगत्यचक्वस्वित्सूते कुत्रप्रदेशेफल-मुत्पादयति नहीतरगोवदियं यूथेअन्तः सजातीयगोमध्ये सूतेसाधारण्येन यत्रक्वस्विन्नसूते अपितुकस्मिंश्चिदनुष्ठातरि अतःसमहान्कोनुखल्विति यद्वा आदित्यरश्मिसमूहएवगोरूपेण स्तूयते गौः उक्तलक्षणारश्मिरूपागौर्वत्संवत्सवद्रक्षणीयंयजमानंउक्तक्रमेणबिभ्रतीउदस्थात् अथतथाकृत्वा साकद्रीची अदृश्यगमनासती कंस्विदर्धंऊर्ध्वं अर्धस्थानभाजंवा कंस्वित्पु-रुषमादित्यंपरागात् अप्रतिनिवृत्तागती तन्नयन्त्येताःसूर्यस्यरश्मयोयत्रदेवानांपतिरेकोधिवा-सइतिश्रुतेः । तथाकृत्वाच क्वस्वित्सूते कस्मिन्निन्द्रादिलोकेजनयति नसर्वत्र शिष्टंसमानम्॥१७॥

अथाष्टादशी—

अ॒वःपरे॑णपि॒त॒रंयो॒अ॑स्यानु॒वेदं॑प॒रए॒नाव॑रेण ।
क॒वी॒यमा॑न॒ःकइ॒हप्रवो॑चद्दे॒वंमन॒ःकुतो॒अधि॒प्रजा॑तम् ॥ १८ ॥

अ॒वः । परे॑ण । पि॒तर॑म् । यः । अ॒स्य॒ । अ॒नु॒ऽवेद॑ । प॒रः । ए॒न । अव॑रेण । क॒वि॒ऽयमा॑नः । कः । इ॒ह । प्र । वो॒च॒त् । दे॒वम् । मन॑ः । कुत॑ः । अधि॑ । प्रऽजा॑तम् ॥ १८ ॥

अवः अवस्तात्स्थितं अस्यपितरंएतल्लोकपालकमग्निंपरेणादित्येनसहयोनुवेद अनुक्र-मेणजानाति तथापरः परस्तात्स्थितमादित्यमस्यपितरंपालकंसोपीममेवलोकं वृष्ट्यादिनापा-लयति तादृशमादित्यं एनाअनेनावरेणाग्निनासहयोनुवेद अग्न्यादित्यौव्यतिहारेणोपास्ते य-द्वा अभिभूतरजस्तमस्कौ उद्बुद्धसत्वौ अतएवस्वाधीनमायावेतौएकत्वेनयोऽधिगच्छति सतादृ-शःपुरुषः कवीयमानः कविवदाचरन्क्रान्तदर्शित्वमात्मनःख्यापयन् कइहास्मिँल्लोकेप्रवोचत् प्रब्रवीति किंच देवंद्योतमानंदेवविषयमलौकिकंवामनः कुतः कस्माददृष्टविशेषादधि आधिक्ये-नप्रजातंउत्पन्नं उभयमपिदुर्लभमित्यर्थः ॥ १८ ॥

Funding by IKS-MoE

अथैकोनविंशी—

येअर्वाञ्चस्ताँउपराचआहुर्येपराञ्चस्ताँउअर्वाचआहुः ।
इन्द्रश्चयाचक्रथुःसोमतानिधुरानयुक्तारजसोवहन्ति ॥ १९ ॥

ये । अर्वाञ्चः । तान् । ऊम् इति । पराचः । आहुः । ये । पराञ्चः ।
तान् । ऊम् इति । अर्वाचः । आहुः । इन्द्रः । च । या । चक्रथुः ।
सोम । तानि । धुरा । न । युक्ताः । रजसः । वहन्ति ॥ १९ ॥

येसूर्यसोमयोश्चक्रे वर्तमानारश्मयोग्रहादयश्च तत्परिभ्रमणवशेनअर्वाञ्चः अर्वागंचनाः अधोमुखाःसन्ति ताँउ तानेवपराचआहुः पुराङ्मुखांचनानूर्ध्वानाहुःकालविदः तथा प्रथमं येपराञ्चः परागञ्चनाः ताँउ तानेवअर्वाचआहुः हेसोम त्वंइन्द्रः परमेश्वरः इरांभूमिंवृष्ट्याधारकआदित्यः यद्वा द्वादशादित्यानांमध्येइन्द्रोप्येकःविवस्वदिन्द्रयुताइत्युक्तत्वादयमपीन्द्रः सच युवां या यानिमण्डलपरिभ्रमणानिचक्रथुः कृतवन्तौ तानिरजसोरंजनात्मकस्यलोकस्य कर्मणिषष्ठी लोकंवहन्ति निर्वहन्ति तत्रदृष्टान्तः—धुरान शकटादौधुरियुक्ताःसंबद्धाअश्वादयोयथाधुरंवहन्तितद्वत् यद्वा एतत्पूर्वार्धेदृष्टान्तितं धुरायुक्ताः धुरिस्थितंचक्रमपिधुरशब्देनोच्यते तत्रयुक्ताः समर्पिताः पुरुषाः तत्परिभ्रमणवशेनार्वाञ्चः पराञ्चोभवन्ति पराञ्चोप्यर्वाञ्चोभवन्तितद्वत् ॥१९॥

अथविंशी—

द्वासुपर्णासयुजासखायासमानंवृक्षंपरिषस्वजाते ।
तयोरन्यःपिप्पलंस्वाद्वत्त्यनश्नन्नन्योअभिचाकशीति॥२०॥१७॥

द्वा । सुऽपर्णा । सऽयुजा । सखाया । समानम् । वृक्षम् । परि ।
सस्वजाते इति । तयोः । अन्यः । पिप्पलम् । स्वादु । अत्ति ।
अनश्नन् । अन्यः । अभि । चाकशीति ॥ २० ॥ १७ ॥

अत्रलौकिकपक्षद्वयदृष्टान्तेनजीवपरमात्मानौस्तूयेते यथालोकेद्वौसुपर्णौ सुपतनौशोभनगमनौ सयुजासमानयोगौ सखायौ समानख्यानौ समानं वृक्षं परिषस्वजाते एकमेववृक्षंपरि-

Funding by IKS-MoE

षस्वजाते आश्रयतः तयोरन्यः एकः पिप्पलंपक्वंफलं स्वाद्वत्ति स्वादुतरमत्ति अपरःअनश्नन्अभिचाकशीतिअभिपश्यति तद्वत् द्वौसुपर्णस्थानीयौ क्षेत्रज्ञपरमात्मानौ सयुजासमानयोगौ योगोनामसंबन्धः सचतादात्म्यलक्षणः सएवात्मा परमात्मनःस्वरूपंयस्यजीवात्मनः एवमेकस्वरूपावित्यर्थः अनेनभास्करमतानुसारिणोऽतिरेकनाम्नोजीवात्मा परमात्मनोनान्यः सचपरमात्मा जीवादन्योजीवाश्रयणादितिमतंनिरस्तंभवति । ननु संबन्धोद्विष्ठः सचपक्षिणोरेवभेदमपेक्षते अतः कथमैकात्म्यमिति न औपाधिकभेदंवास्तवाभेदंचापेक्ष्यप्रवृत्तः अतएव सखायौ समानख्यानौ नान्यख्यानौ नन्वेकस्य यादृशंख्यानं तादृशमेवान्यस्येतिव्युत्पत्त्याभेदःस्फुटंप्रतिभाति कथंतादात्म्यमुच्यतइतिनवक्तव्यं नात्रपरस्परंदृष्टान्तदार्ष्टान्तिकभावः अपितुयस्ययादृशंख्यानं स्फुरणं परमात्मनः तदेवख्यानमितरस्यापि जीवात्मनइतिसखायावित्युच्यते एकरूपप्रकाशावित्यर्थः अतउपपन्नमैकात्म्यं अनेनवास्तवभेदोपिनिरस्तः समानंवृक्षंपरिषस्वजातेइत्यत्र यथाश्रयान्तराभावादुभयोरेकाश्रयत्वमभ्युपगन्तव्यम् तद्वत्सयुजासखायावित्युभयत्राप्येकयोगख्याने आश्रयणीये वृश्च्यतइतिवृक्षोदेहः सचोभयोःसमानएकएव जीवस्यभोगार्थत्वात् परमात्मनासृष्टैर्महाभूतैरारब्धत्वात्तस्योपलब्धिस्थानत्वाच्चोभयोरपिसमानः तादृशं समानं वृक्षंपरिषस्वजाते परिष्वजतः आश्रयतः नचजीवस्यवस्तुतईश्वरत्वेकथंजीवबुद्ध्यासंसारशोकावितिवाच्यं तयोर्मोहकृतत्वात् तथाचाथर्वणिकाअनुमन्त्रमाम्नाय अस्यसंदेहनिवर्तकमुत्तरंमन्त्रमेवमामनन्ति—समानेवृक्षेपुरुषोनिमग्नोअनीशयाशोचतिमुह्यमानः । जुष्टंयदापश्यत्यन्यमीशमस्यमहिमानमितिवीतशोकइति । अस्यायमर्थः—एकएवशरीरेपूर्णःपुरुषः परमात्मा निमग्नोनिगूढःसन् स्वयमपीश्वरोप्यनीशत्वबुद्ध्यामुह्यमानोमूढःसन्शोचति संसारेअहंकर्ता सुखीदुःखीतिजननमरणेनुभवति यदातुजुष्टं नित्यतृप्तं अन्यं संसारशोकातीतंईशंपरमेश्वरंपश्यति स्वानन्यतयासाक्षात्करोति तदावीतशोकः देहाद्व्यतिरिक्तःस्वस्वरूपसाक्षात्कारेण गततापत्रयःसन् अस्यमहिमानमिति निरस्तसमस्तौपाधिकस्य परमेश्वरस्यमहिमानं सार्वात्म्यसर्वज्ञत्वादिमहिमानमिति एति प्राप्नोति नचतद्भावान्यत्रतन्महिमाप्राप्यते अतस्तद्रूपोभवतीत्यर्थः तस्माद्वस्तुतएकएव भेदस्तुमोहकृतइतिप्रसिद्धम् । अनुभवदशायां लौकिकबुद्ध्याभेदमभ्युपेत्योच्यते तयोरन्योजीवात्मापिप्पलंकर्मफलंस्वादुस्वादुभूतमत्तिभुंक्ते यस्य यदुपार्जितं तत्तस्य स्वादुभवति अन्यः परमात्माअनश्नन् आप्तकामत्वेनाभुंजानः स्पृहायाअभावात् आप्तकामस्यकास्पृहेतिस्मृतेः । तस्माद्वास्तवभेदमुपजीव्यतयोरन्यइत्युक्तम् वस्तुतस्त्वनीशयाशोचतिमुह्यमानइत्युक्तत्वादभेदएव तादृशःपरमात्मा अभिचाकशीति स्वात्मन्यध्यस्तंजगत्साक्षित्वेनेक्षते

अत्रद्वौद्वौमतिष्ठितौ सुकृतौ धर्मकर्तारावित्यादिनिरुक्तेगतं अस्यमन्त्रस्यव्याख्यानमनुसंधेयम्॥ २० ॥

॥ इतिद्वितीयस्यतृतीयेसप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

अथैकविंशी—

यत्रा॑सुप॒र्णाअ॒मृत॑स्यभा॒गमनि॑मेषंवि॒दथा॑भि॒स्वर॑न्ति ।
इ॒नोविश्व॑स्य॒भुव॑नस्यगो॒पाःसमा॒धीर॒ःपाक॒मत्रावि॑वेश ॥ २१ ॥

यत्र॑ । सु॒ऽप॒र्णाः । अ॒मृत॑स्य । भा॒गम् । अनि॑ऽमेषम् । वि॒दथा॑ ।
अ॒भि॒ऽस्वर॑न्ति । इ॒नः । विश्व॑स्य । भुव॑नस्य । गो॒पाः । सः ।
मा॒ । धीरः॑ । पाक॑म् । अत्र॑ । आ । वि॒वे॒श॒ ॥ २१ ॥

यत्रादित्यमण्डलेसुपर्णाः सुपतनाः शोभनगमनारश्मयः अमृतस्योदकस्यभागंभजनीयमंशंआदाय अनिमेषंअनवरतं विदथावेदनेनज्ञानेनअस्माभिरेवंकर्तव्यमितिबुद्ध्याअभिस्वरन्ति अभिप्रापयन्ति यश्चविश्वस्यभुवनस्यभूतजातस्यइनः स्वामी तथातस्यैवगोपाः गोपायिता रक्षितायमादित्यः सः परमेश्वरः धीरोधीमान् प्राण्यनुग्रहबुद्धियुक्तःसन् मामांपाकंपक्तव्यं अपक्कप्रज्ञं अत्रास्मिन्स्वकीयमण्डले आविवेश प्रवेशयति अत्रास्मदीयेदेहेवानियामकतयाप्रविष्टइत्यधिदैवतपक्षे। अथाध्यात्मपक्षे यत्रयस्मिन्नात्मनिसुपर्णाः शोभनपतनानि स्वस्वविषयग्रहणायगमनकुशलानीन्द्रियाणि चक्षुरादीनि अमृतस्यभागं अत्रविषयावच्छिन्नचैतन्यममृतमित्युच्यते तस्यभागंभजनीयंस्वस्वांशं अनिमेषं निमेषरहितं अनारतं विदथा वेदनेनवृत्त्यवच्छिन्नचैतन्येनावरुद्धानिअभिस्वरन्ति अभिप्रयन्ति आवरणापगमनेन स्फोरयन्ति किञ्च यस्त्विनः स्वाम्यस्यदेहस्य विश्वस्यभुवनस्यगोपाः गोपायिता रक्षिता यद्वा विश्वस्यभुवनस्य भूतजातस्यस्वामी अस्यदेहस्यगोपाः अनेन तत्त्वंपदार्थयोरेकत्वंप्रतिपादितंभवति सपरमेश्वरोधीरः समाधिनिष्ठः सर्वदाअविक्रियः मामांपाकं परिपक्कमनस्कं यागदानादिना अपगतरजस्तमस्कत्वेनदर्पणवदतिनिर्मलसत्त्वोद्रिक्तमनस्कंमां आविवेश उक्तरूपेचित्ते तादृशंवस्तुस्फुरतीत्यर्थः

---

१ नि० १३.४३.

यद्वा परिपक्वमनाहं पूर्वमज्ञानदशायां मदन्यईश्वरोस्तीत्यविद्वान् ततःपरमस्तिकश्चित्सर्वज्ञःसर्वेश्वरःसत्यज्ञानादिलक्षणइतिनिश्चित्य पश्चात् गुरुशास्त्राभ्यांसएवाहमस्मीतिमत्वा एवंपारंपर्येणावगत्यासंभावनाविपरीतभावनेऽभ्युदस्य भावनयासाक्षात्कृत्य परिपूर्णः परमात्माभूवमित्यर्थः अयमेव समाधीरःपाकमत्राविवेशेत्यनेनोच्यते नन्वनवच्छिन्नस्यपरमात्मनः सर्वत्रव्याप्तत्वात्प्राप्तिरेवनोपपद्यते संप्रत्यत्रप्राप्तिर्द्विविधा प्राप्तप्राप्तिरप्राप्तप्राप्तिश्चेति प्राप्तस्यापिकंठेचामीकरन्यायेनावरणाज्ञानहानद्वारेणप्राप्तिरुपपद्यते अस्यमन्त्रस्ययन्निरुक्तं यत्र[1]सुपर्णाःसुपतनाआदित्यरश्मयइत्यादिकंतदत्रद्रष्टव्यम् ॥ २१ ॥

अथद्वाविंशी–

यस्मि॑न्वृ॒क्षेम॒ध्वदः॑सुप॒र्णानि॑वि॒शंते॒सुव॑ते॒चाधि॒विश्वे॑ ।
तस्येदा॑हु॒ःपिप्प॑लंस्वा॒द्वग्रे॒तन्नोन्न॑श॒द्यःपि॒तरं॒नवेद॑ ॥ २२ ॥

यस्मि॑न् । वृ॒क्षे । म॒धु॒ऽअदः॑ । सु॒ऽप॒र्णाः । नि॒ऽवि॒शन्ते॑ । सुव॑ते ।
च॒ । अधि॑ । विश्वे॑ । तस्य । इत् । आ॒हु॒ः । पिप्प॑लम् । स्वा॒दु ।
अग्रे॑ । तत् । न । उत् । न॒श॒त् । यः । पि॒तर॑म् । न । वेद॑ ॥ २२ ॥

अत्रवृक्षत्वरूपककल्पना अधिदैवतेआदित्यं अध्यात्ममात्मानंचप्रशंसति यस्मिन्नादित्येवृक्षेवृक्षवत्सर्वफलाश्रयभूतेमध्वदः मध्वित्युदकनाम तददन्तीतिमध्वदःउदकस्यात्तारःसुपर्णाः सुपतनारश्मयोनिविशन्ते प्रविशन्तिरात्रौसुवतेच पुनरुदयकालेप्रकाशंजनयन्तिच यस्मादादित्यात् कुत्रअधिविश्वेविश्वस्योपरितस्यादित्यवृक्षस्यपिप्पलं पालकंफलंस्वादुरसवत् अग्रेउपरिउपासनानन्तरंआहुः कथयन्तितत्त्वविदः यद्वा सर्वस्मादुपरिवर्तमानमाहुः ईदृशंपितरं जगतःपालयितारंयोनरोनवेद नोपास्ते सतन्नोन्नशत् नशतिर्गतिकर्मा तत्फलंनप्राप्नोति वेदितुस्तु अग्रेपिप्पलमाहुरित्यर्थः इत्पूरणः इत्यधिदैवपक्षे । अथाध्यात्मपक्षे यस्मिन्परमात्मनिवृक्षे वृक्षवद्गमनादिरहिते अविक्रिये सुपर्णाः शोभनगमनानींद्रियाणि मध्वदः मधुनोज्ञानस्यअत्त्रीणितत्ज्ञानेनज्ञानभांजीत्यर्थः निविशन्तेस्वापकालेस्वस्वविषयेभ्यः प्रतिनिवृत्तानिआत्मनिवृत्त्यालीयन्ते पुनःप्रबोधकाले अधिविश्वेविश्वस्योपरिसुवतेचउद्यन्ति स्वस्वविषयान्लभन्तइत्यर्थः तस्यपरमात्मनः पिप्पलं पालकंसंसारतउद्धारकंस्वादु आस्वादनीयंअमृतत्वलक्षणंज्ञानं यत्फला-

---

[1] नि० ३. १२. ।

स्वादनेपुनः क्षुत्तृष्णाशोकमोहजरामरणादयोनभवन्तितद्धिस्वादुतमं इतरस्वर्गादिफलानिपुनर्जननाद्यापादकत्वादापातस्वादूनि तत्फलं अग्रेस्वरूपज्ञानोत्तरकालमाहुः यःपुमान् पितरंपालकंज्ञानफलं तत्फलाधारमात्मानंवानवेद नजानाति गुरुशास्त्राद सतत्फलंनोन्नशव नप्राप्नोति अतआत्मानंयोवेदसएवतन्मोक्षफलंप्राप्नोतीत्यर्थः यद्वा चर्मवदाकाशमित्यादिश्रुतेर्ज्ञानात् अन्योपायस्यामृतत्वप्राप्तिंनिवारयति ब्रह्मवेदब्रह्मैवभवतीत्यादिकानुज्ञाप्राप्तिमाह तस्मादीदृशंपरमेश्वरंविदित्वामुक्तोभूयासमित्यर्थः ॥ २२ ॥

अथत्रयोविंशी–

यद्गा॑य॒त्रेअधि॑गाय॒त्रमाहि॑तं॒त्रैष्टु॑भाद्वा॒त्रैष्टु॑भंनि॒रत॑क्षत ।
यद्वा॒जग॒ज्जग॒त्याहि॑तंप॒दं॑यइत्तद्वि॒दुस्तेअ॑मृत॒त्वमा॑नशुः ॥ २३॥

यत् । गा॒य॒त्रे । अधि॑ । गा॒य॒त्रम् । आऽहि॑तम् । त्रैस्तु॑भात् ।
वा॒ । त्रैस्तु॑भम् । नि॒ःऽअत॑क्षत । यत् । वा॒ । जग॑त् । जग॑ति ।
आऽहि॑तम् । प॒दम् । ये । इत् । तत् । वि॒दुः । ते । अ॒मृ॒त॒ऽत्वम् ।
आ॒न॒शुः ॥ २३ ॥

गायत्रेअधिगायत्रमाहितं प्राथम्यात्सर्वैःस्तुत्यत्वाच्च गायत्रीभूः तदीयंस्थानंगायत्रंअधि
उपरि तत्रगायत्रमाग्नेयंपदंआहितं प्रथमसृष्टत्वात् गायतित्रायतेचेतिव्युत्पत्त्याचप्रजापतेर्मुखा-
द्गायत्र्यासहोत्पन्नत्वाद्भक्त्याग्निरपिगायत्रः गायत्रोग्निरितिश्रुतेः। भूम्यामग्निःस्थापितइति यदस्ति
तथा त्रैष्टुभा द्वितीयत्वात् वृष्टिपर्जन्यविद्युद्रूपत्रिस्तोभयुक्तादन्तरिक्षात्त्रैष्टुभंत्रिस्तोभयुक्तं ऊर्ध्वाध-
स्तिर्यग्लक्षणस्तोभत्रयोपेतंवायुं निरतक्षत साधुसंपादितवन्तोदेवाइतियदस्ति वा अथवा जगति
सर्वैर्गन्तव्ये उद्गततमेवातृतीयभूते द्युलोकेच जगत् गमनशीलंआदित्याख्यंपदमाहितमितियदस्ति
तदिदंत्रिषुस्थानेषुत्रयाणामग्न्यादीनांपदाधानं यइत् येएवनराविदुर्जानन्ति तएवामृतत्वमानशुः अ-
मरणरूपंपदमाप्नुवन्ति इत्यधिलोकम्। अथाधियज्ञं गायत्रेप्रातःसवने अधिउपरिगायत्रंछन्दः प-
दमाहितमितियत् तथा त्रैष्टुभात् माध्यंदिनात्सवनात् त्रैष्टुभंछन्दोनिरतक्षत तत्रआहितमितियत्
वा किंचेत्यर्थः जगतितृतीयसवने जगत् जागतंपदमाहितमितियत् तत्तादृशंसवनत्रयेषुछन्दस्त्रय-
संस्थापनं येनराविदुः यजमानाविदुर्जानन्ति तेअमृतत्वंज्ञानानुष्ठानद्वारेण मोक्षमानशुः आप्नुवन्ति
अथवागायत्रेप्रातःसवने त्रिषुसवनेषुछन्दस्त्रयपरिमाणात् सवनान्यपितत्तच्छन्दःशब्देनोच्यन्ते

Funding by IKS-MoE

गायत्रंप्रातःसवनं त्रैष्टुभंमाध्यंदिनंसवनं जागतंतृतीयसवनमितिश्रुतेः[1] । तादृशेप्रातःसवनेअधिउपरि गायत्रं अष्टाक्षरात्मकं आहावप्रतिगररूपंगायत्रंपदमाहितं तद्यथाहोताशोंसावोमितित्र्यक्षरेण आह्वयते तथाशोंसामोदैवोमिति पञ्चाक्षरेणाध्वर्युःप्रतिगृणाति तन्मिलित्वाऽष्टाक्षरंसंपद्यते तच्चाष्टाक्षरंगायत्रीसदृशं तस्याअपिपादस्याष्टाक्षरत्वात् इदमेकंप्रातःसवनरूपेगायत्रेगायत्रपदप्रतिष्ठापनं तथासवनान्तेऽपिशंसनानन्तरमुक्थंवाचीतिचतुरक्षरमाह होता ओमुक्थशाइतिचतुरक्षरमध्वर्युः तदष्टाक्षरंसंपद्यते एतदपरं गायत्रेगायत्रस्थापनं । तथा त्रैष्टुभान्माध्यंदिनसवनात् त्रैष्टुभंआहावप्रतिगरणरूपंपदंनिरतक्षतऋत्विजः तद्यथा—माध्यंदिनसवनेहोताध्वर्योशोंसावोमित्याह्वयते षडक्षरेण अध्वर्युश्चशंसामोदैवोमितिपञ्चाक्षरेणप्रतिगृणाति तन्मिलित्वैकादशाक्षरंसंपद्यते इदमेकंमाध्यंदिनसवनाद्वैत्रैष्टुभेत्रैष्टुभाधानं। तथासवनान्तेपि शंसनानन्तरं उक्थंवाचिइन्द्रायेति सप्ताक्षरमाह होता अध्वर्युश्चोमुक्थशाइतिचतुरक्षरेणप्रतिगृणाति तन्मिलित्वैकादशाक्षरंसंपद्यते इदमपरंत्रैष्टुभेत्रैष्टुभस्थापनं । तथा तृतीयसवनेहोताध्वर्योशोशोंसावोमितिसप्ताक्षरेणाह्वयते शंसामोदैवोमितिपञ्चाक्षरेणाध्वर्युःप्रतिगृणाति तत् द्वादशाक्षरंभवति तदिदंप्रथमंजागतेजागतोत्पादनं तथापश्चादपिशंसनानन्तरमाह—उक्थंवाचीन्द्रायदेवेभ्यइति एतदेकादशाक्षरंभवति तमिदन्द्रंसन्तमिन्द्रइत्याचक्षतइतिश्रुतेः संख्यापूर्तिः ओमित्यध्वर्युरेकाक्षरेणप्रतिगृणाति तन्मिलित्वाद्वादशाक्षरं संपद्यते तदिदमपरंजागतेजागतपदस्थापनं । एवंत्रिषुछन्दस्सु त्रिषुगायत्र्यादिसवनेषु गायत्रादिच्छन्दस्त्रयःपदप्रतिष्ठापनं एतत्सर्वमैतरेयब्राह्मणे—देवविशः[2]कल्पयितव्याइतिखण्डेविस्पष्टमाम्नातम् । तत्तादृशंछन्दसिछन्दःस्थापनंयइत्तद्विदुः येएवजानन्ति तएवामृतत्वमानशुः प्राप्नुवन्त्यनुष्ठानद्वारा एवमजानन्तोनुष्ठानेनापिनफलंप्राप्नुवन्तीत्यर्थः तस्यसाकल्याभावादितिभावः ॥२३॥

अथचतुर्विंशी—

गा॒य॒त्रेण॒प्रति॑मिमीतेअ॒र्कम॒र्केण॒साम॒त्रैष्टु॑भेनवा॒कम् ।
वा॒केन॑वा॒कं॑द्वि॒पदा॒चतु॑ष्पदा॒क्षरे॑णमिमतेस॒प्तवाणीः॑ ॥ २४ ॥

गा॒य॒त्रेण॑ । प्रति॑ । मि॒मी॒ते॒ । अ॒र्कम् । अ॒र्केण॑ । साम॑ । त्रैस्तु॑भेन । वा॒कम् । वा॒केन॑ । वा॒कम् । द्वि॒ऽपदा॑ । चतुः॑ऽपदा । अ॒क्षरे॑ण । मि॒म॒ते॒ । स॒प्त । वाणीः॑ ॥ २४ ॥

---

१ तै० सं० ६-४.५. २ ऐ० ब्रा० ३. १२. ।

गायत्रेणगायत्रच्छन्दसाअर्कंअर्चनसाधनंमन्त्रंप्रतिमिमीते प्रत्येकंपरिच्छिनत्ति अर्कोमन्त्रोभवतियदनेनार्चन्तीतिनिरुक्तं[१] । प्रतिमन्त्रंगायत्रेणच्छन्दसोपनिबद्धंकरोति उपलक्षणमेतदन्येषां छन्दसां यद्वेतरेषांछन्दसामस्यैवचतुश्चतुरक्षराधिक्येन तत्तच्छन्दोनिष्पत्तेरस्यप्रकृतित्वात् प्राधान्येनेदमुक्तम् अर्कशब्दोजात्यभिप्रायः सर्वान्मन्त्रान्गायत्र्यादिभिश्छन्दोभिःप्रतिमिमीतइत्यर्थः यद्वा प्रतिशब्दःसमित्येतस्मिन्नर्थे छन्दोभिर्मन्त्रान्संमितंकरोतीत्यर्थः अर्केणसाम उक्तलक्षणेनमन्त्रेणसामगायत्ररथंतरसंज्ञकंसामप्रतिमिमीते नन्वेकंसामतृचेक्रियतइतितिसृष्वेकंसामविहितं अतोर्कैःसामेतिवक्तव्यम् कथमुच्यतेअर्केणेति न वस्तुतएकंसामैकस्यामृच्यारूढं पश्चादन्योन्यां तदुत्तरयोर्गायतीत्यतिदेशतःप्राप्तंतिसृषुगानं अतएकवचनमविरुद्धम् त्रैष्टुभेनवाकं अत्रत्रिष्टुबुपादानमितरच्छन्दःप्रदर्शनार्थं अथवा अनादेशेसर्वत्रत्रिष्टुभोग्रहणात् प्राचुर्याभिप्रायेणेदमुक्तं त्रैष्टुभेनद्विवारत्रिवारावृत्तेनद्वृचतृचरूपंवाकंवक्तव्यं एकैकंछन्दः प्रतिमिमीते अथवा वाकंसूक्तं एतावद्भिस्त्रिष्टुब्भिरुपनिबद्धमिदंसूक्तमितितादृशेनवाकेन वाकंवाकवर्गंअनुवाकंवा मिमीते कीदृशेनवाकेनेतिसविशेष्यते द्विपदाचतुष्पदा पादद्वयबद्धविराडादिछन्दोनिबद्धमन्त्ररूपेण चतुष्पदापादचतुष्टयोपेतेन अनुष्टुबादिमन्त्ररूपेणेति इयतीभिर्द्विपदाभिर्वर्गः इयतीभिश्चतुष्पदाभिरुपेतोवर्गः इयद्विपदरूपैर्वाकैः इयच्चतुष्पदरूपैर्वाकैश्चपरिमितोनुवाकइति । सूक्तपक्षेएतावद्भिः सूक्तैरयमनुवाकइति किञ्चाक्षरेण अक्षरेणैवसप्तवाणीः वागधिष्ठितानिसप्तच्छन्दांसिमिमते निर्माणंकुर्वन्ति अष्टाक्षरागायत्रीएकादशाक्षरात्रिष्टुप् द्वादशाक्षराजगतीति अक्षरैःपादाःपरिमीयन्ते परिमितैःपादैश्छन्दांसि ततःपादानांछंदसांअक्षरंमूलमिति तथा ऋग्वर्गसूक्तानुवाकादीनांचाक्षरंमूलमित्यक्षरप्रशंसा॥ २४ ॥

अथपञ्चविंशी–

जग॑ता॒सिन्धुं॑दि॒व्य॑स्तभायद्रथन्त॒रेसूर्यँ॒पर्य॑पश्यत् ।
गा॒य॒त्रस्य॑स॒मिध॑स्ति॒स्रआ॑हु॒स्ततो॑म॒ह्नाप्ररि॑रिचेमहि॒त्वा॥२५॥१८

जग॑ता । सिन्धु॑म् । दि॒वि । अ॒स्त॒भा॒य॒त् । र॒थ॒म्ऽत॒रे । सूर्य॑म् ।
परि॑ । अ॒प॒श्य॒त् । गा॒य॒त्रस्य॑ । स॒म्ऽइध॑ः । ति॒स्रः । आ॒हु॒ः ।
तत॑ः । म॒ह्ना । प्र । रि॒रि॒चे॒ । म॒हि॒ऽत्वा ॥ २५ ॥ १८॥

---

[१] नि० ५.४. ।

Funding by IKS-MoE

जगतीछन्दस्कायामृच्युत्पन्नंसाम जगत् तेन ब्रह्मासृष्टिकाले सिन्धुंस्यन्दनशीलं उदकस्य स्यंदकंवादित्यं दिवि द्युलोकेअस्तभायत् स्तंभितवान् जागतोवा एषयएषतपतीतिश्रुतेः । रथन्तरे एतन्नामके साम्नि स्तंभितं सूर्यं पर्यपश्यत् परिदृष्टवान्प्रजापतिः तदाधारभूतायामृचि स्वर्दृशमितिसूर्यप्रतिपादकशब्ददर्शनात् असौवावस्वर्दृगितिहिश्रुतिः । अतएवतत्रसूर्यदर्शनं विधीयते रथन्तरे प्रस्तूयमाने संमीलयेत् स्वर्दृशं प्रतिवीक्षेतेति साम ब्राह्मणेन गायत्रस्य गायत्र्यामुत्पन्नस्यसाम्नः समिधः समिन्धनास्तिस्रोविभक्तीराहुः पादत्रयमाहुरित्यर्थः अथवा तिस्रऋचआहुः ततोहेतोः मह्ना बलेन महित्वामहत्त्वेनप्ररिरिचे प्ररिच्यते अन्यानिसामानि पृथक्पृथङ्निर्मितवान् यद्वा गायत्रशब्दः छन्दोवाची तस्यतिस्रोमूर्तीराहुः क्रमेणाष्टाक्षरैकादशाक्षरद्वादशाक्षरैर्गायत्रीत्रिष्टुब्जगत्यात्मिकाः यस्मादेवंततस्तस्माद्गायत्रीछन्दसांकनिष्ठासती मह्ना बलेन महत्त्वेन प्ररिरिचे सर्वाणिच्छन्दांस्यतिक्रामति येनैवबलेनसोममाहृतवती तादृशेनैवंभवति ॥ २५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यतृतीयेऽष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

प्रवर्ग्येघर्मदुघाह्वानकाले उपह्वयइत्यादिकेद्वेऋचौ उपह्वयेसुदुघांधेनुमेतामितिद्वेइति सूत्रितत्वात् ।

सैषाषड्विंशी—

उप॑ह्वयेसु॒दुघां॑धे॒नुमे॒तांसु॒हस्तो॑गो॒धुगु॒तदो॑हदे॒नाम् ।
श्रेष्ठं॑स॒वंस॑वि॒तासा॑विषन्नो॒भी॑द्धोघ॒र्मस्तदु॒षुप्रवो॑चम् ॥ २६ ॥

उप॑ । ह्व॒ये॒ । सु॒ऽदुघा॑म् । धे॒नुम् । ए॒ताम् । सु॒ऽहस्तः॑ । गो॒ऽधुक् ।
उ॒त । दो॒ह॒त् । ए॒ना॒म् । श्रेष्ठ॑म् । स॒वम् । स॒वि॒ता । सा॒वि॒ष॒त् ।
नः॒ । अ॒भिऽइ॑द्धः । घ॒र्मः । तत् । ऊम् इति॑ । सु । प्र । वो॒च॒म् ॥२६॥

अहंहोताउपह्वये उपेत्याह्वयामि किंएतां धेनुं आगच्छन्तीं क्षीरेणप्रीणयित्रींगां प्रवर्ग्यार्थां पुनःकीदृशीं सुदुघां सुष्ठुदोग्ध्रीं उत अपिच एनां उक्तलक्षणां गां सुहस्तः शोभनहस्तः दोहनकुशलः गोधुक् गोदोग्धा अध्वर्युः दोहत् दोग्धि यस्मादेवं तस्मादुपह्वयइत्यर्थः तदर्थंसवितासर्वस्यानुज्ञातापरमेश्वरोनोऽस्मदीयं श्रेष्ठंप्रशंस्यं सवं सोमयागं क्षीरंवा साविषत् अनुजानातु कथ-

---

१ ऐ० ब्रा० ४. १०. ।

मेवं तच्छब्दश्रुतेर्यच्छब्दाध्याहारः यद्यस्मात् घर्मः प्रवर्ग्यः यद्धर्मइत्यतः यत्तद्धर्मस्यघर्मत्वमितितैत्तिरीयकम्¹ । तत्तादृशोभीद्धः अभिदीप्तः तदु उशब्दएवकारार्थः तस्मादेवकारणात् सुप्रवोचं सुष्टुब्रवीमिउपह्वयइति । यद्वा एतांपुरतोदृश्यमानांधेनुंवृष्ट्याप्रीणयित्रींमेघलक्षणांधेनुं उपह्वये आह्वयामि वर्षदोहाय किंचैनांधेनुं सुहस्तः शोभनदोहनकुशलहस्तोपेतोगोधुक् गोदोग्धा आदित्योवावायुर्दोहत् दोग्धि तदधीनत्वाद्वर्षणस्य किंच तदर्थं सवितापेरकः परमेश्वरोस्मदर्थं अस्मदुपभोगादृष्टमपेक्ष्यसाविषत् अनुजानातु प्रतिबन्धंमाकरोत्वित्यर्थः किमितीदमुच्यतइत्युच्यते—घर्मः ग्रीष्मःअवर्षणजनितः सस्यशोषः अभीद्धः प्रवृद्धःतदुप्रवोचं तस्मादेवकारणात्ब्रवीमि ब्रवीतेर्लुङ्विच्यादेशे अस्यतिवक्तीत्यादिनाच्लेरङ् छान्दसोऽडभावः ॥ २६ ॥

अथसप्तविंशी—

हि॒ङ्कृ॒ण्व॒तीव॑सु॒पत्नी॒वसू॑नांव॒त्समि॒च्छन्ती॒मन॑सा॒भ्यागा॑त् ।
दु॒हा॒म॒श्विभ्यां॒पयो॑अ॒घ्न्येयं॑साव॑र्धतांमह॒तेसौभ॑गाय ॥ २७ ॥

हि॒ङ्ऽकृ॒ण्व॒ती । व॒सु॒ऽपत्नी॑ । वसू॑नाम् । व॒त्सम् । इ॒च्छन्ती॑ । मन॑सा ।
अ॒भि । आ । अ॒गा॒त् । दु॒हा॒म् । अ॒श्विऽभ्या॑म् । पयः॑ । अ॒घ्न्या ।
इ॒यम् । सा । व॒र्ध॒ता॒म् । म॒ह॒ते । सौभ॑गाय ॥ २७ ॥

यथाहूतागौः हिङ्कृण्वती वत्संप्रतिहिङ्कारंकुर्वती वसूनांवसुपत्नीक्षीरदध्याज्यादिबहुधनानांसर्वदापालयित्री वृत्त्यवृत्तिभ्यांवसुनःपालयित्रीत्वं तस्यैवाधिक्यंचप्रतिपाद्यते पुनःकीदृशी मनसावत्समिच्छन्ती ईदृशीसाअभ्यागात् अभ्यागमत् इयंआगता अघ्न्यागोनामैतत् अहननीयागौः अश्विभ्यांताभ्यामर्थायपयःक्षीरंदुहांदुग्धां सातादृशीमहतेसौभगाय प्रवृद्धायसौभाग्याय वर्धतां प्रवृद्धाभवतु यद्वास्मैसौभगायक्षीरंवर्धयतां अत्रापिवृष्टिपरत्वेनयथायोगंयोग्यं हिङ्कृण्वतीवर्षणायशब्दयन्ती वसूनां गोसस्यादिधनानां बहूनांवसुपत्नी तेषामेवपालयित्री वत्संलोकं वत्सवत्पोषणीयंमनसाइच्छन्तीप्रीणयितुंअभ्यागात् अभिगच्छती मेघरूपासाचाघ्न्या अहन्तव्याप्रस्तुत्येत्यर्थः पयउदकंअश्विभ्यां व्याप्ताभ्यां स्थावरजंगमाभ्यांअर्थाय यद्वा अश्विनौवाय्वादित्यौताभ्यांसकाशात्दुहांदुग्धां तौहि वृष्टेर्मोचयितारौ शिष्टमविशिष्टम् ॥ २७ ॥

---

१ तै० आ० पंचमप्रपाठके. ।

Funding by IKS-MoE

प्रवर्ग्येअभिष्टवेदोहनसमयेवत्सेमातुःसकाशादपनीयमानेगौरमीमेदित्येषा सूत्रितंच–गौरमीमेदनुवत्संमिषन्तंनमसेदुपसीदतेति ।

सैषाष्टाविंशी–

गौर॑मीमे॒दनु॑व॒त्संमि॒षन्तँ॑मू॒र्धानं॒हिङ्ङ॑कृणो॒न्मात॒वाउ॑ ।
सृक्वा॑णंघ॒र्मम॒भिवा॑वशा॒नामिमा॑तिमा॒युंपय॑ते॒पयो॑भिः ॥ २८ ॥

गौः । अ॒मी॒मे॒त् । अनु॑ । व॒त्सम् । मि॒षन्त॑म् । मू॒र्धान॑म् । हिङ् । अ॒कृ॒णो॒त् । मात॒वै । ऊ॒म् इति॑ । सृक्वा॑णम् । घ॒र्मम् । अ॒भि । वा॒व॒शा॒ना । मिमा॑ति । मा॒युम् । पय॑ते । पयः॑ऽभिः ॥ २८ ॥

गौर्धेनुः मिषन्तंनिमीलिताक्षंवत्समनुप्राप्यअमीमेत् शब्दंकरोति मीमयतिःशब्दकर्मा यद्वा उक्तंवत्समनुआत्मानंप्रक्षिपति किञ्च तस्यवत्सस्यमूर्धानंमातवैमातुं निर्मातुंलेहनेनशोधयितुं उशब्दोवधारणे हिङ्ङकृणोत् हिंकारमकरोत् करोति किञ्च सृक्वाणंवत्सस्यशब्दवदनप्रान्तंफेनस्यस्रष्टारं घर्मंक्षीरस्यक्षरणशीलं वत्संअभिअभिलक्ष्य वावशानाभृशंकामयमानामायुंशब्दंमिमाति निर्मातिकरोति तादृशीसतीपयोभिः प्रभूतैःक्षीरैः पयते प्यायते आप्यायनंकरोतिवत्सम् ।अत्रापि मेघपरतयायोजनीयं एवमाहूता मेघरूपा गौर्धेनुः मिषन्तं वृष्टिरूपक्षीराभावेन निमीलिताक्षलोकाख्यंपुत्रंअनुअनुसृत्यामीमेत् गर्जनशब्दंवर्षणचिह्नरूपं करोति मूर्धस्थानीयांभूमिं मातवाउ निर्मातुमेव सस्यादियुक्तांकर्तुं हिङ्ङकृणोत् हिंकाररूपंशब्दमकरोत् प्रतिपादनभेदादपुनरुक्तिः किञ्च सृक्वाणंफलस्यस्रष्टारंघर्मंदीप्तंपुत्रमभिवावशाना आभिमुख्येनकामयमाना पयोभिरुदकैः पयते प्यायते आप्यायनंकरोति ॥ २८ ॥

अथैकोनत्रिंशी–

अ॒यंसशि॑ङ्क्ते॒येन॒गौर॒भीवृ॑ता॒मिमा॑तिमा॒युंध्व॒सना॒वधि॑श्रि॒ता ।
साचि॒त्तिभि॒र्निहिच॒कार॒मर्त्यं॑वि॒द्युद्भव॑न्ती॒प्रति॑व॒व्रिमौ॑हत ॥ २९ ॥

अ॒यम् । सः । शि॒ङ्क्ते॒ । येन॑ । गौः । अ॒भिऽवृ॑ता । मिमा॑ति । मा॒युम् । ध्व॒सनौ॑ । अधि॑ । श्रि॒ता । सा । चि॒त्तिऽभिः॑ । नि । हि । च॒कार॑ । मर्त्य॑म् । वि॒ऽद्युत् । भव॑न्ती । प्रति॑ । व॒व्रिम् । औ॑ह॒त ॥ २९ ॥

Funding by IKS-MoE

सोयंवत्सः शिंके अव्यक्तध्वनिंकरोति येनवत्सेनगौर्माताअभीवृता आगत्याभितोवेष्टिताभवति किञ्च सागौर्मायुंशब्दं मिमाति निर्मिमाति कुत्रस्थिता ध्वसनावधिश्रिता ध्वसनस्थाने गवांनिवासाश्रयेधिष्ठिता सातादृशी चित्तिभिः ज्ञानैस्तत्पूर्वकैःकर्मभिर्वा मर्त्यंनिचकार हि नीचैःकरोति ज्ञानविशिष्टामनुष्याःयथाबालकस्यादनस्तनपानादिस्नेहंकुर्वन्ति ततोऽप्यतिशयमियंकरोतीत्यर्थः किञ्च विद्युद्भवन्ती बहुक्षीरतयाविद्योतमाना वव्रिंस्वकीयंरूपं वव्रिरिति रूपनाम प्रत्यौहत प्रकाशयति यद्वा वत्सस्नेहातिशयस्वरूपं विद्युद्भवन्ती विद्युदिवशीघ्रदर्शनाऔहत अयमेकोर्थः । अर्थान्तरंचशाकपूणिर्नामनिरुक्ताचार्यः सकलमन्त्रदेवताजानामीत्यभिमानितवान् दुर्ज्ञेयस्यतत्त्वस्यस्वरूपमसौजानातिकिलैनंव्यामोहयामीतिमनसिकृत्वासंदिग्धोभयलिंगादेवताप्रादुरासीदथतस्यपुरतः सञ्च तांनबुबुधे बुभुत्सयाचतांस्वरूपंप्रदर्शयेति पप्रच्छ साचायंसशिंक्तइत्येषामद्देवता तत्रप्रतीयमानंमत्स्वरूपमित्युपदिदेश कथमत्रोभयलिंगत्वं वस्तुतःउभयलिङ्गत्वेकथंदेवतैक्यमिति उच्यते—अत्रोभयलिङ्गत्वमुभयथासंभवति स्त्रीपुँल्लिङ्गद्वयेन मध्यमोत्तमलिंगद्वयेनच तत्कथंअयंसयेनेति पुँल्लिङ्गवाचिनाशब्दत्रयेणमेघःप्रतीयते अधिश्रितासेत्यादिनास्त्रीलिंगवाचकेनमाध्यमिकावाक् अतउभयलिंगत्वं तथाविद्युद्भवन्तीत्यन्तं मध्यमलिङ्गं तत्रमेघस्तनितयोर्माध्यमिकयोःप्रतीतेः तथासतिवव्रिमौहत इत्यत्रवर्षेणपृथिवींप्रच्छाद्य तस्यारसंप्रत्यादत्तइत्ययमर्थोविवक्षितः सचादित्यव्यापारइत्युत्तमलिंगत्वं तर्हिवस्तुतउभयलिंगत्वप्रतीतेः उभेअपिदेवते यल्लिङ्गंसादेवतेतिन्यायात् अतःकथमेकदेवतासिद्धिरिति अयंसयेनेत्येतेषांव्यत्ययाश्रयेणंसर्वदेवतानामधिष्ठानात्मिकायाः एकत्वश्रवणेनवा सर्वफलदात्रात्मनएकत्वाश्रयणेनवादेवतैक्योपपत्तेः अनेनमध्यमोत्तमभेदेनोभयलिंगत्वपक्षेपिदेवतैक्यमुक्तं भवति अतएकैववामहानात्मादेवतेत्युक्तत्वाद्वस्तुतोदेवतैक्यं अधिष्ठात्रधिष्ठानभेदेनभेदश्चनविरुध्यते अयंसशिंक्तेइयंसामाध्यमिकायावाचोधिष्ठात्रीदेवता शिंक्ते अव्यक्तध्वनिंकरोति येनगौरभीवृता गौरितिवाङ्नाम माध्यमिकावाक् ययाभिवृता अभितोव्याप्ताअधिष्ठितेत्यर्थः सेयं शिंक्ते। अथवा अयंसशिंक्तइतिनैवमाध्यमिकावाक्निर्दिश्यते अपितुमेघः तस्यांवाचिशिंजानायां सएवाशिंक्तइत्युपचर्यते मंचाःक्रोशन्तीतिवत् अयंसमेघः शब्दंकरोति येनमाध्यमिकावागभिव्याप्ता शब्दनेप्रकारएवोच्यते—मिमाति मायुंस्तनितलक्षणंशब्दंकरोति अथवेयंलुप्तोपमा मिनोति स्वतेजः सर्वत्रप्रक्षिपतीतिमायुरादित्यः तमिवातिदीप्तंकरोतीत्यर्थः अथवा सामर्थ्यादात्मानमादित्यसदृशंनिर्मिमीते कुत्रस्थिता ध्वसनावधिश्रिता ध्वंसनेमेघेधिश्रिता सा ईदृशीचित्तिभिः कर्मनामैतत् स्वकर्मभिर्वृष्टिरूपैर्मर्त्यंमरणधर्माणंस्थावरजंगमरूपंकृत्स्नंजगत् निहिचकार नीचैःकरोति

Funding by IKS-MoE

मनुष्यान्प्रणतान्करोति ओषध्यादिकंफलेनावनतंकरोति अथवा चित्तिभिर्द्योतनलक्षणैः कर्मभिः विद्युतिविद्योतमानायां भीत्यासर्वेशिरांसिनतानिकुर्वन्ति कथंभूतानिनीचैःकरोतीतिउच्यते—विद्युद्भवन्तीविद्युद्रूपतामापद्यमानाप्रतिवव्रिमौहत वव्रिरितिरूपनाम ऊहतिरत्रसामर्थ्यादुपसंहारवाची प्रत्युपसंहरति उदकलक्षणंरूपंपुनरादत्ते रश्मिद्वारावृष्टमुदकंपुनर्घर्मकालेआदत्ते एकस्यैवज्योतिषस्त्रेधाकरणाद्विद्युतःसूर्यरश्मिभावउपपद्यते तमूँअकृण्वन्त्रेधाभुवेकमितिवक्ष्यमाणत्वात् स्तनितस्यविद्युद्भावोमेघविद्युत्स्तनितानामभेदाभिप्रायेण ॥ २९ ॥

अथत्रिंशी—

अ॒नच्छ॑येतु॒रगा॑तुजी॒वमेज॑द्ध्रु॒वंमध्य॒आप॒स्त्या॑नाम् ।
जी॒वोमृ॒तस्य॑चरतिस्व॒धाभि॒रम॑र्त्यो॒मर्त्ये॑ना॒सयो॑निः ।। ३० ।।१९।।

अ॒नत् । श॒ये॒ । तु॒रऽगा॑तु । जी॒वम् । एज॑त् । ध्रु॒वम् । मध्ये॑ । आ ।
प॒स्त्या॑नाम् । जी॒वः । मृ॒तस्य॑ । च॒र॒ति॒ । स्व॒धाभिः॑ । अम॑र्त्यः ।
मर्त्ये॑न । स॒ऽयो॑निः ॥ ३० ॥ १९ ॥

अनेनदेहस्यासारताजीवस्यनित्यत्वंचप्रतिपाद्यते इदंशरीरंजीवावस्थायां अनत् प्राणनं कुर्वत् जीवंजीवनवत् तुरगातुस्वव्यापारायतूर्णंगमनंसत् एजत् कंपमानंसत् शयेशेतेवर्तते पश्चात्प्राणापगमनानन्तरं उक्तविलक्षणंसत् ध्रुवमविचलितंसत् पस्त्यानां गृहाणांमध्ये अथैतेष्वाशेतेच स्थाणुवत्तिष्ठति आकारःपूरणोवा जीवस्यवैलक्षण्यमाह—मृतस्यशरीरस्य संबन्धीजीवः मर्त्येन मरणधर्मकेन शरीरेणसयोनिः पूर्वंसमानोत्पत्तिस्थानः यद्यपिजीवस्यनजन्मास्ति तथापिवपुषस्तत्सद्भावात् तत्संबन्धेनोपचर्यते तदेवाह—अमर्त्यः अमरणस्वभावः जीवापेतंवावकिलेदंम्रियतेइतिश्रुतेः । उक्तस्वभावोजीवः स्वधाभिश्चरति पुत्रैःस्वधाकारपूर्वकदत्तैरन्नैश्चरति वर्ततइत्यर्थः ॥ ३० ॥

॥ इतिद्वितीयस्यतृतीयेएकोनविंशोवर्गः ॥ १९ ॥

प्रवर्ग्येभिष्टवे अपश्यंगोपामित्येकाविनियुक्ता सूत्रितंच—अपश्यंगोपामनिपद्यमानं माकेद्रप्सस्येति ।

---

[1] ऋ० सं० ८. ४. १२. ।

सैषासूक्तेएकत्रिंशी–

अप॑श्यंगो॒पाम॑निपद्यमान॒माच॒परा॑चप॒थिभि॒श्चर॑न्तम् ।
सस॒ध्रीची॒ःसविषू॑ची॒र्वसा॑न॒आव॑रीवर्ति॒भुव॑नेष्व॒न्तः ॥ ३१ ॥

अप॑श्यम् । गो॒पाम् । अनि॑ऽपद्यमानम् । आ । च॒ । परा॑ । च॒ ।
प॒थिऽभिः॑ । चर॑न्तम् । सः । स॒ध्रीचीः॑ । सः । विषू॑चीः । वसा॑नः ।
आ । व॒री॒व॒र्ति॒ । भुव॑नेषु । अ॒न्तरिति॑ ॥ ३१ ॥

अहंगोपां सर्वस्यलोकस्य वृष्टिप्रकाशादिनागोपायितारं अनिपद्यमानं कदाचिदप्यविषण्णं तथापथिभिः विचित्रैःमार्गैरन्तरिक्षरूपैराचरन्तंच पराचरन्तंच उदयप्रभृत्यामध्याह्नमागच्छन्तं मध्याह्नप्रभृत्यासायंपराङ्मुखंगच्छन्तं. एवंमहानुभावमादित्यं अपश्यं याथात्म्येनपश्येयं किञ्च सआदित्यः सध्रीचीः सहाञ्चतीः विषूचीः विष्वगञ्चतीः रात्रावपि चन्द्रभौमादित्यानां प्रकाशयित्रीः त्विषोवसानः आच्छादयन् भुवनेषु भुवनैकदेशेषु लंकादिप्रदेशेषु अन्तर्मध्ये आवरीवर्ति उदयास्तमयंकुर्वन् पुनःपुनरावर्तते तमपश्यमित्यर्थः एषवैगोपाएषहीदंसर्वंगोपायतीत्याद्यस्मद्ब्राह्मणम् । अपश्यंगोपामित्याह असौवाआदित्योगोपाः सहीमाःप्रजागोपायतीत्यादितैत्तिरीयकं[१]वाद्रष्टव्यम् ॥ ३१ ॥

अथद्वात्रिंशी–

यईं॑च॒कार॒नसोअ॒स्यवे॑द॒यईं॑द॒दर्श॒हिरु॒गिन्नुतस्मा॑त् ।
समा॒तुर्योना॒परि॑वीतोअ॒न्तर्ब॑हुप्र॒जानिर्ऋ॑ति॒माविवे॑श ॥ ३२ ॥

यः । ईम् । च॒कार॑ । न । सः । अ॒स्य । वे॒द॒ । यः । ई॒म् । द॒दर्श॑ । हिरु॑क् ।
इत् । नु । तस्मा॑त् । सः । मा॒तुः । योना॑ । परि॑ऽवीतः । अ॒न्तः ।
ब॒हु॒ऽप्र॒जाः । निःऽऋ॑तिम् । आ । वि॒वे॒श॒ ॥ ३२॥

---

१ तै० आ० पंचमप्रपाठके. ।

Funding by IKS-MoE

अत्रगर्भवासक्लेशपूर्वकजननप्रतिपादनेनतत्परिहारायात्माज्ञातव्यइत्यर्थात्प्रतिपाद्यते यः पुमान् पुत्रार्थीईंएनंगर्भंचकारकरोति विक्षिपतिवा तत्कारणभूतस्यरेतसोविक्षेपद्वारेण नसपुमानस्यतत्त्वंवेद कर्मणिषष्ठीवा एनंगर्भंनजानाति कथंभूतः कथंवाकेनप्रयोजनेनेति सर्वात्मनानजानातीत्यर्थः यश्चंमातुरुदरस्थंददर्श उदरवृद्ध्यन्यथानुपपत्त्यानुमानेनवादर्शयति सतस्माद्द्रष्टुःसकाशात् सहिरुगिन्नुहि रुगित्यन्तर्हितनाम इच्छब्दएवकारार्थः नुनिश्चये अत्यन्तमन्तर्हितएवखलु यद्वा यःसंसारावस्थायांईएनं कृषिवाणिज्यवेदाध्ययनादिकंचकार सोस्यएतन्नवेद लोकान्तरे जन्मान्तरेवा तथा यईएनंददर्श गिरिनदीसमुद्रबन्ध्वादिकंददर्शंजीवसमये तस्माद्दृष्टाद्धिरुगिन्नुपृथगेवअत्रानुभूतंसर्वंनजन्मान्तरे लोकान्तरेवानुभवतीत्यर्थः सतादृशोमातुर्जनन्याः योना योनौ अन्तःपरिवीतः उल्बजरायुभ्यांपरितोवेष्टितःसन् बहुप्रजाः बहुजन्मभाक् अथवा उत्पन्नःसन् स्वयमप्यपत्योत्पादनेनबहुप्रजाः निर्ऋतिमाविवेश एवंगर्भदुःखमनुभवन् निर्ऋत्यभिधानंप्रदुःखमनुभवति यावत्स्वरूपभूतात्मज्ञानं अतस्तत्परिहारायात्माज्ञातव्यइत्युक्तंभवति एवमात्मविदामभिप्रेतोऽर्थः । नैरुक्तानांतुमते—यईंचकारमध्यस्थानोवायुर्मेघोवाएतद्वृष्ट्युदकंकरोति सोस्यतत्त्वमितिशेषः । अथवाएतत्कर्मनजानातितयोरचेतनत्वादितिभावः यस्तुईएतद्ददर्श पश्यति तस्मादपिहिरुक् अन्तर्हितःप्राणिकर्मवशेनकालेवर्षितापरमेश्वरआदित्यात्मनिगूढइत्यर्थः यईंहिरुक् अन्तर्हितंईमेतद्ददर्शपश्यति सवृष्टिलक्षणः पुत्रोमातुर्मिमातुरन्तरिक्षस्ययोनौ योनिवदुत्पत्त्याधारभूतेन्तरिक्षेउभयोरप्यन्तरिक्षनामत्वात् सामान्यविशेषभावोद्रष्टव्यः अन्तरिक्षैकदेशेयोन्यामन्तर्मध्येबहुप्रजाः बहुप्रजातान्नः बहुप्राण्युपकारी अथवाजनिरन्तर्भावितण्यर्थः बहूनांधाराणांसस्यनिष्पादनद्वारेणप्राणिनांप्रजनयितासन् निर्ऋतिं निरमणसाधनांभूमिमाविवेशप्रविशतिप्राप्नोतीत्यर्थः ॥ ३२ ॥

अथत्रयस्त्रिंशी—

द्यौर्मे॑पि॒ताज॑नि॒तानाभि॒रत्र॒बन्धु॑र्मे॑मा॒तापृ॑थि॒वीम॒हीय॑म् ।
उ॒त्ता॒नयो॑श्च॒म्वो॒३॒र्योनि॑र॒न्तरत्रा॑पि॒तादु॑हि॒तुर्गर्भ॒माधा॑त् ॥ ३३ ॥

द्यौः । मे॒ । पि॒ता । ज॒नि॒ता । नाभिः॑ । अत्र॑ । बन्धुः॑ । मे॒ । मा॒ता ।
पृ॒थि॒वी । म॒ही । इ॒यम् । उ॒त्ता॒नयोः॑ । च॒म्वोः॑ । योनिः॑ । अ॒न्तः ।
अत्र॑ । पि॒ता । दु॒हि॒तुः । गर्भ॑म् । आ । अ॒धा॒त् ॥ ३३ ॥

---

१ नि० २, ८ ।

Funding by IKS-MoE

दीर्घंतमाब्रवीति मेममद्यौर्द्युलोकः पितापालकः नकेवलंपालकत्वमात्रं अपितुजनिताजनयिता उत्पादयिता तत्रोपपत्तिमाह—नाभिरत्रनाभिभूतोभौमोरसोऽत्रतिष्ठतीतिशेषः ततश्चान्नंजायते अन्नाद्रेतः रेतसोमनुष्यइत्येवंपारंपर्येणजननसंबन्धिनोहेतोरसस्यात्रसद्भावात् अनेनैवाभिप्रायेणजनितेत्युच्यते अतएवबन्धुः बन्धिका तथेयं मही महतीपृथिवीमेमाता मातृस्थानीयास्वोद्भूतौषध्यादिनिर्मात्रीत्यर्थः किञ्च उत्तानयोः ऊर्ध्वतानयोः चम्वोः सर्वस्यअत्र्योर्भोगसाधनयोर्द्यावापृथिव्योरन्तर्मध्ये योनिः सर्वभूतनिर्माणाश्रयमन्तरिक्षंवर्ततइतिशेषः अत्रास्मिन्नन्तरिक्षेपिता द्युलोकःअधिष्ठात्रधिष्ठानयोरभेदेनादित्योद्यौरुच्यते सस्वरश्मिभिः अथवाइन्द्रः पर्जन्योवादुहितुः दूरेनिहितायाः भूम्याः गर्भंसर्वोत्पादनसमर्थंवृष्ट्युदकलक्षणंआधात् सर्वतःकरोति॥ ३३ ॥

आश्वमेधिकेमध्यमेहनिब्रह्मोद्येहोत्रादयःपृच्छामित्वेत्यनयायजमानंपृच्छेयुः तथाचसूत्रितम्—एकैकशोयजमानंपृच्छन्ति पृच्छामित्वापरमन्तंपृथिव्याइति।

सैषाचतुस्त्रिंशी—

पृ॒च्छामि॑त्वा॒पर॒मन्तं॑पृथि॒व्याःपृ॒च्छामि॒यत्र॒भुव॑नस्य॒नाभिः॑ ।
पृ॒च्छामि॑त्वा॒वृष्णो॒अश्व॑स्य॒रेतः॑पृ॒च्छामि॑वा॒चःप॑र॒मंव्यो॑म ॥ ३४ ॥

पृ॒च्छामि॑ । त्वा॒ । पर॑म् । अन्त॑म् । पृ॒थि॒व्याः । पृ॒च्छामि॑ । यत्र॑ ।
भुव॑नस्य । नाभिः॑ । पृ॒च्छामि॑ । त्वा॒ । वृष्णः॑ । अश्व॑स्य । रेतः॑ ।
पृ॒च्छामि॑ । वा॒चः । प॒र॒मम् । विऽओ॑म ॥ २४ ॥

हेयजमान त्वात्वांपृच्छामिप्रश्नंकरोमि किं पृथिव्याःपरमन्तंउत्कृष्टांकाष्ठांयत्रसर्वापृथिवी समाप्यतेतत्पृच्छामि तथा त्वांअन्यत्पृच्छामि किंतदितिउच्यते—यत्रभुवनस्यभूतजातस्य नाभिः संनाहोबन्धनंयत्रसर्वंसन्नद्धंभवति तमित्यर्थः किञ्च त्वात्वांवृष्णोवर्षकस्याश्वस्यव्याप्तस्यआदित्यस्य असौवाआदित्योवृषाश्वइतितैत्तिरीयकम्। तस्यरेतः रेतोवत्कारणं तत्किमितिपृच्छामि तथा वाचः सर्वस्यवाग्जातस्य परमंनिरतिशयंव्योमस्थानंसर्वस्यवचसःकारणं एतत्प्रश्नचतुष्टयंपृच्छामि॥ ३४ ॥

तै० आ० पं० प्र०।

Funding by IKS-MoE

अथैवंपृष्टोयजमानइयंवेदिरित्यनयाप्रतिब्रूयात् इयंवेदिःपरोअन्तःपृथिव्याइतिप्रत्याहेतिसूत्रितत्वात् ।

सैषापंचत्रिंशी—

इ॒यंवेदि॒ःपरो॒अन्त॑ःपृथि॒व्याअ॒यंय॒ज्ञोभुव॑नस्य॒नाभि॑ः ।
अ॒यंसोमो॒वृष्णो॒अश्व॑स्य॒रेतो॑ब्र॒ह्मायंवा॒चःप॑र॒मंव्यो॑म ॥३५॥२०॥

इ॒यम् । वेदि॑ः । पर॑ः । अन्त॑ः । पृ॒थि॒व्याः । अ॒यम् । य॒ज्ञः ।
भुव॑नस्य । नाभि॑ः । अ॒यम् । सोम॑ः । वृष्ण॑ः । अश्व॑स्य । रेत॑ः ।
ब्र॒ह्मा । अ॒यम् । वा॒चः । प॒र॒मम् । विऽओ॑म ॥ ३५ ॥ २० ॥

पृथिव्याः प्रथनवत्याभूम्याः परोअन्तः परमन्तंपर्यवसानमियंवेदिः नहिवेद्यतिरिक्ताभूमिरस्ति एतावतीवैपृथिवीयावतीवेदिरितिश्रुतेः[२]।तथा अयंयज्ञोभुवनस्य भूतजातस्यनाभिः संनहनं तत्रैववृष्ट्यादिसर्वफलोत्पत्तेः सर्वप्राणिनांबन्धकत्वात् अथवृष्णोवर्षकस्यादित्यस्यरेतोऽयंसोमोरसात्मकः अग्नौहुतः सोमरसः आदित्यंप्राप्यवृष्ट्यादिफलंजनयति अयंब्रह्माप्रजापतिरेव वाचोमन्त्रादिरूपायाः परमंव्योमउत्कृष्टंरक्षकंस्थानंतत्रैवोत्पत्तेस्तत्रैवपर्यवसानाच्च ॥ ३५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यतृतीयेविंशोवर्गः ॥ २० ॥

अथषट्त्रिंशी—

स॒प्तार्ध॑ग॒र्भाभुव॑नस्य॒रेतो॒विष्णो॑स्तिष्ठन्तिप्र॒दिशा॒विध॑र्मणि ।
तेधी॒तिभि॒र्मन॑सा॒तेवि॑प॒श्चित॑ःपरि॒भुव॒ःपरि॑भवन्तिवि॒श्वत॑ः ॥ ३६ ॥

स॒प्त । अ॒र्ध॒ऽग॒र्भाः । भुव॑नस्य । रेत॑ः । विष्णो॑ः । ति॒ष्ठ॒न्ति॒ । प्र॒ऽदिशा॑ ।
विऽधर्म॑णि । ते । धी॒तिऽभि॑ः । मन॑सा । ते । वि॒प॒ःऽचित॑ः ।
प॒रि॒ऽभुव॑ः । परि॑ । भ॒व॒न्ति॒ । वि॒श्वत॑ः ॥ ३६ ॥

---

[२] तै० सं० २. ६. ४.।

सप्त सर्पणस्वभावाः सप्तसंख्यावारश्मयः अर्धगर्भाः संवत्सरस्यार्धे गर्भंगर्भस्थानीयमुदकं धारयमाणाः यद्वा ब्रह्माण्डस्यार्धेमध्येन्तरिक्षे गर्भवद्वर्तमानाः भुवनस्यलोकस्यरेतः सारंवृष्टिप्रदत्वेनरेतोभूताः तादृशारश्मयोविष्णोर्व्यापकस्यादित्यस्य विधर्मणिजगद्धारणव्यापारे प्रदिशा प्रदेशेन तिष्ठन्तिवर्तन्ते किञ्च तेधीतिभिः प्रज्ञाभिः मनसाजगदुपकारःकर्तव्यइतिबुद्ध्याच विश्वतः सर्वतः द्वितीयार्थेतसिः विश्वंपरिभवन्ति परितोभावयन्ति कृत्स्नंजगद्व्याप्नुवन्तीत्यर्थः यस्मादेवंतस्मात् तेतएवविपश्चितोबुद्धियुक्ताः परिभुवः सर्वत्रव्याप्ताश्च यद्वा सप्तार्धगर्भाः सप्त महदहंकारौपञ्चतन्मात्राणीतिमिलित्वा सप्तसंख्यानितत्त्वानि अर्धगर्भाः अविकृतिरूपाः विकाराश्रयायाः मूलप्रकृतेःप्रकृतिविकृतेरुदासीनस्यात्मनश्चोत्पन्नत्वादर्धांशेनप्रपञ्चाकारेणपरिणामादर्धगर्भाः पुरुषांशस्याविक्रियत्वादित्यभिप्रायः अतएवतेषांप्रकृतिविकृतित्वं यस्मादेवंतस्माद्भुवनस्य रेतः कारणंकारणभूतानि तान्येव विष्णोर्व्याप्तस्यपुरुषस्यविधर्मणिप्रदिशाप्रदेशेनतिष्ठन्ति इतरत्समानम् ॥ ३६ ॥

अथसप्तत्रिंशी—

नविजा॑नामि॒यदि॑वे॒दमस्मि॑नि॒ण्यःसंन॑द्धो॒मन॑साचरामि ।
य॒दामाग॑न्प्रथम॒जाऋ॒तस्यादिद्वा॒चोअ॑श्नुवेभा॒गम॒स्याः ॥ ३७ ॥

न । वि । जा॒ना॒मि॒ । यत्ऽइ॑व । इ॒दम् । अस्मि॑ । नि॒ण्यः । सम्ऽन॑द्धः ।
मन॑सा । च॒रा॒मि॒ । य॒दा । मा॒ । आग॑न् । प्र॒थ॒म॒ऽजाः । ऋ॒तस्य॑ ।
आत् । इत् । वा॒चः । अ॒श्नु॒वे॒ । भा॒गम् । अ॒स्याः ॥ ३७ ॥

अहंयदिवेदं यदपीदंविश्वं अस्मि कृत्स्नःप्रपञ्चोप्यहमेवास्मि नामरूपांशमपरमार्थंत्यक्त्वासर्वत्रानुगतोस्मि योयंसच्चिदानन्दाकारोऽस्ति सोहमस्मीतिनविजानामि विविच्यनाज्ञासिषं परंशास्त्रजनितमिदमहमस्मीतिविज्ञानंनजातं अविवेकीअहमित्यर्थः कार्यकारणयोरभेदात् कृत्स्नप्रपञ्चस्यापिब्रह्मानन्यत्वेन ब्रह्मैकत्वावगमे प्रपञ्चजातमपि स्वस्वरूपमेवभवति इदं सर्वं यदयमात्मा ब्रह्मैवेदंसर्वं आत्मैवेदंसर्वं सईक्षत बहुस्यांप्रजायेयेत्यादिश्रुतिभ्यः एकविज्ञानेन सर्वविज्ञानप्रतिज्ञानात् तदनन्यत्वमारंभणशब्दादिभ्यइत्याद्युपपत्तिभिश्च प्रपञ्चस्यब्रह्मानन्यत्वंसिद्धं यद्वा इवशब्दउपमार्थः यदिव यत्परोक्षज्ञानं सर्वैकात्म्यरूपमानुभविकमस्ति तदि-

वतद्वदेवाहमस्मि इदंसर्वमहमस्मीतिज्ञानंमेजातं अपित्वेतद्दार्ष्टांतिकभूतमानुभविकंसार्वात्म्यं यदस्तितन्नविजानामि नप्राप्तोस्मि शास्त्रजनितं सार्वात्म्यंजातं नत्वानुभविकमित्यर्थः तत्रकारणमाह—यतोऽहंनिण्यः अन्तर्हितनामैतत् अन्तर्हितः मूढचित्तः चित्तप्रत्यक्प्रवणाभावेनपरिच्छिन्नइत्यर्थः तत्रोपपत्तिमाह—सन्नद्धः अविद्याकामकर्मभिः सम्यग्बद्धोवेष्टितः अतएवमनसायुक्तः भावनासहिष्णुनाबहिर्मुखेन विक्षिप्तेनचेतसायुक्तः संचरामिसंसारे अथवा मनसासन्नद्धः चरामिइन्द्रियपरवशएवसन् संसारेदुःखमनुभवामि नसार्वात्म्यंजानामीतिपरिदेवते यास्कोपीमंपरिदेवनार्थत्वेनोदाजहार—अथापिपरिदेवनाकस्माच्चिद्भावात् नविजानामियदिवेदमस्मीति बहिर्मुखचेतसःस्वरूपापरिज्ञानजनितंदुःखमन्यत्रश्रूयते पराक् विश्वानिव्यवृणत् स्वयंभूस्तस्मात्पराक्पश्यतिनान्तरात्मन्निति।तर्हिकदैतद्भवतीत्याह—यदामाआगन् आगमिष्यति तदाकिंतदितिउच्यते ऋतस्य परमार्थस्य परस्यब्रह्मणः प्रथमजाः प्रथमोत्पन्नः चित्तप्रत्यक्प्रवणजनितोनुभावः सयदामामांप्राप्नोति आदित् अनन्तरमेवअव्यवधानेन अस्यावाचः ऐकात्म्यप्रतिपादिकायाउपनिषद्वाचः यदिवेदमस्मीत्युक्तायावाभागंभजनीयं शब्दब्रह्मणाव्याप्तव्यंपरंब्रह्मपदं अश्नुवे प्राप्नोमि चित्तस्यबहिर्मुखतां परित्यज्यान्तर्मुखतैवदुःसंपादा सायदास्यात् तदानीमेवस्वरूपं द्रष्टुं सुशकंभवति पश्चाद्विलंबाभावात् यथागिरिशिखरात्पतन् पाषाणोऽविलंबेनपतति तद्वच्चित्तप्रत्यङ्मुखत्वस्यदुःशकत्वमिति तत्रैवश्रूयते कश्चिद्धीरः प्रत्यगात्मानमैच्छदावृतचक्षुरमृतत्वमिच्छन्निति ॥ ३७ ॥

अथाष्टत्रिंशी—

अपा॒ङ्प्राङे॑तिस्व॒धया॑गृभी॒तोम॑र्त्यो॒मर्त्ये॑ना॒सयो॑निः ।
ताशश्व॑न्ताविषू॒चीना॑वि॒यन्ता॒न्य१॒न्यंचि॒क्युर्न॑निचि॑क्युर॒न्यम्॥३८॥

अपा॑ङ् । प्राङ् । ए॒ति॒ । स्व॒धया॑ । गृ॒भी॒तः । अम॑र्त्यः । मर्त्ये॑न ।
सऽयो॑निः । ता । शश्व॑न्ता । वि॒षू॒चीना॑ । वि॒ऽयन्ता॑ । नि । अ॒न्यम् ।
चि॒क्युः । न । नि । चि॒क्यु॒ः । अ॒न्यम् ॥ ३८ ॥

---

१ नि० ७. ३. ।

Funding by IKS-MoE

अमर्त्यः अमरणधर्मायमात्मा मर्त्येनमरणधर्मणाभूतात्मनादेहेनसयोनिः समानस्थानत्रयपरिच्छेदकोदेहोऽस्ति तत्रसर्वत्रसोयमपितिष्ठन्नित्यर्थः यद्वा ससमानोत्पत्तिः सहवासेनस्वस्मिन्नुत्पत्तिरुपचर्यते एवंभूतःसन् स्वधयाअन्नोपलक्षिततत्तद्भोगेनगृभीतः यद्वा स्वधाशब्देनान्नमयं शरीरंलक्ष्यते तेनगृहीतःसन्नपाङेति अशुक्लंकर्मकृत्वाधोगच्छति प्राङेति ऊर्ध्वंस्वर्गादिलोकंप्राप्नोति परमात्मैवसूक्ष्मशरीरोपाधिकःसन् नानाविधंकर्मकृत्वातद्भोगायजीवसंज्ञांलब्ध्वाशरीरत्रयेणसंबद्धोलोकान्तरेषुसंचरति स्थूलसूक्ष्मोभयशरीरपरिग्रहेण लोकेगुणत्रयान्वितःसन् परिभ्रमति तथाचश्रूयते—गुणान्वयोयःफलकर्मकर्ताकृतस्यतस्यैवसचोपभोक्ता । सविश्वरूपस्त्रिगुणस्त्रिवर्त्माप्राणाधिपःसंचरतिस्वकर्मभिरिति । इदानीमुभयप्राधान्येनाह ते तौभूतात्मकर्त्रात्मानौ शश्वन्ता अविभागेनसर्वदावर्तमानौ यद्वा सूक्ष्मशरीरपक्षेसर्वदासहवासउपपद्यते स्थूलशरीरपक्षेपि सात्त्विकजातेः तत्कारणानांभूतसूक्ष्माणांसद्भावात् तत्रशरीरसंबन्धउपपद्यते विषूचीनाइहलोके सर्वत्र गमनौ वियन्ता तत्तत्फलोपभोगायसर्वत्रलोकान्तरेषुगच्छन्तौवर्तेते तत्रनराः अन्यंभूतात्मानं निचिक्युः नितरांविशेषेणपश्यन्तिजानन्ति अन्यमपरं देहवच्छायातिरिक्तं ननिचिक्युः नजानन्ति केचनपामरादेहव्यतिरिक्तंनजानन्ति केचनविवेकिनः कर्तृभोक्तृत्वोपेतोदेहातिरिक्तःकश्चिदस्तीत्यनुमिमते नकेपिदेहत्रयव्यतिरिक्तमात्मानंजानन्ति अतोदुर्लभमात्मज्ञानमित्यर्थः ॥ ३८ ॥

अथैकोनचत्वारिंशी—

ऋ॒चोअ॒क्षरे॑पर॒मेव्यो॑म॒न्यस्मि॑न्दे॒वाअधि॒विश्वे॑निषे॒दुः ।
यस्तन्नवेद॒किमृ॒चाक॑रिष्यति॒यइत्तद्वि॒दुस्तइ॒मेसमा॑सते ॥ ३९ ॥

ऋ॒चः । अ॒क्षरे॑ । प॒र॒मे । विऽओ॑मन् । यस्मि॑न् । दे॒वाः । अधि॑ ।
विश्वे॑ । नि॒ऽसे॒दुः । यः । तत् । न । वेद॑ । किम् । ऋ॒चा । क॒रि॒ष्य॒ति॒ ।
ये । इत् । तत् । वि॒दुः । ते । इ॒मे । सम् । आ॒स॒ते॒ ॥ ३९ ॥

पूर्वमन्त्रेदेहात्मजीवात्मानावुक्तौ तयोरन्यस्यजीवात्मनःपारमार्थिकंरूपंयदस्ति तदत्रोच्यते—ऋचोअक्षरे अत्रऋक्शब्देन ऋक्प्रधानभूताः सांगापरविद्यात्मकाश्चत्वारोवेदाउच्यन्ते ऋगादीनामपरविद्यात्वंमुण्डकेश्रूयते—द्वेविद्येवेदितव्येइतिप्रतिज्ञाय तत्रापरा ऋग्वेदोयजुर्वेदःसामवेदइत्यादिना तस्याःसंबन्धिन्यक्षरे अदृश्यादिगुणके क्षरणरहिते अनश्वरे नित्येसर्वत्रव्याप्तेब्रह्मणिअक्ष-

रशब्दस्यब्रह्मवाचकत्वं एतद्वैतदक्षरस्यप्रशासनेगार्गियया तदक्षरमधिगम्यते येनाक्षरंपुरुषंवेदसत्यमित्यादिश्रुतिषुप्रसिद्धं ऋगक्षरयोःप्रतिपाद्यप्रतिपादकभावःसंबन्धः सर्वैःवेदैःखलुब्रह्माधिगम्यते तंत्वौपनिषदंपुरुषंपृच्छामि इत्यादिश्रुतेः। ननूपनिषद्भागानांतथास्तु इतरेषांतु कथं ब्रह्मविषयत्वमिति उच्यते—यद्यपीतरभागानां यागादिविषयत्वं तथापि बुद्धिशुद्ध्युत्पादनद्वारावेदनसाधनत्वेनब्रह्मविषयाभविष्यन्ति तमेतंवेदानुवचनेनब्राह्मणाविविदिषन्तीत्यादिश्रुतेः। तदेवविशेष्यते परमेउत्कृष्टेनिरतिशयेव्योमन् व्योमनि व्योमसदृशे अलेपत्वनीरूपत्वव्यापित्वादिसादृश्येनव्योमेत्युक्तं यद्वा विशेषेणसर्वस्यरक्षके निरधिष्ठानःभ्रमः कस्यचिदस्तिसाध्यस्तस्यसर्वस्याधिष्ठानत्वेनाक्षकत्वात्तादृशेतत्त्वेसर्वमध्यस्तमित्यर्थः पुनस्तदेवविशेष्यते यस्मिन्परमात्मनिविश्वेसर्वेदेवाअधिनिषेदुः निषीदन्ति आश्रित्यतिष्ठन्ति तस्मिन् यद्वा उक्तलक्षणेवस्तुनि ऋगुपलक्षिताःसर्वेसांगावेदाः पर्यवसिताइत्यर्थः यः योमर्त्यः तत्तादृशंदेवादीनांस्वरूपलाभास्पदं कृत्स्नंवेदैस्तात्पर्यंप्रतिपाद्यं यद्वस्तुनवेद नजानाति समर्त्यः ऋचापूर्वोक्तेनऋगादिशब्दजालेनकिंकरिष्यति वेदनसाधनेनवेदनवेद्यमविदित्वाकिंसाधयतीत्यर्थः प्रयोजनाभावात्सर्वस्यापिवेदस्यवैफल्यादितिभावः अथवायोऽक्षरमविदित्वाकर्मणांकर्ताभवति यागादीननुतिष्ठति तेनकिंचिदपि कर्मकृतंनभवतीत्यर्थः येइत्येएवतत्त्वंविदुर्जानन्ति तइमेसमासते तएवेमेज्ञातारः समासतेसम्यक्तिष्ठन्ति अपुनरावृत्त्यास्वस्वरूपेवस्थानंसमासनं यद्वा येविदुरित् येजानंत्येव नानुतिष्ठन्ति इच्छब्दोवधारणे तइमे तएवसमासते गवामयनादिसहस्रसंवत्सरसत्रपर्यन्तानि सहोपयन्ति सहार्थेसमशब्दः सत्रादधिकानांयागानामभावात् तेषामपिफलमेतज्ज्ञानेनैवप्राप्तंभवतीत्यर्थः कर्तॄणांबहुत्वाद्बहुवचननिर्देशः अन्येत्वन्यथावर्णयन्ति ऋचः ऋगर्चनीयआदित्यः आदित्यमण्डलंऋगादिमयंवा ऋग्भिः पूर्वाह्णेदिविदेवः आदित्योवाएषएतन्मण्डलंतपति तत्रताऋचइत्यादिश्रुतेः[1]। तस्यसंबन्धिनि अक्षरेपरमेव्योमन्निति उक्तलक्षणेब्रह्मणि यएषोन्तरादित्येहिरण्मयःपुरुषोदृश्यतइत्यादिश्रुत्युक्तस्वरूपे यस्मिन्सर्वेदेवाद्योतमानारश्मयोनिषेदुः वर्तन्ते यएतन्नवेद सकेवलयाऋचाकिंकरिष्यति येजानन्तिभावयन्ति तएवविद्वांसःसमासते भूम्यांसुखेनरोगादिरहिताः भोगिनःसन्तःचिरकालं जीवन्ति। अपरेप्रकारान्तरेणप्रतिपादयन्ति ऋचोअक्षरेऋगुपलक्षितसर्ववेदसंबन्धिन्यक्षरेप्रणवरूपेओंकारे अविनाशिनिसर्ववेदेषुव्याप्तेवा प्रणवस्यसर्ववेदसारत्वंब्राह्मणेश्रूयते—तान्वेदा[2]नभ्यतपत्तेभ्योभितप्तेभ्यस्त्रयोवर्णाअजायन्ताकारउकारोमकारइतितानेकधासमभरत् तदेतदो३मितीति। परमेनिरतिशये नहिप्रणवादधिकंकिंचिन्मन्त्रजातमस्ति त्रिकालातीतस्यब्रह्मणः प्रतिपा-

---

[1] तै० नारायणोपनिषदि.।

[2] ऐ० ब्रा० ५. ३२.।

Funding by IKS-MoE

दकत्वात् यच्चान्यत्रिकालातीतंतदप्योंकारएव ओमितिब्रह्मेत्यादिश्रुतेः । वेदानांप्रणवस्यस्थानप्रतिनिधिभावःसंबन्धः यऋचोधीतेइत्याद्युपक्रम्य यःप्रणवमधीते ससर्वमधीते ओमितिप्रतिपद्यते एतद्वैयजुस्त्रयींविद्यांप्रत्येषावागेतत्परममक्षरमित्यादिश्रुतेः । यस्मिन्विश्वेसर्वेदेवाअधिनिषेदुः प्रणवस्यसर्वमन्त्रात्मकत्वात् मन्त्रेषुसर्वदेवतानांनिवासात् सर्वदेवनिवासत्वं ब्रह्माधिष्ठानत्वाद्वाब्रह्मणि सर्वदेवानांनिवासात् शिष्टमविशिष्टम् । अयंमन्त्रोनिरुक्तेव्याख्यातः—अपरेत्वन्यथावर्णयन्ति ऋचः ऋगर्चनीयोजीवः तस्यसंबन्धिनिअक्षरेअविनाशेव्याप्तेवापरमात्मनीत्यर्थः अतएवजीवापेक्षयापरमेउत्कृष्टेनिरुपाधिकेऽव्योमन्विशेषेणसर्वाधिष्ठानत्वेनरक्षकेव्योमसदृशेवायस्मिन्परमात्मनि देवागमनवन्तोव्यवहरन्तोवाइन्द्रियसंज्ञकाविश्वेसर्वेपि अधिनिषेदुः निषीदन्ति आश्रित्यवर्तन्ते यस्तन्नवेदनजानाति उपाध्यंशपरित्यागेनतदेवस्वरूपमितिनपश्यतिस्थूलोजनः किमृचा करिष्यति केवलेनजीवेन जीवभावेन किंफलंप्राप्स्यति जननमरणादिक्लेशस्यात्यागादितिभावः यइत् तद्विदुस्तइत्यादिसिद्धम् ॥ ३९ ॥

अग्निहोत्रार्थाधेनुर्यदिकुत्सितंशब्दंकुर्यात् तदानींसूयवसादित्यनयायवसादिकंप्रयच्छेत् तथाचसूत्रितम्—वाश्यमानायैयवसंप्रयच्छेतत्सूयवसाद्भगवतीहिभूयाइति । प्रवर्ग्येभिष्टवेएषैवपरिधानीया सूत्रितंच—सूयवसाद्भगवतीहिभूयाइतिपरिदध्यादिति ।

सैषाचत्वारिंशी—

सू॒य॒व॒साद्भग॑वती॒हिभू॒याअथो॑व॒यंभग॑वन्तःस्याम ।
अ॒द्धितृण॑मघ्न्येविश्व॒दानीं॒पिब॑शु॒द्धमु॑द॒कमा॒चर॑न्ती ॥ ४० ॥ २१ ॥

सु॒य॒व॒स॒ऽअत् । भग॑ऽवती । हि । भू॒याः । अथो॒ इति॑ । व॒यम् ।
भग॑ऽवन्तः । स्या॒म॒ । अ॒द्धि । तृण॑म् । अ॒घ्न्ये॒ । वि॒श्व॒ऽदानी॑म् । पिब॑ ।
शु॒द्धम् । उ॒द॒कम् । आ॒ऽचर॑न्ती ॥ ४० ॥ २१ ॥

हेअघ्न्ये गोनामैतत् अहननीयेहेगौस्त्वं सूयवसात् शोभनयवसस्यतृणादिकस्यात्त्रीसती भगवती भगइतिधननाम सर्वैर्भजनीयप्रभूतक्षीरादिधनवती भूयाः भव हिःपूरणःप्रसिद्धौवा लोकेयवसादिभक्षणेन क्षीरादिसमृद्धिःप्रसिद्धा अथोअनन्तरमेव वयं यजमानाअपिभगवन्तः प्रभू-

---

१ मांडूक्योपनिषदि. २ नि० १. ८.।

Funding by IKS-MoE

तेनधनेनतद्वन्तः स्याम अथैकवारंपूर्वमुक्तं इदानीं सर्वदाकर्तव्यमितिप्रार्थयते विश्वदानीं विश्वकालंसर्वदा तृणमघ्न्येभक्षय आचरन्ती सर्वतोनिर्गच्छन्ती शुद्धंनिर्मलमुदकंपिब। अयंमन्त्रोयास्केनैवंव्याख्यातः—सुयवसादिनीभगवतीहिभवाथेदानींवयंभगवन्तःस्यामाघ्न्येतृणमध्येसर्वदापिबचशुद्धमुदकमाचरन्तीति ॥ ४० ॥

॥ इतिद्वितीयस्यतृतीयेएकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

अथैकचत्वारिंशी—

गौ॒रीर्मि॑मायसलि॒लानि॒तक्ष॒त्येक॑पदीद्वि॒पदी॒साचतु॑ष्पदी ।
अ॒ष्टाप॑दी॒नव॑पदीबभू॒वुषी॑स॒हस्रा॑क्षरापर॒मेव्यो॑मन् ॥ ४१ ॥

गौ॒रीः । मि॒मा॒य॒ । स॒लि॒लानि॑ । तक्ष॑ती । एक॑ऽपदी । द्वि॒ऽपदी॑ ।
सा । चतु॑ःऽपदी । अ॒ष्टाऽप॑दी । नव॑ऽपदी । ब॒भू॒वुषी॑ । स॒हस्र॑ऽअक्षरा ।
प॒र॒मे । विऽओ॑मन् ॥ ४१ ॥

गौरीः गरणशीलामाध्यमिकावाक् सुलोपाभावश्छान्दसः मिमायशब्दयति किंकुर्वती सलिलानि वृष्ट्युदकानि तक्षती संपादयित्री एकपदीएकपादोपेता एकाधिष्ठानामेघेवर्तमाना गमनसाधनेनवायुना एकपदीवा द्विपदी मेघान्तरिक्षाख्ये द्व्यधिष्ठाना आदित्योवा द्वितीयः तथा सा चतुष्पदी पादचतुष्टयोपेता दिक्चतुष्टयाधिष्ठाना अथाष्टापदी अवान्तरदिगपेक्षयाष्टपादोपेता अष्टाधिष्ठाना नवपदी उपरिदिगपेक्षयासूर्येणवा नवदिगधिष्ठानाबभूवुषी एवंभूता भवतेश्छान्दसःक्वसुः ततोङीपिवसोःसंप्रसारणं किमनयापरिगणनया सहस्राक्षरा अपरिमितवचनोयं अपरिमितव्याप्तियुक्ता बहुव्यापनशीलोदकवतीत्यर्थः कुत्रेतितदुच्यते—परमेव्योमन् उदकाश्रयत्वेनोत्कृष्टेन्तरिक्षे केचिदेवमाहुः गौरीः गरणशीलाशब्दब्रह्मात्मिकावाक् मिमाय मिमतिःप्रतिष्ठार्थेधातुः प्रतिष्ठितानि घटादिद्रव्याणि तक्षती तत्तद्वाचकत्वेननिष्पादयन्ती एकपदी अव्याकृतत्वेनैकप्रतिष्ठाना एकरूपावा प्रणवात्मनाद्विपदी सुप्तिङ्भेदेन पादद्वयवती चतुष्पदी नामाख्यातोपसर्गनिपातभेदेन। अष्टापदी आमन्त्रितसहिताष्टविभक्तिभेदेनाष्टापदी नवपदी बभूवुषी साव्ययैरुक्तैरष्टभिर्नवपदी अथवा सनाभिकेषूरःकण्ठादिषुनवसुपदेषुभवन्ती पश्चाद्बहु-

---

१ नि० ११. ४४.।

विधाभिव्यक्तिमुपेयुषी परमेव्योमन् उत्कृष्टहृदयाकाशे मूलाधारेवासहस्राक्षरा अनेकाकारेण व्याप्ता अनेकध्वनिप्रकाराभवतीत्यर्थः। अयंमन्त्रः आचार्येणैवंव्याख्यातः—गौरीर्मिमायसलिलानितक्षतीकुर्वत्येकपदीमध्यमेनद्विपदीमध्यमेनचादित्येनचचतुष्पदीदिग्भिरष्टापदीदिग्भिश्चावान्तरदिग्भिश्चनवपदीदिग्भिश्चावान्तरदिग्भिश्चादित्येनचसहस्राक्षराबहूदकापरमेव्यवनेइति[1] ॥ ४१ ॥

अथद्विचत्वारिंशी—

त॒स्याः॑समु॒द्राअधि॒विक्ष॑रन्ति॒तेनं॑जीवन्तिप्र॒दिश॒श्चत॑स्रः ।
तत॑ःक्षरत्य॒क्षरं॑तद्विश्व॒मुप॑ंजीवति ॥ ४२ ॥

तस्याः॑ । स॒मु॒द्राः । अधि॑ । वि । क्ष॒र॒न्ति॒ । तेन॑ । जी॒व॒न्ति॒ ।
प्र॒ऽदिशः॑ । चत॑स्रः । तत॑ः । क्ष॒र॒ति॒ । अ॒क्षर॑म् । तत् । विश्व॑म् ।
उप॑ । जी॒व॒ति॒ ॥ ४२ ॥

तस्याः उक्तायाःगोःसकाशात्समुद्राः वृष्ट्युदकसमुन्दनाधिकरणभूतामेघाअधिअधिकंप्रभूतमुदकंविक्षरन्ति विविधंक्षरन्ति तेनोदकेनप्रदिशश्चतस्रः प्रशब्दोवीत्यर्थे विदिशश्चतस्रोदिशश्च अथवा प्रकृष्टादिशोमुख्याश्चतस्रः तत्स्थेषुताच्छब्द्यं तत्स्थाःपुरुषाजीवन्ति ततः पश्चात्तदक्षरमुदकंक्षरति सस्यादिकमुत्पादयतीत्यर्थः तत्सस्यादिकंविश्वंजगदुपजीवति । अयमपियास्केन व्याख्यातः—तस्याःसमुद्राअधिविक्षरन्तिवर्षन्तिमेघास्तेनजीवन्तिदिगाश्रयाणिभूतानिततःक्षरत्यक्षरमुदकंतत्सर्वाणिभूतान्युपजीवन्तीति[2] ॥ ४२ ॥

अथत्रिचत्वारिंशी—

श॒क॒मयँ॑धूममा॒राद॑पश्यं॑विषूवता॑प॒रए॒नाव॑रेण ।
उ॒क्षाणं॑पृश्नि॑मपचन्तवी॒रास्ता॒नि॒धर्मा॑णिप्रथ॒मान्या॑सन् ॥ ४३ ॥

श॒क॒ऽमय॑म् । धू॒मम् । आ॒रात् । अ॒प॒श्य॒म् । वि॒षु॒ऽवता॑ । प॒रः ।
ए॒ना । अव॑रेण । उ॒क्षाण॑म् । पृश्नि॑म् । अ॒प॒च॒न्त॒ । वी॒राः । तानि॑ ।
धर्मा॑णि । प्र॒थ॒मानि॑ । आ॒स॒न् ॥ ४३ ॥

---

[1] नि० ११. ४०. ।   [2] नि० ११. ४१. ।

Funding by IKS-MoE

शकमयंशकृन्मयंशुष्कगोमयसंभूतंधूमंआरात् नातिदूरेअपश्यंदृष्टवानस्मि दिवाधूमस्य दूरेदृश्यमानत्वात् सएवदर्शनविषयतयोक्तः विषूवताव्याप्तिमताएनाअनेनअवरेणनिकृष्टेनधूमेन परः परस्तात् तत्कारणभूतमयमग्निमपश्यं अहंयजमानइत्यर्थः किञ्च उक्षाणंफलस्यसेक्तारं पृश्निशुक्लवर्णं प्राश्नुतेतेनफलमितिस्वयंप्राश्नुतइतिवापृश्निर्वल्लीरूपःसोमः तंवीराः विविधेरणकुशलाऋत्विजः अपचन्त अत्रधात्वर्थानादरेणतिङ्प्रत्ययःकरोत्यर्थः सचक्रियासामान्यवचनःअत्रौचित्यादभिषवेणसंपादितवन्तइत्यर्थः तानितत्साधनानिधर्माण्यनुष्ठानानि प्रथमानिप्रतमानि प्रकृष्टानि फलपर्यवसानीयानि आसन् संपादितान्यभवन् यद्वा सोमउक्षाऽभवत्पूर्वंतंदेवाःशक्तापचन्। यज्ञार्थंतद्भवोधूमोमेघआसीत्तदुच्यते। तत्परत्वेनवामन्त्रोव्याख्येयोयंविचक्षणैः ॥ ४३ ॥

अथचतुश्चत्वारिंशी—

त्रय॑ःके॒शिन॑ऋतु॒थाविच॑क्षतेसंवत्स॒रेव॑पत॒एक॑एषाम् ।
विश्व॒मेको॑अ॒भिच॑ष्टे॒शची॑भि॒र्ध्राजि॒रेक॑स्यददृ॒शे॒नरू॒पम् ॥४४॥

त्रय॑ः । के॒शिन॑ः । ऋ॒तु॒ऽथा । वि । च॒क्ष॒ते॒ । सं॒व॒त्स॒रे । व॒प॒ते॒ ।
एक॑ः । ए॒षा॒म् । विश्व॑म् । एक॑ः । अ॒भि । च॒ष्टे॒ । शची॑भिः ।
ध्राजि॑ः । एक॑स्य । द॒दृ॒शे॒ । न । रू॒पम् ॥ ४४ ॥

केशस्थानीयप्रकृष्टरश्मियुक्तास्त्रयोऽग्न्यादित्यवायवः तेच ऋतुथाऋतुकालेविचक्षते विविधलक्षणांभूमिंपश्यन्ति तेषांपृथक्पृथक्कार्यमाह एषांमध्येएकोऽग्निःसंवत्सरेतीतेसति वपते दाहेन केशस्थानीयौषधिवनस्पत्यादिकच्छेदनेननापितत्कार्यंकरोति एकःअन्यआदित्योविश्वंसर्वंजगत् शचीभिः स्वकीयैःप्रकाशवृष्ट्यादिकर्मभिरभिचष्टेसर्वतःपश्यति एकस्यवायोः ध्राजिर्गतिर्ददृशेदृश्यतेसर्वैः नरूपं अप्रत्यक्षत्वात्स्पर्शशब्दधृतिकंपलिंगैर्गम्यतइतिहिन्यायविदोवदन्ति अयमपिमन्त्रोयास्केनैवंव्याख्यातः—त्रयःकेशिनऋतुथाविचक्षतेकालेकालेभिविपश्यन्ति संवत्सरेवपतएकएषामित्यग्निःपृथिवींदहतिसर्वमेकोभिविपश्यतिकर्मभिरादित्योगतिरेकस्यदृश्यतेनरूपमिति ॥ ४४ ॥

वागृदेवतेपशौचत्वारिवागितिहविषोऽनुवाक्या चत्वारिवाक्परिमितापदानियज्ञेनवाचःपदवीयमायन्नितिसूत्रितत्वात्।

---

१ नि० १२. २७।

सैषापञ्चचत्वारिंशी—

च॒त्वारि॒वाक्परि॑मिताप॒दानि॒तानि॑विदुर्ब्रा॑ह्म॒णायेम॑नी॒षिण॑ः ।
गुहा॒त्रीणि॒निहि॑ता॒नेङ्ग॑यन्तितु॒रीयँ॑वा॒चोम॑नु॒ष्या॑वदन्ति ॥ ४५ ॥

च॒त्वारि॑ । वाक् । परि॑ऽमिता । प॒दानि॑ । तानि॑ । वि॒दुः । ब्रा॒ह्म॒णाः ।
ये । म॒नी॒षिण॑ः । गुहा॑ । त्रीणि॑ । नि॒ऽहि॑ता । न । इ॒ङ्ग॒य॒न्ति॒ ।
तु॒रीय॑म् । वा॒चः । म॒नु॒ष्याः॑ । व॒द॒न्ति॒ ॥ ४५॥

वाक्वाचःकृत्स्नायाःपदानि चत्वारिपरिमिता परिमितानि लोकेयावागस्तिसाचतुर्धाविभक्तेत्यर्थः तानिपदानिब्राह्मणावेदविदः मनीषिणोमनसईषिणोमेधाविनोविदुर्जानन्ति तेषांमध्येत्रीणिगुहागुहायांनिहितास्थापितानिनेंगयन्तिनचेष्टन्ते नप्रकाशन्तइत्यर्थः वाचस्तुरीयं पदंमनुष्याअज्ञास्तज्ज्ञाश्चवदन्ति व्यक्तमुच्चारयन्ति व्यवहरन्ति कानितानिचत्वारीति अत्रबहवः स्वस्वमतानुरोधेनबहुधावर्णयन्ति सर्ववैदिकवाग्जालस्यसंग्रहरूपाभूरादयस्तिस्रोव्याहृतयः प्रणवएकइति वेदत्रयसारत्वात्तासांव्याहृतीनामेवसारसंग्रहभूतत्वादकाराद्यात्मकस्यप्रणवस्य इतिसप्रणवासुव्याहृतिषु सर्वावाक्परिमितेतिकेचनवेदवादिनोवदन्ति । अपरेव्याकरणमतानुसारिणोनामाख्यातोपसर्गनिपातभेदेन क्रियाप्रधानमाख्यातं द्रव्यप्रधानंनाम प्रागुपसृज्यतेआख्यातपदस्येत्युपसर्गःप्रादिः उच्चावचेष्वर्थेषुनिपतनान्निपातःअपितुचेत्यादिः एतेष्वेवसर्वावाक्परिमितेति अखण्डायाःकृत्स्नायावाचः चतुर्धाव्याकृतत्वात् वाग्वैपराच्यव्याकृतावदत् तामिन्द्रोमध्यतोवक्रम्यव्याकरोत्तस्मादियंव्याकृतावागुद्यतइतिश्रुतेः[1] । अन्येतुयाज्ञिकाः मन्त्रःकल्पोब्राह्मणंचतुर्धालौकिकीति याज्ञिकैःसमाम्नातोनुष्ठेयार्थप्रकाशकोवेदभागोमन्त्रविधानप्रतिपादकोवेदभागइतिमन्त्राः।कल्पोतऊर्ध्वमित्यादिनोक्तःकल्पः।मन्त्रतात्पर्यार्थप्रकाशकोवेदभागोब्राह्मणं। भोगविषयागामानयेत्यादिरूपाव्यावहारिकी एष्वेवसर्वावाङ्नियमितेतियाज्ञिकाः । ऋग्यजुःसामानिचतुर्थीव्यावहारिकीतिनैरुक्ताः[2] । सर्पाणांवाग्वयसांक्षुद्रस्यसरीसृपस्यचचतुर्थीव्यावहारिकीत्यैतिहासिकाः । पशुषुतूणवेषुमृगेष्वात्मनिचेत्यात्मवादिनः अपरेमान्त्रिकाः प्रकारान्तरेणप्रतिपादयन्ति परापश्यन्तीमध्यमावैखरीतिचत्वारीति एकैवनादात्मिकावाक्मूलाधारात् उदितासतीपरेत्युच्यते नादस्यचसूक्ष्मत्वेनदुर्निरूपत्वात्सैवहृदयगामिनीपश्यन्तीत्युच्यते योगिभिर्द्रष्टुंशक्यत्वात्

---

[1] तै० सं० ६. ४. ७. ।
[2] नि० १३. ९. ।

सैवबुद्धिंगताविवक्षांप्राप्तामध्यमेत्युच्यते मध्येहृदयाख्येउदीयमानत्वान्मध्यमा अथयदासैववक्त्रेस्थितातात्वोष्ठादिव्यापारेणबहिर्निर्गच्छतितदावैखरीत्युच्यते एवंचत्वारिवाचःपदानिपरिमितानि मनीषिणोमनसःस्वामिनःस्वाधीनमनस्काब्राह्मणावाच्यस्यशब्दब्रह्मणःअधिगंतारोयोगिनः परादिचत्वारिपदानिविदुर्जानन्ति तेषुमध्येत्रीणिपरादीनि गुहागुहायांनिहिता निहितानि हृदये-हृदयान्तर्वर्तित्वात् तुरीयंतुपदंवैखरीसंज्ञकंमनुष्याःसर्वेवदन्ति व्याकरणप्रसिद्धानामाख्यातादिपक्षेमनीषिणोब्राह्मणाः प्रकृतिप्रत्ययादिविभागज्ञावाग्योगविदस्तानिपदानिजानन्ति अवाग्योगविदः पामराः वाचोवाङ्मयस्यतुरीयंचतुर्थंभागंवदन्तिव्यवहरन्ति अर्थप्रकाशनायप्रयुञ्जते अयंमन्त्रोनिरुक्ते[1]व्याख्यातःसोत्राप्यनुसन्धेयः। अथापिब्राह्मणंभवति—सावैवाक्सृष्टाचतुर्धाव्यभवदेष्वेवलोकेषुत्रीणिपशुषुतुरीयंयापृथिव्यांसाग्नौसारथन्तरेयान्तरिक्षेसावायौसावामदेव्येयादिविसादित्येसाबृहतीसास्तनयित्नावथपशुषुततोयावागत्यरिच्यततांब्राह्मणेष्वदधुस्तस्माद्ब्राह्मणाउभयींवाचंवदन्तियाचदेवानांयाचमनुष्याणामि[2]ति ॥ ४५ ॥

अथषट्चत्वारिंशी—

इन्द्रंमित्रंवरुणमग्निमाहुरथोदिव्यःससुपर्णोगरुत्मान् ।
एकंसद्विप्राबहुधावदन्त्यग्निंयमंमातरिश्वानमाहुः ॥ ४६ ॥ २२॥

इन्द्रम् । मित्रम् । वरुणम् । अग्निम् । आहुः । अथो इति । दिव्यः ।
सः । सुऽपर्णः । गरुत्मान् । एकम् । सत् । विप्राः । बहुधा ।
वदन्ति । अग्निम् । यमम् । मातरिश्वानम् । आहुः ॥४६॥ २२ ॥

अमुमादित्यमैश्वर्यविशिष्टमिन्द्रमाहुः तथामित्रंप्रमीतेर्मरणात्त्रातारं अहरभिमानिनमेतन्नामकंदेवंआहुः वरुणंपापस्यनिवारकं रात्र्यभिमानिनंदेवमाहुः तथाग्निंअङ्गनादिगुणविशिष्टमेतन्नामकमाहुः अथोअपिचायमेवदिव्योदिविभवः सुपर्णः सुपतनोगरुत्मान् गरणवान् पक्षवान्वैतन्नामकोयःपक्ष्यस्ति सोऽप्ययमेव कथमेकस्यनानात्वमिति उच्यते—अमुमेवादित्यमेकमेव वस्तुतःसन्तं विप्रामेधाविनः देवतातत्त्वविदोबहुधावदन्ति तत्तत्कारणेनेन्द्राद्यात्मानंवदन्ति एकैववामहानात्मादेवता ससूर्यइत्याचक्षते इत्युक्तत्वात् किञ्च तमेववृष्ट्यादिकारणं वैद्युताग्निंयमं नियन्तारं मातरिश्वानं अन्तरिक्षेश्वसन्तंवायुमाहुः सूर्यस्यब्रह्मणोनन्यत्वेनसार्वात्म्यमुक्तंभवति

---

[1] नि० १३.९.।
[2] नि० १३.९.।

Funding by IKS-MoE

अत्रयेकेचिदग्निःसर्वादेवताइत्यादिश्रुतितः अयमेवाग्निरुत्तरे अपिज्योतिषीइतिमत्वाग्नेरेवसार्वात्म्यप्रतिपादकोयंमन्त्रइतिवदन्ति तत्पक्षेप्रथमोऽग्निशब्दः उद्देश्यः तमग्निमुद्दिश्येन्द्राद्यात्मकत्वं कथयन्ति अयंमन्त्रोनिरुक्तेएवंव्याख्यातः—इममेवा[1]ग्निंमहान्तमात्मानमेकमात्मानंबहुधामेधाविनोवदन्तिइन्द्रंमित्रंवरुणमग्निंदिव्यंचगरुत्मन्तंदिव्योदिविजोगरुत्मान् गरणवान्गुर्वात्मामहात्मेतिवेति ॥ ४६ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यतृतीयेद्वाविंशोवर्गः॥२२ ॥

वर्षकामेष्ट्यांतिस्रःपिंड्योहोतव्याः तत्रकृष्णंनियानमितितृतीयस्यानुवाक्या कृष्णंनियानंहरयःसुपर्णानियुत्वन्तोग्रामजितोयथानरइति ।

सैषासप्तचत्वारिंशी—

कृ॒ष्णंनि॒या॒नंहर॑यःसु॒प॒र्णाअ॒पोवसा॑ना॒दिव॒मुत्प॑तन्ति ।
तआव॑वृत्र॒न्त्सद॑नादृ॒तस्यादिद्घृ॒तेन॑पृथि॒वीव्यु॑द्यते ॥ ४७ ॥

कृ॒ष्णम् । नि॒यान॑म् । हर॑यः । सु॒ऽप॒र्णाः । अ॒पः । वसा॑नाः । दिव॑म् ।
उत् । प॒त॒न्ति॒ । ते । आ । अ॒व॒वृ॒त्र॒न् । सद॑नात् । ऋ॒तस्य॑ ।
आत् । इत् । घृ॒तेन॑ । पृ॒थि॒वी । वि । उ॒द्य॒ते ॥ ४७ ॥

कृष्णंकृष्णवर्णंनियानं नियमेनगच्छन्तंमेघं हरयः उदकस्यहर्तारः सुपर्णाः शोभनपतनारश्मयः अपोवसानाः उदकानिवासयन्तःमेघेषु अद्भिर्मेघान्पूरयन्तइत्यर्थः अन्तर्भावितण्यर्थाद्द्विकर्मकत्वं यद्वा कृष्णंनियानंनियमनंरात्रिः देवानांहिरात्रिर्दक्षिणायनं तत्प्रतितस्मिन्वर्षकालइत्यर्थः एवंकुर्वन्तोदिवंद्युलोकंतदाश्रितमादित्यंवोद्दिश्योत्पतन्ति ऊर्ध्वंगच्छन्ति तेरश्मयऋतस्यसदनात् उदकस्यस्थानादादित्यमण्डलादाववृत्रन् आवर्तन्तेअर्वाञ्चआगच्छन्ति आदित् अनन्तरमेव यदार्वागागच्छन्ति तदानीमेवघृतेनोदकेन पृथिवीव्युद्यते विविधंक्लिद्यते कृष्णंनिरयणंरात्रिरादित्यस्य हरयः सुपर्णाहरणाआदित्यरश्मयइत्यादिनिरु[2]क्तंद्रष्टव्यम् ॥ ४७ ॥

---

[1] नि० ७. १८ । [2] नि० ७. २४ ।

अथाष्टाचत्वारिंशी—

द्वादंशप्रधयंश्चक्रमेकंत्रीणिनभ्यांनिकउतच्चिकेत।
तस्मिंन्त्साकंत्रिशतानशङ्कवोंऽर्पिताःषष्टिर्नचंलाचलासंः ॥ ४८ ॥

द्वादंश । प्रऽधयंः । चक्रम् । एकंम् । त्रीणिं । नभ्यांनि । कः ।
ऊम् इतिं । तत् । चिकेत । तस्मिंन् । साकम् । त्रिऽशताः । न ।
शङ्कवंः । अर्पिताः । षष्टिः । न । चलाचलासंः ॥ ४८ ॥

द्वादशएतत्संख्याकाःप्रधयः परिधयः प्रहितावर्तन्ते तत्स्थानीयाः द्वादशमासाएकंअद्वितीयं चक्रंक्रमणस्वभावं संवत्सराख्यंचक्रंआश्रिताः तथा त्रीणित्रिसंख्याकानि नभ्यानिनाभ्याश्रयाणि फलकानितत्स्थानीयानि ग्रीष्मवर्षाहेमन्ताख्यानि आश्रितानि यथासूर्यरथचक्रस्य द्वादशपरिधयोनाभ्याश्रयाणि त्रीणिफलकानिसन्ति तद्वत्कालचक्रस्यापि कउ कोपिमहान् तच्चक्रं चिकेतजानाति तस्मिन्चक्रेसाकंसह शंकवोन शंकवइव अत्रपुरस्तादुपाचारोपिनशब्दः सामर्थ्यादुपमार्थीयः तस्मिन्नपिसंवत्सरचक्रे त्रिशताः एतत्संख्याकाः षष्टिर्नशब्दश्चार्थे षष्टिश्चाराअरस्थानीयान्यहानि अर्पिताः अर्पितानि कीदृशानितानि चलाचलासः एकश्चलशब्दोद्विर्भावप्राप्तः चलाःचलनस्वभावानीत्यर्थः चरिचलिपतिपदीनामच्याक्चाभ्यासस्येतिद्विर्वचनमागागमश्च ततोऽसुक् षष्टिश्चहवैत्रीणिचशतानिसंवत्सरस्याहानीतिब्राह्मणं[1] । द्वादशप्रधयश्चक्रमेकमिति मासानां [2]मासामानादित्यादिनिरुक्तम् ॥ ४८ ॥

प्रवर्ग्येभिष्टवेयस्तेस्तनइत्येका सूत्रितंच—यस्तेस्तनःशशयोयोमयोभूर्गौरमीमेदनुवत्सं-मिषन्तमिति । एषैवसारस्वतेपशौहविषोयाज्या सूत्रितंच—यस्तेस्तनःशशयोयोमयोभूस्त्वंसोममचिकितोमनीषेतिद्वेइति ।

सैषैकोनपञ्चाशी—

यस्तेस्तनंःशशयोयोमंयोभूर्येननविश्वापुष्यंसिवार्याणि ।
योरंत्नधावंसुविद्यःसुदत्रःसरंस्वतितमिहधातंवेकः ॥ ४९ ॥

---

[1] ऐ० ब्रा० ३. १२.

[2] नि० ४. २७.

यः । ते॒ । स्तन॑ः । श॒श॒यः । यः । म॒य॒ःऽभूः । येन॑ । विश्वा॑ ।
पुष्य॑सि । वार्या॑णि । यः । र॒त्न॒ऽधाः । व॒सु॒ऽवित् । यः । सु॒ऽदत्र॑ः ।
सर॑स्वति । तम् । इ॒ह । धात॑वे । क॒रिति॑ कः ॥ ४९ ॥

हेसरस्वति तेतवसंबन्धीयःस्तनःस्तनवच्छिशुस्थानीयानां प्राणिनामाप्यायनकारी लौकिकवैदिकसुशब्दरूपः स्तनःशशयःशयानः तवदेहेवर्तमानः यश्चस्तनःमयोभूःरसास्वादिनां सुखस्यभावयिता येनस्तनेन विश्वासर्वाणिवार्याणिवरणीयानिअभिमतरूपाणिधनानिपुष्यसि भोक्तृभ्यः यश्चस्तनोरत्नधाः बहुविधरमणीयरत्नानां धारयिता वसुवित् वसूनांवासयितॄणां धनानां वेत्तालब्धावेदयितावा किञ्च यःस्तनः सुदत्रः शोभनदानः सुदत्रःकल्याणदानइतिनिरुक्तम्[1] । अत्रासकृद्यच्छब्दश्रवणं स्तनस्यातिप्रशस्तत्वज्ञापनार्थं हेदेवि तंतादृशंसर्वप्राण्युपकारकंसूक्तमयंस्तनं इहास्मिन्कर्मणि इदानींवा धातवे अस्माभिर्धातुंपातुं पानाय कः कुरु ॥४९॥

अग्निमन्थने यज्ञेनयज्ञमित्येषापरिधानीया यज्ञेनयज्ञमयजन्तदेवाइतिपरिदध्यादितिसूत्रितत्वात् ।

सैषापञ्चाशी–

य॒ज्ञेन॑य॒ज्ञम॑यजन्तदे॒वास्तानि॒धर्मा॑णिप्रथ॒मान्या॑सन् ।
तेह॒नाकं॑महि॒मानः॑सचन्त॒यत्र॒पूर्वे॑सा॒ध्याःसन्ति॑दे॒वाः ॥ ५० ॥

य॒ज्ञेन॑ । य॒ज्ञम् । अ॒य॒ज॒न्त॒ । दे॒वाः । तानि॑ । धर्मा॑णि । प्र॒थ॒मानि॑ ।
आ॒स॒न् । ते । ह॒ । नाक॑म् । म॒हि॒मानः॑ । स॒च॒न्त॒ । यत्र॑ । पूर्वे॑ ।
सा॒ध्याः । सन्ति॑ । दे॒वाः ॥ ५० ॥

देवाव्यवहर्तारोयजमानायज्ञेननिर्मथ्याग्निनायज्ञंहोमसाधनमाहवनीयं अयजन्त पूजितवन्तः अनुष्ठानायसंयोजितवन्तइत्यर्थः अग्निंमथित्वाप्रहरति तेनैवाग्नेयआतिथ्यंक्रियतइति[2]हि-तैत्तिरीयकम् । तानिधर्माणिअग्निसाधनानिकर्माणिप्रथमानि प्रथमइतिमुख्यनाम प्रतमानिप्रकृष्टतमान्यासन् फलप्रसवसमर्थान्यभवन्नित्यर्थः तेह तेचयजमानाः नाकं नास्मिन्नकमस्तीति

---

[1] नि० ६. १४.
[2] तै० सं० ६-२.१.

Funding by IKS-MoE

नाकःस्वर्गः तंमहिमानःमाहात्म्ययुक्ताः सचन्तसंगताः कीदृशंनाकं यत्रयस्मिन्नाके पूर्वेपूर्वतनाः साध्याःसाधनाः यज्ञादिसाधनवन्तः कर्मदेवाइत्यर्थः तेसन्तिनिवसन्ति तं सचन्त तस्मादिदानीमपिमनुष्यैरेवंकर्तव्यमित्यर्थः यद्वा देवाइदानींदेवभावमापन्नाः पूर्वंयज्ञेनअग्निनापशुभूतेन यज्ञंयष्टव्यमग्निंअयजन्तपूजितवन्तः अग्नेरेवमूर्तिभेदेनदेवत्वंचपशुत्वंचद्रष्टव्यं अग्निःपशुरासीत्तमालभन्ततेनायजन्तेति[1]श्रुतेः।शिष्टंपूर्ववत्।यत्रयस्मिन्स्वर्गेनिमित्तभूतेसतिपूर्वेपूर्वतनाःसाध्याःदेवाः साधनाः छन्दोभिमानिनः आदित्याअंगिरसश्चसाध्यादेवाउच्यन्ते छन्दांसिवैसाध्यादेवास्तेग्रेग्निमयजन्ततेस्वर्गंलोकमायन्नादित्याश्चैवेहासन्नंगिरसश्चतेग्रेग्निनाग्निमयजन्ततेस्वर्गंलोकमायन्निति ब्राह्मणम्[2]। एतेदेवाः स्वर्गेसन्तिभवन्ति. स्वर्गप्राप्ताइत्यर्थः यद्वा येयज्ञेन ज्ञानादियज्ञेन यज्ञं विष्णुंअयजन्त पूजयंति तेनाकंविष्णुलोकंमहानुभावाः सचन्तसंगच्छन्ते यत्रपूर्वेसाध्यादयोदेवाः सन्तितत्स्थानं अग्निना[3]ग्निमयजन्तदेवाइत्यादिनिरुक्तमनुसन्धेयम् ॥ ५० ॥

अथैकपञ्चाशी—

स॒मा॒नमे॒तदु॑द॒कमु॒च्चैत्यव॒ चाह॑भिः ।
भूमिं॑ प॒र्जन्या॒ जिन्व॑न्ति॒ दिवं॑ जिन्वन्त्य॒ग्नयः॑ ॥ ५१ ॥

स॒मा॒नम् । ए॒तत् । उ॒द॒कम् । उत् । च॒ । एति॑ । अव॑ । च॒ । अह॑ऽभिः ।
भूमि॑म् । प॒र्जन्याः॑ । जिन्व॑न्ति । दिव॑म् । जि॒न्व॒न्ति॒ । अ॒ग्नयः॑ ॥५१॥

एतत्प्रसिद्धमुदकंसमानं एकरूपमित्यर्थः अहभिः कैश्चिदहोभिः ग्रीष्मकालीनैरुच्चैति ऊर्ध्वंगच्छति तथाअहभिः वर्षकालीनैरहोभिः तदुदकंअवचैति अवाङ्मुखंचगच्छति चवायोगेप्रथमेतिप्रथमाविभक्तिर्ननिहन्यते रश्मिनाडच्चैवभूमिंप्राप्नोति तदेवोच्यते पर्जन्याः प्रीणयितारोमेघाः भूमिंजिन्वन्ति उदकसंस्त्यायेनसस्याद्युत्पादनद्वाराभूमिष्ठान्प्रीणयन्ति तथाअग्नयआहवनीयाद्याः स्वेहुते दिवमादित्यादिद्युलोकस्थान्देवाञ्जिन्वन्ति प्रीणयन्ति ॥ ५१ ॥

सरस्वद्देवताकेपशौ दिव्यंसुपर्णमितिवपायाज्या दिव्यंसुपर्णंवायसंबृहन्तंसवावृधेनर्योयोषणास्वितिसूत्रितत्वात् ।अन्वारंभणीयायांसरस्वद्यागेएषैवयाज्या सूत्रितंच—दिव्यंसुपर्णंवायसंबृहन्तमासवंसवितुर्यथेति ।

---

१ तै० सं० ५. ७. २६. । १ ऐ० ब्रा० १. १६. । ३ नि० १. १६. ।

6985

सैषाद्विपञ्चाशी—

दि॒व्यंसु॑प॒र्णंवा॑य॒संबृ॒हन्त॑म॒पांगर्भं॑दर्श॒तमोष॑धीनाम् ।
अ॒भी॒प॒तोवृ॒ष्टिभि॑स्त॒र्पय॑न्तं॒सर॑स्वन्त॒मव॑सेजोहवीमि ॥५२॥२३॥

दि॒व्यम् । सु॒ऽप॒र्णम् । वा॒य॒सम् । बृ॒हन्त॑म् । अ॒पाम् । गर्भ॑म् ।
द॒र्श॒तम् । ओष॑धीनाम् । अ॒भी॒प॒तः । वृ॒ष्टिऽभिः॑ । त॒र्पय॑न्तम् ।
सर॑स्वन्तम् । अव॑से । जो॒ह॒वी॒मि ॥ ५२ ॥ २३ ॥

दिव्यंदिविभवंसुपर्णंशोभनगमनं वायसंगमनशीलंबृहन्तंमहान्तं अपांगर्भंवृष्ट्युदकानांगर्भवदुत्पादकं ओषधीनां ओषधीर्दर्शतं दर्शनायदर्शयन्तमित्यर्थः यद्वा ओषधीनांगर्भंदर्शतमितिपृथग्विशेषणं किञ्च अभीपतः आनुकूल्येनवृष्टिभिस्तर्पयन्तं जगत्प्रीणयन्तं यद्वा अभीपतः अभिगमनवतः सलिलाधारान्तडागादीन् तर्पयन्तं अथवाअभिगन्ताहं सरस्वन्तंउदकवन्तं सरइत्युदकनाम कं देवंसूर्यंवाअवसेरक्षणायजोहवीमि पुनःपुनराह्वयामि ॥ ५२ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यतृतीयेत्रयोविंशोवर्गः ॥ २३ ॥

॥ इतिप्रथमेमण्डलेद्वाविंशोनुवाकः ॥ २२ ॥

त्रयोविंशानुवाकेपञ्चदशसूक्तानि तत्रकयाशुभेतिपञ्चदशर्चंप्रथमंसूक्तंत्रैष्टुभं अत्रानुक्रमणिका—कयापञ्चोनासंवादस्तृतीयाद्ययुजोमरुतांवाक्यं अन्त्यस्तृचोगस्त्यस्यच शिष्टा इन्द्रस्यैकादशीच मरुत्वांस्त्विन्द्रोदेवतेति । अत्रैन्द्रागस्त्यमरुतांसंवादःप्रतिपाद्यते तत्रतृतीयापञ्चमीसप्तमीनवमीनांमरुद्वाक्यरूपत्वात्तएवर्षयः यस्यवाक्यंसऋषिरितिन्यायात् अन्त्यतृचस्यागस्त्यवाक्यत्वात्सएवर्षिः शिष्टायुजःआद्याचैकादशीचेन्द्रस्यवाक्यं अतःसएवर्षिः अत्र यातेनोच्यतेसादेवतेतिसामान्यापवादेन कृत्स्नस्यमरुत्वद्गुणकइन्द्रोदेवता संसवचातुर्विंशकयोर्मरुत्वतीयशस्त्रेनिविद्धानीयात्पूर्वंएतत्सूक्तं यदिपर्यायान्मरुत्वतीयइतिखण्डयोःसूत्रितम्—कयाशुभेतिचमरुत्वतीयेपुरस्तात्सूक्तस्यशंसेदिति । आभिप्लविकेपञ्चमेहनिमरुत्वतीयेएतदेवसूक्तं पञ्चमस्यकयाशुभायस्तिग्मश्रृंगेइतिमाध्यंदिनेइतिसूत्रितत्वात् । महाव्रते मरुत्वतीयशस्त्रे एतत्सूक्तं पञ्चमारण्यकेकयाशुभासवयसःसनीळामरुत्वाँइन्द्रवृषभोरणायेत्युक्तत्वात् । विषुवति मरुत्वतीये एतदेवनिविद्धानीयं त्यंसुमेषंकयाशुभेतिचमरुत्वतीयमितिसूत्रितत्वात् । अस्य

विनियोगंशौनकआह—ज्ञातिपुत्रसुहृन्मित्रैर्यश्चराज्यंचिकीर्षति । नित्यंसनियतोभूत्वासूक्तंतुमनसाजपेत् । कयाशुभेतिपैशुन्यंकृत्वाचार्यंनृपद्विजैः । श्रुत्वापररहस्यंतुगुरोरप्याहशौनकइति ।

तत्रप्रथमा—

कया॑शु॒भासव॑यस॒ःसनी॑ळाःसमा॒न्याम॒रुत॒ःसंमि॑मिक्षुः ।
कया॑म॒तीकुत॒एता॑सए॒तेर्च॑न्ति॒शुष्मं॒वृष॑णोवसू॒या ॥ १ ॥

कया॑ । शु॒भा । सऽव॑यसः । सऽनी॑ळाः । स॒मा॒न्या । म॒रुतः॑ ।
सम् । मि॒मि॒क्षु॒ः । कया॑ । म॒ती । कुतः॑ । आऽइ॑तासः । ए॒ते ।
अर्च॑न्ति । शुष्म॑म् । वृष॑णः । व॒सु॒ऽया ॥ १॥

इन्द्रवाक्यं सवयसः समानवयस्काः सनीळाः समानस्थानाएतेमरुतः कयाशुभाकैरपि दुर्ज्ञेययाशोभयासमान्या सर्वेषामेकरूपयामहत्यायुक्ताः यद्वा शुबित्युदकनाम उक्तरूपयाशुभा उदकेनसंमिमिक्षुः लोकंसम्यक्सिञ्चन्ति मिहिसमानार्थोमिमिक्षतिधातुः यद्वा मांयुद्धादिषु प्रवर्तमानं संमिमिक्षुः तदर्थं एतेमरुतः कयाअनिश्चेयया मती मत्या कुतोदेशादेतासः आगताः आगत्यच एतेवृषणोवर्षितारोवसूया वसूयया सुपांसुलुगितिपूर्वसवर्णदीर्घः धनेच्छया यद्वा वसवोवासयितारोवा तेनैवजसोयाजादेशः शुष्मं बलं वृष्टिप्रदानजनितं लोकेअर्चन्ति पूजयंति जगतिकुर्वन्ति यद्वा ममबलंवर्धयन्तीत्यर्थः मरुतोहैनंनाजहुरितिश्रुतेः अत्रेन्द्रमरुत्संवादरूपं सर्वत्रप्राणजीवात्मपरतयापियोजनीयम् । अत्रद्वितीययापीन्द्रोब्रूते ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

कस्य॒ब्रह्मा॑णिजुजु॒षु॒र्युवा॑न॒ःकोअ॑ध्व॒रेम॒रुत॒आव॑वर्त ।
श्ये॒नाँइ॑व॒ध्रज॑तोअ॒न्तरि॑क्षे॒केन॑म॒हामन॑सारीरमाम ॥ २ ॥

कस्य॑ । ब्रह्मा॑णि । जु॒जु॒षु॒ः । युवा॑नः । कः । अ॒ध्व॒रे । म॒रुतः॑ ।
आ । व॒व॒र्त॒ । श्ये॒नान्ऽइ॑व । ध्रज॑तः । अ॒न्तरि॑क्षे । केन॑ ।
म॒हा । मन॑सा । री॒र॒मा॒म ॥ २ ॥

युवानोनित्यतरुणाः महानुभावामरुतः कस्यमहाभागस्य ब्रह्माणिपरिवृढानि हवींषिजुजुषुः सेवन्ते कश्चमहानध्वरे स्वकीये यागेमरुतएतानाववर्त यागान्तरेभ्योतिवर्तयन्ति दुर्निग्रहत्वेदृष्टान्तमाह—अन्तरिक्षे ध्रजतोगच्छतः श्येनान् इव शंसनीयगमनानेतन्नामकान्पक्षिणइव केनतत्प्रीतिसाधनेन महा महतामनसा मननवता स्तोत्रेण रीरमाम रमेमहि अथमरुतइन्द्रेणोक्ताः तृतीययाऽनयाप्रतिब्रुवते ॥ २ ॥

अथतृतीया—

कुतस्त्वमिन्द्रमाहिनःसन्नेकोयासिसत्पतेकिन्तइत्था ।
संपृच्छसेसमराणःशुभानैर्वोचेस्तन्नोहरिवोयत्तेअस्मे ॥ ३ ॥

कुतः । त्वम् । इन्द्र । माहिनः । सन् । एकः । यासि । सत्ऽपते ।
किम् । ते । इत्था । सम् । पृच्छसे । सम्ऽअराणः । शुभानैः ।
वोचेः । तत् । नः । हरिऽवः । यत् । ते । अस्मे इति ॥ ३ ॥

हेइन्द्रसत्पते सतांपालक त्वं माहिनोमहनीयः पूजनीयः अनुचरैरनुगन्तव्यइत्यर्थः तथाभूतःसन्नपि एकोऽसहायःसन् कुतोयासि कुतःकारणाद्यासि यद्वा कुत्रयासि तेतव इत्थाइत्थं किंत्वं एवमेवकिंनकोऽप्यनुचरोऽस्ति किंच त्वंसमराणः अस्माभिःसंगच्छमानः संपृच्छसे समीचीनंपृच्छसि हेहरिवः हरिभ्यांतद्वन्निन्द्र तेतव अस्मे अस्मासु यद्वक्तुमिष्टतममस्तितन्नोस्मभ्यं शुभानैःशोभमानैर्वचनैः वोचेः ब्रूहि ॥ ३॥

अथचतुर्थी—

ब्रह्माणिमेमतयःशंसुतासःशुष्मइयर्तिप्रभृतोमेअद्रिः ।
आशासतेप्रतिहर्यन्त्युक्थेमाहरीवहतस्तानोअच्छ ॥ ४ ॥

ब्रह्माणि । मे । मतयः । शम् । सुतासः । शुष्मः । इयर्ति । प्रऽभृतः ।
मे । अद्रिः । आ । शासते । प्रति । हर्यन्ति । उक्था । इमा ।
हरी इति । वहतः । ता । नः । अच्छ ॥ ४ ॥

Funding by IKS-MoE

अथैवंतैःपृष्टः अनयाचतुर्थ्येन्द्रःप्रत्याह—हेमरुतः ब्रह्माणिसर्वाणिकर्माणिहवींषिवा मेममस्वभूतानितथामतयश्चमननयुक्ताःस्तुतयश्चमेममशंसुखकार्याः यद्वा मेमतयोबुद्धयः तेषुवर्तन्तइतिशेषः तथासुतासोभिषुताःसोमाःमेमदीयाः मदर्थाएव अतोयज्ञंप्रतिगन्तव्यमित्यर्थः किञ्च मध्येराक्षसादिबाधपरिहाराय शुष्मः बलवान्मेमदीयोद्रिःशत्रूणांभक्षकोवज्रः प्रभृतःसन्नियर्ति गच्छत्येवलक्ष्यंप्रति नचनिवर्तते नकेवलंहविरादीनांमदीयत्वमेव अपितुयजमानाआशासतेमामेवप्रार्थयन्ते किंचोक्था उक्थानिशस्त्राणि मांप्रतिहर्यन्तिकामयन्ते मामेवशंसन्तीत्यर्थः किञ्च नोऽस्मदीयाविमाहरी इमावश्वौ ता तानिगन्तव्यानिहविरादीनि अच्छअभिप्राप्तुं मां वहतः अभिमतदेशंप्रापयतः अतएवशीघ्रंगच्छामि युष्माभिरपितत्प्राप्तुं गन्तव्यमित्यर्थः अतोसहायइतिमन्तव्यमितिभावः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

अतो॑व॒यम॑न्त॒मेभि॑र्युजा॒नाःस्वक्ष॑त्रेभिस्त॒न्व१॒ःशुम्भ॑मानाः ।
महो॑भि॒रेताँ॒उप॑युज्महे॒न्विन्द्र॑स्व॒धामनु॒हिनो॑ब॒भूथ॑ ॥ ५ ॥ २४ ॥

अतः॑ । व॒यम् । अ॒न्त॒मेभिः॑ । यु॒जा॒नाः । स्वऽक्ष॑त्रेभिः ।
त॒न्वः॑ । शुम्भ॑मानाः । महः॑ऽभिः । एता॑न् । उप॑ । यु॒ज्म॒हे॒ ।
नु । इन्द्र॑ । स्व॒धाम् । अनु॑ । हि । न॒ः । ब॒भूथ॑ ॥ ५ ॥ २४ ॥

एवमुक्तामरुतस्तमेवंब्रुवते—हेइन्द्र त्वंयस्मादेवंकरोषि अतःकारणाद्वयमपिअन्तमेभिः अन्तिकतमैरश्वैर्युजानाः युक्ताःसन्तः कीदृशैः स्वक्षत्रेभिः स्वायत्तबलैः किंच महोभिस्तेजोभिः तन्वः आत्मशरीराणिशुंभमानाःदीपयन्तः हर्षंप्राप्नुवानाइत्यर्थः यद्वा महोभिः स्वमहत्त्वेनयुक्तावयंएतान्गन्तॄन्नु क्षिप्रमुपयुज्महे तवसाकंहविरादिस्वीकुर्मइत्यर्थः हेइन्द्र त्वमपिनोऽस्मत्संबन्धिस्वधांउदकं बलंवा अनुबभूथहि अस्मत्सृष्टोदकजन्यं हविरनुभवसिखलु हिशब्दः परस्परोपकार्योपकारिभावप्रसिद्धिद्योतनार्थः ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यतृतीयेचतुर्विंशोवर्गः ॥ २४ ॥

अथषष्ठी—

क्व१॒स्यावो॑मरुतःस्व॒धासी॒द्यन्मामेकं॑स॒मध॑त्ताहि॒हत्ये॑ ।
अ॒हंह्यु१॒ग्रस्त॑वि॒षस्तुवि॑ष्मा॒न्विश्व॑स्य॒शत्रो॒रन॑मंवध॒स्नैः ॥ ६ ॥

Funding by IKS-MoE

क्व॑ । स्या । व॒ः । म॒रु॒त॒ः । स्व॒धा । आ॒सी॒त् । यत् । माम् । एक॑म् ।
स॒म्ऽअध॑त्त । अ॒हि॒ऽहत्ये॑ । अ॒हम् । हि । उ॒ग्रः । त॒वि॒षः ।
तुवि॑ष्मान् । विश्व॑स्य । शत्रोः॑ । अन॑मम् । व॒ध॒ऽस्नैः ॥ ६ ॥

हेमरुतः स्या सा स्वधा तदुदकंबलंवा वोःयुष्माकंसंबन्धि क्वासीत् नैवासीदित्यर्थः अस्माकमुदकंत्वमनुभवसीतिब्रूथ यत् या स्वधा एकमसहायंमांअहिहत्ये वृष्ट्यर्थंमेघहननकर्मणिवृत्रवधेवा समधत्त सहितमभूत् समासीदितिसंबन्धः असहायस्यकथमेतत्सेत्स्यतीत्यतआह—अहंहि अहं खलु उग्रः उद्गूर्णबलस्तविषोबलवान् तुविष्मान्महत्त्वोपेतोऽस्मि यस्मादतिबलोहं तस्माद्विश्वस्य कृत्स्नस्य शत्रोर्मेघस्य शत्रोरितीयंकर्मणिषष्ठी सर्वंशत्रुसंघं वधस्नैः वधरूपैःशोधनैः वधकुशलैरित्यर्थः यद्वा वधइतिवज्रनाम वधस्नैर्वज्रस्यासनैः क्षेपणप्रकारैरनमं अनमयं अन्तर्भावितण्यर्थोयं वशीकरोमीत्यर्थः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

भूरि॑चकर्थ॒युज्ये॑भिर॒स्मेस॑मा॒नेभि॑र्वृषभ॒पौंस्ये॑भिः ।
भूरी॑णि॒हिकृ॒णवा॑माशवि॒ष्ठेन्द्र॒क्रत्वा॑मरुतो॒यद्वशा॑म ॥ ७ ॥

भूरि॑ । च॒क॒र्थ॒ । युज्ये॑भिः । अ॒स्मे इति॑ । स॒मा॒नेभिः॑ । वृ॒ष॒भ॒ ।
पौंस्ये॑भिः । भूरी॑णि । हि । कृ॒णवा॑म । श॒वि॒ष्ठ॒ ।
इन्द्र॑ । क्रत्वा॑ । म॒रु॒त॒ः । यत् । वशा॑म ॥ ७ ॥

अथैवमुक्तवन्तं इन्द्रंपुनराहुः हेइन्द्र वृषभ वर्षितस्त्वं भूरिचकर्थ प्रभूतं कृतवानसि सत्यमेव तथापि अस्मेअस्माकंसमानेभिः समानैः युज्येभिः अस्माभिर्युक्तैः पौंस्येभिः पुंसःकर्मभिः सामर्थ्यैरेवचकर्थ नत्वंएकएवेत्यर्थः हेशविष्ठ शवइतिबलनाम हेइन्द्र बलवत्तम वयंभूरीणिहि त्वत्कृतादपिप्रभूतानिकर्माणिकृणवाम कृतवन्तःस्म हेइन्द्र क्रत्वाक्रतुनाकर्मणायद्यद्वृष्ट्यादिकंवशाम कामयामहे तानित्वत्तोप्यधिकानीत्यर्थः यतोवयंमरुतः छान्दसमनुदात्तत्वं एतेनस्वमहत्त्वंस्थापितंभवति स्वरोव्यस्तः अथवा इन्द्रस्येदंवाक्यं हेमरुतोयद्यस्यैवतत्तस्यैवभवतु तर्ह्यहंच यूयंचसहैवक्रत्वाकर्मणायद्वशाम यद्वृष्टिकर्मकामयामहे तस्मादुदकंसमानमेवेत्यर्थः एवंमरुतइतिनिघातस्वरस्यव्याख्यानम् ॥ ७ ॥

Funding by IKS-MoE

अथाष्टमी—

वधीं॑वृ॒त्रंम॑रुतइन्द्रि॒येण॒स्वेन॒भामे॑नतवि॒षोब॑भू॒वान् ।
अ॒हमे॒तामनं॑वेवि॒श्वश्चं॑न्द्राःसु॒गाअ॒पश्चं॑कर॒वज्रं॑बाहुः ॥ ८ ॥

वधी॑म् । वृ॒त्रम् । म॒रु॒तः॒ । इ॒न्द्रि॒येणं॑ । स्वेनं॑ । भामे॑न । त॒वि॒षः ।
ब॒भू॒वान् । अ॒हम् । ए॒ताः । मनं॑वे । वि॒श्वऽचं॑न्द्राः । सु॒ऽगाः । अ॒पः ।
च॒क॒र॒ । वज्रं॑ऽबाहुः ॥ ८ ॥

इदानीमिन्द्रआह—हेमरुतः अहमिन्द्रः इन्द्रियेणवीर्येणस्वेनभामेनस्वसमानकोपेन तविषोबलवान्बभूवान्भूतःसंपन्नःसन्वृत्रंवधीं हतवानस्मि कस्मैतदुच्यते—मनवे मनोरथायैताः विश्वश्चन्द्राः सर्वाह्लादकाः सुगाः सुगमनाः सर्वत्रसस्यादिषुगमनशीलाः अपोवृष्ट्युदकानि चकर चकार कृतवानस्मि यतोहंवज्रबाहुः अनेनसहायनैरपेक्ष्यमुक्तंभवति ॥ ८ ॥

अथनवमी—

अनुं॑त्त॒मातें॑मघव॒न्नकि॒र्नुनत्वावाँ॑अस्तिदे॒वता॒विदां॑नः ।
नजायं॑मानो॒नशं॑ते॒नजा॒तोयानिं॑करि॒ष्याकृं॑णु॒हिप्रं॑वृद्ध ॥ ९ ॥

अनुं॑त्तम् । आ । ते॒ । म॒घ॒ऽव॒न् । नकिः॑ । नु । न । त्वाऽवां॑न् ।
अ॒स्ति॒ । दे॒वतां॑ । विदां॑नः । न । जायं॑मानः । नशं॑ते । न । जा॒तः ।
यानिं॑ । क॒रि॒ष्या । कृ॒णु॒हि । प्र॒ऽवृ॒द्ध ॥ ९ ॥

इदानींतेमरुतोहर्षेण प्रत्याहुः आइतिस्मरणे स्मृतवन्तोवयमिदानीं हेमघवन् तेत्वया अनुत्तंअप्रेरितं नकिर्नु नैवास्ति नुनिश्चये त्वयायदुक्तं तत्सत्यमित्यर्थः हेदेव त्वावान् त्वत्सदृशोविदानः विद्वान् व्यत्ययेनशानच् जयोपायवेदिताद्देवतादेवोनास्ति किञ्च हेप्रवृद्ध अतिबल जायमानोजातोवाकश्चिद्देवोमर्त्योवानास्ति त्वंयानि वृत्रवधादीनिकरिष्या कर्तव्यानि कृणुहि कुरुषे तानि न नशते नव्यामोति नशतिर्व्याप्तिकर्मा नान्यस्त्वच्चेष्टितानुकार्येवेत्यर्थः ॥ ९ ॥

Funding by IKS-MoE

अथदशमी—

एक॑स्यचिन्मेवि॒भ्व॑१॒स्त्वोजो॒यानु॒द॑धृ॒ष्वान्कृ॒णवै॑मनी॒षा ।
अ॒हंह्यु१॒ग्रोम॑रुतो॒विदा॑नो॒यानि॒च्यव॒मिन्द्र॒इदी॑शए॒षाम्॥ १० ॥२५॥

एक॑स्य । चि॒त् । मे॒ । वि॒ऽभु । अ॒स्तु॒ । ओजः॑ । या । नु ।
द॒धृ॒ष्वान् । कृ॒णवै॑ । म॒नी॒षा । अ॒हम् । हि । उ॒ग्रः । म॒रु॒तः॒ । विदा॑नः ।
यानि॑ । च्यव॑म् । इन्द्रः॑ । इत् । ई॒शे॒ । ए॒षा॒म्॥ १० ॥२५॥

इदानीमिन्द्रआह मेममएकस्यचित् एकस्यैव विभु सर्वत्रगमनशीलमोजोबलमस्तु यद्वा बलमेकस्यैवास्तु किमर्थमितिचेत् उच्यते—या यानिकर्माणि मनीषामनीषयामनसईषयादधृष्वान्धर्षितवानहंतानिनुक्षिप्रंकृणवै कर्तुंशक्नवानि हेमरुतः अहंहिअहंखलु उग्रः उद्गूर्णबलः विदानः वेदनावान् यानियानिवसूनिच्यवं अवगच्छामि एषामहमेवेन्द्रइत् ईश्वरएवसन् ईशे ईश्वरोभवामि अथवा विदानोहंयानिच्यवं यान्युद्दिश्यगच्छेयं एषामीशे यतोहमिन्द्रः अतःशक्तइत्यर्थः॥१०॥

॥ इतिद्वितीयस्यतृतीयेपञ्चविंशोवर्गः ॥ २५ ॥

अथैकादशी—

अम॑न्दन्मामरुतः॒स्तोमो॒अत्र॒यन्मे॑नरः॒श्रुत्यं॒ब्रह्म॑च॒क्र ।
इन्द्रा॑य॒वृष्णे॒सुम॑खाय॒मह्यं॑स॒ख्ये॒सखा॑यस्त॒न्वे॑त॒नूभिः॑ ॥ ११ ॥

अम॑न्दत् । मा॒ । म॒रु॒तः॒ । स्तोमः॑ । अत्र॑ । यत् । मे॒ । न॒रः॒ । श्रुत्य॑म् ।
ब्रह्म॑ । च॒क्र । इन्द्रा॑य । वृष्णे॑ । सुऽम॑खाय । मह्य॑म् । सख्ये॑ ।
सखा॑यः । त॒न्वे॑ । त॒नूभिः॑ ॥ ३१ ॥

इदमपीन्द्रवाक्यं हेमरुतः मामां अत्रास्मिन्नुदकोत्पादनविषये स्तोमः स्तोत्रं अमन्दत् मादयति मोदयतेवा हेनरःसखायः यूयं मेमम यत् श्रुत्यं सर्वैःश्रोतव्यं ब्रह्मपरिवृढंमेघधारणादिरूपंकर्म चक्र कृतवन्तःस्थ प्रभूतं स्तोत्रंवा अनुत्तमातइत्यादिकं इन्द्राय परमैश्वर्यगुणकायवृष्णे अभिमतवर्षित्रे सुमखायशोभनयागाय सख्ये युष्माभिःसमानख्यानाय तनूभिरनेकशरीरैरु-

Funding by IKS-MoE

पेताय मह्यं ममतन्वे मदीयशरीरपोषाय भवतु यद्वा तनूभिःअस्मच्छरीरभूतैः युष्माभिः कृतं मह्यमेवास्त्वित्यर्थः ॥ ११ ॥

अथद्वादशी–

एवेदेतेप्रतिमारोचमानाअनेद्यःश्रवएषोदधानाः।
संचक्ष्यामरुतश्चन्द्रवर्णाअच्छान्तमेछदयाथाचनूनम् ॥ १२ ॥

एव । इत् । एते । प्रति । मा । रोचमानाः । अनेद्यः । श्रवः ।
आ । इषः । दधानाः । सम्ऽचक्ष्य । मरुतः । चन्द्रऽवर्णाः ।
अच्छान्त । मे । छदयाथ । च । नूनम् ॥ १२ ॥

हेमरुतः एवेत् एवमेव एतेयूयंमामांप्रतिरोचमानाः मद्विषये संप्रीयमाणाः मांख्यापयन्तोवाअनेद्यः अनन्तिकस्थं श्रवः कीर्तिं इषश्च अन्नानिदधानाः आइतिचार्थे यद्वा अनेद्यइतिप्रशस्यनाम प्रशस्यं यशोस्मत्तोदधानाः अस्माभिर्वाधारयमाणाः चन्द्रवर्णाः चन्द्रमितिहिरण्यनाम सुवर्णवर्णाः यूयं मे मां संचक्ष्य सम्यक्प्रकाश्य नूनंनिश्चयं अच्छान्त यशोभिराच्छादितवन्तः छदयाथ आच्छादयथच मांप्रतिसर्वदारोचमानाः मय्येवकीर्तिअन्नंचदधानाः मत्कृतैः कर्मभिः मामेवस्तुतेत्यर्थः ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी–

कोन्वत्रमरुतोमामहेवःप्रयातनसखीँरच्छासखायः।
मन्मानिचित्राअपिवातयन्तएषांभूतनवेदामऋतानाम् ॥ १३ ॥

कः । नु । अत्र । मरुतः । ममहे । वः । प्र । यातन । सखीन् ।
अच्छ । सखायः । मन्मानि । चित्राः । अपिऽवातयन्तः । एषाम् ।
भूत । नवेदाः । मे । ऋतानाम् ॥ १३ ॥

हेमरुतोवःयुष्मान् अत्रलोकेकोनुखलुमर्त्यःममहे पूजयति हेसखायः सर्वस्यसखिवत्प्रियकारिणःसन्तः सखीन्हविःप्रदानेन सखिभूतान् यजमानान् अच्छ आभिमुख्येनप्राप्तुं प्रयातन

Funding by IKS-MoE

गच्छत हेचित्राः चायनीयाः यूयं मन्मानिमननीयानि धनानि अपि वातयन्तः संपूर्णं प्रापयन्तोभूतभवत किञ्च मे मदीयानां एषां ऋतानां अवितथानांधनानांनवेदाःभूत ज्ञातारोभवत ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी—

आयद्दुवस्याद्दुवसेनकारुरस्माञ्चक्रेमान्यस्यमेधा ।
ओषुवर्तमरुतोविप्रमच्छेमाब्रह्माणिजरितावोअर्चत् ॥ १४ ॥

आ । यत् । दुवस्यात् । दुवसे । न । कारुः । अस्मान् । चक्रे ।
मान्यस्य । मेधा । ओ इति । सु । वर्त । मरुतः । विप्रम् । अच्छ ।
इमा । ब्रह्माणि । जरिता । वः । अर्चत् ॥ १४ ॥

हेमरुतः यत् दुवस्यात् युष्मत्परिचरणार्हांवस्तोत्रात् तेनस्तोत्रेणदुवसे परिचरणायपर्याप्ता कारुः कर्त्रीस्तुतिकुशलामान्यस्यमाननीयस्यविदुषोमेधाबुद्धिः अस्मान् नेतिसंप्रत्यर्थे इदानींतनानाचक्रे आभिमुख्येनकरोति प्राप्नोतीत्यर्थः यद्वा षष्ठीबहुवचनं इदंसूक्तंदुवस्यानां परिचरणार्हाणां दुवसेपरिचरणायेत्यर्थः अतोहेमरुतोयूयंविप्रंमेधाविनंयजमानंमामगस्त्यमच्छ आभिमुख्येनप्राप्तुं सु सुष्ठु ओवर्त ओइतिनिपातद्वयसमुदायरूपएकोनिपातः आङित्याभिमुख्ये उकारोवधारणे आवर्तध्वमेव किमर्थमेवमिति उच्यते—इमाब्रह्माणि इमानिपरिवृढानिकर्माण्युद्दिश्य जरितागरिता स्तोतावोयुष्मान्अर्चत् अर्चति यस्मादेवंतस्मादावर्तध्वमित्यर्थः ॥ १४ ॥

अथपञ्चदश्यां सूक्तोपक्रममारभ्यकृतांस्तुतिंमरुद्भ्योनिवेद्याभिमतमाशास्ते ।

अथपञ्चदशी—

एषवःस्तोमोमरुतइयंगीर्मान्दार्यस्यमान्यस्यकारोः ।
एषायासीष्टतन्वेवयांविद्यामेषंवृजनंजीरदानुम् ॥ १५ ॥ २६ ॥

एषः । वः । स्तोमः । मरुतः । इयम् । गीः । मान्दार्यस्य ।
मान्यस्य । कारोः । आ । इषा । यासीष्ट । तन्वे । वयाम् ।
विद्याम । इषम् । वृजनम् । जीरऽदानुम् ॥ १५ ॥ २६ ॥

Funding by IKS-MoE

हेमरुतः एषःस्तोमः इदानींक्रियमाणप्रकारंस्तोत्रं वोयुष्मदर्थंयुष्मत्प्रीणनायभवत्वित्यर्थः तथेयंगीः स्तुतिरूपावागपिवोयुष्मदर्थाय यस्मादेवंतस्मान्मांदार्यस्य स्तुतिविशेषैःमन्दयितुः स्तुतिभिर्मदस्यप्रेरयितुर्वा मान्यस्यवरप्रदानादिनामाननीयस्यकारोः स्तोतुः इषाइच्छया आयासीष्ट आगच्छत किमर्थं तन्वेशरीरायतत्पोषायेत्यर्थः वयां वयमपि इषं अन्नंवृजनं बलंजीरदानुं जयशीलदानं एतत्सर्वं विद्याम युष्मास्वागतेषुयज्ञसंपूर्त्यैष्टचादिद्वाराल्लभेमहि ॥ १५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यतृतीयेषड्विंशोवर्गः ॥ २६ ॥

वेदार्थस्यप्रकाशेनतमोहार्दंनिवारयन् । पुमर्थांश्चतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

इतिश्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेणसायणाचार्येणविरचितेमाधवीयेवेदार्थप्रकाशेऋक्संहिताभाष्येद्वितीयाष्टकेतृतीयोऽध्यायःसमाप्तः॥३॥

॥श्रीगणेशायनमः॥

यस्यनिःश्वसितंवेदायोवेदेभ्योखिलंजगत् । निर्ममेतमहंवन्देविद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १॥
इत्थंद्वितीयाष्टकगस्तृतीयोध्यायआदरात् । व्याख्यातःसायणार्येणपुरुषार्थप्रदर्शकः॥२॥

अथचतुर्थोध्यायआरभ्यते—कयाशुभेत्यस्मिंस्त्रयोविंशेनुवाकेपञ्चदशसूक्तानि तत्रतन्वित्येतत् द्वितीयंसूक्तंपञ्चदशर्चं अत्रानुक्रमणिका—तन्वगस्त्योमारुतंहिद्वित्रिष्टुबन्तं मित्रावरुणयोर्दीक्षितयोरुर्वशीमप्सरसंदृष्ट्वावासतीवरेकुम्भेरेतोपतत्ततोगस्त्यवसिष्ठावजायेतामिति । सूक्तसंख्यानुवर्ततआन्यस्याःसूक्तसंख्यायाःइतिपरिभाषितत्वात्पञ्चदशर्चं उक्तलक्षणेनागस्त्येनदृष्टत्वात्तस्यार्षं मारुतंहीत्युक्तत्वात् तुह्यादिपरिभाषयेदमादिसूक्तत्रयंमरुद्देवताकं अन्त्येद्वेत्रिष्टुभौ शिष्टास्त्रिष्टुबन्तपरिभाषयाजगत्यः विनियोगोलैङ्गिकः ।

तत्रप्रथमा—

ओम् तन्नुवोचामरभसायजन्मनेपूर्वंमहित्वंवृषभस्यकेतवे ।
ऐधेवयामन्मरुतस्तुविष्वणोयुधेवशक्रास्तविषाणिकर्तन ॥ १ ॥

तत् । नु । वोचाम । रभसाय । जन्मने । पूर्वम् । महिऽत्वम् ।
वृषभस्य । केतवे । ऐधाऽइव । यामन् । मरुतः । तुविऽस्वनः ।
युधाऽइव । शक्राः । तविषाणि । कर्तन ॥ १ ॥

हेमरुतः वयंयुष्मदीयंतत्तादृशंप्रसिद्धंपूर्वंपूरकंपूर्वतनंवा महित्वंमाहात्म्यंनुक्षिप्रंवोचाम ब्रूमः
किमर्थं रभसायराभस्ययुक्ताय जन्मनेवेघांप्रादुर्भावाय वेघांसन्निधानायेत्यर्थः तदपिकिमर्थमित्य-
तआह—वृषभस्यफलस्यवर्षितुर्यज्ञस्यकेतवेप्रज्ञानाय वायुप्रेरणेनमेघागमनंप्रसिद्धं हे तुविस्वनः ग-
मनसंरंभेणप्रभूतध्वनियुक्ताः हेशक्राः सर्वमपिकर्तुंशक्ताः यूयं यामन् यामनियागगमनेप्रस्तुतेस-
तिऐधेव ऐधानि एधःसंबन्धीनितेजांसीव प्राप्येनमहत्त्वेनतविषाणिबलानिसामर्थ्यानिकर्तन कुरु
ततस्तुमइत्यर्थः तत्रदृष्टान्तः—युधेव युद्धेनतत्तद्युद्धनिमित्तंयथातविषाणिकुरुथतद्वत् ॥ १ ॥

Funding by IKS-MoE

अथद्वितीया–

नित्यं॒नसू॒नुंमधु॒बिभ्र॑त॒उप॒क्रीळ॑न्तिक्री॒ळावि॒दथे॑षु॒घृष्व॑यः ।
नक्ष॑न्तिरु॒द्राअव॑सानम॒स्विनं॒नम॑र्धन्ति॒स्वत॑वसोहवि॒ष्कृत॑म् ॥ २ ॥

नित्य॑म् । न । सू॒नुम् । मधु॑ । बिभ्र॑तः । उप॑ । क्रीळ॑न्ति । क्री॒ळाः ।
वि॒दथे॑षु । घृष्व॑यः । नक्ष॑न्ति । रु॒द्राः । अव॑सा । न॒म॒स्विन॑म् ।
न । म॒र्ध॒न्ति॒ । स्वऽत॑वसः । ह॒वि॒ःऽकृत॑म् ॥ २ ॥

नित्यंनसूनुं औरसंप्रियंपुत्रमिव मधुमधुरंहविर्बिभ्रतः धारयंतोमरुतः विदथेषुयागेषु घृष्वयः रक्षःप्रभृतीनांघर्षकाःसन्तः क्रीळाः क्रीडनशीलाः उपउपेत्यक्रीळन्ति विहरन्ति किञ्च रुद्राः रुद्रपुत्राः मरुतोपिरुद्राउच्यन्ते जन्यजनकयोरभेदात् मरुतांरुद्रपुत्रत्वंपुराणेषु तपसातुष्टौपार्वतीपरमेश्वरौ मरुतःपुत्रत्वेनस्वीचक्रतुरितिप्रसिद्धम् नमस्विनंनमस्कारोपलक्षितस्तोत्रोपेतं हविष्कृतं हविषःकर्तारं प्रदातारंयजमानं अवसारक्षणेनतर्पणेनवानिमित्तभूतेननक्षन्तिव्याप्नुवन्ति किञ्च स्वतवसः स्वायत्तबलामरुतः यजमानंनमर्धन्ति नसङ्ग्रामयन्ति नक्लेशयन्तीत्यर्थः ॥२॥

अथतृतीया–

यस्मा॒ऊमा॑सोअ॒मृता॒अरा॑सतरा॒यस्पोषं॑चह॒विषा॑ददा॒शुषे॑ ।
उ॒क्षन्त्य॑स्मैम॒रुतो॑हि॒ताइ॑वपु॒रूरजां॑सि॒पय॑सामयो॒भुवः॑ ॥ ३ ॥

यस्मै॑ । ऊमा॑सः । अ॒मृताः॑ । अरा॑सत । रा॒यः । पोष॑म् । च॒ ।
ह॒विषा॑ । द॒दा॒शुषे॑ । उ॒क्षन्ति॑ । अ॒स्मै॒ । म॒रुतः॑ । हि॒ताःऽइ॑व ।
पु॒रु । रजां॑सि । पय॑सा । म॒यः॒ऽभुवः॑ ॥ ३ ॥

यस्मैयजमानायहविषाददाशुषे सोमादिहविर्दत्तवतेहविषाप्रीतः ऊमासः अवितारः अमृताःअमरणधर्माणोमरुतोरायस्पोषंधनस्यपुष्टिं चशब्दात्पश्वादिपुष्टिंअरासत प्रायच्छन् रासतिर्दानार्थः अस्मैयजमानायहिताइवहिताचरणाः सखायइवसन्तोमयोभुवः सुखस्यभावयितारोमरुतोरजांसिलोकान्पुरुप्रभूतंयथाभवतितथा पयसाउदकेनसस्याद्युत्पत्त्यर्थंउक्षन्ति सिञ्चन्ति ॥३॥

अथचतुर्थी–

आये॒रजां॑सि॒तवि॑षीभि॒रव्य॑त॒प्रव॒एवा॑स॒ःस्वय॑तासोअध्रजन्।
भय॑न्ते॒विश्वा॒भुव॑नानिह॒र्म्या॑चि॒त्रोवो॒याम॒ःप्रय॑तास्वृ॒ष्टिषु॥ ४ ॥

आ । ये । रजां॑सि । तवि॑षीभिः । अव्य॑त । प्र । व॒ः । एवा॑सः ।
स्वऽय॑तासः । अ॒ध्र॒ज॒न् । भय॑न्ते । विश्वा॑ । भुव॑नानि । ह॒र्म्या ।
चि॒त्रः । व॒ः । याम॑ः । प्रऽय॑तासु । ऋ॒ष्टिषु॑ ॥ ४ ॥

हेमरुतःयुष्मत्संबन्धिनः येएवासः एवाअश्वविशेषाः तविषीभिः स्वकीयैर्बलैः वृष्टिप्रदानादिरूपैः रजांसिलोकान्आअव्यत सर्वतः आवृण्वन्ति ते वोयुष्माकं एवासोश्वाः स्वयतासः स्वयमेवसारथिनाविनैवयुक्ताः प्राध्रजन् प्रकर्षेणागच्छन्तिव्याप्नुवन्ति किञ्च युष्मदागमनाद्विश्वा भुवनानिसर्वाणिभूतजातानि विश्वाहर्म्यासर्वाणिहर्म्याणिचभयन्तेबिभ्यतिपतनात् यस्मादेवं तस्माद्वोयामः चित्रश्चायनीयः आश्चर्यभूतइत्यर्थः भीतेःकारणमाह—ऋष्टिषुयुद्धस्थासुहेतिषु प्रयतासुप्रकर्षेणोद्यतासुसतीषु अथवानीतौदृष्टान्तः—ऋष्टिषुप्रयतासुसतीषु लुप्तोपमेयंआयुधेषूद्यतेषुयथाजनाबिभ्यतितद्वत्युष्मदागमनात्बिभ्यतीत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

यत्त्वे॒षया॑मान॒दय॑न्त॒पर्व॑तान्दि॒वोवा॑पृ॒ष्ठंनर्या॒अचु॑च्यवुः।
विश्वो॑वो॒अज्म॑न्भयते॒वन॒स्पती॑रथी॒यन्ती॑व॒प्रजि॑हीत॒ओष॑धिः॥५॥१॥

यत् । त्वे॒षऽया॑माः । न॒दय॑न्त । पर्व॑तान् । दि॒वः । वा॒ । पृ॒ष्ठम् ।
नर्या॑ः । अचु॑च्यवुः । विश्व॑ः । व॒ः । अज्म॑न् । भ॒य॒ते॒ । वन॒स्पति॑ः ।
र॒थि॒यन्ती॑ऽइव । प्र । जि॒ही॒ते॒ । ओष॑धिः ॥ ५ ॥ १ ॥

मरुतः त्वेषयामाः प्रदीप्तगमनाः यत्यदापर्वतान् पर्ववतोगिरेर्गह्वराणि पूरकान् मेघान्वा नदयन्तनादयन्तिवा अथवा दिवोविद्योतनात्मकस्यान्तरिक्षस्यपृष्ठं उपरिभागंनर्यानरेभ्योहिताःअचुच्यवुः गच्छन्ति तथावोयुष्मत्संबन्धिनि अज्मन् गमनेनिमित्तभूतेसति विश्वोवनस्पतिः वनस्यपालयितावृक्षसमूहोभयतेबिभेति तथौषधिः प्रियङ्गुव्रीह्यादिः प्रजिहीते प्रकर्षेण

गच्छतिस्वस्थानात् इतस्ततश्चलतीत्यर्थः तत्रदृष्टान्तः—रथीयन्तीव रथमात्मनःइच्छन्तीस्त्रीरथारूढेत्यर्थः तादृशीस्त्रीव सायथाचलतितद्वत् ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेप्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

अथषष्ठी—

यू॒यंन॑उग्रामरुतःसुचे॒तुनारि॑ष्टग्रामाःसुम॒तिंपि॑पर्तन ।
यत्रा॑वोदि॒द्युद्रद॑ति॒क्रिवि॑र्दतीरि॒णाति॑प॒श्वःसुधि॑तेवब॒र्हणा॑ ॥ ६ ॥

यू॒यम् । न॒ः । उ॒ग्रा॒ः । म॒रु॒त॒ः । सु॒ऽचे॒तुना॑ । अरि॑ष्टऽग्रामाः ।
सु॒ऽम॒तिम् । पि॒प॒र्त॒न॒ । यत्र॑ । व॒ः । दि॒द्युत् । रद॑ति । क्रिवि॑ःऽदती ।
रि॒णाति॑ । प॒श्वः । सुधि॑ताऽइव । ब॒र्हणा॑ ॥ ६ ॥

हेउग्राः उद्गूर्णबलामरुतोयूयं सुचेतुनाशोभनचेतसा अरिष्टग्रामाः अहिंसितसंघाःसन्तोनोस्माकं सुमतिंशोभनांबुद्धिं पिपर्तनपूरयत कस्मिन्कालेइतितदुच्यते—यत्रयस्मिन्कालेवोयुष्मत्सबन्धिनीक्रिविर्दतीविक्षेपणशीलदन्तीदिद्युत्हेतिःरदति विलिखति मेघसंस्त्यायंपश्वःपशूंश्च रिणातिरेषतिहिनस्ति वायौवातिसतिपशवःशीर्यन्तइतिप्रसिद्धम् हिंसायांदृष्टान्तः—सुधिताइव सुहितासुष्ठुप्रेरिताबर्हणा हतिस्तत्साधनाहेतिर्वायथारिणातितद्वत् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

प्रस्क॒म्भदे॑ष्णाअनव॒भ्ररा॑धसोलातृ॒णासो॑वि॒दथे॑षुसुष्टु॑ताः ।
अर्च॑न्त्य॒र्कंम॑दि॒रस्य॑पी॒तये॑वि॒दुर्वी॒रस्य॑प्रथ॒मानि॒पौंस्या॑ ॥ ७ ॥

प्र । स्कं॒भऽदे॑ष्णाः । अ॒न॒व॒भ्रऽरा॑धसः । अ॒ला॒तृ॒णासः॑ । वि॒दथे॑षु ।
सुऽस्तु॑ताः । अर्च॑न्ति । अ॒र्कम् । म॒दि॒रस्य॑ । पी॒तये॑ । वि॒दुः ।
वी॒रस्य॑ । प्र॒थ॒मानि॑ । पौंस्या॑ ॥ ७ ॥

प्रस्कंभदेष्णाः प्रकर्षेणस्तंभितदानाः अविरतदानाइत्यर्थः अनवभ्रराधसःअभ्रष्टहविरादिधनाः राधइतिधननाम अलातृणासः नकारस्यस्थानेलकारः अनातृणासः आतर्दनरहिताःअथवा

अलं पर्याप्तं आतर्दनाः शत्रूणां यद्वा अलमत्यर्थं दातारः फलानां सुष्टुताः ऋत्विग्भिः सम्यक्स्तुताः एवंरूपामरुतः विदथेषुयागेषुअर्कमर्चनीयमिन्द्रं स्वसखीभूतं अर्चन्ति पूजयन्ति स्तुत्यादिनासंभावयन्तीत्यर्थः किमर्थं मदिरस्यमादनसाधनस्यसोमस्यपीतये पानाय तस्येन्द्रस्यमहत्त्वं कथं जानन्तीत्यतआह—हेमरुतः वीरस्यविविधंशत्रूणामीरकस्येन्द्रस्य प्रथमानिप्रतमानिमुख्यानिपौंस्यापुंस्त्वानि वृत्रवधादिरूपाणिविदुर्जानन्ति ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

श॒तभु॑जिभि॒स्तम॒भिह्रु॑तेर॒घात्पू॒र्भीर॑क्षतामरुतो॒यमाव॑त ।
जनं॒यमु॑ग्रास्तवसोविरप्शिनःपा॒थना॒शंसा॒त्तन॑यस्यपु॒ष्टिषु॑ ॥ ८ ॥

श॒तभु॑जिऽभिः । तम् । अ॒भिऽह्रु॑तेः । अ॒घात् । पू॒ःऽभिः । र॒क्ष॒त॒ ।
म॒रु॒त॒ः । यम् । आव॑त । जन॑म् । यम् । उ॒ग्रा॒ः । त॒व॒स॒ः । वि॒ऽर॒प्शि॒न॒ः ।
पा॒थन॑ । शंसा॑त् । तन॑यस्य । पु॒ष्टिषु॑ ॥ ८ ॥

हेमरुतःयूयंशतभुजिभिः शतमित्यपरिमितनाम असंख्यातभोगवद्भिःपूर्भिःपालनैःजेतव्यैः शत्रूणांनगरैर्वा तं रक्षतपालयत तमित्युक्तंकमित्याह—यंजनंअभिह्रुतेः अभिभवकारणात्कुटिलस्वभावादघात्पापात् आवतअरक्षत किञ्च हेउग्राः उद्गूर्णतेजसः हेतवसः बलवन्तोवेगवन्तोवा हेविरप्शिनःमहन्नामैतत् महान्तः यद्वा रपणीयाःशब्दारपाःतेषांयेविरप्शिनः विविधारप्शिनः स्तोतारोयेषां तेयथोक्ताः हेतादृशायूयं यंचजनंपाथनपाथरक्षथ कस्मान्निमित्तादितिउच्यते तनयस्यउपलक्षणमेतत् पुत्रादीनांपुष्टिषुपोषेषुनिमित्तभूतेषुशंसादभिशंसनात्यमेवंकुरुथ तंरक्षथेतिशेषः पापक्षयाद्यनिष्टपरिहारेणपुत्रादिपोषरूपेष्टप्राप्त्याचरक्षथेत्यर्थः ॥ ८ ॥

अथनवमी—

विश्वा॑निभ॒द्राम॑रुतो॒रथे॑षुवोमिथ॒स्पृध्ये॑वतवि॒षाण्याहि॑ता ।
अंसे॒ष्वाव॒ःप्रप॑थेषुखा॒दयोक्षो॑वश्च॒क्रास॒मया॒विवा॑वृते ॥ ९ ॥

विश्वा॑नि । भ॒द्रा । म॒रु॒त॒ः । रथे॑षु । व॒ः । मि॒थ॒स्पृध्या॑ऽइव ।
त॒वि॒षाणि॑ । आऽहि॑ता । अंसे॑षु । आ । व॒ः । प्रऽप॑थेषु । खा॒दय॑ः ।
अक्ष॑ः । व॒ः । च॒क्रा । स॒मया॑ । वि । व॒वृ॒ते ॥ ९ ॥

Funding by IKS-MoE

हेमरुतः वोरथेषुयुष्मत्संबन्धिरथेषुरंहणसाधनेषुविश्वानिभद्रा सर्वाणिकल्याणानिभोगयोग्यानिद्रव्याणि अस्मभ्यंप्रदेयानिफलानिवा आहिताआहितानि तथावः अंसेष्वावः तदुपलक्षितभुजेष्वपि आकारोप्यर्थे मिथस्पृध्येव बलाधिक्यात्परस्परस्पर्धाविषयाणितविषाणिबलानिअंसेषूक्तलक्षणान्यायुधानिवाआहितानि किञ्च वःप्रपथेषु प्रगताःपन्थानोयेषुविश्रामस्थानेषुतानिप्रपथानि तेषु खादयःखाद्यानिभक्ष्याणि आहितानि यद्वा प्रगतःपन्थायैस्तेषुपादाग्रेषुखादयः स्थिराआभरणविशेषाआहिताः किञ्च वःअक्षः युष्मत्संबन्धीरथाक्षः चक्रा तत्रोपनिबद्धानिचक्राणि समयासमीपेतेषांपरिसरेविववृते विशेषेणवर्तते नकदाचिदपिचक्रेषुसंलग्नोभवतीत्यर्थः यस्मादेवंदेवयजनगमनसाधनानिसन्ति तस्मात्शीघ्रमागच्छध्वमित्यभिप्रायः ॥ ९ ॥

अथदशमी—

भूरी॑णिभ॒द्रानर्ये॑षुबा॒हुषु॒वक्षः॑सुरु॒क्मार॑भ॒सासो॑अ॒ञ्जयः॑ ।
अंसे॒ष्वेताः॑प॒विषु॑क्षु॒राअधि॒वयो॒नप॒क्षान्व्यनु॒श्रियो॑धिरे॥१०॥२॥

भूरी॑णि । भ॒द्रा । नर्ये॑षु । बा॒हुषु॑ । वक्षः॑ऽसु । रु॒क्माः । र॒भ॒सासः॑ ।
अ॒ञ्जयः॑ । अंसे॑षु । एताः॑ । प॒विषु॑ । क्षु॒राः । अधि॑ । वयः॑ । न ।
प॒क्षान् । वि । अनु॑ । श्रियः॑ । धि॒रे॒ ॥ १० ॥ २ ॥

तेमरुतः नर्येषुनरेभ्योहितेषुबाहुषुभुजेषु भूरीणिप्रभूतानि भद्राभद्राणि कल्याणानिधनानिस्तोतृभ्योदातुंधिरे दधिरेधारयन्ति तथावक्षःसु उरःस्थलेषुरुक्माः सुवर्णरत्नादिनिर्मितान्याभरणानि धारयन्ति कीदृशानि रभसासः राभस्ययुक्तानिकान्तिमन्तिवाअंसेषुभुजमूलेषुएताः शुक्लवर्णाःमालाः पविषुवज्रसदृशेषुआयुधेषुक्षुराः क्षुरधाराः अधिसप्तम्यर्थानुवादी एवमेतेमरुतः सर्वांगेषुश्रियोलक्ष्मीः अनुअनुक्रमेणविधिरे विविधंधारयन्ति तत्रदृष्टान्तः—वयोनपक्षान् पक्षिणः पक्षानिव ॥ १० ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेद्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

अथैकादशी—

म॒हान्तो॑म॒ह्नावि॒भ्वो॒३॑विभू॑तयोदूरे॒दृशो॒येदि॒व्याइ॑व॒स्तृभिः॑ ।
म॒न्द्राःसु॑जि॒ह्वाःस्वरि॑तारआ॒सभिः॒संमि॑श्ला॒इन्द्रे॑म॒रुतः॑परि॒ष्टुभः॑॥११॥

Funding by IKS-MoE

म॒हान्तः॑ । म॒ह्ना । वि॒ऽभ्वः॑ । विऽभू॑तयः । दू॒रे॒ऽदृशः॑ । ये । दि॒व्याःऽइ॑व
स्तृऽभिः॑ । म॒न्द्राः । सु॒ऽजि॒ह्वाः । स्वरि॑तारः । आ॒सऽभिः॑ ।
सम्ऽमि॑श्लाः । इन्द्रे॑ । म॒रुतः॑ । प॒रि॒ऽस्तुभः॑ ॥ ११ ॥

येमरुतोमहान्तः माहात्म्योपेताः केन मह्नामहत्त्वेनप्रभावातिशयेन तथाविभ्वंविभवः व्याप्ताः तथाविभूतयः विविधैश्वर्यवन्तः दूरेदृशः दूरेदृश्यमानाः प्रकाशमानाः दूरदर्शनेदृष्टान्तः—दिव्याःस्तृभिरिव स्तृभिरितिनक्षत्रनाम ऋक्षाःस्तृभिरितिनक्षत्राणामिति[1]निरुक्तत्वात् दिविभवाः देवास्तृभिः स्वपुष्पकभूतैस्तेजःपुंजैर्नक्षत्रैर्यथादूरेदृश्यमानाभवन्तितद्वत् किञ्च मन्द्राः मादनाः सुजिह्वाः शोभनजिह्वाः आसभिरास्यैः स्वरितारःशब्दयितारः प्रियवचनाइत्यर्थः अतएवसुजिह्वाइत्युक्तं किञ्च इन्द्रेसंमिश्लाः सम्यक्मिश्रयितारः इन्द्रसहायिनइत्यर्थः मरुतोहैनंनाजहुरितिश्रुतेः । तथापरिष्टुभः परिस्तोभयुक्ताः स्तुतिभिर्युक्ताः एवंमहाभागायेमरुतःसन्तितेस्मद्यज्ञमागच्छन्तीतिशेषः ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

तद्वः॑सुजातामरुतोमहित्व॒नंदी॒र्घंवो॑दा॒त्रमदि॑तेरिवव्र॒तम् ।
इन्द्र॑श्च॒नत्यज॑सा॒विह्रु॑णा॒तितज्जना॑य॒यस्मै॑सु॒कृते॒अरा॑ध्वम् ॥ १२ ॥

तत् । व॒ः । सु॒ऽजा॒ता॒ः । म॒रु॒त॒ः । म॒हि॒ऽत्व॒नम् । दी॒र्घम् । व॒ः ।
दा॒त्रम् । अदि॑तेःऽइव । व्र॒तम् । इन्द्रः॑ । च॒न । त्यज॑सा । वि ।
ह्रु॒णा॒ति॒ । तत् । जना॑य । यस्मै॑ । सु॒ऽकृते॑ । अरा॑ध्वम् ॥ १२ ॥

हेसुजाताः शोभनजननाः हेमरुतः वोयुष्मदीयं महित्वनंमहत्त्वंतत्तादृक् खलु तदित्युक्तं किमित्याह—वोयुष्माकं दात्रंदानंवृष्ट्यादिरूपंदीर्घंअत्यायतंअविच्छिन्नं प्रकृष्टोपकारीत्यर्थः दीर्घत्वेदृष्टान्तः—अदितेर्व्रतमिव अदीनायादेवमातुर्भूम्यावा व्रतमितिकर्मनाम तद्यथादीर्घंअतिविस्तृतंतद्वत् अदितिर्द्यौरदितिरन्तरिक्षमित्यादि[2]मन्त्रवर्णात् । किञ्च हेमरुतोयूयंयस्मैसुकृते शोभनयागादिकर्त्रेयजमानाययदभिमतंधनमराध्वं ददध्वं तदिन्द्रश्च इन्द्रोपित्यजसात्यागेननवि-

---

[1] नि० ३. २०.। [2] ऋ० सं० २, ५. १६.।

ह्रुणाति नविह्वरति कौटिल्यंनकरोति चनेत्ययंयद्यपिनिपातद्वयसमुदायरूपएकोनिपातितः तथाप्यवयवविभागेनचशब्दःसमुच्चये नशब्दोनिषेधेधिगन्तव्यः युष्मद्वनादित्यागमिन्द्रत्यागोपिनातिक्रामतीत्यर्थः यद्वा यस्मैतद्वनमराध्वंतमिन्द्रोपिनकुटलयतिननिषेधयति किंत्वनुमोदयतीत्यर्थः ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

तद्वो॑जा॒मि॒त्वंम॑रुतः॒परे॑यु॒गेपु॒रूयच्छंस॑ममृतास॒आव॑त ।
अ॒याधि॒यामन॑वेश्रु॒ष्टिमाव्यां॑सा॒कंनरो॑दं॒सनै॒राचि॑कित्रिरे ॥ १३ ॥

तत् । वः॒ । जा॒मि॒ऽत्वम् । म॒रु॒तः॒ । परे॑ । यु॒गे । पु॒रु । यत् ।
शंस॑म् । अ॒मृ॒ता॒सः॒ । आव॑त । अ॒या । धि॒या । मन॑वे । श्रु॒ष्टिम् ।
आव्यं॑ । सा॒कम् । नरः॑ । दं॒सनैः॑ । आ । चि॒कि॒त्रि॒रे ॥ १३ ॥

हेमरुतः यत्वोजामित्वंबंधुत्वं अस्मद्विषयप्रेमाधिक्यंतत्खलुप्रसिद्धमित्यर्थः कियत्पर्यन्तमितितदुच्यते—परेयुगे युगशब्दःकालोपलक्षकः उत्कृष्टेमहतिकालेतीतेपिवर्ततइतिशेषः तत्कथमधिगतमित्यतआह अमृतासोऽमरणधर्माणोहेमरुतोयूयं यद्यस्माच्छंसमस्माभिःक्रियमाणांस्तुतिंपुरुप्रभूतंयथाभवतितथाआवतरक्षथ तस्माद्युष्मत्कृतंजामित्वमविनाशीत्यर्थः किंच यूयं अयाधिया अनया अनुग्रहात्मिकयाबुद्ध्यामनवेमनुष्यायस्तोत्रेयष्ट्रेवा अस्मदादयेश्रुष्टिमाव्यकीर्तिस्तुतिंवारक्षित्वासाकंसंभूयनरःनेतारः सन्तोदंसनैः कर्मभिरित्थंभूताआचिकित्रिरे सर्वतोजानीथ ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी—

येन॑दी॒र्घंम॑रुतःशू॒शवा॑मयु॒ष्माके॑न॒परी॑णसातुरासः ।
आयत्त॒तन॑न्वृ॒जने॒जना॑सए॒भिर्य॒ज्ञेभि॒स्तद॒भी॑ष्टिमश्याम् ॥ १४॥

येन॑ । दी॒र्घम् । म॒रु॒तः॒ । शू॒शवा॑म । यु॒ष्माके॑न । परी॑णसा । तु॒रा॒सः॒ ।
आ । यत् । त॒तन॑न् । वृ॒जने॑ । जना॑सः । ए॒भिः । य॒ज्ञेभिः॑ ।
तत् । अ॒भि । इष्टि॑म् । अ॒श्या॒म् ॥ १४ ॥

Funding by IKS-MoE

हेतुरासः वेगवन्तोमरुतोःयुष्माकेनयुष्मत्संबन्धिनायेनपरीणसायद्यप्येतद्बहुनामसुपठितम् तथापियद्बहुतन्महदपिभवतीत्यत्रमहदित्यर्थेगृह्यते महतायुष्मदभिगमनेनैषणेनवादीर्घमायतंसत्रादिरूपंकर्मशूशवाम प्रवर्धयामः किञ्च यत्येनचाभिगमनेनैषणेनवाजनासोजनाःअस्मदीयाः वृजनेसङ्ग्रामेआततनन्सर्वतोविस्तारयन्ति स्वसामर्थ्यैःसङ्ग्रामंजयन्तीत्यर्थः तदिष्टिमेषणंगमनं एभिर्यज्ञेभिः इदानींक्रियमाणैःस्तोत्रादिरूपैःपूजनैः अभिआभिमुख्येनअश्याम्व्यामुयाम् ॥१४॥

अथपञ्चदशी–

एषवःस्तोमोमरुतइयंगीर्मान्दार्यस्यमान्यस्यकारोः ।
एषायासीष्टतन्वेवयांविद्यामेषंवृजनंजीरदानुम् ॥ १५ ॥ ३ ॥

एषः । वः । स्तोमः । मरुतः । इयम् । गीः । मान्दार्यस्य । मान्यस्य ।
कारोः । आ । इषा । यासीष्ट । तन्वे । वयाम् । विद्याम । इषम् ।
वृजनम् । जीरऽदानुम् ॥ १५ ॥ ३ ॥

अयंमन्त्रस्तृतीयाध्यायान्तेव्याख्यातः सूक्तोपक्रमप्रभृतिक्रियमाणांस्तुतिंमरुद्भ्यः समर्प्यस्वाभीष्टमाशास्ते हेमरुतः एषःस्तोमःइदानींकृतंस्तोत्रंवोयुष्माकंयुष्मदर्थमित्यर्थः तथेयंगीः स्तुतिरूपावागपिवोयुष्माकं कस्यसंबन्धीदमितितदुच्यते–मान्दार्यस्यमन्दतेरीयतेश्चमान्दार्यः स्तुतिंप्रेरयतः मान्यस्यमाननार्हस्य कारोः स्तोतृनामैतत् स्तोतुः संबन्धि यद्वैतत्पदत्रयमुत्तरत्रसंबध्यते उक्तलक्षणस्तोतुः इषाइच्छयाकामनयातन्वेयुष्मच्छरीरवृद्ध्यै स्तुत्याहिशरीरंवर्धते आयासीष्टअभिगच्छतुस्तुतिः वयांवयंचेषमन्नंवृजनंबलंजीरदानुंचिरकालजीवनंच विद्यामलभेमहि ॥ १५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेतृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

सहस्रंतइत्येकादशर्चंतृतीयंसूक्तंआगस्त्यंत्रैष्टुभं आद्यैन्द्री शिष्टामरुद्देवताकाः पूर्वत्रहिशब्दात् सहस्रमेकादशाद्यैन्द्रीत्यनुक्रमणिका विशेषविनियोगोलैङ्गिकः ।

तत्रप्रथमा–

सहस्रन्तइन्द्रोतयोनःसहस्रमिषोहरिवोगूर्ततमाः ।
सहस्रंरायोमादयध्यैसहस्रिणउपनोयन्तुवाजाः ॥ १ ॥

स॒हस्र॑म् । ते॒ । इ॒न्द्र॒ । ऊ॒तयः॑ । नः॒ । स॒हस्र॑म् । इषः॑ । ह॒रि॒ऽव॒ः ।
गू॒र्त॑ऽतमाः । स॒हस्र॑म् । रायः॑ । मा॒द॒यध्यै॑ । स॒ह॒स्रिणः॑ । उप॑ । नः॒ ।
य॒न्तु॒ । वाजाः॑ ॥ १ ॥

हेइन्द्र तेतवऊतयोरक्षाप्रकाराः सहस्रमपरिमिताइत्यर्थः नोस्मभ्यंउपयन्त्वितिसर्वत्रयोज्यं तथा हेहरिवः हरीइन्द्रस्याश्वौ ताभ्यां तद्वन्निन्द्र गूर्ततमाःअत्यन्तंगूर्णानि इषःइषणीयाःअन्नानिसहस्रंबहूनित्वदीयानि तथासहस्रंरायः अपरिमितानिधनानिमणिमुक्तादीनिमादयध्यै अस्मान्मादयितुंयानिसन्तितान्यस्मानुपयन्तु तथासहस्रिणोवाजाः गमनवन्तश्चतुष्पाद्रूपाः पशवोपिनोस्मानुपयन्तु समीपंप्राप्नुवन्तु ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

आनोवो॑भिर्म॒रुतो॑या॒न्त्वच्छा॒ज्येष्ठे॑भिर्वा॑बृ॒हद्दि॑वैःसुमा॒याः ।
अध॒यदे॑षांनि॒युतः॑प॒र॒माःस॑मु॒द्रस्य॑चिद्ध॒नय॑न्तपा॒रे ॥ २ ॥

आ । नः॒ । अवः॑ऽभिः । म॒रुतः॑ । या॒न्तु॒ । अच्छ॑ । ज्येष्ठे॑भिः । वा॒ ।
बृ॒हत्ऽदि॑वैः । सु॒ऽमा॒याः । अध॑ । यत् । ए॒षा॒म् । नि॒ऽयुतः॑ । प॒र॒माः ।
स॒मु॒द्रस्य॑ । चि॒त् । ध॒नय॑न्त । पा॒रे ॥ २ ॥

तेमरुतः अवोभीरक्षणैः सहितानोस्मानच्छ आभिमुख्येनायान्तु आगच्छन्तु सुमायाः मायेतिप्रज्ञानाम शोभनप्रज्ञाः एवंमरुतोज्येष्ठेभिः बृहद्दिवैःवा ज्येष्ठैः प्रशस्यतमैर्मणिमुक्तादिधनैश्चसहिताआयान्तु वाशब्दःसमुच्चये आगमने कथमेषांसामर्थ्यमित्यतआह–अधअथैषांमरुतांयद्यस्मान्नियुतः एतन्नामकाः परमाःउत्कृष्टाःअश्वाः समुद्रस्यचित् चिच्छब्दोप्यर्थे समुद्रस्यापिपारेपरस्मिन्तीरे धनयन्त धनधारणंवहनंकुर्वन्ति तस्माद्रक्षणैर्धनैश्चायान्त्वित्यर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

मि॒म्यक्ष॒येषु॑सुधि॑ताघृ॒ताची॒हिर॑ण्यनि॒र्णि॒गुप॑रा॒नऋ॒ष्टिः ।
गुहा॒चर॑न्ती॒मनु॑षो॒नयोषा॑स॒भाव॑तीवि॒दथ्ये॑व॒संवाक् ॥ ३ ॥

मि॒म्य॑क्ष॑ । येषु॑ । सुऽधि॑ता । घृ॒ताची॑ । हिर॑ण्यऽनिर्नि॑क् । उप॑रा ।
न । ऋ॒ष्टिः । गुहा॑ । चर॑न्ती । मनु॑षः । न । योषा॑ । स॒भाऽव॑ती ।
वि॒द॒थ्या॑ऽइव । सम् । वाक् ॥ ३ ॥

सुधिता सुष्ठुनिहिता सुष्ठुहितावा लोकेघृताचीघृतंक्षरणशीलमुदकंअञ्चन्ती हिरण्यनिर्णिक् हितरमणीयरूपा निर्णिगितिरूपनाम एवं रूपाऋष्टिः विद्युदाख्यायुधविशेषोवा उपरान मेघमालेव येषुमरुत्सुसंमिम्यक्ष म्यक्षतिर्गतिकर्मा सङ्गताभूत् मेघपङ्क्तिविद्युताविमे अपि सङ्गते इत्यर्थः मेघपङ्क्तिर्विद्युच्चोभेदृष्टान्तेनविशेष्येते गुहानिगूढागुहायां वान्तरिक्षेचरन्ती तत्रदृष्टान्तः-मानुषोनयोषा मनुष्यस्य परिवृढादेर्महिषीवत् सायथासुवेषान्तःपुरएवमध्येचरतितद्वत् किंसर्वदैवमिति नेत्याह—सभावती सभाजनसङ्घस्तद्वतीवर्षकाले आविर्भवन्तीत्यर्थः तत्रदृष्टान्तः—विदथ्यावागिव विदथोयज्ञः. तदर्हन्तीतिविदथ्या प्रैषस्तोत्रादिरूपावाक् सायथायंज्ञसभांप्राप्याविर्भवतितद्वत् यद्वा विदथ्यावेदनार्हाविवदमानयोर्वाक् सायथाभवति तद्वत् सैवंरूपायेषुमिम्यक्ष तेमरुतो देवयजनमागच्छन्त्वित्यर्थः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

परा॑शु॒भ्राअ॒यासो॑य॒व्यासा॑धार॒ण्येव॑म॒रुतो॑मिमिक्षुः ।
नरो॑द॒सीअप॑नुदन्तघो॒राजु॒षन्त॒वृधं॑स॒ख्याय॑दे॒वाः ॥ ४ ॥

परा॑ । शु॒भ्राः । अ॒यासः॑ । य॒व्या । सा॒धा॒र॒ण्याऽइ॑व । म॒रुतः॑ ।
मि॒मि॒क्षुः । न । रो॒द॒सी इति॑ । अप॑ । नु॒द॒न्त॒ । घो॒राः ।
जु॒षन्त॑ । वृध॑म् । स॒ख्याय॑ । दे॒वाः ॥ ४ ॥

शुभ्राःशोभनालङ्काराअयासोभिगन्तारोमरुतः यव्यामिश्रणशीलयाविद्युतापरामिमिक्षुः प्रकर्षेणसिञ्चन्तिउदकसंस्त्यायं साधारण्येव यथालोकेसाधारण्यास्त्रियासङ्गतायुवानोरेतोमुञ्चन्तितद्वत् एवंकुर्वन्तोघोराःअतिवृष्टिप्रदानेनभयङ्कराः तेरोदसीद्यावापृथिव्यौनापनुदन्त अपनोदनं वर्षणरूपं तिरस्कारंनकुर्वन्ति द्यावापृथिवीवचनोरोदसीशब्दःसर्वत्राद्युदात्तः अत्रतुव्यत्ययेनान्तोदात्तत्वमितिद्रष्टव्यं यद्वा रोदसीशब्देनरोदनस्वभावोरुद्रः तस्यस्त्रीरोदसीतिकेचिदाहुः अपरेतुमरुतांस्त्रियोरोदसीतिनामधेयमित्याहुः अयमेवपक्षोयुक्तः उत्तरत्रैवंव्यवहारात् तत्पक्षेरो-

Funding by IKS-MoE

दसीरोदस्यांङीषन्तात् सप्तम्याईकारोलुग्वा ईदूतौचसप्तम्यर्थेइतिप्रगृह्यसंज्ञा तस्यां प्रियंधनंनमुञ्चन्ति किन्तु देवाःमोदयितारोमादयितारोवा मरुतःसख्यायवृधंवृद्धिंजुषन्तसेवन्ते द्यावापृथिवीपक्षे सख्यायजगतांसखिभावायतयोर्वृद्धिंकुर्वन्तीत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

जोष॒द्यदी॑मसु॒र्या॑स॒चध्यै॒विषि॑तस्तुकारोद॒सीनृ॒मणाः॑ ।
आसू॒र्यै॑वविध॒तोरथं॑गात्त्वे॒षप्र॑तीका॒नभ॑सो॒नेत्या ॥ ५ ॥

जोष॑त् । यत् । ई॒म् । अ॒सु॒र्या॑ । स॒चध्यै॑ । विसि॑तऽस्तुका ।
रो॒द॒सी । नृ॒ऽमनाः॑ । आ । सू॒र्या॑ऽइव । वि॒ध॒तः । रथ॑म् । गा॒त् ।
त्वे॒षऽप्र॑तीका । नभ॑सः । न । इ॒त्या ॥ ५ ॥ ४ ॥

रोदसीमरुत्पत्नी विद्युद्वा एतन्नामकेयमपि ईमेनंमरुत्सङ्घं जोषत्सेवते जुषेर्लेटचडागमः किमर्थं सचध्यैसङ्गमनार्थं कीदृशीसा असुर्या असुराःक्षेप्तारोमरुतः तेषांस्वभूताविषितस्तुका विशिष्टकेशसंघा विप्रकीर्णकेशसंघावा संभोगवशेन तथानृमणाः नृषुनेतृषुमरुत्सुमननवती मनुष्येषुवावृष्टिप्रदानमनोयुक्ता त्वेषप्रतीकादीप्तोपक्रमादीप्तावयवा ईदृशीदेवीविधतः परिचरतोमरुत्संघस्यरथमागात् आगच्छतिव्याप्नोति यागदेशंगन्तुंरथमारुह्यवायज्ञमागच्छति केव विधतःसूर्यस्यरथंत्वेषप्रतीकासूर्येवसूर्यपत्नीव यद्वा सूर्यस्यदुहिताश्विनोरथमिव सायथारोहतितद्वत् आगमनेदृष्टान्तः—नभसइत्यान अन्तरिक्षादित्ययोः साधरणोयंनभःशब्दः नभइतिषट्साधारणानीत्युक्तत्वादत्रादित्यवचनः तस्यगतिरिव सायथाशीघ्रातद्वत् ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेचतुर्थोवर्गः ॥ ४ ॥

अथषष्ठी—

आस्था॑पयन्तयु॒व॒तिंयुवा॑नःशु॒भेनिमि॑श्लांवि॒दथे॑षुप॒ज्राम् ।
अ॒र्कोयद्वो॑मरुतोह॒विष्मा॒न्गाय॑द्गा॒थंसु॒तसो॑मोदुव॒स्यन् ॥ ६ ॥

आ । अ॒स्था॒प॒य॒न्त॒ । यु॒व॒तिम् । यु॒वा॑नः । शु॒भे । निऽमि॑श्लाम् ।
वि॒दथे॑षु । प॒ज्राम् । अ॒र्कः । यत् । वः॒ । म॒रु॒तः॒ । ह॒विष्मा॑न् ।
गाय॑त् । गा॒थम् । सु॒तऽसो॑मः । दु॒व॒स्यन् ॥ ६ ॥

Funding by IKS-MoE

युवानोमिश्रयन्तःनित्यतरुणावामरुतः युवतिं मिश्रयन्तींनित्यतरुणींवाविद्युद्रूपांरोदस्यां स्त्रियमास्थापयन्त आस्थापयन्ति देवतात्वेनरथेधारयन्ति कीदृशींतां निमिश्लांनियमेनमिश्रयन्तींपज्रांपज्रोबलंतद्वतींशुभेशोभतेदीप्यतइतिशुभुदकंवृष्ट्युदकार्थंशुभेरथइतिवायोज्यं किंनिमित्तं विदथेषुयागेषुनिमित्तभूतेषु कदायत्यदाहेमरुतोवोयुष्मान्अर्कः मत्वर्थोलुप्यते अर्चनसाधनमन्त्रोपेतःस्तोतावा हविष्मान्प्रदेयाज्यादिहविर्युक्तः सुतसोमः होमायाभिषुतःसोमोयंयजमानोदुवस्यन्परिचरन्गाथंगातव्यंस्तोत्रंगायत्गायति तदेत्यर्थः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

प्रतंवि॑वक्मि॒वक्म्यो॒यए॑षांम॒रुतां॑महि॒मास॒त्योअस्ति॑ ।
स॒चा॒यदीं॒वृष॑मणाअहं॒यु॒ःस्थि॒राचि॒ज्जनी॒र्वह॑तेसुभा॒गाः ॥ ७ ॥

प्र । तम् । वि॒व॒क्मि॒ । वक्म्यः॑ । यः । ए॒षा॒म् । म॒रुता॑म् । म॒हि॒मा ।
स॒त्यः । अस्ति॑ । सचा॑ । यत् । ई॒म् । वृष॑ऽमनाः । अ॒ह॒म्ऽयुः ।
स्थि॒रा । चि॒त् । जनीः॑ । वह॑ते । सु॒ऽभा॒गाः ॥ ७ ॥

एषांमरुतांयोयोमहिमामहत्त्वातिशयः वक्म्यःसर्वैःस्तुत्यःसत्यःअबाध्यःअस्ति तंप्रविवक्मि प्रवच्मिवर्णयामि कथमेषांमहिमाप्राप्तइतिउच्यते–यद्यस्मात्ईंएतेषांसबन्धिनीरोदसी वृषमणावृष्ट्यादिवर्षणमनस्काअहंयुःअहंकारवतीजगदुपकारकर्त्रीनमत्तःकाचिदस्तीत्यहंकारः स्थिराचित् चिदितिपूजायां अत्यन्तमविनश्वराईदृशीदेवीसुभगाःशोभनभाग्योपेताः जनीःजननशीलाःप्रजाः वृष्ट्युत्पत्तीर्वावहतेधारयति वृष्टौसत्यांसर्वेप्राणिनउत्पद्यन्ते यस्मादेवंतस्मान्महिमास्ति तंमहिमानंस्तौमीत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

पान्ति॑मि॒त्रावरु॑णावव॒द्याच्चय॑तईं॑मर्य॒मोअप्र॑शस्तान् ।
उ॒तच्य॑वन्ते॒अच्यु॑ताध्रु॒वाणि॑वावृ॒धईं॑मरुतो॒दाति॑वारः ॥ ८ ॥

पान्ति॑ । मि॒त्रावरु॑णौ । अ॒व॒द्यात् । चय॑ते । ई॒म् । अ॒र्य॒मो इति॑ ।
अप्र॑ऽशस्तान् । उ॒त । च्य॒व॒न्ते॒ । अच्यु॑ता । ध्रु॒वाणि॑ । व॒वृ॒धे ।
ई॒म् । म॒रु॒तः॒ । दाति॑ऽवारः ॥ ८ ॥

हेमरुतः युष्मत्संबन्धिनोदेवाः मित्रावरुणौअहोरात्र्यभिमानिदेवौ अर्यमो अर्यमा उ इतिनिपातसमुदायात्मकमेकंपदं उशब्दोपिशब्दार्थे अर्यमापिएतेत्रयोपिईंअमुंलोकंयज्ञंवाअवद्यात्गर्ह्यात् अयथानुष्ठानात् जगत्पक्षेव्यवहारप्रतिबन्धरूपात्पान्तिरक्षन्ति तथाएतेषांमध्ये अर्यमोऽप्रशस्तान्क्षीणानपिपदार्थान्चयतेचायन्तिनाशयन्ति उतअपिचएतैः प्रेरितानिअच्युताअच्युतानिअस्रावीणिएतएवध्रुवाणिअविचलानिमेघस्थोदकानिच्यवन्ते च्यावयन्तिवा एते अहोरात्रेवैमित्रावरुणावहोरात्राभ्यांखलुवैपर्जन्योवर्षतीतिश्रुतेः। यद्वा अच्युतानिध्रुवाणिधनानिच्यवन्ते कदेतिउच्यते हेमरुतोयुष्मदीयंईमयंकालोदातिवारः प्रदेयजलःखण्डितमेघोवायदावावृधेवर्धते तदामित्रादयोदेवायुष्मदनुकूलव्यापारेणजगद्रक्षन्तीत्यर्थः यद्वा दातिवारोदत्तवरणीयहविर्लक्षणधनोयजमानः हेमरुतः ईमेनान्युष्मान्वावृधेवर्धयतियदा तदेत्यर्थः॥ ८ ॥

अथनवमी—

न॒हीनुवो॑मरुतो॒अन्त्य॒स्मेआ॒रात्ता॑च्चि॒च्छव॑सो॒अन्त॑मा॒पुः ।
तेधृ॒ष्णुना॒शव॑साशूशु॒वांसो॒र्णो॑न॒द्वेषो॑धृष॒तापरि॑ष्ठुः ॥ ९ ॥

न॒हि । नु । व॒ः । म॒रु॒त॒ः । अन्ति॑ । अ॒स्मे इति॑ । आ॒रात्ता॑त् ।
चि॒त् । शव॑सः । अन्त॑म् । आ॒पुः । ते । धृ॒ष्णुना॑ । शव॑सा ।
शू॒शु॒ऽवांस॑ः । अर्णः॑ । न । द्वेषः॑ । धृ॒ष॒ता । परि॑ । स्थु॒ः ॥ ९ ॥

हेमरुतः वःशवसोयुष्माकंसबन्धिनोबलस्य अन्तमवसानं अन्ति अन्तिके आरात्तात्चित्दूरादपि यद्वा चिदितिकुत्सायां अत्यन्तदूरात्अस्मेअस्मासुमध्येएकेपि नुक्षिप्रंनह्यापुः नैवखलुप्राप्नुवन्ति सन्निधावसन्निधौचनप्राप्नुवन्तीत्यर्थः अथपरोक्षेप्राप्तबलत्वमाह—तेखलुमरुतोधृष्णुनाधर्षकेण शवसाबलेनशूशुवांसोवर्धमानाः अतएवधृषतापराभिभावकेनसामर्थ्येनद्विषोद्वेष्टॄन् परिष्ठुःपरिभवन्तिवशीकुर्वन्ति तत्रदृष्टान्तः—अर्णोन उदकमिव यथाउदकंस्वविरोधिरजआदिकमभिभवतितद्वत् यस्मादेवंतस्मात्शवसोन्तंनापुः॥ ९ ॥

वयमघेत्येतांदशमींअस्तमितेआदित्येजपेत् तथाचसूत्रम्—वयमघेन्द्रस्यप्रेष्ठाइत्यस्तंयात्यादित्यइतिपाठस्तु ।

Funding by IKS-MoE

अथदशमी–

वयमद्येन्द्रस्यप्रेष्ठावयंश्वोवोचेमहिसमर्ये ।
वयंपुरामहिंचनोअनुद्यून्तन्नऋभुक्षानरामनुष्यात् ॥ १० ॥

वयम् । अद्य । इन्द्रस्य । प्रेष्ठाः । वयम् । श्वः । वोचेमहि ।
सऽमर्ये । वयम् । पुरा । महि । च । नः । अनु । द्यून् । तत् । नः ।
ऋभुक्षाः । नराम् । अनु । स्यात् ॥ १० ॥

अद्यास्मिन्दिनेवयंयष्टारइन्द्रस्यदेवस्यप्रेष्ठाः प्रियतमाः भवेम यद्वा प्रियतमावयमिन्द्रस्य महत्त्वंवोचेमहि स्तोतुंसमर्थाभूयास्म किञ्च वयंश्वः परस्मिन्नपिदिनेसमर्येसहमर्यामर्त्याऋत्विजोयस्मिन्समर्योयज्ञः तस्मिन्सङ्ग्रामेवाइन्द्रस्यमहत्त्वंवोचेमहि किञ्च वयंपुरापूर्वस्मिन्नतीतेपिकालेमहिमहत् बलंनोस्मदर्थंवोचेमहि तथा द्यूनदिवसाननुप्रतिदिवसमित्यर्थः अतीते आगामिनिच दिवसे सर्वदावोचेमहि तत्तस्माद्दभुक्षाः महन्नामैतत् ऋभुक्षाः उक्षाइतितन्नामसुपाठात् महानिन्द्रोनरांमनुष्याणांमध्येनोस्माननुस्यात् अनुभवतु अनुकूलमभिमतप्रदोवाभवतु॥ १० ॥

अथैकादशी–

एषवःस्तोमोमरुतइयंगीर्मान्दार्यस्यमान्यस्यकारोः ।
एषायासीष्टतन्वेवयांविद्यामेषंवृजनंजीरदानुम् ॥ ११ ॥

एषः । वः । स्तोमः । मरुतः । इयम् । गीः । मान्दार्यस्य ।
मान्यस्य । कारोः । आ । इषा । यासीष्ट । तन्वे । वयाम् ।
विद्याम । इषम् । वृजनम् । जीरऽदानुम् ॥ ११ ॥ ५ ॥

एषइत्येकादशीव्याख्याता॥ ११ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेपञ्चमोवर्गः ॥ ५ ॥

यज्ञायज्ञेतिदशर्चंचतुर्थंसूक्तंआगस्त्यंमारुतं अन्त्यास्तिस्रस्त्रिष्टुभः शिष्टाःसप्त त्रिष्टुबन्तपरिभाषयाजगत्यः यज्ञायज्ञादशत्रिष्टुबन्तमित्यनुक्रान्तं विशेषविनियोगोलैङ्गिकः ।

Funding by IKS-MoE

तत्रप्रथमा—

य॒ज्ञाय॑ज्ञावःसम॒नातु॑तु॒र्वणि॒र्धियं॑धियं॑वोदे॒व॒याउ॑दधिध्वे ।
आवो॒र्वाचः॑सुवि॒ताय॒रोद॑स्योर्म॒हेव॑वृ॒त्या॒मव॑सेसुवृ॒क्तिभिः॑ ॥ १ ॥

य॒ज्ञाऽय॑ज्ञा । व॒ः । स॒म॒ना । तु॒तु॒र्वणिः॑ । धिय॑म्ऽधियम् । व॒ः ।
दे॒व॒ऽयाः । ऊ॒म् इति॑ । द॒धि॒ध्वे॒ । आ । व॒ः । अ॒र्वाचः॑ । सु॒वि॒ताय॑ ।
रोद॑स्योः । म॒हे । व॒वृ॒त्या॒म् । अव॑से । सु॒वृ॒क्तिऽभिः॑ ॥ १ ॥

हेमरुतः वः समनासमीकृतिर्न्यूनाधिकाभावलक्षणा यज्ञायज्ञा सर्वेष्वपियज्ञेषुतुर्वणिः तूर्णवनिः त्वरमाणासंजभमानाभवति तुर्वणिस्तूर्णवनिरितियास्कः। तत्तद्यागावसरेआगत्यहविः स्वीकृत्यवैकल्यपरिहारेणसमंकुरुथेत्यर्थः किञ्च वोयूयंधियंधियंयुष्मत्संबन्धिवृष्टिप्रदानादिरूपं सर्वंकर्मदेवयाउ देवान्प्रापयितारएवसन्तोदधिध्वे धारयथधारयध्वेवा देवार्थंहविराद्युत्पादनाय वृष्टिंकुरुथेत्यर्थः यस्मादेवंकुरुथ तस्माद्वोयुष्मानर्वाचोस्मदभिमुखान्आववृत्यांआवर्तयामि किमर्थंरोदस्योर्द्यावापृथिव्योर्महेमहतेअवसेरक्षणायप्रीणनायवा तदपिकिमर्थमितिउच्यते—सुवितायसुष्ठुव्यापनाय कैःसाधनैः सुवृक्तिभिः शोभनावर्जनैः स्तोत्रैः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

व॒व्रासो॒नयेस्व॒जाःस्वत॑वस॒इषं॒स्व॑रभि॒जाय॑न्त॒धूत॑यः ।
स॒ह॒स्रिया॑सोअ॒पांनोर्मय॑आ॒सागावो॒वन्द्या॑सो॒नोक्षणः॑ ॥ २ ॥

व॒व्रासः॑ । न । ये । स्व॒ऽजाः । स्वऽत॑वसः । इषं॑म् । स्वः॑ ।
अ॒भि॒ऽजाय॑न्त । धूत॑यः । स॒ह॒स्रिया॑सः । अ॒पाम् । न । ऊ॒र्मयः॑ ।
आ॒सा । गावः॑ । वन्द्या॑सः । न । उ॒क्षणः॑ ॥ २ ॥

येमरुतोवव्रासोन वव्रिरितिरूपनाम रूपवन्तइव तेयथाप्रकृष्टालक्ष्यन्तेतद्वत् यद्वा अरूपाअपिसरूपाइव स्वजाः स्वयमेवस्वस्माद्वाजायमानाः अनन्यहेतुकाइत्यर्थः धूतयः कम्पनशीलाःसन्तितेइषंअन्नंहविर्लक्षणं अन्नसाधनंसस्यादिकंवा स्वः स्वर्गंचाभिजायन्त अभिलक्ष्यप्रादुर्भवन्ति

---

१ नि० ६. १४.

Funding by IKS-MoE

तेदृष्टान्तमुखेनश्रूयन्ते—अपांनोर्मयः उदकानामूर्मयइव सहस्रियासः सहस्रसंमिताः तथावंद्यासः बहुक्षीरादिप्रदत्वेनस्तुत्यागावोन गावइव आसा समीपेएवउक्षणः वृष्ट्युदकस्यसेक्तारः तादृशामरुतः प्रादुर्भवन्तीत्यन्वयः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

सोमा॑सो॒नयेसु॒तास्तृ॒प्तांश॑वोहृ॒त्सुपी॒तासो॑दु॒वसो॒नास॑ते ।
ऐषा॒मंसे॑षुर॒म्भिणी॑वरारभे॒हस्ते॑षुखा॒दिश्च॑कृ॒तिश्च॒संद॑धे ॥ ३ ॥

सोमा॑सः । न । ये । सु॒ताः । तृ॒प्तऽअं॑शवः । हृ॒त्ऽसु । पी॒तासः॑ ।
दु॒वसः॑ । न । आस॑ते । आ । ए॒षा॒म् । अंसे॑षु । र॒म्भिणी॑ऽइव ।
र॒र॒भे॒ । हस्ते॑षु । खा॒दिः । च॒ । कृ॒तिः । च॒ । सम् । द॒धे॒ ॥ ३॥

येमरुतःसुताः अभिषुताः तृप्तांशवः तर्पितावयवाः सोमासोन सोमाइव यथावल्लीरूपाः सोमाः अभिषवात्पूर्वं आप्यायनेनतृप्तावयवाःसन्तः पश्चात्सुताःअभिषुताः रसभूताः पीतासःपीताःसन्तोहृत्सुपातॄणां हृदयेषुदुवसोनासते परिचरन्तइवासते तद्वत् येमरुतः यज्ञेआहूतास्तृप्तावयवाभवन्ति ध्यायमानाःसन्तोहृत्सुहृदयेषुदुवसोन परिचरन्तइवासते यद्वा प्राणादिरूपेणशरीरे स्थितादुवसः परिचरन्तइवगमनादिचेष्टाःकुर्वन्तः आसते एषामंसेषुरम्भिणीव युवतमांसावलम्बिनीयोषिदिवाररभे आश्लिष्यति अवलम्बते सामर्थ्यात् शक्त्याख्यायुधविशेषोभुजलक्ष्मीर्वा किञ्च हस्तेषुखादिः हस्तत्राणकश्चकृतिः कर्तनीचखड्गलतावृष्टिश्चसन्दधे सन्धीयते सम्यक्धृताभवति परस्परसमुच्चयार्थाश्चकाराः येमरुतउक्तरूपास्तेआविर्भवन्तीत्यर्थः॥३॥

अथचतुर्थी—

अव॒स्वयु॑क्तादि॒वआवृथा॑यय॒ुरम॑र्त्या॒ःकश॑याचोदत॒त्मना॑ ।
अ॒रे॒णव॑स्तुविजा॒॒ताअ॑चु॒च्यवु॒र्दृ॒ह्ळानि॑चिन्म॒रुतो॒भ्राज॑दृष्टयः॥४॥

अव॑ । स्वऽयु॑क्ताः । दि॒वः । आ । वृथा॑ । य॒यु॒ः । अम॑र्त्याः ।
कश॑या । चो॒द॒त॒ । त्मना॑ । अ॒रे॒णवः॑ । तु॒वि॒ऽजा॒ताः । अ॒चु॒च्य॒वुः ।
दृ॒ह्ळानि॑ । चि॒त् । म॒रुतः॑ । भ्राज॑त्ऽऋष्टयः ॥ ४ ॥

Funding by IKS-MoE

एतेमरुतः स्वयुक्ताः स्वैर्युक्ताः परस्परंसंयुक्ताः स्वेनधनेनवा युक्ताःसन्तोदिवोद्युलोकाद्वथा अनायासेनावाययुः अवाङ्मुखमागच्छन्ति हेअमर्त्यामरुतोयूयंत्मनाआत्मनास्वयमेवकशयावाङ्मैतव् वाचास्तुतिरूपया चोदत प्रेरयत स्तोतुमितिशेषः तेचमरुतः अरेणवःअपापाः तुविजाताः बहुयज्ञेषु प्रादुर्भूताः भ्राजदृष्टयः दीप्ताः एवंभूताःसन्तोदृह्लानिचिव् दृढान्यपिपर्वतादीनिअचुच्यवुः च्यावयन्तिचालयन्ति ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

कोवो॒न्तर्म॑रुतऋष्टिविद्यु॒तो॒रेज॑ति॒त्मना॒हन्वे॑वजि॒ह्वया॑ ।
ध॒न्व॒च्युत॑इ॒षांनयाम॑निपु॒रु॒प्रैषा॑अह॒न्यो॒३॒नैत॑शः ॥ ५ ॥ ६ ॥

कः । व॒ः । अ॒न्तः । म॒रु॒त॒ः । ऋ॒ष्टि॒ऽवि॒द्यु॒त॒ः । रेज॑ति । त्मना॑ ।
हन्वा॑ऽइव । जि॒ह्वया॑ । ध॒न्व॒ऽच्युत॑ः । इ॒षाम् । न । याम॑नि ।
पु॒रु॒ऽप्रैषा॑ः । अ॒ह॒न्य॑ः । न । एत॑शः ॥ ५ ॥ ६ ॥

हेमरुतः हेऋष्टिविद्युतः मेघभेदेनायुधविशेषेण विद्योतमानाः वोयुष्माकमन्तः युष्मासुमध्ये स्थित्वाकःपुमान्रेजतिचालयति प्रेरयति तर्हिकथंचालनमितिउच्यते त्मनाआत्मनैवचालने दृष्टान्तः–जिह्वयाहन्वेव द्विवचनस्यआकारः हनूइव तौयथारसनयाचाल्येते तद्वत् यद्यप्येवंतथापिइषांअन्नानां तत्साधनानां सस्यानां यामनि प्राप्तौसमृद्ध्यर्थं धन्वच्युतोन धन्वन्शब्दोन्तरिक्षस्यवचनः तेनतत्स्थमुदकंलक्ष्यते उदकस्राविणोमेघाइव तेयथाआकांक्ष्यन्ते तथायुष्मान्नन्नादिप्राप्तये पुरुप्रैषाः बहुविधं फलमिच्छन् यजमानः स्तोत्रैः बहुप्रकारमाकारयतीत्यर्थः तत्रदृष्टान्तः–अहन्यः अह्निभवः एतशोन अश्वइव सयथा शिक्षकेणनानाप्रकारं प्राप्यते तद्वत् ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेषष्ठोवर्गः ॥ ६ ॥

अथषष्ठी–

कं॑स्विद॒स्यरज॑सोम॒हस्प॒रंक्वाव॑रंमरुतो॒यस्मि॑न्नाय॒य ।
यच्च्या॒वय॑थविथुरेव॒संहि॑तं॒व्यद्रि॑णापतथत्वे॒षम॑र्ण॒वम् ॥ ६ ॥

Funding by IKS-MoE

क्व॑ । स्वि॒त् । अ॒स्य । रज॑सः । म॒हः । पर॑म् । क्व । अव॑रम् । म॒रु॒तः॒ ।
यस्मि॑न् । आ॒ऽय॒य । यत् । च्य॒वय॑थ । वि॒थु॒राऽइ॑व । सम्ऽहि॑तम् ।
वि । अद्रि॑णा । प॒त॒थ॒ । त्वे॒षम् । अ॒र्ण॒वम् ॥ ६ ॥

हेमरुतः यूयंयस्मिन्नुदकनिमित्तभूतेसतिआययआगच्छत अस्यरजसोवृष्टयुदकस्यलोकस्य वामहोमहतः परंपारं अन्तंक्वस्वित्कुत्रास्तीति नास्तीत्यर्थः तथा अवरं अवाग्भागआदिश्च क्वस्वित्कुत्रास्ति आद्यन्तंनकोपिजानातीत्यर्थः यद्यदायूयंविथुरेवविथुराणिशिथिलानितृणानीवसंहितंएकभूतंउदकंच्यावयथस्वस्थानाच्चालयथ तदा अद्रिणावज्रेणत्वेषंदीप्तं अर्णवं उदकवन्तंमेघंविपतथविशीर्णंपातयथ ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

सा॒तिर्न॑वो॒ऽम॑वती॒स्व॑र्वती॒त्वे॒षाविपा॑कामरु॒तः॒पिपि॑ष्वती ।
भ॒द्रावो॑रा॒तिःपृ॑ण॒तोनद॒क्षि॑णापृथु॒ज्रयी॑असु॒र्ये॑व॒जञ्ज॑ती ॥ ७ ॥

सा॒तिः । न । व॒ः । अम॑ऽवती । स्व॑ःऽवती । त्वे॒षा । विऽपा॑का ।
म॒रु॒तः॒ । पिपि॑ष्वती । भ॒द्रा । व॒ः । रा॒तिः । पृ॒ण॒तः । न । दक्षि॑णा ।
पृ॒थु॒ऽज्रयी॑ । अ॒सु॒र्या॑ऽइव । जञ्ज॑ती ॥ ७ ॥

हेमरुतः वोयुष्माकंसबन्धिनीसातिर्न संभक्तिरिव युष्मत्संभजनंयथाप्रशस्तगुणंतद्वद्वोरातिः वृष्टयादिविषया अमवती अमात्यवती इन्द्रादिसहायवती यथाराजेवामवानित्यत्रामशब्दोमात्यवचनः तद्वत् यद्वा वःसातिः संविभक्तिर्नामवतीरोगवतीनभवति किन्तुस्वर्वतीसुखवतीत्वेषादीप्ताविपाकापरिपक्वफलापिपिष्वतीपेषणवती कृषीवलैःकर्षणवतीवृष्टौसत्यांकर्षन्तीतिप्रसिद्धम् स्वविरोधिपेषणवतीवाभद्राभन्दनीयास्तुत्या किञ्च पृणतोदातुर्धनिकस्यदक्षिणान दक्षिणेव तद्वत् समृद्धकरी पृथुज्रयीपृथुजवाशीघ्रगामिनी किञ्च असुर्येव असुरस्यस्वभूता जञ्जतीसर्वानभिभवन्तीशक्तिरिव सायथान्येभ्योपहृत्यान्यस्मैदातुंसमर्थातद्वदियमपिमेघस्थमुदकमपहृत्यजगतोदातुंशक्तेत्यर्थः ईदृशीरातिरस्मभ्यमस्त्वितिभावः ॥ ७ ॥

Funding by IKS-MoE

अथाष्टमी–

प्रति॑ष्टोभन्ति॒सिन्ध॑वः॒प॒विभ्यो॒यद॒भ्रियां॒वाच॑मुदी॒रय॑न्ति ।
अव॑स्मयन्तवि॒द्युतः॑पृथि॒व्यां॑यदी॑घृ॒तं॑म॒रुतः॑प्रु॒ष्णु॒वन्ति॑ ॥ ८ ॥

प्रति॑ । स्तो॒भ॒न्ति॒ । सिन्ध॑वः । प॒विऽभ्यः॑ । यत् । अ॒भ्रिया॑म् ।
वाच॑म् । उ॒त्ऽई॒रय॑न्ति । अव॑ । स्म॒य॒न्त॒ । वि॒ऽद्युतः॑ ।
पृ॒थि॒व्याम् । यदि॑ । घृ॒तम् । म॒रुतः॑ । प्रु॒ष्णु॒वन्ति॑ ॥ ८ ॥

पविभ्योमरुत्संबन्धिवज्रेभ्यः सिन्धवः स्यन्दनशीलाआपः प्रतिष्टोभन्ति प्रतिचलन्ति कदा यत्यदाअभ्रियांअभ्रभवांवाचंशब्दंस्तनितलक्षणंउदीरयन्त्युच्चारयन्तिवज्राणि किञ्च विद्युतः विद्योतमानाः तडितः पृथव्यांअन्तरिक्षेपृथिवीत्यन्तरिक्षनाम पृथिवीभूरितितन्नामसूक्तत्वात् तत्रावस्मयंतस्मयन्तेअवाङ्मुखंप्रकाशन्ते पृथिव्यामित्येतदुत्तरत्रवायोज्यं यदि यदा पृथिव्यांभूम्यांघृतंक्षरदुदकंमरुतः प्रुष्णुवन्तिप्रुष्णन्ति सिञ्चन्ति प्रुषेःक्रैयादिकस्यव्यत्ययेनश्नुः यदैवंतदेत्यर्थः ॥ ८ ॥

अथनवमी–

असू॑त॒पृश्नि॑र्मह॒तेरणा॑यत्वे॒षम॒यासां॑म॒रुता॒मनी॑कम् ।
तेस॑प्स॒रासो॑जनय॒न्ताभ्व॒मादित्स्व॒धामि॑षि॒रांपर्य॑पश्यन् ॥ ९ ॥

असू॑त । पृश्निः॑ । म॒ह॒ते । रणा॑य । त्वे॒षम् । अ॒यासा॑म् । म॒रुता॑म् ।
अनी॑कम् । ते । स॒प्स॒रासः॑ । अ॒ज॒न॒य॒न्त॒ । अभ्व॑म् । आत् । इत् ।
स्व॒धाम् । इ॒षि॒राम् । परि॑ । अ॒प॒श्य॒न् ॥ ९ ॥

पृश्निर्मरुन्माता नानावर्णा पृश्नियैवैपयसोमरुतोजाताःपृश्नेःपुत्राउपमासइतिश्रुतेः । तामेवान्तरिक्षदेवतां केचिदाहुः सादेवी त्वेषंदीप्तंअयासां गन्तॄणांमरुतामनीकंसमूहं एकोनपञ्चाशत्संख्याकमसूत उत्पादितवती किमर्थं महतेरणायसङ्ग्रामायमेघजयायेत्यर्थः तेचमरुतः सप्सरासः समानरूपाःहिंसकावामेघानां अभ्वंमेघंजनयन्ति उत्पादितवन्तः आदित् अनन्तरमेव इषिरांसर्वैरिष्टव्यांस्वधामन्नं सस्यादिसमृद्धिलक्षणंपर्यपश्यन् परिपश्यन्तिसर्वेजनाः ॥ ९ ॥

Funding by IKS-MoE

अथदशमी—

ए॒षव॒ःस्तोमो॑मरुतइ॒यंगीर्मा॑न्दा॒र्य॑स्य॑मा॒न्यस्य॑का॒रोः ।
ए॒षाया॑सीष्टत॒न्वे॑व॒यांवि॒द्यामे॒षं॑वृ॒जनं॑जी॒रदा॑नुम् ॥ १० ॥ ७ ॥

ए॒षः । व॒ः । स्तोमः॑ । म॒रु॒तः॒ । इ॒यम् । गीः । मा॒न्दा॒र्यस्य॑ ।
मा॒न्यस्य॑ । का॒रोः । आ । इ॒षा । या॒सी॒ष्ट । त॒न्वे॑ । व॒याम् ।
वि॒द्याम॑ । इ॒षम् । वृ॒जन॑म् । जी॒रऽदा॑नुम् ॥ १० ॥ ७ ॥

एषवइतिदशमीव्याख्याता ॥ १० ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेसप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

महश्चित्त्वमित्यष्टर्चंपञ्चमंसूक्तं ऐन्द्रमागस्त्यंत्रैष्टुभं द्वितीयाचतुष्पदाविराट् अथचतुष्पदाविराट् दशकैरित्युक्तत्वात् विराजोदिशइति पिङ्गलनागेनसूत्रितत्वाच्च महोष्टौ द्वितीयाविराळित्यनुक्रमणिका । समूह्ळेदशरात्रेद्वितीयेछन्दोममरुत्वतीये इदं विश्वजितोग्निनरइतिखण्डेसूत्रितम्—द्वितीयस्यशंसामहांमहश्चित्त्वमिन्द्रेति ।

तत्रप्रथमा—

म॒हश्चि॒त्त्वमि॑न्द्रय॒तए॒तान्म॒हश्चि॑दसि॒त्यज॑सोव॒रू॒ता ।
सनो॑वेधोम॒रुतां॑चिकि॒त्वान्त्सु॒म्नाव॑नुष्व॒तव॒हिप्रेष्ठा॑ ॥ १ ॥

म॒हः । चि॒त् । त्वम् । इ॒न्द्र॒ । य॒तः । ए॒तान् । म॒हः । चि॒त् । अ॒सि॒ ।
त्यज॑सः । व॒रू॒ता । सः । न॒ः । वे॒ध॒ः । म॒रुता॑म् । चि॒कि॒त्वान् ।
सु॒म्ना । व॒नु॒ष्व॒ । तव॑ । हि । प्रेष्ठा॑ ॥ १ ॥

हेइन्द्र त्वं यतःकारणात् एतान्मरुतोमहश्चित् महतोपिसामर्थ्यातिशयवत्त्वात् त्वन्निरपेक्षोपिस्नेहान्नत्यजसीतिशेषः अतःकारणात् महश्चिदसि चिदितिपादपूरणः यद्वा महतोपित्यजसः त्यागात् यद्वैतत्क्रोधनाम क्रोधाद्वा वरूतावरितारक्षितासिभवसि यद्वा मरुतोपित्यागात् वृष्ट्यादिविषयात्वारयितासि यस्मादेवंतस्मात् हेमरुतांवेधः विधातः सतादृशस्त्वंचि

Funding by IKS-MoE

कित्वान्चेतनावान् अस्मदनुग्रहविषयज्ञानोपेतःसन् नोस्मभ्यं सुम्ना सुखानि मरुदायत्तानिवृष्ट्यादिरूपाणिवनुष्व देहि तानिसुम्नानितवहिप्रेष्ठा तवखलुप्रियतमानि हिशब्दोयमिन्द्रोमरुत्सखेत्यादिश्रुतिषुप्रसिद्ध्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

अयु॑ञ्ज॒न्तइ॑न्द्रवि॒श्वकृ॑ष्टीर्विदा॒नासो॑नि॒ष्षिधो॑मर्त्य॒त्रा ।
म॒रुतां॑पृत्सु॒तिर्हास॑माना॒स्व॑र्मीह्ळस्यप्र॒धन॑स्यसा॒तौ ॥ २ ॥

अयु॑ञ्जन् । ते । इ॒न्द्र॒ । वि॒श्वऽकृ॑ष्टीः । वि॒दा॒नास॑ः । नि॒ःऽसिध॑ः ।
म॒र्त्य॒ऽत्रा । म॒रुता॑म् । पृ॒त्सु॒तिः । हास॑माना । स्व॑ःऽमीह्ळस्य ।
प्र॒ऽधन॑स्य । सा॒तौ ॥ २ ॥

पूर्वमन्त्रेमरुतामिन्द्रसाहाय्यमुक्तंअत्रेन्द्रस्यमरुत्साहाय्यमुच्यते हेइन्द्र तेमरुतोयुञ्जन्नयुज्यन्ते त्वयायुक्ताभवन्तीत्यर्थः कीदृशास्ते विश्वकृष्टीः विश्वकृष्टयः राजत्वेन सर्वजनवन्तः किञ्च मर्त्यत्रा मर्त्येषु मर्त्यार्थेनिःषिधोनिःशेषेणोदकस्यसेक्तृन् मेघान् विदानासः जनानाः किञ्च येषांमरुतां पृत्सुतिः सेनास्वर्मीह्ळस्यप्रधनस्यसुखसेक्तुः प्रकृष्टधनवतोवृत्रादिसंग्रामस्यसातौ लाभेजये निमित्तभूतेसति सेना हासमानाहासंकुर्वन्ती हर्षयुक्ताभवति यद्वा सुखेनमिह्यते जलंयस्मिन् तादृशस्य प्रधनस्य प्रकृष्टोदकाख्यधनसाधनस्यसंग्रामस्यसातौमेघभेदनायेतियावत् येषामीदृशीसेनास्ति ते मरुतोयुञ्जन्नितिसंबन्धः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

अभ्य॒क्सात॑इन्द्रऋ॒ष्टिर॒स्मेसने॒म्यभ्वं॑म॒रुतो॑जुनन्ति ।
अ॒ग्निश्चि॒द्धिष्मा॑त॒सेशु॑शु॒क्वानापो॒नद्वी॒पंदध॑ति॒प्रयां॑सि ॥ ३ ॥

अभ्य॑क् । सा । ते॒ । इ॒न्द्र॒ । ऋ॒ष्टिः । अ॒स्मे इति॑ । सने॑मि ।
अभ्व॑म् । म॒रुत॑ः । जु॒न॒न्ति॒ । अ॒ग्निः । चि॒त् । हि । स्म॒ ।
अ॒त॒से । शु॒शु॒क्वान् । आप॑ः । न । द्वी॒पम् । दध॑ति । प्रयां॑सि ॥ ३ ॥

हेइन्द्र तेतव साप्रसिद्धाऋष्टिःवज्राख्यायुधविशेषोस्मेस्मद्वृष्ट्यर्थं अम्यक् प्राप्नोति मेघसमीपे एवञ्च सति मरुतोपि सनेमि अह्वायेति षट्पुराणनामानीत्युक्तत्वात् सनेमीतिपुराणनाम पुराणंचिरकालं संगृहीतं अभ्वं उदकं जुनन्तिक्षिपन्ति वर्षन्तीत्यर्थः वृष्ट्यासस्यादिसमृद्धौ सत्यामग्निश्चिद्धिस्महि स्मेतिपूरणे अग्निरपि अतसे सन्ततेकर्मणि निमित्तभूतेसति शुशुक्वान् दीप्यमानो वर्तते पश्चात्प्रयांसि चरुपुरोडाशादिहवींषिदधति धारयन्ति ददतिवायजमानाः किमिव आपोनद्वीपं द्विपार्श्वस्थोदकवान् पर्वतादिः द्वीपःतं यथा आपोधारयन्तितद्वत् यद्वा आयुधमेवोच्यते वज्राख्यायुधविशेषः अतसे काष्ठसमूहेशुशुक्वान् दीपयन्नग्निश्चित् चिच्छब्दउपमार्थे दधिचिदित्युपमार्थेइतियास्केनोपमार्थस्योक्तत्वात् काष्ठेज्वलन्नग्निरिव तद्वद्दीप्तोवर्तते एतदेवदीप्तत्वमपेक्ष्यसेइत्युक्तं एवंचसत्यापोद्वीपमिव वृष्ट्युदकानिप्रयांसि सस्याद्यन्नानिदधतिधारयन्ति एतत्सर्वं महानुभावस्येन्द्रस्यऋष्टेःसामर्थ्यमितीन्द्रस्यस्तुतिः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

त्वंतून॑इन्द्र॒तंर॒यिंदा॒ओजि॑ष्ठया॒दक्षि॑णयेवरा॒तिम् ।
स्तुत॑श्च॒यास्ते॑च॒कन॑न्तवा॒योःस्तनं॒नमध्व॑ःपीपयन्त॒वाजै॑ः ॥ ४ ॥

त्वम् । तु । न॒ः । इ॒न्द्र॒ । तम् । र॒यिम् । दा॒ः । ओजि॑ष्ठया ।
दक्षि॑णयाऽइव । रा॒तिम् । स्तुत॑ः । च॒ । याः । ते॒ । च॒कन॑न्त । वा॒योः ।
स्तन॑म् । न । मध्व॑ः । पी॒प॒य॒न्त॒ । वाजै॑ः ॥ ४ ॥

हेइन्द्र त्वंतु तुअवधारणे त्वमेव तंरयिंत्वद्दानयोग्यंगवादिधनंदाः देहि यस्मादितरेभ्योपि त्वमेवबहुप्रदः अतोतिमहद्धनंदेहीत्यर्थः वयंतु ओजिष्ठयाओजस्वितमयापरिक्रमणार्हयादक्षिणयासमृद्धिसाधनयागवादिलक्षणया ऋत्विजमिवरातिंदातारंत्वांप्रीणयामइतिशेषः यद्वा दक्षिणाशब्दोदेयद्रव्यसामान्यवचनः रातिशब्दोबन्धुवचनः हिरण्यादिसारवद्द्रव्यप्रदानेनबन्धुंयथावशीकुर्वन्ति तद्वत् त्वांवशीकुर्मइत्यर्थः किञ्च वायोःक्षेपिष्ठस्यशीघ्रवरप्रदस्य ते कर्मणिषष्ठी वायुंत्वांस्तुतः येस्मदीयाः स्तोतारः चकनन्त कामयन्ते स्तुवन् याःस्तुतयः ताअपित्वामेवकामयन्तेतिवायोजना कनतेर्ण्यन्ताल्लुङिचङिरूपं चङ्यन्यतरस्यामितिचङःपूर्वमक्षरमुदात्तं होत्रादयोवाजैर्हविर्लक्षणै-

---

[1] नि० १. ४.।

रन्नैःपीपयन्त आप्याययन्ति तत्रदृष्टान्तः—मध्वोमधुरस्यस्तन्यस्यलाभाय वाजैःसारवद्भिरन्नविशेषैः स्तनंन तंयथाआप्याययन्तितद्वत् वयं त्वां बहुकृतप्रदानाय स्तुत्याहविषाप्याययामः त्वंतु दातव्यत्वेनप्रसिद्धंधनंसर्वदादेहीत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

त्वेराय॑इन्द्रतो॒शत॑माःप्रणे॒तार॒ःकस्य॑चिदृता॒योः ।
तेषुणो॑म॒रुतो॑मृळयन्तु॒येस्मा॑पु॒रागा॑तू॒यन्ती॑वदे॒वाः ॥ ५ ॥ ८ ॥

त्वे इति॑ । राय॑ः । इ॒न्द्र॒ । तो॒शऽत॑माः । प्र॒ऽने॒तार॑ः । कस्य॑ । चि॒त् ।
ऋ॒त॒ऽयोः । ते । सु । न॒ः । म॒रुत॑ः । मृ॒ळ॒य॒न्तु॒ । ये । स्म॒ । पु॒रा ।
गा॒तु॒यन्ति॑ऽइव । दे॒वाः ॥ ५ ॥

हेइन्द्र त्वेतव रायोधनविशेषाः तोशतमाः अतिशयेनप्रीणयितारः तुष्यतेस्तोषः छान्दसं शत्वं यद्वा तेरायोरातयोबन्धवोबन्धुभूताःसखिभूताः मरुतस्तोशतमाःतोशतिर्वधकर्मा नितोशति निबर्हयतीतितन्नामसुपाठात् तोशतमाः हिंसितृतमाः अवर्षकाणांमेघानां कस्यचिदृतायोः ऋतमितियज्ञनाम कस्यापियज्ञेच्छोः यजमानस्यप्रणेतारः प्रकर्षेणनिर्वोढारः तेमरुतोनोस्मान् सुसुष्ठुमृळयन्तु सुखयन्तु केते येस्म येखलु देवाः द्योतनशीलामरुतः पुरापूर्वंगातुयन्तीव यज्ञगमनमिच्छन्तीव ते आगत्यमृळयन्तु ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेऽष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

अथषष्ठी—

प्रति॒प्रया॑हीन्द्रमी॒ळ्हुषो॒नॄन्म॒हःपार्थि॑वे॒सद॑नेयतस्व ।
अध॒यदे॑षांपृथुबु॒ध्नास॒एता॑स्ती॒र्थेनार्यःपौंस्या॑नित॒स्थुः ॥ ६ ॥

प्रति॑ । प्र । या॒हि॒ । इ॒न्द्र॒ । मी॒ळ्हुष॑ः । नॄन् । म॒हः । पार्थि॑वे । सद॑ने ।
य॒त॒स्व॒ । अध॑ । यत् । ए॒षा॒म् । पृ॒थु॒ऽबु॒ध्नास॑ः । एता॑ः । ती॒र्थे । न ।
अ॒र्यः । पौंस्या॑नि । त॒स्थुः ॥ ६ ॥

Funding by IKS-MoE

हेइन्द्र त्वंमीढ्रुषः उदकसेक्तृन्नॄन् जगन्नेतॄन्नराकारान्वा महोमहतः मेघान्प्रतिप्रयाहि अभिगच्छ मेघानांवृत्ररूपेणनराकारत्वंयुक्तं गत्वाच पार्थिवेसदने पृथिवीत्यन्तरिक्षनाम तत्संबन्धिनिस्थानेयतस्व प्रयत्नंकुरु तैःसहयुध्यस्वेत्यर्थः यद्वा हविःप्रदातॄन्कर्मनिर्वाहकान्महतोयजमानान्प्रतिगच्छ गत्वाचपार्थिवेसदनेदेवयजनेयतस्व यत्नंकुरु हविर्भोजनाय अधअपिच यद्यदाएषां त्वत्सहायकारिणांमरुतांसंबन्धिनः पृथुबुध्नासोविस्तीर्णमूलाएताः पृषद्वर्णागन्तारोवाअश्वाः अर्यः अरेः शत्रोःपौंस्यानिपुंस्त्वकर्माणितीर्थे न युद्धमार्गेइव तस्थुः तिष्ठन्ति मेघानाक्रमन्ते यद्वैषां मरुतांपृथुबुध्नासः बृहन्मूलाएताः कृष्णवर्णामेघाः तिष्ठन्ति तत्रदृष्टान्तः—अर्यः अरणीयस्य स्वामिनः पौंस्यानिबलानितीर्थे न राजवीथ्यांयथातिष्ठन्तितद्वत् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

प्रतिघोराणामेतानामयासांमरुतांशृण्वआयतामुपब्दिः ।
येमर्त्यंपृतनायन्तमूमैरृणावानंनपतयन्तसर्गैः ॥ ७ ॥

प्रति । घोराणाम् । एतानाम् । अयासाम् । मरुताम् । शृण्वे ।
आऽयताम् । । उपब्दिः । ये । मर्त्यम् । पृतनाऽयन्तम् ।
ऊमैः । ऋणऽवानम् । न । पतयन्त । सर्गैः ॥ ७ ॥

हेइन्द्र तेसंबन्धिनांघोराणांभयानकानांशब्दायमानानांवा एतानांएतवर्णानांअयासांअयमानानांगमनशीलानांमरुतांआयतांआगन्तॄणांमरुतांउपब्दिः उपगुर्वादिसमीपेगम्यतेज्ञायते उपपद्यतइतिवाउपब्दिः वाक्प्रतिशृण्वेश्रूयते कर्मणिकर्तृप्रत्ययः तएवविशेष्यन्ते—येमरुतोमर्त्यंमरणधर्माणंऊमैः स्वरक्षणैः उदकनिर्गमनसाधनैर्वापृतनायन्तंपृतनाआत्मनइच्छन्तंवैरिणंमेघंवा सर्गैः सृष्टैः स्वकीयप्रहारविशेषैः पतयन्ति तेषामेवध्वनिःश्रूयतइत्यर्थः पातनेदृष्टान्तः—सर्गैः ऋणावानंन छन्दसीवनिपाविितिवनिप् ऋणवन्तंअधमर्णमिव तंयथापीडयित्वातदीयंधनमपहरन्तितद्वत् एवंमहानुभावामरुतस्तवानुगाइतीन्द्रस्यस्तुतिः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

त्वंमानेभ्यइन्द्राविश्वजंन्यारदामरुद्भिःशुरुधोगोअंग्राः ।
स्तवानेभिःस्तवसेदेवदेवैर्विद्यामेषंवृजनंजीरदानुम् ॥ ८ ॥

त्वम् । मानेभ्यः । इन्द्र । विश्वऽजन्या । रद । मरुत्ऽभिः । शुरुधः ।
गोऽअग्राः । स्तवानेभिः । स्तवसे । देव । देवैः । विद्याम । इषम् ।
वृजनम् । जीरऽदानुम् ॥ ८ ॥

हेइन्द्र त्वंमानेभ्योमानार्थंचित्तसमुन्नत्यर्थं तादर्थ्येचतुर्थी विश्वजन्याविश्वजन्यः सोराकारः विश्वेप्राणिनउत्पादनीयायस्यताद्दशस्त्वंसर्वजनहितशक्त्यावा मरुद्भिःसहशुरुधः शोकस्यरोधयित्रीः शोषिकाः गोअग्राःगर्जितमुदकंवाअग्रेपुरतोयासांतामेघपंक्तीः रद विलिख विदारय हेदेव द्योतमान त्वं स्तवानेभिः स्तूयमानैर्देवैरन्यैर्मरुदादिभिः ऋत्विग्भिर्वास्तवसे स्तूयसे उभयत्रकर्मणिकर्तृप्रत्ययः विद्यामेत्ययंव्याख्यातः ॥ ८ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेनवमोवर्गः ॥ ९ ॥

ननूनमस्तीतिपञ्चर्चंषष्ठंसूक्तं आगस्त्यमैन्द्रं अत्रानुक्रमणिका—ननूनंपञ्चागस्त्येनैन्द्रेहविषिमरुतामुद्यतइन्द्रागस्त्ययोःसंवादऐन्द्रः तत्राद्यातृतीयाचेन्द्रवाक्यं चतुर्थीचादौबृहती तिस्रोनुष्टुभइतिसूक्तस्येन्द्रागस्त्यसंवादरूपत्वात् आद्यातृतीयाचतुर्थीचेन्द्रवाक्यं अतस्तासांयस्यवाक्यन्यायेनसऋषिः शिष्टेअगस्त्यवाक्ये अतस्तयोःसएवर्षिः आद्याचबृहती ततस्तिस्रोनुष्टुभः अन्त्याअविशेषात्त्रिष्टुप् विशेषविनियोगोलैङ्गिकः अत्रसूक्तेयास्कः—अगस्त्यइन्द्रायहविर्निरुप्यमरुद्भ्यःसंप्रदित्सांचकारसइन्द्रएत्यपरिदेवयाञ्चक्रइति ।

तत्रप्रथमा—

ननूनमस्तिनोश्वःकस्तद्वेदयदद्भुतम् ।
अन्यस्यचित्तमभिसंचरेण्यमुताधीतंविनश्यति ॥ १ ॥

न । नूनम् । अस्ति । नो इति । श्वः । कः । तत् । वेद । यत् ।
अद्भुतम् । अन्यस्य । चित्तम् । अभि । सम्ऽचरेण्यम् । उत ।
आऽधीतम् । वि । नश्यति ॥ १ ॥

---

१ नि० १. ५. ।

परिदेवनप्रकारःप्रतिपाद्यते इन्द्रआह—अद्यतनंयदस्तितन्नूनमद्यनास्ति नूनमत्रविचिकित्सार्थे अत्राद्येतियद्यपिनास्ति तथाप्युत्तरवाक्येश्वइतिदर्शनादत्राद्येतिगम्यते तथाश्वोपिनूनंनोउशब्दोऽवधारणे श्वस्तनमपिनैव नास्ति अद्ययथास्मदर्थंनिरुप्तमस्मभ्यंनास्तिकिल श्वःकथंलप्स्यतइतिभावः यदद्भुतंअन्यस्मैनिरुप्यान्यस्मैदत्तमितियदस्ति वैपरीत्यंतत्कोवेद यद्वा यदद्भुतं भाविकार्यंयदस्तितत्कोवेद अद्यश्वोवालभ्यतइतिआशानकार्येत्युक्तंभवति तदेवाह—अभिसञ्चरेण्यंसर्वतःसञ्चारि अन्यस्यचित्तंमानसंकोवाजानातीतिशेषः उतअपिच आधीतंआध्यातंचिन्तितमपिविनश्यति किमुसकृत्स्मृतंनश्यतीति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

किंन॑इन्द्रजिघांससि॒भ्रात॑रोम॒रुत॒स्तव॑ ।
तेभि॑ःकल्पस्वसाधु॒यामान॑ःस॒मर॑णेवधीः ॥ २ ॥

किम् । न॒ः । इ॒न्द्र॒ । जि॒घां॒स॒सि॒ । भ्रात॑रः । म॒रुत॑ः । तव॑ । तेभि॑ः ।
क॒ल्प॒स्व॒ । सा॒धु॒ऽया । मा । न॒ः । स॒म्ऽअर॑णे । व॒धीः॒ ॥ २ ॥

इदमगस्त्यवाक्यं हेइन्द्र नोस्माननपराधिनः किंजिघांससि हन्तुमिच्छसि कथमवध्यत्वमित्यतआह—मरुतस्तवभ्रातरः त्वयाभोगप्रदानेनभरणीयाइत्यर्थः अतोवयमवध्याइत्युक्तंभवति मरुतामिन्द्रभ्रातृत्वमेकस्मिन्नेवदितिगर्भेउत्पन्नत्वात् साचोत्पत्तिःपुराणेषुप्रसिद्धा सन्तुभ्रातरः ततश्चकिमित्यतआह—तेभिस्तैर्मरुद्भिःसह साधुयासाधुत्वंकल्पस्व कल्पय हविर्भागान्तैः सहयुद्धंवानोस्मान्समरणेसङ्ग्रामेमावधीः माहिंसीः यद्वा क्लृप्तेर्दृष्टान्तः—सङ्ग्रामेयथाविरोधिनंहंसिनतथास्मानिति॥ २ ॥

अथतृतीया—

किंनो॑भ्रातरगस्त्य॒सखा॒सन्नति॑मन्यसे ।
वि॒द्माहि॒तेयथा॒मनो॒स्मभ्य॒मिन्नदि॑त्ससि ॥ ३ ॥

किम् । न॒ः । भ्रा॒त॒ः । अ॒ग॒स्त्य॒ । सखा॑ । सन् । अति॑ । म॒न्य॒से॒ ।
वि॒द्म । हि । ते॒ । यथा॑ । मन॑ः । अ॒स्मभ्य॑म् । इत् । न । दि॒त्स॒सि॒ ॥३॥

इदमिन्द्रवाक्यं हेभ्रातः हेअगस्त्य हविःप्रदानवरप्रदानाभ्यांपरस्परोपकारकत्वाद्भ्रातृत्वं तादृशस्त्वं सखासन्अस्मद्धितकार्येपिसन् नोस्मान्किमतिमन्यसे कस्मादपराधादतिक्रम्यमनुषे अपलपसि नायमपलापः किन्तु तथ्यमेवेतिचेदुच्यते मन्तव्यंतेतव मनोमानसंयथायथावत् विद्मजानीमः कथंजानीथेतिउच्यते अस्मभ्यमिन्नदित्ससि अस्मदर्थंनिरुप्तमस्मभ्यंदातुंनेच्छस्येव इदेवार्थौ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

अरं॑कृण्वन्तु॒वेदिं॒सम॒ग्निमि॑न्धतां॑पु॒रः ।
तत्रा॒मृत॑स्य॒चेत॑नंय॒ज्ञंते॑तनवावहै ॥ ४ ॥

अर॑म् । कृ॒ण्व॒न्तु॒ । वेदि॑म् । सम् । अ॒ग्निम् । इ॒न्ध॒ता॒म् । पु॒रः ।
तत्र॑ । अ॒मृत॑स्य । चेत॑नम् । य॒ज्ञम् । ते॒ । त॒न॒वा॒व॒है॒ ॥ ४ ॥

इदमिन्द्रवाक्यं अपरेगस्त्यवाक्यमाहुः हेऋत्विजोयूयंअगस्त्योङ्गीकृतवान् तस्माद्वेदिमरंकृण्वन्तु कुर्वन्तु संमार्जनपर्युक्षणादिनापरिचरन्तु तथापुरः पुरस्तात् अग्निमाहवनीयादिकंसमिन्धतां इध्मप्रक्षेपेणप्रज्वालयन्तु तत्राग्नावमृतस्यामरणलक्षणस्यदेवत्वस्यचेतनंप्रज्ञापकंयज्ञं हेअगस्त्य तेत्वदीयंत्वंचाहंचतनवावहै अगस्त्यवाक्यपक्षेशिष्टमविशिष्टं तत्र वेद्याममृतस्यतत्साधनस्य हविषश्चेतनंप्रज्ञापनमासादनंकुरुत किञ्च आवांपत्नीयजमानौ अध्वर्युयजमानौवा हेइन्द्र तेत्वदर्थंयज्ञंतनवावहै ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

त्वमी॑शिषेवसुपते॒वसू॑नां॒त्वंमि॒त्राणां॑मित्रपते॒धेष्ठः॑ ।
इन्द्र॒त्वंम॒रुद्भिः॒संव॑द॒स्वाध॒प्राशा॑नऋतु॒थाह॒वींषि॑ ॥ ५ ॥ १० ॥

त्वम् । ई॒शि॒षे॒ । व॒सु॒ऽप॒ते॒ । वसू॑नाम् । त्वम् । मि॒त्राणा॑म् । मि॒त्र॒ऽप॒ते॒ ।
धेष्ठः॑ । इन्द्र॑ । त्वम् । म॒रुत्ऽभिः॑ । सम् । व॒द॒स्व॒ । अध॑ । प्र । अ॒शा॒न॒ ।
ऋ॒तु॒ऽथा । ह॒वींषि॑ ॥ ५ ॥ १० ॥

Funding by IKS-MoE

इदमगस्त्यवाक्यं हेवसूनांवसुपते अतिप्रभूतानांपुरोडाशाज्यादिधनानांस्वामिन् हेइन्द्र त्वमीशिषे ईश्वरोभवसि सर्वस्यवृत्त्यवृत्तिभ्यांबहुत्वंनित्यसंबन्धश्चप्रतिपद्यते यद्वा हेवसुपते वसूनामीशिषेइतियोजना द्वितीयोवसुशब्दोनुवादोवा तथा हेमित्राणांमित्रपते अस्मदादिमित्रस्य नित्यंपालकेन्द्र त्वंधेष्ठः सर्वस्यातिशयेनधारकोसि हेइन्द्र त्वंउक्तमहिमस्त्वंमरुद्भिः संवदस्व तैः साकंसम्यक्कृतमितिवदस्व अध अपिच त्वंऋतुथा ऋतावृतौ उपलक्षणमेतत्कालस्य तत्तद्यागकालेहवींषिआज्यचर्वादीनिप्राशनप्रकर्षेणभुंक्ष्व ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेदशमोवर्गः ॥ १० ॥

प्रतिवइतिषळृचंसप्तमंसूक्तं आगस्त्यं त्रैष्टुभं मारुतं आद्येद्वेकेवलमारुते शिष्टाश्चतस्रोमरुत्वदिन्द्रदेवताकाः प्रतिवःषण्मारुतंतुचतस्रोन्त्यामरुत्वतीयाइत्यनुक्रमणिका विशेषविनियोगोलैङ्गिकः ।

तत्रप्रथमा—

प्रति॑वए॒नानम॑सा॒हमे॑मिसू॒क्तेन॑भिक्षेसुम॒तिंतुराणा॑म् ।
र॒रा॒णता॑मरुतोवे॒द्याभि॒र्निहेळो॑ध॒त्तविमु॑चध्व॒मश्वा॑न् ॥ १ ॥

प्रति॑ । व॒ः । ए॒ना । नम॑सा । अ॒हम् । ए॒मि॒ । सु॒ऽउ॒क्तेन॑ । भि॒क्षे॒ ।
सु॒ऽम॒तिम् । तुराणा॑म् । र॒रा॒णता॑ । म॒रु॒त॒ः । वे॒द्याभि॑ः । नि ।
हेळ॑ः । ध॒त्त । वि । मु॒च॒ध्व॒म् । अश्वा॑न् ॥ १ ॥

हेमरुतः वोयुष्मानहंप्रत्येमि अभिगच्छामि केनसाधनेन नमसानमस्कारेण हविषावा नमइत्यन्ननाम यथासूक्तेनशोभनवचनेनस्तुतिरूपेणतुराणांत्वरमाणानांशत्रूणांहिंसकानांवायुष्माकं सुमतिंशोभनमतिं अनुग्रहबुद्धिं भिक्षे याचे इन्द्रस्यैवपुनर्हविःप्रदानादिदंयाच्यते किञ्च हेमरुतः यूयंवेद्याभिर्वेदितव्याभिःस्तुतिभीरराणता रममाणेनमनसाइत्थंभूताःसन्तोहेळः क्रोधनामैतत् क्रोधंयुष्मदभिजनितंनिधत्त निकृष्टंधारयत त्यजतेत्यर्थः तथाऽश्वान्विमुचध्वंरथेभ्योवियोजयत क्रोधात्पुनर्गमनंमाकुरुतेत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

ए॒षव॒स्तोमो॑मरुतो॒नम॑स्वान्हृ॒दात॒ष्टोमन॑साधायिदेवाः ।
उपे॒माया॑त॒मन॑साजुषा॒णायू॒यंहिष्ठानम॑स॒इद्वृ॒धास॑ः ॥ २ ॥

ए॒षः । व॒ः । स्तोम॑ः । म॒रु॒त॒ः । नम॑स्वान् । हृ॒दा । त॒ष्टः । मन॑सा ।
धा॒यि॒ । दे॒वा॒ः । उप॑ । ई॒म् । आ । या॒त॒ । मन॑सा । जु॒षा॒णाः ।
यू॒यम् । हि । स्थ । नम॑सः । इत् । वृ॒धास॑ः ॥ २ ॥

हेमरुतः एषवःस्तोमः इदानींक्रियमाणः प्रकारोवोयुष्माकंयुष्मदर्थइत्यर्थः कीदृशोयं नमस्वान् नमइत्यन्ननाम हविर्लक्षणान्नवान् नकेवलंस्तुतिमात्रं भक्षणायहविरपियुष्माकमित्यर्थः किञ्च हृदातष्टःयुष्मन्निवेदनबुद्ध्यासंपादितः तादृशःस्तोमोहेदेवाः देवनशीलाः मनसा अनुग्रहवता चित्तेनधायि धार्यतां तदर्थंमनसाआदरबुद्ध्याजुषाणाः ईमेनांस्तुतिंतद्धविश्चसेवमानाः उपायात उपागच्छतैव माविलंबंकुरुत यूयंनमसोन्नस्यहवीरूपस्यवृधासःस्थहि वर्धयितारोभवथखलु अतआगन्तव्यमेव इत्पूरणः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

स्तु॒तासो॑नोम॒रुतो॑मृळयन्तू॒तस्तु॒तोम॒घवा॒शंभ॑विष्ठः ।
ऊ॒र्ध्वा॑नः॑सन्तुको॒म्यावना॒न्यहा॑नि॒विश्वा॑मरुतो॑जिगी॒षा ॥ ३ ॥

स्तु॒तास॑ः । न॒ः । म॒रुत॑ः । मृ॒ळ॒य॒न्तु॒ । उ॒त । स्तु॒तः । म॒घऽवा॑ ।
शम्ऽभ॑विष्ठः । ऊ॒र्ध्वा । न॒ः । स॒न्तु॒ । को॒म्या । वना॑नि । अहा॑नि ।
विश्वा॑ । म॒रु॒त॒ः । जि॒गी॒षा ॥ ३ ॥

तेमरुतः स्तुतासः स्तुताःसन्तोनोस्मान्मृळयन्तु सुखयन्तु उतअपिच मघवा मघमितिधननाम अस्मद्दातव्यबहुधनेन तद्वानिन्द्रः स्तुतःशंभविष्ठःसुखस्यभावयितृतमःसन् अस्मान्मृळयन्तु किञ्च हेमरुतोनोस्माकं जिगीषा जिगातेर्गतिकर्मणोजिगीषा जिगीषितव्यानि प्राप्तव्यानि उत्तरत्रानुभूयमानानि विश्वा सर्वाण्यहानि दिवसानि ऊर्ध्वा उन्नतानिउपर्युपरिश्रियायशसावोत्कृष्टानिकोम्याकोम्यानिस्पृहणीयानिवनानिसर्वैः संभजनीयानिसन्तु जिगीषाजेतुमिष्टानिजेतव्यानिचसन्त्विवतिवायोज्यं एवंकृत्वामरुतइन्द्रश्चसुखयन्त्वित्यर्थः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

अ॒स्माद॒हंत॑वि॒षादीष॑माण॒इन्द्रा॑द्भि॒याम॑रुतो॒रेज॑मानः ।
यु॒ष्मभ्यं॑ह॒व्यानिशि॑तान्यास॒न्तान्या॒रेच॑कृमामृ॒ळता॑नः ॥ ४ ॥

Funding by IKS-MoE

अ॒स्मात् । अ॒हम् । त॒वि॒षात् । ईष॑माणः । इन्द्रा॑त् । भि॒या ।
म॒रु॒तः॒ । रेज॑मानः । यु॒ष्मभ्य॑म् । ह॒व्या । निऽशि॑तानि । आ॒स॒न् ।
तानि॑ । आ॒रे । च॒कृ॒म॒ । मृ॒ळत॑ । नः॒ ॥ ४ ॥

हेमरुतः शृणुत अहं अस्मात् प्रसिद्धात्तविषात् बलवतइन्द्रात्तत्सकाशात् भियाभीत्याईषमाणः पलायमानः पुरतःस्थातुमशक्तः तथा रेजमानः वेपमानोभवं ततश्चकिमायातमित्यतआह—यानियुष्मभ्यंहव्याहवींषिनिशितानिसंस्कृतान्यासन् तानि तान्येव आरे चकृम दूरे कृतवन्तोवयं इन्द्रभयात् अतोनोस्मानपराधिनोमृळत मृळयत सुखयत ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

येन॒माना॑सश्चि॒तय॑न्तउ॒स्राव्यु॑ष्टिषु॒शव॑सा॒शश्व॑तीनाम् ।
सनो॑म॒रुद्भि॑र्वृषभ॒श्रवो॑धाउ॒ग्रउ॒ग्रेभिः॒स्थवि॑रःसहो॒दाः ॥ ५ ॥

येन॑ । माना॑सः । चि॒तय॑न्ते । उ॒स्राः । विऽउ॑ष्टिषु । शव॑सा । शश्व॑तीनाम् ।
सः । नः॒ । म॒रुत्ऽभिः॑ । वृ॒ष॒भ॒ । श्रवः॑ । धाः॒ । उ॒ग्रः । उ॒ग्रेभिः॑ ।
स्थवि॑रः । स॒हः॒ऽदाः ॥ ५ ॥

हेइन्द्र शवसाबलभूतेन त्वयानुगृहीताः मानासोमान्याः त्वयाभिमानितावा उस्रारश्मयः शश्वतीनांनित्यानांबह्वीनांउषसांव्युष्टिषुसतीषुप्रकाशेषुसत्सु चितयन्तेचेतयन्ते प्राणिनां स्वस्वव्यवहारायप्रज्ञापयन्ते ऐन्द्र्यांदिशितेनैवानुगृहीताउषसोरश्मयउद्गच्छन्तीतिप्रसिद्धं हेवृषभ वर्षितरिन्द्र सताद्दशस्त्वंमरुद्भिःसहितः नः अस्माकं श्रवोधाः सर्वत्रश्रूयमाणमन्नंधेहिस्थापयदेहीत्यर्थः कीदृशस्त्वं उग्रः उद्गूर्णबलः सहोदाः पराभिभवसमर्थंबलंसहस्तस्यदाता स्थविरः पुरातनः कीदृशैर्मरुद्भिः उग्रेभिः क्रूरबलैः एवं महानुभावोन्नंदेहि ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

त्वंपा॑हीन्द्र॒सही॑यसो॒नॄन्भवा॑म॒रुद्भि॒रव॑यातहेळाः ।
सु॒प्र॒के॒तेभिः॑सास॒हिर्दधा॑नोवि॒द्यामे॒षंवृ॒जनं॑जी॒रदा॑नुम् ॥६॥ ११॥

Funding by IKS-MoE

त्वम् । पा॒हि॒ । इ॒न्द्र॒ । सही॑यसः । नॄन् । भव॑ । म॒रुत्ऽभिः॑ ।
अव॑यातऽहेळाः । सु॒ऽप्र॒के॒तेभिः॑ । स॒स॒हिः । दधा॑नः । वि॒द्याम॑ ।
इष॑म् । वृ॒जन॑म् । जी॒रऽदा॑नुम् ॥ ६ ॥ ११ ॥

हेइन्द्र त्वंपाहिरक्षकान् सहीयसोनॄन् सहस्वितमान् अनुग्रहेणातिप्रवृद्धबलान् नेतॄन् मनुष्यानस्मान्मरुतोवा किञ्च मरुद्भिःसाकं अस्मास्ववयातहेळाभव अपगतमन्युर्भव मरुत्सुवातथाभव किञ्च सुप्रकेतेभिः शोभनप्रज्ञानैर्मरुद्भिःसह सासहिः शत्रूणामभिभवितासन् दधानः अस्मदभिमतस्यधारयिताभवेतिशेषः शिष्टोव्याख्यातः ॥ ६ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेएकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

चित्रोवइतितृचात्मकमष्टमंसूक्तमागस्त्यंमारुतंगायत्रं चित्रस्तृचंगायत्रमित्यनुक्रमणिका लैङ्गिकोविशेषविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

चि॒त्रोवो॑स्तु॒याम॑श्चि॒त्रऊ॒तीसु॒दान॑वः । मरु॑तो॒अहि॑भानवः ॥ १ ॥

चि॒त्रः । व॒ः । अ॒स्तु॒ । याम॑ः । चि॒त्रः । ऊ॒ती । सु॒ऽदा॒न॒व॒ः ।
मरु॑तः । अहि॑ऽभानवः ॥ १ ॥

हेमरुतः वोयुष्माकंयामोस्मद्यज्ञागमश्चित्रश्चायनीयः पूज्यआश्चर्यभूतोवास्तुभवतु नकेवलमागमनमेवचित्रं किन्तु हेसुदानवः शोभनदानाः हेअहिभानवः अहीयमानप्रकाशाः युष्माकं संबन्धीचित्रः सआगमः ऊतीऊत्यैरक्षणाय इष्टतर्पणायवा युक्तश्चभवतु भवदागमनंशीघ्रमस्तु अभिमतप्रदंचास्त्वित्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

आ॒रेसाव॑ःसुदानवो॒मरु॑तऋञ्ज॒तीशरु॑ः । आ॒रेअश्मा॒यमस्य॑थ ॥ २ ॥

आ॒रे । सा । व॒ः । सु॒ऽदा॒न॒व॒ः । मरु॑तः । ऋ॒ञ्ज॒ती । शरु॑ः ।
आ॒रे । अश्मा॑ । यम् । अस्य॑थ ॥ २ ॥

हेसुदानवः शोभनदानामरुतः वोयुष्माकंसंबन्धिनीऋजतीप्रसाधयन्ती स्वतेजसास्वात्मानमलंकुर्वतीप्रसिद्धिंप्राप्नुवानावा साप्रसिद्धाशरुः हिंसका ऋष्टिः आरेदूरेभवतु तथाऽयमस्यथ क्षिपथ सोश्माऽस्मासुव्यापकआयुधविशेषः आरेदूरनामैतत् दूरेभवतु मांनप्राप्नोतु यद्वा आरेशब्द-आराच्छब्दपर्यायः सचदूरेसमीपेचवर्तते अत्रसमीपवचनः यमस्मत्तोन्यमस्यथ तंवैरिणमस्माकं अश्मा उपलोपमः कठिनःआयुधविशेषः आरेसमीपंप्राप्नोतु ॥ २ ॥

अथतृतीया—

तृणस्कन्दस्यनुविशःपरिवृङ्क्तसुदानवः । ऊर्ध्वान्नःकर्तजीवसे॥३॥१२॥

तृणऽस्कन्दस्य । नु । विशः । परि । वृङ्क्त । सुऽदानवः । ऊर्ध्वान् ।
नः । कर्त । जीवसे ॥ ३ ॥ १२ ॥

हेमरुतः सुदानवः शोभनदानायूयं तृणस्कन्दस्य तृणवच्चलनस्वभावस्य शुष्यमाणस्यवा मम विशःपुत्रभृत्यादिरूपाःप्रजाः नुक्षिप्रं परिवृङ्क्त परिवर्जयत बाधापरिहारेणरक्षत यद्वोक्तलक्षणकालस्यासुरविशेषस्यवा प्रजाः परिवर्जयत किञ्च नोस्मानूर्ध्वान्कर्त कुरुत जीवसेचिरजीवनाय ॥ ३ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेद्वादशोवर्गः ॥ १२ ॥

गायत्सामेतित्रयोदशर्चंनवमंसूक्तंआगस्त्यंत्रैष्टुभमैन्द्रं गायत्सप्तोनेत्यनुक्रान्तं समूळ्हेदशरात्रेतृतीयेछन्दोमेमरुत्वतीयशस्त्रेएतत्सूक्तं विश्वजितोग्निंनरइतिखण्डेसूत्रितम्—तृतीयस्येन्द्रः स्वाहागायत्सामेति ।

तत्रप्रथमा—

गायत्सामनभन्यं१यथावेरर्चामतद्वावृधानंस्वर्वत् ।
गावोधेनवोबर्हिष्यदब्धाआयत्सद्मानंदिव्यंविवासान् ॥ १ ॥

गायत् । साम । नभन्यम् । यथा । वेः । अर्चाम । तत् । ववृधानम् ।
स्वःऽवत् । गावः । धेनवः । बर्हिषि । अदब्धाः । आ । यत् ।
सद्मानम् । दिव्यम् । विवासान् ॥ १ ॥

Funding by IKS-MoE

हेहन्द्र नभन्यंनभस्यंनभसिभवंनभोव्यापिनं हिंसकंवाराक्षसादिकस्य नभतिर्वधकर्मा नभतिअर्दतीतिवधकर्मसुगणनात् तादृशंसाम हेइन्द्र यथावेः येनप्रकारेणवेत्सि तथा गायत् गायति उद्गतात्तस्मात्यतःस्तौति ततःकारणात् ववृधानंवर्धमानंस्ववंत्फलभूतेनस्वर्गेणतद्वत्शस्त्रंयथावेस्तथार्चामपूजयाम शंसामेत्यर्थः स्तुतमनुशंसतीतिन्यायात् यद्वा तत् उक्तलक्षणंसाम ववृधानं सर्वत्रयथाभवतितथार्चाम किञ्च बर्हिषियज्ञेधेनवोदोग्ध्यः अदब्धाः अहिंसिताः गावः यत् सद्मानं सीदन्तंदिव्यंदिविभवमिन्द्रंत्वांआविवासान् विवासतिःपरिचरणकर्मा आगत्यपरिचरन्ति क्षीरंदुहन्तितथार्चाम ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अर्च॒द्वृषा॒वृष॑भिः॒स्वेदु॑हव्यैर्मृ॒गोनाश्नो॒अति॒यज्जु॑गु॒र्यात् ।
प्रम॑न्द॒युर्म॒नांगू॒र्त॑होता॒भर॑ते॒मर्यो॑मिथु॒नायज॑त्रः ॥ २ ॥

अर्च॑त् । वृषा॑ । वृष॑ऽभिः । स्वऽइ॑दुहव्यैः । मृ॒गः । न । अश्वः॑ । अति॑ । यत् । जु॒गु॒र्यात् । प्र । म॒न्द॒युः । म॒नाम् । गू॒र्त॒ । होता॑ । भर॑ते । मर्यः॑ । मि॒थु॒ना । यज॑त्रः ॥ २ ॥

वृषा हविषांवर्षितायंयजमानः स्वेदुहव्यैः स्वायत्तहविष्कैः यद्वा स्वयंप्राप्तं इदु उदकंहव्यं येषांतादृशैः वृषभिर्वर्षकैः हविःप्रदातृभिः अध्वर्य्वादिभिः विशिष्टःसन् अर्चत् अर्चयतिइन्द्रं यद्वा वृषाफलस्यवर्षितायः इन्द्रः उक्तलक्षणैरध्वर्य्वादिभिरर्च्यतेयद्यस्मादश्वोव्यापकः पानाद्यर्थंधावन्मृगोन हरिणादिरिव अयमिन्द्रः अश्वः अशनशीलःसन् अतिजुगुर्यात् अत्यर्थमुद्युक्तेहविर्भक्षणाययथामृगः क्षुत्पिपासार्दितः शीघ्रमुद्युङ्क्तेतथायमिन्द्रोपि यस्मादेवंतस्मादर्चति यद्वा यमिन्द्रोयत् यथा अश्वोमृगइवातिजुगुर्यात्भक्षयेत् तथार्चतीत्यर्थः किञ्च हेगूर्तउद्गूर्णेन्द्रमनां मननं स्तोत्रमिच्छतांदेवानांमन्दयुःस्तुतियुक्तोमर्योहोतामानुषएतन्नामकऋत्विक् यजत्रोयागनिष्पादकः सन् मिथुनामिथुनानि युग्मरूपाणियाज्यापुरोनुवाक्यादीनि मिथुनौवा जायापतिरूपःसन् प्रभरते प्रकर्षेणसंपादयति तस्मादर्चयतीत्यर्थः॥ २ ॥

अथतृतीया—

नक्ष॒द्धोता॒परि॒सद्म॑मि॒तायन्भर॒द्गर्भ॒माश॒रदः॑पृथि॒व्याः ।
क्रन्द॒दश्वो॒नय॑मानोरु॒वद्गौर॒न्तर्दू॒तोनरोद॑सीचर॒द्वाक् ॥३ ॥

नक्षत्। होता। परि। सद्म। मिता। यन्। भरत्। गर्भम्। आ।
शरदः। पृथिव्याः। क्रन्दत्। अश्वः। नयमानः। रुवत्। गौः।
अन्तः। दूतः। न। रोदसी इति। चरत्। वाक् ॥ ३ ॥

होताहोमनिष्पादकोयमग्निर्मितापरिमितानिसद्मसदनानिगार्हपत्यादिस्थानानिपरियन्परितोगच्छन्नक्षत्व्याप्नोति व्याप्यचशरदःसंवत्सरसंबन्धिनंपृथिव्याभूम्याश्चसबन्धिनंगर्भंगर्भस्थानीयमन्नंहविर्लक्षणमाभरत् आहरति स्वीकरोति संभरन्तिवासंवत्सरपर्यन्तंवार्धितंभूम्यामुत्पन्नमित्यर्थः यद्वा संवत्सरसंबन्धिनंवसन्तादिकालेज्योतिष्टोमादिषुदीयमानंपार्थिवंहविर्भरत् वसन्तेवसन्तेज्योतिषायजेतेतिश्रुतेः। तथाकृत्वाक्रन्दत्अश्वः लुप्तोपममेतत् अश्वइव क्रन्दतिहर्षातिशयात्किंकुर्वन् नयमानः नयत्इन्द्रायहविर्भारं किञ्च गौर्गन्तोद्वृत्तोवृषइवरुवत् रौतिशब्दायते किंकुर्वन् दूतोन वार्ताहरोदूतइव रोदसीरोदस्योर्द्यावापृथिव्योरन्तर्मध्येरोदस्योरन्तरावाक् स्तूयमानःस्तुवन्वादेवान् चरत्चरतिगच्छति हविःस्वीकारायपृथिवींतत्प्रापणायद्युलोकंचपरिभ्रमतीत्यर्थः वक्तेःकर्तरिकर्मणिवाक्विब्वचीत्यादिनाक्विब्दीर्घौ संप्रसारणाभावश्च ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

ताकर्माषतरास्मैप्रच्यौत्नानिदेवयन्तोभरन्ते।
जुजोषदिन्द्रोदस्मवर्चानासत्येवसुग्म्योरथेष्ठाः ॥ ४ ॥

ता। कर्म। अषऽतरा। अस्मै। प्र। च्यौत्नानि। देवऽयन्तः।
भरन्ते। जुजोषत्। इन्द्रः। दस्मऽवर्चाः। नासत्याऽइव।
सुग्म्यः। रथेऽस्थाः ॥ ४

ता तानि अषतरा अर्षतराणिव्याप्ततराणिवाहवींषि अस्माइन्द्रायतदर्थंकर्मकुर्मःसंपादयामः कृञश्छान्दसेवर्तमानार्थेलुङि मन्त्रेघसेतिच्लेर्लुक् छन्दस्युभयथेत्यार्धधातुकत्वेनङित्त्वाभावाद्गुणः च्यौत्नानिच्यावयितॄणिदृढानिस्तोत्राणिकर्माणिस्वकीयानिसामर्थ्यानिवा देवयन्तोदेवानात्मनइच्छन्तोयजमानाःप्रभरन्ति प्रकर्षेणसंपादयन्ति तद्वद्वयमपिसंपादयामइत्यर्थः दस्मवर्चाःदर्शनीयतेजाः शत्रूपक्षपणबलोवानासत्येवनासत्याविवाश्विनाविवतौहिद्यावापृथिव्यात्मानौ

ताविवसुग्म्यः सुगम्यःसुखेनगन्तुंशक्यः रथेष्ठाःरथेवर्तमानः एवंभूतःसन् इन्द्रःजुजोषत्अस्मत्कृतंस्तोत्रादिकर्मसेवताम् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

त॒मु॑ष्टु॒हीन्द्रं॑योह॒सत्वा॒यःशूरो॑म॒घवा॒योर॑थे॒ष्ठाः ।।
प्र॒ती॒चश्चि॒द्योधी॑या॒न्वृष॑ण्वान्वव॒व्रुष॑श्चि॒त्तम॑सो॒विह॒न्ता ।।५।।१३।।

त॒म् । ऊँ॒ इति॑ । स्तु॒हि॒ । इन्द्र॑म् । यः । ह॒ । सत्वा॑ । यः । शूर॑ः ।
म॒घऽवा॑ । यः । र॒थे॒ऽस्थाः । प्र॒ती॒चः । चि॒त् । योधी॑यान् ।
वृष॑ण्ऽवान् । व॒व॒व्रुष॑ः । चि॒त् । तम॑सः । वि॒ऽह॒न्ता ॥ ५ ॥ १३ ॥

तमु तमेवेन्द्रंस्तुहि हेहोतः स्तुतिंकुरु किमस्याधिक्यमिति उच्यते योह यःखलु सत्वा अतिमभूतबलः यद्वा सत्वा सादकःशत्रूणां यश्चशूरः शौर्योपेतः मघवाबलवानन्नवान्वा यश्चरथेष्ठाः रथेवर्तमानः किञ्च प्रतीचश्चित्प्रत्यभिमुखंयोद्धुरपियोधीयान् योद्धृतमः प्रतिपूर्वादञ्चतेःक्विन्नंतात् लुप्तनकाराच्छसि अचइत्यकारलोपे चाविति दीर्घः अञ्चेश्छन्दस्यसर्वनामस्थानमितिविभक्तिरुदात्ता वृषण्वान् वृषाणोवर्षितारोवज्रादयः तद्वान् वृषातेवज्रउततेवृषारथइतिहिनिगमः । तथाववव्रुषश्चित् आवरकस्यापितमसोमेघादेर्विहन्ताविशेषेणघातकः यस्मादेवंमहानुभावः तस्मात्स्तुहि ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेत्रयोदशोवर्गः ॥ १३ ॥

अथषष्ठी–

प्रयदि॒त्थाम॑हि॒नानृभ्यो॒अस्त्यरं॒रोद॑सीक॒क्ष्ये॒३॑नास्मै ।
सं॑वि॑व्य॒इन्द्रो॑वृ॒जनं॑न॒भूमा॒भर्ति॑स्व॒धावाँ॑ओप॒शमि॑व॒द्याम् ।। ६।।

प्र । यत् । इ॒त्था । म॒हि॒ना । नृऽभ्य॑ः । अस्ति॑ । अर॑म् । रोद॑सी॒ इति॑ ।
क॒क्ष्ये॒३॑ इति॑ । न । अ॒स्मै । सम् । वि॒व्ये॒ । इन्द्र॑ः । वृ॒जन॑म् ।
न । भूम॑ । भर्ति॑ । स्व॒धाऽवा॑न् । ओ॒प॒शम्ऽइ॑व । द्याम् ॥ ६ ॥

---

१ ऋ० सं० २. ६. १८. ।

Funding by IKS-MoE

यत् यइन्द्रोमहिनामहत्त्वेनस्वैश्वर्येणनृभ्योनेतृभ्यः कर्मनिर्वाहकेभ्योयजमानेभ्यः प्रास्ति प्रभवति ईष्टेस्वर्गादिप्रदानेनरक्षितुं अस्मैरक्षकायेन्द्रायरोदसीद्यावापृथिव्यौकक्ष्येकक्ष्यायतेसतीसञ्चारायनारंनालंनपर्याप्तेजगतोधीशस्येन्द्रस्यसञ्चारायाल्पत्वात् द्यावापृथिव्यौनपर्याप्तेइत्यर्थः सृज्यादपिस्रष्टुर्महिम्नोधिकत्वादितिभावः अयमिन्द्रोवृजनंनभूम भूमिंभूतानिवावृजनंन बलमिव वृजतेःकर्तनार्थस्येदंरूपं तदिव तद्यथा आवृणोतितथायमपिस्वतेजसासंविव्ये सम्यगावृणोतिलोकत्रयं किंचायंस्वधावानन्नवान्वृष्टिलक्षणोदकवान्वा द्यांदिवंभर्तिबिभर्ति धारणेदृष्टान्तः—ओपशमिव ईषदुपशेतेइत्योपशंशृङ्गं तत् वृषभइव यद्वा परस्परंसमीपेवर्तमानंक्षित्यन्तरिक्षाख्यं लोकद्वयमोपशं तदिव द्यांबिभर्ति लोकत्रयमपिबिभर्तीत्यर्थः भृञोलटिछान्दसःशपोलुक् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

स॒मत्सु॑त्वाशूरस॒तामु॑रा॒णंप्र॑प॒थिन्त॑मंपरि॑तंस॒यध्यै॑ ।
स॒जोष॑स॒इन्द्र॒ंमदे॑क्षो॒णीःसू॒रिंचि॒द्येअ॑नु॒मद॑न्ति॒वाजैः ॥ ७ ॥

स॒मत्ऽसु॑ । त्वा॒ । शू॒र॒ । स॒ताम् । उ॒रा॒णम् । प्र॒प॒थिन्ऽत॑मम् ।
प॒रि॒ऽत॒ंस॒यध्यै॑ । स॒ऽजोष॑सः । इन्द्र॑म् । मदे॑ । क्षो॒णीः । सू॒रिम् ।
चि॒त् । ये । अ॒नु॒ऽमद॑न्ति । वाजैः॑ ॥ ७ ॥

हेशूर शौर्योपेतेन्द्र समत्सुसंग्रामेषु सतांत्वामेवाश्रित्यवर्तमानानांप्राणिनामुराणं उरूणि अतिप्रभूतानिबलादीनिकुर्वाणंप्रपथिंतमंप्रकृष्टमार्गतमंसुकृतिनामुत्तममार्गभूतंइन्द्रंशत्रूणांदारकंत्वात्वां परितंसयध्यै अवतंसीकर्तुंभूषणीकर्तुंमदेतवमदार्थंच सजोषसःसहसेवमानाः समानप्रीतयोवा क्षोणीः क्षोण्योविशःपरिजनाःमरुतःप्रयतन्ते कीदृशास्ते येवाजैर्बलैःअनुमदन्तिअनुकूलंमादयन्ति संग्रामेमरुतः त्वामेवस्वामिनंकृत्वामादयन्तिहर्षयन्तीत्यर्थः यद्वा येयजमानाः वाजैर्हविर्भिर्मादयन्तितेसमानप्रीतियुक्तास्तवमनुष्यभूताऋत्विजःयजमानभूताः प्रजाः समत्सुसहमादनस्थानेषुयागेषूक्तलक्षणविशिष्टंत्वामेवपूजयितुं तवमदायचप्रयतन्ते ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

ए॒वाहि॒ते॒शंसव॑नासमु॒द्रआपो॒यत्त॑आ॒सुमद॑न्तिदे॒वीः ।
विश्वा॑ते॒अनु॒जोष्या॑भू॒द्गौःसू॒रीँश्चि॒द्यदि॑धि॒षावेषि॒जना॑न् ॥ ८ ॥

Funding by IKS-MoE

ए॒व । हि । ते॒ । शम् । सव॑ना । स॒मु॒द्रे । आप॑ः । यत् । ते॒ । आ॒सु ।
मद॑न्ति । दे॒वीः । विश्वा॑ । ते॒ । अनु॑ । जोष्या॑ । भू॒त् । गौः ।
सू॒रीन् । चि॒त् । यदि॑ । धि॒षा । वेषि॑ । जना॑न् ॥ ८ ॥

हेइन्द्र एवाहिएवंहिसतितेतवसंबन्धीनि सवना सवनानि सूयतेसोमोत्रेतिसवनानिसोमयागाः ते शंसुखकराभवन्ति कथंसति यत्यदिदेवीः देव्योद्योतमानाआपः समुद्रेउदकसमुद्रवणापादानभूतेन्तरिक्षेआसुप्रजासुनिमित्तभूतासुतेत्वांमदन्तिमादयन्ति अन्तर्भावितण्यर्थोयं यदाप्राण्युपकारार्थंवर्षणायत्वांप्रेरयन्तिवृष्ट्युदकानि तदाखलुतवसोमयागाःसुखकराभवन्ति यज्ञसाधकवृष्टिप्रदानेनयागान्निवर्तयेत्यर्थः किञ्च हेइन्द्र तेत्वांविश्वागौःसर्वापिस्तोत्रशस्त्ररूपावाक् तेत्वां 'अनुक्रमेणजोष्याजोषणार्हाप्रीणयित्रीभूत्भवति कदा यदिसूरींश्चित्स्तोत्रादिप्रेरयितॄन्स्तोतृजनानपिधिषाधिषणयाप्रज्ञयावृष्टिप्रदानरूपेणकर्मणावावेषिकामयसे तदासर्वापिस्तुतिस्त्वदर्थाभवति ॥ ८ ॥

अथनवमी–

अ॒सा॑म॒यथा॑सुष॒खाय॑एनस्व॑भि॒ष्टयो॑न॒रांनशंसैः॑ ।
अस॒द्यथा॑न॒इन्द्रो॑वन्दने॒ष्ठास्तु॒रोनकर्म॒नय॑मानउ॒क्था ॥ ९ ॥

असा॑म । यथा॑ । सु॒ऽस॒खाय॑ः । ए॒न॒ । सु॒ऽअ॒भि॒ष्टय॑ः । न॒राम् ।
न । शंसैः॑ । अस॑त् । यथा॑ । न॒ः । इन्द्रः॑ । व॒न्द॒ने॒ऽस्थाः । तु॒रः ।
न । कर्म॑ । नय॑मानः । उ॒क्था ॥ ९ ॥

हेएन इनःईश्वरेन्द्र यथासुसखायः शोभनत्वद्रूपसहायवन्तोऽसामभूयास्म किञ्च स्वभिष्टयः शोभनाभ्येषणाःशोभनाभीष्टाश्चासाम किमिव नरांनशंसैः नराणांराजादीनांशंसैःशंसनैरिवस्तुतिभिर्यथामनुष्याःशोभनाभीष्टाभवन्तितद्वत् इदानींपरोक्षेणाह नोस्मभ्यमिन्द्रोवन्दनेष्ठाःअस्मत्स्तुतौवर्तमानःसन् तुरोन त्वरमाणइव नोस्माकंकर्मउक्थाउक्थैः शस्त्रैर्नयमानः फलंप्रापयन्स्तुत्यातुष्टःसन् अस्मदीयेनकर्मणाफलप्रापयितातथासत्भवेत् हेऋत्विजस्तथाकुरुतेतिशेषः ॥ ९ ॥

अथदशमी—

विष्प॑र्धसोन॒रांनशंसै॑र॒स्माका॑स॒दिन्द्रो॒वज्र॑हस्तः ।
मि॒त्रा॒यु॒वो॒नपूर्प॑ति॒सुशि॑ष्टौमध्या॒यु॒व॒उप॑शिक्षन्तिय॒ज्ञैः॥१०॥१४॥

विऽस्प॑र्धसः । न॒राम् । न । शंसैः॑ । अ॒स्माक॑ । अ॒स॒त् । इन्द्रः॑ ।
वज्र॑ऽहस्तः । मि॒त्र॒ऽयुवः॑ । न । पूःऽप॑तिम् । सुऽशि॑ष्टौ ।
म॒ध्य॒ऽयुवः॑ । उप॑ । शि॒क्ष॒न्ति॒ । य॒ज्ञैः ॥ १० ॥ १४ ॥

नरांनेतॄणांमध्येसस्पर्धान्नरान्यथाविस्पर्धसःकुर्वन्तिसखिभूताः तद्वद्वयमपीन्द्रंशंसैः स्तुतिभिः सखायोवयंतथाकुर्मः सचवज्रहस्तोवीरशिक्षणायसर्वदावज्रधारीन्द्रः अस्माक अस्माकमसत विस्पर्धमनुकूलोभवतु किञ्च मित्रायुवोन मित्रेच्छवः हितैषिणइव सुशिष्टौसुशासनेवर्तमानंपूर्पतिंपुरस्वामिनंयथाभिमतदानेनपूजयन्तितथामध्यायुवः अस्माकंश्रियांयशसांचमध्येवस्थितिंकामयमानाअध्वर्य्वादयोयज्ञैर्यज्ञसाधनैर्हविःस्तोत्रादिभिरुपशिक्षन्तिउपेत्ययजन्ते शिक्षतिर्दानकर्मा ॥ १० ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेचतुर्दशोवर्गः ॥१४ ॥

अथैकादशी—

य॒ज्ञोहिष्मेन्द्रं॒कश्चि॑दृ॒न्धञ्जु॑हुरा॒णश्चि॒न्मन॑सापरि॒यन् ।
ती॒र्थेनाच्छा॑तातृषा॒णमोको॑दी॒र्घोनसि॒ध्रमाकृ॑णो॒त्यध्वा॑ ॥ ११ ॥

य॒ज्ञः । हि । स्म॒ । इन्द्र॑म् । कः । चि॒त् । ऋ॒न्धन् । जु॒हु॒रा॒णः ।
चि॒त् । मन॑सा । प॒रि॒ऽयन् । ती॒र्थे॑ । न । अच्छ॑ । त॒तृ॒षा॒णम् ।
ओकः॑ । दी॒र्घः॑ । न । सि॒ध्रम् । आ । कृ॒णो॒ति॒ । अध्वा॑ ॥ ११ ॥

कश्चित्यज्ञोयज्ञवान् यज्ञानुष्ठायी इन्द्रंऋन्धन्वर्धयन्हिस्मभवतिइन्द्रंयज्ञेनवर्धयतीत्यर्थः जुहुराणश्चित्कुटिलगतिस्तुकश्चित्मनसाकेवलेनपरियन्परितोगच्छन्लौकिकविषयादिकंध्यायन् वर्तते यद्वा परिवर्जनार्थः वर्जयित्वागच्छन्नेदंप्राप्नोति तत्रदृष्टान्तः—तीर्थेप्रसिद्धे मार्गेअच्छआभिमुख्येनसमीपेवर्तमानमोकः पानीयादिकंसवनंततृषाणंपिपासायुक्तं यथा अविलंबेनप्रीणातिस-

यथातत्सवनआगच्छतीत्यर्थः तद्वद्यज्ञेनकश्चित्पुमानिन्द्रमभिगच्छतीति कुटिलस्यदृष्टान्तः—दीर्घोन वक्रत्वेनातिदूरोध्वामार्गइव सयथासिद्धंफलंपानीयादिरूपंफलार्थिनंवापुरुषंआकृणोति अर्वाक्करोति नीचैःकरोति वर्जयतीत्यर्थः तस्माद्यज्ञमार्गमजानानोवक्रोदूरेपरिभ्रमतिनेन्द्रंतर्पयतितद्विलक्षणस्तुवर्जयत्येव ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

मोषूण॑इ॒न्द्रात्र॑पृ॒त्सुदे॒वैरस्ति॒हिष्मा॑तेशुष्मिन्नव॒याः ।
म॒हश्चि॒द्यस्य॑मी॒ह्ळुषो॑य॒व्याह॒विष्म॑तोम॒रुतो॒वन्द॑ते॒गीः ॥ १२ ॥

मो इति॑ । सु । न॒ः । इ॒न्द्र॒ । अत्र॑ । पृ॒त्ऽसु । । दे॒वैः । अस्ति॑ ।
हि । स्म॒ । ते॒ । शु॒ष्मि॒न् । अ॒व॒ऽयाः । म॒हः । चि॒त् । यस्य॑ ।
मी॒ह्ळुषः॑ । य॒व्या । ह॒विष्म॑तः । म॒रुतः॑ । वन्द॑ते । गीः ॥ १२ ॥

हेइन्द्र अत्रपृत्सु एषूपस्थितेषुसङ्ग्रामेषुवृष्ट्यर्थंमेघजयेषुदेवैर्मरुदादिभिःसहनोस्मान्मोषुमैवात्याक्षीरितिशेषः मरुत्सहितोयुध्यस्वेत्यर्थः हेशुष्मिन्बलवन्निन्द्र अस्तिहिस्मते अस्तिहिस्मतवखलु तवकिमस्तीतिउच्यते अवयाः अवयजनं अवयुज्यपृथक्कृत्ययजनंहविर्भागोस्तिमरुद्भ्यः पृथगप्यस्तिहविर्भागः केवलंमरुद्भ्यएवदीयतेनास्मभ्यं अतः कथंयोत्स्यामीतिनमन्तव्यमित्यर्थः यद्वा अवयाः शत्रूणांवर्जनायगन्तावज्रोस्तिते किञ्च हविष्मतः प्रदेयहविर्युक्तस्यमीह्ळुषोहविःप्रदातुः यद्वैतत्पदद्वयंमरुतांविशेषणं यस्यममयव्याफलेनेन्द्रेणवासहमिश्रयन्तीगीः स्तुतिशस्त्रादिरूपावाक् महश्चित् महतोपिमीह्ळुषःसेक्तॄन् हविष्मतोस्मद्दत्तहविषातद्वतोमरुतोवंदतेस्तौति ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

ए॒षःस्तोम॑इन्द्र॒तुभ्य॑म॒स्मेए॒तेन॑गा॒तुंह॑रिवोविदोनः ।
आनो॑ववृत्याःसुवि॒ताय॑देववि॒द्यामे॒षं॑वृ॒जनं॑जी॒रदा॑नुम् ॥१३॥१५॥

ए॒षः । स्तोमः॑ । इ॒न्द्र॒ । तुभ्य॑म् । अ॒स्मे इति॑ । ए॒तेन॑ । गा॒तुम् ।
ह॒रि॒ऽवः॒ । वि॒दः॒ । न॒ः । आ । न॒ः । व॒वृ॒त्याः॒ । सु॒वि॒ताय॑ । दे॒व॒ ।
वि॒द्याम॑ । इष॑म् । वृ॒जन॑म् । जी॒रऽदा॑नुम् ॥ १३ ॥ १५ ॥

Funding by IKS-MoE

अथत्रयोदश्यासूक्तादिमारभ्यकृतांस्तुतिंनिगमय्यफलंप्रार्थयते—हेइन्द्र अस्मेअस्मत्संबन्धीएषस्तोमः इदानींकारितप्रकारः स्तोत्रविशेषः तुभ्यंत्वदर्थं हेहरिवः हरिभ्यांतद्वन्निन्द्र एतेनस्तोत्रेणगमनेनवानोस्मदीयंगातुंदेवयजनमार्गंविदः विदस्व विदित्वाच हेदेव सुविताय सुहितायशोभनगमनायवा नोस्मान्आववृत्याः आवर्तस्व अस्मद्यागंप्रत्यागच्छ विद्यामेत्यादिव्याख्यातम् ॥ १३ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेपञ्चदशोवर्गः ॥ १५ ॥

त्वंराजेतिदशर्चंदशमंसूक्तंआगस्त्यमैन्द्रंत्रैष्टुभं त्वंराजादशेत्यनुक्रान्तं पृष्ठ्यषळहेस्तोमवृद्धौस्तोमातिप्रशंसनार्थंहोत्रकैरेतच्छस्तव्यं ऐन्द्राणित्रैष्टुभान्यमरुच्छब्दान्यावपेरन्निितिसूत्रम् ।

तत्रप्रथमा—

त्वंराजे॑न्द्र॒येच॑दे॒वारक्षा॒नॄन्पा॒ह्य॑सुर॒त्वम॒स्मान् ।
त्वंसत्प॑तिर्म॒घवा॑न॒स्तरु॑त्र॒स्त्वंस॒त्योवस॑वानःसहो॒दाः ॥ १ ॥

त्वम् । राजा॑ । इ॒न्द्र॒ । ये । च॒ । दे॒वाः । रक्ष॑ । नॄन् । पा॒हि । अ॒सु॒र॒ ।
त्वम् । अ॒स्मान् । त्वम् । सत्ऽप॑तिः । म॒घऽवा॑ । नः॒ । तरु॑त्रः । त्वम् ।
स॒त्यः । वस॑वानः । स॒हः॒ऽदाः ॥ १ ॥

हेइन्द्र त्वंराजा अधिपतिः सर्वस्यजगतः किञ्च येदेवाः मरुदादयःसन्तितेषामपिविशेषेण अतोहेअसुर शत्रूणांनिरसितस्त्वंनॄनस्मान् कर्मनेतॄन्यजमानान्रक्षपालय विशेषतोस्मानपिपाहिरक्ष त्वंच सत्पतिः सतांसतःकर्मफलस्यवापातामघवाधनवान् नोस्माकंतरुत्रः तारयितापापात् किञ्च त्वंसत्यः अबाध्यःसत्यफलोवा वसवानः स्वतेजसासर्वंछादयन्वसूनिवाकुर्वन् स्तोतृभ्यः सहोदाः सहसोबलस्यदाताभवेतिशेषः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

दनो॒विश॑इन्द्रमृ॒ध्रवा॑चःस॒प्तयत्पुरः॒शर्म॒शार॑दी॒र्दर्त् ।
ऋ॒णोर॒पोअ॑नव॒द्यार्णा॒यूने॑वृ॒त्रंपु॑रु॒कुत्सा॑यरन्धीः ॥ २ ॥

दनः॑ । विशः॑ । इ॒न्द्र॒ । मृ॒ध्रऽवा॑चः । स॒प्त । यत् । पुरः॑ । शर्म॑ ।
शार॑दीः । दर्त् । ऋ॒णोः । अ॒पः । अ॒न॒व॒द्य॒ । अर्णाः॑ । यूने॑ । वृ॒त्रम् ।
पु॒रु॒ऽकुत्सा॑य । र॒न्धीः॒ ॥ २॥

हेइन्द्र त्वंवृत्रसंबंध्यसुराणांपुरभेदनसमयेमृध्रवाचः मर्षणवचनाः विशस्तदीयाःप्रजाः शर्म सुखंयथाभवति तथा दनः अदमयः दमेरिदंरूपं यद्वा वर्णव्यत्ययःनदःअनदःअशब्दयः असुरप्रजाः अतिभयंकरशब्दमकरोः कदेत्याह यत्यदाशारदीःप्रत्यग्राःयद्वैतत्संवत्सरः लक्षकःसंवत्सरपर्यन्तं दृढीकृताअपिसप्तपुरःएतत्संख्याकाः पुरीर्दर्त् अदारयः पुरुषव्यत्ययः दृणातेर्लङि छान्दसोविकरणस्यलुक् रात्सस्येतिनियमात्तल्लोपाभावः तथाकृत्वाहेअनवद्य अकातर यद्वा अनिंद्य हेइन्द्र अर्णाअरणशीलाःअपः तदीयदुर्गस्थान्युदकाश्रयाणि तटाकादीनिऋणोः अगमयः प्रावर्तयः भग्नान्यकरोः एवमुपद्रुत्यपुरुकुत्सायएतन्नाम्नेराज्ञेयूनेनित्यतरुणायतदर्थं वृत्रमेतन्नामकमसुरंरन्धीः असाधयःअहनः अयमैतिहासिकपक्षः निरुक्तरूढ्यातु हेइन्द्रमृध्रवाचोविशःमर्षणध्वनियुक्ताःवृष्टिरूपाःप्रजाःदनःअदमयःअशब्दयोवाअवर्षयइत्यर्थः कदा यत् यदासप्तपुरःशारदीर्दर्त् सर्पणस्वभावान्प्रत्यग्रान् वृष्ट्याजगत्पूरकान् मेघानदारयः तदेत्यर्थः तथाकृत्वा हेअनवद्य अर्णाअरणस्वभावाअपःऋणोःअगमयः प्रावर्तयःकुल्यादिरूपेण अनन्तरंयूने, पुरुकुत्सायवृत्रंमुख्यंमेघंरन्धीःअसाधयःअहनःअयमर्थः त्वंहत्यदिन्द्रसप्तयुध्यन्नित्यादिमन्त्रा[1]न्तरेषुप्रसिद्धः । यास्कस्त्वेवंव्याख्यातवान्—दनोदानमनसोमनुष्यानिन्द्रमृदुवाचःकुर्वीति[2] ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अजा॒वृत॑इन्द्र॒शूर॑पत्नी॒र्द्यां॑च॒येभिः॑पुरुहूतनू॒नम् ।
रक्षो॑अ॒ग्निम॒शुषं॒तूर्व॑याणं॑सिं॒होनद॒मेअपां॑सि॒वस्तोः॑ ॥ ३ ॥

अज॑ । वृतः॑ । इ॒न्द्र॒ । शूर॑ऽपत्नीः । द्याम् । च॒ । येभिः॑ । पु॒रु॒ऽहू॒त॒ ।
नू॒नम् । रक्षो॒ इति॑ । अ॒ग्निम् । अ॒शुष॑म् । तूर्व॑याणम् ।
सिं॒हः । न । दमे॑ । अपां॑सि । वस्तोः॑ ॥ ३ ॥

---

[1] ऋ० सं० २. ३. ११. ।

[2] नि० ६. ३१. ।

Funding by IKS-MoE

हेइन्द्र शूरपत्नीः शूरैरक्षोभिः पालिताः वृतः वर्तन्तआस्वितिवृतः असुरपुरीः यद्वा शूरायजमानास्तैः पालिताः वृतोवेदिभूमीः अज गच्छ जेतुं तथा कृत्वाद्यांचनूनमवश्यमज किन्त्वमेकएव न हेपुरुहूत बहुभिर्बहुधावा आहूतेन्द्र येभिर्मरुदादिभिरनुगतोसितैःसहितःसन् तथाकृत्वाअशुषंआशोषयितारं अशान्तंवा तूर्वयाणंतूर्णगमनमग्निंवैद्युतंहोमाधारंवाग्निंरक्षोरक्षस्वैव किमर्थं रक्षणमित्युच्यते दमेगृहेअपांसिकर्माणिकुर्वन्वस्तोः वस्तुं यद्वा वासयितुंकारयितुमित्यर्थः यज्ञद्विट्सु हतेष्वग्नौसुस्थिरेसति यागाद्यनुष्ठानपरःस्थास्यामीत्यर्थः रक्षणेदृष्टान्तः—सिंहोनसिंहइव सयथा स्वाश्रयभूतंवनंगजाद्युपद्रवपरिहारेणरक्षतितद्वत् असुरपुरभङ्गगमनेवादृष्टान्तःसिंहोयथानिर्भयोविरोधिमृगान् हन्तुंधावतितद्वत् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

शेष॒न्नुतइन्द्र॒सस्मि॒न्योनौ॒प्रशंस्तये॒पवींरवस्यम॒ह्ना ।
सृ॒जदर्णा॒ंस्यव॒यद्युधागास्तिष्ठ॒द्धरींधृष॒तामृंष्ट॒वाजांन् ॥ ४ ॥

शेषंन् । नु । ते । इ॒न्द्र॒ । सस्मिंन् । योनौं । प्रऽशंस्तये । पवींरवस्य ।
म॒ह्ना । सृ॒जत् । अर्णांसि । अवं । यत् । यु॒धा । गाः ।
तिष्ठंत् । हरी॒ इतिं । धृ॒ष॒ता । मृष्ट॒ । वाजांन् ॥ ४ ॥

हेइन्द्र तेशत्रवः सस्मिन्सर्वस्मिन्समानेवायोनौस्वकीयेस्थानेअन्तरिक्षेवा योनिरन्तरिक्षंनुक्षिप्रंशेषन् शेरतां शीङोलेटच्चडागमः व्यत्ययेनपरस्मैपदं सिब्बहुलमितिसिप् किमर्थं प्रशस्तये प्रशंसनाय त्वत्स्तुतयेत्वन्महिमाख्यापनायेत्यर्थः किंसेवनादिसाधनेन नेत्याह पवीरवस्यकुलिशस्यकुलिशशब्दस्यवामह्नामहिम्ना त्वद्वज्रप्रहारेणहतामेघाः शत्रवोवातत्रैवशेरतेनिपतन्ति नपलायन्तइत्यर्थः किञ्च 'यत्रयदायुधाप्रहरणसाधनेनायुधेनयुद्धेनवा गाः गच्छति तदार्णांस्युदकानि सृजः अवसृजः अवाङ्मुखमपातयः पुरुषव्यत्ययः तदर्थंहरीअश्वौतिष्ठत् अध्यतिष्ठः अत्रापिपुरुषव्यत्ययः यद्वा यदाहरीअधितिष्ठसितदाअवसृजः अथैवंकृत्वावाजानन्नानिसस्यादिलक्षणानि धृषताधर्षकेणसामर्थ्येन मृष्टशोधय प्रवर्धयेत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

वह॒कुत्संमिन्द्र॒यस्मिंश्चा॒कन्स्यूंम॒न्यूऋ॒ज्रावात॒स्याश्वां ।
प्रसूरंश्च॒क्रंवृंहताद॒भीके॒भिस्पृधोंयासिष॒द्वज्रंबाहुः ॥ ५ ॥ १६ ॥

वह॑ । कुत्स॑म् । इ॒न्द्र॒ । यस्मि॑न् । चा॒कन् । स्यू॒म॒न्यू इति॑ ।
ऋ॒ज्रा । वात॑स्य । अश्वा॑ । प्र । सूर॑ः । च॒क्रम् । वृ॒ह॒ता॒त् । अ॒भीके॑ ।
अ॒भि । स्पृध॑ः । या॒सि॒ष॒त् । वज्र॑ऽबाहुः ॥ ५ ॥ ३६ ॥

हेइन्द्र कुत्संएतन्नामानमृषिंप्राप्तंस्यूमन्यू स्यूमकमितिसुखनाम तदिच्छन्तौसततगामिनौवाऋज्राऋजुगामिनौवातस्यवायोः समानवेगौ अश्वा तदीयावश्वौवहप्रस्थापय यस्मिन्हविषि निमित्तभूतेसतिकुत्संचाकन्कामयसेतर्पयसेवाहविरादिकंतदर्थंसूरः प्रेरकः सूर्यः चक्रंस्वमण्डलंस्वरथचक्रंवाअभीकेआसन्नदेशेप्रवृहतात् ऊर्ध्वंगमयतु प्रकाशयतु अथपरोक्षेणाह—वज्रबाहुरयमिन्द्रः स्पृधः सङ्ग्रामंकुर्वतः शत्रूनभियासिषत्अभियातु ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेषोडशोवर्गः ॥ १६ ॥

अथषष्ठी—

ज॒घ॒न्वाँइन्द्र॑मि॒त्रेरू॑ञ्चो॒दप्र॑वृद्धोहरिवो॒अदा॑शून् ।
प्रयेपश्य॑न्नर्य॒मणं॒सचा॒योस्त्वया॑शू॒र्ता॑वह॑माना॒अप॑त्यम् ॥ ६ ॥

ज॒घ॒न्वान् । इ॒न्द्र॒ । मि॒त्रेरू॑न् । चो॒द॒ऽप्र॑वृद्धः । ह॒रि॒ऽव॒ः । अदा॑शून् ।
प्र । ये । पश्य॑न् । अ॒र्य॒मण॑म् । सचा॑ । आ॒योः । त्वया॑ । शू॒र्ता॑ः ।
वह॑मानाः । अप॑त्यम् ॥ ६ ॥

हेइन्द्र हरिवः हरिभ्यांतद्वन्त्वंचोदप्रवृद्धःचोदनैःस्तोत्रैःप्रवृद्धःसन् अदाशून् अदातॄन् मित्रेरून्मित्राणांयजमानानांईरयितॄन्बाधकान्तद्वैरिणांमित्रत्वंगच्छतोवाजघन्वान्हतवानसि किञ्च येअर्यमणंदातारंत्वात्वांप्रपश्यन्पश्यन्ति तेनराः आयोर्मनुष्यस्याध्वर्य्वादेः हविर्लक्षणान्नस्यवा सचासहशूर्ताः क्षिप्राः हविःप्रदानेत्वरमाणाः त्वयाअपत्यंकुलस्यपालयितारंपुत्रंवहमानायेसन्ति तेप्रपश्यन् यद्वा येअर्यमणंत्वांपश्यन्तितेएवंभवन्ति यद्वा येनराअर्यमणंयंकिंचिद्दातारं पश्यन् पश्यन्तः त्वामयजन्त अर्योमनुष्यस्यसचासहायभूताः त्वयाशूर्ताः क्षिप्रावर्जिताः अपत्यंपुत्रंवहमानायेसन्ति तान्जघन्वान्भवेत्यर्थः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

रपंत्कविरिन्द्रार्कसांतौक्षांदासायोपबर्हणींकः ।
करंत्तिस्रोमघवादानुंचित्रानिदुर्योणेकुयंवाचंमृधिश्रेत् ॥ ७ ॥

रपंत् । कविः । इन्द्र । अर्कऽसांतौ । क्षाम् । दासायं । उपऽबर्हणीम् ।
करितिकः । करंत् । तिस्रः । मघऽवां । दानुंऽचित्राः । नि ।
दुर्योणे । कुयंवाचम् । मृधि । श्रेत् ॥ ७ ॥

हेइन्द्र त्वांकविःक्रान्तदर्श्यनूचानोवाहोतार्कसातौ अर्चनीयस्यान्नस्यलाभेनिमित्तभूतेसति रपत्स्तौति यद्वा एतन्नामाऋषिःरपत्अस्तौत् अन्नार्थंतस्यातिप्रभूतमन्नंप्रादाइत्यर्थः तथाच दासायप्राण्युपक्षपयित्रेअसुराय क्षांभूमिंउपबर्हणींशय्यांकःअकरोः हत्वाभूमावपातयइत्यर्थः . करोतेर्लुङि मन्त्रेघसेतिच्लेर्लुक् अथपरोक्षकृतः मघवाधनवानयमिन्द्रःतिस्रोभूमीः दार्शिकपाशुकसोमिकरूपाभूमीःक्षित्यन्तरिक्षद्युरूपावाभूमीर्दानुचित्राः दानेनदेयैर्धनैर्वाचायनीयाःकरत्करोति यद्वा तिस्रःअयोरजतहिरण्यमयाःपुरीर्दानुचित्राः खण्डनेनचित्राअकरोत् तथादुर्योणेदुष्टयोनौस्थानेएतन्नामकस्यराज्ञःप्रीत्यर्थंवाकुयवाचंकुत्सितंशब्दयन्तं एतन्नामानमसुरंमृधिसङ्ग्रामेनिःश्रेत्हिंसितवान् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

सनातातंइन्द्रनव्याआगुःसहोनभोविरणायपूर्वीः ।
भिनत्पुरोनभिदोअदेवीर्ननमोवधरदेवस्यपीयोः ॥ ८ ॥

सनां । ता । ते । इन्द्र । नव्यांः । आ । अगुः । सहंः । नभंः ।
अविंऽरणाय । पूर्वीः । भिनत् । पुरंः । न । भिदंः ।
अदेवीः । ननमंः । वधंः । अदेवस्य । पीयोः ॥ ८ ॥

हेइन्द्र तेतवसंबन्धीनि सना सदातनानिनित्यानि ता तानि शौर्याणिनव्याःनवतराःइदानींतनाऋषयः आगुः आगच्छन्ति स्तुतिव्याजेनप्राप्नुवन्तीत्यर्थः कानितानीतिउच्यते—पूर्वीर्बह्वीर्नभोहिंसाः नभेर्हिंसार्थात्क्विप् तदन्तस्येदंरूपं ताहिंसाः अविरणायअविगतरणायसङ्ग्रामनाशनाय

सहः अभ्यभवः तदर्थंभिदः भेत्रीर्घातिकाअदेवीः आसुरीः पुरोन पुरीःअपि भिनत्विदारितवानसि पुरुषव्यत्ययः नशब्दश्चार्थे तथा अदेवस्यअस्तुत्यस्यपीयोः हिंसकस्यासुरस्यवधः वज्रं ननमः अनमयः अनुकूलमकरोः यद्वा हेइन्द्र सनानित्यंतत्तत्कालेतेतवसबन्धिन्यः तातानि लिङ्गव्यत्ययः ताःपूर्वीःपुरातन्यः आपः नव्याः नूत्नाः स्तुत्याः सत्यःआगुः आगच्छन्ति किमर्थं अविरणाय अविरमणायप्राणिनामविनाशाय तदर्थंनभः हिंसकान्बन्धकान्वामेघान्सहःमर्षणंअकरोः किञ्च अदेवीः पुरःअवर्षणेनादेवनशीलान्उदकपुटबन्धान्भिनत् भिन्नानकरोः तथाअदेवस्यअदेवनशीलस्यपीयोः प्रतिकूलस्यवृत्रस्यवधर्वज्रंननमः अनमयः ॥ ८ ॥

अथनवमी–

त्वंधुनिरिन्द्रधुनिमतीर्ऋणोरपःसीरानस्रवन्तीः ।
प्रयत्समुद्रमतिशूरपर्षिपारयातुर्वशंयदुंस्वस्ति ॥ ९ ॥

त्वम् । धुनिः । इन्द्र । धुनिऽमतीः । ऋणोः । अपः । सीराः ।
न । स्रवन्तीः । प्र । यत् । समुद्रम् । अति । शूर । पर्षि । पारय ।
तुर्वशम् । यदुम् । स्वस्ति ॥ ९ ॥

हेइन्द्र त्वंधुनिः कम्पयिताशत्रूणामसि अतोधुनिमतीः कम्पनोपेततरङ्गवतीः अथवा धुनिर्नामजलप्रतिरोधकार्यसुरः सएवप्रतिबन्धकतयायासां तादृशीरपःऋणोः अगमयःभूमावपातयः तत्रदृष्टान्तः–स्रवन्तीःप्रवहन्तीःसीराःन नदीनामैतत् सरणवतीर्नदीरिव तद्वत्सन्तताइत्यर्थः एवंकृत्वा हेशूर यत् यदासमुद्रमतिपर्षि अतिक्रम्यपूरयस्युदकं तदानीं तुर्वशंयदुं उभावपिराजर्षी स्वस्ति अविनाशंपारय अपालयःसंपूर्णजलवर्षणेन तथाचमन्त्रान्तरं–त्वमपोयदवेतुर्वशायारमयं[1]इति ॥ ९ ॥

अथदशमी–

त्वमस्माकमिन्द्रविश्वधस्याअवृकतमोनरांनृपाता ।
सनोविश्वासांस्पृधांसहोदाविद्यामेषंवृजनंजीरदानुम् ॥१०॥१७॥

---

[1] ऋ० सं० ४. १. ३०. ।

त्वम् । अ॒स्माक॑म् । इ॒न्द्र॒ । वि॒श्वध॑ । स्या॒ः । अ॒वृ॒कऽत॑मः ।
न॒राम् । नृ॒ऽपा॒ता । सः । न॒ः । वि॒श्वास॑म् । स्पृ॒धाम् । स॒ह॒ःऽदाः ।
वि॒द्याम॑ । इष॑म् । वृ॒जन॑म् । जी॒रऽदा॑नुम् ॥ १० ॥ १७ ॥

हेइन्द्र त्वमस्माकंविश्वध विश्वस्मिन्नपिकालेविश्वप्रकारैर्वाअवृकतमः अहिंसकतमः यद्वा दातृतमइत्यर्थः स्याः भव तथानरांनृपाताअस्मदीयानांपुत्रभृत्यादिरूपाणांबहूनांमनुष्याणां सर्वदारक्षकोभव अपरोनृशब्दोनुवादः किञ्च सत्वंविश्वासांस्पृधांसर्वासांस्पर्धानिमित्तानांअस्मत्सेनानांसहोदाः तासामर्थायबलस्यदाताभव विद्यामेतिगतम् ॥ १० ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेसप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

मत्स्यपायीतिषळृचमेकादशंसूक्तंआगस्त्यमैन्द्रं आद्यास्कन्धोग्रीवीबृहती द्वितीयपादस्य द्वादशाक्षरत्वात् इतरेषांत्रयाणामष्टाक्षरत्वाच्च द्वितीयश्चेन्न्यंकुसारिण्युरोबृहतीवास्कन्धोग्रीवीवेत्युक्तलक्षणसद्भावात् अन्त्यात्रिष्टुप् शिष्टास्त्रिष्टुबन्तपरिभाषया आनुष्टुभन्त्वितिविशेषवचनेनापोहितत्वादनुष्टुभः मत्सिषळानुष्टुबंतुत्रिष्टुबन्तंत्वाद्यास्कन्धोग्रीवीत्यनुक्रान्तम् । द्वितीयेस्वरसाम्नि आद्यस्तृचःस्तोत्रियः अभिजिद्बृहत्पृष्ठइतिखण्डेसूत्रितम्—मत्स्यपायितेमहएमेनंप्रत्येतनेति ।

तत्रप्रथमा—

मत्स्यपा॑यि ते॒ मह॒ःपात्र॑स्येव हरिवो मत्स॒रो मद॑ः ।
वृषा॑ ते॒ वृष्ण॒ इन्दु॑र्वा॒जी स॑हस्र॒सात॑मः ॥ १ ॥

मत्सि॑ । अपा॑यि । ते॒ । मह॑ः । पात्र॑स्यऽइव । ह॒रि॒ऽव॒ः । म॒त्स॒रः ।
मद॑ः । वृषा॑ । ते॒ । वृष्णे॑ । इन्दु॑ः । वा॒जी । स॒ह॒स्र॒ऽसात॑मः ॥ १ ॥

हेहरिवः हरिभ्यांतद्वन्निन्द्र महोमहान्पूज्योयंसोमः पात्रस्येवतत्पात्रेणेवसोमपात्रेणयथाधार्यंते सोमः तत्सदृशेनतेत्वया तृतीयार्थेषष्ठी यद्वा पात्रस्येवतेतवस्वभूतोमहोमहान्सोमइतिवायोजना अपायि पीयते आशंसायाविवक्षितत्वात्भूतवत्प्रयोगः यतः पिबसिअतोमत्सि माद्यसिमादयस्ववापात्रेयथासोमःपूर्यंतेतथात्यधिकंपिब पीत्वाचमादयस्वेत्यर्थः किञ्च वृष्णेतेअभिमतवर्षित्रेतुभ्यं चतुर्थ्यर्थेषष्ठीमत्सरोमदसाधनःमदस्तर्पयिता वृषावर्षिता इन्दुःक्लेदयिता आह्लादकारीत्यर्थः वाजी अन्नवान् अन्नवत्तृप्तिसद्भावादन्नवानित्युच्यते सहस्रसातमः अपरिमितदातृतमः सहस्रपुरुषसंभजनपर्याप्तशक्त्यतिशयोवा एवंमहानुभावः सोमः संपादितः तंपिबेत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

आन॑स्तेगन्तुमत्स॒रोवृषा॒मदो॒वरे॑ण्यः ।
स॒हावाँ॑इन्द्रसान॒सिःपृ॑तना॒षाळम॑र्त्यः ॥ २ ॥

आ । न॒ः । ते॒ । ग॒न्तु॒ । म॒त्स॒रः । वृषा॑ । मदः॑ । वरे॑ण्यः ।
स॒हऽवा॑न् । इ॒न्द्र॒ । सा॒न॒सिः । पृ॒त॒ना॒षाट् । अम॑र्त्यः ॥ २ ॥

हेइन्द्र तेत्वांनोस्मदीयः मत्सरोमर्षणसाधनः सोमआगन्तु आगच्छतु कीदृशोयं वृषावर्षकः मदस्तर्पयितावरेण्योवरणीयः सहावान्सहायवान्सहसाबलेनतद्वान्वा सानसिः संभजनीयः पृतनाषाट्शत्रुसेनायाअभिभविता अमर्त्यः अविनाशी ईदृशःसोमस्त्वामागच्छतु यद्वा उत्तरार्धइन्द्रपरतयाव्याख्येयः हेइन्द्र सहवान्अस्मद्दत्तसोमसहायवान्सन्बलवान्वा सानसिःअस्माभिः संभजनीयः पृतनाषाट् अमर्त्यश्चभवसि ॥ २ ॥

अथतृतीया–

त्वंहिशूर॒ःसनि॑ताचो॒दयो॒मनु॑षो॒रथ॑म् ।
स॒हावा॒न्दस्यु॑मव्र॒तमोष॒ःपात्रं॑नशो॒चिषा॑ ॥ ३ ॥

त्वम् । हि । शूरः॑ । सनि॑ता । चो॒दयः॑ । मनु॑षः । रथ॑म् । स॒हऽवा॑न् ।
दस्यु॑म् । अ॒व्र॒तम् । ओषः॑ । पात्र॑म् । न । शो॒चिषा॑ ॥ ३ ॥

हेइन्द्र त्वंहित्वंखलुशूरः शौर्योपेतः सनितादातासि अतोमनुषोमनुष्यस्यमेरथंरंहणस्वभावंस्यन्दनंमनोरथंवास्वर्गगमनसाधनंयज्ञाख्यंरथंवाचोदयः प्रेरय किञ्च त्वंसहावान्सोमसहायवान्बलवान्वाभूत्वा दस्युमुपक्षपयितारमव्रतं अकर्माणं अननुष्ठायिनंओषः दह किमिव शोचिषादीप्त्या ज्वालयाग्निः पात्रंन स्वाधारंपात्रविशेषमिव यागाधिकारीसन्योनयजतेतंदहेत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

मु॒षा॒यसूर्यं॑कवेच॒क्रमीशा॑न॒ओज॑सा ।
व॒ह॒शुष्णा॑यव॒धंकुत्सं॒वात॒स्याश्वैः॑ ॥ ४ ॥

मु॒षा॒य । सूर्य॑म् । क॒वे॒ । च॒क्रम् । ईशा॑नः । ओज॑सा । वह॑ ।
शुष्णा॑य । व॒धम् । कुत्स॑म् । वात॑स्य । अश्वैः॑ ॥ ४ ॥

हेकवे क्रान्तदर्शिन्निन्द्र ईशानःसमर्थःसन्सूर्यंसूर्यस्य सुपांसुपोभवन्तीतिषष्ठ्येकवचनस्यद्वितीयैकवचनादेशः तत्संबन्धिचक्रमेकं ओजसाबलेनसामर्थ्यातिशयेनमुषाय अमुष्णाः छन्दसिशायजपीतिशायजादेशः पूर्वंसूर्यरथस्यचक्रद्वयमासीत् एकमिन्द्रोमुमोषेतीतिहासः । तथाचमन्त्रान्तरं—प्रा[1]न्यच्चक्रमवृहः सूर्यस्यकुत्सायान्यदिति । किञ्च शुष्णायएतन्नामकायासुरायतद्वधार्थं द्वितीयार्थेवाचतुर्थी शुष्णंहन्तुमित्यर्थः कुत्संकर्तनसाधनंवधंवज्रं वातस्य वायोरश्वैः वायुवेगैर्वाश्वैर्युक्तःसन् वह अवहः शुष्णंहन्तुंवज्रमधारयः यद्वा शुष्णवधायवज्रमवहः तंचहत्वा तदीयैर्वायुवेगैरश्वैः तदुपलक्षितैः तदीयैर्धनैः कुत्संमहर्षिअगमः शुष्णासुरधनंकुत्सायादाइत्यर्थः तथाचान्यत्र त्वंकुत्संशु[2]ष्णहत्येष्वाविथ कुत्सायशुष्णमशुषमित्यादीनि॥४॥

अथपञ्चमी—

शु॒ष्मिन्त॑मो॒हिते॒मदो॑द्यु॒म्निन्त॑मउ॒तक्रतुः॑ ।
वृ॒त्र॒घ्नाव॑रिवो॒विदा॑मंसी॒ष्ठाअ॑श्व॒सात॑मः ॥ ५ ॥

शु॒ष्मिन्ऽत॑मः । हि । ते॒ । मदः॑ । द्यु॒म्निन्ऽत॑मः । उ॒त । क्रतुः॑ ।
वृ॒त्र॒ऽघ्ना । व॒रि॒वः॒ऽविदा॑ । मं॒सी॒ष्ठाः । अ॒श्व॒ऽसात॑मः ॥ ५ ॥

हेइन्द्र तेतवमदः सोमपानजनितः शुष्मिन्तमः बलवत्तमः हिप्रसिद्धम् उतअपिचतेक्रतुः कर्मव्यापारोस्मदर्थोद्युम्निन्तमः अतिशयेनान्नवान् यशोवान्वाउभयत्रायस्मयादीनिछन्दसीति भसंज्ञायाबाधितत्वात् नलोपः हेइन्द्र अश्वसातमः अश्वोपलक्षितबहुधनदाः त्वंवृत्रघ्ना वृत्रघातिनौवरिवोविदाधनस्यपरिचरणस्यवावेदयितारौलंभयितारौतवमदक्रतूमंसीष्ठाः अनुज्ञातवानसि शत्रुघातिनौधनदातारौचस्यातामित्यनुग्रहमकरोरित्यर्थः ॥ ५ ॥

---

[1] ऋ० सं० ४. १. २४. । [2] ऋ० सं० १. ४. १०. ।

Funding by IKS-MoE

अथषष्ठी–

य॒था॒पूर्वे॑भ्योजरि॒तृभ्य॑इन्द्र॒मय॑इ॒वापो॒नतृष्य॑तेब॒भूथ॑।
ताम॑नु॑त्वानि॒विदँ॑जोहवीमिवि॒द्यामे॒षं॑वृ॒जनँ॑जी॒रदा॑नुम् ॥६॥१८॥

यथा॑। पूर्वे॑भ्यः। ज॒रि॒तृऽभ्य॑ः। इ॒न्द्र॒। मय॑ःऽइव। आप॑ः। न।
तृष्य॑ते। ब॒भूथ॑। ताम्। अनु॑। त्वा॒। नि॒ऽविद॑म्। जो॒ह॒वी॒मि॒।
वि॒द्याम॑। इष॑म्। वृ॒जन॑म्। जी॒रऽदा॑नुम् ॥ ६ ॥ १८ ॥

हेइन्द्र पूर्वेभ्योजरितृभ्यः पुरातनेभ्यः स्तोतृभ्योमयइवबभूथ मयः सुखंसुखस्वरूपमिवाभवः तद्वत्स्तोतृभ्योस्मभ्यं सुखस्वरूपोभव तत्रदृष्टान्तः–तृष्यतेआपोनतृषार्तस्योदकानियथासुखकराणीतितद्वत् तस्मात् तांनिविदंत्वत्प्रीतिकरींप्रसिद्धां स्तुतिंत्वातुभ्यंअनुजोहवीमिपुनःपुनःकरोमि यद्वा तांनिविदंअनु तृतीयार्थेइत्यनोःकर्मप्रवचनीयत्वं तयास्तुत्यात्वांजोहवीमिपुनःपुनराह्वयामि विद्यामेतिव्याख्यातम् ॥ ६ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

मत्सिनइतिषळृचंद्वादशंसूक्तं आगस्त्यमैन्द्रमानुष्टुभं पूर्वत्रतुशब्दात्त्रिष्टुबन्तंत्वित्युक्तत्वात् अन्त्यात्रिष्टुप् मत्सिनइत्यनुक्रान्तम् विशेषविनियोगोलैङ्गिकः।

तत्रप्रथमा–

मत्सि॑नो॒वस्य॑इष्टय॒इन्द्र॑मिन्दो॒वृषावि॑श।
ऋ॒घा॒यमा॑णइन्वसि॒शत्रु॑मन्ति॒नवि॑न्दसि ॥ १ ॥

मत्सि॑। न॒ः। वस्य॑ःऽइष्टये। इन्द्र॑म्। इ॒न्दो॒ इति॑। वृषा॑। आ। वि॒श॒।
ऋ॒घा॒यमा॑णः। इ॒न्व॒सि॒। शत्रु॑म्। अन्ति॑। न। वि॒न्द॒सि॒ ॥ १ ॥

हेइन्दो क्लेदयितः सोम त्वंनोवस्यइष्टये वसीयसोधनस्यप्राप्तयेउक्षणाययागायवाइन्द्रंमत्सिमादयस्व तदर्थंवृषावर्षिताकामानां त्वमिन्द्रं आविश अथतथापीतःसन्ऋघायमाणः शत्रून्हिंसयन्इन्वसिव्याप्नोषि अतः अन्तिअन्तिकेशत्रुंनविन्दसिनलभसे यतः शत्रवः त्वत्सामर्थ्येनपलायिताः अतः नविन्दसि यद्वा उत्तरार्धंइन्द्रपरतयाव्याख्येयः हेइन्द्र त्वंतं सोमंपीत्वाऋघायमाणःसन् इन्वसि अन्तिकेशत्रुंनविन्दसि ॥ १ ॥

Funding by IKS-MoE

अथद्वितीया–

तस्मि॒न्नावे॑शया॒गिरो॒यएक॑श्चर्षणी॒नाम् ।
अनु॑स्व॒धायमु॒प्यते॒यवं॒नचर्कृ॑ष॒द्वृषा॑ ॥ २ ॥

तस्मि॑न् । आ । वे॒श॒य॒ । गिरः॑ । यः । एकः॑ । च॒र्ष॒णी॒नाम् ।
अनु॑ । स्व॒धा । यम् । उ॒प्यते॑ । यव॑म् । न । चर्कृ॑षत् । वृषा॑ ॥ २ ॥

हेअन्तरात्मन् होतर्वा तस्मिन्प्रसिद्धे इन्द्रे गिरः स्तुतिरूपावाचः आवेशयस्थापय तंस्तुहीत्यर्थः यइन्द्रश्चर्षणीनां ज्ञानवतांमनुष्याणांएकः एकएवस्थानीयः यमनुयमेवेन्द्रमनु स्वधाहविर्लक्षणमन्नमुप्यते दीयतइत्यर्थः सचेन्द्रोवृषावर्षकःसन् यवंन यवमिव पक्वंयवंयथाचर्कृषत् क्रमेणाददतेकर्षकाःतद्वदादत्ते यद्वायंअनुस्वधाअन्नसाधनंव्रीह्यादिकंउप्यतेभूमौ यस्येन्द्रस्यवृष्टिरूपमनुग्रहमपेक्ष्योप्यतइत्यर्थः सचवृषावृष्टेर्वर्षितासइन्द्रोयवंन यवमिव सर्वबीजमपिचर्कृषत् पुनःपुनःकरोतिअङ्कुरयति हविःसाधनत्वप्राशस्त्यमपेक्ष्ययवशब्दःप्रयुक्तः एवंमहानुभावेइन्द्रे गिरआवेशयेति ॥ २ ॥

अथतृतीया–

यस्य॒विश्वा॑नि॒हस्त॑यो॒ःपञ्च॑क्षिती॒नांवसु॑ ।
स्पा॒शय॑स्व॒योअ॑स्म॒ध्रुग्दि॒व्येवा॒शनि॑र्जहि ॥ ३ ॥

यस्य॑ । विश्वा॑नि । हस्त॑योः । पञ्च॑ । क्षि॒ती॒नाम् । वसु॑ । स्पा॒शय॑स्व ।
यः । अ॒स्म॒ऽध्रुक् । दि॒व्याऽइ॑व । अ॒शनिः॑ । ज॒हि॒ ॥ ३ ॥

यस्येन्द्रस्यहस्तयोः पञ्चक्षितीनां क्षियन्तिनिवसन्तिगच्छन्तिवाक्षितयोमनुष्याः पञ्चानां मनुष्याणांप्रीणयितॄणिविश्वानिसर्वाणि वसूवसूनि धनानि धृतानिभवन्ति देवामनुष्याः पितरःपशवःपक्षिणश्चेतिपञ्चजनाः चत्वारोवर्णानिषादपञ्चमाःपञ्चजनाइत्यन्ये हेतादृशेन्द्र त्वंस्पाशयस्व बाधयस्व योऽस्मध्रुक् अस्मभ्यंद्रुह्यतितं केनप्रकारेणेतिसउच्यते दिव्यादिविभवा अशनिरिव अशनिर्भूत्वास्मद्द्वेष्टॄन्जहि ॥ ३ ॥

Funding by IKS-MoE

अथचतुर्थी—

असु॑न्वन्तंसमंजहिदू॒णाशं॒योनते॒मय॑ः ।
अ॒स्मभ्य॑ंमस्य॒वेद॑नंद॒द्धिसू॒रिश्चि॑दोहते ॥ ४ ॥

असु॑न्वन्तम् । स॒म॒म् । ज॒हि॒ । दुः॒ऽनश॑म् । यः । न । ते॒ । मय॑ः ।
अ॒स्मभ्य॑म् । अ॒स्य॒ । वेद॑नम् । द॒द्धि । सू॒रिः । चि॒त् । ओ॒ह॒ते॒ ॥ ४ ॥

हेइन्द्र असुन्वन्तं सोमाभिषवमकुर्वाणंत्वामयजन्तमित्यर्थः दूणाशंदुःखेननाशनीयंसमं अयंसर्वानुदात्तःसर्वशब्दपर्यायः अयष्टॄन्सर्वान् यद्वा समंएकोद्योगेन अविशेषेणवाजहि तेनकिमपराद्धमित्यतआह यस्तेतवमयः मयइतिसुखनाम तवसुखहेतुर्नभवति योहोमेनस्तुत्यावानप्रीणातितंजहि किञ्चास्यवेदनंधनमस्मभ्यंदद्धिदेहि दददानेइत्यस्माद्व्यत्ययेनपरस्मैपदम् छान्दसः शपोलुक् सूरिश्चिदोहते चिदेवार्थे सूरिस्तवस्तोतैव ओहते वहतिप्राप्नोतिधनम्॥४ ॥

अथपञ्चमी—

आवो॒यस्य॑द्वि॒बर्ह॑सो॒र्केषु॑सानु॒षगस॑त् ।
आ॒जाविन्द्र॑स्येन्दो॒प्रावो॒वाजे॑षुवा॒जिन॑म् ॥ ५ ॥

आव॑ः । यस्य॑ । द्वि॒ऽबर्ह॑सः । अ॒र्केषु॑ । सा॒नु॒षक् । अस॑त् ।
आ॒जौ । इन्द्र॑स्य । इ॒न्दो॒ इति॑ । प्र । आ॒व॒ः । वाजे॑षु । वा॒जिन॑म्॥५॥

हेइन्दो सोम तवयस्यद्विबर्हसः स्तोत्रहवीरूपद्विविधपरिवृढकर्मवतोयजमानस्य अर्केषु मन्त्रेषुसानुषक्सानुषङ्गः सातत्यमसद्भवेत् तमावः तंयजमानंरक्षसितर्पयसिवा यद्वा कर्मणिषष्ठीयं द्वयोः स्थानयोः परिवृढंयमिन्द्रं हेइन्दो यदाअर्केषुसानुषक् असत्भवेः तदा आवः अरक्षः अतर्पयोवा तस्यैवेन्द्रस्यआजौसङ्ग्रामे हेसोम वाजिनंतथान्नवन्तंतमिन्द्रंवाजेषु बलेषुअन्नेषुवानिमित्तभूतेषुप्रावः प्रकर्षेणारक्षयः पानसमयेतर्पयित्वासङ्ग्रामसमयेबलवर्धनेनजयप्राप्तशत्रुधनतर्पणेनवाअरक्षइत्यर्थः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

यथा॒पूर्वे॑भ्योजरि॒तृभ्य॑इन्द्र॒मय॑इ॒वापो॒नतृष्य॑तेब॒भूथ॑ ।
तामनु॑त्वानि॒विदं॑जोहवीमिवि॒द्यामे॒षं॑वृ॒जनं॑जी॒रदा॑नुम् ॥ ६ ॥१९॥

यथा॑ । पूर्वे॑भ्यः । ज॒रि॒तृऽभ्य॑ः । इ॒न्द्र॒ । मय॑ःऽइव । आप॑ः । न ।
तृष्य॑ते । ब॒भूथ॑ । ताम् । अनु॑ । त्वा॒ । नि॒ऽविद॑म् । जो॒ह॒वी॒मि॒ ।
वि॒द्याम॑ । इष॑म् । वृ॒जन॑म् । जी॒रऽदा॑नुम् ॥ ६ ॥ १९ ॥

यथापूर्वेभ्यइतिषष्ठीव्याख्याता ॥ ६ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेएकोनविंशोवर्गः ॥ १९ ॥

आचर्षणिप्राइतिपञ्चर्चंत्रयोदशंसूक्तं आगस्त्यमैन्द्रंत्रैष्टुभं आचर्षणिप्राःपञ्चेत्यनुक्रमणिका । होत्रकशस्त्रेषुस्तोमवृद्धावस्यविशेषविनियोगः ऐन्द्राग्नित्रैष्टुभान्यमरुच्छब्दान्यावपेरन्निति सूत्रितत्वात् ।

तत्रप्रथमा–

आच॑र्षणि॒प्रावृ॑ष॒भोजना॑नां॒राजा॑कृष्टी॒नांपु॑रुहूतइन्द्र॑ः ।
स्तु॒तःश्र॑व॒स्यन्नव॒सोप॑म॒द्रिग्युक्त्वाहरी॒वृष॒णाया॑ह्य॒र्वाङ् ॥ १ ॥

आ । च॒र्ष॒णि॒ऽप्राः । वृ॒ष॒भः । जना॑नाम् । राजा॑ । कृ॒ष्टी॒नाम् ।
पु॒रु॒ऽहू॒तः । इन्द्र॑ः । स्तु॒तः । श्र॒व॒स्यन् । अव॑सा । उप॑ । म॒द्रिक् ।
युक्त्वा । हरी॒ इति॑ । वृष॑णा । आ । या॒हि॒ । अ॒र्वाङ् ॥ १ ॥

अयमिन्द्रः चर्षणिप्राः चर्षणयोमनुष्याः तेषांधनादिना प्रीणयिता जनानां सर्वेषां वृषभः कामानांवर्षिता तथाकृष्टीनां मनुष्यनामैतत्मनुष्याणांराजास्वामीपुरुहूतः बहुभिराहूतईदृशइन्द्रोस्मानाजानात्वागच्छतुवा उत्तरार्धःपरोक्षवादः हेइन्द्र स्तुतोस्माभिः श्रवस्यन् हविर्लक्षणान्नमिच्छन् अवसाअस्मद्रक्षणेनतर्पणेनवायुक्तःसन् मद्रिक् मदभिमुखमञ्चन् वृषणावर्षकौयुवानौ हरीअश्वौयुक्त्वारथेयोजयित्वा अर्वाङ् अस्मदभिमुखमायाहि आगच्छ ॥ १ ॥

Funding by IKS-MoE

अथद्वितीया–

येतेवृषणोवृषभासइन्द्रब्रह्मयुजोवृषरथासोअत्याः ।
ताँआतिष्ठतेभिरायाह्यर्वाङ्हवामहेत्वासुतइन्द्रसोमे ॥ २ ॥

ये । ते । वृषणः । वृषभासः । इन्द्र । ब्रह्मऽयुजः । वृषऽरथासः ।
अत्याः । तान् । आ । तिष्ठ । तेभिः । आ । याहि । अर्वाङ् ।
हवामहे । त्वा । सुते । इन्द्र । सोमे ॥ २ ॥

हेइन्द्र तेतवसबन्धिनोवृषणोवर्षकायुवानः वर्षणवन्तोवा वृषभासः श्रेष्ठाः ब्रह्मयुजः परिवृढेनमन्त्रेणयुज्यमानाः वृषरथासः वर्षणरथवन्तः तत्रनियुक्ताइत्यर्थः ईदृशाःअत्याः अश्वाः येसन्तितानातिष्ठ आश्रय आरोह तेभिस्तैःअर्वाङ् अस्मदभिमुखमायाहि आगच्छ वयंच हेइन्द्र सोमेसुतेसति त्वात्वांहवामहे आह्वयामः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

आतिष्ठरथंवृषणंवृषातेसुतःसोमःपरिषिक्तामधूनि ।
युक्त्वावृषभ्यांवृषभक्षितीनांहरिभ्यांयाहिप्रवतोपमद्रिक् ॥ ३ ॥

आ । तिष्ठ । रथम् । वृषणम् । वृषा । ते । सुतः । सोमः ।
परिऽसिक्ता । मधूनि । युक्त्वा । वृषऽभ्याम् । वृषभ । क्षितीनाम् ।
हरिऽभ्याम् । याहि । प्रऽवता । उप । मद्रिक् ॥ ३ ॥

हेइन्द्र त्वंरथमातिष्ठ आश्रय यज्ञगमनार्थं कीदृशंरथं वृषणंवर्षकंकामानां किमर्थमिति चेदुच्यते–तेत्वदर्थंवृषावर्षकः सोमः सुतोभिषुतः तथामधूनिमधुराणिघृतक्षीरादीनिपरिषिक्तापरितः सिक्तानिसंपादितानि यद्वा मधूनिमधुराः सोमरसाः चमसेषुपूरिताः आगमनप्रकारउच्यते हेवृषभवर्षकेन्द्र वृषभ्यांवर्षकाभ्यांहरिभ्यांयुक्त्वारथंयोजयित्वाक्षितीनांकर्मसुनिवसतांयजमानानामस्माकमनुग्रहाय क्षितीनांवृषभेतिवायोज्यं प्रवतावेगवतारथेनमद्रिक्मदभिमुखमञ्चन्मदाभिमुख्येनोपयाहि॥ ३ ॥

अयंयज्ञइत्येषाचतुर्थीअहर्गणेषुमध्येष्वहस्सुहारियोजनग्रहस्ययाज्या अग्निष्टोमोत्यग्निष्टोमइतिखण्डेसूत्रितम्–अयंयज्ञोदेवयाअयंमियेधइतीतरेष्विति ।

अथचतुर्थी—

अयंयज्ञोदेवयाअयंमियेधइमाब्रह्माण्ययमिन्द्रसोमः ।
स्तीर्णंबर्हिरातुशक्रप्रयाहिपिबानिषद्यविमुचाहरीइह ॥ ४ ॥

अयम् । यज्ञः । देवऽयाः । अयम् । मियेधः । इमा । ब्रह्माणि
अयम् । इन्द्र । सोमः । स्तीर्णम् । बर्हिः । आ । तु । शक्र ।
प्र । याहि । पिब । निऽसद्य । वि । मुच । हरी इति । इह ॥ ४ ॥

हेइन्द्र अयंयज्ञोदेवयाः देवानगच्छन्नवतितथायंयज्ञोमियेधः मेधः पशुः पशुर्वैमेधइतिहिश्रुतेः । इमाइमानिब्रह्माणिमन्त्राः अयंसुतःसोमः स्तीर्णंबर्हिः आसनायास्तृतादर्भाः एतेपदार्थास्त्वदुचिताएवंसंपादिताः हेशक्रशक्तेन्द्र तुपुनः किमित्युक्ते आप्रयाहिप्रकर्षेणशीघ्रमागच्छ आगत्यचनिषद्यबर्हिष्युपविश्यपिबसोमं तदर्थं इहास्मिन्देवयजनेहरीअश्वौविमुच वियोजय छान्दसोनुमभावः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

ओसुष्टुतइन्द्रयाह्यर्वाङुपब्रह्माणिमान्यस्यकारोः ।
विद्यामवस्तोरवसागृणन्तोविद्यामेषंवृजनंजीरदानुम् ॥५॥२०॥

ओ इति । सुऽस्तुतः । इन्द्र । याहि । अर्वाङ् । उप । ब्रह्माणि ।
मान्यस्य । कारोः । विद्याम । वस्तोः । अवसा । गृणन्तः ।
विद्याम । इषम् । वृजनम् । जीरऽदानुम् ॥ ५ ॥ २० ॥

हेइन्द्र सुष्टुतः अस्माभिः सम्यक्स्तुतःसन् अर्वाङ् अस्मदभिमुखमायाहि आगच्छैव माविलंबय किमुद्दिश्यमान्यस्यमाननीयस्यकारोःस्तोतुः होतुः कर्तुर्यजमानस्यवाब्रह्माणिमन्त्रान् उप उपलक्ष्यगृणन्तः स्तुवन्तः अभिमतंशब्दयन्तोवावयं अवसात्वद्रक्षणेनरक्षिताःसन्तोवस्तोर्वस्तुंसुखेनसंस्थातुं अहनिवा सर्वेष्वहस्सुअन्नादिकंविद्याम लभेमहि विद्यामेत्यादिव्याख्यातम्॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेविंशोवर्गः ॥ २० ॥

यद्धस्येतिपञ्चर्चंचतुर्दशंसूक्तं आगस्त्यमैन्द्रंत्रैष्टुभं यद्धस्येत्यनुक्रमणिका विशेषविनियोगः पूर्ववत् ।

तत्रप्रथमा—

यद्ध॒स्यात॑इन्द्रश्रु॒ष्टिरस्ति॒यया॑ब॒भूथ॑जरि॒तृभ्य॑ऊ॒ती ।
मान॒ःकामँ॑म॒हय॑न्त॒माध॒ग्विश्वा॑तेअश्या॒ंपर्या॑प॑आ॒योः ॥ १ ॥

यत् । ह॒ । स्या । ते॒ । इ॒न्द्र॒ । श्रु॒ष्टिः । अस्ति॑ । यया॑ । ब॒भूथ॑ ।
ज॒रि॒तृऽभ्य॑ः । ऊ॒ती । मा । न॒ः । काम॑म् । म॒हय॑न्तम् । आ ।
ध॒क् । विश्वा॑ । ते॒ । अ॒श्या॒म् । परि॑ । आप॑ः । आ॒योः ॥ १ ॥

हेइन्द्र यत् या स्या सा हप्रसिद्धाश्रुष्टिः सर्वत्रश्रूयमाणासमृद्धिस्तेतवास्ति यया जरितृभ्यः स्तोतृभ्यः ऊतीऊत्यैरक्षणायबभूथसमर्थोभवसि नोस्माकंमहयन्तं अस्मान्महतः कुर्वाणंकामं अभीष्टं माआधक् माधाक्षीः तेतवसंबन्धीनिविश्वासर्वाणिभोगजातानि आपः आप्तव्यानि यद्वा विश्वासर्वाआपः आप्ताश्रुष्टीः समृद्धीः आयोर्मनुष्यस्योचिताः पर्यश्यां परितोव्याप्नुयाम् ॥१॥

अथद्वितीया—

नघा॒राजेन्द्र॒आद॑भन्नो॒यानुस्वसा॑राकृ॒णव॑न्त॒योनौ॑ ।
आप॑श्चिदस्मैसु॒तुका॑अवेष॒न्गम॑न्न॒इन्द्र॑ःस॒ख्याव॑यश्च ॥ २ ॥

न । घ॒ । राजा॑ । इन्द्र॑ः । आ । द॒भ॒त् । न॒ः । या । नु ।
स्वसा॑रा । कृ॒णव॑न्त । योनौ॑ । आप॑ः । चि॒त् । अ॒स्मै॒ । सु॒ऽतुका॑ः ।
अ॒वे॒ष॒न् । गम॑त् । न॒ः । इन्द्र॑ः । स॒ख्या । वय॑ः । च॒ ॥ २ ॥

अयंराजा राजमानईश्वरोवा इन्द्रः नोस्मदीयानिकर्माणिनादभत् सर्वतोनहिंस्यात् घपूरणः कानीतिउच्यते या यानिकर्माणि वृष्ट्यादिरूपाणि स्वसारा परस्परंस्वसृभूतेस्वयंसरणभूते अहोरात्रे नुपूरणः योनौस्वकीयेस्थानेकृणवन्त द्विवचनस्थानेबहुवचनं कुरुतः कृविर्हिंसाकरणयोश्च धिन्विकृण्व्योरचेत्युप्रत्ययः बहुलग्रहणाच्छप् तानीन्द्रोप्यनुजानात्वित्यर्थः स्वसृभूतावध्वर्युयजमानौवा कुरुतः यद्वा स्वसारोङ्गुल्योयोनौफलोत्पादनस्थानेयज्ञे यानिकृतवत्यस्तानीतियोज्यं किञ्च अस्माइन्द्रायसुतुकाः शोभनबलहेतून्यापः अप्कार्याणिहवींषि अवेषन्व्याप्नुवन्तिनोस्मभ्यमिन्द्रः सख्यासख्यानिवयश्चप्रभूतमन्नंचगमत्गमयतु ॥ २ ॥

अथतृतीया—

जेता॒नृभि॒रिन्द्र॑ःपृ॒त्सुशूर॒ःश्रोता॒हवं॒नाध॑मानस्यका॒रोः ।
प्रभ॑र्ता॒रथं॑दा॒शुष॑उपा॒कउद्य॑न्ता॒गिरो॒यदि॑च॒त्मना॒भूत् ॥ ३ ॥

जेता॑ । नृऽभि॑ः । इन्द्र॑ः । पृ॒त्ऽसु । शूर॑ः । श्रोता॑ । हव॑म् ।
नाध॑मानस्य । का॒रोः । प्रऽभ॑र्ता । रथ॑म् । दा॒शुष॑ः । उ॒पा॒के ।
उत्ऽय॑न्ता । गिर॑ः । यदि॑ । च॒ । त्मना॑ । भूत् ॥ ३ ॥

अयमिन्द्रः शूरोविक्रान्तःसन् नृभिः सङ्ग्रामनेतृभिर्मरुद्भिःसहितःसन् पृत्सुसङ्ग्रामेषुजेता जयशीलः शत्रूणां तथा नाधमानस्यत्वदनुग्रहंयाचमानस्यकारोः स्तोतुः हवमाह्वानंश्रोताभवति किञ्च यदिच यदाच त्मनाआत्मना अन्यप्रेरितः एवंगिरः स्तुतिरूपाणिवचांसिस्तोतॄन्वा उद्यन्ता उच्छ्रयिताभूत् भवेत् तदादाशुषोहविर्दत्तवतोयजमानस्य उपाके समीपनामैतत् समीपएवयागदेशेरथंप्रभर्ता सम्यक् प्रभरन्भवति जेतेत्यादिषुतृन्नन्तेषु नलोकाव्ययेत्यादिनाकर्मणिषष्ठीप्रतिषेधः यदा स्तुतिंश्रोतुमिच्छति तदास्वयमेवशीघ्रंरथंधावयित्वायागंप्राप्नोतीत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

ए॒वानृभि॒रिन्द्र॑ःसुश्र॒वस्या॑प्र॒खाद॑ःपृ॒क्षोअ॒भिमि॒त्रिणो॑भूत् ।
स॒म॒र्यइ॒षस्त॑वते॒विवा॑चिसत्रा॒क॒रोयज॑मानस्य॒शंस॑ः ॥ ४ ॥

ए॒व । नृऽभि॑ः । इन्द्र॑ः । सु॒ऽश्र॒व॒स्या । प्र॒ऽखा॒द॑ः । पृ॒क्षः । अ॒भि ।
मि॒त्रिण॑ः । भूत् । स॒ऽम॒र्ये । इ॒षः । स्त॒व॒ते॒ । विऽवा॑चि । स॒त्रा॒ऽक॒रः ।
यज॑मानस्य । शंस॑ः ॥ ४ ॥

अयमिन्द्रोनृभिः कर्मनिर्वाहकैर्यजमानैर्दत्तंपृक्षोहविर्लक्षणमन्नं सुश्रवस्याशोभनान्नेच्छयाअन्नेच्छुर्वाप्रखादः प्रकर्षेणखादितएव एवमेवपूर्वंयथातथैवमित्रिणः सहायवतोपियजमानस्यशत्रूनभिभूत्अभिभवति यद्वा नृभिर्वृष्टिनेतृभिर्मरुद्भिःसहितोयमिन्द्रःसुश्रवस्याप्रखादःसन्नेवमेवमित्रिणक्त्विग्रूपमित्रवतोयजमानस्यार्थे तदभिमताय अभिभूत् अभीत्यनर्थकःभवति आभिमुख्येनवाभवति तस्यहविःस्वीकृत्यतदभिमतायभवतीत्यर्थः अथ तथाभूतःसन् विवाचि विविधपरस्पराह्वानध्वनियुक्तेसमर्थेसंग्रामे विविधस्तोत्रशस्त्रध्वनियुक्तेसमर्ये मर्त्ययुक्तेयज्ञे वा

Funding by IKS-MoE

तन्निमित्तंयजमानस्यशंसःशंसकःसन् सत्राकरःफलानांसत्यकार्ययमिन्द्रइषोहविर्लक्षणमन्नंस्तवते स्तौति ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

त्वया॑व॒यंम॑घवन्निन्द्र॒शत्रू॑न॒भिष्या॑ममह॒तोमन्य॑मानान् ।
त्वंत्रा॒तात्वमु॑नोवृ॒धेभू॑र्वि॒द्यामे॒षंवृ॒जनं॑जी॒रदा॑नुम् ॥ ५ ॥ २१ ॥

त्वया॑ । व॒यम् । म॒घ॒ऽव॒न् । इ॒न्द्र॒ । शत्रू॑न् । अ॒भि । स्या॒म॒ ।
म॒ह॒तः । मन्य॑मानान् । त्वम् । त्रा॒ता । त्वम् । ऊँ॒ इति॑ ।
न॒ः । वृ॒धे । भूः॒ । वि॒द्याम॑ । इ॒ष॑म् । वृ॒जन॑म् । जी॒रऽदा॑नुम् ॥ ५ ॥ २१ ॥

हेमघवन् धनवन्निन्द्र त्वयासहायेनवयं यजमानाः महतोमन्यमानान् अतिबलानवध्यान् मन्यमानान् शत्रूनभिष्याम अभिभवितारोभवेम हेइन्द्र त्वंत्रातात्वमेवास्माकंरक्षकःअतस्त्वमु त्वमेवनोस्माकंवृधे धनादिवर्धनायभूर्भव विद्यामेत्यादिगतम् ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेएकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

पूर्वीरहमितिषळृचंपञ्चदशंसूक्तंत्रैष्टुभं उपान्त्याबृहती अत्रत्रयाणांद्वृचानांलोपामुद्रागस्त्यतच्छिष्यैर्दृष्टत्वात्तएवर्षयः सूक्तप्रतिपाद्योर्थोरतिर्देवता अत्रानुक्रमणिका—पूर्वीःषट् जायापत्योर्लोपामुद्रायाअगस्त्यस्यचद्वृचाभ्यांरत्यर्थंसंवादंश्रुत्वान्तेवासीब्रह्मचार्यन्त्येबृहत्यादीअपश्यदिति विशेषविनियोगोलैङ्गिकः।

तत्रप्रथमा—

पू॒र्वीर॒हंश॒रदः॑शश्रमा॒णादो॒षावस्तो॑रु॒षसो॑ज॒रय॑न्तीः ।
मि॒नाति॒श्रियं॑ज॒रि॒मात॒नूना॒मप्यू॒नुपत्नी॒र्वृष॑णोजगम्युः ॥ १ ॥

पू॒र्वीः । अ॒हम् । श॒रदः॑ । श॒श्र॒मा॒णा । दो॒षाः । वस्तोः॑ । उ॒षसः॑ ।
ज॒रय॑न्तीः । मि॒नाति॑ । श्रिय॑म् । ज॒रि॒मा । त॒नूना॑म् । अपि॑ ।
ऊँ॒ इति॑ । नु । पत्नीः॑ । वृष॑णः । ज॒ग॒म्युः॒ ॥ १ ॥

लोपामुद्रा आह हेअगस्त्य अहंलोपामुद्रापूर्वीः शरदः पुरातनानसंख्यातान् संवत्सरान् दोषारात्रीः वस्तोरहानितथादेहंजरयन्तीरुषसः उषःकालांश्च सर्वत्रात्यन्तसंयोगेद्वितीया अद्यतनकालपर्यन्तंबहुसंवत्सरंकात्स्न्येंनत्वच्छुश्रूषयाशश्रमाणाश्रान्ताभूवं इदानींतुजरिमाजरातनूनामङ्गानांश्रियंसौन्दर्यंमिनातिहिनस्ति एवमपिनानुगृह्णासीत्यर्थः अप्यूनु अपिःसंभावनायांउइत्यवधारणे नुइतिवितर्के इदानीमपिकिंसंभावनीयं लोकेहिपत्नीः स्त्रियः वृषणः सेक्तारःपुरुषाः जगम्युः गच्छेयुः संभोगंकुर्युः अतोमांकिमित्यवमन्यसे इदानीमपिवासंभावयेत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

येचिद्धिपूर्वऋतसापआसन्त्साकंदेवेभिरवदन्नृतानि ।
तेचिदवासुर्नह्यन्तमापुःसमूनुपत्नीर्वृषभिर्जगम्युः ॥ २ ॥

ये । चित् । हि । पूर्वे । ऋतऽसापः । आसन् । साकम् । देवेभिः ।
अवदन् । ऋतानि । ते । चित् । अव । असुः । नहि । अन्तम् ।
आपुः । सम् । ऊँ इति । नु । पत्नीः । वृषऽभिः । जगम्युः ॥ २ ॥

सातमेवाह हेपते अगस्त्य येचिद्धियेपितु पूर्वेपुरातनाऋतसापः सत्यस्यापवितारः व्याप्नुवानामहर्षयः आसन्तेदेवेभिर्देवैःसाकंसह ऋतानिसत्यवाक्यान्यवदन्वदन्ति येमहत्तपोयज्ञंवा अनुतिष्ठन्तियेचदेववाक्यानिदेवस्मृतिरूपाणिवदन्ति तेचित्चिदप्यर्थे तेपि अवासुः अवक्षिपन्तिरेतः स्यतिरुपसृष्टोविमोचनेवर्तते तेनह्यन्तमापुः नहिब्रह्मचर्यादेरन्तंप्राप्नुवन् ब्रह्मचारिणोप्यनिषिद्धऋतुकालगमनमपिकुर्वन्तीत्यर्थः तथापत्नीः पत्न्यश्चतपस्यमानाः वृषभिर्भोगवर्षकैःपतिभिः सहसमूनुजगम्युः उन्वितिपूरणौ सङ्गच्छेरन् अतस्त्वंकथंमांनानुभवसीत्यर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

नमृषाश्रान्तंयदवन्तिदेवाविश्वाइत्स्पृधोअभ्यश्नवाव ।
जयावेदत्रंशतनीथमाजिंयत्सम्यञ्चामिथुनावभ्यजाव ॥ ३ ॥

Funding by IKS-MoE

न । मृषा॑ । श्रा॒न्तम् । यत् । अव॑न्ति । दे॒वाः । विश्वाः॑ । इत् ।
स्पृधः॑ । अ॒भि । अ॒श्न॒वा॒व॒ । जया॑व । इत् । अत्र॑ । श॒तऽनी॑थम् ।
आ॒जिम् । यत् । स॒म्यञ्चा॑ । मि॒थु॒नौ॑ । अ॒भि । अजा॑व ॥ ३ ॥

अगस्त्यस्तामाह भोःपत्नि त्वया मयाचनमृषाश्रान्तं व्यर्थंनैवखिन्नमावाभ्यां यत् यस्मात् देवाअवन्तिरक्षन्ति तपोभिःप्रीताः आवांविश्वाइत् सर्वाअपिस्पृधःस्पर्धमानाःसेनाःअभ्यश्नवाव अभितोव्याप्नुवाव अत्रास्मिन्संसारे शतनीथं अपरिमितभोगप्राप्तिसाधनमाजिंप्राप्तिंपरस्परं जयाव जयलक्षणं सुरतसङ्ग्रामं वा जयाव यत्यस्मात् सम्यञ्चासम्यक्परस्परं गच्छन्तौपूजयन्तौवामिथुना मिथुनौ स्त्रीपुरुषरूपौ सन्तौ अभ्यजाव त्वंचाहमपिपरस्परमभिजयावेत्येवंतयोकंसंभोगं संभावयामास ॥ ३ ॥

अथचतुर्थ्याप्यगस्त्यआह—

न॒दस्य॑मारुध॒तःका॒मआग॑न्नि॒तआजा॑तोअ॒मु॒तः॒कुत॑श्चित् ।
लोपा॑मुद्रा॒वृष॑णं॒नीरि॑णाति॒धीर॒मधी॑राधयतिश्व॒सन्त॑म् ॥ ४ ॥

न॒दस्य॑ । मा॒ । रु॒ध॒तः । काम॑म् । आ । अ॒ग॒न् । इ॒तः । आऽजा॑तः ।
अ॒मुतः॑ । कुतः॑ । चि॒त् । लोपा॑मुद्रा । वृष॑णम् । निः । रि॒णा॒ति॒ ।
धीर॑म् । अधी॑रा । ध॒य॒ति॒ । श्व॒सन्त॑म् ॥ ४ ॥

हेजाये नदस्यनदनस्य जपशब्दयितुःजपाध्ययनकर्तुःरुधतोरेतोनिरोद्धुः ब्रह्मचर्यमास्थितस्य उभेकर्मणिषष्ठ्यौ उक्तलक्षणं मामांकामआगन् आगमत् नदस्यमारुधतः कामआगमदितिनिरुक्तम्[१] । कस्यहेतोरिति उच्यते इतःत्वत्सङ्गमनिमित्तात् तथा अमुतोवसन्तादिकालात् कुतश्चित्कारणादाजातः सर्वतउत्पन्नः यद्वा इतएतल्लोकजनितादमुतोलोकान्तरजनिताद्वा कुतश्चिन्निमित्तात्कामात्कथमिति उच्यते इयंलोपामुद्रावृषणंरेतसःप्रवर्तकंमां नीरिणातिनितरांगच्छति किञ्चधीरंधीमन्तं नियमादविचालिनं श्वसन्तंमहाप्राणं महाबलं अधीराकातरैषायोषित् धयतिउपभुङ्क्ताम् ॥ ४ ॥

---

[१] नि० ५. ३. १.

अथानयोर्दम्पत्योः संभोगसँल्लापंश्रुत्वातत्रायश्शिचत्तंचिकीर्षुरुत्तराभ्यामाह—अनयोर्विनियोगःशौनकेनोक्तः—इमंनुसोममित्येतेद्वेऋचौप्रयतोजपन् । सर्वान्कामानवाप्नोतिपापेभ्यश्चप्रमुच्यतइति ।

तयोर्मध्येप्रथमासूक्तेपञ्चमी—

इ॒मंनुसोम॒मन्ति॑तोहृ॒त्सुपी॒तमुप॑ब्रु॒वे । यत्सी॒माग॑श्चकृ॒मातत्सुमृ॑
ळतुपु॒लु॒कामो॒हिमर्त्यः॑ ॥ ५ ॥

इ॒मम् । नु । सोम॑म् । अन्ति॑तः । हृ॒त्ऽसु । पी॒तम् । उप॑ । ब्रु॒वे॒ ।
यत् । सी॒म् । आगः॑ । च॒कृ॒म । तत् । सु । मृ॒ळ॒तु॒ ।
पु॒लु॒ऽकामः॑ । हि । मर्त्यः॑ ॥ ५ ॥

अन्तितःसमीपेवर्तमानंपीतंपीयमानंहृत्सुहृदयप्रदेशेषुस्थितंइमंसोमंसींसर्वतः नुक्षिप्रंउपब्रुवे उपेत्यमनसाप्राप्यप्रार्थयते किंब्रवीषि उच्यते यदागः गुर्वीः कामप्रलापः श्रवणविषयंपापंचकृमकृतवन्तोवयंतत्तस्मादागसः ससोमः सुसम्यक्मृळतुसुखयतु पापजनितदुःखंमाकरोत्वित्यर्थः महत्पापमनुभुज्यमानंप्रार्थनयाकथंलुप्यतेइत्यतआह—हियस्मान्मर्त्योमनुष्यः पुलुकामोबहुकामनावान् अल्पेनैवकर्मणाबहुकामानाकलयति यस्मादेवंतस्मात्परिहरेत्यर्थः यद्वा पापमपवर्जनीयतयाप्राप्यतइवेत्याह पुरुकामोहिखलुमर्त्यः कामहतःसन्कामेननिरुद्धएववर्तते अतस्तयोरुत्सेकोयुक्तः तच्छब्दश्रवणदोषोपिप्रामादिकोस्माकंप्राप्तोनेनसोमेनपरिहर्तव्यइत्यर्थः यद्वायंमन्त्रः चन्द्रपरोव्याख्येयः मनसोभिमानित्वाच्चतस्यपापस्यापिमनस्येवसंभावितत्वात् अस्मिन्पक्षेहृत्सुपीतंहृदयस्थितमित्यर्थः शिष्टंस्पष्टम्॥ ५ ॥

अथविनियुक्तयोर्मध्येद्वितीययासूक्तेषष्ठचान्तेवास्येवाह—

अ॒गस्त्यः॒खन॑मानःख॒नित्रैः॑प्र॒जामप॑त्यं॒बल॑मि॒च्छमा॑नः ।
उ॒भौवर्णा॒वृषि॑रु॒ग्रःपु॑पोषस॒त्यादे॒वेष्वा॒शिषो॑जगाम ॥ ६ ॥ २२ ॥

अ॒गस्त्यः॑ । खन॑मानः । ख॒नित्रैः॑ । प्र॒ऽजाम् । अप॑त्यम् । बल॑म् ।
इ॒च्छमा॑नः । उ॒भौ । वर्णौ॑ । ऋषिः॑ । उ॒ग्रः । पु॒पो॒ष॒ । स॒त्याः ।
दे॒वेषु॑ । आ॒ऽशिषः॑ । ज॒गा॒म॒ ॥ ६ ॥ २२ ॥

Funding by IKS-MoE

अयमगस्त्योमद्गुरुः खनित्रैः फलस्योत्पादनसाधनैः यज्ञस्तोत्रादिभिः खनमानः फलमभिमतमुत्पादयन्प्रजांप्रकर्षेणपुनःपुनर्जायमानमपत्यं कुलस्यापतनसाधनंपुत्रादिकंबलंचेच्छमानः सन्नयद्वा प्रजांभृत्यादिरूपांचेच्छन् ऋषिः अतीन्द्रियद्रष्टामहानुभावः उग्रः उद्गूर्णः संसारेसञ्चरन्नप्यपापःसन्नुभौवर्णावर्णौवर्णनीयाकारौकामंचतपश्चपुपोष सत्याआशिषोदेवेषुदेवेभ्योजगाम प्राप्तवान् यतोयंमहानुभावः तस्मादस्मान्पातीत्यर्थः ॥ ६ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेद्वाविंशोवर्गः ॥ २२ ॥

॥ इतिप्रथमेमण्डलेत्रयोविंशोनुवाकः ॥ २३ ॥

अथचतुर्विंशेनुवाकेद्वादशसूक्तानि तत्रयुवोरजांसीतिदशर्चंप्रथमंसूक्तंआगस्त्यंत्रैष्टुभं तुह्यादिपरिभाषयेदमादिसूक्तपञ्चकमाश्विनं युवोर्दशाश्विनंवाइत्यनुक्रमणिका एतदादीनितृतीयवर्जितानिपञ्चसूक्तानिप्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोस्त्रैष्टुभेछन्दसिविनियुक्तानि अथाश्विनइतिखण्डे सूत्रितम्—युवोरजांसीतिपञ्चानांतृतीयमुद्धरेदिति ।

तत्रप्रथमा—

यु॒वोरजां॑सिसु॒यमा॑सो॒अश्वा॒रथो॒यद्वां॒पर्य॑र्णां॑सि॒दीय॑त् ।
हि॒र॒ण्यया॑वांप॒वयः॑प्रु॒षा॒य॒न्मध्व॒ःपिब॑न्ताउ॒षसः॑सचेथे ॥ १ ॥

यु॒वोः । रजां॑सि । सु॒ऽयमा॑सः । अश्वाः॑ । रथः॑ । यत् । वा॒म् । परि॑ ।
अर्णां॑सि । दीय॑त् । हि॒र॒ण्ययाः॑ । वा॒म् । प॒वयः॑ । प्रु॒षा॒य॒न् ।
मध्वः॑ । पिब॑न्तौ । उ॒षसः॑ । स॒चे॒थे॒ इति॑ ॥ १ ॥

हेअश्विनौ युवोः युवयोरश्वाः रथवोढारोरजांसिरंजकान्लोकान् सुयमासः शोभननियमाः लोकत्रयसञ्चारिणइत्यर्थः कदेत्याह यत्यदावांरथः अर्णांसि अरणीयानभिमतदेशान्परिदीयत्परिगच्छेत् परितोगच्छतिवा तदेत्यर्थः दीयतिर्गतिकर्मा तकतिदीयतीतितत्कर्मसुपाठात् किञ्च त्वदागमनकालेयुवांयुवयोः पवयः वज्रारथनेमयोवाहिरण्याः हिरणमयाः प्रुषायन्पुष्णन्तिअभिमतं यद्वाहिरणमयानिपवयोमधुपात्राणिवांयुवाभ्यामर्थाययस्मादेवंतस्मात्युवांमध्वोमधुनोमधुसदृशस्यसोमरसस्य कर्मणिषष्ठी सोमरसंपिबन्तावास्वादयन्तौउषसः उषःसबन्धिनिकाले सचेथे यज्ञंसङ्गच्छेथे अत्रक्रमोनविवक्षितः उषःकालएवागत्यमधुरंसोमरसंपिबतमित्यर्थः ॥१॥

Funding by IKS-MoE

अथद्वितीया–

युवमत्यस्यावनक्षथोयद्विपत्मनोनर्यस्यप्रयज्योः ।
स्वसायद्वांविश्वगूर्तीभरातिवाजायेट्टेमधुपाविषेच ॥ २ ॥

युवम् । अत्यस्य । अव । नक्षथः । यत् । विऽपत्मनः । नर्यस्य ।
प्रऽयज्योः । स्वसा । यत् । वाम् । विश्वगूर्तीइति विश्वऽगूर्ती ।
भराति । वाजाय । ईट्टे । मधुऽपौ । इषे । च ॥ २ ॥

हेअश्विनौ युवंयुवांयत्यदा अत्यस्यातनशीलस्यसततसञ्चारिणोविपत्मनः विविधगमनस्यविचित्रगमनस्यवानर्यस्यमनुष्याणांहितस्य प्रयज्योःप्रकर्षेणपूज्यस्यएतानिकर्मणिषष्ठ्यन्तानि उक्तरूपंरथं अव अवस्तात् तदुदयात्पूर्वंनक्षथोव्याप्नुथोदेवयजनंगन्तुं किञ्च यत्यदाहेविश्वगूर्तीसर्वस्तुत्यौसर्वदोद्गूर्णौवावांयुवयोः स्वसास्वसृस्थानीयाः स्वयंसारिणीवोषाः भराति पोषते त्वदागमनायप्रभातंकरोति यदाहेमधुपौ मधुरस्यसोमरसस्यपातारौ युवांयजमानोवाजाय बलायगमनायवा इषेप्रभूतान्नायईट्टेस्तौति तदारथंप्राप्नुथइत्यर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

युवंपयउस्रियायामधत्तंपक्वमामायामवपूर्व्यंगोः ।
अन्तर्यद्वनिनोवामृतप्सूह्वारोनशुचिर्यजतेहविष्मान् ॥ ३ ॥

युवम् । पयः । उस्रियायाम् । अधत्तम् । पक्वम् । आमायाम् ।
अव । पूर्व्यम् । गोः । अन्तः । यत् । वनिनः । वाम् ।
ऋतप्सूइत्यृतऽप्सू । ह्वारः । न । शुचिः । यजते । हविष्मान् ॥ ३ ॥

हेअश्विनौ युवंयुवांउस्रियायां गोनामैतत् भोगोत्स्राविण्यांगवि पयः अधत्तं अधारयतं स्थापितवन्तौ तथाआमायां अपक्वायांपक्वंपरिपक्वंभोगयोग्यंगोसंबंधिदुग्धंपूर्व्यंपूर्वंभवंतत्रैवोत्पन्नं अव अवस्तादधारयतं गविक्षीरमुत्पाद्यपुनर्भोगायपृथक्कृतवन्तावित्यर्थः यत्यस्मात्हेऋतप्सू सत्यस्वरूपौयज्ञियहविर्भक्षयितारौवा हेअश्विनौ वांवनिनः उदकवतः उदकोपलक्षितहविष्मतो-

यज्ञस्य अन्तर्मध्येहविष्मान् प्रदेयहविषातद्वान् शुचिः शुद्धोयजमानोयजतेपूजयतियुवां तस्मादेवमकुरुतं यद्वा यदैवंयजमानःकरोतितदेत्यर्थः तत्रदृष्टान्तः—वनिनोवनसंबन्धिवृक्षसमूहस्यान्तर्मध्येह्वारोन चोरइव सयथाजागरूकोवर्तते तथायजमानोपीत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

यु॒वंह॑घ॒र्मंमधु॑मन्त॒मत्र॑ये॒पोनक्षोदो॑वृणीतमे॒षे ।
तद्वां॑नरावश्विना॒पश्व॑इष्टी॒रथ्ये॑वच॒क्राप्रति॑यन्ति॒मध्वः॑ ॥ ४ ॥

यु॒वम् । ह॒ । घ॒र्मम् । मधु॑ऽमन्तम् । अत्र॑ये । अ॒पः । न । क्षोदः॑ ।
अ॒वृ॒णी॒त॒म् । ए॒षे । तत् । वा॒म् । न॒रौ॒ । अ॒श्वि॒ना॒ । पश्वः॑ऽइष्टिः ।
रथ्या॑ऽइव । च॒क्रा । प्रति॑ । य॒न्ति॒ । मध्वः॑ ॥ ४ ॥

अत्रेतिहासमाहुः—प्रवर्ग्येणप्रचरन्तमत्रिंराक्षसास्तप्तेघर्मेपातयन् सचतप्यमानोश्विनौतुष्टाव तौचस्तुत्याहृष्टमनसावरक्षतामिति अपरेग्नौक्षिप्तमपालयतमित्याहुरिति हेअश्विनौ युवंयुवांमधुमन्तंपयोघृतरूपाभ्यांमधुभ्यां तद्वन्तंघर्मंदीप्तंप्रवर्ग्यंएषेसौख्यमिच्छते अत्र येएतन्नाम्नेमहर्षये क्षोदः क्षोदांसिक्षोद्यमानानि अपोन उदकानीव अवृणीतं अवारयतं औष्ण्येशैत्यसुखंकृतवन्तौतप्तघर्मसकाशाद्रक्षितवन्तावित्यर्थः यद्वा अत्रयेक्षोदः उदकनामैतत् तेनतत्स्थंशैत्यंलक्ष्यते अपःक्षोदोन अपइतिषष्ठ्यर्थेद्वितीया उदकानांशैत्यंयथाभवतितद्वत् पक्षान्तरेतुघर्मंदीप्तमग्निंमधुमन्तं कृत्वा वृणीतंसुखयतमित्यर्थः तथाचमन्त्रान्तरं—तप्तंघर्ममोम्यावन्तमत्र[1]यइति । तत्तस्मात्यस्मादेवंतस्मात् हेनरौ नेतारौ नराकारौवा अश्विना अश्विनौवांयुवाभ्यांपश्वइष्टिः पशुरित्यग्नेर्नाम अग्निःपशुरासीदित्यादि[2]श्रुतेः । यद्वा पशुप्रियत्वात्पशुरित्युच्यते तस्याग्नेरिष्टिर्भवति अग्नौयागःसर्वोयुष्मदर्थंप्रवर्ततइत्यर्थः यद्वा पशुसाध्योयागोयुवाभ्यांप्रवर्ततइतिशेषः आ[3]श्विनंधूम्रललाममालभेत योदुर्ब्राह्मणःसोमंपिपासेदित्यादिनाप्यश्विभ्यांपशुर्विहितः । तथामध्वामधुसदृशाःसोमरसाअपियुवाभ्यांप्रतियन्ति अभिगच्छन्ति तत्रदृष्टान्तः—रथ्येवचक्रा रथसंबन्धीनिचक्राचक्राणीव तानियथाप्रवणदेशमभिगच्छन्तितद्वत् ॥ ४ ॥

---

[1] ऋ० सं० १. ७. ३४. । [2] तै० सं० ५. ७. २६. । [3] तै० सं० २. १. १०. ।

Funding by IKS-MoE

अथपञ्चमी—

आवांदानायववृतीयदस्रागोरोहेणतौग्र्योनजिव्रिः ।
अपःक्षोणीसचतेमाहिनावांजूर्णोवामक्षुरंहसोयजत्रा ॥५॥२३॥

आ । वाम् । दानाय । ववृतीय । दस्रा । गोः । ओहेन । तौग्र्यः ।
न । जिव्रिः । अपः । क्षोणी इति । सचते । माहिना । वाम् ।
जूर्णः । वाम् । अक्षुः । अंहसः । यजत्रा ॥ ५ ॥ २३ ॥

हेदस्राशत्रूणामुपक्षपयितारावश्विनौ वांयुवयोर्दानाय अस्मदभिमताययुवाभ्यां वाहयितुं आववृतीय आवर्तयामियागदेशं वृतेरन्तर्भावितण्यर्थस्येदं केनसाधनेनेतितदुच्यते गोःस्तुतिरूपायावाचः ओहेनवहनेनसाधनेन यद्वा आवर्तनकालउच्यते गोर्गन्त्र्याउषसोवहनेनजिव्रिः जीर्णोजयशीलोवातौग्र्योन तुग्राख्यस्यराज्ञःपुत्रोभुज्युरिव सयथाशत्रुभिःसंताड्यसमुद्रेपातितोयुवांपरितोष्यस्वोद्धारायस्वसमीपमानयततद्वदित्यर्थः इयमाख्यायिकातुग्रोह[1]भुज्युमंहसःपिपृथोनासत्याभुज्युमित्यादिषुप्रसिद्धाच किमाश्चर्यमहमावर्तयामीति किन्तु अपः क्षोणी अपइत्यन्तरिक्षनाम क्षोणी क्षोणीतिपृथिवीनाम द्यावापृथिव्यावपिवांयुवयोर्माहिनामाहात्म्येनयुवयोः प्रसादेनसर्वोपकारिण्यावितिख्यातिं सर्वप्रदेशव्यापित्वं वा सचते सेवतेप्रत्येकं यद्वा वांमाहिनायोयजमानोद्यावापृथिव्यौसचते किञ्च हेयजत्रायष्टव्यौवांयुवयोः प्रसादादयमृषिः जूर्णः जरयाजीर्णाङ्गःसन्नंहसःपापात् जरालक्षणात्प्रमुच्य अक्षुः चिरकालव्याप्तोदीर्घजीवीभूयात् यद्वा हेयजत्रा वांप्रसादात् जूर्णो जीर्णोयजमानः अंहसोदुरितस्यहन्त्रीरपः उक्तलक्षणानिसोमरससरूपाण्युदकानिक्षोणीक्षोण्यां सप्तम्यर्थेप्रगृह्यम् भूम्यांचिरकालं अक्षुर्व्याप्तःसन् महिनामाहात्म्येनसचते द्वितीयोवामित्ययमादरार्थः ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेत्रयोविंशोवर्गः ॥२३॥

अथषष्ठी—

नियद्युवेथेनियुतःसुदानूउपस्वधाभिःसृजथःपुरंधिम् ।
प्रेषद्वेषद्वातोनसूरिरामहेददेसुव्रतोनवाजम् ॥ ६ ॥

---

[1] ऋ० सं० १.८.८.।

Funding by IKS-MoE

नि । यत् । यु॒वेथे॒ इति॑ । नि॒ऽयुतः॑ । सु॒दा॒नू॒ इति॑ सुऽदानू । उप॑ ।
स्व॒धाभिः॑ । सृ॒ज॒थः॒ । पुर॑म्ऽधिम् । प्रेष॑त् । वेष॑त् । वातः॑ । न । सू॒रिः ।
आ । म॒हे । द॒दे॒ । सु॒ऽव्र॒तः । न । वाज॑म् ॥ ६ ॥

हेसुदानू शोभनदानावश्विनौ यत्यदानियुतोश्वान् नियुवेथेनियुञ्जाथेनियोजयथःताभिरस्मद्यज्ञगमनायसंयुक्तोभवथः तदास्वधाभिरन्नैस्तत्कारणैरुदकैर्वापुरन्धिंबहूनांधात्रींपृथिवींउपसृजथःउपसृष्टांकुरुतः एवंसति सूरिःस्तोतायोयजमानोवातोन वायुरिव तद्वत्क्षिप्रंयुवांप्रेषत् तर्पयतु वेषत् व्यामोतु कामयतांवा प्रीणातेर्वेतेश्चलेटिरूपे अनन्तरंसुव्रतोन अतिप्रशस्तकृष्यादिकर्मवानिव वाजमन्नंमहेमहत्त्वायअयंयजमानआददे आदत्तेस्वीकरोति आङोदोनास्यविहरणे इत्यात्मनेपदं लोपस्तआत्मनेपदेष्विवितितलोपः यद्वा छान्दसेलिटिरूपम् स्वीकृत्यस्वमहत्त्वाययुवामेवतर्पयत्वित्यर्थः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

व॒यंचि॒द्धिवां॑जरि॒तारः॑स॒त्यावि॑प॒न्याम॑हे॒विप॒णिर्हि॒तावा॑न् ।
अधा॑चि॒द्धिष्मा॑श्विनावनिन्द्यापा॒थोहिष्मा॑वृषणा॒वन्ति॑देवम् ॥७॥

व॒यम् । चि॒त् । हि । वा॒म् । ज॒रि॒तारः॑ । स॒त्याः । वि॒प॒न्याम॑हे ।
वि । प॒णिः । हि॒तऽवा॑न् । अध॑ । चि॒त् । हि । स्म॒ । अ॒श्वि॒नौ॒ ।
अ॒नि॒न्द्या॒ । पा॒थः । हि । स्म॒ । वृ॒ष॒णौ॒ । अन्ति॑ऽदेवम् ॥ ७ ॥

वयंचिद्धि वयमपिजरितारः तवस्तोतारःसत्याःसत्यफलाःसन्तोविपन्यामहेविविधंस्तुमः पणिःपणाधारोद्रोणकलशोविहितवान् स्थापितरसवानासीत् यद्वा पणिर्वणिक्लुब्धकःअयष्टाहितवान्नियतधनोधनाढ्योप्ययष्टा वि वियुज्यतां उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः अध अपिच चिद्धिष्मएतेत्रयःपूरणाः हेअश्विनौ अनिन्द्याप्रशस्यनामैतत् हेप्रशस्यौवृषणौ हेकामानांवर्षितारौ युवां अन्तिदेवंदेवानामन्तिके पाथः सोमंपिबथःयद्वा अन्तिकेवर्तमानं देवान्प्रामुवानं सोममितियोज्यम् ॥ ७ ॥

Funding by IKS-MoE

अथाष्टमी—

यु॒वांचि॒द्धिष्मा॑श्विना॒वनु॒द्यून्विरु॑द्रस्यप्र॒स्रव॑णस्यसा॒तौ ।
अ॒गस्त्यो॑न॒रांनृषु॒प्रश॑स्त॒ःकारा॑धुनीवचितयत्स॒हस्रैः॑ ॥ ८॥

यु॒वाम् । चि॒त् । हि । स्म॒ । अ॒श्वि॒नौ॒ । अनु॑ । द्यून् । विऽरु॑द्रस्य ।
प्र॒ऽस्रव॑णस्य । सा॒तौ । अ॒गस्त्यः॑ । न॒राम् । नृषु॑ । प्र॒ऽश॑स्तः ।
कारा॑धुनी इव । चि॒त॒य॒त् । स॒हस्रैः॑ ॥ ८ ॥

हेअश्विनौ युवां चिद्धिष्मेतित्रयःपूरणाः अनुघून् प्रतिदिनंविरुद्रस्यविशिष्टोष्णरूपदुःखद्रावणस्यविविधरोरूयमाणद्रवणवतोवाप्रस्रवणस्य वृष्ट्युदकसंस्त्यायस्य सातौलाभेनिमित्तभूतेसति अगस्त्यएतन्नामामहर्षिःनरांनेतॄणांकर्मनिर्वाहकानांमनुष्याणांनृषुयेषुतादृशामनुष्याः सन्ति तेषु प्रशस्तः प्रशस्यतरोयंसहस्रैः अपरिमितैःस्तोत्रैःचितयत्चेतयति स्तुत्याप्रबोधयति तत्र दृष्टान्तः—काराधुनीव काराशब्दस्तस्यधूनयिता उत्पादयिताशंखादिः सइव यद्वैतदप्यगस्त्यविविशेषणं कारःशब्दयिताहोत्रादिः तस्यधुनिः कंपयिता प्रेरकइव इवेतिसंप्रत्यर्थे अस्त्युपमार्थस्यसंप्रत्यर्थेप्रयोगइतिनिरुक्तम्[1] ॥ ८ ॥

अथनवमी—

प्रयद्वहे॑थेमहि॒नारथ॑स्य॒प्रस्प॑न्द्रायाथो॒मनु॑षो॒नहोता॑ ।
ध॒त्तंसूरिभ्य॑उ॒तवा॒स्वश्व्यं॒नास॑त्यारयि॒षाचः॑स्याम ॥ ९ ॥

प्र । यत् । वहे॑थे॒ इति॑ । म॒हि॒ना । रथ॑स्य । प्र । स्प॒न्द्र॒ । या॒थ॒ः ।
मनु॑षः । न । होता॑ । ध॒त्तम् । सू॒रिऽभ्यः॑ । उ॒त । वा॒ । सु॒ऽअश्व्य॑म् ।
नास॑त्या । र॒यि॒ऽसाचः॑ । स्या॒म॒ ॥ ९ ॥

हेअश्विनौ युवांरथस्यगमनसाधनस्यमहिनामहत्त्वेन यत् यस्मात्प्रवहेथे धारयेथेयज्ञं यद्वा रथस्यस्वर्गगमनसाधनस्ययागस्यधुरंवहतः तथाहेस्पन्द्रा स्पन्दनशीलौयुवां याथोगच्छथः स्व-

---

[1] नि० ७. ३१.

स्थानंयज्ञारंभेआगच्छथः यज्ञसमाप्तौपुनर्गच्छथश्च तत्रदृष्टान्तः—मनुषोहोतान् मनुष्यस्ययजमानस्य होतायथायज्ञप्रारंभे आगच्छति कर्मण्यपवृत्ते पुनर्निर्गच्छति तद्वत् आगमनसमये सूरिभ्यः स्तोतृभ्यः धत्तं धारयतं फलं उतवा स्वश्व्यंशोभनाश्वसमूहंधत्तं नासत्या सत्सुभवौ सत्यौ नसत्यौअसत्यौ नअसत्यौनासत्यौ हेतादृशौ त्वदनुग्रहाद्वयिसाचोधनसमवायिनः स्यामभवेम ॥ ९ ॥

अथदशमी—

तंवांरथंवयमद्याहुवेमस्तोमैरश्विनासुवितायनव्यम् ।
अरिष्टनेमिंपरिद्यामियानंविद्यामेषंवृजनंजीरदानुम् ॥ १० ॥ २४ ॥

तम् । वाम् । रथम् । वयम् । अद्य । हुवेम । स्तोमैः । अश्विना ।
सुविताय । नव्यम् । अरिष्टऽनेमिम् । परि । द्याम् । इयानम् ।
विद्याम । इषम् । वृजनम् । जीरऽदानुम् ॥ १० ॥ २४ ॥

हेअश्विनाअश्विनौ वांयुवयोःसवन्धिनंतंशीघ्रगमनेनस्तुत्यंरथंवयमगस्त्याअद्यास्मिन्सुत्येहनिहुवेम आह्वयेम केनसाधनेनेतिउच्यते स्तोमैःस्तोत्रैःकिमर्थंसुवितायसुष्ठुप्राप्तये कीदृशं नव्यं स्तुत्यंनूतनंवा तथाअरिष्टनेमिं अहिंसितचक्रवलयं द्यां परीयानंद्युलोकस्यपरितोगच्छन्तं विद्यामेत्यादिगतम् ॥ १० ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेचतुर्विंशोवर्गः ॥ २४ ॥

कदुप्रेष्ठावितिनवर्चंद्वितीयंसूक्तं आगस्त्यंत्रैष्टुभमाश्विनं कदुनवेत्यनुक्रान्तं प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्विनियोगःपूर्वसूक्तएवोक्तः ॥

तत्रप्रथमा—

कदुप्रेष्ठाविषांरयीणामध्वर्यन्तायदुन्निनीथोअपाम् ।
अयंवांयज्ञोअकृतप्रशस्तिंवसुधितीअविताराजनानाम् ॥ १ ॥

कत् । ऊँ इति । प्रेष्ठौ । इषाम् । रयीणाम् । अध्वर्यन्ता । यत् ।
उत्ऽनिनीथः । अपाम् । अयम् । वाम् । यज्ञः । अकृत ।
प्रऽशस्तिम् । वसुधिती इति वसुऽधिती । अवितारा । जनानाम् ॥ १ ॥

Funding by IKS-MoE

हेअश्विनौ प्रेष्ठौप्रियतमौवांयुवांकदुकदा इषां इष्यन्तेइतिइषः तेषांइष्यमाणानामन्नानांरयीणां कर्मणिषष्ठ्यौ अन्नानिधनानिचउन्निनीथः ऊर्ध्वंप्रापयथः अध्वर्यंताअध्वरंपारयितुमिच्छन्तौयुवां अपांवृष्ट्युदकानांवृष्ट्युदकानिचोन्निनीथः उत्कृष्टं अधःप्रापयथइतियत् तत्कदाकस्मादेवमुच्यतइतिउच्यते अयंयज्ञोस्माभिरनुष्ठीयमानोवांयुवयोरेवप्रशस्तिंप्रशंसांस्तुतिमकृतकरोति यज्ञेशंसनीयानिशस्त्राणियुवामेवप्रशंसन्तीत्यर्थः यस्मादेवंतस्मात् हेवसुधिती वसुनोधनस्यधातारौ वस्तव्यकर्माणौ तथा हेजनानामवितारावुक्तलक्षणौयुवांकदान्नानांधनानांचदातारौभवथइति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

आवा॒मश्वा॑स॒ःशुच॑यःपय॒स्पावात॑रंहसोदि॒व्यासो॒अत्याः॑ ।
म॒नो॒जुवो॒वृष॑णोवी॒तपृ॑ष्ठा॒एहस्व॒राजो॑अ॒श्विना॑वहन्तु ॥ २ ॥

आ । वा॒म् । अश्वा॑सः । शुच॑यः । प॒य॒ःऽपाः । वात॑ऽरंहसः ।
दि॒व्यास॑ः । अत्याः॑ । म॒न॒ःऽजुव॑ः । वृष॑णः । वी॒तऽपृ॑ष्ठाः । आ । इ॒ह ।
स्व॒ऽराज॑ः । अ॒श्विना॑ । व॒ह॒न्तु॒ ॥ २ ॥

अश्विना अश्विनौशोभनाश्वयुक्तौ वांयुवां अश्वासः युष्मदीयाइहास्मिन्यज्ञेआवहन्तु प्रापयन्तु अवशिष्टान्यश्वविशेषणानि कीदृशास्ते शुचयः शुद्धादीप्तावा पयस्याः वृष्ट्युदकस्य पातारःवातरंहसः वायुवेगाः दिव्याः दिविभवाः अत्याःअतनशीलाः मनोजुवःमनोजवाः वृषणोवर्षकायुवानइत्यर्थः वीतपृष्ठाःकान्तपृष्ठाः वपुष्मन्तइत्यर्थः स्वराजः स्वयमेवराजमानाः ईदृशाः वहन्तु ॥ २ ॥

अथतृतीया—

आवां॒रथो॒वनि॒र्नप्र॒वत्वा॑न्त्सृ॒प्रवं॑न्धुरःसु॒वि॒ताय॑गम्याः ।
वृष्णः॑स्थाता॒रा॒मन॑सो॒जवी॑यानहंपू॒र्वोय॑ज॒तोधि॑ष्ण्या॒यः ॥ ३ ॥

आ । वा॒म् । रथः॑ । अ॒वनिः॑ । न । प्र॒वत्वा॑न् । सृ॒प्रऽव॑न्धुरः ।
सु॒वि॒ताय॑ । ग॒म्या॒ः । वृष्णः॑ । स्था॒ता॒रा॒ । मन॑सः । जवी॑यान् ।
अ॒ह॒म्ऽपू॒र्वः । य॒ज॒तः । धि॒ष्ण्या॒ । यः ॥ २ ॥

Funding by IKS-MoE

पूर्वमन्त्रेश्वव्याजेनाश्विनोरागमनमुक्तं अनेनरथव्याजेनोच्यते हेधिष्ण्याउन्नतस्थानार्हौ स्थातारास्वरथाधिष्ठानौ वांयुवयोर्योरथोस्तिससुवितायशोभनफलायागम्याः अस्मद्यज्ञमागच्छतु पुरुषव्यत्ययः कीदृशोरथइतिसविशेष्यते अवनिर्नप्रवत्वान् भूमिरिवात्यन्तविस्तारवान्सुप्रवन्धुरः विस्तीर्णपुरोभागः वृष्णः वर्षकस्याश्वस्य मनसोपिजवीयान् मनोवेगवानित्यर्थः अहंपूर्वः अहंकारपूर्वः मनस्वीवात्युदारः यजतोयष्टव्यः ईदृशोरथआगच्छतु ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

इ॒हेह॑जा॒तासम॑वावशीतामरे॒पसा॑त॒न्वा॒३नाम॑भिः॒स्वैः ।
जि॒ष्णुर्वा॑म॒न्यःसुम॑खस्यसू॒रिर्दि॒वोअ॒न्यःसु॒भगः॑पु॒त्रऊ॑हे ॥ ४ ॥

इ॒हऽइ॑ह । जा॒ता । सम् । अ॒वा॒व॒शी॒ता॒म् । अ॒रे॒पसा॑ । त॒न्वा॑ । नाम॑ऽभिः । स्वैः । जि॒ष्णुः । वा॒म् । अ॒न्यः । सुऽम॑खस्य । सू॒रिः । दि॒वः । अ॒न्यः । सु॒ऽभगः॑ । पु॒त्रः । ऊ॒हे॒ ॥ ४ ॥

हेअश्विनौ युवांसमवावशीतांसहसम्यग्वा पुनःपुनः स्तूयेथेकामयेथांवायज्ञं पुरुषव्यत्ययः कीदृशौयुवां इहेहजाता उभाभ्यामिहशब्दाभ्यांमध्यमोत्तमस्थानेउच्येते तयोःसंभूतौसूर्याचन्द्रमसावितियावत् सूर्याचन्द्रमसावित्येकइतिनिरुक्तम्[1]। अरेपसाअपापौ आथर्वणस्यगुरोःशिरश्छेदनादिनापापलेपरहितावितिभावः आथर्वणायाश्विनादधीचेश्व्यंशिरःप्रत्यैरयतमित्यादिमन्त्रवर्णात्[2]। केनहेतुनेतिउच्यते—तन्वाशरीरेणशरीरसौन्दर्येणनिमित्तेन स्वैर्नामभिः स्वीयैर्माहात्म्यविशिष्टैः अश्विनौ नासत्यावित्यादिभिरपिरमणीयशरीरवत्त्वान्महिमोपेतनामवत्त्वाच्चहेतोः संस्तूयेथेइत्यर्थः यद्वा अरेपसातन्वेतियोज्यं उक्तप्रकारेणगुरुशिरश्छेदादप्यपापेनशरीरेण तादृङ्महत्त्वख्यापनेनेतियावत् किञ्च वांयुवयोरन्यएकोमध्यमस्यान्तरिक्षस्यपुत्रः पुत्रस्थानीयः सोमः जिष्णुर्जयशीलः सुमखस्यशोभनस्ययज्ञस्य सूरिःप्रेरयितासन् ऊहे वहति विश्वंजगद्धारयति चन्द्रात्मनस्तस्योदयेसतिह्योषधिवनस्पत्यादयोवर्धन्ते अन्यः अपरः उत्तमस्थानोदिवोद्युलोकस्यपुत्रः पुत्रस्थानीयआदित्यः सुभगः शोभनरश्मिरूपधनः ऊहेवहतिकृत्स्नं एवंपृथक्जगन्निर्वाहकौमहानुभावौयुवांसहस्तूयेथे अत्रनिरुक्तम्—इहचेहचजातौसंस्तूयेथेपापेनालिप्यमानयातन्वा नामभिश्चस्वैर्जिष्णुर्वामन्यःसुमहतोबलस्येरयितामध्यमोदिवोन्यःसुभगःपुत्रऊह्यतआदित्यइति[3]॥४॥

---

[1] नि० १२. १. । [2] ऋ०सं० १. ८. १७. । [3] नि० १२. ३. ।

अथपञ्चमी–

प्रवां॑निचे॒रुः॑क॑कु॒होवशा॒ँअनु॑पि॒शङ्ग॑रूप॒ःसद॑नानिगम्याः ।
हरी॑अ॒न्यस्य॑पी॒पय॑न्त॒वाजै॑र्म॒थ्रारजां॑स्यश्विना॒विघोषैः॑ ॥५॥२५॥

प्र । वा॒म् । नि॒ऽचे॒रुः । क॒कु॒हः । वशा॑न् । अनु॑ । पि॒शङ्ग॑ऽरूपः ।
सद॑नानि । ग॒म्या॒ः । हरी॒ इति॑ । अ॒न्यस्य॑ । पी॒पय॑न्त । वाजैः॑ ।
म॒थ्रा । रजां॑सि । अ॒श्वि॒ना॒ । वि । घोषैः॑ ॥ ५ ॥ २५ ॥

हेअश्विना अश्विनौ वांयुवयोर्मध्येअन्यस्यैकस्यककुहः श्रेष्ठः पिशङ्गरूपः हिरण्यरूपः पीतवर्णोवा बहुभिरक्षाद्यवयवैःनिरूप्यमाणोवारथोवशान् अनुकामाननुलक्ष्ययथाकामं अस्मद्यज्ञागमनेच्छयेत्यर्थः यद्वा वशान्स्वाधीनाः ककुहः दिशः दिगन्तरालानुक्रमेणनीचैरुच्चैश्चरन् स्वस्थानाद्देवयजनाभिमुखंगच्छन्सदनानि अस्मद्यागगृहाणिप्रगम्याः प्रकर्षेणगच्छतु पुरुषव्यत्ययः अत्रयद्यप्यन्यस्येतिनोक्तं तथाप्युत्तरवाक्येतथोक्तत्वादत्रापिलभ्यते अन्यस्ययुवयोरन्यतमस्यहरी अश्वौ रजांसिलोकाः अत्रलोकशब्दोजनवाचकः तेयजमानरूपाजनाइत्यर्थः तेचमथ्रामथनेनालोडनेननिष्पादितैर्वाजैरन्नैरामिक्षादिरूपैर्घोषैः स्तुतिभिश्च आह्वानादिशब्दविशिष्टैर्वापीपयन्त आप्याययन्ति॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेपञ्चविंशोवर्गः ॥ २५ ॥

अथषष्ठी–

प्रवां॑श॒रद्वा॑न्वृष॒भोननि॒ष्षाट्पू॒र्वीरिष॑श्चरति॒मध्व॑इ॒ष्णन् ।
एवै॑र॒न्यस्य॑पी॒पय॑न्त॒वाजै॒र्वेष॑न्तीरू॒र्ध्वान॒द्यो॑न॒आगुः॑ ॥ ६ ॥

प्र । वा॒म् । श॒रत्ऽवा॑न् । वृ॒ष॒भः । न । नि॒ष्षाट् । पू॒र्वीः । इषः॑ । च॒र॒ति॒ ।
मध्वः॑ । इ॒ष्णन् । एवैः॑ । अ॒न्यस्य॑ । पी॒पय॑न्त । वाजैः॑ । वेष॑न्तीः ।
ऊ॒र्ध्वाः । न॒द्यः॑ । न॒ः । आ । अ॒गु॒ः ॥ ६ ॥

Funding by IKS-MoE

हेअश्विनौ युवांयुवयोरन्यतमोमध्यमस्थानः शरद्वान् शरणवान्मेघः वृक्षपर्णादीनांविशरणवान् अथवाबहुसंवत्सरःपूर्वतनोनित्यइत्यर्थः वृषभोनवर्षितैवेन्द्रः सइवशत्रूणांनिःषाट्निःसारयितासन् पूर्वीर्बह्वीः पुरातनीर्वाइषः अन्नानिसस्यादीन्युद्दिश्यप्रचरतिप्रकर्षेणगच्छति मध्यमस्थानश्चन्द्रइतिपक्षेशरद्वान्शरत्कालवान् तस्मिन्नृतौहिचन्द्रःसन्नद्धोभवति तेनचतृणगुल्मौषध्यादीनिवर्धन्ते सकिमर्थमेवंकरोतीतिउच्यते मध्वइष्णन् मधुनोमधुसदृशस्यहविषः कर्मणिषष्ठी हविरिच्छन्तदर्थमेवंकरोति तथान्यस्योत्तमादित्यस्यएवैः कामैः गमनैर्वानिमित्तभूतैः पीपयन्त आप्यायपन्ति हविर्भिर्यजमानाः तुष्टेनतेनप्रेरिताः वेषन्तीः व्यापयन्तीः ऊर्ध्वाउन्नताउत्तीरानद्योन नदनशीलायथानोस्मदर्थं आगुः आगच्छन्ति ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

असर्जिवांस्थविरावेधसागीर्बाह्ळेअश्विनात्रेधाक्षरंन्ती ।
उपंस्तुतावविवतंनाधंमानंयामन्नयांमञ्छृणुतंहवंमे ॥ ७ ॥

असर्जि । वाम् । स्थविरा । वेधसा । गीः । बाह्ळे । अश्विना ।
त्रेधा । क्षरंन्ती । उपंऽस्तुतौ । अवतम् । नाधंमानम् । यामंन् ।
अयांमन् । श्रृणुतम् । हवंम् । मे ॥ ७ ॥

हेवेधसा विधातारावश्विनौ वांयुवयोः बाह्ळेदृढेस्थैर्येनिमित्तभूतेसति गीःस्तुतिरूपावाक् असर्जिसृज्यते कीदृशीसा स्थविरा अत्यन्तंस्थिरा नित्यावेदमयी त्रेधामन्त्रादिभेदेनत्रिप्रकारा क्षरन्तीयुवां गच्छन्ती इदृशीस्तुतिःकृतेत्यर्थः तथाउपस्तुतौसन्तौनाधमानं अभिमतफलंयाचमानमवतंरक्षतंतर्पयतंवा किञ्च यामन्नयामन् गमनेअगमनेच मे हवमाह्वानंश्रृणुतम् ॥७॥

अथाष्टमी–

उतस्यावांरुशंतोवप्संसोगीस्त्रिबर्हिषिसदंसिपिन्वतेनॄन् ।
वृषांवांमेघोवृंषणापीपायगोर्नसेकेमनुंषोदशस्यन् ॥ ८ ॥

उत । स्या । वाम् । रुशंतः । वप्संसः । गीः । त्रिऽबर्हिषि । सदंसि ।
पिन्वते । नॄन् । वृषा । वाम् । मेघः । वृषणा । पीपाय । गोः ।
न । सेके । मनुंषः । दशस्यन् ॥ ८ ॥

Funding by IKS-MoE

हेअश्विनौ, वांयुवयोरुशतोदीप्तस्यवप्संसोरूपस्यैववपुषोवाख्यापयित्रीगीः स्तुतिवाक् त्रिर्बर्हिषित्रिधान्वास्तीर्णबर्हिष्केसदसियागसदनेनॄन्कर्मनेतॄन् अस्मान्पिन्वतेआप्याययति आप्याययतुवोचितप्रदानादिना केनप्रकारेण उच्यते हेवृषणावर्षितारौकामानां वांयुवयोः स्वभूतोमेघः सेक्ताजलदः प्रदानविशेषोवा वृषावर्षकःसन् मनुषोमनुष्यान्प्रतिदृशस्यन्प्रयच्छन्पीपाय आप्याययति आप्यायनेदृष्टान्तः—गोर्नसेके उदकसेकइव सान्त्वनात्सेकउदकस्येव तद्यथा आप्याययतितद्वदित्यर्थः यद्वा नेतिसंप्रत्यर्थे गोरुदकस्यसेकेनिमित्तभूतेसतिपीपायेतिसंबन्धः ॥८॥

अथनवमी

यु॒वां पू॒षेवा॑श्विना॒पुर॑न्धिर॒ग्निमु॒षांनज॑रतेह॒विष्मा॑न् ।
हु॒वेय॒द्वां॑वरि॒व॒स्यागृ॑णा॒नोवि॒द्यामे॒षंवृ॒जनं॑जी॒रदा॑नुम् ॥ ९ ॥ २६ ॥

यु॒वाम् । पू॒षाऽइ॑व । अ॒श्वि॒ना॒ । पुर॑म्ऽधिः । अ॒ग्निम् । उ॒षाम् । न ।
ज॒र॒ते॒ । ह॒विष्मा॑न् । हु॒वे । यत् । वा॒म् । व॒रि॒व॒स्या । गृ॒णा॒नः । वि॒द्याम॑ ।
इ॒षम् । वृ॒जन॑म् । जी॒रऽदा॑नुम् ॥ ९ ॥ २६ ॥

हेअश्विनौ युवांपुरन्धिर्बहुप्रज्ञः पूषेवपोषकइव हविष्मान्हविर्युक्तोजरतेस्तौति यद्वा पुरन्धिः बहूनांधारयित्रीपूषेवपृथिवीव द्वितीयार्थेप्रथमा तांयथास्तौतितद्वत् किमिव अग्निमुषांन अग्निमुषसंचयथातथायुवामपिप्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोराश्विनक्रतुवदाग्नेयोषस्ययोरपिसद्भावादितिभावः कदेत्याह यत्यदावरिवस्यावरिवस्ययापरिचर्ययायुक्तोगृणानः स्तोतावांयुवांहुवेस्तौति तदायजमानोपिजवतइत्यर्थः विद्यामेत्यादिगतम् ॥ ९ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेषड्विंशोवर्गः ॥ २६ ॥

अभूदिदमित्यष्टर्चंतृतीयंसूक्तमाश्विनंजागतं अवविद्धमितिषष्ठी तद्वान्नरानासत्यावित्यष्टमीचोभेत्रिष्टुभौ अभूदिदमष्टौषठचन्त्येत्रिष्टुभावित्यनुक्रमणिका प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्जागतेछन्दस्यस्यविनियोगः—तथाचसूत्रितम् अभूदिदंयोवांपरिज्मेतित्रीणि ।

तत्रप्रथमा—

अभू॑दि॒दं॑व॒यु॒न॒मोषुभू॑षता॒रथो॒वृष॑ण्वा॒न्मद॑तामनीषिणः ।
धि॒यं॑जि॒न्वाधिष्ण्या॑वि॒श्पला॑वसूदि॒वोनपा॑तासु॒कृते॒शुचि॑व्रता ॥१॥

अभूत् । इदम् । वयुनम् । ओ इति । सु । भूषत । रथः । वृषण्ऽवान् ।
मदत । मनीषिणः । धियम्ऽजिन्वा । धिष्ण्या । विश्पलावसू इति ।
दिवः । नपाता । सुऽकृते । शुचिऽव्रता ॥ १ ॥

हेमनीषिणः मनस्विनोमेधाविनऋत्विजः अस्माकमिदंवयुनंप्रज्ञानमभूत् उत्पन्नं कीदृशंतदिति उच्यते वृषण्वान् अभिमतवर्षणवान् रथः अश्विनोःसंबन्धोगमनसाधनोरथः आगतइतिशेषः तत्स्थावश्विनौओषुभूषत ओइतिनिपातद्वयसमुदायात्मकैकोनिपातः सुष्ठ्वाभूषत अभिमुखाभवतस्तोतुंतादृशौमहानुभावावश्विनौमदत अन्तर्भावितण्यर्थोयं मादयतसंभावयत अश्विनौविशेष्येते सुकृते सुष्ठुकृतवते मह्यंधियंजिन्वा कर्मणोबुद्धेर्वाप्रीणयितारौधिष्ण्याधिषणार्हौस्तुत्यौ विश्पलावसू विशांप्रजानांअस्माकंपालयितृधनौविश्पलाख्यायाः छिन्नजङ्घायाः हिरणमयजंघाप्रदानेनतथाभूतौ सद्योजंघामायसींविश्पलायां[१]इत्यादिनिगमः । दिवः आदित्यस्यनपाता नप्तारौ नपातयितारौवा शुचिव्रता दीप्तकर्माणौ ईदृशावश्विनौमदत ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

इन्द्रतमाहिधिष्ण्यामरुत्तमादस्रादंसिष्ठारथ्यारथीतमा ।
पूर्णंरथंवहेथेमध्वआचितंतेनदाश्वांसमुपयाथोअश्विना ॥ २ ॥

इन्द्रऽतमा । हि । धिष्ण्या । मरुत्ऽतमा । दस्रा । दंसिष्ठा । रथ्या ।
रथिऽतमा । पूर्णम् । रथम् । वहेथे इति । मध्वः । आऽचितम् । तेन ।
दाश्वांसम् । उप । याथः । अश्विना ॥ २ ॥

हेअश्विनौ युवामिन्द्रतमाहि ईश्वरतमौखलु एवंप्रतिविशेषणंहिःसंबंध्यः तथा धिष्ण्या स्तुत्यर्हौ मरुत्तमा मरुद्वद्वेगगामिनौमितरागिणौमितराविणौवा दस्रा उपक्षपयितारौशत्रूणां दंसिष्ठा अतिशयकर्माणौ रथ्यारथार्हौरथवन्तौ यथारथिनोनेतारः तेषांश्रेष्ठौरथीरध्वराणामितिनेतृपरतयाव्याख्यातत्वात् ईदृशौयुवांमध्वोमधुसदृशस्योदकस्यामृतस्यवापूर्णंपूरितं आचितंसर्वतःसन्नद्धंरथं वहेथे नयथः तेनोक्तगुणविशिष्टेनरथेन हेअश्विना अश्विनौउक्तगुणविशिष्टौ सन्तौ दाश्वांसंउपयाथः यज्ञमभिप्राप्नुथः ॥ २ ॥

---

[१] ऋ० सं० १. ८. १०. ।

Funding by IKS-MoE

अथतृतीया—

किमत्रंदस्राकृणुथःकिमांसाथेजनोयःकश्चिदहंविर्महीयते ।
अतिंक्रमिष्टंजुरतंपणेरसुंज्योतिर्विप्रांयकृणुतंवचस्यवें ॥ ३ ॥

किम् । अत्रं । दस्रा । कृणुथः । किम् । आसाथे इतिं । जनंः ।
यः । कः । चित् । अहंविः । महीयतें । अतिं । क्रमिष्टम् । जुरतम् ।
पणेः । असुंम् । ज्योतिंः । विप्रांय । कृणुतम् । वचस्यवें ॥ ३ ॥

हेदस्रा उपक्षपयितारौयुवां अत्रास्मिन्मनुष्येकिंकृणुथः कुरुथः हविषोभावादितिभावः तत्रैवकिमासाथे किंतिष्ठथः अत्रेत्युक्तंकुत्रेत्याह—यःकश्चिज्जनोजन्मवान् अहविः यज्ञार्थहवीरहितोमहीयतेपूज्यतेस्वयं नयुष्मान्पूजयति तंजनमतिक्रमिष्टंपराभूयतिष्ठतं नकेवलमतिक्रममात्रं किन्तु पणेर्वणिग्भूतस्यलुब्धकस्यायष्टुः तस्यासुंप्राणंजुरतं आहिंसिष्टं अनीनशतं विप्रायमेधाविनेवचस्यवे वचसःस्तोत्ररूपस्ययुवाभ्यामिच्छतेमह्यंज्योतिःकृणुतं युष्मद्यजनविषयज्ञानंकुरुतम् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

जंभयंतमभितोरायंतःशुनोंहतंमृधोंविदथुस्तान्यंश्विना ।
वाचंवाचंजरितूरत्निनींकृतमुभाशंसंनासत्यावतंमम ॥ ४॥

जंभयंतम् । अभितंः । रायंतः । शुनंः । हतम् । मृधंः । विदथुंः ।
तानिं । अश्विना । वाचंम्ऽवाचम् । जरितुः । रत्निनींम् । कृतम् ।
उभा । शंसंम् । नासत्या । अवतम् । ममं ॥ ४ ॥

हेअश्विनौ रायतःनिन्दतः शब्दयतोस्मान्हन्तुं आगच्छतोवा शुनः श्वसदृशानभितोजंभयतंनाशयतं तथामृधस्तेषांसङ्ग्रामान् सङ्ग्रामंकुर्वतोवा हतं मारयतं तानिहननोपायान् विदथुः जानीथः किञ्च जरितुर्युष्मान् स्तोतुर्वाचंवाचंतांतांस्तुतिलक्षणांवाचंरत्निनीं कृतंसर्वामपिस्तुतिंरमणीयफलवतीं कुरुतं हेनासत्या सत्यभूतौ युवामुभाउभौ ममदीयांशंसंस्तुतिं अवतं रक्षतम् ॥ ४ ॥

४९

Funding by IKS-MoE

अथपञ्चमी–

यु॒वमे॒तं॑च॑क्रथुः॒सिन्धु॑षुप्ल॒वमा॑त्म॒न्वन्तं॑प॒क्षिणं॑तौ॒ग्र्याय॒कम् ।
येन॑देव॒त्रामन॑सानिरू॒हथुः॑सुपप्त॒नीपे॑तथुः॒क्षोद॑सोम॒हः ॥ ५ ॥ २७॥

यु॒वम् । ए॒तम् । च॒क्र॒थुः॒ । सिन्धु॑षु । प्ल॒वम् । आ॒त्म॒न्ऽवन्त॑म् ।
प॒क्षिण॑म् । तौ॒ग्र्याय॑ । कम् । येन॑ । दे॒व॒ऽत्रा । । मन॑सा । निः॒ऽऊ॒हथुः॑ ।
सु॒ऽप॒प्त॒नि । पे॒त॒थुः॒ । क्षोद॑सः । म॒हः ॥ ५ ॥ २७ ॥

हेअश्विनौ युवंयुवां सिन्धुषुसमुद्रोदकेषुएतंप्लवं प्रसिद्धप्लुतिसाधनं प्लवंनावं आत्मन्वन्तं दार्ढ्यवन्तं पक्षिणं पक्षवद्गतिसाधनरथवन्तं तौग्र्यायतुग्रनाम्नोराज्ञःपुत्राय भुज्युनाम्नेराज्ञेकंसुखकरंचक्रथुः तौग्र्योभुज्यूराजासमुद्रवर्तीससेनः परचक्रंप्रमथितुंप्रस्थितः तंप्रतीपबलान्यागत्यापातयन् सचप्रसादफलकराश्विनौस्तुत्वास्वात्मानंचररक्षेत्ययमितिहासोबहुधापूर्वंप्रपञ्चितः यद्वा कमितिपदपूरणः तस्यजलसञ्चारिरथस्य सहायभूतान्बहून्रथादीनकुरुतमित्यर्थः अयमर्थस्तुतमूहथुर्नौभिःश्चतस्रोनावस्त्रिभीरथैरित्यादिमन्त्रान्तरेषुप्रसिद्धः । येनयुष्मद्दत्तेनप्लवेनदेवत्रादेवेषुमध्येमनसानुग्रहयुक्तयाबुद्ध्यायेनमनसेतिवायोज्यं निरूहथुः निर्गमनंकुरुथः तथासुपप्तनिशोभनपतनंयथाभवति सुपतनौयुवांमहोमहतःक्षोदसः उदकनामैतत् उदकात्पेतथुः तदधःपतथ उत्तरीतुम्॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेसप्तविंशोवर्गः ॥ २७ ॥

अथषष्ठी–

अव॑विद्धंतौ॒ग्र्यम॒प्स्व१॒॑न्तर॑नारंभ॒णेतम॑सि॒प्रवि॑द्धम् ।
चत॑स्रो॒नावो॒जठ॑लस्य॒जुष्टा॒उद॒श्विभ्या॑मिषि॒ताःपा॑रयन्ति ॥ ६ ॥

अव॑ऽविद्धम् । तौ॒ग्र्यम् । अ॒प्ऽसु । अ॒न्तः । अ॒ना॒र॒ंभ॒णे । तम॑सि ।
प्रऽवि॑द्धम् । चत॑स्रः । नाव॑ः । जठ॑लस्य । जुष्टा॑ः । उत् ।
अ॒श्विऽभ्या॑म् । इ॒षि॒ताः । पा॒र॒य॒न्ति॒ ॥ ६ ॥

---

१ ऋ० सं० १. ८. ८. ।

Funding by IKS-MoE

अप्स्वन्तर्मध्येअवविद्धंअवस्ताच्छत्रुभिःपातितं अनारंभणेआलंभनरहिते तमसितमोवत्तमः दृष्टिश्वासादिप्रतिबन्धकेजलमध्येप्रविद्धंप्रकर्षेणपीडितंतौग्र्यंभुज्युंजठलस्यजठरस्यजठरवदुदकधारकस्यमध्येजुष्टाः सेविताः यद्वा कर्मणिषष्ठी जठरंप्राप्ताः अन्तर्जलंप्रविष्टाः अश्विभ्यामिषिताः चतस्रोनावउत्पारयन्ति ऊर्ध्वंप्रापयन्ति ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

कःस्विद्वृक्षोनिष्ठितोमध्येअर्णसोयंतौग्र्योनाधितःपर्यषस्वजत् ।
पर्णामृगस्यपतरोरिवारभउदश्विनाऊहथुःश्रोमतायकम् ॥ ७ ॥

कः । स्वित् । वृक्षः । निःऽस्थितः । मध्ये । अर्णसः । यम् । तौग्र्यः ।
नाधितः । परिऽअसस्वजत् । पर्णा । मृगस्य । पतरोःऽइव ।
आऽरभे । उत् । अश्विनौ । ऊहथुः । श्रोमताय । कम् ॥ ७ ॥

कःस्वित् कश्चिदनुग्राहकोवृक्षः वृक्षविकारोरथः विकारेप्रकृतिशब्दः यद्वा संस्तवाभिप्रायमेतत् स्तोत्राख्योवृक्षइत्यर्थः कीदृशोरथः निष्ठितः निश्चलंवर्तमानः कुत्रेतिउच्यते अर्णसः उदकस्यमध्येयंवृक्षंतौग्र्यः तुग्रपुत्रोभुज्युर्नाधितोयाचमानः पर्यषस्वजत् परिष्वक्तमकरोत् आलम्बने दृष्टान्तः—पतरोः पतनशीलस्यमृगस्यमार्जयितुः शोधयितुर्हिंसकादेरारभे आलंबनायपर्णानीव तानियथा आलंबनायप्रभवन्ति तद्वत् हेअश्विनौ श्रोमतायकीर्तिमत्त्वायउदूहथुः ऊर्ध्वं प्रापयथः स्तुतिपक्षे स्तोत्राख्यंवृक्षमाश्रितवन्तंतमूहथुरित्यर्थः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

तद्वांनरानासत्यावनुष्याद्यद्वांमानासउचथमवोचन् ।
अस्माद्यसदसःसोम्यादाविद्यामेषंवृजनंजीरदानुम् ॥८॥२८॥

तत् । वाम् । नरा । नासत्यौ । अनु । स्यात् । यत् । वाम् । मानासः ।
उचथम् । अवोचन् । अस्मात् । अद्य । सदसः । सोम्यात् । आ ।
विद्याम । इषम् । वृजनम् । जीरऽदानुम् ॥ ८ ॥ २८ ॥

Funding by IKS-MoE

हेनरा नेतारौकर्मणोनराकारौवा हेनासत्या असत्यरहितौसत्यफलौवा वांयुवांतत्तादृशं स्तोत्रंअनुस्यात् अनुकूलंभवतु अनुभवतुवा वांतदित्युक्तंयदित्याह वांप्रतिमानासः पूजावन्तोस्मदीयाहोत्रादयोयत् उचथंस्तोत्रमवोचन् अकुर्वन् तद्वामनुष्यात् हेअश्विनौ अद्यास्मिन्प्रधानयागदिने अस्मादस्माभिः क्रियमाणात् सदसःसंबन्धिनः सोम्यात्सोमयागसंपादकात् आइत्यप्यर्थे अस्माभिर्यजमानैरद्यक्रियमाणादपिस्तोत्रात्प्रीणयतमिति विद्यामेतिगतम् ॥ ८ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेष्टाविंशोवर्गः ॥ २८ ॥

तंयुञ्जाथामितिषळृचंचतुर्थंसूक्तंत्रैष्टुभमागस्त्यंआश्विनं अनुक्रमणिका—तंयुञ्जाथांषट् ।

तत्रप्रथमा—

तंयु॑ञ्जाथां॒मन॑सो॒योजवी॑यान्त्रिवन्धु॒रोवृ॑षणा॒यस्त्रि॑च॒क्रः ।
येनो॑पया॒थःसु॒कृतो॑दुरो॒णंत्रि॒धातु॑नापतथो॒विर्नप॒र्णैः ॥ १ ॥

तम् । यु॒ञ्जा॒था॒म् । मन॑सः । यः । जवी॑यान् । त्रि॒ऽव॒न्धु॒रः । वृ॒ष॒णा॒ ।
यः । त्रि॒ऽच॒क्रः । येन॑ । उ॒प॒ऽया॒थः । सु॒ऽकृत॑ः । दु॒रो॒णम् ।
त्रि॒ऽधातु॑ना । प॒त॒थः । विः । न । प॒र्णैः ॥ १ ॥

हेवृषणा वर्षकौकामानांयुवांतंवक्ष्यमाणगुणविशिष्टंरथंयुञ्जाथांयोजयतं तमित्युक्तंकमित्याह योरथःत्रिवन्धुरः त्रिप्रकारसारथिस्थानः वन्धुरंरथिनःस्थानमित्याहुः आयाह्यर्वाङुपवन्धुरेष्ठाइत्यादिमन्त्रान्तरात् । यश्च त्रिचक्रः चक्रत्रितयोपेतः पुनःसएवविशेष्यते येनरथेनोपयाथःउपागच्छथः किं सुकृतः शोभनसोमाख्यकर्मवतोयजमानस्यदुरोणं गृहनामैतत् यागगृहंयेनेत्युक्तंकेनेत्याह त्रिधातुनात्रिप्रकारस्थानोपेतेनसुवर्णरजतताम्रधातुत्रयोपेतेनवारथेन गमनेदृष्टान्तः—विर्नपर्णैः पक्षीपक्षैर्यथाशीघ्रमप्रयत्नेनगच्छति तद्वदुक्तलक्षणेनरथेनपतथः गच्छथः ॥ १॥

अथद्वितीया—

सु॒वृद्रथो॑वर्तते॒यन्न॒भिक्षांयत्तिष्ठ॑थ॒ःक्रतु॑म॒न्तानु॑पृ॒क्षे ।
वपु॑र्वपु॒ष्यास॑चतामि॒यंगीर्दि॒वोदु॑हि॒त्रोषसा॑सचेथे ॥ २ ॥

---

१ ऋ० सं० ३. ३. ७. ।

सु॒ऽवृत् । रथः॑ । व॒र्त॒ते॒ । यन् । अ॒भि । क्षाम् । यत् । तिष्ठ॑थः ।
क्रतु॑ऽमन्ता । अनु॑ । पृ॒क्षे । वपुः॑ । व॒पु॒ष्या । स॒च॒ता॒म् । इ॒यम् ।
गीः । दि॒वः । दु॒हि॒त्रा । उ॒षसा॑ । स॒चे॒थे॒ इति॑ ॥ २ ॥

हेअश्विनौ युवयोरथः सुवृत्शोभनवर्तनः शोभनचक्रपरिभ्रमणः यन्गच्छन् क्षामभिवर्तते देवयजनभूमिंप्रतिगच्छति यत्यंरथंक्रतुमन्तासंकल्पवन्तौकर्मवन्तौवापृक्षे अन्ननामैतत् हविषि निमित्तभूतेसति अनु अधीत्यर्थे अधितिष्ठथः आश्रयथः तादृशोरथोदेवयजनंप्रत्यागतइत्यर्थः अनन्तरंवपुष्यायुष्मद्वपुषिहिताशरीरवर्धनीयंगीः इदानींक्रियमाणप्रकारास्तुतिरूपावाक् वपुः सचतांयुवांचदिवोद्युलोकस्यादित्यस्यवादुहित्रादुहितृस्थानीयया उषसा उषोदेवतयासचेथे यज्ञं सङ्गच्छेथे उषस्याश्विनयोःसमानकालत्वादितिभावः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

आति॑ष्ठतंसु॒वृतं॒योरथो॑वा॒मनु॑व्र॒ता॒नि॒वर्त॑तेह॒विष्मा॑न् ।
येन॑नरानासत्येष॒यध्यै॑व॒र्तिर्या॒थस्तन॑याय॒त्मने॑च ॥ ३ ॥

आ । ति॒ष्ठ॒त॒म् । सु॒ऽवृत॑म् । यः । रथः॑ । वा॒म् । अनु॑ । व्र॒तानि॑ ।
वर्त॑ते । ह॒विष्मा॑न् । येन॑ । न॒रा॒ । ना॒स॒त्या॒ । इ॒ष॒यध्यै॑ । व॒र्तिः ।
या॒थः । तन॑याय । त्मने॑ । च॒ ॥ ३ ॥

हेअश्विनौ वांयुवांसुवृतं शोभनवर्तनंरथं आतिष्ठतं आश्रयतं योरथोहविष्मान् षष्ठ्यर्थे प्रथमा हविष्मन्तोयजमानस्यव्रतानिकर्माण्यनुवर्तते यद्वा यजमानायदत्तहविषातद्वान्येनचरथेनहेनरानेतारौहेनासत्या असत्यरहितौ युवामिषयध्यै यज्ञंप्राप्तुमिच्छतमितिशेषः तेनरथेनवर्तिः गृहनामैतत् यजमानस्ययज्ञगृहं तनयाय पुत्रलाभायत्मनेआत्महितायचयाथः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

मावां॒वृको॒मावृ॒कीराद॑धर्षी॒न्मापरि॑वर्क्तमु॒तमाति॑धक्तम् ।
अ॒यंवां॑भा॒गोनिहि॑तइ॒यंगीर्द॑स्रावि॒मेवां॑नि॒धयो॒मधू॑नाम् ॥ ४ ॥

Funding by IKS-MoE

मा । वाम् । वृकः । मा । वृकीः । आ । दधर्षीत् । मा । परि ।
वर्क्तम् । उत । मा । अति । धक्तम् । अयम् । वाम् । भागः ।
निऽहितः । इयम् । गीः । दस्रौ । इमे । वाम् । निऽधयः । मधूनाम् ॥४॥

हेदस्रौशत्रूणामुपक्षपयितारावश्विनौ वांयुवयोरनुग्रहादितिशेषः वृकोहिंसकोरण्यश्वादिर्मादधर्षीत् धर्षणंमाकार्षीन्मां तथावृकीः वृक्योहिंसकाःअन्याअपिमादधर्षीत् वचनव्यत्ययः धर्षणंमाकार्षुः युवामेववामादधर्षीदितियोज्यं तथा युवांमापरिवर्क्तं परितोमावर्जयतंमां उतअपिच मातिधक्तं अस्मानतिक्रम्यान्यस्मैमादत्तं किमर्थमेवमितिउच्यते वांयुवयोरर्थायभागोभजनीयोहविरंशोनिहितः तथेयंचगीः स्तुतिरूपावागपिनिहितेतिशेषः हेदस्रावश्विनौवांयुवाभ्यां इमे इमानिमधूनांसोमरसानांनिधयोनिधानानिस्थापितानि ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

युवांगोतमःपुरुमीह्ळोअत्रिर्दस्राहवतेवसेहविष्मान् ।
दिशंनदिष्टामृजूयेवयन्तामेहवंनासत्योपयातम् ॥ ५ ॥

युवाम् । गोतमः । पुरुऽमीह्ळः । अत्रिः । दस्रा । हवते । अवसे ।
हविष्मान् । दिशम् । न । दिष्टाम् । ऋजुयाऽइव । यन्ता । आ ।
मे । हवम् । नासत्या । उप । यातम् ॥ ५ ॥

हेदस्रा दस्रौ अश्विनौयुवांगोतमश्चपुरुमीह्ळश्चअत्रिश्चमहर्षयश्चएतेष्वेकैकोहविष्मान्सन् अवसेयुष्मत्तर्पणाययुष्मद्रक्षणायवाहवते आह्वयति एवमहमपि आह्वयामि फलसाधनाह्वानेदृष्टान्तः—यन्ताउपगन्ता उपगन्तुकामः ऋजूयाइव द्वितीयायाआकारः ऋजुगामिनंमार्गज्ञमिवदिष्टांदिशंन गन्तव्यांअभिमतांदिशंप्रतियथातथावामपियथाध्वगामीस्वगन्तव्यस्यशीघ्रगमनायमार्गज्ञंऋजुगामिनमाह्वयतितद्वत् यद्वा ऋजूयाएव इवशब्दएवार्थे यंतागंताऋजुनैवमार्गेणदिष्टांदिशमिव तथायुष्मत्प्रीणनेनमार्गेणस्वाभिमतंफलंप्राप्नोति हेनासत्या अश्विनौ मेममहवमाह्वानं आलक्ष्योपयातं उपगच्छतम् ॥ ५ ॥

Funding by IKS-MoE

अथषष्ठी–

अता॑रिष्म॒तम॑सस्पा॒रम॒स्यप्रति॑वां॒स्तोमो॑अश्विनावधायि ।
एहया॑तंप॒थिभि॑र्देव॒यानै॑र्वि॒द्यामे॒षंवृ॒जनं॑जी॒रदा॑नुम् ॥ ६ ॥ २९ ॥

अता॑रिष्म । तम॑सः । पा॒रम् । अ॒स्य । प्रति॑ । वा॒म् । स्तोम॑ः ।
अ॒श्वि॒नौ॒ । अ॒धा॒यि॒ । आ । इ॒ह । या॒त॒म् । प॒थिऽभि॑ः ।
दे॒व॒ऽयानै॑ः । वि॒द्याम॑ । इष॑म् । वृ॒जन॑म् । जी॒रऽदा॑नुम् ॥ ६ ॥ २९ ॥

हेअश्विनौ युवयोःप्रसादादस्यतमसः तमनहेतोः श्रेयःप्रतिबन्धरूपस्यदुःखस्यपारंपर्यन्तभूमिं अतारिष्म उत्तीर्णाःस्मः हेअश्विनौ वांप्रतिस्तोमः स्तोत्रं अधायि अकारीत्यर्थः युवांदेवयानैर्देवगन्तव्यैर्मार्गैरिहास्मद्यज्ञे आयातं आगच्छतं शिष्टोव्याख्यातः ॥ ६ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेएकोनत्रिंशोवर्गः ॥ २९ ॥

वेदार्थस्यप्रकाशेनतमोहार्दंनिवारयन् ॥ पुमर्थांश्चतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १॥

इतिश्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरन्धरेणसायणाचार्येणविरचितेमाधवीयेवेदार्थप्रकाशेऋक्संहिताभाष्येद्वितीयाष्टकेचतुर्थोध्यायः ॥ ४ ॥

BHARATIYA VIDYA BHAVAN LIBRARY S. N.

॥श्रीगणेशायनमः॥

यस्यनिःश्वसितंवेदायोवेदेभ्योखिलंजगत् । निर्ममेतमहंवन्देविद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १ ॥
द्वितीयाष्टकमध्यस्थश्चतुर्थोध्यायआदरात् । व्याख्यातःसायणार्येणपञ्चमोव्याकरिष्यते ॥ २ ॥

तत्रतावामितीदंप्रथममण्डलस्यचतुर्विंशेनुवाकेपञ्चमंसूक्तम् पूर्वसूक्तेषळित्युक्तत्वात् सूक्तसंख्यानुवर्ततेइतिपरिभाषितत्वात्षळृचं ऋषिश्चान्यस्मादितिपरिभाषयागस्त्यं तथाश्विनंवाइत्युक्तत्वात्तुह्यादिपरिभाषयेदमप्याश्विनं अनादेशपरिभाषयात्रैष्टुभम् तावामित्यनुक्रान्तम् युवोरजांसीत्यादीनांपंचसूक्तानांतृतीयवर्जितानांप्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्विनियोगउक्तः तत्रेदंपञ्चमं सूक्तम् ।

तत्रप्रथमा—

ओ३म् तावा॑म॒द्यताव॑प॒रंहु॑वेमो॒च्छन्त्या॑मु॒षसि॒वह्नि॑रु॒क्थैः ।
नास॑त्या॒कुह॑चि॒त्सन्ता॑व॒र्यो॑दि॒वोनपा॑तासु॒दास्त॑राय ॥ १ ॥

ओ३म् ता । वा॒म् । अ॒द्य । तौ । अ॒प॒रम् । हु॒वे॒म॒ । उ॒च्छन्त्या॑म् ।
उ॒षसि॑ । वह्नि॑ः । उ॒क्थैः । नास॑त्या । कुह॑ । चि॒त् । सन्तौ॑ । अ॒र्य॑ः ।
दि॒वः । नपा॑ता । सु॒दाःऽत॑राय ॥ १ ॥

ता तौरक्षकत्वेनप्रसिद्धौवांयुवां अद्यास्मिन्यागदिनेहुवेम आह्वयामइत्याशीः तथा अपरं अपरस्मिन्नपिदिनेतौयुवांहुवेम अपरमित्येतदपरस्मिन्नित्यर्थेसमभिव्याहारात् अद्याचनोमृळयतापरंचेत्यादिमन्त्रान्तरेतथादर्शनाच्च अपरयागंप्रत्यपीतिवाकस्मिन्काले उषसि उषोदेवतायामुच्छन्त्यांतमोविवासयन्त्यांसत्यां उषःकालेहिप्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रेप्रयुज्येते उक्तेकालेहेनासत्या असत्यरहितौ दिवोनपाता द्युलोकस्यनपातयितारौनप्तृस्थानीयौवाकुहचित्संतौ कुत्रचिद्देशेवर्तमानौयुवांवह्निः स्तुतेर्वोढा अर्यईरयितास्तुतेः ईश्वरोवाईदृशोहंहोतासुदास्तराय अत्यर्थंशोभनहविर्दात्रेयजमानाय तदर्थंतौयुवांउक्थैः शस्त्रैः हुवेमेतिसंबन्धः अत्राख्यातंपदमेकवचनतयानेतव्यं वह्निरर्यशब्दौवाबहुवचनत्वेननेतव्यौ अथवावाक्यद्वयंयस्माद्वह्निरर्योहोताउक्तगुणकौयुवांशंसति तस्माद्वयं यजमानास्तौयुवामाह्वयामइति॥ १ ॥

Funding by IKS-MoE

अथद्वितीया–

अ॒स्मेऊ॒षुवृ॑षणामादयेथा॒मु॒त्प॒णीँर्ह॑तमू॒र्म्या॑मद॑न्ता ।
श्रु॒तंमे॒अच्छो॑क्तिभिर्म॑ती॒नामे॒ष्टांनरा॒निचे॑ताराच॒कर्णैः॑ ॥ २ ॥

अ॒स्मे इति॑ । ऊँ॒ इति॑ । सु । वृ॒ष॒णा॒ । मा॒द॒ये॒था॒म् । उत् । प॒णीन् । ह॒त॒म् । ऊ॒र्म्या॑ । मद॑न्ता । श्रु॒तम् । मे॒ । अच्छो॑क्तिऽभिः । म॒ती॒नाम् । एष्टा॑ । न॒रा॒ । निऽचे॑तारा । च॒ । कर्णैः॑ ॥ २ ॥

हेवृषणा कामानांवर्षकावश्विनौ युवां अस्मेउ अस्मास्वेवसुमादयेथां सुष्ठुतृप्यतं अस्मभ्यं तर्पयतमभिमतम् तथापणीन्वणिजोलुब्धकानयष्टॄन् उत् उन्मूल्यहतंनाशयतम् कीदृशौयुवां ऊर्म्या रात्रिनामैतत् रात्रौमदन्ता माद्यन्तौ यद्वोर्मिरितिसोमनाम ऊर्मिर्यस्तेपवित्रआइत्यादिषुतथाप्रयोगात् अस्मदीयेनसोमेनमदन्तौतादृशौयुवांमेममाच्छोक्तिभिराभिमुख्यकरैर्निर्मलवेदवाक्यैरचिताः मतीनां कर्मणिषष्ठी मननसाधनाः स्तुतीःकर्णैराकर्णनसाधनैः श्रोत्रैः श्रुतंशृणुतं हेनरा नेतारौयुवांखलु एष्टा अन्वेष्टारावस्मत्स्तुतीनांतथाचनिचेतारालब्धानांतासांसञ्चयकर्तारौ निरित्येषसमित्येतस्यस्थाने यस्मादेवंविधौतस्माच्छृणुतमिति ॥ २ ॥

अथतृतीया–

श्रि॒येपू॑षन्निषु॒कृते॑वदे॒वानास॑त्यावह॒तुंसू॒र्या॑याः ।
व॒च्यन्ते॑वांक॒कुहा॑अ॒प्सुजा॒तायु॒गाजू॒र्णेव॒वरु॑णस्य॒भूरेः॑ ॥ ३ ॥

श्रि॒ये । पू॒ष॒न् । इ॒षु॒कृता॑ऽइव । दे॒वा । नास॑त्या । व॒ह॒तुम् । सू॒र्या॑याः । व॒च्यन्ते॑ । वा॒म् । क॒कु॒हाः । अ॒प्ऽसु । जा॒ताः । यु॒गा । जू॒र्णाऽइ॑व । वरु॑णस्य । भूरेः॑ ॥ ३ ॥

सवितासूर्यः दुहितरंसूर्याख्यांप्रदातुमनाः देवानाहूयसामर्थ्यसमीक्षणायाजिंपरिकल्प्य इमांजेष्यतिसएतांकन्यकामृक्सहस्रकॢप्तंस्तोत्रंचलभेत इत्यकल्पयत् तामग्निःप्रथममजयत्

---

१ ऋ० सं० ७. १. ३८. ।

Funding by IKS-MoE

तमन्वश्विनावपिजित्वाग्निंप्रधृष्यऋक्सहस्रंकन्यकांचालभेतां ततइन्द्रउषाश्चाजयतां तौचतैरग्न्यादिभिः प्रार्थितौस्वशस्त्रस्यकंचित्कंचिद्भागंतेभ्यःपरिकल्प्य सूर्यांस्वरथेधारयतामिति अयमितिहासोब्राह्मणे प्रजापतिर्वैसोमायराज्ञे[1]इत्यत्राम्नातोस्माभिःप्रथमाष्टके आवांपतित्वंसख्याय[2]ेत्यत्रप्रपंचितः तत्राह—हेपूषन् पोषकसूर्य एतच्चन्द्रस्याप्युपलक्षणम् सूर्याचन्द्रमसोरेवाश्वित्वात् सूर्याचन्द्रमसावित्येकइतियास्केनोक्तत्वात् अतःपूषन्नित्युक्तेपोषकावश्विनावित्युक्तंभवति हेपोषकौ हेनासत्या असत्यरहितौदेवादेवौ युवांश्रियेश्रेयसेशस्त्रस्यकन्यायाश्चलाभायेत्यर्थः इषुकृतेव इवशब्दएवार्थे आजिधावनायेषुवच्छीघ्रमृजुगामिनौकृतावेवसन्तौ सूर्यायाः एतन्नामिकायाः सवितुःपुत्र्याः कर्मणिषष्ठी सूर्यांवहतुं रथेधारयितुमाजिमुदजयतामित्यर्थः यस्मादेवंतस्मादप्सुजाताः कर्मसुसंपादिताः ककुहाःशस्त्ररूपाः स्तुतयः भूरेः अविच्छिन्नप्रवाहस्यवरुणस्यफलप्रतिबन्धकपापनिवारकस्ययागस्यसिद्ध्यर्थंतत्संबन्धिन्योवांप्रतिवच्यन्ते उच्यन्तेहोत्रादिभिः युवामेवशस्त्रगतमन्त्रैर्यागकालेचस्तुवन्तीत्यर्थः युगाजूर्णेवजीर्णानियुगानीव इवशब्दःसंप्रत्यर्थे पुरातनाः यागकालायथातद्वदद्यतनाअपीत्यर्थः पूर्वकालेयथायुवामेवस्तुवन्ति तद्वदिदानीमपीतितात्पर्यम्॥३॥

अथचतुर्थी—

अ॒स्मेसावां॑माध्वीरा॒तिर॑स्तु॒स्तोमं॑हिनोतंमा॒न्यस्य॑का॒रोः ।
अ॒नु॒यद्वां॑श्रव॒स्या॑सुदानू॒सु॒वीर्या॑यच॒र्ष॒णयो॒मद॑न्ति ॥ ४ ॥

अ॒स्मे इति॑ । सा । वा॒म् । मा॒ध्वी॒ इति॑ । रा॒तिः । अ॒स्तु॒ । स्तोम॑म् ।
हि॒नो॒त॒म् । मा॒न्यस्य॑ । का॒रोः । अनु॑ । यत् । वा॒म् । श्र॒व॒स्या॑ ।
सु॒दा॒नू॒इति॑सु॒ऽदा॒नू । सु॒ऽवीर्या॑य । च॒र्ष॒णयः॑ । मद॑न्ति ॥ ४ ॥

हेमाध्वी मधुपूर्णपात्रयुक्तौअश्विनौ वांयुवयोःसंबन्धिनीसाप्रसिद्धारातिर्दानमस्मेअस्माकमस्तुभवतु तदर्थंमान्यस्यमाननीयस्यकारोः स्तोतुरगस्त्यस्यस्तोमंस्तुतिंहिनोतंप्रीणयतं हेसुदानूशोभनफलदानौ वांयुवांश्रवस्याकीर्तेरन्नस्यवाइच्छयायत्यस्मात् सुवीर्याययजमानाय शोभनबलायवा चर्षणयोमनुष्याऋत्विग्रूपाः अनुमदन्ति अनुक्रमेणमाद्यन्तियुवाभ्यांसहस्वयंवा ॥४॥

---

[1] ऐ० ब्रा० ४.२. । [2] ऋ० सं० १.८.२१. ।

Funding by IKS-MoE

अथपञ्चमी–

ए॒षवां॒स्तोमो॑अश्विनावकारि॒माने॑भिर्म॑घवानासुवृ॒क्ति ।
या॒तंव॒र्तिस्तन॑याय॒त्मने॑चा॒गस्त्ये॑नासत्या॒मद॑न्ता ॥ ५ ॥

ए॒षः । वा॒म् । स्तोमः॑ । अ॒श्वि॒नौ॒ । अ॒का॒रि॒ । माने॑भिः । म॒घ॒ऽवा॒ना॒ ।
सु॒ऽवृ॒क्ति । या॒तम् । व॒र्तिः । तन॑याय । त्मने॑ । च॒ । अ॒गस्त्ये॑ ।
ना॒स॒त्या॒ । मद॑न्ता ॥ ५ ॥

हेअश्विनौ हेमघवानाहविर्लक्षणान्नवन्तौ वांयुवाभ्यांएषस्तोमः स्तोत्रंसुवृक्तिसुष्ठुपापवर्जनं यथाभवतितथा यद्वासुसमाप्ति अकारिकृतः कीदृशोयंमानेभिर्मानैः हविःप्रदानरूपैः सहितः हेनासत्याअसत्यरहितौयुवां अगस्त्येएतन्नाम्निमहर्षौमयिमदन्तामाद्यन्तौ सन्तौ वर्तिर्गृहंयज्ञसंबन्धि यातंप्राप्नुतं किमर्थंतनयायपुत्रादिलाभाय त्मनेआत्मनेचहिताय ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

अता॑रिष्म॒तम॑सस्पा॒रम॒स्यप्रति॑वां॒स्तोमो॑अश्विनावधायि ॥
एह्या॒तंप॒थिभि॑र्देव॒यानै॒र्वि॒द्यामे॒षंवृ॒जनं॑जी॒रदा॑नुम् ॥ ६ ॥ १ ॥

अता॑रिष्म । तम॑सः । पा॒रम् । अ॒स्य । प्रति॑ । वा॒म् । स्तोमः॑ ।
अ॒श्वि॒नौ॒ । अ॒धा॒यि॒ । आ । इ॒ह । या॒त॒म् । प॒थिऽभिः॑ । दे॒व॒ऽयानैः॑ ।
वि॒द्याम॑ । इ॒षम् । वृ॒जन॑म् । जी॒रऽदा॑नुम् ॥ ६ ॥ १ ॥

अतारिष्मेतिषष्ठी व्याख्याता ॥ ६ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपञ्चमेप्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

कतरापूर्वेतिएकादशर्चंषष्ठंसूक्तं द्यावापृथिवीदेवताकं आगस्त्यंत्रैष्टुभं कतरैकादश द्यावापृथिवीयमित्यनुक्रान्तम् आभिप्लविकेषष्ठेहनिवैश्वदेवशस्त्रेद्यावापृथिव्यनिविद्धानमिदं तृतीयस्येतिखण्डेसूत्रितम्–कतरापूर्वाषासानक्तेतिवैश्वदेवमिति महाव्रतेपिवैश्वदेवशस्त्रेइदमेवद्यावापृथिव्यनिविद्धानं उत्तमादाभिप्लविकात्तृतीयसवनमित्यतिदेशात् ।

Funding by IKS-MoE

तत्रप्रथमा—

क॒त॒रापूर्वा॑कत॒राप॑रा॒योःक॒थाजा॒तेक॑वयः॒कोविवे॑द ।
विश्वं॒त्मना॑बिभृतो॒यद्ध॒नाम॒विव॑र्तेते॒अह॑नीच॒क्रिये॑व ॥ १ ॥

क॒त॒रा । पूर्वा॑ । क॒त॒रा । अप॑रा । अ॒योः । क॒था । जा॒ते इति॑ । क॒व॒यः॒ ।
कः । वि । वे॒द॒ । विश्व॑म् । त्मना॑ । बि॒भृ॒तः॒ । यत् । ह॒ । नाम॑ । वि ।
व॒र्ते॒ते॒ इति॑ । अह॑नी॒ इति॑ । च॒क्रिया॑ऽइव ॥ १ ॥

अयोरनयोर्द्यावापृथिव्योर्मध्ये कतरापूर्वापूर्वमुत्पन्ना कतरावा अपरापश्चाद्भाविनी एवं पौर्वापर्यप्रश्नः उभयोरविनाभावेनसहैववर्तमानत्वादितिभावः तथाकथाकेनहेतुनाजातेकिमनयोरुत्पादकमित्यर्थः हेकवयः क्रान्तदर्शिनः अतीन्द्रियज्ञायूयंवदत कोविवेदपौर्वापर्यं कारणंचविशेषेणविविच्यवाजानाति नकेनापिज्ञायतइत्यर्थः अज्ञानेकारणमाह—यद्यस्मात्खलु हेतोर्नामप्रसिद्धम् विश्वंकृत्स्नमपिजगदविशेषेण त्मना आत्मनैव अन्यनैरपेक्ष्येणैवबिभृतोधारयः यद्वायद्धनामयत्किंचित्पदार्थजातमस्ति विश्वंतत्सर्वमात्मनाबिभृतः अनेनयत्कारणंब्रूमः तदप्याभ्यामेवध्रियतइतिकारणाभावःप्रतिपादितइति उत्तरेणपौर्वापर्याभावउच्यते अहनीअहोरात्रेएतयोः द्यावापृथिव्योः चक्रियेवचक्रयुक्तेइव विवर्तेते अत्रकतरापूर्वाकतरापरैनयोरित्यादिनिरुक्तंद्रष्टव्यम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

भूरिं॒द्वेअच॑रन्ती॒चर॑न्तंप॒द्वन्तं॒गर्भ॑म॒पदी॑दधाते ।
नित्यं॒नसू॒नुंपि॒त्रोरु॒पस्थे॒द्यावा॒रक्ष॑तंपृथिवीनो॒अभ्वा॑त् ॥ २ ॥

भूरि॑म् । द्वे इति॑ । अच॑रन्ती॒ इति॑ । चर॑न्तम् । प॒त्ऽवन्त॑म् । गर्भ॑म् ।
अ॒पदी॒ इति॑ । द॒धा॒ते॒ इति॑ । नित्य॑म् । न । सू॒नुम् । पि॒त्रोः । उ॒प॒ऽस्थे॑ ।
द्यावा॑ । रक्ष॑तम् । पृ॒थि॒वी॒ इति॑ । नः॒ । अभ्वा॑त् ॥ २ ॥

अचरन्तीअविचलेद्वेएवैतेद्यावापृथिव्यौ भूरिंबहुतरंचरन्तंपद्वन्तंपादयुक्तंगर्भंगर्भवदाश्रितंकृत्स्नंप्राणिजातं अपदीस्वयंपादरहितेदधातेधारयतः अनयोर्मध्येखलुसर्वंजगत्क्षेमेणवर्तते धारणे-

दृष्टान्तः—पित्रोर्मातापित्रोरुपस्थेउत्संगेवर्तमानंनित्यंध्रुवंसूनुंन आत्मजंपुत्रमिव यथास्नेहेनवर्धयन्तौधारयतोमातापितरौतद्वत् अथप्रत्यक्षेणाह—हेद्यावापृथिवीद्यावापृथिव्यौ इतरेतरापेक्षयाद्वित्वमुभयोः नोस्मानभ्वात्महतोभयहेतोःपापाद्रक्षतंपालयतं यद्वाअभ्वाद् अभ्वंमहत् अत्यर्थमित्यर्थः अभ्वेतिमहन्नाम द्वन्द्वेकृतद्यावादेशस्यद्यावापृथिवीशब्दस्यमध्येरक्षतमितिपदप्रयोगश्छान्दसः आमन्त्रितस्याविद्यमानत्वेननिघाताभावः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अ॒ने॒हो दा॒त्रमदि॑तेरन॒र्वंहु॒वेस्व॑र्वदव॒धंनम॑स्वत्।
तद्रो॑दसीजनयतंजरि॒त्रेद्यावा॒रक्ष॑तंपृथिवीनो॒अभ्वा॑त् ॥ ३ ॥

अ॒ने॒हः । दा॒त्रम् । अदि॑तेः । अ॒न॒र्वम् । हु॒वे । स्वः॑ऽवत् । अ॒व॒धम् ।
नम॑स्वत् । तत् । रो॒द॒सी॒ इति॑ । ज॒न॒य॒त॒म् । ज॒रि॒त्रे । द्यावा॑ ।
रक्ष॑तम् । पृ॒थि॒वी॒ इति॑ । नः॒ । अभ्वा॑त् ॥ ३ ॥

अदितेः एतदन्तरिक्षस्याप्युपलक्षणं अखण्डनीयायाःपृथिव्यास्तादृशस्यान्तरिक्षस्य चसंबन्धिदात्रंधनंहुवे आह्वयामि स्पृहयामीत्यर्थः कीदृशंतद्धनं अनेहः अपापंदुःखरहितंसुखात्मकं अनर्वं अनरणं अक्षीणमित्यर्थः स्वर्वत्फलभूतेनस्वर्गेणतद्वत् अवधं आहिंसितं नमस्वत् अन्नवत्ईदृशंधनंहुवे तदस्माभिःकांक्षितंउक्तलक्षणंधनं हेरोदसी द्यावापृथिव्यौ जरित्रेस्तोत्रेयजमानायजनयतंउत्पादयतं द्यावेत्यादिव्याख्यातम् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अत॑प्यमाने॒अव॒साव॑न्ती॒अनु॑ष्याम॒रोद॑सीदे॒वपु॑त्रे।
उ॒भेदे॒वाना॑मु॒भये॑भि॒रह्ना॒द्यावा॒रक्ष॑तंपृथिवीनो॒अभ्वा॑त् ॥ ४ ॥

अत॑प्यमाने॒ इति॑ । अव॑सा । अव॑न्ती॒ इति॑ । अनु॑ । स्या॒म॒ । रोद॑सी॒
इति॑ । दे॒वपु॑त्रे॒इति॑दे॒वऽपु॑त्रे । उ॒भे इति॑ । दे॒वाना॑म् । उ॒भये॑भिः ।
अह्ना॑म् । द्यावा॑ । रक्ष॑तम् । पृ॒थि॒वी॒ इति॑ । नः॒ । अभ्वा॑त् ॥ ४ ॥

अवसास्वतोधिकेनकेनचित्कृतेन अवनेनसमृद्ध्या अतप्यमाने अनीश्वरे तपऐश्वर्यकर्मणइदंरूपम् यद्वाअतप्यमाने अन्यैरपीड्यमाने अवसा अन्नेन अवन्तीतर्पयन्त्यौदेवपुत्रे देवाः व्य-

Funding by IKS-MoE

बहर्तारोमनुष्याःपुत्रस्थानीयययोः तादृश्यौलोकद्वयस्थामनुष्यादेवाश्चतदुपजीव्यत्वात्पुत्राइत्युच्यन्ते ईदृश्यौ उभेरोदसीद्यावापृथिव्यौदेवानामह्नां एतदग्नेरप्युपलक्षणम् द्योतमानानामह्नांरात्रीणांचसंबन्धिभिः उभयेभिरुभयविधैः शीतोष्णादिरूपैर्विलक्षणैर्धनैर्निमित्तभूतैः तेषांलाभायेत्यर्थः तदर्थंयुवां अनुष्याम अनुभवेम शिष्टोव्याख्यातः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

सं॒गच्छ॑मानेयु॒व॒तीसम॑न्ते॒स्वसा॑राजा॒मीपि॒त्रोरु॒पस्थे॑ ।
अ॒भि॒जिघ्र॑न्ती॒भुव॑नस्य॒नाभिं॒द्यावा॒रक्ष॑तंपृथिवीनो॒अभ्वा॑त् ।।५।।२।।

स॒ङ्गच्छ॑माने॒ इति॑ स॒म्ऽगच्छ॑माने । यु॒व॒ती इति॑ । सम॑न्ते॒ इति॒ सम्ऽअ॑न्ते । स्वसा॑रा । जा॒मी इति॑ । पि॒त्रोः । उ॒पऽस्थे॑ । अ॒भि॒जिघ्र॑न्ती॒इत्य॑भि॒ऽजिघ्र॑न्ती । भुव॑नस्य । नाभि॑म् । द्यावा॑ । रक्ष॑तम् । पृ॒थि॒वी॒ इति॑ । न॒ः । अभ्वा॑त् ॥ ५ ॥ २ ॥

सङ्गच्छमानेपरस्परमुपकारित्वेनसहयुज्यमाने वृष्टिहविषोश्चपरस्परंउपकार्योपकारकभावः यद्वा पूर्वंसंसृष्टेएवसत्यौ पश्चाद्वियुज्यवृष्टिहविषी अकुर्वन्त्यौपश्चान्मनुष्यैःप्रार्थितैर्देवैः विवाहितेसत्यौ संगते अभूतामित्याहुः अयमर्थोद्यावापृथिवीसहास्तामित्यादिब्राह्मणेसमाम्नातः युवतीनित्यतरुण्यौ मिश्रयन्त्यौवासर्वेषुभावेषु समन्ते समानान्तिके समानपर्यन्तेवा स्वसारापरस्परंस्वसृभूते जामीबन्धुभूते प्रजापतेःसकाशात्सहोत्पन्नत्वात्परस्परंजामित्वम् तथाचनिगमौ—दिवश्चपृथिवीचान्तरिक्षमथोस्वः । यतोद्यावापृथिवीनिष्टतक्षुरिति । पित्रोःसर्वस्यपितृस्थानीययोः पालकयोः तयोरुपस्थे उत्सङ्गेस्थितं भुवनस्य भूतजातस्य नाभिंबन्धकमुदकं अभिजिघ्रन्ती अभिघ्राणंकुर्वन्त्यौ स्पृशन्त्यौ समानमेतदुदकमित्यादिमन्त्रवर्णादुभयोरुदकप्रदत्वंप्रसिद्धम् ईदृश्यौनोरक्षतम् ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपञ्चमेद्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

---

१ ऋ० सं० ८. ८. ४८. । २ ऋ० सं० ८. ३. १६. । ३ ऋ० सं० २. ३. २३. ।

Funding by IKS-MoE

अथषष्ठी–

उ॒र्वी॑सद्म॑नीबृह॒तीऋ॒तेन॑हु॒वे॑दे॒वाना॒मव॑सा॒जनि॑त्री ।
द॒धा॒ते॒येअ॒मृतं॑सु॒प्रती॑के॒द्यावा॒रक्ष॑तंपृथिवीनो॒अभ्वा॑त् ॥ ६ ॥

उ॒र्वी इति॑ । सद्म॑नी॒ इति॑ । बृ॒ह॒ती इति॑ । ऋ॒तेन॑ । हु॒वे । दे॒वाना॑म् ।
अव॑सा । जनि॑त्री॒ इति॑ । द॒धा॒ते॒ इति॑ । ये इति॑ । अ॒मृत॑म् । सु॒प्रती॑के॒-
इति॑सु॒ऽप्रती॑के । द्यावा॑ । रक्ष॑तम् । पृ॒थि॒वी॒ इति॑ । न॒ः । अभ्वा॑त् ॥ ६ ॥

उर्वी विस्तीर्णे सद्मनी सदनाधारभूते बृहती बृहत्यौ महानुभावे देवानामुपलक्षणमेतत् देवमनुष्यादीनां अवसाप्रीत्या निमित्तेनजनित्री वृष्टिसस्ययोर्जनित्र्यौ वृष्ट्यादेः देवानामवसा तर्पणेन निमित्तेन ऋतेनयज्ञेनच निमित्तभूतेन हुवेआह्वयामि देवानांहविरर्थमस्मद्यज्ञायेत्यर्थः येसुप्रतीकेशोभनरूपे अमृतमुदकं दधाते धारयतम् तेयुवामाह्वयामि शिष्टंस्पष्टम् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

उ॒र्वी॑पृ॒थ्वीब॑हु॒ले॑दू॒रेअ॑न्ते॒उप॑ब्रु॒वे॒नम॑सा य॒ज्ञेअ॒स्मिन् ।
द॒धा॒ते॒येसु॒भगे॑सु॒प्रतू॑र्ती॒द्यावा॒रक्ष॑तंपृथिवीनो॒अभ्वा॑त् ॥ ७ ॥

उ॒र्वी इति॑ । पृ॒थ्वी इति॑ । ब॒हु॒ले इति॑ । दू॒रेअ॑न्ते॒इति॑दू॒रेऽअ॑न्ते ।
उप॑ । ब्रु॒वे । नम॑सा । य॒ज्ञे । अ॒स्मिन् । द॒धा॒ते॒ इति॑ । ये इति॑ ।
सु॒भगे॒इति॑सु॒ऽभगे॑ । सु॒प्रतू॑र्ती॒ इति॑ सु॒ऽप्रतू॑र्ती । द्यावा॑ । रक्ष॑तम् ।
पृ॒थि॒वी॒ इति॑ । न॒ः । अभ्वा॑त् ॥ ७ ॥

उर्वीउर्व्यौ महत्यौपृथ्वी पृथिव्यौ बहुले अनेकप्रकारेणप्रथमाने बाह्याकारे दूरेअन्ते विप्रकृष्टान्तदेशेअपारेइत्यर्थः ईदृश्यौ युवामस्मिन्यज्ञे नमसानमःसाधनेनस्तोत्रेणउपब्रुवे उपेत्यब्रवीमि स्तौमीत्यर्थः पुनःकीदृश्यौ येसुभगे शोभनभाग्ये सुप्रतूर्ती सुप्रतरणे शोभनदाने दधातेविश्वं जगत् तेयुवामुपब्रुवेस्तौमि ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

दे॒वान्वा॒यच्च॑कृ॒माकच्चि॒दाग॒ःसखा॑यंवा॒सद॒मिज्जास्प॑तिंवा ।
इ॒यंधीर्भू॑याअव॒यान॑मेषां॒द्यावा॒रक्ष॑तंपृथिवीनो॒अभ्वा॑त् ॥ ८ ॥

दे॒वान् । वा॒ । यत् । च॒कृ॒म । कत् । चि॒त् । आग॑ः । सखा॑यम् ।
वा॒ । सद॑म् । इत् । जाःऽप॑तिम् । वा॒ । इ॒यम् । धीः । भू॒या॒ः ।
अ॒व॒ऽयान॑म् । ए॒षा॒म् । द्यावा॑ । रक्ष॑तम् । पृ॒थि॒वी॒ इति॑ । न॒ः ।
अभ्वा॑त् ॥ ८ ॥

हेद्यावापृथिव्यौ वयंदेवान्देवान्प्रतियत्कच्चित् आगोपराधंतत्तद्यागकालेतेषांतेषां अयागलक्षणंसदमित्सर्वदैवचकृमच कृतवन्तोवयं सखायंवाप्रियंमित्रंवाप्रतियच्चकृम जास्पतिं जाः पुत्र्यस्तासांपतिंजामातरंवाजायापतिंप्रतिदोषारोपणकलहोत्पादनादिरूपंयत्सर्वदैवचकृम एषामुक्तरूपाणांपापानां अवयानमपगमंकर्तुमियंधीर्युष्मत्स्तुतिरूपमिदंकर्मभूयाः भूयात्भवतु द्यावेत्यादिगतम् अत्रसर्वत्रप्रकारान्तरेणमन्त्रमन्तरेणरक्षतंरक्षतमितिप्रार्थनं तयोरश्विन्यादिबहुमननासंभवादुचितमेव तस्मात्स्वस्थानेएवस्थिते अनुकूलेभवतमित्येवप्रार्थ्यते ॥८ ॥

अथनवमी–

उ॒भाशंसा॒नर्या॒माम॑विष्टामु॒भेमामू॒तीअव॑सासचेताम् ।
भूरि॑चिद॒र्यःसु॒दास्त॑राये॒षामद॑न्तइषयेमदेवाः ॥ ९ ॥

उ॒भा । शंसा॑ । नर्या॑ । माम् । अ॒वि॒ष्टा॒म् । उ॒भे इति॑ । माम् ।
ऊ॒ती इति॑ । अव॑सा । स॒चे॒ता॒म् । भूरि॑ । चि॒त् । अ॒र्यः ।
सु॒दाःऽत॑राय । इ॒षा । मद॑न्तः । इ॒ष॒ये॒म॒ । दे॒वा॒ः ॥ ९ ॥

उभाशंसाद्यावापृथिव्योरुभयोर्विषयावुभावपिशंसौ नर्यानरेभ्योहितौ ईदृश्यावुभयाश्रयेस्तुतीमामविष्टांरक्षतां यद्वा द्यावापृथिव्यभिमानिदेवयोरेवशंसशब्देनाभिधानात्पुँल्लिङ्गता तथाउभेऊतीरक्षिकेद्यावापृथिव्यौमामवसारक्षणेनसचेतांसेवेतां यद्वा प्राणिभ्योहितकरावुभावैहिकामुष्मिकविषयौशंसौमामविष्टांप्राप्नुतां तथोभेअप्यूतीतयोःसंबन्धिनोःअभिमानिदेवयोरवसास्मत्तर्प-

णेननिमित्तेनसचेतां हेदेवाः द्यावापृथिव्योरन्तर्भूताः सर्वेपिदेवाः अर्यः स्तोतारोवयंसुदास्तराय अतिशयेनशोभनदातृत्वाय इषान्नेनसोमलक्षणेनमदन्तः मादयन्तः सन्तोभूरिचित् चित्पूजायामभिपूजितंधनमिषयेमइच्छेम यद्वाअर्यइतिषष्ठ्यारूपं ईश्वरस्यराजादेरपिसुदास्तरायेत्यर्थः शिष्टंसमानम् ॥ ९ ॥

ऋतंदिवइतिद्वेद्यावापृथिवीयेपशौपुरोडाशहविषोनुवाक्ये अग्नीषोमावितिखण्डेसूत्रितम्— ऋतंदिवेतदवोचंपृथिव्याइतिद्वेइति ।

अथदशमी—

ऋ॒तंदि॒वेतद॑वोचंपृथि॒व्याअ॑भिश्रा॒वाय॑प्रथ॒मंसु॒मे॒धाः ।
पा॒ताम॑व॒द्याद्दु॑रि॒ताद॒भीके॑पि॒तामा॒ताच॑रक्षता॒मवो॑भिः ॥ १० ॥

ऋ॒तम् । दि॒वे । तत् । अ॒वो॒च॒म् । पृ॒थि॒व्यै । अ॒भि॒ऽश्रा॒वाय॑ ।
प्र॒थ॒मम् । सु॒ऽमे॒धाः । पा॒ताम् । अ॒व॒द्यात् । दुः॒ऽइ॒तात् ।
अ॒भीके॑ । पि॒ता । मा॒ता । च॒ । र॒क्ष॒ता॒म् । अवः॑ऽभिः ॥ १० ॥

सुमेधाः शोभनप्रज्ञोहंदिवेद्युदेवतायैपृथिव्यैपृथिवीदेवतायैतत्तत्प्रीतिकरंऋतंस्तोत्रंप्रथमं मुख्यनामैतत् प्रतमंप्रकृष्टतमंअवोचंब्रवीमि किमर्थं अभिश्रावाय अभितःसर्वतःश्रवणाय किञ्च पितापालकोद्युलोकः मातासस्यादेर्निर्मात्रीपृथिवीचोभेअवद्यान्निन्दितात् दुरितात् दुःखप्रापकादंहसःसकाशात्पातां रक्षतां तथा अभीके अन्तिकनामैतत् समीपेएवावोभिरभिमततर्पणैः रक्षतांपालयताम् ॥ १० ॥

अथैकादशी—

इ॒दंद्या॑वापृथिवीस॒त्यम॑स्तु॒पित॒र्मात॒र्यदि॒होप॑ब्रु॒वेवा॑म् ।
भू॒तंदे॒वाना॑मव॒मेअवो॑भि॒र्वि॒द्यामे॒षंवृ॒जनं॑जी॒रदा॑नुम् ॥ ११ ॥ ३ ॥

इ॒दम् । द्या॒वा॒पृ॒थि॒वी॒ इति॑ । स॒त्यम् । अ॒स्तु॒ । पितः॑ । मातः॑ । यत् ।
इ॒ह । उ॒प॒ऽब्रु॒वे । वा॒म् । भू॒तम् । दे॒वाना॑म् । अ॒व॒मे इति॑ । अवः॑ऽभिः ।
वि॒द्याम॑ । इष॑म् । वृ॒जन॑म् । जी॒रऽदा॑नुम् ॥ ११ ॥ ३ ॥

हेद्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ इदमस्माभिःक्रियमाणंस्तोत्रंसत्यमस्तु अवितथंभवतु फलवद्भवत्वित्यर्थः इदमित्युक्तंकिंतदित्याह—हेपितर्द्यौःहेमातःपृथिवि वांयुवांप्रतिइहास्मिन्यज्ञेयत्स्तोत्रमुपब्रुवे उपेत्यब्रवीमि तत्सत्यमस्तु देवानांस्तोतॄणामस्माकं अवमेअन्तिकनामैतत् नित्यसंनिहितेयुवां अवोभिः तर्पणैर्युक्तेभूतंभवतम् अवशिष्टंगतम् ॥ ११ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपञ्चमेतृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

आनइळाभिरितिसप्तमंसूक्तमेकादशर्चंआगस्त्यंत्रैष्टुभंवैश्वदेवं आनोवैश्वदेवमित्यनुक्रान्तम् विनियोगोलैङ्गिकः ।

तत्रप्रथमा—

आन॒इळा॑भिर्वि॒दथे॑सुश॒स्तिवि॒श्वान॑रःसवि॒तादे॒वए॑तु ।
अपि॒यथा॑युवानो॒मत्स॑थानो॒विश्वं॒जग॑दभिपि॒त्वेम॑नी॒षा ॥ १ ॥

आ । न॒ः । इळा॑भिः । वि॒दथे॑ । सु॒ऽश॒स्ति । वि॒श्वान॑रः ॥ स॒वि॒ता ।
दे॒वः । ए॒तु । अपि॑ । यथा॑ । युवा॒न॒ः । मत्स॑थ । न॒ः । विश्व॑म् ।
जग॑त् । अ॒भि॒ऽपि॒त्वे । म॒नी॒षा ॥ १ ॥

नोविदथेस्मदीयेयज्ञेसुशस्ति सुपोलुक् सुशस्तिभिः शोभनशंसनैःस्तुतिभिः इळाभिःप्रदेयैरन्नैःसह यद्वा इळाभिः तदाश्रितेषुताच्छब्द्यं भूमिस्थानाभिर्देवताभिःसहविश्वानरःसर्वप्राणिहितकार्यग्निःसविताप्रेरकआदित्यश्चदेवआएतुआगच्छतु हेयुवानोनित्यतरुणायज्ञस्य मिश्रयितारोवायूयं नोस्मान्अभिपित्वेअभिपतनीयेस्मद्यज्ञेमनीषामनीषयामनसईशितृत्वेनस्वेच्छयेत्यर्थः अपिःसंभावनायां अप्यस्मान्मत्सथ मादयथ तथाविश्वंजगत् एतत्स्थावरस्याप्युपलक्षणं यद्वाकृत्स्नंप्रपञ्चंमत्सथ तथास्मानपि यद्वा जगच्छब्दोयजमानरूपमनुष्यवाची सर्वानपियजमानान् यथामत्सथ तथेत्यर्थः ॥ १ ॥

वैश्वदेवेपशौआनोविश्वइत्येषाहविषःपुरोनुवाक्या आनोदेवानामुपवेतुशंसआनोविश्वआस्क्रागमन्तुदेवाइति ।

Funding by IKS-MoE

सैषाद्वितीया—

आनो॒विश्व॒आस्क्रा॑गमन्तु॒दे॒वामि॒त्रोअ॑र्य॒मावरु॑णःस॒जोषाः॑ ।
भुव॒न्यथा॑नो॒विश्वे॑वृ॒धास॒ःकर॑न्त्सु॒षाहा॑विथु॒रंनशवः॑ ॥ २ ॥

आ । न॒ः । विश्वे॑ । आस्क्राः॑ । ग॒म॒न्तु॒ । दे॒वाः । मि॒त्रः । अ॒र्य॒मा ।
वरु॑णः । स॒ऽजोषाः॑ । भुव॑न् । यथा॑ । न॒ः । विश्वे॑ । वृ॒धासः॑ । कर॑न् ।
सु॒ऽसहा॑ । वि॒थु॒रम् । न । शवः॑ ॥ २ ॥

नोस्माकंयज्ञंविश्वेसर्वेदेवाःआस्क्राः शत्रूणामास्कन्दयितारः आक्रमितारोवा आगमन्तु आगच्छन्तु केते मित्रोर्यमावरुणश्च त्रयोपिसजोषाः समानप्रीतयःसन्तः आगच्छन्तु किन्तु विश्वे देवाः नोस्माकं वृधासोवर्धयितारः यथाभुवन्भवेयुः तथासुषाहा सुष्ठु शत्रूणामभिभवेननोस्मदीयंशवोन्नंविथुरंहीनं यथानकरन्नकुर्युः तथाआगच्छन्तु ॥ २ ॥

अथतृतीया—

प्रेष्ठं॑वो॒अति॑थिंगृणी॒षे॒ग्निंश॒स्तिभि॒स्तुर्व॑णिःस॒जोषाः॑ ।
अस॒द्यथा॑नो॒वरु॑णःसु॒की॒र्तिरिषं॑श्चपर्ष॑दरि॒गू॒र्तःसू॒रिः ॥ ३ ॥

प्रेष्ठ॑म् । व॒ः । अति॑थिम् । गृ॒णी॒षे॒ । अ॒ग्निम् । श॒स्तिऽभिः॑ ।
तु॒र्वणिः॑ । स॒ऽजोषाः॑ । अस॑त् । यथा॑ । न॒ः । वरु॑णः । सु॒ऽकी॒र्तिः ।
इषः॑ । च॒ । प॒र्ष॒त् । अ॒रि॒ऽगू॒र्तः । सू॒रिः ॥ ३ ॥

हेदेवाः वोयुष्माकंप्रेष्ठंप्रियतमंसर्वेषामाह्वातृत्वात् हविर्वहनाच्चाग्निर्देवानां प्रियतमः तमतिथिंगृणीषेगृणेस्तौमि व्यत्ययेनमध्यमः केनसाधनेन शस्तिभिःशंसनैःस्तुतिभिः कीदृशोहंतुर्वणिस्तूर्णवनिः शीघ्रंसंभक्ता सजोषाः युष्माभिः सहप्रीयमाणः यद्वैतेअग्निविशेषणे यस्तुर्वणिः शीघ्रंयज्ञस्यसंभक्ता सजोषाः युष्माभिः सहप्रीयमाणः तमग्निंगृणीषे यथायेनप्रकारेणनोस्माकंवरुणः एतन्नामकोदेवःसुकीर्तिः शोभनकीर्तिमानसत् सुकीर्तिभिक्षेवरुणस्यभूरेरित्यादिमन्त्रवर्णेषुवरु-

Funding by IKS-MoE

णात्सुकीर्तिरेवेषणीया अरिगूर्तः अरिषुअदातृषुसदाशब्दितःअरीणां हननायोद्युक्तोवासूरिः प्रेरयितायंवरुणः इषश्चान्नानि पर्षत् पूरयेत् तथातमपिस्तुमइत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

उप॑व॒एषे॒नम॑साजिगी॒षोषासा॒नक्ता॑सु॒दुघे॑वधे॒नुः ।
स॒मा॒नेअह॑न्वि॒मिमा॑नोअ॒र्कंविषु॑रूपे॒पय॑सि॒सस्मि॒न्नूध॑न् ॥ ४ ॥

उप॑ । व॒ः । आ । ई॒षे॒ । नम॑सा । जि॒गी॒षा । उ॒षसा॒नक्ता॑ । सु॒दुघा॑ऽइव ।
धे॒नुः । स॒मा॒ने । अह॑न् । वि॒ऽमिमा॑नः । अ॒र्कम् । विषु॑ऽरूपे ।
पय॑सि । सस्मि॑न् । ऊध॑न् ॥ ४ ॥

हेदेवाः वोयुष्माकंनमसाहविषानमस्कारेणवाउपउपेत्य जिगीषा पापानांजिगीषया आईषेइच्छामि इषगतावित्यस्यवेषतेर्वागत्याद्यर्थस्यलिटिउत्तमैकवचने इदंरूपं भजामि कस्मिन्कालेउषासानक्ताअहनिरात्रौच यद्वा अहोरात्रदेवतेअप्यभिगच्छामि गतौदृष्टान्तः—सुदुघाधेनुरिव सुदोग्ध्रीधेनुर्यथा दोहायदोग्धुर्गृहमागच्छति तद्वत् किंकुर्वन् सस्मिन्समानेऊधन्ऊधसि उत्पन्नेविषुरूपेनानारूपेपयसिक्षीरघृतादिके अर्कमर्चनीयमन्नंचरुपुरोडाशादिकंविमिमानः विविधंमिमानः कस्मिन्कालेसमानेअहन् षष्ठेहनिएकस्मिन्नेवाहनिसर्वदैववेत्यर्थः एकस्मिन्नेवाहनिसमानऊधस्युत्पन्ने नानारूपेपयसित्वदर्थंहविर्मिमानः उपगच्छामीत्यर्थः यद्वा सस्मिन्सर्वस्मिन्नूधसिफलाख्यक्षीरोत्पादकेयज्ञेनिमित्तभूतेसतिविषुरूपेपयसिनानारूपेसोमलक्षणोदकेअर्कमन्नसाधनंस्तोत्रंविमिमानोहंयुष्मानभिगच्छामि ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

उ॒तनो॑हिर्बु॒ध्न्यो॒३॒मय॑स्क॒ःशिशुं॑नपि॒प्युषी॑ववे॒ति॒सिन्धुः॑ ।
येन॒नपा॑तम॒पांजु॒नाम॑मना॒जुवो॒वृष॑णो॒यंवह॑न्ति ॥ ५ ॥ ४ ॥

उ॒त । न॒ः । अहि॑ः । बु॒ध्न्य॑ः । मय॑ः । क॒रिति॑कः । शिशु॑म् । न ।
पि॒प्युषी॑ऽइव । वे॒ति॒ । सिन्धु॑ः । येन॑ । नपा॑तम् । अ॒पाम् । जु॒नाम॑ ।
म॒न॒ःऽजुव॑ः । वृष॑णः । यम् । वह॑न्ति ॥ ५ ॥ ४ ॥

Funding by IKS-MoE

उतअपिच नोस्माकमहिः अन्तरिक्षगामीअहन्तावाअहीनोवाअहन्यमानोवाएतन्नामकोदेवः सएवबुध्न्यः बुध्नंबन्धकमन्तरिक्षं तदर्हतीतिबुध्न्योन्तरिक्षचारीएतन्नामकोदेवोमयः सुखंकः करोतु करोतेर्लङ्रूपं किञ्च पिप्युषीव इवशब्दएवार्थःपूरणोवा अस्मान् रसेनाप्याययन्तीसिन्धुर्नामनदीवेतिआगच्छतु तत्रदृष्टान्तः—शिशुंन यथाशिशुं प्याययन्तीगौर्गच्छतितद्वत् अपान्नपातं उदकानामपातयितारं वर्षकमेतन्नामकं यद्वोदकानांनप्तारंतृतीयंपुत्रंअद्भ्यओषधिवनस्पतयः तेभ्योग्निरितिनप्तृत्वं तादृशमग्निंयेनजुनामस्तुतिभिःसंगछेम जुइतिसौत्रोधातुर्गत्यर्थः यंदेवं मनोजुवोमनोवेगः वृषणः वर्षकामेघाश्वावहन्तिससुखंकरोतु ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपञ्चमेचतुर्थोवर्गः ॥ ४ ॥

अथषष्ठी—

उ॒तनं॑ई॒ं॑त्वष्टाग॒न्त्वच्छा॒स्मत्सू॒रिभि॑रभिपि॒त्वेस॒जोषाः॑ ।
आवृ॑त्र॒हेन्द्र॑श्चर्षणि॒प्रास्तु॑वि॒ष्टमो॑न॒रांन॑इ॒हग॑म्याः ॥ ६ ॥

उ॒त । नः॒ । ई॒म् । त्वष्टा॑ । आ । ग॒न्तु॒ । अच्छ॑ । स्मत् । सू॒रिऽभिः॑ ।
अ॒भि॒ऽपि॒त्वे । स॒ऽजोषाः॑ । आ । वृ॒त्र॒ऽहा । इन्द्रः॑ । च॒र्ष॒णि॒ऽप्राः ।
तु॒विःऽत॑मः । न॒राम् । नः॒ । इ॒ह । ग॒म्या॒ः ॥ ६ ॥

उतापिचत्वष्टादेवोपिनोस्मान् अच्छअभिप्राप्तुं इदानीमेनंयज्ञंवाआगन्तु आगच्छतु आगत्यचस्मत् सहार्थेप्राशस्त्येवावर्तते अत्रप्रशंसायां प्रशस्तंयथातथा अभिपित्वेअभिगन्तव्येयज्ञेनिमित्तभूतेसतिसूरिभिःस्तोतृभिः ऋत्विग्भिः सजोषाः समानप्रीतिर्भवत्वितिशेषः तथावृत्रहावृत्रघातीइन्द्रः चर्षणिप्राः चर्षणयोमनुष्यायजमानाः कामैस्तेषांपूरकः तुविष्टमोबहुतमोमहत्तमः इहास्मिन्कर्मणिनरानृणांनोस्माकमुक्तगुणोपेतःसन्नागम्याः आगच्छतु ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

उ॒तनं॑ई॑म॒तयोश्वं॑योगा॒ःशि॒शुं॑नगाव॒स्तरु॑णं॑रिहन्ति ।
तमीं॒गिरो॒जनं॑यो॒नपत्नीः॑सुर॒भिष्टं॑मंन॒रांनं॑सन्त ॥ ७ ॥

उ॒त । न॒ः । ई॒म् । म॒तय॑ः । अश्व॑ऽयोगाः । शिशु॑म् । न । गाव॑ः ।
तरु॑णम् । रि॒ह॒न्ति॒ । तम् । ई॒म् । गिर॑ः । जन॑यः । न । पत्नी॑ः ।
सु॒र॒भिःऽत॑मम् । न॒राम् । न॒स॒न्त॒ ॥ ७ ॥

उतअपिचईंएनंतरुणंनित्ययुवानमिन्द्रंनोस्माकंमतयः बुद्धयोश्वयोगाः अश्वसमानप्राप्तयोरिहन्तिआस्वदयन्ति स्तुवन्तीत्यर्थः तत्रदृष्टान्तः—गावोदोग्ध्योधेनवः शिशुंन शिशुमिववत्समिव तंयथालिहन्तितद्वत् तदेवाह तमींतमेवैनंनरांनराणांयजमानानां सुरभिष्टमंअतिशयेनसुरभिंजनयः फलस्योत्पादयित्र्योगिरः स्तुतयोनसन्तव्याप्नुवन्ति नसतिर्व्याप्तिकर्मा तत्रदृष्टान्तः—जनयोन उत्पादयित्र्यः पत्नीः पत्न्यः पतिमिव ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

उ॒तन॑ई॒म॒रुतो॑वृ॒द्धसे॑ना॒ःस्मद्रोद॑सी॒सम॑नसःसदन्तु ।
पृष॑दश्वासो॒वन॑यो॒नरथा॑रि॒शाद॑सो॒मि॒त्र॒युजो॒नदे॒वाः ॥ ८॥

उ॒त । न॒ः । ई॒म् । म॒रुत॑ः । वृ॒द्धऽसे॑नाः । स्मत् । रोद॑सी॒ इति॑ ।
सऽम॑नसः । स॒द॒न्तु । पृष॑त्ऽअश्वासः । अ॒वन॑यः । न । रथा॑ः ।
रि॒शाद॑सः । मि॒त्र॒ऽयुज॑ः । न । दे॒वाः ॥ ८ ॥

उतअपिचनोस्मदीयंईइदानीमेनंयागंवा मरुतःस्मत्सहसदन्तुगछन्तु कुतोदेशात्रोदसी रोदस्योः द्यावापृथिव्योःसकाशात् यद्वारोदस्यावपिगछन्ती कीदृशास्तेमरुतः वृद्धसेनाःप्रवृद्धबलाः समनसः समानमनस्काः पृषदश्वासः पृषद्वर्णाश्वाः पृषत्योमरुतामितियास्कः । अवनयोन यथैवनमनस्वभावाः रथारंहणस्वभावाः रथवन्तोवा मत्वर्थोलुप्यते यद्वा अवनयोरक्षकारथाइवस्थिताः रिशादसः रिशाःशत्रवःतेषामत्तारः मित्रयुजोदेवान मैत्रीयुक्ताव्यवहर्तारऋत्विजइव यद्वा मैत्रीयुक्ताअन्येदेवायथागच्छन्ति तद्वत् ॥ ८ ॥

अथनवमी—

प्रनुयदे॑षांमहि॒नाचि॒कि॒त्रेप्रयुं॑जतेप्र॒यु॒ज॒स्तेसु॑वृ॒क्ति ।
अध॒यदे॑षांसु॒दिने॒नशरु॒र्विश्व॒मेरि॑णंप्रुषा॒यन्त॒सेना॑ः ॥ ९ ॥

---

१ निघंटु. १. १५. ।

Funding by IKS-MoE

प्र । नु । यत् । ए॒षा॒म् । म॒हि॒ना । चि॒कि॒त्रे । प्र । यु॒ञ्ज॒ते॒ ।
प्र॒ऽयुजः॑ । ते । सु॒ऽवृ॒क्ति । अध॑ । यत् । ए॒षा॒म् । सु॒ऽदिने॑ ।
न । शरुः॑ । विश्व॑म् । आ । इरि॑णम् । मु॒षा॒यन्त॑ । सेनाः॑ ॥ ९ ॥

एषांमरुतांमहिनामहिमा वृष्टिलक्षणोयत्यस्मात् प्रचिकित्रेप्रज्ञायते यद्वैषांमहत्त्वेनयुक्तानराः चिकित्रेजानन्त्यनुष्ठेयं नुइतिपूरणः ततस्तेज्ञातारः सुवृक्ति सुपोलुक् सुष्टुतीनांप्रयुजः प्रयोगान्प्रयुञ्जते अधअथप्रयोगानन्तरं यत्यस्मात् एषांसेनाःवृष्ट्युत्पादकाः विश्वंसर्वंभुवनं इरिणं ऊषरप्रदेशं यथातथासर्वतः मुषायन्त उत्पादयन्ति तत्रदृष्टान्तः—सुदिनेमेघावरणादिरहितेदिने शरुर्न अन्धकारहिंसकःप्रकाशइव सयथासर्वमावृणोति तथामरुत्सेनाअवृष्ट्यासर्वमूषरंकरोति यद्वामरुन्महिमावृष्टिर्भवति तदासस्यादिसमृद्धौसत्यांप्रयोगंकुर्वन्तियदायजन्ति तदामरुत्सेनाः सर्वांमहीमुंदन्तीत्येवंमहानुभावामरुतइतितेषांस्तुतिः ॥ ९ ॥

अथदशमी—

प्रोअ॒श्विना॒वव॑सेकृणु॒ध्वं॒प्रपू॒षणं॒स्वत॑वसो॒हिसन्ति॑ ।
अ॒द्वे॒षोविष्णु॒र्वात॑ऋभु॒क्षाअच्छा॑सु॒म्नाय॑ववृतीयदे॒वान् ॥ १० ॥

प्रो इति॑ । अ॒श्विनौ॑ । अव॑से । कृ॒णु॒ध्व॒म् । प्र । पू॒षण॑म् । स्वऽत॑वसः ।
हि । सन्ति॑ । अ॒द्वे॒षः । विष्णुः॑ । वातः॑ । ऋ॒भु॒क्षाः । अच्छ॑ ।
सु॒म्नाय॑ । व॒वृ॒ती॒य॒ । दे॒वान् ॥ १० ॥

हेऋत्विजः अश्विनौएतन्नामकौदेवावुद्दिश्य अवसेस्मद्रक्षणायप्रोकृणुध्वं स्तुतिंप्रकर्षेणकृणुध्वं पूषणंहि पोषकमेतन्नामकंदेवमप्यवसे प्रकर्षेणस्तुतिं कृणुध्वं किञ्च येस्वतवसः स्वायत्तबलाःसन्ति तानपिप्रकृणुध्वं केते अद्वेषः द्वेषरहितोविष्णुर्व्याप्तः एतन्नामकोदेवः प्रथममनाहूतोपिनकुप्यतीतिवक्तुमद्वेषइत्युक्तं तथावातः सर्वत्रसंचारीवायुःऋभुक्षाः पतिरिन्द्रश्चएतानपिप्रकृणुध्वं अतोहं स्वायत्तबलान् सर्वानपिदेवान् सुम्नायसुखायअच्छ आभिमुख्येनववृतीयस्तोत्रैरभिवर्तयेयम् ॥ १० ॥

अथैकादशी–

इयंसावोअस्मेदीधितिर्यजत्राअपिप्राणीचसदनीचभूयाः ।
नियादेवेषुयततेवसूयुर्विद्यामेषंवृजनंजीरदानुम् ॥ ११ ॥ ५ ॥

इयम् । सा । वः । अस्मे इति । दीधितिः । यजत्राः । अपिऽप्राणी ।
च । सदनी । च । भूयाः । नि । या । देवेषु । यतते । वसुऽयुः ।
विद्याम । इषम् । वृजनम् । जीरऽदानुम् ॥ ११ ॥ ५ ॥

हेयजत्राः यष्टव्यादेवाः वोयुष्मत्सबन्धिनीसाइयंप्रसिद्धादीधितिर्दीप्तिरस्मे अस्माकमपिप्राणीसर्वदाचेष्टयित्रीसदनीचनिवासवतीचभूयाः भूयात्भवतु यादीधितिर्वसूयुः वसुमतीदेवेषुनियतते नियमेनप्रयत्नंकरोति तानपिप्रकाशितुंसैवभूयात् विद्यामेतिगतः ॥ ११ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपञ्चमेपञ्चमोवर्गः ॥ ५ ॥

पितुंन्वित्येकादशर्चमष्टमंसूक्तंआगस्त्यमन्नदेवताकंगायत्रंआद्यानुष्टुब्गर्भोष्णिक् आद्यःपञ्चकस्त्रयोष्टकाअनुष्टुप्गर्भाइत्युक्तत्वात् तृतीयापञ्चमीषष्ठीसप्तम्येकादशीचेतिपञ्चानुष्टुभः तथाचानुक्रमणिका–पितुंन्वन्नस्तुतिर्गायत्रंत्वाद्यानुष्टुब्गर्भा तृतीयान्त्येअन्त्या बृहतीवा पञ्चम्याद्याश्चतस्रोनुष्टुभइतिविनियोगंशौनकआह–पितुंन्वित्युपतिष्ठेतनित्यमन्नमुपस्थितम् ।पूजयेदशनंनित्यंभुंजीयादविकुत्सयन् १ नास्यस्यादन्नजोव्याधिर्विषमप्यमृतंभवेत् । विषंचपीत्वैतत्सूक्तंजपेत्विषविनाशनं २ नावाग्यतस्तुभुञ्जीतनाशुचिर्नजुगुप्सितम् ।दद्याच्चपूजयेच्चैवजुहुयाच्चहविःसदा ३ क्षुद्भयंनास्यकिञ्चित्स्यान्नान्नजंव्याधिमाप्नुयात् इति ।

तत्रप्रथमा–

पितुंनुस्तोषंमहोधर्माणंतविषीम् ।
यस्यत्रितोव्योजसावृत्रंविपर्वमर्दयत् ॥ १ ॥

पितुम् । नु । स्तोषम् । महः । धर्माणम् । तविषीम् ।
यस्य । त्रितः । वि । ओजसा । वृत्रम् । विऽपर्वम् । अर्दयत् ॥ १ ॥

अहमगस्त्यः नुक्षिप्रंपितुंपालकमन्नंस्तोषंस्तौमि महोमहान्तंधर्माणंसर्वस्यधारकंतविषीं बलात्मकं यद्वा महतोलोकस्यधारकंयस्यान्नस्यौजसाबलेनसामर्थ्येनत्रितोविस्तीर्णतमः प्रख्यातकीर्तिस्त्रिषुक्षित्यादिस्थानेषुतायमानोपीन्द्रः वृत्रंविपर्वंविच्छिन्नसन्धिकंयथातथाव्यर्दयत् हिंसितवान् ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

स्वादो॑पितो॒मधो॑पितो॑व॒यंत्वा॑ववृमहे ।
अ॒स्माकं॑मवि॒ताभ॑व ॥ २ ॥

स्वादो॒ इति॑ । पि॒तो॒ इति॑ । मधो॒ इति॑ । पि॒तो॒ इति॑ । व॒यम् । त्वा॒ ।
व॒वृ॒म॒हे॒ । अ॒स्माकं॑म् । अ॒वि॒ता । भ॒व॒ ॥ २ ॥

हेस्वादो आस्वादनीयपितोपालक मधोमाधुर्योपेतपितो हेपानसाधनान्न वयंत्वात्वांववृमहे सेवामहे अत्रसर्वत्राननुदात्तानांपूर्वस्यासामान्यवचनत्वेनानिघातत्वम् अनुदात्तानांतुविशेषवचनत्वान्निघातत्वं असकृत्पितुशब्दश्रवणंतस्यप्राशस्त्यज्ञापनार्थं हेपितो अस्माकमवितातर्पयिता भव ॥ २ ॥

अथतृतीया–

उप॑नःपित॒वाच॑रशि॒वःशि॒वाभि॑रू॒तिभिः॑ ।
म॒यो॒भुर॑द्वि॒षे॒ण्यःसखा॑सु॒शेवो॒अद्व॑याः ॥ ३ ॥

उप॑ । न॒ः । पि॒तो॒ इति॑ । आ । च॒र॒ । शिवः । शि॒वाभिः॑ । ऊ॒तिऽभिः॑
म॒यः॒ऽभुः । अ॒द्वि॒षे॒ण्यः । सखा॑ । सु॒ऽशेवः॑ । अद्व॑याः ॥ २ ॥

हेपितो यतस्त्वंशिवः मङ्गलः अतः शिवाभिः मङ्गलयुक्ताभिःऊतिभीरक्षणैः नोस्मान्उपसमीपंआचरआगच्छ आगत्यचमयोभुः सुखस्यभावयिता अद्विषेण्यः अद्वेष्यरसः प्रियरसइत्यर्थः सखासखिवत्प्रियकारी सुशेवः अतएवसुष्ठुसुखकरः अद्वयाः द्वयरहितः उक्तगुणएव नतु तद्विपरीतोभवेत्यर्थःअथवादृष्टान्तवादोयं सुशेवः अद्वयाः मनःकर्मविसंवादरहितः सखायथा मयोभुरद्वेष्यश्चभवति तद्वत् त्वमपिभवेत्यर्थः ॥ ३ ॥

Funding by IKS-MoE

अथचतुर्थी—

तव॒त्येपि॑तो॒रसा॒रजां॒स्यनु॒विष्ठि॑ताः ।
दि॒विवाता॑इवश्रि॒ताः ॥ ४ ॥

तव॑ । त्ये । पि॒तो॒ इति॑ । रसाः॑ । रजां॑सि । अनु॑ । विऽस्थि॑ताः ।
दि॒वि । वाताः॑ऽइव । श्रि॒ताः ॥ ४ ॥

हेपितो तव त्वत्संबन्धिनः त्येतेस्वाद्वम्लादिषड्रसाः रजांसिलोकान्लोकस्थानर्थाननुआनुकूल्येनविष्ठिताः विविधंस्थिताः विविधस्थितौदृष्टान्तः—दिविद्युलोकेन्तरिक्षेश्रितावाताइववायवः तेयथाव्याप्तास्तद्वत् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

तव॒त्येपि॑तो॒दद॑त॒स्तवं॑स्वादिष्ठ॒तेपि॑तो ।
प्रस्वा॒द्मानो॒रसा॑नांतुवि॒ग्रीवा॑इवेरते ॥ ५ ॥ ६ ॥

तव॑ । त्ये । पि॒तो॒ इति॑ । दद॑तः । तव॑ । स्वा॒दि॒ष्ठ॒ । ते । पि॒तो॒ इति॑ ।
प्र । स्वा॒द्मानः॑ । रसा॑नाम् । तु॒वि॒ग्रीवाः॑ऽइव । ई॒र॒ते ॥ ५ ॥ ६ ॥

हेपितो पालकान्न त्येतेत्वदर्थिनोनरास्तवभोक्तारोभवन्तीतिशेषः केतेनराः हेस्वादिष्ठस्वादुतम पितोपालक तवत्वदनुग्रहात्तेत्वांददतः प्रयच्छन्तोभवन्ति यद्वातेपितोइत्यादरार्थं अभ्यासेहिभूयांसमर्थंमन्यन्ते किञ्च तवरसानां स्वाद्वम्लादीनांषण्णांस्वाद्मानः स्वादयितारोभक्षयितारएवतुविग्रीवाइव तुवीतिबहुनाम प्रवृद्धग्रीवाएवप्रेरतेप्रकर्षेणगच्छन्ति संचरन्ति इवशब्दएवकारार्थःपूरणोवा भूलोकेअत्तारएवदृढाङ्गाभवन्तीतिप्रसिद्धं अनशनेहिग्रीवाअधोलंबते यद्वा तवरसानामत्तारः असंख्यातग्रीवाइवभवन्ति रसानांबाहुल्यादितिभावः एवंबहुरसोपेतमन्नमितितस्यस्तुतिः ॥५॥

॥ इतिद्वितीयस्यपञ्चमेषष्ठोवर्गः ॥ ६ ॥

अथषष्ठी—

त्वेपि॑तोम॒हानां॑दे॒वानां॒मनो॑हि॒तम् ।
अका॑रि॒चारु॑के॒तुना॒तवाहि॒मवं॑सावधीत् ॥ ६ ॥

त्वे इति॑ । पि॒तो॒ इति॑ । म॒हाना॑म् । दे॒वाना॑म् । मनः॑ । हि॒तम् ।
अका॑रि । चारु॑ । के॒तुना॑ । तव॑ । अहि॑म् । अव॑सा । अ॒व॒धी॒त् ॥ ६ ॥

हेपितो महानांपूज्यानांमहतांवादेवानामिन्द्रादीनांमनस्त्वेत्वयिहितंनिहितं अकारिकृतं अमृतंविहायत्वय्येववर्तते हेपितो तवचारुसमीचीनेनकेतुनात्वत्कृतेनप्रज्ञालक्षणेनअवसारक्षणेनअहिंमेघंवृत्रंवाअवधीत् हतवानिन्द्रः अन्नमयंहिसोम्यमनइतिश्रुतेः।अथवात्वत्केतुनाजगद्रक्षणेन निमित्तेनेतियोज्यं जगद्रक्षणार्थंहीन्द्रेणाहिर्भिद्यते ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

यद॒दोपि॑तो॒अज॑गन्वि॒वस्व॒पर्व॑तानाम् ।
अत्रा॑चिन्नोमधोपि॒तोरं॑भ॒क्षाय॑गम्याः ॥ ७ ॥

यत् । अ॒दः । पि॒तो॒ इति॑ । अज॑गन् । वि॒वस्व॑ । पर्व॑तानाम् । अत्र॑ ।
चि॒त् । नः॒ । म॒धो॒ इति॑ । पि॒तो॒इति॑ । अर॑म् । भ॒क्षाय॑ । ग॒म्याः॒ ॥ ७ ॥

हेपितोअन्न त्वांयद्यदाविवस्व सुपोलुक् अन्त्यलोपश्छान्दसः विवासनवतांविद्युद्रूपप्रकाशनवतांउदकलक्षणधनवतांवापर्वतानांमेघानांसंबन्धिअदः प्रसिद्धंतदुदकं अजगन् अगमत् गच्छेत् अत्रचित् अस्मिन्कालेहेमधोहेपितोमाधुर्योपेतान्नत्वंनोस्मान्अरंअलंसंपूर्णंभक्षायभक्षणायगम्याः गच्छसन्निहितोभव ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

यद॒पामोष॑धीनांपरिं॒शमा॑रि॒शाम॑हे ।
वाता॑पे॒पीव॒इद्भ॑व ॥ ८ ॥

यत् । अ॒पाम् । ओष॑धीनाम् । प॒रिं॒शम् । आ॒ऽरि॒शाम॑हे ।
वाता॑पे । पीवः॑ । इत् । भ॒व ॥ ८ ॥

यत्येनअपामोषधीनांचसंबन्धिपरिंशंपरितःलेशं परितःसुखकरमन्नमारिशामहे आस्वादयामःभक्षयामः तेनान्नोदकसारेण हेवातापेवातेनप्राणेनाप्नोतिस्वनिर्वाहमितिवा तेनाप्यायत-

---

१ छान्दोग्योपनिषत् ।

इतिवावातापिशरीरं हेशरीर त्वंपीवइत्आप्यायितएवभव अन्नोदकाभ्यांशरीरवृद्धिःप्रसिद्धा यद्वा यद्यप्यपामोषधीनांपरिंशंलेशमास्वादयामः तथापिहेवातापे वातवत्सर्वव्यापकपितो त्वमल्पमपि पीवइत्पीवएवभव ॥ ८ ॥

अथनवमी–

यत्ते॑सोम॒गवा॑शिरो॒यवा॑शिरो॒भजा॑महे ।
वाता॑पे॒पीव॒इद्भ॑व ॥ ९ ॥

यत् । ते॒ । सो॒म॒ । गोऽआ॑शिरः । यव॑ऽआशिरः । भजा॑महे ।
वाता॑पे । पीव॑ः । इत् । भ॒व॒ ॥ ९ ॥

पूर्वमन्नसाम्येनस्तुत्वेदानींसोमलक्षणमन्नंस्तौति हेसोम तेतवयत्वयमंशंगवाशिरः गोविकारक्षीराद्याश्रपणद्रव्यं यवाशिरःयवविकाराश्रपणद्रव्यंभजामहे सेवामहे तेन हेवातापे शरीरपीवोभव ॥ ९ ॥

अथदशमी–

क॒र॒म्भओ॑षधेभव॒पीवो॑वृ॒क्कउ॑दार॒थिः ।
वाता॑पे॒पीव॒इद्भ॑व ॥ १० ॥

क॒र॒म्भः । ओ॒ष॒धे॒ । भ॒व॒ । पीव॑ः । वृ॒क्कः । उ॒दा॒र॒थिः ।
वाता॑पे । पीव॑ः । इत् । भ॒व॒ ॥ १० ॥

करंभः यः करंभादिरूपःसक्तुपिंडोस्ति तदात्मकहेओषधेत्वंपीवः स्थौल्यवान् वृक्कः व्याधेर्वर्जयिताभव उदारथिः ऊर्ध्वगमनः इन्द्रियाणांउद्दीपयिताभव शिष्टोगतः ॥ १० ॥

अथैकादशी–

तंत्वा॑व॒यंपि॑तो॒वचो॑भि॒र्गावो॒नह॒व्यासु॑षूदिम ।
दे॒वेभ्य॑स्त्वासध॒माद॑म॒स्मभ्यँ॑त्वासध॒माद॑म् ॥ ११ ॥ ७ ॥

तम् । त्वा॒ । व॒यम् । पि॒तो॒ इति॑ । वच॑ःऽभिः । गाव॑ः । न । ह॒व्या । सु॒सू॒दि॒म॒ ।
दे॒वेभ्य॑ः । त्वा॒ । स॒ध॒ऽमाद॑म् । अ॒स्मभ्य॑म् । त्वा॒ । स॒ध॒ऽमाद॑म् ॥ ११ ॥ ७ ॥

Funding by IKS-MoE

हेपितोअन्नसोमरूप तंतादृशंस्तुतंत्वात्वांमहानुभाववंवचोभिः स्तुतिवाग्भिः वयंसुषूदिम क्षारयामोरसान् तत्रदृष्टान्तः—गावोनहव्या गावोयथाहवींषिउत्पादयन्ति तथा त्वत्सकाशात्सोमंसुषूदिम किमर्थंकीदृशंचेतिचेदुच्यते—देवेभ्यइन्द्रादिभ्यः तदर्थंत्वात्वांसधमादंतेषांसहमादयितारं नकेवलंदेवेभ्यएव किन्तुसधमादं अस्माभिःसहमादयितारं हुतशेषरूपं त्वात्वां अस्मभ्यमस्मदर्थमपि ॥ ११ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपञ्चमेसप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

समिद्धोअद्येत्येकादशर्चंनवमंसूक्तमागस्त्यं पूर्वंगायत्रंत्वित्युक्तत्वादिदंगायत्रं समिद्धाग्नितनूनपादादयःएकादशप्रत्यृचंदेवताः यास्केनअथकिंदेवताः[1]प्रयाजाइत्युपक्रम्याग्नेयाः प्रयाजाऋतुदेवताः छन्दोदेवताः पशुदेवताः प्राणदेवताआत्मदेवताः इत्यादिनाबहून्पक्षानुपन्यस्यब्राह्मणानिचप्रदर्श्याग्नेयाएवेतिसिद्धान्तितं समिद्धआप्रियइत्यनुक्रान्तम् पशावगस्त्यानामेकादशप्रयाजरूपमिदमाप्रीसूक्तम् ।

तत्रप्रथमा—

समि॑द्धोअ॒द्यराज॑सिदे॒वोदे॒वैःस॑हस्रजित् । दू॒तोह॒व्याक॒विर्व॑ह ॥ १॥

सम्ऽइ॑द्धः । अ॒द्य । रा॒ज॒सि॒ । दे॒वः । दे॒वैः । स॒ह॒स्र॒ऽजि॒त् । दू॒तः ।
ह॒व्या । क॒विः । व॒ह॒ ॥ १ ॥

हेअग्ने देवैर्व्यवहर्तृभिः ऋत्विग्भिः समिद्धः सम्यग्दीपितोदेवः अतएवदीप्यमानः समिद्धैर्वादेवैःसहितः समिद्धःसन् अद्यास्मिन्यागदिनेराजसिईशिषे हेसहस्रजित् सहस्रस्यधनस्यैतत्संख्याकानांशत्रूणांवाजेतः ततः दूतः देवानांदूतवत् यज्ञादिवार्ताहरः आह्वातावा अग्निर्देवानांदूतआसीदितिश्रुतेः[2] । कविः क्रान्तदर्शी ईदृशस्त्वंहव्याअस्मदीयानिहवींषिवह देवेभ्यः प्रापय ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

तनू॑पादृ॒तंय॒तेमध्वा॑य॒ज्ञःसम॑ज्यते । दध॑त्सह॒स्रिणी॒रिषः॑ ॥ २ ॥

---

[1] नि० ८. २१. । [2] तै० सं० २. ५. ८. ।

Funding by IKS-MoE

तनू॑ऽनपात् । ऋ॒तम् । य॒ते । मध्वा॑ । य॒ज्ञः । सम् । अ॒ज्य॒ते॒ ।
दध॑त् । स॒ह॒स्रिणीः॑ । इषः॑ ॥ २ ॥

तनूनपात् यज्ञशरीरस्यनपातयिता यद्वा आपोत्रतन्वउच्यन्तइत्युक्तत्वादपान्नपातयिता तासांनप्तावा अद्भ्यओषधयः ओषधीभ्योग्निरितिनप्तृत्वं यज्ञःपूज्यः यज्ञनिर्वाहकत्वाद्वायज्ञः ईदृशोग्निः ऋतंयज्ञंयते गच्छते अनुतिष्ठतेयजमानायतदभिमतार्थं मध्वामधुरेणआज्यसोमादिद्रव्येणसमज्यते सम्यगक्तःक्रियते किंकुर्वन्नयं सहस्रिणीः एतत्संख्याकानि इषोन्नानिदधत् यजमानेभ्योधारयन् ॥ २ ॥

अथतृतीया–

आ॒जुह्वा॑नोन॒ईड्यो॑दे॒वाँआव॑क्षिय॒ज्ञिया॑न् ।
अग्ने॑सहस्र॒साअ॑सि ॥ ३ ॥

आ॒ऽजुह्वा॑नः । न॒ः । ईड्यः॑ । दे॒वान् । आ । व॒क्षि॒ । य॒ज्ञिया॑न् ।
अग्ने॑ । स॒ह॒स्र॒ऽसाः । अ॒सि॒ ॥ ३ ॥

हेअग्ने आजुह्वानः अस्माभिराहूयमानःसन्ईड्योस्माभिःस्तुत्यः इड्नामकः त्वन्नोस्मदर्थंयज्ञियान्यज्ञभाजोदेवान् आवक्षि आवह हेअग्ने त्वं सहस्रसाअसि अपरिमितधनस्यदातासि ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

प्रा॒चीनं॑ब॒र्हिरोज॑सास॒हस्र॑वीरमस्तृणन् ।
यत्रा॑दित्यावि॒राज॑थ ॥ ४ ॥

प्रा॒चीन॑म् । ब॒र्हिः । ओज॑सा । स॒हस्र॑ऽवीरम् । अ॒स्तृ॒ण॒न् । यत्र॑ ।
आ॒दि॒त्याः॒ । वि॒ऽराज॑थ ॥ ४ ॥

प्राचीनंप्रागग्रं सहस्रवीरं सहस्रसंख्याकावीराः शत्रूणांविशेषेणईरयितारोदेवायस्यततादृक् यद्वा अपरिमितावीराः पुत्रादयोयेनतादृक् बर्हिरोजसामन्त्रलक्षणबलेनोपेताऋत्विजःअस्तृणन् आच्छादयन् यत्रयस्मिन्बर्हिषि आदित्याःअदितेःपुत्रायूयं विराजथ विविधंराजध्वे तद्बर्हिरस्तृणन् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

वि॒राट्स॒म्राड्वि॒भ्वीःप्र॒भ्वीर्ब॒ह्वीश्च॒भूय॑सीश्च॒याः ।
दुरो॑घृतान्य॑क्षरन् ॥ ५ ॥ ८ ॥

वि॒ऽराट् । स॒म्ऽराट् । वि॒ऽभ्वीः । प्र॒ऽभ्वीः । ब॒ह्वीः । च॒ । भूय॑सीः ।
च॒ । याः । दुर॑ः । घृता॑नि । अ॒क्ष॒र॒न् ॥ ५ ॥ ८ ॥

विराट् विशेषेणराजतइति व्यत्ययेनैकवचनं सम्राट् सम्यगतिपूज्यतरंराजमानाः अत्रापिव्यत्ययेनैकवचनम् विभ्वीर्विभ्व्योविविधंभवित्र्यः प्रभ्वीःप्रभ्व्यः प्रकर्षेणभवित्र्यः बह्वीर्बह्व्यः भूयसीः लोकप्रसिद्धसंख्याभिर्भूयस्यश्चयाःदुरोयज्ञगृहद्वारःसन्ति ताघृतान्युदकानिप्राण्युपकारार्थमक्षरन्क्षरन्ति यद्वा बह्वीर्भूयसीरित्येतेसंख्यावचने शिष्टानितासांनामधेयानि ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपञ्चमेष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

अथषष्ठी–

सु॒रु॒क्मेहिसु॒पेश॒साधि॑श्रि॒यावि॒राज॑तः ।
उ॒षासा॒वेहसी॑दताम् ॥ ६ ॥

सु॒रु॒क्मे इति॑ सु॒ऽरु॒क्मे । हि । सु॒ऽपेश॑सा । अधि॑ । श्रि॒या ।
वि॒ऽराज॑तः । उ॒षसौ॑ । आ । इ॒ह । सी॒द॒ता॒म् ॥ ६ ॥

सुरुक्मे शोभनदीप्ताभरणे हिप्रसिद्धे सुपेशसाशोभनरूपे ईदृश्यावहोरात्रदेवतेअधिअधिकं श्रियासौंदर्येणविराजतः विशेषेणदीप्येते हियोगादनिघातः तादृश्यावुषसौ एतद्रात्रेरप्युपलक्षणं उषःशब्दोदिवसस्योपलक्षकः रात्रिरुषाश्चोभे इहास्मिन्दिनेआसीदतां आगत्यतिष्ठतांआगछतांवा ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

प्र॒थ॒माहिसु॒वाच॑सा॒होता॑रा॒दैव्या॑क॒वी ।
य॒ज्ञंनो॑यक्षतामि॒मम् ॥ ७ ॥

प्रथमा । हि । सुऽवाचसा । होतारा । दैव्या । कवी इति ।
यज्ञम् । नः । यक्षताम् । इमम् ॥ ७ ॥

प्रथमा मुख्यनामैतत् प्रतमौप्रकृष्टतमौ हिप्रसिद्धौ सुवाचसाप्रियवचनौ दैव्यादेवार्हौ होताराहदेवानामाह्वातारौहोमनिष्पादकौवा कवीमेधाविनावेतौनोस्मदीयमिमंयज्ञं यक्षतांयजतांगच्छतांवा ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

भारतीळेसरस्वतियावःसर्वाउपब्रुवे ।
तानंश्चोदयतःश्रिये ॥ ८ ॥

भारति । इळे । सरस्वति । याः । वः । सर्वाः । उपऽब्रुवे ॥
ताः । नः । चोदयत । श्रिये ॥ ८ ॥

हेभारति भरतआदित्यःतस्यसंबन्धिनीभारती तादृशिद्युलोकदेवते हेइळेभूदेवि हेसरस्वति सरोवाउदकंवातद्वत्यन्तरिक्षदेवते तादृशिदेवि एताःक्षित्यादिदेवताः एतास्तिस्रः आदित्यप्रभावविशेषरूपाइत्याहुः यास्तिस्रः सर्वावोयुष्मान्उपब्रुवे उपेत्यस्तौमि ताः यूयंनोस्मान्श्रियेसंपदे चोदयत प्रेरयत ॥ ८ ॥

अथनवमी—

त्वष्टारूपाणिहिप्रभुःपशून्विश्वान्त्समानजे ।
तेषांनःस्फातिमायंज ॥ ९ ॥

त्वष्टा । रूपाणि । हि । प्रऽभुः । पशून् । विश्वान् । सम्ऽआनजे ।
तेषाम् । नः । स्फातिम् । आ । यज ॥ ९ ॥

त्वष्टायज्ञसाधनपात्राभिमानीदेवोरूपाणियोनौसृष्टानिरेतांसिरूपाणिकर्तुंप्रभुर्हि हिशब्दः श्रुत्यन्तरप्रसिद्धिद्योतनार्थः योनौवैरेतसःसिक्तस्यत्वष्टारूपाणिविकरोतीतिश्रुतेः[१] । सदेवोविश्वान्सर्वानपिपशूनस्मदीयान्गवादिकान्समानजे सम्यगनक्ति व्यक्तीकरोति संपूर्वादनक्तेर्लिटितस्मान्नुडितिनुट् अथप्रत्यक्षः तेषामक्तानांपशूनांस्फातिंवृद्धिंनोस्मदर्थमायज सर्वतःपूजय कुर्वित्यर्थः ॥ ९ ॥

तै० सं० १.५.९.।

Funding by IKS-MoE

अथदशमी–

उपत्मन्यावनस्पतेपाथोदेवेभ्यःसृज ।
अग्निर्हव्यानिसिष्वदत् ॥ १० ॥

उप । त्मन्या । वनस्पते । पाथः । देवेभ्यः । सृज ॥
अग्निः । हव्यानि । सिस्वदत् ॥ १० ॥

हेवनस्पतेयूपाभिमानिदेव त्मन्याआत्मनैवदेवेभ्योग्न्यादिभ्यःपाथः पशुरूपमन्नंउपसृज उत्पादय यूपाभावेपशुनियोजनाभावेनहविषोभावात् त्वय्येवंकृतवतिसतिअग्निर्हव्यानिहवींषि सिस्वदत् स्वादयतु स्वादूकरोतु ॥ १० ॥

अथैकादशी–

पुरोगाअग्निर्देवानांगायत्रेणसमज्यते ।
स्वाहाकृतीषुरोचते ॥ ११ ॥९॥

पुरःऽगाः । अग्निः । देवानाम् । गायत्रेण । सम् । अज्यते ।
स्वाहाऽकृतीषु । रोचते ॥ ११ ॥ ९ ॥

अयमग्निर्देवानांपुरोगाः असुरयुद्धंप्रतिपुरोगामी यद्वा देवानांमध्येयज्ञंप्रत्यग्निरेवपुरोगामी अतएवाग्रणीत्वादेवाग्निशब्दोनिष्पन्नः अग्निःकस्मादग्रणीर्भवतीतिनिरुक्तम्[१] । तादृशोयंगायत्रेण एतदुपलक्षितमन्त्रेणसमज्यते सम्यक्लक्ष्यते स्वाहाकृतीषुस्वाहाकारेषुसत्सुहविःषुदीयमानेषु रोचते अत्यर्थंदीप्यते एताःप्रयाजदेवताः यज्ञावयवाभिमानिन्यः तद्द्वारायज्ञएवस्तूयतइतिकेषांचिन्मतं अग्नेरेवनामान्तरमित्यन्ये ॥ ११ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपञ्चमेनवमोवर्गः ॥ ९ ॥

अग्नेनयेतिदशमंसूक्तमष्टर्चमागस्त्यंत्रैष्टुभमाग्नेयं अग्नेनयाष्टावाग्नेयमित्यनुक्रमणिका प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोस्त्रैष्टुभेछन्दसिविनियोगः अथैतस्याइत्यत्राग्नेनयाग्रेबृहन्नित्यष्टा-

---

[१] नि० ७. ११. १

नामुत्तमादुत्तमास्तिस्रउद्धरेदितिसूत्रितत्वात् अत्रशौनकः—उत्पथप्रतिपन्नोयोभ्रष्टोवापिपथः क्वचित्। पन्थानंप्रतिपद्येतकृत्वावाकर्मगर्हितम् ॥ १ ॥ अग्नेनयेतिसूक्तेनप्रत्यृचंजुहुयाद्धृतम्। जपेच्चप्रयतोनित्यमुपतिष्ठेतवानलमिति ॥ २ ॥ आद्याश्चतस्रःश्रवणाकर्मणिविनियुक्ताः श्रावण्यांपौर्णमास्यामित्यत्रसूत्रितम् अग्नेनयसुपथारायेअस्मानितिचतसृभिःप्रत्यृचंहुत्वेति आग्नेयेपशौवपापुरोडाशयोराद्येद्वेअनुवाक्ये तथाचसूत्रितम्—अग्नेनयसुपथारायेअस्मान्पाहिनोअग्नेपायुभिरजस्रैरिति आद्याप्रायणीयेष्टौआग्नेयस्यानुवाक्यासैवोदयनीयेयाज्या तदहःप्रायणीयेष्टिरित्यत्रसूत्रितम्—अग्नेनयसुपथारायेअस्मानादेवानामपिपंथामगन्मेतिविपरीताश्चयाज्यानुवाक्याइतिच ।

तत्रसूक्तेप्रथमा—

अग्ने॒नय॑सु॒पथा॑रा॒येअ॒स्मान्विश्वा॑निदेवव॒युना॑निवि॒द्वान् ।
यु॒यो॒ध्य१॒॑स्मज्जु॑हुरा॒णमेनो॒भूयि॑ष्ठांते॒नम॑उक्तिंविधेम ॥ १ ॥

अग्ने॑ । नय॑ । सु॒ऽपथा॑ । रा॒ये । अ॒स्मान् । विश्वा॑नि । दे॒व॒ । व॒युना॑नि ।
वि॒द्वान् । यु॒यो॒धि । अ॒स्मत् । जु॒हु॒रा॒णम् । एनः॑ । भूयि॑ष्ठाम् । ते॒ ।
नमः॑ऽउक्तिम् । वि॒धे॒म॒ ॥ १ ॥

हेअग्ने अङ्गनादिगुणविशिष्ट देवद्योतमान विश्वानिवयुनानिसर्वाणिप्रज्ञानानि अनेनैतदनुष्ठितमिदंप्रायणीयमितियदेतत्ज्ञानमस्ति तद्विद्वानित्यर्थः यतोविद्वान् अतस्त्वमस्मान्सुपथा शोभनेनमार्गेण रायेगन्तव्यायस्वर्गादिधनाय द्वितीयार्थेवाचतुर्थी प्रापणीयंरायंप्रतिनय तदर्थं जुहुराणंकुटिलकार्येनःपापंफलप्रतिबन्धरूपमस्मत् अस्मत्तोयुयोधिपृथक्कुरु तेतववयंभूयिष्ठांअतिप्रवृद्धांनमउक्तिंनमस्कारोक्तिंस्तुतिंविधेम परिचरेम कुर्मः ॥ १॥

आयुष्कामेष्ट्यांअग्नेत्वंपारयेतिद्वेस्विष्टकृतोयाज्ये पाहिनइतिचतुर्थीअनुवाक्या पाहिनोअग्नेपायुभिरजस्रैरग्नेत्वंपारयानव्योअस्मानितिसंयाज्येइतिसूत्रितम् एतेएवस्वस्त्ययन्यामपिसंयाज्येइतिसूत्रितत्वात् ।

सैषाद्वितीया—

अग्ने॒त्वंपा॑रया॒नव्यो॑अ॒स्मान्त्स्व॒स्तिभि॒रति॑दु॒र्गाणि॒विश्वा॑ ।
पूश्च॑पृ॒थ्वीब॑हु॒लान॑उ॒र्वीभवा॑तो॒काय॒तन॑याय॒शंयोः ॥ २ ॥

अग्ने । त्वम् । पारय । नव्यः । अस्मान् । स्वस्तिऽभिः । अति ।
दुःऽगानि । विश्वा । पूः । च । पृथ्वी । बहुला । नः । उर्वी । भव ।
तोकाय । तनयाय । शम् । योः ॥ २ ॥

हेअग्ने त्वंनव्योनवतरःस्तुत्योवात्वमस्मान्यागानुष्ठातॄन्पारय कर्मसमापय्यातिपारय अतिक्रामय केनसाधनेन स्वस्तिभिः अस्तिरभिपूजितःसुशब्दःशोभनवचनः अत्यन्तंपूजितैर्यज्ञादिसाधनैः कानि विश्वासर्वाणिदुर्गाणिदुर्गमनानिपापानिअनतिक्रमणीयानि दुरिताख्यानिअतिपारय किञ्च नोस्माकंपृथ्वीपृथुतरापूश्चपुर्यपिभवत्वितिशेषः चशब्दोवक्ष्यमाणेनसहसमुच्चयार्थः पूरितिजात्येकवचनं पुराण्यपिभवंत्वित्यर्थः तथानोस्माकंउर्वीपृथ्व्यपिबहुलासस्यादिनाबहुतराभवतु त्वंतुतोकायअपत्याय तनयायपुत्राय तोकशब्दोपत्यसामान्यवचनः तनयशब्दःपुत्रवचनः शंसुखंयोर्मिश्रयिताभव यद्वारोगाणांशमनंभयानांयावनंचभव कुर्वित्यर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अग्नेत्वमस्मद्युयोध्यमीवाअनग्नित्राअभ्यमन्तकृष्टीः ।
पुनरस्मभ्यंसुवितायदेवक्षांविश्वेभिरमृतेभिर्यजत्र ॥ ३ ॥

अग्ने । त्वम् । अस्मत् । युयोधि । अमीवाः । अनग्निऽत्राः । अभि ।
अमन्त । कृष्टीः । पुनः । अस्मभ्यम् । सुविताय । देव । क्षाम् ।
विश्वेभिः । अमृतेभिः । यजत्र ॥ ३ ॥

हेअग्ने त्वंअमीवाः रोगान्अस्मत्अस्मत्तोयुयोधि व्यावर्तय याअनग्नित्राः अग्निनाअपालिताः कृष्टीः प्रजाःअभ्यमन्तअभिमिमते हिंसंतिअस्मान् यच्छब्दाध्याहारादनिघातः तायुयोधियुद्धतोवियोजयः यद्वा ताः अनग्नित्राः पापिन्यः कृष्टयः प्रजाः अभ्यमन्त त्वयाभ्यमितुंअभितोरोगैःप्रापयितुमर्हन्ति वयंतुनतादृशाः अतोस्मत्तोवियोजयेत्यर्थः नकेवलंवियोगमात्रं अपितुपुनःपुनरिदंकर्तव्यं अस्मभ्यंअस्मदर्थंसुवितायशोभनफलाय हेयजत्रयष्टव्यदेवद्योतमानाग्ने विश्वेभिरमृतेभिः सर्वैरमरणधर्मभिः अन्यैर्यष्टव्यैर्देवैःसह क्षांपृथिवींदेवयजनलक्षणामागच्छेतिशेषः ॥ ३ ॥

पाहिनइत्यस्याविनियोगद्वयमग्नेत्वंपारयेत्यत्रोक्तं तथाग्नेयपशावेषैवहविषोनुवाक्या तथाचसूत्रितं—पाहिनोअग्नेपायुभिरजस्रैःप्रवःशुक्रायभानवेभरध्वमिति ।

सैषाचतुर्थी—

पा॒हिनो॑अग्नेपा॒युभि॒रज॑स्रैरु॒तप्रि॒येसद॑न॒आशु॑शु॒क्वान् ।
माते॑भ॒यंज॑रि॒तारं॑यविष्ठनू॒नंवि॑द॒न्माप॒रंस॑हस्वः ॥ ४ ॥

पा॒हि । नः॒ । अ॒ग्ने । पा॒युऽभिः॑ । अज॑स्रैः । उ॒त । प्रि॒ये । सद॑ने ।
आ । शु॒शु॒क्वान् । मा । ते॒ । भ॒यम् । ज॒रि॒तार॑म् । य॒वि॒ष्ठ । नू॒नम् ।
वि॒द॒त् । मा । अ॒प॒रम् । स॒ह॒स्वः॒ ॥ ४ ॥

हेअग्ने नोस्मानजस्रैः अनवरतैरविच्छिन्नैःपायुभिः पालनप्रकारैः पाहिपालय उतअपिच प्रियेसदनेतवप्रियभूतेयागगृहे आसर्वतः शुशुक्वान्दीप्यमानोभवेतिशेषः किञ्च हेयविष्ठ युवतम तेतवजरितारंगरितारंस्तोतारंमांनूनमद्यभयंमाविदत् मालभतां माप्नोतु हेसहस्वःबलवन्नग्ने अपरमपरस्मिन्काले भयंमाविदत् अपरंमदन्यंवामाविदत् ॥ ४ ॥

अच्युतायभौमायैककपालपुरोडाशहोमेमानोअग्नइत्यनयाआशयमभिजुहोति तथाच सूत्रितम्—मानोअग्नेवसृजोअघायेत्येनमाशयेनाभिजुहोतीति ।

सैषापञ्चमी—

मानो॑अ॒ग्नेव॑सृजोअ॒घाया॑वि॒ष्यवे॑रि॒पवे॑दु॒च्छुना॑यै ।
मादु॒त्वते॒दश॑ते॒मादते॑नो॒मारीष॑तेसहसाव॒न्परा॑दाः ॥ ५ ॥ १० ॥

मा । नः॒ । अ॒ग्ने । अव॑ । सृ॒जः॒ । अ॒घाय॑ । अ॒वि॒ष्यवे॑ । रि॒पवे॑ ।
दु॒च्छुना॑यै । मा । द॒त्वते॑ । दश॑ते । मा । अ॒दते॑ । नः॒ । मा । रिष॑ते ।
स॒ह॒सा॒ऽव॒न् । परा॑ । दाः॒ ॥ ५ ॥ १० ॥

हेअग्ने नोस्मान् अघायहिंसकायाविष्यवे अविष्यतिरत्तिकर्मा भक्षणेच्छवे दुच्छुनायै शुनंसुखंदुष्टसुखकारिणे दुःखकारिणइत्यर्थः तस्मैरिपवेमावसृजः मात्याक्षीः तदधीनं माकुर्वित्यर्थः तथानोस्मान्दत्वते दंतवते दशतेखादते सर्पादयोमावसृजः तथानोस्मान् अदतेअदंतकायशृङ्गादिभिर्घातिने नावसृजथः तथारिषतेहिंसकायतस्कररराक्षसादये हेसहसावन् सहस्विन् मापरादाः पराभूतंमादेहि सर्वथानदेहीत्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपञ्चमेदशमोवर्गः ॥ १० ॥

Funding by IKS-MoE

अथषष्ठी—

विघ॒त्वावाँ॑ऋतजातयंसद्गृणा॒नोअ॑ग्नेत॒न्वे॒३॑वरू॑थम् ।
विश्वा॑द्रिरि॒क्षोरु॒तवा॑निनि॒त्सोर॑भि॒ह्रुता॒मसि॒हिदे॑ववि॒ष्पट् ॥ ६ ॥

वि । घ॒ । त्वाऽवा॑न् । ऋ॒त॒ऽजा॒त॒ । यं॒स॒त् । गृ॒णा॒नः । अ॒ग्ने ।
त॒न्वे॑ । वरू॑थम् । विश्वा॑त् । रिरि॒क्षोः । उ॒त । वा॒ । नि॒नि॒त्सोः ।
अ॒भि॒ऽह्रुता॑म् । असि॑ । हि । दे॑व॒ । वि॒ष्पट् ॥ ६ ॥

हेऋतजात यज्ञार्थमुत्पन्नाग्ने वरूथंवरणीयं त्वांतन्वे शरीरपोषायगृणानःस्तुवन् त्वावान् त्वयादेवतयातद्वान् जनोविघयंसत् विमोचयतिखल्वात्मानं कस्मात्सकाशात् विश्वात्सर्वस्मात् रिरिक्षोर्हिंसितुमिच्छोश्चौरादेःसकाशात् उतवाअथवा निनित्सोः निन्दितुमिच्छतः हेदेव अभिह्रुतांआभिमुख्येनकुटिलंकुर्वतांद्विषां विष्पट् विशेषेणबाधकोसिहि अतस्त्वदनुग्रहादयंजनोवियंसत् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

त्वंताँअ॑ग्नउ॒भया॒न्विवि॒द्वान्वेषि॑प्रपि॒त्वेमनु॑षोयजत्र ।
अ॒भि॒पि॒त्वेमन॑वे॒शास्यो॑भूर्मर्मृ॒जेन्य॑उ॒शिग्भि॒र्नाक्रः ॥ ७ ॥

त्वम् । तान् । अ॒ग्ने । उ॒भया॑न् । वि । वि॒द्वान् । वेषि॑ । प्र॒ऽपि॒त्वे ।
मनु॑षः । य॒ज॒त्र॒ । अ॒भि॒ऽपि॒त्वे । मन॑वे । शास्य॑ः । भू॒ः ।
म॒र्मृ॒जेन्य॑ः । उ॒शिक्ऽभि॑ः । न । अ॒क्रः ॥ ७ ॥

हेयजत्रयष्टव्याग्ने त्वंतान् यष्टॄनयष्टॄंश्चोभयान् मनुषोमनुष्यान् विविविच्यविद्वान् जानन् प्रपित्वेसन्निहितएवकालेवेषि कामयसे यष्टॄन् तथाकुर्वन्अक्रः आक्रमितात्वं मनवे षष्ठ्यर्थेचतुर्थी मनुष्यस्ययजमानस्यअभिपित्वे अभिप्राप्तकालेअभिगमनवतियज्ञेवाशास्योभूः शिक्षणीयोभव इदंकुर्विदंकुर्वितिविधेयोभव तत्रदृष्टान्तः—मर्मृजेन्यः शोधयितायजमानः उशिग्भिर्न कामयमानैर्ऋत्विग्भिरिव ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

अवो॑चामनि॒वच॑नान्यस्मि॒न्मान॑स्यसू॒नुःस॑हसा॒नेअ॒ग्नौ ।
व॒यंस॒हस्र॒मृषि॑भिःसनेमवि॒द्यामे॒षं॑वृ॒जनं॑जी॒रदा॑नुम् ॥ ८ ॥ ११ ॥

अवो॑चाम । नि॒ऽवच॑नानि । अ॒स्मि॒न् । मान॑स्य । सू॒नुः ।
स॒ह॒सा॒ने । अ॒ग्नौ । व॒यम् । स॒हस्र॑म् । ऋषि॑ऽभिः । स॒ने॒म॒ ।
वि॒द्याम॑ । इष॑म् । वृ॒जन॑म् । जी॒रऽदा॑नुम् ॥ ८ ॥ ११ ॥

वयंअस्मिन्नग्नौनिवचनानिनियमपूर्वकाणिवचांसिस्तोत्ररूपाणिअवोचामब्रूमः अग्निर्विशेष्यते मानस्यसूनुः मीयतइतिमानोमन्त्रः तस्यसूनुरग्निः मन्त्रेणोत्पाद्यमानत्वात् सप्तम्यर्थेप्रथमा मानस्यसूनौ सहसानेशत्रूणामभिभवितरिअग्नौअवोचाम वयमेभिर्ऋषिभिरतीन्द्रियार्थप्रकाशकैर्मन्त्रैःसाधनैः सहस्रमपरिमितंधनं सनेम संभजेमहि विद्यामेतिगतम् ॥ ८ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपञ्चमेएकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

अनर्वाणमित्यष्टर्चमेकादशंसूक्तमागस्त्यंबार्हस्पत्यंत्रैष्टुभं अनर्वाणंबार्हस्पत्यमित्यनुक्रान्तम् श्रौतविनियोगोलैङ्गिकः अत्रशौनकः—स्नात्वाजपेदनर्वाणंनमस्कृत्यबृहस्पतिम् । वीरान्धनंचप्राप्नोतिसौश्लोक्यंचनियच्छतीति ।

तत्रप्रथमा—

अ॒न॒र्वाणं॑वृ॒ष॒भंम॒न्द्रजि॑ह्वं॒बृह॒स्पतिं॑वर्धया॒नव्य॑म॒र्कैः ।
गा॒था॒न्यः॑सु॒रुचो॒यस्य॑दे॒वाआ॑शृ॒ण्वन्ति॒नव॑मानस्य॒मर्ताः॑ ॥ १ ॥

अ॒न॒र्वाण॑म् । वृ॒ष॒भम् । म॒न्द्रऽजि॑ह्वम् । बृह॒स्पति॑म् । व॒र्ध॒य॒ ।
नव्य॑म् । अ॒र्कैः । गा॒था॒न्यः॑ । सु॒ऽरुचः॑ । यस्य॑ । दे॒वाः ।
आ॒ऽशृ॒ण्वन्ति॑ । नव॑मानस्य । मर्ताः॑ ॥ १ ॥

हेहोतः नव्यंनवतरंस्तुत्यंवा तमनर्वाणं अगन्तारंस्तोतुरधीनमित्यर्थः वृषभंअपांफलानां वर्षितारंमन्द्रजिह्वंमादकवाचंबृहस्पतिं मन्त्रस्यपालयितारंएतन्नामकंदेवं अर्कैरर्चनसाधनैर्मन्त्रैर्वर्धय प्रवृद्धंकुरु सुरुचः शोभनदीप्तेर्नवमानस्यस्तूयमानस्य कर्मणिकर्तृप्रत्ययः यस्यबृहस्पतेः कर्मणिषष्ठ्यः रोचमानंस्तूयमानं गाथान्यः गाथेतिवाङ्नाम स्तुतिवचसोनेतारोदेवाव्यवहर्ता

रोमर्तामनुष्याहोत्रादयः यद्वा नवमानस्यस्तुवानस्ययजमानस्यसंबन्धिनस्तेआश्रृण्वन्ति आश्रावयन्तिपुरातंबृहस्पतिंवर्धय अत्रानर्वणप्रत्यृतमन्यस्मिन्नित्यादिनिरुक्तं[1]द्रष्टव्यम् ॥ १ ॥

बार्हस्पत्येपशौ तमृत्वियेत्येषावपायाज्या सूत्रितञ्च—बृहस्पतेअतियदर्योअर्हात्तमृत्वियाउपवाचःसचन्तइति ।

सैषाद्वितीया—

तमृ॒त्विया॒उप॒वाचः॑सचन्ते॒सर्गो॒नयोदे॑वय॒तामस॑र्जि ।
बृह॒स्पति॒ःसह्यञ्जो॒वरां॑सि॒विभ्वाभ॑व॒त्समृ॒तेमा॑त॒रिश्वा॑ ॥ २ ॥

तम् । ऋ॒त्वियाः॑ । उप॑ । वाचः॑ । स॒च॒न्ते॒ । सर्गः॑ । न । यः ।
दे॒व॒ऽय॒ताम् । अस॑र्जि । बृह॒स्पतिः॑ । सः । हि । अञ्जः॑ । वरां॑सि ।
विऽभ्वा॑ । अभ॑वत् । सम् । ऋ॒ते । मा॒त॒रिश्वा॑ ॥ २ ॥

तंबृहस्पतिंऋत्वियाः वर्षर्तुसंबन्धिन्योवाचोमाध्यमिकाउपसचन्ते समीपेसेवन्ते यःसर्गोन उदकस्यस्रष्टापि नशब्दोप्यर्थे देवयतांदेवानिच्छतांयजमानानां असर्जिफलं यद्वा देवत्वमिच्छतांमनुष्याणांअसर्जिसृष्टवान् वृष्ट्युदकम् यद्वा ऋत्वियाः प्राप्तकालीनावाचः होत्रादिप्रेरितावाचः उपसचन्ते तंयःसर्गोन उदकसृष्टिरिव सः सएवबृहस्पतिः अञ्जोहि व्यञ्जकःखलु तस्मिन्वर्षतिसर्वेभवन्ति अतएवविभ्वाविभुर्व्याप्तोमातरिश्वावृष्टिनिर्मातर्यन्तरिक्षेचेष्टमानोवायुसदृशोवावरांसिवरणीयानिवृष्ट्यादिफलानिसंपादयन् ऋतेउदकेनिमित्तभूतेसतिसमभवत् संभूतः अथवा अञ्जोयज्ञियानांव्यञ्जकोमातरिश्वाफलस्यनिर्मातरियज्ञेश्वसितावर्तमानः सबृहस्पतिः ऋतेयज्ञेनिमित्तभूतेसतिवरांसिवरणीयानिहवींषीच्छन् विभ्वाविभुः समभवत् ॥ २ ॥

अथतृतीया—

उप॑स्तु॒तिंनम॑स॒उद्य॑तिंच॒श्लोकं॑यंसत्सवि॒तेव॒प्रबा॒हू ।
अ॒स्यक्रत्वा॑ह॒न्यो॒३॒॑योअस्ति॑मृ॒गोनभी॒मोअ॑र॒क्षस॒स्तुवि॑ष्मान् ॥ ३ ॥

---

[1] नि० ४.२७.।

Funding by IKS-MoE

उपऽस्तुतिम् । नमसः । उत्ऽयतिम् । च । श्लोकम् । यंसत् ।
सविताऽइव । प्र । बाहू इति । अस्य । क्त्वा । अहन्यः ।
यः । अस्ति । मृगः । न । भीमः अरक्षसः । तुविष्मान् ॥ ३ ॥

अयंबृहस्पतिरुपस्तुतिंयजमानेनोपेत्यक्रियमाणांस्तुतिंनमसः हविर्लक्षणस्यान्नस्योद्यतिंउद्धारंचश्लोकंअन्योयोमन्त्रविशेषोस्तितंचप्रयंसत् प्रकर्षेणयततेस्वीकर्तुं यजमानोवातत्सर्वंप्रयच्छत्यस्मै तत्रदृष्टान्तः—सवितेव सूर्यइव सयथास्तोत्रादिकंस्वीकरोतितद्वत् यजमानप्रदानपक्षे सविता सर्वस्यप्रसवितासूर्यइव सयथाबाहुभ्यः प्रकाशादिप्रयच्छतितद्वत् बाहूबाहुभ्यांयजमानोपीत्यर्थः तस्यमहत्त्वमाह—अरक्षसः स्वविरोधिरक्षोरहितस्यास्यबृहस्पतेः क्त्वाकर्मणासामर्थ्येनाहन्योह्निसाधुर्यःसूर्योस्तिसभीमोमृगोन भयजनकःसिंहादिरिव भीमोभयहेतुस्तुविष्मान्बलवान्परिभ्रमतीतिशेषः यस्यमाहात्म्येनमन्त्राभिमानिनोबृहस्पतेःसामर्थ्यात्मन्देहाद्यसुरान्जित्वातितेजस्वीभवति तादृशोमहानुभावोयजमानदत्तंहविरादिकंस्वीकरोतीत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अस्यश्लोकोदिवीयतेपृथिव्यामत्योनयंसद्यक्षभृद्विचेताः ।
मृगाणांनहेतयोयन्तिचेमाबृहस्पतेरहिमायाँअभिद्यून् ॥ ४ ॥

अस्य । श्लोकः । दिवि । ईयते । पृथिव्याम् । अत्यः ।
न । यंसत् । यक्षऽभृत् । विऽचेताः । मृगाणाम् । न । हेतयः ।
यन्ति । च । इमाः । बृहस्पतेः । अहिऽमायान् । अभि । द्यून् ॥ ४ ॥

अस्य बृहस्पतेः श्लोकः स्तुत्यात्मकाकीर्तिः गर्जितवाग्वा दिविद्योतमानेद्युलोकेपृथिव्यां चईयतेगच्छति व्याप्नोति योबृहस्पतिरत्योनअतनशीलआदित्यइव यक्षभृत्पूजितंहविरादिकंदधानः विचेताः विविधंचेतयिता प्राणिनांविशिष्टप्रज्ञायुक्तोवायंसत् नियच्छतिफलं किञ्चमृगाणां हन्तुमन्विष्यतां हेतयोनआयुधानीवास्यबृहस्पतेरिमाहेतयः हिंस्राण्यायुधानियन्तिगच्छन्तिच चवायोगेप्रथमेतिननिघातः अहिमायान्आगत्यहन्त्र्योऽन्तरिक्षचारिण्योवामायायेषांवृत्रादीनांतानसुरान् द्यून्दिवसान् कालाध्वनोरितिद्वितीया तान्यायुधान्यभिलक्षयन्तिच उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः ॥ ४ ॥

Funding by IKS-MoE

अथपञ्चमी–

येत्वा॑दे॑वोस्रि॒कंमन्य॑मानाःपा॒पाभ॒द्रमु॑प॒जीव॑न्तिप॒ज्राः ।
नदू॒ढ्ये॒३॒॑अनु॑ददासिवा॒मंबृह॑स्पते॒चय॑स॒इत्पिया॑रुम् ॥ ५ ॥ १२ ॥

ये । त्वा॒ । दे॒व॒ । उ॒स्रि॒कम् । मन्य॑मानाः । पा॒पाः । भ॒द्रम् ।
उ॒प॒ऽजीव॑न्ति । प॒ज्राः । न । दु॒ःऽढ्यै॑ । अनु॑ । द॒दा॒सि॒ ।
वा॒मम् । बृह॑स्पते । चय॑से । इत् । पिया॑रुम् ॥ ५ ॥ १२ ॥

हेदेवबृहस्पते येपापाः पापबुद्धयः अल्पाः पज्राः हविर्लक्षणान्नवन्तः पापेनजीर्णावानराः भद्रंकल्याणंत्वात्वांउस्रिकं उस्रियेतिगोनाम कुत्सितामल्पक्षीरोत्स्राविणींगांजीर्णमनड्वाहंवामन्यमानाः उपजीवंति उपेत्यप्राणंति अल्पंयाचन्तइत्यर्थः दूढ्येदुर्धिये वचनव्यत्ययः दुर्बुद्धिभ्यस्तेभ्यो-वामंवननीयंधनंनानुददासि अनुकूलंनवितरसि हेबृहस्पतेदेव पियारुंसोमपानशीलंसोमेनयष्टारं महाफलंलिप्सुंचयसइत् गच्छस्येवअनुग्रहीतुं चयगतावित्यस्येदंरूपं यद्वा हेबृहस्पते पियारुंहिंसकं पीयतेर्हिंसाकर्मणइदंरूपं तंप्राणिहिंसकंचयसइत् हंस्येव बृहस्पतेयच्चातयसिदेवपीयुमितिनिरु[1]क्तम् ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपञ्चमेद्वादशोवर्गः ॥ १२ ॥

अथषष्ठी–

सु॒प्रै॒तुः॑सू॒यव॑सो॒नपन्था॑दु॒र्नि॒यन्तुः॒परि॑प्रीतो॒नमि॒त्रः ।
अ॒न॒र्वाणो॑अ॒भियेचक्ष॑ते॒नोपी॑वृताअपोर्णु॒वन्तो॑अस्थुः ॥ ६ ॥

सु॒ऽप्रै॒तुः । सु॒ऽय॒व॑सः । न । पन्थाः॑ । दुः॒ऽनि॒यन्तुः॑ । परि॑ऽप्रीतः ।
न । मि॒त्रः । अ॒न॒र्वाणः॑ । अ॒भि । ये । चक्ष॑ते । नः॒ ।
अपि॑ऽवृताः । अ॒प॒ऽऊ॒र्णु॒वन्तः॑ । अ॒स्थुः॒ ॥ ६ ॥

हेबृहस्पते त्वंसुप्रैतुः सुष्ठुगन्तुः मनुष्यस्यसुयवसः शोभनान्नस्य पन्थानमार्गइव सुष्ठुयज्ञमार्गगामिनोगमनेसुयवसः पन्थाइवसुखकारीभवेत्यर्थः किञ्च दुर्नियन्तुः दुःखेननियमितुः राज्ञः

---

[1] नि० ४. २५ ।

Funding by IKS-MoE

परिप्रीतः सर्वप्रकारेणसंतुष्टः द्वेषादिरहितः मित्रोनसुहृन्मंत्रीव सयथादुर्नयान्निवर्तयतितद्वत् त्वमपितथास्मभ्यंकुर्वित्यर्थः सखिवदमार्गान्निवर्त्यमार्गेयज्ञादिरूपेयोजयित्वातत्रापिफलप्रदोभवेत्यर्थः किञ्च अनर्वाणः अपापाः येनरानोस्मानभिआभिमुख्येनचक्षतेबोधयन्ति तेअपीवृताः अज्ञानेनावृताअपिअपोर्णुवन्तः अपगतावरणवन्तोज्ञानवन्तोऽस्थुः तिष्ठन्तु यद्वा अनर्वाणः त्वामप्राप्नुवन्तोयेस्मद्विरोधिनोस्मान्अभिचक्षते अभिवदन्तिनिन्दन्ति तेपीवृताः आच्छादितारक्षिताअपिअपोर्णुवन्तः अपगतरक्षणाभवन्ति ॥ ६ ॥

संयंस्तुभइत्येषाबार्हस्पत्येपशौपुरोडाशस्ययाज्या सूत्रितश्च—संयंस्तुभोवनयोनयन्त्येवापित्र- इति ॥

सैषासप्तमी—

संयंस्तुभो॒वन॑यो॒नयन्ति॑समु॒द्रंनस्र॒वतो॒रोध॑चक्राः ।
सवि॒द्वाँउ॒भयँ॑चष्टेअ॒न्तर्बृह॒स्पति॒स्तर॒आप॑श्च॒गृध्रः॑ ॥ ७ ॥

सम् । यम् । स्तुभः॑ अ॒वन॑यः । न । यन्ति॑ । स॒मु॒द्रम् । न । स्र॒वतः॑ ।
रोध॑ऽचक्राः । सः । वि॒द्वान् । उ॒भय॑म् । च॒ष्टे॒ । अ॒न्तः ।
बृह॒स्पतिः॑ । तरः॑ । आपः॑ । च॒ । गृध्रः॑ ॥ ७ ॥

यंबृहस्पतिंस्तुभः स्तोत्राणिअवनयोन सर्वाअवनयोभूमयोमनुष्यायथास्वामिनंकर्मप्रतिवासंयन्ति सङ्गच्छन्तितद्वत् यथासमुद्रंरोधचक्राः नदीनामैतत् रोधनशीलानिचक्राणियासु तास्तादृश्यः कूलंक्रममाणावास्रवतोन स्रवन्त्योनद्योयथायन्ति तद्वत्सर्वाअपिस्तुतयः त्वामेवप्राप्नुवन्ति गृध्रः गर्धनशीलः वृष्टिमाकांक्षमाणः सबृहस्पतिः विद्वान्वक्ष्यमाणाभिज्ञस्तरः तरणंजलाभिवृद्धिं आपः उदकानिचोभयंअन्तर्मध्येस्थित्वाचष्टे पश्यति करोतीत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

ए॒वाम॒हस्तु॑विजा॒तस्तुवि॑ष्मा॒न्बृह॒स्पति॑र्वृष॒भोधा॑यिदे॒वः ।
सनः॑स्तु॒तोवी॒रव॑द्धातु॒गोम॑द्वि॒द्यामे॒षं॑वृ॒जनं॑जी॒रदा॑नुम् ॥ ८ ॥ १३ ॥

ए॒व । म॒हः । तु॒वि॒ऽजा॒तः । तुवि॑ष्मान् । बृह॒स्पतिः॑ । वृ॒ष॒भः ।
धा॒यि॒ । दे॒वः । सः । नः॒ । स्तु॒तः । वी॒रऽव॑त् । धा॒तु॒ । गोऽम॑त् ।
वि॒द्याम॑ । इ॒ष॑म् । वृ॒जन॑म् । जी॒रऽदा॑नुम् ॥ ८ ॥ १३ ॥

Funding by IKS-MoE

महः महान्‌तुविजातः बह्वर्थमुत्पन्नः तुविष्मान्बलवान्‌ वृषभोपांवर्षितादेवोबृहस्पतिरेवएवं स्तुतिप्रकारेणधायि धीयते स्तूयतइत्यर्थः सस्तुतोदेवोनोस्माकंवीरवत्पुत्राद्युपेतं गोमत्‌गोभिर्युक्तंफलंधातुधारयतु करोत्वित्यर्थः विद्यामेतिगतः ॥ ८ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपञ्चमेत्रयोदशोवर्गः ॥ १३ ॥

कङ्कतइतिषोडशर्चंद्वादशंसूक्तं ऋषिरगस्त्यः अप्तृणसूर्यास्त्रयोदेवताः त्रिष्टुप्छन्दः सूर्येविषमित्याद्यास्तिस्रोमहापङ्क्तयः अष्टकौसप्तकः षट्कोदशकोनवकश्चेत्युक्तलक्षणोपेतत्वात्‌ नवानामित्येषात्रयोदशीमहाबृहती चत्वारोष्टकाजागतश्चमहाबृहतीइतिह्युक्तं अत्रयद्यप्यक्षराणिन्यूनानि तथापिव्यूहेनपूरणीयानि अत्रानुक्रमणिका—कङ्कतःषोडशोपनिषदानुष्टुभमप्तृणसौर्यंविषशङ्कावानगस्त्यःप्राब्रवीद्दशम्याद्यास्तिस्रोमहापंक्तयोमहाबृहतीचेति उपनिषदितिरहस्यमित्यर्थः विषशङ्कायुक्तोगस्त्यः तत्परिहारायेदमुक्तवान्‌ श्रौतस्यविशेषविनियोगोलैङ्गिकः अत्रशौनकः कङ्कतोनेतिसूक्तंतुविषार्तःप्रयतोजपेत्‌ । विषंनक्रमतेचास्यसर्पाद्दृष्टिविषादपि ॥ १ ॥ यत्कीटलूतासुविषंदंष्ट्रिवृश्चिकतश्चयत्‌ । मूलंचक्तन्निमंचैवजपन्सर्वमपोहतीति ॥ २ ॥

तत्रप्रथमा—

कङ्क॑तो॒नक॒ङ्क॑तो॒थो॑स॒ती॒नक॑ङ्कतः ।
द्वावि॑ति॒प्लु॒षी॒इति॒न्य१॒॑दृष्टा॑अलिप्सत ॥ १ ॥

कङ्क॑तः । न । कङ्क॑तः । अथो॒ इति॑ । स॒ती॒नऽक॑ङ्कतः ।
द्वौ । इति॑ । प्लु॒षी इति॑ । इति॑ । नि । अ॒दृष्टाः॑ । अ॒लि॒प्स॒त॒ ॥ १ ॥

कङ्कतः अल्पविषः कश्चिन्नकङ्कतः तद्विपरीतः अनल्पविषोमहारोगादिः तकतेर्गत्यर्थस्यवर्णव्यत्ययेनकङ्कतइतिसरन्भवति अथोअपिचसतीनकङ्कतः सतीनमित्युदकनाम सतीनंगहनमितितन्नामसुपाठात्‌ उदकचारीअल्पविषवान्कश्चित्‌डुंडुभादिः एवंद्वावितिअल्पविषमहाविषभेदेनजलस्थलभेदेनवाद्विप्रकारौइतिप्लुषीइतिप्लोषणावितिप्रकारद्वैविध्यदाहकत्वयोःप्रतिपादनायेतिकारद्वयं तथाअदृष्टाअदृश्यमानरूपाः एतत्संज्ञकाश्चकेचित्‌ विषधराएवमुक्तप्रकारायेसन्ति तेनूनंमांन्यलिप्सत निःशेषेणालिंपन्ति सर्वाण्यङ्गानिविषमावृणोति केनैवंकृतमितिनज्ञायतेइतिभावः ॥ १ ॥

Funding by IKS-MoE

अथद्वितीया–

अदृष्टान्हन्त्यायत्यथोहन्तिपरायती ।
अथोअवघ्नतीहन्त्यथोपिनष्टिपिंषती ॥ २ ॥

अदृष्टान् । हन्ति । आऽयती । अथो इति । हन्ति । पराऽयती ।
अथो इति । अवऽघ्नती । हन्ति । अथो इति । पिनष्टि । पिंषती ॥२॥

अनेनविषघ्न्योषधिःस्तूयते आयतीविषदष्टस्यसकाशमागछन्ती विषनिर्हरणसाधनौषधिः अदृष्टान्अदृश्यमानान् विषधरान्हन्तिहिनस्ति अथोअपिच परायतीपरागच्छन्ती संमार्जनसमये वाक्प्रवृत्ताहन्तिनाशयतिजलचरविषधरान् अथोअपिच अवघ्नती कर्मणिकर्तृप्रत्ययः अवहन्यमानौषधिः स्वगन्धेनहन्तिबहुविषान् यद्वा काचिदोषधिः दंशकान्मारयत्येव अथोअपिच पिंषतीपेषणंकर्त्रीदृषत्पिष्यमाणावौषधिःपिनष्टि चूर्णीकरोत्यल्पविषान् अथवासर्वेषुवाक्येष्वविशेषेणसर्वविषकारिणांनाशउक्तः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

शरासःकुशरासोदर्भासःसैर्याउत ।
मौञ्जाअदृष्टाबैरिणाःसर्वेसाकंन्यलिप्सत ॥ ३ ॥

शरासः । कुशरासः । दर्भासः । सैर्याः । उत । मौञ्जाः ।
अदृष्टाः । बैरिणाः । सर्वे । साकम् । नि । अलिप्सत ॥ ३ ॥

अन्यांश्चविषहेतूनाह शरासः शरावेणुदण्डसदृशाअन्तश्छिद्रास्तृणविशेषाः कुशरासः कुत्सितशराः अल्पच्छिद्राः शरसदृशाः तृणविशेषाः दर्भासोदर्भाः कुशाः सैर्याः तटाकादिप्रान्तोद्भवाः तृणविशेषाः अश्ववालाइतिप्रसिद्धाः उतापिचमौञ्जाः मुञ्जाःप्रसिद्धाः बैरिणाः वीरणप्रकाराः एतेषुवर्तमानाः अदृष्टाः उक्तरूपाः सर्वेविषधराः साकंमिलित्वा न्यलिप्सत निलिपन्तिस्म ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

निगावोगोष्ठेअसदन्निमृगासोअविक्षत ।
निकेतवोजनानांन्य१दृष्टाअलिप्सत ॥ ४ ॥

Funding by IKS-MoE

नि । गाव॑ः । गो॒ऽस्थे । अ॒स॒द॒न् । नि । मृ॒गास॑ः । अ॒वि॑क्ष॒त ।
नि । के॒तव॑ः । जना॑नाम् । नि । अ॒दृष्टा॑ः । अ॒लि॒प्स॒त ॥ ४ ॥

गावोगोष्ठेन्यसदन् निषीदन्ति मृगासोमृगाः न्यविक्षत निविष्टाः स्वस्वस्थानउपरताः जनानांप्राणिनांकेतवः प्रज्ञानानि उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः नीचान्यभवन् एतस्मिन्समयेअदृष्टाअदृश्यमानरूपाः सन्तोन्यलिप्सत निर्लिपन्तिविशेषेण ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

ए॒तउ॒त्येप्रत्य॑दृश्रन्प्रदो॒षंतस्क॑राइव ।
अदृ॑ष्टा॒विश्व॑दृष्टा॒ःप्रति॑बुद्धाअभूतन ॥ ५ ॥ १४ ॥

ए॒ते । ऊँ इति॑ । त्ये । प्रति॑ । अ॒दृ॒श्र॒न् । प्र॒ऽदो॒षम् । तस्क॑राःऽइव ।
अदृ॑ष्टाः । विश्व॑ऽदृष्टाः । प्रति॑ऽबुद्धाः । अ॒भू॒त॒न ॥ ५ ॥ १४ ॥

त्येतेएतेसर्पाःप्रत्यदृश्रन् प्रतिदृश्यन्ते रात्रौश्वासादिलिङ्गेन उःपूरणः यद्वा तेरात्रौहन्तारः दिवाएतेप्रतिदृश्यन्ते तत्रदृष्टान्तः—प्रदोषंरात्रिर्दोषारात्रिंप्रतितमसाभिभूतासुरात्रिषुतस्कराइव हिंसकाश्चोरादृश्यन्ते तथातद्वत् कीदृशास्ते अदृष्टाः अपरिदृश्यमानाः विश्वदृष्टाः विश्वंदृष्टंयैस्ते तादृशाः प्रतिदृश्यन्ते अतोहेनराः प्रतिबुद्धाअभूतन भवत ॥ ५॥

॥ इतिद्वितीयस्यपञ्चमेचतुर्दशोवर्गः ॥१४ ॥

अथषष्ठी—

द्यौर्व॑ःपि॒तापृ॑थि॒वीमा॒तासोमो॒भ्रातादि॑ति॒ःस्वसा॑ ।
अदृ॑ष्टा॒विश्व॑दृष्टा॒स्तिष्ठ॑ते॒ळय॑ता॒सुक॑म् ॥ ६ ॥

द्यौः । व॒ः । पि॒ता । पृ॒थि॒वी । मा॒ता । सोम॑ः । भ्राता॑ ।
अदि॑तिः । स्वसा॑ । अदृ॑ष्टाः । विश्व॑ऽदृष्टाः । तिष्ठ॑त ।
इ॒ळय॑त । सु । क॒म् ॥ ६ ॥

Funding by IKS-MoE

अतः परंविषचिकित्सा तत्रतावत् हेसर्पाः वोयुष्माकंद्यौः पिता , पृथिवीमातासोमोभ्राता अदितिर्देवमातास्वसा एवंमहानुभावामहोरगाअदृष्टाः अन्यैरदृश्यमानरूपाः स्वयंतुविश्वदृष्टाः सर्वस्यद्रष्टारोयूयंतिष्ठतस्वस्वस्थाने मांप्रतिमागच्छत सुसुतरांकंसुखंयथातथा इलयत ईरयतगच्छत सोमशब्देनसोमाधारोद्युलोकउच्यते पृथिव्यन्तरिक्षद्युस्थानस्थाःसर्पाःस्वस्वस्थानंप्रामुत अस्मद्बाधांमाकुरुतेत्यर्थः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

येअंस्या॒येअंग्याः॑सू॒चीका॒येप्र॑कङ्क॒ताः ।
अदृ॑ष्टाः॒किश्च॒नेह॒वः॒सर्वे॑सा॒कंनिज॑स्यत ॥ ७ ॥

ये । अंस्याः॑ । ये । अंग्याः॑ । सू॒चीकाः॑ । ये । प्र॒ऽक॒ङ्क॒ताः ।
अदृ॑ष्टाः । किम् । च॒न । इ॒ह । व॒ः । सर्वे॑ । सा॒कम् ।
नि । ज॒स्य॒त॒ ॥ ७ ॥

येअंस्याः अंसार्हाः अंसगाः अंसेभवाः अंसाभ्यांखादन्तोवा तथायेअंग्याःअङ्गगाः अङ्गेनशरीरेणहन्तारोवालूतिकादयः सूचीकाः सूचीदृशः पुच्छरोमाणोवृश्चिकाद्याः येचप्रकङ्कताः प्रकृष्टविषाः प्रकृष्टगामिनोवामहोरगाः अदृष्टाः अदृश्यमानाः किश्चन यत्किंचित्सर्पजातमस्ति इहास्मिन्समीपेवोयुष्माकंकिमस्ति अतःयूयंसर्वेसाकंसहनिजस्यत नितरांजस्यत मुञ्चतास्मान् जसुमोक्षणे दैवादिकः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

उत्पु॒रस्ता॒त्सूर्य॑एति वि॒श्वदृ॑ष्टोअदृष्ट॒हा ।
अ॒दृष्टा॒न्त्सर्वा॑ञ्ज॒म्भय॒न्त्सर्वा॑श्चयातु॒धा॒न्यः॑ ॥ ८ ॥

उत् । पु॒रस्ता॑त् । सूर्यः॑ । ए॒ति॒ । वि॒श्वऽदृ॑ष्टः । अ॒दृ॒ष्ट॒ऽहा ।
अ॒दृष्टा॑न् । सर्वा॑न् । ज॒म्भय॑न् । सर्वाः॑ । च॒ । या॒तु॒ऽधा॒न्यः॑ ॥ ८ ॥

असौसूर्यः पुरस्तात्पूर्वस्यांदिशिउत्उदेति कीदृशःसः विश्वदृष्टः विश्वेद्रष्टव्यायस्यसतादृशः अदृष्टहादृष्टाविषविशेषाः विषधरविशेषावा तेषांहन्ता यद्वा अदृष्टंदर्शनमज्ञानंअन्धकारस्त-

स्यहन्ता सूर्येउदितेसतिसर्वेविषधराः विषाणिवापलायन्ते किंकुर्वन्नुदेतीतिचेदुच्यते—सर्वान्अदृष्टान्अदृष्टव्यान्विषराक्षसादीन्जंभयन्हिंसयन् तथासर्वायातुधान्यश्चयातवोयातनाः तीव्रवेदनाः तासांधात्रीरुत्पादयित्रीर्महोरगीराक्षसीर्वाजंभयन् पुरस्तादुदेति अतोस्मत्तोनिजस्यतेतिसंबन्धः ॥ ८ ॥

अथनवमी—

उदपप्तदसौसूर्यःपुरुविश्वानिजूर्वन् ।
आदित्यःपर्वतेभ्योविश्वदृष्टोअदृष्टहा ॥ ९ ॥

उत् । अपप्तत् । असौ । सूर्यः । पुरु । विश्वानि । जूर्वन् ।
आदित्यः । पर्वतेभ्यः । विश्वऽदृष्टः । अदृष्टऽहा ॥ ९ ॥

असौपुरस्ताद्दृश्यमानःसूर्यः सर्वस्यप्रेरकआदित्यः उदपप्तत ऊर्ध्वंगच्छति पततेर्लुङि पुमागमेरूपं किंकुर्वन् विश्वानिबहूनिविषाणि पुरुप्रभूतंजूर्वन्हिंसन् कीदृशोसौ पर्वतेभ्यः पर्ववद्भ्यः प्राणिभ्यः तेषामुपकाराय आदित्यः विषोदकादीनामदनशीलः विश्वदृष्टः विश्वंदृष्टंयेनतादृशः अदृष्टहा अदृष्टानांविषविशेषाणांहन्ता एवंमहानुभावःसूर्यऊर्ध्वमारोहति अतोविषशङ्कानकार्या॥९॥

अथदशमी—

सूर्येविषमासजामिदृतिंसुरावतोगृहे ।
सोचिन्नुनमरातिनोवयंमरामारेअस्ययोजनंहरिष्ठामधुत्वामधु ।
लाचकार ॥ १० ॥ १५ ॥

सूर्ये । विषम् । आ । सजामि । दृतिम् । सुराऽवतः । गृहे ।
सः । चित् । नु । न । मराति । नो इति । वयम् । मराम । आरे ।
अस्य । योजनम् । हरिऽस्थाः । मधु । त्वा । मधुला । चकार ॥१०॥१५॥

आदित्यमण्डलेचतुर्थेनाङ्गुलिनाविषमादायमधुकृत्ययोजयित्वानिर्विषोभवेदितियदेतद्विषविद्यायामुक्तं तदिदमत्रोच्यते—अहंविषावृतोगस्त्यः सूर्येसर्वस्यप्रेरयितरिमधुविद्यारूपेसूर्यमण्डलेविषमावृत्यवर्तमानंसूर्येआसजामिआसक्तंकरोमि तत्रदृष्टान्तः—सुरावतोगृहेसुरानिर्मातु-

Funding by IKS-MoE

सदने दृतिमिव चर्ममयसुरापात्रमिव यथातत्कर्तुर्नदोषायभवति तद्वद्विषमादित्यस्यनबाधकमित्यर्थः सोचित् चित्पूजायां नुःप्रसिद्धौ पूज्यःससूर्यःखलुनमराति नम्रियते नोवयंमराम तदनुग्रहात्तत्रैवविषस्ययोजितत्वाद्वयमपिनम्रियामहै उभयोरमरणेकारणमाह—हरिष्ठाः हरयोश्वाः तेषुस्थितआदित्यः आरेदूरेअस्यविषस्ययोजनंप्रापणंचकार तदेवोच्यते हेविष त्वात्वांमधुअमृतं चकार विषस्यविषभावंदूरेपनोद्यामृतीचकारेति एषैवमधुलामधुदात्रीनिर्विषीकर्त्रीमधुविद्या यदेतदादित्यस्यमण्डलेविषयोजनं तेनचामृतीकरणंयदस्तिएषामधुविद्या ॥ १० ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपञ्चमेपञ्चदशोवर्गः ॥ १५ ॥

अथैकादशी—

इ॒य॒त्ति॒काश॑कुन्ति॒कास॒काज॑घासतेवि॒षम् । सोचि॒न्नुनम॑
राति॒नोव॒यंम॑रामा॒रेअ॑स्य॒योज॑नंहरि॒ष्ठामधु॑त्वामधु॒लाच॑कार ॥११॥

इ॒य॒त्ति॒का । श॒कुन्ति॒का । स॒का । ज॒घा॒स॒ । ते॒ । वि॒षम् ।
सो इति॑ । चि॒त् । नु । न । म॒रा॒ति॒ । नो इति॑ । व॒यम् । म॒रा॒म॒ । आ॒रे ।
अ॒स्य॒ । योज॑नम् । ह॒रि॒ऽस्थाः । मधु॑ । त्वा॒ । म॒धु॒ला । च॒का॒र॒ ॥११॥

इयत्तिकाइयत्तांकुर्वाणाइयत्तावतीवाबालेत्यर्थः शकुन्तिका शकुन्तः शकुनः तस्यस्त्रीतां कपिञ्जलीमाहुः सकासातेतवविषंजघास भक्षितवती साविषहर्त्रीतिप्रसिद्धा सोचित् साउइतिनिपातसमुदायएकंपदं सापिशकुन्तिकानम्रियते नित्यप्रतिपक्षत्वाद्विषस्य शिष्टंव्याख्यातचरं अनेनविद्यायांयद्देहावृतंविषंतस्यशकुनेभ्यआदित्यायचप्रदानमस्तीत्युक्तंभवति ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

त्रिःस॒प्तावि॑ष्पुलि॒ङ्ग॒कावि॒षस्य॒पुष्प॑मक्षन् ।
ताश्चि॒न्नुनम॑रन्ति॒नोव॒यंम॑रामा॒रेअ॑स्य॒योज॑नंहरि॒ष्ठामधु॑ ।
त्वामधु॒लाच॑कार ॥ १२ ॥

त्रिः । स॒प्त । वि॒ष्पु॒लि॒ङ्ग॒काः । वि॒षस्य॑ । पुष्प॑म् । अ॒क्ष॒न् । ताः ।
चि॒त् । नु । न । म॒र॒न्ति॒ । नो इति॑ । व॒यम् । म॒रा॒म॒ । आ॒रे । अ॒स्य॒ ।
योज॑नम् । ह॒रि॒ऽस्थाः । मधु॑ । त्वा॒ । म॒धु॒ला । च॒का॒र॒ ॥ १२ ॥

त्रिःसप्त त्रिगुणिताःसप्तसंख्याकाविष्पुलिङ्गकाः विविधाः ष्पुलिङ्गकाः सप्तसुजिह्वासुलोहितशुक्लकृष्णभेदैनैकविंशतिर्यासांताः यद्वा त्रिःसप्त एकविंशतिभेदाविष्पुलिङ्गकाः सूक्ष्मचटिकाविषप्रतिपक्षभूताः विषस्यास्मदावरकस्यपुष्पंपोषमक्षन् अदन्तु नाशयन्तु ताश्चनमरन्तिनवयमपि शिष्टमविशिष्टम् ॥ १२ ॥ अथत्रयोदशी–

नवानांनवतीनांविषस्यरोपुंषीणाम् ।
सर्वासामग्रभंनामारेअंस्ययोजंनंहरिष्ठामधुंत्वामधुलाचंकार ॥ १३ ॥

नवानाम् । नवतीनाम् । विषस्यं । रोपुंषीणाम् ।
सर्वासाम् । अग्रभम् । नामं । आरे । अस्य । योजंनम् । हरिऽस्थाः ।
मधुं । त्वा । मधुला । चकार ॥ १३ ॥

नवानांनवतीनांनवाधिकानांनवतिसंख्याकानांनदीनां पुनःकीदृशीनां विषस्यास्मद्व्यापकस्यसर्वस्यविषस्यरोपुषीणां लोपयित्रीणांछेत्रीणांसर्वासामुक्तानांगङ्गादिनदीनांनामाग्रभं गृह्णामि संकीर्तयामि ग्रहेश्छान्दसेलुङि छान्दसश्च्लेर्लुक् हृग्रहोर्भः अस्ययोजनमित्यादिगतम् ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी–

त्रिःसप्तमंयूर्यःसप्तस्वसारोअग्रुवः ।
तास्तेविषंविजंभ्रिरउदकंकुंभिनीरिव ॥ १४ ॥

त्रिः । सप्त । मयूर्यः । सप्त । स्वसारः । अग्रुवः ।
ताः । ते । विषम् । वि । जभ्रिरे । उदकम् । कुंभिनीःऽइव ॥ १४ ॥

त्रिःसप्त एकविंशतिसंख्याकाः मयूर्योमयूरस्त्रियः ताः विषकारिसर्पद्वेषिण्यइतिप्रसिद्धाः नागद्वेषिगरुडपक्षादुत्पन्नत्वात् तथासप्त एतत्संख्याकाः सर्पणस्वभावाःस्वसारः स्वयमेवसरणाः अग्रुवः नदीनामैतत् गंगाद्याःप्रसिद्धाःसप्तनद्यःसन्ति तास्ते हेदेह तवविषंविजभ्रिरे विशेषेणहरन्तु तत्रदृष्टान्तः—उदकंकुंभिनीः कुंभिन्यःकुंभवत्यः कुंभेनजलहारिण्यइव तायथातद्धरन्ति तद्वन्नद्योमयूर्यश्चातिप्रभूतंहरन्तु ॥१४॥ अथपञ्चदशी–

इयत्तकःकुंषुंभकस्तकंभिनद्म्यश्मंना ।
ततोविषंप्रवांवृतेपरांचीरनुंसंवतः ॥ १५ ॥

Funding by IKS-MoE

इयत्तकः । कुषुंभकः । तकम् । भिनद्मि । अश्मंना ।
ततः । विषम् । प्र । वव्टते । परांचीः । अनुं । सम्ऽवतंः ॥ १५ ॥

इयत्तकःकुत्सितेयत्तः अल्पप्रमाणइत्यर्थः कुषुंभकःकुंपृथ्वीं सुंभति विलिखतीति सर्पाणांकुत्सितंसुंभयितानिग्रहीतावाकुषुम्भकोनकुलः सतेविषंहरत्वितिशेषः यदिनतथासकरोति तकंकुत्सितंतन्नकुलमश्मनाभिनद्मि विदारयामि विषनिर्हरणप्रयोगे यावद्विषापगमंतंपाषाणानुघातमनुतिष्ठन्तितद्विदः तदिदमत्रोक्तं ततः एवं प्रयोगेसति विषंप्रवावृते विषावृताद्देहाद्विषंप्रवर्तते निर्गच्छतु काःप्रति उच्यते पराचीः परागञ्चनवतीरतिदूरगाः संवतः संविभागवतीर्दिशःअनु अनुलक्षीकृत्यदिगन्तं प्रतिगच्छतु नमांप्रतिगच्छत्वित्यर्थः ॥ १५॥

अध्यायोपाकरणोत्सर्गयोःकुषुंभकस्तदित्यन्त्याविनियुक्ता दधिसक्तून्जुहोतीत्युपक्रम्यकुषुम्भकस्तदब्रवीदितिसूत्रितत्वात् ।

सैषाषोडशी—

कुषुंभकस्तदंब्रवीद्गिरेःप्रंवर्तमानकः ।
वृश्चिकस्यारसंविषमंरसंवृश्चिकतेविषम् ॥ १६ ॥ १६ ॥

कुषुभकः । तत् । अब्रवीत् । गिरेः । प्रऽवर्तमानकः । वृश्चिकस्य ।
अरसम् । विषम् । अरसम् । वृश्चिक । ते । विषम् ॥ १६ ॥ १६ ॥

॥ इतिप्रथमंमण्डलम् ॥

एवंमहानुभावेनागस्त्यमहर्षिणोच्यमानेसति गिरेःसकाशात्प्रवर्तमानकः प्रवर्तमानोतिशीघ्रमभिगच्छन् कुषुंभकोनकुलः तदब्रवीत् तद्वाक्यमाचख्यौ किंतदितिउच्यते—वृश्चिकस्यैतद्विषं अरसं असारं बाधकंनभवतीत्यर्थः तथा लोकेपिसर्पदष्टमपिक्रिम्यादिदंशनमेव अतोनबाधइतिहिवदन्ति एवमभिवचनेनसोपिनिर्विषोभवत् अथतंवृश्चिकंप्रतिनकुलआह हेवृश्चिक तेविषमरसं अतस्तम्रूर्षिंकिंकरिष्यति तस्मात्परिहरेति यदैवमवादीत् तदाप्रभृतिवृश्चिकविषमसारमभवत् एषाविषनिर्हरिण्युपनिषत् ॥ १६ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपञ्चमेषोडशोवर्गः ॥ १६ ॥

॥ इतिप्रथमेमण्डलेचतुर्विंशोनुवाकः ॥२४॥

॥ प्रथमंमण्डलंसमाप्तम् ॥ १ ॥

Funding by IKS-MoE

॥ अथद्वितीयंमण्डलम् ॥

शातर्चिनंप्रथमंमण्डलंव्याख्यातम् अथगार्त्समदंद्वितीयंमण्डलंव्याख्यायते त्वमग्नेद्युभिरित्यादिकेद्वितीयेमण्डलेचत्वारोनुवाकाः तेषुप्रथमेनुवाके एकादशसूक्तानि तत्रत्वमग्नेद्युभिरितिषोडशर्चंप्रथमंसूक्तम् मण्डलद्रष्टागृत्समदऋषिः सचपूर्वमाङ्गिरसकुलेशुनहोत्रस्यपुत्रःसन्यज्ञकालेऽसुरैर्गृहीतः इन्द्रेणमोचितः पश्चात्तद्वचनेनैवभृगुकुलेशुनकपुत्रोगृत्समदनामाभूत् तथाचानुक्रमणिकायआङ्गिरसःशौनहोत्रोभूत्वाभार्गवःशौनकोभवत्सगृत्समदोद्वितीयंमण्डलमपश्यदिति । तथातस्यैवशौनकस्यवचनमृष्यनुक्रमणे त्वमग्नइतिगृत्समदःशौनकोभृगुतांगतःशौनहोत्रःप्रकृत्यातुयआंगिरसउच्यतइति । तस्मान्मण्डलद्रष्टाशौनकोगृत्समदऋषिः जगतोच्छन्दः मण्डलादिपरिभाषयाग्नेयं अत्रानुक्रमणिका—त्वमग्नेजागतंत्विति प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्जागतेछन्दसीदमादिसूक्तद्वयस्यविनियोगः त्वमग्नेद्युभिरितिसूक्तेइतिसूत्रितत्वात् उपाकरणोत्सर्जनयोरप्याद्याविनियुक्ता ।

तत्रप्रथमा—

त्वम॑ग्नेद्यु॒भिस्त्वमा॑शुशु॒क्षणि॒स्त्वम॒द्भ्यस्त्वमश्म॑न॒स्परि॑ ।
त्वंवने॑भ्य॒स्त्वमोष॑धीभ्य॒स्त्वंनृ॒णांनृ॑पतेजायसे॒शुचि॑ः ॥१॥

त्वम् । अ॒ग्ने॒ । द्युऽभिः॑ । त्वम् । आ॒शु॒शु॒क्षणिः॑ । त्वम् । अ॒त्ऽभ्यः ।
त्वम् । अश्म॑नः । परि॑ । त्वम् । वने॑भ्यः । त्वम् । ओष॑धीभ्यः । त्वम् ।
नृ॒णाम् । नृ॒ऽप॒ते॒ । जा॒य॒से॒ । शुचि॑ः ॥ १ ॥

हेअग्ने अग्रणीत्वादिगुणविशिष्ट हेनृणांनृपते नृणांमनुष्याणांमध्ये येनरोयष्टारःसन्ति तेषां विशेषेणपालयितः यद्वोभाभ्यांपदाभ्यांबहुत्वंनित्यस्वामित्वंचप्रतिपाद्यते सर्वेषामपिनराणांनित्यपालकेत्यर्थः नृणामित्यस्यनिघाताभावश्छान्दसः तादृश हेदेव त्वंद्युभिर्यागदिवसैः निमित्तभूतैर्जायसे यागार्थंमथनेनोत्पद्यसइत्यर्थः यद्वा तादृशैर्दिवसैः सहितोजायसे तत्तद्यागदिवसेषुप्रसिद्धोभवसीत्यर्थः तथात्वमाशुशुक्षणिः जायसे आसर्वतोदीप्यमानोभवसि आङिउपपदेशुचदीप्तावित्येतस्यसन्नन्तस्यछान्दसमिदंरूपं यद्वा आशुशीघ्रंशुच्दीप्तःसन् यतः संसेव्यसइतिआशुशुचंशोकंसनोतिददातिशत्रुभ्योदाहादिनेत्याशुशुक्षणिः तादृशोभवसि एवंसर्वत्रप्रतिविशेषणं जायसइतियोज्यं हेअग्ने त्वं अद्भ्योवृष्ट्युदकेभ्योजायसे वैद्युतरूपेणवाडवरूपेणवासमुद्रोदके-

भ्यः त्वंअश्मनोमेघात् पाषाणाद्वापरिजायसे योअश्मनोरन्तरग्निंजजानेतिहिमन्त्रान्तरम्[1] । त्वंवनेभ्यःवृक्षादिसमूहेभ्योदावरूपेण त्वमोषधीभ्यःवैश्वानररूपेण एवंमहानुभावस्त्वं मथनेनोत्पन्नः सन्सर्वात्मकोभवसीत्यर्थः शुचिरेवजायसे यद्वा शुचिरादित्यरूपोजायसइत्यर्थः अत्रत्वमग्नेद्युभिरहोभिरित्यादिनिरुक्तमनु[2]सन्धेयम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

तवा॑ग्नेहो॒त्रंतव॑पो॒त्रमृ॒त्विय॑ंतव॑ने॒ष्ट्रंत्वम॒ग्निदृ॑ताय॒तः ।
तव॑प्रशा॒स्त्रंत्वम॑ध्वरीयसिब्र॒ह्माचासि॑गृ॒हप॑तिश्चनो॒दमे॑ ॥ २ ॥

तव॑ । अ॒ग्ने॒ । हो॒त्रम् । तव॑ । पो॒त्रम् । ऋ॒त्विय॑म् । तव॑ । ने॒ष्ट्रम् ।
त्वम् । अ॒ग्नित् । ऋ॒त॒ऽय॒तः । तव॑ । प्र॒ऽशा॒स्त्रम् । त्वम् ।
अ॒ध्व॒रि॒ऽय॒सि॒ । ब्र॒ह्मा । च॒ । आसि॑ । गृ॒हऽप॑तिः । च॒ । न॒ः । दमे॑ ॥२॥

हेअग्ने होत्रं होतुःकर्मशस्त्रयाज्यादिलक्षणंयदस्तितदपितवैव त्वदर्थमित्यर्थः तथापोत्रं पोतुः कर्मयदस्ति तदपितवैव तथाऋत्वियंप्राप्तकालमार्त्विज्यंतवैवनेष्ट्रं नेष्टुःकर्मप्रस्थितयाज्यादिरूपं तव हेअग्ने त्वमग्निद्आग्नीध्रश्चत्वमेवासि तथाऋतायतोयज्ञमिच्छतस्तवैवप्रशास्त्रं यत्प्रशास्तुर्मैत्रावरुणस्यकर्मतत् हेअग्ने त्वमध्वरीयसि अध्वरंयज्ञंकामयसेअध्वर्युर्भवसीत्यर्थः तथाध्वर्युशब्दव्युत्पत्तेः अध्वर्युरध्वरयुरध्वरंकामयतइतिवेतिहिनिरु[3]क्तम्। तथाब्रह्माचब्राह्मणाच्छंस्यप्यसि तथानोदमेस्मद्यज्ञगृहेगृहपतिश्चासीति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

त्वम॑ग्न॒इन्द्रो॑वृष॒भःस॒ताम॑सि॒त्वंविष्णु॑रुरुगा॒योन॑म॒स्य॑ः ।
त्वंब्र॒ह्मार॑यि॒विद्ब्र॑ह्मणस्पते॒त्वंवि॑धर्तःसचसे॒पुर॑ंध्या ॥ ३ ॥

---

१ ऋ० सं० २, ६. ६. । २ नि० ६. १. । ३ नि० १. ८. ।

त्वम् । अ॒ग्ने । इन्द्रः॑ । वृ॒ष॒भः । स॒ताम् । अ॒सि॒ । त्वम् । विष्णुः॑ ।
उ॒रु॒ऽगा॒यः । न॒म॒स्यः॑ । त्वम् । ब्र॒ह्मा । र॒यि॒ऽवित् । ब्र॒ह्म॒णः॒ । प॒ते॒ ।
त्वम् । वि॒ध॒र्त॒रिति॑ विऽध॑र्तः । स॒च॒से॒ । पुर॑म्ऽध्या ॥ ३ ॥

हेअग्ने त्वंयतः सतांवृषभोवर्षितासि अतइन्द्रोसि यद्वा सतांसाधूनां इन्द्रोसि कामानांवर्षितासि त्वंविष्णुरसि यतउरुगायः बहुभिर्गीयमानः अतोनमस्यः नमस्कार्यश्चभवसि हेब्रह्मणस्पते परिवृढस्यकर्मणोमन्त्रस्यवापालयितःत्वं यतः रयिवित्गवादिधनस्यवेत्ता अतोब्रह्मासि हेविधर्तः विविधकारक वैश्वानररूपाग्ने त्वंपुरन्ध्याबहुप्रकारयाबुद्ध्यासचसे सहवर्तसे सर्वदाबुद्ध्यास्तूयसइत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

त्वम॑ग्ने॒राजा॒वरु॑णोधृ॒तव्र॑त॒स्त्वंमि॒त्रोभ॑वसिद॒स्मईड्यः॑ ।
त्वम॑र्य॒मासत्प॑ति॒र्यस्य॑सं॒भुजं॒त्वमंशो॑वि॒दथे॑देवभाज॒युः ॥ ४ ॥

त्वम् । अ॒ग्ने॒ । राजा॑ । वरु॑णः । धृ॒तऽव्र॑तः । त्वम् । मि॒त्रः । भ॒व॒सि॒ ।
द॒स्मः । ईड्यः॑ । त्वम् । अ॒र्य॒मा । सत्ऽप॑तिः । यस्य॑ । स॒म्ऽभुज॑म् ।
त्वम् । अंशः॑ । वि॒दथे॑ । दे॒व॒ । भा॒ज॒युः ॥ ४ ॥

हेअग्ने त्वंयतोधृतव्रतः धारितकर्मासि अतोवरुणोराजासि यतोदस्मः शत्रूणामुपक्षपयिताईड्यःस्तुत्यश्च अतोत्वंमित्रः एतन्नामकोदेवोसि यतः त्वंसत्पतिः सतामभिमतप्रदानेनपालयिता अतः अर्यमाभवसि दातृत्वंचार्यम्णोलिङ्गं अर्यमेतितमाहुर्योददातीतियस्यार्यम्णोदानंसंभुजंसन्ततभुजंव्यापकंभवति यद्वा यस्यधनंसंभुजं सम्यग्भोगायसाधुग्रहीतॄणां तथात्वंअंशः सूर्यमूर्त्यन्तरभूतएतन्नामकोदेवोसि तादृशहेदेव विदथेस्मदीययज्ञे भाजयुः फलानांभाजयिताप्रापयितासि॥४॥

अथपञ्चमी–

त्वम॑ग्ने॒त्वष्टा॑विध॒तेसु॒वीर्यं॒तव॒ग्नावो॑मित्रमहःसजा॒त्य॑म् ।
त्वमा॑शु॒हेमा॑ररिषे॒स्वश्व्यं॒त्वंन॒रांशर्धो॑असिपुरू॒वसुः॑ ॥ ५ ॥ १७ ॥

त्वम् । अग्ने । त्वष्टा । विधते । सुऽवीर्यम् । तव । ग्नावः । मित्रऽमहः ।
सऽजात्यम् । त्वम् । । आशुऽहेमा । ररिषे । सुऽअश्व्यम् ।
त्वम् । नराम् । शर्धः । असि । पुरुऽवसुः ॥ ५ ॥ १७ ॥

हेअग्ने त्वष्टाफलस्यसाधुसंपादयितात्वं विधतेपरिचरतेजनाय सुवीर्यंशोभनवीर्यंधनं तद्धेतुर्भवसि ग्नावः याः स्तुतिवाचःसन्ति तास्तव स्वभूताः हेमित्रमहः हितकारितेजः सजात्यं अस्माकंबान्धवंभजसइत्यर्थः हेअग्ने आशुहेमा आशुप्रेरयितात्वं स्वश्व्यंशोभनाश्वसमूहोपेतंफलं ररिषेददासि हेअग्ने पुरूवसुः प्रभूतधनस्त्वं नरांनराणां शर्धोबलस्थानीयोसि ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपञ्चमेसप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

अथषष्ठी–

त्वमंग्नेरुद्रोअसुंरोमहोदिवस्त्वंशर्धोमारुंतंपृक्षईशिषे ।
त्वंवातैररुणैर्यासिशंगयस्त्वंपूषाविधतःपासिनुत्मना ॥ ६ ॥

त्वम् । अग्ने । रुद्रः । असुरः । महः । दिवः । त्वम् । शर्धः । मारुतम् ।
पृक्षः । ईशिषे । त्वम् । वातैः । अरुणैः । यासि । शम्ऽगयः ।
त्वम् । पूषा । विधतः । पासि । नु । त्मना ॥ ६ ॥

हेअग्ने त्वं महोदिवोमहतोद्युलोकात् उपलक्षणमेतत् लोकत्रयात् असुरः शत्रूणांनिरसिता रुद्रोसि रुद्दुःखं दुःखहेतुर्वापापादिः तस्यद्रावयिताएतन्नामकोदेवोसि रुद्रोवाएषयदग्निरित्यादिष्वग्नेरुद्रशब्देनव्यवहारात् यद्वा त्वंरुद्रः रौति मामनिष्टानरादुःखेपतिष्यन्तीतिरुद्रः तादृशोसि रुद्रोरौतीतिसतइतिनिरुक्तम्[१] । तथामहोमहतोदिवोद्युलोकस्यसंबन्धी असुरोसि असुर्बलंतस्यदाताआदित्यरूपश्चत्वमसि अग्नेर्द्युलोकसंबन्ध्यसुरत्वमुतवादिवोअसुरायमन्मेत्यादिषु तथात्वंमारुतंशर्धः मरुत्समूहरूपंबलमसि वायुरूपश्चत्वमसीत्यर्थः एवमग्न्यादित्यवायुरूपस्त्वंपृक्षोन्नस्य हविर्लक्षणस्य ईशिषे ईश्वरोभवसि यस्मादेवं तस्मात्त्वंवातैर्वायुसदृशैररुणैररुणवर्णैरश्वैः शङ्गयः सुखस्यगृहरूपआवासभूतःसन् यासिप्राप्नोषियागगृहं यद्वा अरुणैर्गमनशीलैर्वातैर्वायुभिरुत्पन्नः

---

[१] नि० १०. ५.।

सन्यासिवने तथात्वंपूषासर्वस्यपोषकःसन् नुक्षिप्रं त्मना आत्मना अनुग्रहरूपयास्वबुद्ध्यैव विधतः परिचरतोयजमानान् पासि ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

त्वमग्नेद्रविणोदाअरंकृतेत्वंदेवःसवितारत्नधाअसि ।
त्वंभगोनृपतेवस्वईशिषेत्वंपायुर्दमेयस्तेविधत् ॥ ७ ॥

त्वम् । अग्ने । द्रविणःऽदाः । अरम्ऽकृते । त्वम् । देवः । सविता ।
रत्नऽधाः । असि । त्वम् । भगः । नृऽपते । वस्वः । ईशिषे । त्वम् ।
पायुः । दमे । यः । ते । अविधत् ॥ ७ ॥

हेअग्ने त्वं अरंकृतेत्वामलंकुर्वतेयजमानायद्रविणोदाः हिरण्यस्यदातासि देवोद्योतमानः सवितासर्वस्यसत्कर्मसुप्रेरकस्त्वंरत्नधा रमणीयानांधनानांमणिमुक्तादीनांधारयितासि तथा हेनृपते नृणांपालकाग्ने त्वंभगोभजनीयःसन् वस्वोवसुनोधनस्य ईशिषे समर्थोभवसिदातुं योयजमानोदमेयज्ञगृहेतेत्वांअविधत् परिचरति तस्यपायुः पालकस्त्वमसि ॥ ७॥

अथाष्टमी–

त्वामग्नेदमआविश्पतिंविशस्त्वांराजानंसुविदत्रमृञ्जते ।
त्वंविश्वानिस्वनीकपत्यसेत्वंसहस्राणिशतादशप्रति ॥ ८॥

त्वाम् । अग्ने । दमे । आ । विश्पतिम् । विशः । त्वाम् । राजानम् ।
सुऽविदत्रम् । ऋञ्जते । त्वम् । विश्वानि । सुऽअनीक । पत्यसे ।
त्वम् । सहस्राणि । शता । दश । प्रति ॥ ८॥

हेअग्ने विश्पतिंयजमानानांपालकं त्वां विशः यजमानादमेस्वकीयेयज्ञगृहे आ आसादयन्ति उपसर्गवशाद्योग्यक्रियाध्याहारः तथाकृत्वाराजानंदीप्यमानं सुविदत्रंशोभनदानं अस्मदनुकूलचेतस्कंसुधनंवात्वांऋञ्जते प्रसाधयन्ति ऋञ्जतिःप्रसाधनकर्मेतियास्कः । यतएवं ततोहेस्वनी-

Funding by IKS-MoE

क शोभनज्वालारूपसेन त्वंविश्वानिसर्वाणिहवींषीतिशेषः षष्ठ्यर्थेद्वितीया. विश्वेषांहविषामाज्यसोमपुरोडाशादीनां पत्यसे ईश्वरोभवसि ईश्वरनामैतत् इरज्यतिपत्यतइतितन्नामसुपाठात् यद्वा पतिभावमाचरसि त्वंतुसहस्राणिशताशतानिदशएतत्संख्याकानिप्रतिएतत्संख्याकानामभिमतसाधनानांप्रतिनिधिरित्यर्थः प्रतिःप्रतिनिधिप्रतिदानयोरितिकर्मप्रवचनीयत्वं तैर्यत्फलंभवति तत्त्वयालभ्यतइत्यर्थः ॥८॥

अथनवमी—

त्वाम॑ग्नेपि॒तर॑मि॒ष्टिभि॒र्न॑र॒स्त्वांभ्रा॒त्राय॒शम्या॑तनू॒रुच॑म् ।
त्वंपु॒त्रोभ॑वसि॒यस्तेवि॑ध॒त्वंसखा॑सु॒शेव॑ःपास्या॒धृष॑ः ॥ ९ ॥

त्वाम् । अ॒ग्ने॒ । पि॒तर॑म् । इ॒ष्टिऽभि॑ः । नर॑ः । त्वाम् । भ्रा॒त्राय॑ । शम्या॑ ।
त॒नू॒ऽरुच॑म् । त्वम् । पु॒त्रः । भ॒व॒सि॒ । यः । ते॒ । अवि॑धत् । त्वम् ।
सखा॑ । सु॒ऽशेव॑ः । पा॒सि॒ । आ॒ऽधृष॑ः ॥ ९ ॥

हेअग्ने पितरंपालकंत्वांनरोनेतारोयजमानाः इष्टिभिरेषणसाधनैर्यागैर्यजन्तइतिशेषः पितृवत्पालनाययजन्तइत्यर्थः तथातनूरुचंशरीराणांदीपकंशरीरेषुदीप्यमानंवैश्वानरात्मनात्वांभ्रात्राय भ्रातृत्वायसौभ्रात्राय शम्या कर्मनामैतत् कर्मणायजन्तइतिशेषः यद्वोभयत्रवक्ष्यमाणेनाविधदित्यनेनसंबन्धः हेअग्ने योनरस्तेत्वांअविधत्परिचरति तस्यत्वंपुत्रोभवसि पुत्रवत्पालयिताभवसि तथात्वं सखासमानख्यानः सखिवद्धितकारी सुशेवः शेवइतिसुखनाम सुष्ठुसुखकारीसन् आधृषः आधर्षकात्मा पासिरक्षसि पितृत्वकामायपितृत्वेनभ्रातृत्वकामायभ्रातृत्वेनपुत्रत्वकामायपुत्रस्थानीयोभवसि त्रिप्रकारेणरक्षसीत्यर्थः ॥ ९ ॥

अथदशमी—

त्वम॑ग्नऋ॒भुरा॒केन॑म॒स्य॒१॑स्त्वंवाज॑स्यक्षु॒मतो॑रा॒यई॑शिषे ।
त्वंविभा॒स्यनु॑दक्षिदा॒वने॒त्वंवि॒शिक्षु॑रसिय॒ज्ञमा॒तनि॑ः ॥१०॥१८॥

---

१ नि० ६. २१.।

त्वम् । अग्ने । ऋभुः । आके । नमस्यः । त्वम् । वाजस्य । क्षुऽमतः ।
रायः । ईशिषे । त्वम् । वि । भासि । अनु । धक्षि । दावने । त्वम् ।
विऽशिक्षुः । असि । यज्ञम् । आऽतनिः ॥ १० ॥ ३८ ॥

हेअग्ने त्वंऋभुः उरुभासमानोमेधावीवा त्वमाके अन्तिकेसन्निधावेव नमस्योनमस्कार्यः स्तुत्यइत्यर्थः इतरदेवतावन्मन्त्रप्रतिपाद्याकारेणस्तुत्योनभवसि किन्तुप्रत्यक्षइत्यर्थः तथात्वंक्षुमतः शब्दवतः सर्वत्रश्रूयमाणस्यवाजस्यान्नस्यरायोधनस्य ईशिषेस्वामीभवसि अतस्तद्देहीत्यर्थः हेअग्ने त्वंविभासिविशेषेणदीप्यसे तदर्थमनुअनुक्रमेणैव धक्षिदहसिकाष्ठादीन् दहेर्लेटिसिपिरूपं संहितायांभष्भावाभावश्छान्दसः किमर्थमेवं दावनेछेदनायान्धकारस्य यद्वा हविषोदानवतेयजमानाय वा किञ्च त्वंयज्ञंविशिक्षुः विशेषेणशिक्षयितासाधयितासि नलोकाव्ययेतिषष्ठ्यानिषेधः तथा आतनिः फलस्यसर्वतोविस्तारयिता ॥ १० ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपञ्चमेष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

अथैकादशी–

त्वमग्नेअदितिर्देवदाशुषेत्वंहोत्राभारतीवर्धसेगिरा ।
त्वमिळाशतहिमासिदक्षसेत्वंवृत्रहावसुपतेसरस्वती ॥ ११ ॥

त्वम् । अग्ने । अदितिः । देव । दाशुषे । त्वम् । होत्रा । भारती ।
वर्धसे । गिरा । त्वम् । इळा । शतऽहिमा । असि । दक्षसे । त्वम् ।
वृत्रऽहा । वसुऽपते । सरस्वती ॥ ११ ॥

हेअग्ने देव त्वंदाशुषेहविर्दत्तवतेयजमानायादितिरखण्डयिता परिपालयितासि यद्वा अदीनाभूमिरसि किञ्च त्वंहोत्राहोमनिष्पादिकाभारतीभरतस्यादित्यस्यसंबन्धिनीरश्मिरूपासतीगिरास्तुत्यावर्धसेप्रवृद्धोभवसि किञ्च त्वंशतहिमा हिमशब्दःकालोपलक्षकः अपरिमितकाला नित्या इळा भूमिरसि तादृशीसतीदक्षसेदानायसमर्थाभवसि तिङउत्तरत्वादनिघातः तथाहेवसुपतेधनपालक वृत्रहापापादेर्हन्तात्वंसरस्वती सरणवान्वायुःतत्संबन्धिनीएतन्नियामकामाध्यमिकावागसि आदित्याग्निवायूनांसंबन्धिन्योभारतीळासरस्वत्याख्यायास्तिस्रोदेव्यःसन्ति ताअपित्वमेवेत्यर्थः ॥ ११ ॥

अथद्वादशी–

त्वमग्नेसुभृतउत्तमंवयस्तवस्पार्हेवर्णआसंदृशिश्रियः ।
त्वंवाजःप्रतरणोबृहन्नसित्वंरयिर्बहुलोविश्वतस्पृथुः ॥ १२ ॥

त्वम् । अग्ने । सुऽभृतः । उत्ऽतमम् । वयः । तव । स्पार्हे । वर्णे ।
आ । सम्ऽदृशि । श्रियः । त्वम् । वाजः । प्रऽतरणः । बृहन् । असि ।
त्वम् । रयिः । बहुलः । विश्वतः । पृथुः ॥ १२ ॥

हेअग्ने त्वंसुभृतः सुष्ठुपोषितःसन् उत्तमंनिरतिशयंवयः अन्नमायुष्यंवात्वमसि तत्संपादकोसीत्यर्थः तथातवस्पार्हेस्पृहणीयेवर्णेलोहितशुक्लादिलक्षणेसन्दृशिसम्यग्दर्शनीयेश्रियः ऐश्वर्याणिकान्तयोवाआश्रित्यवर्तन्ते उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः किञ्च त्वंवाजः अन्नंतत्साधकत्वात्ताच्छब्द्यं अन्नसाधकइत्यर्थःप्रतरणः प्रतारयितापापात् अतएवबृहन्महानसि तथात्वंरयिर्धनरूपोसि बहुलःसर्वविषयबाहुल्योपेतः विश्वतः सर्वतः पृथुः विस्तीर्णः प्रख्यातइत्यर्थः ॥१२॥

अथत्रयोदशी–

त्वामग्नआदित्यासआस्यं१त्वांजिह्वांशुचयश्चक्रिरेकवे ।
त्वांरातिषाचोअध्वरेषुसश्चिरेत्वेदेवाहविरदन्त्याहुतम् ॥ १३ ॥

त्वाम् ॥ अग्ने । आदित्यासः । आस्यम् । त्वाम् । जिह्वाम् । शुचयः ।
चक्रिरे । कवे । त्वाम् । रातिऽसाचः । अध्वरेषु । सश्चिरे । त्वे इति ।
देवाः । हविः । अदन्ति । आऽहुतम् ॥ १३ ॥

हेअग्ने त्वांआदित्यासः अदितेःपुत्राइन्द्रादयः आस्यंस्वकीयंमुखंभक्षणपानादिसाधनं चक्रिरइतिवक्ष्यमाणेनसंबन्धः तथा हेकवे क्रान्तप्रज्ञ त्वामेवशुचयः शुद्धादीप्तावादेवाजिह्वांस्वकीयजिह्वास्थानीयमास्वादनसाधनंचक्रिरे त्वन्मुखेनैवभक्षयन्ति त्वज्जिह्वयैवास्वादयन्तीत्यर्थः तथा त्वामेवरातिषाचः रातिर्दानंदत्तंहविरादिधनंवा तेनसमवेताः देवाः अध्वरेषुयज्ञेषुसश्चिरे सेवन्ते त्वामेवप्रतीक्षन्ते विनात्वयास्वेषांहविर्भक्षणायोगात् एवंकृत्वात्वेत्वयिदेवाःसर्वे आहुतंसर्वतोदत्तंहविरदन्तिभक्षयन्ति एवंसर्वदेवोपकारिणंमहानुभावं स्तौमीत्यर्थः ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी–

त्वेअ॑ग्ने॒विश्वे॑अ॒मृता॑सोअ॒द्रुहं॑आ॒सादे॒वाह॒विर॑द॒न्त्याहु॑तम् ।
त्वया॒मर्ता॑सःस्वदन्तआसु॒तिं॑त्वंगर्भो॑वी॒रुधां॑जज्ञि॒षे॒शुचि॑ः ॥ १४ ॥

त्वे इति॑ । अ॒ग्ने॒ । विश्वे॑ । अ॒मृता॑सः । अ॒द्रुहः॑ । आ॒सा । दे॒वाः । ह॒विः । अ॒द॒न्ति॒ । आऽहु॑तम् । त्वया॑ । मर्ता॑सः । स्व॒द॒न्ते॒ । आ॒ऽसु॒तिम् । त्वम् । गर्भः॑ । वी॒रुधा॑म् । ज॒ज्ञि॒षे॒ । शुचि॑ः ॥ १४ ॥

हेअग्ने त्वेत्वयि विश्वेसर्वे अमृतासः अमरणधर्माणःअद्रुहःअद्रोग्धारोदेवाआसात्वदीयेनास्येनाहुतंहविरदन्ति भक्षयन्ति आस्यशब्दस्यतृतीयैकवचनेपद्दन्नोमासित्यादिनाआसन्नादेशः ऊडिदंपदादीतिविभक्तेरुदात्तत्वं तथा मर्तासोमनुष्याःअपित्वयासाधनभूतेनासुतिंरसरूपमन्नादिकं स्वदन्ते आस्वादयन्ति त्वमेववीरुधांलतादीनांगर्भोगर्भस्थानीयः तेषांमध्येवस्थानाद् वसुः सर्वेषांनिवासभूतः शुचिः शुद्धःसन् जज्ञिषे उत्पादयसिसस्याद्यन्नम् ॥ १४ ॥

अथपञ्चदशी–

त्वंतान्त्सञ्च॒प्रति॑चासिम॒ज्मनाग्ने॑सुजा॒तप्रच॑देवरिच्यसे ।
पृ॒क्षोयदत्र॑महि॒नावि ते॒भुव॒दनु॒द्यावा॑पृथि॒वीरोद॑सीउ॒भे ॥ १५ ॥

त्वम् । तान् । सम् । च॒ । प्रति॑ । च॒ । अ॒सि॒ । म॒ज्मना॑ । अग्ने॑ । सु॒ऽजा॒त॒ । प्र । च॒ । दे॒व॒ । रि॒च्य॒से॒ । पृ॒क्षः । यत् । अत्र॑ । म॒हि॒ना । वि । ते॒ । भुव॑त् । अनु॑ । द्यावा॑पृथि॒वी इति॑ । रोद॑सी॒ इति॑ । उ॒भे इति॑ ॥ १५॥

हेअग्ने त्वंमज्मनाबलेनतान् प्रसिद्धान्देवान् संचासि सङ्गच्छसि तैःसहितोपिभवसि तथा सामर्थ्येन प्रतिचासि प्रत्येकंतैर्विभिन्नःप्रतिनिधिर्वाभवसि प्रतिस्वीकारसमयेतैःसहितोभवसि वियुक्तश्चभवसीत्यर्थः हेसुजात शोभनजनन मन्त्रसहितमथनेनोत्पन्नत्वादग्नेःसुजन्मत्वं तादृशाग्ने हेदेव प्ररिच्यसेच तैर्बलेनचाधिकोभवसि आधिक्येकारणमाह यत्यस्मात्—अत्रास्मिन्यज्ञेपृक्षः सर्वमप्यन्नं व्यत्ययेनबहुवचनं तेतवैवविभुवत् समर्थंभवति महिनामाहात्म्येन यतोमहत्त्वमस्ति अतइत्यर्थः कुत्रेतितदुच्यते रोदसी सर्वनिरोदनस्वभावे उभेद्यावापृथिवीद्यावापृथिव्यावनुतेप्रतितयोर्मध्येव्याप्तइत्यर्थः त्वयिहुतमन्नंतन्महत्त्वेनलोकत्रयेव्याप्तमित्यर्थः ॥१५॥

Funding by IKS-MoE

अथषोडशी—

येस्तोतृभ्योगोअग्रामश्वपेशसमग्नेरातिमुपसृजन्तिसूरयः।
अस्माञ्चताँश्चप्रहिनेषिवस्यआबृहद्वदेमविदथेसुवीराः ॥१६॥१९

ये । स्तोतृऽभ्यः । गोऽअग्राम् । अश्वऽपेशसम् । अग्ने । रातिम् ।
उपऽसृजन्ति । सूरयः । अस्मान् । च । तान् । च । प्र । हि । नेषि ।
वस्यः । आ । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ १६ ॥ १९ ॥

अनयाहोतास्तुतिनिगमव्याजेनाभिमतमाशास्ते हेअग्ने सूरयोमेधाविनः प्रेरयितारोवाये यजमानाः स्तोतृभ्यःस्तुतिकर्तृभ्योगोअग्रांगावोग्रगामिन्योयस्यास्तादृशींगोप्रमुखांअश्वपेशसं पेशइतिरूपनाम अश्वेननिरूपणीयांएतद्द्वयंप्राधान्याभिप्रायं गौश्चाश्वश्चाजाश्चेतिदक्षिणापरिगणनेषुगवाश्वयोःप्राथम्यात् तादृशींरातिंउपसृजन्तिददते तान्यजमानानस्मांश्चर्त्विजोवस्वोवसीयः श्रेष्ठंस्वर्गादिस्थानंआसर्वतः प्रहिणेषि प्रकर्षेणनयसिखलुनयेत्यर्थः हिप्रसिद्धौ वयंचसुवीराशोभनपुत्रादिसहिताविदथेयज्ञेबृहत्महत्मन्त्रजातंवदेम उच्चारयामः स्तुमइत्यर्थः ॥ १६ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपञ्चमेएकोनविंशोवर्गः ॥ १९ ॥

यज्ञेनवर्धतेतित्रयोदशर्चंद्वितीयंसूक्तं मण्डलद्रष्टुर्गृत्समदस्यार्षं मण्डलादिष्वाग्नेयमितिपरिभाषयाग्नेयं तुशब्दानुकर्षादिदमपिजागतम् यज्ञेनसप्तोनेत्यनुक्रान्तम् प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्जागतेछन्दस्यस्यविनियोगः सूत्रंतुपूर्वसूक्तएवोक्तम् तथाचतुर्विंशिकेतृतीयसवनेजातवेदस्यनिविद्धानीयमिदं यज्ञेनवर्धतेत्याग्निमारुतमितिसूत्रितत्वात् पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोर्द्वितीयेहन्यपिजातवेदस्यनिविद्धानमिदम् चातुर्विंशिकंतृतीयसवनमिति चतुर्विंशादतिदिष्टत्वात् ।

तत्रप्रथमा—

यज्ञेनवर्धतजातवेदसमग्निंयजध्वंहविषातनागिरा।
समिधानंसुप्रयसंस्वर्णरंद्युक्षंहोतारंवृजनेषुधूर्षदम् ॥ १ ॥

यज्ञेन । वर्धत । जातऽवेदसम् । अग्निम् । यजध्वम् । हविषा । तना ।
गिरा । सम्ऽइधानम् । सुऽप्रयसम् । स्वःऽनरम् । द्युक्षम् । होतारम् ।
वृजनेषु । धूःऽसदम् ॥ १ ॥

Funding by IKS-MoE

हेयजमानाऋत्विजोवा यूयं जातवेदसंजातानांवेदितारंजातधनंजातप्रज्ञंवाग्निं यज्ञेनयागेन वर्धतप्रवर्धयत सामान्येनोक्त्वाविशेषेणाह—हविषाचरुपुरोडाशादिनातनाविस्तृतयागिरास्तुत्याचयजध्वं पूजयध्वं कीदृशंतं समिधानंसमिध्यमानं सुप्रयसंशोभनान्नं स्वर्नरंस्वर्गेनेतव्यायजमानायस्यताद्दृशं यद्वा स्वरितिसर्वपर्यायः स्तुतीनांनेतारः स्तोतारः बहुस्तोतारमित्यर्थः द्युक्षंदीप्तंद्युनिवासिनंवाहोतारंहोमसंपादकं वृजनेषुबलेषुधूर्षदंबलस्यकर्तारमित्यर्थः अग्नेःपाटवेसतिशरीरं बलवद्भवतीतिप्रसिद्धम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अ॒भित्वा॒नक्ती॑रु॒षसो॑ववाशि॒रेऽग्ने॑व॒त्संनस्वस॑रेषुधे॒नवः॑ ।
दि॒वइ॒वेद॑र॒तिर्मानु॑षायु॒गाक्षपो॑भासिपुरुवारसं॒यतः॑ ॥ २ ॥

अ॒भि । त्वा॒ । नक्तीः॑ । उ॒षसः॑ । व॒वा॒शि॒रे॒ । अग्ने॑ । व॒त्सम् । न ।
स्वस॑रेषु । धे॒नवः॑ । दि॒वःऽइ॑व । इत् । अ॒र॒तिः । मानु॑षा । यु॒गा ।
आ । क्षपः॑ । भा॒सि॒ । पु॒रु॒ऽवा॒र॒ । स॒म्ऽयतः॑ ॥ २ ॥

हेअग्ने त्वात्वांअभिप्रतिनक्तीः रात्रीः उषसः अहानिसर्वासुरात्रिषुसर्वेष्वप्यहस्सु यद्वा नक्तशब्दःसायंकालंलक्षयति सायंप्रातरग्निहोत्रस्यसद्भावात् सर्वेषुकालेषुसायंप्रातःकालेषु वा ववाशिरे आकांक्षन्तेयजमानायष्टुं यद्वा अहानिरात्रयश्चत्वामेवकामयन्ते होतुंकालेकर्मणश्चोदनात् कालानांकामनमुपचर्यंते तत्रदृष्टान्तः—स्वसरेषु स्वयंसरणशीलेष्वहस्सुसरणाधिकरणेषुगोष्ठेषुवा धेनवोवत्संन वत्समिव किञ्च हेपुरुवार बहुभिर्वरणीयाग्ने संयतोनियतस्त्वं दिवइव द्युलोकस्येवअरतिः व्याप्तोविस्तृतः तत्रत्यानांदेवानांहविःप्रदानायैवसर्वत्रव्याप्तइत्यर्थः मानुषा मानुषाणांयजमानानांसंबन्धीनि युगायुगानि युगशब्दःकालोपलक्षकः प्रातरादिसवनानिसर्वेषुसवनेषु अत्यन्तसंयोगेद्वितीया क्षपोइवरात्रीः सर्वासुरात्रिष्वपिआभासि समन्ताद्दीप्यसे ॥२॥

अथतृतीया—

तंदे॒वाबु॒ध्नेरज॑सःसु॒दंस॑संदि॒वस्पृ॑थि॒व्योर॑र॒तिंन्ये॑रिरे ।
रथ॑मिव॒वेद्यं॑शु॒क्रशो॑चिषम॒ग्निंमि॒त्रंनक्षि॒तिषु॑प्र॒शंस्य॑म् ॥ ३ ॥

Funding by IKS-MoE

तम्। दे॒वाः। बु॒ध्ने। रज॑सः। सु॒ऽदंस॑सम्। दि॒वःपृ॑थि॒व्योः। अ॒र॒तिम्।
नि। ए॒रि॒रे॒। रथ॑म्ऽइव। वेद्य॑म्। शु॒क्रऽशो॑चिषम्। अ॒ग्निम्।
मि॒त्रम्। न। क्षि॒तिषु॑। प्र॒ऽशंस्य॑म्॥ ३ ॥

तंप्रसिद्धमुक्तगुणविशिष्टमग्निं देवाःप्रसिद्धाव्यवहर्तारऋत्विजोवा रजसोरंजनात्मकस्यलोकस्यबुध्नेमूलेपृथिव्यांवेद्यामित्यर्थः तन्न्येरिरेनितरामीरयन्ति व्यापारयन्तिस्वस्वहविर्लाभाय ऋत्विक्पक्षे स्तोत्रादिनानितरांगच्छन्तिभजन्ते कीदृशमित्याह सुदंससंशोभनदर्शनंदिवस्पृथिव्योः द्यावापृथिव्योः अरतिंईश्वरंगन्तारंव्याप्तंवा वेद्यंवेदोधनं तस्मैहितं रथमिवरथंयथास्वाभिमतलाभायाश्रयन्तेतद्वत् यद्वा रथमिवप्राप्तिसाधनत्वेनवर्तमानंवेद्यंवेदितव्यंशुक्रशोचिषंदीप्तवर्णंअग्निंमित्रंन सखिवत् कार्यसाधकं यद्वा आदित्यमिव क्षितिषुयागभूमिषुमनुष्येषुवाप्रशंस्यंप्रकर्षेणस्तुत्यं एवंमहानुभावमग्निंन्येरिरइति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

तमु॒क्षमा॑णं॒रज॑सि॒स्वआदमे॑च॒न्द्रमि॑वसु॒रुचं॑ह्वा॒रआद॑धुः।
पृ॒श्न्याः॑पत॒रं॑चि॒तय॑न्तम॒क्षभिः॑पा॒थोनपा॒युंजन॑सीउ॒भेअनु॑॥ ४ ॥

तम्। उ॒क्षमा॑णम्। रज॑सि। स्वे। आ। दमे॑। च॒न्द्रम्ऽइ॑व।
सु॒ऽरुच॑म्। ह्वा॒रे। आ। द॒धुः॒। पृश्न्याः॑। प॒त॒रम्। चि॒तय॑न्तम्।
अ॒क्षऽभिः॑। पा॒थः। न। पा॒युम्। जन॑सी॒ इति॑। उ॒भे इति॑। अनु॑॥४॥

तंस्तुत्यतरंरजस्यन्तरिक्षेआउक्षमाणंसर्वतःसिञ्चन्तंवृष्टिजलं रजसिपृथिव्यांवेद्यांघृतादिना आसिच्यमानंवा स्वेस्वकीयेह्वारेविजनेदमेयागगृहेआदधुः आदधते कीदृशंतं चन्द्रमिवसुरुचं चन्द्रमितिहिरण्यनाम हिरण्यमिवशोभनदीप्तिं पश्चात्प्रवृद्धावस्थायांपृश्न्याःपतरंद्युलोकस्यान्तरिक्षस्यागन्तारं अक्षभिःस्वकीयैर्ज्वालारूपैःअवयवैःचितयंतं चेतयमानं पाथोनपायुं उदकमिवरक्षकं उभेजनसी सर्वस्यजनयित्र्यौद्यावापृथिव्यावनुव्याप्तंभूम्यांहोमाधारत्वेनस्थित्वाहविःप्रापणायद्युलोकगामिनमितिभावः एवंरूपमग्निमादधते ॥ ४ ॥

Funding by IKS-MoE

अथपञ्चमी–

स॒होता॒विश्वं॒परि॑भूत्वध्व॒रंतमु॑ह॒व्यैर्मनु॑षऋञ्जतेगि॒रा ।
हि॒रि॒शि॒प्रोवृं॑धसा॒नासु॒जर्भु॑र॒द्द्यौर्नस्तृ॒भिश्चि॑तय॒द्रोद॑सी॒अनु॑॥५॥२०॥

सः । होता॑ । विश्व॑म् । परि॑ । भू॒तु । अ॒ध्व॒रम् । तम् । ऊँ॒ इति॑ ।
ह॒व्यैः । मनु॑षः । ऋ॒ञ्ज॒ते॒ । गि॒रा । हि॒रि॒ऽशि॒प्रः । वृ॒ध॒सा॒नासु॑ ।
जर्भु॑रत् । द्यौः । न । स्तृ॒ऽभिः॑ । चि॒त॒य॒त् । रोद॑सी॒ इति॑ । अनु॑ ॥५॥२०॥

सोग्निर्होताहोमनिष्पादकःसन्विश्वंसर्वंअध्वरंयागंपरिभूतु परितोभवतु तमुतमेवाग्निंहव्यैर्हविर्भिःगिरास्तुत्याच मनुषोमनुष्याऋञ्जते प्रसाधयन्ति ऋञ्जतिःप्रसाधनकर्मा हिरिशिप्रोहरणशीलहनुः दीप्तोष्णीषोवा शिप्राःशीर्षसुवितताहिण्ययीरित्यादिमन्त्रान्तरात्। वृधसानासुप्रवर्धमानास्वोषधीषुज्वालासुवाजर्भुरत् पूर्यमाणोयज्ञगन्ता शत्रंतंपदं यद्वा द्वितीयार्थेसप्तमी वर्धमानाओषधीर्जर्भुरत् पुनःपुनर्दहन्नित्यर्थः द्यौर्द्युलोकोन्तरिक्षंस्तृभिर्न नक्षत्रैरिवरोदसीअनुद्यावापृथिव्यावनुचितयत् चेतयति ज्वालाभिर्विस्फुलिङ्गैश्चभुवमन्तक्षिरंचव्याप्नोतीत्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपञ्चमेविंशोवर्गः ॥ २० ॥

अथषष्ठी–

सनो॑रे॒वत्स॑मिधा॒नःस्व॒स्तये॑संद॒द॒स्वान्र॒यिम॒स्मासु॑दीदिहि ।
आनः॑कृणुष्वसुवि॒ताय॒रोद॑सी॒अग्ने॑ह॒व्यामनु॑षोदेववी॒तये॑ ॥ ६ ॥

सः । नः॒ । रे॒वत् । स॒म्ऽइ॒धा॒नः । स्व॒स्तये॑ । स॒म्ऽद॒द॒स्वान् । र॒यिम् ।
अ॒स्मासु॑ । दी॒दि॒हि॒ । आ । नः॒ । कृ॒णु॒ष्व॒ । सु॒वि॒ताय॑ । रोद॑सी॒ इति॑ ।
अग्ने॑ । ह॒व्या । मनु॑षः । दे॒व॒ । वी॒तये॑ ॥ ६ ॥

हेअग्ने सतादृशस्त्वंनोस्माकं स्वस्तये स्वस्तीत्यविनाशिनाम क्षेमायरेवत्रयिमत् रयिंधनं उपर्युपरिवृद्धिमत् दानयोग्यंवाधनंअस्मासुसंददस्वान् सम्यक्प्रयच्छन् समिधानोस्माभिःसम्यगिध्यमानःसन्दीदिहि दीप्यस्व यद्वा रेवदितिक्रियाविशेषणं राःधनंसमृद्धिमत्यथातथादीप्य-

---

१ ऋ० सं० ४. ३. १६. ।

Funding by IKS-MoE

स्वेति तथाभूतःसन्नोस्मभ्यंसुविताय सुहिताय शोभनफलाय रोदसीद्यावापृथिव्यावाकृणुष्व सर्वतःकुरुष्व उभौलोकौभोगप्रदौकुर्वित्यर्थः किमर्थमितितदुच्यते हेदेवाग्ने मनुषोमनुष्यस्ययजमानस्य ममसंबन्धीनि हव्याहवींषिवीतयेदेवेभ्योभक्षणायपुनःपुनर्यागाद्यनुष्ठानायेत्यर्थः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

दानो॑अग्नेबृह॒तोदाः॑सह॒स्रिणो॑दु॒रोनवाज॒ंश्रुत्या॒अपा॑वृधि ॥
प्राची॒द्यावा॑पृथि॒वीब्रह्म॑णाकृधि॒स्व॒१॑र्णशु॒क्रमु॒षसो॒विदि॑द्युतुः ॥७॥

दाः । न॒ः । अ॒ग्ने॒ । बृ॒ह॒तः । दाः । स॒ह॒स्रिण॑ः । दु॒रः । न । वाज॑म् ।
श्रुत्यै॑ । अप॑ । वृ॒धि॒ । प्राची॒ इति॑ । द्यावा॑पृथि॒वी इति॑ । ब्रह्म॑णा ।
कृ॒धि॒ । स्व॑ः । न । शु॒क्रम् । उ॒षस॑ः । वि । दि॒द्यु॒तुः ॥ ७ ॥

हेअग्ने नोस्मभ्यं बृहतोमहतः प्रभूतान्गवाश्वादिधनविशेषान् दाःदेहि तथासहस्रिणः सहस्रसंख्योपेतान् पुत्रभृत्यादीन्दाः देहि ददातेश्छान्दसेलुङिरूपम् वाक्यभेदादनिघातः श्रुत्यैकीर्त्यै वाजमन्नं दुरोनतस्य द्वाराण्यपि नशब्दश्चार्थे अपावृधि अपवृणु प्रेरयेत्यर्थः यद्वा द्वाराणीव तत्प्राप्त्युपायान्विशदयति तदर्थंद्यावापृथिवीब्रह्मणापरिवृढेनकर्मणाप्राचीप्रकृष्टाञ्चने अस्मदनुकूले कृधिकुरु स्वर्ण आदित्यइवयथाजगत्प्रकाशयति तद्वत् शुक्रंदीप्तंत्वामुषसः उषः कालाविदिद्युतुः विद्योतयन्ति उषःकालेह्यग्नयःप्रज्वाल्यन्ते ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

सइ॑धा॒नउ॒षसो॒राम्या॒अनु॒स्व॒१॑र्णदी॑देदरु॒षेण॑भा॒नुना॑ ।
होत्रा॑भिर॒ग्निर्मनु॑षःस्वध्व॒रोराजा॑वि॒शामति॑थि॒श्चारु॑रा॒यवे॑ ॥ ८ ॥

सः । इ॒धा॒नः । उ॒षस॑ः । राम्या॑ः । अनु॑ । स्व॑ः । न । दी॒दे॒त् । अ॒रु॒षेण॑ ।
भा॒नुना॑ । होत्रा॑भिः । अ॒ग्निः । मनु॑षः । सु॒ऽअ॒ध्व॒रः । राजा॑ । वि॒शाम् ।
अति॑थिः । चारु॑ः । आ॒यवे॑ ॥ ८ ॥

सोग्निःराम्यारमणहेतुभूताः उषसःअनुअनुलक्ष्यइधानः इध्यमानः दीपितःसन् अरुषेणरोचमानेनभानुनातेजसास्वर्णआदित्यइवदीदेत् दीप्यते सोग्निर्मनुषोमनुष्यस्यहोतुः होत्राभिः होत्रेतिवाङ्नाम होमसाधनभूताभिःस्तुतिभिःस्तूयमानः स्वध्वरः शोभनयागोविशांप्रजानां राजाराजमानः स्वामीआयवे मनुष्याय यजमानायतदर्थं चारुः चरणशीलः अतिथिः अतिथिवत्पूज्योभवति ॥ ८ ॥

अथनवमी—

एवानोअग्नेअमृतेषुपूर्व्यधीष्पीपायबृहद्दिवेषुमानुषा ।
दुहानाधेनुर्वृजनेषुकारवेत्मनाशतिनंपुरुरूपमिषणि ॥ ९ ॥

एव । नः । अग्ने । अमृतेषु । पूर्व्य । धीः । पीपाय । बृहत्ऽदिवेषु ।
मानुषा । दुहाना । धेनुः । वृजनेषु । कारवे । त्मना । शतिनम् ।
पुरुऽरूपम् । इषणि ॥ ९ ॥

बृहद्दिवेषुप्रभूतद्युतिषुअमृतेषुदेवेषुमध्ये हेपूर्व्य पूर्वभाविन्नग्ने त्वांमानुषामनुष्याणांमध्ये नोस्मदीयाधीर्बुद्धिःस्तुतिकर्मवा एवएवंपीपायप्याययति यद्वा मानुषामनुष्यान् धीस्त्वदीया बुद्धिः कर्मवाप्याययतु तथात्वदीयाधीः वृजनेषुयज्ञेषुकारवेस्तोत्रेदुहाना धेनुः दोग्ध्रीधेनुरिव लुप्तोपममेतत् त्मनाआत्मनैव इषणिएषणायां सत्यां शतिनं अपरिमितसंख्याकं पुरुरूपंगवाश्वादिरूपेणनानारूपं धनसमूहं दुहानाभवति ॥ ९ ॥

अथदशमी—

वयमग्नेअर्वतावासुवीर्यंब्रह्मणावाचितयेमाजनाँअति ।
अस्माकंद्युम्नमधिपञ्चकृष्टिषूच्चास्व१र्णशुशुचीतदुष्टरम् ॥१०॥

वयम् । अग्ने । अर्वता । वा । सुऽवीर्यम् । ब्रह्मणा । वा । चितयेम ।
जनान् । अति । अस्माकम् । द्युम्नम् । अधि । पञ्च । कृष्टिषु ।
उच्चा । स्वः । न । शुशुचीत । दुस्तरम् ॥ १० ॥

हेअग्ने वयंयजमानाः सुवीर्यंशोभनसामर्थ्योपेतंयथातथा अर्वतावा अरणकुशलेनाश्वेन वाशब्दश्चार्थे ब्रह्मणावाअन्नेनचत्वद्दत्तेनजनानस्मत्समानानतिचितयेम अतिक्रम्यज्ञायेमहि कर्मणिकर्तृप्रत्ययः यद्वा त्वद्दत्तेनान्नेनचसुवीर्यंचितयेम प्रकाशायतदर्थमस्माकंपञ्च पञ्चसुकृष्टिषुजनेषुनिषादपञ्चमेषुचतुर्षुवर्णेषुउच्चाउच्चैःअतिप्रभूतं दुस्तरं अन्येनाप्राप्तंद्युम्नंधनं स्वर्ण सूर्यइव अधि अधिकं शुशुचीतदीप्यतां अधीत्ययमनर्थकोवा ॥ १० ॥

अथैकादशी—

स नो॑ बोधि सहस्य प्र॒शंस्यो॒ यस्मि॑न्त्सुजा॒ता इ॒षय॑न्त सू॒रय॑ः ।
यम॑ग्ने य॒ज्ञमु॑प॒यन्ति॑ वा॒जिनो॒ नित्ये॑ तो॒के दी॑दि॒वांसं॒ स्वे दमे॑ ॥ ११ ॥

सः । न॒ः । बो॒धि॒ । स॒ह॒स्य॒ । प्र॒ऽशंस्य॑ः । यस्मि॑न् । सु॒ऽजा॒ताः ।
इ॒षय॑न्त । सू॒रय॑ः । यम् । अ॒ग्ने॒ । य॒ज्ञम् । उ॒प॒ऽयन्ति॑ । वा॒जिन॑ः ।
नित्ये॑ । तो॒के॑ । दी॒दि॒ऽवांस॑म् । स्वे । दमे॑ ॥ ११ ॥

हेअग्ने सहस्यशत्रूणामभिभवितः बलप्रभववा प्रशंस्यः स्तुत्यः सत्वंनोस्मदीयंस्तोत्रादिकं बोधिबुध्यस्व सइत्युक्तंकइत्याह—यस्मिन्नग्नौसुजाताः शोभनजननाः सूरयः स्तोतारऋत्विजः इषयन्त गमयन्तिस्तोत्राणि किञ्च हेअग्नेयज्ञंयजनीयंयंवाजिनोहविर्लक्षणान्नवन्तोयजमानानित्येतोकेऔरसेपुत्रेनिमित्तभूतेसति यद्वा तस्मिन्यथादीप्यतेपुत्रगृहेयथापितादीप्यतेतद्वत् स्वेदमे स्वकीयेयागगृहेसवनीयादिस्थानेदीदिवांसंदीप्यमानमुपयन्ति हविःस्तोत्रादिनासबोधीत्यन्वयः ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

उ॒भया॑सो जातवेदः स्याम ते स्तो॒तारो॑ अग्ने सू॒रय॑श्च॒ शर्म॑णि ॥
वस्वो॑ रा॒यः पु॑रुश्च॒न्द्रस्य॒ भूय॑सः प्र॒जाव॑तः स्वप॒त्यस्य॑ शग्धि नः ॥ १२ ॥

उ॒भया॑सः । जा॒त॒ऽवे॒दः॒ । स्या॒म॒ । ते॒ । स्तो॒तार॑ः । अ॒ग्ने॒ । सू॒रय॑ः ।
च॒ । शर्म॑णि । वस्व॑ः । रा॒यः । पु॒रु॒ऽच॒न्द्रस्य॑ । भूय॑सः । प्र॒जाऽव॑तः ।
सु॒ऽअ॒प॒त्यस्य॑ । श॒ग्धि॒ । न॒ः ॥ १२ ॥

हेजातवेदः जातानांवेदितरग्ने स्तोतारः त्वांस्तुवन्तऋत्विजः सूरयोमेधाविनोयजमानाश्चेत्युभयासः उभयेवयंशर्मणिसुखेनिमित्तभूतेसति तेत्वत्संबन्धिनःस्याम भवेम यद्वा तेशर्मणिस्याम त्वंचनोस्माकंवस्वोनिवासहेतोर्वसिष्ठस्यरायोगवादिधनस्यपुरुश्चन्द्रस्य अतिशयेनाह्लादकस्यबहुहिरण्योपेतस्यवाभूयसः प्रभूतस्यप्रजावतोभृत्याद्युपेतस्यपुत्रादिभोगपर्याप्तस्यवा स्वपत्यस्य शोनपुत्रस्य ईदृग्रूपंधनंनोस्मभ्यंशग्धि देहि दातुंशक्तोभवसि ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी–

येस्तो॒तृभ्यो॒गोअ॑ग्रा॒मश्व॑पेशस॒मग्ने॑रा॒तिमु॑पसृ॒जन्ति॑सू॒रयः॑।
अ॒स्माश्च॒ताँश्च॒प्रहिनेषि॒वस्य॒आबृ॒हद्व॑देमवि॒दथे॑सु॒वीराः॑॥१३॥२१॥

ये। स्तो॒तृऽभ्यः॑। गोऽअ॑ग्राम्। अश्व॑ऽपेशसम्। अग्ने॑। रा॒तिम्।
उ॒प॒ऽसृ॒जन्ति॑। सू॒रयः॑। अ॒स्मान्। च॒। तान्। च॒। प्र। हि।
नेषि॑। वस्यः॑। आ। बृ॒हत्। व॒दे॒म॒। वि॒दथे॑। सु॒ऽवीराः॑॥ १३॥२१॥

येस्तोतृभ्यइतित्रयोदशीव्याख्याता ॥ १३ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपञ्चमेएकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

समिद्धोअग्निरित्येकादशर्चंतृतीयंसूक्तंगार्त्समदंत्रैष्टुभं सप्तमीजगती समिद्धोग्निर्नराशंसः तनूनपादादयएकादशप्रयाजदेवताः समिद्धएकादशाप्रंसप्तमीजगतीत्यनुक्रमणिका पशौशुनकानामिदमाप्रीसूक्तं गृत्समदस्यापिशुनकत्वात् समिद्धोअग्निरितिशुनकानामितिहिसूत्रितम् ।

तत्रप्रथमा–

समि॑द्धोअ॒ग्निर्निहि॑तःपृथि॒व्यांप्र॒त्यङ्विश्वा॑नि॒भुव॑नान्यस्थात्।
होता॑पाव॒कःप्र॒दिवः॑सुमे॒धादे॒वोदे॒वान्य॑जत्व॒ग्निरर्ह॑न्॥ १ ॥

सम्ऽइ॑द्धः। अ॒ग्निः। निऽहि॑तः। पृ॒थि॒व्याम्। प्र॒त्यङ्। विश्वा॑नि।
भुव॑नानि। अ॒स्था॒त्। होता॑। पा॒व॒कः। प्र॒ऽदिवः॑। सु॒ऽमे॒धाः।
दे॒वः। दे॒वान्। य॒ज॒तु॒। अ॒ग्निः। अर्ह॑न्॥ १ ॥

पृथिव्यांवेदिलक्षणायांसमिद्धः सम्यक्दीप्तः एतन्नामकोग्निः निहितः स्थापितःसन् विश्वानिसर्वाणि भुवनानिभूतजातानिप्रत्यङ् अभिमुखःसन् अस्थात् तिष्ठति यथासर्वेजनाः प-

श्यन्ति तथा प्रवृद्धोभवदित्यर्थः किञ्च सोग्निर्होताहोमनिष्पादकोदेवानामाह्वातावापावकः शोधकः प्रदिवः पुराणः सुमेधाः शोभनप्रज्ञोदेवोद्योतमानः एवंमहानुभावोग्निः अर्हन् यागयोग्यः सन् देवान्यजतु अन्नयष्टव्यानिन्द्रादीन्पूजयतु ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

नरा॒शंस॒ःप्रति॒धामा॑न्य॒ञ्जन्ति॒स्रोदिव॒ःप्रति॑म॒ह्नास्व॒र्चिः ।
घृ॒त॒प्रुषा॒मन॑साह॒व्यमु॒न्दन्मू॒र्धन्य॒ज्ञस्य॒सम॑नक्तुदे॒वान् ॥ २ ॥

नरा॒शंसः॑ । प्रति॑ । धामा॑नि । अ॒ञ्जन् । ति॒स्रः । दिवः॑ । प्रति॑ ।
म॒ह्ना । सु॒ऽअ॒र्चिः । घृ॒त॒ऽप्रुषा॑ । मन॑सा । ह॒व्यम् । उ॒न्दन् ।
मू॒र्धन् । य॒ज्ञस्य॑ । सम् । अ॒न॒क्तु । दे॒वान् ॥ २ ॥

नराशंसः नरैर्नैतृभिर्ऋत्विग्भिः शंसनीयएतन्नामकोग्निः स्वर्चिः शोभनज्वालःसन् धामानिस्थानानिआहुत्यधिकरणानितेजांसिप्रतिप्रत्येकंमह्नास्वमहिम्ना अञ्जन्व्यक्तीकुर्वन् तिस्रोदिवः द्योतमानांस्त्रीन्भूम्यादिलोकांश्चप्रतिप्रत्येकमञ्जन् स्थित्याभूमिंप्रकाशेनान्तरिक्षंहविःप्रापणेनदिवमित्यभिप्रायः यद्वा लोकानांप्रत्येकंत्रित्वोपेतत्वात् तिस्रोदिवइत्यविरुद्धं तिस्रोदिवः पृथिवीस्तिस्रइत्यादिमन्त्रवर्णात् । [1]त्रयोवाइमेत्रिवृतोलोकाइतिब्राह्मणाच्च । तथाघृतप्रुषाघृतंसिञ्चता मनसाहव्यंउन्दन् क्लेदयन् स्निग्धीकुर्वन् यज्ञस्यमूर्धन् मूर्धनिमुखेहोमसमयेदेवान्यष्टव्यान् समनक्तु सम्यक्व्यक्तीकरोतु तर्पयत्वित्यर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

ई॒ळि॒तोअ॑ग्ने॒मन॑सानो॒अर्ह॑न्दे॒वान्य॑क्षि॒मानु॑षा॒त्पूर्वो॑अ॒द्य ।
सआव॑हम॒रुतां॒शर्धो॒अच्यु॑त॒मिन्द्रं॑नरोब॒र्हि॒षदं॑यजध्वम् ॥ ३ ॥

ई॒ळि॒तः । अ॒ग्ने॒ । मन॑सा । नः॒ । अर्ह॑न् । दे॒वान् । य॒क्षि॒ । मानु॑षात् ।
पूर्वः॑ । अ॒द्य । सः । आ । व॒ह॒ । म॒रुता॑म् । शर्धः॑ । अच्यु॑तम् ।
इन्द्र॑म् । न॒रः॒ । ब॒र्हि॒ऽसद॑म् । य॒ज॒ध्व॒म् ॥ ३ ॥

---

[1] ऐ० ब्रा० २. १७.।

Funding by IKS-MoE

हेअग्ने ईळितोस्माभिःस्तुतःसन् मनसास्मदनुरक्तेनदेवानांयागबुद्ध्यावाअर्हन् यागयोग्यःसन् मानुषाद्धोतुःपूर्वः पूर्वभावी नोस्मदर्थमद्यास्मिन्दिनेदेवान्यष्टव्यान् यक्षि त्वमेवयजसि सतादृशोयष्टात्वमावहआकारय कान् मरुतांशर्धोगणंअच्युतमक्षीणमिन्द्रंतदविनाभूतमिन्द्रमपि यद्वा मरुद्बलोपेतमिन्द्रंअनन्तरं हेनरोनेतारऋत्विजःबर्हिषदंबर्हिषिसीदन्तंतमिन्द्रंयजध्वम् पूजयध्वम् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

देवंबर्हिर्वर्धमानंसुवीरंस्तीर्णंरायेसुभरंवेद्यस्याम् ।
घृतेनाक्तंवसवःसीदतेदंविश्वेदेवाआदित्यायज्ञियासः ॥ ४ ॥

देव । बर्हिः । वर्धमानम् । सुऽवीरम् । स्तीर्णम् । राये । सुऽभरम् ।
वेदी इति । अस्याम् । घृतेन । अक्तम् । वसवः । सीदत । इदम् ।
विश्वे । देवाः । आदित्याः । यज्ञियासः ॥ ४ ॥

हेबर्हिःदेव एतदभिमानिन्नग्ने वर्धमानं सुवीरं शोभन वीरसंपादकं सुभरंसुपूर्णंस्तीर्णं अस्मदीयैरृत्विग्भिरास्तृतं भव किमर्थं रायेधनाय अस्यांवेदीवेद्यां सप्तम्यर्थेप्रगृह्यसंज्ञा संहितायां यणादेशश्छान्दसः घृतेनाज्येनाक्तमिदंस्निग्धंबर्हिःसीदत के हेवसवः एतन्नामकाः हेविश्वेसर्वे देवाः हेआदित्याः यज्ञियासोयज्ञार्हास्तेयूयमिदंबर्हिः सीदत अस्मिन्बर्हिषिनिषीदतेत्यर्थः ॥४॥

अथपञ्चमी–

विश्रयन्तामुर्वियाहूयमानाद्वारोदेवीःसुप्रायणानमोभिः ।
व्यचस्वतीर्विप्रथन्तामजुर्यावर्णंपुनानायशसंसुवीरम् ॥ ५ ॥२२॥

वि । श्रयन्ताम् । उर्विया । हूयमानाः । द्वारः । देवीः । सुप्रऽअयनाः ।
नमःऽभिः । व्यचस्वतीः । वि । प्रथन्ताम् । अजुर्याः । वर्णम् ।
पुनानाः । यशसम् । सुऽवीरम् ॥ ५ ॥ २२ ॥

द्वारोदेवीः अग्नेर्द्वाराभिमानिन्योदेव्योविश्रयन्तां विविच्यश्रयन्तां विवृतापिधानाभवन्तु कीदृशस्ताः उर्विया उर्व्यःमहत्यः नमोभिर्नमस्कारोपेतैःस्तोत्रैर्हूयमानाः सुप्रायणाः

सुष्ठुप्रकर्षेणगन्तव्याः ईदृश्योदेव्योविश्रयन्तां किञ्च व्यचस्वतीः व्याप्तिमत्यः अजुर्याः अहिंस्याः अजननावा सुवीरंशोभनपुत्राद्युपेतं यशसंयशोयुक्तं वर्णं वर्णनीयंरूपविशेषं पुनानाः यजमानायशोधयित्र्यः संपादयित्र्योदेव्योविप्रथन्तां विशेषेणप्रख्याताभवन्तु ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपञ्चमेद्वाविंशोवर्गः ॥ २२ ॥

अथषष्ठी–

सा॒ध्वपाँ॑सिस॒नता॑नउक्षि॒तेउ॒षासा॒नक्ता॑व॒य्ये॑वरण्वि॒ते ।
तन्तुँत॒तंसं॒वय॑न्तीसमी॒चीय॒ज्ञस्य॒पेशः॑सु॒दुघे॒पय॑स्वती ॥ ६ ॥

सा॒धु । अपां॑सि । स॒नता॑ । न॒ः । उ॒क्षि॒ते इति॑ । उ॒षसा॒नक्ता॑ ।
व॒य्या॑ऽइव । र॒ण्वि॒ते इति॑ । तन्तु॑म् । त॒तम् । सं॒वय॑न्ती॒ इति॑
स॒म्ऽवय॑न्ती । स॒मी॒ची इति॑ स॒म्ऽई॒ची । य॒ज्ञस्य॑ । पेशः॑ ।
सु॒दुघे॒ इति॑ सु॒ऽदुघे॑ । पय॑स्वती॒ इति॑ ॥ ६ ॥

साधुसाधूनि नोस्मदीयानि अपांसि कर्माणि उद्दिश्य सनता सनातनेन अविच्छिन्नप्रवृत्तिकेनस्तोत्रादिना उक्षिते पूजिते यद्वा पुराणवाचीविभक्त्यन्तःसनच्छब्दोस्ति तस्यप्रथमाद्विवचनस्याकारः सनातने नित्येइत्यर्थः अस्मिन्पक्षे उक्षिते फलस्यसेचयित्र्यौ कर्तरिनिष्ठा उषासानक्ता अहोरात्रदेवते वय्याइव कुशलेइव रण्विते शब्दितेस्तुते परस्परंगच्छन्त्यौवा ततं विस्तृतं तन्तुं तन्तुस्थानीयं यज्ञावयवं संवयन्ती सम्यक् चित्रं सहवा वयन्त्यौ उत्पादयित्र्यौ समीची सम्यक्प्रवृत्तिके परस्परानुकूले किमर्थंसंवयन्ती यज्ञस्यानुष्ठीयमानस्यपेशोरूपंनिर्मातुमितिशेषः यज्ञंनिवर्तयितुं तदवयवानुक्रमेणानुष्ठापयित्र्यावित्यर्थः अहोरात्राभ्यांहियज्ञास्तन्यन्ते सुदुघे सुष्ठु फलस्यदोग्ध्र्यौ पयस्वती उदकवत्यौ अहोरात्राभ्यांखलुवृष्टिर्जायते एवंमहानुभावे अहोरात्रदेवते अस्मद्यज्ञं निर्वहतामित्यर्थः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

दैव्या॒होता॑राप्रथ॒मावि॒दुष्ट॑रऋ॒जुय॑क्षत॒ःसमृ॒चाव॒पुष्ट॑रा ।
दे॒वान्यज॑न्तावृतु॒थासम॑ञ्जतो॒नाभा॑पृथि॒व्याअधि॒सानु॑षुत्रि॒षु ॥७॥

Funding by IKS-MoE

दैव्या॑ । होता॑रा । प्रथ॒मा । वि॒दुःऽत॑रा । ऋ॒जु । य॒क्ष॒त॒ः । सम् ।
ऋ॒चा । व॒पुःऽत॑रा । दे॒वान् । यज॑न्तौ । ऋ॒तु॒ऽथा । सम् ।
अ॒ञ्ज॒त॒ः । नाभा॑ । पृ॒थि॒व्याः । अधि॑ । सानु॑षु । त्रि॒षु ॥ ७ ॥

दैव्या दिविभवोदिव्योग्निः तस्माद्दिव्यादग्नेर्जातौ होताराआह्वातारौ देवानांहोमनिष्पादकौवाग्नी पार्थिवान्तरिक्ष्यौ प्रथमाप्रथमंयष्टव्यौ विदुष्टराविद्वत्तमौ वपुष्टराप्रकृष्टवपुषौदेवावृचा मन्त्रेण ऋजुअविकलं यथातथासम्यक्यक्षतः पूजयतः ऋतुथातत्तद्दतौ तत्रतत्रकाले देवान् यष्टव्यान् यजन्तौ देवौ पृथिव्याः नाभानाभौ उत्तरवेद्यां अधिउपरि त्रिषुसानुषुसमुच्छ्रितेषु प्रदेशेषुगार्हपत्यादिषु समञ्जतः समांक्तां अञ्जतेर्लेटयडागमः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

सर॑स्वतीसा॒धय॑न्ती॒धियँ॑न॒इळा॑दे॒वीभार॑तीवि॒श्वतू॑र्तिः ।
ति॒स्रोदे॒वीःस्व॒धया॑ब॒र्हिरेदमाच्छि॑द्रंपान्तुशर॒णंनि॒षद्य॑ ॥ ८॥

सर॑स्वती । सा॒धय॑न्ती । धिय॑म् । न॒ः । इळा॑ । दे॒वी । भार॑ती ।
वि॒श्वऽतू॑र्तिः । ति॒स्रः । दे॒वीः । स्व॒धया॑ । ब॒र्हिः । आ । इ॒दम् ।
अच्छि॑द्रम् । पा॒न्तु । श॒र॒णम् । नि॒ऽसद्य॑ ॥ ८ ॥

नोस्मदीयां धियंबुद्धिंयागंवासाधयन्ती निवर्तयन्ती सरस्वती इळाएतन्नामिकादेवीभारतीचविश्वतूर्तिर्विश्वानितूर्णानियस्याः साताद्दशीसर्वविषयगतावाक् एतदुभयविशेषणं तिस्रोदेवीः एतास्तिस्रोदेव्यः स्वधयाअस्मद्दत्तहविषा निमित्तेनेदंबर्हिर्यज्ञं अच्छिद्रंयथातथापान्तु किंकृत्वा शरणंयागगृहं आनिषद्यआश्रित्य यद्वा स्वधयेदं बर्हिरिमंयज्ञमागत्यास्मदीयंशरणं गृहं निषद्याच्छिद्रंयथातथापान्तु ॥ ८ ॥

अथपिशङ्गरूपइतिनवमीत्वाष्ट्रेपशौपुरोडाशस्ययाज्या पिशङ्गरूपःसुभरोवयोधाः प्रथमभाजंयशसंवयोधामितिसूत्रितत्वात् ।

Funding by IKS-MoE

सैषानवमी—

पि॒शङ्ग॑रूपःसु॒भरो॑वयो॒धाःश्रु॒ष्टीवी॒रोजा॑यतेदे॒वका॑मः ।
प्र॒जांत्वष्टा॒विष्यं॑तु॒नाभि॑म॒स्मेअथा॑दे॒वाना॒मप्ये॑तु॒पाथः॑ ॥ ९ ॥

पि॒शङ्ग॑ऽरूपः । सु॒ऽभरः॑ । व॒यः॒ऽधाः । श्रु॒ष्टी । वी॒रः । जा॒य॒ते॒ ।
दे॒वऽका॑मः । प्र॒ऽजाम् । त्वष्टा॑ । वि । स्य॒तु॒ । नाभि॑म् । अ॒स्मे इति॑ ।
अथ॑ । दे॒वाना॑म् । अपि॑ । ए॒तु॒ । पाथः॑ ॥ ९ ॥

पिशङ्गरूपःसुवर्णवर्णःनानारूपोवासुभरःशोभनयज्ञःशोभनभरणोवा वयोधावयसोन्नस्य धारयितादातावा श्रुष्टीक्षिप्रगुणः वीरोविविधमीरयिता देवकामः देवाःकाम्यन्तेयेनतादृशः पुत्रोजायते जायतामुत्पाद्यतांत्वष्टुरनुग्रहात् सचत्वष्टाएतन्नामकोदेवोस्मेस्मभ्यंनाभिंकुलस्यबन्धिकांप्रजां पुत्रादिरूपांविष्यतु विमुञ्चतु वितरत्वित्यर्थः अथअपिचदेवानांसंबन्धिपाथोन्नमप्यस्मानेतु गच्छतु अपिःक्रिययावासंबध्यते गच्छत्वित्यर्थः ॥ ९ ॥

अथदशमी—

वन॒स्पति॑रवसृ॒जन्नुप॑स्थाद॒ग्निर्ह॒विःसू॑दयाति॒प्रधी॒भिः ।
त्रि॒धासम॑क्तंनयतुप्रजा॒नन्दे॒वेभ्यो॒दैव्यः॑शमि॒तोप॑ह॒व्यम् ॥ १० ॥

वन॒स्पतिः॑ । अ॒व॒ऽसृज॑न् । उप॑ । स्था॒त् । अ॒ग्निः । ह॒विः । सू॒द॒या॒ति॒ ।
प्र । धी॒भिः । त्रि॒धा । सम्ऽअ॑क्तम् । न॒य॒तु॒ । प्र॒ऽजा॒नन् । दे॒वेभ्यः॑ ।
दैव्यः॑ । श॒मि॒ता । उप॑ । ह॒व्यम् ॥ १० ॥

वनस्पतिःयूपाभिमानीएतन्नामकोग्निः अवसृजन्अस्मदीयंकर्मानुजानन्उपास्मत्समीपे स्थात्तिष्ठतु अग्निःपाकाधारोग्निश्चहविःपशुरूपंधीभिःकर्मविशेषैःपाकसाधनैः प्रप्रकर्षेणसूदयातिक्षारयति अपाकाधिकपाकादिराहित्येनहविःपचतीत्यर्थः किञ्च दैव्योदेवसंबन्धीआहुत्यधिकरणभूतोग्निःशमिताहविषःसंस्कर्ता यद्वा दैव्यः शमिताएतन्नामकोग्निः अग्निर्वैदेवानांश-

Funding by IKS-MoE

मितेतिश्रूयते । त्रिधा त्रिप्रकारंउपस्तरणावदानाभिघारणैःसमक्तंसम्यक्सिक्तंहव्यंहविःप्रजानन् विद्वान्नयनप्रकाराभिज्ञःसन् देवेभ्यउपनयतु समीपंप्रापयतु ॥ १० ॥

अथैकादशी—

घृतंमिमिक्षेघृतमंस्ययोनिर्घृतेश्रितोघृतम्वंस्यधाम ।
अनुष्वधमावंहमादयंस्वस्वाहांकृतंवृषभवक्षिहव्यम् ॥११॥२३॥

घृतम् । मिमिक्षे । घृतम् । अस्य । योनिः । घृते । श्रितः । घृतम् ।
ऊँ इतिं अस्य । धाम । अनुऽस्वधम् । आ । वह । मादयस्व ।
स्वाहांऽकृतम् । वृषभ । वक्षि । हव्यम् ॥ ११॥२३॥

अस्याग्नेर्घृतमाज्यंमिमिक्षे सिञ्चामि यतोस्यघृतं योनिःकारणं उत्पन्नोपिघृतेश्रितःआश्रितः अस्याग्नेर्घृतमेवधामतेजःघृतेनह्ययंदीप्यते इदानींसंबोध्योच्यते—हेअग्ने वृषभ फलस्यवर्षितस्त्वंअनुष्वधंप्रतिहविःसर्वेष्वपिहविःषुदीयमानेषुआवह देवान्आहूयतान्मादयस्वप्रीणय ततस्त्वंस्वाहाकृतंस्वाहाकारेणदत्तंहव्यंचरुपुरोडाशादि वक्षि वह ॥ ११ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपञ्चमेत्रयोविंशोवर्गः ॥ २३ ॥

हुवेवइतिनवर्चंचतुर्थंसूक्तं भार्गवःसोमाहुतिनामकऋषिः अग्निर्देवता त्रिष्टुप्छन्दः हुवेनवसोमाहुतिर्भार्गवोहेत्यनुक्रमणिका प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोस्त्रैष्टुभेछन्दसीदं सूत्रितश्च—हुवेवःसुद्योत्मानंनिहोताहोतृषदनइतिसूक्तेइति ।

तत्रप्रथमा—

हुवेवंःसुद्योत्मानंसुवृक्तिंविशामग्निमतिथिंसुप्रयसंम् ।
मित्रइंवयोदिधिषाय्योभूद्देवआदेवेजनेजातवेदाः ॥ १ ॥

हु॒वे । व॒ः । सु॒ऽद्योत्मा॑नम् । सु॒ऽवृ॒क्तिम् । वि॒शाम् । अ॒ग्निम् ।
अति॑थिम् । सु॒ऽप्र॒यस॑म् । मि॒त्रःऽइ॑व । यः । दि॒धि॒षाय्य॑ः । भूत् ।
दे॒वः । आऽदे॑वे । जने॑ । जा॒तऽवे॑दाः ॥ १ ॥

हेयजमानाःवोयुष्मदर्थं अग्निंहुवेआह्वयामि कीदृशंतं सुद्योत्मानं सुष्ठुद्योतमानंसुवृक्तिं सुवर्जितंपापैः शोभनस्तुतिंवाविशांयजमानानांअतिथिं अतिथिवत्सदापूज्यंसुप्रयसंशोभनहविर्लक्षणान्नं किञ्चजातवेदाः जातानांवेदितायोदेवोग्निर्मित्रइव सखेवआदित्यइववादिधिषाय्यः धारयिता भूत्भवति कुत्रेतिउच्यते आदेवेदेवपर्यन्तेजनेमनुष्यप्रभृतिदेवपर्यन्तेषु तेषांधारकोभवदित्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

इ॒मंवि॒धन्तो॑अ॒पांस॒धस्थे॑द्वि॒ताद॑धु॒र्भृग॑वोवि॒क्ष्वा॒३॑योः ।
ए॒षविश्वा॑न्य॒भ्य॑स्तु॒भूमा॑दे॒वाना॑म॒ग्निर॑र॒तिर्जी॒राश्वः॑ ॥ २ ॥

इ॒मम् । वि॒धन्तः॑ । अ॒पाम् । स॒धऽस्थे॑ । द्वि॒ता । अ॒द॒धुः॒ । भृग॑वः ।
वि॒क्षु । आ॒योः । ए॒षः । विश्वा॑नि । अ॒भि । अ॒स्तु॒ । भूम॑ ।
दे॒वाना॑म् । अ॒ग्निः । अ॒र॒तिः । जी॒रऽअ॑श्वः ॥ २ ॥

इममग्निंविधन्तः परिचरन्तोभृगवोस्मत्पूर्वेमहर्षयः अपांसधस्थेसहस्थानेन्तरिक्षेआयोर्मनुष्यस्ययजमानस्यस्वभूतासुविक्षुप्रजास्वृत्विक्षुतेषांमध्येचद्विताद्वयोःस्थानात् अदधुः अधारयत् दधातेर्लुङिरूपं एषोग्निर्भूमभूम्नाअत्यर्थंविश्वानिभूतजातान्यस्मद्विरोधीन्यभ्यस्तुअभिभवतु सकीदृशः देवानामरतिरीश्वरः तेषांमध्येशीघ्रंअरणशीलोवास्मद्यागंप्रति तथाजीराश्वः क्षिप्राश्वः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

अ॒ग्निंदे॒वासो॒मानु॑षीषुवि॒क्षुप्रि॒यंधुः॑क्षे॒ष्यन्तो॒नमि॒त्रम् ।
सदी॑दयदुश॒तीरूर्म्या॒आद॒क्षाय्यो॒योदास्व॑ते॒दम॒आ ॥ ३ ॥

Funding by IKS-MoE

अ॒ग्निम्। दे॒वासः॑। मानु॑षीषु। वि॒क्षु। प्रि॒यम्। धु॒ः। क्षे॒ष्यन्तः॑।
न। मि॒त्रम्। सः। दी॒द॒य॒त्। उ॒श॒तीः। ऊर्म्याः॑। आ। द॒क्षाय्यः॑।
यः। दा॒स्व॑ते। दमे॑। आ॥ ३॥

देवासोदेवाः क्षेष्यन्तः स्वर्गंप्रतिगच्छन्तःसन्तः पूर्वंमानुषीषुमनुष्यसंबन्धिनीषुविक्षुप्रजासु प्रियंदेवानांप्रीणयितारमग्निं धुः अधुः स्थापितवन्तः तत्रदृष्टान्तः—क्षेष्यन्तोमित्रंन रायंप्रतिगच्छन्तोनरामित्रंप्रियंसखायंस्वगृहरक्षार्थंस्थापयन्ति तद्वत् एवंदेवैःस्थापितोयोग्निर्दास्वतेहविर्दत्तवतेयजमानायतदर्थंदमेतदीयेयागगृहेआआहितः स्थापितः दक्षाय्यः समर्धयितादातावा सोग्निः उशतीः कामयमानाः ऊर्म्याः रात्रीः सर्वासुरात्रिषुआदीदयत् दीप्यतेसर्वतः सर्वरात्रीरादीपयतिवा॥ ३॥

अथचतुर्थी—

अ॒स्यर॒ण्वास्वस्ये॑वपु॒ष्टिःसंदृ॑ष्टिरस्यहि॒या॒नस्य॒दक्षोः॑।
वियोभरि॑भ्र॒दोष॑धीषुजि॒ह्वामत्यो॒नरथ्यो॑दोधवी॑ति॒वारा॑न्॥ ४॥

अ॒स्य। र॒ण्वा। स्वस्य॑ऽइव। पु॒ष्टिः। सम्ऽदृ॑ष्टिः। अ॒स्य॒।
हि॒या॒नस्य॑। धक्षोः॑। वि। यः। भरि॑भ्रत्। ओष॑धीषु। जि॒ह्वाम्।
अत्यः॑। न। रथ्यः॑। दो॒ध॒वी॒ति॒। वारा॑न्॥ ४॥

अस्याग्नेः पुष्टिः शरीरवृद्धिः रण्वारमणीयाशब्दयुक्तावा तत्रदृष्टान्तः—स्वस्यपुष्टिरिवयथालोके स्वकीयापुष्टिः स्वस्मैरमणीयाभवतितद्वत् यद्वास्याग्नेःसंबन्धिनीपुष्टिः यथायजमानविषयारण्वातद्वत् किञ्च हियानस्यसमृद्धिंगच्छतोव्याप्नुवतोधक्षोः काष्ठान्दिधक्षोःदग्धुमिच्छोरस्याग्नेः सन्दृष्टिः सन्दर्शनाविर्भावोपिरण्वा योग्निरोषधीषुकाष्ठेषुजिह्वांज्वालां जात्येकवचनं ज्वालाःविभरिभ्रत् अत्यर्थंविहरतिकम्पयतीत्यर्थः हरतेर्यङ्लुगन्तत्वेनदाधर्त्यादिषुनिपातिताल्लेटचडागमः यद्योगादनिघातः तत्रदृष्टान्तः—रथ्योरथार्होऽत्योन वाजीयथा वारान्दंशवारणसाधनान् बालान् दोधवीति कम्पयतितद्वत् योग्निर्ज्वालाःकम्पयति अस्याग्नेःपुष्टिःरण्वेति॥ ४॥

अथपञ्चमी—

आयन्मे॒अभ्वं॑व॒नदः॒पन॑न्तो॒शिग्भ्यो॒नामि॑मीत॒वर्ण॑म्॥
सचि॒त्रेण॑चिकिते॒रंसु॑भा॒साजु॑जु॒र्वाँयोमु॒हु॒रायु॒वा॒भूत्॥ ५॥ २४॥

आ। यत्। मे॒। अभ्व॑म्। व॒नदः॑। पन॑न्त। उ॒शिक्ऽभ्यः॑। न।
अ॒मि॒मी॒त। वर्ण॑म्। सः। चि॒त्रेण॑। चि॒कि॒ते॒। रम्ऽसु॑। भा॒सा।
जु॒जु॒र्वान्। यः। मुहुः॑। आ। युवा॑। भूत्॥ ५॥ २४॥

यत्यस्याभ्वं महत्त्वंमेममसंबन्धिनोवनदः संभक्तारः यद्वा वनदःअवनदः भृशंशब्दयन्तः स्तोतारः अवशब्दोभृशार्थवाचीतत्पूर्वान्नदेःक्विप् अवाप्योरित्यकारलोपः आपनन्त समन्तात्स्तुवन्ति सोग्निरुशिग्भ्योस्मदीयंरूपंकामयमानेभ्यः ऋत्विग्भ्योवर्णं स्वसदृशंरूपंनामिमीत नशब्दश्चार्थे निर्मिमीतेच रंसु रमणीयेष्वाज्यादिहविःषुनिमित्तेषु चित्रेणभासाकनकादिनानावर्णया दीप्त्याचिकिते विज्ञायते किञ्च योग्निःजुजुर्वान् जीर्णःसन् ज्वालोपशमेसएवमुहुःपुनःपुनःआयुवासर्वतोमिश्रयितातरुणोवाभूत् भवतिपुनराज्यादिसंयोगात् ॥ ५॥

॥ इतिद्वितीयस्यपञ्चमेचतुर्विंशोवर्गः॥ २४॥

अथषष्ठी–

आयोवना॑तातृषा॒णोनभाति॒वार्ण॑प॒थार॒थ्ये॑वस्वानीत्।
कृ॒ष्णाध्वा॒तपू॑र॒ण्वश्चि॑केत॒द्यौरि॑व॒स्मय॑माना॒नभो॑भिः॥६॥

आ। यः। वना॑। त॒तृ॒षा॒णः। न। भाति॑। वाः। न। प॒था।
रथ्या॑ऽइव। स्वा॒नी॒त्। कृ॒ष्णऽअ॑ध्वा। तपुः॑। र॒ण्वः। चि॒के॒त॒।
द्यौःऽइ॑व। स्मय॑मानः। नभः॑ऽभिः॥ ६॥

योग्निर्वनावनानिवृक्षसमूहान् ततृषाणोनतृषितइव त्वरमाणइत्यर्थः आभातिआभासयति दहतीत्यर्थः यद्वा वनावनेआभाति किञ्चवार्णउदकमिव पथाप्रवणेनमार्गेणगच्छति तद्वत् इतस्ततोगच्छति रथ्येवरथस्यवोढाश्वइवस्वानीत्शब्दयति यद्वा रथशब्दात्सोडर्चादेशः यथारथोयुद्धमार्गेणगच्छन्स्वनतितद्वत् किञ्च कृष्णाध्वाकृष्णवर्त्मा तपुस्तापकः रण्वोरमणीयः एवंभूतः सन् चिकेतज्ञायते प्रकाशतइत्यर्थः कइव नभोभिर्नक्षत्रैः स्मयमानः प्रकाशमानोद्यौरिवद्युलोकइव यद्वा नभोभिरन्तरिक्षप्रदेशविशेषैः स्मयमानः शोभमानोद्यौरादित्यइवनीलवर्णांतरिक्षचार्यादित्योयथाज्ञायतेतद्वत् स्वसंचारेणकृष्णीभूतेमार्गेज्ञायते प्रकाशयतइत्यर्थः॥ ६॥

अथसप्तमी—

सयोऽव्यस्थांदभिदक्षंदुर्वींपशुर्नैतिस्वयुरगोंपाः ।
अग्निःशोचिष्माँअतसान्युष्णन्कृष्णऽव्यंथिरस्वदयंनभूमं ॥ ७ ॥

सः । यः । वि । अस्थांत् । अभि । धक्षंत् । उर्वीम् । पशुः । न ।
एति । स्वऽयुः । अगोंपाः । अग्निः । शोचिष्मांन् । अतसानिं ।
उष्णन् । कृष्णऽव्यंथिः । अस्वदयत् । न । भूमं ॥ ७ ॥

योग्निर्व्यस्थात् विविधंतिष्ठति व्याप्नोतिविश्वंतथायोग्निरुर्वींविस्तृतं पृथिवींसर्वांअभिधक्षत् आभिमुख्येनप्रवर्धमानोभवति उभेअपियच्छब्दयोगान्ननिहन्येते सोग्निःपशुर्नपशुरिव यथा जातःपशुः स्वच्छन्देनचरति तथास्वयुः स्वयमेवगच्छन् अगोपाः गोपरहितः नियामकवर्जितइत्यर्थः एतिगच्छति किंकुर्वन् शोचिष्मान्प्रकृष्टदीप्तिः कृष्णव्यथिः कृष्णवर्णंप्राप्तादग्धाव्यथाकराःकण्टकादयोयेन तादृशःसन् भूमअत्यधिकंअस्वदयत् आस्वादयतीववृक्षगतान्रसान्अतसानिसततानिनीरसानिवातरुगुल्मादीनिउष्णन्दहन्नेति ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

नूतेपूर्वस्यावंसोअधींतौतृतीयेविदथेमन्मंशंसि ।
अस्मेअंग्नेसंयद्वींरंबृहन्तंक्षुमन्तंवाजंस्वपत्यंरयिंदाः ॥ ८॥

नु । ते । पूर्वस्य । अवंसः । अधिंऽइतौ । तृतीयें । विदथें ।
मन्में । शंसि । अस्मे इतिं । अग्ने । संयत्ऽवीरम् । बृहन्तंम् ।
क्षुऽमन्तंम् । वाजंम् । सुऽअपत्यम् । रयिम् । दाः ॥ ८ ॥

हेअग्ने तेतवसंबन्धिनः पूर्वस्यपूर्वंयागसमये कृतस्यावसोभिमततर्पणस्यअधीतौस्मरणे सति तत्स्मृत्यानु अद्यापितृतीयेविदथेयागेतृतीयसवने यद्वा प्रातरनुवाकसंबन्धिनांआग्नेयोषस्याश्विनानांमध्येअन्यतमेतृतीयेक्रतौ मन्ममननीयंस्तोत्रंशंसि अशंसि शस्यतेस्माभिः हेअग्ने त्वंचा-

Funding by IKS-MoE

स्मेअस्मभ्यंसंयद्वीरंसंयतोवीरायस्मिन्तादृशं बृहन्तंमहान्तं क्षुमन्तंशब्दवन्तंकीर्तिमन्तंवाजंउक्तलक्षणमन्नं स्वपत्यंरयिंचदाःदेहि ॥ ८ ॥

अथनवमी—

त्वयायथागृत्समदासोअग्नेगुहावन्वन्तउपराँअभिष्युः ।
सुवीरासोअभिमातिषाहःस्मत्सूरिभ्योगृणतेतद्वयोधाः ॥९॥२५॥

त्वया । यथा । गृत्सऽमदासः । अग्ने । गुहा । वन्वन्तः । उपरान् ।
अभि । स्युरिति स्युः । सुऽवीरासः । अभिमातिऽसहः । स्मत् ।
सूरिऽभ्यः ।गृणते । तत् । वयः । धाः ॥ ९ ॥ २५ ॥

हेअग्ने त्वयारक्षकेणवन्वन्तः त्वांसंभजंतः गृत्समदाऋषयः आत्मनिपारोक्ष्येणवचनं यथागुहागुहायांवर्तमानान् उपरान्उपरमणसाधनान्उपरिउत्कृष्टेवर्तमानान्वाधनविशेषानभिस्युः अभिभवेयुःस्वाधीनान्कुर्युः यद्वा गूढानुपरान्उपरिअधिकत्वेनवर्तमानान्पापानभिस्युःअभिभवेयुः तथाकुर्वित्यर्थः कीदृशाः सुवीरासः शोभनपुत्राद्युपेताः अभिमातिसहः वैरिणांपापादीनांसोढारः किञ्चसूरिभ्योमेधाविभ्योयजमानेभ्योगृणते व्यत्ययेनैकवचनं शब्दयद्भ्यः स्तोतृभ्यः यद्वा सूरिभ्योयजमानेभ्योगृणतेस्तोत्रेचस्मत्सुमत्अतिप्रभूतंतत्तादृशंप्रसिद्धंवयोन्नंधाःधेहि॥९॥

॥ इतिद्वितीयस्यपञ्चमेपञ्चविंशोवर्गः ॥२५॥

होताजनिष्टेत्यष्टर्चंपञ्चमंसूक्तं सोमाहुतेरार्षमाग्नेयमानुष्टुभं होताष्टावानुष्टुभमित्यनुक्रान्तम् प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोराग्नेयेक्रतावस्यविनियोगः सूत्रितञ्च—अग्नायोहोताजनिष्टेतिचतुर्विंशेहन्यपीदमेवाज्यंसूत्रितम्—चतुर्विंशेहोताजनिष्टेत्याऽज्यमिति आभिप्लविकेद्वितीयेहनीदमेवाज्यं द्वितीयस्यचतुर्विंशेनाज्यमित्यतिदिष्टत्वात् ।

तत्रप्रथमा—

होताजनिष्टचेतनःपितापितृभ्यऊतये ।
प्रयक्षञ्जेन्यंवसुशकेमवाजिनोयमम् ॥ १ ॥

होता । अजनिष्ट । चेतनः । पिता । पितृऽभ्यः । ऊतये ।
प्रऽयक्षन् । जेन्यम् । वसु । शकेम । वाजिनः । यमम् ॥ १ ॥

होताहोमनिष्पादकः चेतनः चेतयितास्मदनुष्ठितस्यपितापालकोस्मद्यज्ञस्यईदृशोग्निरजनिष्ट उत्पन्नः किमर्थंपितृभ्यःपालकेभ्योयजमानेभ्यः षष्ठ्यर्थेचतुर्थी तेषामूतयेरक्षणायच वयंचवाजिनः हविर्लक्षणान्नवन्तःसन्तः प्रयक्षंप्रकर्षेणपूज्यं जेन्यंजेतव्यं यमंयमयितव्यं वसुधनं शकेम शक्ताभूयास्म लब्धुमितिशेषः यद्वा वाजिनोन्नस्ययमंयमनंकर्तुंशकेमप्रयक्षंजेन्यंवसुधनमित्युपमानंउक्तलक्षणंधनमिवतत् यथावरोद्धुंशक्नुमस्तद्वत् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

आयस्मिन्त्सप्तरश्मयस्ततायज्ञस्यनेतरि ।
मनुष्वद्दैव्यमष्टमंपोताविश्वंतदिन्वति ॥ २ ॥

आ । यस्मिन् । सप्त । रश्मयः । तताः । यज्ञस्य । नेतरि ।
मनुष्वत् । दैव्यम् । अष्टमम् । पोता । विश्वम् । तत् । इन्वति ॥ २ ॥

यज्ञस्यनेतरियागस्यनिर्वाहकेयस्मिन्नग्नौसप्तरश्मयः सप्तसंख्याकारश्मिवद्व्याप्ताहोत्रकाः आतताः स्वस्वकर्मभिःसर्वतोव्याप्ताभवन्ति सपोतापावकोदेवानांपोत्राख्यऋत्विग्रूपोवाग्निर्मनुष्वत् मनुष्यपोतृवत् दैव्यंदेवोयज्ञस्तत्संबन्धिअष्टममष्टर्त्विक्संबन्धितद्विश्वंकर्तव्यजातं सप्तहोत्रकैःसहस्वयमष्टमःसन्नइन्वति व्याप्नोति यद्वा तदित्यस्यलिङ्गव्यत्ययः सपोतेतिसंबन्धः सप्तहोत्रकैः सहाष्टमोभूत्वातद्यज्ञंनिर्वहतीत्यर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

दधन्वेवायदीमनुवोचद्ब्रह्माणिवेरुतत् ।
परिविश्वानिकाव्यानेमिश्चक्रमिवाभवत् ॥ ३ ॥

दधन्वे । वा । यत् । ईम् । अनु । वोचत् । ब्रह्माणि । वेः । ऊँ
इति । तत् । परि । विश्वानि । काव्या । नेमिः । चक्रम्ऽइव ।
अभवत् ॥ ३ ॥

Funding by IKS-MoE

पूर्वेमन्त्रेहोत्रादिवत् स्वयमपियज्ञंनिर्वहतीत्युक्तं अत्रतुसर्वंतत्तदात्मनास्थित्वास्वयमेवनिर्वहतीत्याह—वाअथवाईमेनंयज्ञंअनुलक्षीकृत्य यद्धविरादिकंदधन्वेधारयत्यध्वर्य्वादिरूपः यानिब्रह्माणिशस्त्रादीनिअनुवोचत् अनुवक्ति होत्रादिरूपः अत्रवाइत्येतद्योज्यं तत्सर्वंवेःउवेरेवकामयते जानातिवास्वयमनुष्ठातुं अयमग्निर्विश्वानिसर्वाणिकाव्याकाव्यानिकवयोमेधाविनऋत्विजस्तत्संबन्धीनिकर्माणिपर्यभवत् परिभवतिस्वायत्तानिकरोति व्याप्नोतीत्यर्थः व्याप्तौदृष्टान्तः—नेमिः बहिर्वेष्टनवलयः चक्रमिवरथाङ्गंयथा कात्स्न्र्येनव्याप्नोतितद्वत् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

सा॒कं॑हिशुचि॑ना॒शुचि॑ःप्रशा॒स्ताक्रतु॒नाज॑नि ।
वि॒द्वाँअ॑स्यव्र॒ताध्रु॒वाव॒याइ॒वानु॑रोहते ॥ ४ ॥

सा॒कम् । हि । शुचि॑ना । शुचि॑ः । प्र॒ऽशा॒स्ता । क्रतु॑ना । अज॑नि ।
वि॒द्वान् । अ॒स्य॒ । व्र॒ता । ध्रु॒वा । व॒याःऽइ॑व । अनु॑ । रो॒ह॒ते॒ ॥ ४ ॥

शुचिःस्वयंशोधकः प्रशास्तादेवानां एतन्नामकऋत्विक्प्रशासितावायज्ञविघ्नानां शुचिना क्रतुनाशोधकेनाग्निहोत्रादिकर्मणा साकंहिसहैवाजनिउत्पन्नःजातमात्रएवशुद्धः सर्वस्यप्रशास्ता चसन्नग्निहोत्रादिनिर्वोढाभवदित्यर्थः अस्याग्नेर्ध्रुवा ध्रुवाणि फलपर्यवसायीनि व्रताव्रतानि कर्माणि विद्वान् जानन् यजमानोवयाइवविस्तृताः शाखाइवानुरोहते क्रमेणानुतिष्ठति ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

ताअ॑स्य॒वर्ण॑मा॒युवो॒नेष्टु॑ःसचन्तधे॒नव॑ः ।
कु॒वित्ति॒सृभ्य॒आव॒रं॑स्वसा॑रो॒याइ॒दं॑य॒युः ॥ ५ ॥

ताः । अ॒स्य॒ । वर्ण॑म् । आ॒युव॑ः । नेष्टु॑ः । स॒च॒न्त॒ । धे॒नव॑ः । कु॒वित् ।
ति॒सृऽभ्य॑ः । आ । वर॑म् । स्वसा॑रः । याः । इ॒दम् । य॒युः ॥ ५ ॥

याःवक्ष्यमाणलक्षणाअंगुलयः इदमनुष्ठीयमानं कर्मययुः प्राप्नुवन्ति अनुतिष्ठन्ति ताआयुवः गंत्र्यः व्याप्ताधेनवः प्रीणयित्र्यः स्वसारः स्वयंसारिण्योंगुलयोनेष्टुः हविर्याचितुः भक्ष-

यितुः शोधयितुः पोषयितुःनेतुर्वास्याग्नेः यद्वैतन्नामकऋत्विग्रूपस्य तिसृभ्यःआ गार्हपत्यादिमूर्तीनामपिवरंवर्णंकुवित् बहुकृत्वः सचन्त सेवन्तेपरिचरन्ति ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

यदीं॑मा॒तुरुप॒स्वसा॑घृ॒तंभर॒न्त्यस्थि॑त ।
तासा॑मध्व॒र्युराग॑तौ॒यवो॑वृ॒ष्टीव॑मोदते ॥ ६ ॥

यदि॑ । मा॒तुः । उप॑ । स्वसा॑ । घृ॒तम् । भर॑न्ती । अस्थि॑त । तासा॑म् ।
अ॒ध्व॒र्युः । आऽग॑तौ । यव॑ः । वृ॒ष्टीऽइ॑व । मो॒द॒ते॒ ॥ ६ ॥

यदियदामातुः सर्वस्यनिर्मातुर्भूम्याः वेदिलक्षणायाः स्वसा स्वसृस्थानीयाजुहूर्घृतंभरन्ती सती उपास्थित उपतिष्ठेदग्निं एकवचनमविवक्षितं जुहूपभृद्ध्रुवाः घृतंभरन्त्यः तिष्ठन्तीत्यर्थः तदातासां जुह्वादीनामागतौ यागायप्राप्तौ सत्यां अध्वर्युः एतन्नामकऋत्विग्रूपः अध्वरं कामयमानोवायमग्निः मोदते हृष्यति यवोवृष्टीव वृष्ट्यायथामोदते तद्वत् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

स्वः॒स्वाय॒धाय॑सेकृ॒णु॒तामृ॒त्विगृ॒त्विज॑म् ।
स्तोमँ॑य॒ज्ञंचाद॒रं॑व॒नेमा॑ररि॒माव॒यम् ॥ ७ ॥

स्वः । स्वाय॑ । धाय॑से । कृ॒णु॒ताम् । ऋ॒त्विक् । ऋ॒त्विज॑म् । स्तोम॑म् ।
य॒ज्ञम् । च॒ । आत् । अर॑म् । व॒नेम॑ । र॒रि॒म । व॒यम् ॥ ७ ॥

अयमग्निः स्वः स्वयमेवस्वाय स्वकीयाय धायसेकर्मणेहविषांधारणायवा ऋत्विक्होता जनिष्टेत्यादिनोक्तलक्षणोहोतृपोतृप्रशास्त्राद्यृत्विग्रूपःसन्ऋत्विजंआर्त्विज्यं भावप्रधानोयंनिर्देशः देवर्त्विग्रूपःसन् ऋत्विजंमानुषमार्त्विज्यंकृणुतांकरोतु वयंचतदनुग्रहात् आदनन्तरमेवस्तोत्रं यज्ञं चतदाश्रयं यागमपिअरंअलमत्यर्थंवनेम संभजेमहि ररिम ददेमहिचहविः यद्वा स्तोमंवनेमयज्ञं यज्ञयोग्यंहवीररिम ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

यथा॑वि॒द्वाँअ॒रं॑कर॒द्विश्वे॑भ्योयज॒तेभ्यः॑ ।
अ॒यम॑ग्ने॒त्वेअपि॒यंय॒ज्ञंच॑कृ॒माव॒यम् ॥ ८ ॥ २६ ॥

Funding by IKS-MoE

यथा । विद्वान् । अरम् । करत् । विश्वेभ्यः । यजतेभ्यः । अयम् ।
अग्ने । त्वे इति । अपि । यम् । यज्ञम् । चकृम । वयम् ॥ ८ ॥ २६॥

हेअग्ने विद्वान् त्वन्माहात्म्याभिज्ञः प्रयोगज्ञोवा यजमानोवा यथाविश्वेभ्योयजतेभ्यः सर्वेभ्योयजनीयेभ्योदेवेभ्यःअरंपर्याप्तंकरत् कुर्यात् तथात्वमनुगृहाणेत्यर्थः वयमपियंयज्ञंयागविशेषंचकृमकुर्महेसयागस्त्वेअपि अपिरेवार्थे तवैव त्वत्प्रीत्यर्थः त्वमेवतस्मात्त्वंसर्वदेवार्थयागं तत्तद्देवरूपःसन् निर्वहेत्यर्थः ॥ ८ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपञ्चमेषड्विंशोवर्गः ॥ २६ ॥

इमांमइत्यष्टर्चंषष्ठंसूक्तं सोमाहुत्यार्षमाग्नेयंगायत्रं इमांमेगायत्रंहीत्यनुक्रान्तम् प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्गायत्रेछन्दस्यस्यविनियोगः सूत्रितञ्च—इमांमेअग्नेसमिधमिमामितित्रयाणामुत्तमामुद्धरेदिति अपराह्णिक्यामुपसदीमांमेअग्नेसमिधमितितिस्रऋचस्त्रिरभ्यस्तानवसामिधेन्यः कृत्वाविनियोक्तव्याः अथोपसदितिखण्डेसूत्रितं—इमांमेअग्नेसमिधमिमामितितुसामिधेन्यइति ।

तत्रप्रथमा—

इमांमेअग्नेसमिधमिमामुपसदंवनेः । इमाउषुश्रुधीगिरः ॥ १ ॥
इमाम् । मे । अग्ने । सम्ऽइधम् । इमाम् । उपऽसदम् । वनेरिति वनेः ।
इमाः । ऊँ इति । सु । श्रुधि । गिरः ॥ १ ॥

हेअग्नेमेमदीयामिमां आधीयमानांसमिधं इमामुपसदंउपसदनसाधनामाहुतिंउपसद्याक्रियमाणांवावनेः संभजेथाः तथेमाउ इमाअपिगिरः स्तुतीः सु सुष्ठुश्रुधि शृणु ॥१॥

अथद्वितीया—

अयातेअग्नेविधेमोर्जोनपादश्वमिष्टे । एनासूक्तेनसुजात ॥ २ ॥
अया । ते । अग्ने । विधेम । ऊर्जः । नपात् । अश्वम्ऽइष्टे ।
एना । सुऽउक्तेन । सुऽजात ॥ २ ॥

Funding by IKS-MoE

हेअग्ने तेत्वां अयाअनयाआहुत्याविधेम परिचरेम हेऊर्जोनपात् बलस्यनप्तः तस्यनपातयितर्वा हेअश्वमिष्टेव्यापकयज्ञ यद्वा आशुक्रियमाणंकर्माश्वंतदिच्छतीतिअश्वमिष्टिः संत्वरमाणाह्युपसदाचरन्ति तेकर्मभिःसमत्वरन्ततेतिस्रःसामिधेनीरनूच्यतिस्रोदेवताअयजन्नितिब्राह्मणं । तादृशाग्ने तेत्वांअनयाहुत्याविधेमपरिचरेमतथाहेसुजातशोभनजननएनाएतेनसूक्तेनस्तोत्रेणप्रीणयेमेतिशेषः यद्वा स्तुत्युपबृंहितेनविधेम॥ २ ॥

अथतृतीया—

तंत्वा॑गी॒र्भिर्गिर्व॑णसंद्रविण॒स्युंद्र॑विणोदः । स॒प॒र्येम॑स॒प॒र्यवः॑ ॥ ३ ॥
तम् । त्वा॒ । गीः॒ऽभिः । गिर्व॑णसम् । द्र॒वि॒ण॒स्युम् । द्र॒वि॒णः॒ऽद॒ः ।
स॒प॒र्येम॑ । स॒प॒र्यवः॑ ॥ ३ ॥

हेद्रविणोदः धनस्यदातः अग्ने तंतादृशंगिर्वणसं गीर्भिः स्तुतिभिर्वननीयंद्रविणस्युंहविर्लक्षणधनेच्छुंत्वात्वांसपर्यवः परिचरणकर्तारोवयंगीर्भिःस्तुतिभिःसपर्येम परिचरेम ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

सबो॑धिसू॒रिर्म॒घवा॒वसु॑पते॒वसु॑दावन् । यु॒यो॒ध्य१॒॑स्मद्द्वेषां॑सि ॥ ४ ॥
सः । बो॒धि॒ । सू॒रिः । म॒घऽवा॑ । वसु॑ऽपते । वसु॑ऽदावन् ।
यु॒यो॒धि । अ॒स्मत् । द्वेषां॑सि ॥ ४ ॥

वसुपतेधनपते वसुदावन् मघवाअन्नवान्सूरिर्विद्वान्प्रेरकोवा सउक्तलक्षणकस्त्वंबोधि बुद्ध्यस्व अस्मदीयंस्तोत्रं किञ्च हेअग्ने द्वेषांसिद्वेष्टॄनस्मदस्मत्तोयुयोधि पृथक्कुरु ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

सनो॑वृ॒ष्टिंदि॒वस्परि॒सनो॒वाज॑मन॒र्वाण॑म् । सनः॑सह॒स्रिणी॒रिषः॑ ॥५॥
सः । नः॒ । वृ॒ष्टिम् । दि॒वः । परि॑ । सः । नः॒ । वाज॑म् । अ॒न॒र्वाण॑म् ।
सः । नः॒ । स॒ह॒स्रिणीः॑ । इषः॑ ॥ ५ ॥

---

१ ऐ० ब्रा० ३. ४५. ।

सः सएवाग्निः नोस्मदर्थंदिवस्परि द्युलोकादन्तरिक्षात्परीतिपञ्चम्यर्थानुवादी वृष्टिंकरोतीतिचशेषः सएवनोस्मदर्थमनर्वाणमविचलमनल्पंवाजंबलंददातु तथासहस्रिणीः अपरिमितप्रकाराणि इषः अन्नानि सएवाग्निर्नोस्मभ्यंददातु ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

ईळा॑नाया॒वस्यवे॒यवि॑ष्ठदूतनोगि॒रा । यजि॑ष्ठहोत॒राग॑हि ॥ ६ ॥

ईळा॑नाय । अ॒व॒स्यवे॑ । यवि॑ष्ठ । दू॒त॒ । न॒ः । गि॒रा ।
यजि॑ष्ठ । हो॒त॒ः । आ । ग॒हि॒ ॥ ६ ॥

हेयविष्ठ युवतम दूत देवानांयज्ञादिसूचक यजिष्ठ अतिशयेनयष्टव्य होतः देवानामाह्वातरग्ने नोगिराअस्मदीययास्तुत्याईळानाय पूजयित्रे अवस्यवेस्वरक्षणमिच्छतेमदर्थं आगहि आगच्छ॥६॥

अथसप्तमी—

अ॒न्तर्ह्य॑ग्न॒ईय॑सेवि॒द्वाञ्जन्मो॒भया॑कवे । दू॒तोजन्ये॑व॒मित्र्य॑ः ॥ ७ ॥

अ॒न्तः । हि । अ॒ग्ने॒ । ईय॑से । वि॒द्वान् । जन्म॑ । उ॒भया॑ । क॒वे॒ ।
दू॒तः । जन्या॑ऽइव । मित्र्य॑ः ॥ ७ ॥

हेकवे मेधाविन्नग्ने अन्तर्जनानांहृदयेईयसेहि गच्छसिजानासिवा हिः संहोतासेदुदूत्यंचिकित्वाँअंतरीयसइत्यादिमन्त्रान्तरप्रसिद्धिद्योतनार्थः कीदृशस्त्वं उभयाउभयविधानिजन्मजन्मानि यष्टॄणांयजमानानांयष्टव्यानांदेवनांचसंबन्धीनि विद्वान्जानन्सन्ईयसइतिसंबन्धः तत्रदृष्टान्तः— जन्योजनेभ्योहितः मित्र्योविशेषेणमित्रेभ्योहितोदूतइव सयथाप्रजानांचित्तवृत्तिज्ञानायराज्ञाप्रेरितः तासांमनोजानातितद्वत् त्वमप्यस्माकमन्तरीयसइत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

सवि॒द्वाँआच॑पिप्रयो॒यक्षि॑चिकित्वआनु॒षक् ।
आचा॒स्मिन्त्स॑त्सिब॒र्हिषि॑ ॥ ८ ॥ २७ ॥

सः । वि॒द्वान् । आ । च॒ । पि॒प्र॒य॒ः । यक्षि॑ । चि॒कि॒त्व॒ः ।
आ॒नु॒षक् । आ । च॒ । अ॒स्मिन् । स॒त्सि॒ । ब॒र्हिषि॑ ॥ ८ ॥ २७ ॥

---

१ ऋ० सं० ३. ५. ९. ।

Funding by IKS-MoE

हेअग्ने सत्वंविद्वान्विशेषाभिज्ञःसन् आचपिप्रयः सर्वतोस्मान्पूरयचकामैः हेचिकित्वश्चेतनावान् आनुषक् अनुक्रमेणयक्षि यज देवान् आसत्सिआसीदचास्मिन्स्तीर्णेबर्हिषि ॥ ८ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपञ्चमेसप्तविंशोवर्गः ॥ २७ ॥

श्रेष्ठंयविष्ठेतिषड्ऋचंसप्तमंसूक्तंसोमाहुत्यार्षमाग्नेयंगायत्रं प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्गायत्रेछन्दस्यस्यविनियोगःपूर्वसूक्तएवोक्तः श्रवणाकर्मण्याद्याविनियुक्ता ।

सैषासूक्तेप्रथमा—

श्रेष्ठंयविष्ठभारताग्नेद्युमन्तमाभर । वसोपुरुस्पृहंरयिम् ॥ १ ॥

श्रेष्ठम् । यविष्ठ । भारत । अग्ने । द्युऽमन्तम् । आ । भर ।
वसो । इति पुरुऽस्पृहम् । रयिम् ॥ १ ॥

हेअग्ने यविष्ठयुवतम हेभारत भरताऋत्विजः तेषांसंबन्धीभारतः अध्वर्य्वादिभिःमन्थनहविःस्तोत्रादिनाव्याप्रियमाणत्वात् तादृश हेवसोवासकव्याप्तवा एवंरूपाग्ने श्रेष्ठंअतिप्रशस्यं द्युमन्तंदीप्तिमन्तंपुरुस्पृहंबहुभिरर्थिभिःस्पृहणीयंरयिंआभर आहर ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

मानोअरातिरीशतदेवस्यमर्त्यस्यच । पर्षितस्याउतद्विषः ॥ २ ॥

मा । नः । अरातिः । ईशत । देवस्य । मर्त्यस्य । च ।
पर्षि । तस्याः । उत । द्विषः ॥ २ ॥

हेअग्ने त्वदनुग्रहात्नोस्मानरातिः अदानंशत्रुत्वं यद्वा छंदस्यरातिशब्दःशत्रुवाचीस्त्रीलिङ्गोभवति अदाताशत्रुः माईशत पराभवितुंशक्तोमाभूत् माविषयीकुर्यात् अरातिर्विशेष्यते देवस्यचमर्त्यस्यचसंबन्धिनी तैःकारिता उतअपिचतस्याउभयविधायाः द्विषः अस्मदरातेः पर्षि पूरय॥ २ ॥

अथतृतीया—

विश्वाउतत्वयावयंधाराउदन्याइव । अतिगाहेमहिद्विषः ॥ ३ ॥

विश्वाः । उत । त्वया । वयम् । धाराः । उदन्याःऽइव ।
अति । गाहेमहि । द्विषः ॥ ३ ॥

उतअपिचहेअग्ने वयंत्वदनुग्रहात्विश्वाद्विषः सर्वानपिद्वेष्टॄन्उदन्याधाराइवउदकसंबन्धिनीर्धाराअल्पस्तुतीरिवत्मनाआत्मनैवअन्यनिरपेक्षेणातिगाहेमहि अभिक्रम्यगच्छेम॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

शुचि॑ःपावक॒वन्द्यो॒ऽग्ने॑बृ॒हद्वि॒रो॑चसे । त्वंघृ॒तेभि॒राहु॑तः ॥ ४ ॥

शुचि॑ः । पा॒व॒क॒ । वन्द्य॑ः । अग्ने॑ । बृ॒हत् । वि । रो॒च॒से॒ ।

त्वम् । घृ॒तेभि॑ः । आऽहु॑तः ॥ ४ ॥

हेपावकशोधकाग्ने शुचिः शुद्धोवन्द्यः नमस्कार्यःसन् बृहत् महत् अत्यधिकंविरोचसे विविधंदीप्यसे यतस्त्वंघृतेभिः घृतैराहुतः समन्तात्सिक्तः अतोविरोचसे ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

त्वंनो॑असिभा॒र॒ता॒ग्ने॑व॒शाभि॑रु॒क्षभि॑ः । अ॒ष्टाप॑दीभि॒राहु॑तः ॥५॥

त्वम् । न॒ः । अ॒सि॒ । भा॒र॒त॒ । अग्ने॑ । व॒शाभि॑ः । उ॒क्षऽभि॑ः ।

अ॒ष्टाऽप॑दीभिः । आऽहु॑तः ॥५॥

हेभारत ऋत्विजांपुत्रस्थानीयाग्नेनोस्मदीयः त्वंवशाभिः वन्ध्याभिः गोभिः उक्षभिः सेक्तृभिर्बलीवर्दैःअष्टापदीभिर्गर्भिणीभिश्चाहुतः आराधितोसि ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

द्र्व॑न्नःस॒र्पिरा॑सुतिःप्र॒त्नोहोता॒वरे॑ण्यः । सह॑सस्पु॒त्रोअद्भु॑तः ॥६॥२८॥

द्रुऽअ॑न्नः । स॒र्पिःऽआ॑सुतिः । प्र॒त्नः । होता॑ । वरे॑ण्यः ।

सह॑सः । पु॒त्रः । अद्भु॑तः ॥ ६ ॥ २८ ॥

द्र्वन्नः समिद्रूपान्नः सर्पिरासुतिः सर्पिरासूयतेआसिच्यतेयस्मिन्तादृशः प्रत्नःपुरातनः होताहोमनिष्पादकः वरेण्योवरणीयः सहसस्पुत्रः सहसोबलस्यपुत्रस्थानीयः बलेनोत्पन्नत्वात् अद्भुतआश्चर्यभूतोरमणीयइत्यर्थः एवंमहानुभावोग्निः मामनुजानात्वित्यर्थः ॥ ६ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपञ्चमेष्टाविंशोवर्गः ॥ २८ ॥

वाजयन्निवेतिषडृचमष्टमंसूक्तं सोमाहुतेर्हशब्दानुवृत्तस्याभावान्मण्डलद्रष्टागृत्समदऋषिः अग्निर्देवता हिशब्दाद्गायत्रीछन्दः अन्त्यानुष्टुप् वाजयन्निवान्त्यानुष्टुबित्यनुक्रान्तम् मातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोस्तृतीयसूक्तत्वेनास्योत्तमावर्जितस्यविनियोगउक्तः ।

Funding by IKS-MoE

तत्रप्रथमा—

वा॒ज॒यन्नि॑व॒नूरथा॒न्योगाँ॑अ॒ग्नेरुप॑स्तुहि । य॒शस्त॑मस्यमी॒ह्लुषः॑॥१॥

वा॒ज॒यन्ऽइ॑व । नु । रथा॑न् । योगा॑न् । अ॒ग्नेः । उप॑ । स्तु॒हि॒ ।
य॒शःऽत॑मस्य । मी॒ह्लुषः॑ ॥ १ ॥

हेअन्तरात्मन् नुक्षिप्रंअग्नेर्योगानश्वान् उपस्तुहि कीदृशस्याग्नेः यशस्तमस्यप्रवृद्धयशसः त्वमर्थोलुप्यते मीह्लुषः सेक्तुः फलस्य ईदृशस्ययोगान् स्तुहि होतरितिवासंबोध्यं स्तुतौदृष्टान्तः— वाजयन्निवअन्नमिच्छन् पुरुषइव सयथाअश्वान् गमनायस्तौतितद्वत् यद्वोक्तलक्षणस्याग्नेर्गमनसाधनान् रथान् स्तुहि ॥ १ ॥ अथद्वितीया—

यःसु॑नी॒थोद॑दा॒शुषे॑ऽजु॒र्यो॑ज॒रय॑न्न॒रिम् । चारु॑प्रतीक॒आहु॑तः ॥ २ ॥

यः । सु॒ऽनी॒थः । द॒दा॒शुषे॑ । अ॒जु॒र्यः॑ । ज॒रय॑न् । अ॒रिम् ।
चारु॑ऽप्रतीकः । आऽहु॑तः ॥ २ ॥

सुनीथःशोभननयनः अजुर्यः अजरणीयः अनभिभाव्यः चारुप्रतीकः शोभनोपक्रमोयोस्तिसोग्निः ददाशुषेहविर्दत्तवते यजमानायतदर्थं अरिंतस्यशत्रुं जरयन् नाशयन् आहुतः समन्तात् आराधितोभवति ॥ २ ॥ अथतृतीया—

यउ॑श्रि॒यादमे॒ष्वादो॒षोष॑सिप्रश॒स्यते॑ । यस्य॑व्र॒तंनमीय॑ते ॥ ३ ॥

यः । उँ॒ इति॑ । श्रि॒या । दमे॑षु । आ । दो॒षा । उ॒षसि॑ ।
प्र॒ऽश॒स्यते॑ । यस्य॑ । व्र॒तम् । न । मीय॑ते ॥ ३ ॥

योग्निःश्रियाज्वालयायुक्तःसन्दमेषु गृहेषुआ आगत्य दोषारात्रिषु उषसि अहःसुच प्रशस्यते स्तूयते यस्याग्नेर्व्रतंकर्मनमीयते नहिंस्यते नक्षीयतेवा उःपूरणः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

आयःस्व१॒र्णभा॒नुना॑चि॒त्रोवि॒भात्य॒र्चिषा॑। अ॒ञ्जा॒नोअ॒जरै॑र॒भि ॥४॥

आ । यः । स्वः॑ । न । भा॒नुना॑ । चि॒त्रः । वि॒ऽभाति॑ । अ॒र्चिषा॑ ।
अ॒ञ्जा॒नः । अ॒जरैः॑ । अ॒भि ॥ ४ ॥

Funding by IKS-MoE

योग्निश्चित्रः चायनीयः नानावर्णोवाअर्चिषाज्वालयारश्मिसमूहेन आविभाति सर्वतोभासते तत्रदृष्टान्तः--स्वर्नभानुना किरणेनसूर्यइव सयथाविभातितद्वत् किंकुर्वन् अजरैर्नित्यैः ज्वालासमूहैः अभिसर्वतःअज्ञानः व्यञ्जयन् प्रकाशयन् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

अत्रि॒मनु॑स्व॒राज्य॑म॒ग्निमु॒क्थानि॑वावृधुः। विश्वा॒अधि॒श्रियो॑दधे॥५॥

अत्रि॑म् । अनु॑ । स्व॒ऽराज्य॑म् । अ॒ग्निम् । उ॒क्थानि॑ । व॒वृ॒धुः ।
विश्वाः॑ । अधि॑ । श्रियः॑ । द॒धे॒ ॥ ५ ॥

अत्रिंशत्रूणामत्तारं वाभक्षकं स्वराज्यं स्वयमेव राजमानंस्वाराज्यमनु अभिलक्ष्यवाग्निं उक्थानिशस्त्राणिववृधुः वर्धयन्ति सचाग्निर्विश्वाः सर्वाःश्रियःशोभाः अधिदधे अधिकं धारयति ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

अ॒ग्नेरिन्द्र॑स्य॒सोम॑स्यदे॒वाना॑मू॒तिभि॑र्व॒यम् ।
अरि॑ष्यन्तःसचेमह्य॒भिष्या॑मपृतन्य॒तः ॥ ६ ॥ २९ ॥

अ॒ग्नेः । इन्द्र॑स्य । सोम॑स्य । दे॒वाना॑म् । ऊ॒तिऽभिः॑ । व॒यम् ॥
अरि॑ष्यन्तः । स॒चे॒म॒हि॒ । अ॒भि । स्या॒म॒ । पृ॒त॒न्य॒तः ॥ ६ ॥ २९ ॥

अरिष्यन्तः केनाप्यहिंस्यमानावयं अग्नेरिन्द्रस्यसोमस्यदेवानामन्येषामपिऊतिभीरक्षाभिः सचेमहि सङ्गच्छेमहि युक्ताभवेम तथारक्षायुक्तावयंपृतन्यतः पृतनामात्मनइच्छन्तः शत्रूनभिष्याम अभिभवेम पृतनाशब्दात्क्यचि कव्यध्वरपृतनस्यर्चिलोपइत्यवर्णलोपः ॥ ६ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपञ्चमेएकोनत्रिंशोवर्गः ॥ २९ ॥

वेदार्थस्यप्रकाशेनतमोहार्दंनिवारयन् । पुमर्थांश्चतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥
इतिश्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरन्धरेणसायणाचार्येणविरचितेमाधवीयेवेदार्थप्रकाशेऋक्संहिताभाष्येद्वितीयाष्टकेपञ्चमोध्यायः ॥ ५ ॥

Funding by IKS-MoE

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

यस्यनिःश्वसितंवेदायोवेदेभ्योऽखिलंजगत् । निर्ममेतमहंवन्देविद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १ ॥
वागीशाद्याःसुमनसःसर्वार्थानामुपक्रमे । यंनत्वाकृतकृत्याःस्युस्तंनमामिगजाननम् ॥ २ ॥

निहोतेतिषळृचंनवमंसूक्तंगृत्समदस्यार्षं निहोतेत्यनुक्रान्तत्वात् अनुक्तत्वात्त्रिष्टुप् मण्डलादिपरिभाषयाग्निर्देवता प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोराग्नेयेक्रतौत्रैष्टुभेछन्दस्यस्यविनियोगः अथैतस्याइतिखण्डेसूत्रितम्—निहोताहोतृषदनइतिसूक्तेइति अग्निप्रणयनेआद्येऋचौविनियुक्ते पञ्चम्यांपौर्णमास्यामितिखण्डेसूत्रितम्—निहोताहोतृषदनेविदानइतिद्वेइति ।

तस्मिन्सूक्तेप्रथमा—

ओ३म् निहोता॑होतृ॒षद॑ने॒विदा॑नस्त्वे॒षोदी॑दि॒वाँअ॑सदत्सु॒दक्षः॑ ।
अद॑ब्धव्रतप्रमति॒र्वसि॑ष्ठःसहस्रं॑भ॒रःशुचि॑जिह्वोअ॒ग्निः ॥ १ ॥

नि । होता॑ । हो॒तृ॒ऽसद॑ने । विदा॑नः । त्वे॒षः । दी॒दि॒ऽवान् ।
अ॒स॒द॒त् । सु॒ऽदक्षः॑ । अद॑ब्धव्रतऽप्रमतिः । वसि॑ष्ठः । स॒ह॒स्र॒म्ऽभ॒रः ।
शुचि॑ऽजिह्वः । अ॒ग्निः ॥ १ ॥

गृत्समदःस्तौति होतादेवानामाह्वाताविदानोविद्वान् त्वेषः प्रवृद्धः दीदिवान् दीप्यमानः सुदक्षः शोभनबलः अदब्धव्रतप्रमतिः अदब्धानिअहिंसितानिव्रतानिकर्माणियस्याःसाअदब्धव्रतप्रमतिः प्रकृष्टाबुद्धिःयस्य सतथोक्तः वसिष्ठः सर्वस्यवासयितृतमः वासयतेस्तृजन्तस्यइष्ठनिरूपं सहस्रंभरः सहस्रस्यानेकविधस्यभर्ताविहरणेननानाविधरूपस्यधारकइत्यर्थः यद्वा सहस्रस्यसर्वस्यभर्ता तथाचवाजसनेयकम्—सर्वंवैसहस्रंसर्वंभरइत्येवतदाहेति। शुचिजिह्वः शुचिर्दीप्ताजिह्वाज्वालायस्यसतथोक्तः एवंभूतोग्निः होतृषदने होतात्रसीदतीतिहोतृषदनमुत्तरावेदी अधिकरणेल्युट् तत्रन्यसदत् नितरांसीदतु उक्तार्थेब्राह्मणम्—निहोताहोतृषदनेविदानइत्यग्निर्वैदेवानांहोतातस्यैतद्धोतृषदनंयदुत्तरवेदीनाभिस्त्वेषोदोदिवाँअसदत्सुदक्षइत्यासन्नोहिसतर्हिभवत्य-

Funding by IKS-MoE

दग्धव्रतप्रमतिर्वसिष्ठइत्यग्निर्वैदेवानांवसिष्ठःसहस्रंभरःशुचिजिह्वोअग्निरित्येषाहवाअस्यसहस्रंभरतायदेनमेकंसन्तंबहुधाविहरन्तीति ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

त्वंदूतस्त्वमुनःपरस्पास्त्वंवस्यआवृषभप्रणेता ।
अग्नेतोकस्यनस्तनेतनूनामप्रयुच्छन्दीद्यद्बोधिगोपाः ॥ २ ॥

त्वम् । दूतः । त्वम् । ऊँ इति । नः । परःऽपाः । त्वम् । वस्यः । आ ।
वृषभ । प्रऽनेता । अग्ने । तोकस्य । नः । तने । तनूनाम् ।
अप्रऽयुच्छन् । दीद्यत् । बोधि । गोपाः ॥ २ ॥

हेवृषभ अभिमतफलवर्षक हेअग्ने त्वंदूतः अस्मदीययज्ञेदेवाह्वानार्थंदूतोभव त्वमुत्वमेवनोस्माकं परस्पाः आपद्भ्यः पारयितापाताचभव किञ्च त्वंवस्योवसुनोधनस्यआप्रणेताअस्मदाभिमुख्येनप्रापयिताभव अप्रयुच्छन्अप्रमाद्यन्दीद्यत्दीदयतिर्दीप्तिकर्मा शोभमानः त्वंनोस्माकं तोकस्यपुत्रस्यतने तनोतिविस्तारयतिकुलमितितनःपौत्रः तस्मिन्अस्मदीयानांतनूनांगोपाः गोपायितातथाचब्राह्मणम्–अग्निर्वैदेवानांगोपाअग्निमेवतत्सर्वतोगोप्तारंपरिदत्तआत्मनेचयजमानायचेति । तादृशस्त्वंचगोपायिताभवामीतिबोधिबुध्यस्व ॥ २ ॥

अथतृतीया–

विधेमतेपरमेजन्मन्नग्नेविधेमस्तोमैरवरेसधस्थे ।
यस्माद्योनेरुदारिथायजेतंप्रत्वेहवींषिजुहुरेसमिद्धे ॥ ३ ॥

विधेम । ते । परमे । जन्मन् । अग्ने । विधेम । स्तोमैः । अवरे ।
सधऽस्थे । यस्मात् । योनेः । उत् । आरिथ । यजे । तम् । प्र ।
त्वे इति । हवींषि । जुहुरे । सम्ऽइद्धे ॥ ३ ॥

हेअग्ने परमेउत्कृष्टेजन्मन्जायतेप्रादुर्भवत्यस्मिन्निितिजन्मस्थानंद्यौः तस्मिन्द्युलोकेवस्थितायतेतुभ्यंविधेम स्तुतिभिःपरिचरेम अवरेद्युलोकादधस्तनेसधस्थेन्तरिक्षेस्थितायतुभ्यंस्तोमैः

---

१ ऐ० ब्रा० १. २८. । २ ऐ० ब्रा० १. १. २८. ।

Funding by IKS-MoE

स्तोत्रैर्विधेम परिचरेम यद्यस्माद्योनेःपृथिवीरूपातस्थानात्त्वमुदारिथ उद्गतोसि प्रादुर्भूतोसि तं पृथिवीप्रदेशंयजेपूजयामि तत्रहिसमिद्धेसमिद्भिःसमिध्यमानेत्वेत्वयि हवींषिपुरोडाशादीनि प्रजुहुरेअध्वर्य्वादयः प्रजुह्वति जुहोतेर्लिटिरूपम् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

अग्नेयजस्वहविषायजीयाञ्छ्रुष्टीदेष्णमभिगृणीहिराधः ।
त्वंह्यसिरयिपतीरयीणांत्वंशुक्रस्यवचसोमनोता ॥ ४ ॥

अग्ने । यजस्व । हविषा । यजीयान् । श्रुष्टी । देष्णम् । अभि ।
गृणीहि । राधः । त्वम् । हि । असि । रयिऽपतिः । रयीणाम् ।
त्वम् । शुक्रस्य । वचसः । मनोता ॥ ४ ॥

हेअग्ने यजीयान् यष्टृतमस्त्वं हविषास्मद्दत्तेनयजस्व देवान्संयोजयदेष्णंदेयंराधोन्नंश्रुष्टी श्रुष्टीतिक्षिप्रनाम क्षिप्रंअभिगृणीहि देवानांपुरतः इदंस्वादुतरमिदंस्वादुतरमितिब्रूहि यद्वा श्रुष्टीक्षिप्रकारी त्वंदेष्णंदेयंराधोधनंअभिगृणीहि अस्मदाभिमुख्येनब्रूहिप्रयच्छेत्यर्थः दानसामर्थ्यंदर्शयति त्वंरयीणांधनानांमध्येरयिपतिः उत्तमधनस्यपतिरसिहि यद्वा रयीणांरयिपतिरित्यनैकोरयिशब्दोनुवादः त्वंशुक्रस्यदीप्तस्यवचसः अस्मदीयस्यस्तोत्रस्यमनोताप्रज्ञाताभवसि यद्वा मानयिता ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

उभयंतेनक्षीयतेवसव्यंदिवेदिवेजायमानस्यदस्म ।
कृधिक्षुमन्तंजरितारमग्नेकृधिपतिंस्वपत्यस्यरायः ॥ ५ ॥

उभयम् । ते । न । क्षीयते । वसव्यम् । दिवेऽदिवे । जायमानस्य ।
दस्म । कृधि । क्षुऽमन्तम् । जरितारम् । अग्ने । कृधि । पतिम् ।
सुऽअपत्यस्य । रायः ॥ ५ ॥

दस्मदर्शनीयहेअग्ने दिवेदिवेप्रतिदिनमग्निहोत्रकालेजायमानस्यते तवउभयंवसव्यंदिव्यं भौमंचवसु वस्वादित्वात्स्वार्थिकोयप्रत्ययः तादृशमुभयंवसुनक्षीयते नहीयतेअस्योभयविधध-

नसद्भावेमन्त्रवर्णः त्वंह्यग्नेदिव्यस्यराजसित्वंपार्थिवस्येत्यत्रोक्तः । अतस्त्वंजरितारं तवस्तोत्रंकुर्वाणमिमंयजमानंक्षुमन्तमन्नवन्तं कीर्तिमन्तंवाकृधिकुरु किञ्च स्वपत्यस्यशोभनापत्ययुक्तस्यरायोधनस्यपतिं स्वामिनंकृधिकुरु ॥ ५ ॥

साकमेधेपर्वणिपूर्वेद्युरनुसवनंतिस्रइष्टयःकर्तव्याः प्रथमायामग्नेरनीकवतःसैनानीकेनेतियाज्या तथाततःसाकमेधाइतिखण्डेसूत्रितम्—सैनानीकेनसुविदत्रोअस्मेइति ।

सैषासूक्तेषष्ठी—

सैनानी॑केनसुवि॒दत्रो॑अ॒स्मेयष्टा॑दे॒वाँआय॑जिष्ठस्व॒स्ति ।
अद॑ब्धोगो॒पाउ॒तनः॑प॒र॒स्पाअग्ने॑द्यु॒मदु॒तरे॒वद्दि॑दीहि ॥ ६ ॥ १ ॥

सः । ए॒ना । अनी॑केन । सु॒ऽवि॒दत्रः॑ । अ॒स्मे । इति॑ यष्टा॑ । दे॒वान् । आऽय॑जिष्ठः । स्व॒स्ति । अद॑ब्धः । गो॒पाः । उ॒त । नः॒ । प॒रः॒ऽपाः । अग्ने॑ । द्यु॒ऽमत् । उ॒त । रे॒वत् । दि॒दी॒हि॒ ॥ ६ ॥ १ ॥

हेअग्ने सतादृशस्त्वं एना अनेनानीकेन ज्वालासमूहेनयुक्तस्त्वं सुविदत्रः सुप्रज्ञः सुधनोवास्मेअस्माकंभव देवान्यष्टा देवानांहविःप्रदानेनपूजकः आयजिष्ठः यष्टृतमः अदब्धः केनाप्यतिरस्कृतः गोपाःदेवानां गोपायिता उतापिचनोस्माकंपरस्पाः दुरितेभ्यःपारयिताचत्वं द्युमत्कान्तियुक्तं उतापिचरेवत् धनयुक्तंयथाभवतितथास्वस्तिदिदीहि क्षेमेणसर्वतोदीप्यस्व ॥६॥

॥ इतिद्वितीयस्यषष्ठेप्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

जोहूत्रइतिषळृचंदशमंसूक्तंगार्त्समदं त्रैष्टुभमाग्नेयं जोहूत्रइत्यनुक्रान्तत्वात् सूक्तविनियोगः पूर्वेणसहोक्तः ।

अथतस्मिन्सूक्तेप्रथमा—

जो॒हूत्रो॑अ॒ग्निःप्र॑थ॒मःपि॒तेवे॒ळस्प॒देमनु॑षा॒यत्समि॑द्धः ।
श्रि॒यंवसा॑नोअ॒मृतो॒विचे॑तामर्मृ॒जेन्यः॑श्रव॒स्यः॑[1]सवा॒जी ॥ १ ॥

---

[1] ऋ० सं० २. २, १३. ।

जोहूत्रः । अग्निः । प्रथमः । पिताऽइव । इळः । पदे । मनुषा ।
यत् । सम्ऽइद्धः । श्रियम् । वसानः । अमृतः । विऽचेताः ।
मर्मृजेन्यः । श्रवस्यः ।सः । वाजी ॥ १ ॥

जोहूत्रः सर्वैर्यज्ञार्थंह्वातव्योहोतव्योवा ह्वयतेर्जुहोतेर्वारूपम् तादृशः प्रथमः अग्निर्वैदेवानामवमइत्याम्नानात् । मुख्योयोग्निः यत् यदाइळः इलायाःपदेउत्तरवेद्यात्मकेस्थाने मनुषामनुष्येणयजमानेनसमिद्धःसोग्निः पितेवदेवानांहविःप्रापणेनपालकोभवति श्रियंदीप्तिंवसानः आच्छादयन् अमृतः मरणधर्मरहितः विचेताःविविधप्रज्ञः श्रवस्यः श्रवइत्यन्ननाम तस्मैहितः वाजीबलवान् सोग्निर्मर्मृजेन्यः सर्वैःपरिचरणीयोभवति यङ्लुगन्तात् केन्यप्रत्ययः ॥१॥

अथद्वितीया–

श्रूयाअग्निश्चित्रभानुर्हवंमेविश्वाभिर्गीर्भिरमृतोविचेताः ।
श्यावारथंवहतोरोहितावोतारुषाहचक्रेविभृत्रः ॥ २ ॥

श्रुयाः । अग्निः । चित्रऽभानुः । हवम् । मे । विश्वाभिः । गीःऽभिः ।
अमृतः । विऽचेताः । श्यावा । रथम् । वहतः । रोहिता । वा । उत ।
अरुषा । अह । चक्रे । विऽभृत्रः ॥ २ ॥

अमृतोमरणधर्मरहितोविचेताविशिष्टप्रज्ञः चित्रभानुः विचित्रदीप्तिः चायनीयदीप्तिर्वा सोग्निः विश्वाभिर्गीर्भिः स्तुतिसाधनभूतैः सर्वैर्वाक्यैः क्रियमाणं मे मम हवं स्तोत्रंश्रूयाः श्रृणोतु तस्याग्नेरथं श्यावाश्यावववर्णौ अश्वौवहतः वाअपिवा रोहितारोहिद्वर्णौ उतापिच अरुषाआरोचमानावश्वौरथं वहतः रोहिद्वर्णयोरश्वयोःश्यावादिवर्णपरिग्रहःस्वेच्छयाभवति विभृत्रः नानास्थानेषु विहृतःचक्रेअहक्रत्विग्भिरकारिखलु करोतेःकर्मणिलिट् ॥ २ ॥

अथतृतीया–

उत्तानायामजनयन्सुषूतंभुवदग्निःपुरुपेशासुगर्भः ।
शिरिणायांचिदक्तुनामहोभिरपरीवृतोवसतिप्रचेताः ॥ ३ ॥

ऐ० ब्रा० १. १. ।

उ॒त्ता॒नाया॑म् । अ॒ज॒न॒य॒न् । सुऽसू॑तम् । भुव॑त् । अ॒ग्निः । पु॒रु॒ऽपेशा॑सु ।
गर्भः॑ । शिरि॑णायाम् । चि॒त् । अ॒क्तुना॑ । महः॑ऽभिः । अप॑रिऽवृतः ।
व॒स॒ति॒ । प्रऽचे॑ताः ॥ ३ ॥

उत्तानायामुत्तानेशयायामरण्यांसुषूतंअग्निहोत्रार्थंसुष्ठुप्रेरितमग्निमजनयन् अध्वर्य्वादयउदपादयन् सोग्निःपुरुपेशासु पेशइतिरूपनाम बहुरूपास्वोषधीषुगर्भोभुवत् अन्तर्वर्तमानतयागर्भइवभवेत् भवतेर्लिङिरूपं शिरिणायांचित्शीर्यंतेस्यांभूतानीतिशिरिणारात्रिःतस्यामपिअक्तुनाअञ्जनादक्तुस्तमः तेनतमसाअपरिवृतःअसंस्पृष्टः अतएवमहोभिस्तेजोभिर्युक्तः प्रचेताः प्रकृष्टप्रज्ञःसन्वसति दीप्यमानोवर्तते ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

जिघ॑र्म्य॒ग्निंह॒विषा॑घृतेन॑प्रतिक्षि॒यन्तं॒भुव॑ना॒नि॒विश्वा॑ ।
पृथुंतिर॒श्चावय॑साबृ॒हन्तं॒व्यचि॑ष्ठ॒मन्नै॑रभ॒संदृशा॑नम् ॥ ४ ॥

जिघ॑र्मि । अ॒ग्निम् । ह॒विषा॑ । घृ॒तेन॑ । प्र॒ति॒ऽक्षि॒यन्त॑म् । भुव॑नानि ।
विश्वा॑ । पृ॒थुम् । ति॒र॒श्चा । वय॑सा । बृ॒हन्त॑म् । व्यचि॑ष्ठम् । अन्नैः॑ ।
र॒भ॒सम् । दृशा॑नम् ॥ ४ ॥

विश्वासर्वाणिभुवनानिप्रतिक्षियन्तंवैश्वानरात्मनाधितिष्ठन्तं पृथुंमहान्तं तिरश्चासर्वतःप्रवर्तमानेनवयसापेशसाबृहन्तंप्रवृद्धं अन्नैर्हविर्लक्षणैर्व्यचिष्ठंव्याप्तं रभसंबलवन्तंदृशानं एवंगुणवत्तयादृश्यमानमग्निंपुरोडाशादिलक्षणेनहविषाघृतेनचजिघर्मि सिञ्चामि प्रतिश्लेषसर्वाणिभूतानिक्षेति पृथुंतिरश्चावयसाधूमेनबृहन्तंव्यचिष्ठमन्नैरभसंदृशानमित्यवकाशनवन्तमन्नैरन्नादंदीप्यमानमित्येतदाविश्वतइत्यासर्वतःप्रत्यंचंजुहोमीत्येतदरक्षसेत्यहेळमानेनमनसेदंजुषेतेत्येतन्मर्यश्रीरितिमर्यश्रीरित्येषस्पृहयद्वर्णोअग्निर्नाभिमृशइतिनश्लेषमृशेतदीप्यमानोभवतीति ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

आवि॒श्वतः॑प्र॒त्यञ्चं॑जिघर्म्यर॒क्षसा॒मन॑सा॒तज्जु॑षेत ।
मर्य॑श्रीःस्पृह॒यद्व॑र्णो॑अ॒ग्निर्ना॑भि॒मृशे॑त॒न्वा॒३जर्भु॑राणः ॥ ५ ॥

Funding by IKS-MoE

आ । वि॒श्वतः॑ । प्र॒त्यञ्च॑म् । जि॒घ॒र्मि॒ । अ॒र॒क्षसा॑ । मन॑सा । तत् ।
जु॒षे॒त॒ । मर्य॑ऽश्रीः । स्पृ॒ह॒यत्ऽव॑र्णः । अ॒ग्निः । न । अ॒भि॒ऽमृशे॑ ।
त॒न्वा॑ । जर्भु॑राणः ॥ ५ ॥

विश्वतः सर्वत्रव्याप्यवर्तमानंप्रत्यंचंयज्ञंप्रत्यागच्छन्तं अग्निंयेनघृतेनआजिघर्मि आसिञ्चामि अरक्षसाबाधकरहितेनमनसास्तोत्रेणसहतदाज्यंजुषेत भवान्सेवेत मर्यश्रीः मर्यैर्मर्त्यैः श्रयणीयोभजनीयः स्पृहयद्वर्णयादृशंवर्णंयजमानःस्पृहयति तादृशवर्णोपेतः तन्वातेजसाजर्भुराणः पूर्यमाणोग्निः नाभिमृशे अतितेजस्वितयाअभिमर्शनीयोनभवति अभिपूर्वान्मृशेःकृत्यार्थेकेन्प्रत्ययः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

ज्ञे॒याभा॒गंस॑हसा॒नोवरे॑ण॒त्वादू॑तासोमनु॒वद्व॑देम ।
अनू॑नम॒ग्निंजु॒ह्वा॑वच॒स्याम॑धु॒पृचं॑धन॒साजो॑हवीमि ॥ ६ ॥ २ ॥

ज्ञे॒याः । भा॒गम् । स॒ह॒सा॒नः । वरे॑ण । त्वाऽदू॑तासः । म॒नु॒ऽवत् ।
व॒दे॒म॒ । अनू॑नम् । अ॒ग्निम् । जु॒ह्वा॑ । व॒च॒स्या । म॒धु॒ऽपृच॑म् ।
ध॒न॒ऽसाः । जो॒ह॒वी॒मि॒ ॥ ६ ॥ २ ॥

वरेणवारयत्यनेनशत्रूनितिवरंतेजः तेनसहमानः शत्रूनभिभवन् त्वंभागंभजनीयंस्तोत्रंज्ञेयाः जानीहि आशीर्लिङि वान्यस्यसंयोगादेरित्येत्वं त्वादूतासः त्वंदूतोयेषामसितेत्वादूतासः यद्वा त्वयाप्रेरितावयंमनुवत्मनुरिव वदेम स्तोत्रं ब्रूयाम जुह्वा हूयतेस्यामितिजुहूर्ज्वालापात्रविशेषोवा तयाअनूनंसंपूर्णंमधुपृचं मधुनाकर्मफलेनयजमानंसंयोजयन्तमग्निंधनसाः धनस्यसंभक्ताहंवचस्यास्तुतिकामनयाजोहवीमि आह्वयामि॥ ६ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यषष्ठेद्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

श्रुधीहवमित्येकविंशत्यृचमेकादशंसूक्तम् गार्त्समदं अत्रानुक्रमणिका श्रुधिसैकैन्द्रंविराट्स्थानमृतेन्त्यामिति विराट्स्थानात्रिष्टुप् तल्लक्षणमनुक्रमण्यामुक्तम्—नवकौवैराजस्त्रैष्टुभश्च द्वौवावैराजौनवकस्त्रैष्टुभश्चविराट्स्थानेति । अन्त्यात्रिष्टुप् विशेषस्यानुक्तत्वात् इन्द्रोदेवता पृष्ठ्य-

स्यचतुर्थेहनिमरुत्वतीयशस्त्रेद्वेसूक्तेनिविद्धाने तत्रेदंतृतीयंसूक्तं चतुर्थेहनीतिखण्डेसूत्रितं—श्रुधीहवमिन्द्रमरुत्वाँइन्द्रेतिमरुत्वतोयमिति ।

अथतस्मिन्सूक्तेप्रथमा—

श्रुधीहवमिन्द्रमारिषण्यःस्यामतेदावनेवसूनाम् ।
इमाहित्वामूर्जोवर्धयन्तिवसूयवःसिन्धवोनक्षरन्तः ॥ १ ॥

श्रुधि । हवम् । इन्द्र । मा । रिषण्यः । स्याम । ते । दावने ।
वसूनाम् । इमाः । हि । त्वाम् । ऊर्जः । वर्धयन्ति । वसुऽयवः ।
सिन्धवः । न । क्षरन्तः ॥ १ ॥

गृत्समदःस्तौति हेइन्द्र मेहवंमदीयमिदंस्तोत्रं श्रुधि श्रृणु मारिषण्यः माहिंसीः इदमल्पं नसाधीयइतिमानिराकार्षीः दुरस्युर्द्रविणस्युर्वृषण्यतिरिषण्यतीतिनिपातितः वयंतेतववसूनांदावनेदानायस्यामपात्रभूताभवेम इमाः अस्माभिर्दत्तानिवसूयवः दातुर्यजमानस्यधनमिच्छन्ति छन्दसिपरेच्छायांक्यच् तादृशानिक्षरंतः स्रवन्तः सिन्धवइव घृतक्षरणोपेतानिऊर्जोहविर्लक्षणान्यन्नानि त्वांवयर्धन्तिहि ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

सृजोमहीरिन्द्रयाअपिन्वःपरिष्ठिताअहिनाशूरपूर्वीः ।
अमर्त्यंचिद्दासंमन्यमानमवाभिनदुक्थैर्वावृधानः ॥ २ ॥

सृजः । महीः । इन्द्र । याः । अपिन्वः । परिऽस्थिताः ।
अहिना । शूर । पूर्वीः । अमर्त्यम् । चित् । दासम् । मन्यमानम् ।
अव । अभिनत् । उक्थैः । ववृधानः ॥ २ ॥

शूरशत्रूणांहिंसक हेइन्द्र याअपोऽपिन्वः अवर्धयः पूर्वीः प्रभूतास्ताअहिनामेघेनवृत्रेणवापरिष्ठिताः अधिष्ठिताः आक्रान्ताः ततस्त्वंतस्मादहेःसकाशात्महीः महतीः अपः सृजः व्यसृजः उक्थैःशस्त्रैर्वावृधानोवर्धमानस्त्वंदासंसर्वस्योपक्षपयितारंअमर्त्यंचित्मरणधर्मरहितमेवात्मानंमन्यमानंतमसुरंअवाभिनत् अवाङ्मुखंयथाभवतितथाहिंसितवानित्यर्थः भिदिर्विदारणे लङिसिपिरूपम् ॥२॥

Funding by IKS-MoE

अथतृतीया–

उक्थेष्विन्नुशूरयेषुंचाकन्स्तोमेष्विन्द्ररुद्रियेषुच ।
तुभ्येदेतायासुमन्दसानःप्रवायवेसिस्रतेनशुभ्राः ॥ ३ ॥

उक्थेषु । इत् । नु । शूर । येषु । चाकन् । स्तोमेषु । इन्द्र ।
रुद्रियेषु । च । तुभ्यं । इत् । एताः । यासु । मन्दसानः । प्र ।
वायवे । सिस्रते । न । शुभ्राः ॥ ३ ॥

हेशूरेन्द्र येषुहोत्रादिभिःक्रियमाणेषुशस्त्रेषुरुद्रियेषु रुद्रियंसुखं तत्साधनभूतेषु यद्वा रुद्राः स्तोतारः तत्कृतेषुउद्गातॄणांस्तोमेषुचनुक्षिप्रंचाकन् स्तुतीःकामयसे कमतेःकनतेर्वायङ्लुकिरूपम् इत्पूरणः यासुस्तोत्रशस्त्ररूपासुस्तुतिषुमन्दसानोहृष्यन्भवसिताएताःशुभ्राः दीप्यमानाः स्तुतयः वायवेअस्मदीयंयज्ञं प्रत्यागच्छते तुभ्येत् तुभ्यमेवप्रसिस्रते त्वदर्थमेवप्रसरन्ति नसम्प्रत्यर्थे ताअधुनासेवस्व ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

शुभ्रंनुतेशुष्मंवर्धयन्तःशुभ्रंवज्रंबाह्वोर्दधानाः ।
शुभ्रस्त्वमिन्द्रवावृधानोअस्मेदासीर्विशःसूर्येणसह्याः ॥ ४ ॥

शुभ्रम् । नु । ते । शुष्मम् । वर्धयन्तः । शुभ्रम् । वज्रम् । बाह्वोः ।
दधानाः । शुभ्रः । त्वम् । इन्द्र । ववृधानः । अस्मे इति । दासीः ।
विशः । सूर्येण । सह्याः ॥ ४ ॥

हेइन्द्र तेतवशुभ्रंशोभनंशुष्मंबलंस्तोत्रैर्वर्धयन्तः शुभ्रंदीप्तंवज्रमायुधंनुक्षिप्रंतवबाह्वोर्दधानाः निदधानाः स्तूयमानोहीन्द्रोसुरवधायवज्रमादत्तइतीत्थंरूपेणायुधंदधानाभवामः वावृधानः स्तोत्रैर्वर्धमानः शुभ्रः तेजसायुक्तः त्वंअस्मेअस्माकंदासीः उपक्षपयित्रीः विशः आसुरीः प्रजाः सूर्येणसुष्ठुप्रेरकेणआयुधंहिप्रेरयति त्वंयुध्यस्वेति एवंरूपेणबाह्वोर्निहितेनवज्रेणसह्याः अभिभव सहतेर्व्यत्ययेनलिङिपरस्मैपदम् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

गुहा॑हि॒तंगुह्यं॑गू॒ळ्हम॒प्स्वपी॑वृतंमा॒यिनं॑क्षि॒यन्त॑म् ।
उ॒तोअ॒पोद्यांत॑स्त॒भ्वांस॒मह॒न्नहिं॑शूरवी॒र्ये॑ण ॥ ५ ॥ ३ ॥

गुहा॑ । हि॒तम् । गुह्य॑म् । गू॒ळ्हम् । अ॒प्ऽसु । आपि॑ऽवृतम् ।
मा॒यिन॑म् । क्षि॒यन्त॑म् । उ॒तो इति॑ । अ॒पः । द्याम् । त॒स्त॒भ्वांस॑म् ।
अह॑न् । अहि॑म् । शू॒र॒ । वी॒र्ये॑ण ॥ ५ ॥ ३ ॥

हेशूरेन्द्र गुहागुहायांहितंनिहितं अतएवगुह्यं अप्रकाश्यंगूळ्हंगूढं अप्सुउदकेषुअपीवृतंतिरोहितं अत्रैकस्मिन्न् तिरोधानरूपेर्थेपुनरुक्तयस्तिरोधानभूयस्त्वप्रतिपादनपराः अभ्यासेहिभूयानर्थोभवति यथाहोदर्शनीयाहोदर्शनीयेति तादृशंमायिनंमायाविनंअसुरंक्षियन्तं निवसंतं उतोअपिचअपोद्यां दिवंचतस्तभ्वांसं स्वसामर्थ्येनस्तंभयन्तं इत्थंभूतमहिमसुरंमेघंवावीर्येणसामर्थ्यभूतेन वज्रेण अहन्न् हतवानसि हनहिंसागत्योरित्यस्यलङिरूपम् ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यषष्ठेतृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

अथतस्मिन्नसूक्तेषष्ठी–

स्तवा॒नुत॑इन्द्रपू॒र्व्याम॒हान्यु॒तस्त॑वाम॒नूत॑नाकृ॒तानि॑ ।
स्तवा॒वज्रं॑बा॒ह्वोरु॒शन्तं॒स्तवा॒हरी॒सूर्य॑स्यके॒तू ॥ ६ ॥

स्तव॑ । नु । ते॒ । इ॒न्द्र॒ । पू॒र्व्या । म॒हानि॑ । उ॒त । स्त॒वा॒म॒ । नूत॑ना ।
कृ॒तानि॑ । स्तव॑ । वज्र॑म् । बा॒ह्वोः । उ॒शन्त॑म् । स्तव॑ । हरी॒ इति॑ ।
सूर्य॑स्य । के॒तू इति॑ ॥ ६ ॥

हेइन्द्र पूर्व्यांपुरातनानिमहानि महान्तितेतवकर्माणिनुक्षिप्रंस्तवस्तवाम उतअपिच नूतना अधुनातनानिकृतानिकर्माणिस्तवस्तवाम बाह्वोरुशन्तंदीप्यमानंवज्रंस्तवस्तवाम किञ्च सूर्यस्यसुष्ठुप्रेरकस्यसुवीर्यस्यवासूर्यात्मनोवाइन्द्रस्यकेतूप्रज्ञापकौ हरीएतन्नामकावश्वौ स्तव स्तवाम ष्टुञ्स्तुतौ तिङांतिङोभवन्तीतिउत्तमबहुवचनस्यमध्यमैकवचनादेशः बहुलंछन्दसीतिशपोलुगभावः ॥ ६ ॥

Funding by IKS-MoE

अथसप्तमी–

ह॒री॒नुतं॑इन्द्रवा॒जय॑न्ताघृ॒त॒श्चुतं॑स्वा॒रम॑स्वार्ष्टा॑म् ।
विसं॑म॒नाभूमि॑रप्रथि॒ष्टारं॑स्त॒पर्व॑तश्चित्सरि॒ष्यन् ॥ ७ ॥

ह॒री इति॑ । नु । ते॒ । इ॒न्द्र॒ । वा॒जय॑न्ता । घृ॒त॒ऽश्चुत॑म् । स्वा॒रम् ।
अ॒स्वा॒र्ष्टा॑म् । वि । स॒म॒ना । भूमि॑ः । अ॒प्र॒थि॒ष्ट । अरं॑स्त ।
पर्व॑तः । चि॒त् । स॒रि॒ष्यन् ॥ ७ ॥

हेइन्द्र वाजयन्ता वेगंकुर्वन्तौ तत्करोतीतिणिच् तेतवहरीएतन्नामकावश्वौ घृतश्चुतंघृतस्योदकस्यच्यावयितारंस्वारंमेघध्वानिंनुक्षिप्रंअस्वार्ष्टां अशब्दयतांस्वरतिःशब्दकर्मा पाकंपचतीतिवदेकधातुरनुवादः लङिरूपं समनासमस्थला यद्वा समनासर्वतोव्यप्रथिष्टगर्जनंश्रुत्वाममोपरिवृष्टिर्भवतीतिप्रथिताभूत् तथापर्वतश्चित्मेघोपिसरिष्यन् वर्षणार्थमितस्ततोगमिष्यन् अरंस्त अरमत रमतेर्लुङिरूपम् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

निपर्व॑तःसा॒द्यप्र॑युच्छ॒न्त्संमा॒तृभि॑र्वाव॑शा॒नोअ॑क्रान् ।
दू॒रेपा॒रेवाणीं॑व॒र्धय॑न्त॒इन्द्रे॑षितांध॒मनिं॑पप्रथ॒न्नि ॥ ८ ॥

नि । पर्व॑तः । सा॒दि॒ । अप्र॑ऽयुच्छन् । सम् । मा॒तृऽभि॑ः । वा॒व॒शा॒नः ।
अ॒क्रा॒न् । दू॒रे । पा॒रे । वाणी॑म् । व॒र्धय॑न्तः । इन्द्र॑ऽइषिताम् ।
ध॒मनि॑म् । प॒प्र॒थ॒न् । नि ॥ ८ ॥

अप्रयुच्छन्अप्रमाद्यन् वर्षणेसावधानःपर्वतोमेघःनिषादि नभसिनिषण्णआसीत् मातृभिरद्भिःमाध्यमिकाभिर्वाग्भिर्वासंवावशानःसहशब्दंकुर्वाणःअक्रान्अक्रमीत् इतस्ततःसञ्चारमकरोत् क्रमतेर्लङिबहुलंछन्दसीतिविकरणस्यलुक् दूरेपारेअतिदूरेन्तरिक्षेस्थितांवाणींमाध्यमिकांवाचंवर्धयन्तः स्तोत्रैःसमृद्धांकुर्वन्तःस्तोतारोमरुतोवाइन्द्रेषितामिन्द्रेणप्रेरितांधमनिंशब्दंकुर्वाणांतांवाचं नि नितरांपप्रथन् अप्रथयन् ॥ ८ ॥

अथनवमी—

इन्द्रो॑म॒हांसिन्धु॑मा॒शया॑नंमाया॒विनं॑वृ॒त्रम॑स्फुर॒न्निः ।
अरे॑जेतां॒रोद॑सीभिया॒नेकनि॑क्रदतो॒वृष्णो॑अस्य॒वज्रा॑त् ॥ ९ ॥

इन्द्र॑ः । म॒हाम् । सिन्धु॑म् । आ॒ऽशया॑नम् । मा॒या॒ऽविन॑म् ।
वृ॒त्रम् । अ॒स्फु॒र॒त् । निः । अरे॑जेताम् । रोद॑सी॒ इति॑ । भि॒या॒ने
इति॑ । कनि॑क्रदतः । वृष्ण॑ः । अ॒स्य॒ । वज्रा॑त् ॥ ९ ॥

बलवानिन्द्रः महांमहान्तंसिन्धुं स्यन्दतेइतस्ततःसञ्चरतीतिसिन्धुर्मेघः तमाशयानं तमधिष्ठायशयानंमायाविनंवृत्रमसुरं यद्वा सिन्धुरुदकंतदधिष्ठायशयानं वृत्रंवृणोत्याकाशमिति वृत्रोमेघः तंनिरस्फुरत् निरहन् वृष्णःवर्षकस्यअस्येन्द्रस्यकनिक्रदतः शब्दंकुर्वाणाद्वज्रात् भियानेभयंप्राप्तेरोदसीद्यावापृथिव्यौ अरेजेतां अकंपेतांदाधर्तिदर्धर्तीत्यादिनाकनिक्रदच्छब्दोनिपातितः ॥ ९ ॥

अथदशमी—

अरो॑रवी॒द्वृष्णो॑अस्य॒वज्रोमा॑नुषं॒यन्मानु॑षोनि॒जूर्वा॑त् ।
निमा॒यिनो॑दान॒वस्य॑मा॒याअपा॑दयत्पपि॒वान्त्सु॒तस्य॑ ॥१०॥४॥

अरो॑रवीत् । वृष्ण॑ः । अ॒स्य॒ । वज्र॑ः । अमा॑नुषम् । यत् । मानु॑षः ।
नि॒ऽजूर्वा॑त् । नि । मा॒यिन॑ः । दा॒न॒वस्य॑ । मा॒याः । अपा॑दयत् ।
प॒पि॒ऽवान् । सु॒तस्य॑ ॥ १० ॥ ४ ॥

वृष्णः कामानांवर्षकस्येन्द्रस्यवज्रः अरोरवीत् भृशंशब्दमकरोत् कदेत्यपेक्षायामाह—यद्यदाअमानुषंमनुष्याणांरहितं यद्वा मानुषोहंनभवामीत्येवंमन्यमानं तमसुरं मानुषोमनुष्याणांहितकारी यद्वा मतिमानिन्द्रोनिजूर्वात् नितरांहिंस्यात् जिघांसतीत्यर्थः जूर्वतेर्हिंसाकर्मणोलेटिरूपं सुतस्याभिषुतंसोमंपपिवान्पीतवान्मायिनोमायाविनोदानवस्यदानुर्नामवृत्रमाता दानुःशयइत्यादिषुदृष्टत्वात् तस्याःपुत्रस्यवृत्रस्यमायाः वंचनानिन्यपादयत् न्यपातयत् बबाधइतियावत् ॥ १०॥

॥ इतिद्वितीयस्यषष्ठेचतुर्थोवर्गः ॥४॥

Funding by IKS-MoE

अथतस्मिन्सूक्तेएकादशी–

पिबा॑पि॒बेदि॑न्द्रशूर॒सोमं॒मन्द॑न्तुत्वाम॒न्दिन॑ःसु॒तास॑ः।
पृ॒णन्त॑स्तेकु॒क्षीव॑र्धयन्त्वि॒त्थासु॒तःपौ॒रइन्द्र॑माव ॥ ११ ॥

पिब॑ऽपिब । इत् । इ॒न्द्र॒ । शू॒र॒ । सोम॑म् । मन्द॑न्तु । त्वा॒ ।
म॒न्दिन॑ः । सु॒तास॑ः । पृ॒णन्त॑ः । ते॒ । कु॒क्षी इति॑ । व॒र्ध॒य॒न्तु॒ ।
इ॒त्था । सु॒तः । पौ॒रः । इन्द्र॑म् । आ॒व॒ ॥ ११ ॥

शूर बलवन् हेइन्द्र पिबपिबेत् अभिषुतमिमंसोमंपिबैव आदरार्थैषावीप्सा मन्दिनोमदकराः सुतासोभिषुताः सोमाः त्वामन्दतु त्वांमान्दयन्तु । मदिस्तुत्यादिषु व्यत्ययेनपरस्मैपदम् तेसोमास्तेतवकुक्षीउदरस्योभौपार्श्वौपृणन्तः पूरयन्तः सन्तः त्वांवर्धयन्तु इत्थाअनेनप्रकारेण पौरः उदरपूरकः सुतोभिषुतः सोमः इन्द्रंत्वामाव तर्पयतु अवतेस्तर्पणार्थस्यलिटिरूपम्॥ ११ ॥

अथद्वादशी–

त्वेइ॒न्द्राप्य॑भू॒म॒विप्रा॒धियं॑वनेमऋत॒यासप॑न्तः।
अ॒व॒स्यवो॑धीमहि॒प्रश॑स्तिंस॒द्यस्ते॑रा॒योदा॒वने॑स्याम ॥ १२ ॥

त्वे इति॑ । इ॒न्द्र॒ । अपि॑ । अ॒भू॒म॒ । विप्रा॑ः । धिय॑म् । व॒ने॒म॒ ।
ऋ॒त॒ऽया । सप॑न्तः । अ॒व॒स्यव॑ः । धी॒म॒हि॒ । प्र॒ऽश॑स्तिम् ।
स॒द्यः । ते॒ । रा॒यः । दा॒वने॑ । स्या॒म॒ ॥ १२ ॥

हेइन्द्र विप्रामेधाविनोवयंत्वेत्वयित्वद्धृदयेअभूम अपिसानुनयप्रश्नेवर्तते तेतवहृदयेकिंवर्तामहइति ऋतयाऋतंकर्मफलंतत्कामनयासपन्तः त्वांपरिचरणाख्येनकर्मणास्पृशन्तोवयंधियं त्वदुद्देशेनक्रियमाणंकर्मवनेम संभजेमहि वनषणसंभक्तौ आशीर्लिङिलिङ्याशिष्यङित्यङ्प्रत्ययः किञ्च अवस्यवः त्वत्तोरक्षणमिच्छन्तः प्रशस्तिंशस्तिःशंसनं प्रकृष्टशंसनंस्तोत्रं धीमहि त्वयिनिदधीमहि ततः तेत्वदीयस्यरायोधनस्यदावनेदानायपात्रभूताः सद्यः स्याम इदानींभवेम॥ १२ ॥

Funding by IKS-MoE

अथत्रयोदशी—

स्याम॒तेत॑इन्द्र॒येत॑ऊ॒तीअ॑व॒स्यव॒ऊर्जं॑व॒र्धय॑न्तः ।
शु॒ष्मिन्त॑मं॒यं॑चा॒कना॑मदेवा॒स्मेर॒यिंरा॑सिवी॒रव॑न्तम् ।।१३ ।।

स्याम॑ । ते । ते॒ । इ॒न्द्र॒ । ये । ते॒ । ऊ॒ती । अ॒व॒स्यव॑ः । ऊर्ज॑म् ।
व॒र्धय॑न्तः । शु॒ष्मिन्ऽत॑मम् । यम् । चा॒कना॑म । दे॒व॒ । अ॒स्मे इति॑ ।
र॒यिम् । रा॒सि॒ । वी॒रऽव॑न्तम् ॥ १३ ॥

हेइन्द्र तेतवऊतीऊत्याप्रणयनेन अवतेःप्राप्त्यर्थस्यक्तिनिरूपम् तेतवअवस्यवोरक्षाकामाऊर्जंहविर्लक्षणमन्नंवर्धयन्तोभवन्ति येवयंतेतवस्यामत्वदधीनाभवेम देवद्योतमान हेइन्द्र शुष्मिन्तमं दानभोगायार्हतयाबलवत्तमम् यद्वा शत्रूणांशोषयितृतमंयंरयिंचाकनाम कामयामहे कनतेःकान्त्यर्थस्ययङ्लुगन्तस्यलोटिरूपं वीरवन्तं पुत्रपौत्रैःसहितंतादृशंरयिमस्मे अस्मभ्यंरासि देहि॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी—

रासि॒क्षयं॒रासिं॑मि॒त्रम॒स्मेरासि॒शर्ध॑इन्द्र॒मारु॑तंनः ।
स॒जोष॑सो॒येच॑मन्दसा॒नाःप्रवा॒यव॑ःपा॒न्त्यग्र॑णीतिम् ।। १४ ।।

रासि॑ । क्षय॑म् । रासि॑ । मि॒त्रम् । अ॒स्मे इति॑ । रासि॑ शर्धः॑ । इ॒न्द्र॒ ।
मारु॑तम् । नः॒ । स॒ऽजोष॑सः ये । च॒ । म॒न्द॒सा॒नाः । प्र । वा॒यव॑ः ।
पा॒न्ति॒ । अग्र॑ऽनीतिम् ॥ १४ ॥

हेइन्द्र क्षयं क्षियन्तिनिवसन्त्यत्रेतिक्षयोगृहं तदस्मभ्यंरासिदेहि तथामित्रं सखायं अस्मेअस्मभ्यंरासि वाक्यभेदादनिघातः मारुतं मरुतांदेवविशांसंबन्धिशर्धोबलंनोस्मभ्यंरासि एतेनमरुतामप्यागमनंप्रार्थ्यते येचमरुतः सजोषसः सहप्रीयमाणाः मन्दसानामदन्तोमोदमानावायवोयज्ञं प्रतिगन्तारःसन्तः अग्रणीतिं अग्रेनीयमानं सोमं प्रपांति प्रकर्षेणपिबन्ति तेषांशर्धइतिसमन्वयः यद्वा येचवायवोग्रेनीयमानं सोमंपिबन्ति तेषांवायूनां बलंरासि वायवइतिपूजायांबहुवचनं वायुर्हिसोमस्याग्रपातेति ॥ १४ ॥

Funding by IKS-MoE

अथपञ्चदशी–

व्यन्त्विन्नुयेषुमन्दसानस्तृपत्सोमंपाहिद्रह्यदिन्द्र ।
अस्मान्त्सुपृत्स्वातरुत्रावर्धयोद्यांबृहद्भिरर्कैः ॥ १५ ॥५॥

व्यन्तु । इत् । नु । येषु । मन्दसानः । तृपत् । सोमम् । पाहि ।
द्रह्यत् । इन्द्र । अस्मान् । सु । पृत्ऽसु । आ । तरुत्र । अवर्धयः ।
द्याम् । बृहत्ऽभिः । अर्कैः ॥ १५ ॥ ५ ॥

हेइन्द्र येषुतवसहायभूतेषुमरुत्सु मन्दसानोमाद्यन्भवसि तेमरुतोनुक्षिप्रंव्यन्तु सोमंभक्षयन्तु इत् इवार्थे द्रह्यत् दृंहतेरिदंरूपं आत्मानं दृढीकुर्वन् त्वंतृपत् तर्पयन्तमिमंसोमंपाहि पिब तरुत्र शत्रूणांहिंसकहेइन्द्र बृहद्भिर्बलवद्भिः अर्कैरर्चनीयैर्मरुद्भिःसहितस्त्वं आइतिचार्थे तेनास्मान् द्यांच सुसुष्ठुपृत्सुसङ्ग्रामेषु पशुपुत्रादिभिरस्मान् अस्मत्पालनेनचदिवमवर्धयः यद्वा येषुसोमेषुमन्दसानोमोदमानोभवसि तेसोमाव्यन्तु त्वांगच्छंतु शेषंपूर्ववत् ॥ १५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यषष्ठेपञ्चमोवर्गः ॥ ५ ॥

अथषोडशी–

बृहन्तइन्नुयेतेतरुत्रोक्थेभिर्वासुम्नमाविवासान् ।
स्तृणानासोबर्हिःपस्त्यावत्वोताइदिन्द्रवाजमग्मन् ॥ १६ ॥

बृहन्तः । इत् । नु । ये । ते । तरुत्र । उक्थेभिः । वा । सुम्नम् ।
आऽविवासान् । स्तृणानासः । बर्हिः । पस्त्यऽवत् । त्वाऽऊताः ।
इत् । इन्द्र । वाजम् । अग्मन् ॥ १६ ॥

तरुत्रआपद्भिस्तारकहेइन्द्र येपुमांसः सुम्नं सुखकरं त्वामुक्थेभिः उक्थैः शस्त्रैः आविवासान्परिचरेयुः विवासतेर्लेटचडागमः तेइत् तएवपुमांसः नुक्षिप्रंअविलंबेनबृहन्तोमहान्तः भवन्ति वेतिपूरणः किंच बर्हिःस्तृणानासः वेद्यांबर्हिराच्छादयन्तः येत्वांपरिचरन्ति तेत्वोताइत् त्वयारक्षिताःसन्तएवपस्त्यावत् गृहसहितंवाजमन्नमग्मन् गच्छन्ति ॥ १६ ॥

Funding by IKS-MoE

अथसप्तदशी—

उ॒ग्रेष्विन्नुशू॑रमन्दसा॒नस्त्रिक॑द्रुकेषुपाहि॒सोम॑मिन्द्र ।
प्र॒दोधु॑व॒च्छ्मश्रु॑षुप्रीणा॒नोया॒हिहरि॑भ्यांसु॒तस्य॑पी॒तिम् ॥ १७ ॥

उ॒ग्रेषु॑ । इत् । नु । शू॒र॒ । म॒न्द॒सा॒नः । त्रिऽक॑द्रुकेषु । पा॒हि॒ ।
सोम॑म् । इ॒न्द्र॒ । प्र॒ऽदोधु॑वत् । श्मश्रु॑षु । प्री॒णा॒नः । या॒हि ।
हरि॑ऽभ्याम् । सु॒तस्य॑ । पी॒तिम् ॥ १७ ॥

हेशूर बलवन्निन्द्र उग्रेषुउद्गूर्णेषुबहुस्तोत्रशस्त्रवत्सुत्रिकद्रुकेषुज्योतिर्गौरायुरित्येतन्नामकेषु आभिप्लविकेष्वहस्सुमन्दसानोहृष्यन्नुक्षिप्रंसोमंपाहिपिब इदितिपूरणः ततः प्रीणानः सोमपानेनप्रीतोभवन् श्मश्रुषुलिप्तंसोमंप्रदोधुवत् धूञ्कम्पने यङ्लुगन्तस्यशतरिरूपम् पुनःपुनर्धुन्वन् सुतस्याभिषुतस्यपीतिंपानमुद्दिश्यहरिभ्यामश्वाभ्यांयुक्तःसन्याहिगच्छ ॥ १७ ॥

अथाष्टादशी—

धि॒ष्वाशवः॑शू॒र॒येन॑वृ॒त्रम॒वाभि॑न॒द्दानु॑मौर्ण॒वा॒भम् ।
अपा॑वृणो॒र्ज्योति॒रार्या॑य॒निस॑व्य॒तःसा॑दि॒दस्यु॑रिन्द्र ॥ १८ ॥

धि॒ष्व । शवः॑ । शू॒र॒ । येन॑ । वृ॒त्रम् । अ॒व॒ऽअभि॑नत् । दानु॑म् ।
औ॒र्ण॒ऽवा॒भम् । अप॑ । अ॒वृ॒णो॒ः । ज्योतिः॑ । आर्या॑य । नि । स॒व्य॒तः ।
सा॒दि॒ । दस्युः॑ । इ॒न्द्र॒ ॥ १८ ॥

शूरहेइन्द्र शवस्तादृशंबलंधिष्वधारय दधातेर्लोटिबहुलंछन्दसीतिशपोलुक् छन्दस्युभयथेति वाआर्धधातुकत्वादिडागमः येनबलेनदानुंदानोःपुत्रंवृत्रं और्णवाभं ऊर्णनाभिः कीटविशेषः और्णवाभइत्युच्यते तमिवअवाभिनत् बिभेदिथ यद्वा और्णः ऊर्णनाभिः तदाभंतत्सदृशमित्यर्थः ततस्तमोरूपस्यहननादार्यायकर्मणामनुष्ठात्रेजनाय कुत्सायराजर्षयेवा ज्योतिः प्रकाशकमादित्यमपावृणोः उद्घाटितवानसि दस्युः कर्मणामुपक्षपयितासवृत्रः सव्यतः तवसव्यपार्श्वेनिषादि त्वयानितरांसन्नोबाधितोवर्तते ॥ १८ ॥

अथैकोनविंशी–

सने॑म॒येत॑ऊ॒तिभि॒स्तर॑न्तो॒विश्वा॒ःस्पृध॒आर्ये॑ण॒दस्यू॑न् ।
अ॒स्मभ्यं॑त॒त्त्वा॒ष्ट्रं॑वि॒श्वरू॑प॒मर॑न्धयःसा॒ख्यस्य॑त्रि॒ताय॑ ॥ १९ ॥

सने॑म । ये । ते॒ । ऊ॒तिऽभिः॑ । तर॑न्तः । विश्वाः॑ । स्पृधः॑ । आर्ये॑ण । दस्यू॑न् । अ॒स्मभ्य॑म् । तत् । त्वा॒ष्ट्रम् । वि॒श्वऽरू॑पम् । अर॑न्धयः । सा॒ख्यस्य॑ । त्रि॒ताय॑ ॥ १९ ॥

सनेम तान्पुरुषान्संभजेम येते तवोतिभिःपालनैः विश्वाः स्पृधःस्पर्धमानाःसर्वाविशःतरन्तःहिंसन्तः तथाआर्येणआर्यभावेनदस्यूनुपक्षपयितॄन्हिंसन्तोभवन्ति तदस्मभ्यंवशमानय किंतत्तदाह–त्वाष्ट्रंत्वष्टुःसुतंविश्वरूपमेतन्नामकमसुरंअरन्धयः रध्यतिर्वशगमने वशमानयः यद्वा तमसुरमवधीः रधहिंसासंराध्योः रधिजभोरचीतिनुम् इन्द्रः त्वाष्ट्रमवधीदित्ययमर्थः तैत्तिरीयके–विश्वंरूपोवै[1]त्वाष्ट्रइत्यत्रमहताप्रबंधेनप्रपञ्चितः । किञ्च साख्यस्यसखिभावस्यअनुपालनाय त्रितायमहर्षयेवशमानयः यद्वा सनेमतेवयंप्रवृद्धाभवेम येवयंतवरक्षाभिःस्पर्धमानाःप्रजादस्यूंश्च तरन्तोतिक्रामन्तोभवेम सनेमेतिवृद्धयर्थआद्युदात्तः यथासनेममित्रावरुणासनन्त[2]इति । सकर्मकश्चेन्मध्योदात्तः सनेमवाजंतवेति । तरन्तः तॄप्लवनतरणयोः शतरिरूपं संज्ञावचनश्चेदन्तोदात्तः यथा तरन्तइवमंहे[3]नेति ॥ १९ ॥

अथाविंशी–

अ॒स्यसु॑वा॒नस्य॑म॒न्दिन॑स्त्रि॒तस्य॒न्यर्बु॑दंवावृधा॒नोअ॑स्तः ।
अव॑र्तय॒त्सूर्यो॒नच॒क्रंभि॒नद्व॒लमिन्द्रो॒अङ्गि॑रस्वान् ॥ २० ॥

अ॒स्य । सु॒वा॒नस्य॑ । म॒न्दिनः॑ । त्रि॒तस्य॑ । नि । अर्बु॑दम् । व॒वृ॒धा॒नः । अ॒स्त॒रित्य॑स्तः । अव॑र्तयत् । सूर्यः॑ । न । च॒क्रम् । भि॒नत् । व॒लम् । इन्द्रः॑ । अङ्गि॑रस्वान् ॥ २० ॥

---

१ तै० सं० २. ५. १. १ । २ ऋ० सं ५. ४. १९. । ३ ऋ० सं० ६. ३. २७. ।

मन्दिनोस्यमदकरमिमंसुवानस्यसुतवतःत्रितस्यतीर्णतमस्यमहर्षेरर्थंवावृधानः सोमेनवर्धमानइन्द्रःअर्बुदंअंबूनिददातीतिअर्बुदोमेघः अनुस्वारस्यरेफश्छान्दसः यद्वा नामैतत्अर्बुदाख्यमसुरंन्यस्तः स्तॄहिंसायामित्यस्यलङितिपि बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यलुक् गुणेकृतेहल्ङ्यादिनातिलोपः नितरामवधीत् महान्तंचिदर्बुदंनिक्रमीःपदेत्यादिषुअर्बुदवधःस्पष्टमुक्तः किंच अङ्गिरस्वान् अङ्गिरोभिःसहितइन्द्रःअवर्तयत् असुरहननार्थंवज्रमभ्रामयत् सूर्योन यथासूर्यश्चक्रं भ्रामयति तद्वत् यद्वा यस्मादसुरात् भियासूर्यःस्वकीयंरथचक्रंनावर्तयत्निषेधार्थीयोत्रनकारः वर्तयितुंनाशकत्तंबलंपणीनांप्रभुमसुरंभिनत् वज्रेणाभिनत् यद्वा द्विचक्रोहिपूर्वंसूर्यस्यरथःतस्यैकंचक्रमिन्द्रेणापहृतं सूर्यइति सुपांसुलुगितिषष्ठ्येकवचनस्यसुः सूर्यस्यसंबन्धिअपहृतंतदेकं चक्रमवर्तयत् रक्षोहननार्थंअभ्रामयत् तेनचक्रेणबलमभिनच्च नश्चार्थे ॥ २० ॥

अहर्गणेषुमाध्यन्दिनसवनेषुतायमानरूपेषुअच्छावाकस्यअहरहःशस्यसंज्ञकमभितष्टेवेतिसूक्तम् नूनंसातइत्येषातस्यान्तेशंसनीया सूत्रितंच—नूनंसातइत्यन्तमुत्तममिति ।

सैषासूक्तेएकविंशी—

नू॒नंसाते॒प्रति॒वरं॑जरि॒त्रेदु॑ही॒यदि॑न्द्र॒दक्षि॑णाम॒घोनी॑ ।
शिक्षा॑स्तो॒तृभ्यो॒माति॑ध॒ग्भगो॑नोबृ॒हद्व॑देमवि॒दथे॑सु॒वीराः॑ ॥२१॥६॥

नू॒नम् । सा । ते॒ । प्रति॑ । वर॑म् । ज॒रि॒त्रे । दु॒ही॒यत् । इ॒न्द्र॒ । दक्षि॑णा । म॒घोनी॑ । शिक्ष॑ । स्तो॒तृऽभ्यः॑ । मा । अति॑ । ध॒क् । भगः॑ । नः॒ । बृ॒हत् । व॒दे॒म॒ । वि॒दथे॑ । सु॒ऽवीराः॑ ॥ २१ ॥ ६ ॥

हेइन्द्र यादक्षिणादक्षमुत्साहनंकरोतीतिदक्षिणास्तोतृभ्योदेया सातेत्वत्संबन्धिनीमघोनी धनवतीजरित्रेस्तोत्रेवरंश्रेष्ठमभिमतमर्थंनूनंप्रतिदुहीयत् इदानींप्रतिदोग्धि संपादयतीत्यर्थः तादृशींदक्षिणांस्तोतृभ्योस्मभ्यंशिक्षप्रयच्छ किञ्च भगोभजनीयः त्वमातिधक् दहेर्दानार्थस्यलुङि मन्त्रेघसेत्यादिनाच्लेर्लुक् नोस्मानतिक्रम्यअन्येभ्योदक्षिणांमादाः प्रथममस्मभ्यंदत्त्वापश्चादन्येभ्योदीयतामित्यर्थः यद्वा नोस्माकंकामान्माधक् माधाक्षीः अपेक्षितफलदानेनपूरयेत्यर्थः सुवी-

---

ऋ० सं० १. ४. १०. ।

राःशोभनपुत्रपौत्राःसन्तोवयंविदथेस्मिन्यज्ञेबृहत्प्रभूतंस्तोत्रंवदेम त्वामुद्दिश्यब्रवाम अन्नसातेप्रतिदुग्धामितिप्रकृत्यवीरोवीरयत्यमित्रान्वेतेर्वास्याद्गतिकर्मणोवीरयतेर्वेत्यन्तंनिरुक्त[1]मनुसन्धेयम् ॥ २१ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यषष्ठेषष्ठोवर्गः ॥ ६ ॥

॥ इतिगार्त्समदेमण्डलेप्रथमोनुवाकः ॥ १ ॥

द्वितीयेनुवाकेएकादशसूक्तानि तत्रयोजातइतिपञ्चदशर्चंप्रथमंसूक्तम् गार्त्समदंत्रैष्टुभमैन्द्रं संसवेनिष्केवल्येनिविद्धानीयस्यपुरस्ताद्योजातएवेतिशंस्येत् यदिपर्यायानितिखण्डेसूत्रितम्—योजातएवेतिनिष्केवल्यइति। आभिप्लविकेतृतीयेहनिनिष्केवल्येयोजातएवेतिनिविद्धानीयं सूत्रितञ्च—तृतीयस्यत्र्यर्यमायोजातएवेतिमध्यन्दिनइति। विश्वजितिमाध्यन्दिनसवनेमैत्रावरुणः स्वशस्त्रेप्राकृतात्सूक्तात्पूर्वंयोजातइतिसामसूक्तंशंसेत् विश्वजितोग्निंनरइतिखण्डेसूत्रितम्—सत्रामदासोयोजातएवाभूरेकइतिसामसूक्तानीति। अग्निष्टुन्निष्केवल्येनिविद्धानमिदं श्येनाजिरानामितिखण्डेसूत्रितम्—तिष्ठाहरीयोजातएवेतिमध्यन्दिनइति। महाव्रतेनिष्केवल्येयोजातएवेतिसूक्तं उरूइतिखण्डेसूत्रितम्—वनेनवायोन्यधायिचाकन्योजातएवप्रथमोमनस्वानिति । अत्रेतिहासोबृहद्देवतायामुक्तः—संयुज्यतपसात्मानमैन्द्रंबिभ्रन्महद्वपुः । अदृश्यतमुहूर्तेनदिविचव्योम्निचेहच ॥ १ ॥ तमिन्द्रइतिमत्वातुदैत्यौभीमपराक्रमौ । धुनिश्चचुमुरिश्चोभौसायुधावभिपेततुः ॥२ ॥ विदित्वासतयोर्भावमृषिःपापंचिकीर्षतोः । योजातइतिसूक्तेनकर्माण्यैन्द्राण्यकीर्तयत् ॥ ३ ॥ अन्येत्वन्यथावर्णयन्ति—पुराकिलेन्द्रादयोवैन्ययज्ञंसमाजग्मुः गृत्समदोपितत्रागत्यसदस्यासीत् दैत्याश्चेन्द्रजिघांसयातत्रसमागमन् तान्दृष्ट्वानिर्जगामेन्द्रोयज्ञात्गृत्समदाकृतिः सचगृत्समदोवैन्येनपूजितोयज्ञवाटान्निरगच्छत् निर्गच्छंतंतमृषिंदृष्ट्वाअयमेवेन्द्रइतिमन्यमानास्तमसुराः परिवव्रुः नाहमिन्द्रस्तुच्छः किन्त्वेवंगुणोपेतः सइत्यनेनसूक्तेनतान्प्रत्युवाच । अपरेत्वेवंकथयन्ति—गृत्समदस्ययज्ञेप्रविष्टमेकाकिनमिन्द्रंज्ञात्वाअसुराःपरिवव्रुः सइन्द्रोगृत्समदरूपेणयज्ञवाटान्निर्गत्यस्वर्गंजगाम ततःअसुराः इन्द्रोविलम्बितइत्यन्तःप्रविश्यगृत्समदंदृष्ट्वा पूर्वमेवगृत्समदोगतः अयंत्विन्द्रोस्मद्भयात्गृत्समदरूपेणास्तइति तंजगृहुः सतान्नाहमिन्द्रोयमित्यनेनसूक्तेन प्रत्युवाच अयमेवार्थोमहाभारतेप्रपञ्चितः ।

---

[1] नि० १.७.।

Funding by IKS-MoE

तत्रैषासूक्तेप्रथमा—

योजा॒तए॒वप्र॑थ॒मोमन॑स्वान्दे॒वोदे॒वान्क्रतु॑नाप॒र्यभू॑षत् ।
यस्य॒शुष्मा॒द्रोद॑सी॒अभ्य॑सेतांनृ॒म्णस्य॑म॒ह्नासजना॑स॒इन्द्रः॑ ॥ १ ॥

यः । जा॒तः । ए॒व । प्र॒थ॒मः । मन॑स्वान् । दे॒वः । दे॒वान् । क्रतु॑ना ।
प॒रि॒ऽअभू॑षत् । यस्य॑ । शुष्मा॑त् । रोद॑सी॒ इति॑। अभ्य॑सेताम् ।
नृ॒म्णस्य॑ । म॒ह्ना । सः । ज॒ना॒स॒ः । इन्द्रः॑ ॥ १ ॥

गृत्समदोब्रूते—जनासोजनाः हेअसुराः यः जातएवजायमानएव सन्प्रथमः देवानांप्रधानभूतः मनस्वान् मनस्विनामग्रगण्यः देवोद्योतमानःसन् क्रतुनावृत्रवधादिलक्षणेनस्वकीयेनकर्मणादेवान्सर्वान्यागदेवान्पर्यभूषत् रक्षकत्वेनपर्यग्रहीत् भूषअलंकारे भौवादिः लङिरूपं यद्वा सर्वानन्यान्देवान्पर्यभूषत् पर्यभवत् अत्यक्रामत् अस्मिन्पक्षेभवतेर्व्यत्ययेनक्सः श्युकःकितीतीट्प्रतिषेधः यस्येन्द्रस्यशुष्मात्शारीरात् बलात् रोदसीद्यावापृथिव्यौअभ्यसेतां अबिभीतां भ्यसभये अनुदात्तेत् भ्यसभयवेपनयोरितिनैरुक्ताः। अभ्यसेतांअवेपेतांवा तथाचमन्त्रान्तरम्—इमेचित्तवमन्यवेवेपेतेभियसार्महीइति[2] । नृम्णस्यसेनालक्षणस्यबलस्यमह्नामहत्त्वेनयुक्तः । सइन्द्रोनाहमिति अत्रनिरुक्तम्—योजातएवप्रथमोमनस्वीदेवोदेवान्क्रतुनाकर्मणापर्यभवत्पर्यगृह्णात्पर्यरक्षदत्यक्रामदितिवायस्यबलाद्द्यावापृथिव्यावप्यबिभीतांनृम्णस्यमह्नाबलस्यमहत्त्वेनसजनासइन्द्रइत्यृषेर्दृष्टार्थस्यप्रीतिर्भवत्याख्यानसंयुक्तेति[3] ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

यःपृ॑थि॒वींव्यथ॑माना॒मदृं॑ह॒द्यःपर्व॑ता॒न्प्रकु॑पिताँ॒अर॑म्णात् ।
योअ॒न्तरि॑क्षंविम॒मेवरी॑यो॒योद्यामस्त॑भ्ना॒त्सज॑नास॒इन्द्रः॑ ॥ २ ॥

यः । पृ॒थि॒वीम् । व्यथ॑मानाम् । अदृं॑हत् । यः । पर्व॑तान् ।
प्रऽकु॑पितान् । अर॑म्णात् । यः । अ॒न्तरि॑क्षम् । वि॒ऽम॒मे । वरी॑यः ।
यः । द्याम् । अस्त॑भ्नात् । सः । ज॒ना॒स॒ः । इन्द्रः॑ ॥ २ ॥

---

१ नि० ३. २१. । २. ऋ० सं० १. ५. ३१. । ३ नि० १०. १०. ।

Funding by IKS-MoE

हेजनाः यः इन्द्रः व्यथमानांचलन्तींपृथिवींअदृंहत् शर्करादिभिर्दृढामकरोत् दृहदृहिवृद्धौ यश्चप्रकुपितान् इतस्ततश्चलितान् पक्षयुक्तान्पर्वतान्अरम्णात् नियमितवान् स्वेस्वेस्थानेस्थापितवान् अरम्णात् रमुक्रीडायां अन्तर्भावितण्यर्थस्यव्यत्यनेनश्नाप्रत्ययः यश्चवरीयउरुतममन्तरिक्षं विममे निर्ममे विस्तीर्णंचकारेत्यर्थः यश्चद्यांदिवमस्तभ्नात् तस्तंभ निरुद्धामकरोत् स्तंभुरोधनेइतिसौत्रोधातुः सएवेन्द्रोनाहमिति ॥ २ ॥

अथतृतीया–

योहत्वाहिमरिणात्सप्तसिन्धून्योगाउदाजदपधावलस्य ।
योअश्मनोरन्तरग्निंजजानसंवृक्समत्सुसजनासइन्द्रः ॥ ३ ॥

यः । हत्वा । अहिम् । अरिणात् । सप्त । सिन्धून् । यः । गाः ।
उत्ऽआजत् । अपऽधा । वलस्य । यः । अश्मनोः । अन्तः ।
अग्निम् । जजान । सम्ऽवृक् । समत्ऽसु । सः । जनासः । इन्द्रः ॥३॥

यः अहिंमेघं हत्वा मेघहननंकृत्वासप्तसर्पणशीलाः सिन्धून् स्यन्दनशीलाअपः अरिणात् प्रैरयत् यद्वा सप्तगंगायमुनाद्यामुख्यानदीररिणात् रीङ्श्रवणे क्र्यादिः यश्चबलस्यबलनामकस्यासुरस्यअपधा तत्कर्तृकात्तिरोधानान्निरुद्धागाउदाजत् निरगमयत् अपधा अपपूर्वाद्दधातेरातश्चोपसर्गेइतिभावेअङ्प्रत्ययः सुपांसुलुगितिपञ्चम्याआकारः यश्चअश्मनोः अश्नुतेव्याप्नोत्यन्तरिक्षमित्यश्मामेघः अत्यन्तमृदुरूपयोर्मेघयोरन्तर्मध्येवैद्युतमग्निंजजान उत्पादयामास यश्चसमत्सु संभक्षयन्तियोद्धॄणामायूंषीतिसमदःसङ्ग्रामाः तेषुसंवृक्हिनस्ति वृणक्तेर्हिंसार्थस्यक्विपिरूपं सइन्द्रोनाहमिति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

येनेमाविश्वाच्यवनाकृतानियोदासंवर्णमधरंगुहाकः ।
श्वघ्नीवयोजिगीवाँल्लक्षमाददर्यःपुष्टानिसजनासइन्द्रः ॥ ४ ॥

येन । इमा । विश्वा । च्यवना । कृतानि । यः । दासम् । वर्णम् ।
अधरम् । गुहा । अकरित्यकः । श्वघ्नीऽइव । यः । जिगीवान् ।
लक्षम् । आदत् । अर्यः । पुष्टानि । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ ४ ॥

Funding by IKS-MoE

येनेन्द्रेणइमा इमानिविश्वाच्यवना नश्वराणिभुवनानिकृतानि स्थिरीकृतानि यश्चदासंवर्णं शूद्रादिकं यद्वा दासमुपक्षपयितारंअधरंनिकृष्टमसुरंगुहा गुहायांगूढस्थानेनरंकेवाअकः अकार्षीत् करोतेर्लुङिमन्त्रेघसेत्यादिनाच्लेर्लुकिरूपं लक्षंलक्ष्यंजिगीवान् जिजयेक्सौ सन्लिटोर्जेरिति अभ्यासादुत्तरपदस्यकुत्वम् दीर्घश्छान्दसः जितवान् अर्यः अरेः षष्ठ्येकवचनेछान्दसोयणादेशः शत्रोः संबन्धीनिपुष्टानिसमृद्धानिधनानिआदत् आदत्ते तत्रदृष्टान्तः—श्वघ्नीव श्वभिर्मृगान् हन्तीतिश्वघ्नीव्याधः यथाव्याधोजिघृक्षितंमृगंपरिगृह्णातितद्वत् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

यंस्मा॑पृ॒च्छन्ति॒कुह॒सेति॑घो॒रमु॒तेमा॑हु॒र्नैषोअ॒स्तीत्ये॑नम् ।
सोअ॒र्यः॑पु॒ष्टीर्विज॑इ॒वामि॑नाति॒श्रद॑स्मैधत्त॒सज॑नास॒इन्द्र॑ः ॥५॥७॥

यम् । स्म॒ । पृ॒च्छन्ति॑ । कुह॑ । सः । इति॑ । घो॒रम् । उ॒त । ई॒म् । आ॒हु॒ः ।
न । ए॒षः । अ॒स्ति॒ । इति॑ । ए॒न॒म् । सः । अ॒र्यः । पु॒ष्टीः । विजः॑ऽइव ।
आ । मि॒ना॒ति॒ । श्रत् । अ॒स्मै॒ । ध॒त्त॒ । सः । ज॒ना॒स॒ः । इन्द्रः॑ ॥५॥७॥

अपश्यन्तोजनाघोरंशत्रूणांघातकंयंपृच्छन्तिस्मकुहसेति सइन्द्रः कुत्रवर्ततइति सेति सोचिलोपेचेत्पादपूरणमितिसोर्लोपेगुणः नक्कचिदसौतिष्ठतीतिमन्यमानाजनाएनमिन्द्रमाहुः एषइन्द्रोनास्तीति तथाचमन्त्रे—नेन्द्रोअस्तीतिनेमउत्वआहेति । ईमितिपूरणः उतापिचसइन्द्रोविजइव इवशब्दएवार्थे उद्वेजकएवसन् अर्योरेःसंबन्धीनिपुष्टीः पोषकाणि गवाश्वादीनिधनानि आमिनाति सर्वतोहिनस्ति मीङ्हिंसायां मीनातेर्निगमेइतिह्रस्वः तस्मात् श्रदस्माइन्द्रायधत्तसइन्द्रोस्तीतिविश्वासमत्रकुरुत यद्यप्यसौविशेषतोस्माभिर्नदृश्यते तथापिअस्तीतिविश्वासंकुरुत एवंनिर्धारणमहिमोपेतःसइन्द्रोनाहमिति ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यषष्ठेसप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

---

१ ऋ० सं० ६. ७. ४. ।

Funding by IKS-MoE

अथतस्मिन्सूक्तेषष्ठी–

योर॒ध्रस्य॑चोदि॒तायःकृ॒शस्य॒योब्र॒ह्मणो॒नाध॑मानस्यकी॒रेः ।
यु॒क्तग्रा॑व्णो॒यो॑वि॒तासु॑शि॒प्रःसु॒तसो॑मस्य॒सज॑नास॒इन्द्रः॑ ॥ ६ ॥

यः । र॒ध्रस्य॑ । चो॒दि॒ता । यः । कृ॒शस्य॑ । यः । ब्र॒ह्मणः॑ ।
नाध॑मानस्य । की॒रेः । यु॒क्तऽग्रा॑व्णः । यः । अ॒वि॒ता । सु॒ऽशि॒प्रः ।
सु॒तऽसो॑मस्य । सः । ज॒ना॒सः॒ । इन्द्रः॑ ॥ ६ ॥

यःरध्रस्य रधहिंसासंराध्योः समृद्धस्यचोदिताधनानां प्रेरयिताभवति यश्चकृशस्यचदरिद्रस्यच यश्चनाधमानस्य नाथृनाधृयाञ्चोपतापैश्वर्याशीःषु याचमानस्यकीरेः करोतेःकीर्तयतेर्वा स्तोतुः ब्रह्मणोब्राह्मणस्यच धनानांप्रेरयिता यश्चसुशिप्रःशोभनहनुः सुशीर्षकोवासन् युक्तग्राव्णः अभिषवार्थमुद्यतग्राव्णः सुतसोमस्याभिषुतसोमस्ययजमानस्याविता रक्षिताभवति सएवेन्द्रोनाहमिति ब्रह्मशब्दस्यत्वन्नपरत्वेह्याद्युदात्ततास्यात् तथाब्रह्मवन्वानोअजरंसुवीरमिति[1] । अयंत्वन्तोदात्तःपठ्यतइतिनान्नपरः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

यस्याश्वा॑सःप्र॒दिशि॒यस्य॒गावो॒यस्य॒ग्रामा॒यस्य॒विश्वे॒रथा॑सः ।
यःसू॒र्यं॑यउ॒षसं॑ज॒जान॒योअ॒पांने॒तासज॑नास॒इन्द्रः॑ ॥ ७ ॥

यस्य॑ । अश्वा॑सः । प्र॒ऽदिशि॑ । यस्य॑ । गावः॑ । यस्य॑ । ग्रामाः॑ ।
यस्य॑ । विश्वे॑ । रथा॑सः । यः । सूर्य॑म् । यः । उ॒षस॑म् ।
ज॒जान॑ । यः । अ॒पाम् । ने॒ता । सः । ज॒ना॒सः॒ । इन्द्रः॑ ॥ ७ ॥

यस्यसर्वान्तर्यामितयावर्तमानस्यप्रदिशि प्रदेशनेनुशासने अश्वासोश्वावर्तन्ते यस्यानुशासनेगावः यस्यानुशासनेग्रामाः ग्रसन्तेत्रेति ग्रामाजनपदाः यस्याज्ञायांविश्वेसर्वेरथासोरथावर्तन्ते यश्चवृत्रंहत्वासूर्यंजजान जनयामास यश्चोषसं तथामन्त्रः–जजानसूर्यमुषसंसुदंसाइति[2] । यश्चमेघभेदनद्वारा अपांनेताप्रेरकः सइन्द्रइत्यादिप्रसिद्धम् ॥ ७ ॥

---

[1] ऋ० सं० ३. १. ३. ।
[2] ऋ० सं० ३. २. १०. ।

अथाष्टमी–

यंक्रन्द॑सीसं॒यती॑वि॒ह्वये॑ते॒परेऽव॑रउ॒भया॑अ॒मित्राः॑ ।
स॒मा॒नं॑चि॒द्रथ॑मातस्थि॒वांसा॒नाना॑हवेते॒सज॑नास॒इन्द्रः॑ ॥ ८ ॥

यम् । क्रन्द॑सी॒ इति॑ । सं॒य॒ती इति॑ स॒म्ऽय॒ती । वि॒ह्वये॑ते॒ इति॑
वि॒ऽह्वये॑ते । परे॑ । अव॑रे । उ॒भयाः॑ । अ॒मित्राः॑ । स॒मा॒नम् । चि॒त् ।
रथ॑म् । आ॒त॒स्थि॒ऽवांसा॑ । नाना॑ । ह॒वे॒ते॒ इति॑ । सः । ज॒ना॒स॒ः ।
इन्द्रः॑ ॥ ८ ॥

यंक्रन्दसीरोदसीशब्दंकुर्वाणेमानुषीदेवीचद्वेसेनेवासंयती परस्परंसङ्गच्छन्त्यौयमिन्द्रंविह्वयेते स्वरक्षार्थंविविधमाह्वयतः परेउत्कृष्टाः अवरेअधमाश्चोभयाः उभयविधाः अमित्राः शत्रवः यमाह्वयन्ति समानंइन्द्ररथसदृशंरथमातस्थिवांसाआस्थितौद्वौरथिनौचित् तमेवेन्द्रंनानापृथक्पृथक्हवेतेआह्वयेते यद्वा समानमेकरथमारूढाविन्द्राग्नीहवेतेयज्ञार्थंयजमानैःपृथगाहूयेते तयोरन्यतरः सइन्द्रोनाहमिति ॥ ८ ॥

अथनवमी–

यस्मा॒न्नऋ॒तेवि॒जय॑न्ते॒जना॑सो॒यंयुध्य॑माना॒अव॑से॒हव॑न्ते ।
योविश्व॑स्यप्रति॒मानं॑ब॒भूव॒योऽच्यु॑त॒च्युत्सज॑नास॒इन्द्रः॑ ॥ ९ ॥

यस्मा॑त् । न । ऋ॒ते । वि॒ऽजय॑न्ते । जना॑सः । यम् । युध्य॑मानाः ।
अव॑से । हव॑न्ते । यः । विश्व॑स्य । प्र॒ति॒ऽमान॑म् । ब॒भूव॑ । यः ।
अ॒च्यु॒त॒ऽच्युत् । सः । ज॒ना॒स॒ः । इन्द्रः॑ ॥ ९ ॥

यस्मादृते जनासोजनाः नविजयन्ते विजयंनप्राप्नुवन्ति अतः युध्यमानायुद्धंकुर्वाणाजनाअवसेस्वरक्षणाययंइन्द्रं हवन्तेआह्वयन्ति यश्चविश्वस्यसर्वस्यजगतः प्रतिमानंप्रतिनिधिर्बभूव यश्चाच्युतच्युत् अच्युतानांक्षयरहितानांपर्वतादीनांच्यावयितासइन्द्रइत्यादिप्रसिद्धम् ॥९॥

अथदशमी–

यःशश्व॑तो॒मह्ये॑नो॒दधा॑ना॒नम॑न्यमाना॒ञ्छर्वा॑ज॒घान॑ ।
यःशर्ध॑ते॒नानु॒ददा॑तिशृ॒ध्यां॑योदस्यो॑र्ह॒न्तासजं॑नास॒इन्द्रः॑ ॥ १०॥८॥

यः । शश्व॑तः । महि॑ । एनः॑ । दधा॑नान् । अम॑न्यमानान् । शर्वा॑ ।
ज॒घान॑ । यः । शर्ध॑ते । न । अ॒नु॒ऽददा॑ति । शृ॒ध्याम् । यः ।
दस्योः॑ । ह॒न्ता । सः । ज॒ना॒सः॒ । इन्द्रः॑ ॥ १० ॥ ८ ॥

यः महिमहत् एनः पापंदधानान् शश्वतोबहून्अमन्यमानान्आत्मानमजानतः इन्द्रमपूजयतोवाजनान् शर्वा शृणातिशत्रूननेनेतिशरुर्वज्रः तेनायुधेनजघान हन्तेर्लिटिरूपं यश्चशर्धतेउत्साहंकुरुते अनात्मज्ञायजनायशृध्यां उत्साहनीयंकर्मनानुददाति नप्रयच्छति अनुपूर्वात् डुदाञ्दाने जौहोत्यादिकः अभ्यस्तानामादिरितितिङिचोदात्तवतीतिगतेर्निघातः यश्चदस्योरुपक्षपयितुःशत्रोर्हन्ताघातकः सइन्द्रइत्यादिपूर्ववत् ॥ १० ॥

॥ इतिद्वितीयस्यषष्ठेष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

अथैकादशी–

यःशंब॑रं॒पर्व॑तेषुक्षि॒यन्तं॑चत्वारिं॒श्यां॑श॒रद्य॒न्ववि॑न्दत् ।
ओ॒जा॒यमा॑नं॒योअहिं॑ज॒घान॒दानुं॒शया॑नं॒सजं॑नास॒इन्द्रः॑ ॥ ११ ॥

यः । शंब॑रम् । पर्व॑तेषु । क्षि॒यन्त॑म् । च॒त्वा॒रिं॒श्याम् । श॒रदि॑ ।
अ॒नु॒ऽअवि॑न्दत् । ओ॒जा॒यमा॑नम् । यः । अहि॑म् । ज॒घान॑ ।
दानु॑म् । शया॑नम् । सः । ज॒ना॒सः॒ । इन्द्रः॑ ॥ ११ ॥

यःपर्वतेषुक्षियन्तंइन्द्रभियाबहून्संवत्सरान्प्रच्छन्नोभूत्वापर्वतगुहासुनिवसन्तंशंबरंएतन्नामकंमायाविनमसुरंचत्वारिंश्यांशरदि चत्वारिंशेसंवत्सरेअन्वविन्दत् अन्विष्यालभत लब्ध्वाचयः ओजायमानं कर्तुःक्यङ्सलोपश्च ओजसोप्सरसोनित्यमितिसकारलोपः बलमाचरन्तंअहिंआहन्तारं दानुंदानवं शयानंशंबरमसुरंजघान हतवान्सइन्द्रोनाहमिति ॥ ११ ॥

Funding by IKS-MoE

अथद्वादशी—

यःसप्तरश्मिर्वृषभस्तुविष्मानवासृजत्सर्तवेसप्तसिन्धून् ।
योरौहिणमस्फुरद्वज्रबाहुर्द्यामारोहन्तंसजनासइन्द्रः ॥ १२ ॥

यः । सप्तऽरश्मिः । वृषभः । तुविष्मान् । अवऽअसृजत् । सर्तवे ।
सप्त । सिन्धून् । यः । रौहिणम् । अस्फुरत् । वज्रऽबाहुः । द्याम् ।
आऽरोहन्तम् । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ १२ ॥

यःसप्तरश्मिः सप्तसंख्याकाः पर्जन्यारश्मयोयस्य तेचरश्मयः वराहवःस्वतपसोविद्युन्महसोधूपयःश्वापयोगृहमेधाश्चेत्येते येचमेशिमिविद्विषः पर्जन्याः सप्तपृथिवीमभिवर्षन्तिवृष्टिभिरितितैत्तिरीयारण्यकेह्याम्नाताः । वृषभोवर्षकः तुविष्मान्वृद्धिमान्बलवान्वा सप्त सर्पणस्वभावाः सिन्धूनपः सर्तवेसरणायअवासृजत् अवसृष्टवान् यद्वा गंगाद्याः सप्तमुख्यानदीरवासृजत् यश्चवज्रबाहुःसन् द्यांदिवमारोहन्तंरौहिणमसुरंअस्फुरत् जघान स्फुरस्फुरणेतुदादिः ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

द्यावाचिदस्मैपृथिवीनमेतेशुष्माच्चिदस्यपर्वताभयन्ते ।
यःसोमपानिचितोवज्रबाहुर्योवज्रहस्तःसजनासइन्द्रः ॥ १३ ॥

द्यावा । चित् । अस्मै । पृथिवी इति । नमेते इति । शुष्मात् ।
चित् । अस्य । पर्वताः । भयन्ते । यः । सोमऽपाः । निऽचितः ।
वज्रऽबाहुः । यः । वज्रऽहस्तः । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ १३ ॥

अस्मै इन्द्रायद्यावापृथिवी इतरेतरापेक्षयाद्विवचनं प्रमित्रयोर्वरुणयोरिति[2]वत् नमेतेचिव स्वयमेवप्रह्वीभवतः णमप्रह्वत्वे कर्मकर्तरि नदुहस्नुनमांयक्चिणाविति यकःप्रतिषेधः चिदपिच अस्येन्द्रस्यशुष्मात्बलात्पर्वताभयन्तेबिभ्यति यः सोमपाः सोमस्यपातानिचितः सर्वैः यद्वाअन्येभ्योपिदेवेभ्योदृढाङ्गः वज्रबाहुः वज्रसदृशबाहुः यश्चवज्रहस्तः वज्रयुक्तकरः सइन्द्रइत्यादिप्रसिद्धम् ॥ १३ ॥

---

१ तै० आ० प्रथमप्रपाठके । २ ऋ० सं० ५. ५. ८. ।

अथचतुर्दशी–

यःसु॒न्वन्त॒मव॑ति॒यःपच॑न्तं॒यःशंस॑न्तं॒यःश॑शमा॒नमू॒ती ।
यस्य॒ब्रह्म॒वर्ध॑नं॒यस्य॒सोमो॒यस्ये॒दं॑राधः॒सज॑नास॒इन्द्र॑ः ॥ १४ ॥

यः । सु॒न्वन्त॑म् । अव॑ति । यः । पच॑न्तम् । यः । शंस॑न्तम् । यः ।
श॒श॒मा॒नम् । ऊ॒ती । यस्य॑ । ब्रह्म॑ । वर्ध॑नम् । यस्य॑ । सोम॑ः ।
यस्य॑ । इ॒दम् । राध॑ः । सः । ज॒ना॒स॒ः । इन्द्र॑ः ॥ १४ ॥

यः सुन्वन्तंसोमाभिषवंकुर्वन्तंयजमानमवतिरक्षति यश्चपुरोडाशादीनिहवींषिपचन्तंयश्चउतीऊतये सुपांसुलुगितिचतुर्थ्याःपूर्वसवर्णदीर्घः स्वरक्षायैशस्त्राणिशंसन्तंयश्चशशमानं अवति स्तोत्रंकुर्वाणंरक्षति ब्रह्मपरिवृढंस्तोत्रंयस्यवर्धनंवृद्धिकरंभवति तथायस्यसोमोवृद्धिहेतुर्भवति यस्यचइदमस्मदीयंराधः पुरोडाशादिलक्षणमन्नंवृद्धिकरंभवति सइन्द्रइत्यादिप्रसिद्धम् ॥ १४ ॥

अथपञ्चदशी–

यःसु॑न्व॒तेपच॑तेदु॒ध्रआ॑चि॒द्वाज॒ंदर्द॑र्षि॒सकिला॑सिस॒त्यः ।
व॒यन्त॑इन्द्रवि॒श्वह॑प्रि॒यास॑ःसु॒वीरा॑सोवि॒दथ॒माव॑देम ॥ १५ ॥ ९ ॥

यः । सु॒न्व॒ते । पच॑ते । दु॒ध्रः । आ । चि॒त् । वाज॑म् । दर्द॑र्षि । सः ।
किल॑ । अ॒सि॒ । स॒त्यः । व॒यम् । ते॒ । इ॒न्द्र॒ । वि॒श्वह॑ । प्रि॒यास॑ः ।
सु॒ऽवीरा॑सः । वि॒दथ॑म् । आ । व॒दे॒म॒ ॥ १५ ॥ ९ ॥

इदानीमृषिः साक्षात्कृतमिन्द्रंप्रतिप्रब्रूते हेइन्द्र योदुध्रः दुर्धरःसन् सुन्वतेसोमाभिषवं कुर्वतेपुरोडाशादिहवींषिपचतेयजमानायवाजमन्नंबलंवाआदर्दर्षि भृशंप्रापयसि सतादृशस्त्वंसत्यः चित् यथार्थभूतएवासि नपुनर्नास्तीतिबुद्धियोग्योसि किलेतिप्रसिद्धौ तेतवप्रियासः सुवीरासः कल्याणपुत्रपौत्राः सन्तोवयंविश्वह सर्वेष्वहस्सुविदथंस्तोत्रंआवदेम ब्रूयाम ॥ १५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यषष्ठेनवमोवर्गः ॥ ९ ॥

Funding by IKS-MoE

ऋतुर्जनित्रीतित्रयोदशर्चंद्वितीयंसूक्तंगार्त्समदं ऋतुःसप्तोनांत्यात्रिष्टुबित्यनुक्रमणिका अस्मभ्यंतद्वसोइति त्रयोदशीत्रिष्टुप् शिष्टास्त्रिष्टुबन्तपरिभाषयाजगत्यः इन्द्रोदेवता उक्थेतृतीयसवनेच्छावाकशस्त्रेअस्यसूक्तस्यविनियोगः सूत्रितश्च—ऋतुर्जनित्रीनूमर्तोभवामित्रइति दशरात्रेषष्ठेहन्यपितृतीयसवनेच्छावाकशस्त्रेएतत्सूक्तम् ऋतुर्जनित्रीतिनित्यान्यैकाहिकानीतिसूत्रितम् ।

अथतस्मिन्सूक्तेप्रथमा—

ऋतुर्जनित्रीतस्यांअपस्परिमक्षूजातआविशद्यासुवर्धते ।
तदाहनाअभवत्पिप्युषीपयोंशोःपीयूषंप्रथमंतदुक्थ्यम् ॥ १ ॥

ऋतुः । जनित्री । तस्याः । अपः । परि । मक्षु । जातः । आ ।
अविशत् । यासु । वर्धते । तत् । आहनाः । अभवत् । पिप्युषी ।
पयः । अंशोः । पीयूषम् । प्रथमम् । तत् । उक्थ्यम् ॥ १ ॥

ऋतुर्वर्षाख्यःकालः जनित्री सोमस्यजनयित्रीजननीभवति तस्याःपरि तस्याः जनन्याः सकाशाज्जातः सोमः अपउदकानिमक्षुशीघ्रमाविशत् यास्वप्सुसोमोवर्धते ताअविशदित्यन्वयः तत्तस्मादप्सुप्रविष्टत्वात् सोमआहनाआहन्तव्योअभिषोतव्योभवति आहनाइतिसकारान्तमिदंपदम् तथाचमन्त्रवर्णः—येतेमदाआहनसोविहायसइति । याचांशुरूपासोमलता पयः सारभूतं पिप्युषीवर्धयन्त्यभवत् प्यायतेर्लिटिक्वसौलिड्यङोश्चेतिपीभावः वसोःसम्प्रसारणं उगितश्चेति ङीप् अंशोस्तस्याः सोमलतायाः पीयूषंरसभूतंपयः उक्थंप्रशस्यं हविरिन्द्रस्यतत्प्रथमंमुख्यं भवति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

सध्रीमायन्तिपरिबिभ्रतीःपयोविश्वप्स्न्यायप्रभरन्तभोजनम् ।
समानोअध्वाप्रवतामनुष्यदेयस्ताकृणोःप्रथमंसास्युक्थ्यः ॥ २ ॥

---

१ ऋ० सं० ७. २. ३३ ।

Funding by IKS-MoE

स॒ध्री । ई॒म् । आ । य॒न्ति॒ । परि॑ । बिभ्र॑तीः । पय॑ः । वि॒श्वऽप्स्न्या॑य ।
प्र । भ॒र॒न्त॒ । भोज॑नम् । स॒मा॒नः । अध्वा॑ । प्र॒ऽवता॑म् । अ॒नु॒ऽस्यदे॑ ।
यः । ता । अकृ॑णोः । प्र॒थ॒मम् । सः । अ॒सि॒ । उ॒क्थ्य॑ः ॥ २ ॥

सध्री अञ्चतेर्लुक् छान्दसःसहस्यसध्रिरितिसध्र्यादेशः अन्तोदात्तत्वेननिपातितः सध्रीचीनाः पयउदकंपरिपरितोबिभ्रतीर्बिभ्राणाः ईंएतानद्यः आयन्तिसर्वतोगच्छन्ति तानद्योविश्वप्स्न्याय विश्वासामपामाश्रयभूतायसमुद्रायभोजनं भुज्यतइतिभोजनंपयः प्रभरन्त प्रकर्षेणसंपादयन्ति कुतएतत्तदाह प्रवतांप्रवणवतांनिम्नगानांपयसामनुष्यदे कृत्यार्थेतवैकेन्केन्यत्वनइतिकेन्प्रत्ययः अनुष्यन्दनीयोध्वामार्गः समानएकोहियस्ताताानिसोमोत्पादननदीप्रवर्तनादीनिकर्माणिप्रथमंपूर्वंअकृणोः अकरोः सताद्दृङ्महिमोपेतस्त्वंउक्थ्योसि सर्वैःप्रशस्योभवसि ॥ २ ॥

अथतृतीया–

अन्वेको॑वदति॒यद्ददा॑ति॒तद्रू॒पामि॒नन्तद॑पा॒एक॑ईयते ।
विश्वा॒एक॑स्यवि॒नुद॑स्तितिक्षते॒यस्ताकृ॑णोःप्रथ॒मंसा॑स्यु॒क्थ्य॑ः ॥ ३॥

अनु॑ । एक॑ः । व॒द॒ति॒ । यत् । ददा॑ति । तत् । रू॒पा । मि॒नन् ।
तत्ऽअ॑पाः । एक॑ः । ई॒य॒ते॒ । विश्वा॑ः । एक॑स्य । वि॒ऽनुद॑ः ।
ति॒ति॒क्ष॒ते॒ । यः । ता । अकृ॑णोः । प्र॒थ॒मम् । सः । अ॒सि॒ । उ॒क्थ्य॑ः॥३॥

यजमानोयद्धविर्देवेभ्योददाति तदेकोहोतानुवदतियाज्यापुरोनुवाक्याभ्यां देवताःस्मारयति एकोध्वर्युः रूपा पश्वादीनांरूपाणिमिनन्हिंसन्तदपाः तद्विशसनाख्यमपःकर्मयस्यतादृशः सन्ततईयते देवयजनेसर्वत्रगच्छति एकस्याध्वर्योर्विश्वाविनुदः सर्वाणितत्कर्तृकाणिविक्षेपणरूपाणिकर्मवैगुण्यानितितिक्षते तद्योग्यप्रायश्चित्तकरणेनब्रह्मासहते गुप्तिज्किद्भ्यःसन् क्षमायामिष्यते तानिहविःप्रदानादीनिकर्माणियस्त्वमकृणोरकरोः सत्वमुक्थ्योसि ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

प्र॒जाभ्य॑ःपु॒ष्टिंवि॒भज॑न्तआसतेर॒यिमि॑वपृ॒ष्ठंप्र॒भव॑न्तमाय॒ते ।
असि॑न्व॒न्दंष्ट्रैः॑पि॒तुर॑त्ति॒भोज॑नं॒यस्ताकृ॑णोःप्रथ॒मंसा॑स्यु॒क्थ्य॑ः ॥४॥

प्र॒ऽजाभ्यः॑ । पु॒ष्टिम् । वि॒ऽभज॑न्तः । आ॒स॒ते॒ । र॒यिम्ऽइ॑व । पृ॒ष्ठम् ।
प्र॒ऽभव॑न्तम् । आ॒ऽय॒ते । असि॑न्वन् । दंष्ट्रैः॑ । पि॒तुः । अ॒त्ति॒ ।
भोज॑नम् । यः । ता । अकृ॑णोः । प्र॒थ॒मम् । सः । अ॒सि॒ । उ॒क्थ्यः॑ ॥ ४ ॥

हेइन्द्र पुष्टिंत्वयादत्तंपोषकंधनंस्वकीयाभ्यः प्रजाभ्यः विभजन्तः अस्यैतावदस्यैतावदिति विभागंकुर्वन्तोगृहमेधिनआसते स्वस्वगृहेषुनिवसन्ति तत्रदृष्टान्तः—आयतेगृहंप्रत्यागच्छतेतिथयेपृष्ठंधारकं प्रभवन्तं बहुभरणसमर्थं रयिमिवधनंयथाविभज्यप्रयच्छन्तितद्वत् असिन्वन्सेतुबन्धादिकंकर्मकुर्वन्लोकः पितुः पालयित्र्यादिवःसकाशात्आगतंभोजनमुदकंतत्कार्याओषधीः दंष्ट्रैर्दन्तैरत्तिभक्षयति यद्वा असिन्वन् अव्याप्रियमाणोग्निः पितुःपालकस्ययजमानस्यसंबन्धिभोजनंहविर्लक्षणमन्नंदंष्ट्रैर्दन्तरूपैर्ज्वालैरत्ति यस्ताकृणोरित्यादिसिद्धम् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

अधा॑कृणोःपृथि॒वींसं॒दृशे॑दि॒वेयोधौ॒ती॒नाम॑हिह॒न्नारि॑णक्प॒थः ।
तंत्वा॒स्तोमे॑भिरु॒दभि॒र्नवा॒जिनं॑दे॒वंदे॒वाअ॑जन॒न्त्सास्यु॒क्थ्यः॑ ॥५॥१०॥

अध॑ । अ॒कृ॒णो॒ः । पृ॒थि॒वीम् । स॒म्ऽदृशे॑ । दि॒वे । यः । धौ॒ती॒नाम् ।
अ॒हि॒ऽह॒न् । अरि॑णक् । प॒थः । तम् । त्वा॒ । स्तोमे॑भिः । उ॒द॒ऽभिः॑ ।
न । वा॒जिन॑म् । दे॒वम् । दे॒वाः । अ॒ज॒न॒न् । सः । अ॒सि॒।उ॒क्थ्यः॑ ।५।१०।

हेइन्द्र अधापिचत्वंदिवेद्योतमानायसूर्यायपृथिवींचलितांसतींदृढीकृत्यसन्दृशेसन्दर्शनीयामकृणोरकरोः दृशेविख्येचेतिकेन्प्रत्ययान्तत्वेननिपातितः यश्चत्वं धौतीनांचलन्तीनांनदीनांपथः मार्गान्अरिणक्अरेचयः गन्तुंयोग्यानकरोरित्यर्थः रिचिर्विरेचने लङिसिप् तस्यहल्ङ्यादिनालोपः अहिहन्अहेर्वृत्रस्यमेघस्यवाहन्तः हेइन्द्र देवाःस्तोतारस्तंतादृशंदेवंत्वात्वांस्तोमेभिः स्तोत्रैरजनन् अवर्धयन् तत्रदृष्टान्तः—उदभिर्नवाजिनं यथावाजिनमश्वंउदभिः उदकैर्वर्धयन्ति तद्वत् पद्दन्नोमासित्यादिनाउदकस्यउदन्भावः शेषंसिद्धम् ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यषष्ठेदशमोवर्गः ॥ १० ॥

Funding by IKS-MoE

अथषष्ठी—

योभोज॑नंच॒दय॑सेच॒वर्ध॑नमा॒र्द्रादाशुष्कं॒मधु॑मद्दु॒दोहि॑थ ।
सशे॑वा॒धिंनिद॑धिषेवि॒वस्व॑ति॒विश्व॒स्यैक॑ईशिषे॒सास्यु॒क्थ्य॑ः ॥ ६ ॥

यः । भोज॑नम् । च॒ । दय॑से । च॒ । वर्ध॑नम् । आ॒र्द्रात् । आ ।
शुष्क॑म् । मधु॑ऽमत् । दुदोहि॑थ । सः । शे॒व॒ऽधिम् । नि । द॒धि॒षे ।
वि॒वस्व॑ति । विश्व॑स्य । एक॑ः । ई॒शि॒षे । सः । अ॒सि॒ । उ॒क्थ्य॑ः ॥ ६॥

हेइन्द्र यस्त्वंभोजनंभुज्यतेइतिभोजनमन्नादिच दयसे यजमानेभ्यःप्रयच्छसि दयदानगतिरक्षणहिंसाग्रहणेषु आत्मनेपदी किञ्च वर्धनंवृद्धिकरंधनंबलंवादयसे तथाआर्द्रात्काण्डादवशुष्कमनार्द्रंव्रीह्यादिकं मधुमत्मधुररसोपेतंआदुदोहिथ दुग्धवानसि दुहेर्लिटिक्रादिनियमादिडागमः सतादृशस्त्वंविवस्वति तेपरिचरणंकुर्वाणेयजमानेशेवधिंधनसदनंनिदधिषे निदधासि किंबहुनाविश्वस्यसर्वस्यजगतःएकःअद्वितीयःएवसन् ईशिषे स्वामीभवसि ईशऐश्वर्ये ईशःसेइतीडागमः सइत्यादिसिद्धम् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

यःपु॒ष्पिणी॑श्चप्र॒स्व॑श्च॒धर्म॒णाधि॒दाने॒व्य१॒वनी॒रधा॑रयः ।
यश्चास॑मा॒अज॑नोदि॒द्युतो॑दि॒वउ॒रुरू॒र्वाँअ॒भित॒ःसास्यु॒क्थ्य॑ः ॥ ७ ॥

यः । पु॒ष्पिणी॑ः । च॒ । प्र॒ऽस्व॑ः । च॒ । धर्म॑णा । अधि॑ । दाने॑ ।
वि । अ॒वनी॑ः । अधा॑रयः । यः । च॒ । अस॑माः । अज॑नः । दि॒द्युत॑ः ।
दि॒वः । उ॒रुः । ऊ॒र्वान् । अ॒भित॑ः । सः । अ॒सि॒ । उ॒क्थ्य॑ः ॥७॥

हेइन्द्र यस्त्वं पुष्पिणीः पुष्पवतीश्चप्रस्वः प्रसूताः प्रसूयमानावा अवनीरवित्रीरोषधीः दानेधि दीयन्ते उपलूयन्तेसस्यान्यत्रेतिदानंक्षेत्रं अधिकरणेल्युट् तस्मिन्क्षेत्रे धर्मणा सकललक्षणेनकर्मणाच व्यधारयः न्यदधाः यश्चत्वंदिवोद्योतमानस्य सूर्यस्यअसमाः विषमाः नानाप्रकारादिद्युतः दीप्तीःरजनः अजनयः यद्वा दिवोनक्षत्राणि जनेर्लङिव्यत्ययेनशप् यश्चोरुः महांस्त्वं अभितः सर्वतः ऊर्वान् महतः प्राणिनिकायान् पर्वतान्वा अजनयः शिष्टंस्पष्टम् ॥ ७ ॥

Funding by IKS-MoE

अथाष्टमी–

योनार्मरंसहवसुंनिहन्तवेपृक्षायचदासवेशायचावहः ।
ऊर्जयन्त्याअपरिविष्टमास्यमुतैवाद्यपुरुकृत्सास्युक्थ्यः ॥ ८ ॥

यः । नार्मरम् । सहऽवसुम् । निऽहन्तवे । पृक्षाय । च । दासऽवेशाय ।
च । अवहः । ऊर्जयन्त्याः । अपरिऽविष्टम् । आस्यम् । उत ।
एव । अद्य । पुरुऽकृत् । सः । असि । उक्थ्यः ॥ ८ ॥

पुरुकृत् पुरूणांकर्मणांकर्तःहेइन्द्र यस्त्वं नार्मरंनॄन् मनुष्यान्मारयतीतिनृमरः कश्चिदसुरः तस्यापत्यंनार्मरः तं सहवसुं वसुनासहवर्ततइतिसहवसुः असुरनामैतत् एतन्नामकमसुरं निहन्तवे हन्तेस्तुमर्थेतवेन्प्रत्ययः तादौचनितीतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् निहन्तुंऊर्जयन्त्याः बलवत्याः वज्रधारायाः अपरिविष्टंमलादिभिरव्याप्तंआस्यंअद्यैवअवहन्तमसुरंप्रापयः यद्वा ऊर्जयन्त्याः पिशाचिकायाः आस्यंप्रापयः किमर्थं पृक्षायतवहविर्लक्षणान्नलाभाय उतापिचदासवेशायदासानां दस्यूनांवेशायविनाशायच यद्वा अस्माकमन्नलाभायदस्युविनाशायच ॥ ८ ॥

अथनवमी–

शतंवायस्यदशसाकमाद्यएकस्यश्रुष्टौयद्धचोदमाविथ ।
अरज्जौदस्यून्त्समुनब्दभीतयेसुप्राव्योअभवःसास्युक्थ्यः ॥ ९ ॥

शतम् । वा । यस्य । दश । साकम् । आ । अद्यः । एकस्य ।
श्रुष्टौ । यत् । ह । चोदम् । आविथ । अरज्जौ । दस्यून् । सम् ।
उनप् । दभीतये । सुप्रऽअव्यः । अभवः । सः । असि । उक्थ्यः ॥९॥

हेइन्द्र एकस्यएकाकिनःश्रेष्ठस्यवायस्यतेश्रुष्टौसुखनिमित्तेतदर्थंशतंदश दशशतानिहरयः साकंसहवाहनार्थंभवन्ति तथाचमन्त्रवर्णः–इन्द्रोमायाभिःपुरुरूपईयतेयुक्ताह्यस्यहरयःशतादशेति[1]। वाअपिच यश्चआअद्यः सर्वेषांसर्वतः उपजीव्यः नतस्येशेयंनाद्याद्यद्वैनंनाद्युरितिहिश्रुतिः । यद्ध यश्च त्वंचोदंस्तोतॄणांप्रेरकंयजमानंआविथ रक्षितवानसि किञ्च यस्त्वंअरज्जौरज्जुव-

---

[1] ऋ० सं. ४. ७. ३३. ।

जिंतेबन्धनागारेदस्यूनुपक्षपयितॄन् दभीतयेदभीतिर्नामकश्चिदृषिः तदर्थंसमुनप् हिंसितवानसि उभ्नातेर्हिंसाकर्मणोलङिव्यत्ययेनश्नम् हल्ङ्यादिनासिपोलोपः अडभावश्छान्दसः किञ्च सुप्राव्यः सुखेनसर्वैरुपसर्पणीयोभवः शिष्टंसिद्धम् ॥ ९ ॥

अथदशमी—

विश्वेदनुरोधनाअस्यपौंस्यंददुरस्मैदधिरेकृत्नवेधनम् ।
षळस्तभ्नाविष्टिरःपञ्चसंदृशःपरिपरोअभवःसास्युक्थ्यः ॥१०॥११॥

विश्वा । इत् । अनु । रोधनाः । अस्य । पौंस्यम् । ददुः । अस्मै ।
दधिरे । कृत्नवे । धनम् । षट् । अस्तभ्नाः । विऽस्तिरः । पञ्च ।
सम्ऽदृशः । परि । परः । अभवः । सः । असि । उक्थ्यः ॥१०॥११॥

विश्वेत् सुपांसुलुगितिजसआकारः सर्वाएवरोधनाः रोधस्वत्योनद्यः अस्येन्द्रस्यपौंस्यंपुंसोभावःपौंस्यं वीर्यमितियावत् अनु तद्वीर्यमनुवर्तन्ते अस्मैइन्द्रायददुः हविर्लक्षणमन्नंयजमानाःप्रयच्छन्ति किञ्च कृत्नवेकर्मणांकर्त्रेइन्द्रायधनंदधिरे सर्वेजनाधारयन्ति तथाचमन्त्रः—इन्द्रायद्यावओषधीरुतापोरयिंरक्षन्तिजीरयोवनानीति[1] । विष्टिरोविस्तीर्णः षट्संख्याकाऊर्वीः ताश्चद्यौश्चपृथिवीचाहश्चरात्रिश्चापश्चौषधयइत्येवंरूपाः ताअस्तभ्नाः नियमितवानसि सन्दृशः सम्यक्पश्यन्तीतिसन्दृशोजनाः पञ्चसन्दृशः पञ्चजनान्परिसर्वतः परः पारयितापालयितावा अभवः भवसि गतमन्यत् ॥ १० ॥

॥ इतिद्वितीयस्यषष्ठेएकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

अथैकादशी—

सुप्रवाचनंतववीरवीर्यं१यदेकेनक्रतुनाविन्दसेवसु ।
जातूष्ठिरस्यप्रवयःसहस्वतोयाचकर्थसेन्द्रविश्वास्युक्थ्यः ॥ ११॥

सुऽप्रवाचनम् । तव । वीर । वीर्यम् । यत् । एकेन । क्रतुना ।
विन्दसे । वसु । जातूऽस्थिरस्य । प्र । वयः । सहस्वतः । या ।
चकर्थ । सः । इन्द्र । विश्वा । असि । उक्थ्यः ॥ ११ ॥

---

[1] ऋ० सं० ३. ३. १६. ।

वीर बलवन् हेइन्द्र तववीर्यंसामर्थ्यंसुप्रवाचनंसुष्ठुप्रवचनीयं सर्वैःश्लाघनीयमित्यर्थः किंतत् एकेनक्रतुनाकर्मणावसुविन्दसे शत्रूणांधनंलभसे विद्लृलाभे तुदादिःस्वरितेत् यद्वा तदीयंधनं स्तोतॄन् प्रापयसि इतियत् तत्प्रशस्यमित्यर्थः किञ्च सहस्वतोबलवतोजातूष्ठिरस्यएतन्नामकः कश्चित्तस्यवयोन्नंप्रादाः यद्वा जातूष्ठिरस्यजातुकदाचित् सर्वदास्थिरस्यसहस्वतः बलवतोयज्ञादेःकर्मणः संबन्धिवयोहविर्लक्षणमन्नंप्रविन्दसइतिसमन्वयः यायानीमानिअन्याविश्वासर्वाणिकर्माणिचकर्थ कृतवानसि सतादृशस्त्वंउक्थ्यः सर्वैःप्रशंसनीयोसि भवसि ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

अर॑मय॒ःसर॑पस॒स्तरा॑य॒कंतु॒र्वीत॑येचव॒य्या॑यचस्रु॒तिम् ।
नी॒चासन्त॒मुद॑नयःपरा॒वृजं॒प्रान्धंश्रो॒णंश्र॒वय॒न्त्सास्यु॒क्थ्यः॑ ॥१२॥

अर॑मयः । सर॑ऽपसः । तरा॑य । कम् । तु॒र्वीत॑ये । च॒ । व॒य्या॑य । च॒ ।
स्रु॒तिम् । नी॒चा । सन्त॑म् । उत् । अ॒न॒यः॒ । प॒रा॒ऽवृज॑म् । प्र ।
अ॒न्धम् । श्रो॒णम् । श्र॒वय॑न् । सः । अ॒सि॒ । उ॒क्थ्यः॑ ॥ १२ ॥

हेइन्द्र सरपसः सरणमपःकर्मयासांताः सरपसः शकन्ध्वादित्वात्पररूपत्वम् ताअपः कंसुखेन तराय तरणायअरमयः अक्रीडयः किञ्च तुर्वीतयेतुर्वीतिर्नामकश्चिद्राजर्षिः तस्मैवय्यायच वय्योनामकश्चित् तस्मै ताभ्यांस्रुतिंसरणं प्रतिअरमयः तौहिजलपूर्णांमहानदींदृष्ट्वातरायतरोतुमसमर्थावास्तां तौचत्वयातारितौ परावृजं परितः पापानिवृणक्तिदहतीतिपरावृक् कश्चिदृषिः तमप्सुनिमग्नंतथानीचानीचंसन्तंउदनयः आपद्भ्यःऊर्ध्वंनीतवानसि किञ्च अन्धंसन्तं श्रोणंपङ्गुंसन्तं चक्षुर्दानादपङ्गुकरणाच्चउदनयः किंकुर्वन् प्रकर्षेणश्रवयन् आत्मानंकीर्तिमन्तं कुर्वन् उदनयइतिसमन्वयः सइत्यादिसिद्धम् ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

अ॒स्मभ्यं॒तद्व॑सोदा॒नाय॒राध॒ःसम॑र्थयस्वब॒हुते॑वस॒व्य॑म् ।
इन्द्र॒यच्चि॒त्रंश्र॒वस्याअनु॒द्यून्बृ॒हद्व॑देमवि॒दथे॑सु॒वीराः॑ ॥ १३ ॥ १२॥

अ॒स्मभ्य॑म् । तत् । व॒सो॒ इति॑ । दा॒नाय॑ । राधः॑ । सम् । अ॒र्थ॒य॒स्व॒ ।
ब॒हु । ते॒ । व॒स॒व्य॑म् । इन्द्र॑ । यत् । चि॒त्रम् । श्र॒व॒स्याः॑ । अनु॑ ।
द्यून् । बृ॒हत् । व॒दे॒म॒ । वि॒दथे॑ । सु॒ऽवीराः॑ ॥ १३ ॥१२॥

वसो सर्वस्यवासकवसुमन्वा हेइन्द्र स्तोतृभ्योस्मभ्यंतद्राधोधनंदानायउपलक्षणमेतत् भोगायचसमर्थयस्व देहि अस्मान्सङ्गमयेत्यर्थः अर्थयाचने चुरादिरदन्तआत्मनेपदी तेतवतद्बहुप्रभूतंवसव्यंवस्वेववसव्यंवस्वादित्वात्स्वार्थिकोयत् तादृशंप्रभूतंधनमस्तिखलु चित्रंचायनीयं यद्धनंअनुद्यून् अन्वहंकालाध्वनोरितिद्वितीया श्रवस्याः भोग्यमिच्छेः अन्तर्णीतण्यर्थत्वादकर्मकत्वम् यथारोदितीति सत्वन्यः द्वेह्यत्रकर्मणीउद्देश्यकर्मचविधेयकर्मान्तर्भूतम् उद्देश्यकर्मणासकर्मकोभविष्यति यथामाणवकः पुत्रीयतीतिभाष्येउदाहृतम् श्रवःशब्दाच्छन्दसिपरेच्छायांक्यप् तदन्तस्यलेटचडागमेरूपम् सुवीराः कल्याणपुत्रपौत्राःसन्तोवयंविदथेस्मिन् यज्ञेबृहत्प्रभूतंशस्त्रादिकंवाक्यंवदेम ॥ १३ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यषष्ठेद्वादशोवर्गः ॥ १२ ॥

अध्वर्यवोभरतेतिद्वादशर्चंतृतीयंसूक्तम् गार्त्समदंत्रैष्टुभमैन्द्रं अध्वर्यवोद्वादशेत्यनुक्रान्तम सूक्तविनियोगोलैङ्गिकः अतिरात्रेप्रथमेपर्यायेहोतुःशस्त्रयाज्याअध्वर्यवइत्येषा अध्वर्यवोभरतेन्द्रायसोममितियाज्येतिसूत्रितम् ।

तस्मिन्सूक्तेप्रथमा—

अ॒ध्व॑र्यवो॒भर॒तेन्द्रा॑य॒सोम॒माम॑त्रेभिःसिञ्चता॒मद्य॒मन्धः॑ ।
का॒मीहि॒वी॒रःसद॑मस्यपी॒तिंजु॒होत॒वृष्णे॒तदि॒दे॒षव॑ष्टि ॥ १ ॥

अ॒ध्व॑र्यवः । भर॑त । इन्द्रा॑य । सोम॑म् । आ । अम॑त्रेभिः । सि॒ञ्च॒त॒ ।
मद्य॑म् । अन्धः॑ । का॒मी । हि । वी॒रः । सद॑म् । अ॒स्य॒ । पी॒तिम् ।
जु॒होत॑ । वृष्णे॑ । तत् । इत् । ए॒षः । व॒ष्टि॒ ॥ १ ॥

Funding by IKS-MoE

गृत्समदोब्रूते अध्वर्य॑वः अध्वरस्यनेतारः अध्वरंयजमानायेच्छन्तः कव्यध्वरपृतनस्यर्चिलोपइत्यकारलोपः अत्रयास्कः—अध्वर्युरध्वरयुरध्वरंयुनक्त्यध्वरस्यनेताध्वरंकामयतइति[1] । हेअध्वर्य॑वः इन्द्रायदेवायसोमंहविर्धानादुत्तरवेदिंप्रतिभरतहरत आमन्त्रितस्याविद्यमानत्वादनिघातः हत्वाअमत्रेभिः अमासहअदंत्यत्रहोत्रादयइतिअमत्राणिचमसाः तैः मद्यंमदकरमन्धः सोमलक्षणमन्नंआसिञ्चतअग्नौप्रक्षिपत अत्रयास्कः—आसिञ्चतामत्रैर्मदनीयमन्धोमत्रंपात्रममाअस्मिन्नदन्तीति[2] । वीरःसइन्द्रः अस्यसोमस्यपीतिंपानंप्रतिसदंसदैवकामीहि कामयमानोहि तस्मात्वृष्णेवर्षित्रे इन्द्रायसोमंजुहोतजुहुत हुदानादनयोः लोटि तप्तनप्तनथनाश्चेतितबादेशः एषइन्द्रः तदित् तदेवसोमद्रव्यंवष्टि कामयते ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अध्व॑र्यवो॒योअ॒पोव॑व्रि॒वांसं॑वृ॒त्रंज॒घाना॒शन्ये॑ववृ॒क्षम् ।
तस्मा॑ए॒तंभ॑रततद्व॒शायँ॑ए॒षइन्द्रो॑अर्ह॑तिपी॒तिम॑स्य ॥ २ ॥

अध्व॑र्यवः । यः । अ॒पः । व॒व्रि॒ऽवांस॑म् । वृ॒त्रम् । ज॒घान॑ ।
अ॒शन्या॑ऽइव । वृ॒क्षम् । तस्मै॑ । ए॒तम् । भ॒र॒त॒ । त॒त्ऽव॒शाय॑ ।
ए॒षः । इन्द्रः॑ । अ॒र्ह॒ति॒ । पी॒तिम् । अ॒स्य॒ ॥ २ ॥

हेअध्वर्य॑वः यइन्द्रः अपउदकानिवव्रिवांसंआवृत्यस्थितंवृत्रं वृणोत्याकाशमितिवृत्रोमेघः तंमेघंवज्रेणजघानहतवान् अशन्येव यथाअशन्यावैद्युताग्निनावृक्षंदहतितद्वत् तस्मैतद्वशायसोमकामायतस्माइन्द्रायएतंसोमंभरत उत्तरवेदिंप्रतिहरत एषइन्द्रः अस्यसोमस्यपीतिंपानमर्हति॥२॥

अथतृतीया—

अध्व॑र्यवो॒योदृभी॑कंज॒घान॒योगाउ॒दाज॒दप॒हिव॒लंवः ।
तस्मा॑ए॒तम॒न्तरि॑क्षे॒नवात॒मिन्द्रं॑सोमै॒रोर्णु॑त॒जूर्न॑वस्त्रैः॑ ॥ ३ ॥

---

[1] नि० १.८. । [2] नि० ५.१. ।

अध्वर्यवः । यः । दृभीकम् । जघान । यः । गाः । उत्ऽआजत् ।
अप । हि । वलम् । ववरिति वः । तस्मै । एतम् । अन्तरिक्षे । न ।
वातम् । इन्द्रम् । सोमैः । आ । ऊर्णुत । जूः । न । वस्त्रैः ॥ ३ ॥

हेअध्वर्यवः यइन्द्रः दृभीकंसर्वान्नविदारयति भियंकरोतीतिदृभीकोनामासुरः तमसुरंजघान यश्चवलासुरेणनिरुद्धागाउदाजत्निरगमयत् ततश्चतमेववलमसुरंअपववः अपावृणोत् हिंसितवानित्यर्थः हि प्रसिद्धः वृणोतेर्लुङि मन्त्रेघसेत्यादिनाच्लेर्लुक् हल्ङ्यादिनातिपोलोपः तस्माइन्द्रायएतं सोमं अन्तरिक्षेवातंन वातमिव धाराभिर्व्याप्तंकुरुत तदेवाह सोमैरिन्द्रंआऊर्णुत सर्वतआच्छादयत ऊर्णुञ्आच्छादने आदादिकः लोटिरूपम् तत्रदृष्टान्तः—जूःन जीर्णोयथावस्त्रैरङ्गमाच्छादयति तद्वत् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अध्वर्यवोयउरणंजघाननवचख्वांसंनवतिंचबाहून् ।
योअर्बुदमवनीचाबबाधेतमिन्द्रंसोमस्यभृथेहिनोत ॥ ४ ॥

अध्वर्यवः । यः । उरणम् । जघान । नव । चख्वांसम् । नवतिम् ।
च । बाहून् । यः । अर्बुदम् । अव । नीचा । बबाधे । तम् ।
इन्द्रम् । सोमस्य । भृथे । हिनोत ॥ ४ ॥

हेअध्वर्यवः यइन्द्रः नवनवतिंचएकोनशतंबाहून् चख्वांसं चष्टेरिदंरूपं यद्वा खनतेःक्वसौरूपं जनेलोपः छान्दसंरूपं सर्वस्यदर्शयन्तम् यद्वा आत्मनोदेहेनिखातवन्तं उरणं एतन्नामकमसुरं जघान यश्चअर्बुदं एतन्नामकमसुरंचनीचाधोमुखंकृत्वाअवबबाधेतमेनमिन्द्रंसोमस्यभृथे सोमंबिभ्रति पात्रेहिनोतवर्धयत यद्वा सोमस्यभृथेभरणेसंपादनेसतिहिनोत स्तोत्रैःप्रीणयत हिगतिवृद्ध्योः स्वादिः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

अध्वर्यवोयःस्वश्नंजघानयःशुष्णमशुषंयोव्यंसम् ।
यःपिप्रुंनमुचिंयोरुधिक्रांतस्माइन्द्रायान्धसोजुहोत ॥ ५ ॥

Funding by IKS-MoE

अध्व॑र्यवः । यः । सु । अश्न॑म् । ज॒घान॑ । यः । शुष्ण॑म् । अ॒शुष॑म् ।
यः । विऽअं॑सम् । यः । पिप्रु॑म् । नमु॑चिम् । यः । रु॒धि॒क्राम् ।
तस्मै॑ । इन्द्रा॑य । अन्ध॑सः । । जु॒हो॒त॒ ॥ ५ ॥

हेअध्वर्यवः यइन्द्रः अश्नंअश्नाति भक्षयति प्राणिजातमिति यद्वा अश्नुते स्वतेजसासर्वं व्याप्नोतीतिअश्नः कश्चिदसुरः तमसुरंसुसुष्ठुजघान यःअशुषंकेनाप्यशोषणीयंशुष्णमसुरं यश्च तं असुरंव्यंसंअंसहीनंकृत्वाजघान यश्चपिप्रुंतेजसाजगद्व्याप्यवर्तमानंएतन्नामकमसुरंनमुचिंचासुरं जघान यश्च तैत्तिरीयके–नमुचिमासुरंनालभतेतिप्रकृत्यफेनेनशिरउदवर्तयदित्यन्तेनवाक्यसन्दर्भेणनमुचिवधः[1]प्रपञ्चितः । तथामन्त्रश्च–अपांफेनेननमुचेःशिरइन्द्रोदव[2]र्तयइति । रुधिक्रांएतन्नामकमसुरंयश्चजघानतस्माइन्द्रायअन्धसोहविर्लक्षणान्यन्नानिजुहोतजुहुत ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

अध्व॑र्यवो॒यःश॒तंशम्ब॑रस्य॒पुरो॑बि॒भेदाश्म॑नेवपू॒र्वीः ।
यो॒व॒र्चिन॑ःश॒तमिन्द्र॑ःस॒हस्र॑म॒पाव॑प॒द्भर॑ता॒सोम॑मस्मै ॥ ६ ॥ १३ ॥

अध्व॑र्यवः । यः । श॒तम् । शंब॑रस्य । पुर॑ः । बि॒भेद॑ । अश्म॑नाऽइव ।
पूर्वी॑ः । यः । व॒र्चिन॑ः । श॒तम् । इन्द्र॑ः । स॒हस्र॑म् । अ॒प॒ऽअव॑पत् ।
भर॑त । सोम॑म् । अ॒स्मै॒ ॥ ६ ॥ १३ ॥

हेअध्वर्यवः यइन्द्रः शंबरस्यमायाविनोसुरस्यपूर्वीः पुरातनीः शतंपुरः पुरीः अश्मनेवअश्मसदृशेनवज्रेणबिभेद यश्चेन्द्रोवर्चिनः वर्चदीप्तौ गमेरिनिरितिविधीयमानइनिर्बहुलवचनादस्माद्भवति यद्वा नामैतत् तस्यासुरस्यशतंसहस्रंएतत्संख्याकानपरिमितान्वीरान्पुत्रान् अपावपत् युगपदेवभूम्यामपातयत् तथाचमन्त्रवर्णः–शतंवर्चिनःसहस्रंचसाकंहथोअप्रत्यसुरस्यवीरा[3]निति । अस्मैइन्द्रायसोमंभरत ॥ ६ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यषष्ठेत्रयोदशोवर्गः ॥ १३ ॥

---

[1] तै० ब्रा० १.७.१. । [2] ऋ० सं० ६. १. १६. । [3] ऋ० सं० ५. ६. २४. ।

अथसप्तमी—

अध्व॑र्यवो॒यःश॒तमास॒हस्रं॒भूम्या॑उ॒पस्थेऽव॑पज्जघ॒न्वान् ।
कु॒त्स॑स्या॒योर॑तिथि॒ग्वस्य॑वी॒रान्न्यावृ॑ण॒ग्भर॑ता॒सोम॑मस्मै ॥ ७ ॥

अध्व॑र्यवः । यः । श॒तम् । आ । स॒हस्र॑म् । भूम्याः॑ । उ॒पऽस्थे॑ ।
अव॑पत् । ज॒घ॒न्वान् । कु॒त्स॑स्य । आ॒योः । अ॒ति॒थि॒ऽग्वस्य॑ ।
वी॒रान् । नि । अवृ॑णक् । भर॑त । सोम॑म् । अ॒स्मै॒ ॥ ७ ॥

हेअध्वर्यवः आजघन्वान् पूर्वंशत्रून्हतवान् यइन्द्रः शतं सहस्रमसुरान् भूम्याउपस्थे उत्सङ्गेअवपत् एकैकेनप्रकारेणापातयत् किञ्च यःकुत्सस्यएतन्नामकस्यराजर्षेः आयोः पौरूरवस्यराजर्षेः अतिथिग्वस्यदिवोदासस्य एतेषांत्रयाणांवीरानभिगन्तॄन् प्रतिद्वन्द्विनः शुष्णादीनसुरान् न्यावृणक् वृणक्तिर्हिंसाकर्मा अवधीत् तथाचमन्त्रवर्णः—त्वंकुत्संशुष्णहत्येष्वाविथारन्धयोतिथिग्वायशंबरमिति । तादृशायास्मै इन्द्राय सोमं भरत ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

अध्व॑र्यवो॒यन्नरः॑का॒मया॑ध्वेश्रु॒ष्टीवह॑न्तोनशथा॒तदिन्द्रे॑ ।
गभ॑स्तिपूतंभरतश्रु॒ताये॒न्द्रा॑य॒सोमं॑यज्यवोजुहोत ॥ ८ ॥

अध्व॑र्यवः । यत् । न॒रः॒ । का॒मया॑ध्वे । श्रु॒ष्टी । वह॑न्तः । न॒श॒थ॒ ।
तत् । इन्द्रे॑ । गभ॑स्तिऽपूतम् । भ॒र॒त॒ । श्रु॒ताय॑ । इन्द्रा॑य । सोम॑म् ।
य॒ज्य॒वः॒ । जु॒हो॒त॒ ॥ ८ ॥

नरः कर्मणांनेतारःहेअध्वर्यवः यदभिलषितमर्थंकामयाध्वे कामयतेर्लेटचडागमः श्रुष्टी क्षिप्रं इन्द्रेसोमंवहन्तः प्रापयन्तोयूयंतदभिलषितंफलंनशथप्राप्नुत श्रुतायलोकेप्रसिद्धायेन्द्राय-गभस्तिपूतंहस्ताभ्यांमार्जनदोहनादिभिःशोधितंसोमंभरत उत्तरवेदिंप्रतिहरत ततोयज्यवः यागंकुर्वाणाहेअध्वर्यवः आहृतंसोममिन्द्रायजुहोतजुहुत अग्नौप्रक्षिपत ॥ ८ ॥

---

१ ऋ० सं० १. ४. १०. ।

Funding by IKS-MoE

अथनवमी–

अध्व॑र्यव॒:कर्त॑नाश्रु॒ष्टिम॑स्मै॒वने॒निपू॑तं॒वन॒उन्न॑यध्वम् ।
जु॒षा॒णोहस्त्य॑म॒भिवा॑वशेव॒इन्द्रा॑य॒सोम॑म॒दि॒रंजु॑होत ॥ ९ ॥

अध्व॑र्यवः । कर्त॑न । श्रु॒ष्टिम् । अ॒स्मै॒ । वने॑ । निःऽपू॑तम् । वने॑ ।
उत् । न॒य॒ध्व॒म् । जु॒षा॒णः । हस्त्य॑म् । अ॒भि । वा॒व॒शे॒ । व॒ः ।
इन्द्रा॑य । सोम॑म् । म॒दि॒रम् । जु॒हो॒त॒ ॥ ९ ॥

हेअध्वर्यवः अस्माइन्द्रायसोमंश्रुष्टिंसुखकरंकर्तनकुरुत करोतेर्लोटिबहुलंछन्दसीतिविकरणस्यलुक् तप्तनप्तनथनाश्चेतितनबादेशः आमन्त्रितस्याविद्यमानत्वान्ननिघातः किञ्च वनेसंभजनीयेवनेउदकेनिपूतमाप्यायनेनशोधितंसोममुन्नयध्वंऊर्ध्वंनयत यद्वा वनेतद्विकारेचमसेनिपूतंदशापवित्रेणशोधितंसोमं वनेचमसे उन्नयध्वं जुषाणः प्रीयमाणः सइन्द्रः वोयुष्माकंहस्त्यंहस्ताभ्यामभिषुतंसोमंअभिवावशे कामयते वशकान्तौ यङ्लुगन्तस्यलटिव्यत्ययेनात्मनेपदं लोपस्तआत्मनेपदेष्वितितलोपः मदिरंमदकरमिमंसोमंइन्द्रायजुहोत इन्द्रोद्देशेनाग्नौप्रक्षिपत ॥ ९ ॥

अथदशमी–

अध्व॑र्यव॒:पय॒सोध॒र्यथा॒गोःसोमे॑भिरीं॑पृणताभो॒जमिन्द्र॑म् ।
वेदा॒हम॑स्य॒निभृ॑तंमए॒तद्दित्स॑न्तं॒भूयो॑यज॒तश्चि॑केत ॥ १० ॥

अध्व॑र्यवः । पय॑सा । ऊध॑ः । यथा॑ । गोः । सोमे॑भिः । ई॒म् ।
पृ॒ण॒त॒ । भो॒जम् । इन्द्र॑म् । वेद॑ । अ॒हम् । अ॒स्य॒ । निःऽभृ॑तम् ।
मे॒ । ए॒तत् । दित्स॑न्तम् । भूय॑ः । य॒ज॒तः । चि॒के॒त॒ ॥ १० ॥

हेअध्वर्यवः यथागोरूधःपयसापूर्णंतद्वदीमेनंभोजंफलस्यदातारंरक्षितारंचेन्द्रंसोमेभिः सोमैः पृणतपूरयत मेमदीयस्यास्यसोमस्यएतत्एतंनिभृतंगूढंसुखसाधनस्वभावमहमेववेदजानामि इतिपूर्वंनपरस्मैकथितं तथापियुष्मभ्यंब्रवीमीत्येवंदित्सन्तंसोमंदातुमिच्छन्तंयजमानंयजतोयष्टव्यइन्द्रोभूयोतिशयेनचिकेतजानाति दित्सतं डुदाञ्दाने इच्छायांसन् सनिमीमाघ्वितिआकारस्यइसादेशः अत्रलोपोभ्यासस्येत्यभ्यासलोपः सःस्यार्धधातुकइतिसकारस्यतत्वम् ॥ १० ॥

Funding by IKS-MoE

अथैकादशी—

अध्व॑र्यवो॒योदि॒व्यस्य॒वस्वो॒यःपार्थि॑वस्य॒क्षम्य॑स्य॒राजा॑ ।
तमू॒र्द॒रं॑नपृ॑णता॒यवे॒नेन्द्रं॒सोमे॑भि॒स्तदपो॑वोअस्तु ॥ ११ ॥

अध्व॑र्यवः । यः । दि॒व्यस्य॑ । वस्वः॑ । यः । पार्थि॑वस्य । क्षम्य॑स्य ।
राजा॑ । तम् । ऊर्द॑रम् । न । पृ॒ण॒त । यवे॑न । इन्द्र॑म् । सोमे॑भिः ।
तत् । अपः॑ । वः॒ । अ॒स्तु ॥ ११ ॥

हेअध्वर्यवः यइन्द्रः दिव्यस्यद्युलोकार्हस्यवस्वोवसुनोराजाभवति यश्चपार्थिवस्य पृथिवीशब्देनविस्तीर्णमन्तरिक्षमुच्यते तत्रत्यंधनंपार्थिवं तस्यराजा यश्चक्षम्यस्यक्षमाभूमिः तत्रत्यंधनंक्षम्यंतस्यचराजाभवति तमेवंविधमिन्द्रंसोमेभिःसोमैः पृणतपूरयत तत्रदृष्टान्तः—ऊर्दरंन ऊर्ध्वंदीर्णमूर्दरंकुसूलं यथायवेनपूर्णंतद्वदिन्द्रंपूरयतेति तत् तादृशंसोमादिनेन्द्रोदरपूरणलक्षणमपःकर्म वोयुष्माकमस्तु ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

अ॒स्मभ्यं॒तद्व॑सोदा॒नाय॒राधः॒सम॑र्थयस्व॒ब॒हुते॑वस॒व्य॑म् ।
इन्द्र॒यच्चि॒त्रंश्र॑व॒स्याअनु॒द्यून्बृ॒हद्व॑देमवि॒दथे॑सु॒वीराः॑ ॥ १२ ॥१४॥

अ॒स्मभ्य॑म् । तत् । व॒सो॒ इति॑ । दा॒नाय॑ । राधः॑ । सम् । अ॒र्थ॒य॒स्व॒ ।
ब॒हु । ते॒ । व॒स॒व्य॑म् । इन्द्र॑ । यत् । चि॒त्रम् । श्र॒व॒स्याः । अनु॑ ।
द्यून् । बृ॒हत् । व॒दे॒म॒ । वि॒दथे॑ । सु॒ऽवीराः॑ ॥ १२ ॥ १४ ॥

अस्मभ्यंतदिति एषाऋग्व्याख्याता॥ १२ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यषष्ठेचतुर्दशोवर्गः ॥ १४ ॥

प्रघान्वस्येतिदशर्चंचतुर्थंसूक्तम् गार्त्समदंत्रैष्टुभमैन्द्रम् अत्रानुक्रमणिका—प्रघदशेति । दशरात्रे षष्ठेहनिनिष्केवल्येत्रीणिसूक्तानि तत्रेदंद्वितीयं षष्ठस्येतिखण्डेसूत्रितम्—एन्द्रयाह्युपनः

६५

Funding by IKS-MoE

प्रघान्वस्याभूरेकइतिनिष्केवल्यमिति त्र्येकमामकेनिष्केवल्येप्रघान्वस्येत्येषासूक्तमुखीया उशनसःस्तोमेनेतिखण्डेसूत्रितम्—त्र्यर्यमामनुषोदेवतातामप्रघान्वस्यमहतोमहानीति ।

सैषासूक्तेप्रथमा—

प्रघा॒न्व॑स्यम॒ह॒तो॑म॒हानि॑स॒त्यास॒त्यस्य॒कर॑णानिवोचम् ।
त्रिक॑द्रुकेष्वपिबत्सु॒तस्या॒स्यमदे॒अहि॒मिन्द्रो॑जघान । १ ॥

प्र । घ॒ । नु । अ॒स्य॒ । म॒ह॒तः । म॒हानि॑ । स॒त्या । स॒त्यस्य॑ ।
कर॑णानि । वो॒च॒म् । त्रिऽक॑द्रुकेषु । अ॒पि॒ब॒त् । सु॒तस्य॑ । अ॒स्य ।
मदे॑ । अहि॑म् । इन्द्रः॑ । ज॒घा॒न॒ ॥ १ ॥

गृत्समदोब्रूते महतोबलवतः सत्यस्य सत्यसंकल्पस्यास्येन्द्रस्य सत्या सत्यानियथार्थानि महानिमहान्तिकरणानि अस्मिन् सूक्तेवक्ष्यमाणानिकर्माणिनुअद्यप्रवोचं प्रकर्षेणब्रवीमि वचपरिभाषणे छन्दसिलुङ्लङ्लिटइतिवर्तमानेलुङि अस्यतिवक्तिख्यातिभ्योङ् वचउम् घेतिप्रसिद्धौ कानितानिउच्यन्ते त्रिकद्रुकेषुज्योतिर्गौरायुरित्येवंरूपेष्वाभिप्लविकेष्वहस्सु सुतस्याभिषुतंसोमं इन्द्रोपिबत् ततःपीतस्यास्यसोमस्यमदेहर्षेसंजातेसति इन्द्रः अहिंवृत्रमसुरंजघानहतवान्॥ १॥

अथद्वितीया—

अ॒वं॒शेद्याम॑स्तभायद्बृ॒हन्त॒मारोद॑सीअपृणद॒न्तरि॑क्षम् ।
सधा॑रयत्पृथि॒वींप॒प्रथ॑च्च॒सोम॑स्य॒तामद॒इन्द्र॑श्चकार ॥ २ ॥

अ॒वं॒शे । द्याम् । अ॒स्त॒भा॒य॒त् । बृ॒हन्त॑म् । आ । रोद॑सी॒ इति॑ ।
अ॒पृ॒ण॒त् । अ॒न्तरि॑क्षम् । सः । धा॒र॒य॒त् । पृ॒थि॒वीम् । प॒प्रथ॑त् ।
च॒ । सोम॑स्य । ता । मदे॑ । इन्द्रः॑ । च॒का॒र॒ ॥ २ ॥

अवंशेआकाशेद्यांद्योतमानंसूर्यंद्युलोकंवा अस्तभायत् इन्द्रः अस्तभ्नात् अनवलंबनस्यतस्यावस्थापनमकरोदित्यर्थः स्तंभुइतिसौत्रोधातुः क्र्यादिः लङिव्यत्ययोबहुलमितिअहावपि

शायजादेशः बृहंतंमहदन्तरिक्षं रोदसीद्यावापृथिव्यौचआअपृणत् स्वतेजसापूरितवान् किञ्च सइन्द्रः पृथिवींविस्तीर्णांभूमिंधारयत् अधारयत् तथा पप्रथच्च एनांभूमिंअप्रथयत् प्रथप्रख्याने ण्यन्तस्यलुङिचङिरूपम् चङ्यन्यतरस्यामितिमध्योदात्तत्वं सोमस्यमदेहर्षेसञ्जातेसति ता तानीमानिकर्माणीन्द्रश्चकार ॥ २ ॥

अथतृतीया–

सद्मेवप्राचोविमिमायमानैर्वज्रेणखान्यतृणन्नदीनाम् ।
वृथासृजत्पथिभिर्दीर्घयाथैःसोमस्यतामदइन्द्रश्चकार ॥ ३ ॥

सद्मऽइव । प्राचः । वि । मिमाय । मानैः । वज्रेण । खानि ।
अतृणत् । नदीनाम् । वृथा । असृजत् । पथिऽभिः । दीर्घऽयाथैः ।
सोमस्य । ता । मदे । इन्द्रः । चकार ॥ ३ ॥

सद्मेव यथायज्ञगृहान्मानैः षट्त्रिंशत्प्रक्रमप्राचीत्येवंरूपैःपरिमाणैः प्राक्प्रवणान्कुर्वन्ति तद्वत्सिन्धून्लोकान्वानृजून्मानैःपरिमाणैः प्राचः प्राङ्मुखान्विमिमाय इन्द्रोविशेषेणनिर्मितवान् तथानदीनांखानिनिर्गमनद्वाराणिवज्रेणचअतृणत्अखनत् तृहिहिंसानादरयोः रुधादिलङ् तथाचमन्त्रः–इन्द्रोअस्माँअरदद्वज्रबाहुरिति । तथादीर्घयाथैः बहुकालंगन्तव्यैः पथिभिर्मार्गैः वृथासृजत् अनायासेनतानदीःसृष्टवान् सोमस्येतिसिद्धार्थंइति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

सप्रवोह्ळ्न्परिगत्यादभीतेर्विश्वमधागायुधमिद्धेअग्नौ ।
सङ्गोभिरश्वैरसृजद्रथेभिःसोमस्यतामदइन्द्रश्चकार ॥ ४ ॥

सः । प्रऽवोह्ळ्न् । परिऽगत्य । दभीतेः । विश्वम् । अधाक् ।
आयुधम् । इद्धे । अग्नौ । सम् । गोभिः । अश्वैः । असृजत् ।
रथेभिः । सोमस्य । ता । मदे । इन्द्रः । चकार ॥ ४ ॥

---

१ ऋ० सं० ३. २. १३. ।

Funding by IKS-MoE

प्राक्किलचुमुरिधुनिप्रभृतयोसुराः दभीतेःपुरंसंरुध्यतंपरिगृह्यतस्मात्पुरान्निरगुरितिकथा सइन्द्रः दभीतेः दभीतिर्नामकश्चिद्राजर्षिः तस्यप्रवोळ्हॄन्प्रवोढॄन् सहिवहोरोदवर्णस्येत्योत्वम् प्रकर्षेणतंदभीतिंवहतस्तानसुरान्मध्येमार्गेपरिगत्यतेषांविश्वंसर्वमायुधमिद्धेइद्धौदीप्यमानेवह्नौअधाक्अधाक्षीत् दहेर्लुङि मन्त्रेघसेत्यादिनाच्लेर्लुक् पश्चाचंदभीतिंगोभिरश्वैरथेभिः रथैश्चसमसृजत् संयोजितवान् सोमस्येत्यादिसिद्धमिति ॥ ४ ॥

अतिमूर्तिनाम्न्येकाहेमरुत्वतीयेसूक्तमुखीया अतिमूर्तिनेतिखण्डेसूत्रितम्—सईंमहींधुनिमेतोररम्णादिति ।

अथपञ्चमी—

सईं॑म॒हींधुनि॒मेतो॑ररम्णा॒त्सोअ॑स्ना॒तॄन॑पारयत्स्व॒स्ति ।
तउ॒त्स्नायं॑र॒यिम॒भिप्रत॑स्थु॒ःसोम॑स्य॒तामद॒इन्द्र॑श्चकार ॥ ५ ॥१५॥

सः । ई॒म् । म॒हीम् । धुनि॑म् । ए॒तो॑ः । अ॒र॒म्णा॒त् । सः । अ॒स्ना॒तॄन् ।
अ॒पा॒र॒य॒त् । स्व॒स्ति । ते । उ॒त्ऽस्नायं॑ । र॒यिम् । अ॒भि । प्र ।
त॒स्थु॒ः । सोम॑स्य । ता । मदे॑ । इन्द्र॑ः । च॒का॒र॒ ॥ ५ ॥ १५ ॥

सइन्द्रः ईमेनांमहींमहतीं धुनिं धुनोतिस्तोतॄणांपापानीतिधुनिः परुष्णीनदी तां एतोः ईश्वरपदासन्निधानेपि तोसुन्प्रत्ययः ऋषीणांगमनार्थंअरम्णात् उपाशमयत् महाजलांनदींअल्पोदकामकरोदित्यर्थः सइन्द्रः अस्नातॄन् स्नातुमशक्तान् तरणासमर्थानृषीन् स्वस्तिक्षेमेणअपारयत् तेमहर्षयः उत्स्नायतांनदीमुत्तीर्ययंरयिमपेक्ष्यगच्छन्ति तंरयिंअभिलक्ष्यप्रतस्थुः प्रतस्थिरे शिष्टंसिद्धम् ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यषष्ठेपञ्चदशोवर्गः ॥ १५ ॥

अथषष्ठी—

सोदं॑श्वं॒सिन्धुं॑मरिणान्महि॒त्वावज्रे॒णानं॑उष॒स॒ःसंपि॑पेष ।
अ॒ज॒वसो॑ज॒विनी॑भिर्विवृ॒श्चन्त्सोम॑स्य॒तामद॒इन्द्र॑श्चकार ॥ ६ ॥

Funding by IKS-MoE

सः । उदञ्चम् । सिन्धुम् । अरिणात् । महिऽत्वा । वज्रेण । अनः ।
उषसः । सम् । पिपेष । अजवसः । जविनीभिः । विऽवृश्चन् ।
सोमस्य । ता । मदे । इन्द्रः । चकार ॥ ६ ॥

सइन्द्रः सिन्धुंप्राञ्चंसन्तंमहित्वास्वकीयेनमहिम्नाउदञ्चमरिणात् उदङ्मुखमकरोत् सिन्धुशब्दः छन्दसिपुंलिङ्गः उषसः उषोदेव्याः अनः शकटंवज्रेणसंपिपेष चूर्णीचकार एतच्चदिवश्चिद्धादुहितरमित्यत्रस्पष्टंवक्ष्यते किंकुर्वन् अजवसः जवहीनादुर्बलाःसेनाःजविनीभिः जवयुक्ताभिः सेनाभिः विवृश्चन् विशेषेणभिन्दन् पिपेषेतिसमन्वयः ओव्रश्चूछेदने शतरिग्रहिज्यादिनासंप्रसारणं शिष्टंस्पष्टम् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

सविद्वाँअपगोहंकनीनामाविर्भवन्नुदतिष्ठत्परावृक् ।
प्रतिश्रोणःस्थाद्व्य१नगचष्टसोमस्यतामदइन्द्रश्चकार ॥ ७ ॥

सः । विद्वान् । अपऽगोहम् । कनीनाम् । आविः । भवन् । उत् ।
अतिष्ठत् । पराऽवृक् । प्रति । श्रोणः । स्थात् । वि । अनक् ।
अचष्ट । सोमस्य । ता । मदे । इन्द्रः । चकार ॥ ७ ॥

पुराकिलकन्यकाःचक्षुर्हीनंपादहीनंपरावृजंजिघृक्षुमृषिंदृष्ट्वाभिदुद्रुवुः ततःसऋषिः इन्द्रंस्तुत्वाचक्षुःपादंचलेभे तदेतदाह सःकनीनांकन्यकानांअपगोहंअपगोहनंतिरोभावं विद्वान् परावृगृषिः आविर्भवन् सर्वेषांप्रत्यक्षोभवन् उदतिष्ठत् श्रोणः पूर्वंपङ्गुरिदानींइन्द्रस्यप्रसादाद्विभग्नजानुः ताः कन्याः प्रतिस्थात् पूर्वमन्धः अधुनाचक्षुर्लाभाद्व्यचष्ट ताःकन्यकाःविशेषेणपश्यतिस्म तानीमानिकर्माणि सइन्द्रश्चकार ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

भिनद्वलमङ्गिरोभिर्गृणानोविपर्वतस्यदृंहितान्यैरत् ।
रिणग्रोधांसिकृत्रिमाण्येषांसोमस्यतामदइन्द्रश्चकार ॥ ८ ॥

---

१४ ऋ० स० ३. ६. २९. ।

Funding by IKS-MoE

भि॒नत् । व॒लम् । अङ्गि॑रःऽभिः । गृ॒णा॒नः । वि । पर्व॑तस्य । दृं॒हि॒तानि॑ ।
ऐ॒र॒त् । रि॒णक् । रोधां॑सि । कृ॒त्रिमा॑णि । ए॒षा॒म् । सोम॑स्य ।
ता । मदे॑ । इन्द्रः॑ । च॒का॒र ॥ ८ ॥

अङ्गिरोभिर्गृणानः स्तूयमानः सइन्द्रः वलंवलनामकमसुरंभिनत् अभिनत् तथागवांनिरोधकस्यपर्वतस्यदृंहितानिशिलाभिर्दृढीकृतानिद्वाराणि व्यैरत् उद्घाटितवान् तदेवाह एषांपर्वतानां कृत्रिमाणिक्रिययानिर्वृत्तानिरोधांसिनिरुद्धानिद्वाराणिरिणक् उदघाटयत् गतमन्यत् ॥ ८ ॥

अतिमूर्तिनाम्न्येकाहे निष्केवल्येसूक्तमुखीयास्वप्नेनेत्येषा सूत्रितम्—स्वप्नेनाभ्युप्याचुमुरिंधुनिंचेतिसूक्तमुखीयेति ।

सैषासूक्तेनवमी—

स्वप्ने॑ना॒भ्युप्या॒चुमु॑रिं॒धुनिं॑चज॒घन्थ॒दस्युं॒प्रद॒भीति॑मावः ।
रं॒भीचि॒दत्र॑विविदे॒हिर॑ण्यं॒सोम॑स्य॒तामद॒इन्द्र॑श्चकार ॥ ९ ॥

स्वप्ने॑न । अ॒भि॒ऽउप्य॑ । चुमु॑रिम् । धुनि॑म् । च॒ । ज॒घन्थ॑ ।
दस्यु॑म् । प्र । द॒भीति॑म् । आ॒वः॒ । रं॒भी । चि॒त् । अत्र॑ । वि॒वि॒दे॒ ।
हिर॑ण्यम् । सोम॑स्य । ता । मदे॑ । इन्द्रः॑ । च॒का॒र ॥ ९ ॥

सत्वंदस्युंसर्वस्योपक्षपयितारंचुमुरिंधुनिंच एतन्नामानावसुरौस्वप्नेनदीर्घनिद्रयाअभ्युप्य संयोज्यजघंथहतवानसि ततस्ताभ्यांयुध्यमानंदभीतिंराजर्षिमावः रक्षितवानसि तथाचमन्त्रवर्णः—त्वंनिदस्युंचुमुरिंधुनिंचास्वापयोदभीतयेसुहन्त्विति । आवः अवतेरक्षणार्थस्यलङिसिपिरूपम् रंभीचित्वेत्रधारीचास्यदौवारिकः अत्रास्मिन्युद्धेतयोरसुरयोर्हिरण्यंधनंविविदेलेभे विद्लृलाभे स्वरितेत् तानीमानिकर्माणिसोमस्यमदेसतिचकारेति ॥ ९ ॥

अथदशमी—

नू॒नंसाते॒प्रति॒वरं॑जरि॒त्रेदुं॑ही॒यदि॑न्द्र॒दक्षि॑णाम॒घोनी॑ ।
शिक्षा॑स्तो॒तृभ्यो॒माति॑ध॒ग्भगो॑नोबृ॒हद्व॑देमवि॒दथे॑सु॒वीराः॑ ॥ १० ॥ १६ ॥

---

१ ऋ० सं० ५. २. २९. ।

नूनम् । सा । ते । प्रति । वरम् । जरित्रे । दुहीयत् । इन्द्र ।
दक्षिणा । मघोनी । शिक्ष । स्तोतृऽभ्यः । मा । अति । धक् ।
भगः । नः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ १० ॥ ३६ ॥

एषाऋग्व्याख्याता ॥ १० ॥

॥ इतिद्वितीयस्यषष्ठेषोडशोवर्गः ॥ १६ ॥

प्रवःसतामितिनवर्चंपञ्चमंसूक्तंगार्त्समदमैन्द्रम् अत्रानुक्रमणिका—प्रवोनवान्त्यात्रिष्टुबिति नवमीत्रिष्टुप् शिष्टास्त्रिष्टुबन्तपरिभाषयाजगत्यः तृतीयेपर्यायेच्छावाकशस्त्रेप्रवःसतामितिसूक्तम् अतिरात्रेइतिखण्डेसूत्रितम्—प्रवःसतांप्रोद्रोणेहरयःकर्माग्मन्नितियाज्येति ।

तस्मिन्सूक्तेप्रथमा—

प्रवःसतांज्येष्ठतमायसुष्टुतिमग्नाविवसमिधानेहविर्भरे ।
इन्द्रमजुर्यंजरयन्तमुक्षितंसनाद्युवानमवसेहवामहे ॥ १ ॥

प्र । वः । सताम् । ज्येष्ठऽतमाय । सुऽस्तुतिम् । अग्नौऽइव ।
सम्ऽइधाने । हविः । भरे । इन्द्रम् । अजुर्यम् । जरयन्तम् । उक्षितम् ।
सनात् । युवानम् । अवसे । हवामहे ॥ १ ॥

गृत्समदोब्रूते हेयजमानाः वोयुष्मदर्थंसतांमहतांदेवानांज्येष्ठतमायअतिशयेनश्रेष्ठायइन्द्रायतदर्थंअग्नाविवसमिधाने इवशब्दएवार्थः दीप्यमानएवाग्नौहविःप्रभरे संपादयामि ततः परंसुष्टुतिंशोभनांस्तुतिंकरोमि भरेति भृञ्भरणे ञित्त्वादुभयपदी लटिरूपं अजुर्यमजरणीयंजरयन्तंसर्वमन्यज्जरयन्तं उक्षितंसोमेनसिक्तंसनात्सनातनंयुवानंनित्यतरुणंतादृशमिन्द्रमवसेस्माकंरक्षणायतस्यतर्पणायवा हवामहे आह्वयामः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

यस्मादिन्द्राद्बृहतःकिंचनेमृतेविश्वान्यस्मिन्त्संभृताधिवीर्या ।
जठरेसोमंतन्वी३सहोमहोहस्तेवज्रंभरतिशीर्षणिक्रतुम् ॥ २ ॥

यस्मा॑त् । इन्द्रा॑त् । बृ॒ह॒तः । किम् । च॒न । ई॒म् । ऋ॒ते᳚ । विश्वा॑नि ।
अ॒स्मि॒न् । सम्ऽभृ॑ता । अधि॑ । वी॒र्या॑ । ज॒ठरे॑ । सोम॑म् । त॒न्वि॑ ।
सहः॑ । महः॑ । हस्ते॑ । वज्र॑म् । भर॑ति । शी॒र्षणि॑ । क्रतु॑म् ॥ २॥

बृहतोमहतः यस्मादिन्द्रादृतेकिमपिईमिदंजगत्चननास्तीत्यर्थः चेतिनेतिनिपातद्वयसमुदायश्चनेति चेतिचिदित्यर्थे नेतिनिषिद्धार्थे ऐकपद्यंतुसांप्रदायिकं उक्तार्थेमन्त्रः—नेन्द्रादृतेपवतेधामकिञ्चनेति । यद्वा इन्द्रादृतेईमिदंजगत्किंचनक्षुद्रमत्यल्पमित्यर्थः कुतएतत्तदेवोच्यते—अस्मिन्निन्द्रेविश्वानिसर्वाणिवीर्यावीर्याणिसामर्थ्यानिअधिसंभृताधिकंसंभृतान्यासुते यश्चेन्द्रोजठरेस्वोदरेसोममभिषुतंसोमरसंभरतिबिभर्ति किञ्च तन्वि तन्वांस्वकीयेसर्वस्मिन्शरीरेसहोबलंमहस्तेजश्चबिभर्ति हस्तेवज्रमायुधंबिभर्ति शीर्षणिशिरसिक्रतुंविज्ञानंभरतिबिभर्ति यद्वृत्तयोगादनिघातः वाक्यभेदाद्वानिघाताभावः शीर्षणि शीर्षंश्छन्दसीति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

नक्षो॒णीभ्यां॑परि॒भ्वे॑तइन्द्रि॒यंनस॑मु॒द्रैःपर्व॑तैरिन्द्र॒तेरथः॑ ।
नते॒वज्र॒मन्व॑श्नोति॒कश्च॒नयदा॒शुभिः॒पत॑सि॒योज॑नापु॒रु ॥ ३ ॥

न । क्षो॒णीभ्या॑म् । प॒रि॒ऽभ्वे॑ । ते॒ । इ॒न्द्रि॒यम् । न । स॒मु॒द्रैः । पर्व॑तैः ।
इ॒न्द्र॒ । ते॒ । रथः॑ । न । ते॒ । वज्र॑म् । अनु॑ । अ॒श्नो॒ति॒ । कः । च॒न ।
यत् । आ॒शुऽभिः॑ । पत॑सि । योज॑ना । पु॒रु ॥ ३ ॥

हेइन्द्र तेतवइन्द्रियंबलंक्षोणीभ्यांद्यावापृथिवीभ्यांनपरिभ्वे नपरिभवनीयंकृत्यार्थेतवैकेन्केन्यत्वनइतिकेन्प्रत्ययः उदात्तस्वरितयोरितिस्वरितत्वं किञ्च तेरथः समुद्रैः पर्वतैश्चनपरिभवनीयः तेवज्रमायुधंकश्चनपुमान्नान्वश्नोति नव्याप्नोतिपरिभवितुं अशूव्याप्तौव्यत्ययेनपरस्मैपदम् यद्यदाऽसुरवधार्थंदिग्विजयकाले आशुभिः शीघ्रगामिभिरश्वैः पुरुपुरूणिबहूनियोजनायोजनानिपतसि गच्छसि तदातवबलादिनपरिभवनीयमितिसमन्वयः ॥ ३ ॥

---

१ ऋ० सं० ७. २. २२.।

Funding by IKS-MoE

अथचतुर्थी–

विश्वे॒ह्य॑स्मैयज॒ताय॑धृ॒ष्णवे॒क्रतुं॒भर॑न्तिवृष॒भाय॒सश्च॑ते ।
वृषा॑यजस्वह॒विषा॑वि॒दुष्ट॑र॒ःपिबे॑न्द्र॒सोमं॑वृष॒भेण॑भा॒नुना॑ ॥ ४ ॥

विश्वे॑ । हि । अ॒स्मै॒ । य॒ज॒ताय॑ । धृ॒ष्णवे॑ । क्रतु॑म् । भर॑न्ति ।
वृ॒ष॒भाय॑ । सश्च॑ते । वृषा॑ । य॒ज॒स्व॒ । ह॒विषा॑ । वि॒दुःऽत॑रः । पिब॑ ।
इ॒न्द्र॒ । सोम॑म् । वृ॒ष॒भेण॑ । भा॒नुना॑ ॥ ४ ॥

हेयजमान विश्वेसर्वेजनाः यजतायसर्वैर्यजनीयायधृष्णवेशत्रूणांधर्षणशीलाय वृषभायकामानांवर्षित्रेसश्चतेसज्जमानायस्तुत्यादिकर्मवत्सुस्तोतृषुएतादृशायास्माइन्द्रायक्रतुंयज्ञादिलक्षणंकर्मभरन्तिहि हरन्तिखलु प्रणयन्तीत्यर्थः भरन्ति हियोगादनिघातः यस्मादेवंतस्माद्वृषासोमरससेचनसमर्थः विदुष्टरः विद्वच्छब्दात्तरपिछान्दसंसंप्रसारणं शासिवसिघसीनांचेतिसंहितायांषत्वम् विद्वत्तरस्त्वंहविषातमिन्द्रंयजस्व इदानीमिन्द्रंसंबोध्यआह—हेइन्द्र वृषभेणकामानांवर्षकेणभानुनादीप्यमानेनाग्निनासहसोमंपिब ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

वृष्ण॒ःकोशः॑पवते॒मध्व॑ऊ॒र्मिर्वृ॑ष॒भान्ना॑यवृष॒भाय॒पात॑वे ।
वृष॑णाध्व॒र्यूवृ॑ष॒भासो॒अद्र॑यो॒वृष॑णं॒सोमं॑वृष॒भाय॑सुष्वति ॥५॥१७॥

वृष्ण॑ः । कोश॑ः । प॒व॒ते॒ । मध्व॑ः । ऊ॒र्मिः॑ । वृ॒ष॒भऽअ॑न्नाय । वृ॒ष॒भाय॑ ।
पात॑वे । वृष॑णा । अ॒ध्व॒र्यू इति॑ । वृ॒ष॒भासः॑ । अद्र॑यः । वृष॑णम् ।
सोम॑म् । वृ॒ष॒भाय॑ । सु॒स्व॒ति॒ ॥ ५ ॥ १७ ॥

हेइन्द्र वृष्णः फलस्यवार्षितुः मध्वः मदकरस्यसोमस्यकोशोरसः ऊर्मिः अनुष्ठातृणां पातृणांचप्रेरकःसन् पवतेगच्छति पवगतौ अनुदात्तेत् किमर्थं वृषभान्नाय बलवर्षकानिअन्नानि यस्यसतथोक्तः तादृशायवृषभायकामानांवर्षित्रे इन्द्रायपातवेपानार्थंपवतइतिसमन्वयः किञ्च वृषणासोमरससेचनसमर्थौअध्वर्यूअध्वर्युप्रतिप्रस्थातारौवृषभासः वर्षकाअद्रयोभिषवग्रावा-

णश्चवृषणंस्वर्गादिफलस्यसेक्तारं सोमंवृषभायदेवानांश्रेष्ठायतुभ्यंसुष्वति सुन्वन्ति सुनोतेर्लटिबहुलंछन्दसीतिविकरणस्यश्लुः अदभ्यस्तादितिझेरदादेशः ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यषष्ठेसप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

अथषष्ठी—

वृषा॑ते॒वज्र॑उ॒तते॒वृषा॒रथो॒वृष॑णा॒हरी॑वृष॒भाण्यायु॑धा ।
वृष्णो॒मद॑स्यवृषभ॒त्वमी॑शिष॒इन्द्र॒सोम॑स्यवृष॒भस्य॑तृप्णुहि ॥ ६ ॥

वृषा॑ । ते॒ । वज्र॑ः । उ॒त । ते॒ । वृषा॑ । रथ॑ः । वृष॑णा । हरी॒ इति॑ ।
वृ॒ष॒भाणि । आयु॑धा । वृष्ण॑ः । मद॑स्य । वृ॒ष॒भ॒ । त्वम् । ई॒शि॒षे॒ ।
इन्द्र॑ । सोम॑स्य । वृ॒ष॒भस्य॑ । तृ॒प्णु॒हि॒ ॥ ६ ॥

वृषभ कामानांवर्षक हेइन्द्र तेतववज्रः वृषाकामवर्षकः तथातेरथोपिवृषा तेहरीएतन्नामकावश्वौवृषणावर्षकौतवआयुधावज्रव्यतिरिक्तान्यायुधान्यपिवृषभाणि वृष्णोवर्षकस्यमदस्य मदकरस्यसोमस्यत्वमेवईशिषे स्वामीभवसि हेइन्द्र वृषभस्यवर्षकेणसोमस्यसोमेनतृप्णुहि तृप्तोभव तृपप्रीणने स्वादिः क्षुभ्नादिषु नृमन तृमोतोतिपठितं तथापिसर्वविधोनांछन्दसिविकल्पितत्वादत्रणत्वप्रतिषेधोनभवति ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

प्रते॒नाव॒ंनसम॑नेवच॒स्युवं॒ब्रह्म॑णायामि॒सव॑नेषु॒दाधृ॑षिः ।
कु॒विन्नो॑अ॒स्यवच॑सोनि॒बोधि॑ष॒दिन्द्र॒मुत्सं॒नवसु॑नःसिचामहे ॥ ७ ॥

प्र । ते॒ । नाव॑म् । न । सम॑ने । व॒च॒स्युव॑म् । ब्रह्म॑णा । या॒मि॒ ।
सव॑नेषु । दधृ॑षिः । कु॒वित् । नः॒ । अ॒स्य । वच॑सः । नि॒ऽबोधि॑षत् ।
इन्द्र॑म् । उत्स॑म् । न । वसु॑नः । सि॒चा॒म॒हे॒ ॥ ७ ॥

दाधृषिः त्वत्प्रसादात् शत्रूणांधर्षकोहं समनेसंग्रामेवचस्युवं अमि तन्वादित्वादुवङादेशः स्तोत्रमिच्छन्तंनावंन नावमिव आपद्भ्यस्तारकं तेत्वांसवनेषुत्रिषुब्रह्मणास्तोत्रेणप्रयामिप्राप्नोमि किञ्च नोस्माकंअस्यवचसः स्तुतिलक्षणमेतद्वाक्यं कुविद्बहुनिबोधिषत् इन्द्रोनितरांबुध्यतां बुधअ-

वगमने लिटिसिब्बहुलमितिसिप् कुविद्योगादनिघातः तिङ्ङिचोदात्तवतीतिगतेर्निघातः वयंचउत्सं न जलस्यनिधानभूतंकूपमिव वसुनोनिधानभूतमिन्द्रंसिचामहे सोमैर्नसिंचामः सिचिर्क्षरणे स्वरितेत् आगमानुशासनस्यानित्यत्वान्नुमभावः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

पु॒रासँ॑बा॒धाद॒भ्याव॑वृत्स्वनो॑धे॒नुर्न॑व॒त्सं॑यव॑सस्यपि॒प्युषी॑ ।
स॒कृत्सुते॑सु॒म॒ति॑भिः॑शतक्रतो॒संपत्नी॑भि॒र्नवृष॑णोनसीमहि ॥ ८ ॥

पु॒रा । स॒म्ऽबा॒धात् । अ॒भि । आ । व॒वृ॒त्स्व॒ । नः॒ । धे॒नुः । न । व॒त्सम् ।
यव॑सस्य । पि॒प्युषी॑ । स॒कृत् । सु । ते॒ । सु॒म॒तिऽभिः॑ । श॒त॒क्र॒तो॒
इति॑ शतऽक्रतो । सम् । पत्नी॑भिः । न । वृष॑णः । न॒सी॒म॒हि॒ ॥ ८ ॥

हेइन्द्र संबाधात् शत्रुजन्यात्संबाधात्पुरानोस्मान् अभ्याववृत्स्व आवर्तय यथासंबाधोस्मान् नस्पृशति तथाकुर्वित्यर्थः तत्रदृष्टान्तः—धेनुर्नवत्सं यथायवसस्यघासेनपिप्युषी आप्यायिता धेनुर्वत्संक्षुद्बाधात्परावर्तयति तद्वत् हेशतक्रतो वयंसुमतिभिः त्वद्विषयैःशोभनैःस्तोत्रैः सकृत्सकृदपिसुनसीमहि सुष्ठुव्याप्येमहि तत्रदृष्टान्तः—वृषणोन सेक्तारोयुवानःयथापत्नीभिर्व्याप्यन्तेतद्वत् ॥ ८ ॥

अथनवमी–

नू॒नंसाते॒प्रति॒वरं॑जरि॒त्रेदु॑ही॒यदि॑न्द्र॒दक्षि॑णाम॒घोनी॑ ।
शिक्षा॑स्तो॒तृभ्यो॒माति॑ध॒ग्भगो॑नोबृ॒हद्व॑देमवि॒दथे॑सु॒वीराः॑ ॥९॥१८॥

नू॒नम् । सा । ते॒ । प्रति॑ । वर॑म् । ज॒रि॒त्रे । दु॒ही॒यत् । इ॒न्द्र॒ ।
दक्षि॑णा । म॒घोनी॑ । शिक्ष॑ । स्तो॒तृऽभ्यः॑ । मा । अति॑ । ध॒क् ।
भगः॑ । नः॒ । बृ॒हत् । व॒दे॒म॒ । वि॒दथे॑ । सु॒ऽवीराः॑ ॥ ९ ॥ १८ ॥

नूनंसातइतिव्याख्याता ॥ ९ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यषष्ठेष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

तदस्माइतिनवर्चंषष्ठंसूक्तंगार्त्समदमैन्द्रं अत्रानुक्रमणिका तदस्मैद्वित्रिष्टुबन्तमिति अन्त्येद्वेत्रिष्टुभे शिष्टाःसप्तजगत्यः अतिरात्रेद्वितीयेपर्यायेअच्छावाकशस्त्रे तदस्माइतिसूक्तम् अतिरात्रेपर्यायाणामितिखण्डेसूत्रितम् तदस्मैनव्यमस्यपिबयस्यजजानइन्द्रेतियाज्येति ।

तस्मिन्सूक्तेप्रथमा—

तद॑स्मै॒नव्य॑मङ्गिर॒स्वद॑र्चत॒शुष्मा॒यद॑स्यप्र॒त्नथो॒दीर॑ते ।
विश्वा॒यद्गो॒त्रासह॑सा॒परी॑वृता॒मदे॒सोम॑स्यदृंहि॒तान्यैर॑यत् ॥ १ ॥

तत् । अ॒स्मै॒ । नव्य॑म् । अ॒ङ्गि॒र॒स्वत् । अ॒र्च॒त॒ । शुष्माः॑ । यत् ।
अ॒स्य॒ । प्र॒त्नऽथा॑ । उ॒त्ऽईर॑ते । विश्वा॑ । यत् । गो॒त्रा । सह॑सा ।
परि॑ऽवृता । मदे॑ । सोम॑स्य । दृं॒हि॒तानि॑ । ऐर॑यत् ॥ १ ॥

गृत्समदोब्रूते हेस्तोतारः नव्यंनवतरमन्येष्वदृष्टपूर्वंतत्तादृशंस्तोत्रमङ्गिरस्वत् अङ्गिरसइवास्माइन्द्रायार्चतब्रूत यद्यस्माज्जातमात्रस्यास्येन्द्रस्य शुष्माः शत्रूणांशोषकाणितेजांसिप्रत्नथा प्रत्नपूर्वविश्वेमात्थाल्छन्दसीतिइवार्थेथाल्प्रत्ययः प्रत्नानि पुरातनानीव उदीरते उद्गच्छन्ति ईरगतौ अनुदात्तेत् तिङ्ङिचोदात्तवतीतिगतेर्निघातः यद्यस्माच्च विश्वासर्वान् गोत्रामेघान् गाः उदकानित्रायन्तेरक्षन्तीतिगोत्रामेघाः परीवृतावृत्रेणाक्रान्तान् सर्वत्रसुपोडादेशः तान्दृंहितानितेनदृढीकृतान्मेघान् सोमस्यमदे हर्षेसञ्जातेसति सहसाबलेनऐरयत् उदघाटयत् मेघभेदनेनापःप्रेरयामासेत्यर्थः यद्वा विश्वा सर्वाणिपरीवृता वृत्रासुरेणाक्रान्तानिदृंहितानि पर्वतबिले निरुद्धानि गोत्रा इनित्रकटच्यचश्चेतिसमूहार्थेत्रप्रत्ययः गवांवृन्दानि सहसाऐरयत् तस्माद्बिलान्निरगमयत् तस्मादर्चतेतिसमन्वयः ऐरयत् ईरगतौ ण्यन्तस्यलङिरूपं यद्वृत्तयोगादनिघातः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

सभू॑तु॒योह॑प्रथ॒माय॒धाय॑स॒ओजो॒मिमा॑नोमहि॒मान॒माति॑रत् ।
शूरो॒योयु॒त्सुत॒न्वँ॑परि॒व्यत॑शी॒र्षणि॒द्यांम॑हि॒नाप्रत्य॑मु॒ञ्चत ॥ २ ॥

सः । भू॒तु॒ । यः । ह॒ । प्र॒थ॒माय॑ । धाय॑से । ओजः॑ । मिमा॑नः ।
म॒हि॒मान॑म् । आ । अति॑रत् । शूरः॑ । यः । यु॒त्ऽसु । त॒न्व॑म् ।
प॒रि॒ऽव्यत॑ । शी॒र्षणि॑ । द्याम् । म॒हि॒ना । प्रति॑ । अ॒मु॒ञ्च॒त ॥ २ ॥

सइन्द्रोभूतुभवतु वर्धतामित्यर्थः यइन्द्रः ओजस्तेजोबलंमिमानः कुर्वाणःसन् प्रथमाय प्राथमिकायधायसे धेट्पाने सोमपानायमहिमानमातिरत् अवर्धयत् तिरतेर्व्यत्ययेनशः यद्यो-

गादनिघातः शूरः शत्रूणांशातयितायइन्द्रः युत्सु युद्धेषुतन्वंस्वकीयंशरीरंपरिव्यत वर्मणापरिवीतमकरोत् सइन्द्रोमहिनास्वकीयेनमहिम्नाशीर्षणिस्वशिरसिद्यांप्रत्यमुञ्चत अधारयत्॥ २ ॥

अथतृतीया–

अधा॑कृणोःप्रथ॒मंवी॒र्यं॑म॒हद्यद॒स्याग्रे॒ब्रह्म॑णा॒शुष्म॒मैर॑यः ।
र॒थे॒ष्ठेन॒हर्य॑श्वेन॒विच्यु॑ताः॒प्रजी॒रयः॑सिस्रतेस॒ध्र्य॑१॒क्पृथ॑क् ॥ ३ ॥

अध॑ । अ॒कृ॒णोः॒ । प्र॒थ॒मम् । वी॒र्य॑म् । म॒हत् । यत् । अ॒स्य॒ ।
अग्रे॑ । ब्रह्म॑णा । शुष्म॑म् । ऐर॑यः । र॒थे॒ऽस्थेन॑ । हरि॑ऽअश्वेन ।
वि॒ऽच्यु॑ताः । प्र । जी॒रयः॑ । सि॒स्र॒ते॒ । स॒ध्र्य॑क् । पृथ॑क् ॥ ३ ॥

अधापिच हेइन्द्र त्वंप्रथमंमुख्यंमहद्वीर्यंसामर्थ्यमकृणोरकरोः किंतत् ब्रह्मणास्तोत्रेणस्तुतिसाधनभूतेनवेदवाक्येनास्यवीर्यस्यस्तोतुर्जनस्याग्रेपुरतः यत्शुष्मंशत्रूणांशोषकंबलमैरयः उद्गमयः जीरयोजरयितारोबाधकाअसुराः रथेष्ठेनरथस्थितेनहर्यश्वेनत्वयाविच्युताः स्वस्थानात् च्याविताःसन्तः सध्र्यक्सध्रीचीनाः परस्परंसंगताः पृथक्भीत्यावियुक्ताःसन्तः प्रसिस्रते प्रकर्षेणधावंति सृगतौ जुहोत्यादिः बहुलंछन्दसीत्यभ्यासस्येत्वं सध्र्यगितिसहस्यसध्रिरितिसध्र्यादेशः अद्रिसध्र्योरन्तोदात्तत्वेननिपातनादुदात्तस्वरितयोरितियणःस्वरितत्वम्॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

अधा॒योविश्वा॒भुव॑ना॒भिम॒ज्मनै॑शान॒कृत्प्रव॑याअ॒भ्यव॑र्धत ।
आद्रोद॑सी॒ज्योति॑षा॒वह्नि॒रात॑नो॒त्सीऽव्य॒न्तमां॑सि॒दुधि॑ता॒सम॑व्ययत् ॥४॥

अध॑ । यः । विश्वा॑ । भुव॑ना । अ॒भि । म॒ज्मना॑ । ई॒शा॒न॒ऽकृत् ।
प्र॒ऽव॑याः । अ॒भि । अव॑र्धत । आत् । रोद॑सी॒ इति॑ । ज्योति॑षा । वह्निः॑ ।
आ । अ॒त॒नो॒त् । सीऽव्य॑न् । तमां॑सि ! दुधि॑ता । सम् । अ॒ऽव्य॒य॒त् ॥४॥

अधापिचप्रवयाः प्रवृद्धान्नः पुरातनोवायइन्द्रः विश्वाभुवनासर्वान् लोकान् मज्मनाबलेनअभिअभिभूयईशानकृत् आत्मानंसर्वस्याधिपतिंकुर्वन् यद्वा अग्न्यादीन्देवान् तत्तल्लोकाधिपतीन्कुर्वन् अभ्यवर्धत सर्वतःप्रवृद्धोभवत् आदनन्तरं वह्निः जगतांवोढासइन्द्रः ज्योतिषास्वीये-

नतेजसारोदसी द्यावापृथिव्यावातनोत्व्याप्नोत् किञ्च तमांसितमोरूपाणि रक्षांसिदुधितादुःस्थानिदुर्गतानिसीव्यन् विस्तारयन् समव्ययत् आवृणोत् जगद्व्याप्यवर्ततइत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

सप्राचीनान्पर्वतान्दृंहदोजसाधराचीनमकृणोदपामपः ।
अधारयत्पृथिवींविश्वधायसमस्तभ्नान्माययाद्यामवस्रसः ।।५ ।।१९।।

सः । प्राचीनान् । पर्वतान् । दृंहत् । ओजसा । अधराचीनम् ।
अकृणोत् । अपाम् । अपः । अधारयत् । पृथिवीम् । विश्वऽधायसम् । अस्तभ्नात् । मायया । द्याम् । अवऽस्रसः ॥ ५॥ १९ ॥

सइन्द्रः प्राचीनान् इतस्ततःप्रकर्षेणाञ्चतोगच्छतः सपक्षान् पर्वतान् ओजसाबलेन दृंहत् पक्षच्छेदंकृत्वाभूमौदृढीचकार अचलानकरोदित्यर्थः अपांमेघस्थितानामुदकानामपः स्यन्दनलक्षणंकर्मअधराचीनंअधः प्रदेशमञ्चतिगच्छतीत्यधराचीनं तादृशमकृणोत् मेघभेदनंकृत्वाअपोभूमावपातयदित्यर्थः किञ्च विश्वधायसंविश्वस्यधात्रींपृथिवींबलेनाधारयत् माययाप्रज्ञया उपायेनद्यांद्युलोकंअवस्रजः स्रंसुगतौ संपदादिलक्षणोभावेक्विप् अवपतनादस्तभ्नात् ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यषष्ठेएकोनविंशोवर्गः ॥ १९ ॥

अथषष्ठी–

सास्माअरंबाहुभ्यांयंपिताकृणोद्विश्वस्मादाजनुषोवेदसस्परि ।
येनापृथिव्यांनिक्रिविंशयध्यैवज्रेणहत्व्यवृणक्तुविष्वणिः ।। ६ ।।

सः । अस्मै । अरम् । बाहुऽभ्याम् । यम् । पिता । अकृणोत् ।
विश्वस्मात् । आ । जनुषः । वेदसः । परि । येन । पृथिव्याम् ।
नि । क्रिविम् । शयध्यै । वज्रेण । हत्वी । अवृणक् । तुविऽस्वनिः ।६।

सतादृशइन्द्रः अस्मैजगते अरमलं पर्याप्तोबभूव रक्षकत्वेनस्वामीबभूवेत्यर्थः पितासर्वस्यपालकः प्रजापतिः विश्वस्मात् सर्वस्माज्जनुषोजनात् परिततोप्युत्कृष्टाद्वेदसोज्ञानात्तद्विशिष्टं बाहुभ्यांस्वकीयाभ्यांबाहुभ्यांयमाकृणोत् तुविष्वणिः बहुकीर्तिः महास्वनोवासइन्द्रः येनज्ञानेनक्रिविंएतन्नामानमसुरं वज्रेणहत्वी स्नात्व्यादयश्चेतित्वी हत्वा ताडयित्वा पृथिव्यांभूमौशयध्यै शयनायदीर्घनिद्रायैन्यवृणक् वृणक्तिर्हिंसाकर्मा न्यवधीत् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

अ॒मा॒जूरि॑वपि॒त्रोःसचा॑स॒तीस॑मा॒नादासद॑स॒स्त्वामि॑ये॒भग॑म् ।
कृ॒धिप्र॑के॒तमुप॑मा॒स्याभ॑रद॒द्धिभा॒गंत॒न्वो॒३॑येन॑मा॒मह॑ः ॥ ७ ॥

अ॒मा॒जूःऽइ॑व । पि॒त्रोः । सचा॑ । स॒ती । स॒मा॒नात् । आ ।
सद॑सः । त्वाम् । इ॒ये॒ । भग॑म् । कृ॒धि । प्र॒ऽके॒तम् । उप॑ । मा॒सि॒ ।
आ । भ॒र॒ । द॒द्धि । भा॒गम् । त॒न्व॑ः । येन॑ । म॒मह॑ः ॥ ७ ॥

हेइन्द्र अमाजूःइव यावज्जीवंगृहेएवजीर्यन्ती पित्रोःसचा मातापितृभ्यांसहभवन्ती तयोः शुश्रूषणपरापतिमलभमानासतीदुहिता समानादात्मनःपित्रोश्चसाधारणात्सदसोगृहात् अधिकरणेचोपसंख्यानमितिपञ्चमी गृहउपस्थायैवयथाभागंयाचतितथास्तोताहंभगंभजनीयं धनं त्वामिये ईगत्यादिषु लिटचुत्तमइतिव्यत्ययेनात्मनेपदं इयङादेशः त्वांयाचे तत्रदेयंधनंप्रकेतंप्रकर्षेणज्ञातव्यंविश्वजनीयंकृधिकुरु तत्रउपमासि एतावदिदंधनमितिकुरु आभर तत्रधनंसंपाद्य भागंभजनीयंधनंतन्वः शरीरायमह्यमितियावत् दद्धिदेहि येनधनेन ममहः स्तोतॄनिमान्आपूजयसि ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

भो॒जंत्वामि॑न्द्रव॒यंहु॑वेमद॒दिष्ट्वमि॒न्द्रापां॑सि॒वाजा॑न् ।
अ॒वि॒ड्ढी॑न्द्रचि॒त्रया॑नऊ॒तीकृ॒धिवृ॑षन्निन्द्र॒वस्य॑सोनः ॥ ८ ॥

भो॒जम् । त्वाम् । इ॒न्द्र॒ । व॒यम् । हु॒वे॒म॒ । द॒दिः । त्वम् । इ॒न्द्र॒ ।
अपां॑सि । वाजा॑न् । अ॒वि॒ड्ढि । इ॒न्द्र॒ । चि॒त्रया॑ । न॒ः । ऊ॒ती ।
कृ॒धि । वृ॒ष॒न् । इ॒न्द्र॒ । वस्य॑सः । न॒ः ॥ ८ ॥

हेइन्द्र भोजंपालयितारंभोजयितारंवात्वांवयंहुवेम ह्वयतेर्लिङिबहुलंछन्दसीतिसंप्रसारणम् हेइन्द्र त्वंअपांसिकर्माणिवाजानन्नानिददिः दाणूदाने आदृगमहनजनइतिकिप्रत्ययः लिड्वद्भावादभ्यासादिकार्यम् नलोकाव्ययनिष्ठेतिषष्ठीप्रतिषेधः दाताखलु हेइन्द्र चित्रयानानाप्रकारयाऊतीऊत्यापालनेननोस्मानविड्ढिरक्ष वृषन्कामानांवर्षकहेइन्द्र नोस्मान्वस्यसः अतिशयेनवसुमतः कृधिकुरु ॥ ८ ॥

Funding by IKS-MoE

अथनवमी—

नू॒नंसाते॒प्रति॒वरं॑जरि॒त्रेदु॑ही॒यदि॑न्द्र॒दक्षि॑णाम॒घोनी॑ ।
शि॒क्षा॑स्तो॒तृभ्यो॒माति॑ध॒ग्भगो॑नोबृ॒हद्व॑देमवि॒दथे॑सु॒वीरा॑ः ॥९॥२०॥

नू॒नम् । सा । ते॒ । प्रति॑ । वर॑म् । ज॒रि॒त्रे । दु॒ही॒यत् । इ॒न्द्र॒ । दक्षि॑णा ।
म॒घोनी॑ । शिक्ष॑ । स्तो॒तृऽभ्य॑ः । मा । अति॑ । ध॒क् । भग॑ः । न॒ः ।
बृ॒हत् । व॒दे॒म॒ । वि॒दथे॑ । सु॒ऽवीरा॑ः ॥ ९ ॥ २० ॥

नूनंसातइतिव्याख्याता ॥ ९ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यषष्ठेविंशोवर्गः ॥ २० ॥

प्रातारथइतिनवर्चंसप्तमंसूक्तं गार्त्समदंत्रैष्टुभमैन्द्रं प्रातरित्यनुक्रान्तम् लैङ्गिकोविनियोगः ।

तस्मिन्सूक्तेप्रथमा—

प्रा॒तारथो॒नवो॑यो॒जि॒सस्नि॒श्चतु॑र्युगस्त्रिक॒शःस॒प्तर॑श्मिः ।
दशा॑रित्रोमनु॒ष्य॑ःस्व॒र्षाःसइ॒ष्टिभि॑र्म॒तिभी॒रंह्यो॑भूत् ॥ १ ॥

प्रा॒तरिति॑ । रथ॑ः । नव॑ः । यो॒जि॒ । सस्नि॑ः । चतु॑ःऽयुगः ।
त्रि॒ऽक॒शः । स॒प्तऽर॑श्मिः । दश॑ऽअरित्रः । म॒नु॒ष्य॑ः । स्व॒ःऽसाः ।
सः । इ॒ष्टिऽभि॑ः । म॒तिऽभि॑ः । रंह्य॑ः । भूत् ॥ १ ॥

रथोरंहणाद्रथोयज्ञः सचनवोनूयतेस्तूयतेत्रेतिनवःस्तुतिमान् सस्निः स्नाशौचे आदृगमहनेतिकिन्प्रत्ययः शुद्धः एवंविधोयज्ञः प्रातः प्रातःकालेयोजि अयोज्यस्माभिः चतुर्युगः युज्यन्तइतियुगानिग्रावाणः चत्वारियुगानियस्यसतथोक्तः अध्वर्य्वाद्यृत्विगभिप्रायंवा त्रिकशः तिस्रः कशावाचोमन्द्रमध्यमोत्कृष्टरूपायस्यसतथोक्तः सवनत्रयाभिप्रायंवा सप्तरश्मिः अश्नुवते व्याप्नुवन्ति कर्माणीतिरश्मयः छन्दांसिसप्तसंख्याकानिगायत्र्यादीनिच्छन्दांसियस्यसतथोक्तः दशारित्रः अरिभ्यः पापेभ्यस्त्रायन्तइतिअरित्राग्रहाः दशसंख्याकाग्रहायस्यसतादृशः चमसाध्वर्य्वभिप्रायंवा मनुष्योमनुष्याणांहितः स्वर्षाः स्वर्गस्यदाता सएवंविधोयज्ञः इष्टिभिः प्रायणीयातिथ्यादिभिः मतिभिर्मननीयैःस्तोत्रैःरंह्यः शब्दनीयोभूदभूत् यद्वा नवोभिनवः सस्निः स-

नोतेर्द्विर्वचनादि ″ कामानांदातारथः रमन्तेस्मिन्निितिरथः स्यन्दनः प्रातःसवनेचसोमपानार्थंयोजि अश्वैरयोजि कीदृशःचतुर्युगः त्रिकशः तिस्रःकशायस्यसतथोक्तः सप्तरश्मिः सप्तरज्जुः दशारित्रोदशवक्रः मनुष्यः मनुष्यहितः स्वर्षाः स्वर्गस्यसङ्गमयिताइन्द्ररथः इष्टिभिःयागैर्मतिभिः स्तोत्रैश्चव्याप्तव्योभवति ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

सास्मा॒अरं॑प्रथ॒मंसद्वि॒तीयं॑मु॒तोतृ॒तीयं॒मनु॑ष॒ःसहोता॑ ।
अ॒न्यस्या॒गर्भ॑म॒न्यऊं॑जनन्त॒सोअ॒न्येभिः॑सचते॒जेन्यो॒वृषा॑ ॥ २ ॥

सः । अ॒स्मै॒ । अर॑म् । प्र॒थ॒मम् । सः । द्वि॒तीय॑म् । उ॒तो इति॑ । तृ॒तीय॑म् ।
मनु॑षः । सः । होता॑ । अ॒न्यस्याः॑ । गर्भ॑म् । अ॒न्ये । ऊँ॒ इति॑ ।
ज॒न॒न्त॒ । सः । अ॒न्येभिः॑ । स॒च॒ते॒ । जेन्यः॑ । वृषा॑ ॥ २ ॥

सयज्ञः सोमोवाअस्माइन्द्रायप्रथमंप्रातःसवनेअरंपर्याप्तोभूत् सचद्वितीयं माध्यन्दिनेसवनेपर्याप्तोभूत् उतोअपिचसतृतीयं तृतीयेसवनेपर्याप्तोभूत् सर्वत्रकालाध्वनोरितिद्वितीया सयज्ञः सोमोवामनुषोमनुष्यस्यहोताशुभानांवोढाभवति किञ्च अन्येऋत्विजः अन्यस्याः पृथिव्याः वेदात्मिकायावाचोवागर्भंसन्तं सोमंयज्ञं वाजनन्त अजनयन्त उपसिद्ध्यर्थः वृषाअभिमतफलवर्षकः जेन्योजयसमर्थः सयज्ञः सोमोवाअन्येभिः अन्यैरिन्द्रादिभिःदेवैःसचते सङ्गच्छते सचसमवाये अनुदात्तेत् ॥ २ ॥

अथतृतीया–

हरी॒नुकं॒रथ॒इंद्र॑स्ययोजमा॒यैसू॒क्तेन॒वचं॑सा॒नवे॑न ।
मोषुत्वामत्रं॑ब॒हवो॒हिविप्रा॒निरी॑रम॒न्यजं॑मानासोअ॒न्ये ॥ ३ ॥

हरी॒ इति॑ । नु । क॒म् । रथे॑ । इन्द्र॑स्य । यो॒ज॒म् । आ॒ऽयै । सु॒ऽउ॒क्तेन॑ ।
वच॑सा । नवे॑न । मो इति॑ । सु । त्वाम् । अत्र॑ । ब॒हवः॑ । हि ।
विप्राः॑ । नि । री॒र॒म॒न् । यज॑मानासः । अ॒न्ये ॥ ३ ॥

इन्द्रस्यसंबन्धिनिरथे हरीएतन्नामकावश्वौनुक्षिप्रंकंसुखेनआयैगमनायनवेनअन्यैरकृतपूर्वेणवचसावेदात्मकेनसूक्तेनसाधनेनयोजंयुनज्मि युजिर्योगे लुङि इरितोवेतिच्लेरङादेशः अत्रास्मिन्यज्ञेबहवोविप्रामेधाविनः स्तोतारोभवंतिहि तथापिअन्येमद्व्यतिरिक्तायजमानासोयजमानाः त्वां सु सुष्ठु मोनिरीरमन् नितरांमारमयन्तु अतोस्मदीयंयज्ञमागत्यसोमंपिबेतिभावः रीरमन् रमतेर्ण्यन्तस्यलुङिचङिसन्वद्भावादभ्यासस्येत्वदीर्घौ वाक्यभेदादत्र हियोगाभावेननिघातः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

आद्वाभ्यां॒हरि॑भ्यामिन्द्रया॒ह्याच॒तुर्भि॒राष॒ड्भिर्हू॒यमा॑नः ।
आष्टा॒भिर्द॒शभिः॑सोम॒पेय॑म॒यंसु॒तःसु॑मख॒मामृध॑स्कः ॥ ४ ॥

आ । द्वाभ्या॑म् । हरि॑ऽभ्याम् । इ॒न्द्र॒ । या॒हि॒ । आ । च॒तुःऽभिः॑ । आ । ष॒ट्ऽभिः । हू॒यमा॑नः । आ । अ॒ष्टा॒भिः । द॒शऽभिः॑ । सो॒म॒ऽपेय॑म् । अ॒यम् । सु॒तः । सु॒ऽम॒ख॒ । मा । मृधः॑ । क॒रिति॑ कः ॥ ४ ॥

हेइन्द्र होतृभिराहूयमानस्त्वं द्वाभ्यांहरिभ्यामश्वाभ्यामिमंयज्ञंप्रति सोमपानार्थमायाहि चतुर्भिर्हरिभिरायाहि तथाषड्भिरागच्छ सोमपेयं पापाने कर्मणिअचोयत् ईद्यतीतीत्वं पातव्यंसोमंप्रतिअष्टाभिरश्वैरायाहि अष्टनोदीर्घादितिविभक्तेरुदात्तत्वं दशभिर्हरिभिरागच्छ सुमख सुयज्ञ सुधनवा हेइन्द्र अयंसोमस्त्वदर्थंसुतः अभिषुतः अतोयज्ञस्यमृधोहिंसाः माकः माकार्षीः करोतेर्लुङिमन्त्रेघसेत्यादिनाच्लेर्लुक् गुणेकृते हल्ङ्यादिनासिपोलोपः यद्यपीन्द्रस्यद्वावेवहरीतथापितयोर्विभूतिभेदान्नानात्वं अतोश्वबहुत्वमविरुद्धम् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

आविं॑श॒त्यात्रिं॒शता॑याह्य॒र्वाङाच॑त्वारिं॒शता॒हरि॑भिर्युजा॒नः ।
आप॑ञ्चा॒शता॑सु॒रथे॑भिरि॒न्द्राष॒ष्ट्यास॑प्त॒त्यासो॑म॒पेय॑म् ॥ ५ ॥ २१ ॥

आ । विं॒श॒त्या । त्रिं॒शता॑ । या॒हि॒ । अ॒र्वाङ् । आ । च॒त्वा॒रिं॒शता॑ । हरि॑ऽभिः । यु॒जा॒नः । आ । प॒ञ्चा॒शता॑ । सु॒ऽरथे॑भिः । इ॒न्द्र॒ । आ । ष॒ष्ट्या । स॒प्त॒त्या । सो॒म॒ऽपेय॑म् ॥ ५ ॥ २१ ॥

Funding by IKS-MoE

हेइन्द्र सोमपेयंपातव्यंसोमंप्रतिअर्वाङस्मदभिमुखःसन्विंशत्याविंशतिसंख्याकैरश्वैरायाहि त्रिंशतात्रिंशत्संख्याकैर्हरिभिरागच्छ चत्वारिंशताचत्वारिंशत्संख्याकैर्हरिभिर्युजानोयुज्यमानस्त्वंसोमपानंप्रत्यायाहि सुरथेभिः सुरंहणैः सुगमनैः पञ्चाशताहरिभिरायाहि तथाषष्ट्याषष्टिसंख्याकैर्हरिभिः सप्तत्याएतत्संख्याकैर्हरिभिः सोमपानंप्रत्यागच्छ ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यषष्ठेएकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

अथषष्ठी–

आशी॒त्यान॑व॒त्याया॑ह्य॒र्वाङाश॒तेन॒हरि॑भिरु॒ह्यमा॑नः ।
अ॒यंहि॑ते॑शु॒नहो॑त्रेषु॒सोम॒इन्द्र॑त्वा॒यापरि॑षिक्तो॒मदा॑य ॥ ६ ॥

आ । अ॒शी॒त्या । न॒व॒त्या । या॒हि॒ । अ॒र्वाङ् । आ । श॒तेन॑ ।
हरि॑ऽभिः । उ॒ह्यमा॑नः । अ॒यम् । हि । ते॒ । शु॒नःऽहो॑त्रेषु । सोम॑ः ।
इन्द्र॑ । त्वा॒ऽया । परि॑ऽसिक्तः । मदा॑य ॥ ६ ॥

अशीत्या अशीतिसंख्याकैरश्वैः सोमपानार्थमर्वाङस्मदभिमुखःसन्आयाहि नवत्याएतत्संख्याकैरश्वैरागच्छ शतेनशतसंख्याकैर्हरिभिरुह्यमानोधार्यमाणस्त्वंआयाहि हेइन्द्र हियस्मात्तेमदायहर्षायशुनहोत्रेषु सुखेनहूयतेसोमोयेभिरितिशुनहोत्राःपात्रविशेषाः तेषुअयंसोमः त्वाया त्वत्कामनयापरिषिक्तः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

मम॒ब्रह्मे॑न्द्रया॒ह्यच्छा॒विश्वा॒हरी॑धु॒रिधि॑ष्वा॒रथ॑स्य ।
पु॒रु॒त्राहि॑वि॒हव्यो॑ब॒भूथा॒स्मिञ्छू॑र॒सव॑नेमादयस्व ॥ ७ ॥

मम॑ । ब्रह्म॑ । इ॒न्द्र॒ । या॒हि॒ । अच्छ॑ । विश्वा॑ । हरी॒ इति॑ । धु॒रि ।
धि॒ष्व॒ । रथ॑स्य । पु॒रु॒ऽत्रा । हि । वि॒ऽहव्य॑ः । ब॒भूथ॑ । अ॒स्मिन् ।
शू॒र॒ । सव॑ने । मा॒द॒य॒स्व॒ ॥ ७ ॥

हेइन्द्र ममब्रह्मअस्मदीयामेवस्तुतिमच्छाभिलक्ष्यायाहि विश्वाव्याप्तौहरीरथस्यधुरियुगप्रान्तेधिष्व संयोजय पुरुत्रापुरुभिर्बहुभिर्यजमानैः त्वंविहव्योविविधंह्वातव्योबभूथ बभूविथ

Funding by IKS-MoE

बभूथाततंथजगृभ्मववर्थेतिनिपातनादिडभावः हिप्रसिद्धः हेशूर अस्मिन्त्सवनेयज्ञेमादयस्व सोमपानेनहृष्टोभव ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

नमइन्द्रेणसख्यंवियोषदस्मभ्यमस्यदक्षिणादुहीत ।
उपज्येष्ठेवरूथेगभस्तौप्रायेप्रायेजिगीवांसःस्याम ॥ ८ ॥

न । मे । इन्द्रेण । सख्यम् । वि । योषत् । अस्मभ्यम् । अस्य ।
दक्षिणा । दुहीत । उप । ज्येष्ठे । वरूथे । गभस्तौ । प्रायेऽप्राये ।
जिगीवांसः । स्याम ॥ ८ ॥

इन्द्रेणसहमेममसख्यंयष्टृयष्टव्यलक्षणंसख्यंनवियोषत् कदाचिदपिनवियुज्यतां यौतेर्लेटिसिब्बहुलमितिसिप् अडागमः अस्येन्द्रस्यदक्षिणाइन्द्रकर्तृकं दानमस्मभ्यंदुहीत अभिमतफलं दुग्धां दुहेर्लिङिरूपं ज्येष्ठेअतिशयेनप्रशस्येवरूथे आपदांवारकेवरणीयेवागभस्तौ बाहौउपसमीपेवर्तिनः स्याम इन्द्रस्यहस्तस्पर्शयोग्याभवेमेत्यर्थः किञ्च प्रायेप्राये सोमपानार्थमिन्द्रस्ययज्ञशालायांप्रवेशेप्रवेशे जिगीवांसः शत्रूणांजेतारोभवेम यद्वा प्रायेप्रायेप्रकर्षेणईयतेगम्यतेयोद्धृभिरितिप्रायंयुद्धं तस्मिन्युद्धेजिगीवांसः शत्रून्जितवन्तोभवेम ॥ ८ ॥

अथनवमी–

नूनंसातेप्रतिवरंजरित्रेदुहीयदिन्द्रदक्षिणामघोनी ।
शिक्षास्तोतृभ्योमातिधग्भगोनोबृहद्वदेमविदथेसुवीराः ॥ ९ ॥ २२ ॥

नूनम् । सा । ते । प्रति । वरम् । जरित्रे । दुहीयत् । इन्द्र । दक्षिणा ।
मघोनी । शिक्ष । स्तोतृऽभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः ।
बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ ९ ॥ २२ ॥

नूनंसातइतिव्याख्याता ॥ ९ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यषष्ठेद्वाविंशोवर्गः ॥ २२ ॥

अपाय्यस्येतिनवर्चमष्टमंसूक्तंगार्त्समदंत्रैष्टुभमैन्द्रम् अपायीत्यनुक्रान्तम् लैङ्गिकः सूक्तविनियोगः द्वितीयेपर्यायेहोतृशस्त्रयाज्या अपाय्यस्यान्धसोमदायेतियाज्येसूत्रितम् ।

Funding by IKS-MoE

सैषासूक्तेप्रथमा—

अपा॑य्य॒स्यान्ध॑सो॒मदा॑य॒मनी॑षिणःसु॒वा॒नस्य॒प्रय॑सः ।
य॒स्मि॒न्निन्द्रः॑प्र॒दिवि॑वावृ॒धा॒नओको॑द॒धेब्र॑ह्म॒ण्यन्त॑श्च॒नरः॑ ॥ १ ॥

अपा॑यि । अ॒स्य । अन्ध॑सः । मदा॑य । मनी॑षिणः । सु॒वा॒नस्य॑ ।
प्रय॑सः । यस्मि॑न् । इन्द्रः॑ । प्र॒ऽदिवि॑ । व॒वृ॒धा॒नः । ओकः॑ ।
द॒धे । ब्र॒ह्म॒ण्यन्तः॑ । च॒ । नरः॑ ॥ १ ॥

सुवानस्यसोमाभिषवंकुर्वाणस्यमनीषिणः प्राज्ञस्ययजमानस्यसंबन्धिनः प्रयसः प्रीङ् तर्पणे असुन् प्रीतिकरस्यअस्यसोमलक्षणस्यान्धसः अन्नस्यमदायअपायि एतदन्नमिन्द्रेणपीतं इत्यर्थः यद्वा अपायीतिपातेर्व्यत्ययोबहुलमितिचिण्कर्तरिभवति छन्दसिलुङ्लङ्लिटइतिलोडर्थेलुङ् प्रीतिकरस्यान्धसः मदायअपायि शेषविवक्षयाकर्मणिषष्ठी इन्द्रः सोमंपिबतु प्रदिविपुराणेयस्मिन्सोमलक्षणेन्धसिवावृधानोवर्धमानइन्द्रःओकोदधे सेव्यतयानिवासंचकार किञ्च ब्रह्मण्यन्तः इन्द्रायस्तोत्रमिच्छन्तः नरः कर्मणांनेतारऋत्विजः यस्मिन्निवासंदधिरे तदेतदपायीति पूर्वेणान्वयः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अ॒स्यम॑न्दा॒नोमध्वो॒वज्र॑ह॒स्तोऽहि॒मिन्द्रो॑अर्णो॒वृतं॒विवृ॑श्चत् ।
प्रयद्वयो॒नस्वस॑रा॒ण्यच्छा॒प्रयां॑सिचन॒दीनां॒चक्र॑मन्त ॥ २ ॥

अ॒स्य । म॒न्दा॒नः । मध्वः॑ । वज्र॑ऽहस्तः । अहि॑म् । इन्द्रः॑ ।
अ॒र्णः॒ऽवृत॑म् । वि । वृ॒श्च॒त् । प्र । यत् । वयः॑ । न । स्वस॑राणि ।
अच्छ॑ । प्रयां॑सि । च॒ । न॒दीना॑म् । चक्र॑मन्त ॥ २ ॥

अस्यमध्वः तृतीयार्थेषष्ठी अनेनमदकरेणसोमेनमन्दानोहृष्यन्वज्रहस्तः वज्रयुक्तोहस्तोयस्यसइन्द्रः अर्णोवृतंउदकस्यावरकंउदकेनावृतंवा अहिंवृत्रंमेघंवाविवृश्चत् विशेषेणाच्छिनत् ओव्रश्चूछेदने तौदादिकः लङि ग्रहिज्यादिनासंप्रसारणम् किञ्च यद्यदाअहिभेदनेजाते नदीनांप्रयांसिप्रीणयितॄणिजलानिअच्छसमुद्रमभिलक्ष्यप्रचक्रमन्त गन्तुमुपाक्रमन् तत्रदृष्टान्तः— वयोन यथापक्षिणःस्वसराणि सुष्ठुअर्यन्तेप्राप्यन्तेइतिस्वसराणिस्वसराणि कुलायाः तानभिलक्ष्य गच्छन्तितद्वत् ॥ २ ॥

Funding by IKS-MoE

अथतृतीया—

समाहिनइन्द्रोअर्णोअपांप्रैरयदहिहाच्छासमुद्रम् ।
अजनयत्सूर्यंविदद्गाअक्तुनाह्नांवयुनानिसाधत् ॥ ३ ॥

सः । माहिनः । इन्द्रः । अर्णः । अपाम् । प्र । ऐरयत् । अहिऽहा ।
अच्छ । समुद्रम् । अजनयत् । सूर्यम् । विदत् । गाः । अक्तुना ।
अह्नाम् । वयुनानि । साधत् ॥ ३ ॥

माहिनोमहनीयःपूजनीयः यद्वा महिमोपेतः अहिहाअहिंमेघंहतवानिन्द्रःब्रह्मभ्रूणवृत्रेषुक्विप् बहुलंछन्दसीतिभूतकालेक्विप् सइन्द्रःअपामर्णःऋगतौ स्रोतोलक्षणंप्रवाहंसमुद्रमच्छाभिलक्ष्यप्रैरयत् किञ्च सइन्द्रः अङ्गिरसांबिलान्तर्वर्तिनीनामावृतानांगवांलाभायसूर्यमजनयत् ततःगाः पणिभिरपहृतागाः विददलभत विदिर्लाभे लुङिइरितोवेतिच्लेरङादेशः वाक्यभेदादनिघातः तथाक्तुनातेजसाअह्नांदिवसानांवयुनानिप्रज्ञानानिप्रकाशान्साधत्असाधयत् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

सोअप्रतीनिमनवेपुरूणीन्द्रोदाशद्दाशुषेहन्तिवृत्रम् ।
सद्योयोनृभ्योअतसाय्योभूत्पस्पृधानेभ्यःसूर्यस्यसातौ ॥ ४ ॥

सः । अप्रतीनि । मनवे । पुरूणि । इन्द्रः । दाशत् । दाशुषे ।
हन्ति । वृत्रम् । सद्यः । यः । नृऽभ्यः । अतसाय्यः । भूत् ।
पस्पृधानेभ्यः । सूर्यस्य । सातौ ॥ ४ ॥

सइन्द्रोदाशुषेहविर्दत्तवतेमनवेमनुष्याययजमानायपुरूणिबहूनिअप्रतीन्युत्कृष्टानिधनानि दाशवद्ददाति किञ्च वृत्रमसुरंहन्ति कीदृशः यइन्द्रःसूर्यस्यसातौ सातिःसंभजनं सूर्यसंभजनविषयभूतेपस्पृधानेभ्यः अहमेवप्रथमंसूर्यंप्राप्नुयामितिस्पर्धमानेभ्यः नृभ्यः स्तोतृभ्यः सद्यस्तदानीमेवअतसाय्यस्तत्प्राप्तिहेतुभूतःसन् समाश्रयणीयोभूत्अभूत् यद्वा सूर्यस्यसातौ षोन्तकर्मणि अधिकरणेक्तिन् सूर्यस्यसंबन्धिनियुद्धेपस्पृधानेभ्यः सूर्येणसहस्पर्धमानेभ्यःअतसाय्योभूत् सततंगमनीयोभवत् ॥ ४ ॥

Funding by IKS-MoE

अथपञ्चमी—

ससु॑न्व॒तइन्द्र॒ःसूर्य॒मादे॒वोरि॑ण॒ङ्मर्त्या॑यस्त॒वान् ।
आयद्र॒यिंगु॒हद॑वद्यम॒स्मैभर॒दंशं॒नैत॑शोदश॒स्यन् ॥ ५ ॥ २३ ॥

सः । सु॒न्व॒ते । इन्द्र॑ः । सूर्य॑म् । आ । दे॒वः । रि॒ण॒क् । मर्त्या॑य ।
स्त॒वान् । आ । यत् । र॒यिम् । गु॒हत्ऽअ॑वद्यम् । अ॒स्मै । भर॑त् ।
अंश॑म् । न । एत॑शः । द॒श॒स्यन् ॥ ५ ॥ २३ ॥

स्तवान्एतशेनस्तूयमानः देवोद्योतमानःसइन्द्रः सुन्वतेसोमाभिषवंकुर्वतेमर्त्यायमनुष्यायएतशायसूर्यमारिणक् एतशेनस्पर्धमानंसूर्यंबलेनारेचयत् तथाचनिगमः—प्रैतशंसूर्येपस्पृधानंसौवश्व्येसुष्विमावदिंद्रइति । यद्यस्मात्एतशः सौवश्व्योराजादशस्यन्यजमानः अस्माइन्द्रायगुहदवद्यंप्रच्छन्नावद्यंरयिंसोमरूपमाभरत् सम्पादयामास तत्रदृष्टान्तः—अंशंन यथापिता अंशं भागंपुत्रायभरतितद्वत् ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यषष्ठेत्रयोविंशोवर्गः ॥ २३ ॥

अथषष्ठी—

सर॑न्धयत्स॒दिव॒ःसार॑थये॒शुष्ण॑म॒शुषं॒कुय॑वं॒कुत्सा॑य ।
दिवो॑दासायन॒वतिं॑च॒नवेन्द्र॒ःपु॒रोऽव्यै॑र॒च्छम्ब॑रस्य ॥ ६ ॥

सः । र॒न्ध॒य॒त् । स॒ऽदिव॑ः । सार॑थये । शुष्ण॑म् । अ॒शुष॑म् ।
कुय॑वम् । कुत्सा॑य । दिव॑ःऽदासाय । न॒व॒तिम् । च॒ । नव॑ । इन्द्र॑ः ।
पुर॑ः । वि । ऐ॒र॒त् । शम्ब॑रस्य ॥ ६ ॥

सदिवः दीप्तियुक्तः सइन्द्रः सारथये आत्मनःसारथ्यंकुर्वतेकुत्सायराजर्षयेशुष्णंशोषयतिसर्वमितिशुष्णः कश्चिदसुरः तमशुषंकेनापिशोषणीयंकुयवंएतन्नामानमसुरंरन्धयत् रध्यतिर्वशगमने वशमनयत् यद्वा रधहिंसासंराध्योरित्यस्यण्यन्तस्यरधिजभोरचीतिनुम् अवधीत् किञ्च सइन्द्रः दिवोदासायएतन्नामकायराज्ञेशंबरस्यासुरस्यनवनवतिंपुरः व्यैरत् विदारितवान् ॥ ६ ॥

---

१ ऋ. सं. १. ४. २९. ।

Funding by IKS-MoE

अथसप्तमी–

ए॒वात॑इन्द्रो॒चथ॑महेमश्रव॒स्यानत्मना॑वा॒जय॑न्तः ।
अ॒श्या॒मतत्साप्त॑माशु॒षा॒णा॒न॒नमो॒व॒धरदे॑वस्यपी॒योः ॥ ७ ॥

ए॒व । ते॒ । इ॒न्द्र॒ । उ॒चथ॑म् । अ॒हे॒म॒ । श्र॒व॒स्या । न । त्मना॑ ।
वा॒जय॑न्तः । अ॒श्याम॑ । तत् । साप्त॑म् । आ॒शु॒षा॒णाः । न॒नमः॑ ।
वधः॑ । अदे॑वस्य । पी॒योः ॥ ७ ॥

हेइन्द्र श्रवस्या सुपांसुलुगितितृतीयायाःपूर्वसवर्णदीर्घः अन्नेच्छयावाजयन्तः त्वांबलिनंकुर्वन्तः यद्वा श्रवस्यायशःकामनया वाजयन्तोन्नमिच्छन्तः इच्छायामपिणिचूदृश्यते अश्वायन्तोगव्यन्तोवाजयन्तइतिक्यजन्तत्वेचित्प्रातिपदिकस्यान्तोदात्तत्वंस्यात् वाजयन्तः शतक्रतुमितियथा तादृशावयंतेएव तुभ्यमेव उचथंस्तोत्रं त्मना आत्मनास्वयमेव न अहेम इदानींप्रापयेम अहिगतौ नसम्प्रत्यर्थे आशुषाणाः अश्नोतेःकानचिव्यत्ययोबहुलमितिलिट्यपिविकरणद्वयं उप्रत्ययः त्वामश्नुवानाः वयंतदभिलषितं तत्साप्तंसप्तपुरुषसंबन्धि साप्तपदीनंसख्यं अश्याम व्याप्नुयाम अदेवस्य देवानिन्द्रादीनजानतः पीयोः पीयतिहिंसाकर्मा हिंसकस्यासुरस्यवधः वध्यन्तेशत्रवोनेनेतिवधरायुधंननमः ततअधोनमय ननमः णमुप्रह्वत्वे ण्यंतस्यलुङिचङिरूपं मितांह्रस्वइतिह्रस्वः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

ए॒वाते॑गृत्सम॒दाःशू॒र॒मन्मा॑व॒स्यवो॒नव॒युना॑नितक्षुः ।
ब्र॒ह्म॒ण्यन्त॑इन्द्रते॒नवी॑य॒इष॒मूर्ज॑सुक्षि॒तिं॑सु॒म्नम॑श्युः ॥ ८ ॥

ए॒व । ते॒ । गृ॒त्स॒ऽम॒दाः । शू॒र॒ । मन्म॑ । अ॒व॒स्यवः॑ । न । व॒युना॑नि ।
त॒क्षुः । ब्र॒ह्म॒ण्यन्तः॑ । इ॒न्द्र॒ । ते॒ । नवी॑यः । इष॑म् । ऊर्ज॑म् ।
सु॒ऽक्षि॒तिम् । सु॒म्नम् । अ॒श्युः ॥ ८ ॥

शूरबलवन् हेइन्द्र गृत्समदाः अत्रयास्कः–गृत्समदोगृत्समदनः गृत्सइतिमेधाविनाम गृणातेःस्तुतिकर्मणः[1]इति । तथाविधाःमन्ममननीयं स्तोत्रंतेएवतुभ्यमेव तक्षुः ततक्षुःचक्रुःतत्रदृष्टा-

---

[1] नि० ९. ५.

Funding by IKS-MoE

न्तः—अवस्यवोन अवः गत्यर्थादवतेरसुनिरूपमवइति अवोगमनमिच्छन्तः पुमांसोवयुनानि मार्गान् यथाकुर्वन्तितद्वत् किञ्च नवीयः सुपांसुलुगितिषष्ठ्यालुक् नवीयसोनवतरस्यते तवब्रह्मण्यन्तः स्तोत्रंकर्तुमिच्छन्तः गृत्समदाः सुक्षितिमिषं शोभननिवासोपेतमन्नंऊर्जंबलं सुम्नं सुखं चाश्युः प्राप्नुयुः एकस्मिन्गृत्समदेबहुवचनंपरोक्षनिर्देशश्च ॥ ८ ॥

अथनवमी—

नूनंसातेप्रतिवरंजरित्रेदुहीयदिन्द्रदक्षिणामघोनी ।
शिक्षास्तोतृभ्योमातिधग्भगोनोबृहद्वदेमविदथेसुवीराः ॥९॥२४॥

नूनम् । सा । ते । प्रति । वरम् । जरित्रे । दुहीयत् । इन्द्र । दक्षिणा ।
मघोनी । शिक्ष । स्तोतृऽभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः ।
बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ ९ ॥ २४ ॥

नूनंसातइतिसिद्धार्था ॥ ९ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यषष्ठेचतुर्विंशोवर्गः ॥ २४ ॥

वयंतेवयइतिनवर्चंनवमंसूक्तम् गार्त्समदंत्रैष्टुभमैन्द्रम् वयन्तइत्यनुक्रान्तम् सूक्तविनियोगोलिङ्गादवधार्यताम् ।

तस्मिन्सूक्तेप्रथमा—

वयंतेवयइन्द्रविद्धिषुणःप्रभरामहेवाजयुर्नरथम् ।
विपन्यवोदीध्यतोमनीषासुम्नमियक्षन्तस्त्वावतोनॄन् ॥ १ ॥

वयम् । ते । वयः । इन्द्र । विद्धि । सु । नः । प्र । भरामहे ।
वाजऽयुः । न । रथम् । विपन्यवः । दीध्यतः । मनीषा । सुम्नम् ।
इयक्षन्तः । त्वाऽवतः । नॄन् ॥ १ ॥

हेइन्द्र तेतुभ्यंवयंवयः सोमलक्षणमन्नं प्रभरामहे प्रकर्षेणसंपादयामः तत्रदृष्टान्तः—वाजयुर्नयथान्नमात्मनइच्छन्पुमान्रथंशकटंसंपादयतितद्वत् एवंहविःसंपादकान्नोस्मान् सुसुष्ठु वि-

Funding by IKS-MoE

द्विजानीहि विदेर्ज्ञानार्थस्यलोटिरूपं वाक्यादित्वादनिघातः किंकुर्वन्तोत्रयं विपन्यवः तवस्तोत्रं कुर्वाणाः मनीषामनसईषयास्तुत्यादीध्यतोदीप्यमानाः दीधीङ्दीप्तिदेवनयोः व्यत्ययेनशतृ त्वावतः युष्मदस्मद्भ्यांछन्दसिसादृश्यउपसंख्यानमितिवतुप् त्वत्सदृशान् नॄन् नेतॄन् अग्न्यादीन्सुम्नं सुखमियक्षन्तः याचमानाः यद्वा सुम्नंसुखेननॄन् नेतॄन्अग्न्यादीन् देवान् इयक्षन्तः इयक्षतिर्गतिकर्मा हविषातान्प्राप्नुवन्तोवयंभरामहइतिसमन्वयः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

त्वंन॑इन्द्र॒त्वाभि॑रू॒तीत्वा॑य॒तोअ॑भिष्टि॒पासि॒जना॑न् ।
त्वमि॒नोदा॒शुषो॑वरू॒तेत्थाधी॑र॒भियोनक्ष॑तित्वा ॥ २ ॥

त्वम् । न॒ः । इ॒न्द्र॒ । त्वाभि॑ः । ऊ॒ती । त्वा॒ऽय॒तः । अ॒भि॒ष्टि॒ऽपा ।
अ॒सि॒ । जना॑न् । त्वम् । इ॒नः । दा॒शुष॑ः । व॒रू॒ता । इ॒त्थाऽधी॑ः ।
अ॒भि । यः । नक्ष॑ति । त्वा॒ ॥ २ ॥

हेइन्द्र त्वंत्वाभिःत्वदीयाभिरूती ऊतिभिः पालनादिभिःनोस्मान् पाहि किञ्च त्वायतः सुपआत्मनःक्यच् शतुरनुमइतिविभक्तेरुदात्तत्वं त्वत्कामान् जनान् अभिष्टिपा सुपांसुलुगितिसोराकारः अभिष्टयोभिगन्तारः शत्रवः तेभ्यः पातारक्षकोसिभवसि दाशुषोहविर्दत्तवतोयजमानस्यत्वमिनः ईश्वरःखलु वरूता ग्रसितस्कभितेतिनिपातनादीकारस्यऊकारः बाधकानांनिवारकासि किञ्च त्वंतस्यस्तोतुरित्थाधीः एवंविधोपद्रवोपशमरूपकर्मासि यस्त्वात्वामभिनक्षति हविषापरिचरति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

सनो॒युवेन्द्रो॑जो॒हूत्र॒ःसखा॑शि॒वोन॒राम॑स्तुपा॒ता ।
यःशंस॑न्त॒ंयःशंशमा॒नमू॒तीपच॑न्तंचस्तु॒वन्त॑ंचप्र॒णेष॑त् ॥ ३ ॥

सः । न॒ः । युवा॑ । इन्द्र॑ः । जो॒हूत्र॑ः । सखा॑ । शि॒वः । न॒राम् ।
अ॒स्तु॒ । पा॒ता । यः । शंस॑न्तम् । यः । श॒श॒मा॒नम् । ऊ॒ती ।
पच॑न्तम् । च॒ । स्तु॒वन्त॑म् । च॒ । प्र॒ऽनेष॑त् ॥ ३ ॥

Funding by IKS-MoE

युवातरुणोयष्टॄणांपापस्यशमयितावा जोहूत्रः स्तोतृभिराह्वातव्यः होतव्योवासखासखिभूतः सुखकरः सइन्द्रः नरांनृशब्दस्यामिछान्दसोगुणः नरशब्दस्यवाआमि आगमानुशासनस्यानित्यत्वान्नुडभावः कर्मनेतॄणां नोस्माकंपाताअस्तु पालकोभवतु यःशस्त्राणिशंसन्तंयश्च शशमानं शशप्लुतगतौ क्रियाःकुर्वाणंपुरोडाशादिहवींषिपचन्तं स्तुवन्तंचसामभिः स्तोत्रं कुर्वाणंस्तुतशस्त्रयोः प्रगीताप्रगीतमन्त्रसाध्यत्वेनभेदस्यप्रतिपादितत्वादत्रपृथङ्निर्देशः एवंयजमानंऊती ऊत्यारक्षणेनप्रणेषत् नयतेर्लेटि सिब्बहुलमितिसिप् अडागमः तिङ्ङिचोदात्तवतीतिगतेर्निघातः कर्मणांपारंप्रापयत् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

तमु॑स्तु॒ष॒इन्द्रं॒तंगृ॑णीषे॒यस्मि॑न्पु॒रावा॑वृ॒धुःशा॑श॒दुश्च॑ ।
सवस्वः॒कामँ॑पीपरदिया॒नोब्र॑ह्मण्य॒तोनूत॑नस्या॒योः ॥ ४ ॥

तम् । ऊँ॒ इति॑ । स्तु॒षे॒ । इन्द्र॑म् । तम् । गृ॒णी॒षे॒ । यस्मि॑न् ।
पु॒रा । व॒वृ॒धुः । शा॒श॒दुः । च॒ । सः । वस्वः॑ । काम॑म् । पी॒प॒र॒त् ।
इ॒या॒नः । ब्र॒ह्म॒ण्य॒तः । नूत॑नस्य । आ॒योः ॥ ४॥

तमुतमेवेन्द्रंस्तुषेस्तौमि तथातमिन्द्रंगृणीषेशंसामि उभयत्रपुरुषव्यत्ययः यस्मिन्निन्द्रेपुरापूर्वं स्तोतारोवावृधुःप्रवृद्धाअभवन् शाशदुश्च शत्रून्हिंसितवन्तश्च शद्लृशातने लिटि तुजादीनामित्यभ्यासस्यदीर्घः इयानः स्तोतृभिर्याच्यमानः सइन्द्रः ब्रह्मण्यतः स्तोत्रमिच्छतोनूतनस्यायोर्मनुष्यस्ययजमानस्यवस्वः वसुनःकाममभिलाषंपीपरत् अभिलषितफलदानेनपूरयतु ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

सोअङ्गि॑रसामु॒चथा॑जु॒जु॒ष्वान्ब्रह्मा॑तूतो॒दिन्द्रो॑गा॒तुमि॒ष्णन् ।
मु॒ष्णन्नु॒षसः॒सूर्ये॑णस्त॒वानश्न॑स्यचिच्छिश्नथत्पू॒र्व्याणि॑ ॥ ५ ॥२५॥

सः । अङ्गि॑रसाम् । उ॒चथा॑ । जु॒जु॒ष्वान् । ब्रह्म॑ । तू॒तो॒त् । इन्द्रः॑ ।
गा॒तुम् । इ॒ष्णन् । मु॒ष्णन् । उ॒षसः॑ । सूर्ये॑ण । स्त॒वान् । अश्न॑स्य ।
चि॒त् । शि॒श्न॒थ॒त् । पू॒र्व्याणि॑ ॥ ५ ॥ २५ ॥

Funding by IKS-MoE

अङ्गिरसांसंबन्धीनिउचथाउक्थानिजुजुष्वान् जुषीप्रीतिसेवनयोरित्यस्यलिटिक्वसौरूपं सेवमानःसइन्द्रः गातुंपणिभिरुपद्रुतानामङ्गिरसांमार्गमिष्णन्प्रेरयन् ब्रह्म तेषां स्तोत्रंकामप्रदानेन तूतोत् तुवृद्धावित्यस्यलङि बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यश्लुः अवर्धयत् किञ्च स्तवान् स्तोतृभिः स्तूयमानःसूर्येणस्वात्मभूतेनउषसोमुष्णन्अपहरन् उदितेहिसूर्येउषसोव्यावर्तन्ते तादृशः सइन्द्रः अश्नस्य अश्नुतेस्वतेजसासर्वंजगदित्यश्नःकश्चिदसुरः तस्यपूर्व्याणिपुरातनानि पुराणिबलानिवा शिश्नथत् अश्नथयत् शिथिलीचकार चित्पूरणः ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यषष्ठेपञ्चविंशोवर्गः ॥ २५ ॥

अथषष्ठी–

स॒ह॑श्रु॒तइन्द्रो॒नाम॑दे॒वऊ॒र्ध्वोभु॑व॒न्मनु॑षेद॒स्मत॑मः ।
अव॑प्रि॒यम॑र्शसा॒नस्य॑सा॒ह्वाञ्छिरो॑भरद्दा॒सस्य॑स्व॒धावा॑न् ॥ ६ ॥

सः । ह॒ । श्रु॒तः । इन्द्रः॑ । नाम॑ । दे॒वः । ऊ॒र्ध्वः । भु॒व॒त् । मनु॑षे ।
द॒स्मऽत॑मः । अव॑ । प्रि॒यम् । अ॒र्श॒सा॒नस्य॑ । स॒ह्वान् । शिरः॑ ।
भ॒र॒त् । दा॒सस्य॑ । स्व॒धाऽवा॑न् ॥ ६ ॥

देवोद्योतमानः श्रुतः कीर्तिमान्अतएवदस्मतमः सर्वैरतिशयेनदर्शनीयः सइन्द्रः मनुषेमनोरर्थंउर्ध्वोभुवत् कामप्रदानेप्रवृत्तेउदङ्मुखोभवतु नामप्रसिद्धौ हेतिपूरणः तदुच्यते साह्वान् शत्रूनभिभवन्स्वधावान्बलवानिन्द्रः अर्शसानस्यलोकंबाधमानस्यदासस्यएतन्नामकस्यासुरस्यप्रियंशिरः अवभरत् अधःपातयतु हरतेर्लेटच्यडागमः हृग्रहोर्भः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

सवृ॑त्र॒हेन्द्रः॑कृ॒ष्णयो॑नीःपुरन्द॒रोदासी॑रैरय॒द्वि ।
अज॑नय॒न्मन॑वे॒क्षाम॒पश्च॑स॒त्राशंसं॒यज॑मानस्यतूतोत् ॥ ७ ॥

सः । वृ॒त्र॒ऽहा । इन्द्रः॑ । कृ॒ष्णऽयो॑नीः । पु॒र॒म्ऽद॒रः । दासीः॑ ।
ऐ॒र॒य॒त् । वि । अज॑नयत् । मन॑वे । क्षाम् । अ॒पः । च॒ । स॒त्रा । शंस॑म् ।
यज॑मानस्य । तू॒तो॒त् ॥ ७ ॥

Funding by IKS-MoE

वृत्रहावृत्रस्यहन्तापुरन्दरः शंबरपुरांदारयितासइन्द्रः कृष्णयोनीर्निकृष्टजातीःदासीरुपक्षपयित्रीरासुरीःसेनाः व्यैरयत् व्यनुदत् किञ्च मनवेमनोरर्थंक्षांपृथिवीमपउदकानिचअजनयत् यजमानस्यसत्रामहान्तंशंसमभिलाषंतूतोत् कामप्रदानेनपूरयतु तुवृद्धावितिसौत्रोधातुः शपःश्लुः तुजादित्वाद्दीर्घः यद्वा सत्रामहत् शंसंशंसनीयंशस्त्रंकामप्रदानेनवर्धयतु यद्वा कृष्णयोनीः कृष्णाख्येनासुरेणनिषिक्तरेतस्काः दासीर्भार्याव्यैरयत् व्यनुदत् तथामन्त्रः—यःकृष्णगर्भानिरहन्नृजिश्व[1]नेति ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

तस्मै॑तव॒स्य१॒॑मनु॑दायिस॒त्रेन्द्रा॑यदे॒वेभि॒रर्ण॑सातौ ।
प्रति॒यद॑स्य॒वज्रं॑बा॒ह्वोर्धु॒र्ह॒त्वीद॒स्यू॒न्पुर॒आय॑सी॒र्निता॑रीत् ॥ ८ ॥

तस्मै॑ । त॒व॒स्य॑म् । अनु॑ । दा॒यि॒ । स॒त्रा । इन्द्रा॑य । दे॒वेभिः॑ ।
अर्ण॑ऽसातौ । प्रति॑ । यत् । अ॒स्य॒ । वज्र॑म् । बा॒ह्वोः । धुः । ह॒त्वी ।
दस्यू॑न् । पुरः॑ । आय॑सीः । नि । ता॒री॒त् ॥ ८ ॥

देवेभिर्देवनशीलैः स्तोतृभिः अर्णसातौ उदकलाभेनिमित्ते तस्माइन्द्रायतवस्यंतवसे बलायहितं बलवर्धनंहविः सत्रासन्ततं सर्वेष्वहस्सुअनुअनुक्रमेणसवनत्रयेदायिअदायि यद्वा तवस्यंयद्बलं प्रवृद्धायदीयते तत्तवस्यं देवेभिर्देवैरुदकभजने अनुक्रमेणतद्बलंतस्माइन्द्रायादायि तथामन्त्रः—अनुतेदायिमहइन्द्रिया[2]येति । यद्यदाअस्येन्द्रस्यबाह्वोर्वज्रंप्रतिधुः स्तोतारोसुरवधसूचकेनस्तोत्रेणप्रतिनिदधुः स्तूयमानोहीन्द्रोदस्युवधार्थं वज्रमादत्ते दधुः दधातेर्लुङि गातिस्थेतिसिचोलुक् आतइतिझेर्जुस् ततस्तेनवज्रेणदस्यूनसुरान् हत्वीहत्वा तदीयाआयसीरयोमयीः पुरोनितारीत् नितरामनाशयत् ॥ ८ ॥

अथनवमी—

नू॒नंसाते॒प्रति॒वरं॑जरि॒त्रेदु॑ही॒यदिन्द्र॒दक्षि॑णाम॒घोनी॑ ।
शिक्षा॑स्तो॒तृभ्यो॒माति॑ध॒ग्भगो॑नोबृ॒हद्व॑देमवि॒दथे॑सु॒वीराः॑ ॥ ९ ॥ २६ ॥

---

[1] ऋ० सं० १. ७. १२. ।

[2] ऋ० सं० ४. ६. २०. ।

नूनम् । सा । ते । प्रति । वरम् । जरित्रे । दुहीयत् । इन्द्र ।
दक्षिणा । मघोनी । शिक्ष । स्तोतृऽभ्यः । मा । अति । धक् ।
भगः । नः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ ९ ॥ २६ ॥

नूनंसातइतिव्याख्याता ॥ ९ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यषष्ठेषड्विंशोवर्गः ॥ २६ ॥

विश्वजितइतिषळृचंदशमंसूक्तं गार्त्समदमैन्द्रं अन्त्यात्रिष्टुप् शिष्टाःपञ्चजगत्यः तृतीयेपर्यायेहोतुःशस्त्रएतत्सूक्तं सूत्रितञ्च—विश्वजितेतिष्ठाहरीरथआयुज्यमानेतियाज्याइति ।

तस्मिन्सूक्तेप्रथमा—

विश्वजितेधनजितेस्वर्जितेसत्राजितेनृजितउर्वराजिते ।
अश्वजितेगोजितेअब्जितेभरेन्द्रायसोमंयजतायहर्यतम् ॥ १ ॥

विश्वऽजिते । धनऽजिते । स्वःऽजिते । सत्राऽजिते । नृऽजिते ।
उर्वराऽजिते । अश्वऽजिते । गोऽजिते । अप्ऽजिते । भर । इन्द्राय ।
सोमम् । यजताय । हर्यतम् ॥ १ ॥

हेअध्वर्यो इन्द्राय सोमंभर संपादय कीदृशायविश्वजिते सर्वस्यजेत्रे तदेवप्रपञ्चयति—धनजिते शत्रुविजयेनतदीयधनानांजेत्रे स्वर्जिते स्वर्गस्यजेत्रे अधिपतये सत्राजिते सत्रासन्ततं जयशीलायमहतोजेत्रेवा नृजिते नृणांनायकानांजेत्रे उर्वराजिते उर्वरासर्वसस्याढ्याभूः तस्याजेत्रे अश्वजिते गोजितेबलेनापहृतानांगवांजेत्रे अब्जिते वृत्रेणाक्रान्तानामपांजेत्रे यजताय यजनीयाय तस्माइन्द्रायहर्यतं हर्यगतिकान्त्योः भृमृदृशीत्यादिनाकर्मण्यतच् कमनीयं स्पृहणीयंवा सोमंभरेतिसमन्वयः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अभिभुवेभिभङ्गायवन्वतेषाळ्हायसहमानायवेधसे ।
तुविग्रयेवह्नयेदुष्टरीतवेसत्रासाहेनमइन्द्रायवोचत ॥ २ ॥

अ॒भि॒ऽभुवे॑ । अ॒भि॒ऽभ॒ङ्गाय॑ । व॒न्व॒ते । अषा॑ह्लाय । सह॑मानाय ।
वे॒धसे॑ । तु॒वि॒ऽग्रये॑ । वह्न॑ये । दु॒स्तरी॑तवे । स॒त्रा॒ऽसहे॑ । नम॑ः ।
इन्द्रा॑य । वो॒च॒त॒ ॥ २ ॥

अभिभुवे सर्वस्याभिभवित्रे अभिभङ्गायअसुराणांभञ्जकाय वन्वतेवनषणसंभक्तौ व्यत्ययेनउप्रत्ययः शत्रूणांधनानांसंभक्त्रे अषाह्लाय सहेःकर्मणिनिष्ठा उत्वाभावश्छान्दसः शत्रुभिरनभिभूतायसहमानायसर्वसहायवेधसे सर्वस्यविधात्रेतुविग्रये पूर्णग्रीवाय यद्वा गॄशब्दे औणादिकःकर्मणिकप्रत्ययः तुविभिर्बहुभिःस्तोतव्यायवह्नयेसर्वस्यवोढ्रेदुष्टरीतवेअन्यैर्दुस्तरायदुर्हिंसायवासत्रासहेसर्वदाभिभवित्रेमहतोभिभवित्रेवा एवंविधायेन्द्रायनमःनमःशब्दपूर्वकंस्तोत्रंवोचत हेस्तोतारोयूयंब्रूत ब्रूञोलुङि ब्रुवोवचिः अस्यतिवक्तिख्यातिभ्योङित्यङादेशः वचउमित्युम् गुणः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

स॒त्रा॒सा॒होज॑नभ॒क्षोज॑नंस॒हश्च्यव॑नोयु॒ध्मोअनु॒जोष॑मु॒क्षि॒तः ।
वृ॒त॒ंच॒यःसहु॑रिर्वि॒क्ष्वा॑रि॒तइन्द्र॑स्यवोचं॒प्रकृ॒तानि॑वी॒र्या॑ ॥ ३ ॥

स॒त्रा॒ऽस॒हः । ज॒न॒ऽभ॒क्षः । ज॒न॒म्ऽस॒हः । च्यव॑नः । यु॒ध्मः ।
अनु॑ । जोष॑म् । उ॒क्षि॒तः । वृ॒त॒म्ऽच॒यः । सहु॑रिः । वि॒क्षु ।
आ॒रि॒तः । इन्द्र॑स्य । वो॒च॒म् । प्र । कृ॒तानि॑ । वी॒र्या॑ ॥ ३ ॥

सत्रासाहः बहूनामभिभविताजनभक्षः जनानांयजमानानांकामप्रदानेनसंभक्ता तैःसंभजनीयइतिवा जनंसहःबलिनांजनानामभिभविता च्यवनःशत्रूणांच्यावयितास्वस्थानात् युध्मः योद्धा जोषमनुप्रीतिमनुउक्षितः सिक्तःसोमेन वृतंचयःवृतस्याभीष्टस्याचेतासंचेतादातेत्यर्थः यद्वा वर्ततेपुनःपुनरभिमुखमागच्छतीतिवृतःशत्रुः तंचयतेहिनस्तीतिवृतञ्चयः चयतिर्हिंसाकर्मा तथाचब्राह्मणं—योवैभागिनंभागान्नुदतेचयतेवैनंसयदिवैनंनचयतेथपुत्रमथपौत्रंचयतेत्वेवैनमिति । सहुरिः जसिसहोरुरिन्निति उरिन्प्रत्ययः अभिभविताशत्रूणांविक्षुप्रजासुआरितः पालकत्वेनप्रापितोभवति तादृशस्येन्द्रस्यकृतानि वृत्रहननादिरूपाणि वीर्यासामर्थ्यानिप्रवोचं प्रकर्षेणवदामि ॥ ३ ॥

---

१ ऐ० ब्रा० २. ७. ।

Funding by IKS-MoE

अथचतुर्थी—

अ॒ना॒नु॒दोवृ॑ष॒भोदोध॑तोव॒धोग॑म्भी॒रऋ॒ष्वोअस॑मष्टकाव्यः ।
र॒ध्र॒चो॒दःश्नथ॑नोवीळि॒तस्पृ॒थुरिन्द्रः॑सु॒य॒ज्ञउ॒षसः॒स्व॑र्जनत् ॥ ४ ॥

अ॒न॒नु॒ऽदः । वृ॒ष॒भः । दोध॑तः । व॒धः । ग॒म्भी॒रः । ऋ॒ष्वः ।
अस॑मष्टऽकाव्यः । र॒ध्र॒ऽचो॒दः । श्नथ॑नः । वी॒ळि॒तः । पृ॒थुः ।
इन्द्रः॑ । सु॒ऽय॒ज्ञः । उ॒षसः॑ । स्वः॑ । ज॒न॒त् ॥ ४ ॥

अननुदः अनुपश्चाद्ददातीत्यनुदः आतश्चोपसर्गइतिकर्तरिकः सनास्तियस्यसतथोक्तः प्रभूतधनदानेनास्यसमानोनास्तीत्यर्थः अतएववृषभः कामानांवर्षितादोधतः दुधिर्हिंसाकर्मा हिंसकस्यासुरस्यवधः हन्ता गंभीरः महत्त्वेनगांभीर्योपेतः ऋष्वः महान् यद्वा दर्शनीयः सर्वैः असमष्टकाव्यः अशूव्याप्तौ कर्मणिनिष्ठा उदित्त्वादिड्विकल्पः नञ्समासः अन्यैरव्याप्तकर्मा रध्रचोदः रधहिंसासंराध्योः रध्राणांसमृद्धानांप्रेरकः यद्वा शत्रूणांहिंसकानांनोदकः श्नथनः शत्रूणांबलापहारेणशातयिता वीळितोदृढाङ्गः पृथुः स्वतेजसाजगद्व्याप्यवर्तमानः सुयज्ञः सुकर्माएतादृशइन्द्रः उषसः स्वः सूर्यंज्योतिः स्वःसूर्यइतिहिब्राह्मणम्[1]। सूर्यंचजनत् प्रादुश्चकार ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

य॒ज्ञेन॑गा॒तुम॒प्तुरो॑विविद्रि॒रे॒धियो॑हिन्वा॒नाउ॒शिजो॑मनी॒षिणः॑ ।
अ॒भि॒स्वरा॑नि॒षदा॒गाअ॑व॒स्यव॒इन्द्रे॑हिन्वा॒नाद्रवि॑णान्याशत ॥ ५ ॥

य॒ज्ञेन॑ । गा॒तुम् । अ॒प्ऽतुरः॑ । वि॒वि॒द्रि॒रे । धियः॑ । हि॒न्वा॒नाः ।
उ॒शिजः॑ । म॒नी॒षिणः॑ । अ॒भि॒ऽस्वरा॑ । नि॒ऽसदा॑ । गाः । अ॒व॒स्यवः॑ ।
इन्द्रे॑ । हि॒न्वा॒नाः । द्रवि॑णानि । आ॒श॒त ॥ ५ ॥

धियोहिन्वानाः स्तुतीरिन्द्रेप्रेरयन्तः उशिजः इन्द्रंकामयमानाः मनीषिणोमेधाविनोङ्गिरसः अप्तुरः अपांप्रेरकाः इन्द्राद्गातुंगवांमार्गंयज्ञेनतपसाविविद्रिरे लेभिरे ततः अवस्यवः रक्षणमिच्छन्तः इन्द्रे गाः स्तुतीर्हिन्वानाः हिगतिवृद्ध्योः स्वादिः प्रेरयन्तः तेङ्गिरसः अभिस्वराअभितः स्वरः स्वरणंशब्दनंयस्यतेनस्तोत्रेणनिषदाउपसदनेनचद्रविणानिगोधनानिआशत आप्नुवन् अश्नोतेर्लुङि बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यलुक् ॥ ५ ॥

---

[1] ऐ० ब्रा० २. ३१. ।

Funding by IKS-MoE

अथषष्ठी–

इन्द्र॒श्रेष्ठा॑नि॒द्रवि॑णानिधेहि॒चित्तिं॒दक्ष॑स्यसुभग॒त्वम॒स्मे ।
पोषं॑रयी॒णामरि॑ष्टिंत॒नूनां॑स्वा॒द्मानं॑वा॒चःसु॑दिन॒त्वमह्ना॑म् ॥६॥२७॥

इन्द्र॑ । श्रेष्ठा॑नि । द्रवि॑णानि । धे॒हि॒ । चित्ति॑म् । दक्ष॑स्य ।
सु॒भ॒ग॒ऽत्वम् । अ॒स्मे इति॑ । पोष॑म् । र॒यी॒णाम् । अरि॑ष्टिम् । त॒नूना॑म् ।
स्वा॒द्मान॑म् । वा॒चः । सु॒दि॒न॒ऽत्वम् । अह्ना॑म् ॥ ६ ॥ २७ ॥

हेइन्द्र श्रेष्ठान्युत्तमानिद्रविणानिधनानिअस्मभ्यंधेहि निधेहि दक्षस्य दक्षेर्भावेघञ् कर्मकरणसामर्थ्यस्यचित्तिंख्यातिंधेहि अस्मेअस्मभ्यंसुभगत्वंशोभनधनत्वंसौभाग्यंवानिधेहि रयीणांत्वयादत्तानांधनानांपोषंसमृद्धिंधेहि तनूनामङ्गानां यद्वा तायतेएभिःकुलमितितन्वः पुत्राः तनोतेः करणेउप्रत्ययः तेषामरिष्टिंअहिंसांधेहि तथास्मदीयायावाचः स्वाद्मानंस्वादुतांअह्नांसुदिनत्वंशोभनदिनत्वंचधेहि येषुहीन्द्रादयोदेवाइज्यन्ते तानिसुदिनानि तेषांभावःसुदिनत्वम् ॥६॥

॥ इतिद्वितीयस्यषष्ठेसप्तविंशोवर्गः ॥ २७ ॥

त्रिकद्रुकेष्वितिचतुर्ऋचमेकादशंसूक्तं गार्त्समदमैन्द्रं अत्रेयमनुक्रमणिका त्रिकद्रुकेषुचतुष्कमष्ट्याद्यतिशाक्वरमन्त्याष्टिर्वेति आद्या अष्टिच्छन्दाः चतुःषष्ट्यक्षरा अवशिष्टाःषष्ट्यक्षराः अतिक्कशर्यः अन्त्याष्टिर्वा षोडशिशस्त्रे त्रिकद्रुकेष्विनितृचः सूत्रितम्–त्रिकद्रुकेषुमहिषोयवाशिरंप्रोष्वस्मैपुरोरथमितितृचावातिच्छन्दसाविति अविवाक्येहनिमरुत्वतीयेप्रतिपत्तृचस्यत्रिकद्रुकेष्वितिप्रथमा दशमेहनीतिखण्डेसूत्रितम्–आत्वारथंयथोतयइत्येतस्याःस्थानेत्रिकद्रुकेषुमहिषोयवाशिरमिति इतिआश्वमेधिकेमध्यमेहनिमरुत्वतीयेआद्या तस्यविशेषान्वक्ष्यामइतिखण्डेसूत्रितम्–त्रिकद्रुकेषुमहिषोयवाशिरमिति मरुत्वतीयस्यप्रतिपदिति महाव्रतेपिमाध्यन्दिनेसवनेब्राह्मणाच्छंसिनःस्तोत्रियस्तृचः त्रिकद्रुकेषुमहिषोयवाशिरमितिस्तोत्रियइतिसूत्रितम् ।

तस्मिन्सूक्तेप्रथमा–

त्रिक॑द्रुकेषुमहि॒षोयवा॑शिरंतुवि॒शुष्म॑स्तृ॒पत्सोम॑मपिब॒द्विष्णु॑नासु॒तंयथाव॑शत् ।
सईं॑ममाद॒महि॒कर्म॒कर्त॑वेम॒हामु॒रुंसैनं॑सश्चद्दे॒वोदे॒वंस॒त्यमिन्द्रं॑स॒त्यइन्दुः॑ ॥१॥

Funding by IKS-MoE

त्रिऽक॑द्रुकेषु । म॒हि॒षः । यव॑ऽआशिरम् । तु॒वि॒ऽशुष्म॑ः । तृ॒पत् ।
सोम॑म् । अ॒पि॒ब॒त् । विष्णु॑ना । सु॒तम् । यथा॑ । अव॑शत् । सः । ई॒म् ।
म॒माद॑ । महि॑ । कर्म॑ । कर्त॑वे । म॒हाम् । उ॒रुम् । सः । ए॒न॒म् ।
स॒श्च॒त् । दे॒वः । दे॒वम् । स॒त्यम् । इन्द्र॑म् । स॒त्यः । इन्दु॑ः ॥ १ ॥

गृत्समदोब्रूते महिषः महान्पूज्यः तुविशुष्मः बहुबलः तृपत् तृपप्रीणनेतुदादिः आगमानुशासनस्यानित्यत्वान्नुमभावः तृप्यन्निन्द्रः त्रिकद्रुकेषुज्योतिर्गौरायुरित्येतन्नामकेषुआभिप्लविकेष्वहस्सुसुतमभिषुतंयवाशिरंयवमयैःसक्तुभिर्मिश्रितं आङ्पूर्वस्यश्रीणातेःक्विपिअपस्पृधेथामित्यादिनाशिरइत्यादेशः तंसोमंविष्णुनासहापिबत् यथा वशत् पूर्वंयथा तं सोममकामयततथापिबत् वशकान्तौ बहुलंछन्दसीतिशपोलुगभावः पीतः ससोमः महांमहान्तमुरुंतेजसाविस्तीर्णंईमेनमिन्द्रं ममादअमादयत् किमर्थं महिमहद्वृत्रहननादिलक्षणं कर्मकर्तवेकर्तुं सत्यंयथार्थभूतः इन्दुः स्रवन् देवोदीप्यमानः ससोमः सत्यंयथार्थभूतं देवंसोमंकामयमानमेनमिन्द्रं सश्चत् सश्चतिर्व्याप्तिकर्मा व्याप्नोतु ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अध॒त्विषी॑माँअ॒भ्योज॑सा॒क्रिविं॑यु॒धाभ॑व॒दारोद॑सीअपृणदस्य॒मज्मना॒प्रवा॑वृधे ।
अध॑त्ता॒न्यंज॒ठरे॒प्रेम॑रिच्यत॒सैनं॑सश्च॒द्देवोदे॒वंस॒त्यमिन्द्रं॑स॒त्यइन्दु॑ः॥२॥

अध॑ । त्विषि॑ऽमान् । अ॒भि । ओज॑सा । क्रिवि॑म् । यु॒धा ।
अ॒भ॒व॒त् । आ । रोद॑सी॒ इति॑ । अ॒पृ॒ण॒त् । अ॒स्य॒ । म॒ज्मना॑ ।
प्र । व॒वृ॒धे॒ । अध॑त्त । अ॒न्यम् । ज॒ठरे॑ । प्र । ई॒म् । अ॒रि॒च्य॒त॒ ।
सः । ए॒न॒म् । स॒श्च॒त् । दे॒वः । दे॒वम् । स॒त्यम् । इन्द्र॑म् । स॒त्यः ।
इन्दु॑ः ॥ २ ॥

अधअथ सोमपानानन्तरं त्विषीमान्दीप्तिमानिन्द्रः ओजसाबलेनक्रिविं तन्नामासुरंयुधायुद्धेनअभ्यभवत् अभिभूतवान् किञ्च सइन्द्रःरोदसीद्यावापृथिव्यौ आपृणत् स्वतेजसासमन्तात्पूरयामास तथाअस्यपीतस्यसोमस्यमज्मना बलेनप्रवावृधे प्रकर्षेणवर्धते यद्वा अस्यक्रिवेरसुर-

स्यमज्मनासारेणरोदसीअपूरयत् सइन्द्रः सोमंद्वेधाविभज्यान्यंभागंस्वकीयेजठरेअधत्त ईमेनमपरं भागंदेवेभ्यः प्रारिच्यत प्रारेचयत् एतेनार्धमिन्द्रायअर्धमन्येभ्योदेवेभ्यइत्युक्तंभवति तथा तैत्तिरीयकम्—यत्सर्वेषामर्धमिन्द्रःप्रतितस्मादिन्द्रोदेवतानांभूयिष्ठभाक्तमइति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

सा॒कंजा॒तःक्रतु॑नासा॒कमोज॑साववक्षिथ-
सा॒कंवृ॒द्धोवी॒र्यैः॑सास॒हिर्मृधो॒विच॑र्षणिः ।
दाता॒राधः॑स्तुव॒तेकाम्यं॒वसु॒सैनं॑सश्च॒द्देवोदे॒वंस॒त्यमिन्द्रं॑स॒त्यइन्दुः॑ ॥३॥

सा॒कम् । जा॒तः । क्रतु॑ना । सा॒कम् । ओज॑सा । व॒व॒क्षि॒थ॒ ।
सा॒कम् । वृ॒द्धः । वी॒र्यैः॑ । स॒स॒हिः । मृधः॑ । विऽच॑र्षणिः । दाता॑ ।
राधः॑ । स्तु॒व॒ते । काम्य॑म् । वसु॑ । सः । ए॒न॒म् । स॒श्च॒त् । दे॒वः ।
दे॒वम् । स॒त्यम् । इन्द्र॑म् । स॒त्यः । इन्दुः॑ ॥ ३ ॥

क्रतुनाकर्मणाप्रज्ञयावासाकं सहजातः साकमोजसाबलेनसहववक्षिथ विश्वंवोढुमिच्छसि वहेःसन्नंतस्यलिटिमन्त्रत्वादाम्नभवति किञ्च त्वंवीर्यैः शत्रुहननादिलक्षणैःपराक्रमैःसाकं सह वृद्धः प्रवृद्धः मृधोहिंसकान्संग्रामान्वासासहिः नलोकाव्ययेतिषष्ठीप्रतिषेधः तेषामभिभविता विचर्षणिः पुण्यकृतोऽपुण्यकृतश्चविशेषेणद्रष्टा स्तुवतेस्तोत्रंकुर्वाणाययजमानायराधः साधकं काम्यं प्रार्थनीयं वसुधनं दातासन्ववक्षिथेतिसमन्वयः सैनमितिपरोक्षनिर्देशः सिद्धार्थश्च ॥३॥

अथचतुर्थी—

तव॒त्यंनर्यं॑नृ॒तोप॑इन्द्रप्रथ॒मंपू॒र्व्यंदि॒विप्र॒वाच्यं॑कृ॒तम् ।
यद्दे॒वस्य॒शव॑सा॒प्रारि॑णा॒असुं॑रि॒णन्न॒पः ।
भुव॒द्विश्व॑म॒भ्यादे॑व॒मोज॑सावि॒दादूर्जं॑श॒तक्र॑तुर्वि॒दादिष॑म् ॥ ४॥२८॥

---

१ तै० सं० ५. ४.८.।

Funding by IKS-MoE

तव॑ । त्यत् । नर्य॑म् । नृ॒तो इति॑ । अप॑ः । इ॒न्द्र॒ । प्र॒थ॒मम् । पू॒र्व्य॑म् ।
दि॒वि । प्र॒ऽवाच्य॑म् । कृ॒तम् । यत् । दे॒वस्य॑ । शव॑सा । प्र ।
अरि॑णाः । असु॑म् । रि॒णन् । अ॒पः । भुव॑त् । विश्व॑म् । अ॒भि ।
अदे॑वम् । ओज॑सा । वि॒दात् । ऊर्ज॑म् । श॒तऽक्र॑तुः । वि॒दात् ।
इष॑म् ॥ ४ ॥ २८॥

नृतोसर्वेषांनर्तयितः हेइन्द्र नर्यंनराणांहितकरंप्रथमंप्रततं प्रथमंप्रततमितियास्कः[1] । पूर्व्यं पूर्वकालभवंत्वयाकृतं तवत्यत् तत्अपःकर्म दिविस्वर्गलोकेप्रवाच्यंप्रकर्षेणवक्तव्यं श्लाघनीयमित्यर्थः किंतत् देवस्यविजिगीषोरसुरस्यशवसाबलेनअसुंप्राणंरिणन्हिंसन्त्वंअपः तेननिरुद्धान्युदकानि प्रारिणाः प्रैरयः इतियदेतत्कर्मतत्प्रवाच्यमितिसमन्वयः परोक्षनिर्देशोवशिष्टः सइन्द्रः विश्वंव्याप्तंअदेवंतमोरूपमसुरंओजसाबलेनअभिभुवत्अभिभवतु किञ्च शतक्रतुरिन्द्रः ऊर्जंबलंविदात् लभतु इषंहविर्लक्षणमन्नंचविदात् विदिर्लाभे शविकरणी लेटचाडागमः ॥ ४ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यषष्ठेष्टाविंशोवर्गः ॥ २८ ॥

॥ इतिगार्त्समदेद्वितीयेमण्डलेद्वितीयोनुवाकः ॥ २ ॥

तृतीयेनुवाकेदशसूक्तानि तत्रेदमेकोनविंशत्यृचंगार्त्समदंप्रथमंसूक्तं अत्रेयमनुक्रमणिका गणानामेकोनाब्राह्मणस्पत्यंहबार्हस्पत्यास्तुदृष्टलिङ्गाःपञ्चदश्यन्तेत्रिष्टुभाविति पञ्चदशीएकोनविंशीचत्रिष्टुभौ शिष्टाजगत्यः यासुबृहस्पतिशब्दःश्रूयतेताबार्हस्पत्याः शिष्टाब्राह्मणस्पत्याः प्रवर्ग्येभिष्टवएतत्सूक्तं स्पृष्ट्वोदकमितिखण्डेसूत्रितम्—गणानांत्वाप्रथश्चयस्येति ।

तस्मिन्सूक्तेप्रथमा—

ग॒णानां॑त्वाग॒णप॑तिंहवामहेक॒विंक॑वी॒नामु॑प॒मश्र॑वस्तमम् ।
ज्ये॒ष्ठ॒रा॒जं॑ब्रह्म॑णांब्रह्मणस्पत॒आन॑ःशृ॒ण्वन्नू॒तिभि॑ःसीद॒साद॑नम् ॥ १॥

---

[1] नि० २. २२. ।

Funding by IKS-MoE

ग॒णाना॑म् । त्वा॒ । ग॒णऽप॑तिम् । ह॒वा॒म॒हे॒ । क॒विम् । क॒वी॒नाम् ।
उ॒प॒मश्र॑वःऽतमम् । ज्ये॒ष्ठ॒ऽराज॑म् । ब्रह्म॑णाम् । ब्र॒ह्म॒ण॒ः । प॒ते॒ ।
आ । न॒ः । शृ॒ण्वन् । ऊ॒तिऽभिः॑ । सी॒द॒ । सद॑नम् ॥ १ ॥

हेब्रह्मणस्पते ब्रह्मणोन्नस्यपरिवृढस्यकर्मणोवापतेपालयितः गणानांदेवादिगणानांसंबन्धिनंगणपतिंस्वीयानांपतिंकवीनांक्रान्तदर्शिनांकविंउपमश्रवस्तमं उपमीयतेनयेत्युपमा सर्वेषामन्नानामुपमानंश्रवोन्नंयस्यसतथोक्तः अतिशयेनोपमश्रवाः उपमश्रवस्तमः माङ्माने आतश्चोपसर्गे करणेअङ्प्रत्ययः ङ्यापोःसंज्ञाछन्दसोरितिह्रस्वत्वम् ज्येष्ठराजं ज्येष्ठाःप्रशस्यतमाः तेषांमध्येराजन्तं ब्रह्मणांमन्त्राणांस्वामिनंत्वात्वांहवामहे अस्मिन्कर्मण्याह्वयामः किञ्च नोस्माकं स्तुतीः आशृण्वन् त्वंऊतिभिः पालनैर्हेतुभूतैः सादनंसीदंत्यस्मिन्नितिसदनंयज्ञगृहमासीदोपविश ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

दे॒वाश्चि॑त्तेअसु॒र्य॑प्रचे॑तसो॒बृह॑स्पतेय॒ज्ञियं॑भा॒गमा॑नशुः ।
उ॒स्राइ॑व॒सूर्यो॒ज्योति॑षाम॒होविश्वे॑षा॒मिज्ज॑नि॒ताब्रह्म॑णामसि ॥२॥

दे॒वाः । चि॒त् । ते॒ । अ॒सु॒र्य॒ । प्रऽचे॑तसः । बृह॑स्पते । य॒ज्ञिय॑म् ।
भा॒गम् । आ॒न॒शु॒ः । उ॒स्राःऽइ॑व । सूर्य॑ः । ज्योति॑षा । म॒हः ।
विश्वे॑षाम् । इत् । ज॒नि॒ता । ब्रह्म॑णाम् । अ॒सि॒ ॥ २ ॥

असुर्य असुराणांहन्तः हेबृहस्पते प्रचेतसः प्रकृष्टज्ञानाः तेत्वदीयादेवाश्चित् देवाअपि यज्ञियंयज्ञार्हंभागमानशुः प्राप्नुवन् यद्वा प्रचेतसइतिबृहस्पतेर्विशेषणं प्रकृष्टज्ञानवतस्तेतवसंबन्धिनोदेवाइतियोजनीयं यद्वा प्रचेतसः विभक्तिपरिणामः प्रचेतसित्वयिसतिदेवाः यज्ञियं भागमानशिरे कर्मविघ्नकारिणामसुराणां रक्षोघ्नमन्त्रैरपाकरणात् नवैब्रह्मण्वद्रिष्यतीतिश्रवणात्। ज्योतिषातेजसामहः मंहनीयः सूर्यंउस्राइव उस्राः किरणाः स्फायितंचीत्यादिनारक्प्रत्ययः यथाकिरणान् जनयति तथाविश्वेषां सर्वेषांब्रह्मणांमन्त्राणां जनितेत् जनयितैवासि जनितामन्त्रेइतिनिपातनाण्णिलोपः ॥ २ ॥

---

१ ऐ० ब्रा० १. १३.।

Funding by IKS-MoE

अथतृतीया—

आवि॒बाध्या॑परि॒राप॒स्तमाँ॑सिच॒ज्योति॑ष्मन्तं॒रथ॑मृ॒तस्य॑तिष्ठसि ।
बृह॑स्पतेभी॒मम॑मित्र॒दम्भ॑नंरक्षो॒हणं॑गोत्र॒भिदं॑स्व॒र्विद॑म् ॥ ३ ॥

आ । वि॒ऽबाध्य॑ । प॒रि॒ऽरपः॑ । तमाँ॑सि । च॒ । ज्योति॑ष्मन्तम् । रथ॑म् ।
ऋ॒तस्य॑ । ति॒ष्ठ॒सि॒ । बृह॑स्पते । भी॒मम् । अ॒मि॒त्र॒ऽदम्भ॑नम् ।
र॒क्षः॒ऽहन॑म् । गो॒त्र॒ऽभिद॑म् । स्व॒ःऽविद॑म् ॥ ३ ॥

हेबृहस्पते परिरपः परितःरपःपापरूपंरक्षः यद्वा रपलपव्यक्तायांवाचि क्विप् परिवदतोनिन्दकान् तमांसिचविबाध्यतेजसानिराकृत्य ज्योतिष्मंतंज्योतिषातद्वन्तं ऋतस्ययज्ञस्यप्रापकं भीमंशत्रूणांभयंकरं अमित्रदंभनं शत्रूणां हिंसकं तदेवाह रक्षोहणं रक्षसांहन्तारं गोत्रभिदं मेघानांभेत्तारं स्वर्विदं स्वर्गस्यलंभकंरथमातिष्ठसि अधितिष्ठसि ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

सु॒नी॒तिभि॑र्नयसि॒त्राय॑से॒जनं॒यस्तुभ्यं॒दाशा॒न्नतमंहो॑अश्नवत् ।
ब्र॒ह्म॒द्विष॒स्तप॑नोम॒न्यु॒मीर॑सि॒बृह॑स्पते॒महि॒तत्ते॑महि॒त्व॒नम् ॥ ४ ॥

सु॒नी॒तिऽभिः॑ । न॒य॒सि॒ । त्राय॑से । जन॑म् । यः । तुभ्य॑म् । दाशा॑त् ।
न । तम् । अंहः॑ । अ॒श्न॒व॒त् । ब्र॒ह्म॒ऽद्विषः॑ । तप॑नः । म॒न्यु॒ऽमीः ।
अ॒सि॒ । बृह॑स्पते । महि॑ । तत् । ते॒ । म॒हि॒ऽत्व॒नम् ॥ ४ ॥

हेबृहस्पते सुनीतिभिः शोभनानीतयोयेषुतेसुनीतयः सन्मार्गाःतैर्जनंनयसि अपेक्षितफलंप्रापयसि त्रायसेजनमापद्भ्योरक्षसिच किञ्च योयजमानःतुभ्यं हविर्लक्षणमन्नंदाशात् प्रयच्छेत् दाशृदाने लेट्याडागमः तमंहः पापंपापरूपदारिद्र्यं वानाश्नवत् नप्राप्नुयात् अश्नोतेर्लेटिव्यत्ययेनपरस्मैपदं अडागमः ब्रह्मद्विषः ब्राह्मणानांमन्त्राणांवाद्वेष्टुः तपनः तापकोसि किञ्च मन्युमीः मन्योःक्रोधस्यपरेषांज्ञानस्यवाहिंसकोसि मीङ्हिंसायां क्विप् तेतवतत्तादृशं महिमहत्प्रभूतं महित्वनं माहात्म्यमस्ति ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी-

नतमंहोनदुरितंकुतश्चननारातयस्तितिरुर्नद्वयाविनः ।
विश्वाइदस्माध्वरसोविबाधसेयंसुगोपारक्षसिब्रह्मणस्पते॥५॥२९॥

न । तम् । अंहः । न । दुःऽइतम् । कुतः । चन । न । अरातयः ।
तितिरुः । न । द्वयाविनः । विश्वाः । इत् । अस्मात् । ध्वरसः ।
वि । बाधसे । यम् । सुऽगोपाः । रक्षसि । ब्रह्मणः । पते ॥ ५ ॥२९॥

हेब्रह्मणस्पते सुगोपाः सुष्ठुपालयितात्वंयंजनंरक्षसि पालयसि तंजनंअंहः आहन्तव्यं दुःखंनबाधते दुरितंतत्कारणंपापंचनबाधते अरातयः हिंसकाः तंजनंकुतश्चन सर्वासुदिक्षुन तितिरुः तिरतिर्हिंसाकर्मा लिट् नाहिंसन्ति तथाद्वयाविनःमनस्यन्यक्रियायांचान्यदित्येतद्द्वयं येषामस्तितेद्वयाविनोवञ्चकाः तेपितंजनंनबाधन्ते किञ्चअस्मात् ध्वरसोहिंसिकाः विश्वाः सर्वाः सेनाः तदर्थंविबाधसेइत् विशेषेणबाधसएव ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यषष्ठेएकोनत्रिंशोवर्गः॥ २९ ॥

अथषष्ठी-

त्वंनोगोपाःपथिकृद्विचक्षणस्तवव्रतायमतिभिर्जरामहे ।
बृहस्पतेयोनोअभिह्वरोदधेस्वातंमर्मर्तुदुच्छुनाहरस्वती ॥ ६ ॥

त्वम् । नः । गोपाः । पथिऽकृत् । विऽचक्षणः । तव । व्रताय ।
मतिऽभिः । जरामहे । बृहस्पते । यः । नः । अभि । ह्वरः । दधे ।
स्वा । तम् । मर्मर्तु । दुच्छुना । हरस्वती ॥ ६ ॥

हेबृहस्पते त्वंनोस्माकं गोपाः पालयिता पथिकृत्सन्मार्गकृच्चभवसि विचक्षणः विशेषेण द्रष्टासर्वज्ञस्त्वं तवव्रतायत्वत्संबन्धिनेयज्ञाय मतिभिःस्तोत्रैःजरामहे स्तुमः जरतिःस्तुतिकर्मा यःपुमान्नोस्मानभिअभिलक्ष्यह्वरः ह्वृकौटिल्येभावेअसुन् कौटिल्यंदधेविदधाति तंस्वास्वीयादुच्छुनादुर्बुद्धिः हरस्वती वेगवतीसती मर्मर्तु मारयतु मृङ्प्राणत्यागे अन्तर्भावितण्यर्थस्य यङ्लुकिलोटिरूपम् ॥ ६ ॥

Funding by IKS-MoE

अथसप्तमी—

उ॒तवा॒योनो॑म॒र्चया॒दना॑गसोराती॒वामर्तः॑सानु॒कोवृकः॑ ।
बृह॑स्पते॒अप॒तंव॑र्तयाप॒थःसु॒गंनो॑अ॒स्यैदे॒ववी॑तयेकृधि ॥ ७ ॥

उ॒त । वा॒ । यः । न॒ः । म॒र्चया॑त् । अना॑गसः । अ॒रा॒ति॒ऽवा । मर्तः॑ ।
सा॒नु॒कः । वृकः॑ । बृह॑स्पते । अप॑ । तम् । व॒र्त॒य॒ । प॒थः । सु॒ऽगम् ।
न॒ः । अ॒स्यै । दे॒वऽवी॑तये । कृ॒धि॒ ॥ ७ ॥

उतवाअपिचहेबृहस्पते अरातीवाअभिमुखमागमनवान् सानुकः समुच्छ्रितः सानुसमुच्छ्रितमिति[1]यास्कः । वृकः वृकआदाने धनादीनामादाता योमर्तोमनुष्यः अनागसोपराधहीनान्नोस्मान्मर्चयात् मर्चयतिर्हिंसाकर्मा हिंस्यात् तंमर्तं पथोवैदिकान्मार्गादपवर्तय निवर्तय नोस्माकं अस्यैदेववीतये देवानांवीतिंसोमभक्षणमर्चयतीतिदेववीतिर्यज्ञः अस्यै देववीतयेअस्मै यज्ञायनोस्माकंसुगंसुष्ठुगन्तव्यंमार्गंकृधिकुरु यज्ञानुष्ठानायसुमतिंदेहीत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

त्रा॒तारं॑त्वात॒नूनां॑हवाम॒हेव॑स्पर्तरधिव॒क्तार॑मस्म॒युम् ।
बृह॑स्पतेदेव॒निदो॒निब॑र्हय॒मादु॒रेवा॒उत्त॑रंसु॒म्नमुन्न॑शन् ॥ ८ ॥

त्रा॒तार॑म् । त्वा॒ । त॒नूना॑म् । ह॒वा॒म॒हे॒ । अव॑ऽस्पर्तः । अ॒धि॒ऽव॒क्तार॑म् ।
अ॒स्म॒ऽयुम् । बृह॑स्पते । दे॒व॒ऽनिदः॑ । नि । ब॒र्ह॒य॒ । मा । दु॒ःऽएवाः॑ ।
उत्ऽत॑रम् । सु॒म्नम् । उत् । न॒श॒न् ॥ ८ ॥

अवस्पर्तः उपद्रवेभ्यः पारयितः यद्वा अवसारक्षणेनआपद्भ्यः पारयितः हेबृहस्पते तनूनामङ्गानां पुत्रादीनांवात्रातारंपालयितारंअधिवक्तारं अस्मासुपक्षपातेनअधिकंवक्तारं अस्मयुं हविःप्रदानस्मान् कामयमानं त्वात्वांहवामहे अस्मिन्कर्मणिआह्वयामः किञ्च देवनिदोदेवनिन्दकानसुरान्निबर्हय विनाशय दुरेवाः दुष्टगमनादुर्बुद्धयः शत्रवः उत्तरंउत्कृष्टतरं सुम्नंसुखंमाउन्नशन् माव्याप्नुवन्तु ॥ ८ ॥

---

[1] नि० २. २४.

अथनवमी–

त्वया॑व॒यंसु॒वृधा॑ब्रह्मणस्पतेस्पा॒र्हा॑वसु॑मनु॒ष्याद॑दीमहि ।
यानो॑दू॒रेत॒ळितो॒याअरा॑तयो॒भिसन्ति॑ज॒म्भया॒ताअ॑न॒प्नसः॑ ॥ ९ ॥

त्वया॑ । व॒यम् । सु॒ऽवृधा॑ । ब्र॒ह्म॒णः॒ । प॒ते॒ । स्पा॒र्हा॑ । वसु॑ । म॒नु॒ष्या॑ ।
आ । द॒दी॒म॒हि॒ । याः । नः॒ । दू॒रे । त॒ळितः॑ । याः । अरा॑तयः । अ॒भि ।
सन्ति॑ । ज॒म्भय॑ । ताः । अ॒न॒प्नसः॑ ॥ ९ ॥

हेब्रह्मणस्पते सुवृधासुष्ठुवर्धयित्रा त्वयाहेतुनावयं स्पार्हास्पृहणीयानिवसुधनानिमनुष्यासुपांसुलुगितिचतुर्थीबहुवचनस्याकारः मनुष्येभ्योदातृभ्यः आददीमहि गृह्णीमहि आङोदोनास्यविहरणेइत्यात्मनेपदम् दूरेदूरदेशेयाअरातयः याश्चतळितोन्तिकेअरातयः नोस्मानभिसन्ति अभिभवन्ति अनप्नसः कर्महीनान् ताः अरातीः तान्शत्रून्जंभय नाशय जभिनाशनेचुरादिः अत्रनिरुक्तम्–त्वयावयंसुवर्धयित्राब्रह्मणस्पतेस्पृहणीयानिवसूनिमनुष्येभ्यआददीमहियाश्चनोदूरेतळितोयाश्चान्तिकेरातयोदानकर्माणोवादानप्रज्ञावाजंभयताअनप्नसोप्नइतिरूपनामेति ॥ ९ ॥

अथदशमी–

त्वया॑व॒यमु॑त्त॒मंधी॑महे॒वयो॒बृह॑स्पते॒पप्रि॑णा॒सस्नि॑नायु॒जा ।
मानो॑दु॒ःशंसो॑अभिदि॒प्सुरी॑शत॒प्रसु॒शंसा॑म॒तिभि॑स्तारिषीमहि ॥ १० ॥ ३० ॥

त्वया॑ । व॒यम् । उ॒त्ऽत॒मम् । धी॒म॒हे॒ । वयः॑ । बृह॑स्पते । पप्रि॑णा ।
सस्नि॑ना । यु॒जा । मा । न॒ः । दु॒ःऽशंसः॑ । अ॒भि॒ऽदि॒प्सुः । ई॒श॒त ।
प्र । सु॒ऽशंसाः॑ । म॒तिऽभिः॑ । ता॒रि॒षी॒म॒हि॒ ॥ १० ॥ ३० ॥

हेबृहस्पते पप्रिणा पृपालनपूरणयोः आदृगमहनेतिकिन्प्रत्ययः छान्दसोयणादेशः कामानांपूरकेण सस्निनाशुद्धेनयुजासहायेनत्वयाहेतुनाउत्तमंवयोहविर्लक्षणमन्नंवयंधीमहे धारयामः धीधारणे दैवादिकः दुःशंसःदुःशंसनीयः अभिदिप्सुः अभिदंभितुंअभिभवितुमिच्छुः पुरुषः नो-

---

१ नि० ३. ११.।

स्माकंमाईशत मा ईशिष्ट ईश्वरोमाभवतु ईशऐश्वर्येलेटचडागमः वयंमतिभिः स्तोत्रैः सुशंसाः शोभनशंसनोपेताः सन्तः प्रतारिषीमहि प्रकर्षेणवर्धेमहि ॥ १० ॥

॥ इतिद्वितीयस्यषष्ठेत्रिंशोवर्गः ॥ ३० ॥

अथैकादशी—

अ॒ना॒नु॒दोवृ॑ष॒भोजग्मि॑राह॒वंनिष्ट॑प्ता॒शत्रुं॒पृत॑नासुसास॒हिः ।
असि॑स॒त्यऋ॑ण॒याब्र॑ह्मणस्पतउ॒ग्रस्य॑चिद्दमि॒तावी॑ळु॒ह॒र्षिणः॑ ॥११॥

अ॒न॒नु॒ऽदः । वृ॒ष॒भः । जग्मिः॑ । आ॒ऽह॒वम् । निःऽत॑प्ता । शत्रु॑म् ।
पृत॑नासु । स॒स॒हिः । असि॑ । स॒त्यः । ऋ॒ण॒ऽयाः । ब्र॒ह्म॒णः॒ । प॒ते॒ ।
उ॒ग्रस्य॑ । चि॒त् । द॒मि॒ता । वी॒ळु॒ऽह॒र्षिणः॑ ॥ ११ ॥

हेब्रह्मणस्पते अनानुदः अनुपश्चाद्ददातीत्यनुदः सयस्यनास्तीत्यननुदः दात्रन्तरशून्यइत्यर्थः अतएववृषभः कामानांवर्षिताआहवंआहूयतेत्रेतिआहवोयुद्धं आङियुद्धइतिअप्प्रत्ययः संप्रसारणंच तद्युद्धंजग्मिःगन्ता आदृगमहनेतिकिन्प्रत्ययः लिड्वद्भावादाहवमित्यत्रषष्ठीप्रतिषेधः शत्रुंशातयितारं निष्टप्तानितरांतस्यतापकः तृन्नन्तत्वात्षष्ठीप्रतिषेधः निसस्तपतावनासेवनेइतिषत्वम् तादौचनितीतिगतेःस्वरः पृतनासुसङ्ग्रामेषुसासहिः शत्रूणामभिभविता एतादृशस्त्वं सत्यः सत्यपराक्रमः सत्यप्रज्ञोवासि ऋणयाः ऋणस्ययावयितासि युमिश्रणामिश्रणयोः ण्यन्तस्यक्विप्णिलोपेलोपोव्योर्वलीतिवलोपः किञ्च उग्रस्यचित् ओजस्विनोपि दमिताउपशमयितावीळु हर्षिणः दृढहर्षस्यकामुकस्यनास्तिकस्यदमयितासि ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

अदे॑वेन॒मन॑सा॒योरि॑ष॒ण्यति॑शा॒सामु॒ग्रोमन्य॑मानो॒जिघां॑सति ।
बृह॑स्पते॒माप्रण॒क्तस्य॑नोव॒धोनिक॑र्मम॒न्युंदु॒रेव॑स्य॒शर्ध॑तः ॥ १२ ॥

अदे॑वेन । मन॑सा । यः । रि॒ष॒ण्यति॑ । शा॒साम् । उ॒ग्रः । मन्य॑मानः ।
जिघां॑सति । बृह॑स्पते । मा । प्रण॑क् । तस्य॑ । नः॒ । व॒धः । नि ।
क॒र्म॒ । म॒न्युम् । दुः॒ऽएव॑स्य । शर्ध॑तः ॥ १२ ॥

Funding by IKS-MoE

यःपुमान् अदेवेनदेवानमन्यमानेन यद्वाआसुरवृत्तिविशिष्टेनमनसास्मान् रिषण्यति हिनस्ति दुरस्युर्द्रविणस्युर्वृषण्यतिरिषण्यतीतिनिपातितः यश्चोग्रः पापचित्तः मन्यमानः आत्मानं बहुमन्यमानः पुमान्शासां उक्थस्यशंसितारं यद्वा अस्माकमाशंसांशासितॄणां उग्र इतिवायोजनीयं अस्मान् जिघांसतिहन्तुमिच्छति हन्तेःसनिअज्झनगमांसनीतिदीर्घः हेबृहस्पते तस्यवधः वध्यतेनेनेतिवधआयुधं नोस्मान् मापृणक् मासंपर्कयतु पृचीसंपर्के श्नम्विकरणी व्यत्ययेनअमागमः चादिलोपेइतिननिघातः व्यत्ययेनाद्युदात्तः किञ्च दुरेवस्यदुष्टगमनस्यशर्धतोबलवतः यद्वा दुष्टाभिसन्धेःवेगंकुर्वतः तस्यमन्युं क्रोधंज्ञानंवानिकर्म त्वत्प्रसादान्निराकुर्मश्च ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी–

भरेषुहव्योनमसोपसद्योगन्तावाजेषुसनिताधनंधनम् ।
विश्वाइदर्योअभिदिप्स्वो३मृधोबृहस्पतिर्विववर्हारथाँइव ॥१३॥

भरेषु । हव्यः । नमसा । उपऽसद्यः । गन्ता । वाजेषु । सनिता ।
धनम्ऽधनम् । विश्वाः । इत् । अर्यः । अभिऽदिप्स्वः । मृधः ।
बृहस्पतिः । वि । ववर्ह । रथान्ऽइव ॥ १२ ॥

सबृहस्पतिः भरेषुसङ्ग्रामेषुहव्यः योद्धृभिःस्वरक्षणार्थमाह्वातव्यः नमसोपसद्यः सर्वैर्नमसोपसदनीयः किञ्च वाजेषुगन्तासंग्रामेषुरक्षार्थंगमनशीलः तथाधनंधनंसनितासंभक्तादातावा तृन्नन्तत्वातषष्ठीप्रतिषेधः तथाअर्यः स्वामीबृहस्पतिः अभिदिप्स्वः अभिभवनेच्छावतीः विश्वाइत् सर्वाएवमृधः हिंसकाः सेनारथानिवयुद्धेवेगेनपरकीयान् रथानिवविववर्ह विशेषेण शिथिलीचकार यद्वा इवशब्दाश्चार्थे रथांश्चविववर्ह लडर्थेलिट् ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी–

तेजिष्ठयातपनीरक्षसस्तपयेत्वानिदेदधिरेदृष्टवीर्यम् ।
आविस्तत्कृष्वयदसत्तउक्थ्यं१बृहस्पतेविपरिरापोअर्दय ॥ १४ ॥

Funding by IKS-MoE

तेजि॑ष्ठया । त॒प॒नी । र॒क्षसः॑ । त॒प॒ । ये । त्वा॒ । नि॒दे॑ । द॒धि॒रे ।
दृ॒ष्टऽवी॑र्यम् । आ॒विः । तत् । कृ॒ष्व॒ । यत् । अस॑त् । ते॒ । उ॒क्थ्य॑म् ।
बृह॑स्पते । वि । प॒रि॒ऽरपः॑ । अ॒र्द॒य॒ ॥ १४ ॥

हेबृहस्पते तेजिष्ठयातिशयेनतिग्मया तपनीतापकारिण्याहेत्यारक्षसोराक्षसांस्तप तापय येराक्षसाः दृष्टवीर्यंयुद्धेषुदृष्टपराक्रमं त्वात्वांनिदेनिन्दायाविषयंदधिरे कृतवन्तः तान्तापयेतिसमन्वयः तेतवउक्थ्यंसर्वैःप्रशंसनीयंयद्वीर्यमसत्पूर्वमासीत् तदधुनाआविष्कृष्व प्रकटीकुरु तेनचवीर्येणपरिरापः परिवदतोनिन्दकानसुरान् व्यर्दय विशेषेणबाधस्व ॥ १४ ॥

बार्हस्पत्येपशौएषाहविषोनुवाक्या प्रदानानामितिखण्डेसूत्रितम्—बृहस्पतेअतियदर्यो-अर्हात्तमृत्वियाउपवाचःसचन्तइति एषैवाश्विनशस्त्रेपरिधानीया सूत्रितञ्च—बृहस्पतेअतियदर्योअर्हादितिपरिधानीयेति ।

सैषासूक्तेपञ्चदशी—

बृह॑स्पते॒अति॒यद॒र्यौअर्हा॑द्द्यु॒मद्वि॒भाति॒क्रतु॑म॒ज्जने॑षु॒ ।
यद्दी॒दय॒च्छव॑सऋतप्रजात॒तद॒स्मासु॒द्रवि॑णंधेहि॒चि॒त्रम् ॥ १५ ॥ ३१ ॥

बृह॑स्पते । अति॑ । यत् । अ॒र्यः । अर्हा॑त् । द्यु॒ऽमत् । वि॒ऽभाति॑ ।
क्रतु॑ऽमत् । जने॑षु । यत् । दी॒दय॑त् । शव॑सा । ऋ॒त॒ऽप्र॒जा॒त॒ । तत् ।
अ॒स्मासु॑ । द्रवि॑णम् । धे॒हि॒ । चि॒त्रम् ॥ १५ ॥ ३१ ॥

ऋतप्रजात सत्येनोत्पन्नहेबृहस्पते अर्यःश्रेष्ठोब्राह्मणः सर्वान्कामानतिअतीत्ययद्ब्रह्मवर्चसं तेजः अर्हात्पूजयेत् अर्हपूजायां लेट्याडागमः जनेषुब्राह्मणेषुद्युमत् दीप्तियुक्तंक्रतुमत् ज्ञानोपेतंयद्ब्रह्मवर्चसंविभाति विशेषेणदीप्यते यच्चशवसाबलेनस्वाश्रयंजनंदीदयत् दीदयतिर्दीप्तिकर्मा दीपयति चित्रंचायनीयंतद्ब्रह्मवर्चसरूपंद्रविणंअस्मासुधेहिनिधेहि यद्वा अर्यउदारोपि त्वयादत्तंधनंअतीवार्हात् श्रद्दधीत यच्चत्वद्दत्तंधनंजनेषुतवस्तोत्रंकुर्वाणेषुदीप्तियुक्तंकर्मसाधनंचविभाति यच्चधनं शवसान्नादिसमृद्ध्यादीदयत् स्वाश्रयंदीपयति तादृशं धनमस्मासुधेहि तथाच ब्राह्मणम्—बृहस्पतेअतियदर्योअर्हादित्येतयापरिदध्यात्तेजस्कामोब्रह्मवर्चसकामोतीववान्यान्ब्र-

Funding by IKS-MoE

ह्मवर्चसमर्हतिद्युमदितिद्युमदिववैब्रह्मवर्चसंविभातीतिवीववैब्रह्मवर्चसंभातियद्दीदयच्छवसऋतप्रजातेतिदीदायेववैब्रह्मवर्चसंतदस्मासुद्रविणंधेहिचित्रमितिचित्रमिववैब्रह्मवर्चसंब्रह्मवर्चसीब्रह्मयशसीभवंतीति ॥ १५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यषष्ठेएकत्रिंशोवर्गः ॥ ३१ ॥

अथषोडशी—

मान॑ःस्ते॒नेभ्यो॒येअ॒भिद्रु॒हस्प॒दे॑नि॑रा॒मिणो॑रि॒पवो॑न्ने॑षुजागृ॒धुः ।
आदे॒वाना॒मोह॑ते॒विव्र॒यो॑हृ॒दिबृह॑स्पते॒नप॒रःसाम्नो॑विदुः ॥ १६ ॥

मा । न॒ः । स्ते॒नेभ्य॑ः । ये । अ॒भि । द्रु॒हः । प॒दे । नि॒रा॒मिण॑ः ।
रि॒पव॑ः । अन्ने॑षु । जा॒गृ॒धुः । आ । दे॒वाना॑म् । ओह॑ते । वि । व्रय॑ः ।
हृ॒दि । बृह॑स्पते । न । प॒रः । साम्न॑ः । वि॒दुः ॥ १६ ॥

हेबृहस्पते नोस्मान्स्तेनेभ्यः स्त्यानमस्तियेषुइतिस्तेनाश्चौराः तेभ्योमादाः तान्दर्शयति येचौराद्रुहः प्राणद्रोहस्यपदेस्थानेनिरामिणः नितरांरमणशीलाः रिपवः हिंसकाःसन्तः अन्नेषुपरकीयेषु अभिजागृधुः अभिकांक्षन्ति गृधुअभिकांक्षायां लिटिरूपं येचदेवानांविव्रयः विशेषेणवर्जनं व्रीव्लीइतिधातूवर्जनेवर्तेते यएवंविद्वान्दक्षिणांप्रतिगृह्णातिनैनंदक्षिणाव्लीनातीतिएकस्यवर्जनार्थेदृष्टत्वादपरस्यापिवर्जनार्थत्वम् तत्हृदिस्वकीयेहृदयेआओहतेआवहन्ति देवानांयागान्स्तुतींश्चनकरवामेतिमन्यन्तइतियावत् तेभ्योस्मान्मादाइतिसमन्वयः येपुमांसः साम्नः साममयात्त्वत्तः परः परस्तादन्यदुत्कृष्टंसामयद्रक्षोघ्नं सामवैरक्षोहमितिश्रुतेः । नविदुर्नजानन्ति किन्तु सर्वसाधकंसामत्वामेवविदुषोस्मान् स्तेनेभ्योमादाः ॥ १६ ॥

अथसप्तदशी—

विश्वे॑भ्यो॒हित्वा॒भुव॑नेभ्य॒स्परि॒त्वष्टाज॑न॒त्साम्न॑ःसाम्नः॒कविः ।
सऋ॑ण॒चिदृ॑ण॒याब्रह्म॑ण॒स्पति॑र्द्रुहो॒हन्ता॒मह॒ऋ॒तस्य॑ध॒र्तरि॑ ॥ १७ ॥

---

१ ऐ० ब्रा० ४. ११. । २ तै० सं० ६. ६. ३. ।

विश्वे॑भ्यः । हि । त्वा॒ । भुव॑नेभ्यः । परि॑ ।
त्वष्टा॑ । अज॑नत् । साम्न॑ःऽसाम्नः । क॒विः ।
सः । ऋ॒ण॒ऽचित् । ऋ॒ण॒ऽयाः । ब्रह्म॑णः । पति॑ः । द्रु॒हः । ह॒न्ता ।
म॒हः । ऋ॒तस्य॑ । ध॒र्तरि॑ ॥ १७ ॥

हेब्रह्मणस्पते त्वष्टाप्रजापतिः विश्वेभ्योभुवनेभ्यस्परिसर्वेभ्योभूतजातेभ्यः उत्कृष्टंत्वात्वां अजनद्धि अजीजनत्खलु ततस्त्वंसाम्नःसाम्नः सर्वस्यापिसाम्नःकविः कुशब्दे अचइरितिइप्रत्ययः उच्चारयिताकर्तासि यद्वा कविःक्रान्तदर्शीत्वष्टासाम्नःसाम्नः सर्वस्यापिसाम्नःसारेण त्वामजीजनत् किञ्च सब्रह्मणस्पतिः महोमहतऋतस्ययज्ञस्यधर्तरि धारकेयजमानेऋणचित् स्तोतृकाममृणमिवचिनोतीतिऋणचित् किञ्च ऋणयाः पापरूपस्यऋणस्ययावयितापृथक्कर्ताचद्रुहः कर्मणोद्रोग्धुरसुरस्यहन्ताभवेति ॥ १७ ॥

अथाष्टादशी–

तव॑श्रि॒येव्य॑जिहीत॒पर्व॑तो॒गवां॑गो॒त्रमु॒दसृ॑जो॒यद॑ङ्गिरः ।
इन्द्रे॑णयु॒जातम॑सा॒परी॑वृतं॒बृह॑स्पते॒निर॒पामौ॑ब्जोअर्ण॒वम् ॥ १८ ॥

तव॑ । श्रि॒ये । वि । अ॒जि॒ही॒त॒ । पर्व॑तः । गवा॑म् । गो॒त्रम् ।
उ॒त्ऽअसृ॑जः । यत् । अ॒ङ्गि॒रः॒ । इन्द्रे॑णा । यु॒जा । तम॑सा । परि॑ऽवृतम् ।
बृह॑स्पते । निः । अ॒पाम् । औ॒ब्जः॒ । अ॒र्ण॒वम् ॥ १८ ॥

अङ्गिरः आङ्गिरसहेबृहस्पते गवामावारकोबलेनाधिष्ठितः पर्वतः तवश्रियेआश्रयणार्थं व्यजिहीत विवृतद्वारतामगच्छत् ततस्त्वंयद्यदागोत्रं इनित्रकटच्चचश्चेतिसमूहार्थेत्रप्रत्ययः गवां समूहमुदसृजोनिरगमयः तदाइन्द्रेणयुजासहायेनयुक्तस्त्वंतमसावृत्रासुरेणपरीवृतंपरितआक्रान्तंअपामर्णवंस्थानभूतं मेघंनिरौब्जः नितरामधोमुखमकार्षीः ॥ १८ ॥

अथैकोनविंशी–

ब्रह्म॑णस्पते॒त्वम॒स्ययु॒न्तासू॒क्तस्य॑बोधि॒तन॑यंचजिन्व ।
विश्वं॒तद्भ॒द्रंयद॑वन्तिदे॒वाबृ॒हद्व॑देमवि॒दथे॑सु॒वीराः॑ ॥ १९ ॥ ३२ ॥

ब्रह्म॑णः । प॒ते॒ । त्वम् । अ॒स्य । य॒न्ता । सु॒ऽउ॒क्तस्य॑ । बो॒धि॒ ।
तन॑यम् । च॒ । जि॒न्व॒ । विश्व॑म् । तत् । भ॒द्रम् । यत् । अव॑न्ति ।
दे॒वाः । बृ॒हत् । व॒दे॒म॒ । वि॒दथे॑ । सु॒ऽवीराः॑ ॥ १९ ॥ ३२ ॥

हेब्रह्मणस्पते ब्रह्मणांस्तोत्राणामधिपते अस्यजगतोयन्तानियामकस्त्वं सूक्तस्यअस्मदीयमिदं ब्राह्मणस्पत्यंसूक्तंबोधि बुध्यस्व त्वंतनयंपुत्रपौत्रादिलक्षणंसन्तानंचजिन्व जिविःप्रीणनार्थः लोटिरूपम् प्रीणय भवादृशादेवायदवन्तिरक्षन्ति तत्तादृशंविश्वंसर्वंभद्रंकल्याणंभवति अतोवयं विदथेस्मिन् यज्ञेसुवीराः शोभनपुत्रपौत्राःसन्तः बृहत्प्रभूतमिदंस्तोत्रंवदेमब्रूयाम ॥ १९ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यषष्ठेद्वात्रिंशोवर्गः ॥ ३२ ॥

वेदार्थस्यप्रकाशेनतमोहार्दंनिवारयन् । पुमर्थांश्चतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

इतिश्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरन्धरेणसायणाचार्येणविरचिते माधवीयेवेदार्थप्रकाशेऋक्संहिताभाष्येद्वितीयाष्टकेषष्ठोध्यायः ॥ ६ ॥

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

यस्यनिःश्वसितंवेदायोवेदेभ्योखिलंजगत् ॥ निर्ममेतमहंवन्देविद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १ ॥

अथऋषिच्छन्दोदेवताविनियोगपुरःसरंसप्तमो व्याख्यायते गार्त्समदस्यद्वितीयमण्डलस्य तृतीयेनुवाकेदशसूक्तानि तत्रैकंसूक्तं व्याकृतम् सेमामितिषोळशर्चंद्वितीयंसूक्तम् अत्रानुक्रम्यते—सेमांषोळशान्त्यात्रिष्टुप्द्वादशीचसैन्द्रीचेति मण्डलद्रष्टागृत्समदऋषिः द्वादशीषोडश्यौत्रिष्टुभौ शिष्टाचतुर्दशजगत्यः ब्राह्मणस्पत्यंहेत्युक्तत्वात् तुह्यादिपरिभाषयाइदमादीनित्रीणिसूक्तानिब्राह्मणस्पत्यानि अस्यसूक्तस्यद्वादशीऐन्द्रीइन्द्रदेवत्या चशब्दात् ब्राह्मणस्पत्याच सामान्यविनियोगःपूर्वमेवोक्तः विशेषस्तुलिङ्गादवगन्तव्यः ।

तत्रैषाप्रथमा—

ॐम् सेमाम॑विड्ढिप्रभृ॑तिं॒यईशि॑षे॒यावि॑धेम॒नव॑याम॒हागि॒रा ।
यथा॑नोमी॒ढ्वान्त्स्तव॑ते॒सखा॒तव॒बृह॑स्पते॒सीष॑धः॒सोतनो॑म॒तिम् ॥१॥

सः । इ॒माम् । अ॒वि॒ड्ढि॒ । प्रऽभृ॑तिम् । यः । ईशि॑षे । अ॒या ।
वि॒धे॒म॒ । नव॑या । म॒हा । गि॒रा । यथा॑ । नः॒ । मी॒ढ्वान् । स्तव॑ते ।
सखा॑ । तव॑ । बृह॑स्पते । सीस॑धः । सः । उ॒त । नः॒ । म॒तिम् ॥ १ ॥

हेबृहस्पते यस्त्वंईशिषेसर्वस्यजगतईश्वरोभवसि सत्वंइमामस्मदीयांप्रभृतिंप्रकर्षेणभृतां स्तुतिंअविड्ढिप्राप्नुहि अवतेःप्राप्त्यर्थस्यलोट्येतद्रूपम् वयंचत्वांअयाअनयाछान्दसोवर्णलोपः नवयानूतनयाप्रत्यग्रयामहामहत्यागिरावेदरूपयास्तुतिलक्षणयावाचाविधेमपरिचरेम विधतिःपरिचरणकर्मा उतअपिचनोस्माकं मध्येमीढ्वान्सेक्तास्तुतेर्वर्षिता कर्तेतियावत् तवसखामित्रभूतः सन् यथायेनप्रकारेणयत्कामनयास्तवतेत्वांस्तौति हेबृहस्पते बृहतोब्रह्मणोमन्त्रस्यस्वामिन् सत्वं नोस्माकंमतिं तदभिमतंफलंसीषधः साधय छान्दसेलुङिचङिएतद्रूपम् ॥ १ ॥

Funding by IKS-MoE

अथद्वितीया

योनन्त्वान्यनमन्न्योजसोतादर्दर्मन्युनाशम्बराणिवि ।
प्राच्यावयदच्युताब्रह्मणस्पतिराचाविशद्वसुमन्तंविपर्वतम् ॥ २॥

यः । नन्त्वानि । अनमत् । नि । ओजसा । उत । अदर्दः । मन्युना ।
शम्बराणि । वि । प्र । अच्यवयत् । अच्युता । ब्रह्मणः । पतिः ।
आ । च । अविशत् । वसुऽमन्तम् । वि । पर्वतम् ॥ २ ॥

योब्रह्मणस्पतिः नन्त्वानि नमनीयानिराक्षसादीनिओजसाबलेनन्यनमत् नितरामनमयत् प्रह्वीभूतान्यकरोत् उतअपिच सब्रह्मणस्पतिर्मन्युना मनुनाक्रोधेनवा मन्युर्मन्यतेर्दीप्तिकर्मणःक्रोधकर्मणोवधकर्मणोवेतियास्कः । शंबराणि मेघनामैतत् मेघान्व्यदर्दः वर्षणार्थंविदारितवान् दृविदारणेइत्यस्माद्यङ्लुगन्ताल्लङ्चेतद्रूपम् तदनन्तरंअच्युताअच्युतानिनैश्चल्येनमेघेवस्थितान्युदकानि प्राच्यावयत् प्रकर्षेणगमयत् मेघान्निरगमयदित्यर्थः तथावसुमंतंगोरूपधनवन्तं पर्वतंबलनाम्नासुरेणबिलद्वारेपिधानार्थंनिहितं शिलोच्चयंआचआभिमुख्येनचेत् चशब्दश्चेदर्थः समुच्चयार्थत्वेतुचवायोगेप्रथमेतिपूर्वस्याच्यावयदित्यस्याद्युदात्तत्वंस्यात् अस्यचसर्वानुदात्तत्वं चेदर्थेतु निपातैर्यद्यदिहन्तेतिनिघातप्रतिषेधःसिध्यति व्यविशत् विशेषेणप्रविशति तदानींतद्गोरूपंधनं प्रामोदित्यर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

तद्देवानांदेवतमायकर्त्वमश्रथ्नन्दृह्ळाव्रदन्तवीळिता ।
उद्गाआजदभिनद्ब्रह्मणावलमगूहत्तमोव्यचक्षयत्स्वः ॥ ३ ॥

तत् । देवानाम् । देवऽतमाय । कर्त्वम् । अश्रथ्नन् । दृह्ळा ।
अव्रदन्त । वीळिता । उत् । गाः । आजत् । अभिनत् । ब्रह्मणा ।
वलम् । अगूहत् । तमः । वि । अचक्षयत् । स्व१रितिस्वः ॥ २ ॥

---

१ नि० १०. २९.।

Funding by IKS-MoE

देवानामिन्द्रादीनांमध्येदेवतमाय अतिशयेनदानादिगुणयुक्ताय षष्ठ्यर्थेचतुर्थी ईदृशस्य ब्रह्मणस्पतेस्तत्कर्त्वंकर्तव्यंकर्म किंपुनस्तदितिचेदुच्यते–दृह्ळा दृढानिपर्वतादीनि अश्रथ्नन् श्रंथविमोचनप्रतिहर्षणयोः अस्यबलेनश्रथितानि विश्लिष्टान्यभूवन् तथावीळितावीळितानिसंस्तंभितानिदृढीकृतानिवृक्षादीनि वीळयतिश्चव्रीडयतिश्चसंस्तंभकर्माणावितियास्कः[1] । अम्रदन्त मृदून्यभवन् म्रदतिर्मृदूभावकर्मा अपिचसब्रह्मणस्पतिः बलेनापहतागाः उदाजत् अजगतिक्षेपणयोः देवान्प्रत्युदगमयत् तथाब्रह्मणाआत्मीयेनमन्त्रेणबलंसर्वस्यावरकमसुरंअभिनत् मन्त्रसामर्थ्येनाभैत्सीत् तदनन्तरंबलेनोत्पादितंतमः ध्वान्तंअगूहत् गुहूसंवरणे गूढमदृश्यमकरोत् तदनन्तरं स्वरादित्यंव्यचक्षयत् तमसोनिराकरणेनतत्स्थमदर्शयत् चष्टिःपश्यतिकर्मा ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

अश्मा॑स्यमव॒तंब्रह्म॑ण॒स्पति॒र्मधु॑धारम॒भियमोज॒सातृ॑णत् ।
तमे॒वविश्वे॑पपिरेस्व॒र्दृशो॑ब॒हुसा॒कंसि॑सिचु॒रुत्स॑मु॒द्रिण॑म् ॥ ४ ॥

अश्म॑ऽआस्यम् । अ॒व॒तम् । ब्रह्म॑णः । पति॑ः । मधु॑ऽधारम् । अ॒भि । यम् । ओज॑सा । अतृ॑णत् । तम् । ए॒व । विश्वे॑ । प॒पि॒रे॒ । स्व॒ःऽदृश॑ः । ब॒हु । सा॒कम् । सि॒सि॒चु॒ः । उत्स॑म् । उ॒द्रिण॑म् ॥ ४ ॥

ब्रह्मणस्पतिः ब्रह्मणोमन्त्रस्यपतिः पालयितादेवः अश्मास्यं अश्मवद्दृढतरास्यम् यास्कस्त्वाह–अशनवन्तमास्यन्दनवन्त[2]मिति । व्यापनवन्तम् आसेचनवन्तमितितस्यार्थः मधुधारं मधुर्मादयित्री उदकधारायस्यतादृशम् अवतंअवस्तात्ततंविस्तृतं यंमेघंओजसाबलेनअभ्यतृणत् उतृदिर्हिंसानादरयोः अहिंसीत् वर्षणार्थमवधीदित्यर्थः तमेवमेघंविश्वेसर्वेस्वर्दृशः स्वरादित्यः तस्यसंबन्धिनोद्रष्टारोरश्मयः पपिरे घर्मकालेपिबन्ति मेघेनवृष्टस्योदकस्यपानात्तमेवपिबन्तीत्युच्यते तेचरश्मयोवर्षासुउत्सं उत्सेचनवन्तंउद्रिणंउदकवन्तंमेघंसाकंसहयुगपदेवबहुसिसिचुः घर्मकालेयत्पीतं ततोपिबहुतरंसहस्रगुणितं सिञ्चन्तीत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

सना॒ताकाचि॒द्भुव॑ना॒भवी॑त्वामा॒द्भिःश॒रद्भि॒र्दुरो॑वरन्तवः ।
अय॑तन्ताचरतोअ॒न्यद॑न्य॒दिद्याच॒कार॑व॒युना॒ब्रह्म॑ण॒स्पति॑ः ॥५॥१॥

---

[1] नि० ५. १६. ।

[2] नि० १०. १३. ।

Funding by IKS-MoE

सना॑ । ता । का । चि॒त् । भुव॑ना । भवी॑त्वा । मा॒तृऽभिः ।
श॒रत्ऽभिः॑ । दुरः॑ । व॒र॒न्त॒ । व॒ः । अय॑तन्ता । च॒र॒त॒ः । अ॒न्यत्ऽअ॑न्यत् ।
इत् । या । च॒कार॑ । व॒युना॑ । ब्रह्म॑णः । पति॑ः ॥ ५ ॥ १ ॥

हेऋत्विग्यजमानाः वोयुष्मदर्थंसना सनातनानि ता तानिकाचित् कानिचित् ब्रह्मणस्पतेः प्रज्ञानानि भुवनाभुवनानां सुपांसुलुगितिषष्ठ्यालुक् भुवनानामुदकानां भवीत्वा भाव्यानां दुरोद्वाराणिमाद्भिः मासैः पद्दन्नित्यादिनामासशब्दस्यमास्भावः स्वतवस्मासोषसांचइष्यते इतितत्वम् शरद्भिः संवत्सरैश्चवरंत विवृण्वन्ति तत्कालेवर्षणार्थंमेघद्वाराण्युद्घाटयन्तीत्यर्थः कानिपुनस्तानि ब्रह्मणस्पतिर्यांयानि वयुना ज्ञाननामैतत् ज्ञानानिमन्त्रविषयाणिचकार कृतवान् तदनन्तरं अयतन्ता अयतमानौ अप्रयत्नौ उभौलोकौद्यौश्च पृथिवीच अन्यदन्यदित् अन्यदन्यदेवपृथिवीवृष्टिजलं दिव्यमुदकंद्यौः उदककार्यं हविर्लक्षणं पार्थिवमन्नं एवं परस्परव्यतिहारेणचरतोभुञ्जाते चरगतिभक्षणयोः ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यसप्तमेप्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

अथषष्ठी—

अ॒भि॒नक्ष॑न्तोअ॒भियेतमा॑न॒शुर्नि॒धिंप॒णी॒नांप॒र॒मंगुहा॑हि॒तम् ।
तेवि॒द्वांस॑ःप्रति॒चक्ष्यानृ॑ता॒पुन॒र्यत॑उ॒आय॒न्तदुदी॑युरा॒विश॑म् ॥ ६ ॥

अ॒भि॒ऽनक्ष॑न्तः । अ॒भि । ये । तम् । आ॒न॒शुः । नि॒ऽधिम् । प॒णी॒नाम् ।
प॒र॒मम् । गुहा॑ । हि॒तम् । ते । वि॒द्वांस॑ः । प्र॒ति॒ऽचक्ष्य॑ । अनृ॑ता । पुन॑ः ।
यत॑ः । ऊँ॒ इति॑ । आय॑न् । तत् । उत् । ई॒यु॒ः । आ॒ऽविश॑म् ॥ ६ ॥

गोसमूहेपणिभिरसुरैरपहृतेसति पणीनांस्थानं सरमाख्ययादेवशुन्याज्ञात्वा ब्रह्मणस्पतिनासृष्टाअङ्गिरसस्तत्स्थानंप्राप्य गोसमूहं पणिभिर्निर्मितामायाश्चदृष्ट्वा असुरनिवासस्थानं स्वहस्तोद्भूतेनाग्निनादग्ध्वा प्रत्यागच्छन् तदेतदृचेनोच्यते अभिनक्षन्तः अभितोगच्छन्तोयेङ्गिरसः तंनिधिगोसमूहरूपं निधानं धनं परममुत्कृष्टं पणानां तृतीयार्थेषष्ठी पणिभिः गुहागुहायां हितंनिहितं स्थापितं अभ्यानशुः अभिलक्ष्यानशिरे प्राप्तवन्तः विद्वांसोभिज्ञास्तेङ्गिरसः अनृताअनृतानिअसुरैः कृतामायाः प्रतिचक्ष्यदृष्ट्वा आविशं आवेष्टुंप्रवेष्टुंयतउयतएव स्थानादायन् अच्छगन् तत्स्थानं पुनरुदीयुः उदगच्छन् उत्कर्षेणप्राप्ताः ॥ ६ ॥

Funding by IKS-MoE

अथसप्तमी–

ऋ॒तावा॑नःप्रति॒चक्ष्यानृ॑ता॒पुन॒रात॒आत॑स्थुःक॒वयो॑म॒हस्प॒थः ।
तेबा॒हुभ्यां॑धमि॒तम॒ग्निमश्म॑नि॒नकि॒ष्षोअ॒स्त्यर॑णोज॒हुर्हि॑तम् ॥७॥

ऋ॒तऽवा॑नः । प्र॒ति॒ऽचक्ष्य॑ । अनृ॑ता । पुन॑ः । आ । अत॑ः । आ ।
त॒स्थु॒ः । क॒वय॑ः । म॒हः । प॒थः । ते । बा॒हुऽभ्या॑म् । ध॒मि॒तम् ।
अ॒ग्निम् । अश्म॑नि । नकि॑ः । सः । अ॒स्ति॒ । अर॑णः । ज॒हुः । हि । तम् ॥७॥

ऋतावानः ऋतमितिसत्यनामधेयं तद्वन्तः कवयः क्रान्तदर्शिनः सर्वज्ञाअङ्गिरसः अनृताअनृतानिप्रतिचक्ष्यपूर्वोक्तप्रकारेणदृष्ट्वाअतः अस्मात्स्थानात् पुनराजिगमिषवः महस्पथोमहतोमार्गान्प्रतिआतस्थुः अवतस्थिरे अवतिष्ठमानाश्चते बाहुभ्यांहस्ताभ्यांधमितंमन्थनेनोत्पादितं प्रज्वालितं तमग्निंअश्मनिपणीनांनिवासभूतेशिलोच्चयेजहुर्हि दग्धुंत्यक्तवन्तःखलु अरणः अरमयितादाहेनदुःखकारीसोग्निः पूर्वंतत्रनकिरस्तिनविद्यते अविद्यमानमग्निंस्वसामर्थ्यादुत्पाद्यतत्रप्रचिक्षिपुरित्यर्थः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

ऋ॒तज्ये॑नक्षि॒प्रेण॒ब्रह्म॑ण॒स्पति॒र्यत्र॒वष्टि॒प्रतद॑श्नोति॒धन्व॑ना ।
तस्य॑सा॒ध्वीरिष॑वो॒याभि॒रस्य॑तिनृ॒चक्ष॑सोदृ॒शये॒कर्ण॑योनयः ॥८॥

ऋ॒तऽज्ये॑न । क्षि॒प्रेण॑ । ब्रह्म॑णः । पति॑ः । यत्र॑ । वष्टि॑ । प्र । तत् ।
अ॒श्नो॒ति॒ । धन्व॑ना । तस्य॑ । सा॒ध्वीः । इष॑वः । याभि॑ः । अस्य॑ति ।
नृ॒ऽचक्ष॑सः । दृ॒शये॑ । कर्ण॑ऽयोनयः ॥ ८ ॥

ऋतज्येन ऋतंसत्यमेवज्यायस्यतेनक्षिप्रेण इषूणांक्षेपकेणधन्वनाधारणभूतेनधनुषायः ब्रह्मणस्पतिःब्रह्मणोमन्त्रस्यपालयितादेवः यत्रयस्मिन्विषयेवष्टिकामयतेतत्प्राश्नोति प्रकर्षेणव्याप्नोति अश्नोतेर्व्यत्ययेनपरस्मैपदम् तस्यधनुषः साध्वीः साधिकास्ताइषवोभवन्ति याभिरिषुभिः ब्रह्मणस्पतिरस्यति राक्षसादीन्क्षिपति कीदृश्यस्ताः नृचक्षसः नॄन्पश्यतः उपलक्षणमेतत् सर्वज्ञस्यब्रह्मणस्पतेः दृशयेदर्शनायज्ञानायजाताः कर्णयोनयः श्रोत्रेन्द्रियेणग्राह्यमन्त्रपूताआकर्णकृष्टावा बाणाः ब्रह्मणस्पतिर्मन्त्रैरेवसर्वंसाधयतीतिभावः ॥ ८ ॥

Funding by IKS-MoE

अथनवमी—

ससं॑न॒यःसवि॑न॒यःपु॒रोहि॑त॒ःससुष्टु॑त॒ःसयु॒धिब्रह्म॑ण॒स्पतिः॑ ।
चा॒क्ष्मोयद्वाजं॒भर॑तेम॒तीधनादित्सूर्य॑स्तपतितप्य॒तुर्वृ॑था ॥ ९ ॥

सः । स॒म्ऽन॒यः । सः । वि॒ऽन॒यः । पु॒रःऽहि॑तः । सः । सुऽस्तु॑तः । सः ।
यु॒धि । ब्रह्म॑णः । पतिः॑ । चा॒क्ष्मः । यत् । वाज॑म् । भर॑ते । म॒ती ।
धना॑ । आत् । इत् । सूर्यः॑ । त॒प॒ति॒ । त॒प्य॒तुः । वृथा॑ ॥ ९ ॥

पुरोहितोदेवैःपुरतोत्रस्थापितः सब्रह्मणस्पतिः संनयः विश्लिष्टानांमन्त्रैःसंगमयिताभवति विनयः संगतानांविविधंनेतापृथक्कर्तापिसएव तथा ससुष्टुतः शोभनंस्तोतृभिःस्तुतश्च भवति तथायुधिसंग्रामेसस्तोतॄणामनुग्रहाय प्रादुर्भवतीतिशेषः यद्यदाचाक्ष्मः चष्टेः क्षमतेर्वासर्वस्यद्रष्टासर्वसहोवा ब्रह्मणस्पतिः वाजमन्नंमतीमननीयंप्रशस्तंधनाधनंचस्तोतॄणामर्थायभरते बिभर्ति वृष्टिद्वारापोषयति आदित्अनन्तरमेवतप्यतुस्तापकःसूर्यः वृथा अनायासवचनमेतत् अनायासेनतपतिदीप्यते ब्रह्मणस्पतिनादत्तैरन्नैर्धनैश्चयज्ञस्यसिद्धत्वात्स्वयंकेवलंहवींषिभुञ्जानएववर्ततइत्यर्थः ॥ ९ ॥

अथदशमी—

वि॒भुप्र॒भुप्र॑थ॒मंमे॒हना॑वतो॒बृह॒स्पतेः॑सुवि॒दत्रा॑णि॒राध्या॑ ।
इ॒मासा॒तानि॑वे॒न्यस्य॑वा॒जिनो॒येन॒जना॑उ॒भये॑भु॒ञ्जते॒विशः॑॥१०॥२॥

वि॒ऽभु । प्र॒ऽभु । प्र॒थ॒मम् । मे॒हना॑ऽवतः । बृह॒स्पतेः॑ । सु॒ऽवि॒दत्रा॑णि ।
राध्या॑ । इ॒मा । सा॒तानि॑ । वे॒न्यस्य॑ । वा॒जिनः॑ । येन॑ । जनाः॑ । उ॒भये॑ ।
भु॒ञ्ज॒ते । विशः॑ ॥ १० ॥ २ ॥

विभुविभूनिव्याप्तानि प्रभुप्रभूणिप्रौढानि प्रथमं प्रथमानिमुख्यानि एवंभूतानिमेहनावतः वर्षणवतोवृष्टिप्रदस्यबृहस्पतेः बृहतोमन्त्रस्यपालयितुः संबन्धीनिसुविदत्राणि विद्लृलाभे सुविदेः कत्रन् सुष्ठुलब्धव्यानि सुविदत्रंधनंभवतीतियास्कः । राध्याराध्यानिसम्यक्साधनीयानिप्राप्तव्यानीतियावत् इमासातानीमानिधनानिवेन्यस्यकमनीयस्यवाजिनोन्नवतोबृहस्पतेः तृतीयार्थे

Funding by IKS-MoE

षष्ठी बृहस्पतिनादत्तानियेनधनेनउभयेउभयविधाजनाः स्तोतारोयजमानाश्चदेवामनुष्याश्चवा विशोनिविष्टाः सन्तोभुञ्जते भोगान्लभन्ते तत्सर्वंबृहस्पतिनादत्तमित्यर्थः ॥ १० ॥

॥ इतिद्वितीयस्यसप्तमेद्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

अथैकादशी—

योव॑रेवृ॒जने॑वि॒श्वथा॑वि॒भुर्म॒हामु॑र॒ण्वःशव॑साव॒वक्षि॑थ ।
सदे॒वोदे॒वान्प्रति॑पप्रथेपृ॒थुविश्वेदु॒ताप॑रि॒भूर्ब्रह्म॑ण॒स्पतिः॑ ॥ ११ ॥

यः । अव॑रे । वृ॒जने॑ । वि॒श्वऽथा॑ । वि॒ऽभुः । म॒हाम् । ऊ॒ँ इति॑ ।
र॒ण्वः । शव॑सा । व॒वक्षि॑थ । सः । दे॒वः । दे॒वान् । प्रति॑ । प॒प्र॒थे॒ । पृ॒थु ।
विश्वा॑ । इत् । ऊ॒ँ इति॑ । ता । प॒रि॒ऽभूः । ब्रह्म॑णः । पतिः॑ ॥ ११ ॥

विश्वथासर्वप्रकारेणविभुर्व्याप्तः रण्वोरमयिता स्तोतव्योवायोब्रह्मणस्पतिः अवरेनिकृष्टे वृजनेवर्जनहेतुभूतेबलेवर्तमानंदुर्बलमितियावत् महामुमहान्तंच छान्दसोवर्णलोपः उभयविधंस्तोतारंशवसाआत्मीयेनबलेन ववक्षिथ वोढुमिच्छति सर्वदावहतीतियावत् वहतेःसन्नन्तस्यलिट्येतद्रूपं पुरुषव्यत्ययः सदेवोदानादिगुणयुक्तः देवान्प्रतिसर्वेषांदेवानांप्रतिनिधिःसन्पृथुपप्रथे अत्यन्तंप्रथते यशसाविस्तीर्णोभवतीतियावत् यस्मादेवंतस्मात् विश्वेदुसर्वाण्येवतातानिसर्वाणि भूतजातानिपरिभूः परिभवन् अभिभवन्वर्ततइतिशेषः ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

विश्वं॑स॒त्यंम॑घवानायु॒वोरिदाप॑श्च॒नप्रमि॑नन्तिव्र॒तंवा॑म् ।
अच्छे॑न्द्राब्रह्मणस्पतीह॒विर्नोन्नं॑यु॒जे॑ववा॒जिना॑जिगातम् ॥ १२ ॥

विश्व॑म् । स॒त्यम् । म॒घ॒ऽवा॒ना॒ । यु॒वोः । इत् । आपः॑ । च॒न । प्र ।
मि॒न॒न्ति॒ । व्र॒तम् । वा॒म् । अच्छ॑ । इ॒न्द्रा॒ब्र॒ह्म॒ण॒स्प॒ती॒इति॑ । ह॒विः ।
न॒ः । अन्न॑म् । युजा॑ऽइव । वा॒जिना॑ । जि॒गा॒त॒म् ॥ १२ ॥

Funding by IKS-MoE

हेमघवाना मघमितिधननाम तद्वन्ताविन्द्राब्रह्मणस्पती युवोरित युवयोरेव विश्वंसर्वं स्तोत्रं सत्यंयथार्थं स्तुत्यायद्यद्गुणजातं प्रतिपाद्यते तत्सर्वंयुवयोर्विद्यमानमेव नत्वारोपितमित्यर्थः तथाचनेत्येतत्पदद्वयसमुदायः ऐकपद्यंत्वाध्यापकसाम्प्रदायिकं यद्येवशब्दस्यपूर्वपदेन आपश्चआपोपिउपलक्षणमेतत् एतदुपलक्षितानिसर्वाण्यपिभूतानिवांयुवयोर्व्रतं कर्मनप्रमिनन्तिनहिंसन्ति मीङ्हिंसायाम् क्रैयादिकः मीनातेर्निगमइतिह्रस्वत्वम् हेइन्द्राब्रह्मणस्पती नोस्माकंहविरच्छाभिमुख्येन जिगातंगच्छतम् आगच्छतमितियावत् जिगातिर्गतिकर्मा जौहोत्यादिकः तत्रदृष्टान्तः—युजेववाजिना युजारथेनियुक्तौवाजिनौ वेजनवन्तावश्वौअन्नंघासं प्रतियथास्वयमेवशीघ्रंगछतस्तद्वत् शीघ्रमागच्छतमित्यर्थः युजेवेत्यत्रसुपांसुलुगितिप्रथमाद्विवचनस्याकारः तृतीयायांहिसावेकाचइतिविभक्तेरुदात्तत्वम् ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

उताशिष्ठाअनुंशृण्वन्तिवह्नंयःसभेयोविप्रोंभरतेमतीधनां ।
वीळुद्वेषाअनुवशांऋणमांददिःसहंवाजीसंमिथेब्रह्मंणस्पतिंः ॥ १३॥

उत । आशिष्ठाः । अनुं । शृण्वन्ति । वह्नंयः । सभेयंः । विप्रंः ।
भरते । मती । धनां । वीळुऽद्वेषाः । अनुं । वशां । ऋणम् । आऽददिः ।
सः । ह । वाजी । सम्ऽइथे । ब्रह्मंणः । पतिंः ॥ १३ ॥

उतअपिचआशिष्ठाः आशुतराः शीघ्रगामिनोवह्नयः अश्वनामैतत् वोढारोब्रह्मणस्पतेरश्वाअनुशृण्वन्ति अस्माभिःकृतंस्तोत्रं अनुक्रमेणशृण्वन्ति यद्वा ब्रह्मणस्पतिना कृतमनुशासनं शृण्वन्ति अतस्ते तमस्मदीयंयज्ञं प्रापयन्त्वितिशेषः सभेयः सभायांसाधुः ढश्छन्दसीतिढः विप्रोमेधावीअध्वर्युर्होतावामतीमत्यामननीयेनस्तोत्रेण सुपांसुलुगितिपूर्वसवर्णदीर्घः धनाहविर्लक्षणानिधनानितस्मै ब्रह्मणस्पतये भरतेबिभर्ति संपादयतीतियावत् यद्वा स्तोत्रेणधनानिभरते बिभर्तिपोषयति अतोवीळुद्वेषाःवीळून् दृढान् प्रबलान् राक्षसादीन् द्वेष्टीति तादृशोब्रह्मणस्पतिः वशावशायागोः सुपांसुलुगितिषष्ठ्यालुक् ऋत्यकइतिप्रकृतिभावः ऋणंअस्माभिर्यज्वभिः प्रदेयं अवदानात्मकं अनुअनुक्रमेणाददिरादाताभवत्वितिशेषः अवदानस्य ऋण-

त्वंचतैत्तिरीयेत्रिभिर्ऋणवाजायतेब्रह्मचर्येणऋषिभ्यइत्यादिनास्पष्टमाम्नातम् । यद्वा अनुरानुगुण्ये वशावशस्यकामस्याभिलाषस्यानुगुणंआदाताभवत्वितियोज्यम् हशब्दःप्रसिद्धौ सखलु ब्रह्मणस्पतिः समिथे संयन्ति सङ्गच्छन्तेस्मिन्नाहुतिभिर्देवाइतिसमिथोयज्ञः तस्मिन्वाजी अन्नवान् तस्माद्धविषआदाताभवत्वित्यर्थः ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी–

ब्रह्म॑ण॒स्पते॑रभवद्यथाव॒शंस॒त्योम॒न्युर्म॑हि॒कर्मा॑करिष्य॒तः ।
योगाउ॒दाज॒त्सदि॒वेविचा॑भजन्म॒हीव॑री॒तिःशव॑सासर॒त्पृथ॑क् ॥ १४ ॥

ब्रह्म॑णः । पते॑ः । अ॒भ॒व॒त् । य॒था॒ऽव॒शम् । स॒त्यः । म॒न्युः । महि॑ । कर्म॑ । क॒रि॒ष्य॒तः । यः । गाः । उ॒त्ऽआज॑त् । सः । दि॒वे । वि । च॒ । अ॒भ॒ज॒त् । म॒हीऽइ॑व । री॒तिः । शव॑सा । अ॒स॒र॒त् । पृथ॑क् ॥ १४ ॥

महिमहत्कर्मकरिष्यतः ब्रह्मणस्पतेः मन्युः मननसाधनोमन्त्रः क्रोधोवायथावशं यथाकामंसत्यःअवितथोभवत् सयथाकामयतेतथाकरोतीत्यर्थः योब्रह्मणस्पतिः पणिभिरपहृतागाः उदाजत् उदगमयत् गुहायानिरगमयदित्यर्थः सब्रह्मणस्पतिः दिवेद्युलोकायतत्रत्येभ्योदेवेभ्यइत्यर्थः व्यभजच्च तागाविभक्ताश्चाकरोत् सचगोसमूहः महीवरीतिः महतीस्तुतिरिव रीङ्स्रवणे यथागंगादीनांस्रोतः विभक्तंसत् निम्नदेशाभिमुखंप्रसरति तथाशवसाआत्मीयेनबलेन तत्तदेवगृहंपृथक्विभिन्नंअसरत् अगच्छत् ॥ १४ ॥

अथपञ्चदशी–

ब्रह्म॑णस्पतेसु॒यम॑स्यवि॒श्वहा॑रा॒यःस्या॑मर॒थ्यो॒३॑वय॑स्वतः ।
वी॒रेषु॑वी॒राँउप॑पृंग्धिन॒स्त्वंयदीशा॑नो॒ब्रह्म॑णा॒वेषि॑मे॒हव॑म् ॥ १५ ॥

ब्रह्म॑णः । प॒ते॒ । सु॒ऽयम॑स्य । वि॒श्वहा॑ । रा॒यः । स्या॒म॒ । र॒थ्य॑ः । वय॑स्वतः । वी॒रेषु॑ । वी॒रान् । उप॑ । पृ॑ंग्धि॒ । न॒ः । त्वम् । यत् । ईशा॑नः । ब्रह्म॑णा । वेषि॑ । मे॒ । हव॑म् ॥ १५ ॥

---

१ तै० सं० ६. ३.१० ।

Funding by IKS-MoE

हेब्रह्मणस्पते मन्त्राधिपते सुयमस्यसुष्ठुनियन्तव्यस्य वयस्वतोन्नयुक्तस्य रायोधनस्यविश्वहा विश्वेषुसर्वेष्वहस्सुरथ्योधिपतयः स्यामभूयास्म रथाएषांसन्तीतिरथ्यः छन्दसीवनिपाविति मत्वर्थीयोयः ईकारः अपिच नोस्माकंवीरेषुवीर्याज्जातेष्वस्मदीयेषुपुत्रेषुवीरान्पुत्रान्त्वंउपपृंग्धि संपृक्तान्कुरु उत्पादय पृचीसंपर्के रौधादिकः वयंपौत्रानपिलभेमहीतियावत् यद्यतः ईशानः सर्वस्येश्वरस्त्वं ब्रह्मणा अन्ननामैतत् हविर्लक्षणेनान्नेनसह मेहवम् मदीयंस्तुतिलक्षणमाह्वानं वेषि कामयसे वीगतिप्रजनकान्त्यशनखादनेषु अतोमयोक्तंकुर्वित्यर्थः ॥ १५ ॥

अथषोडशी–

ब्रह्म॑णस्पते॒त्वम॒स्यय॒न्तासू॒क्तस्य॑बोधि॒तन॑यंचजिन्व ।
विश्वं॑त॒द्भ॒द्रंयदव॑न्तिदे॒वाबृ॒हद्व॑देमवि॒दथे॑सु॒वीराः॑ ॥ १६ ॥ ३ ॥

ब्रह्म॑णः । प॒ते॒ । त्वम् । अ॒स्य । य॒न्ता । सु॒ऽउ॒क्तस्य॑ । बो॒धि॒ । तन॑यम् ।
च॒ । जि॒न्व॒ । विश्व॑म् । तत् । भ॒द्रम् । यत् । अव॑न्ति । दे॒वाः ।
बृ॒हत् । व॒दे॒म॒ । वि॒दथे॑ । सु॒ऽवीराः॑ ॥ १६ ॥ ३ ॥

हेब्रह्मणस्पते यन्तासर्वस्यजगतोनियन्तात्वं अस्यसूक्तस्यइदंसूक्तं क्रियाग्रहणंकर्तव्यमिति कर्मणःसंप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थेषष्ठी बोधि बुध्यस्व बुध्वातनयंपुत्रंचास्मभ्यं जिन्व प्रेरय जिविःप्रीणनार्थः अत्रप्रेरणेवर्तते धातूनामनेकार्थत्वात् यद्भद्रंकल्याणं देवाःसर्वे अवन्तिरक्षन्ति विश्वं सर्वं तद्भद्रंचजिन्वेतिशेषः वयंचसुवीराः शोभनैःवीरैः पुत्रपौत्रादिभिरुपेताःसन्तः बृहत्प्रौढं स्तोत्रं विदथेविदन्ति यष्टव्यतयास्मिन्देवान् जानन्तीतिविदथोयज्ञः तस्मिन्वदेमब्रूयाम ॥ १६ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यसप्तमेतृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

इन्धानइतिपञ्चर्चंतृतीयंसूक्तं गात्संमदं जागतंब्राह्मणस्पत्यम् तथाचानुक्रान्तम्–इन्धानः पञ्चजागतन्त्विति लैङ्गिकोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा–

इन्धा॑नोअ॒ग्निंव॑नवद्वनुष्य॒तःकृ॒तब्र॑ह्माशूशुवद्रा॒तह॑व्य॒इत् ।
जा॒तेन॑जा॒तमति॒सप्रसं॑सृते॒यंयं॑यु॒जं॑कृणु॒तेब्रह्म॑ण॒स्पतिः॑ ॥ १ ॥

इन्धा॑नः । अ॒ग्निम् । व॒न॒व॒त् । व॒नु॒ष्य॒तः । कृ॒तऽब्र॑ह्मा ।
शू॒शु॒व॒त् । रा॒तऽह॑व्यः । इत् । जा॒तेन॑ । जा॒तम् । अति॑ । सः ।
प्र । स॒र्सृ॒ते॒ । यम्ऽय॑म् । युज॑म् । कृ॒णु॒ते । ब्रह्म॑णः । पतिः॑ ॥ १ ॥

अग्निमिन्धानः ब्रह्मणस्पतेर्यागार्थंअग्निंप्रज्वलयन्यजमानः वनुष्यतोहिंसिष्यतोहिंसां कुर्वतोवाशत्रून्वनवत् वनुयात्हिंस्यात् वनुष्यतिर्हन्तिकर्मेति[1]यास्कः । इदितिचार्थे किञ्च कृतब्रह्मा ब्रह्मस्तोत्रंकृतंयेनसतथोक्तः रातहव्यः रातंदत्तंहव्यंहविर्येन एवंभूतःसन् शूशुवत् वर्धते टुओश्विगतिवृद्ध्योः अस्माण्णयन्ताल्लुङिरूपम् तथासयजमानः जातेनपुत्रेणजातंउत्पादितंस्वस्य पौत्रं अतिप्रसर्सृते अतीत्यभृशंप्रसरति पौत्रमपिपश्यन्चिरकालंजीवेदित्यर्थः सर्तेर्यङ्लुगन्ताद्व्यत्ययेनात्मनेपदम् यंयंयजमानंब्रह्मणस्पतिः स्तोत्रहविषोःस्वीकरणेनयुजं सखायं कृणुतेकुरुते सससमानएवभवतीत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

वी॒रेभि॑र्वी॒रान्व॑नवद्वनु॒ष्य॒तोगोभी॑र॒यिंप॑प्रथ॒द्बोध॑ति॒त्मना॑ ।
तो॒कंच॒तस्य॒तन॑यंचवर्ध॑ते॒यंयं॑यु॒जंकृ॒णु॒तेब्रह्म॑ण॒स्पतिः॑ ॥ २ ॥

वी॒रेभिः॑ । वी॒रान् । व॒न॒व॒त् । व॒नु॒ष्य॒तः । गोभिः॑ । र॒यिम् ।
प॒प्र॒थ॒त् । बोध॑ति । त्मना॑ । तो॒कम् । च॒ । तस्य॑ । तन॑यम् । च॒ ।
व॒र्ध॒ते॒ । यम्ऽय॑म् । युज॑म् । कृ॒णु॒ते । ब्रह्म॑णः । पतिः॑ ॥ २ ॥

सयजमानः वीरेभिः वीरैरात्मीयैःपुत्रैः वनुष्यतोहिंसतः वीरान् शत्रुपुत्रान्वनवत्वनुयात् हिंस्यात् अपिच गोभिःसहितंरयिंधनंपप्रथत् प्रथयति विस्तारयति प्रथयतेर्लुङिचङ्येतद्रूपम् तथात्मनाआत्मनैवबोधति सर्वंजानाति अनन्याधीनज्ञानोभवतीत्यर्थः किञ्च तस्ययजमानस्य तोकंपुत्रः तनयं विभक्तिव्यत्ययः तनयस्तत्पुत्रश्चवर्धते प्रवृद्धोभवति तदातोकंतनयं पुत्रंपौत्रंचब्रह्मणस्पतिर्वर्धयति वृधिरन्तर्भावितण्यर्थोद्रष्टव्यः अन्यद्गतम् ॥ २ ॥

---

[1] नि० ५. २.

अथतृतीया–

सिन्धु॒र्नक्षो॒दःशिमी॑वाँऋघा॒य॒तोवृषे॑व॒वध्री॑ँर॒भिव॒ष्ट्योज॑सा।
अ॒ग्नेरि॑व॒प्रसि॑ति॒र्नाह॒वर्त॑वे॒यंयं॒युज॑ंकृणु॒तेब्रह्म॑ण॒स्पति॑ः ॥ ३ ॥

सिन्धु॑ः । न । क्षोद॑ः । शिमी॑ऽवान् । ऋ॒घा॒य॒तः । वृषा॑ऽइव ।
वध्री॑न् । अ॒भि । व॒ष्टि॒ । ओज॑सा । अ॒ग्नेःऽइ॑व । प्रऽसि॑तिः । न । अह॑ ।
वर्त॑वे । यम्ऽय॑म् । युज॑म् । कृ॒णु॒ते । ब्रह्म॑णः । पति॑ः ॥ ३ ॥

सिन्धुः स्यन्दनशीलानदीक्षोदोन क्षुद्यमानंकूलंयथाभिनत्तितथा शिमीवान् शिमीतिकर्मनाम ब्रह्मणस्पतेःपरिचरणात्मनाकर्मणायुक्तोयजमानः ऋघायतोहिंसतःशत्रून् ओजसाबलेनअभिवष्टि हन्तुमभितःकामयते वशकान्तौ इदमपरंनिदर्शनम् वृषेववध्रीन् वध्रयोनिष्पिष्टमुष्कानिर्वीर्याबलीवर्दाः तान् यथावृषासेचनसमर्थः सवीर्योवृषभोभिभवति तद्वत्शत्रूनभिभवतीत्यर्थः अपिचासौअग्नेरिवप्रसितिः प्रसीयतेबध्यतेनयेतिप्रसितिर्ज्वाला षिञ्बन्धने करणेक्तिन् यथा अग्नेर्ज्वालाअप्रतिहतप्रसराएवमपिनवर्तवेवारयितुंनिवर्तयितुंवानैवशक्यते अहशब्दोवधारणे वृणोतेरन्तर्भावितण्यर्थात् वर्ततेर्वातुमर्थेतवेन्प्रत्ययः अन्यद्गतम् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

तस्मा॑अर्ष॑न्तिदि॒व्याअ॑स॒श्चत॒ःससत्व॑भिःप्र॒थमोगोषु॑गच्छति।
अनि॑भृष्टतविषिर्ह॒न्त्योज॑सा॒यंयं॒युज॑ंकृणु॒तेब्रह्म॑ण॒स्पति॑ः ॥ ४ ॥

तस्मै॑ । अ॒र्ष॒न्ति॒ । दि॒व्याः । अ॒स॒श्चत॑ः । सः । सत्व॑ऽभिः । प्र॒थ॒मः ।
गोषु॑ । ग॒च्छ॒ति॒ । अनि॑भृष्टऽतविषिः । ह॒न्ति॒ । ओज॑सा । यम्ऽय॑म् ।
युज॑म् । कृ॒णु॒ते । ब्रह्म॑णः । पति॑ः ॥ ४ ॥

तस्मैयजमानायदिव्यादिविभवावृष्टिलक्षणाः आपः असश्चतः असज्यमानाः अनिरुद्धाः सत्यः अर्षंतिगच्छन्ति प्राप्नुवन्ति अर्तेर्लेटिरूपम् तथासयजमानःसत्वभिःसत्वानःसाधकाःपरिचारकाः तैः सहितः प्रथमोन्येभ्योयजमानेभ्यः पूर्वभावीसन् गोषुगच्छति गवादिधनंप्राप्नोतीत्यर्थः किञ्च अनिभृष्टतविषिः तविषीतिबलनाम अनिभृष्टापरैरबाधितातविषीबलंयस्यतादृशः सन् ओजसाबलेनहन्तिशत्रून् ॥ ४ ॥

Funding by IKS-MoE

अथपञ्चमी—

तस्माइद्विश्वेधुनयन्तसिन्धवोच्छिद्राशर्मदधिरेपुरूणि ।
देवानांसुम्नेसुभगःसएधतेयंयंयुजंकृणुतेब्रह्मणस्पतिः ॥ ५ ॥ ४ ॥

तस्मै । इत् । विश्वे । धुनयन्त । सिन्धवः । अच्छिद्रा । शर्म ।
दधिरे । पुरूणि । देवानाम् । सुम्ने । सुऽभगः । सः । एधते ।
यम्ऽयम् । युजम् । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥ ५ ॥ ४ ॥

तस्माइत् तस्माएवयजमानायविश्वेसिन्धवः सर्वाःस्यन्दनशीलानद्यः धुनयन्त चलयन्ति एतदभीष्टफलसिद्ध्यर्थंप्रवहन्तीत्यर्थः तथाअच्छिद्राअच्छिद्राणि छिद्ररहितानिसन्ततानि पुरूणिबहूनिशर्मशर्माणिसुखानिदधिरे तस्माएवधार्यन्ते यद्वा शर्मेतिगृहनाम छिद्ररहितानिबहूनि सदनानिधार्यन्ते सयजमानः सुभगः शोभनधनः देवानांसुम्ने देवैःप्रत्तेसुखेवर्तमानःसन्एधते वर्धते शिष्टंस्पष्टम् ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यसप्तमेचतुर्थोवर्गः ॥ ४ ॥

ऋजुरितिचतुर्ऋचंचतुर्थंसूक्तं गृत्समदस्यार्षंजागतंब्राह्मणस्पत्यम् तथाचानुक्रान्तम्-ऋजुश्चतुष्कमिति गतोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

ऋजुरिच्छंसोवनवद्वनुष्यतोदेवयन्निददेवयन्तमभ्यसत् ।
सुप्रावीरिद्वनवत्पृत्सुदुष्टरंयज्वेदयज्योर्विभजातिभोजनम् ॥ १ ॥

ऋजुः । इत् । शंसः । वनवत् । वनुष्यतः । देवऽयन् । इत् ।
अदेवऽयन्तम् । अभि । असत् । सुप्रऽअवीः । इत् । वनवत् । पृत्ऽसु ।
दुस्तरम् । यज्वा । इत् । अयज्योः । वि । भजाति । भोजनम् ॥ १ ।

ऋजुरितिआर्जवयुक्तएव यद्वा ऋञ्जतिःप्रसाधनकर्मा स्तोत्राणांप्रसाधकएवशंसः ब्रह्मणस्पतेःस्तोता वनुष्यतोहिंसतः शत्रून्वनवत् वनुयात् हिंस्यात् वनोतेर्हन्तिकर्मणएतद्रूपम् यथा देवयन्नित् देवंदानादिगुणयुक्तंब्रह्मणस्पतिमात्मनइच्छन्नेव अदेवयन्तं तद्विपरीतंपुरुषंअभ्यसत्

अभिभवेत् अस्तेर्लेट्येतद्रूपम् तथासुप्रावीरित् अवतेस्तृप्त्यर्थादौणादिकईकारप्रत्ययः सुष्ठुप्रकर्षेणब्रह्मणस्पतेस्तर्पयितैव पृत्सुपृतनासुसङ्ग्रामेषुदुस्तरंतरीतुमशक्यंवनवत्हिंस्यात् तथायज्वेत् ब्रह्मणस्पतिंहविषाइष्टवानेव अयज्योः अयज्वनः भोजनंभोगसाधनंविभजाति विशेषेणभजेत इत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

यज॑स्ववीर॒प्रवि॑हिमनाय॒तोभ॒द्रंमनः॑कृणुष्ववृत्र॒तूर्ये॑ ।
ह॒विष्कृ॑णुष्वसु॒भगो॒यथास॑सि॒ब्रह्म॑ण॒स्पते॒रव॒आवृ॑णीमहे ॥ २ ॥

यज॑स्व । वी॒र॒ । प्र । वि॒हि॒ । म॒ना॒य॒तः । भ॒द्रम् । मनः॑ । कृ॒णु॒ष्व॒ ।
वृ॒त्र॒ऽतूर्ये॑ । ह॒विः । कृ॒णु॒ष्व॒ । सु॒ऽभगः॑ । यथा॑ । अस॑सि । ब्रह्म॑णः ।
पतेः॑ । अवः॑ । आ । वृ॒णी॒म॒हे॒ ॥ २ ॥

ऋषिरात्मीयंपुरुषंशास्ति हेवीर विशेषेण स्तुतीनांप्रेरक सखे यजस्व ब्रह्मणस्पतिं स्तुत्यापूजय मनायतः मनइवशीघ्रंप्रवर्तमानान्हिंसकान् यद्वा अभिमन्यमानान्शत्रून्प्रति प्रविहि प्रकर्षेणयुद्धार्थंगच्छ वीगत्यादिषु छान्दसोह्रस्वः वृत्रतूर्ये वृत्राणामावरकाणांशत्रूणांहिंसाहेतुभूतेसङ्ग्रामेभद्रंकल्याणंधाष्टर्योपेतंमनः कृणुष्वकुरुष्व ब्रह्मणस्पतेरनुग्रहात्त्वैवजयोभविष्यति तथाब्रह्मणस्पतयेहविश्चरुपुरोडाशादिकं कृणुष्वकुरु यथात्वंसुभगः शोभनधनोअससिभवेः अस्तेर्लेट्यडागमः ब्रह्मणस्पतेर्यागेनत्वंशोभनधनोभविष्यसीतियावत् अपिच वयंब्रह्मणस्पतेरवोरक्षणंआ आभिमुख्येनवृणीमहे प्रार्थयामहे ॥ २ ॥

अथतृतीया—

सइज्जने॑न॒सवि॒शासजन्म॑ना॒सपु॒त्रैर्वाजं॑भरते॒धना॒नृभिः॑ ।
दे॒वानां॒यःपि॒तर॑मा॒विवा॑सतिश्र॒द्धाम॑नाह॒विषा॒ब्रह्म॑ण॒स्पति॑म् ॥ ३ ॥

सः । इत् । जने॑न । सः । वि॒शा । सः । जन्म॑ना । सः । पु॒त्रैः । वाज॑म् ।
भ॒र॒ते॒ । धना॑ । नृऽभिः॑ । दे॒वाना॑म् । यः । पि॒तर॑म् । आ॒ऽविवा॑सति ।
श्र॒द्धाऽम॑नाः । ह॒विषा॑ । ब्रह्म॑णः । पति॑म् ॥ ३ ॥

Funding by IKS-MoE

योयजमानःश्रद्धामनाः श्रद्धामनसियस्यतादृशःसन् देवानांपितरं पालयितारं ब्रह्मणस्पतिंहविषाचरुपुरोडाशादिना आविवासति परिचरति विवासतिःपरिचरणकर्मा सइत् सएवयजमानः जनेनजातेनसर्वेणलोकेनवाजमन्नंभरतेबिभर्ति संभरतिवा सएवविशाप्रजया आत्मीयेनबन्धुजनेन वाजंभरते सएवजन्मना सएवपुत्रैरात्मीयैरपत्यैर्वाजंभरते तथानृभिर्नेतृभिरन्यैः परिचारकैः धनाधनानिभरते बिभर्तिसंपादयतिवा ब्रह्मणस्पतिमिष्टवतोयजमानस्यसर्वतोजनाअन्नधनयोः साधकाभवन्तीतियावत् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

योअ॑स्मैह॒व्यैर्घृ॒तव॑द्भि॒रवि॑ध॒त्प्रतंप्रा॒चान॑यति॒ब्रह्म॑ण॒स्पति॑ः ।
उ॒रु॒ष्यती॒मंह॑सो॒रक्ष॑तीरि॒षो॒३ंहो॑श्चिदस्माउरु॒चक्रि॒रद्भु॑तः ॥ ४॥५॥

यः । अ॒स्मै॒ । ह॒व्यैः । घृ॒तव॑त्ऽभिः । अवि॑धत् । प्र । तम् । प्रा॒चा ।
न॒य॒ति॒ । ब्रह्म॑णः । पति॑ः । उ॒रु॒ष्यति॑ । ई॒म् । अंह॑सः । रक्ष॑ति ।
रि॒षः । अं॒होः । चि॒त् । अ॒स्मै॒ । उ॒रु॒ऽचक्रि॑ः । अद्भु॑तः ॥ ४ ॥ ५॥

योयजमानः अस्मैब्रह्मणस्पतये क्रियाग्रहणंकर्तव्यमितिकर्मणःसंप्रदानत्वाच्चतुर्थी इमंब्रह्मणस्पतिंघृतवद्भिः उपस्तरणाभिघारणात्मकेनाज्येनोपेतैर्हव्यैर्हविर्भिः अविधत् परिचरति विधविधाने तौदादिकः अयंपरिचरणकर्मसुपठितः तंयजमानं ब्रह्मणस्पतिः प्राचाप्राचीनेनऋजुनामार्गेण प्रणयति प्रकृष्टंफलंप्रापयति अपिचईमेनं अंहसःपापात् उरुष्यतिरक्षति उरुष्यतीरक्षाकर्मेतियास्कः । तथारिषोहिंसकादेनंरक्षति अंहोश्चित् अवृत्तेर्दारिद्र्यात् यद्वा आगत्यहंतुरपिरक्षति अपिचास्मै यजमानायअद्भुतः महन्नामैतत् आचार्यभूतोमहान्ब्रह्मणस्पतिः उरुचक्रिः उरोर्विस्तीर्णस्योपकारस्यकर्ताभवति ॥ ४ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यसप्तमेपञ्चमोवर्गः ॥ ५ ॥

इमागिरइतिसप्तदशर्चंपञ्चमंसूक्तम् गृत्समदपुत्रस्यकूर्मस्यार्षं गृत्समदस्यैववात्रैष्टुभमादित्यदेवताकम् तथाचानुक्रान्तम्—इमागिरःऽयूनाकूर्मोगार्त्समदोहिवादित्यमिति सूक्तविनियोगोलैङ्गिकः आदित्यदेवताकेपशौपुरोडाशस्यइमागिरइत्येकानुवाक्या अग्नीषोमावितिखण्डेसूत्रितम्—इमागिरआदित्येभ्योघृतस्नूस्तआदित्यासउरवोगभीराइति ।

सैषासूक्तेप्रथमा—

इ॒मागिर॑आदि॒त्येभ्यो॑घृ॒तस्नूः॑स॒नाद्राज॑भ्योजु॒ह्वा॑जुहोमि ।
शृ॒णोतु॑मि॒त्रोअ॑र्य॒माभगो॑नस्तुविजा॒तोवरु॑णो॒दक्षो॒अंशः॑ ॥ १ ॥

इ॒माः । गिरः॑ । आ॒दि॒त्येभ्यः॑ । घृ॒तऽस्नूः॑ । स॒नात् । राज॑ऽभ्यः ।
जु॒ह्वा॑ । जु॒हो॒मि॒ । शृ॒णोतु॑ । मि॒त्रः । अ॒र्य॒मा । भगः॑ । न॒ः । तु॒वि॒ऽजा॒तः ।
वरु॑णः । दक्षः॑ । अंशः॑ ॥ १ ॥

आदित्येभ्यः अदितेःपुत्रेभ्यः राजभ्यः राजमानेभ्यः ईश्वरेभ्योवामित्रादिभ्यः घृतस्नूः घृतप्रस्राविणीः घृतंक्षरन्तीः इमागिरः स्तुतिलक्षणावाचः सनात् सर्वदाजुह्वा वाङ्नामैतत् वागिन्द्रियेण जुहोमि प्रयच्छामि करोमीतियावत् यद्वा जुहूस्थानीयत्वेनघृतंक्षरन्ति वाग्रूपाणिहवींषिजुहोमि आदित्यानुद्दिश्यत्यजामि मन्त्राणांपयोघृतादिक्षरणेहेतुत्वंच यद्वचोधीतेपयसःकुल्या[1]अस्येत्यादिनातैत्तिरीयेस्पष्टमाम्नातम् नोस्मदीयास्तागिरः मित्रादयः प्रत्येकंशृणोतु तेचतैत्तिरीयेअष्टौपुत्रासो[2]अदितेरित्युपक्रम्यस्पष्टमनुक्रान्ताः मित्रश्चवरुणश्चधाताचार्यमाचअंशुश्चभगश्चइन्द्रश्चविवस्वांश्चेत्येतइति मित्रःप्रमीतेस्त्रायकः यद्वा सर्वेषांस्निग्धः अरीन्यच्छति नियच्छतीत्यर्यमाभगोभजनीयोदेवः तुविजातः तुवीतिबहुनाम बहुषुदेशेष्वनुग्रहार्थंप्रादुर्भूतः वरुणविशेषणमेतत्पापस्यनिवारणाद्वरुणः दक्षःसमर्थः एतच्चांशस्यविशेषणम् ॥ १ ॥

पूर्वोक्तएवपशौ इमंस्तोममित्येषावपायागस्ययाज्या सूत्रितंच—इमंस्तोमंसक्रतवोमेअद्यतिस्रोभूमीर्धारयन्त्रीँरुतद्यूनिति ।

सैषासूक्तेद्वितीया—

इ॒मंस्तोमं॒सक्र॑तवोमेअ॒द्यमि॒त्रोअ॑र्य॒मावरु॑णोजुषन्त ।
आ॒दि॒त्यासः॒शुच॑यो॒धार॑पूता॒अवृ॑जिनाअनव॒द्याअरि॑ष्टाः ॥ २ ॥

इ॒मम् । स्तोम॑म् । सऽक्र॑तवः । मे॒ । अ॒द्य । मि॒त्रः । अ॒र्य॒मा । वरु॑णः ।
जु॒ष॒न्त॒ । आ॒दि॒त्यासः॑ । शुच॑यः । धार॑ऽपूताः । अवृ॑जिनाः ।
अ॒न॒व॒द्याः । अरि॑ष्टाः ॥ २ ॥

---

[1] तै० आ० अष्टमप्रपाठके ।

[2] तै० आ० प्रथमप्रपाठके

इमंमेस्मदीयंस्तोमंस्तोत्रंसक्रतवः समानकर्माणःसमानप्रज्ञावामित्रादयः अद्येदानींजुषन्त जुषन्ताम् सेवन्ताम् कीदृशास्तेआदित्यासः अदितेःपुत्राःशुचयोदीप्यमानाः धारपूताः उदकधाराभिःक्षालिताइवपूताः निर्मलाइत्यर्थः अवृजिनाः वृजीवर्जने अवर्जितारःसर्वानुग्राहकाइत्यर्थः अनवद्याः अवद्येनगर्ह्येणपापेनरहिताः अरिष्टाः केनाप्यहिंसिताः ॥ २ ॥

तस्मिन्नेवपशौतआदित्यासइतिहविषोनुवाक्या सूत्रंतुपूर्वमेवोदाहृतम् ।

सैषातृतीया—

तआ॑दि॒त्यास॑उ॒रवो॑गभी॒राअद॑ब्धासो॒दिप्स॑न्तोभूर्य॒क्षाः ।
अ॒न्तःप॑श्यन्तिवृजि॒नोतसा॒धुसर्वं॒राज॑भ्यःप॒र॒मा॑चि॒दन्ति॑ ॥ ३ ॥

ते । आ॒दि॒त्यास॑ः । उ॒रव॑ः । ग॒भी॒राः । अद॑ब्धासः । दिप्स॑न्तः ।
भू॒रि॒ऽअ॒क्षाः । अ॒न्तरिति॑ । प॒श्य॒न्ति॒ । वृ॒जि॒ना । उ॒त । सा॒धु ।
सर्व॑म् । राज॑ऽभ्यः । प॒रमा । चि॒त् । अन्ति॑ ॥ ३ ॥

तआदित्यासः अदितेःपुत्राः उरवोमहान्तः गभीराः गांभीर्योपेताः अदब्धासः शत्रुभिरहिंसिताःसन्तः दिप्सन्तः शत्रून्दंभितुं हिंसितुमिच्छन्तः दंभुदंभे अस्मादिच्छासनि सनीवन्तर्धेतीडभावपक्षेदंभइच्चेतीकारः दंभेर्हल्ग्रहणस्यजातिवाचकत्वात्सिद्धमितिसनःकित्त्वे अनुनासिकलोपः तथाभूर्यक्षाः भूरीणिबहून्यक्षीणिचक्षूंषियेषांतेतथोक्ताः बहुतेजसोवा बहुव्रीहौसक्थ्यक्ष्णोरितिषच्समासान्तः एवंभूताआदित्याः अन्तः मध्येप्राणिनांहृदिप्रेरकतयावर्तमानाःसन्तः वृजिनावृजिनानिपापानि उत अपिच साधुसाधूनिपुण्यानिच प्राणिभिःकृतानिपश्यन्ति जानन्ति परमाचित् परमाणिदूरदेशावस्थितान्यपिसर्वंसर्वाणिदृश्यमानानि राजभ्यः राज्ञामीश्वराणामादित्यानां अन्ति अन्तिकेसमीपेवर्ततइतिशेषः कादिलोपोबहुलमित्यन्तिकशब्दस्य कादिलोपः ॥ ३ ॥

साग्निचित्येक्रतौदीक्षणीयायां आदित्ययागस्यधारयन्तइत्यादिकेद्वेयाज्यानुवाक्ये अतएवभुवद्वद्भुवनपतिविशेषणविशिष्टादित्ययागेपि तथाचदीक्षणीयायामितिखण्डेसूत्रितम्—धारयन्तआदित्यासोजगत्स्थाइतिद्वेएतेएवभुवद्वद्भ्योभुवनपतिभ्योवेति ।

Funding by IKS-MoE

तयोराद्यासूक्तेचतुर्थी–

धा॒रय॑न्तआदि॒त्यासो॒जग॒त्स्थादे॒वाविश्व॑स्य॒भुव॑नस्यगो॒पाः ।
दी॒र्घाधि॑यो॒रक्ष॑माणाअसु॒र्य॑मृ॒तावा॑न॒श्चय॑मानाऋ॒णानि॑ ॥ ४ ॥

धा॒रय॑न्तः । आ॒दि॒त्यास॑ः । जग॑त् । स्थाः । दे॒वाः । विश्व॑स्य ।
भुव॑नस्य । गो॒पाः । दी॒र्घऽधि॑यः । रक्ष॑माणाः । अ॒सु॒र्य॑म् ।
ऋ॒तऽवा॑नः । चय॑मानाः । ऋ॒णानि॑ ॥ ४ ॥

जगज्जङ्गमं स्थाः स्थावरंच तिष्ठतेःकर्तर्यसुन् एतदुभयविधंभूतजातं धारयन्तः अवस्थापयन्तः देवाः दानादिगुणयुक्ताः विश्वस्यभुवनस्यसर्वस्यलोकस्यगोपाः गोपयितारोरक्षकाः दीर्घाधियः दीर्घाणिधियःकर्माणिज्ञानानिवायेषांताद्दशाः अन्येषामपिद्दश्यतइतिपूर्वपदस्यदीर्घः असुर्यं असवःप्राणाः तेनचतद्धेतुभूताः आपोलक्ष्यन्ते अपांतद्धेतुत्वंच छान्दोग्येस्पष्टमाम्नातम्—आपोमयःप्राणइति असुमुदकंरातिददातीत्यसुरोमेघः तत्रभवं मेघान्तर्वर्तमानमुदकंरक्षमाणाः तत्तत्कालेवृष्ट्युत्पादनायरक्षन्तः असुरशब्दाद्भवेछन्दसीतियत् ऋतावानः सत्यवन्तो यज्ञवन्तोवा छन्दसीवनिपाविति मत्वर्थीयोवनिप् पूर्ववद्दीर्घः ऋणानिस्तोतृभिः अन्येभ्यः प्रदेयानिहविर्द्रव्याणिचयमानाः अपगमयन्तः चयगतौ भौवादिकोनुदात्तेत् एवंगुणविशिष्टामहानुभावाः आदित्यासः आदित्याः अस्मदधीनाभवन्त्विति शेषः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

वि॒द्यामा॑दित्या॒अव॑सोवोअ॒स्ययद॑र्यमन्भ॒यआचि॑न्मयो॒भु ।
यु॒ष्माकं॑मित्रावरुणा॒प्रणी॑तौ॒परि॒श्वभ्रे॑वदुरि॒तानि॑वृज्याम् ॥ ५ ॥ ६ ॥

वि॒द्याम् । आ॒दि॒त्या॒ः । अव॑सः । व॒ः । अ॒स्य । यत् । अ॒र्य॒म॒न् । भ॒ये ।
आ । चि॒त् । म॒य॒ःऽभु । यु॒ष्माक॑म् । मि॒त्रा॒व॒रु॒णा॒ । प्रऽनी॑तौ । परि॑ ।
श्वभ्रा॑ऽइव । दु॒ःऽइ॒तानि॑ । वृ॒ज्या॒म् ॥ ५ ॥ ६ ॥

Funding by IKS-MoE

हेआदित्याः अदितेःपुत्राः वोयुष्माकं अस्यावसः कर्मणिषष्ठी इदंरक्षणं विद्याम लभेम भयेराक्षसादिभ्यः आआगतेसति यद्युष्मदीयंरक्षणम् चिच्छब्दश्चार्थे मयोभु मयसःसुखस्यभावयितृच तदिदंलभेमेत्यन्वयः हेअर्यमन् हे मित्रावरुणौ युष्माकंप्रणीतौ अस्मद्विषये प्रकृष्टेनयनेसति श्वभ्रेवश्वभ्राणीवस्थातुमयोग्यानिगर्तवन्तिस्थलानीवदुरितानिपापानिपरिवृज्यां परित्यजेयं वृजीवर्जने बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यलुक् ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यसप्तमेषष्ठोवर्गः ॥ ६ ॥

अथषष्ठी—

सुगोहिवोंअर्यमन्मित्रपन्थांअनृक्षरोवंरुणसाधुरस्ति ।
तेनांदित्याअधिवोचतानोयच्छंतानोदुष्परिहन्तुशर्म ॥ ६ ॥

सुऽगः । हि । वः । अर्यमन् । मित्र । पन्थाः । अनृक्षरः । वरुण ।
साधुः । अस्ति । तेन । आदित्याः । अधि । वोचत । नः । यच्छत ।
नः । दुःऽपरिहन्तुं । शर्म ॥ ६ ॥

हेअर्यमन् मित्र वरुण वोयुष्माकंसुगः सुखेनगन्तव्यः अनृक्षरः ऋक्षरःकण्टकऋच्छतेरिति तद्रहितः साधुः साधकःशोभनोवा एवंगुणविशिष्टः पन्थामार्गोस्तिहि विद्यतेखलु अतस्तेपथाअस्मान् शोभनं नयतेतिशेषः हेआदित्याः नोस्माकं अधिवोचत अधिवचनं पक्षपातेनवचनं कुरुत अपिनोस्मभ्यंदुष्परिहन्तु दुःखेनपरिहन्तुं विनाशयितुमशक्यंशर्मसुखंयच्छत दत्त दाणूदाने शपिपाघ्रेत्यादिनायच्छादेशः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

पिपर्तुनोअदितीराजपुत्रातिद्वेषांस्यर्यमासुगेभिः ।
बृहन्मित्रस्यवरुणस्यशर्मोपस्यामपुरुवीराअरिष्टाः ॥ ७ ॥

पिपर्तु । नः । अदितिः । राजऽपुत्रा । अति । द्वेषांसि । अर्यमा ।
सुऽगेभिः । बृहत् । मित्रस्य । वरुणस्य । शर्म । उप । स्याम ।
पुरुऽवीराः । अरिष्टाः ॥ ७ ॥

Funding by IKS-MoE

राजपुत्रा राजानोराजमानामित्रादयःपुत्रायस्याः तादृशी अदितिरदीना अखण्डनीयावादेवीनोस्मान् द्वेषांसिद्वेष्टॄणिरक्षांसि अतिपिपर्तु अतिपारयतु अतिक्रम्यतद्रहितंदेशंप्रापयत्वित्यर्थः अर्यमाचसुगेभिः सुष्ठुगन्तव्यैर्मार्गैरस्मान्पारयतु अपिचवयंपुरुवीराः बहुभिःवीरैःपुत्रादिभिरुपेताःअरिष्टाः केनाप्यहिंसिताश्चसन्तः मित्रस्यवरुणस्यचबृहत्परिवृढंशर्मसुखंउपस्याम उपगताभवेम ॥ ७ ॥

पूर्वोक्तेपशौतिस्रोभूमीरितिपुरोडाशस्ययाज्या सूत्रंपूर्वमेवोदाहृतम् ।

सैषासूक्तेअष्टमी—

ति॒स्रोभूमी॑र्धारय॒न्त्रीँरु॒तद्यून्त्रीणि॑व्र॒तावि॒दथे॑अ॒न्तरे॑षाम् ।
ऋ॒तेना॑दित्या॒महि॑वोमहि॒त्वंतद॑र्यमन्वरुणमित्र॒चारु॑ ॥ ८ ॥

ति॒स्रः । भूमीः॑ । धा॒र॒य॒न् । त्रीन् । उ॒त । द्यून् । त्रीणि॑ । व्र॒ता ।
वि॒दथे॑ । अ॒न्तः । ए॒षा॒म् । ऋ॒तेन॑ । आ॒दि॒त्याः॒ । महि॑ । वः॒ ।
म॒हि॒ऽत्वम् । तत् । अ॒र्य॒म॒न् । व॒रु॒ण॒ । मि॒त्र॒ । चारु॑ ॥ ८ ॥

तिस्रोभूमीः अत्रभूमिशब्दोलोकत्रयेवर्तते योद्वितीयस्यांतृतीयस्यांपृथिव्यामित्यत्रयथा पृथिवीशब्दः भूम्यन्तरिक्षस्वर्गांस्त्रीन्लोकान्आदित्याः धारयन् वृष्टिप्रदानादिनाधारयन्ति उतअपिच द्यून्दीप्तान्ततउपरितनान्महरादिकानपित्रीन् लोकान्धारयन्ति यद्वा दीप्तान्अग्निंवायुंसूर्यंचधारयन्ति अपिचैषामादित्यानांविदथेयज्ञेअन्तर्मध्येत्रीणिव्रतासवनत्रयनिष्पाद्यानित्रीणिकर्माणिसन्ति यद्वा एषांलोकानामंतर्मध्येविदथेयज्ञेनिमित्तभूतेसति एषामादित्यानांत्रीणिकर्माणिरसादानधारणविसर्जनलक्षणानिसन्ति उत्तरोर्धर्चःप्रत्यक्षकृतः हेआदित्याः ऋतेनसत्येनयज्ञेन वामहिमहत्प्रभूतंवोयुष्माकंमहित्वंमहत्त्वंयन्महाभाग्यं हेअर्यमन् वरुण मित्र तन्महाभाग्यंचारुशोभनंसर्वोत्कृष्टमित्यर्थः॥ ८ ॥

अथनवमी—

त्रीरो॑च॒नादि॒व्याधा॑रयन्तहिर॒ण्यया॒ःशुच॑यो॒धार॑पूताः ।
अस्व॑प्नजोअनिमि॒षाअद॑ब्धाउरु॒शंसा॑ऋ॒जवे॒मर्त्या॑य ॥ ९ ॥

Funding by IKS-MoE

त्री । रो॒च॒ना । दि॒व्या । धा॒र॒य॒न्त॒ । हि॒र॒ण्ययाः॑ । शुच॑यः ।
धार॑ऽपूताः । अस्व॑प्नऽजः । अ॒नि॒ऽमि॒षाः । अद॑ब्धाः । उ॒रु॒ऽशंसाः॑ ।
ऋ॒जवे॑ । मर्त्या॑य ॥ ९ ॥

त्रीरोचनात्रीणिरोचनानिरोचमानान्यग्न्यादीनितेजांसि दिव्यादिव्यानिदिविभवानिधारयन्त आदित्याअवस्थापयन् किमर्थं ऋजवेऋजीकायउपार्जकायस्तोत्राणां मर्त्यायमनुष्यायभोगसिद्ध्यर्थमितियावत् कीदृशाआदित्याः हिरण्ययाः हिरणमयाः हिरण्यालंकृतसर्वाङ्गाः यद्वा हितरमणीयवेषाः शुचयोदीप्यमानाः धारपूताः उदकधारयाक्षालिताइवनिर्मलाः अस्वप्नजः असञ्जातस्वप्नाः सुपांसुलुगितिजसःसुः अपरआह अस्वप्नजः अस्वपन्तः विगतनिद्राः स्वपितृषोर्नजिङितिनजिङ्प्रत्ययइति तदेतत्पदकारस्यानभिमतम् अनिमिषाः निमेषरहिताः अदब्धाः असुरादिभिरहिंसिताः उरुशंसाः उरुभिर्बहुभिःशंसनीयाः स्तोतव्याः एवंगुणविशिष्टाअधारयन्तेत्यन्वयः ॥ ९ ॥

अथदशमी—

त्वंविश्वे॑षांवरुणासि॒राजा॒येच॑दे॒वाअ॑सुर॒येच॒मर्ताः॑ ।
श॒तंनो॑रास्वश॒रदो॑वि॒चक्षे॒ऽश्यामायूं॑षि॒सुधि॑तानि॒पूर्वा॑ ॥ १० ॥ ७ ॥

त्वम् । विश्वे॑षाम् । व॒रु॒ण॒ । अ॒सि॒ । राजा॑ । ये । च॒ । दे॒वाः । अ॒सु॒र॒ ।
ये । च॒ । मर्ताः॑ । श॒तम् । नः॒ । रा॒स्व॒ । श॒रदः॑ । वि॒ऽचक्षे॑ । अ॒श्याम॑ ।
आयूं॑षि । सु॒ऽधि॑तानि । पूर्वा॑ ॥ १० ॥ ७ ॥

हेअसुर शत्रूणांक्षेपकवरुण त्वंविश्वेषांसर्वेषांराजासि केषां येचदेवाःदेवजनाः येचमर्तामरणधर्माणोमनुष्याः तेषामित्यर्थः अतस्त्वंनोस्मभ्यंशतंशरदःशतसंख्याकान्संवत्सरान्विचक्षे विशेषेणदर्शनायरास्वप्रयच्छ रादाने व्यत्ययेनात्मनेपदम् वयंचपूर्वापूर्वैःदेवैः सुधितानिसुष्ठुहितानिशतसंवत्सरलक्षणान्यायूंषिअश्याम व्याप्नुयाम सुधितवसुधितनेमधितधिष्वधिषीयचेतिनिपात्यते गतिरनन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् सुपांसुलुगितितृतीयायाडादेशः ॥ १० ॥

॥ इतिद्वितीयस्यसप्तमेसप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

आदित्यदेवताकेपशौनदक्षिणेत्येषाहविषोयाज्या सूत्रितश्च—तिस्रोभूमीर्धार॑यन्त्रीँरुतद्यून्नदक्षिणाविचिकितेनसव्येति ।

Funding by IKS-MoE

सैषान्नैकादशी–

नदंक्षिणाविचिंकितेनसव्यानप्राचीनंमादित्यानोतपश्चा ।
पाक्यांचिद्वसवोधीर्याचिद्युष्मानींतोअभंयंज्योतिंरश्याम् ॥११॥

न । दक्षिणा । वि । चिकिते । न । सव्या । न । प्राचीनंम् ।
आदित्याः । न । उत । पश्चा । पाक्यां । चित् । वसवः । धीर्यां ।
चित् । युष्माऽनींतः । अभंयम् । ज्योतिंः । अश्याम् ॥ ११ ॥

हेआदित्याः दक्षिणादक्षिणोभागः नविचिकिते मयानविज्ञायते सव्याःसव्योवामभागोपिनज्ञायते उभयत्रसुपांसुलुगितिसोराजादेशः तथाप्राचीनं पुरस्तादपिनज्ञायते विभाषाञ्चेरदिक्स्त्रियामितिस्वार्थेखः उतअपिच पश्चा पश्चात्पृष्ठभागेपिनज्ञायते नैशेनतमसाआवृतत्वात् आन्तरादज्ञानाद्वा पश्चपश्चाचच्छन्दसीतिनिपात्यते किंबहुना पाक्याचित् पाक्यःपक्वव्योपरिपक्वज्ञानोपि डुपचष्पाके ऋहलोर्ण्यत् तित्स्वरितः धीर्याचित् धीरेनेतव्यत्वेनभवोधीर्यःकातरः भवेच्छन्दसीतियत् कातरोपि उभयत्रसुपांसुलुगितिआकारः हेवसवोवासयितारआदित्याः युष्मानीतः युष्माभिर्नीतः शोभनेनमार्गेणप्रापितःसन् अभयं भयरहितं ज्योतिः सौरंतेजः आन्तरंवा ज्ञानात्मकं अश्यां प्राप्नुयाम् ॥ ११ ॥

अथद्वादशी–

योराजंभ्यऋतनिभ्योंददाशयंवर्धयंन्तिपुष्टयंश्चनित्यांः ।
सरेवान्यांतिप्रथमोरथेंनवसुदावांविदथेंषुप्रशस्तः ॥ १२ ॥

यः । राजंऽभ्यः । ऋतनिंऽभ्यंः । ददाशं । यम् । वर्धयंन्ति । पुष्टयंः ।
च । नित्यांः । सः । रेवान् । याति । प्रथमः । रथेंन । वसुऽदावां ।
विदथेंषु । प्रऽशस्तः ॥ १२ ॥

योऽयजमानः राजभ्योराजमानेभ्यः ऋतनिभ्यः ऋतस्ययज्ञस्यसत्यस्यवानेतृभ्यः आदित्येभ्योददाश चरुपुरोडाशादिकंददाति यंयजमानं पुष्टयः पोषकाः नित्याः शाश्वताः आदित्याश्चवर्धयन्ति सयजमानोरेवान् धनवान्प्रथमः प्रथितः प्रख्यातः वसुदावा वसूनांधनानां दातासन्प्रशस्तः सर्वैःप्रशस्यमानः विदथेषुवेद्येषुलब्धव्येषुगृहेषुरथेनवाहनेनयातिगच्छति॥१२॥

Funding by IKS-MoE

अथत्रयोदशी–

शुचि॑र॒पःसू॒यव॑सा॒अद॑ब्ध॒उप॑क्षेतिवृ॒द्धव॑याःसु॒वीर॑ः ।
नकि॒ष्टंघ्न॒न्त्यन्ति॑तो॒नदू॒राद्यआ॑दि॒त्यानां॒भव॑ति॒प्रणी॑तौ ॥ १३ ॥

शुचि॑ः । अ॒पः । सु॒ऽयव॑साः । अद॑ब्धः । उप॑ । क्षे॒ति॒ । वृ॒द्धऽव॑याः ।
सु॒ऽवीर॑ः । नकि॑ः । तम् । घ्न॒न्ति॒ । अन्ति॑तः । न । दू॒रात् । यः ।
आ॒दि॒त्याना॑म् । भव॑ति । प्रऽनी॑तौ ॥ १३ ॥

सयजमानः शुचिर्दीप्यमानः शुद्धोवाअदब्धः सपत्नैरबाधितः वृद्धवयाः प्रभूतान्नः सुवीरः शोभनपुत्रश्चसन् सूयवसाः शोभनसस्यान्यपः वृष्टिलक्षणान्युदकानिउपक्षेति उपनिवसति सर्वदासुसस्यानामपांचसमीपेनिवसतीत्यर्थः तथानकिर्नचतंघ्नन्तिहिंसन्ति अंतितोनअन्तिकात्समीपदेशाच्चदूराद्विप्रकृष्टाच्चदेशादागताबाधकाः अन्तिकस्यतसिलादिलोपइतिलोपः योयजमानः आदित्यानांअदितेःपुत्राणां मित्रादीनां प्रणीतौ प्रकृष्टेनयनेप्रापणे भवति वर्ततेसइतिपूर्वत्रसंबन्धः ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी–

अदि॑ते॒मित्र॒वरु॑णो॒तमृ॑ळ॒यद्वो॑व॒यंच॑कृ॒माकच्चि॒दाग॑ः ।
उ॒र्व॑श्या॒मभ॑यं॒ज्योति॑रिन्द्र॒मानो॑दी॒र्घाअ॒भिन॑श॒न्तमि॑स्राः ॥ १४ ॥

अदि॑ते । मित्र॑ । वरु॑ण । उ॒त । मृ॒ळ॒ । यत् । वः॒ । व॒यम् । च॒कृ॒म ।
कत् । चि॒त् । आग॑ः । उ॒रु । अ॒श्या॒म् । अभ॑यम् । ज्योति॑ः । इ॒न्द्र॒ ।
मा । नः॒ । दी॒र्घाः । अ॒भि । न॒श॒न् । तमि॑स्राः ॥ १४ ॥

उतअपिच हेअदिते मित्र वरुण आमन्त्रितंपूर्वमविद्यमानवदितिपूर्वपूर्वस्यामन्त्रितस्याविद्यमानवद्भावात्सर्वेषांषाष्ठिकमामन्त्रितस्येत्याद्युदात्तत्वम् यूयंप्रत्येकंमृळ अस्माकमुपरिदयांकुरु रक्षेत्यर्थः यत्यद्यपिवयंवोयुष्माकंकच्चित् किञ्चिदागोपराधंचकृम अकर्म तथापिमृळेत्यर्थः हेइन्द्र परमैश्वर्योपेतादित्य उरुविस्तीर्णंअभयंभयरहितंज्योतिस्त्वदीयंप्रकाशंज्ञानात्मकंवाअश्यां अहंप्राप्नुयाम् दीर्घाविस्तृतास्तमिस्रास्तमसायुक्तानिशाः ज्योत्स्नातमिस्राश्रृङ्गिणेतिनिपात्यते तानोस्मान् माभिनशन् आभिमुख्येनव्याप्नुवन्तु॥ १४ ॥

Funding by IKS-MoE

अथपञ्चदशी–

उ॒भेअ॑स्मैपीपयतःसमी॒चीदि॒वोवृ॒ष्टिंसु॒भगो॒नाम॒पुष्य॑न् ।
उ॒भाक्षया॑वा॒जय॑न्यातिपृ॒त्सूभावर्धौ॑भवतःसा॒धूअ॑स्मै ॥ १५ ॥

उ॒भे इति॑ । अ॒स्मै॒ । पी॒प॒य॒तः॒ । स॒मी॒ची इति॑ स॒म्ऽई॒ची ।
दि॒वः । वृ॒ष्टिम् । सु॒ऽभगः॑ । नाम॑ । पुष्य॑न् । उ॒भा । क्षयौ॑ ।
आ॒ऽजय॑न् । या॒ति॒ । पृ॒त्ऽसु । उ॒भौ । अर्धौ॑ । भ॒व॒तः॒ । सा॒धू इति॑ ।
अ॒स्मै॒ ॥ १५ ॥

यआदित्यानांभवतिप्रणीताविति व्यवहितोप्यत्रेदंशब्देनपरामृश्यते अस्मैयजमानायसमीची सङ्गच्छमानेउभेद्यावापृथिव्यौपीपयतः प्याययतः कामान्वर्धयतः प्यायीवृद्धौ अस्माण्ण्यन्ताच्छान्दसोलुङ् व्यत्ययेनतसस्तामादेशाभावः धातोःपीभावश्च सचसुभगः शोभनधनः दिवोद्युलोकादागतांवृष्टिंपुष्यन्वर्धयन्भवति नामेतिप्रसिद्धिर्द्योत्यते किञ्च पृत्सुपृतनासुसङ्ग्रामेषुआजयन्शत्रूनाभिमुख्येनाभिभवन् उभाक्षयाउभौनिवासौ क्षियंति निवसन्त्यस्मिन्निति क्षयोनिवासस्थानं पुंसिसंज्ञायांघःप्रायेणेतिअधिकरणेघः क्षयोनिवासेइत्याद्युदात्तत्वं तौपरैरनाक्रान्तं स्वकीयंनिवासस्थानम् आत्मनापहृतंपरकीयंनिवासस्थानंचयातिगच्छति तथास्मैयजमानाय उभावर्धौजगतोभागौचराचरात्मकौमर्त्यामर्त्यात्मकौवासाधूसाधकौभवतः ॥ १५ ॥

अथषोडशी–

यावो॑मा॒याअ॑भि॒द्रुहे॑यजत्रा॒ःपाशा॑आदित्यारि॒पवे॒विचृ॑त्ताः ।
अ॒श्वीव॒ताँअति॑येषं॒रथे॒नारि॑ष्टाउ॒रावाशर्म॑न्त्स्याम ॥ १६ ॥

याः । व॒ः । मा॒याः । अ॒भि॒ऽद्रुहे॑ । य॒ज॒त्रा॒ः । पाशाः॑ । आ॒दि॒त्या॒ः ।
रि॒पवे॑ । विऽचृ॑त्ताः । अ॒श्वीऽइ॑व । तान् । अति॑ । ये॒ष॒म् । रथे॑न ।
अरि॑ष्टाः । उ॒रौ । आ । शर्म॑न् । स्या॒म॒ ॥ १६ ॥

Funding by IKS-MoE

हेयजत्राः यष्टव्याआदित्याः वोयुष्माकंयाःमायाः अभिद्रुहे अभिद्रोहंकुर्वतेराक्षसादयेनिर्मिताः येचपाशाः रिपवेशत्रवेविचृत्ताः चृतीहिंसाग्रन्थनयोः प्रसारिताइत्यर्थः तान्पाशान् मायाश्वरथेनअतियेषं अतीत्यप्रयतेयं अतितरेयमित्यर्थः तत्रदृष्टान्तः—अश्वीव यथाशोभनाश्वः कश्चित्पुरुषः दुस्तरान्मार्गान्शीघ्रमतिक्रामति तद्वत् येषृप्रयत्ने भौवादिकोनुदात्तेत् छान्दसोलङ् व्यत्ययेनपरस्मैपदम् तथावयंअरिष्टाः शत्रुभिरहिंसिताःसन्तः उरौविस्तीर्णेशर्मन् शर्मेतिगृहनाम त्वयादत्तेसुखेगृहेवाआसमन्तात्स्याम वर्तमानाभवेम॥ १६ ॥

अथसप्तदशी—

माहंम॒घोनो॑वरुणप्रि॒यस्य॑भूरि॒दाव्न॒आवि॑दं॒शून॑मा॒पेः ।
मारा॒योरा॑जन्त्सु॒यमा॒दव॑स्थांबृ॒हद्व॑देमवि॒दथे॑सु॒वीराः॑ ॥ १७ ॥८॥

मा । अ॒हम् । म॒घोनः॑ । व॒रु॒ण । प्रि॒यस्य॑ । भू॒रि॒ऽदाव्नः॑ । आ ।
वि॒द॒म् । शून॑म् । आ॒पेः । मा । रा॒यः । रा॒ज॒न् । सु॒ऽयमा॑त् । अव॑ ।
स्था॒म् । बृ॒हत् । व॒दे॒म । वि॒दथे॑ । सु॒ऽवीराः॑ ॥ १७ ॥ ८ ॥

हेवरुण मघोनोधनवतः प्रियस्यानुकूलस्यभूरिदाव्नः भूरेर्बहुलस्यदातुरहंमाआविदं माआवेदयानि आवेदनंविज्ञापनंमाकरवाणि किंतदनावेद्यं आपेर्ज्ञातेः शूनंशून्यंदारिद्र्यम् वर्णलोपश्छान्दसः यद्वा शूनंगतंप्राप्तंदारिद्र्यम् टुओश्विगतिवृद्ध्योः श्वीदितोनिष्ठायामितीट्प्रतिषेधः यजादित्वात्संप्रसारणम् ओदितश्चेतिनकारः वृषादित्वादाद्युदात्तत्वम् एतदुक्तंभवति अस्मदीयाः पुत्रादयः क्षुधिताइतिप्रभुसमीपेभिधाययाचमानोमाभूवमिति हेराजन्सुयमात् सुष्ठुनियम्यतेनेनपुरुषोगृहइतिसुयमः ईषद्दुःसुष्वितिखल् तादृशाद्रायोधनान्मावस्थांअवयुत्यस्थितोमाभूवं वयंसुवीराः शोभनपुत्राविदथेयज्ञेगृहेवावर्तमानाःसन्तोबृहत् प्रौढंस्तोत्रं वदेम उच्चारयाम॥ १७॥

॥ इतिद्वितीयस्यसप्तमेष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

इदमित्येकादशर्चंषष्ठंसूक्तम् अत्रानुक्रम्यते—इदमेकादशवारुणमिति पूर्वसूक्ते कूर्मोगार्त्समदोहिवेत्युक्तत्वादस्योत्तरस्यचकूर्मोगृत्समदोवाऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः वरुणोदेवता विनियोगोलैङ्गिकः अत्रकेचिदाहुः इदमेकादशर्चंतुवारुणंभयपापनुत् । ऋणदारिद्र्यदुःस्वप्ननाशनंचेतिशुश्रुमेति ।

Funding by IKS-MoE

तत्रैषाप्रथमा—

इ॒दंक॒वेरा॑दि॒त्यस्य॑स्व॒राजो॒विश्वा॑नि॒सान्त्य॒भ्य॑स्तुम॒ह्ना ।
अति॒योम॒न्द्रोय॒जथा॑यदे॒वःसु॑की॒र्तिंभि॒क्षेवरु॑णस्य॒भूरेः॑ ॥ १ ॥

इ॒दम् । क॒वेः । आ॒दि॒त्यस्य॑ । स्व॒ऽराजः॑ । विश्वा॑नि । सन्ति॑ ।
अ॒भि । अ॒स्तु॒ । म॒ह्ना । अति॑ । यः । म॒न्द्रः । य॒जथा॑य । दे॒वः ।
सु॒ऽकी॒र्तिम् । भि॒क्षे॒ । वरु॑णस्य । भूरेः॑ ॥ १ ॥

कवेः क्रान्तदर्शिनआदित्यस्य अदितेःपुत्रस्य स्वराजः स्वयमेवराजमानस्येश्वरस्यवा वरुणस्येदंहविःस्तोत्रंवा यजमानःकरोतीतिशेषः सचविश्वानिसर्वाणिसंति द्वितीयभावविकारभांजिभूतजातानिमह्नामहिम्नावरुणप्रसादाल्लब्धेनअभ्यस्तु अभिभवतु योदेवोद्योतमानोवरुणः यजथाययष्ट्रेपुरुषायअतिअतिशयेनमन्द्रः स्तुत्योहर्षयितावाभवति तस्यभूरेर्भर्तुर्वरुणस्यसुकीर्तिंशोभनांस्तुतिं भिक्षेप्रार्थये यद्वा वरुणस्येतितृतीयार्थेषष्ठी तेनवरुणेनदातव्यांशोभनांकीर्तिं अहंयाचे ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

तव॑व्र॒तेसु॒भगा॑सःस्यामस्वा॒ध्यो॑वरुणतु॒ष्टु॒वांसः॑ ।
उ॒पाय॑नउ॒षसां॒गोम॑तीनाम॒ग्नयो॒नजर॑माणा॒अनु॒द्यून् ॥ २ ॥

तव॑ । व्र॒ते । सु॒ऽभगा॑सः । स्या॒म॒ । सु॒ऽआ॒ध्यः॑ । व॒रु॒ण॒ । तु॒स्तु॒ऽवांसः॑ ।
उ॒प॒ऽअय॑ने । उ॒षसा॑म् । गोऽम॑तीनाम् । अ॒ग्नयः॑ । न ।
जर॑माणाः । अनु॑ । द्यून् ॥ २ ॥

हेवरुण स्वाध्यः शोभनाध्यानाः तुष्टुवांसः स्तुतवन्तोवयं तवव्रतेत्वदीयेपरिचरणाख्ये कर्मणिवर्तमानाः सुभगासःस्याम शोभनधनाभवेम अपिचगोमतीनांरश्मिभिर्युक्तानामुषसांउपायने उपागमनेसति अग्नयोन यथाअग्नयोग्निहोत्रादिकर्मार्थंसमिध्यन्ते एवमनुद्यून् अनुदितंजरमाणास्त्वांस्तुवन्तोवयंदीप्यमानाभवेम ॥ २ ॥

अथतृतीया—

तवस्यामपुरुवीरस्यशर्मन्नुरुशंसस्यवरुणप्रणेतः ।
यूयंनःपुत्राअदितेरदब्धाअभिक्षमध्वंयुज्यायदेवाः ॥ ३ ॥

तव । स्याम । पुरुऽवीरस्य । शर्मन् । उरुऽशंसस्य । वरुण ।
प्रनेतरिति प्रऽनेतः । यूयम् । नः । पुत्राः । अदितेः । अदब्धाः ।
अभि । क्षमध्वम् । युज्याय । देवाः ॥ ३ ॥

हेप्रणेतः सर्वस्यजगतः प्रकर्षेणनेतः वरुण पुरुवीरस्यपुरुभिर्बहुभिःवीरैरुपेतस्य यद्वा पुरूणांबहूनांशत्रूणांविशेषेणप्रेरकस्य उरुशंसस्यउरुभिर्बहुभिःस्तूयमानस्यतवशर्मन्शर्मणिसुखे गृहेवा स्याम अदितेःपुत्राःमित्रादयःपरमपिच्छन्दसीतिपरस्यषष्ठ्यन्तस्यपूर्वामन्त्रिताङ्गवद्भावेनानुप्रवेशात्पदद्वयसमुदायस्याष्टमिकंसर्वानुदात्तत्वम् अदब्धाशत्रुभिरहिंसिताः एवंभूताहेदेवाः यूयंनोस्मान्कृतापराधान् युज्यायसख्यायअभिक्षमध्वं अस्माभिःकृतमपराधंसहध्वम् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

प्रसीमादित्योअसृजद्विधर्ताँ ऋतंसिन्धवोवरुणस्ययन्ति ।
नश्राम्यन्तिनविमुंचन्त्येतेवयोनपप्तूरघुयापरिज्मन् ॥ ४ ॥

प्र । सीम् । आदित्यः । असृजत् । विऽधर्ता । ऋतम् । सिन्धवः ।
वरुणस्य । यन्ति । न । श्राम्यन्ति । न । वि । मुचन्ति । एते ।
वयः । न । पप्तुः । रघुऽया । परिऽज्मन् ॥ ४ ॥

विधर्ता सेतुरिवजलस्यविधारयिता आदित्यःअदितेःपुत्रोवरुणः ऋतंविधारणहेतुभूतंसत्यम् यद्वा नदीनामुपादानभूतमुदकम् सींसर्वतः प्रासृजत् प्रकर्षेणसृष्टवान् अणोप्रगृह्यस्यानुनासिकइत्याकारःसानुनासिकः तेनवरुणस्यर्तेन सिन्धवः स्यन्दनशीलानद्योयन्तिगच्छन्ति प्रवहन्ति एतेसिन्धवः नश्राम्यन्तिनप्राप्नुवन्ति नविमुचन्ति उपरतानभवन्ति अनलसाः सर्वदैकरूपेण प्रवहन्तीत्यर्थः एतदेवोच्यते-वयोन वयः पक्षिणइवरघुयाः लघुवर्गाः शीघ्रगामिनः परिज्मन् परिज्मनिभूम्यांपप्तुःपतंतिगच्छन्ति पत्लृगतौ लिट्युसितनिपत्योश्छन्दसीत्युपधालोपः स्थानिवद्भावात् द्विर्वचनादि रघुयाइत्यत्रसुपांसुलुगितिजसोयाजादेशः ॥ ४ ॥

Funding by IKS-MoE

अथपञ्चमी–

विमच्छ्रथायरशनामिवागऋध्यामतेवरुणखामृतस्य ।
मातन्तुश्छेदिवयतोधियमेमामात्राशार्यपसःपुरऋतोः ॥ ५ ॥ १॥

वि । मत् । श्रथय । रशनाम्ऽइव । आगः । ऋध्याम । ते ।
वरुण । खाम् । ऋतस्य । मा । तन्तुः । छेदि । वयतः । धियम् ।
मे । मा । मात्रा । शारि । अपसः । पुरा । ऋतोः ॥ ५ ॥ १ ॥

हेवरुण मत् मत्सकाशात् रशनामिवरज्जुमिवआगः विहिताननुष्ठानजनितं पापं विश्रथय शिथिलीकुरु विमोचयेत्यर्थः तेत्वत्संबन्धिनऋतस्योदकस्यपूर्णांखांनदीं खाइतिनदीनाम तां ऋध्याम लभेमहि अपिच धियंकर्म वयतः संतन्वतोमेममतन्तुःकर्मसन्ततिः माछेदि छिन्नोमाभूत् नैरन्तर्येणास्त्वित्यर्थः तथाऋतोः समाप्तिकालात् पुरापूर्वंअपसः कर्मणः मात्राशरीरं प्राच्योदीच्यांगलक्षणं माशारि शीर्णंविकलंमाभूत् शॄहिंसायां कर्मणिलुङ् पुरऋतोरित्यत्रऋत्यकइतिप्रकृतिभावः ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यसप्तमेनवमोवर्गः ॥ ९ ॥

अथषष्ठी–

अपोसुम्यक्षवरुणभियसंमत्सम्राळृ*तावोनुमागृभाय ।
दामेववत्साद्विमुमुग्ध्यंहोनहित्वदारेनिमिषश्चनेशे ॥ ६ ॥

अपो इति । सु । म्यक्ष । वरुण । भियसम् । मत् । सम्ऽराट् ।
ऋतऽवः । अनु । मा । गृभाय । दामऽइव । वत्सात् । वि । मुमुग्धि ।
अंहः । नहि । त्वत् । आरे । निऽमिषः । चन । ईशे ॥ ६ ॥

हेवरुग भियसं भयं मत् मत्तः सुसुष्ठुअपोम्यक्षअपगमय हेसम्राट्सम्यग्राजमान हेऋतावः सत्यवन् यज्ञवन्वावरुण मामां अनुगृभाय अनुगृहाण छन्दसिशायजपीतिश्नःशायजादेशः हृग्रहोर्भइतिभत्वम् अपिच दामेववत्सात् यथादोग्धावत्ससकाशात् बन्धनींरज्जुंविमुञ्चति तथा अंहःपापंमत्सकाशाद्विमुमुग्धि विमुञ्च छान्दसःशपःश्लुः पृथक्कुरु त्वदारेत्वत्तोदूरदेशेवर्तमानः

Funding by IKS-MoE

त्वदन्यइत्यर्थः त्वत्तोन्यःकश्चित् निमिषश्चन निमेषस्यापि अक्षिपक्ष्मचलनस्यापि नहिईशे नेष्टे त्वमेवईश्वरइत्यर्थः लोपस्तआत्मनेपदेष्वितितल्लोपः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

मानो॑व॒धैर्व॑रुण॒येते॑इ॒ष्टावेनः॑कृ॒ण्वन्त॑मसुर भ्री॒णन्ति॑ ।
माज्योति॑षःप्रवस॒थानि॑गन्म॒विषूमृधः॑शिश्रथोजी॒वसे॑नः ॥ ७ ॥

मा । न॒ः । व॒धैः । व॒रु॒ण॒ । ये । ते॒ । इ॒ष्टौ । एनः॑ । कृ॒ण्वन्त॑म् ।
अ॒सु॒र॒ । भ्री॒णन्ति॑ । मा । ज्योति॑षः । प्र॒ऽव॒स॒थानि॑ । ग॒न्म॒ । वि ।
सु । मृधः॑ । शि॒श्र॒थ॒ः । जी॒वसे॑ । न॒ः ॥ ७ ॥

हेवरुण नोस्मान्वधैः हननसाधनैरायुधैर्माहिंसीरितिशेषः हेअसुर पापकृतांनिरसितः ते त्वदीयेइष्टौयज्ञेएनः विहितानुष्ठानेनजनितंपापंकृण्वन्तंकुर्वन्तंपुरुषंयेवधाभ्रीणन्ति हिंसन्ति तैरितिपूर्वत्रसंबन्धः भ्रीष्हिंसायां क्रैयादिकः अपिच ज्योतिषः गृहेवर्तमानादग्नेःसौरप्रकाशाद्वाप्रवसथानिप्रवासान्मागन्म मागच्छाम सर्वदागृहेवर्तमानः सूर्यंपश्यंश्चिरकालंजीवेयमित्यर्थः गमेर्लुङिमन्त्रेघसेतिच्लेर्लुक् तथानोस्माकंजीवसेजीवनायमृधोहिंसकान् सुसुष्ठुविशिश्रथः विश्लेषय बाधस्वेत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

नमः॑पु॒राते॑वरुणो॒तनू॒नमु॒ताप॒रंतु॑विजातब्रवाम ।
त्वेहि॑कं॒पर्व॑ते॒नश्रि॒तान्यप्र॑च्युतानिदूळभव्र॒तानि॑ ॥ ८ ॥

नमः॑ । पु॒रा । ते॒ । व॒रु॒ण॒ । उ॒त । नू॒नम् । उ॒त । अ॒प॒रम् । तु॒वि॒ऽजा॒त॒ ।
ब्र॒वा॒म॒ । त्वे इति॑ । हि । क॒म् । पर्व॑ते । न । श्रि॒तानि॑ । अप्र॑ऽच्युतानि ।
दु॒ःऽद॒भ॒ । व्र॒तानि॑ ॥ ८ ॥

हेवरुण पुरापूर्वस्मिन्काले तेतुभ्यंनमः नमस्कारप्रतिपादकं नमइतिशब्दमवादिष्म उतअपिचनूनमद्यापिब्रवाम उतअपिच हे तुविजात बहुप्रदेशेषुप्रादुर्भूत वरुण अपरं आगामिन्यपिकालेनमःशब्दंब्रवाम उच्चारयाम कस्मादितिचेदुच्यते–दूळभ दुर्दभ दंभितुंहिंसितुमशक्य

दुरोदाशनाशदभध्येष्वितिरेफस्योत्वमुत्तरपदादेष्टुत्वंच कमित्येतत्पदपूरणम् हियस्मात् त्वेत्वयि पर्वतेन शिलोच्चयेइव अच्युतानि अन्यैः प्रच्यावयितुमशक्यानि व्रतानिकर्माणिविधरणानि श्रितानि आश्रितानि तस्मादित्यर्थः ॥ ८ ॥

अथनवमी–

पर॑ऋ॒णासा॑वी॒रध॒मत्कृ॑तानि॒माहंरा॑जन्न॒न्यकृ॑तेनभोजम् ।
अव्यु॑ष्टा॒इन्नु॒भूय॑सीरु॒षास॒आनो॑जी॒वान्व॑रुण॒तासु॑शाधि ॥ ९ ॥

परा॑ । ऋ॒णा । सा॒वी॒ः । अध॑ । मत्ऽकृ॑तानि । मा । अ॒हम् ।
रा॒ज॒न् । अ॒न्यऽकृ॑तेन । भो॒ज॒म् । अवि॑ऽउष्टाः । इत् । नु ।
भूय॑सीः । उ॒षस॑ः । आ । न॒ः । जी॒वान् । व॒रु॒ण॒ । तासु॑ । शा॒धि॒ ॥ ९ ॥

हेवरुण ऋणाऋणानिपित्रादिभिः कृतान्यस्माभिर्देयानिपरासावीः परासुव पराचीनंप्रेरय षूप्रेरणे छान्दसोलुङ् अधअधुनामत्कृतानिमयानिष्पादितानिऋणानिपरासुव अपिच हेराजन् स्वामिन् वरुणअहंअन्यकृतेनअन्यैरर्जितेनधनेनमाभोजंभोगंमालभेयम् किंकारणमितिचेदुच्यते–भूयसीः भूयस्योबहुतराः उषसः अव्युष्टाइत् नुसत्यंअव्युष्टाएवअपररात्रेषूत्थायऋणानि चिन्तयतोजाग्रतोममव्युष्टाअप्यव्युष्टकल्पाआसन् हेवरुण तासूषस्सुनोस्मान् जीवान् जीवनवतः आशाधि आसमन्तादनुशिष्टान्कुरु ऋणान्यपहृत्यभोगपर्याप्तंधनंप्रयच्छेत्यर्थः ॥ ९ ॥

अथदशमी–

योमे॑राज॒न्युज्यो॑वा॒सखा॑वा॒स्वप्ने॑भ॒यंभी॒रवे॒मह्य॒माह॑ ।
स्ते॒नोवा॒योदिप्स॑तिनो॒वृको॑वा॒त्वंतस्मा॑द्वरुणपाह्य॒स्मान् ॥ १० ॥

यः । मे॒ । रा॒ज॒न् । युज्य॑ः । वा॒ । सखा॑ । वा॒ । स्वप्ने॑ । भ॒यम् ।
भी॒रवे॑ । मह्य॑म् । आह॑ । स्ते॒नः । वा॒ । यः । दिप्स॑ति । न॒ः । वृक॑ः ।
वा॒ । त्वम् । तस्मा॑त् । व॒रु॒ण॒ । पा॒हि॒ । अ॒स्मान् ॥ १० ॥

हेराजन्वरुण मेमदीयोयुज्योयोजनसमर्थः पित्रादिर्वासखासमानख्यानोबान्धवोवा स्वप्नेदृष्टंत्वद्विषयंभयंभीरवेभयशीलायमह्यंयआहब्रूते तथास्तेनश्चौरोवावृकोरण्यश्वावा योनो-

स्मान्नदिप्सतिजिघांसति सनीवंतर्धेतिविकल्पनादिडभावः दम्भइच्चेतीत्वम् हेवरुण त्वंतस्मात्सर्वस्मादस्मान्पाहिरक्ष॥ १० ॥

अथैकादशी—

माहंम॒घोनो॑वरुणप्रि॒यस्य॑भूरि॒दाव्न॒आवि॑दं॒शून॑मा॒पेः ।
मारा॒योरा॑जन्त्सु॒यमा॒दव॑स्थांबृ॒हद्व॑देमवि॒दथे॑सु॒वीराः॑ ॥११॥१०॥

मा । अ॒हम् । म॒घोनः॑ । व॒रु॒ण॒ । प्रि॒यस्य॑ । भू॒रि॒ऽदाव्नः॑ । आ ।
वि॒द॒म् । शून॑म् । आ॒पेः । मा । रा॒यः । रा॒ज॒न् । सु॒ऽयमा॑त् । अव॑ ।
स्था॒म् । बृ॒हत् । व॒दे॒म॒ । वि॒दथे॑ । सु॒ऽवीराः॑ ॥ ११ ॥१०॥

हेवरुण प्रियस्यभूरिदाव्नः भूरेर्धनस्यदातुर्धनवतआद्यस्यपुरतः पुत्रादेर्दारिद्र्यंअहंमाअविदं माआवेदयानि ज्ञापयानि हेराजन् सुष्ठुनियामकाद्धनात् अवयुत्यस्थितोमाभूवंशोभनपुत्राः यज्ञेगृहेवावर्तमानाः प्रौढंस्तोत्रंउच्चारयामः॥ ११ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यसप्तमेदशमोवर्गः ॥ १० ॥

धृतव्रताइतिसप्तर्चंसप्तमंसूक्तंगार्त्समदस्यकूर्मस्यगृत्समदस्यवार्षम् त्रैष्टुभं वैश्वदेवम् तथाचानुक्रान्तम्—धृतव्रताःसप्तवैश्वदेवमिति गतोविनियोगः।

तत्रप्रथमा—

धृत॑व्रता॒आदि॑त्या॒इषि॑राआ॒रेमत्कर्त॑रह॒सूरि॒वागः॑ ।
शृ॒ण्व॒तोवो॒वरु॑ण॒मित्र॒देवा॑भ॒द्रस्य॑वि॒द्वाँअव॑सेहुवेवः ॥ १ ॥

धृत॑ऽव्रताः । आदि॑त्याः । इषि॑राः । आ॒रे । मत् । क॒र्त॒ । र॒ह॒सूःऽइ॑व ।
आगः॑ । शृ॒ण्व॒तः । व॒ः । वरु॑ण । मित्र॑ । देवाः॑ । भ॒द्रस्य॑ । वि॒द्वान् ।
अव॑से । हु॒वे॒ । व॒ः ॥ १ ॥

हेधृतव्रताः धृतकर्माणः आदित्याः अदितेःपुत्राः इषिराः गमनशीलाः सर्वैरभ्येषणीयाः प्रार्थनीयावा हेविश्वेदेवाः मदारेमत्तोदूरदेशेआगः विहितानुष्ठानादिजनितंपापंकर्तकुरुत करोतेश्छान्दसोविकरणस्यलुक् तप्तनप्तनथनाश्चेतितबादेशः तत्रदृष्टान्तः—रहसूरिव रहसिअन्यैर-

ज्ञातेप्रदेशेसूयतइतिरहसूःव्यभिचारिणी सायथागर्भंपातयित्वादूरदेशेपरित्यजतितद्वत् हेवरुण मित्र देवाः वोयुष्मदीयस्यभद्रस्ययुष्माभिःकरणीयंश्रेयोविद्वान् जानन्नहंशृण्वतः मत्कृतानि स्तोत्राणिश्रोत्रेणजानतोवोयुष्मान्अवसे रक्षणार्थंहुवेआह्वयामि ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

यू॒यंदे॑वा॒ःप्रम॑तिर्यू॒यमोजो॑यू॒यंद्वेषां॑सिसनु॒तर्यु॑योत ।
अ॒भि॒क्ष॒त्तारो॑अ॒भिच॒क्षम॑ध्वम॒द्याचं॑नोमृ॒ळयं॑ताप॒रंचं॑ ॥ २ ॥

यू॒यम् । दे॒वा॒ः । प्रऽम॑तिः । यू॒यम् । ओज॑ः । यू॒यम् । द्वेषां॑सि ।
स॒नु॒तः । यु॒यो॒त॒ । अ॒भि॒ऽक्ष॒त्तार॑ः । अ॒भि । च॒ । क्षम॑ध्वम् । अ॒द्य ।
च॒ । न॒ः । मृ॒ळयं॑त । अ॒प॒रम् । च॒ ॥ २ ॥

हेदेवाः प्रमतिः प्रकृष्टामतिर्यस्यपित्रादेस्तादृशोपियूयमेव तथाओजोबलमपियूयमेव अपिचयूयंद्वेषांसिद्वेष्टॄणि रक्षःपिशाचादीनि सनुतरित्यव्ययम् अन्तर्हितनामैतत् अन्तर्हितेप्रदेशेयुयोतपृथक्कुरुत युमिश्रणामिश्रणयोः छान्दसःशपःश्लुः पूर्ववत्तस्यतबादेशः अभिक्षत्तारः अभितः शत्रूणांहिंसितारोयूयं अभिचक्षमध्वं अभिभवतचशत्रून् अद्यास्मिन्दिनेचनोस्मान्मृळयत सुखयत अपरंचअपरमपिकालंआगामिन्यपिकाले अस्मान्मृळयत ॥ २ ॥

अथतृतीया–

किमू॒नुवः॑कृणवा॒माप॑रेण॒किंसने॑नवसव॒आप्ये॑न ।
यू॒यंनो॑मित्रावरुणादितेचस्व॒स्तिमि॑न्द्रामरुतोदधात ॥ ३ ॥

किम् । ऊँ॒ इति॑ । नु । व॒ः । कृ॒ण॒वा॒म॒ । अप॑रेण । किम् । सने॑न ।
व॒स॒व॒ः । आप्ये॑न । यू॒यम् । न॒ः । मि॒त्रा॒व॒रु॒णा॒ । अ॒दि॒ते॒ । च॒ । स्व॒स्तिम् ।
इ॒न्द्रा॒म॒रु॒त॒ः । द॒धा॒त॒ ॥ ३ ॥

हेदेवाः वोयुष्माकंनुअद्येदानींकिमुकृणवाम किंखलुकर्तुंशक्नवाम नकिमपीत्यर्थः तथाअपरेणअपरकालभाविनाकर्मणाकिंकर्तुंशक्ताः तथाहेवसवोवासयितारोदेवाः सनेनसनातनेन आप्येन आप्तव्येनकर्मणायुष्माकंकिंकर्तुंशक्ताः सर्वदापियुष्मदनुगुणंपरिचरणंकर्तुंनशक्ताइत्यर्थः हे

Funding by IKS-MoE

मित्रावरुणौ हेअदिते हेइन्द्रामरुतः देवताद्वन्द्वेचेतिपूर्वपदस्यानङ् तेचसर्वेयूयंस्वस्तिअविनाशंनोऽस्मभ्यं दधात धत्तप्रयच्छत लोटितस्यतबादेशेङित्त्वाभावेनातोलोपाभावः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

ह॒येदे॑वायू॒यमिदा॒पयः॑स्थ॒तेमृ॑ळत॒नाध॑माना॒यमह्य॑म् ।
मावो॒रथो॑मध्यम॒वाळृ॒तेभू॒न्मायु॒ष्माव॑त्स्वा॒पिषु॑श्रमिष्म ॥ ४ ॥

ह॒ये । दे॒वा॒ः । यू॒यम् । इत् । आ॒पयः॑ । स्थ॒ । ते । मृ॒ळ॒त॒ ।
नाध॑मानाय । मह्य॑म् । मा । व॒ः । रथः॑ । म॒ध्य॒म॒ऽवाट् । ऋ॒ते ।
भू॒त् । मा । यु॒ष्माव॑त्ऽसु । आ॒पिषु॑ । श्र॒मि॒ष्म॒ ॥ ४ ॥

हयेदेवाः छान्दसोवर्णोपजनः हेदेवाः यूयमित् यूयमेवआपयः धनस्यप्रापयितारोबन्धवः स्थ भवथ तेयूयंनाधमानायअभिमतंफलंयाचमानायमह्यंस्तोत्रेमृळतसुखयत तथावोयुष्माकंरथःऋतेस्मदीयेयज्ञेनिमित्तभूतेमध्यमवाट्माभूत् मध्यमेनमन्दगमनेनवाहकोमाभूत् शीघ्रंयुष्मान्वहत्वित्यर्थः वयंयुष्मावत्सुयुष्मत्सदृशेष्वापिषुबन्धुषुसत्सुमाश्रमिष्म श्रान्तामाभूम वतुप्प्रकरणेयुष्मदस्मद्भ्यांछन्दसिसादृश्यउपसंख्यानमितिवतुप् आसर्वनाम्नइत्यात्वम् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी-

प्रव॒एको॑मिमय॒भूर्या॑गो॒यन्मा॑पि॒तेव॑कित॒वंश॑शा॒स ।
आ॒रेपाशा॑आ॒रेअ॒घानि॑देवा॒मामाधि॑पु॒त्रेवि॑मिवग्रभीष्ट ॥ ५ ॥

प्र । व॒ः । एकः॑ । मि॒म॒य॒ । भूरि॑ । आगः॑ । यत् । मा॒ । पि॒ताऽइ॑व ।
कि॒त॒वम् । श॒शा॒स । आ॒रे । पाशाः॑ । आ॒रे । अ॒घानि॑ । दे॒वा॒ः । मा ।
मा॒ । अधि॑ । पु॒त्रे । विम्ऽइ॑व । ग्र॒भी॒ष्ट ॥ ५ ॥

हेदेवाः वोयुष्माकंमध्येअहमेकःसन् भूरिबहुलंआगः पापंप्रमिमयअहंप्रकर्षेणाहिंसिषं कथमस्माकंमध्येत्वमेव इतिचेदुच्यते–यद्यस्मात् मामांपितेवकितवं यथाअपथप्रवृत्तंपुत्रंपितानुशास्तितथाशशास अनुशिष्टंचकृद्धे शासुअनुशिष्टावित्यस्माल्लिटिमध्यमस्यरूपम् अपिच हेदेवाः युष्मदीयाः पाशाः आरेअस्मत्तोदूरदेशेसन्तु अघानिपापानिचआरेसन्तुमामाअधिपुत्रे अधिःसप्तम्यर्थानुवादी पुत्रेपश्यतिसतिपितरंसंतंविमिवपक्षिणमिवव्याधः माग्रभीष्ट मागृह्णीध्वम् माङिलुङि ह्यग्रहोर्भइतिभत्वम् ॥ ५ ॥

Funding by IKS-MoE

अथषष्ठी-

अ॒र्वाञ्चो॑अ॒द्याभ॑वतायजत्रा॒आवो॒हार्दि॒भय॑मानोव्ययेयम् ।
त्राध्वं॑नोदे॒वानि॒जुरो॒वृक॑स्य॒त्राध्वं॑क॒र्ताद॑व॒पदो॑यजत्राः ॥ ६ ॥

अ॒र्वाञ्चः॑ । अ॒द्य । भ॒व॒त॒ । य॒ज॒त्राः॒ । आ । वः॒ । हार्दि॑ । भय॑मानः ।
व्य॒ये॒य॒म् । त्राध्व॑म् । नः॒ । दे॒वाः॒ । नि॒ऽजुरः॑ । वृक॑स्य । त्राध्व॑म् ।
क॒र्तात् । अ॒व॒ऽपदः॑ । य॒ज॒त्राः॒ ॥ ६ ॥

हेयजत्राः यष्टव्यादेवाः अद्येदानीमर्वाञ्चोस्मदभिमुखाभवत वोयुष्माकंहार्दिहृद्यवस्थितंरक्षणंभयमानोबिभ्यदहंआव्ययेयं आभिमुख्येनप्राप्नुयाम् व्ययगतौ भौवादिकः हेदेवाः वृकस्य तस्करस्यआरण्यशुनोवा संबन्धिनः निजुरोनिहननात् जूरीहिंसार्थः अस्मात्संपदादिलक्षणोभावेक्विप् छान्दसोह्रस्वः नोस्मान् त्राध्वं त्रायध्वम् तथा हेयजत्राः अवपदःआपदः कर्तावकर्तुः सकाशात्त्राध्वं त्रायध्वम् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

माहंम॒घोनो॑वरुणप्रि॒यस्य॑भू॒रि॒दाव्न॒आवि॑दं॒शून॑मा॒पेः ।
मारा॒योरा॑जन्त्सु॒यमा॒दव॑स्थांबृ॒हद्व॑देमवि॒दथे॑सु॒वीराः॑ ॥ ७॥ ११॥

मा । अ॒हम् । म॒घोनः॑ । व॒रु॒ण॒ । प्रि॒यस्य॑ । भू॒रि॒ऽदाव्नः॑ ।
आ । वि॒द॒म् । शून॑म् । आ॒पेः । मा । रा॒यः । रा॒ज॒न् । सु॒ऽयमा॑त् ।
अव॑ । स्था॒म् । बृ॒हत् । व॒दे॒म॒ । वि॒दथे॑ । सु॒ऽवीराः॑ ॥ ७ ॥ ११ ॥

व्याख्यातेयम्॥ ७ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यसप्तमेएकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

ऋतंदेवायेत्येकादशर्चमष्टमंसूक्तम् गार्त्समदं अन्त्याजगती शिष्टास्त्रिष्टुभः प्रहिक्रतुमित्येषाइन्द्रासोमदेवताका सरस्वतित्वमस्मानित्यर्धर्चःसारस्वतः योनःसनुत्यइत्येषाबार्हस्पत्या अन्त्यामारुती शिष्टाऐन्द्र्यः तथाचानुक्रान्तम्—ऋतमेकादशजगत्यन्तंषष्ठ्यैन्द्रासोमीसरस्वतित्वमितिसारस्वतोर्धर्चोयोनोबार्हस्पत्यातंवोमारुतीति गतोविनियोगः ।

Funding by IKS-MoE

तत्रैषाप्रथमा–

ऋ॒तंदे॒वाय॑कृण्व॒तेस॑वि॒त्रइन्द्रा॑याहि॒घ्नेनर॑मन्त॒आप॑ः ।
अह॑रहर्या॑त्य॒क्तुर॒पांकिया॒त्याप्र॑थ॒मःसर्ग॑आसाम् ॥ १ ॥

ऋ॒तम् । दे॒वाय॑ । कृ॒ण्व॒ते । स॒वि॒त्रे । इन्द्रा॑य । अ॒हि॒ऽघ्ने । न ।
र॒म॒न्ते॒ । आप॑ः । अह॑ःऽअहः । या॒ति॒ । अ॒क्तुः । अ॒पाम् । किय॑ति ।
आ । प्र॒थ॒मः । सर्ग॑ः । आ॒सा॒म् ॥ १ ॥

ऋतमुदकंवृष्टिलक्षणंकृण्वतेकुर्वतेदेवायद्योतमानायसवित्रेसर्वस्यप्रेरकायअहिघ्नेअहिंवृत्रं हतवतेइन्द्राययागार्थम् आपोनरमन्ते तस्माद्धेतोर्भीत्यानोपरताभवंति तस्मात् व्यत्ययेनचतुर्थी अपितुतासामपांअक्तुः सेचकंस्रोतः अहरहः प्रत्यहंयातिगच्छति आसांप्रथमःसर्गः प्राथमिकंजन्म कियात्याकियतिकालेनिष्पन्नं आकारःप्रश्ने किंशब्दआक्षेपे यावतिकालेताअजायन्तसकालःकियान् किंपरिमाणंतस्यकालस्य नकिमपिनित्याएवहिताइत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

योवृ॒त्राय॒सिन॒मत्राभ॑रिष्य॒त्प्रतंजनि॑त्रीवि॒दुष॑उवाच ।
प॒थोरद॑न्ती॒रनु॒जोष॑मस्मैदि॒वेदि॑वे॒धुन॑योय॒न्त्यर्थ॑म् ॥ २ ॥

यः । वृ॒त्राय॑ । सिन॑म् । अत्र॑ । अभ॑रिष्यत् । प्र । तम् । जनि॑त्री ।
वि॒दुषे॑ । उ॒वा॒च॒ । प॒थः । रद॑न्तीः । अनु॑ । जोष॑म् । अ॒स्मै॒ । दि॒वेऽदि॑वे ।
धुन॑यः । य॒न्ति॒ । अर्थ॑म् ॥ २ ॥

यःपुरुषोवृत्रायासुरायसिनमन्नंअन्नपाकस्थाने आहर्तुमभरिष्यत् संपादितवान् तंपुरुषंजनित्रीजनयित्रीइन्द्रस्यमाताअदितिः विदुषेअभिज्ञायेन्द्रायप्रोवाच प्रोक्तवती प्रवचनस्यहननार्थत्वात् तंवृत्रंहतवानितिशेषः अपिचास्मैअस्येन्द्रस्यानुजोषमनुकामंइच्छामनुसृत्यपथोमार्गान्रदन्तीर्विलिखन्त्योधुनयोनद्यः दिवेदिवेप्रतिदिवसंअर्थंअर्तव्यंगन्तव्यंसमुद्रंप्रतियंतिगच्छन्ति ॥ २ ॥

Funding by IKS-MoE

अथतृतीया–

ऊ॒र्ध्वो॑ह्यस्था॒दध्य॒न्तरि॒क्षेधा॑वृ॒त्राय॒प्रव॒धंज॑भार ।
मि॒हं॑वसा॑न॒उप॒हीमदु॑द्रोत्ति॒ग्मायु॑धोअजय॒च्छत्रु॒मिन्द्रः॑ ॥ ३ ॥

ऊ॒र्ध्वः । हि । अस्था॑त् । अधि॑ । अ॒न्तरि॑क्षे । अध॑ । वृ॒त्राय॑ । प्र ।
व॒धम् । ज॒भा॒र॒ । मि॒ह॑म् । वसा॑नः । उप॑ । हि । ई॒म् । अदु॑द्रोत् ।
ति॒ग्मऽआ॑युधः । अ॒ज॒य॒त् । शत्रु॑म् । इन्द्रः॑ ॥ ३ ॥

हिर्हेतौ यस्मादयंवृत्रः अन्तरिक्षेऊर्ध्वःसन् सर्वमावृत्याध्यस्थात् अधिष्ठितोभूत् अधअतःकारणात्वृत्रायवृत्रंप्रतिवधंहननसाधनं वज्रंइन्द्रः प्रजभार प्रचिक्षेप हृग्रहोर्भः सहिखलुवृत्रोमिहंवृष्टेःसेक्तारंमेघंवसानः आच्छादयन् ईमेनमिन्द्रंउपादुद्रोत् उपागमत् द्रुद्रुगतौ लङिछान्दसः शपःश्लुः तिग्मायुधः तीक्ष्णायुधः इन्द्रः शत्रुंशातयितारंतंवृत्रंअजयत् जितवान् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

बृह॑स्पते॒तपु॒षाश्नै॑वविध्य॒वृक॑द्वरसो॒असु॑रस्यवी॒रान् ।
यथा॑ज॒घन्थ॑धृष॒तापु॒राचि॑दे॒वाज॑हि॒शत्रु॑म॒स्माक॑मिन्द्र ॥ ४ ॥

बृह॑स्पते । तपु॑षा । अश्ना॑ऽइव । वि॒ध्य॒ । वृक॑ऽद्वरसः । असु॑रस्य ।
वी॒रान् । यथा॑ । ज॒घन्थ॑ । धृ॒ष॒ता । पु॒रा । चि॒त् । ए॒व । ज॒हि॒ ।
शत्रु॑म् । अ॒स्माक॑म् । इ॒न्द्र॒ ॥ ४ ॥

हेबृहस्पते बृहतांपरिवृढानांपालयितरिन्द्र तपुषातापकेनदीप्तेनवज्रेणअश्नेवअशन्याइव वृकद्वरसः संवृतद्वारस्यासुरस्यवीरान्पुत्रान् यद्वा संवृतद्वारान् असुरस्यवीरान्विध्य ताडय वृकाणि संवृतानि द्वरांसि द्वाराणियेषां बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् हेइन्द्र पुराचित् पुरापिधृषता धर्षकेणवज्रेणयथाजघन्थ त्वंहतवानेव एवमेवास्माकंशत्रुंजहि नाशय हन्तेर्जइतिहौजादेशः ॥ ४ ॥

Funding by IKS-MoE

अथपञ्चमी—

अव॑क्षिपदि॒वोअश्मा॑नमु॒च्चायेन॒शत्रुं॑मन्दसा॒नोनि॒जूर्वाः॑ ।
तो॒कस्य॑सा॒तौतन॑यस्य॒भूरे॑र॒स्माँअ॒र्धंकृ॑णुतादिन्द्र॒गोना॑म् ॥५॥१२॥

अव॑ । क्षि॒प॒ । दि॒वः । अश्मा॑नम् । उ॒च्चा । येन॑ । शत्रु॑म् ।
म॒न्द॒सा॒नः । नि॒ऽजूर्वाः॑ । तो॒कस्य॑ । सा॒तौ । तन॑यस्य । भूरेः॑ ।
अ॒स्मान् । अ॒र्धम् । कृ॒णु॒ता॒त् । इ॒न्द्र॒ । गोना॑म् ॥ ५ ॥ १२ ॥

हेइन्द्र दिवोनभसःसकाशादश्मानं अश्मवत्कठिनं वज्रंउच्चाउच्चैर्वर्तमानस्त्वंअवक्षिपअस्मदीयान् शत्रूनुद्दिश्यावस्तात् क्षिप येनवज्रेणमन्दसानः स्तोतृभिःस्तूयमानःसन् शत्रुंनिजूर्वाः न्यहिंसीः जुर्वीहिंसार्थः लेटचाडागमः तथातोकस्यपुत्रस्यभूरेर्भर्तव्यस्यपौत्रस्यसातौ संभजने निमित्ते सप्तम्येषासंभजनार्था तथाहेइन्द्र गोनांगवांसंभजनार्थंचास्मान्अस्माकं विभक्तिव्यत्ययः अर्धं समृद्धिंकृणुतात्कुरु गोःपादान्तेइतिगोशब्दस्यामोनुडागमः ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यसप्तमेद्वादशोवर्गः ॥ १२ ॥

अथषष्ठी—

प्रहिक्रतुं॑वृ॒हथो॒यंव॑नु॒थो॑र॒ध्रस्य॑स्थो॒यज॑मानस्यचो॒दौ ।
इन्द्रा॑सोमायु॒वम॒स्माँअ॑विष्टम॒स्मिन्भ॒यस्थे॑कृणुतमु॒लो॒कम् ॥ ६ ॥

प्र । हि । क्रतु॑म् । वृ॒हथः॑ । यम् । व॒नु॒थः । र॒ध्रस्य॑ । स्थः॒ ।
यज॑मानस्य । चो॒दौ । इन्द्रा॑सोमा । यु॒वम् । अ॒स्मान् । अ॒वि॒ष्ट॒म् ।
अ॒स्मिन् । भ॒य॒ऽस्थे । कृ॒णु॒त॒म् । ऊँ॒ इति॑ । लो॒कम् ॥ ६ ॥

हेइन्द्रासोमा इन्द्रासोमौ यंवैरिणंवनुथोहिंसथः वनुष्यतिर्हन्तिकर्मेति[1]यास्कः । तंक्रतुंद्वेषस्यकर्तारंप्रहिवृहथः प्रकर्षेणोद्यच्छथःखलु उन्मूलयथइत्यर्थः वृहूउद्यमने तौदादिकः तथारध्रस्यराधकस्ययजमानस्यचोदौशत्रूणांप्रेरकौस्थोभवथः तथा हेइन्द्रासोमौ युवंयुवांअस्मान्अविष्टमवतं अस्मिन्भयस्थे भयस्थानेयुद्धे घञर्थेकविधानमित्यधिकरणेकप्रत्ययः मरुद्वृधादित्वात्पूर्वपदान्तोदात्तत्वम् लोकंभयरहितंस्थानंकृणुतंकुरुतम् उइतिपदपूरणः ॥ ६ ॥

---

[1] नि० ५. २.

Funding by IKS-MoE

अथसप्तमी–

नमा॑तम॒न्नश्र॑म॒न्नोतत॑न्द्र॒न्नवो॑चाम॒मासु॑नो॒तेति॒सोम॑म् ।
योमे॑पृ॒णाद्योदद॒द्योनि॒बोधा॒द्योमा॑सु॒न्वन्त॒मुप॒गोभि॒राय॑त् ॥ ७ ॥

न । मा॒ । त॒म॒त् । न । श्र॒म॒त् । न । उ॒त । त॒न्द्र॒त् । न । वो॒चा॒म॒ । मा ।
सु॒नो॒त॒ । इति॑ । सोम॑म् । यः । मे॒ । पृ॒णात् । यः । दद॑त् । यः ।
नि॒ऽबोधा॑त् । यः । मा॒ । सु॒न्वन्त॑म् । उप॑ । गोभिः॑ । आ । अय॑त् ॥ ७ ॥

सइन्द्रोमामांनतमत् नतमयतुनग्लपयतु तथानश्रमत् श्रान्तंमाकरोतु तमुग्लाने श्रमुतपसिखेदेच अनयोर्हेतुमण्ण्यन्तयोर्लेट्यडागमः छन्दस्युभयथेतिशपआर्धधातुकत्वाण्णेरनिटीतिणिलोपः उतअपिचमांनतन्द्रत् नतन्द्रयेत् तन्द्र्याआलस्येनयुक्तंमाकरोतु तन्द्रीशब्दात्तत्करोतीति णिच् णाविष्ठवत्प्रातिपदिकस्येतिटिलोपः अन्यत्पूर्ववत् इन्द्रयागायसोमंमासुनोत माभिषुणुतेति अन्यान्यजमानान्प्रतिनवोचाम नब्रवाम वक्तेश्छान्दसोलुङ् सुनोतेत्यत्र तप्तनप्तनथनाश्चेति तस्यतबादेशः तस्यपित्त्वेनङित्त्वाभावाद्गुणः यइन्द्रोमेममपृणात्कामान्पूरयेत् यश्चददत् अभीष्टफलंदद्यात् यश्चनिबोधात् अस्मदीयंस्तोत्रंयागंवाअवगच्छेत् यइन्द्रःसुन्वन्तंसोममभिषुण्वन्तं मामांअस्मभ्यंदातव्यैर्गोभिःसहउपायत् उपागच्छेत् सइन्द्रइतिपूर्वत्रान्वयः पृणादित्यादिषुलेट्याडागमः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

सर॑स्वति॒त्वम॒स्माँअ॑वि॒ड्ढिम॒रुत्व॑तीधृष॒तीजे॑षि॒शत्रू॑न् ।
त्यंचि॒च्छर्ध॑न्तंतविषी॒यमा॑ण॒मिन्द्रो॑हन्तिवृष॒भंशण्डि॑कानाम् ॥ ८ ॥

सर॑स्वति । त्वम् । अ॒स्मान् । अ॒वि॒ड्ढि । म॒रुत्व॑ती । धृ॒ष॒ती ।
जे॒षि॒ । शत्रू॑न् । त्यम् । चि॒त् । शर्ध॑न्तम् । त॒वि॒षी॒ऽयमा॑णम् ।
इन्द्रः॑ । ह॒न्ति॒ । वृ॒ष॒भम् । शण्डि॑कानाम् ॥ ८ ॥

हेसरस्वति सरणवतिदेवि त्वंअस्मान्स्तोतॄन् अविड्ढि रक्ष रक्षार्थस्यावतेर्लेट्येतद्रूपम् तथामरुत्वतीमरुद्भिर्युक्तामध्यमस्थानाहिवाक्सरस्वतीमरुतश्चमध्यमस्थानस्थाः अतस्तद्वतीसती धृषतीधर्षयन्तीशत्रून्शातयितॄन्वैरिणोजेषिजय जयतेश्छान्दसःशपःश्लुः किञ्चायमिन्द्रः त्यंचित्

Funding by IKS-MoE

तमप्यसुरंहन्तिहतवान् व्यत्ययेनभूतार्थेलट् कीदृशं शर्धन्तं प्रसहनशीलं शृधुप्रसहने तविषीयमाणंतविषीबलमिवाचरन्तं सर्वस्यभंजनेशक्तं शण्डिकानां शण्डामर्कावसुरपुरोहितौ शण्डवंश्यानांमध्येवृषभंप्रधानम् ॥ ८ ॥

अथनवमी—

यो न॒ःसनु॑त्यउ॒तवा॑जिघ॒त्नुर॑भि॒ख्याय॒तंति॑गि॒तेन॑विध्य ।
बृह॑स्पत॒आयु॑धैर्जे॑षि॒शत्रू॑न्द्रु॒हेरीष॑न्त॒ंपरि॑धेहिराजन् ॥ ९ ॥

यः । न॒ः । सनु॑त्यः । उ॒त । वा॒ । जि॒घ॒त्नुः । अ॒भि॒ऽख्याय॑ । तम् ।
ति॒गि॒तेन॑ । वि॒ध्य॒ । बृह॑स्पते । आयु॑धैः । जे॒षि॒ । शत्रू॑न् ।
द्रु॒हे । रिष॑न्तम् । परि॑ । धे॒हि॒ । रा॒ज॒न् ॥ ९ ॥

हेबृहस्पते योनोस्माकंसनुत्यः सनुतरित्यंतर्हितनाम अन्तर्हितेदेशेभवश्चोरः सगर्भसयूथसनुताद्यत् उतवाअपिवा योजिघत्नुर्जिघांसुर्भवति तमभिख्यायसंवीक्ष्यतिगितेनतीक्ष्णेनायुधेनविध्यताडय यथास्मदीयान् शत्रून् आयुधैरायोधनसाधनैरिष्वादिभिर्जेषिजय तथा हेराजन्राजमानबृहस्पते द्रुहेद्रोग्ध्रेशत्रवेरिषन्तंहिंसन्तंवज्रं परिधेहि परितोधारय प्रक्षिपेत्यर्थः ॥ ९ ॥

अथदशमी—

अ॒स्माके॑भि॒ःसत्व॑भिःशू र॒शूरै॑र्वी॒र्या॑कृधि॒यानि॑ते॒कर्त्वा॑नि ।
ज्योग॑भूव॒न्ननु॑धूपि॑तासोह॒त्वीतेषा॒माभ॑रानो॒वसू॑नि ॥ १० ॥

अ॒स्माके॑भिः । सत्व॑ऽभिः । शू॒र॒ । शूरैः॑ । वी॒र्या॑ । कृ॒धि॒ । यानि॑ ।
ते॒ । कर्त्वा॑नि । ज्योक् । अ॒भू॒व॒न् । अनु॑ऽधूपितासः । ह॒त्वी । तेषा॑म् ।
आ । भ॒र । न॒ः । वसू॑नि ॥ १० ॥

हेशूर शौर्यवन्निन्द्र अस्माकेभिरास्माकीनैःसत्वभिः परेषांसादकैः शूरैः शौर्योपेतैर्भटैः तानिवीर्या वीर्याणि वीरकर्माणिकृधिकुरु यानितेत्वयाकर्त्वानिकरणीयानि कृत्यार्थेतवैकेनितिकरोतेस्त्वन्प्रत्ययः ज्योक्चिरकालंअनुधूपितासः धूपायमानहृदयामदीयाःशत्रवोभूवन्नासन् हत्वीतान् हत्वा स्नात्व्यादयश्चेतीकारः तेषांशत्रूणां वसूनिधनानिनोस्मभ्यंआभरआहर ॥१०॥

Funding by IKS-MoE

अथैकादशी–

तंव॒ःशर्धं॒मारु॑तंसुम्न॒यु॒र्गि॒रोपं॑ब्रु॒वे॒नमं॑सा॒दैव्यं॒जनं॑म् ।
यथा॑र॒यिंसर्व॑वीर॒ंनशा॑महाअपत्य॒साचं॒श्रुत्यं॑दि॒वेदि॑वे ॥ ११॥१३॥

तम् । व॒ः । शर्ध॑म् । मारु॑तम् । सु॒म्न॒ऽयुः । गि॒रा । उप॑ । ब्रु॒वे॒ । नम॑सा ।
दैव्य॑म् । जन॑म् । यथा॑ । र॒यिम् । सर्व॑ऽवीरम् । नशा॑महै ।
अ॒प॒त्य॒ऽसाच॑म् । श्रुत्य॑म् । दि॒वेऽदि॑वे ॥ ११ ॥१३॥

हेमरुतः वोयुष्माकंशर्धं बलंमारुतंमरुत्समूहरूपंदैव्यंदेवेनेन्द्रेण संबद्धंजनं प्रादुर्भूतंएवं गुणविशिष्टंतंबलं नमसानमस्कारेणहविषावागिरास्तोत्रेण सुम्नयुःसुखेच्छुरहंउपब्रुवेस्तौमि यथा येनप्रकारेणवयंसर्ववीरंसर्वैःवीरैर्विशेषेणशत्रूणांप्रेरकैर्भटैरुपेतं अपत्यसाचंअपत्यैरपतनहेतुभूतैः पुत्रादिभिरुपेतं श्रुत्यंश्रवणीयंप्रशस्यभूतं रयिंदिवेदिवेप्रतिदिवसंनशामहै व्याप्नवाम नशतिर्व्याप्तिकर्मा लेट्याडागमः वैतोन्यत्रेत्यैकारः ॥ ११ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यसप्तमेत्रयोदशोवर्गः ॥ १३ ॥

अस्माकमितिसप्तर्चंनवमंसूक्तम् गृत्समदस्यार्षंवैश्वदेवं अन्त्यात्रिष्टुप् शिष्टाजगत्यः तथाचानुक्रान्तम्—अस्माकंसप्तवैश्वदेवंत्रिष्टुबन्तमिति विनियोगोलैङ्गिकः ।

तत्रप्रथमा–

अ॒स्माकं॑मित्रावरुणावत॒ंरथं॑मादि॒त्यैरु॒द्रैर्वसु॑भिःसचा॒भुवा॑ ।
प्रयद्वयो॒नपप्त॒न्वस्मं॑न॒स्परि॑श्रव॒स्यवो॒हृषी॑वन्तोवन॒र्षदः॑ ॥ १ ॥

अ॒स्माकं॑म् । मि॒त्रा॒रु॒व॒णा॒ । अ॒व॒त॒म् । रथं॑म् । आ॒दि॒त्यैः । रु॒द्रैः ।
वसु॑ऽभिः । स॒चा॒ऽभुवा॑ । प्र । यत् । वयः॑ । न । पप्तं॑न् । वस्मं॑नः ।
परि॑ । श्र॒व॒स्यवः॑ । हृषी॑ऽवन्तः । व॒न॒ऽसदः॑ ॥ १ ॥

मित्रावरुणा हेमित्रावरुणौ आदित्यैः धात्रर्यमादिभिर्द्वादशभिः रुद्रैः एकादशसंख्याकैः वसुभिः धरोध्रुवइत्यादिभिरष्टसंख्याकैः एवंत्रिभिर्देवगणैः सचाभुवासहभवन्तौसहवर्तमानौयुवां अस्माकं रथंअन्नलाभाय प्रवृत्तंअवतम् यद्यदास्मदीयारथाः वस्मनःपरिवसन्त्यस्मिन्निति व-

Funding by IKS-MoE

स्मनिवासस्थानं औणादिकोमनिन् तस्मात् स्थानात्परिउपरिदेशान्तरे पञ्चम्याःपरावध्यर्थेइतिसत्वम् अध्यर्थेउपर्यर्थेइतिवृत्तिः वयोन पक्षिणइव प्रपप्तन् प्रपतन्ति प्रकर्षेणगच्छन्ति पतेश्छान्दसेलुङि लृदित्वात् च्लेरङादेशः पतःपुमितिपुमागमः कीदृशावयः श्रवस्यवोन्नकामाः हृषीवन्तः प्राप्तहर्षाः वनर्षदः वनेवृक्षादौनिषण्णाः सांहितिकश्छान्दसोरेफोपजनः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अध॑स्मान॒उद॑वतासजोषसो॒रथं॑देवासोअ॒भिवि॒क्षुवा॑ज॒युम् ।
यदा॒शव॒ःपद्या॑भि॒स्तित्र॑तो॒रज॑ःपृथि॒व्याःसानौ॒जङ्घ्न॑न्तपा॒णिभि॑ः ॥२॥

अध॑ । स्म॒ । न॒ः । उत् । अ॒व॒त॒ । स॒ऽजो॒ष॒स॒ः । रथ॑म् । दे॒वा॒स॒ः ।
अ॒भि । वि॒क्षु । वा॒ज॒ऽयुम् । यत् । आ॒शव॑ः । पद्या॑भिः । तित्र॑तः ।
रज॑ः । पृ॒थि॒व्याः । सानौ॑ । जङ्घ्न॑न्त । पा॒णिऽभि॑ः ॥ २ ॥

हेसजोषसः समानंप्रीयमाणाः देवासोदेवाः अधअधुनानोस्माकंवाजयुं वाजमन्नंकामयमानंगतिविशेषयुक्तंवारथं विक्षुप्रजासुजनपदेषु अभिअभिमुखंउदवतउदगमयत अवतिरत्रगत्यर्थः स्मेतिपूरणः यद्यदास्मिन्रथेयुक्ताः आशवोव्यापनशीलाअश्वाः पद्याभिः पादसाध्याभिः गतिभिःरजोरञ्जकंमार्गंतित्रतः तरन्तः तरतेःशतरि बहुलंछन्दसीतिशपःश्लुः बहुलंछन्दसीत्यभ्यासस्येत्वम् अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम् पृथिव्याःप्रथितायाः भूमेः सानौसमुच्छ्रितेप्रदेशेपाणिभिःप्राण्युपलक्षितैः पादैः जघनन्त अत्यर्थंगच्छन्ति हन्तेर्यङ्लुगन्ताच्छान्दसोलङ् व्यत्ययेनात्मनेपदम् बहुलंछन्दसीतिशपोलुगभावः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

उ॒तस्यन॒इन्द्रो॑वि॒श्वच॑र्षणिर्दि॒वःशर्धो॑न॒मारु॑तेनसु॒क्रतु॑ः ।
अनु॒नुस्था॑त्यवृ॒काभि॑रू॒तिभी॒रथं॑म॒हेस॒नये॒वाज॑सातये ॥ ३ ॥

उ॒त । स्यः । न॒ः । इन्द्र॑ः । वि॒श्वऽच॑र्षणिः । दि॒वः । शर्धे॑न ।
मारु॑तेन । सु॒ऽक्रतु॑ः । अनु॑ । नु । स्था॒ति॒ । अ॒वृ॒काभि॑ः । ऊ॒तिऽभि॑ः ।
रथ॑म् । म॒हे । स॒नये॑ । वाज॑ऽसातये ॥ ३ ॥

Funding by IKS-MoE

उतअपिचविश्वस्यचर्षणिः विश्वस्यसर्वस्यद्रष्टा यद्वा विश्वेचर्षणयोमनुष्यायस्यपरिचारकाः अथवाविश्वेसर्वेलोकाः चर्षणयोद्रष्टव्यायेन बहुव्रीहौविश्वंसंज्ञायामितिपूर्वपदान्तोदात्तत्वम् मारुतेनमरुत्समूहरूपेणशर्धेनबलेनसहसुक्रतुः शोभनकर्माशोभनप्रज्ञोवा स्यःसइन्द्रः अवृकाभिः हिंसकरहिताभिः ऊतिभीरक्षाभिःसहितःसन् दिवोद्युलोकादागत्यनुअद्यनोस्माकंरथंअनुस्थातिआनुगुण्येनाधितिष्ठतु छान्दसःशपोलुक् किमर्थं महे सनये महतेधनाय तथावाजसातये वाजस्यान्नस्य सातयेसंभजनार्थम् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

उ॒तस्यदे॒वोभुव॑नस्यस॒क्षणि॒स्त्वष्टा॒ग्नाभिः॑स॒जोषा॑जूजुव॒द्रथ॑म् ।
इ॒ळाभगो॑बृहद्दि॒वोतरोद॑सीपू॒षापुर॑न्धिर॒श्विना॒वधा॒पती॑ ॥ ४ ॥

उ॒त । स्यः । दे॒वः । भुव॑नस्य । स॒क्षणि॑ः । त्वष्टा॑ । ग्नाभिः॑ ।
स॒ऽजोषा॑ः । जू॒जु॒व॒त् । रथ॑म् । इळा॑ । भग॑ः । बृ॒ह॒त्ऽदि॒वा ।
उ॒त । रोद॑सी॒ इति॑ । पू॒षा । पुर॑म्ऽधिः । अ॒श्विनौ॑ । अध॑ ।
पती॒ इति॑ ॥ ४ ॥

उतअपिच स्यःसदेवोदानादिगुणयुक्तः भुवनस्यभूतजातस्यसक्षणिः सचनीयः सेव्यः ग्नाभिर्देवपत्नीभिः छंदांसिवैग्नाइतितैत्तिरीयकम्। गायत्र्यादीनिच्छन्दांसिचदेवपत्न्यइत्युक्तम् सजोषाःसमानप्रीतिः एवंगुणविशिष्टस्त्वष्टाअस्मदीयंरथंजूजुवत् प्रेरयतु जुइतिसौत्रोधातुर्गत्यर्थः अस्माण्ण्यन्ताल्लुङिरूपम् तथा इळातिसृणांदेवीनामाद्याइडाख्यादेवीचरथंप्रेरयतु बृहद्दिवा बृहन्महद्दीव्यतिद्योततइतिबृहद्दिवः इगुपधलक्षणःकः सुपांसुलुगितिविभक्तेरोकारः तादृशोभगश्चप्रेरयतु उतअपिचरोदसीद्यावापृथिव्यौपुरंधिर्बहुधीः पूषापोषकोदेवश्चअधशब्दश्चार्थे पतीसूर्यायाभर्तारौअश्विनौचएतेसर्वेअस्मदीयंरथंप्रेरयन्त्वित्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

उ॒तत्येदे॒वीसुभगे॑मिथू॒दृशो॒षासा॒नक्ता॒जग॑तामपी॒जुवा॑ ।
स्तु॒षेयद्वां॑पृथिवि॒नव्य॑सा॒वचः॑स्था॒तुश्च॒वय॒स्त्रिव॑याउप॒स्तिरे॑ ॥ ५ ॥

उ॒त । त्ये इति॑ । दे॒वी इति॑ । सु॒भगे॒ इति॑ सु॒ऽभगे॑ ।
मि॒थु॒ऽदृशा॑ । उ॒षसा॒नक्ता॑ । जग॑ताम् । अ॒पि॒ऽजुवा॑ । स्तु॒षे ।
यत् । वा॒म् । पृ॒थि॒वि॒ । नव्य॑सा । वच॑ः । स्था॒तुः । च॒ । वय॑ः ।
त्रि॒ऽव॑याः । उ॒प॒ऽस्तिरे॑ ॥ ५ ॥

उतअपिच त्ये तेप्रसिद्धे देवी देव्यौ देवनशीले सुभगेशोभनधनेमिथूदृशा मिथःपरस्परंपश्यन्त्यौ एवंभूतेउषासानक्ता उषाश्चरात्रिश्च जगतांजङ्गमानांअपीजुवाप्रेरयित्र्यौभवतः तस्मादस्मदीयमपिरथंप्रेरयताम् उत्तरोर्धर्चोद्यावापृथिव्यःप्रत्यक्षकृतः हेपृथिवि वांयुवां त्वांदिवंच नव्यसा नवीयसानवतरेणप्रशस्येनवा वचः वचसा सुपांसुलुगितितृतीयायालुक् यद्यदास्तुषेस्तुवे उत्तमस्यव्यत्ययेनमध्यमः तदानींस्थातुः स्थावरस्यव्रीह्यादेःसबन्धिवयोन्नंचरुपुरोडाशादिलक्षणं त्रिवयाः वयइत्यन्ननाम त्रीणिओषधिपशुसोमात्मकानि हविर्लक्षणान्यन्नानियस्यतादृशोहंउपस्तिरे उपस्तृणामिआज्येनोपस्तरणाभिघारणपूर्वकंप्रयच्छामीत्यर्थः स्तृञ्आच्छादने लटचुत्तमे छान्दसोविकरणस्यलुक् अत्रत्यश्चशब्दश्चणितिनिपातान्तरंपादपूरणम् ऋतइद्धातोरितीत्वं निपातैर्यद्यदिहन्तेतिनिघातप्रतिषेधः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

उ॒तव॒ःशंस॑मु॒शिजा॑मिवश्म॒स्यहि॑र्बु॒ध्न्यो॒३॒॑जएक॑पादु॒त ।
त्रि॒तऋ॑भु॒क्षाःस॑वि॒ताचनो॑दधे॒पान्नपा॑दाशु॒हेमा॑धि॒याशमि॑ ॥ ६ ॥

उ॒त । व॒ः । शंस॑म् । उ॒शिजा॑म्ऽइव । श्म॒सि॒ । अहि॑ः । बु॒ध्न्य॑ः ।
अ॒जः । एक॑ऽपात् । उ॒त । त्रि॒तः । ऋ॒भु॒क्षाः । स॒वि॒ता । चन॑ः ।
द॒धे॒ । अ॒पाम् । नपा॑त् । आ॒शु॒ऽहेमा॑ । धि॒या । शमि॑ ॥ ६ ॥

उतअपिच हेदेवाः उशिजामिव इवेतिसंप्रत्यर्थीयः अस्मत्तः स्तुतिं कामयमानानांवोयुष्माकंशंसंस्तुतिंसंप्रतिश्मसि उश्मसि कामयामहे वशकान्तौ इदन्तोमसिः ग्रहिज्यादिनासम्प्रसारणम् छान्दसोवर्णलोपः उतअपिच अहिर्बुध्न्यः बुध्नमन्तरिक्षम् तत्रभवोऽहिनामादेवः अजएकपात् नजायतइत्यजः एकएवपद्यतेगच्छतीत्येकपात् अजएकपात्संज्ञकः सूर्यः त्रितस्तीर्णतमः ऋभुक्षाः उरुक्षयः उरुनिवासः ऋभूणांनिवासयितावा इन्द्रश्चसवितासर्वस्यप्रसविताचनोन्नंदधे विदधातु

अस्मभ्यंकरोतु तथा आशुहेमाशीघ्रगामी हिगतावित्यस्मादन्येभ्योपिदृश्यन्तइतिमनिन् तादृशः अपांनपात् अपांपौत्रीयस्थानीयोग्निः अद्भ्यओषधिवनस्पतयोजायन्ते ओषधिवनस्पतिभ्यश्चायमग्निर्जायते इत्यग्नेरपांपौत्रत्वम् सचधियास्तुत्याशमि शमीतिकर्मनाम यज्ञकर्मणिप्रीतोभवत्वितिशेषः यद्वा धियाकर्मणाअस्मदीयेनपरिचरणलक्षणेनशमि शंसुखंतन्निमित्तंभवत्वितिशेषः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

ए॒तावो॑व॒श्म्युद्य॑तायजत्रा॒अत॑क्षन्ना॒यवो॒नव्य॑से॒सम् ।
श्र॒व॒स्यवो॒वाजं॑चका॒नाःसप्ति॒र्न॑रथ्यो॒अहं॑धी॒तिम॑श्याः ॥ ७ ॥१४॥

ए॒ता । वः॒ । व॒श्मि॒ । उत्ऽय॑ता । य॒ज॒त्राः॒ । अत॑क्षन् । आ॒यवः॑ ।
नव्य॑से । सम् । श्र॒व॒स्यवः॑ । वाज॑म् । च॒का॒नाः । सप्तिः॑ । न ।
रथ्यः॑ । अह॑ । धी॒तिम् । अ॒श्याः॒ ॥ ७ ॥ १४ ॥

हेयजत्राःयजनीयाविश्वेदेवाः वोयुष्मदीयानिएताएतानिउद्यताउद्यतानिवचांसिवश्मिकामये नव्यसेनवतरायस्तुत्यतमाययुष्मद्गणायआयवोमत्प्रभृतयोमनुष्याः कामितानिस्तोत्राणिसमतक्षन् समस्कुर्वन्किमिच्छन्तः श्रवस्यवःश्रवणीयंयशोन्नंवाआत्मनइच्छन्तः वाजंबलंचकानाः कामयमानाः कनीदीप्तिकान्तिगतिषु लिटःकानच्रथ्योरथसंबन्धीसप्तिर्न सर्पणशीलोश्वइवयुष्मद्गणः धीतिमस्मदीयंकर्मअश्याः प्राप्नोतु अहपूरणः अशूव्याप्तौ व्यत्ययेनपरस्मैपदमध्यमौ बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यलुक् ॥ ७ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यसप्तमेचतुर्दशोवर्गः ॥ १४ ॥

अस्यमइत्यष्टर्चंदशमंसूक्तम् गृत्समदस्यार्षम् षष्ठ्याद्यास्तिस्रोनुष्टुभः शिष्टाःपञ्चजगत्यः प्रथमाद्यावापृथिवीया ततोद्वेऐन्द्र्यौत्वाष्ट्र्यौवा ततोद्वेराकादेवत्ये द्वेसिनीवालीदेवत्ये अन्त्यागुंग्वादिषड्देवताका तथाचानुक्रान्तम्—अस्यमेष्टौजागतंत्र्यनुष्टुबन्तंद्यावापृथिव्येकाद्वेऐन्द्र्यौत्वाष्ट्र्यौवाद्वेद्वेराकासिनीवाल्योरन्त्यालिङ्गोक्तदेवतेति । आभिप्लविकेचतुर्थेहनिवैश्वदेवशस्त्रेआद्यस्तृचोद्यावापृथिवीयनिविद्धानः तथाचसूत्रितम्—अस्यमेद्यावापृथिवीइतितिस्रस्ततंमेअपइतिवैश्वदेवमिति ।

Funding by IKS-MoE

तत्रैषाप्रथमा--

अ॒स्यमे॑द्यावापृथिवीऋताय॒तोभू॒तम॑वि॒त्रीवच॑स॒ःसिषा॑सतः ।
ययो॒रायु॑ःप्रत॒रं॑तेइ॒दं॑पु॒रउप॑स्तुतेवसू॒युर्वां॑म॒होद॑धे ॥ १ ॥

अ॒स्य । मे॒ । द्या॒वा॒पृ॒थि॒वी॒ इति॑ । ऋ॒त॒ऽय॒तः । भू॒तम् । अ॒वि॒त्री इति॑ ।
वच॑सः । सिसा॑सतः । ययो॑ः । आयु॑ः । प्र॒ऽत॒रम् । ते इति॑ ।
इ॒दम् । पु॒रः । उप॑स्तुते॒ इत्युप॑ऽस्तुते । व॒सु॒ऽयुः । वा॒म् । म॒हः ।
द॒धे॒ ॥ १ ॥

द्यावापृथिवीहेद्यावापृथिव्यौ ऋतायतःऋतंयज्ञमात्मनइच्छतः सिषासतः युवांसंभक्तुमिच्छतःवचसः वक्तीतिवचाः स्तोताअसुन् स्तोतुरस्यमेममअवित्रीअवित्र्यौपालयित्र्यौभूतंभवतम् ययोर्द्यावापृथिव्योरायुरन्नं प्रतरंप्रकृष्टतरमुत्पद्यतइतिशेषः इदमिदानींतेद्यावापृथिव्यौ उपस्तुते तत्रतत्रस्थितैःस्तोतृभिः स्तुते वां युवां वसूयुःधनकामोहंमहोमहतः विभक्तिव्यत्ययः महतास्तोत्रेणपुरोदधे पुरस्करोमि ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

मानो॒गुह्या॒रिप॑आ॒योरह॑न्दभ॒न्मान॑आ॒भ्योरी॑रधोदु॒च्छुना॑भ्यः ।
मानो॒वियौ॑ःस॒ख्यावि॒द्धितस्य॑नःसुम्नाय॒तामन॑सा॒तत्त्वे॑महे ॥ २ ॥

मा । न॒ः । गुह्या॑ः । रिप॑ः । आ॒योः । अह॑न् । द॒भ॒न् । मा । न॒ः ।
आ॒भ्यः । री॒र॒ध॒ः । दु॒च्छुना॑भ्यः । मा । न॒ः । वि । यौ॒ः । स॒ख्या ।
वि॒द्धि । तस्य॑ । न॒ः । सु॒म्न॒ऽय॒ता । मन॑सा । तत् । त्वा॒ । ई॒म॒हे॒ ॥ २ ॥

हेइन्द्रत्वष्टर्वा आयोर्मनुष्यस्यशत्रुभूतस्यगुह्याः गोप्याः ज्ञातुमशक्याः रिपोर्हिंसारूपाः मायाः नोस्मान्अहन् उपलक्षणमेतत् अहर्निरात्रौचमादभन्माहिंसिषुः तथानोस्मान्आभ्योदुच्छुनाभ्यः शुनमितिसुखनाम दुःशुनादुच्छुनाः दुःखकारिणीभ्यः शत्रुसेनाभ्यः नोस्मान्मारीरधः वशंमानैषीः रध्यतिर्वशगमनइतियास्कः[1] । रधहिंसासंराध्योः अस्माण्ण्यन्ताल्लुङिचङिरूप-

---

[1] नि० ६. ३२. ।

Funding by IKS-MoE

म् अपिच नोस्माकंसख्या सख्यानिसखित्वानिमावियौः त्वयावियुक्तानिमाकार्षीः अपितुनोस्माकंतस्यतवसखित्वंसुम्नायता सुखमस्माकमिच्छतामनसाविद्धिजानीहि क्रियाग्रहणंकर्तव्यमितिकर्मणःसंप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थेषष्ठी तव त्वा तादृशंत्वां ईमहे अभिमतफलंयाचामहे सुपांसुलुगितितच्छब्दादुत्तरस्याविभक्तेर्लुक् ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अहे॑ळता॒मन॑साश्रु॒ष्टिमाव॑ह॒दुहा॑नांधे॒नुंपि॒प्युषी॑मस॒श्चत॑म् ।
पद्या॑भिरा॒शुंवच॑साचवा॒जिनं॒त्वांहि॑नोमिपु॒रुहूतवि॒श्वहा॑ ॥ ३ ॥

अहे॑ळता । मन॑सा । श्रु॒ष्टिम् । आ । व॒ह॒ । दुहा॑नाम् । धे॒नुम् ।
पि॒प्युषी॑म् । अ॒स॒श्चत॑म् । पद्या॑भिः । आ॒शुम् । वच॑सा । च॒ ।
वा॒जिन॑म् । त्वाम् । हि॒नो॒मि॒ । पु॒रुऽहू॒त॒ । वि॒श्वहा॑ ॥ ३ ॥

हेइन्द्रत्वष्टर्वा अहेळताअक्रुध्यतामनसाश्रुष्टिंसुखकरींदुहानांदोग्ध्रींपिप्युषींप्रवृद्धांपीनां प्यायीवृद्धौ लिटःक्वसुः लिड्यङोश्चेतिपीभावः उगितश्चेतिङीप् सम्प्रसारणमितिसंप्रसारणम् शासिवसिघसीनांचेतिषत्वम् असश्चतं असक्तावयवांएवंभूतांधेनुंगांआवहआभिमुख्येनप्रापय अपिचहेपुरुहूत बहुभिराहूतेन्द्रत्वष्टर्वापद्याभिः पादगतिभिः आशुंव्यापनशीलं वचसावाचाच वाजिनंवेगवंतंत्वांविश्वहासर्वेष्वहस्सुहिनोमिस्तुतिभिःप्रेरयामि हिगतौवृद्धौच ॥ ३ ॥

पत्नीसंयाजेषुगृहपतेःप्राक्राकासिनीवाल्यौयष्टव्ये तत्रराकायागस्यराकामहमित्यादिकेयाज्यानुवाक्ये सूत्रितंच—राकामहंसिनीवालिकुहूमहमितिद्वेद्वेयाज्यानुवाक्येइति तथाआग्निमारुतेप्येतेधाय्ये सूत्रितश्च—राकामहमितिद्वेइति ।

तयोराद्यात्रचतुर्थी—

रा॒काम॒हंसु॒हवां॑सुष्टु॒तीहु॑वेशृ॒णोतु॑नःसु॒भगा॒बोध॑तु॒त्मना॑ ।
सीव्य॒त्वपः॑सू॒च्याच्छि॑द्यमानया॒ददा॑तुवी॒रंश॒तदा॑यमु॒क्थ्य॑म् ॥ ४ ॥

रा॒काम् । अ॒हम् । सु॒ऽहवा॑म् । सु॒ऽस्तु॒ती । हु॒वे॒ । शृ॒णोतु॑ । न॒ः ।
सु॒ऽभगा॑ । बोध॑तु । त्मना॑ । सीव्य॑तु । अप॑ः । सू॒च्या । अच्छि॑द्यमानया । ददा॑तु । वी॒रम् । श॒तऽदा॑यम् । उ॒क्थ्य॑म् ॥ ४ ॥

संपूर्णचन्द्रापौर्णमासीराका तांदेवींसुहवां स्वाह्वानांआह्वानप्रयोजनकारिणींसुष्टुतीशोभनयास्तुत्याअहंहुवेआह्वयामि सुष्टुतिशब्दात्तृतीयैकवचनस्यसुपांसुलुगितिपूर्वसवर्णईकारः साच सुभगाशोभनधनानोस्माकमाह्वानंश्रृणोतु श्रुत्वाचात्मनाआत्मनास्वयमेवबोधतु अस्मदभिप्रायं बुध्यतां बुध्वाच अपःकर्मपुत्रोत्पादनलक्षणंसूच्यासूचीस्थानीययाअच्छिद्यमानयाअवच्छिन्नयानुग्रहबुद्ध्यासीव्यतु संतनोतु यथावस्त्रादिकंसूच्यास्यूतंचिरंतिष्ठति एवमिदंकरोतु कृत्वाच वीरंविक्रांतं शतदायं बहुधनंबहुप्रदंवाउक्थ्यंप्रशस्यंपुत्रंददातु ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

यास्ते॑राकेसुम॒तय॑ःसु॒पेश॑सो॒याभि॒र्ददा॑सिदा॒शुषे॒वसू॑नि ।
ताभि॑र्नो॑अ॒द्यसु॒मना॑उ॒पाग॑हिसहस्रपो॒षंसु॑भगे॒ररा॑णा ॥ ५ ॥

याः । ते॒ । रा॒के॒ । सु॒ऽम॒तय॑ः । सु॒ऽपेश॑सः । याभि॑ः । ददा॑सि । दा॒शुषे॑ ।
वसू॑नि । ताभि॑ः । न॒ः । अ॒द्य । सु॒ऽमना॑ः । उ॒प॒ऽआग॑हि ।
स॒ह॒स्र॒ऽपो॒षम् । सु॒ऽभ॒गे॒ । ररा॑णा ॥ ५ ॥

हेराकेदेवि सुपेशसः शोभनरूपास्तेतवयाःसुमतयः शोभनबुद्धयः याभिर्मतिभिः दाशुषेहविर्दत्तवतेयजमानायवसूनिधनानिददासि प्रयच्छसि अद्येदानींताभिर्मतिभिः सहितात्वंसुमनाः शोभनमनाभूत्वानोस्मान् उपागहि उपागच्छ गमेश्छान्दसःशपोलुक् अनुदात्तोपदेशेत्यादिनानुनासिकलोपः असिद्धवदत्राभादित्यस्यासिद्धत्वाद्धेर्लुगभावः किंकुर्वती हेसुभगेशोभनधने सहस्रपोषंसहस्रसंख्याकस्यधनस्यपुष्टिंरराणाददती रादाने व्यत्ययेनशानच् छान्दसःशपःश्लुः अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम् ॥ ५ ॥

सिनीवाल्यायागेसिनीवालीत्यादिकेद्वेयाज्यानुवाक्ये सूत्रंपूर्वमुदाहृतम्

तत्रानुवाक्या सूक्तेषष्ठी–

सिनी॑वालि॒पृथु॑ष्टुके॒यादे॒वाना॒मसि॒स्वसा॑ ।
जु॒षस्व॑ह॒व्यमाहु॑तंप्र॒जांदे॑विदिदिड्ढिनः ॥ ६ ॥

सिनी॑वालि । पृथु॑ऽस्तुके । या । दे॒वाना॑म् । असि॑ । स्वसा॑ ।
जु॒षस्व॑ । ह॒व्यम् । आऽहु॑तम् । प्र॒ऽजाम् । दे॒वि॒ । दि॒दि॒ड्ढि॒ । न॒ः ॥ ६ ॥

दृष्टचन्द्रामावास्यासिनीवाली हेसिनीवालि पृथुष्टुके पृथुजघनेपृथुसंहतकेशेवा यात्वंदेवानांस्वसासि स्वयंसञ्चारिणीभगिनीवाभवसि सात्वंआहुतंआभिमुख्येनाग्नौप्रक्षिप्तंहव्यंअस्मदीयं हविर्जुषस्वसेवस्व किञ्च हेदेवि सिनीवालि नोस्माकंप्रजांपुत्रादिकांदिदिड्ढि उपचिनु अतिसर्जयवा देहीत्यर्थः दिहउपचये लोटिछांदसःशपःश्लुः दिशअतिसर्जनेइत्यस्माद्वा ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

या सु॑बा॒हुः स्व॑ङ्गु॒रिः सु॒षूमा॑ बहु॒सूव॑री ।
तस्यै॑ वि॒श्पत्न्यै॑ ह॒विः सि॑नीवा॒ल्यै॑ जु॑होतन ॥ ७ ॥

या । सु॒ऽबा॒हुः । सु॒ऽअ॒ङ्गु॒रिः । सु॒ऽसूमा॑ । ब॒हु॒ऽसूव॑री ।
तस्यै॑ । वि॒श्पत्न्यै॑ । ह॒विः । सि॒नी॒वा॒ल्यै॑ । जु॒हो॒त॒न ॥ ७ ॥

यासिनीवाली सुबाहुः शोभनबाहुः स्वङ्गुरिः शोभनाङ्गुलिः सुषूमा सुष्टुप्रसवित्री षूङ्प्राणिप्रसवे अन्येभ्योपिदृश्यन्तइतिमनिन् कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् बहुसूवरी बह्वीनांप्रजानांसवित्री तेनैवसूत्रेणक्वनिप् वनोरचेतिङीब्रेफौ कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् तस्यैसिनीवाल्यैविश्पत्न्यैविशांपालयित्र्यै विभाषासपूर्वस्येतिपत्युर्नकारान्तादेशः अयस्मयादित्वेनभत्वाद्विशोजश्त्वाभावः परादिश्छन्दसिबहुलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् हेऋत्विग्यजमानाः हविर्जुहोतन जुहुत तप्तनप्तनथनाश्चेतितनबादेशः ॥ ७ ॥ अथाष्टमी–

या गु॒ङ्गूर्या सि॑नीवा॒ली या रा॒का या सर॑स्वती ।
इ॒न्द्रा॒णीम॑ह्व ऊ॒तये॑ वरुणा॒नीं स्व॒स्तये॑ ॥ ८ ॥ १५ ॥

या । गु॒ङ्गूः । या । सि॒नी॒वा॒ली । या । रा॒का । या । सर॑स्वती ।
इ॒न्द्रा॒णीम् । अ॒ह्वे॒ । ऊ॒तये॑ । व॒रु॒णा॒नीम् । स्व॒स्तये॑ ॥ ८ ॥ १५ ॥

अत्रगुङ्गूशब्देनराकासिनीवाल्योःसाहचर्यात्कुहूरुच्यते यागुङ्गूः कुहूस्तामह्वे आह्वयामि एवमुत्तरत्रापियोज्यम् तथा यासरस्वतीतांदेवींअह्वे इन्द्राणीमिन्द्रस्यपत्नींऊतयेरक्षणार्थंअह्वे आह्वयामि तथावरुणानींवरुणस्यपत्नींस्वस्तयेअविनाशायाह्वयामि इन्द्रवरुणेत्यादिनाङीष् आनुगागमश्च ॥ ८ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यसप्तमेपञ्चदशोवर्गः ॥ १५ ॥

॥ इतिद्वितीयेमण्डलेतृतीयोनुवाकः ॥ ३ ॥

Funding by IKS-MoE

चतुर्थेनुवाकेएकादशसूक्तानि तत्रातेपितरितिपञ्चदशर्चंप्रथमंसूक्तम् गृत्समदस्यार्षंत्रैष्टुभंरौद्रम् अनुक्रान्तञ्च—आतेपञ्चोनारौद्रमिति शूलगवादिरुद्रयज्ञेषुअनेनसूक्तेनप्रतीचीदिगुपस्थेया सूत्रितञ्च—कद्रुद्रायेमारुद्रायातेपितरिमारुद्रायस्थिरधन्वनइतिसर्वरुद्रयज्ञेषुदिशामुपस्थानइति। रुद्रदेवत्येपशौआतेपितरितिहविषोनुवाक्या सूत्रितञ्च—आतेपितर्मरुतांसुम्नमेतुप्रबभ्रवेवृषभायश्वितीचइतितिस्रइति। अत्रशौनकः—चतुर्दशीमुपोष्यैकांकृष्णस्यजुहुयाच्चरुम्।आतेसूक्तेनरौद्रेणप्रत्यृचंवाग्यतःशुचिः ॥ १ ॥ पूर्वमाज्याहुतीर्हुत्वाथोपस्थायचशङ्करम् । हविःशेषेणवर्तेतनैकान्तरमतन्द्रितः ॥ २ ॥ पूर्णेमासेजयेन्मृत्युंरोगैश्चपरिमुच्यतइति ।

सैषासूक्तेप्रथमा—

आते॑पितर्मरुतांसु॒म्नमे॑तु॒मान॒ःसूर्य॑स्यसं॒दृशो॑युयोथाः ।
अ॒भिनो॑वी॒रोअर्व॑तिक्षमेत॒प्रजा॑येमहिरुद्रप्र॒जाभिः॑ ॥ १ ॥

आ । ते॒ । पि॒तः॒ । म॒रु॒ता॒म् । सु॒म्नम् । ए॒तु॒ । मा । नः॒ । सूर्य॑स्य ।
स॒म्ऽदृशः॑ । यु॒यो॒थाः॒ । अ॒भि । नः॒ । वी॒रः । अर्व॑ति । क्ष॒मे॒त॒ ।
प्र । जा॒ये॒म॒हि॒ । रु॒द्र॒ । प्र॒ऽजाभिः॑ ॥ १ ॥

हेमरुतांपितः मरुत्संज्ञानांदेवानामुत्पादकरुद्र परमपिच्छन्दसीतिषष्ठ्यन्तस्यपूर्वामन्त्रिताङ्गवद्भावात्सर्वानुदात्तत्वम् तेत्वदीयं अस्मभ्यं दातव्यं सुम्नंसुखं आएतुआगच्छतु रुद्रस्य च मरुतांपितृत्वमिदंपित्रेमरुतामित्यत्राख्यायिकामुखेनावादिष्म तथात्वंनोस्मान् सूर्यस्य संदृशः सन्दर्शनान्मायुयोथाः मापृथक्कार्षीः युमिश्रणामिश्रणयोः लङिछान्दसःशपःश्लुः छन्दस्युभयथेत्यार्धधातुकत्वेनङित्त्वाभावाद्गुणः अर्वतिशत्रौ भ्रातव्योवाअर्वेति[१]श्रुतेः । नोस्माकंवीरः वीर्यवान् पुत्रादिः अभिक्षमेत अभिभवतु यद्वा शत्रौ वीरस्त्वं नोस्मान् अभिक्षमेथाः अस्मान्कृतापराधान् अभिक्षमस्व हेरुद्र प्रजाभिः पुत्रपौत्रादिभिः प्रजायेमहि प्रभूताःस्याम॥१॥

अथद्वितीया—

त्वाद॑त्तेभीरुद्र॒शंत॑मेभिःश॒तंहिमा॑अशीयभेष॒जेभिः॑ ।
व्य१॒॑स्मद्द्वेषो॑वित॒रंव्यंहो॒व्यमी॑वाश्चातयस्वा॒विषू॑चीः ॥ २ ॥

---

[१] तै० स० ६. ३. ८. ।

Funding by IKS-MoE

त्वाऽदंत्तेभिः । रुद्र । शम्ऽतमेभिः । शतम् । हिमाः । अशीय ।
भेषजेभिः । वि । अस्मत् । द्वेषः । विऽतरम् । वि । अंहः ।
वि । अमीवाः । चातयस्व । विषूचीः ॥ २ ॥

हेरुद्र त्वादत्तेभिः त्वयादत्तैः शन्तमेभिः अतिशयेनसुखकरैर्भेषजेभिः भेषजैरौषधैः शतं हिमाः शतंहेमन्तान् शतंसंवत्सरान् अशीय व्याप्नुयाम् अश्नोतेर्लिङि छान्दसोविकरणस्यलुक् अपिच अस्मदस्मत्तः द्वेषोद्वेष्टॄन् विचातयस्व विनाशय तथा अंहः पापंवितरमत्यन्तं विचातयस्व अमीवाः रोगान् विषूचीःविषुनानाअञ्चतीः कृत्स्नशरीरव्यापकान् रोगान् विचातयस्व अस्मत्तः पृथक्कृत्यविनाशय ॥ २ ॥

अथतृतीया—

श्रेष्ठोजातस्यंरुद्रश्रियासितवस्तंमस्तवसांवज्रबाहो ।
पर्षिणःपारमंहंसःस्वस्तिविश्वांअभीतीरपंसोयुयोधि ॥ ३ ॥

श्रेष्ठः । जातस्य । रुद्र । श्रिया । असि । तवःऽतमः । तवसाम् ।
वज्रबाहो इति वज्रऽबाहो । पर्षि । नः । पारम् । अंहसः ।
स्वस्ति । विश्वाः । अभिऽइतीः । रपसः । युयोधि ॥ ३ ॥

हेरुद्र जातस्योत्पन्नस्यसर्वस्यजगतोमध्ये श्रियाऐश्वर्येणश्रेष्ठःप्रशस्यतमोसिभवसि तथा हेवज्रबाहो आयुधहस्तरुद्र तवसां प्रवृद्धानांमध्येतवस्तमः अतिशयेनप्रवृद्धोसि सत्वं नोस्मान् अंहसः पापस्य पारंतीरं स्वस्तिक्षेमेणपर्षिपारय तथा रपसः पापस्य विश्वाः सर्वाः अभीतीरभिगमनानियुयोधिपृथक्कुरु यौतेश्छान्दसःशपःश्लुः वाछन्दसीत्यपित्त्वस्यविकल्पनात् ङित्त्वाभावे अङितश्चेतिहेर्धिः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

मात्वांरुद्रचुक्रुधामानमोंभिर्मादुष्टुंतीवृषभमासहूंती ।
उन्नोंवीरांअर्पयभेषजेभिर्भिषक्तमंत्वाभिषजांशृणोमि ॥ ४ ॥

मा । त्वा । रुद्र । चुक्रुधाम । नमःऽभिः । मा । दुःऽस्तुती । वृषभ ।
मा । सऽहूती । उत् । नः । वीरान् । अर्पय । भेषजेभिः ।
भिषक्ऽतमम् । त्वा । भिषजाम् । शृणोमि ॥ ४ ॥

हेरुद्र त्वात्वांनमोभिः अयथाक्रियमाणैर्नमस्कारैः हविर्भिर्वा माचुक्रुधाम माक्रोधयाम क्रुद्धंमाकार्ष्म क्रुधकोपे अस्माण्ण्यन्ताल्लुङिचङिरूपम् हेवृषभ कामानांवर्षितः दुष्टुती दुःस्तुत्या अशोभनयास्तुत्या माचुक्रुधामेत्येव तथा सहूती सहूत्या विसदृशैरन्यैर्देवैः सहाह्वानेनमाक्रोधयाम श्रेष्ठोहि स्वस्मात्न्यूनेनसहाह्वानेक्रुद्धोभवति सत्वंनोस्माकंवीरान्पुत्रान् भेषजेभिः त्वदीयैर्भेषजैरौषधैः उदर्पय उत्कृष्टंसंयोजय हेरुद्र त्वा त्वांभिषजांचिकित्साभिज्ञानांमध्येभिषक्तमं अतिशयेनभैषज्यस्यकर्तारं शृणोमि प्रथमोदैव्योभिषगितिचमन्त्रान्तरेप्युक्तम् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

हवीमभिर्हवतेयोहविर्भिरवस्तोमेभीरुद्रंदिषीय ।
ऋदूदरःसुहवोमानोअस्यैबभ्रुःसुशिप्रोरीरधन्मनायै ॥ ५ ॥ १६ ॥

हवीमऽभिः । हवते । यः । हविःऽभिः । अव । स्तोमेभिः ।
रुद्रम् । दिषीय । ऋदूदरः । सुऽहवः । मा । नः । अस्यै ।
बभ्रुः । सुऽशिप्रः । रीरधत् । मनायै ॥ ५ ॥ १६ ॥

योरुद्रः हविर्भिश्चरुपुरोडाशादिभिः सहितैर्हवीमभिराह्वानैः स्तुतिलक्षणैः हवते आहूयते स्तूयते व्यत्ययेनकर्मणिकर्तृप्रत्ययः बहुलंछन्दसीतिह्वयतेःसम्प्रसारणम् तंरुद्रंस्तोमेभिः स्तोत्रैरवदिषीय अवखण्डयामि पृथक्करोमि अपगतक्रोधंकरोमीतियावत् दोअवखण्डने व्यत्ययेनात्मनेपदं बहुलंछन्दसीतीत्वम् ऋदूदरः ऋदूदरोमृदूदरइतियास्कः[2] । सुहवः शोभनाह्वानः बभ्रुः भर्तासर्वस्य बभ्रुवर्णोवा सुशिप्रःशिप्रेहनूनासिकेवा शोभनशिप्रः एवंगुणविशिष्टःसरुद्रः अस्यैमनायै हन्मीति मन्यमानाबुद्धिर्मना तस्यै नोस्मान् मारीरधत् मावशंनैषीत् रधहिंसासंराध्योः अस्माण्ण्यन्ताल्लुङिचङिरूपम् रध्यतिर्वशगमनइतियास्कः[3] ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यसप्तमेषोडशोवर्गः ॥ १६ ॥

---

१ तै० सं० ४. ५. १. । २ नि० ६. ४. । ३ नि० ६. ३२.

अथषष्ठी—

उन्माममन्दवृषभोमरुत्वान्त्वक्षीयसावयसानाधमानम् ।
घृणीवच्छायामरपाअशीयाविवासेयंरुद्रस्यसुम्नम् ॥६॥

उत् । मा । ममन्द । वृषभः । मरुत्वान् । त्वक्षीयसा । वयसा ।
नाधमानम् । घृणिऽइव । छायाम् । अरपाः । अशीय । आ ।
विवासेयम् । रुद्रस्य । सुम्नम् ॥ ६॥

वृषभः कामानांवर्षिता मरुत्वान्मरुद्भिःपुत्रैर्युक्तोरुद्रः नाधमानंयाचमानं मामांत्वक्षीयसादीप्तेनवयसान्नेनउन्ममन्द उत्कर्षेणतर्पयतु अपिचाहंघृणीव छायां यथासूर्यकिरणतप्तः छायांप्रविशति एवंरुद्रस्यसुम्नं सुखंअरपाःअपापःसन् अशीयव्याप्नुयां तदर्थंतंरुद्रमाविवासेयं परिचरेयं विवासतिःपरिचरणकर्मा ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

क्व१स्यतेरुद्रमृळयाकुर्हस्तोयोअस्तिभेषजोजलाषः ।
अपभर्तारपसोदैव्यस्याभीनुमावृषभचक्षमीथाः ॥ ७ ॥

क्व । स्यः । ते । रुद्र । मृळयाकुः । हस्तः । यः । अस्ति । भेषजः ।
जलाषः । अपऽभर्ता । रपसः । दैव्यस्य । अभि । नु । मा । वृषभ ।
चक्षमीथाः ॥ ७ ॥

हेरुद्र तेतवमृळयाकुः सुखयिता स्यः सहस्तः क्कुत्रवर्तते योहस्तःभेषजःभैषज्यकृत्जलाषः सर्वेषांसुखकरोस्तिभवति सहस्तोविद्यतेएव तेनहस्तेनमांरक्षेतिभावः अपिच हेवृषभ कामानांवर्षितः दैव्यस्यदेवकृतस्यरपसःपापस्यअपभर्ताअपहर्ताविनाशयिताभूत्वा कृतापराधं मामांनुक्षिप्रंअभिचक्षमीथाः अभिक्षमस्व क्षमूष्सहने लङिछान्दसःशपःश्लुः बहुलंछन्दसीतिईडागमः ॥ ७ ॥

रुद्रदेवत्येपशौ वपापुरोडाशहविषांक्रमेणप्रबभ्रवइत्याद्यास्तिस्रोयाज्याः सूत्रितश्च—प्रबभ्रवेवृषभायश्वितीचइतितिस्रआपश्चातान्नासत्यापुरस्तादिति ।

तत्राद्यासूक्तेऽष्टमी–

प्रब॒भ्रवे॑वृष॒भाय॑श्वि॒तीचे॑म॒होम॒हीं॑सु॑ष्टु॒तिमी॑रयामि ।
न॒म॒स्याक॑ल्म॒ली॒कि॒नं॒नमो॑भिर्गृणी॒मसि॑त्वे॒षंरु॒द्रस्य॒नाम॑ ॥ ८ ॥

प्र । ब॒भ्रवे॑ । वृ॒ष॒भाय॑ । श्वि॒ती॒चे । म॒हः । म॒हीम् । सु॒ऽस्तु॒तिम् ।
ई॒र॒या॒मि॒ । न॒म॒स्य । क॒ल्म॒ली॒किन॑म् । नम॑ःऽभिः । गृ॒णी॒मसि॑ ।
त्वे॒षम् । रु॒द्रस्य॑ । नाम॑ ॥ ८ ॥

बभ्रवेविश्वस्यभर्त्रेबभ्रुवर्णायवा वृषभायकामानांवर्षित्रे तद्वत्प्रसह्यकारिणेवा श्वितीचेश्वैत्यमश्नुते श्वितावर्णे औणादिकइन्प्रत्ययः श्वितीमञ्चतीति अञ्चतेर्ऋत्विगित्यादिनाक्विन्प्रत्ययः चतुर्थ्येकवचनेअचइत्यकारलोपेचावितिदीर्घत्वम् उदात्तनिवृत्तिस्वरेणविभक्तेरुदात्तत्वम् एवंगुणविशिष्टायरुद्रायमहोमहींमहतोपिमहतींसुष्टुतिंशोभनस्तुतिंप्रेरयामि प्रकर्षेणोच्चारयामि हेस्तोतः कल्मलीकिनं ज्वलतोनामधेयमेतत् ज्वलन्तं कलयत्यपगमयतिमलमितिकल्मलीकंतेजः तद्वन्तंरुद्रं नमोभिर्नमस्कारैर्हविर्भिर्वानमस्यपूजय वयंच रुद्रस्यमहादेवस्यत्वेषंदीप्तंनामगृणीमसि गृणीमः संकीर्तयामः गॄशब्दे क्रैयादिकः इदन्तोमसिः प्वादीनांह्रस्वः ॥ ८ ॥

अथनवमी–

स्थि॒रेभि॒रङ्गैः॑पुरु॒रूप॑उ॒ग्रोब॒भ्रुःशु॒क्रेभि॑ःपिपिशे॒हिर॑ण्यैः ।
ई॒शाना॑द॒स्यभुव॑नस्य॒भूरे॒र्नवाउ॑योषद्रु॒द्राद॑सु॒र्य॑म् ॥ ९ ॥

स्थि॒रेभिः॑ । अङ्गैः॑ । पु॒रु॒ऽरूपः॑ । उ॒ग्रः । ब॒भ्रुः । शु॒क्रेभिः॑ ।
पि॒पि॒शे॒ । हिर॑ण्यैः ॥ ईशा॑नात् । अ॒स्य । भुव॑नस्य । भूरेः॑ ।
न । वै । ऊँ॒ इति॑ । यो॒ष॒त् । रु॒द्रात् । अ॒सु॒र्य॑म् ॥ ९ ॥

स्थिरेभिः स्थिरैर्दृढैरङ्गैः अवयवैर्युक्तः पुरुरूपः अष्टमूर्त्यात्मकैर्बहुभीरूपैरुपेतः उग्रउद्गूर्णस्तेजस्वी बभ्रुर्भर्ताबभ्रुवर्णोवारुद्रः शुक्रेभिःदीप्तैः हिरण्यैर्हिरणमयैः हितरमणीयैर्वाअलङ्कारैः पिपिशेदीप्यते पिशअवयवे कर्मणिलिट् ईशानादीश्वरात् अस्यभुवनस्य भूतजातस्यभूरेर्भर्तुः रुद्रात् असुर्यंअसुक्षेपणेअसेरुरन् असुरः क्षेप्ता तत्रसाधुः असुर्यंबलंनवाउयोषत् नैवपृथग्भवति यौतेर्लेटचडागमः सिब्बहुलंलेटीतिसिप् ॥ ९ ॥

अथदशमी—

अर्हन्बिभर्षिसायकानिधन्वार्हन्निष्कंयजतंविश्वरूपम् ।
अर्हन्निदंदयसेविश्वमभ्वंनवाओजीयोरुद्रत्वदस्ति ॥ १०॥१७॥

अर्हन् । बिभर्षि । सायकानि । धन्व । अर्हन् । निष्कम् ।
यजतम् । विश्वऽरूपम् । अर्हन् । इदम् । दयसे । विश्वम् ।
अभ्वम् । न । वै । ओजीयः । रुद्र । त्वत् । अस्ति ॥ १० ॥ १७ ॥

हेरुद्र त्वंअर्हन्अर्होयोग्यएवसन्सायकानिशरान्धन्वधनुश्चबिभर्षिधारयसि तथाअर्हन्नेवयजतंयजनीयंपूजनीयंविश्वरूपं बहुविधरूपयुक्तंनिष्कंहारंबिभर्षि तथाअर्हन्नेवइदंविश्वंसर्वंअभ्वं महन्नामैतत् अतिविस्तृतंजगत्दयसेरक्षसि देङ्रक्षणे हेरुद्र त्वत्त्वत्तोन्यत्किंचित् ओजीयः ओजस्वितरंबलवत्तरंनवाअस्ति नखलुविद्यते अतस्त्वमेवोक्तव्यापारेषुयोज्यइत्यर्थः ओजस्शब्दान्मत्वर्थीयोविनिः अतआतिशायनिकइष्ठन् विन्मतोर्लुक् टेरितिटिलोपः ॥ १० ॥

॥ इतिद्वितीयस्यसप्तमेसप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

प्रयाणेमृगस्यामनोज्ञावाचःश्रुत्वास्तुहिश्रुतमित्येतांजपेत् सूत्रितश्च—स्तुहिश्रुतंगर्तसदंयुवानमितिमृगस्येति ।

सैषान्नैकादशी—

स्तुहिश्रुतंगर्तसदंयुवानंमृगंनभीममुपहत्नुमुग्रम् ।
मृळाजरित्रेरुद्रस्तवानोन्यंतेअस्मन्निवपन्तुसेनाः ॥ ११ ॥

स्तुहि । श्रुतम् । गर्तऽसदम् । युवानम् । मृगम् । न । भीमम् ।
उपऽहत्नुम् । उग्रम् । मृळ । जरित्रे । रुद्र । स्तवानः । अन्यम् ।
ते । अस्मत् । नि । वपन्तु । सेनाः ॥ ११ ॥

हेस्तोतः श्रुतंविश्रुतंप्रख्यातंरुद्रंस्तुहि कीदृशं गर्तसदं गर्तोरथस्तत्रसीदन्तंयुवानंनित्यतरुणं मृगंनभीमं मृगंसिंहमिवभयङ्करं उपहत्नुं उपहन्तारं शत्रूणांउग्रमुद्गूर्णं हेरुद्र त्वंस्तवानः अस्माभिःस्तूयमानःसन्जरित्रेस्तोत्रेमह्यंमृळसुखय तेत्वदीयाःसेनाः अस्मदन्यंअस्मद्व्यतिरिक्तं पुरुषंनिवपन्तु निघ्नन्तु ॥ ११ ॥

Funding by IKS-MoE

अथद्वादशी–

कुमारश्चित्पितरंवन्दमानंप्रतिनानामरुद्रोपयन्तम् ।
भूरेर्दातारंसत्पतिंगृणीषेस्तुतस्त्वंभेषजारास्यस्मे ॥ १२ ॥

कुमारः । चित् । पितरम् । वन्दमानम् । प्रति । ननाम । रुद्र ।
उपऽयन्तम् । भूरेः । दातारम् । सत्ऽपतिम् । गृणीषे । स्तुतः ।
त्वम् । भेषजा । रासि । अस्मे इति ॥ १२ ॥

वन्दमानं आयुष्मान्भवसौम्येतिस्तुवन्तंपितरं कुमारश्चित यथाकुमारःचिदित्येतदुपमार्थे हेरुद्र उपयन्तमस्मत्समीपेगच्छन्तंत्वांप्रतिननाम प्रतिनतोस्मि अपिच भूरेर्बहुनोधनस्यदातारंसत्पतिंसतांपालयितारं पत्यावैश्वर्येइतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् हेरुद्र एवंभूतंत्वांगृणीषे स्तौमि मिपस्तिङांतिङोभवन्तीतिसेआदेशः स्तुतश्चत्वंअस्मेअस्मभ्यंभेषजाभेषजानिरासिदेहि ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी–

यावोभेषजामरुतःशुचीनियाशंतमावृषणोयामयोभु ।
यानिमनुरवृणीतापितानस्ताशंचयोश्चरुद्रस्यवश्मि ॥ १३ ॥

या । वः । भेषजा । मरुतः । शुचीनि । या । शम्ऽतमा ।
वृषणः । या । मयःऽभु । यानि । । मनुः । अवृणीत । पिता । नः ।
ता । शम् । च । योः । च । रुद्रस्य । वश्मि ॥ १३ ॥

हेमरुतोरुद्रपुत्राः वोयुष्माकंयायानिभेषजाभेषजानिअस्मदारोग्यहेतुभूतान्यौषधानिशुचीनिशुद्धानिनिर्मलानिसन्ति हेवृषणः कामानांवर्षितारोमरुतः यायानिचयुष्मदीयानिभेषजानिशंतमाअतिशयेनसुखकराणि यायानिचभेषजानिमयोभुमयोभूनि मयसःसुखस्यभावयितॄणिनोस्मत्पितामनुः यानिभेषजानियुष्मदीयान्यवृणीतवृतवान् तातानिभेषजानिरुद्रस्यमहादेवस्यसंबन्धिशंचयोश्चयच्छमनीयानांरोगाणामुपशमनंयावनीयानांभयानांयद्यावनं अस्मत्तः पृथक्करणं तदुभयंचवश्मिकामये वशकान्तौ आदादिकः ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी—

परि॑णोहे॒तीरु॒द्रस्य॑वृज्या॒ःपरि॑त्वे॒षस्य॑दुर्म॒तिर्म॒हीगा॑त् ।
अव॑स्थि॒राम॒घव॑द्भ्यस्तनुष्व॒मीढ्व॑स्तो॒काय॒तन॑यायमृळ ॥ १४ ॥

परि॑ । न॒ः । हे॒तिः । रु॒द्रस्य॑ । वृ॒ज्या॒ः । परि॑ । त्वे॒षस्य॑ । दु॒ःऽम॒तिः ।
म॒ही । गा॒त् । अव॑ । स्थि॒रा । म॒घव॑त्ऽभ्यः । त॒नु॒ष्व॒ । मीढ्वः॑ ।
तो॒काय॑ । तन॑याय । मृ॒ळ॒ ॥ १४ ॥

रुद्रस्यमहादेवस्यहेतिरायुधंनोस्मान् परिवृज्याःपरिवर्जयतु तथात्वेषस्यदीप्तस्यरुद्रस्यमही महतीदुर्मतिः दुःखकारिणीबुद्धिश्चपरिगात् अस्मान् वर्जयित्वान्यत्रगच्छतु अपपरीवर्जने हेमीढ्वः सेचनसमर्थरुद्र स्थिरास्थिराणि त्वदीयानिधनूंषिमघवद्भ्यः हविर्लक्षणधनयुक्तेभ्योयजमानेभ्यः अवतनुष्व अवततज्यानिकुरु तथातोकायास्मत्पुत्रायतनयायतत्पुत्रायचमृळ सुखंकुरु॥ १४॥

अथपञ्चदशी—

ए॒वाब॑भ्रोवृषभचेकितान॒यथा॑देव॒नहृ॑णी॒षेनहंसि॑ ।
ह॒व॒न॒श्रुन्नो॑रुद्रे॒हबो॑धिबृ॒हद्व॑देमवि॒दथे॑सु॒वीराः॑ ॥ १५ ॥ १८ ॥

ए॒व । ब॒भ्रो॒ इति॑ । वृ॒ष॒भ॒ । चे॒कि॒ता॒न॒ । यथा॑ । दे॒व॒ । न ।
हृ॒णी॒षे । न । हंसि॑ । ह॒व॒न॒ऽश्रुत् । न॒ः । रु॒द्र॒ । इ॒ह । बो॒धि॒ ।
बृ॒हत् । व॒दे॒म॒ । वि॒दथे॑ । सु॒ऽवीराः॑ ॥ १५ ॥ १८ ॥

हेबभ्रो जगतोभर्तः बभ्रुवर्णवा वृषभ कामानांवर्षितः चेकितान सर्वंजानन् हेदेवद्योतमान रुद्र यथायेनप्रकारेणनहृणीषेनक्रुध्यसि नचहंसि हृणीङ्लज्जायां अयंक्रुध्यतिकर्माच एव एवंहवनश्रुत् अस्मदीयमाह्वानंश्रृण्वन् नोस्मान् हेरुद्र इहास्मिन्देशे बोधिबुध्यस्व विदथेयज्ञे गृहेवासुवीराः शोभनपुत्राः सन्तः बृहत्प्रौढं त्वदीयंस्तोत्रंवदेमोच्चारयाम ॥ १५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यसप्तमेष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

धारावराइतिपञ्चदशर्चंद्वितीयंसूक्तं गार्त्समदंमारुतं अन्त्यात्रिष्टुप् शिष्टाजगत्यः तथाचानुक्रान्तम्—धारावरामारुतंत्रिष्टुबन्तमिति पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोस्तृतीयेहन्याग्निमारुतश-

Funding by IKS-MoE

स्वस्यइदंमारुतनिविद्धानं सूत्रितंच—वैश्वानरायधिषणांधारावरामरुतस्त्वमग्नेप्रथमोअङ्गिरा-इत्याग्निमारुतमिति ।

तत्रैषाप्रथमा—

धारावरामरुतोधृष्णवोजसोमृगानभीमास्तविषीभिरर्चिनः ।
अग्नयोनशुशुचानाऋजीषिणोभृमिंधमन्तोअपगाअवृण्वत ॥१॥

धारावराः । मरुतः । धृष्णुऽओजसः । मृगाः । न । भीमाः ।
तविषीभिः । अर्चिनः । अग्नयः । न । शुशुचानाः । ऋजीषिणः ।
भृमिम् । धमन्तः । अप । गाः । अवृण्वत ॥ १ ॥

धारावरा उदकधारयान्तरिक्षमावृण्वन्तः यद्वा धाराणांधृतानांस्थिराणांवृक्षादीनां निवारयितारः चालयितारः यद्वा सर्वस्यजगतोधारयितारः धृष्णवोजसः परेषांधर्षकेणबलेनयुक्ताः अतएवमृगानभीमाः सिंहाइवभयङ्कराः तविषीभिरात्मीयैर्बलैः वृष्टिप्रदानादिना अर्चिनः सर्वंजगत् पूजयन्तः अग्नयोनशुशुचानाः दीप्तावह्नयइवदीप्यमानाः शुचदीप्तौ लटःकानच् ऋजीषिणः ऋजीषमुदकंतद्वन्तः यद्वा ऋजीषोपगतसारःसोमः तेनयुक्ताः तृतीयसवनेह्याग्निमारुते मरुतःस्तूयन्ते तत्रचसवनद्वये अभिषुतंगतसारं सोममभिषुण्वन्ति अतस्तेषांतद्युक्तत्वं एवंभूतामरुतः भृमिंभ्राम्यन्तं मेघंधमन्तः वर्षणार्थंइतस्ततःप्रेरयन्तः गाः तदन्तर्गतावर्ष्याः अपः अपावृण्वत अपावृताकुर्वन्ति यथासर्वैर्दृश्यन्ते तथाप्रवर्षन्तीत्यर्थः यद्वा भृम्याख्योवीणाविशेषः तंधमन्तोवादयन्तः गाः वलनाम्नासुरेणापिहिताः अपावृण्वत अपगतावरणाअकुर्वन्॥१॥

अथद्वितीया—

द्यावोनस्तृभिश्चितयन्तखादिनोव्य१भ्रियानद्युतयन्तवृष्टयः ।
रुद्रोयद्वोमरुतोरुक्मवक्षसोवृषाजनिपृश्न्याःशुक्रऊधनि ॥ २ ॥

द्यावः । न । स्तृऽभिः । चितयन्त । खादिनः । वि । अभ्रियाः ।
न । द्युतयन्त । वृष्टयः । रुद्रः । यत् । वः । मरुतः । रुक्मऽवक्षसः ।
वृषा । अजनि । पृश्न्याः । शुक्रे । ऊधनि ॥ २ ॥

Funding by IKS-MoE

स्तृभिः नक्षत्रनामैतत् यदाहयास्कः—ऋक्षास्तृभिरितिनक्षत्राणामिति । नक्षत्रैर्द्यांवोन यथाद्युलोकाश्चितयन्तचेतयन्ति स्वात्मानंज्ञापयन्ति चितीसंज्ञाने प्रकाशन्तइत्यर्थः तथाखादिनः शत्रूणांखादकामरुतः स्वकीयैराभरणैर्ज्ञायंते यद्वा खादः कटकं तद्युक्ताःसन्तः प्रकाशन्ते तथावृष्टयोवर्षकामरुतः अभ्रियानअभ्रेषुभवाविद्युतइव विद्युतयन्त सर्वंजगद्विद्योतयन्ति प्रकाशयन्ति अभ्रशब्दाद्भवार्थे समुद्राभ्राद्धइतिघप्रत्ययः शेषःप्रत्यक्षकृतः रुक्मवक्षसः रुक्मंरोचमानाभरणंवक्षस्युरसियेषां तादृशाहेमरुतः यद्यदावोयुष्मान् वृषासेचनसमर्थोरुद्रोमहादेवः पृश्न्याःपृश्निर्माध्यमिकावाक्तस्याः संबन्धिनिशुक्रेनिर्मलेऊधनिउच्छ्रितप्रदेशेअजनिअजनयत् तदानोमितिपूर्वत्रसंबन्धः यद्वा पृश्निर्नानावर्णाइयंभूमिःपुरागोरूपधरासीत् तस्यांमहेशोवृषोभूत्वामरुतउत्पादयामासेत्याचक्षते तदत्रोच्यते—हेमरुतोयद्यस्माद्वोयुष्मान्वृषावृषरूपोरुद्रः पृश्न्यागोः शुक्रेनिर्मलेऊधनिऊधसिपयसउत्पत्तिस्थानेअजनिअजीजनत् तस्माद्यूयंएवंमहानुभावाजाताइत्यर्थः तथाचतैत्तिरीयकम्—पृश्नियैवैपयसोमरुतोजाताइति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

उ॒क्षन्ते॒अश्वाँ॒अत्याँ॑इवा॒जिषु॑न॒दस्य॒कर्णैं॑स्तुरयन्तआ॒शुभिः॑ ।
हिर॑ण्यशिप्रामरुतो॒दवि॑ध्वतःपृ॒क्षंया॑थ॒पृष॑तीभिःसमन्यवः ॥ ३ ॥

उ॒क्षन्ते॑ । अश्वा॑न् । अत्या॑न्ऽइव । आ॒जिषु॑ । न॒दस्य॑ । कर्णैः॑ ।
तु॒र॒य॒न्ते॒ । आ॒शुऽभिः॑ । हिर॑ण्यऽशिप्राः । म॒रु॒तः॒ । दवि॑ध्वतः ।
पृ॒क्षम् । या॒थ॒ । पृष॑तीभिः । स॒ऽम॒न्य॒वः॒ ॥ ३ ॥

मरुतः अश्वान् व्याप्तान् लोकान्उक्षंतेसिञ्चन्ति अशूव्याप्तौ औणादिकःक्न्प्रत्ययः आजिषुसङ्ग्रामेषु अत्यानिव सततगामिनस्तुरगान्यथाखेदापनोदाय उदकैःसिञ्चंति तद्वत् अपिच तेमरुतः आशुभिः शीघ्रगमनैरश्वैः नदस्य शब्दवतोमेघस्यकर्णैः कृतैर्मध्यप्रदेशैः तुरयन्ते वर्षणार्थंवृष्ट्युत्पादनाय त्वरितंगच्छन्ति तुरत्वरणे शेषःप्रत्यक्षकृतः हेहिरण्यशिप्राः शिप्रं शिरस्त्राणं सुवर्णमयशिरस्त्राणाः समन्यवः समानमनस्काः समानक्रोधावा हेमरुतः दविध्वतः महीरुहादिकंकंपयन्तोयूयं धूञ्कंपनेइत्यस्माद्दाधर्त्यादावेतद्रूपंनिपात्यते पृषतीभिः युष्मद्रथे

---

[1] नि० ३. २०.

Funding by IKS-MoE

योजिताभिः श्वेतबिंद्वङ्किताभिः मृगीभिः वडवाभिर्वा पृक्षं अन्ननामैतत् हविर्लक्षणान्नवन्तंयजमानंअर्शआदित्वादच् याथगच्छथ ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

पृ॒क्षेताविश्वा॒भुव॑नाववक्षि॒रेमि॒त्राय॑वा॒सद॒माजी॒रदा॑नवः ।
पृष॑दश्वासोअनव॒भ्ररा॑धसऋजि॒प्यासो॒नव॒युने॑षुधू॒र्षद॑ः ॥ ४ ॥

पृ॒क्षे । ता । विश्वा॑ । भुव॑ना । व॒व॒क्षि॒रे॒ । मि॒त्राय॑ । वा॒ । सद॑म् ।
आ । जी॒रऽदा॑नवः । पृष॑त्ऽअश्वासः । अ॒न॒व॒भ्रऽरा॑धसः ।
ऋ॒जि॒प्यास॑ः । न । व॒युने॑षु । धू॒ःऽसद॑ः ॥ ४ ॥

पृक्षे पृक्षवते हविर्लक्षणान्नयुक्ताययजमानायतातानिविश्वासर्वाणिभुवनाभुवनान्युदकानिमित्राय वाशब्दउपमार्थः मित्रायेवसदंसदाआववक्षिरे मरुतआवहन्ति यद्वा वाशब्दोवधारणे मित्रभूताययजमानायैव पृक्षेन्नेनिमित्तभूतेसतिवृष्ट्युदकान्यावहंति कीदृशामरुतः जीरदानवः क्षिप्रदानाः पृषदश्वासः पृषद्भिःश्वेतबिंदुभिर्युक्ताअश्वायेषांतेतथोक्ताः अनवभ्रराधसः भृशुभ्रंशुअधःपतने अवभ्रंशनमवभ्रः डोन्यत्रापिदृश्यतइतिडप्रत्ययः नास्त्यवभ्रोयस्येतिबहुव्रीहौनञ्सुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तत्वं अनवभ्रंभ्रंशनरहितंराधोधनंयेषांते बहुव्रीहौपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ऋजिप्यासोन ऋजुअकुटिलंप्राप्नुवन्तोगच्छन्तोश्वाइववयुनेषुगन्तृषुमध्ये धूर्षदः धुरि मेघस्यवहनेसीदन्तोनिषण्णाइत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

इन्ध॑न्वभिर्धे॒नुभी॑रु॒प्शदू॑धभिरध्व॒स्मभि॑ःप॒थिभि॑र्भ्राजदृष्टयः ।
आहं॒सासो॒नस्वस॑राणिगन्तन॒मधो॒र्मदा॑यमरुतःसमन्यवः॥५॥१९॥

इन्ध॑न्वऽभिः । धे॒नुऽभि॑ः । रु॒प्शदू॑धऽभिः । अ॒ध्व॒स्मऽभि॑ः ।
प॒थिऽभि॑ः । भ्रा॒ज॒त्ऽऋ॒ष्ट॒यः॒ । आ । हं॒सास॑ः । न । स्वस॑राणि ।
ग॒न्त॒न॒ । मधो॑ः । मदा॑य । म॒रु॒तः॒ । स॒ऽम॒न्य॒वः॒ ॥ ५ ॥ १९ ॥

Funding by IKS-MoE

समन्यवः समानमनस्काः समानक्रोधाः समानतेजसोवाहेमरुतः भ्राजदृष्टयोदीप्यमानायुधायूयं इंधन्वभिः समिन्धनवद्भिः इन्धनशब्दाच्छन्दसीवनिपावितिमत्वर्थीयोवनिप् छान्दसोवर्णलोपः धेनुभिः प्रीणयितृभिश्च रप्शदूधभिः विरप्शीतिमहन्नाम महोधस्कैः ऊधांसिजलस्रोतोमार्गः यद्वा रपलपव्यक्तायांवाचि शब्दायमानोच्छ्रितप्रदेशैः अध्वरस्मभिः ध्वंसनरहितैः पथिभिः पतन्तिगच्छन्तीतिपन्थानोमेघाः एवंभूतैर्मेघैःसहमार्गैरेववाआगन्तन आगच्छत किमर्थं मधोर्मदाय सोमस्यमदार्थं तत्रदृष्टान्तः—हंसासोन यथाहंसाः स्वसराणिस्वकीयानि निवासस्थानानि प्राप्नुवन्तितद्वत् ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यसप्तमेएकोनविंशोवर्गः ॥ १९ ॥

अथषष्ठी—

आनो॒ब्रह्मा॑णिमरुतःसमन्यवोन॒रांनशंस॒ःसव॑नानिगन्तन ।
अश्वा॑मिवपिप्यतधे॒नुमूध॑नि॒कर्ता॒धियं॑जरि॒त्रेवाज॑पेशसम् ॥ ६ ॥

आ । न॒ः । ब्रह्मा॑णि । म॒रु॒त॒ः । स॒ऽम॒न्य॒व॒ः । न॒राम् । न । शंस॑ः ।
सव॑नानि । ग॒न्त॒न॒ । अश्वा॑म्ऽइव । पि॒प्य॒त॒ । धे॒नुम् । ऊध॑नि ।
कर्त॑ । धिय॑म् । ज॒रि॒त्रे । वाज॑ऽपेशसम् ॥ ६ ॥

समन्यवः समानमनसः समानक्रोधावाहेमरुतः नोस्माकंब्रह्माणिअन्ननामैतत् अन्नानि सवनानि अभिषुत सोमलक्षणानिहवींषिआगन्तन आगच्छत गमेर्लोटिछान्दसःशपोलुक् तप्तनप्तनथनाश्चेतितस्यतनबादेशः अतएवङित्त्वाभावादनुनासिकलोपाभावः तत्रदृष्टान्तः—नरांनशंसः नरामस्माकंशंसः शंसनीयंस्तोत्रं यथा आगच्छथतद्वत् नरशब्दात् षष्ठीबहुवचनस्यानित्यमागमशासनमितिनुडभावः शंसः कर्मणिघञंतआद्युदात्तः सुपांसुलुगित्यमःसुआदेशः आगत्यचधेनुं उदकदानेन प्रीणयितारमश्वमिवऊधनि पिप्यत यथाअश्वाःपीनावयवाभवन्ति तद्वन्मेघंवर्षणसमर्थं आप्यायितं कुरुतेत्यर्थः अपिचजरित्रेस्तोत्रे वाजपेशसंवाजैरन्नैराश्लिष्टं पिश-अवयवे धियंकर्मकर्त कुरुत करोतेश्छान्दसःशपोलुक् पूर्ववत्तशब्दस्यतबादेशः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

तं॑नो॑दातमरुतोवा॒जिनं॒रथ॑आपा॒नंब्रह्म॑चि॒तय॑द्दि॒वेदि॑वे ।
इषं॑स्तो॒तृभ्यो॑वृ॒जने॑षुका॒रवे॑स॒निं॑मे॒धामरि॑ष्टंदु॒ष्टरं॒सह॑ः ॥ ७ ॥

तम् । न॒ः । दा॒त॒ । म॒रु॒त॒ः । वा॒जिन॑म् । रथे॑ । आ॒पा॒नम् । ब्रह्म॑ ।
चि॒तय॑त् । दि॒वेऽदि॑वे । इष॑म् । स्तो॒तृऽभ्य॑ः । वृ॒जने॑षु । का॒रवे॑ ।
स॒निम् । मे॒धाम् । अरि॑ष्टम् । दु॒स्तर॑म् । सह॑ः ॥ ७ ॥

हेमरुतः तंपुत्रंनोस्मभ्यंदात दत्त प्रयच्छत छान्दसःशपोलुक् कीदृशं वाजिनमन्नवन्तं बलवन्तंवारथेरंहणेयुष्मदीयेआगमनेनिमित्तभूतेसति दिवेदिवेप्रतिदिवसंचितयत्प्रज्ञापयत् युष्मद्गुणप्रख्यापकंब्रह्मस्तोत्रंआपानंआप्नुवन्तं अपिच इषमन्नंस्तोतृभ्योस्मभ्यंदात प्रयच्छत तथावृजनेषुसङ्ग्रामेषुकारवेस्तोत्रे वचनव्यत्ययः मेधांयुद्धप्रज्ञांसनिंधनदातृत्वंच अरिष्टंशत्रुभिरहिंसितंदुस्तरंशत्रुभिस्तरीतुमशक्यंसहोबलंचप्रयच्छत ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

यद्यु॒ञ्जते॑म॒रुतो॑रु॒क्मव॑क्ष॒सोश्वा॒न्रथे॑षु॒भग॒आसु॒दान॑वः ।
धे॒नुर्न॑शिश्वे॒स्वस॑रेषु॒पिन्वते॒जना॑य॒रा॒तह॑विषेम॒हीमिष॑म् ॥ ८ ॥

यत् । यु॒ञ्जते॑ । म॒रुत॑ः । रु॒क्मऽव॑क्षसः । अश्वा॑न् । रथे॑षु । भगे॑ ।
आ । सु॒ऽदान॑वः । धे॒नुः । न । शिश्वे॑ । स्वस॑रेषु । पि॒न्व॒ते॒ ।
जना॑य । रा॒तऽह॑विषे । म॒हीम् । इष॑म् ॥ ८ ॥

रुक्मवक्षसः रोचमानाभरणोरस्काः सुदानवः शोभनदानामरुतः यद्यदारथेषुभगेभजनीयेस्थाने धुरीत्यर्थः अश्वानायुञ्जते आभिमुख्येनयुक्तान्कुर्वन्ति तदानीमेवरातहविषेदत्तहविष्कायजनाययजमानायमहींमहतीमिषमन्नंतत्कारणभूतमुदकंवास्वसरेषुस्वकीयेषुगृहेषुपिन्वते सिञ्चंतिकिरन्ति पिविसेचने तत्रदृष्टान्तः–धेनुर्नशिश्वे यथाधेनुः प्रस्नुतस्तनीसती स्वकीयायवत्सायक्षीरंप्रयच्छतितद्वत् ॥ ८ ॥

Funding by IKS-MoE

अथनवमी—

योनोमरुतोवृकतातिमर्त्योरिपुर्दधेवसवोरक्षतारिषः ।
वर्तयततपुषाचक्रियाभितमवरुद्राअशसोहन्तनावधः ॥ ९ ॥

यः । नः । मरुतः । वृकऽताति । मर्त्यः । रिपुः । दधे । वसवः ।
रक्षत । रिषः । वर्तयत । तपुषा । चक्रिया । अभि । तम् । अव ।
रुद्राः । अशसः । हन्तन । वधरिति ॥ ९ ॥

हेमरुतः योमर्त्योमनुष्यः वृकतातिआदाता वृकः वृकआदाने वृकज्येष्ठाभ्यांतिल्तातिलौचच्छन्दसीतिस्वार्थिकस्तातिल्प्रत्ययः तादृशःसन्नोस्माकंरिपुर्दधे रिपुतयाआत्मानंधारयति हेवसवोवासयितारोमरुतः रिषोहिंसकादस्मान्रक्षत पालयत अस्माकंशत्रुभूतंमर्त्यंतपुषातापयित्र्याचक्रिया ऋष्ट्याख्ययाशक्त्याअभिवर्तयत अभितोनिवर्तयत हेरुद्राः रुद्रपुत्राः यद्वा रोरूयमाणाद्भवन्तः अशसोभक्षकस्य अशभोजने इत्यस्मादौणादिकोसिप्रत्ययः तादृशस्यराक्षसादेर्वधः हननसाधनमायुधंअवहन्तनअवयुत्यास्मत्तःपृथक्कृत्यनाशयत हन्तेर्लोटितप्तनप्तनथनाश्चेतितनप् ॥ ९ ॥

अथदशमी—

चित्रंतद्वोमरुतोयामचेकितेपृश्न्यायदूधरप्यापयोदुहुः ।
यद्वानिदेनवमानस्यरुद्रियास्त्रितंजरायजुरतामदाभ्याः ॥१०॥२०

चित्रम् । तत् । वः । मरुतः । याम । चेकिते । पृश्न्याः । यत् ।
ऊधः । अपि । आपयः । दुहुः । यत् । वा । निदे । नवमानस्य ।
रुद्रियाः । त्रितम् । जराय । जुरताम् । अदाभ्याः ॥१०॥२०॥

हेमरुतः वोयुष्माकं तत चित्रं चायनीयंयामप्रापणं चेकिते सर्वैर्ज्ञायते इदानींपरोक्षवदाह अपिशब्दःप्रसिद्धौ यद्यदाखलुपृश्न्याः माध्यमिकायावाचःसंबन्धिनं ऊधः उद्धतंमेघं आपयः प्रापयितारोमरुतः दुहुःदुहंति दुहेश्छान्दसोलिट् छन्दसिचेतिवक्तव्यमितिद्विर्वचनाभावः यद्वा यदाचनवमानस्य स्तुवतः त्रितस्यनिदे निंदकायशत्रवेहिंसांकृतवंतइतिशेषः णिदि-

Funding by IKS-MoE

कुत्सायां क्विप्चेतिक्विप् तदानीं हेअदाभ्याः अहिंस्याः रुद्रियाः रुद्रस्यपुत्रामरुतः त्रितमृषिंजुरतांहिंसतांशत्रूणां जरायजरणायविनाशनायअभूतेतिशेषः ॥ १० ॥

॥ इतिद्वितीयस्यसप्तमेविंशोवर्गः ॥ २० ॥

अथैकादशी–

तान्वो॑म॒हो॒म॒रुत॑एव॒याव्नो॒विष्णो॑रे॒षस्य॑प्रभृ॒थेह॑वामहे ।
हिर॑ण्यवर्णान्ककु॒हान्य॒तस्रु॑चोब्रह्म॒ण्यन्त॒ःशंस्यं॒राध॑ईमहे ॥ ११ ॥

तान् । व॒ः । म॒हः । म॒रुत॑ः । ए॒व॒ऽयाव्न॑ः । विष्णो॑ः । ए॒षस्य॑ ।
प्र॒ऽभृ॒थे । ह॒वा॒म॒हे॒ । हिर॑ण्यऽवर्णान् । क॒कु॒हान् । य॒तऽस्रु॑चः ।
ब्र॒ह्म॒ण्यन्त॑ः । शंस्य॑म् । राध॑ः । ई॒म॒हे॒ ॥ १३ ॥

हेमरुतः एवयाव्नः एवंगन्तव्यं स्तोत्रंयज्ञंवागंतृन्महोमहतोमहानुभावांस्तान् वोयुष्मान् विष्णोर्व्यापकस्यग्रहचमसादिषुसर्वत्रव्याप्यवर्तमानस्यएषस्यएषणीयस्यप्रार्थनीयस्यसोमस्यप्रभृथेप्रभरणे अभिषवादिभिःप्रकर्षेणसंपादनेसति हवामहे आह्वयामहे आहूयच हिरण्यवर्णान् हितरमणीयवर्णान्वाककुहान् श्रेष्ठान्स्तुत्यान्वा एवंभूतांस्तान् यतस्रुचः यागायोद्यतस्रुचः ब्रह्मण्यन्तः ब्रह्मस्तोत्रं तदिच्छन्तोवयंशंस्यं प्रशंसनीयंराधोधनं ईमहेयाचामहे ॥ ११ ॥

अथद्वादशी–

तेदश॑ग्वाःप्र॒थ॒मा॒य॒ज्ञमू॑हि॒रेतेनो॑हिन्वन्तू॒षसो॒व्यु॑ष्टिषु ।
उ॒षानरा॒मीर॑रु॒णैरपो॑र्णुतेम॒होज्योति॑षाशु॒च॒तागोअ॑र्णसा ॥ १२ ॥

ते । दश॑ऽग्वाः । प्र॒थ॒माः । य॒ज्ञम् । ऊ॒हि॒रे॒ । ते । न॒ः । हि॒न्व॒न्तु॒ ।
उ॒षस॑ः । वि॒ऽउ॑ष्टिषु । उ॒षाः । न । रा॒मीः । अ॒रु॒णैः । अप॑ ।
ऊ॒र्णु॒ते॒ । म॒हः । ज्योति॑षा । शु॒च॒ता । गोऽअ॑र्णसा ॥ १२ ॥

ते मरुतः दशग्वाः येदशभिर्मासैःसिद्धिंगताःअङ्गिरसस्तद्रूपाभूत्वा प्रथमाआदित्येभ्यः प्रथमभाविनःसन्तः यज्ञमूहिरेअवहन् आदित्यानामङ्गिरसांचस्वर्गगमनंप्रतिस्पर्धमानानांमध्येपूर्वमेवाङ्गिरसोयागाननुष्ठायस्वर्गंप्राप्ताः तथाचश्रूयते–आदित्याश्चैवेहासन्नङ्गिरसश्चतेग्नेग्निना-

ग्निमयजन्तेति । तादृशास्ते उषसोव्युष्टिषुविवासेषुप्रभातेषुसत्सुनोस्मान्हिन्वन्तु प्रेरयन्तु हिगतौ वृद्धौच रामीः कृष्णवर्णारात्रीः उषोनयथाउषाः अरुणैरारोचमानैःस्वतेजोभिः अपोर्णुते अपवृणोत्यपसारयति तथामहोमहताशुचतादीप्यमानेन गोअर्णसागच्छदुदकेनज्योतिषासूर्याख्येनतमोनिवारयन्ति सूर्यमण्डलमावृण्वतोवृत्रादीन्हत्वासर्वं जगत्प्रकाशयन्तीत्यर्थः ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी–

ते॑क्षो॒णीभि॑ररु॒णेभि॒र्ना॑ञ्जिभी॑रु॒द्राऋ॒तस्य॒सद॑नेषुवावृधुः ।
नि॒मेघ॑माना॒अत्ये॑न॒पाज॑सासुश्च॒न्द्रंवर्णं॑दधि॒रेसु॒पेश॑सम् ॥ १३ ॥

ते । क्षो॒णीभि॑ः । अ॒रु॒णेभि॑ः । न । अ॒ञ्जिऽभि॑ः । रु॒द्राः । ऋ॒तस्य॑ ।
सद॑नेषु । व॒वृ॒धुः । नि॒ऽमेघ॑मानाः । अत्ये॑न । पाज॑सा । सु॒ऽच॒न्द्रम् ।
वर्ण॑म् । द॒धि॒रे । सु॒ऽपेश॑सम् ॥ १३ ॥

रुद्रारुद्रपुत्रास्तेमरुतः क्षोणीभिः शब्दकारिभिर्वीणाख्यैर्वीणाविशेषैः अरुणेभिर्नाञ्जिभिः नशब्दःसमुच्चये आरोचमानैररुणवर्णैर्वारूपाभिव्यञ्जकैरलंकारैश्चसमन्विताःसन्तः ऋतस्योदकस्य सदनेषुनिवासभूतेषुमेघेषुवावृधुःवर्धन्ते अपिच अत्येनसततगामिना शीघ्रंव्याप्नुवता पाजसाआत्मीयेनबलेननिमेघमानाः नितरां मेघादुदकंसिञ्चन्तस्ते सुश्चन्द्रं शोभनाह्लादनंसुपेशसं पेशइतिरूपनाम शोभनरूपंवर्णंदधिरे कान्तिंधारयन्ति ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी–

ताँइ॑या॒नोमहि॒वरू॑थमू॒तय॒उप॒घेदे॒नानम॑सागृणीम॑सि ।
त्रि॒तोनयान्पञ्च॒होतॄ॑न॒भिष्ट॑यआव॒वर्त॒दव॑राञ्च॒क्रियाव॑से ॥ १४ ॥

तान् । इ॒या॒नः । महि॑ । वरू॑थम् । ऊ॒तये॑ । उप॑ । घ॒ । इत् ।
ए॒ना । नम॑सा । गृ॒णी॒म॒सि॒ । त्रि॒तः । न । यान् । पञ्च॑ । होतॄ॑न् ।
अ॒भिष्ट॑ये । आ॒ऽव॒वर्त॑त् । अव॑रान् । च॒क्रिया॑ । अव॑से ॥ १४ ॥

---

१ ऐ० ब्रा० १.१६. ।

Funding by IKS-MoE

तान्मरुतोमहिमहत्ववरूथंवरणीयंप्रशस्तंधनं तन्मरुतः ऊतयेरक्षणार्थं इयानः इयानाः याचमानावयं सुपांसुलुगितिजसःसुः एनाअनेननमसा नमस्कारेणस्तोत्रेणवाउपेत्उपेत्यगृणीमसिस्तुमः घेतिपादपूरणः एनेत्यत्रसुपांसुलुगितितृतीयायाआजादेशः नशब्दःसमुच्चये त्रितऋषिश्चयानेतान्मरुतः पञ्चहोतॄन्अध्यात्मप्राणापानादिपञ्चवृत्त्यात्मनावर्तमानान् अतएवहोमनिष्पादकान् अवरान्मुख्यान् अभिष्टयेअभिलषितसिद्ध्यर्थंचक्रियानाभिचक्रेणअवसेअवतुंसङ्गन्तुं आववर्तत् स्वस्मान्निर्जिगमिषून् प्राणान् स्वात्माभिमुखमावर्तयेत् यद्वा चक्रियाऋष्ट्याख्येनायुधेनयुक्तान्अवसे स्तुत्यादिभिःपरिचरितुमावर्तयत् तान्स्तुमइतिपूर्वत्रसंबन्धः ववर्तदिति वृतेर्ण्यन्ताल्लुङिचङिरूपम् ॥ १४ ॥

अथपञ्चदशी—

यया॑र॒ध्रंपा॒रय॒थात्यंहो॒यया॑नि॒दोमु॒ञ्चथ॑वन्दि॒तार॑म् ।
अ॒र्वाची॒साम॑रुतो॒याव॑ऊ॒तिरोषुवा॒श्रेव॑सुम॒तिर्जि॑गातु ॥ १५॥२१॥

यया॑ । र॒ध्रम् । पा॒रय॑थ । अति॑ । अंहः॑ । यया॑ । नि॒दः । मु॒ञ्चथ॑ ।
व॒न्दि॒तार॑म् । अ॒र्वाची॑ । सा । म॒रु॒तः॒ । या । व॒ः । ऊ॒तिः ।
ओ इति॑ । सु । वा॒श्राऽइ॑व । सु॒ऽम॒तिः । जि॒गा॒तु ॥ १५ ॥ २१ ॥

हेमरुतः ययाऊत्यारध्रमाराधकंयजमानंअंहः पापंअतिपारयथ अतिक्रामयथ यया ऊत्यावन्दितारंस्तोतारंनिदोनिन्दितुःशत्रोःसकाशात् मुञ्चथ मोचयथ हेमरुतः वोयुष्मदीयाया ऊतिः साअर्वाची अस्मदभिमुखाभवतु तथासुमतिर्युष्मदीयाशोभनामतिःअनुग्रहात्मिकाबुद्धिश्चवाश्रेवहंभारवंकुर्वतीधेनुरिववत्संसुसुष्ठुओजिगातु आगच्छतु एवमस्मान्प्रतिसर्वथाआगच्छत्वित्यर्थः ॥ १५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यसप्तमेएकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

उपेमितिपञ्चदशर्चंतृतीयंसूक्तंगार्त्समदंत्रैष्टुभंअपान्नपाद्देवताकं तथाचानुक्रान्तं उपेमपोनप्त्रीयमिति सूक्तविनियोगोलैङ्गिकः ।

Funding by IKS-MoE

तत्रैषाप्रथमा–

उपे॑मसृक्षिवाज॒युर्व॑च॒स्यां॑चनो॑दधीतना॒द्योगिरो॑मे ।
अ॒पांनपा॑दाशु॒हेमा॑कु॒वित्ससु॒पेश॑सस्करति॒जोषि॑ष॒द्धि ॥ १ ॥

उप॑ । ई॒म् । अ॒सृ॒क्षि॒ । वा॒ज॒ऽयुः । व॒च॒स्याम् । चन॑ः । द॒धी॒त॒ ।
ना॒द्यः । गिर॑ः । मे॒ । अ॒पाम् । नपा॑त् । आ॒शु॒ऽहेमा॑ । कु॒वित् ।
सः । सु॒ऽपेश॑सः । क॒र॒ति॒ । जोषि॑षत् । हि ॥ १ ॥

वाजयुः वाजमन्नमात्मनइच्छन्नहंईमेनांवचस्यां वचसःस्तोत्रस्येच्छांउपासृक्षि उपासृजामि उत्पादयामि अपान्नपातंस्तोतुंप्रवृत्तोस्मीत्यर्थः सृजेश्छान्दसोलुङ् लिङ्सिचावात्मनेपदेष्विति सिचःकित्त्वाद्गुणाभावः सच नाद्योनदीनांशब्दकारिणीनांमेघस्थानामपांसंबन्धीआशुहेमाआशुशीघ्रंगन्ता हिगतावित्यस्मादन्येभ्योपिदृश्यन्तइतिमनिन् एवंभूतोऽपांनपात् अपांपौत्रस्थानीयः अद्भ्यओषधिवनस्पतयोजायन्ते ओषधिवनस्पतिभ्यएषोग्निर्जायतइतितत्पौत्रत्वं एतत्संज्ञकोदेवः गिरः गृणातीतिगीःस्तोता तस्यमे ममकुवित् बहुनामैतत् बहुलं चनः अन्नंदधीत दधातुविदधातु प्रयच्छत्वित्यर्थः अपिचास्मान्सुपेशसः शोभनरूपान् शोभनालङ्कारान्वाकरोति करोतु करोतेर्व्यत्ययेनशप् कःकरत्करतिकृधिकृतेष्वनदितेरितिविसर्जनीयस्यसत्वम् हियस्मादयंदेवः जोषिषत् स्तोत्राणिसेवते तस्मादस्मानेवमनुगृह्णात्वित्यर्थः जुषीप्रीतिसेवनयोः लेटच्यडागमः विकरणःसिप् इडागमश्च हिचेतिनिघातप्रतिषेधः ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

इ॒मंस्व॑स्मैहृ॒दआसुत॑ष्टं॒मन्त्रं॑वोचेमकु॒विद॑स्य॒वेद॑त् ।
अ॒पांनपा॑दसु॒र्य॑स्यम॒ह्नाविश्वा॑न्य॒र्यो॑भुव॑नाजजान ॥ २ ॥

इ॒मम् । सु । अ॒स्मै॒ । हृ॒दः । आ । सुऽत॑ष्टम् । मन्त्र॑म् । वो॒चे॒म॒ ।
कु॒वित् । अ॒स्य॒ । वेद॑त् । अ॒पाम् । नपा॑त् । अ॒सु॒र्य॑स्य । म॒ह्ना ।
विश्वा॑नि । अ॒र्य॑ः । भुव॑ना । ज॒जा॒न॒ ॥ २ ॥

Funding by IKS-MoE

अस्मैअपान्नपात्संज्ञकायदेवायहृदोहृदयात् सुतष्टं सुष्ठुनिर्मितंइमंमन्त्रं सुष्ठुआभिमुख्येनवोचेम ब्रवाम अस्यअस्माभिरुक्तमिमंमन्त्रं कुवित् वेदत् बहुलंजानातु वेत्तेर्लेट्यडागमः निपातैर्यद्यदिहन्तेतिनिघातप्रतिषेधः किंस्तोत्रमितिचेदुच्यते—अर्यः स्वामीअपांनपात्संज्ञकोवैद्युतोग्निः असुर्यस्यअसुरः शत्रून्क्षेप्तातस्यस्वभूतस्यबलस्यमह्नामहिम्नामहत्त्वेनविश्वानि सर्वाणि भुवनाभुवनानिवृष्ट्युदकानिवृष्ट्युत्पादनेनभूतजातानिवाजजान जनयामास ॥ २ ॥

अपोनप्त्रीयेवसतीवरीसमीपे एकधनासुप्राप्तासुसमन्यायन्तीत्येषानुवक्तव्या सूत्रितञ्च—समन्यायंत्युपयंत्यन्याइतितीर्थदेशइति सारस्वतेचशस्त्रेयद्यप्सुशम्यानिपतेत् तदानीमपोनप्त्रीयश्चरुःकार्यः तत्रैषैवयाज्या सूत्रितञ्च—समन्यायन्त्युपयन्त्यन्याइत्यातःसमानंसर्वेषामिति ।

सैषासूक्तेतृतीया—

सम॒न्याय॑न्त्युप॑यन्त्य॒न्याःसं॑मा॒नमू॒र्वंन॒द्यः॑पृणन्ति ।
तमू॒शुचिं॒शुच॑योदीदि॒वांस॑म॒पांनपा॑तं॒परि॑तस्थु॒रापः॑ ॥ ३ ॥

सम् । अ॒न्याः । यन्ति॑ । उप॑ । य॒न्ति॒ । अ॒न्याः । स॒मा॒नम् । ऊ॒र्वम् ।
न॒द्यः॑ । पृ॒ण॒न्ति॒ । तम् । ऊँ॒ इति॑ । शुचि॑म् । शुच॑यः ।
दी॒दि॒ऽवांस॑म् । अ॒पाम् । नपा॑तम् । परि॑ । त॒स्थु॒ः । आप॑ः ॥ ३ ॥

अन्यावर्ष्याआपः संयंतिभूम्यासंगच्छन्ते अन्याश्चपूर्वंतत्रावस्थिताः उपयन्ति उपगच्छंति ताःसर्वाआपःसमानं सहनद्योनदी भूताऊर्वं समुद्रमध्येवर्तमानंवडवानलंपृणन्ति प्रीणयन्ति पृणप्रीणने तौदादिकः तमु तमेवापांनपातंशुचिंनिर्मलंदोदिवांसंदीप्यमानं दीदेतिश्छान्दसोदीप्तिकर्मा लिटःक्वसुः वस्वेकाजाद्धसामितिनियमादिडभावः छंदसिवेतिवक्तव्यमितिवचनाद्द्विर्वचनाभावः एवंभूतं शुचयः शुद्धाआपः परितस्थुः परिवृत्यतिष्ठन्ति एषहिवैद्युताग्निरूपेणमेघेवर्तमानोस्मानजीजनदितिबुद्ध्यावडवानलरूपेणवर्तमानंतं पर्युपासतइत्यर्थः यद्वा अन्याएकधनाख्याआपः संयन्ति चात्वालोत्करयोर्मध्ये वसतीवरीभिः संगच्छन्ते अन्याःवसतीवर्याख्याआपश्चउपयंति उपगच्छन्ति ऐकमत्यंप्राप्ताभवन्ति एताश्चमिलित्वायज्ञं साधयंत्यस्तत्साध्यवृष्टिद्वारानद्योभूत्वाऊर्वंपृणंतीत्यादिसमानम् एवंहिआपोवाअस्पर्धन्तवयंपूर्वंयज्ञंवक्ष्यामइत्यादिकंब्राह्मणविनियोगश्चानुगृह्यते ३ ॥

---

१ ऐ० ब्रा० २. २०. ।

अथचतुर्थी–

तमस्मे॑रायु॒व॒तयो॒युवा॑नंमर्मृ॒ज्यमा॑ना॒ःपरि॑य॒न्त्याप॑ः ।
सशु॒क्रेभि॒ःशिक्व॑भीरे॒वद॒स्मेदी॒दाया॑नि॒ध्मोघृ॒तनि॑र्णिग॒प्सु ॥ ४ ॥

तम् । अस्मेरा॑ः । यु॒व॒तय॑ः । युवा॑नम् । म॒र्मृ॒ज्यमा॑नाः । परि॑ ।
य॒न्ति॒ । आप॑ः । सः । शु॒क्रेभि॑ः । शिक्व॑ऽभिः । रे॒वत् । अ॒स्मे इति॑ ।
दी॒दाय॑ । अ॒नि॒ध्मः । घृ॒तऽनि॑र्निक् । अ॒प्ऽसु ॥ ४ ॥

तमपांनपातमग्निंअस्मेराअस्मयमानादर्परहितायुवतयः युवानंयुवराजमिवमर्मृज्यमानाः अत्यर्थमलङ्कुर्वाणाआपः मृजूशौचालङ्कारयोः परियन्ति परितोगच्छन्ति प्राप्नुवन्ति घृतनिर्निक्क्षरणशीलोदकनिर्नेजनः यद्वा निर्निगितिरूपनाम दीप्तरूपः सोपान्नपादग्निः अप्सुमेघान्तर्गतासुसमुद्रगतासुवामध्येअनिध्मः इन्धनरहितएवसन्अस्मेअस्माकं रेवद्धनयुक्तमन्नंयथाभवतितथाशुक्रेभिःशुक्रैर्निर्मलैः शिक्वभिस्तेजोभिः दीदायदीप्यते ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

अ॒स्मैति॒स्रोअ॑व्य॒थ्याय॒नारी॑र्दे॒वाय॑दे॒वीर्दि॑धिष॒न्त्यन्न॑म् ॥
कृता॑इ॒वोप॒हिप्र॑स॒र्स्रेअ॒प्सुसपी॒यूषं॑धयतिपूर्व॒सूना॑म् ॥ ५ ॥ २२ ॥

अ॒स्मै । ति॒स्रः । अ॒व्य॒थ्याय॑ । नारी॑ः । दे॒वाय॑ । दे॒वीः । दि॒धि॒ष॒न्ति॒ ।
अन्न॑म् । कृता॑ःऽइव । उप॑ । हि । प्र॒ऽस॒र्स्रे । अ॒प्ऽसु । सः ।
पी॒यूष॑म् । ध॒य॒ति॒ । पू॒र्व॒ऽसूना॑म् ॥ ५ ॥ २२ ॥

नारीर्नेत्र्यः तिस्रोदेवीर्देव्यः इळासरस्वतीभारत्याख्याः अव्यथ्यायअव्यथनायास्मैदेवायापान्नपाते अन्नंसोमाख्यंदिधिषन्ति धारयन्ति धिषशब्दे जौहोत्यादिकः व्यत्ययेनान्तादेशः धातूनामनेकार्थत्वादत्रधारणार्थः अप्सूदकेषुकृताइवनिर्मिताइव उपप्रसर्स्रेप्रसरन्ति सृगतौ लिटि इरयोरेइतिरेआदेशः छान्दसोहलादिशेषाभावः हियस्मादेवंतस्मात्पूर्वसूनांपूर्वंब्रह्मणःसकाशात्उत्पन्नानामपांपीयूषंसारभूतंसोमाख्यममृतंसोपान्नपादग्निर्धयति पिबति ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यसप्तमेद्वाविंशोवर्गः ॥ २२ ॥

अथषष्ठी—

अश्वस्यात्रजनिमास्यचस्वर्द्रुहोरिषःसंपृचःपाहिसूरीन् ।
आमासुपूर्षुपरोअप्रमृष्यंनारातयोविनशन्नानृतानि ॥ ६ ॥

अश्वस्य । अत्र । जनिम । अस्य । च । स्वः । द्रुहः । रिषः ।
सम्ऽपृचः । पाहि । सूरीन् । आमासु । पूर्षु । परः । अप्रऽमृष्यम् ।
न । अरातयः । वि । नशन् । न । अनृतानि ॥ ६ ॥

अत्रास्मिन्नपान्नपात्संज्ञकेदेवेअश्वस्यजनिमजन्मभवति अपांनप्त्राधिष्ठितात् समुद्रादुच्चैःश्रवसोजातत्वात् किंबहुना अस्यचस्वः सुष्ठुअरणीयस्यसर्वस्यजगतोजन्मास्मिन्नेवभवति अयंहिमेघमध्येवर्तमानोवृष्टिद्वारेणसर्वंजगज्जनयति तादृशोऽपान्नपात् त्वंद्रुहः द्रोग्धुरपहर्तुः रिषोहिंसकस्यचसंपृचः संपर्कात् सूरीन् स्तोतॄनस्मान्पाहि रक्ष आमासुअपरिपक्कासुपूर्षुपूरयितव्यास्वप्सु परः परस्ताद्वर्तमानंअप्रमृष्यं अप्रधृष्यमाणं देवंअरातयः अदातारः पुरुषाः नविनशन् नप्राप्नुवन्ति नशतिर्व्याप्तिकर्मा लेट्यडागमः अनृतानिमायाविनोरक्षांसिचनप्राप्नुवन्ति ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

स्वआदमेसुदुघायस्यधेनुःस्वधांपीपायसुभ्वन्नमत्ति ।
सोअपांनपादूर्जयन्नप्स्व१न्तर्वसुदेयायविधतेविभाति ॥ ७ ॥

स्वे । आ । दमे । सुऽदुघा । यस्य । धेनुः । स्वधाम् । पीपाय ।
सुऽभु । अन्नम् । अत्ति । सः । अपाम् । नपात् । ऊर्जयन् ।
अप्ऽसु । अन्तः । वसुऽदेयाय । विधते । वि । भाति ॥ ७ ॥

योपांनपात्स्वेदमेस्वकीयेगृहेन्तरिक्षलक्षणेआसीदति यस्यचधेनुर्माध्यमिकावाक् सुदुघासुखेनदोग्धव्याभवति सदेवः स्वधांवृष्ट्युदकंपीपायवर्धयति प्यायीवृद्धौ लिड्यङोश्चेतिपीभावः सुभुसुष्ठुभूतं वृष्टेःसकाशादुत्पन्नंहविर्लक्षणमन्नंचअत्तिभक्षयति सोपान्नपात्संज्ञकोदेवः ऊर्जयन् बलंकुर्वन् अप्स्वन्तः मेघस्थास्वप्सुमध्येविधते परिचरतेयजमानायवसुदेयायधनदानार्थं विभाति विशेषेणदीप्यते ॥ ७ ॥

Funding by IKS-MoE

अथाष्टमी—

योअ॒प्स्वाशुचि॑ना॒दैव्ये॑नऋ॒तावाज॑स्रउ॒र्वि॑यावि॒भाति॑ ।
व॒याइद॒न्याभुव॑नान्यस्य॒प्रजा॑यन्तेवी॒रुध॑श्चप्र॒जाभिः॑ ॥ ८ ॥

यः । अ॒प्ऽसु । आ । शुचि॑ना । दैव्ये॑न । ऋ॒तऽवा॑ । अज॑स्रः ।
उ॒र्वि॒या । वि॒ऽभाति॑ । व॒याः । इत् । अ॒न्या । भुव॑नानि । अ॒स्य॒ ।
प्र । जा॒य॒न्ते॒ । वी॒रुधः॑ । च॒ । प्र॒ऽजाभिः॑ ॥ ८ ॥

योपांनपात् ऋतावा ऋतमित्युदकनाम तद्वान् सत्यवान्वा अजस्रोनित्यः एकरूपेणसदावर्तमानः उर्वियाउरुर्विस्तीर्णः अप्सुमेघस्थासुमध्येशुचिनाशोचकेनदैव्येनदेवसंबन्धिनातेजसाआसमन्ताद्विभाति विशेषेणप्रकाशते अस्यापांनपातः अन्याअन्यानिभुवनानि सर्वाणिभूतजातानि च वयाइव शाखाएववीरुधओषधयः प्रजाभिःस्वकीयाभिः पुष्पफलादिभिःसहअस्मादेव प्रजायन्ते ॥ ८ ॥

पूर्वोक्तसारस्वतसत्रस्यापोनप्त्रीयेचरौअपांनपादाहीत्येषानुवाक्या सूत्रितश्च—अपान्नप्त्रेचरुमपान्नपादाह्यस्थादुपस्थमिति ।

सैषासूक्तेनवमी—

अ॒पांनपा॒दाह्यस्था॑दु॒पस्थं॑जि॒ह्माना॑मू॒र्ध्वोवि॒द्युतं॒वसा॑नः ।
तस्य॒ज्येष्ठं॑महि॒मानं॒वह॑न्ती॒र्हिर॑ण्यवर्णाः॒परि॑यन्तिय॒ह्वीः ॥ ९ ॥

अ॒पाम् । नपा॑त् । आ । हि । अस्था॑त् । उ॒पऽस्थ॑म् । जि॒ह्माना॑म् ।
ऊ॒र्ध्वः । वि॒ऽद्युत॑म् । वसा॑नः । तस्य॑ । ज्येष्ठ॑म् । म॒हि॒मान॑म् ।
वह॑न्तीः । हिर॑ण्यऽवर्णाः । परि॑ । य॒न्ति॒ । य॒ह्वीः ॥ ९ ॥

अपान्नपात्संज्ञकोग्निः उपस्थंअपामुपस्थानं अन्तरिक्षंआह्यस्थात् आस्थितवानारूढवान्खलु किंकुर्वन् जिह्मानांकुटिलगतीनामपांमध्येऊर्ध्वः स्वयमूर्ध्वंज्वलन्विद्युतंविद्योतमानंमेघंवसानः आच्छादयन् अन्तरिक्षमास्थायवर्षणंकृतवान् तस्यवर्षितुरपांनपातः ज्येष्ठंप्रशस्त-

Funding by IKS-MoE

मंमहिमानंमाहात्म्यंवहन्तीः वहन्त्यः सर्वत्रप्रापयंत्यः यह्वीर्यह्व्यः महत्यः हिरण्यवर्णाः नदीनामेतत् हिरण्यवन्निर्मलरूपानद्यः परियन्ति परितोगच्छन्ति अपांनप्त्रामहतीवृष्टिरस्माकंप्रवहणायोत्पादिताइतिकृतज्ञतयातदीयंमाहात्म्यंसर्वत्रप्रकटयन्त्यइवनद्यः प्रवहन्तीत्यर्थः ॥ ९ ॥

अथदशमी—

हिर॑ण्यरूप॒ःसहिर॑ण्यसन्दृग॒पांनपा॒त्सेदु॑हिर॑ण्यवर्णः ।
हि॒र॒ण्यया॒त्परि॒योने॒र्नि॒षद्या॑हिरण्य॒दाद॑द॒त्यन्न॑मस्मै ॥१०॥२३॥

हिर॑ण्यऽरूपः । सः । हिर॑ण्यऽसन्दृक् । अ॒पाम् । नपा॑त् । सः ।
इत् । ऊँ॒ इति॑ । हिर॑ण्यऽवर्णः । हि॒र॒ण्यया॑त् । परि॑ । योने॑ः ।
नि॒ऽसद्य॑ । हि॒र॒ण्य॒ऽदाः । द॒द॒ति॒ । अन्न॑म् । अ॒स्मै॒ ॥ १० ॥ २३ ॥

सोपांनपात्हिरण्यरूपः रूप्यतइतिरूपंशरीरं सुवर्णमयशरीरः हितरमणीयशरीरोवा तथाहिरण्यसंदृक् सम्यक्पश्यन्तीतिसन्दृशिइन्द्रियाणिसुवर्णमयेन्द्रियः हितरमणीयेन्द्रियोवा सेदुसएवापान्नपात्हिरण्यवर्णः हिरण्यसदृशकान्तियुक्तः एवंभूतःसन् हिरण्ययात्सुवर्णमयाद्योनेःस्थानात्पर्युपरि निषद्योपविश्य राजतइतिशेषः अस्मैईदृग्विधायापांनपातेहिरण्यदाः दक्षिणारूपस्यसुवर्णस्यदातारोयजमानाः अन्नंहविर्लक्षणंददति प्रयच्छन्ति ॥ १० ॥

॥ इतिद्वितीयस्यसप्तमेत्रयोविंशोवर्गः ॥ २३ ॥

अथैकादशी—

तद॒स्यानी॑कमुतचा॒रुनामा॑पी॒च्यं॑वर्ध॑ते॒नप्तु॑र॒पाम् ।
यमि॒न्धते॑युव॒तय॒ःसमि॒त्थाहिर॑ण्यवर्णंघृतमन्न॑मस्य ॥ ११ ॥

तत् । अ॒स्य॒ । अनी॑कम् । उ॒त । चारु॑ । नाम॑ । अ॒पी॒च्य॑म् ।
व॒र्ध॒ते॒ । नप्तु॑ः । अ॒पाम् । यम् । इ॒न्धते॑ । यु॒व॒तय॑ः । सम् । इ॒त्था ।
हिर॑ण्यऽवर्णम् । घृतम् । अन्न॑म् । अ॒स्य॒ ॥ ११ ॥

अस्यापांनपुर्देवस्यअनीकंरश्मिसमूहरूपंशरीरंचारु शोभनं उतअपिच अस्यनामसंज्ञाच चारुशोभनं नपातयतिनविनाशयतीतिनपादिततद्व्युत्पत्तेः तदुभयंअपीच्यंअन्तर्हितनामैतत् मेघान्तर्हितंसद्वर्धंतेयुवतयः सङ्गमनस्वभावाआपः हिरण्यवर्णंहिरण्यसमानतेजसं यमपान्नपातं इत्थाअमुत्रान्तरिक्षेसमिन्धते सम्यक्दीपयन्ति अस्यचदेवस्यघृतंक्षरणशीलमुदकमन्नंभक्ष्यं अबिन्धनोह्यसौवैद्युतोग्निः ॥ ११ ॥

अथद्वादशी–

अ॒स्मैब॑हू॒नाम॑व॒माय॒सख्ये॑य॒ज्ञैर्वि॑धेम॒नम॑साह॒विर्भिः॑ ।
संसानु॒मार्ज्मि॒दिधि॑षामि॒बिल्मै॒र्द॑धा॒म्यन्नैः॒परि॑वन्दऋ॒ग्भिः ॥ १२॥

अ॒स्मै । ब॒हू॒नाम् । अ॒व॒माय॑ । सख्ये॑ । य॒ज्ञैः । वि॒धे॒म॒ । नम॑सा ।
ह॒विःऽभिः॑ । सम् । सानु॑ । मार्ज्मि॑ । दिधि॑षामि । बिल्मैः॑ । दधा॑मि ।
अन्नैः॑ । परि॑ । व॒न्दे॒ । ऋ॒क्ऽभिः॑ ॥ १२ ॥

अस्मैपुरोवर्तिनेबहूनांदेवानामवमायाद्यायसख्येअस्माभिः समानाख्यानायापांनपातेयज्ञैर्यागसाधनैर्हविर्भिः चरुपुरोडाशादिभिः नमसानमस्कारेणच विधेमपरिचरेम अस्यापान्नपातः सानुसमुच्छ्रितप्रदेशंसंमार्ज्मि सम्यक्शोधयामि अलङ्करोमिवा मृजूशौचालङ्कारयोः चादिलोपेविभाषेत्यस्यनिघातप्रतिषेधः दिधिषामिधारयामिच बिल्मैर्भासनैःकाष्ठैरेनं धिषशब्दे अयंधारणार्थोपि जुहोत्यादित्वात्शपःश्लुः मिपोव्यत्ययेनाडागमः अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम् दधामिधारयामिचैनंगार्हपत्यादिरूपेण अन्नैर्हविर्लक्षणैःतथाऋग्भिः मन्त्रैः परिवन्दे परितःस्तौमि॥ १२॥

अथत्रयोदशी–

सईँ॒वृषा॑जनय॒त्तासु॒गर्भँ॒सईँ॒शिशु॑र्धयति॒तंरि॑हन्ति ।
सोअ॒पां॑नपा॒दन॑भिम्लातवर्णो॒न्यस्ये॑वे॒हत॒न्वा॑विवेष ॥ १३ ॥

सः । ई॒म् । वृषा॑ । अ॒ज॒न॒य॒त् । तासु॑ । गर्भ॑म् । सः । ई॒म् । शिशुः॑ ।
ध॒य॒ति॒ । तम् । रि॒ह॒न्ति॒ । सः । अ॒पाम् । नपा॑त् । अन॑भिम्ला-
तऽवर्णः । अ॒न्यस्य॑ऽइव । इ॒ह । त॒न्वा॑ । वि॒वे॒ष॒ ॥ १३ ॥

Funding by IKS-MoE

सईसोयमपांनपात्संज्ञकोदेवः वृषासेक्ताभूत्वातासुमेवस्थास्वप्सुगर्भमजनयत् स्वात्मानमेवगर्भरूपेणवर्षणार्थंकृतवानित्यर्थः गर्भोभूत्वाचसईसोयंमाध्यमिकोवैद्युतोग्निः तासांशिशुः पुत्रःसन् धयतिमेघस्थास्ताःपिबति अबिन्धनोह्यसौतंपुत्रस्थानीयमद्भिः आपश्चरिहन्ति लिह आस्वादने कपिलकादित्वाल्लत्वविकल्पः सोयमपांनपात्वृष्ट्यासहभूमौनिपतितः अनभिम्लातवर्णः अभितोम्लातोम्लानः क्षीणोवर्णोयस्यतद्विपरीतोत्यर्थंदीप्यमानःसन् इहास्मिन्लोकेअन्यस्येव इवशब्दोवधारणे अन्यस्यपार्थिवस्यैवाग्नेस्तन्वाशरीरेणकाष्ठेन्धनत्वलक्षणेनविवेष व्याप्तोबभूव विष्लृव्याप्तौ ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी—

अस्मिन्पदेपरमेतस्थिवांसमध्वस्मभिर्विश्वहादीदिवांसम् ।
आपोनप्त्रेघृतमन्नंवहन्तीःस्वयमत्कैःपरिदीयन्तियह्वीः ॥ १४ ॥

अस्मिन् । पदे । परमे । तस्थिऽवांसम् । अध्वस्मऽभिः । विश्वहा ।
दीदिऽवांसम् । आपः । नप्त्रे । घृतम् । अन्नम् । वहन्तीः ।
स्वयम् । अत्कैः । परि । दीयन्ति । यह्वीः ॥ १४ ॥

परमेउत्कृष्टेस्मिन्पदेन्तरिक्षलक्षणेस्थानेतस्थिवांसंस्थितवन्तंअध्वस्मभिः ध्वंसनरहितैस्तेजोभिः विश्वहासर्वाण्यहानिदीदिवांसंदीप्यमानमपांनपातंयह्वीर्यह्व्योमहत्यः आपः स्वयमात्मनैवअत्कैरतनशीलैः सततगन्तृभिः स्वकीयैरूपैः परिदीयन्ति परिगच्छन्ति दीयतिर्गतिकर्मा दीङ्क्षये व्यत्ययेनपरस्मैपदं किंकुर्वत्यः नप्त्रेअपान्नपातेघृतं क्षरणशीलोदकात्मकंअन्नंवहन्तीर्वहन्त्यः ॥ १४ ॥

अथपञ्चदशी—

अयांसमग्नेसुक्षितिंजनायायांसमुमघवद्भ्यःसुवृक्तिम् ।
विश्वंतद्भद्रंयदवन्तिदेवाबृहद्वदेमविदथेसुवीराः ॥ १५ ॥ २४ ॥

अयांसम् । अग्ने । सुऽक्षितिम् । जनाय । अयांसम् । ऊँ इति ।
मघवत्ऽभ्यः । सुऽवृक्तिम् । विश्वम् । तत् । भद्रम् । यत् ।
अवन्ति । देवाः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ १५ ॥ २४ ॥

हेअग्ने सुक्षितिं शोभननिवासंत्वांअयांसमुपागच्छं किमर्थं जनायास्मदीयपुत्रादिजननार्थं तथामघवद्भ्यः हविर्लक्षणधनयुक्तेभ्योयजमानेभ्यश्च सुवृक्तिंशोभनावर्जकंत्वद्विषयंस्तोत्रंअयां समुपागच्छं यमउपरमे उःपूरणः अतःकारणाद्यन्द्रद्रंसर्वेदेवाअवन्ति रक्षन्ति विश्वंसर्वंतन्द्रद्रमस्माकंभवतु सुवीराः सुपुत्रावयंविदथेयज्ञेगृहेवाबृहत्प्रौढंस्तोत्रंवदेम उच्चारयाम ॥ १५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यसप्तमेचतुर्विंशोवर्गः ॥ २४ ॥

तुभ्यमितिषळृचंचतुर्थंसूक्तंगात्सॅमदंजागतं प्रथमायाइन्द्रोमधुश्चदेवता द्वितीयायाःमरुतोमाधवश्च तृतीयायास्त्वष्टाशुक्रश्च चतुर्थ्यांअग्निःशुचिश्च पञ्चम्याइन्द्रोनभश्च षष्ठ्यामित्रावरुणौनभस्यश्च तथाचानुक्रान्तम्—तुभ्यंषळृतव्यंतुजागतन्त्विति दशरात्रेषष्ठेहनिऋतुयाजेषुऋक्शिरस्कैःप्रैषैः प्रेषितव्यंयष्टव्यंच तत्राद्यानांषण्णांप्रैषाणामुपरिष्टाद्देवताः षळृचोहोरात्रादिभिःक्रमेणावपनीयाः तथाचसूत्रितम्—उपरिष्टात् द्वृचऋतुयाजानामित्युपक्रम्यतुभ्यंहिन्वानोवसिष्टगाअपइतिद्वादशेत्यन्तेन ।

तत्रैषाप्रथमा—

तुभ्यं॑हि॒न्वा॒नोव॑सिष्ट॒गाअ॒पो॑धुक्षन्त्सी॒मवि॑भि॒रद्रि॑भि॒र्नरः॑ ।
पिबे॑न्द्र॒स्वाहा॒प्रहु॑तं॒वष॑ट्कृतंहो॒त्रादासोमं॑प्रथ॒मोयईशि॑षे ॥ १ ॥

तुभ्य॑म् । हि॒न्वा॒नः । व॒सि॒ष्ट॒ । गाः । अ॒पः । अधु॑क्षन् । सी॒म् ।
अवि॑ऽभिः । अद्रि॑ऽभिः । नरः॑ । पिब॑ । इ॒न्द्र॒ । स्वाहा॑ । प्रऽहु॑तम् ।
वष॑ट्ऽकृतम् । हो॒त्रात् । आ । सोम॑म् । प्र॒थ॒मः । यः । ईशि॑षे ॥१॥

हेइन्द्र तुभ्यंत्वदर्थंहिन्वानः प्रेर्यमाणः सोमः गाः गोविकाराणि दधिपयःप्रभृतीनिश्रपणद्रव्याणिवसतीवर्याख्याअपश्चवसिष्ट वस्ते आच्छादयति तैःसंयुज्यतइत्यर्थः नरोयज्ञस्यनेतारोध्वर्यवश्चसीमेनंसोमंअविभिः अवेर्वालमयैर्दशापवित्रैः अद्रिभिर्ग्रावभिश्चअधुक्षन्नक्षारयन् ग्रावभिरभिषुत्यदशापवित्रेणपुनन्तीत्यर्थः हेइन्द्र यस्त्वमीशिषेसर्वस्यजगतईश्वरोभवसि त्वंप्रथमः अन्येभ्योदेवेभ्यःपूर्वभावीसन्स्वाहास्वाहाकारेणप्रहुतंप्रकर्षेणाग्नौक्षिप्तंवषट्कृतंवषट्कारेणचत्यक्तम् तंसोमंहोत्रात्होतुर्यागादासमन्तात्पिब ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

यज्ञैःसंमिश्लाःपृषंतीभिर्ऋष्टिभिर्यामंञ्छुभ्रासोअञ्जिषुंप्रियाउत ।
आसद्याबर्हिर्भरतस्यसूनवःपोत्रादासोमंपिबतादिवोनरः ॥ २ ॥

यज्ञैः । सम्ऽमिश्लाः । पृषंतीभिः । ऋष्टिऽभिः । यामन् । शुभ्रासः ।
अंजिषुं । प्रियाः । उत । आऽसद्य । बर्हिः । भरतस्य । सूनवः ।
पोत्रात् । आ । सोमम् । पिबत । दिवः । नरः ॥ २ ॥

हेमरुतः यज्ञैर्यागैः संमिश्लाः संयुक्ताः पृषतीभिः स्ववाहनभूताभिः पृषद्वतीभिर्वडवाभिर्युक्तेयामन्यामनिगमनसाधनेरथेवस्थिताः ऋष्टिभिः स्वकीयैरायुधैः शुभ्रासः शुभ्राः शोभमानाः उतशब्दश्चार्थे अञ्जिष्वाभरणेषुप्रियाश्चहेभरतस्यसूनवः सर्वस्यजगतोभर्तूरुद्रस्यपुत्राः दिवोनरः दिवोन्तरिक्षस्यनेतारः एवंभूताहेमरुतः तेयूयंबर्हिरास्तीर्णेबर्हिषिआसाद्योपविश्यपोत्रात्पोतुर्यागात्सोममापिबत ॥ २ ॥

तृतीयसवनेअमेवनइत्येषानेष्टुःप्रस्थितयाज्या तथाचसूत्रितम्—अमेवनःसुहवाआहिगन्तनेन्द्राविष्णूपिबतंमध्वोअस्येति ।

सैषातृतीया—

अमेवंनःसुहवाआहिगन्तंननिबर्हिषिसदतनारणिष्टन ।
अथामन्दस्वजुजुषाणोअन्धंसस्त्वष्टर्देवेभिर्जनिभिःसुमद्गणः ॥ ३ ॥

अमाऽइंव । नः । सुऽहवाः । आ । हि । गन्तंन । नि । बर्हिषि ।
सदतन । रणिष्टन । अथं । मन्दस्व । जुजुषाणः । अन्धंसः ।
त्वष्टः । देवेभिः । जनिऽभिः । सुमत्ऽगणः ॥ ३ ॥

इवशब्दोवधारणे हेसुहवाः शोभनाह्वानाः त्वष्टृप्रभृतयः नोस्मान् अमेवसहैवआगन्तन आगच्छत गमेश्छान्दसःशपोलुक् तप्तनप्तनथनाश्चेतितनबादेशः हिशब्दःपूरणः आगत्यचबर्हिषि वेद्यामास्तीर्णेनिषदतन निषण्णाभवत सदेश्छान्दसःसीदादेशाभावः उपविश्यच रणिष्टन रमध्वं रणशब्दार्थः अत्रक्रीडायांवर्तते धातूनामनेकार्थत्वात् अस्माच्छान्दसोलुङ् पूर्ववत्तनबादेशः अथानन्तरं हेत्वष्टः देवेभिरन्यैः देवैर्जनिभिर्देवपत्नीभिश्चसुमद्गणः शोभनगणस्त्वंअन्धसः सोमलक्षणस्यान्नस्य द्वितीयार्थेषष्ठी सोमलक्षणमन्नंजुजुषाणः सेवमानोमन्दस्व तृप्तोभव ॥ ३ ॥

Funding by IKS-MoE

अथचतुर्थी–

आवक्षिदेवाँइहविप्रयक्षिचोशन्होतनिषदायोनिषुत्रिषु ।
प्रतिवीहिप्रस्थितंसोम्यंमधुपिबाग्नीध्रात्तवभागस्यतृप्णुहि ॥४॥

आ । वक्षि । देवान् । इह । विप्र । यक्षि । च । उशन् । होतः ।
नि । सद । योनिषु । त्रिषु । प्रति । वीहि । प्रऽस्थितम् ।
सोम्यम् । मधु । पिब । आग्नीध्रात् । तव । भागस्य । तृप्णुहि ॥४॥

हेविप्रमेधाविन्नग्ने देवान्यष्टव्यानिन्द्रादीन् इहास्मिन्यज्ञेआवक्षिआवह यक्षिचतान्यजच हेहोतः देवानामाह्वातः त्वंचउशन्नस्मदीयंहविःकामयमानःसन् त्रिषुयोनिषुस्थानेषुगार्हपत्यादिलक्षणेषुनिषद उपविश उपविश्यच प्रस्थितं होमार्थमुत्तरवेदिंप्रत्यानीतंसोम्यंसोममयंमधुप्रतिवीहि प्रतिकामयस्व कामयित्वाचआग्नीध्रादग्नीध्रयागात् सोमंपिब पीत्वाचतवभागस्य त्वदीयेनभागेन तृप्णुहितृप्तोभव ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

एषस्यतेतन्वोनृम्णवर्धनःसहओजःप्रदिविबाह्वोर्हितः ।
तुभ्यंसुतोमघवन्तुभ्यमाभृतस्त्वमस्यब्राह्मणादातृपत्पिब ॥ ५ ॥

एषः । स्यः । ते । तन्वः । नृम्णऽवर्धनः । सहः । ओजः । प्रऽदिवि ।
बाह्वोः । हितः । तुभ्यम् । सुतः । मघऽवन् । तुभ्यम् । आऽभृतः ।
त्वम् । अस्य । ब्राह्मणात् । आ । तृपत् । पिब ॥ ५ ॥

हेइन्द्र स्यः सः एषसोमः तेतवतन्वः शरीरस्यनृम्णवर्धनः बलस्यवर्धकः तुभ्यंसुतइत्युत्तरत्रसम्बन्धः येनसोमेनप्रदिविपुराणेत्वयिबाह्वोर्हस्तयोःसहपरेषामभिभवनलक्षणंसामर्थ्यंओजस्तत्कारणभूतंबलंचहितः निहितंभवति लिङ्गव्यत्ययः हेमघवन्धनवन्निन्द्र तुभ्यंत्वदर्थंतादृशः सोमः सुतोध्वर्युभिरभिषुतः तुभ्यंहोतुंआभृतः उत्तरवेद्यांप्रत्याहृतश्च अस्यइमं सोमं ब्राह्मणात् ब्राह्मणाच्छंसिनोयागात् तृपत् तृप्यंस्त्वंआपिब आभिमुख्येनपिब क्रियाग्रहणंकर्तव्यमितिकर्मणःसम्प्रदानत्वादस्येतिचतुर्थ्यर्थेषष्ठी ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

जुषेथांयज्ञंबोधतंहवस्यमेसत्तोहोतानिविदःपूर्व्याअनु ।
अच्छाराजानानमएत्यावृतंप्रशास्त्रादापिबतंसोम्यंमधु ॥६॥२५॥

जुषेथाम् । यज्ञम् । बोधतम् । हवस्य । मे । सत्तः । होता ।
निऽविदः । पूर्व्याः । अनु । अच्छ । राजाना । नमः । एति ।
आऽवृतम् । प्रऽशास्त्रात् । आ । पिबतम् । सोम्यम् । मधु ॥६॥२५॥

हेमित्रावरुणौ मदीयमिमंयज्ञं जुषेथांसेवेथां मेममहवस्यहवमाह्वानंपूर्ववत्कर्मणिषष्ठी बोधतमवगच्छतं तथासत्तोनिषण्णोस्मदीयोहोतापूर्व्याश्चिरन्तनीः निविदः वाङ्मैतत् शस्त्रलक्षणावाचः अनुशंसन्तीतिशेषः उद्गातृभिः कृतस्यस्तोत्रस्यानुगुण्येनआज्यादीनि शस्त्राणिशंसतीत्यर्थः अपिच नमः सोमलक्षणमन्नंआवृतंऋत्विग्भिर्वेष्टितंराजानाराजमानौयुवांअच्छाभिमुख्येनएतिगच्छति प्राप्नोति तादृशं सोम्यंसोममयंमधुमादकंहविः प्रशास्त्रात् प्रशास्तुर्यागात् आपिबतं आभिमुख्येनपिबतम् ॥ ६ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यसप्तमेपञ्चविंशोवर्गः ॥ २५ ॥

वेदार्थस्यप्रकाशेनतमोहार्दंनिवारयन् । पुमर्थांश्चतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥
इतिश्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरन्धरेण सायणाचार्येणविरचितेमाधवीयेवेदार्थप्रकाशेऋक्संहिताभाष्येद्वितीयाष्टकेसप्तमोध्यायः ॥ ७ ॥

Funding by IKS-MoE

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

यस्यनिःश्वसितंवेदायोवेदेभ्योखिलंजगत् । निर्ममेतमहंवन्देविद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १ ॥

अथद्वितीयाष्टकस्याष्टमोध्यायआरभ्यते द्वितीयमण्डलस्यचतुर्थेनुवाकेमन्दस्वेतिषळृचंपञ्चमंसूक्तंगार्त्समदं मन्दस्वेत्यनुक्रान्तं पूर्वत्रक्तव्यंतुजागतंत्विवितिशब्दप्रयोगादिदमपिजागतमृतव्यं तत्राद्याश्वतस्रऋचोद्रविणोदोदेवताकाः पञ्चम्याश्विनी षष्ठ्याग्नेयी दशरात्रेषष्ठेहनिऋतुयाजेषुप्रैषानृक्शिरस्कान्कृत्वातैःप्रैषैःप्रेषितव्यंयष्टव्यंच तत्रसप्तमादीनांप्रैषाणामुपरिष्टात् मन्दस्वेत्याद्याःषळृचः क्रमेणप्रक्षेपणीयाः सूत्रंतुपूर्वमेवोदाहृतम् ।

तत्रप्रथमा—

ॐम् मन्द॑स्वहो॒त्रादनु॒जोष॒मन्ध॒सोध्व॑र्यव॒ःसपू॒र्णांव॑ष्ट्या॒सिच॑म् ।
तस्मा॑ए॒तंभ॑रततद्व॒शोद॒दिर्हो॒त्रात्सोमं॑द्रविणोद॒ःपिब॑ऋ॒तुभिः॑ ॥ १ ॥

मन्द॑स्व । हो॒त्रात् । अनु॑ । जोष॑म् । अन्ध॑सः । अध्व॑र्यवः ।
सः । पू॒र्णाम् । व॒ष्टि॒ । आ॒ऽसिच॑म् । तस्मै॑ । ए॒तम् । भ॒र॒त॒ । त॒त्ऽव॒शः ।
द॒दिः । हो॒त्रात् । सोम॑म् । द्र॒वि॒णः॒ऽदः॒ । पिब॑ । ऋ॒तुऽभिः॑ ॥ १ ॥

हेद्रविणोदः द्रविणसोधनस्यदातः एतन्नामकदेव अन्धसः देवानामन्नरूपस्थे सोमस्य सोमेन होत्रात् होतृकर्तृकाद्यागात् अनुजोषं प्रीतिमनुमन्दस्व हर्षंप्राप्नुहि हेअध्वर्यवः सद्रविणोदाः पूर्णां संपूर्णां आसिचं आसिच्यमानाहुतिं वष्टि कामयते अतस्तस्मैद्रविणोदसेग्नये एतंसोमंभरतप्रापयत तद्वशस्तत्कामोद्रविणोदाःददिर्दाता युष्माकमभीष्टफलस्यदाताभवतीतिशेषः किंच हेद्रविणोदः होत्रात् होतुर्यागात् ऋतुभिः इषमासाभिमानिभिः ऋतुदेवैःसहसोमंपिब ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

यमु॒पूर्व॒मह्रु॑वे॒तमि॒दंहु॑वे॒सेदु॒हव्यो॑द॒दिर्यो॒नाम॒पत्य॑ते ।
अ॒ध्व॒र्युभि॒ःप्रस्थि॑तंसो॒म्यं॑मधु॑पो॒त्रात्सोमं॑द्रविणोद॒ःपिब॑ऋ॒तुभिः॑ ॥ २ ॥

Funding by IKS-MoE

यम्। ऊँ॒ इति॑। पूर्व॑म्। अहु॑वे। तम्। इ॒दम्। हु॒वे॒। सः। इत्।
ऊँ॒ इति॑। हव्यः॑। द॒दिः। यः। नाम॑। पत्य॑ते। अ॒ध्व॒र्युऽभिः॑।
प्रऽस्थि॑तम्। सो॒म्यम्। मधु॑। पो॒त्रात्। सोम॑म्। द्र॒वि॒ण॒ःऽद॒ः।
पिब॑। ऋ॒तुऽभिः॑ ॥ २ ॥

हेद्रविणोदः यमु यंत्वामेवपूर्वंहोतृकर्तृकेसोमयागेहुवे आहुतवानस्मि इदंसंप्रति तं तमेव पोतृकर्तृकेसोमयागेहुवे आह्वयामि सेत् सएवद्रविणोदाः हव्यः ह्वातव्यः उइतिपूरणे ददिरभीष्टफलस्यदातायोनाम यःखलुपत्यते देवतात्वेनेष्टे तस्मैद्रविणोदसे सोम्यंसोमात्मकं मधुअध्वर्युभिः प्रस्थितंप्रणीतमासीत् हेद्रविणोदः पोत्रात् पोतुर्यागात् ऋतुभिः ऊर्जसंज्ञकैःसहसोमंपिब ॥ २ ॥

अथतृतीया—

मेद्य॑न्तुते॒वह्न॑यो॒येभि॒रीय॒सेरि॑षण्यन्वीळयस्वावनस्पते।
आ॒यूया॑धृष्णोअभि॒गूर्या॒त्वं॑ने॒ष्ट्रात्सोमं॑द्रविणोद॒ःपिब॑ऋ॒तुभिः॑ ॥३॥

मेद्य॑न्तु। ते॒। वह्न॑यः। येभिः॑। ईय॑से। अरि॑षण्यन्। वी॒ळ॒य॒स्व॒।
व॒न॒स्प॒ते॒। आ॒ऽयूय॑। धृ॒ष्णो॒ इति॑। अ॒भि॒ऽगूर्य॑। त्वम्। ने॒ष्ट्रात्।
सोम॑म्। द्र॒वि॒ण॒ःऽद॒ः। पिब॑। ऋ॒तुऽभिः॑ ॥ ३ ॥

हेद्रविणोदः येभिर्यैःवाहैः ईयसेप्राप्नोषि तेतव वह्नयोवोढारइतियास्केनोक्तत्वात् तेमेद्यन्तु तृप्यन्तु हेवनस्पतेवनानांपते अरिषण्यन् अहिंसन् वीळयस्व दृढीभव हेधृष्णोधर्षकत्वं आयूय आगत्य अभिगूर्य उद्यम्य नेष्ट्रात् नेष्टुर्यागात् ऋतुभिः सहःसंज्ञकैःसहसोमंपिब ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अपां॑द्धो॒त्रादु॒तपो॒त्राद॑मत्तो॒तने॒ष्ट्राद॑जुषत॒प्रयो॑हि॒तम्।
तु॒रीयं॑पात्र॒ममृ॑क्त॒मम॑र्त्यंद्रविणो॒दाःपि॑बतुद्राविणोद॒सः ॥ ४ ॥

अपा॑त्। हो॒त्रात्। उ॒त। पो॒त्रात्। अ॒म॒त्त॒। उ॒त। ने॒ष्ट्रात्।
अ॒जु॒ष॒त॒। प्रयः॑। हि॒तम्। तु॒रीय॑म्। पात्र॑म्। अमृ॑क्तम्।
अम॑र्त्यम्। द्र॒वि॒ण॒ःऽदाः। पि॒ब॒तु॒। द्रा॒वि॒ण॒ःऽद॒सः ॥ ४ ॥

Funding by IKS-MoE

अच्छावाकस्येयं योद्रविणोदाः होत्रात् होतुर्यागात् सोममपात् पीतवान् उत किंच पोत्रात्पोतुर्यागात् अमत्त सोमंपीत्वाअमाद्यत् उतअपिच नेष्ट्रात् नेष्टुर्यागात् हितंदत्तंपयः देवानामन्नरूपं सोमंअजुषत असेविष्ट सद्राविणोदसः हवीरूपद्रविणस्य प्रदातृभ्यऋत्विग्भ्योहितः ऋत्विजोत्रद्रविणोदसउच्यन्ते हविषोदातारस्तेचैनंजनयन्तीतियास्केनोक्तत्वात् तादृशोद्रविणोदाः अमृक्तंदशापवित्रेणामृष्टं अमर्त्यं अमरणसाधनंतुरीयंपात्रं चतुर्थपात्रस्थंसोमंपिबतु ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

अ॒र्वाञ्चं॑म॒द्यय॒य्यं॑नृ॒वाह॑णं॒रथं॑युञ्जाथामि॒हवां॑वि॒मोच॑नम् ।
पृ॒ङ्क्तंह॒वींषि॒मधु॒नाहिकं॑ग॒तमथा॒सोमं॑पिबतंवाजिनीवसू ॥ ५ ॥

अ॒र्वाञ्च॑म् । अ॒द्य । य॒य्य॑म् । नृ॒ऽवाह॑नम् । रथ॑म् । यु॒ञ्जा॒था॒म् । इ॒ह । वा॒म् । वि॒ऽमोच॑नम् । पृ॒ङ्क्तम् । ह॒वींषि॑ । मधु॑ना । आ । हि । क॒म् । ग॒तम् । अथ॑ । सोम॑म् । पि॒ब॒त॒म् । वा॒जि॒नी॒व॒सू॒ इति॑ वाजिनीऽवसू ॥ ५ ॥

हेअश्विनौ अद्यास्मिन्नहनि यय्यंययिंगन्तारं नृवाहणं नॄणांवयोर्वोढारं इहयज्ञे वांयुवयोर्विमोचनं विमोचयितारं रथंअर्वाञ्चं यथार्वाग्भवति तथा युञ्जाथां किंच मधुनास्वादुरसेन हवींषि पृङ्क्तं संयोजयतं अथच आगतं आगच्छतं हिकमितिपूरणे अथानन्तरं हेवाजिनीवसू वाजएववाजिनी अन्नेनवासयितारौ बलवर्धनौवा सोमंपिबतम् ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

जोष्य॑ग्नेस॒मिधं॒जोष्याहु॑तिं॒जोषि॒ब्रह्म॒जन्यं॒जोषि॑सुष्टु॒तिम् ।
विश्वे॑भि॒र्विश्वाँ॑ऋ॒तुना॑वसोम॒हउ॒शन्दे॒वाँ॑उ॒श॒तः॑पायया॒हविः ॥ ६ ॥ १ ॥

जोषि॑ । अ॒ग्ने॒ । स॒म्ऽइध॑म् । जोषि॑ । आ॒ऽहु॑तिम् । जोषि॑ । ब्रह्म॑ । जन्य॑म् । जोषि॑ । सु॒ऽस्तु॒तिम् । विश्वे॑भिः । विश्वा॑न् । ऋ॒तुना॑ । व॒सो॒ इति॑ । म॒हः । उ॒शन् । दे॒वान् । उ॒श॒तः । पा॒य॒य॒ । ह॒विः ॥ ६ ॥ १ ॥

हेअग्ने समिधं जोषिजुषस्व आहुतिं जोषिजुषस्व ब्रह्मशस्त्रंजन्यं जनेभ्योहितं जोषि जुषस्व सुष्टुतिंशोभनस्तोत्रं जोषिजुषस्व किंच वसो सर्वेषामावासभूत हेअग्ने उशतःकामयमानान्

महः महतः विश्वान् सर्वान् देवान् उशन् कामयमानस्त्वं ऋतुनातपस्यसंज्ञकेनसह तथा विश्वेभिः सर्वैः देवैःसहहविः हवीरूपंसोमंपायय ॥ ६ ॥

॥ इतिद्वितीयस्याष्टमेप्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

उदुष्यइत्येकादशर्चंषष्ठंसूक्तंगार्त्समदंत्रैष्टुभंसवितृदेवताकं अत्रानुक्रमणिका उदुष्यएकादशसावित्रमिति व्यूढेदशरात्रेषष्ठेहनिवैश्वदेवशस्त्रेएतत्सूक्तंसावित्रनिविद्धानीयं व्यूढश्चेदितिखण्डेसूत्रितम्—षष्ठस्योदुष्यदेवइतिगार्त्समदमिति ।

तत्रप्रथमा—

उदुष्यदेवःसविता सवायंशश्वत्तमंतदपावह्निरस्थात् ।
नूनंदेवेभ्योविहिधातिरत्नमथाभजद्वीतिहोत्रंस्वस्तौ ॥ १ ॥

उत् । ऊँ इति । स्यः । देवः । सविता । सवायं । शश्वत्ऽतमम् ।
तत्ऽअपाः । वह्निः । अस्थात् । नूनम् । देवेभ्यः । वि । हि । धाति ।
रत्नम् । अथ । आ । अभजत् । वीतिऽहोत्रम् । स्वस्तौ ॥ १ ॥

स्यः सदेवोद्योतमानः सवितासवायलोकानांप्रसवाय अनुज्ञायैशश्वत्तमंप्रतिदिनंउदस्थाव उत्तिष्ठति उइतिपूरणः कीदृशःसवितातदपाः तत्प्रसवकर्मा अपः अप्नइतिकर्मनामसुपाठाव वह्निर्वोढाजगतां किंच नूनंसंप्रतिदेवेभ्यः स्तोतृभ्योरत्नंधनंविहिधातिप्रयच्छति हीतिपूरणे अथच अपिच वीतिहोत्रंकान्तयज्ञंयजमानंस्वस्तौअविनाशेक्षेमेआअभजद्भागिनंकरोतु यद्यपि स्वस्तिशब्दोविभक्त्यन्तनिर्दिष्टशब्दपरस्तथाप्यपर्यवसानादर्थपरोभवति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

विश्वस्यहिश्रुष्टयेदेवऊर्ध्वःप्रबाहवापृथुपाणिःसिसर्ति ।
आपश्चिदस्यव्रतआनिमृग्राअयंचिद्वातोरमतेपरिज्मन् ॥ २ ॥

विश्वस्य । हि । श्रुष्टये । देवः । ऊर्ध्वः । प्र । बाहवा । पृथुऽपाणिः ।
सिसर्ति । आपः । चित् । अस्य । व्रते । आ । निऽमृग्राः । अयम् ।
चित् । वातः । रमते । परिऽज्मन् ॥ २ ॥

देवोद्योतमानः सवितापृथुपाणिः महाकरः विश्वस्यश्रुष्टये जगतःसुखाय ऊर्ध्वंउद्गतः सन् बाहवा बाहू प्रसिसर्तिप्रसारयति हीतिपूरणार्थः आपश्चित् आपोपिअस्यव्रतेप्रसवाख्येकर्मणिसति व्रतंकर्वरमितितन्नामसुपाठात् आस्यन्दन्तइतिशेषः ताश्चनिमृग्राः नितरांशोधयित्र्यः गङ्गादिरूपेणजगत्पावयन्तीत्यर्थः अयंचिद्वातः अयमपिवायुः परिज्मन्परितोगतेव्याप्तेन्तरिक्षे रमते ॥ २ ॥

अथतृतीया–

आशुभिश्चिद्यान्विमुचातिनूनमरीरमदतमानंचिदेतोः ।
अह्यर्षूणांचिन्ययाँअविष्यामनुव्रतंसवितुर्मोक्यागात् ॥ ३ ॥

आशुऽभिः । चित् । यान् । वि । मुचाति । नूनम् । अरीरमत् ।
अतमानम् । चित् । एतोः । अह्यर्षूणाम् । चित् । नि । अयान् ।
अविष्याम् । अनु । व्रतम् । सवितुः । मोकी । आ । अगात् ॥ ३ ॥

यान् गच्छन् सविता आशुभिश्चित् शीघ्रगामिभिरपिरश्मिभिर्विमुचाति विमुच्यते नूनमितिपूरणः अतमानंचित् सततंगच्छन्तमपिजनंएतोर्गमनात् अरीरमत् उपरमयति किंच अह्यर्षूणांचित् अहिमाहन्तारंशत्रुं अर्षन्ति अभिगच्छन्तीत्यह्यर्षवः तेषामपिअविष्यां गमनेच्छां न्ययान् नियच्छति सवितुः प्रेरकस्यसूर्यस्यव्रतंकर्मअनुपश्चात् मोकीरात्रिः मोकीशोकीतिरात्रिनामसुपाठात् आगात् आगच्छति सवितुश्चेष्टोपरतौरात्रिरागच्छतीतियावत् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

पुनःसमव्यद्विततंवयन्तीमध्याकर्तोर्न्यधाच्छक्मधीरः ।
उत्संहायास्थाद्व्यृ१तूँरदर्धररमतिःसवितादेवआगात् ॥ ४ ॥

पुनरिति । सम् । अव्यत् । विऽततम् । वयन्ती । मध्या । कर्तोः ।
नि । अधात् । शक्म । धीरः । उत् । सम्ऽहाय । अस्थात् । वि ।
ऋतून् । अदर्धः । अरमतिः । सविता । देवः । आ । अगात् ॥ ४ ॥

वयन्ती वस्त्रंवयन्तीनारीव रात्रिः विततमालोकं पुनःसमव्यत् संवेष्टयते पुनःशब्दः पूर्वेद्युरप्येवमकार्षीदितिद्योतयति धीरः प्राज्ञोपि सर्वोलोकःकर्तोः क्रियमाणंकर्म कर्तोः कर्तवाइति तन्नामसुपाठात् शक्म कर्तुंशक्यमपि मध्या मध्ये उपक्रान्तं कर्म अपरिसमाप्येत्यर्थः न्यधात् निहितवान् सवितर्युपरतइतिशेषः सर्वोलोकः संहायशय्यांविहायउदस्थात् अवशिष्टंकर्मकर्तुं पुनरुत्तिष्ठति संपूर्वोजहातिःशय्यापरित्यागेवर्तते तथाच[1]श्रूयते—कलिःशयानोभवतिसंजिहानस्तुद्वापरइति । सवितासर्वस्यप्रसवितासूर्यः अरमतिः अनुपरतिःदेवः द्योतमानः आगात् आगच्छति उदेतीतियावत् ऋतून्कालविशेषांश्चव्यदर्दः विदारयति ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

नानौकांसिदुर्योविश्वमायुर्वितिष्ठतेप्रभवःशोकोअग्नेः ।
ज्येष्ठंमातासूनवेभागमाधादन्वस्यकेतमिषितंसवित्रा ॥ ५ ॥ २ ॥

नाना । ओकांसि । दुर्यः । विश्वम् । आयुः । वि । तिष्ठते ।
प्रऽभवः । शोकः । अग्नेः । ज्येष्ठम् । माता । सूनवे । भागम् ।
आ । अधात् । अनु । अस्य । केतम् । इषितम् । सवित्रा ॥ ५ ॥ २ ॥

प्रभवः प्रभूतः अग्नेः शोकः तेजः दुर्यःगृह्यः गृहेभवः नानौकांसियजमानानां पृथग्भूतान्गृहान् वितिष्ठते अधितिष्ठति विश्वमायुः सर्वमन्नंचाधितिष्ठति आयुः सूनृतेत्यन्ननामसुपाठात् माताउषाः सवित्राअन्विषितंप्रेषितं अस्यकेतं प्रज्ञापकंअग्नेः ज्येष्ठंप्रथमं अग्निहोत्राख्यंभागं सूनवेअग्नयेआधात् आदधाति ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्याष्टमेद्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

अथषष्ठी—

समाववर्तिविष्ठितोजिगीषुर्विश्वेषांकाममश्वरताममाभूत् ।
शश्वाँअपोविकृतंहित्व्यागादनुव्रतंसवितुर्दैव्यस्य ॥ ६ ॥

---

[1] ऐ० ब्रा० ७. १५.।

Funding by IKS-MoE

स॒म्ऽआव॑वर्ति । विऽस्थि॑तः । जि॒गी॒षुः । विश्वे॑षाम् । काम॑ः ।
चर॑ताम् । अ॒मा । अ॒भू॒त् । शश्वा॑न् । अप॑ः । विऽकृ॑तम् । हि॒त्वी ।
आ । अ॒गा॒त् । अनु॑ । व्र॒तम् । स॒वि॒तुः । दैव्य॑स्य ॥ ६ ॥

जिगीषुः विजयेच्छुर्योद्धा विष्ठितः युद्धार्थंप्रस्थितः समाववर्ति समावर्तयति विश्वेषां सर्वेषां चरतांजङ्गमानां अमा अमादमइतिगृहनामसुपाठात् गृहंप्रतिकामोभूत्भवति शश्वान् नित्यंकर्मरतः अपः कर्म विकृतं अर्धकृतं हित्वी हित्वा आगात् गृहमागच्छति एतत्सर्वं दैव्यस्य दिविभवस्य सवितुः प्रेरकस्य सूर्यस्यव्रतं अस्तमयाख्यं कर्मानुजायतइत्यर्थः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

त्वया॑हि॒तमप्य॑म॒प्सुभा॒गंधन्वान्वामृ॑ग॒यसो॒वित॑स्थुः ।
वना॑नि॒विभ्यो॒नकि॑रस्य॒तानि॑व्र॒तादे॒वस्य॑सवि॒तुर्मि॑नन्ति ॥ ७ ॥

त्वया॑ । हि॒तम् । अप्य॑म् । अ॒प्ऽसु । भा॒गम् । धन्व॑ । अनु॑ ।
आ । मृ॒ग॒यस॑ः । वि । त॒स्थु॒ः । वना॑नि । विऽभ्य॑ः । नकि॑ः । अ॒स्य॒ ।
तानि॑ । व्र॒ता । दे॒वस्य॑ । स॒वि॒तुः । मि॒न॒न्ति॒ ॥ ७ ॥

हेसवितस्त्वया अप्सुअन्तरिक्षे आपः पृथिवीतिअन्तरिक्षनामसुपाठात् जलाधारेवाहितं निहितं अप्यमपांसंबन्धिनंभागंधन्वानुनिर्जलप्रदेशेषुअरण्येषुमृगयसोमृगयमाणाः मृगाः आसमन्तात्वितस्थुरधितिष्ठन्ति किंच वनानिवृक्षाः विभ्यः पक्षिभ्यः आवासादिरूपेणत्वयाभागोदत्तः अस्यदेवस्यसवितुः तानितादृशानि व्रताव्रतानि कर्माणिनकिर्मिनन्ति केपिनहिंसन्ति ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

या॒द्रा॒ध्यं१॒॑वरु॑णो॒योनि॒मप्य॒मनि॑शितंनि॒मिषि॒जर्भु॑राणः ।
विश्वो॑मार्ता॒ण्डो॒व्र॒जमा॒प॒शुर्गा॑त्स्थ॒शोजन्मा॑निसवि॒ताव्याक॑ः । ८ ।

या॒तुऽरा॒ध्य॑म् । वरु॑णः । योनि॑म् । अप्य॑म् । अनि॑ऽशितम् ।
नि॒ऽमिषि॑ । जर्भु॑राणः । विश्व॑ः । मा॒र्ता॒ण्डः । व्र॒जम् । आ । प॒शुः ।
गा॒त् । स्थ॒ऽशः । जन्मा॑नि । स॒वि॒ता । वि । आ । अ॒क॒रित्य॑कः ॥ ८ ॥

Funding by IKS-MoE

वरुणः याद्राध्यं यातां गच्छतां राध्यंराधनीयं अप्यंआप्तुंयोग्यं अनिशितं अतीक्षणं सुखकरमितियावत् योनिंस्थानंनिमिषि निमेषे सवितुरस्तमयेसति विश्रमार्थंप्राणिभ्यः प्रयच्छति वरुणस्यरात्रेर्निर्वाहकत्वात्जर्भुराणोभृशंगच्छन् विश्वः सर्वोमार्ताण्डोमृतात् भिल्लादण्डादुत्पद्यमानः पक्षी आगात्आगच्छति विश्वःपशुरपि व्रजं गोष्ठमागात् सविताप्रेरकः स्थशः स्थानेस्थानेजन्मानिजातानिभूतानिव्याकः पृथगकार्षीत् ॥ ८ ॥

अथनवमी–

नयस्येन्द्रो॒वरु॑णो॒नमि॒त्रोव्र॒तम॑र्य॒मानमि॒नन्ति॑रु॒द्रः ।
नारा॑तय॒स्तमि॒दंस्व॒स्तिहु॒वेदे॒वंस॑वि॒तारं॒नमो॑भिः ॥ ९ ॥

न । यस्य॑ । इन्द्रः॑ । वरु॑णः । न । मि॒त्रः । व्र॒तम् । अ॒र्य॒मा । न । मि॒नन्ति॑ । रु॒द्रः । न । अरा॑तयः । तम् । इ॒दम् । स्व॒स्ति । हु॒वे । दे॒वम् । स॒वि॒तार॑म् । नमः॑ऽभिः ॥ ९ ॥

यस्यसवितुर्देवस्य व्रतं प्रसवाख्यं कर्मइन्द्रोनमिनातिनहिनस्ति वरुणश्चनमिनाति मित्रश्चार्यमाचनमिनाति रुद्रश्चनमिनाति अरातयोऽसुराश्चनमिनन्ति मिनन्तीतिश्रुतमाख्यातंयथायोगंविपरिणामेनप्रत्येकमभिसंबध्यते तंसवितारंसर्वस्यप्रेरकंदेवंद्योतमानंइदमिदानींनमोभिरन्नरूपैर्हविर्भिःसह नमः आयुरित्यन्ननामसुपाठात् स्वस्तिक्षेमायहुवेस्तौमि ॥ ९ ॥

अथदशमी–

भगं॑धि॒यंवा॒जय॑न्तः॒पुरं॑धिं॒नरा॒शंसो॒ग्नास्पति॑र्नोअव्याः ।
आ॒येवा॒मस्य॑संग॒थेर॑यी॒णांप्रि॒यादे॒वस्य॑सवि॒तुःस्या॑म ॥ १० ॥

भग॑म् । धिय॑म् । वा॒जय॑न्तः । पुर॑म्ऽधिम् । नरा॒शंसः॑ । ग्नाःपतिः॑ । नः॒ । अ॒व्याः॒ । आ॒ऽअ॒ये । वा॒मस्य॑ । स॒म्ऽग॒थे । र॒यी॒णाम् । प्रि॒याः । दे॒वस्य॑ । स॒वि॒तुः । स्या॒म ॥ १० ॥

भगंभजनीयंधियंध्यातव्यं पुरंधिंपुरस्यधारयितारं बहुप्रज्ञंवासवितारं पुरंधिर्बहुधीरितियास्कः[१]। वाजयन्तः वाजिनंबलिनंकुर्वन्तः विभक्तिव्यत्ययः नः स्तुवतोस्मान् नराशंसः नरैः शंसनीयः ग्नाः

---

[१] नि० ६. १३.।

Funding by IKS-MoE

पतिः देवपत्नीनांपतिः छन्दसांपतिर्वा तथाचश्रूयते–छन्दांसिवैग्नाइति उतग्नाव्यंतुदेवपत्नीरितिचं। सविताअव्याः अव्यात् किंच वामस्यधनस्यरयीणांपशूनांच तथाचश्रूयते–पशवोवैरयिरिति। आयेआगमनेसङ्गथेसंगमनेचनिमित्ते देवस्य द्योतमानस्यसवितुःप्रेरकस्य वयंप्रियाःस्याम भवेम ॥ १० ॥

अथैकादशी–

अ॒स्मभ्यं॒तद्दि॒वोअ॒द्भ्यःपृ॑थि॒व्यास्त्वया॑द॒त्तंकाम्यं॒राध॒आगा॑त् ।
शं॑यत्स्तो॒तृभ्य॑आ॒पये॒भवा॑त्युरु॒शंसा॑यसवितर्जरि॒त्रे ॥ ११ ॥ ३ ॥

अ॒स्मभ्य॑म् । तत् । दि॒वः । अ॒त्ऽभ्यः । पृ॒थि॒व्याः । त्वया॑ । द॒त्तम् ।
काम्य॑म् । राध॑ः । आ । गा॒त् । शम् । यत् । स्तो॒तृऽभ्य॑ः ।
आ॒पये॑ । भवा॑ति । उ॒रु॒ऽशंसा॑य । स॒वि॒त॒रिति॑ । ज॒रि॒त्रे ॥ ११ ॥ ३ ॥

हेसवितः अस्मभ्यंत्वयादत्तंतत्प्रसिद्धंकाम्यं कमनीयंराधोधनंदिवः द्युलोकात्अद्भ्योन्तरिक्षलोकात् पृथिव्याभूमेश्चआगादागच्छतु किंच स्तोस्तृभ्यःस्तोतॄणामापयेबन्धवे तद्वंशजाय यद्धनं शं सुखकरंभवातिभवेत् उरुशंसायबहुस्तुतयेजरित्रेस्तोत्रेमह्यं जरिताकारुरितिस्तोतृनामसुपाठात् हेसवितः तत्प्रयच्छ ॥ ११ ॥

॥ इतिद्वितीयस्याष्टमेतृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

ग्रावाणेवेत्यष्टर्चंसप्तमंसूक्तंगार्त्समदंत्रैष्टुभमाश्विनं ग्रावाणेवाष्टावाश्विनमित्यनुक्रान्तत्वात् प्रवर्ग्येभिष्टवेपूर्वेपटलेस्यविनियोगः सूत्रितंच–ग्रावाणेवेळेद्यावापृथिवीइति प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरपीदंसूक्तं सूत्रितंच–ग्रावाणेवनासत्याभ्यामितित्रीणीति ।

तत्रप्रथमा–

ग्रावा॑णेव॒तदिद॑र्थंजरे॑थे॒गृध्रे॑ववृ॒क्षंनि॑धि॒मन्त॒मच्छ॑ ।
ब्र॒ह्माणे॑ववि॒दथ॑उक्थ॒शासा॑दू॒तेव॒हव्या॒जन्या॑पुरु॒त्रा ॥ १ ॥

१ऋ० सं० ४. २. २८. । २ तै० सं० १. ५. ७. ।

ग्रावा॑णाऽइव । तत् । इत् । अर्थ॑म् । ज॒रे॒थे॒ इति॑ । गृध्रा॑ऽइव ।
वृ॒क्षम् । नि॒धि॒ऽमन्त॑म् । अच्छ॑ । ब्र॒ह्माणा॑ऽइव । वि॒दथे॑ ।
उ॒क्थ॒ऽशसा॑ । दू॒ताऽइ॑व । ह॒व्या॑ । जन्या॑ । पु॒रु॒ऽत्रा ॥ १ ॥

हेअश्विनौग्रावाणेव अरातिंप्रतिप्रेषितौपाषाणाविव तदर्थं अर्तेर्धातोरर्थशब्दः अर्थोर्तेरितियास्कः। तमरातिमित्यर्थः इदितिपूरणः जरेथेजरयेथेअरातिंबाधेथां यद्वा यथागुरूग्रावाणौक्षिप्तौतदानीमेवशीघ्रंगच्छतः तथातत् तमर्थं गन्तारंजरेथेशीघ्रंगत्वास्तुतमित्यर्थः जरतिः स्तुतिकर्मा किंच गृध्रेव गृध्राविवपक्षिणाविववृक्षंफलितंवृक्षं निधिमन्तं धनवन्तं यजमानं अच्छ आगच्छतमितिशेषः विदथेयज्ञे विदथःसवनमितियज्ञनामसुपाठात् उक्थशसा उक्थशंसितारौब्रह्माणेवब्राह्मणाविव जन्याजनपदेषुदूतेव राज्ञाप्रेषितौदूताविव पुरुत्राबहुभिःपुरुषैर्हव्याह्वातव्यौयुवां अत्रउपमेयद्वित्वानुसारेणोपमानद्वित्वम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

प्रा॒त॒र्यावा॑णार॒थ्ये॑ववी॒राजे॑वय॒मावर॒मासं॑चेथे ।
मेने॑इवत॒न्वा॒३॒शुम्भ॑माने॒दंप॑तीवक्र॒तु॒विदा॒जने॑षु ॥ २ ॥

प्रा॒तः॒ऽयावा॑ना । र॒थ्या॑ऽइव । वी॒रा । अ॒जाऽइ॑व । य॒मा । वर॑म् ।
आ । स॒चे॒थे॒ इति॑ । मेने॑ इ॒वेति॒ मेने॑ऽइव । त॒न्वा॑ । शुम्भ॑माने॒
इति॑ । दम्प॑ती इ॒वेति॒ दम्प॑तीऽइव । क्र॒तु॒ऽविदा॑ । जने॑षु ॥ २ ॥

हेअश्विनौ प्रातर्यावाणा प्रातरेवयज्ञार्थंगन्तारौ रथ्येव रथिनाविव वीरावीरौ स्वकर्मणिशूरौ अजेव अजाविव छागाविव यमायमलौ मेने इव नार्याविव तन्वा शरीरेण शुंभमाने शोभमानौ दंपतीव जायापतीइव संगतौ जनेषु विषयेषु क्रतुविदा कर्मविदौ युवां वरं संभक्तारं आसचेथे आगच्छथः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

शृङ्गे॑वनःप्रथ॒मागन्त॑म॒र्वाक्श॒फावि॑व॒जर्भु॑राणा॒तरो॑भिः ।
च॒क्र॒वा॒के॑व॒प्रति॒वस्तो॑रुस्रा॒र्वाञ्चा॑यातंर॒थ्ये॑वशक्रा ॥ ३ ॥

---

१ नि० १. १८.।

Funding by IKS-MoE

श्रृंगाऽइव । नः । प्रथमा । गन्तम् । अर्वाक् । शफौऽइव ।
जर्भुराणा । तरःऽभिः । चक्रवाकाऽइव । प्रति । वस्तोः । उस्रा ।
अर्वाञ्चा । यातम् । रथ्याऽइव । शक्रा ॥ ३ ॥

हे अश्विनौश्रृङ्गे इव पशोःश्रृङ्गेइव प्रथमा देवानांप्रथमौ शफाविव अश्वादेःखुराविव तरोभिर्वेगैर्जर्भुराणा भृशंगच्छन्तौ युवां नोस्मान्प्रति अर्वागभिमुखं गन्तमागच्छतं किंच हे अश्विनौ वस्तोःप्रति अहःप्रति चक्रवाकेव चक्रवाकाविव हेउस्रा शत्रूणामुत्सारकौ गमनशीलौवा रथ्येव रथिनाविव हेशक्रा स्वकर्मणिशक्तौ अर्वाञ्चा अर्वाञ्चौ अस्मदभिमुखौ यातंगच्छतम् ॥३॥

अथचतुर्थी–

नावेवनःपारयतंयुगेवनभ्येवनउपधीवप्रधीव ।
श्वानेवनोअरिषण्यातनूनांखृगलेवविस्रसःपातमस्मान् ॥ ४ ॥

नावाऽइव । नः । पारयतम् । युगाऽइव । नभ्याऽइव । नः ।
उपधीइवेत्युपधीऽइव । प्रधीइवेति प्रधीऽइव । श्वानाऽइव । नः ।
अरिष्यण्या । तनूनाम् । खृगलाऽइव । विऽस्रसः । पातम् । अस्मान् ॥ ४ ॥

हेअश्विनौ नावेव नावाविव सिन्धून् नोस्मान् दुर्गाणि पारयतम् युगाइव यथारथस्ययुगेनभ्याइव यथाच रथचक्रनाभिफलके उपधीइव यथातत्पार्श्वस्थे फलके प्रधीइव यथावाचक्रबाह्यवलयौ रथं पारयतः तथानोस्मान् दुर्गाणिपारयतं किंच श्वानाविव यथाश्वानौ बाधकेभ्योरक्षन्तौ तनोर्हिंसामपनयतः तथानोस्माकंतनूनामङ्गानामरिषण्यावहिंसकौभवतं खृगलाइव यथातनुत्राणे तनुर्हिंसायारक्षतः तथाविस्रसः जरायाः अस्मान् युवां पातम् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

वातेवाजुर्यानद्येवरीतिरक्षीइवचक्षुषायातमर्वाक् ।
हस्ताविवतन्वेशंभविष्ठापादेवनोनयतंवस्योअच्छ ॥ ५ ॥ ४ ॥

वाताऽइव । अजुर्या । नद्याऽइव । रीतिः । अक्षी इवेत्यक्षीऽइव ।
चक्षुषा । आ । यातम् । अर्वाक् । हस्तौऽइव । तन्वे । शम्ऽभविष्ठा ।
पादाऽइव । नः । नयतम् । वस्यः । अच्छ ॥ ५ ॥ ४ ॥

हे अश्विनौ वातेव वाताविव अजुर्या जरितुमशक्यौ नद्येव नद्याविव रीतिः व्यत्ययेनैकवचनं शीघ्रंगन्तारौयुवां अक्षीइव अक्षिणी इव चक्षुषादर्शनेन अर्वागस्मदभिमुखं आयातमागच्छतं किंच हस्ताविव हस्तौइव पादेवपादाविव तन्वेशरीराय शंभविष्ठा सुखस्यभावयितृतमौ युवांनोस्मान् वस्यः वसीयः श्रेष्ठंधनं अच्छप्रतिनयतं प्रापयतम् ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्याष्टमेचतुर्थोवर्गः ॥ ४ ॥

अथषष्ठी—

ओष्ठाविवमध्वास्नेवदन्तास्तनाविवपिप्यतंजीवसेनः ।
नासेवनस्तन्वोरक्षिताराकर्णाविवसुश्रुताभूतमस्मे ॥ ६ ॥

ओष्ठौऽइव । मधु । आस्ने । वदन्ता । स्तनौऽइव । पिप्यतम् ।
जीवसे । नः । नासाऽइव । नः । तन्वः । रक्षितारा । कर्णौऽइव ।
सुऽश्रुता । भूतम् । अस्मे इति ॥ ६ ॥

हेअश्विनौ ओष्ठाविवआस्ने आस्याय मधु मधुररसवद्वचनं वदन्ता वदन्तौ स्तनाविव नः अस्मान् जीवसे जीवनायपिप्यतं प्याययतं किंच नासेव नासिकेइव नःअस्माकंतन्वःतनोः रक्षितारा रक्षितारौ भूतंभवतं अपिच कर्णाविव अस्मेअस्माकं सुश्रुतासुश्रवणेयुवांभूतंभवतम् ॥६॥

अथसप्तमी—

हस्तेवशक्तिमभिसंददीनःक्षामेवनःसमंजतंरजांसि ।
इमागिरोअश्विनायुष्मयन्तीःक्ष्णोत्रेणेवस्वधितिंसंशिशीतम् ॥७॥

हस्ताऽइव । शक्तिम् । अभि । सन्ददी इति सम्ऽददी । नः ।
क्षामऽइव । नः । सम् । अजतम् । रजांसि । इमाः । गिरः ।
अश्विना । युष्मऽयन्तीः । क्ष्णोत्रेणऽइव । स्वऽधितिम् । सम् ।
शिशीतम् ॥ ७ ॥

Funding by IKS-MoE

हेअश्विनौ हस्तेव हस्ताविव शक्तिंसामर्थ्यंनोस्माकं अभिसंददी आभिमुख्येनसम्यक्प्रयच्छन्तौभवतं किंच क्षामइव रोदसीइव रजांसिस्थानानिउदकानिवा उदकंरजउच्यतइतियास्कः। नोस्माकंसमजतं प्रेरयतं अपिच अश्विना हेअश्विनौ इमागिरः अस्माभिःकृताःस्तुतीः युष्मयन्तीः युवामिच्छन्तीः स्वधितिमासिं क्ष्णोत्रेणेव तेजनशाणवत् संशिशीतं सम्यक् तीक्ष्णीकुरुतम् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

एतानिवामश्विनावर्धनानिब्रह्मस्तोमंगृत्समदासोअक्रन् ।
तानिनराजुजुषाणोपंयातंबृहद्वदेमविदथेसुवीराः ॥ ८ ॥ ५ ॥

एतानि । वाम् । अश्विना । वर्धनानि । ब्रह्म । स्तोमम् । गृत्सऽमदासः ।
अक्रन् । तानि । नरा । जुजुषाणा । उप । यातम् । बृहत् ।
वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ ८ ॥ ५ ॥

अश्विना हेअश्विनौ वांयुवयोः एतानिवर्धनानिवृद्धिसाधनानिब्रह्मब्रह्माणि मन्त्रान् स्तोमं स्तोत्रंच गृत्समदासोगृत्समदाअक्रन् अकुर्वन् तानिब्रह्माणि नरानेतारौ जुजुषाणाभृशंप्रीयमाणौ युवांउपयातंउपगच्छतं किंच सुवीराः शोभनपुत्रावयं विदथेयज्ञेयुवां बृहद्वदेमप्रभूतंस्तुमः॥८॥

॥ इतिद्वितीयस्याष्टमेपञ्चमोवर्गः ॥ ५ ॥

सोमापूषणेतिषळृचमष्टमंसूक्तं गार्त्समदंत्रैष्टुभं सोमापूषदेवताकं तथाचानुक्रान्तं–सोमापूषणाषट्सोमापौष्णमन्त्योर्धर्चोप्यदितेरिति अवतुदेव्यदितिरित्यस्यार्धर्चस्यादितिर्देवता सोमापौष्णेपशौवपापुरोडाशहविषामाद्यास्तिस्रःक्रमेणानुवाक्याः उत्तरास्तिस्रोयाज्याः अग्नीषोमावितिखण्डेसूत्रितं– सोमापूषणाजननारयीणामिति ।

तत्रप्रथमा–

सोमापूषणाजननारयीणांजननादिवोजननापृथिव्याः ।
जातौविश्वस्यभुवनस्यगोपौदेवाअकृण्वन्नमृतस्यनाभिम् ॥ १ ॥

---

१ नि० ४. १९. ।

सोमा॑पूषणा । जन॑ना । र॒यी॒णाम् । जन॑ना । दि॒वः । जन॑ना ।
पृ॒थि॒व्याः । जा॒तौ । विश्व॑स्य । भुव॑नस्य । गो॒पौ । दे॒वाः ।
अ॒कृ॒ण्व॒न् । अ॒मृत॑स्य । नाभि॑म् ॥ १ ॥

सोमापूषणा हे सोमापूषणौ युवांरयीणांधनानां जनना जनयितारौ दिवः द्युलोकस्यापि जनना जनयितारौ पृथिव्याः प्रथितायाश्च जनना जनयितारौभवतः किंच जातौजातमात्रावेव युवांविश्वस्यभुवनस्य कृत्स्नस्यजगतः गोपौ गोप्तारौ देवाअमृतस्यामरणस्यनाभिं हेतुमकृण्वन् अकार्षुः ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

इ॒मौदे॒वौजाय॑मानौजुषन्ते॒मौतमां॑सि॒गूह॑ता॒मजु॑ष्टा ।
आ॒भ्या॒मिन्द्रः॑प॒क्वमा॒मास्व॒न्तःसोमा॑पू॒षभ्यां॑जनदु॒स्रिया॑सु ॥ २ ॥

इ॒मौ । दे॒वौ । जाय॑मानौ । जु॒ष॒न्त॒ । इ॒मौ । तमां॑सि । गू॒ह॒ता॒म् ।
अजु॑ष्टा । आ॒भ्याम् । इन्द्रः॑ । प॒क्वम् । आ॒मासु॑ । अ॒न्तरिति॑ !
सो॒मा॒पू॒ष॒ऽभ्याम् । ज॒न॒त् । उ॒स्रिया॑सु ॥ २ ॥

इमौ सोमापूषणौ देवौ द्योतमानौ जायमानौ उत्पन्नमात्रावेव जुषन्त सर्वेदेवाः अजुषन्त सेवितवन्तइतियावत् किंच इमौ सोमापूषणौ अजुष्टा आसेव्यानितमांसि गूहतांनाशयतः किंच आभ्यामेताभ्यां सोमापूषभ्यांसहइन्द्रः आमासुतरुणीषुउस्रियासुगोष्वन्तर्मध्येऊधःप्रदेशेपक्वं परिपक्वंपयोजनत्जनयति ॥ २ ॥

अथतृतीया–

सोमा॑पूषणा॒रज॑सोवि॒मानं॑स॒प्तच॑क्रं॒रथ॒मवि॑श्वमिन्वम् ।
वि॒षू॒वृतं॒मन॑सायु॒ज्यमा॑नं॒तंजि॑न्वथोवृषणा॒पञ्च॑रश्मिम् ॥ ३ ॥

सोमा॑पूषणा । रज॑सः । वि॒ऽमान॑म् । स॒प्तऽच॑क्रम् । रथ॑म् ।
अवि॑श्वऽमिन्वम् । वि॒षु॒ऽवृत॑म् । मन॑सा । यु॒ज्यमा॑नम् । तम् ।
जि॒न्व॒थः॒ । वृ॒ष॒णा॒ । पञ्च॑ऽरश्मिम् ॥ ३ ॥

Funding by IKS-MoE

वृषणा वृषणौ कामानांवर्षितारौ सोमापूषणा हेसोमापूषणौ रजसोलोकस्य लोकारजांस्युच्यन्तइतियास्कः। विमानंपरिच्छेदकंसर्वमानमित्यर्थः सप्तचक्रं सप्तर्तुंचक्रं त्रयोदशोमासः सप्तमऋतुः अस्तित्रयोदशोमासइतिश्रुतेः[1]। अविश्वमिन्वं विश्वस्यापरिच्छेद्यं विषुवृतं विष्वक्सर्वत्र परिवर्तमानं पञ्चरश्मिंपञ्चर्तुरश्मिं हेमन्तशिशिरयोः समासेनर्तवःपञ्च तथाचश्रूयते—द्वादशवैमासाःपञ्चर्तवोहेमन्तशिशिरयोःसमासेनेति[2]। मनसायुज्यमानं मनोमात्रेणयुज्यमानंतंप्रसिद्धंरथं जिन्वथः अस्मान्प्रतिप्रेरयथः॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

दि॒व्य१॒॑न्यःसद॑नंच॒क्रउ॒च्चापृ॑थि॒व्याम॒न्योअध्य॒न्तरि॑क्षे ।
ताव॒स्मभ्यं॑पुरु॒वारं॑पुरु॒क्षुंरा॒यस्पोषं॒विष्य॑तां॒नाभि॑म॒स्मे ॥ ४ ॥

दि॒वि । अ॒न्यः । सद॑नम् । च॒क्रे । उ॒च्चा । पृ॒थि॒व्याम् । अ॒न्यः ।
अधि॑ । अ॒न्तरि॑क्षे । तौ । अ॒स्मभ्य॑म् । पु॒रु॒ऽवार॑म् । पु॒रु॒ऽक्षुम् ।
रा॒यः । पोष॑म् । वि । स्य॒ता॒म् । नाभि॑म् । अ॒स्मे इति॑ ॥ ४ ॥

अन्यः तयोरेकः पूषाउच्चाउच्चैः उच्छ्रितेदिविद्युलोकेसदनंस्थानंचक्रेचकार अन्यः अपरः सोमः पृथिव्यामोषधिरूपेणअध्यन्तरिक्षेचचन्द्ररूपेणसदनंचक्रे तौ सोमापूषणौयुवांपुरुवारं बहुभिर्वरणीयं पुरुक्षुं बहुकीर्तिंरायस्पोषंधनस्यपुष्टिं पश्वात्मकंधनमित्यर्थः तथाचब्राह्मणं—पशवोवैरायस्पोषइति[3]। अस्मेअस्माकं नाभिंविश्वस्यभोगस्यहेतुभूतमस्मभ्यंविष्यतां विमुञ्चतांप्रयच्छतामित्यर्थः॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

विश्वा॑न्य॒न्योभुव॑नाज॒जान॒विश्व॑म॒न्योअ॑भि॒चक्षा॑णएति ।
सोमा॑पूषणा॒वव॑तं॒धियं॑मेयु॒वाभ्यां॒विश्वाः॒पृत॑नाजयेम ॥ ५ ॥

वि॒श्वा॑नि । अ॒न्यः । भुव॑ना । ज॒जान॑ । विश्व॑म् । अ॒न्यः ।
अ॒भि॒ऽचक्षा॑णः । ए॒ति॒ । सोमा॑पूषणौ । अव॑तम् । धिय॑म् ।
मे॒ । यु॒वाभ्या॑म् । विश्वाः॑ । पृत॑नाः । ज॒ये॒म॒ ॥ ५ ॥

---

[1] तै० सं० ६. ५. ३.।

[2] ऐ० ब्रा० १. १.।

[3] तै० ब्रा० ५. ४. ६.।

Funding by IKS-MoE

हेसोमापूषणौ अन्यःयुवयोरेकः सोमःविश्वानिभुवनाभुवनानिभूतानिजजान अजनयत् तथाच मन्त्रः—सोमःपवतेजनितामतीनामिंति । अन्यःअपरः पूषादित्योविश्वमभिचक्षाणः अभिपश्यन्नेतिगच्छति तौयुवांसोमापूषणौमेधियंकर्म धीःशचीतिकर्मनामसुपाठात् अवतंरक्षतं किंच वयं युवाभ्यांहेतुभ्यां विश्वाः पृतनाः सर्वाः शत्रुसेनाः जयेमअभिभवेम ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

धियं॑पू॒षाजि॑न्वतुविश्वमि॒न्वोर॒यिंसोमो॑रयि॒पति॑र्दधातु ।
अव॑तुदे॒व्यदि॑तिरन॒र्वाबृ॒हद्व॑देमवि॒दथे॑सु॒वीराः॑ ॥ ६ ॥ ६ ॥

धिय॑म् । पू॒षा । जि॒न्व॒तु । वि॒श्व॒म्ऽइ॒न्वः । र॒यिम् । सोमः॑ ।
र॒यि॒ऽपतिः॑ । द॒धा॒तु । अव॑तु । दे॒वी । अदि॑तिः । अ॒न॒र्वा ।
बृ॒हत् । व॒दे॒म॒ । वि॒दथे॑ । सु॒ऽवीराः॑ ॥ ६ ॥ ६ ॥

पूषादित्योविश्वमिन्वः विश्वस्यप्रीणयिताधियमस्माकंकर्मजिन्वतुतर्पयतु रयिपतिर्धनपतिः सोमः रयिंधनंदधातु अस्मभ्यंददातु किंच देवीद्योतमाना अनर्वा अप्रत्यृताकेनापिप्रातिकूल्यमप्रापिता अदितिःअवतु अस्मान् रक्षतु अन्यत्सिद्धम् ॥ ६ ॥

॥ इतिद्वितीयस्याष्टमेषष्ठोवर्गः ॥ ६ ॥

वायोयेतइत्येकविंशत्यृचंनवमंसूक्तंगात्र्संमदंगायत्रं अंबितमइतिषष्ठस्य तृचस्य आदितोद्वेअनुष्टुभौ तृतीयाबृहती वायोयेतेइत्यादिकेद्वेऋचौवायव्यौ शुक्रस्याद्येत्येषैन्द्रवायवी अयंवांमित्रावरुणेतिपश्चानांमित्रावरुणावश्विनाविन्द्रोविश्वेदेवाःसरस्वतीतिक्रमेणदेवताः प्रेतांयज्ञस्येत्यन्त्यस्तृचोब्राह्मणसूत्रयोर्हविर्धानप्रवर्तनेद्यावापृथिव्यनिविद्धानत्वेनचविनियुक्तत्वात् द्यावापृथिव्योहविर्धानदेवत्योवा अग्निंचहव्यवाहनमितिपादोग्निदेवत्योवा तथाचानुक्रान्तं—वायोसैकागायत्रमुक्तादेवताः प्रउगेणाद्येतुतृचेन्त्यैन्द्रवायवीद्यावापृथिव्योन्त्यस्तृचोहाविर्धानोवातृतीयःपादोवाग्नेयोंबितमेनुष्टुभौबृहतीचेति पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोर्द्वितीयेहनि प्रउगेन्त्यतृचवर्जमेतत्सूक्तं वायव्यतृचस्यवायोयेतेसहस्रिणइत्याद्येद्वेऋचौ ऐन्द्रवायवतृचस्यशुक्रस्याद्येत्येषातृतीया तथाचसूत्रितं—वायोयेतेसहस्रिणइतिद्वेतीव्राःसोमासआगहीत्येकोभादेवादि-

---

१ ऋ० सं० ७.४.६.।

Funding by IKS-MoE

विस्पृशेतिद्वे शुक्रस्यांद्यगवाशिरइत्येकाअयंवांमित्रावरुणेतिपञ्चतृचाइति चातुर्विंशिकेहनि प्रातः सवने मैत्रावरुणशस्त्रे अयंवांमित्रावरुणेतिषळहस्तोत्रियसंज्ञकः चतुर्विंशेहोताजनिष्टेतिखण्डेसूत्रितं—अयंवांमित्रावरुणापुरूरुणाचिद्ध्यस्तीति आभिप्लविकेष्वहस्सु प्रातःसवने मैत्रावरुणशस्त्रे अयमेवतृचः पञ्चदशादिस्तोमनिमित्तमावापनीयः अयंवांमित्रावरुणाआनोमित्रावरुणेतितृचाइतिसूत्रितत्वात् आद्यामैत्रावरुणग्रहस्यानुवाक्या सूत्रितंच—मैत्रावरुणस्य अयंवांमित्रावरुणेतिप्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्गायत्रेछन्दसिगोमदूष्वितितृचोविनियुक्तः गोमदूषु नासत्येतितृचाइतिसूत्रितत्वात् अतिरात्रे प्रथमेपर्याये ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे इन्द्रोअङ्गमहद्भयमितितृचः अतिरात्रेपर्यायाणामितिखण्डेसूत्रितं—इन्द्रोअङ्गमहद्भयमभिन्यूषुवाचमिति आग्रयणेवैश्वदेवस्यहविषोविश्वेदेवासइत्यनुवाक्या आग्रयणमितिखण्डेसूत्रितं—विश्वेदेवासआगतयेकेचज्मामहिनोअहिमायाइति दशरात्रेप्रथमेहनिप्रउगशस्त्रे अंबितमेनदीतमइतिसारस्वतः सप्तमस्तृचः चतुर्थेहनीतिखण्डेसूत्रितं—अंबितमेनदीतमइत्यानुष्टुभंप्रउगमिति सूत्रितंच—व्यूढे दशरात्रे प्रथमेछन्दोमेवैश्वदेवशस्त्रे प्रेतांयज्ञस्यशंभुवेतिद्यावापृथिव्यनिविद्धानीयस्तृचः अथछन्दोमाइतिखण्डेसूत्रितं—प्रेतांयज्ञस्यशंभुवायंदेवायजन्मनइतितृचाइति हविर्धानप्रवर्तनेप्ययंतृचोविनियुक्तः सूत्रितंच—प्रेतांयज्ञस्यशंभुवायुवांयमेइवयतमानेयदैतमिति ।

तत्रप्रथमा—

वायो॒येते॑सह॒स्रिणो॒रथा॑स॒स्तेभि॒राग॑हि । नि॒युत्वा॒न्त्सोम॑पीतये ॥ १ ॥

वायो॒ इति॑ । ये । ते॒ । स॒ह॒स्रिणः॑ । रथा॑सः । तेभिः॑ । आ ।
ग॒हि॒ । नि॒युत्वा॑न् । सोम॑ऽपीतये ॥ १ ॥

हेवायो तेत्वदीयायेसहस्रिणः सहस्रसंख्याकारथासः रथाः तेभिस्तैर्नियुत्वान् नियुद्भिर्युक्तस्त्वं सोमपीतये सोमपानार्थमागह्यागच्छ नानारूपत्वात् वायोः सर्वाभिर्विभूतिभिः सहागमनं प्रार्थ्यतइतिभावः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

नि॒युत्वा॑न्वाय॒वाग॑ह्य॒यंशु॒क्रोअ॑यामिते । गन्ता॑सिसुन्व॒तोगृ॒हम् ॥ २ ॥

नि॒युत्वा॑न् । वा॒यो॒ इति॑ । आ । ग॒हि॒ । अ॒यम् । शु॒क्रः ।
अ॒या॒मि॒ । ते॒ । गन्ता॑ । अ॒सि॒ । सु॒न्व॒तः । गृ॒हम् ॥ २ ॥

Funding by IKS-MoE

हेवायो नियुत्वान् नियुतोवाहनानिवायोः तैर्युक्तस्त्वं आगह्यागच्छ अयंशुक्रोदीप्यमानः सोमः तेतुभ्यं अयामिनियतोगृहीतआसीत् यमेःकर्मणिलुङ् सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतोयजमानस्यगृहं गन्तासियाताभवसि ॥ २ ॥

अथतृतीया–

शु॒क्रस्या॒द्यगवा॑शिर॒इन्द्र॑वायू॒नि॒युत्व॑तः । आया॑तं॒पिब॑तंनरा ॥ ३॥

शु॒क्रस्य॑ । अ॒द्य । गोऽआ॑शिरः । इन्द्र॑वायू॒ इति॑ । नि॒युत्व॑तः ।
आ । या॒त॒म् । पिब॑तम् । न॒रा॒ ॥ ३ ॥

हेनरानेतारौ हेइन्द्रवायू अद्यास्मिन्नहनिनियुत्वतः विभक्तिव्यत्ययः नियुत्वन्तौ युवां गवाशिरः गव्यंपयः आशीराश्रयणसाधनंयस्य तस्यशुक्रस्यदीप्तस्य सोमस्य पानार्थं आयातं आगच्छतं आगत्यसोमंपिबतम् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

अ॒यंवां॑मित्रावरुणासु॒तःसोम॑ऋतावृधा । ममे॒दि॒हश्रु॑त॒ंहव॑म् ॥ ४ ॥

अ॒यम् । वा॒म् । मि॒त्रा॒व॒रु॒णा॒ । सु॒तः । सोम॑ः । ऋ॒त॒ऽवृ॒धा॒ ।
मम॑ । इत् । इ॒ह । श्रु॒त॒म् । हव॑म् ॥ ४ ॥

मित्रावरुणा हेमित्रावरुणौ वांयुवाभ्यां अयंसोमः सुतः अभिषुतः ऋतावृधा हेसत्यस्य यज्ञस्यवावर्धकौ ममेत् ममैवइहास्मिन्यज्ञे हवमाह्वानं श्रुतं श्रृणुतम् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

राजा॑ना॒वन॑भिद्रुहाध्रु॒वेसद॑स्युत्त॒मे । स॒हस्र॑स्थूणआसाते ॥ ५ ॥ ७ ॥

राजा॑नौ । अन॑भिऽद्रुहा । ध्रु॒वे । सद॑सि । उ॒त्ऽत॒मे ।
स॒हस्र॑ऽस्थूणे । आ॒सा॒ते॒ इति॑ ॥ ५ ॥ ७ ॥

राजानौईश्वरौदीप्यमानौवा अनभिद्रुहा अनभिद्रोग्धारौयौ मित्रावरुणौध्रुवेस्थिरे उत्तमे उत्कृष्टे सहस्रस्थूणे बहुस्तंभे सदसिस्थाने आसाते उपविशतः तावागच्छतमितिशेषः ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्याष्टमेसप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

Funding by IKS-MoE

अथषष्ठी–

तास॒म्राजा॑घृ॒तासु॑तीआदि॒त्यादानु॑न॒स्पती॑ । सचे॑ते॒अन॑वह्वरम् ॥६॥
ता । स॒म्ऽराजा॑ । घृ॒तासु॑ती॒ इति॑ घृ॒तऽआ॑सुती । आ॒दि॒त्या ।
दानु॑नः । पती॒ इति॑ । सचे॑ते॒ इति॑ । अन॑वऽह्वरम् ॥ ६ ॥

सम्राजौ आज्ञयैवसर्वेषांशास्तारौघृतासुती घृतान्नौ तद्वांमहित्वंघृतान्नावस्त्विविमन्त्रान्त[1]रात् आदित्या अदितेःपुत्रौ दानुनस्पती दानुनोदानस्य देवस्यवाधनस्यपतीस्वामिनौ ता तौ मित्रावरुणौ अनह्वरमकुटिलं यजमानं सचेते सेवेते ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

गोम॑दू॒षुना॑स॒त्याश्वा॑वद्यातमश्विना । व॒र्ती॑रुद्रानृ॒पाय्य॑म् ॥ ७ ॥
गोऽम॑त् । ऊँ॒ इति॑ । सु । ना॒स॒त्या॒ । अश्व॑ऽवत् । या॒त॒म् ।
अ॒श्वि॒ना॒ । व॒र्तिः॑ । रु॒द्रा॒ । नृ॒ऽपाय्य॑म् ॥ ७ ॥

अश्विनाहेअश्विनौ हेनासत्या अनृतभाषणरहितौ हेरुद्रा रोरूयमाणौ द्रवन्तौयुवांवर्तिमार्गः तेनमार्गेणरथेनवा नृपाय्यंनृभिःनेतृभिर्देवैः पातव्यं सोमंगोमत् गोमद्यथाभवति तथा अश्ववत् अश्ववच्चयथाभवति तथा यातंगच्छतं ऊष्विविपूरणौ ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

नयत्परो॒नान्त॑रआद॒धर्ष॑द्वृषण्वसू । दु॒ःशंसो॒मर्त्यो॑रि॒पुः ॥ ८ ॥
न । यत् । परः॑ । न । अन्त॑रः । आ॒ऽद॒धर्ष॑त् । वृ॒ष॒ण्व॒सू॒ इति॑-
वृषण्ऽवसू । दु॒ःऽशंसः॑ । मर्त्यः॑ । रि॒पुः ॥ ८ ॥

वृषण्वसू हेधनस्यवर्षितारौ यद्धनंपरोदूरस्थोदुःशंसः शंसनायोग्योमर्त्योरिपुः यन्नादधर्षत् नापहरेत् तथोक्तलक्षणेतरः अन्तरः समीपवर्ती मर्त्योरिपुरपियन्नादधर्षत् तद्धनमावोह्ळमितिशेषः ॥ ८ ॥

---

[1] ऋ० सं० ५।१।१०।

अथनवमी—

तान॒आवो॑ळ्हमश्विना॒र॒यिं॑पि॒शङ्ग॑सन्दृशम् । धिष्ण्या॑वरिवो॒विद॑म्॥९॥

ता । न॒ः । आ । वो॒ळ्ह॒म् । अ॒श्वि॒ना॒ । र॒यिम् । पि॒शङ्ग॑ऽसन्दृशम् ।
धिष्ण्या॑ । व॒रि॒व॒ःऽविद॑म् ॥ ९॥

हेधिष्ण्या धिषणार्हौ अश्विना हेअश्विनौ ता तौ युवांपिशंगसदृशं नानारूपं वरिवोविदंधनस्यलंभकंरयिंपशुंनोस्मभ्यं आवोळ्हमावहतम् ॥ ९ ॥

अथदशमी—

इन्द्रो॑अ॒ङ्गम॒हद्भ॒यम॒भीषदप॑चुच्यवत् । सहि॑स्थि॒रो॑विच॑र्षणिः ॥१०॥८॥

इन्द्र॑ः । अ॒ङ्ग । म॒हत् । भ॒यम् । अ॒भि । सत् । अप॑ । चु॒च्य॒व॒त् ।
सः । हि । स्थि॒रः । विऽच॑र्षणिः ॥ १० ॥ ८ ॥

इन्द्रः महत् अधिकं अभीषत् अभिभवत् भयंभयकारणं अपचुच्यवत् अपच्यावयेत् हियस्मात्कारणात् सस्थिरः केनापिचालयितुमशक्यः विचर्षणिर्विश्वस्यद्रष्टा अङ्गेतिपूरणम् ॥ १० ॥

॥ इतिद्वितीयस्याष्टमेष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

अथैकादशी—

इन्द्र॑श्चमृ॒ळया॑तिनो॒नन॑ःप॒श्चाद॒घंन॑शत् । भ॒द्रंभ॑वातिनःपु॒रः ॥ ११॥

इन्द्र॑ः । च॒ । मृ॒ळया॑ति । न॒ः । न । न॒ः । प॒श्चात् । अ॒घम् ।
न॒शत् । भ॒द्रम् । भ॒वा॒ति॒ । न॒ः । पु॒रः ॥ ११ ॥

इन्द्रश्च परमैश्वर्यवानिन्द्रश्चेत् नोस्मान्मृळयातिसुखयेत् पश्चात्पृष्ठतः नोस्मान् अघंदुरितं ननशत् नप्राप्नोतिनोस्माकंपुरः पुरस्तात् भद्रंकल्याणंचभवाति भवति ॥ ११ ॥

अथद्वादशी–

इन्द्र॒आशा॑भ्य॒स्परि॒सर्वा॑भ्यो॒अभ॑यंकरत् ।
जेता॒शत्रू॒न्विच॑र्षणिः ॥ १२ ॥

इन्द्रः॑ । आशा॑भ्यः । परि॑ । सर्वा॑भ्यः । अभ॑यम् । क॒र॒त् ।
जेता॑ । शत्रू॑न् । विऽच॑र्षणिः ॥ १२ ॥

विचर्षणिः विविधंद्रष्टा जेता शत्रूनसुरान्जेता तृन्नन्तत्वात्षष्ठ्यभावः इन्द्रः परमैश्वर्यवान् सर्वाभ्यआशाभ्योदिग्भ्योस्माकंअभयंकरत्करोतु परीतिपञ्चमीद्योतकः ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी–

विश्वे॑देवास॒आग॑तशृणु॒ताम॑इ॒मंह॑वम् । एदंब॒र्हिर्नि॑षी॑दत ॥ १३ ॥

विश्वे॑ । दे॒वा॒स॒ः । आ । ग॒त॒ । शृ॒णु॒त । मे॒ । इ॒मम् । हव॑म् ।
आ । इ॒दम् । ब॒र्हिः॑ । नि । सी॒द॒त॒ ॥ १३ ॥

विश्वेदेवासः हेविश्वेदेवाः आगत इहागच्छतमे मदीयंइमंहवमाह्वानंशृणुत इदंबर्हिरस्मिन् बर्हिषिआनिषीदत उपविशत ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी–

ती॒व्रोवो॒मधु॑माँअ॒यंशु॒नहो॑त्रेषुमत्स॒रः । ए॒तंपि॑बत॒काम्य॑म् ॥ १४॥

ती॒व्रः । व॒ः । मधु॑ऽमान् । अ॒यम् । शु॒नऽहो॑त्रेषु । म॒त्स॒रः । ए॒तम् ।
पि॒ब॒त॒ । काम्य॑म् ॥ १४ ॥

हेविश्वेदेवाः तीव्रः तीव्रमदः मधुमान् मधुररसवान् मत्सरोमदकरः सोमोयंवोयुष्मदर्थं शुनहोत्रेषुगृत्समदेष्वस्मासुस्थितः काम्यंकमनीयमेतंसोमंपिबत ॥ १४ ॥

अथपञ्चदशी–

इन्द्र॑ज्येष्ठा॒मरु॑द्गणा॒देवा॑स॒ःपूष॑रातयः । विश्वे॒मम॑श्रुता॒हव॑म् ॥१५॥९॥

Funding by IKS-MoE

इन्द्र॑ऽज्येष्ठाः । मरु॑त्ऽगणाः । देवा॑सः । पूष॑ऽरातयः । विश्वे॑ ।
मम॑ । श्रु॒त । हव॑म् ॥ १५ ॥ ९ ॥

हेइन्द्रज्येष्ठाः इंद्रपुरोगमामरुद्गणाः मरुत्समूहरूपाः पूषरातयः पूषाख्योदेवोरातिर्दाता येषांतेपूषरातयः देवासः हेद्योतमानादेवाः विश्वेसर्वेयूयं ममममदीयंहवमाह्वानंश्रुतशृणुत इन्द्रज्येष्ठादयः संबोधनान्ताः ॥ १५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्याष्टमेनवमोवर्गः ॥ ९ ॥

अथषोडशी–

अम्बि॑तमे॒नदी॑तमे॒देवि॑तमे॒सर॑स्वति ।
अ॒प्र॒श॒स्ताइ॑वस्मसि॒प्रश॑स्तिमम्बनस्कृधि ॥ १६ ॥

अम्बि॑ऽतमे । नदी॑ऽतमे । देवि॑ऽतमे । सर॑स्वति । अ॒प्र॒श॒स्ताःऽइ॑व ।
स्म॒सि॒ । प्रऽश॑स्तिम् । अ॒म्ब॒ । न॒ः । कृ॒धि॒ ॥ १६ ॥

अंबितमेमातृणांश्रेष्ठे नदीतमेनदीनांश्रेष्ठे देवितमेदेवीनांश्रेष्ठे हेसरस्वति अप्रशस्ताइव धनाभावादसमृद्धाइव वयंस्मसिभवामः अंब हेमातः सरस्वति नोस्मभ्यंप्रशस्तिंधनसमृद्धिंकृधि कुरुप्रयच्छेत्यर्थः ॥ १६ ॥

अथसप्तदशी–

त्वेविश्वा॑सरस्वति॑श्रि॒तायूं॑षिदे॒व्याम् ।
शु॒नहो॑त्रेषुमत्स्वप्र॒जांदे॑विदिदिड्ढिनः ॥ १७ ॥

त्वे इति॑ । विश्वा॑ । स॒र॒स्व॒ति॒ । श्रि॒ता । आयूं॑षि । दे॒व्याम् ।
शु॒नऽहो॑त्रेषु । म॒त्स्व॒ । प्र॒ऽजाम् । दे॒वि॒ । दि॒दि॒ड्ढि॒ । न॒ः ॥ १७ ॥

हेसरस्वति देव्यांद्योतमानायांत्वेत्वयि विश्वाविश्वानि सर्वाण्यायूंषिअन्नानिआयुः सूनृतेत्यन्ननामसुपाठात् श्रिताआश्रितानि सात्वं शुनहोत्रेषु गृत्समदेष्वस्मासुविषयेषुमत्स्वसोमपानेनतृप्य किंच हेदेविसरस्वति नः अस्मभ्यंप्रजां दिदिड्ढिपुत्रान्देहि ॥ १७ ॥

Funding by IKS-MoE

अथाष्टादशी–

इ॒माब्रह्म॑सरस्वतिजुषस्व॑वाजिनीवति ।
याते॒मन्म॑गृत्सम॒दाऋतावरिप्रि॒यादे॒वेषु॒जुह्व॑ति ॥ १८ ॥

इ॒मा । ब्रह्म॑ । स॒र॒स्व॒ति॒ । जु॒षस्व॑ । वा॒जि॒नी॒ऽव॒ति॒ । या । ते॒ । मन्म॑ ।
गृ॒त्स॒ऽम॒दाः । ऋ॒त॒ऽव॒रि॒ । प्रि॒या । दे॒वेषु॑ । जुह्व॑ति ॥ १८ ॥

वाजिनीवति अन्नवति ऋतावरि उदकवति हेसरस्वति इमाइमानिब्रह्मब्रह्माणि हवींषि जुषस्व स्वीकुरु या यानि मन्म मननीयानि देवेषुप्रिया देवानांमध्येतुभ्यंप्रियाणि देवेषुप्रियाणिवा तेत्वदर्थंगृत्समदाजुह्वति ॥ १८ ॥

अथैकोनविंशी–

प्रेतां॑य॒ज्ञस्य॑शं॒भुवा॑यु॒वामिदावृ॑णीमहे । अ॒ग्निंच॑ह॒व्य॒वाह॑नम् ॥ १९ ॥

प्र । इ॒ताम् । य॒ज्ञस्य॑ । श॒म्ऽभुवा॑ । यु॒वाम् । इत् । आ ।
वृ॒णी॒म॒हे॒ । अ॒ग्निम् । च॒ । ह॒व्य॒ऽवाह॑नम् ॥ १९ ॥

यज्ञस्ययागस्यशंभुवासुखसंपादकेहविर्धानेअनसी तद्रूपेद्यावापृथिव्यौवा प्रेतांउत्तरवेदेः पश्चिमभागंप्रतिगच्छतां अथप्रत्यक्षकृतः युवामित् युवामेवआवृणीमहे प्रार्थयामहे हव्यवाहनमग्निंचआवृणीमहे अग्निरत्रनिपातभागिति ॥ १९ ॥

अथविंशी–

द्यावा॑नःपृथि॒वीइ॒मंसि॒ध्रम॒द्यदि॑वि॒स्पृश॑म् । य॒ज्ञंदे॒वेषु॑यच्छताम् ॥२०॥

द्यावा॑ । न॒ः । पृ॒थि॒वी इति॑ । इ॒मम् । सि॒ध्रम् । अ॒द्य । दि॒वि॒ऽस्पृश॑म् ।
य॒ज्ञम् । दे॒वेषु॑ । य॒च्छ॒ता॒म् ॥ २० ॥

द्यावाद्यौश्चपृथिवीचउभे सिध्रंस्वर्गादेःसाधकं दिविस्पृशं देवान्गच्छन्तं अद्यास्मिन्नहनि अस्माकं इमंयज्ञंदेवेषुयच्छतांनियच्छताम् ॥ २० ॥

Funding by IKS-MoE

अथैकविंशी—

आवामुपस्थमद्रुहादेवाःसीदन्तुयज्ञियाः। इहाद्यसोमपीतये॥२१॥१०॥

आ। वाम्। उपऽस्थम्। अद्रुहा। देवाः। सीदन्तु। यज्ञियाः।
इह। अद्य। सोमऽपीतये ॥ २१ ॥ १० ॥

अद्रुहाद्रोहवर्जितेहेहविर्धाने तद्रूपेद्यावापृथिव्यौवांयुवयोरुपस्थंसमीपं यज्ञियायज्ञार्हा देवाः इहयज्ञे अद्यास्मिन्नहनिसोमपीतये सोमपानायआसीदन्तु ॥ २१ ॥

॥ इतिद्वितीयस्याष्टमेदशमोवर्गः ॥ १० ॥

कनिक्रददितितृचंदशमंसूक्तं अत्रैवमनुक्रमणिका—कनिक्रदत्तृचमिति मण्डलद्रष्टागृत्समदोस्यऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः कपिञ्जलरूपीन्द्रोदेवता वयसाममनोज्ञांवाचंश्रुत्वैतत्सूक्तंजपेत् सूत्रितंच—वयसाममनोज्ञावाचःश्रुत्वाकनिक्रदज्जनुषंप्रब्रुवाणइतिसूक्तेजपेदिति ।

तत्रप्रथमा—

कनिक्रदज्जनुषंप्रब्रुवाणइयर्तिवाचमरितेवनावम्।
सुमङ्गलश्चशकुनेभवासिमात्वाकाचिदभिभाविश्व्यांविदत् ॥ १ ॥

कनिक्रदत्। जनुषम्। प्रऽब्रुवाणः। इयर्ति। वाचम्।
अरिताऽइव। नावम्। सुऽमङ्गलः। च। शकुने। भवासि। मा।
त्वा। का। चित्। अभिऽभा। विश्व्यां। विदत् ॥ १ ॥

कनिक्रदत् पुनःपुनःशब्दायमानः जनुषंजनिष्यमाणमर्थं प्रब्रुवाणः सूचयन् कपिञ्जलः अरितेव कर्णधारइवनावंवाचमियर्तिप्रेरयति अथप्रत्यक्षकृतः हेशकुनेकपिञ्जल त्वंसुमङ्गलः प्रकृष्टकल्याणश्चभवासिभव किञ्च काचिदभिभा कोप्यभिभवः त्वात्वां विश्व्याविश्वतः सर्वासुदिक्षुमाविदत् माप्रापत् शकुनिः शक्नोत्युन्नेतुमात्मानं न्यक्रन्दीज्जन्मप्रब्रुवाणोयथास्यशब्दस्तथानामेरयतिवाचमीरयितेवनावंसुमङ्गलश्चशकुनेभवकल्याणमङ्गलोमङ्गलंगिरतेर्गृणात्यर्थेगिरत्यर्थानितिवेतियास्कः ॥ १ ॥

---

१ नि० ९.३.

अथद्वितीया–

मात्वा॑श्ये॒नउद्व॑धी॒न्मासु॑प॒र्णो॑मात्वा॑विद॒दिषु॑मान्वी॒रोअस्ता॑ ।
पि॒त्र्या॒मनु॑प्र॒दिशं॒कनि॑क्रदत्सुम॒ङ्गलो॑भद्रवा॒दीव॑दे॒ह ।। २ ।।

मा । त्वा॒ । श्ये॒नः । उत् । व॒धी॒त् । मा । सु॒ऽप॒र्णः । मा । त्वा॒ ।
वि॒द॒त् । इषु॑ऽमान् । वी॒रः । अस्ता॑ । पि॒त्र्या॑म् । अनु॑ । प्र॒ऽदिश॑म् ।
कनि॑क्रदत् । सु॒ऽमं॒गलः॑ । भ॒द्र॒ऽवा॒दी । व॒द॒ । इ॒ह ॥ २ ॥

हेशकुने त्वात्वां श्येनः प्रबलः पक्षिविशेषो मावधीत्माहिंसीत् उतापिच सुपर्णः गरुडः पक्षिविशेषोमावधीत् माहिंसीत् तथाइषुमान् बाणवान्वीरः अस्ता शराणांक्षेप्ता धन्वीत्वा त्वांमाविदत्माप्रापत् किञ्च पित्र्यांप्रदिशंदक्षिणांदिशमनुदक्षिणस्यांदिशीत्यर्थः कनिक्रदत् पुनःपुनःशब्दंकुर्वन् सुमङ्गलः कल्याणमङ्गलः भद्रवादीशोभनवादीसन् इहास्मद्विषये वद मङ्गलंसूचय ॥ २ ॥

अथतृतीया–

अव॑क्रन्दद॒क्षिण॒तोगृ॒हाणां॑सुम॒ङ्गलो॑भद्रवा॒दीश॑कुन्ते ।
मान॑स्ते॒नईश॒त॒माघशं॑सोबृ॒हद्व॑देमवि॒दथे॑सु॒वीराः॑ ।। ३ ।।११।।

अव॑ । क्र॒न्द॒ । द॒क्षि॒ण॒तः । गृ॒हाणा॑म् । सु॒ऽम॒ङ्गलः॑ । भ॒द्र॒ऽवा॒दी ।
श॒कु॒न्ते॒ । मा । नः॒ । स्ते॒नः । ई॒श॒त॒ । मा । अ॒घऽशं॑सः ।
बृहत् । व॒दे॒म॒ । वि॒दथे॑ । सु॒ऽवीराः॑ ॥ ३ ॥ ११ ॥

शकुन्ते हेकपिञ्जल त्वंसुमङ्गलोभद्रवादीचसन् गृहाणांदक्षिणतः दक्षिणस्यांदिशिअवक्रन्द शब्दंकुरु दक्षिणतःशब्दायमानःशकुन्तोमङ्गलसूचकोहि नोस्माकं स्तेनस्तस्करोमाईशतमाईशिष्ट अघशंसः अनर्थकानांशंसकोपिमेशिष्ट उत्तमःपादोव्याख्यातचरः ॥ ३ ॥

॥ इतिद्वितीयस्याष्टमेएकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

Funding by IKS-MoE

प्रदक्षिणिदितितृचमेकादशंसूक्तंगार्त्समदंजागतं तथाचानुक्रान्तं–प्रदक्षिणिज्जागतंमध्येतिशक्कर्यष्टिर्वेति द्वितीयातिशक्करी अष्टिर्वा इतरेजगत्यौ कपिञ्जलरूपीन्द्रोदेवता वयसाममनोज्ञांवाचंश्रुत्वाप्रदक्षिणिदितिसूक्तंजपेत् सूत्रंप्रागेवोदाहृतम् ।

तत्रप्रथमा–

प्र॒द॒क्षि॒णिद॒भिगृ॑णन्तिका॒रवो॒वयो॒वद॑न्तऋतु॒थाश॒कुन्त॑यः ।
उ॒भेवाचौ॑वदतिसाम॒गाइ॑वगाय॒त्रंच॒त्रैष्टु॑भं॒चानु॑राजति ॥ १ ॥

प्र॒ऽद॒क्षि॒णित् । अ॒भि । गृ॒ण॒न्ति॒ । का॒रवः॑ । वयः॑ । वद॑न्तः ।
ऋ॒तु॒ऽथा । श॒कुन्त॑यः । उ॒भे इति॑ । वाचौ॑ । व॒द॒ति॒ । सा॒म॒गाःऽइ॑व ।
गा॒य॒त्रम् । च॒ । त्रैस्तु॑भम् । च॒ । अनु॑ रा॒ज॒ति॒ ॥ १ ॥

शकुंतयः कपिञ्जलाः ऋतुथा कालेकालेवयोन्नंवदन्तःसूचयन्तः कारवः स्तोतारइव प्रदक्षिणित् प्रदक्षिणंअभिगृणन्तिअभिवदन्तु बहुवचनंपूजार्थं किञ्च उभेवाचौ गानंच श्रौतंच सामगाइव गायत्रंच त्रैष्टुभंच सामनीवशकुन्तिर्वदति अनुराजतिच श्रृण्वतोनुरक्तान्करोतीत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

उ॒द्गा॒तेव॑शकुने॒साम॑गायसिब्रह्मपु॒त्रइ॑व॒सव॑नेषुशंससि ।
वृषे॑ववा॒जीशिशु॑मतीर॒पीत्या॑स॒र्वतो॑नःशकुनेभ॒द्रमा
व॑दवि॒श्वतो॑नःशकुने॒पुण्य॒माव॑द ॥ २ ॥

उ॒द्गा॒ताऽइ॑व । श॒कु॒ने॒ । साम॑ । गा॒य॒सि॒ । ब्र॒ह्म॒पु॒त्रःऽइ॑व । सव॑नेषु ।
शं॒स॒सि॒ । वृषा॑ऽइव । वा॒जी । शिशु॑ऽमतीः । अ॒पि॒ऽइत्य॑ । स॒र्वतः॑ ।
न॒ः । श॒कु॒ने॒ । भ॒द्रम् । आ । व॒द॒ । वि॒श्वतः॑ । न॒ः । श॒कु॒ने॒ । पुण्य॑म् ।
आ । व॒द॒ ॥ २ ॥

Funding by IKS-MoE

शकुने हेकपिञ्जल उद्गातेवसाम यथोद्गातासामगायति तथात्वंगायसि गानस्वनंकरोषि ब्रह्मपुत्रइव यथाब्राह्मणाच्छंसीसवनेषुशस्त्राणिशंसति तथात्वंकालेषुशंससि श्रौतस्वरंकरोषि वृषेववाजी सेचनसमर्थोश्वः शिशुमतीर्वडवाअपीत्यअभिगत्ययथाशब्दंकरोति तथात्वमपिवद शिष्टं स्पष्टम् ॥ २ ॥

अथतृतीया–

आवदंस्त्वंशकुनेभद्रमावदतूष्णीमासीनःसुमतिंचिकिद्धिनः ।
यदुत्पतन्वदसिकर्करिर्यथाबृहद्वदेमविदथेसुवीराः ॥ ३ ॥ १२ ॥

आऽवदन् । त्वम् । शकुने । भद्रम् । आ । वद । तूष्णीम् । आसीनः ।
सुऽमतिम् । चिकिद्धि । नः । यत् । उत्ऽपतन् । वदसि ।
कर्करिः । यथा । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ १२ ॥

शकुनेहेकपिञ्जल आवदन् शब्दंकुर्वन् त्वंभद्रमावद मङ्गलंवद तूष्णीमासीनः तूष्णींतिष्ठन्नपिनोस्माकंसुमतिंचिकिद्धिबुध्यस्वयद्यदाउत्पतन्वदसितदा कर्करिर्यथाकर्करिर्वदति कर्करिर्वाद्यविशेषः अन्यद्व्याख्यातचरम् ॥ ३ ॥

॥ इतिद्वितीयस्याष्टमेद्वादशोवर्गः ॥ १२ ॥

॥ इतिद्वितीयेमण्डलेचतुर्थोनुवाकः ॥ ४ ॥

॥ इतिगार्त्समदंद्वितीयंमण्डलंसमाप्तम् ॥ २ ॥

॥ अथतृतीयंमण्डलम् ॥

वैश्वामित्रेतृतीयेमण्डलेपञ्चानुवाकाः तत्रप्रथमेनुवाके द्वादशसूक्तानि तत्रसोमस्यमेतित्रयोविंशत्यृचंप्रथमंसूक्तं तथाचानुक्रान्तं—सोमस्यत्र्यधिकेति अस्यमण्डलस्यद्रष्टाविश्वामित्रऋषिः अनुक्तत्वात्त्रिष्टुप्छन्दः मण्डलादिष्वाग्नेयमितिपरिभाषयाग्निर्देवता प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोस्त्रैष्टुभेछन्दसिविनियोगः तथाचसूत्रम्—सोमस्यमातवसंप्रत्यग्निरितित्रीणीति ।

तत्रप्रथमा—

सोम॑स्यमात॒वसं॒वक्ष्य॑ग्ने॒वह्निं॑चकर्थवि॒दथे॒यज॑ध्यै ।
दे॒वाँअच्छा॒दीद्य॑द्यु॒ञ्जेअद्रिं॑शमा॒येअ॑ग्नेत॒न्वं॑जुषस्व ॥ १ ॥

सोम॑स्य । मा॒ । त॒वस॑म् । वक्षि॑ । अ॒ग्ने॒ । वह्नि॑म् । च॒क॒र्थ॒ ।
वि॒दथे॑ । यज॑ध्यै । दे॒वान् । अच्छ॑ । दीद्य॑त् । यु॒ञ्जे । अद्रि॑म् ।
श॒म्ऽआ॒ये । अ॒ग्ने॒ । त॒न्व॑म् । जु॒ष॒स्व॒ ॥ १ ॥

हेअग्ने त्वंविदथे यज्ञे यजध्यै यष्टुं सोमस्यवह्निंवोढारं यं मा मां चकर्थकृतवानसि तं मा तवसंतपस्विनं बलिनं वक्षि कामयस्व किञ्च हेअग्ने देवानच्छअभिलक्ष्यदीद्यत् दीप्यमानोहं अद्रिंग्रावाणं युञ्जे अभिषवणाययुनज्मिशमाये शाम्यामिच तथामन्त्रान्तरं— ऋतेनदेवःसविताशमायतेति । यद्वा शमायेस्तौमि शशमानः रञ्जयतीति स्तुतिकर्मसुपाठात् तथाचमन्त्रान्तरं—सोअग्नईजेशशमेचमर्तइति । किञ्च हेअग्ने तन्वंशरीरं जुषस्वरक्षायैसेवस्व यद्वा कर्माणितन्वन्तं मां सेवस्वेत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

प्राञ्चं॑य॒ज्ञंच॑कृम॒वर्ध॑तां॒गीःस॒मिद्भि॑र॒ग्निंनम॑सादुवस्यन् ।
दि॒वःश॑शासुर्वि॒दथा॑कवी॒नांगृत्सा॑यचित्त॒वसे॑गा॒तुमी॑षुः ॥ २ ॥

प्राञ्च॑म् । य॒ज्ञम् । च॒कृ॒म॒ । वर्ध॑ताम् । गीः । स॒मित्ऽभि॑ः । अ॒ग्निम् ।
नम॑सा । दु॒व॒स्य॒न् । दि॒वः । श॒शा॒सुः॒ । वि॒दथा॑ । क॒वी॒नाम् ।
गृत्सा॑य । चि॒त् । त॒वसे॑ । गा॒तुम् । ई॒षुः॒ ॥ २ ॥

Funding by IKS-MoE

हेअग्ने वयं यज्ञं प्राञ्चं प्रकर्षेणगच्छन्तं चकृम अकार्ष्म गीः मदीयास्तुतिः वर्धतां एधतां अग्निंसमिद्भिर्नमसाहविषाचदुवस्यन् अस्मदीयाः परिचरेयुः किञ्च दिवोद्युलोकादागत्य देवाः कवीनां स्तोतॄणां विदथा ज्ञानानि स्तोत्राणिवाशशासुः अन्वशिषन् अपिच गृत्साय गृणातेरिदंरूपं स्तोतव्यायाग्नये तवसेवृद्धाय गातुंस्तोतुं ईषुश्चित् स्तोतारइच्छन्तिच चिदितिचार्थे ॥ २ ॥

अथतृतीया–

मयो॑दधे॒मेधि॑रःपू॒तद॑क्षोदि॒वःसु॒बन्धु॑र्ज॒नुषा॑पृथि॒व्याः ।
अवि॑न्दन्नुदर्श॒तम॒प्स्व१॒न्तर्दे॒वासो॑अ॒ग्निम॒पसि॒स्वसॄ॑णाम् ॥ ३ ॥

मय॑ः । द॒धे॒ । मेधि॑रः । पू॒तऽद॑क्षः । दि॒वः । सु॒ऽबन्धु॑ः । ज॒नुषा॑ ।
पृ॒थि॒व्याः । अवि॑न्दन् । ऊँ॒ इति॑ । द॒र्श॒तम् । अ॒प्ऽसु । अ॒न्तः ।
दे॒वास॑ः । अ॒ग्निम् । अ॒पसि॑ । स्वसॄ॑णाम् ॥ ३ ॥

मेधिरः मेधावान् प्राज्ञः पूतदक्षः शुद्धबलः जनुषा जन्ममात्रेणसुबन्धुः शोभनबन्धुः स्वतएवबन्धुरितियावत् योग्निर्दिवोद्युलोकस्य पृथिव्याः भूमेश्चमयः सुखंदधेविदधाति देवानांमनुष्याणांचसुखंकरोतीतियावत् तंदर्शतं दर्शनीयमग्निं देवासोदेवाः स्वसॄणां सरणशीलानांनदीनामप्स्वन्तर्गूढं स्थितं अपसि यज्ञवहनरूपेकर्मणिनिमित्ते उइतिपूरणः अविन्दन् लब्धवन्तः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

अव॑र्धयन्त्सु॒भगं॑स॒प्तय॒ह्वीःश्वे॒तंज॑ज्ञा॒नम॑रु॒षंम॑हि॒त्वा ।
शिशुं॒नजा॒तम॒भ्या॑रु॒रश्वा॑दे॒वासो॑आ॒ग्निंजनि॑मन्वपुष्यन् ॥ ४ ॥

अव॑र्धयन् । सु॒ऽभग॑म् । स॒प्त । य॒ह्वीः । श्वे॒तम् । ज॒ज्ञा॒नम् । अ॒रु॒षम् ।
म॒हि॒ऽत्वा । शिशु॑म् । न । जा॒तम् । अ॒भि । आ॒रु॒ः । अश्वा॑ः ।
दे॒वास॑ः । अ॒ग्निम् । जनि॑मन् । व॒पु॒ष्य॒न् ॥ ४ ॥

सप्त सर्पणशीलाः यह्वीर्यह्वयः महत्योनद्यः सुभगं शोभनधनं श्वेतंशुभ्रं जज्ञानं जातं महित्वामहत्त्वेन अरुषमारोचमानं अप्सुस्थितमग्निंअवर्धयन् स्वकार्यभूताभिरोषधीभिर्वृद्धिमापितवत्यः यद्वा दिव्यमग्निं अपोवर्धयन्ति अबिन्धनत्वात्तस्य किञ्च शिशुंनजातं यथाजातं शिशुंअश्वाः वडवाः अभ्यारुः अभिगच्छन्ति तथानद्यः उत्पन्नमग्निं अभ्यारुः अभिजग्मुः अपिचदेवासः देवाः अग्निंजनिमन् जन्मन्युदकेवा वपुष्यन् वपुर्दीप्तिमकुर्वन् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

शु॒क्रेभि॒रङ्गै॒रज॑आत॒तन्वान्क्रतुं॑पुना॒नःक॒विभिः॑प॒वित्रैः॑ ।
शो॒चिर्वसा॑न॒ःपर्यायु॑र॒पांश्रियो॑मिमीतेबृह॒तीरनू॑नाः ॥ ५ ॥ १३ ॥

शु॒क्रेभिः॑ । अङ्गैः॑ । रजः॑ । आ॒ऽत॒त॒न्वान् । क्रतु॑म् । पु॒ना॒नः ।
क॒विऽभिः॑ । प॒वित्रैः॑ । शो॒चिः । वसा॑नः । परि॑ । आयुः॑ । अ॒पाम् ।
श्रियः॑ । मि॒मी॒ते॒ । बृ॒ह॒तीः । अनू॑नाः ॥ ५ ॥ १३ ॥

अग्निः शुक्रेभिः शुक्रैरङ्गैस्तेजोभिरजोन्तरिक्षमाततन्वान् आततन्वन् व्याप्नुवन् क्रतुं कर्मणांकर्तारं यजमानं कविभिः क्रान्तप्रज्ञैः स्तोतव्यैर्वापवित्रैः शोधकैस्तेजोभिः पुनानःशोधयन् शोचिर्दीप्तिंवस्त्रस्थानीयंपरिपरितोवसानः आच्छादयन् अपांअपस्यतां कर्मवतां आयुरन्नं बृहतीः प्रभूताः अनूनाः संपूर्णाः श्रियः संपदश्च मिमीतेकरोति ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्याष्टमेत्रयोदशोवर्गः ॥ १३ ॥

अथषष्ठी—

व॒व्राजा॑सी॒मन॑दती॒रद॑ब्धादि॒वोय॒ह्वीरव॑साना॒अन॑ग्नाः ।
सना॒अत्र॑युव॒तय॒ःसयो॑नी॒रेकं॒गर्भं॑दधिरेस॒प्तवाणीः॑ ॥ ६ ॥

व॒व्राज॑ । सी॒म् । अन॑दतीः । अद॑ब्धाः । दि॒वः । य॒ह्वीः । अव॑सानाः ।
अन॑ग्नाः । सनाः॑ । अत्र॑ । यु॒व॒तयः॑ । स॒ऽयो॑नीः । एक॑म् । गर्भ॑म् ।
द॒धि॒रे॒ । स॒प्त । वाणीः॑ ॥ ६ ॥

Funding by IKS-MoE

अनदतीः अभक्षयन्तीः अदब्धाः अहिंसिताः मातृभूताः अपोऽग्निः सींसर्वतोवव्राज व्रजति अग्निरपांशोषकः तंचापः शमयन्तितदुभयमिहनास्तीत्युक्तंभवति कीदृश्यस्ताः दिवोयह्वीः अन्तरिक्षस्यापत्यभूताः अवसानाः वस्त्रमनाच्छादयन्त्यः वस्त्रस्थानीयस्यजलस्य विद्यमानत्वात् अतएवनग्नाः किञ्च ताअपिसनाः सनातन्यः युवतयः नित्यतरुण्यः नित्यवृद्धाइत्यर्थः सयोनीः समानमन्तरिक्षंयोनिस्थानंयासांताः सप्तवाणीः नद्यः एकं अग्निंगर्भंगर्भस्थं दधिरेदधते ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

स्तीर्णाअस्यसंहतोविश्वरूपाघृतस्ययोनौस्रवथेमधूनाम् ।
अस्थुरत्रधेनवःपिन्वमानामहीदस्मस्यमातरासमीची ॥ ७ ॥

स्तीर्णाः । अस्य । सम्ऽहतः । विश्वऽरूपाः । घृतस्य । योनौ ।
स्रवथे । मधूनाम् ।अस्थुः । अत्र । धेनवः । पिन्वमानाः । मही इति ।
दस्मस्य । मातरा । समीची इति सम्ऽईची ॥ ७ ॥

घृतस्योदकस्य योनौस्थाने अन्तरिक्षे संहतः पुञ्जीभूताः हन्तेःक्विप् विश्वरूपाः नानारूपाः स्तीर्णाः सर्वत्रप्रसृताः अस्याग्नेःरश्मयः मधूनामुदकानां स्रवथेस्रवणे निमित्ते अस्थुस्तिष्ठन्ति पिन्वमानाः पूर्यमाणाः अत्रअग्नौआपः धेनवः सर्वेषां प्रीणयित्र्यः अभवन् समीची समञ्चत्यौ शोभमाने मही महत्यौद्यावापृथिव्यौ दस्मस्यदर्शनीयस्याग्नेर्मातरा मातरौ भवतः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

बभ्राणःसूनोसहसोव्यद्यौद्दधानःशुक्रारभसावपूंषि ।
श्चोतन्तिधारामधुनोघृतस्यवृषायत्रवावृधेकाव्येन ॥ ८ ॥

बभ्राणः । सूनो इति । सहसः । वि । अद्यौत् । दधानः । शुक्रा ।
रभसा । वपूंषि । श्चोतन्ति । धाराः । मधुनः । घृतस्य । वृषा ।
यत्र । ववृधे । काव्येन ॥ ८ ॥

Funding by IKS-MoE

हेसहसःसूनो सहसस्पुत्रअग्ने बभ्राणः सर्वैर्धार्यमाणःत्वं शुक्राशुक्राणिभास्वराणिरभसा वेगवन्ति वपूंषि अर्चींषिदधानः धारयंस्त्वं व्यद्यौत् विद्योतसे वृषाग्निः यत्रयस्मिन्यजमानेकाव्येनस्तोत्रेणववृधेवृद्धिंप्राप्नोतितदानींमधुनः अत्यन्तं मधुरस्यघृतस्यउदकस्यधाराः श्चोतन्ति स्रवन्तेयदायजमानस्तोत्रेणअग्निस्तुष्टोभवति तदानींवृष्टिर्भवतीत्यर्थः ॥ ८ ॥

अथनवमी–

पितुश्चिदूधर्जनुषाविवेदव्यस्यधाराअसृजद्विधेनाः ।
गुहाचरन्तंसखिभिःशिवेभिर्दिवोयह्वीभिर्नगुहाबभूव ॥ ९ ॥

पितुः । चित् । ऊधः । जनुषा । विवेद । वि । अस्य । धाराः ।
असृजत् । वि । धेनाः । गुहा । चरन्तम् । सखिऽभिः । शिवेभिः ।
दिवः । यह्वीभिः । न । गुहा । बभूव ॥ ९ ॥

पितुः अन्तरिक्षस्यऊधः ऊधःस्थानीयजलप्रदेशंअयमग्निर्जनुषास्वयमेवविवेद जानाति किंचायमग्निः अस्योधसःसंबन्धिन्योधाराः पयोधाराः व्यसृजत् विसृष्टवान् धेनामाध्यमिकावाचः विसृजति शिवेभिः शिवंकरैः सखिभिः आत्मनःसखिभूतैर्वायुभिः दिवोयह्वीभिः अन्तरिक्षस्यापत्यभूताभिरद्भिश्चसह गुहागुहायांचरन्तं वर्तमानमेनमग्निंगुहाचित् गुहायांस्थितः कोपिनबभूव प्राप्तुंसमर्थोनाभवत् ॥ ९ ॥

अथदशमी–

पितुश्चगर्भंजनितुश्चबभ्रेपूर्वी रेकोअधयत्पीप्यानाः ।
वृष्णेसपत्नीशुचयेसबन्धूउभेअस्मैमनुष्ये३निपाहि ॥१०॥१४॥

पितुः । च । गर्भम् । जनितुः । च । बभ्रे । पूर्वीः । एकः ।
अधयत् । पीप्यानाः । वृष्णे । सपत्नी इति सऽपत्नी । शुचये ।
सबन्धू इति सऽबन्धू । उभे इति । अस्मै । मनुष्ये३इति ।
नि । पाहि ॥ १० ॥ १४ ॥

Funding by IKS-MoE

अयमग्निः पितुश्च अन्तरिक्षस्यगर्भं वृष्टिद्वारागर्भभूतं जनितुः सर्वस्यलोकस्यजनयितुश्च ब्रह्मणश्च लोकं बभ्रेबिभर्ति एकएवाग्निः पूर्वीर्बह्वीः पीप्यानाः प्यायमानाः वृद्धिंप्राप्ताः ओषधीः अधयत धयतिभक्षयति सपत्नी समानएकः सूर्यःपतिर्ययोःते मनुष्ये मनुष्येभ्योहिते उभेद्यावापृथिव्यौ वृषणेवर्षित्रे अस्मैशुचयेअग्नये सबन्धूभवतः अनयोः अग्निरेवबन्धुरित्यर्थः हे अग्ने त्वंतेद्यावापृथिव्यौ निपाहि नितरांरक्ष ॥ १४ ॥

॥ इतिद्वितीयस्याष्टमेचतुर्दशोवर्गः ॥ १४ ॥

अथैकादशी—

उरौमहाँअनिबाधेववर्धापोअग्निंयशसःसंहिपूर्वीः ।
ऋतस्ययोनावशयद्दमूनाजामीनामग्निरपसिस्वसॄणाम् ॥ ११ ॥

उरौ । महान् । अनिऽबाधे । ववर्ध । आपः । अग्निम् । यशसः ।
सम् । हि । पूर्वीः । ऋतस्य । योनौ । अशयत् । दमूनाः ।
जामीनाम् । अग्निः । अपसि । स्वसॄणाम् ॥ ११ ॥

महानयमग्निः अनिबाधे असंबाधे उरौविस्तीर्णेन्तरिक्षे ववर्ध वर्धते अस्यवर्धनेकारणमाह—हियस्मात्कारणात् पूर्वीर्बह्व्यः यशसः यशोन्नं तद्वत्यआपः अग्निं संवर्धयन्ति एवं अद्भिर्वृद्धिंप्राप्तोग्निः ऋतस्यउदकस्ययोनौ स्थानेन्तरिक्षेस्थितः स्वसॄणांस्वतःसरन्तीनां जामीनां भगिनीस्थानीयानां नदीनांहेतुभूतेअपसिपयसि दमूनाः दान्तमनाःसन् अशयत् शेते ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

अक्रोनबभ्रिःसमिथेमहीनांदिदृक्षेयःसूनवेभाऋजीकः ।
उदुस्रियाजनितायोजजानापांगर्भोनृतमोयह्वोअग्निः ॥ १२ ॥

अक्रः । न । बभ्रिः । सम्ऽइथे । महीनाम् । दिदृक्षेयः । सूनवे ।
भाःऽऋजीकः । उत् । उस्रियाः । जनिता । यः । जजान ।
अपाम् । गर्भः । नृऽतमः । यह्वः । अग्निः ॥ १२ ॥

Funding by IKS-MoE

जनिता सर्वस्यलोकस्यजनयिता अपांउदकानांगर्भः गर्भरूपः नृतमः नेतृतमः अतिशयेनमनुष्याणांरक्षिता यह्वः महान् योग्निः अक्रः परेषामाक्रमितापरैरनाक्रमणीयोवा नेतिपादपूरणः समिथेसङ्ग्रामे महीनांमहतीनांस्वसेनानां बभ्रिःभर्ता दिदृक्षेयः सर्वैर्दर्शनीयः भाऋजीकः स्वदीप्त्याप्रकाशमानः सोग्निः सूनवेहविषांप्रदात्रे यजमानाय तदर्थं उस्रियाः अपः उज्जजानउदजनयत् सूनवे षूप्रेरणे इत्यस्माद्धातोरौणादिकोनुप्रत्ययः ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

अ॒पांगर्भं॑द॒र्श॒तमोष॑धीना॒ंवना॑जजानसु॒भगा॒विरू॑पम् ।
दे॒वास॑श्चि॒न्मन॑सा॒संहिज॒ग्मुःपनि॑ष्ठंजा॒तंत॒वसं॑दुवस्यन् ॥ १३ ॥

अ॒पाम् । गर्भ॑म् । द॒र्श॒तम् । ओष॑धीनाम् । वना॑ । ज॒जा॒न॒ ।
सु॒ऽभगा॑ । विऽरू॑पम् । दे॒वास॑ः । चि॒त् । मन॑सा । सम् । हि ।
ज॒ग्मुः । पनि॑ष्ठम् । जा॒तम् । त॒वस॑म् । दु॒व॒स्य॒न् ॥ १३ ॥

सुभगा सुभाग्या वना सर्वैर्वननीया अरणिः दर्शतं दर्शनीयं विरूपं नानाविधरूपं अपां ओषधीनांचगर्भंआग्नजजान अजनयत् देवासश्चित् सर्वेदेवाअपि पनिष्टं स्तुत्यं तवसं वृद्धं जातं जातमात्रं तमग्निं मनसास्तुत्यासंजग्मुः उपागच्छन् हीतिपूरणः तएवदुवस्यन्पर्यचरन् ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी—

बृ॒हन्त॒इद्भा॒नवो॒भाऋ॑जीकम॒ग्निंस॑चन्तवि॒द्युतो॒नशु॒क्राः ।
गुहे॑ववृ॒द्धंसद॑सि॒स्वेअ॒न्तर॑पा॒रऊ॒र्वेअ॒मृतं॒दुहा॑नाः ॥ १४ ॥

बृ॒हन्त॑ः । इत् । भा॒नव॑ः । भाःऽऋ॑जीकम् । अ॒ग्निम् । स॒च॒न्त॒ ।
वि॒ऽद्युत॑ः । न । शु॒क्राः । गुहा॑ऽइव । वृ॒द्धम् । सद॑सि । स्वे ।
अ॒न्तः । अ॒पा॒रे । ऊ॒र्वे । अ॒मृत॑म् । दुहा॑नाः ॥ १४ ॥

अपारेअगाधेऊर्वेसमुद्रे अन्तर्मध्ये अमृतं उदकंदुहानाः क्षरन्तः बृहन्तइत् महान्तएव भानवःरश्मयः शुक्राः दीप्यमानाः विद्युतोन विद्युतइवस्वेस्वकीयेसदसिसदनेअन्तरिक्षे गुहेवगुहायामिववृद्धंप्रवृद्धं भाऋजीकं प्रभयादीप्यमानं अग्निंसचन्तआश्रयन्ति ॥ १४ ॥

Funding by IKS-MoE

अथपञ्चदशी–

ईळे॑चत्वा॒यज॑मानोह॒विर्भि॒रीळे॑सखि॒त्वंसु॑म॒तिंनिका॑मः ।
दे॒वैरवो॑मिमीहि॒संज॑रि॒त्रेरक्षा॑चनो॒दम्ये॑भि॒रनी॑कैः ॥ १५ ॥ १५ ॥

ईळे॑ । च॒ । त्वा॒ । यज॑मानः । ह॒विःऽभिः॑ । ईळे॑ । स॒खि॒ऽत्वम् । सु॒ऽम॒तिम् । निऽका॑मः । दे॒वैः । अवः॑ । मि॒मी॒हि॒ । सम् । ज॒रि॒त्रे । रक्ष॑ । च॒ । नः॒ । दम्ये॑भिः । अनी॑कैः ॥ १५ ॥ १५ ॥

यजमानोऽहं हविर्भिःसाधनैः त्वात्वां ईळे पूजयामि च पश्वादिलक्षणंधनंचयाचे सुमतिंशोभनांमतिं धर्मविषयांबुद्धिं निकामः नितरांकामयमानः त्वयासहसखित्वं ईळेयाचे त्वंदेवैःसहजरित्रेस्तोत्रेस्तोत्रंकुर्वते मह्यं अस्मदर्थं अवः पश्वादिविषयांरक्षांसंमिमीहिकुरु दम्येभिर्दमनीयैर्नियन्तव्यैः प्रयत्ननियन्तव्यतया उच्छृंखलतोक्ता अनीकैस्तेजोभिः नः अस्मान् रक्षच ॥ १५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्याष्टमेपञ्चदशोवर्गः ॥ १५ ॥

अथषोडशी–

उ॒प॒क्षे॒तार॒स्तव॑सुप्रणी॒तेग्ने॒विश्वा॑नि॒धन्या॒दधा॑नाः ।
सु॒रेत॑सा॒श्रव॑सा॒तुञ्ज॑मानाअ॒भिष्या॑मपृतना॒यूँरदे॑वान् ॥ १६ ॥

उ॒प॒ऽक्षे॒तारः॑ । तव॑ । सु॒ऽप्र॒नी॒ते॒ । अग्ने॑ । विश्वा॑नि । धन्या॑ । दधा॑नाः । सु॒ऽरेत॑सा । श्रव॑सा । तुञ्ज॑मानाः । अ॒भि । स्या॒म॒ । पृ॒त॒ना॒ऽयून् । अदे॑वान् ॥ १६ ॥

हेसुप्रणीते शोभनप्रणयन हेअग्ने तवउपक्षेतारः उपगन्तारः अत्रक्षितिर्गत्यर्थेवर्तते विश्वानिसर्वाणिधन्याधन्यानिपश्वादिधनप्राप्तिहेतुभूतानिकर्माणि दधानाः विदधानाः कुर्वन्तः तुञ्जमानाः हवींषिप्रयच्छन्तोवयं सुरेतसाशोभनवीर्येण श्रवसात्वत्कृतेनान्नेनअदेवान्देवेभ्योन्यान् नञिवयुक्तन्यायेन राक्षसाएवगृह्यन्ते यज्ञविघ्नकारिणस्तान् पृतनायूंश्चशरीराद्युपद्रवकारिणः शत्रूंश्चअभिष्यामअभिभवेम यद्वा देवान्अपूजयतः शत्रूनितिवायोज्यम् ॥ १६ ॥

Funding by IKS-MoE

अथसप्तदशी–

आदे॒वाना॑मभवःके॒तुर॑ग्नेम॒न्द्रोविश्वा॑नि॒ [illegible]व्या॑निवि॒द्वान् ।
प्रति॒मर्ताँ॑अवासयो॒दमू॑ना॒अनु॑दे॒वान्र॑थि॒रोया॑सि॒साध॑न् ॥ १७ ॥

आ । दे॒वाना॑म् । अ॒भ॒वः॒ । के॒तुः । अ॒ग्ने॒ । म॒न्द्रः । विश्वा॑नि ।
काव्या॑नि । वि॒द्वान् । प्रति॑ । मर्ता॑न् । अ॒वा॒स॒यः॒ । दमू॑नाः । अनु॑ ।
दे॒वान् । र॒थि॒रः । या॒सि॒ । साध॑न् ॥ १७ ॥

हेअग्ने मन्द्रः स्तुत्यः केतुर्यज्ञेषुदेवानां प्रज्ञापकस्त्वं आभवः आसमन्ताद्भवसि सर्वव्यापकोभवसीत्यर्थः किंच विश्वानि सर्वाणिकाव्यानियजमानादिभिःकृतानि स्तोत्राणिविद्वान् जानन् दमूनादान्तमनाः त्वंमर्तान् मर्त्यान् स्तोतॄन् स्वाभिलषितवस्तुसंपादनेनप्रीतान् विधाय गृहेषुप्रत्यवासयः प्रतिवासयसि रथिरः रथी त्वं साधन् देवानांहितानिकर्माणिसाधयन् देवान् अनुयासिच अनुगच्छसिच ॥ १७ ॥

अथाष्टादशी–

निदु॑रो॒णेअ॒मृतो॒मर्त्या॑नां॒राजा॑ससादवि॒दथा॑नि॒साध॑न् ।
घृ॒तप्र॑तीकउर्वि॒याव्य॑द्यौद॒ग्निर्विश्वा॑नि॒काव्या॑निवि॒द्वान् ॥ १८ ॥

नि । दु॒रो॒णे । अ॒मृतः॑ । मर्त्या॑नाम् । राजा॑ । स॒सा॒द॒ । वि॒दथा॑नि ।
साध॑न् । घृ॒तऽप्र॑तीकः । उ॒र्वि॒या । वि॑ । अ॒द्यौ॒त् । अ॒ग्निः ।
विश्वा॑नि । काव्या॑नि । वि॒द्वान् ॥ १८ ॥

अमृतः नित्यः राजा राजमानोयोग्निः विदथानियज्ञान् साधन् साधयन् मर्त्यानां अग्निहोत्रिणां दुरोणेगृहे निषसाद निषीदति विश्वानिकाव्यानिविद्वान् जानन् घृतप्रतीकः घृतेनसंधुक्षितावयवः उर्वियाविस्तीर्णः सोग्निः व्यद्यौत् विद्योतते ॥ १८ ॥

अथैकोनविंशी–

आनो॑गहिस॒ख्येभिः॑शि॒वेभि॑र्म॒हान्म॒हीभि॑रू॒तिभिः॑सर॒ण्यन् ।
अ॒स्मेर॒यिंब॑हु॒लंसन्त॑रुत्रंसु॒वाचं॑भा॒गंय॒शसं॑कृधीनः ॥ १९ ॥

Funding by IKS-MoE

आ । नः॒ । ग॒हि॒ । स॒ख्येभिः॑ । शि॒वेभिः॑ । म॒हान् । म॒हीभिः॑ ।
ऊ॒तिऽभिः॑ । स॒र॒ण्यन् । अ॒स्मे इति॑ । र॒यिम् । ब॒हु॒लम् ।
सम्ऽत॑रुत्रम् । सु॒ऽवाच॑म् । भा॒गम् । य॒शस॑म् । कृ॒धि॒ । नः॒ ॥ १९ ॥

सरण्यन् सर्वत्रसरणंगमनमिच्छन् महांस्त्वं शिवेभिः शिवंकरैः सख्येभिः सख्यैः सखिकर्मभिः महीभिः महतीभिरूतिभीरक्षाभिश्चनोस्मान् प्रतिआगहि आगच्छ अस्मे अस्मभ्यं बहुलंविस्तीर्णं संतरुत्रं सर्वेषामुपद्रवाणां संतारकं सुवाचं शोभनवाचं भागंसर्वैर्भजनीयंयशसं यशसाकीर्त्यासंयुक्तंरयिंधनं नोस्मभ्यं कृधिदेहि अस्मभ्यमितिपुनर्वचनमादरातिशयार्थम् ॥ १९ ॥

अथविंशी–

ए॒ताते॑अग्ने॒जनि॑मा॒सना॑नि॒प्रपू॒र्व्याय॒नूत॑नानिवोचम् ।
म॒हान्ति॒वृष्णे॒सव॑नाकृ॒तेमाजन्म॑न्जन्म॒न्निहि॑तोजा॒तवे॑दाः ॥ २०॥

ए॒ता । ते॒ । अ॒ग्ने॒ । जनि॑म । सना॑नि । प्र । पू॒र्व्याय॑ । नूत॑नानि ।
वो॒च॒म् । म॒हान्ति॑ । वृष्णे॑ । सव॑ना । कृ॒ता । इ॒मा । जन्म॑न्ऽजन्मन् ।
निऽहि॑तः । जा॒तऽवे॑दाः ॥ २० ॥

हेअग्ने पूर्व्यायपुरातनायतेतुभ्यं सनानिसनातनानिमहद्भिःसंभजनीयानिवानूतनानि अन्येष्वविद्यमानानि अद्यतनानिवा एताएतानिजनिम जन्मानिकर्माणिस्तोत्राणिवाप्रवोचं प्रोक्तवानस्मि जातवेदाः जातप्रज्ञोजातधनोवा जन्मन्जन्मन् जायन्तइतिजन्मानः तेषुसर्वेषु मनुष्येषुनिहितोयागार्थं तस्मैवृष्णे संपदांवर्षित्रे अग्नये इमाइमानि महान्तिबृहन्ति सवना सवनानि कृता कृतानि ॥ २० ॥

अथैकविंशी–

जन्म॑न्जन्म॒न्निहि॑तोजा॒तवे॑दावि॒श्वामि॑त्रेभिरिध्यते॒अज॑स्रः ।
तस्य॑व॒यंसु॑म॒तौय॒ज्ञिय॒स्यापि॑भ॒द्रेसौ॑मन॒सेस्या॑म ॥ २१ ॥

जन्मन्ऽजन्मन् । निऽहितः । जातऽवेदाः । विश्वामित्रेभिः ।
इध्यते । अजस्रः । तस्य । वयम् । सुऽमतौ । यज्ञियस्य ।
अपि । भद्रे । सौमनसे । स्याम ॥ २१ ॥

जन्मन्जन्मन् सर्वेषुमनुष्येषुनिहितोजातवेदाः विश्वामित्रेभिः विश्वामित्रैः पूजायांबहुवचनं महर्षिणा विश्वामित्रेण योजातवेदाः अजस्रः अजस्रं अनवरतं इध्यते दीप्यते सुमतौ कल्याण्यांमतौ वर्तमानावयं तस्ययज्ञियस्ययज्ञार्हस्याग्नेर्भद्रे भजनीये सौमनसे सुमनोभावे अनुग्रहबुद्धौ अपिस्याम अपिभवेम प्रार्थनायांलिङ् ॥ २१ ॥

अथद्वाविंशी—

इमंयज्ञंसहसावन्त्वंनोदेवत्राधेहिसुक्रतोरराणः ।
प्रयंसिहोतर्बृहतीरिषोनोग्नेमहिद्रविणमायजस्व ॥ २२ ॥

इमम् । यज्ञम् । सहसाऽवन् । त्वम् । नः । देवऽत्रा । धेहि ।
सुक्रतो इति सुऽक्रतो । रराणः । प्र । यंसि । होतरिति । बृहतीः ।
इषः । नः । अग्ने । महि । द्रविणम् । आ । यजस्व ॥ २२ ॥

हेसहसावन् सहस्वन् बलवन् सुक्रतोशोभनकर्मन् हेअग्ने रराणः सर्वदारममाणः शब्दं कुर्वाणोवात्वं नोस्मदीयमिमंयज्ञं देवत्रादेवेषुधेहिनिधेहि हेहोतः देवानामाह्वातः बृहतीः इषः अन्नानिनोस्मभ्यं प्रयंसिप्रयच्छ हेअग्नेमहिमहत् द्रविणंपश्वादिलक्षणं धनं आयजस्व प्रयच्छ अत्रयजिर्दानकर्मा ॥ २२ ॥

अथत्रयोविंशी—

इळामग्नेपुरुदंसंसनिंगोःशश्वत्तमंहवमानायसाध ।
स्यान्नःसूनुस्तनयोविजावाग्नेसातेसुमतिर्भूत्वस्मे ॥ २३ ॥ १६ ॥

इळाम् । अग्ने । पुरुऽदंसम् । सनिम् । गोः । शश्वत्ऽतमम् ।
हवमानाय । साध । स्यात् । नः । सूनुः । तनयः । विजाऽवा ।
अग्ने । सा । ते । सुऽमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥ २३ ॥ १६ ॥

Funding by IKS-MoE

इयंसर्वेषांपशूनांपशुपुरोडाशस्यस्विष्टकृतःपुरोनुवाक्या सूत्र्यतेहि—इळामग्नेपुरुदंसंसनिंगोर्होतायक्षदग्निंपुरोळाशस्यस्वदस्वहव्यासमिषोदिदीहीतिपुरोळाशस्विष्टकृतइति । हेअग्नेपुरुदंसंबहुकर्माणं गोः गवांसनिंप्रदात्रीं इळांभूमिंहवमानायस्तुवते मह्यंशश्वत्तमं चिरकालं यथाभवतितथा साध साधय नोस्माकंसूनुःपुत्रः तनयः सन्तानस्यविस्तारयिता विजावापुत्रपौत्रादिरूपेणस्वयंविजायतइतिविजावास्यात् हेअग्ने साप्रसिद्धातेसुमतिः त्वदीयाअनुग्रहबुद्धिः अस्मेअस्मासु भूतुभवतु ॥ २३ ॥

॥ इतिद्वितीयस्याष्टमेषोडशोवर्गः ॥ १६ ॥

वैश्वानरायेतिपञ्चदशर्चंद्वितीयंसूक्तं तथाचानुक्रान्तं—वैश्वानरायपञ्चोनावैश्वानरीयंतुजागतंत्विति विश्वामित्रऋषिः जगतीछन्दः वैश्वानरोग्निर्देवता पृष्ठ्याभिप्लविकयोस्तृतीयेहन्याग्निमारुतेवैश्वानरायधिषणामितिवैश्वानरनिविद्धानीयंसूक्तं तृतीयस्येतिखण्डेसूत्रितम्—वैश्वानरायधिषणांधारावरामरुतइति ।

तत्रप्रथमा—

वै॒श्वा॒न॒राय॑धि॒षणा॑मृता॒वृधे॑घृ॒तंनपू॒तम॒ग्नये॑जनामसि ।
द्वि॒ताहोता॑रं॒मनु॑षश्च॒वा॒घतो॑धि॒यार॒थं॒नकु॒लिश॒ःसमृ॑ण्वति ॥ १ ॥

वै॒श्वा॒न॒राय॑ । धि॒षणा॑म् । ऋ॒त॒ऽवृधे॑ । घृ॒तम् । न । पू॒तम् ।
अ॒ग्नये॑ । ज॒ना॒म॒सि॒ । द्वि॒ता । होता॑रम् । मनु॑षः । च॒ । वा॒घतः॑ ।
धि॒या । रथ॑म् । न । कु॒लिशः॑ । सम् । ऋ॒ण्व॒ति॒ ॥ १ ॥

ऋतवृधे ऋतस्योदकस्ययज्ञस्यवावर्धयित्रेवैश्वानराय वैश्वानरशब्दोयास्केनव्याख्यातः-वैश्वानरःकस्माद्विश्वान्नरान्नयतिविश्वएवंनरानयंतीतिवाअपिवाविश्वानरएवस्यात्प्रत्यृतःसर्वाणिभूतानितस्यवैश्वानरस्तस्यैषाभवतीति[1] । तस्मैअग्नये पूतंघृतंन घृतमिव धिषणांस्तुतिंजनामसिजनयामः यथाघृतंप्रीतिंजनयति तथाप्रीतिंकरोमीत्यर्थः द्विताद्विधागार्हपत्याहवनीयरूपाभ्यांयुक्तं होतारंदेवानामाह्वातारमग्निंमनुषः मनुष्याः वाघतश्चऋत्विजश्च धियाकर्मणाकुलिशोवास्यादिः रथंन रथमिव समृण्वतिसंस्कुर्वन्ति ॥ १ ॥

---

[1] नि० ७.२१.।

अथद्वितीया—

स रो॑चयज्ज॒नुषा॒ रोद॑सी उ॒भे स मा॒त्रोर॑भवत्पु॒त्र ईड्यः॑ ।
ह॒व्य॒वाळ॒ग्निर॒जर॒श्चनो॑हितो दू॒ळभो॑ वि॒शामति॑थिर्वि॒भाव॑सुः ॥ २ ॥

सः । रो॒च॒य॒त् । ज॒नुषा॑ । रोद॑सी॒ इति॑ । उ॒भे इति॑ । सः । मा॒त्रोः ।
अ॒भ॒व॒त् । पु॒त्रः । ईड्यः॑ । ह॒व्य॒ऽवाट् । अ॒ग्निः । अ॒जरः॑ ।
चनः॑ऽहितः । दुः॒ऽदभः॑ । वि॒शाम् । अति॑थिः । वि॒भाऽव॑सुः ॥ २ ॥

सोग्निर्जनुषा जन्मनाउभेरोदसी द्यावापृथिव्यौ रोचयत अरोचयत् प्रकाशयति समात्रोर्द्यावापृथिव्योः ईड्यः स्तुत्यः पुत्रोभवत् हव्यवाट् हव्यानां वोढा अग्निः अङ्गनादिगुणयुक्तः अजरः जरारहितः चनोहितः चनोन्नंहितंयजमानेनिहितंयेनासौचनोहितः दूळभः हिंसितुमशक्यः सोयंविभावसुः प्रभाधनः विशांमनुष्याणां अतिथिरिवपूज्योभवति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

क्रत्वा॒ दक्ष॑स्य॒ तरु॑षो॒ विध॑र्मणि दे॒वासो॑ अ॒ग्निं ज॑नयन्त॒ चित्ति॑भिः ।
रु॒रु॒चा॒नं भा॒नु॒ना॒ ज्योति॑षा म॒हामत्यं॒ न वाजं॑ सनि॒ष्यन्नुप॑ ब्रुवे ॥ ३ ॥

क्रत्वा॑ । दक्ष॑स्य । तरु॑षः । वि॒ऽध॑र्मणि । दे॒वासः॑ । अ॒ग्निम् ।
ज॒न॒य॒न्त॒ । चित्ति॑ऽभिः । रु॒रु॒चा॒नम् । भा॒नुना॑ । ज्योति॑षा ।
म॒हाम् । अत्य॑म् । न । वाज॑म् । स॒नि॒ष्यन् । उप॑ । ब्रु॒वे॒ ॥ ३ ॥

चित्तिभिर्ज्ञानैः उपलक्षितादेवासः देवाः तरुषः व्यसनेभ्यस्तारकस्यदक्षस्यबलस्य क्रत्वाकर्मणा विधर्मणि विधारकेयज्ञे अग्निंजनयन्त अजनयन् भानुनाभासमानेन ज्योतिषारुरुचानं रोचमानं महां महान्तं अग्निंअत्यंन भारसहमश्वमिव वाजमन्नं सनिष्यन् लिप्समानोहं उपब्रुवे स्तौमि ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

आ म॒न्द्रस्य॑ सनि॒ष्यन्तो॒ वरे॑ण्यं वृणी॒महे॒ अह्र॑यं॒ वाज॑मृ॒ग्मिय॑म् ।
रा॒तिं भृगू॑णामु॒शिजं॑ क॒विक्र॑तुम॒ग्निं राज॑न्तं दि॒व्येन॑ शो॒चिषा॑ ॥ ४ ॥

आ । म॒न्द्रस्य॑ । स॒नि॒ष्यन्तः॑ । वरे॑ण्यम् । वृ॒णी॒महे॑ । अह्र॑यम् ।
वाज॑म् । ऋ॒ग्मिय॑म् । रा॒तिम् । भृगू॑णाम् । उ॒शिज॑म् ।
क॒विऽक्र॑तुम् । अ॒ग्निम् । राज॑न्तम् । दि॒व्येन॑ । शो॒चिषा॑ ॥ ४ ॥

मन्द्रस्यस्तुत्यस्य वैश्वानरस्य संबन्धिनंवरेण्यंवरणीयं अह्रयंअलज्जावहं ऋग्मियंप्रशस्यं वाजमन्नं सनिष्यन्तः लिप्समानावयं भृगूणांऋषीणां रातिं अभिलषितार्थप्रदातारं उशिजं आभिलष्यं तं कविक्रतुंक्रान्तप्रज्ञं दिव्येनदिविभवेन शोचिषारोचिषा राजन्तंभ्राजमानमग्निंआवृणीमहे संभजामहे ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

अ॒ग्निंसु॒म्नाय॑ंदधिरेपु॒रोजना॒वाज॑श्रवसमि॒हवृ॒क्तब॑र्हिषः ।
य॒तस्रु॑चःसु॒रुचं॑वि॒श्वदे॑व्यंरु॒द्रंय॒ज्ञानां॒साध॑दिष्टिम॒पसा॑म् ॥५॥१७॥

अ॒ग्निम् । सु॒म्नाय॑ । द॒धि॒रे॒ । पु॒रः । जनाः॑ । वाज॑ऽश्रवसम् । इ॒ह ।
वृ॒क्तऽब॑र्हिषः । य॒तऽस्रु॑चः । सु॒ऽरुच॑म् । वि॒श्वऽदे॑व्यम् । रु॒द्रम् ।
य॒ज्ञाना॑म् । साध॑त्ऽइष्टिम् । अ॒पसा॑म् ॥ ५ ॥ १७ ॥

वृक्तबर्हिषः स्तीर्णबर्हिषः यतस्रुचःप्राप्तस्रुचः ऋत्विजः सुम्नायसुखार्थं वाजश्रवसंमनुष्येभ्यः प्रेरितान्नं सुरुचं प्रशस्तदीप्तिमन्तं विश्वदेव्यं विश्वेभ्योदेवेभ्योहितं रुद्रंदुःखानांद्रावकं अपसांकर्मवतांयज्ञानां यजन्तीतियज्ञायजमानाः तेषां साधदिष्टिं साधितयज्ञं तादृशमग्निं इहयज्ञे जनाःस्तोतारः पुरोदधिरे स्तुवन्ति ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्याष्टमेसप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

अथषष्ठी—

पा॒व॒कशो॑चे॒तव॒हि॒क्षयं॒परि॒होत॑र्य॒ज्ञेषु॑वृ॒क्तब॑र्हिषो॒नरः॑ ।
अग्ने॒दुव॑इ॒च्छमा॑नास॒आप्य॒मुपा॑सते॒द्रवि॑णंधेहि॒तेभ्यः॑ ॥ ६ ॥

Funding by IKS-MoE

पाव॑कऽशोचे । तव॑ । हि । क्षय॑म् । परि॑ । होत॑ः । य॒ज्ञेषु॑ ।
वृ॒क्तऽब॑र्हिषः । नर॑ः । अग्ने॑ । दुव॑ः । इ॒च्छमा॑नासः । आप्य॑म् ।
उप॑ । आ॒स॒ते॒ । द्रवि॑णम् । धे॒हि॒ । तेभ्य॑ः ॥ ६ ॥

हेपावकशोचे शोधकदीप्ते हेहोतः देवानामाह्वातः हेअग्ने यज्ञेषुपरिपरितः वृक्तबर्हिषः स्तीर्णबर्हिषः दुवःपरिचरणमिच्छमानासः इच्छन्तोनरोनेतारोयजमानाः आप्यं आप्तुंयोग्यं तवत्वत्संबन्धिनंक्षयं निवासं यागगृहं उपासते उपविशति हियस्मात् तेभ्योद्रविणंधनंधेहि विधेहि ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

आरोद॑सीअपृण॒दास्व॑र्म॒हज्जा॒तंयदे॑नम॒पसो॒अधा॑रयन् ।
सोअ॑ध्व॒राय॒परि॑णीयतेक॒विरत्यो॒नवाज॑सातये॒चनो॑हितः ॥ ७ ॥

आ । रोद॑सी॒ इति॑ । अ॒पृ॒ण॒त् । आ । स्व॑ः । म॒हत् । जा॒तम् ।
यत् । ए॒न॒म् । अ॒पस॑ः । अधा॑रयन् । सः । अ॒ध्व॒राय॑ । परि॑ ।
नी॒य॒ते॒ । क॒विः । अत्य॑ः । न । वाज॑ऽसातये । चन॑ःऽहितः ॥ ७ ॥

रोदसी द्यावापृथिव्यौ आपृणत् आपूरयत् तथामहत्प्रभूतंस्वः अन्तरिक्षं आपृणच्च अपसःकर्मवन्तोयजमानाः जातंयत्यंएनमाग्निं अधारयन् अत्योन अश्वइव कविःक्रान्तः सर्वत्रव्याप्तः चनोहितः निहितान्नः सोयमग्निः वाजसातये वाजस्य अन्नस्यकीर्तेर्वासातये लाभाय अध्वराय परिणीयते यज्ञार्थंनीयते ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

न॒म॒स्यत॑ह॒व्यदा॑तिंस्वध्व॒रंदु॑व॒स्यत॒दम्यं॑जा॒तवे॑दसम् ।
र॒थीर्ऋ॒तस्य॑बृह॒तोविच॑र्षणिर॒ग्निर्दे॒वाना॑मभवत्पु॒रोहि॑तः ॥ ८ ॥

न॒म॒स्यत॑ । ह॒व्यऽदा॑तिम् । सु॒ऽअ॒ध्व॒रम् । दु॒व॒स्यत॑ । दम्य॑म् ।
जा॒तऽवे॑दसम् । र॒थीः । ऋ॒तस्य॑ । बृ॒ह॒तः । विऽच॑र्षणिः । अ॒ग्निः ।
दे॒वाना॑म् । अ॒भ॒व॒त् । पु॒रःऽहि॑तः ॥ ८ ॥

Funding by IKS-MoE

रथीर्नेताबृहतीमहतः ऋतस्ययज्ञस्यविचर्षणिःद्रष्टायोग्निःदेवानांपुरोहितः पुरस्ताद्गष्टव्यतयास्थापितोभवत् हव्यदातिं देवेभ्योहविषांदातारं स्वध्वरं शोभनयज्ञं दम्यं दमेभ्योगृहेभ्योहितं जातवेदसं जातप्रज्ञं तमग्निं नमस्यतपूजयत दुवस्यतपरिचरत ॥ ८ ॥

अथनवमी–

तिस्रोयह्वस्यसमिधःपरिज्मनोग्नेरपुनन्नुशिजोअमृत्यवः ।
तासामेकामदधुर्मर्त्येभुजमुलोकमुद्वेउपजामिमीयतुः ॥ ९ ॥

तिस्रः । यह्वस्य । सम्ऽइधः । परिऽज्मनः । अग्नेः । अपुनन् ।
उशिजः । अमृत्यवः । तासाम् । एकाम् । अदधुः । मर्त्ये । भुजम् ।
ऊँ इति । लोकम् । ऊँ इति । द्वे इति । उप । जामिम् । ईयुः ॥ ९ ॥

उशिजः कामयमानाः अमृत्यवोमृत्युरहिताः येदेवाः यह्वस्यमहतः अग्नेः परिज्मनः परितोगन्तुः समिधः समिन्धिकाः प्रकाशिकास्तिस्रः पार्थिववैद्युतसूर्यरूपास्तिस्रस्तनूः अपुनन् अशोधयन् तेदेवाः भुजंसर्वेषांपालयित्रीं तासांतनूनांमध्ये एकांपार्थिवींतनुं मर्त्येमर्त्यलोके अदधुः न्यदधुः उइतिपादपूरणः इतरेद्वेतनू जामिंलोकं आसन्नमन्तरिक्षं उपेयतुः गच्छतः अथवातिस्रःसमिधः आधारसमिधौद्वेअनूयाजसमिच्चैकेति तासांसमिधांएकां अनूयाजसमिधं मर्त्येइहलोके भोगहेतुमनूयाजपर्यन्तमदधुः धारयन्ति प्रजावाअनूयाजइति प्रजात्वेनानूयाजानांस्रष्टृत्वात् तदाश्रयत्वाच्चानूयाजसमिधः इतरेद्वेसमिधौ अन्तरिक्षेदिव्यभोगहेतू उपेयतुः उपगच्छतः त्रीन्परिधींस्तिस्रःसमिधइतिहिनिगमः ॥ ९ ॥

अथदशमी–

विशांकविंविश्पतिंमानुषीरिषःसंसीमकृण्वन्त्स्वधितिंनतेजसे ।
सउद्वतोनिवतोयातिवेविषत्सगर्भमेषुभुवनेषुदीधरत् ॥१०॥१८॥

विशाम् । कविम् । विश्पतिम् । मानुषीः । इषः । सम् । सीम् ।
अकृण्वन् । स्वऽधितिम् । न । तेजसे । सः । उत्ऽवतः । निऽवतः ।
याति । वेविषत् । सः । गर्भम् । एषु । भुवनेषु । दीधरत् ॥१०॥ १८॥

Funding by IKS-MoE

इषः पश्वादिलक्षणंधनमिच्छन्त्यः मानुषीः मनुष्यप्रजाः विशांप्रजानां विश्पतिंप्रभुंकविंमेधाविनं सीमेनंयमग्निं स्वधितिंन असिमिव तेजसे तैक्ष्ण्यार्थं समकृण्वन् समस्कुर्वन् सोग्निः उद्वतः उच्छ्रायवतः निवतोनीचैर्भाववतश्चप्रदेशान् वेविषत् व्याप्नुवन् यातिगच्छति सएषुभुवनेषु गर्भंगर्भत्वेनात्मानं दीधरत् अधारयत् ॥ १० ॥

॥ इतिद्वितीयस्याष्टमेष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

अथैकादशी–

सजिन्वतेजठरेषुप्रजज्ञिवान्वृषाचित्रेषुनानदन्नसिंहः ।
वैश्वानरःपृथुपाजाअमर्त्योवसुरत्नादयमानोविदाशुषे ॥ ११ ॥

सः । जिन्वते । जठरेषु । प्रजज्ञिऽवान् । वृषा । चित्रेषु ।
नानदत् । न । सिंहः । वैश्वानरः । पृथुऽपाजाः । अमर्त्यः ।
वसु । रत्ना । दयमानः । वि । दाशुषे ॥ ११ ॥

प्रजज्ञिवान् जातः वृषावर्षकः सवैश्वानरः चित्रेषुनानाप्रकारेषु जठरेषु प्राणिनां भेदात् जठराणांभेदः तेषुजिन्वतेवर्धते चित्रेषुनानाविधेष्वरण्येषु नानदत् अत्यर्थं शब्दंकुर्वन् सिंहोन सिंहइव किंविधोवैश्वानरः पृथुपाजाः पृथुतेजाः अथवा पृथुवेगः अमर्त्यः मरणधर्मरहितः दाशुषेहविषांप्रदात्रे यजमानाय रत्नारमणीयानि वसुवसूनि धनानि वि विशेषेण दयमानः प्रयच्छन् ॥ ११ ॥

अथद्वादशी–

वैश्वानरःप्रत्नथानाकमारुहद्दिवस्पृष्ठंभन्दमानःसुमन्मभिः ।
सपूर्ववज्जनयञ्जन्तवेधनंसमानमज्मंपर्येतिजागृविः ॥ १२ ॥

वैश्वानरः । प्रत्नऽथा । नाकम् । आ । अरुहत् । दिवः । पृष्ठम् ।
भन्दमानः । सुमन्मऽभिः । सः । पूर्वऽवत् । जनयन् । जन्तवे ।
धनम् । समानम् । अज्मम् । परि । एति । जागृविः ॥ १२ ॥

Funding by IKS-MoE

सुमन्मभिः स्तोतृभिः भन्दसानः स्तूयमानः वैश्वानरः जातमात्रएवप्रत्नथा प्रत्नइव चिरंतनइव नाकं कंसुखं अकंदुःखं नविद्यतेअकंयस्मिन्तत् नाकं दिवः अन्तरिक्षस्यपृष्ठं उपरितनप्रदेशं स्वशोचिभिः आरुहत् आरोहति सवैश्वानरः पूर्ववत् पूर्वेभ्यऋषिभ्यइव जन्तवे स्तोत्रेयजमानाय धनंपश्वादिलक्षणं जनयन् संपादयन् जागृविःसदाप्रबुद्धः समानं सर्वेषां देवानांसाधारणं अज्मं आकाशमार्गं पर्येति सूर्यरूपेणगच्छति ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी–

ऋतावानंयज्ञियंविप्रमुक्थ्य१ंमायंदधेमातरिश्वादिविक्षयम् ।
तंचित्रयामंहरिकेशमीमहेसुदीतिमग्निंसुवितायनव्यसे ॥ १३ ॥

ऋतऽवानम् । यज्ञियम् । विप्रम् । उक्थ्यम् । आ । यम् । दधे ।
मातरिश्वा । दिवि । क्षयम् । तम् । चित्रऽयामम् । हरिऽकेशम् ।
ईमहे । सुऽदीतिम् । अग्निम् । सुविताय । नव्यसे ॥ १३ ॥

ऋतावानं बलवन्तं यज्ञियंयज्ञार्हं विप्रंमेधाविनं उक्थ्यं स्तुत्यं दिविद्युलोकेक्षयं निवसन्तं यमग्निं मातरिश्वावायुः द्युलोकादाहृत्यपृथिव्यां आदधे आहितवान् चित्रयानं नानाविधगमनं हरिकेशं पिंगलार्चिषं सुदीतिं शोभनदीप्तिंतमग्निं नव्यसेनवतराय सुविताय सुष्टुप्राप्तव्यायधनाय तदर्थंईमहेयाचामहे ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी–

शुचिंनयामंनिषिरंस्वर्दृशंकेतुंदिवोरोचनस्थामुषर्बुधम् ।
अग्निंमूर्धानंदिवोअप्रतिष्कुतंतमीमहेनमसावाजिनंबृहत् ॥ १४ ॥

शुचिम् । न । यामन् । इषिरम् । स्वःऽदृशम् । केतुम् । दिवः ।
रोचनऽस्थाम् । उषःऽबुधम् । अग्निम् । मूर्धानम् । दिवः ।
अप्रतिऽस्कुतम् । तम् । ईमहे । नमसा । वाजिनम् । बृहत् ॥ १४ ॥

नेतिसंप्रत्यर्थे शुचिंदीप्तं यामन्यामनियज्ञे इषिरंएषणीयं स्वर्दृशंसर्वदृशंसर्वपदार्थविज्ञानयुक्तं दिवः द्युलोकस्यकेतुं प्रज्ञापकं रोचनस्थांरोचनस्थं रोचनःसूर्यः तस्मिन् तिष्ठन्तं उषर्बुधं

अग्निहोत्रिकरूपेण उषसिप्रबुध्यमानं दिवःस्वर्गस्यमूर्धानंप्रधानं अप्रतिष्कुतंअप्रतिहतशब्दं वाजिनमन्नवन्तं बृहत् महान्तं तमग्निं नमसास्तोत्रेण ईमहेयाचामहे ॥ १४ ॥

अथपञ्चदशी—

म॒न्द्रंहोता॑रं॒शुचि॒मद्व॑याविनं॒दमू॑नसमु॒क्थ्यं॑वि॒श्वच॑र्षणिम् ।
रथं॒नचि॒त्रंवपु॑षायदर्श॒तंमनु॑र्हितं॒सद॒मिद्रा॒यईमहे ॥ १५ ॥ १९ ॥

म॒न्द्रम् । होता॑रम् । शुचि॑म् । अद्व॑याविनम् । दमू॑नसम् । उ॒क्थ्य॑म् ।
वि॒श्वऽच॑र्षणिम् । रथ॑म् । न । चि॒त्रम् । वपु॑षाय । द॒र्श॒तम् ।
मनु॑ःऽहितम् । सद॑म् । इत् । रा॒यः । ई॒म॒हे॒ ॥ १५ ॥ १९ ॥

मन्द्रं स्तुत्यंहोतारंदेवानामाह्वातारं शुचिंसर्वदाशुद्धं अद्वयाविनंद्वयहीनं अकुटिलं दमूनसंदानमनसं उक्थ्यंश्रेष्ठं विश्वचर्षणिंविश्वस्यद्रष्टारं चित्रं नानाविधवर्णं रथंन रथमिव वपुषाय रूपार्थं दर्शतंदर्शनीयं सदमित् सदैवमनुर्हितं सर्वेभ्योमनुष्येभ्योहितं तमग्निंरायोधनानिईमहेयाचामहे अत्रयाच्ञार्थत्वादस्यद्विकर्मकत्वम् ॥ १५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्याष्टमेएकोनविंशोवर्गः ॥ १९ ॥

वैश्वानरायेत्येकादशर्चंतृतीयंसूक्तं वैश्वामित्रं अत्रेयमनुक्रमणिका—वैश्वानरायैकादशेति । पूर्वसूक्तेवैश्वानरीयंतुजागतंत्वित्युक्तत्वादस्यापिसूक्तस्यजगतीछन्दः वैश्वानरोग्निर्देवता अस्य सूक्तस्यअग्निष्टोमेआग्निमारुतशस्त्रेविनियोगः सूत्र्यतेहि—वैश्वानरायपृथुपाजसेशंनःकरत्यर्वतइति ।

तत्रप्रथमा—

वै॒श्वा॒न॒राय॑पृथु॒पाज॑से॒विपो॒रत्ना॑विधन्तध॒रुणे॑षु॒गात॑वे ।
अ॒ग्निर्हिदे॒वाँअ॒मृतो॑दुव॒स्यत्यथा॒धर्मा॑णिस॒नता॒नदू॑दुषत् ॥ १ ॥

वै॒श्वा॒न॒रय॑ । पृ॒थु॒ऽपाज॑से । विपः॑ । रत्ना॑ । वि॒ध॒न्त॒ । ध॒रुणे॑षु ।
गात॑वे । अ॒ग्निः । हि । दे॒वान् । अ॒मृत॑ः । दु॒व॒स्यति॑ । अथ॑ । धर्मा॑णि ।
स॒नता॑ । न । दू॒दु॒ष॒त् ॥ १ ॥

विप्रोमेधाविनः स्तोतारः पृथुपाजसे बहुबलायबह्वन्नायवापाजः शब्दस्यबलान्ननाम्नोः पाठात् वैश्वानरायाग्नये धरुणेषुधर्मेषुयज्ञेषु रत्ना रमणीयानिस्तोत्राणि गातवे सन्मार्गलाभाय विधन्त परिचरन्तिकुर्वन्ति अमृतः मरणरहितोऽग्निः देवान्दुवस्यति हविषांप्रदानेनपरिचरति हिःप्रसिद्धौ अथअतःकारणात् कोपिसनता सनातनानि धर्माणि यज्ञान् नदूदुषत् न दूषयति ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

अन्तर्दूतोरोदसीदस्मईयतेहोतानिषत्तोमनुषःपुरोहितः ।
क्षयंबृहन्तंपरिभूषतिद्युभिर्देवेभिरग्निरिषितोधियावसुः ॥ २ ॥

अन्तः । दूतः । रोदसी इति । दस्मः । ईयते । होता । निऽसत्तः ।
मनुषः । पुरःऽहितः । क्षयम् । बृहन्तम् । परि । भूषति । द्युऽभिः ।
देवेभिः । अग्निः । इषितः । धियाऽवसुः ॥ २ ॥

दस्मोदर्शनीयोहोताग्निः दूतः देवानांदूतःसन् रोदसीरोदस्योर्द्यावापृथिव्योः अन्तर्मध्ये ईयतेगच्छति मनुषः मनोर्जातस्य मनुष्यस्यपुरोहितः आहवनीयादिरूपेणपुरतःस्थापितः निषत्तोनिषण्णःसन् अग्निर्द्युभिःदीप्तिभिः बृहन्तं महान्तं क्षयं यज्ञगृहं परिभूषति अलंकुरुते देवेभिःदेवैः इषितः प्रेषितोधियावसुः प्रज्ञयाव्याप्तः एतेद्वे अग्निविशेषणे ॥ २ ॥

अथतृतीया–

केतुंयज्ञानांविदथस्यसाधनंविप्रासोअग्निंमहयन्तचित्तिभिः ।
अपांसियस्मिन्नधिसन्दधुर्गिरस्तस्मिन्त्सुम्नानियजमानआचके ॥३॥

केतुम् । यज्ञानाम् । विदथस्य । साधनम् । विप्रासः । अग्निम् ।
महयन्त । चित्तिऽभिः । अपांसि । यस्मिन् । अधि । सम्ऽदधुः ।
गिरः । तस्मिन् । सुम्नानि । यजमानः । आ । चके ॥ ३ ॥

यज्ञानांकेतुंप्रज्ञापकंविदथस्ययज्ञस्यगृहस्यवासाधनं प्राप्तिसाधनं असाधारणकारणं सन्तमग्निं विप्रासोविप्राः चित्तिभिः स्वकर्मभिः महयन्त पूजयन्ति ।किंच गिरः स्तोतारः यस्मि-

Funding by IKS-MoE

न्नग्नौअपांसिस्वानुष्ठेयानिकर्माणिअधिसंदधुः संदधते यजमानः तस्मिन्नग्नौ सुम्नानिसुखानि प्राप्तुं आचके कामयते ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

पितायज्ञानामसुरोविपश्चितांविमानमग्निर्वयुनंचवाघताम् ।
आविवेशरोदसीभूरिवर्पसापुरुप्रियोभन्दतेधामभिःकविः ॥ ४ ॥

पिता । यज्ञानाम् । असुरः । विपःऽचिताम् । विऽमानम् । अग्निः ।
वयुनम् । च । वाघताम् । आ । विवेश । रोदसी [illegible] ।
भूरिऽवर्पसा । पुरुऽप्रियः । भन्दते । धामऽभिः । कविः ॥ ४ ॥

यज्ञानां पितापालयिता विपश्चितां विदुषांस्तोतॄणां असुरोबलप्रदः वाघतां ऋत्विजां वयुनं ज्ञानसाधनं विमानं विमीयतेनेनफलमितिविमानंयज्ञादिकर्मसाधनंचसोऽग्निः भूरिवर्पसा पार्थिववैद्युतादिबहुविधरूपेण रोदसीद्यावापृथिव्यौ आविवेश प्रविशति पुरुप्रियः मनुष्येषु अधिकं प्रियः अथवापुरूणां श्रेष्ठानां प्रियः धामभिस्तेजोभिर्युक्तः कविरग्निर्भन्दते यजमानेन स्तूयते ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

चन्द्रमग्निंचन्द्ररथंहरिव्रतंवैश्वानरमप्सुषदंस्वर्विदम् ।
विगाहंतूर्णिंतविषीभिरावृतंभूर्णिंदेवासइहसुश्रियंदधुः ॥५॥२०॥

चन्द्रम् । अग्निम् । चन्द्रऽरथम् । हरिऽव्रतम् । वैश्वानरम् ।
अप्सुऽसदम् । स्वःऽविदम् । विऽगाहम् । तूर्णिम् । तविषीभिः ।
आऽवृतम् । भूर्णिम् । देवासः । इह । सुऽश्रियम् । दधुः ॥ ५ ॥ २० ॥

देवासोदेवाः चन्द्रमाह्लादकरं चन्द्ररथं हिरण्मयरथं चन्द्रआह्लादकोरथोयस्येति वा तंहरिव्रतं पिङ्गलवर्णं हरित्त्वचंवा हरित्त्वचमितिशाखान्तरं अप्सुषदं अप्सुसीदन्तं स्वर्विदं सर्वज्ञं विगाहं विगाहमानं सर्वत्रव्याप्तं तूर्णिं क्षिप्रगामिनं शत्रूणां हिंसितारंवा तविषीभिः बलैरावृतं भूर्णिं भर्तारं सुश्रियं शोभनदीप्तिं वैश्वानरं अग्निं इह इहलोके दधुः आदधुः ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्याष्टमेविंशोवर्गः ॥ २० ॥

Funding by IKS-MoE

अथषष्ठी—

अ॒ग्निर्दे॒वेभि॒र्मनु॑षश्चज॒न्तुभि॑स्तन्वा॒नोय॒ज्ञंपु॑रु॒पेश॑संधि॒या ।
र॒थीर॒न्तरी॑यते॒साध॑दिष्टिभिर्जी॒रोदमू॑नाअभिशस्ति॒चात॑नः ॥ ६ ॥

अ॒ग्नि । दे॒वेभि॑ः । मनु॑षः । च॒ । ज॒न्तुऽभि॑ः । त॒न्वा॒नः । य॒ज्ञम् ।
पु॒रु॒ऽपेश॑सम् । धि॒या । र॒थीः । अ॒न्तः । ई॒य॒ते । साध॑दिष्टिऽभिः ।
जी॒रः । दमू॑नाः । अ॒भि॒श॒स्ति॒ऽचात॑नः ॥ ६ ॥

देवेभिःदेवैः साधदिष्टिभिः साधितयज्ञैर्जन्तुभिः ऋत्विग्भिश्च धियाकर्मणा मनुषोयजमानस्य पुरुपेशसं बहुरूपं पेशइतिरूपनाम पुरोडाशपशुसोमहविर्भेदैः एकाहाहीनसत्रात्मकभेदैश्च नानाविधरूपं यज्ञं तन्वानः कुर्वन्रथीः सर्वस्यलोकस्यनेता जीरः क्षिप्रकारी दमूनाः दान्तमनाः दानमनावा अभिशस्तिचातनः अभिशस्तीनामरातीनां यज्ञविघ्नकारिणां रक्षसां चातयितानाशयिताग्निः अन्तः द्यावापृथिव्योर्मध्ये ईयतेगच्छति ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

अग्ने॒जर॑स्वस्वप॒त्यआयु॑न्यू॒र्जापि॑न्वस्व॒समिषो॑दिदीहिनः ।
वयां॑सिजिन्वबृह॒तश्च॑जागृवउ॒शिग्दे॒वाना॒मसि॑सु॒क्रतु॑र्वि॒पाम् ॥ ७ ॥

अग्ने॑ । जर॑स्व । सु॒ऽअ॒प॒त्ये । आयु॑नि । ऊ॒र्जा । पि॒न्व॒स्व॒ । सम् ।
इष॑ः । दि॒दी॒हि॒ । नः॒ । वयां॑सि । जि॒न्व॒ । बृ॒ह॒तः । च॒ । जा॒गृ॒वे॒ ।
उ॒शिक् । दे॒वाना॑म् । असि॑ । सु॒ऽक्रतु॑ः । वि॒पाम् ॥ ७ ॥

हेअग्ने स्वपत्येसुपुत्रे आयुनि आयुषि निमित्तसप्तम्येषा आयुषिनिमित्ते जरस्व देवान्स्तुहि होतारमधिष्ठाय ऊर्जा रसेनअन्नेनवा पिन्वस्वदेवान् प्रीणय नोस्माकं इषःसस्यार्थं वृष्टीः संदिदीहि संदीपय वयांसिअन्नानिच वयः क्षद्मेत्यन्ननामसुपाठात् जिन्वदेहि हेजागृवेसर्वदाजागरणशील बृहतःमहतोयजमानस्य जिन्वेतिसंबन्धः सुक्रतुःशोभनकर्माशोभनयज्ञोवात्वं विपांमेधाविनां देवानां उशिक् कान्तोसि ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

विश्पतिंयह्वमतिथिंनरःसदायन्तारंधीनामुशिजंचवाघताम् ।
अध्वराणांचेतनंजातवेदसंप्रशंसन्तिनमसाजूतिभिर्वृधे ॥ ८ ॥

विश्पतिम् । यह्वम् । अतिथिम् । नरः । सदा । यन्तारम् । धीनाम् ।
उशिजम् । च । वाघताम् । अध्वराणाम् । चेतनम् । जातऽवेदसम् ।
प्र । शंसन्ति । नमसा । जूतिऽभिः । वृधे ॥ ८ ॥

नरोनेतारः स्तोतारोवा विश्पतिं विशांमनुष्याणांपतिंविश्वस्यपतिमितिवायह्वंमहान्तं अतिथिंसर्वस्यातिथिभूतं धीनांबुद्धीनांकर्मणांवा यन्तारंनियन्तारं वाघतांचऋत्विजांच उशिजं कान्तंमनोज्ञं अध्वराणांयागानांचेतनं प्रज्ञापकं जूतिभिर्वेगैर्युक्तं जातवेदसमग्निं वृधेवृद्धयेसमृद्धये नमसानमस्कारेणस्तुतिभिश्च सदासर्वकालं प्रशंसन्ति प्रशंसांकुर्वन्ति ॥ ८ ॥

अथनवमी–

विभावादेवःसुरणःपरिक्षितीरग्निर्बभूवशवसासुमद्रथः ।
तस्यव्रतानिभूरिपोषिणोवयमुपभूषेमदमआसुवृक्तिभिः ॥ ९ ॥

विभाऽवा । देवः । सुऽरणः । परि । क्षितीः । अग्निः । बभूव ।
शवसा । सुमत्ऽरथः । तस्य । व्रतानि । भूरिऽपोषिणः । वयम् ।
उप । भूषेम । दमे । आ । सुवृक्तिऽभिः ॥ ९ ॥

विभावादीप्तिमान् देवः स्तूयमानः सुरणः अत्रवर्णलोपश्छान्दसः शोभनंरमयतीति सुरमणः सुमद्रथः शोभनरथः अग्निः शवसाबलेन क्षितीः सर्वाः प्रजाः परिबभूव परितोगृह्णाति अत्रभवतेरुपसर्गवशात्परिग्रहार्थत्वं भूरिपोषिणः बहूनांपोषयितुः पालयितुः दमे यज्ञगृहे दमइतिगृहनामसुपाठात् निवसतः तस्याग्नेर्व्रतानिकर्माणि वयंसुवृक्तिभिः स्तोत्रैः आसर्वतःउपभूषेम उपभूषयामः प्रकाशयामः ॥ ९ ॥

अथदशमी–

वैश्वानरतवधामान्याचकेयेभिःस्वर्विदभवोविचक्षण ।
जातआपृणोभुवनानिरोदसीअग्नेताविश्वापरिभूरसित्मना ॥ १० ॥

वैश्वा॑नरे । तव॑ । धामा॑नि । आ । च॒के॒ । येभिः॑ । स्व॒ःऽवित् ।
अभ॑वः । वि॒ऽच॒क्ष॒ण॒ । जा॒तः । आ । अ॒पृ॒ण॒ः । भुव॑नानि । रोद॑सी॒ इति॑ ।
अग्ने॑ । ता । विश्वा॑ । प॒रि॒ऽभूः । अ॒सि॒ । त्मना॑ ॥ १० ॥

हेवैश्वानर तवधामानित्वत्संबन्धीनितेजांसि आचके अभिष्टौमि हेविचक्षण प्राज्ञ त्वं येभिः यैस्तेजोभिः स्वर्वित् सर्ववित् सर्वज्ञः अभवः भवसि जातः जातमात्रस्त्वं भुवनानि भूतजातानि रोदसीद्यावापृथिव्यौ आपृणः आपूरयः हेअग्ने विश्वाविश्वानिसर्वाणि ता तानि भुवनानिभूतजातानि त्मनाआत्मना परिभूरसि परिग्रहीतासि ॥ १० ॥

अथैकादशी—

वै॒श्वा॒न॒रस्य॑दं॒सना॑भ्योबृ॒हदरि॑णा॒देकः॑स्वप॒स्यया॑क॒विः ।
उ॒भापि॒तरा॑म॒हय॑न्नजायता॒ग्निर्द्यावा॑पृथि॒वीभूरि॑रेतसा॥११॥२१॥

वै॒श्वा॒न॒रस्य॑ । दं॒सना॑भ्यः । बृ॒हत् । अरि॑णात् । एकः॑ । सु॒ऽअ॒प॒स्यया॑ । क॒विः । उ॒भा । पि॒तरा॑ । म॒हय॑न् । अ॒जा॒य॒त॒ । अ॒ग्निः ।
द्यावा॑पृथि॒वी इति॑ । भूरि॑ऽरेतसा ॥ ११ ॥ २१ ॥

वैश्वानरस्याग्नेः दंसनाभ्यः तोषकारीभ्यः क्रियाभ्यः बृहन्महद्धनंभवतीतियत् तदवितथं यतःकारणात् एकोमुख्यः कविरग्निः स्वपस्यया शोभनयज्ञादिकर्मेच्छयायजमानादिभ्योधनमरिणात् ददातिसोयमग्निः भूरिरेतसा बहुरेतस्कौ उभाउभौ पितरापितरौ मातापितरौद्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ महयन् पूजयन् अजायत ॥ ११ ॥

॥ इतिद्वितीयस्याष्टमेएकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

समित्समिदित्येकादशर्चंचतुर्थंसूक्तं वैश्वामित्रं त्रैष्टुभं अत्रानुक्रमणिका समित्समिदाप्रियइति इध्मादिस्वाहाकृत्यन्ताःपूर्वोक्ताःप्रत्यृचंदेवताः पशौवैश्वामित्राणांआप्रीसूक्तं दर्शपूर्णमासयोः पत्नीसंयाजेषुत्वष्टुर्याज्या तन्नइत्येषा सूत्रितंच—इहत्वष्टारमग्रियंतन्नस्तुरीपमधपोषयित्न्विति । त्वाष्ट्रेपशौ पुरोडाशस्यानुवाक्या सूत्रितंच—तन्नस्तुरीपमधपोषयित्नुदेवस्त्वष्टासविताविश्वरूपइति ।

Funding by IKS-MoE

तत्रप्रथमा—

स॒मित्सं॑मित्सु॒मना॑बोध्य॒स्मेशु॒चाशुं॑चासुम॒तिंरा॑सि॒वस्वः॑ ।
आदे॑वदे॒वान्य॒जथा॑यवक्षि॒सखा॒सखीं॑न्त्सु॒मना॑यक्ष्यग्ने ॥ १ ॥

स॒मित्ऽसं॑मित् । सु॒ऽमनाः॑ । बो॒धि॒ । अ॒स्मे इति॑ । शु॒चाऽशुं॑चा ।
सु॒ऽम॒तिम् । रा॒सि॒ । वस्वः॑ । आ । दे॒व॒ । दे॒वान् । य॒जथा॑य । व॒क्षि॒ ।
सखा॑ । सखी॑न् । सु॒ऽमनाः॑ । य॒क्षि॒ । अ॒ग्ने॒ ॥ १ ॥

समित्समित् अत्यर्थंसमिद्धस्त्वं सुमनाः बोधिबुध्यस्व शुचाशुचा अत्यर्थं प्रसर्पकेण ज्योतिषायुक्तः त्वं वस्वोवसुनोधनस्यतद्विषयां सुमतिं शोभनांबुद्धिं अस्मेअस्मभ्यं रासिदेहि हे देव द्योतमान देवान् यजनीयान् यजथाययज्ञाय तदर्थं आवक्षिआवहसि हेअग्नेसखादेवानां सखात्वं सुमनाःसन् सखीन् देवान् यक्षियजस्व ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

यंदे॒वास॒स्त्रिरह॑न्ना॒यज॑न्तेदि॒वेदि॑वे॒वरु॑णोमि॒त्रोअ॒ग्निः ।
सेमंय॒ज्ञंमधु॑मन्तंकृधीन॒स्तनू॑नपाद्घृ॒तयो॑निंवि॒धन्त॑म् ॥ २ ॥

यम् । दे॒वासः॑ । त्रिः । अह॑न् । आ॒ऽयज॑न्ते । दि॒वेऽदि॑वे । वरु॑णः ।
मि॒त्रः । अ॒ग्निः । सः । इ॒मम् । य॒ज्ञम् । मधु॑ऽमन्तम् । कृ॒धि॒ ।
नः॒ । तनू॑ऽनपात् । घृ॒तऽयो॑निम् । वि॒धन्त॑म् ॥ २ ॥

वरुणःमित्रःअग्निः एतेत्रयोदेवासोदेवाः यमग्निंदिवेदिवेप्रतिदिवसं अहन्अहनित्रिः प्रातर्मध्याह्नसायंतनेषुसवनेषु त्रिवारं आयजन्ते हेतनूनपात् तनूनांशरीराणां नपातयितः सत्वंघृतयोनिं घृस्योदकस्यकारणं विधन्तंविधीयमानंक्रियमाणं नोस्मदीयमिमंयज्ञं मधुमन्तं मध्वित्युदकनाम वृष्ट्यादिफलयुक्तंकृधिकुरु ॥ २ ॥

अथतृतीया—

प्रदीधि॑तिर्वि॒श्ववा॑राजिगाति॒होता॑रमि॒ळःप्र॑थ॒मंयज॑ध्यै ।
अच्छा॒नमो॑भिर्वृ॑ष॒भंव॒न्दध्यै॒सदे॒वान्य॑क्षदिषि॒तोयजी॑यान् ॥ ३ ॥

प्र । दीधितिः । विश्वऽवारा । जिगाति । होतारम् । इळः ।
प्रथमम् । यजध्यै अच्छ । नमःऽभिः । वृषभम् । वन्दध्यै ।
सः । देवान् । यक्षत् । इषितः । यजीयान् ॥ ३ ॥

विश्ववाराविश्वैर्जनैर्वरणीया दीधितिः स्तुतिः दीप्तिर्वा होतारं देवानामाह्वातारमग्निंप्रजिगाति जिगातु प्रकर्षेणगच्छतु प्रथमंमुख्यंअच्छआभिमुख्येन वृषभंसंपदांवर्षितारंवन्दध्यैवन्दितुंयोग्यमितिशेषः अग्निंनमोभिः नमस्कारैः सह इळः इषः हवीरूपाण्यन्नानियजध्यै यष्टुंप्रीणयितुंप्रजिगातु प्रकर्षेणगच्छन्तु इषितः अस्माभिःप्रेरितः यजीयान्यष्टृतमः सोग्निर्देवान् यक्षत्यजतु ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

ऊर्ध्वोवांगातुरध्वरेअकार्यूर्ध्वाशोचींषिप्रस्थितारजांसि ।
दिवोवानाभान्यसादिहोतास्तृणीमहिदेवव्यचाविबर्हिः ॥ ४ ॥

ऊर्ध्वः । वाम् । गातुः । अध्वरे । अकारि । ऊर्ध्वा । शोचींषि ।
प्रऽस्थिता । रजांसि । दिवः । वा । नाभा । नि । असादि ।
होता । स्तृणीमहि । देवऽव्यचाः । वि । बर्हिः ॥ ४ ॥

वांयुवयोः अग्निश्चबर्हिश्चउभौवामित्युच्येते समिदादिभिः सहितस्यैवाग्नेर्देवतात्वात् ऊर्ध्वः उन्नतः गातुर्यज्ञमार्गः अध्वरेयज्ञे अकारि आश्रयःक्रियते शोचींषिअर्चिष्मन्तिरजांसिहवींषिऊर्ध्वाऊर्ध्वंप्रस्थिता प्रस्थितानिगतानिसन्तिहोताग्निर्दिवः दीप्यमानस्ययागगृहस्य नाभा नाभौ मध्यप्रदेशेन्यसादिनिषीदति देवव्यचाः देवैर्व्याप्तंबर्हिश्च चार्थेवाशब्दः विस्तृणीमहि विशेषेणस्तृणीमः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

सप्तहोत्राणिमनसावृणानाइन्वन्तोविश्वंप्रतियन्नृतेन ।
नृपेशसोविदथेषुप्रजाताअभीइमंयज्ञंविचरन्तपूर्वीः ॥ ५ ॥२२॥

८७

Funding by IKS-MoE

सप्त । होत्राणि । मनसा । वृणानाः । इन्वन्तः । विश्वम् । प्रति ।
यन् । ऋतेन । नृऽपेशसः । विदथेषु । प्र । जाताः । अभि ।
इमम् । यज्ञम् । वि । चरन्त । पूर्वीः ॥ ५ ॥ २२ ॥

मनसावृणानाः प्रार्थ्यमानाः ऋतेनउदकेन विश्वंइन्वन्तः प्रीणयन्तः देवाः सप्तहोत्राणि होतॄणांवषट्कर्तॄणांकर्माणिप्रतियन्प्रतिगच्छन्ति अतःपरंद्वारांस्तुतिः नृपेशसः नररूपाः विदथेषुयागेषुजाताः उत्पन्नाः पूर्वीर्बह्व्यः विग्रहवत्योयज्ञद्वाराभिमानिन्योदेवताः इममस्मदीयंयज्ञं विचरन्त विचरन्तु ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्याष्टमेद्वाविंशोवर्गः ॥ २२ ॥

अथषष्ठी–

आभन्दमानेउषसाउपाकेउतस्मयेतेतन्वा३विरूपे ।
यथानोमित्रोवरुणोजुजोषदिन्द्रोमरुत्वाँउतवामहोभिः ॥ ६ ॥

आ । भन्दमाने इति । उषसौ । उपाके इति । उत । स्मयेते इति ।
तन्वा । विरूपे इति विऽरूपे । यथा । नः । मित्रः । वरुणः ।
जुजोषत् । इन्द्रः । मरुत्वान् । उत । वा । महःऽभिः ॥ ६ ॥

भन्दमाने स्तूयमाने उपाकेपरस्परं संगते उषसानक्ता अन्योन्यापेक्षयाद्विवचनं नक्तोषसौरात्र्यहनी आ आगच्छतां उतअपिच विरूपेपृथग्रूपे तन्वाप्रकाशरूपेणशरीरेण स्मयेते प्रकाशेते मित्रोवरुणः उतवाअपिच इन्द्रः मरुत्वांश्च नोस्मान् यथाजुजोषत् यथासेवेत तथा महोभिस्तेजोभिर्युक्तेन्द्र मेद्यावापृथिव्यौकुरुताम् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

दैव्याहोताराप्रथमान्यृञ्जेसप्तपृक्षासःस्वधयामदन्ति ।
ऋतंशंसन्तऋतमित्तआहुरनुव्रतंव्रतपादीध्यानाः ॥ ७ ॥

दैव्या । होतारा । प्रथमा । नि । ऋञ्जे । सप्त । पृक्षासः । स्वधया ।
मदन्ति । ऋतम् । शंसन्तः । ऋतम् । इत् । ते । आहुः । अनु ।
व्रतम् । व्रतऽपाः । दीध्यानाः ॥ ७ ॥

Funding by IKS-MoE

दैव्यादिव्यौ प्रथमाप्रथमौमुख्यौ होतारा आह्वातारौ अग्नी न्यृंजे प्रसाधयामि ऋतमुदकंशंसन्तः आशंसमानाः सप्तपृक्षासःपृक्षमन्नं तद्वन्तऋत्विजः तमग्निंस्वधयासोमेनहविषामदन्ति मादयन्ति व्रतपाः व्रतानांकर्मणांरक्षितारः दीध्यानादीप्यमानाः अथवास्वकर्मभिरग्निंदीपयन्तः ऋत्विजः अनुव्रतं व्रतेषुऋतमित् अग्निमेवमाहुः अग्निमेवऋतभूतमाहुरित्यर्थः एवकारार्थे इच्छंदः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

आभार॑ती॒भार॑तीभिःस॒जोषा॒इळा॑दे॒वैर्म॑नु॒ष्ये॑भिर॒ग्निः ।
सर॑स्वतीसारस्व॒तेभि॑र॒र्वाक्ति॒स्रोदे॒वीर्ब॒र्हिरेदंस॑दन्तु ॥ ८ ॥

आ । भार॑ती । भार॑तीभिः । स॒ऽजोषाः॑ । इळा॑ । दे॒वैः । म॒नु॒ष्ये॑भिः ।
अ॒ग्निः । सर॑स्वती । सा॒र॒स्व॒तेभिः॑ । अ॒र्वाक् । ति॒स्रः । दे॒वीः । ब॒र्हिः ।
आ । इ॒दम् । स॒द॒न्तु ॥ ८ ॥

भारतीभिः भरतस्य सूर्यस्यसंबन्धिनीभिः अद्भिः सजोषाःसंगताभारतीवाक् आगच्छतु देवैर्मनुष्येभिः मनुष्यैश्चसंगताःसत्यः इळाचभूमिश्चआगच्छतु अग्निश्चसारस्वतेभिः सरस्वतिसंबंधिभिः मध्यमस्थानैःसहसरस्वतीमाध्यमिकावाक्च आगच्छतु तिस्रोदेवीः देव्यः वागिळाभारत्यः आगच्छन्तु अर्वागाभिमुख्यं इदंएतत् बर्हिः आसन्दतु आसीदन्तु ॥८॥

अथनवमी–

तन्न॑स्तुरीप॒मध॑पोषयि॒त्नुदेव॑त्वष्ट॒र्विर॑रा॒णस्य॑स्व ।
यतो॑वी॒रःक॑र्म॒ण्यः॑सु॒दक्षो॑यु॒क्तग्रा॑वा॒जाय॑तेदे॒वका॑मः ॥ ९ ॥

तत् । न॒ः । तु॒रीप॑म् । अध॑ । पो॒ष॒यि॒त्नु । देव॑ । त्व॒ष्ट॒ः । वि ।
र॒रा॒णः । स्य॒स्वेति॑ स्यस्व । यत॑ः । वी॒रः । क॒र्म॒ण्य॑ः । सु॒ऽदक्ष॑ः ।
यु॒क्तऽग्रा॑वा । जाय॑ते । दे॒वऽका॑मः ॥ ९ ॥

हेदेवत्वष्टः सृष्टिकर्तः विरराणः विशेषेणरममाणःत्वंअधअनन्तरं नोस्मान् तुरीयंतारकं पोषयित्नुपोषकंतत्प्रसिद्धंरेतः विस्यस्वमोचय यतोविमोचनाद्वीरः सत्ववान् कर्मण्यः कर्म-

सुकुशलः सुदक्षः सुबलः युक्तग्रावा अभिषवार्थंग्रावयुक्तः सोमसुदित्यर्थः देवकामः देवान् कामयमानः पुत्रोजायते जायेत ॥ ९ ॥

अथदशमी–

वन॑स्प॒तेव॑सृ॒जोप॑दे॒वान॒ग्निर्ह॒वि॑ःश॑मि॒तासू॑दयाति ।
से॒दु॒होता॑स॒त्यत॑रोयजाति॒यथा॑दे॒वाना॒ंजनि॑मानि॒वेद॑ ॥ १० ॥

वन॑स्पते । अव॑ । सृ॒ज॒ । उप॑ । दे॒वान् । अ॒ग्निः । ह॒विः । श॒मि॒ता ।
सू॒द॒या॒ति॒ । सः । इत् । उ॒ँ इति॑ । होता॑ । स॒त्यऽत॑रः । य॒जा॒ति॒ ।
यथा॑ । दे॒वाना॑म् । जनि॑मानि । वेद॑ ॥ १० ॥

हेवनस्पते देवानुपावसृज समीपेकुरु शमितापशोःसंस्कर्ता अग्निः वनस्पतिश्चहविः सूदयाति देवान् प्रतिप्रेरयतु सत्यतरः अत्यर्थंसत्यः सत्यतरः सत्यस्वरूपः सइत् सएवहोतायजातियजतु यथा यतःकारणात् सएवाग्निः देवानां जनिमानिजन्मानि वेदवेत्ति अतः सएव यजत्वित्यर्थः उःपूरणः ॥ १० ॥

अथैकादशी–

आया॑ह्यग्नेसमिधा॒नोअ॒र्वा॑ङिन्द्रे॑णदे॒वैःस॒रथं॑तु॒रेभि॑ः ।
ब॒र्हि॑र्न॒आस्ता॒मदि॑तिःसु॒पु॒त्रास्वाहा॑दे॒वाअ॒मृता॑मादयन्ताम् ॥ ११ ॥ २३ ॥

आ । या॒हि॒ । अ॒ग्ने॒ । स॒म्ऽइ॒धा॒नः । अ॒र्वाङ् । इन्द्रे॑ण । दे॒वैः ।
स॒ऽरथ॑म् । तु॒रेभि॑ः । ब॒र्हिः । न॒ः । आस्ता॑म् । अदि॑तिः । सु॒ऽपु॒त्रा ।
स्वाहा॑ । दे॒वाः । अ॒मृता॑ः । मा॒द॒य॒न्ता॒म् ॥ ११ ॥ २३ ॥

हेअग्ने अर्वाक् अस्मदभिमुखंसमिधानः समिध्यमानः ज्वालारूपेणदीप्यमानः त्वंआयाहिदेवतारूपेणागच्छ कथमितिउच्यते–नोस्माकंयज्ञंइन्द्रेणदेवैश्चतुरेभिः त्वरमाणैःदेवैः सरथंसमानरथं यथातथा आयाहि किंच सुपुत्राअदितिरपिनोबर्हिः आस्तां अध्यास्तां स्वाहा स्वाहाकारेणयुक्ताअमृताः नित्यादेवाः मादयन्तां तृप्यन्तु ॥ ११ ॥

॥ इतिद्वितीयस्याष्टमेत्रयोविंशोवर्गः ॥ २३ ॥

प्रत्यग्निरुषसइत्येकादशर्चंपञ्चमंसूक्तं वैश्वामित्रंत्रैष्टुभमाग्नेयं अत्रानुक्रमणिका–प्रत्यग्निरिति।प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरिदमादिसूक्तत्रयस्यविनियोगः सूत्रितंच–प्रत्यग्निरुषसइतित्रीणीति इळामग्नइतिअस्यउक्तोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा–

प्रत्य॒ग्निरु॒षस॒श्चेकि॑ता॒नोबो॑धि॒विप्र॑:पद॒वीःक॑वी॒नाम् ।
पृ॒थुपा॑जादे॒वय॒द्भि॒:समि॑द्धो॒प॒द्वारा॒तम॑सो॒वह्नि॑राव॑: ॥ १ ॥

प्रति॑ । अ॒ग्निः । उ॒षसः॑ । चेकि॑तानः । अबो॑धि । विप्रः॑ । प॒द॒ऽवीः ।
क॒वी॒नाम् । पृ॒थु॒ऽपाजाः॑ । दे॒व॒यत्ऽभिः । सम्ऽइ॑द्धः । अप॑ ।
द्वारा॑ । तम॑सा । वह्नि॑ः । आ॒व॒रित्या॑वः ॥ १॥

उषसः चेकितानोजानन्विप्रः मेधावीकवीनां क्रान्तदृशां पदवीः मार्गान्गच्छन् योग्निः प्रत्यबोधिप्रतिबुध्यते पृथुपाजाः पृथुतेजाः देवयद्भिर्देवकामैः समिद्धः सम्यक्दीप्तः सवह्निः तमसः अज्ञानस्यद्वारा आगमनद्वाराणिअपावः अपावृणोतु ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

प्रेद्व॒ग्निर्वा॑वृ॒धेस्तोमे॑भिर्गी॒र्भिःस्तो॒तॄणांन॑म॒स्य॑उ॒क्थैः ।
पू॒र्वीर्ऋ॒तस्य॑सं॒दृश॑श्चका॒नःसंदू॒तोअ॑द्यौदु॒षसो॑विरो॒के ॥ २ ॥

प्र । इत् । ऊँ॒ इति॑ । अ॒ग्निः । व॒वृ॒धे । स्तोमे॑भिः । गी॒ःऽभिः ।
स्तो॒तॄ॒णाम् । न॒म॒स्यः॑ । उ॒क्थैः । पू॒र्वीः । ऋ॒तस्य॑ । स॒म्ऽदृशः॑ ।
च॒का॒नः । सम् । दू॒तः । अ॒द्यौ॒त् । उ॒षसः॑ । वि॒ऽरो॒के ॥ २ ॥

नमस्यः पूज्योयोग्निः स्तोतॄणांस्तोमेभिः स्तोत्रैर्गीर्भिर्वाग्भिरुक्थैःशस्त्रैश्चप्रववृधेवृद्धिं प्राप्नोति दूतःदेवानांदूतः सःपूर्वीः बह्वीः ऋतस्यादित्यस्यसंदृशः दीप्तीः चकानः कामयमानः सन् उषसः विरोकेविरोचनेप्रातःकालेसमद्यौत् सम्यक्द्योतते इतउपूरणौ ॥ २ ॥

अथतृतीया–

अधा॑य्य॒ग्निर्मानु॑षीषुवि॒क्ष्व१॒पां॑गर्भो॑मि॒त्रऋ॒तेन॒साध॑न् ।
आह॑र्य॒तोय॑ज॒तःसान्व॑स्था॒दभू॑दु॒विप्रो॒हव्यो॑मती॒नाम् ॥ ३ ॥

Funding by IKS-MoE

अधा॑यि । अ॒ग्निः । मानु॑षीषु । वि॒क्षु । अ॒पाम् । गर्भः॑ । मि॒त्रः ।
ऋ॒तेन॑ । साध॑न् । आ । ह॒र्य॒तः । य॒ज॒तः । सानु॑ । अ॒स्था॒त् । अभू॑त् ।
ऊँ॒ इति॑ । विप्रः॑ । हव्यः॑ । म॒ती॒नाम् ॥ ३ ॥

मित्रः यजमानानांमित्रभूतः ऋतेनसत्येनसाधन्कामान्साधयन् अपांगर्भोग्निः मानुषीषुमनोःसंबन्धिनीषुविक्षुप्रजासु अधायिदेवैराहितः किंच हर्यतः स्पृहणीयःयजतोयष्टव्यः सः सानुउच्छ्रितंधिष्ण्यं उत्तरवेद्याख्यं आस्थात् अध्यतिष्ठत् विप्रःप्राज्ञःअग्निः मतीनांमातॄणांस्तोतॄणांहव्यःस्तुत्यः अभूत् उःपूरणः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

मि॒त्रोअ॒ग्निर्भ॑वति॒यत्समि॑द्धोमि॒त्रोहोता॒वरु॑णोजा॒तवे॑दाः ।
मि॒त्रोअ॑ध्व॒र्युरि॑षि॒रोदमू॑नामि॒त्रःसिन्धू॑नामु॒तपर्व॑तानाम् ॥ ४॥

मि॑त्रः । अ॒ग्निः । भ॒व॒ति॒ । यत् । सम्ऽइ॑द्धः । मि॒त्रः । होता॑ । वरु॑णः ।
जा॒तऽवे॑दाः । मि॒त्रः । अ॒ध्व॒र्युः । इ॒षि॒रः । दमू॑नाः । मि॒त्रः ।
सिन्धू॑नाम् । उ॒त । पर्व॑तानाम् ॥ ४ ॥

इयमृक् अग्निंसर्वात्मकत्वेनस्तौति यद्यदासमिद्धोग्निः तदामित्रोभवतिसूर्योभवति मित्रएवसन् होताभवति वरुणोभवति जातवेदाःजातप्रज्ञः समित्रः अध्वर्युर्भवति दमूनाःदानमनाः दान्तमनावासएवइषिरः प्रेरकोवायुर्भवति उतअपिच सिन्धूनांनदीनां पर्वतानांचमित्रः सहायोभवति ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

पाति॑प्रि॒यंरि॒पोअग्रं॑प॒दंवेःपाति॑य॒ह्वश्चर॑णं॒सूर्य॑स्य ।
पाति॒नाभा॑स॒प्तशीर्षा॑णम॒ग्निःपाति॑दे॒वाना॑मु॒प॒माद॑मृ॒ष्वः ॥ ५॥२४॥

पाति॑ । प्रि॒यम् । रि॒पः । अग्र॑म् । प॒दम् । वेः । पाति॑ । य॒ह्वः ।
चर॑णम् । सूर्य॑स्य । पाति॑ । नाभा॑ । स॒प्तऽशी॑र्षाणम् । अ॒ग्निः ।
पाति॑ । दे॒वाना॑म् । उ॒प॒ऽमाद॑म् । ऋ॒ष्वः ॥ ५ ॥ २४ ॥

Funding by IKS-MoE

ऋष्वोदर्शनीयोग्निः वेःगंत्र्याः सर्वव्याप्तायाः रिपोभूम्याः प्रियंअग्रं प्रथमंपदंस्थानं पातिरक्षति यह्वोमहान् सूर्यस्यचरणंचरत्यत्रेतिचरणमन्तरिक्षंपाति नाभानाभौ अन्तरिक्षस्यमध्ये सप्तशीर्षाणंमरुद्गणं पातिदेवानां उपमादं उपमादकं यज्ञंपातिरक्षति ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्याष्टमेचतुर्विंशोवर्गः ॥ २४ ॥

अथषष्ठी—

ऋ॒भुश्च॑क्र॒ईड्यं॒चारु॒नाम॒विश्वा॑निदे॒वोव॒युना॑निवि॒द्वान् ।
स॒सस्य॒चर्म॑घृ॒तव॑त्प॒दंवे॒स्तदि॒द॒ग्नीर॑क्ष॒त्यप्र॑युच्छन् ॥ ६ ॥

ऋ॒भुः । च॒क्रे॒ । ईड्य॑म् । चारु॑ । नाम॑ । विश्वा॑नि । दे॒वः । व॒युना॑नि ।
वि॒द्वान् । स॒सस्य॑ । चर्म॑ । घृ॒तऽव॑त् । प॒दम् । वेः । तत् । इत् ।
अ॒ग्निः । र॒क्ष॒ति॒ । अप्र॑ऽयुच्छन् ॥ ६ ॥

ऋभुर्महान् विश्वानिसर्वाणिवयुनानि ज्ञातव्यान् पदार्थान् विद्वान् जानन् देवोग्निः ईड्यं स्तुत्यंचारुमनोज्ञंनामजलंचक्रे करोति नामेतिउदकनामसुपाठात् वेर्व्याप्तस्यससस्यस्वपतः शांतज्वालस्याप्यग्नेः चर्मरूपंघृतवद्दीप्तिमद्भवति सोग्निः तज्जलमप्रयुच्छन् अप्रमाद्यन् पदंस्थानं रक्षतिपालयति इदितिपूरणः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

आयोनि॑म॒ग्निर्घृ॒तव॑न्तमस्थात्पृ॒थुप्र॑गाणमु॒शन्त॑मु॒शा॒नः ।
दी॒द्या॑न॒ःशुचि॑र्ऋ॒ष्वःपा॑व॒कःपुनः॑पुनर्मा॒तरा॒नव्य॑सीकः ॥ ७ ॥

आ । योनि॑म् । अ॒ग्निः । घृ॒तऽव॑न्तम् । अ॒स्था॒त् । पृ॒थुऽप्र॑गानम् ।
उ॒शन्त॑म् । उ॒शा॒नः । दीद्या॑नः । शुचि॑ः । ऋ॒ष्वः । पा॒व॒कः ।
पुनः॑ऽपुनः । मा॒तरा॑ । नव्य॑सी॒ इति॑ । क॒रिति॑ कः ॥ ७ ॥

उशानः कामयमानोग्निः घृतवन्तं दीप्तिमन्तंपृथुप्रगाणंपृथुगीतिं उशन्तंकामयमानंयोनिंस्थानमायतनं आअस्थात् आतिष्ठति दीद्यानोद्योतमानः शुचिर्दर्शनीयः शुद्धोवा ऋष्वोमहान् पावकः अन्येषांशोधयिताग्निः मातरामातरौद्यावापृथिव्यौपुनःपुनःनव्यसीनवतरे कः करोति ॥ ७ ॥

Funding by IKS-MoE

अथाष्टमी—

स॒द्योजा॒तओष॑धीभिर्व॑वक्षे॒यदी॒वर्ध॑न्तिप्र॒स्वो॑घृतेन॑ ।
आप॑इवप्र॒वता॒शुम्भ॑मानाउरु॒ष्यद॒ग्निःपि॒त्रोरु॒पस्थे॑ ॥ ८ ॥

स॒द्यः । जा॒तः । ओष॑धीभिः । व॒व॒क्षे॒ । यदि॑ । वर्ध॑न्ति । प्र॒ऽस्वः॑ ।
घृ॒तेन॑ । आपः॑ऽइव । प्र॒ऽवता॑ । शुंभ॑मानाः । उ॒रु॒ष्यत् । अ॒ग्निः ।
पि॒त्रोः । उ॒पऽस्थे॑ ॥ ८ ॥

सद्योजातोग्निः यदियदाओषधीभिः ववक्षेउह्यते तदाप्रवताप्रवणेनमार्गेणगच्छन्त्यः आपइवशुंभमानाः शोभमानास्ताओषध्यः प्रस्वःफलानिप्रसुवानाःघृतेनोदकेनवर्धन्तिवर्धयन्ति आत्मस्थमग्निम् पित्रोर्द्यावापृथिव्योरुपस्थेमध्यप्रदेशेवर्धमानोग्निः उरुष्यत् अस्मान् रक्षतु ॥ ८ ॥

अथनवमी—

उदु॑ष्टु॒तःस॒मिधा॑य॒ह्वोअ॑द्यौ॒द्वर्ष्म॑न्दि॒वोअधि॒नाभा॑पृथि॒व्याः ।
मि॒त्रोअ॒ग्निरीड्यो॑मात॒रिश्वादू॒तोव॑क्षद्य॒जथा॑यदे॒वान् ॥ ९ ॥

उत् । ऊँ॒ इति॑ । स्तु॒तः । स॒म्ऽइधा॑ । य॒ह्वः । अ॒द्यौ॒त् । वर्ष्म॑न् ।
दि॒वः । अधि॑ । नाभा॑ । पृ॒थि॒व्याः । मि॒त्रः । अ॒ग्निः । ईड्यः॑ ।
मा॒त॒रिश्वा॑ । आ । दू॒तः । व॒क्ष॒त् । य॒जथा॑य । दे॒वान् ॥ ९ ॥

उइतिपादपूरणः स्तुतः अस्माभिःस्तुतः समिधासमिन्धनेनयह्वोमहान् अग्निः पृथिव्याअधि उत्तरवेद्यां नाभानाभौमध्यप्रदेशे स्थितःसन्दिवःअन्तरिक्षस्य वर्ष्मन् वर्ष्मणिरूपे उदद्यौत् द्योतते मित्रः सर्वेषांमित्रभूतः ईड्यःस्तुत्यः मातरिश्वा मातरिअन्तरिक्षे श्वसितिप्राणिति सूर्यरूपेणचेष्टते इतिमातरिश्वा अथवा मातरिअरण्यां श्वसितिनिवसतीतिमातरिश्वा यथाहयास्कः[१]—मातर्यन्तरिक्षेश्वसितिमातर्याश्वनितीतिवा । दूतः देवानांदूतःसन् यजथाय यज्ञायदेवानावक्षत् आवहतु ॥ ९ ॥

---

[१] नि० ७. २६. ।

अथदशमी–

उद॑स्तम्भीत्स॒मिधा॒नाक॑मृ॒ष्वो॒३॑ग्निर्भव॑न्नुत्त॒मोरो॑च॒नाना॑म् ।
यदी॒भृगु॑भ्य॒ःपरि॑मात॒रिश्वा॒गुहा॒सन्तं॑हव्य॒वाहं॑समी॒धे ॥ १० ॥

उत् । अ॒स्तं॒भी॒त् । स॒म्ऽइधा॑ । नाक॑म् । ऋ॒ष्वः । अ॒ग्निः । भव॑न् ।
उ॒त्ऽत॒मः । रो॒च॒नाना॑म् । यदि॑ । भृगु॑ऽभ्यः । परि॑ । मा॒त॒रिश्वा॑ ।
गुहा॑ । सन्त॑म् । ह॒व्य॒ऽवाह॑म् । स॒म्ऽई॒धे ॥ १० ॥

ऋष्वोमहानग्निः समिधातेजसानाकंस्वर्गं उदस्तंभीत् उदस्तभ्नात् रोचनानांशोभनानांतेजसांमध्ये उत्तमोभवन् उत्कृष्टतमोभवन् मातरिश्वावायुः भृगुभ्यः आदित्यस्यरश्मिभ्यः परि परितः गुहागुहायांसन्तं हव्यवाहं हव्यानांवोढारमग्निं यदियदासमीधेसमैधत तदानाकंअस्तभ्नादितिसंबन्धः ॥ १० ॥

अथैकादशी–

इळा॑मग्नेपु॒रु॒दंसं॑स॒निंगोः॑श॑श्वत्त॒मंहव॑मानायसाध ।
स्यान्नः॑सू॒नुस्तन॑योवि॒जावाग्ने॒सा ते॑सु॒म॒तिर्भू॑त्व॒स्मे ॥ ११ ॥ २५ ॥

इळा॑म् । अ॒ग्ने॒ । पु॒रु॒ऽदंस॑म् । स॒निम् । गोः । श॒श्व॒त्ऽत॒मम् ।
हव॑मानाय । सा॒ध॒ । स्यात् । नः॒ । सू॒नुः । तन॑यः । वि॒जाऽवा॑ ।
अग्ने॑ । सा । ते॒ । सु॒ऽम॒तिः । भू॒तु॒ । अ॒स्मे इति॑ ॥ ११ ॥ २५ ॥

पूर्वंव्याख्याता ॥ ११ ॥

॥ इतिद्वितीयस्याष्टमेपञ्चविंशोवर्गः ॥ २५ ॥

प्रकारवइत्येकादशर्चंषष्ठंसूक्तंवैश्वामित्रमाग्नेयं प्रकारवइत्यनुक्रान्तत्वात् प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोःसूक्तविनियोगःपूर्वसूक्तएवप्रत्यग्निरुषसस्त्रीणीत्यनेनोक्तः आद्याग्नेयेपशौहविषोयाज्या सूत्रितंच–प्रकारवोमननावच्यमानाएकाचेतत्सरस्वतीनदीनामिति ऐभिरग्नइतिपात्नीवतग्रहस्ययाज्या सूत्रितंच–आग्नीध्रःपात्नीवतस्ययजत्यैभिरग्नेसरथंयाह्यर्वाङितीति ।

Funding by IKS-MoE

तत्रप्रथमा–

प्रका॑रवोमन॒नाव॒च्यमा॑नादेव॒द्रीचीं॑नयतदेव॒यन्तः॑ ।
द॒क्षि॒णा॒वाड्वा॒जिनी॒प्राच्ये॑तिह॒विर्भर॑न्त्य॒ग्नये॑घृ॒ताची॑ ॥ १ ॥

प्र । का॒र॒वः॒ । म॒न॒ना । व॒च्यमा॑नाः । दे॒व॒ऽद्रीची॑म् । न॒य॒त॒ ।
दे॒व॒ऽयन्तः॑ । द॒क्षि॒णा॒ऽवाट् । वा॒जिनी॑ । प्राची॑ । ए॒ति॒ । ह॒विः ।
भर॑न्ती । अ॒ग्नये॑ । घृ॒ताची॑ ॥ १ ॥

हेकारवः कर्तारः देवयन्तः देवकामाः यूयंमननामननेनमन्त्रेणवच्यमानाः प्रेर्यमाणाःसन्तः देवद्रीचीं देवानञ्चतींस्रुचंप्रणयत प्रकर्षेणनयत प्रापयत दक्षिणावाट् आहवनीयस्यदक्षिणतः उह्यमानावाजिनीअन्नवती प्राचीप्रागग्राअग्नयेअग्न्यर्थं हविर्भरन्ती हविर्धारयन्ती वृताची घृतेनाक्तास्रुक् एतिगच्छति ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

आरोद॑सीअपृणा॒जाय॑मानउ॒तप्ररि॑क्था॒अध॒नुप्र॑यज्यो ।
दि॒वश्चि॑दग्नेमहि॒नापृ॑थि॒व्याव॒च्यन्तां॑ते॒वह्न॑यःस॒प्तजि॑ह्वाः ॥ २ ॥

आ । रोद॑सी॒ इति॑ । अ॒पृ॒णाः॒ । जाय॑मानः । उ॒त । प्र । रि॒क्थाः॒ ।
अध॑ । नु । प्र॒य॒ज्यो॒ इति॑ प्रऽयज्यो । दि॒वः । चि॒त् । अ॒ग्ने॒ । म॒हि॒ना ।
पृ॒थि॒व्याः । व॒च्यन्ता॑म् । ते॒ । वह्न॑यः । स॒प्तऽजि॑ह्वाः ॥ २ ॥

हेअग्ने जायमानस्त्वं रोदसीद्यावापृथिव्यौ नुक्षिप्रंआअपृणाः आपूरय उतापिच हे प्रयज्यो प्रयष्टव्य अध अनन्तरं दिवश्चित् दिवश्चअन्तरिक्षात् पृथिव्याश्च महिनामहिम्ना प्ररिक्थाः अतिरिक्तश्चासि अनेनवह्नेरतिशयउक्तः एवंविधस्यतेतव वह्नयः अग्नयः अंशभूताआहवनीयादयः वच्यन्तांप्रेर्यतां किंविधास्तेसप्तजिह्वाः सप्तजिह्वात्मकाः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

द्यौश्च॑त्वापृथि॒वीय॒ज्ञिया॑सो॒निहोता॑रंसादयन्ते॒दमा॑य ।
यदी॒विशो॒मानु॑षीर्देव॒यन्तीः॒प्रय॑स्वती॒रीळ॑तेशु॒क्रम॒र्चिः ॥ ३ ॥

Funding by IKS-MoE

द्यौः । च । त्वा । पृथिवी । यज्ञियासः । नि । होतारम् । सादयन्ते ।
दमाय । यदि । विशः । मानुषीः । देवऽयन्तीः । प्रयस्वतीः ।
ईळते । शुक्रम् । अर्चिः ॥ ३ ॥

द्यौश्चअन्तरिक्षंपृथिवीच यज्ञियासः यज्ञार्हादेवाश्चहोतारं त्वात्वांदमाय दमोयज्ञः तस्मै अर्थं निषादयन्तेउपशमयन्ति यदियदामानुषीः मनोःसंबन्धिन्यः देवयन्तीः देवकामाः प्रयस्वतीः हविष्मत्यः विशःप्रजाः होतारः शुक्रंदीप्तंअर्चिः अर्चिषंईळतेस्तुवन्ति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

महान्त्सधस्थेध्रुवआनिषत्तोन्तर्द्यावामाहिनेहर्यमाणः ।
आस्क्रेसपत्नीअजरेअमृक्तेसबर्दुघेउरुगायस्यधेनू ॥ ४ ॥

महान् । सधऽस्थे । ध्रुवः । आ । निऽसत्तः । अन्तः । द्यावा ।
माहिने इति । हर्यमाणः । आस्क्रे इति । सपत्नी इति सऽपत्नी ।
अजरे इति । अमृक्ते इति । सबर्दुघे इति सबःऽदुघे ।
उरुऽगायस्य । धेनू इति ॥ ४ ॥

महान्अधिकोहर्यमाणः यजमानादिभिःकाम्यमानः यद्वा यजमानायधनंकामयमानः अग्निःद्यावान्तर्भूम्योर्मध्ये माहिनेमहिम्नायुक्ते सधस्थेस्वकीयेस्थाने ध्रुवःअचलःसन् आनिषत्तः निषण्णोभवति आस्क्रेआक्रमणशीले सपत्नी समानःएकःसूर्यःपतिर्ययोस्तेसपत्न्यौ अजरेजरारहिते अमृतेअन्येनाहिंसिते सबर्दुघे सबरित्यमृतमुदकं तस्यदोग्ध्र्यौ द्यावापृथिव्यौ उरुगायस्यपृथुगमनस्य अधिकस्तुतेर्वाअग्नेः धेनूप्रीणयित्र्यौभवतः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

व्रतातेअग्नेमहतोमहानितवक्रत्वारोदसीआततन्थ ।
त्वंदूतोअभवोजायमानस्त्वंनेतावृषभचर्षणीनाम् ॥ ५ ॥ २६ ॥

व्रता । ते । अग्ने । महतः । महानि । तव । क्रत्वा । रोदसी इति ।
आ । ततन्थ । त्वम् । दूतः । अभवः । जायमानः । त्वम् । नेता ।
वृषभ । चर्षणीनाम् ॥ ५ ॥ २६ ॥

हेअग्ने महतः सर्वोत्कृष्टस्यतेतव व्रताव्रतानि त्वत्संबन्धीनिकर्माणिमहांनिमहान्तिभवन्ति तवक्रत्वाक्रतुनाप्रकाशेनरोदसी द्यावापृथिव्यौ आततन्थ विस्तृतवानसि त्वंदूतोअभवःभव हे वृषभ वर्षणशील त्वंजायमानःसन् चर्षणीनांयजमानानां नेतासि फलप्रापकोसि ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्याष्टमेषड्विंशोवर्गः ॥ २६ ॥

अथषष्ठी–

ऋ॒तस्य॑वाके॒शिना॑यो॒ग्याभि॑र्घृत॒स्नुवा॒रोहि॑ताधु॒रिधि॑ष्व ।
अथाव॑हदे॒वान्दे॑व॒विश्वा॑न्त्स्वध्व॒राकृ॑णुहिजातवेदः ॥ ६ ॥

ऋ॒तस्य॑ । वा॒ । के॒शिना॑ । यो॒ग्याभिः॑ । घृ॒त॒ऽस्नुवा॑ । रोहि॑ता ।
धु॒रि । धि॒ष्व॒ । अथ॑ । आ । व॒ह॒ । दे॒वान् । दे॒व॒ । विश्वा॑न् ।
सु॒ऽअ॒ध्व॒रा । कृ॒णु॒हि॒ । जा॒त॒ऽवे॒दः॒ ॥ ६ ॥

हेदेव केशिना प्रशस्तकेशवन्तौ योग्याभिः योजनसाधनभूताभीरज्जुभिर्युक्तौ घृतस्नुवा घृतमुदकं क्षरन्तौ रोहितारोहितौ अश्वौ ऋतस्ययज्ञस्य वाशब्दश्चार्थे धुरिचधिष्व धेहियोजयेत्यर्थः अथानन्तरंविश्वान् सर्वान्देवान् रथेसमारोप्य आवह हेजातवेदः तान्स्वध्वरा स्वध्वरान् शोभनानध्वरान् कृणुहिकुरु ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

दि॒वश्चि॒दाते॑रुचयन्तरो॒काउ॒षोवि॑भा॒तीरनु॑भासिपू॒र्वीः ।
अ॒पोयद॑ग्नउ॒शध॒ग्वने॑षुहोतु॒र्म॒न्द्रस्य॑प॒नय॑न्तदे॒वाः ॥ ७ ॥

दि॒वः । चि॒त् । आ । ते॒ । रु॒च॒य॒न्त॒ । रो॒काः । उ॒षः । वि॒ऽभा॒तीः ।
अनु॑ । भा॒सि॒ । पू॒र्वीः । अ॒पः । यत् । अ॒ग्ने॒ । उ॒शध॑क् । वने॑षु ।
होतुः॑ । म॒न्द्रस्य॑ । प॒नय॑न्त । दे॒वाः ॥ ७ ॥

हेअग्ने यत्यदा वनेषुअरण्येषु अपःउशधक् कामयमानोदहंश्चवर्तसे तदातेरोकाः त्वदीयादीप्तयः दिवश्चित् सूर्यादपि आरुचयन्त आरोचन्ते विभातीः विशेषेणभातीः प्रकाशमानाः पूर्वीःपुराणीः उषःउषसः अनुभासि मन्द्रस्यस्तुत्यस्य होतुःतवरोकान् देवाःस्तोतारः पनयन्त स्तुवन्ति ॥ ७ ॥

Funding by IKS-MoE

अथाष्टमी–

उ॒रौवा॒येअ॒न्तरि॑क्षे॒मद॑न्तिदि॒वोवा॒येरो॑च॒नेसन्ति॑दे॒वाः ।
ऊमा॑वा॒येसु॒हवा॑सो॒यज॑त्राआयेमि॒रेर॒थ्यो॑अग्ने॒अश्वाः॑ ॥ ८ ॥

उ॒रौ । वा॒ । ये । अ॒न्तरि॑क्षे । मद॑न्ति । दि॒वः । वा॒ । ये । रो॒च॒ने ।
सन्ति॑ । दे॒वाः । ऊमाः॑ । वा॒ । ये । सु॒ऽहवा॑सः । यज॑त्राः ।
आ॒ऽये॒मि॒रे । र॒थ्यः॑ । अ॒ग्ने॒ । अश्वाः॑ ॥ ८ ॥

उरौविस्तीर्णे अन्तरिक्षे येदेवामदंति हृष्यन्ति दिवःसूर्यस्य रोचनेप्रकाशने आलोके ये देवाः सन्ति ऊमाः ऊमसंज्ञकाः पितरःसन्ति यजत्राः यष्टव्यायेदेवाः सुहवासः शोभनाह्वानाः आयेमिरे आयच्छन्ति रथ्यःरथिनः तव ये अश्वाःसन्ति हेअग्ने तैःसर्वैःसार्धं आयाहीतिउत्तरयर्चासंबन्धः वात्रयः पूरणाः ॥ ८ ॥

अथनवमी–

ऐ॒भि॑रग्ने॒स॒रथं॑याह्य॒र्वाङ्नाना॑र॒थंवा॑वि॒भवो॒ह्यश्वाः॑ ।
पत्नी॑वतस्त्रिं॒शतं॒त्रींश्च॑दे॒वान॑नुष्व॒धमाव॑हमा॒दय॑स्व ॥ ९ ॥

आ । ए॒भिः । अ॒ग्ने॒ । स॒ऽरथ॑म् । या॒हि॒ । अ॒र्वाङ् । ना॒ना॒ऽर॒थम् ।
वा॒ । वि॒ऽभवः॑ । हि । अश्वाः॑ । पत्नी॑ऽवतः । त्रि॒ंशत॑म् । त्रीन् ।
च॒ । दे॒वान् । अ॒नु॒ऽस्व॒धम् । आ । व॒ह॒ । मा॒दय॑स्व ॥ ९ ॥

हेअग्ने एभिः पूर्वोक्तैर्देवगणैःसार्धं सरथंसमानरथं नानारथंवा आत्मानं त्वद्रथेसमारोप्ययाह्यर्वाङ् अस्मदभिमुखमायाहि यतःकारणात् तेअश्वाः विभवः प्रभवः समर्थाः हिःप्रसिद्धौ पत्नीवतः पत्नीभिःसहितान् त्रिंशतंत्रींश्च त्रयस्त्रिंशतंदेवांश्च अनुष्वधं बलार्थं अन्नार्थंवा आवहमादयस्व सोमेनेतिशेषः ॥ ९ ॥

अथदशमी–

सहोता॒यस्य॒रोद॑सीचिदु॒र्वीय॒ज्ञंय॑ज्ञम॒भिवृ॒धेगृ॑णी॒तः ।
प्राचीअध्व॒रेव॑तस्थतुःसु॒मेकेऋ॒ताव॑रीऋ॒तजातस्यस॒त्ये ॥ १० ॥

Funding by IKS-MoE

सः । होता॑ । यस्य॑ । रोद॑सी॒ इति॑ । चि॒त् । उ॒र्वी इति॑ ।
य॒ज्ञम्ऽय॑ज्ञम् । अ॒भि । वृ॒धे । गृ॒णी॒तः । प्राची॒ इति॑ ।
अ॒ध्व॒राऽइ॑व । त॒स्थ॒तुः॒ । सु॒मेके॒ इति॑ सु॒ऽमे॑के॑ । ऋ॒तव॑री॒-
इत्यृ॒तऽव॑री । ऋ॒तऽजा॑तस्य । स॒त्ये इति॑ ॥ १० ॥

सएवहोताभवति उर्वींविस्तीर्णे रोदसीचित द्यावापृथिव्यौअपि यस्याग्नेः यज्ञंसर्वं यज्ञं वृधेसमृद्धये अभिगृणीतः प्रशंसतः ऋतजातस्य जातसत्यस्य यस्यहोतुः सुमेके सुरूपे ऋतावरी उदकवत्यौसत्ये सत्यस्वरूपे प्राचीअनुकूले तस्थतुः तिष्ठतः कथमिव अध्वराविव यज्ञाविव ॥ १० ॥

अथैकादशी—

इळा॑मग्नेपुरु॒दंसं॑स॒निंगोःश॑श्वत्त॒मंहव॑मानायसाध ।
स्यान्नः॑सू॒नुस्तन॑योवि॒जावाग्ने॒साते॑सुम॒तिर्भू॑त्व॒स्मे ॥ ११ ॥ २७ ॥

इळा॑म् । अ॒ग्ने॒ । पु॒रु॒ऽदंस॑म् । स॒निम् । गोः । श॒श्व॒त्ऽत॒मम् ।
हव॑मानाय । सा॒ध॒ । स्यात् । नः॒ । सू॒नुः । तन॑यः । वि॒जाऽवा॑ ।
अग्ने॑ । सा । ते॒ । सु॒ऽम॒तिः । भू॒तु॒ । अ॒स्मे इति॑ ॥ ११ ॥ २७ ॥

इयंपूर्वंव्याख्याता ॥ ११ ॥

॥ इतिद्वितीयस्याष्टमेसप्तविंशोवर्गः ॥ २७ ॥

वेदार्थस्यप्रकाशेनतमोहार्दंनिवारयन् । पुमर्थांश्चतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

इतिश्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेणसायणाचार्येणविरचितेमाधवीयेवेदार्थप्रकाशेऋक्संहिताभाष्येद्वितीयाष्टकेऽष्टमोध्यायः ॥८॥

द्वितीयाष्टकःसमाप्तः

Bhawan's Sri Sankaracharya Sanskrit ... Bharatiya Vidya ...
९२१

Bhawan's Sri Sankaracharya Sanskrit Mahavid ...ya-Vidya

DATE DUE

Class No. ____________ **Book No.** ____________

Accession No. 946

This book should be returned to the Library on the date last stamped. A fine of 0.6 nP. will be charged for each day the book is kept over time.

Funding by IKS-MoE

Funding by IKS-MoE